S Augustin
de Civitate
Dei.

Universidad de Deusto
Biblioteca

IHS
BIBLIOTECA DE LOYOLA.
Sala 1
Estante 7
Plúteo 4

F.
38,3
6-1-5

Universidad de Deusto
Biblioteca
2-6

D. AVRELII

AVGVSTINI

HIPPONENSIS EPI[illegible]

DE CIVITATE [illegible]

DEI

[illegible] exemplarium collatione nunc demum castigatiss. facti, eruditissimisque doctiss. [illegible] Commentarijs illustrati. Quorum XIII priores, hac omnium illius Operum Tomi quinta Parte prima continentur:

Cum Indice, hac postrema editione castigatissimo diligentissimóque facto.

LVGDVNI,
Apud Sebastianum Honoratum.
M. D. LXX.

BIBLIOTECA [illegible]
1.7.6

Esta Conforme al Expur
gat° Publicado este Año de
93 en Fee de lo qual y pa
Comission que para ello tengo
del Sr Offo Y de Acuerdo
del Cano de la Comp de Jhs.
Lo firme de mi nombre a. 3.
de Octubre del dicho Año.

esta conforme al expurg° de 93. por comission
del Sr Off°. Francisco Machado

UNIVERSIDAD DE SEVILLA BIBLIOTECA SOCIETATIS JESU

IOANNES LODOVICVS VIVES INCLYTO PRINCIPI HENRICO VIII. ANGLIAE REGI, HYBERNIAE DOMINO, &c. S. D.

ITa comparatum est natura humanorum ingeniorum, clarissime rex, vt illos demum verè & ex animo admiremur, quos in ea præstare videmus arte, quæ maximè nobis inter omnes placet, ac probatur. Alij aliis dediti sunt studijs ac exercitamentis. Sic fert natura rerum, vt hac varietate speciosus ac mirabilis consistat mundus: & tamen, vt inquit ille, suum cuique pulchrum. Iam olim opibus & imperio tam latè patenti non armis & sanguine quæsito, sed à parentibus per manus tradito, & robore animi corporisque, & virtute bellica, tum charus eras omnibus, tum etiam suspiciendus. Nunc verò postquam etiam quantum ingenij viribus studijsque sapientiæ valeres documenta dedisti, maior literatis omnibus cœpisti esse ac admirabilior: non quin te antea permagni æstimarent: [redacted]. Sed qui studijs dediti non perinde vel diuitias suspiciunt, vel potentiam, quòd esses quidem bonus, id in te cõplectebantur, & amore prosequebantur ingenti: quòd rex esses, non ita admirandum ducebant, quũ & scelesti homines sæpe reges fuerint, corporis etiam dotibus insignes. Vbi verò tua sacramentorum assertio prodiit, qua nihil vel elegantius fieri potest, vel purius, vel sanctius,

Universidad de Deusto
Biblioteca

&, vno vti verbo dicam, Christianius, opinio probitatis animi tui confirmatior reddita est, si modò id fieri poterat: nam certissima firmissimáque in omnium animis erat multis exemplis velut clauis infixa, & admiratio iam apud omnes suborta. Nempe & apud illos, qui amplius augustiúsque nihil putant potestate regia, & eos qui diuitias supra res vniuersas constituunt: & qui corporis muneribus, formæ, lacertis, agilitati plurimum tribuunt: & qui belli artium sunt studiosi, velut omnipotētis ac rerum domini: quo fit vt certatim principes omnes amicitiam tecum quibuscunque possint rationibus visque, ambiant: omnes tibi siue fœdere, siue, quod optatius est, sanguine iungi affectantes. Nec priuatorum tibi studia desunt, quæ ipse fulgore tuarum virtutum facis: alios liberalitate seu magnificentia potius alliciens, alios humanitate ac suauitate morum, cunctos prudentia atque iustitia, duabus verè regijs virtutibus: qui quum talis sis, profectò impudentiam meam fateor, sæpenumero tibi immotescere affectau: quoniam hæc est mea sententia, laus nō mediocris tibi vel notum esse. Et quum aliàs semper defuerit occasio, nunc seipsa sponte obtulit, paratis à me in Augustini libros De ciuitate Dei commentarijs, quos quum dispicerem cui dicarē sic possem, vt tum aliquam ipse laboris mei gratiam inirem non omnino contemnendam: tum cui dicarentur, non perinde literas dari existimaret, ac stipulas, & libros, ac farcinas capsarum molestas: tum etiam ceu ad censorem grauissimum mitterem, qui vnus si approbasset, suffragijs omnium probati commendatique viderentur, ipse multis nominibus rationibúsque occurristi. Primùm, quòd ea es virtute ac doctrina, vt tibi etiam dicassem, si priuatus esses. Deinde quòd viam hanc expeditissimam cernebam, qua voti facilè compos fierem iam pridem concepti & nuncupati. Accedit huc, quòd, quemadmodum experti narrant, obuius es ac expositus huiusmodi muneribus: quibus gratiora vix tibi vlla possint contingere. Nam aurum, argentum, gemmas, vestes, equos, arma tibi qui offerat, planè mari (quod aiūt) aquam, aut fulgus ligna. Et profectò vt alijs in rebus omnibus, ita in hoc quoq; prudentissimè agis, qui dignā virtute ac meritis tuis [illegible] libris doctorum hominū parare cogites, sīnō meorum saltē similiū, certè [illegible] te & perhumanè literis [illegible] cuius stylo ceu penicillo quodam eruditiss. effigies tibi præstantissimæ atque optimi animi depicta & formata immortalitati cōmendetur: nec vllo oblitionis operiatur situ, aut vetustatis iniuria corrumpatur, & memoratu digna non taceat posteritas virtutū testis incorrupta, simul in gloriam tui iā olim cælo redditi, quāuis leue hoc & negligēdū, simul quod magnū in primis est, & optandum in exemplum eorum, qui tunc viuent.

viuent. Præter hæc omnia congruit siue ingenio, siue studijs tuis hoc opus, in quod Augustinus optimam eorum partem, quæ apud veteres legerat autores, tanquam in thesauros coniecit: nempe cum hominibus acutissimis summa prædius & eloquentia & doctrina disputaturus. Quo factū est, vt aliud agēs magis optimarū rerum seruarit reliquias, domicilijs earum & quasi sedibus, vnde prius peti solebāt, euersis. Itaq; pro Varrone, pro Salustio, pro Liuio, pro Cicerone in libris De rep. magni posterioris ætatis viri hisce Augustini scriptis sunt aduti: vt Hermolaus, Politianus, Blondus, Beroaldus, quæ tu omnia non ita leges, vt noua tibi & inaudita, sed vt vetera recognosces. Adde quod Augustini tuúmque scribendi institutum eodē propemodū videntur pertinuisse. Nam vt tu contra Babyloniā pro meliore illa scripsisti Roma, ita & Augustinus contra Babyloniam illam veterem Romam Christianam & sanctiorem defendit. Congruit & magnitudini tuæ non opus meum, sed Augustini, sub quo ipse delitesco, siue autor spectetur, siue materia operis. Autor est Augustinus, vir Deū immortalem quàm sanctus, quàm doctus, quale specimen columénque reip. Christianæ: quo vno multis ritibus, multis statutis, moribus, ceremonijs pijs ac venerādis est illa innixa, nec iniuria. Fuit enim in viro illo studiū vberrimum, cognitio sacrarum scripturarum exactissima, iudicium acre & extersum, ingenium ad miraculum acutū. Fuit ipse syncerioris pietatis diligentissimus propugnator, moribus māsuetissimis & ad charitatem euangelicam effictis atque expressis, vitaq; integritate sanctitatéque insignis & adorandus: quæ omnia persequi ne volumine quidem iusto possis, nedum epistola. Bene quod de scriptore agimus omnibus noto, tibi etiam familiari. Iam opus non est de filijs Niobæ, quod aiunt, aut de portis Thebarum: non de farciendis vestibus, aut parandis voluptatibus, non de agro colendo: quæ alioqui argumenta magnis sunt quoque regibus dedicata, sed de vtraque ciuitate mūdi & Dei, quibus angeli, dæmones, hominésque vniuersi continemur: vt natæ, vt educatæ sint: vt adoleuerint, quò tendant, & quid vbi ad metā percurrerint, futuræ. Quæ vt explicet, nihil neq; prophanæ prætermisit eruditionis, neque sacræ, quod non attingat & exponat. Romanorum res gestas, deos, sacra; & ceremonias, philosophorū placita, cælorum terræq;, tum angelorum, dæmonū, hominum originē. Hinc quibus initijs populus Dei creuerit, & quomodo vsque ad Christū Dominum deductus est: tū duæ ciuitates cōparantur, Dei & mūdi: regnáque adducuntur Assyrium, Sicyonium, Argiuū, Atticum, Latinum, Persicum. Post hæc quid de Christo vates, & Ethnici, & Iudæi prædixerint. Iā dicturus de vera felicitate, opiniones veterū philosophorum de illa confutat & refellit,

Deinceps vt venturus sit Christus de bonis malisque pronunciaturus iudex viuorum & mortuorum. Ad hæc de sceleratorum supplicijs. Postremo de gaudijs piorum & æterna felicitate. Atque hæc omnia miro ingemo, maximo acumine, eruditione excultissima, stylo mundo & exterso, qualis autorē per omne disciplinarum scriptorúmque genus versatum exercitúmq;, & res illas magnas & præstantissimas, & eos quibus cum disputabatur, decebat. Leges itaq; clarissime & optime rex ijs horis, quas tu immensis regni negotijs atq; occupationibus suffuraris, vt literis & ingenij cultui impendas simul nostros commentarios degustabis: de quibus licet mihi dicere, quod Ouidius de suis Fastorum libris dixit, cùm eos Germanico Cæsari mitteret:

Pagina iudicium docti subitura mouetur
Principis, vt Clario missa legenda Deo.

Quos si tibi non displicuisse sensero, nihil verebor, ne parum alijs probentur. Quis enim adeò impudens sit, vt à tam exacto iudicio dissentire non erubescat? Quod si quis audeat, tua tamen vel tacita mihi patrocinabitur autoritas. Vale optime rex, &
Viuem tibi addictissimum quouis loco
numera, modò inter tuos.
Louanij, Nonis
Iulijs.
M. D. XXII.

IOAN.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SVOS COMMENTARIOS ad libros de ciuitate Dei D. Aurelij Augustini, Præfatio.

QVando de Augustino, déque eius opere, quantum quidem videbatur, fumus locuti, nunc cum lectore ipso aliquanto familiarius de hisce meis commentariis libet paulisper commentari. Erasmus Roterodamus vir adeò laudatus à plurimis, vt ad eum gloriæ cumulum nihil sit mea de illo prædicatio aut perparum additura, cùm post Hieronymum & Cyprianum recognitos, Augustinum quoque eundem in modum perpurgare decreuisset, nec vni ipsi vacaret tantum operum librorúmque obire, aliis quoque magnis & præstantibus rebus occupato, alios sibi adiunxit siue operis socios, siue ministros, inter quos me etiam asciuit: cúmque aliis, quòd eorum esset & amplior eruditio, & ingeniũ felicius, & diligentia dexterior: grauiora mandasset atque maiora, mihi libros attribuit De ciuitate Dei duos & viginti: quod opus bona ex parte tum rerum gestarum fabularúmque narrationibus, tũ disputationibus philosophicis consumeretur: quibus rebus bonã ætatis partem videbamur impendisse, magno quidẽ conatu ac voto, vtinam pari successu. Theologica tametsi multa inerant, tamen non ita forsan, vt aliis libris crebra, quanquã ab hac etiam sacrosancta disciplina numquam alieni fuimus, quantum per ætatem nostram, & aliarum artium, quæ nos mirificè ceperũt studia, licuit. Neque verò sic sum ad hoc ipse munus electus, tanquam optimè rem executurus, sed ne prorsus null' esset qui hoc ageret, reliquis Erasmi amicis aliis in alias res intentis. Ac, vt verum fatear, arripui opus ab Erasmo oblatum auidissimè, pollicitus me postremam commẽtarijs impositurum manum ante secundum mensem aut tertium. Nam memineram me olim aliquot eius operis volumina legisse, quæ mihi nec admodũ erãt visa meu

dosa, & satis facilia: ac eiusmodi, in quæ non parũ eius notitiæ antiquitatis, quã iugi praueram lectione, possem effundere, vt eodem labore simul exercerẽ stylum, atq; ingeniũ meum: simul aliis mea studia nõnihil afferrẽt fructus, simul aliquam ingenij atq; eruditionis gratiã pararem. Et fuit illã profectò iuuenilis quædam cogitatio, quæ longè aliter experiẽdo processit, quàm ipse mecum eram ratiocinatus: nã opus præterquam quod est longissimũ, habet in se miram rerum omnium varietatem, historias, fabulas, naturalia, rhetorica, mathematica, geographica, moralia, theologica: & horum nihil propè, vel tenuiter, vel mediocriter. Iam libri erant supra quàm dici possit mendosi, qui totam Augustini sententiã praua scriptura aliò auertebant. Hic iam non exiguus in castigãdo ex veteribus libris, tum etiam in diuinando labor: nam & diuinandum sæpenumero fuit, & coniecturis vera restituenda lectio: orsus nihilominus sum scribere circiter Calendas Ianuarias, anni superioris, id est M.D.XXI. & cõfecto ad finẽ mensis primo libro, affertur de Gulielmi Croij Cardinalis patroni mei morte, qui Vormaciæ naturæ concesserat. Facilè intelligere quisq; potest, vt ea res studiorũ meorum quietem concusserit, sublato eo, qui mihi vnus otia faciebat, quãta cupiebã. Hinc vt nulla vnquã calamitas venit sola, in morbũ incidi nõ simplicem: ita ad curam valetudinis coactus sum me Brugas conferre ad meos Hispanos, inter quos æger more ac modo meo commodius tractarer, conualui mẽse Iunio. Et quoniã dicebantur eodem Carolus Cæsar, & Britannus Cardinalis vẽturi, ea me res ibi aliquot mensibus tenuit, vt Erasmum & Morum conuenirem, viderémq; Tonstallũ, & Monioium, & doctos alios, tum amicos plerosque meos, qui eodẽ venturi dicebantur. Eo loco scribere non licebat, quòd bibliothecã, qualem optabam, non haberẽ, vnde quæ scribenda forẽt suppeditarẽtur. Tantùm libros aliquot ad vetusta exemplaria cõtuli, quorum vnum dederat mihi Marcus Laurinus decanus sancti Donatiani Brugensis: alterũ Carmelitæ Brugenses: tertium Erasmus missum ad se Colonia Agrippina, scriptũ, vt ferunt, manu diui Lutgeri episcopi. Mira dictu res quanta in codicibus varietas: vt vnusquisque describentium putaret sibi licere verba arbitratu suo ponere, modò cõstaret sensus, quasi interpretatio esset nõ exscriptio. Ita in hoc libro legas arbitror, in illo puto: in hoc significatum, in illo figuratum: hic præsens, alibi iste: hic habet ergo,

ergo, ille igitur: hic æternus, ille immortalis: hic flexisse, ille deflexisse, alius inflexisse. Sed hæc fortassis tolerabilia. Quid illa derracta, quid addita, inuersa? lã quoties erratũ, quòd versionem LXX. interpretũ, quam vbique Augustinus adducit, voluerunt ad hãc nostrã detorquere, & ex duabus malè cohærentibus vnam facere, nec aliud æquè fuit molestum mihi, vt variam lectionẽ expẽdere, examinare excutere in vnoquoq; capite non semel. Quæ erant difficiliora in cõmentariis annotaui, quæ verò apertiora & promptiora in margine. Id accuratius feci in locis sanctarũ literarum, propter earũ mysterium. In plerisq; veriorem indicaui lectionem, & quid sentirẽ, aperui. In cæteris adiecisse quid legerint alij cõtentus, nihil lectori præiudicãs, liberam illi atque integram censuram reliqui. Fruetur per me suo quisq; siue ingenio siue iudicio. Post Cæsaris & Cardinalis digressum redij Louaniũ sub finẽ Septembris: hîc cõpositis rebus, & digesta bibliotheca, cœpi totus in scriptionem incũbere: ita mihi ea hyeme vsque ad quintumdecimum librum est progressum. Extremo vere, quòd salutan di erant amici parantes in Hispaniam proficisci cum Cæsare, intermisi opus. Erasmo subinde stimulante & instante, vt perficerem, vt mitterem: redij Louanium, & quanta maximè potui diligentia mense vno quatuor postremos libros absolui, cũ bona parte decimioctaui: veníque ad has præfationes scribendas adeò fessus, & labore tãto tãmque vario fractus, vt literas omnes libróque nescio quemadmodũ animus auersatur, velut crudus stomachus ac redũdans cibos omnes: liberari tandem ea molestia miserè cupiens, & vniuersis atque vnicis votis exoptans: ita vt cùm ad calcem perueni, nec pecuniam, nec gratiam studiosorum vllam, nec aliud quicquam existimarim æquè esse pretium operæ, ac solutum tandem liberatũque esse me labore tã sinuoso, & plerunque inamœno. Narrandæ fuerunt fabulæ & historiæ: describendæ regiones & vrbes: tum cõsulendi Platonici penè omnes, & reliquæ philosophorum nationes, & theologica tractanda, in quibus parcior quàm in profanis aliquot de causis fui. Primùm, q; nõ decebat, profanũ hominem, nec natu grandem temere de sanctissimis rebus vel definire, vel disputare. Deinde q; historia sacrarum literarum notior solet esse lecturis Augustinũ, & huiusmodi autores, quàm vt opus sit eã per me repeti, quæ indicatis locis ex sacris libris fusius & apertius cognosci potest, quàm vt ã

me hîc pluribus videretur explicãda. Iam dicta ex arcanis nõ-
stræ religionis literis, ab Augustino adducta, nõnulla enarra-
uimus: alia præteriuimus, q̃ viderem non hunc esse illorũ ex-
plicãdorum locum. Autores profanos crebros ad confirmãda
Augustini dicta velut testes induximus, q̃ fides dictorũ penes
illos esset, præsertim in profanis rebus, quas ab illis est Augu-
stinus mutuatus. Nã in rebus nostræ pietatis neque Ethnicis
quicquam est negotij, & scriptoribus nostris nõ perinde mul-
tis sum vsus, ne parum firma Augustini autoritas existimare-
tur, nisi illis velut tibicinibus suffulta. Satis enim videbatur
esse dixisse Augustinũ: Hieronymũ frequẽtius aduocaui, præ-
cipuè vbi de linguarum significationibus, aut interpretationi-
bus agebatur: quoniã is vt Græci atque Hebræi sermonis pe-
ritia, ita & cognitione sanctarũ scripturarũ omnes nostrę reli
gionis scriptores lõgè antecellit. Nec putaui fore interpretis
aut cõtrouersias illas mouere, quas nostri theologi in scholis
magnis animis agitãt: quarũquã iis prima ætate fuimus imbu-
ti, quæ ab instituto, à mẽte rationéq; Augustini plurimũ dissi-
dent: aspernatúsq; fuissem illas, atque indignatus operi suo ad-
mistas, velut tritico loliũ, quacũque cæli parte pur⁹ ille ac san
ctissimus animus res hominũ despectat. Itaque nec disputan-
dum mihi censui vel cũ hoc hominũ genere, vel cũ antiquio-
ribus quicũque alieni à sententia Augustini essent: nã hoc iam
non esset interpretis, sed defensoris ac patroni: cùm nõ modò
mea, sed nec vllius defensione aut patrocinio ille indigeat. Fe-
ci igitur quod Hieronymus in cõmentariis epistolæ ad Gala-
tas præfatur se fecisse, vt magna ex parte aliorũ sentẽtias tan-
tũ referret: sic & nos quid alij dixissent sensissẽtque cõtenti
lecturis explicuisse, sententiã nostram continuimus, veterem
Academiæ morẽ imitati: tum quod id magis ad enarratorem
alieni operis existimaui pertinere, tum etiam quod cuctari &
sententiã suam non prodere, & cõsectari magis aliena quàm
sua proferre atque ostẽtare ante canos decere potius arbitra-
bar, qui censuris ac iudiciis non parum autoritatis addũt, nec
immeritó. Multa nunc mihi vera, certa, explorata videntur,
quæ, si diutius contingat viuere, non modò ambigua per æta-
tem videbuntur, sed forsan etiam falsissima. Idcirco pleriſque
in locis delectare magis lectorem placuit, quàm docere. Et si
quid docerem non tam seuerè imperando volui persuadere,
quàm blãdè rogãdo monẽdóque. Adducti sumus nonnũquam
ea causa,

ea causa, quoniã Augustinus fusus est plerunque, ac ipse inter-
pres sui: ideo labore docendi adẽpto ludere libuit, & lectorem
in digressus aliquos interim non prorsus inamœnos ducere:
simul vt mei laboris quãdoque partẽ leuarem, etsi non onere
depositi, certè frigida suffusa, & per viam aliquãto munitio-
rem, & inter sata cultáq; spectatu iucunda cõmodiorem. Nam
hæc omnia quæ dixi, & si habent suas animi ceu reparationes
refectionésque, habent nihilominus suas salebras, suos accli-
ues colliculos, per quos nõ sine sudore agas onus: suos quoq;
descensus, per quos non sine lapsus periculo facias iter, ne fa-
sce pressus in pronum ferare. Illic verò non stratã vllam viam
inuenias, nec quod recreet oculos, nec quò vel momentũ di-
uertas, ac ne vbi sedeas quidem fessus, cùm conferenda sunt
tempora, cùm diuersitas inter autores atque adeò aduersitas
ostendenda, cùm sæpenumero tollenda, cùm quærendum, &
euoluendum, & diuinandum vbi sit locus, quem Augustinus
affert ex scriptore aliquo: quem locum inuenire multum ac
diu quæsitum casus est sæpius quàm eruditionis. Nam in eum
incidat frequenter imperitissimus, quem doctus inuestigare
non potuit diu vestigatum. Et hoc mihi tanto fuit difficilius,
ac plus temporis extraxit, quòd & imparatus ad hoc opus ac-
cessi, cùm antea quatuor aut quinque tantùm in eo volumina
legissem, nec indices vllos mihi ex lectione confeci: vel in
hunc, vel in similem aliquem vsum: quos qui habent, næ hi
felices in literis sunt, quibus haud exigna laboris demitur
pars. His angustiis & difficultatibus inopia Græcorum volu-
minum accessit, quæ est in hac regione mira. nam cùm pas-
sim doctis fias obuius, si Aristotelem Græcum, aut Demosthe-
nem, aut Vetus testamentum, aut Pausaniam, aut Isocratem,
aut Iulium Pollucem, aut Eustathium vtendum petas, negant
se habere, nec apud bibliopolas venales inuenias. Cùm hîc
adesset Erasmus, eius bibliotheca adiuuabar: & illinc aliud
agens, aliquot mihi decerpseram loca, quæ ceu præsagiebat
animus vsui mihi aliquando futura. Nam ea in hæc commen-
taria intuli. Græcum Platonem habui in octauum, nonum, &
decimum librum scribens: Strabonem plerunque. Pausaniam
nonnunquàm, sed præcipuè cùm in decimum octauum com-
mentarer, & aliquot alios, quibus nõ perinde atque istis indi-
gebam. Non quidem quòd Augustinus ad se enarrãdum ma-
gnam Græcorum autorũ copiam desideret, qui Latinos tan-

tùm est secutus, quos solos penè legerat, aut versos è Græcis. Sed certè si adiutus maiore Græcorũ supellectile fuissem, potuisset opus paulò exire ornatius ac locupletius. Itaque nonnulla sunt à nobis prætermissa, quæ partim ex nullo potuerunt autore peti: eorum duntaxat qui extant, partim ex reconditis Græcorum literis fuerunt eruenda, aliàs bibliothecam nacti Græcorum codicum ampliorem, per occasionem ea lectori sarciemus. Quanquàm sedulò illud ante alia est à nobis aduigilatum, curatúmque, ne multa sint quæ in hoc opere studiosi homines cordatíq; possent desiderare. Quæ omnia præstare aliis vel cognitione rerum ampliore, vel ingenio maiore, vel feliciori memoria leue & facile fuisset. Nobis certè haud sanè credat quisquã, quàm tædiosum fuerit ac fastidiorum plenum: quo fit, vt prima illa, quæ me in opus stimulabat, perficiendi facilitas planè perierit. At vtilitas quãta sit futura, pronunciare non est meum: quod nec in opere suo quisquam vel incorruptus est iudex, vel non suspectus: & euentum rei situm in fortunæ manu potestatéque prædicere nemo potest, nec ego promittere. Viuet, & legetur, & placebit, & proderit opus, si fauerit genius: sin aduersetur, concidet ac interibit. Multa grata sunt & vtilia tãtùm ea causa, quòd sic libuit fortunæ. Illud modò precari possum si quid optando proficitur, tam vtile vt sentiant opus legentes, quàm mihi graue & molestum fuit scribenti. Itaque primum illud amisimus, secundum incertum est, tertium non profectò certius de gratia, vnde nomẽ gloriáque ad scriptorem redit. Primùm non ignoro quantum famæ admirationísque operi etiã optimo detrahatur, quum in alium scribitur: id est, ædificatur in aliena superficie, & velut scribendi argumẽtum ab alio est suppeditatum: nisi forsan in sacras literas aliquid commenteris propter sanctam maiestatem earũ, aut in Aristotelem, propter receptam scholis omnibus autoritatem. Accedit huc, quòd multi quibus omnia quæ negligunt, aut non capiunt, in grammaticam vertuntur, quamlibet in hoc libro sacra & philosophica & recondita tractauerimus, grammaticam dicent, ideo præcipuè, quòd historias narrauimus, & fabulas, idem de ipso Augustini opere dicturi, nisi pudor impediret, & reuerentia nominis tam omnibus sacri & admirandi. Alij hoc totùm nec visum, nec iudicatum qualicunque censeatur nomine, reiicient, & damnabunt: vt proximè quidam theologiæ licentiatus, quum audisset

audisset me in libros De ciuitate Dei scribere, magno fastidio operam meam tãquam inutilem prorsus vanámque aspernatus est. Et quid, inquit, opus est libris illis illustratore plus satis ex se perspicuis & claris? O te felicem quisquis es, cui tam aperti faciléque sunt hi De ciuitate Dei libri. Cæterùm mirari qui audiebãt, vel ingenium hominis, vel eruditionem, vel certè impudẽtiam. Nam imperitissimè loquebatur, & rerum omnium veterum erat omnino expers & rudis, rogauítque ex his qui audierant vnus cur sic censeret, quum essent tot historiæ, tot fabulæ, tot philosophica, tot geographica, tot mathematica. Quid, inquit, illa ad theologum? Deinde sint a vel b, non sum sollicitus. Hoc illud est, istis nec Cicero, nec Vergilius, nec Plinius, nec alii similes interprete indigent: quum eorum nihil interfit, quis fuerit Scipio, quis Cesar, quis Pompeius, quis Cato: quæ aut vbi Cartago, Babylonia: herba ne an saxum: malua, aut beta: lapis, an lignum: magnes, vel adamas: animal, an metallum: tigris, vel miluus: Sítne qui ardeat mons Aetna, an Alpes: ardeat ne sulphure accenso, an harena. Quid dixerit, quid senserit Plato, quid atomi Democriti conficiant: quid similares partes sint Anaxagoræ, aut dissimilares: quid Pythagoræ transanimatio. Isti ad hæc omnia linea sunt alba, sicut dici solet, in lapide albo. Tantùm illa curandæ & expendenda ducunt: an Deus possit supponere hanc pennam qua scribo: an iubere possit odium sui: Possitne dispensare pontifex super voto profectionis Romanæ, aut Hierosolymitanæ: an pecuniâ sacerdotij pensionẽ redimere sit simonia. Verùm enimuero isti cẽseant quomodovoluerint cunque de opere. Nec eis scribo, nec eos curo mea legere: nec eorum iudicium censurámque naucifacio, nec eis placere studeo, & doctius putabo me scripsisse, si displicuero. At illud magnopere dolendum est, insistere sæpenumero ingeniis doctorũ quidem, sed non perinde bonorum hominum pernicioſum inuidentiæ virus, quo bona opera incessant, lacerent, proscindant, aut perdere conentur profutura, aut allatura lucẽ obscurare. Hinc odium, & ex odio rabiosa maledicentia, & impotentis animi verba, & rixæ, & iurgia, & calumniæ. Hinc sæpe desperatio & desponsio meliorum ingeniorum, quum pertæsa rem sic amaram & inamabilem ab omni scribendi & iuuãdæ põsteritatis ratione auertuntur, plerunque & ab studiis etiam: quod tantum abest, vt inuida ingenia fieri doleant, vt se

hoc fructum capere singularem existimēt, ac laboris sui præmium: finem verò quem destinatam, si cōsequantur, vt cessent omnes, nemo benefaciat. Quod Terentius, vt alios vitæ humanæ mores, sic & istum prudenter expressit, quum maleuolum & inuidentem poëtam omnibus contendisse viribus ait, ab scribendo vti deterrerer, & in otium transderet. Neque verò id ego dixerim, quod ægre ferā me vel admoneri, vel etiam reprehendi. dij meliorem mentem. imò debere me multum profitebor potiora suggerenti, & reprehendenti doctè. Nam & meipsum non pigebit mutare sententiam, si vel studium, vel ætas alia docuerit meliora. Cæterùm permolestum est, atque intolerandum pronunciari semel de toto opere, damnaríque ceu imperitum aut futile, cùm nec legeris, nec forsan si legeris inueneris vsqueadeò multa, quæ conuellas: vel ipse si tantundem præstare tentes, vel non valeas, vel sudes satis. Aut si vnum, aut ad summum alterum deprehendas erratum, propter illa opus tantum támque varium reiicias vniuersum, & contemnas: velut si egregio insperſos reprehendas corpore neuos, vt Horatius inquit. In summa, quandoquidem hominum linguas nec habeo in manu mea, & liberas decet in liberis studiis, non deprecor quo minus sentiat, loquatúrque de opere quisque pro libito. Si enim malū est opus, irasci ob veritatem non debeo: sin bonum, eos qui maledixerint, sua inuidentia exedet tanquam venenum: in quo vno iustissima est inuidia ipsa, cæteris in rebus iniquissima. Hoc solùm etiam atque etiam rogo, & obsecro: vt si quis à me dissenserit, voluerítque id scriptis testari, meminerit modestiæ, & sine cōuitiis asperísque morsibus me, quod ignorauerim doceat. Nam vt conuitia & grauem fortassis obiurgationem mereatur liber, non meretur institutū & conatus animi mei: ita eadem opera fiet, vt ego cum aliis fructum eruditionis illius percipiam, agnoscámque permagnū beneficium, atque habeam gratiam immortalem: & ipse melior magister tum se profuisse intelligat, tum doctrinæ suæ nulla immodestia, quæ peior est quàm insscitia, corruptæ & inquinatæ laudem amplissimam auferat. Neque absit ab studiis humanitatis humanitas, seruetúrque illa tranquillitas animorum, qua super res omnes alias Musæ gaudent. Et incipiamus morem hunc tollere, quem inuidæ omnibus furiæ in præstantia studia immiserunt, impetendi & lacerandi eum, quem coniunctissimum nobis charissimúmque

simúmque debebat reddidisse communio studiorum, ac earundem Musarum cultura, vt præteream baptismum & charitatem Christi: quandoquidem hæc iam olim surdis auribus inania sunt nomina, & ægris oculis vanæ sine corporibus vmbræ: colamúsque literas vt nos delectent, vt iuuent, non vt in certamen acerbum cōmittant, & tela vel eruditionis, vel styli subministrēt, quibus prauos affectus nostros explentes feriamus sauciemúsque inimicum. Sed de his rebus erit tempus, quum locum inueniam dicendi aptiorem. Nunc mihi, vt ad quod cœperam reuertar, tota spes in iis est, qui candido, qui integro pectore ad lectionem horum librorum accedent, siue docti sint, siue indocti. Denique ita me consolor, si ab hominibus nulla redeat ad nos gratia, non deerunt, quibus adductus impulsúsque hāc me operam nauasse nunquā pœniteat. Nam & obsecutum esse Erasmo meo, tam me iuuat, quàm nefas fuisset, quod imponeret onus recusare, qui in me & hominis arcta mecum amicitia coniunctissimi & præceptoris optimè meriti ius ac potestatem habet. Tum interea dum hæc sum meditatus honestissimo me exercitamento occupasse, & animum mētémque crebris cogitatis honestate ac sanctitate refertissimis imbuisse, quæ promptiorem me atque expeditiorem ad bene & Christianæ viuendum reddant. Hæc vna, si cætera desint vniuersa, abundè ampla & magnifica merces est. Postremò vt aliud nihil reputem, nisi me voluisse Augustino, & proinde Christo aliquid studiorum meorum sacrare, præclarè mecum actum existimare debeo. Quippe qui etiam frigidæ poculum propter se suúmque nomē præbitum irremuneratum se nō præteriturum pollicitus est: huīc quoque meæ voluntati quam vnam ille curat, gratiā referet: præsertimcùm ipse labores omnes meos ita demum ratos mihi esse velim, si Christo eiúsque castissimæ & integerrimæ sponsæecclesiæ approbentur.

DE VETERIBVS INTERPRETIBVS HVIVS

Quinam hominum fuerint Gothi, & quomodo Romam ceperint.

QVm Augustinus ex Romana captiuitate occasionem sumpserit scribendi De ciuitate Dei, vt iis responderet, qui eam cladem Christianę religioni imputabãt, operæpretium erit altius narratione repetita explicare, quínam hominum fuerint Gothi, quomodo in Italiam venerint, vrbémque ceperint. Primum omnium ferè video constare, quos posterior ætas Gothos, priorem Getas nuncupasse: vt illa pauca ex priscis vocabulis non corrupit. Sic Rutilus & Claudianus poetæ, cùm de Gothis loquũtur, Getas eos semper nominant. Orosius itidem in historia: Getæ, inquit, qui & nunc Gothi, quos Alexander euitandos pronunciauit, Pyrrh' exhorruit, Cæsar autem declinauit, relictis vacuéque factis sedibus, ac totis viribus tuti Romanas ingressi prouincias. Hieronymus in Genesim, Gothos ab eruditis antiquis Getas nominatos esse testatur. Getæ verò sunt, qui circa Istrum fluuium habitant: vt autores sunt Strabo, Mela, Plinius, & alij: latéque regionem possident incultam magna parte, & rigoribus immitem: tenéntq; vlteriora Istri ad Scythiam, & citeriora ad Thraciam, vbi Tomus Ouidij vatis exilio clara, qui sa-

Gothorũ sedes

apud

apud Getas agere non semel in Tristibus & Ponto scribit: tũ & Mediterranea occupant Germaniam versus & Istri fontẽ: quos Strabo lib. septimo Dacos & olim Dauos nominatos esse ait, cùm viciniores Põto dicerẽtur à Grẽcis Getæ, eundém que vtrisque populis sermonẽ esse. Quanquam Plinius non aliud inter hos populos videtur significare discrimen esse, quàm quòd Getę Grẽcis sunt, q. Romanis Daci. Sed nos Strabonem hoc sequemur loco. Getę barbara & fera gens est, viri b' atque animo immani mortísq; contemptore, quod persuasum habeant redire animas: sicut Mela scribit: aut si non redeant, non tamen extingui, & in meliores sedes immigrare: quod si neutrum contingat, prẽstare certè vitæ mortem. Fama est posterioribus deinde temporibus Getas Ostrogothos esse dictos, Dacos verò Visogothos patriis nominib', quòd hi ad Occidentem, ad Orientem illi magis spectarent. Confunduntur tamen plerunq; hę cognominationes à rerũ scriptoribus: non modo recentioribus, sed etiam antiquis. Hanc gentem tradunt iam olim florente cum plurimum Romana re, impetum in prouinciam populi Romani Mithridatico fecisse bello: quos L. Lucullus, qui in Asia magno cũ exercitu imperator res gerebat, è Mysia cum clade exegit. Post verò Bœrebista duce, cum ab eo ad labores militarémq; disciplinã essent assuefacti, egressos regionem suã multas sibi gẽtes subegisse, Istróq; cum maxima traiecto manu Thraciam, Macedoniam, & Illyrium late depopulatos, ingentem fecisse Romanis terrorem. Interímq; dum in eos Romanorũ arma expediuntur, Bœrebista fato concessit. Augustus legiones ferè decem in illos misit, eorúmq; opes vsq; adeò attriuit, vt ex decentis millibus militum ad quadraginta millia copias eorum redegerit: ac parum abfuerit, quin gentem totam imperio subderet Romano. Aliquot annos pòst fines Romanos ingressi, Oppium Sabinum consularem virum cum exercitu cæciderunt, qui à Cornelio Fusco, Domitiano principe post varia prælia tandem compressi sunt. Traianus imperator multum cum eis magnáq; cum gloria belligerauit. Antonius Caracalla per occasionem nihil tale suspicantes vehementer afflixit. Gordiani verò temporibus in Romanos fines frequentissimè se effundebant, quos minor Gordianus facili opera excedere prouincia coegit. Ferox & inquieta gens susque sedibus male contenta, subinde causas alienas inuadendi quęrebat. Itaq;

Gothorũ bella.

Philippo Vostrensi imperatore, qui primus ex Romanis principibus Christianam pietatem est professus, multis cædibus populationibúsque æditis amplius trecenta ferè virorũ millia in proximas sibi Thraciam Mysiámque irruerũt. Ad quos expellendos missus Decius, rem parũ plerunque prosperè tẽtatam & ipse infectam reliquit, quam succedens Philippo in principatu dissimulauit. Gallus deinde pater & Volusianus filius certis conditionibus sibi iniquis pacem cum illis fecerunt: quam Gothi non admodum diuturnam seruarunt, ignauia & socordia Galieni principis freti. Non iam Thraciam Mysiámque, sed Asiam ipsam minorem sunt tẽtare adorti. Bithyniam vexatam spoliauerunt, reuersíque in Europã, Thraciam, Macedoniámque peruastarunt. Quibus in Achaiam venientibus Maerinus se obiecit, eósq; vicit, ac fugauit persecutus, quousque illos intra fines suos compulit. quibus tamẽ se non diu continuêre, quãquam egressi in strenuiss. principem inciderunt, virum nec minoris fœlicitatis quàm virtutis, si vita modo cõtigisset in principatu diuturnior. Claudius fuit is, qui c c c millia eorũ partim deleuit, partim cepit. Infinitam fuisse gentis huius multitudinem oportuit. Nõ enim multos post annos Aureliano imperium tenente, ad arma redierunt, primóque prelio sunt ad Danubium superati. Fl. Constãtinus tanta illos cæde affecit, vt cogeret tandem multos per annos quietos esse. Ita enim isti pugnabãt, vt magno hostium malo vincerent, non minore suo vincerentur. Atque hęc quidẽ gesserunt Gothi quandiu certas ipsi habuerunt sedes. Valente principe Hunni, qui & ipsi sunt Scythę, sed immitiores rudio réque humani cõmercij, in Rhyphæos mõtes inclinatiores, inter Tanaim Massagetásque cõclusi, Gothos regione quam incolerent, per vim eiecêre. Quæ tametsi rigoris intemperie parum humanis erat vsibus commoda, tamen Hunni saluberrimam suauissimámque omniũ existimabant, homines extra solis vias cursúsque nati & educati. Hic iã Gothi sedibus, domibus, laribus, penatibúsque exuti, qui vltra alienos erãt soli ti fines inuadere, coacti sunt vel mortẽ fortiter oppetere, vel in alieni soli possessionem, cùm ipsi nullum iam haberẽt, hærere. Sunt qui non Getas illos, quos Ostrogothos diximus, venisse in agrum populi Romani perhibeant, sed Visogothos fortuna sociorum conterritos deliberasse de mutandis sedibus, veritos ne eadem essent passuri, quæ Ostrogothi, extendentibus

Gothi ab Hunnis sedibus suis pelluntur.

dentibus se velut marino æstu Hunnicis armis, vicináque regiones delentibus. Hæc res Visogothos in eam sententiã impulit, vt legatos ad Valentem Romanũ imperatorem mitterent, qui gentis nomine Mysiam citra Danubium flumẽ sibi incolendam peterent, spondentes cõmuni nomine, se omnes Christianã pietatẽ accepturos, futurósque bonos, fidelésque Romanorũ stipendiarios, armis suis opibúsque fines illos populi Romani ab incursibus reliquorũ Scytharum sedulo defensuros. Quibus cõditionibus adductus Valens, Lupicinum & Maximũ velut duũmviros agris diuidundis ad eos misit, q sedes Visogothis distribuerẽt. Hi cùm auarè crudelitérque haberent gentem, primum ferre Gotthi, & dissimulare iniuriam, ne primo statim alienæ regionis ingressu res nouarent, existimantes, cùm exatiati suis opibus duces essent, facturos sæuiendi & rapiendi finem. Sed illi dum malignè cõmeatus partiuntur, & curant, famem intolerabilem effecerũt, quę & ipsis ducibus & Rom. principi exitio fuit. Gothi enim cum fame iam se velut beluas viderent peti, correptis tumultuosissimè armis Romanos duces cum præsidiis atrociter cędũt, & ita armati totam Mysiam peruagantur, inq; proximam transcendunt Thraciam, quam sibi vectigalẽ reddiderunt. Hic illis occurrit Valẽs, pugnatúmque est acriter, fusis fugatísque Romanis, magna in eis facta strage. Saucius Imp. in hostium potestatem viuus venit, quem illi efferatiores post tãtum exhaustum sanguinem viuũ cremauerũt, rectáque Byzantium petunt: & nullis obuiam factis armis, vrbem corona cingũt, quæ aliquandiu opera & consilio Dominicæ Valentis coniugis obsidionem suis opibus tulit, confirmatis in fidem principis ciuium animis magna Dominicæ largitione. Post Valentiniani Valentis fratris virtute soluta obsidione, retro abierunt. Valẽtinianus Theodosium Hispanũ virum accitum ex Hispania adoptauit, participemq; fecit imperij. Hic Gothos multis prælijs fregit contudítque, & supplices pacẽ coegit petere: quam cùm dedisset, réxque eorum Athalaricus Byzantium ad Theodosium ægrum visendum venisset, rex in morbum lapsus aliquot postea mensibus moritur. Gothi toto imperij Theodosij tempore sub Romano imperatore militarũt: nec regem habuerũt alium, nec ducem, nisi quem Romanus dedisset Imper. Inter hęc Theodosius, Mediolani princeps, sine cõtrouersia & bello & pace optim^ moritur, Basso & Philippo

Valens imperator vinus creatur à Gothis.

lippo co s s.relictis Archadio & Honorio filiis, & Placidia filia. Archadium Byzantio & illi orientali præfecit imperio, Honoriũ occidentali Romanæq; vrbi. Et quia iuuenes admodum erant, tutores educatoréſque teſtamento aſſignauit: illi Ruffinum, huic Stiliconẽ, vafrum vtrunq; & ſceleratũ hominem, cuiuſmodi ingenia facillimè in intimas ſe ſolent aulas inſinuare. Hi principum ætate iniuriæ obnoxia ad ſuas ambo augendas opes magnamq; ſibi & immodicam parandam potentiã abutentes non iam de priuata aliqua magnitudine cogitare, ſed ad principale ipſum faſtigiũ animos nefariis cogitationibus adiecerant. Ruffinus ſibi, Stilico filio imperiũ affectabat. Cùm hęc vterq; cõſilia agitaret, bello opus erat ad eas res perficiendas, vttempeſtate turbatis rebus, cùm minus eorum deſideria deprehenderẽtur, tum verò perficerentur facilius, perculſis principum animis bellorũ terroribus, nihil nõ concedentibus proximis ſibi viris, & qui rerũ omnium adminiſtrationibus præeſſent. Nã in pace velut ſereno & tranquillo cælo & cognoſci tenebras ſuorum animorũ, & puniri conſulentibus per ocium principibus poſſe non ignorabãt. Quo circa Gothos gentẽ ad res nouas tumultuſq; bellicos excien dos aptiſſimã ſpẽ ingẽtis prædę vterque ſolicitat, vt ſuo principi bellũ faciat. Gothi occaſionẽ adeſſe rati, vel rei alicuius bene gerendæ, vel certè intentato bello domũ cum haud par ua redeundi pręda, arma induunt, regéque de ſuo corpore ex Balthorum illuſtri familia Halarico creato, fines ſuos magno vicinorũ terrore egrediũtur. Huic ſe paulò pòſt Rhadagaſus cum ducentorũ Gothorum milibus cõiungit: cumque nulla ſatis terra multitudini alendæ eſſet, caſtra duces diuidunt: diuerſíſque, pfectiviis per Pannoniã, Illyricũ, Noricúmque, incenſis vaſtatíſque obuiis rebus omnibus in Italiã veniũt. Ruffinus cùm imprudentius cogitata exequeretur, ad Theſſalonicam à militibus occiſus eſt. Stilico aſtutius cõſilia celabat. & Rhadagaſus quidẽ per Etruriam ad vrbẽ cum agmine veniebat, longè latéque quacũque iret fugã terrorémque oſtendẽs. Trepida Romana ciuitas mercenarios duces veniẽti opponit. Rhadagaſus incõſultius exercitu caſtríſque diſpoſitis, in loca ſe iniqua præcipitauit. Cõmeatibus ademptis multitudinẽ ſuã fame cõfecit. Ipſe cõploratis rebus dum fugã per occulta cum paucis tentat, à Rom. militibus interceptus necatúſque eſt, Gothorũ multitudine viliſſimis preciis diuendita.

Balthorũ familia.

Secund

Secundum hanc Gothorũ cladem Halaricus in Italiã venit, maioribus adhuc miſcens omnia terroribus, quàm fecerat Rhadagaſus. Ad cuius rei nuncium, Stilico qui Byzantij erat, præmiſſa copiarũ parte, quæ extremũ Gothorum agmen carpendo ab ſtrage aliqua magna agrorúmque vaſtatione hoſtẽ deterreret. Ipſe per oram ſuperi maris cum viribus peditat⁹ equitatúſque ad hoſtes peruenit, vterque exercit⁹ caſtra propè Rauennam contulit: Gothi Pollentiam viã obtinebãt, numero quidem potiores, ſed arte & diſciplina militari nequaquàm cum exercitu Romano comparãdi. Stilico bellico aſtu plerunque Gothos ſuperauit, cõpulítque in arctum quendã locum, vbi ſedens cõficere poterat bellum, ſi voluiſſet: verùm cum exercitu eſſe decreuerat, quouſque populares ſui Vãdali in Galliã veniſſent. Pro indubio enim habebat eã fore certam occaſionem imperij Eucherio filio parandi. Ita leuibus aliquot certaminibus hoſtem laceſſendo tempus trahebat, quod Halaricus cùm per occultos meatus olfeciſſet, ad Honorium detulit. Eóque velut munere cum placatiore ſibi Honorio ſe vſurum exiſtimaret, per eoſdem legatos quos ad detegendum Honorio ſcelus Stiliconis miſerat, Galliæ partem ſuę multitudini petiit: Victuros ſe legib⁹ Romanis, nec paruo futuros vſui imperio, bellíſque Romanis, nullíſque prouincialibus vel fide vel obſequio erga Romanos ceſſuros. Imperator ancipiti malo concuſſus in partem ditionis Gothos recipere, quàm Stiliconis perfidia ſibi ſuíſque exitiũ parare maluit. Neque enim primus detulerat ad Honorium Halaricus, quòd Stilico coqueret ſcelus. Nec tamen tutũ putabat quouis tempore virum tollere ex duabus vxoribus ſibi ſocerum, & opibus ſupra priuatum faſtigium pollentem potẽtémque. Simul igitur cum legatis Gothorum literas ad Stiliconẽ mittit, vt primo quoque tempore Gothos in Galliam venire permittat. Nuncius hic fuit Stiliconi aſper & importunus: quippe & ſe fraudari tanta ſpe videbat, & ſua conſulta palàm fieri ſuſpicabatur. Hæſit aliquãdiu acer & ferox animus, tandem quod tutius erat ſecutus, pariturũ ſe iuſſis principis ſui reſpondit. Sed ne res in totum è manibus laberetur, Saulum quendam cum Iudaicis copiis ſubornat, qui Gothorum veſtigiis proximè inſiſtẽs, cęſis per occaſionem aliquot milibus, irritabilem populum ad fœdus rumpendum impellat. Saulus dominico die, quo ex vetere noſtræ religionis inſtituto

feriam

Universidad de Deusto
Biblioteca

feriamur, cùm toti rebus sacris intenti Gothi essent, impetum in eos facit, primoq; tumultu aliquot ex eis sternit. Territi Gothi subito quantum in trepidatione rerum fieri poterat, num ad arma concurrendum esset, consultant. Venerat enim in religionem festo seruatoris die arma tractare, humanum sanguinem fundere, cædes hominū facere. Sed cùm Iudæi modum occidendi trucidandiq; non ponerēt, sibi quisq; consilium cepit non expectato communi, vt arma sui tuendi gratia indueret. Cumq; iam frequentes armati cōueniissent, Halaricus pro tēpore instructa acie imbelle genus hominum facilè sistit. Hinc connixi aliquātum Gothi Iudæos fundunt, fugantq;: Et questi coactos se à violatoribus humani iuris diuinum ius pollnere ac contaminare, Christum ipsum inuocantes, per cuius iuratum numen fœdus esset vtrinq; sanctum, cuiusq; ferias contra suam voluntatem cruore, cædibus, strage fœdassent, ira incensi, per mediam Italiam ad vrbem ferre signa pergunt. Dimiserat Stilico nonnullos milites tanquam sine bello inutiles, quos ad præsentē terrorem coactus est ab imperatore repetere, simul cum supplemento copiarū, vt maximis viribus Gothorū conatibus obuiam iretur. Honorius patefactis Stiliconis consiliis, magnam militum manum ad eum mittit, dato ducibus occulte negocio, vt opportuno rei agendæ tempore captato, Stiliconē cum filio obtrūcent. Illi communicato inter se consilio, dieq; destinato, quo imperata principis strenue peragerent, diuersi Stiliconem ac filium adorti, & eos ipsos, & ex necessariis aliquot, qui vim parabant, Romæ in foro Pacis interficiunt. Imprudens tamē & ignauus princeps, duce sublato, in eius locum neminē surrogauit, credo ne vllus parem nactus potentiam, similia moliretur. Ita exercitus sine præcipuo aliquo duce miserè à Gothis fusus, per multas clades terrorē Gothici nominis ingentem imbibit. Gothi superiores facti, ad vrbem Romam signa infesta ducūt, eámque obsidione diu pressam, capiūt, diripiūt maiori tumultu atque expilatione rerum, quàm cædibus aut stupris, aliisque tetris ac fœdis facinoribus, quæ vrbib⁹ expugnatis committi per insolentiam militum solent. Halaricus enim vrbē ingressurus, duo in castris edicta proposuerat. Alterū, vt à cęde & violatione hominū ábstinerēt, sibi eiusmodi res displicituras. Alterū, vt capitale esset, si quis eum qui ad templa principum Apostolorum confugisset lęderet, aut ipsa templa

Stilico interficitur.

Halarici edicta.

templa violaret. Capta est à Gothis Roma anno post eandem conditam M. C. LXIIII. Calend. April. Flauio & Varrone COSS. Quo pacto sit capta, parum explicant rerum scriptores. Baptista Egnatius se modum eius rei dicit ex Procopio Græco afferre, mirariq; interpretem vel eum locum scientē prudentémq; transiliisse: vel si in mutilum incidit codicē, parum animaduertisse, quid deesset. Procopium Græcum nondum vidi: fides erit penes Egnatium, hominem diligētem ac bene doctum, quantū ex scriptis iudicare possum. Scribit ergo: Obsederat Romam Halaricus iam biennium, nec Honorius, qui Rauennæ desidebat, aut ferre suppetias poterat, aut audebat. Nā cùm nihil minus quàm de vrbis salute solicitus esset, Stilicone interfecto, ducem exercitui minimè præfecerat, qui rē aduersus Gothos administraret. Vnde Gothis obsidendæ vrbis cogitatio, Romano milite aut dilapso, aut segniter rem agente. Verum eam frustra obsessam, cùm expugnare vi non possent, ad dolum hostis barbarus vertitur. Profectionem in patriam simulat, trecentósq; iuuenes corporis & animi vi præstātes deligit, quos Romanis principibus dono det, instructos prius vt omni obsequio dominos suos promereri studeāt: & ad certam diem circa meridiem, cùm Romani principes somno vel ocio vacarent, ad Asinariam portam aduolēt: interfectísq; improuiso insultu custodibus, portam sibi præsto futuris aperiant. Interea Gothi cum reditum alia atq; alia deesse sibi simulātes differrēt, trecenti illi iuuenes occasione egregiè vsi, portam stato die suis aperiunt, & intromissus Gothus maiore ignominia, quàm damno vrbem omnem populatur. Sunt qui Probæ illustris fœminæ & opulentissimæ opera patefactam Gothis portam existiment, cùm plebem Romanam passim fame & morbis pecudū more cadentem miseraretur: duo sunt cognitu non indigna, vnum edictum ab Halarico fuisse, vt quicunq; in templa diuorum cōfugerent, præcipue Petri & Pauli, his nulla vis inferretur. quod & summa fide seruatum. Alterum, quòd cùm nunciatum Honorio esset Rauennæ, Romam perditam, credidit ille de pugnaci Gallo, cui nomen erat Romæ, significatū esse, admiratúmque vehementer tam subito periisse eum, qui cum paulò antè festiuissimè luserat. Hæc Egnatius. Has omnes clades maledicentissima & impia gens religioni Christianæ imputabat, negans futurum, vt capta vnquam esset Roma, si deorum

Roma capta.

deorum religiones à maioribus cultas traditásq; posteris tenuissent. quasi verò non eandem ob causam, quia violatũ est ius humanum, Galli olim vigentibus, vt aiunt, maximè impiis illis insaniis, vrbem ceperint, & diruerint: ceu non multi imperatores Christiani optimè rem gesserint. & tanquã non hæc inclinatio imperij & manifestus ad ruinã casus ceperit sub imperatoribus gentilibus, & non per eandem socordiam ignauiamq; Honorius amiserit Romam, per quam Galienus Ægyptum, Asiã & Galliam, ad quarum perditarum rumores dictis luserit facetis. Aduersus hos igitur homines sanctæ religionis, etiam si nulla contigisset calamitas, inimicos, & infensos, libros conscripsit Augustinus duos & viginti, Ciuitatem Dei, hoc est, Christianam religionem aduersus rabiosas atque impias eorum querelas defendens.

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI IN LIBROS DE CIVITATE DEI EX IPSIVS AVTORIS RETRACTATIONVM LIBRO SECVNDO ARGVMENTVM.

INterea Roma Gothorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnę cladis euersa est: cuius euersionem deorum falsorum, mutorúmque cultores, quos vsitato nomine Paganos vocamus, in Christianam religionem referre conantes, solitò acerbiùs, & amariùs, Deum verum blasphemare cœperunt. Vnde ego exardescens zelo domus Dei, aduersus eorum blasphemias, vel errores, libros De ciuitate Dei scribere instituí. Quod opus per aliquot annos me tenuit, cò quòd alia multa intercurrebant, quę differre non oporteret: & me prius ad soluendum occupabant. Hoc autem De ciuitate Dei grande opus, tandem viginti duobus libris est terminatum: quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, vt ad hoc multorum deorum cultum, quos Pagani colere

Universidad de Deusto
Biblioteca

consueuerunt, necessarium esse arbitrentur: & quia prohibentur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque aduersus eos loquuntur, qui fatentur hęc mala, nec defuisse vnquã, nec defutura mortalibus: & ea nunc magna, nunc parua, locis, temporibus, personisque variari: sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram, esse vtilem disputant. His ergo decem libris, duę istę vanæ opiniones Christianæ religioni aduersarię refelluntur. Sed ne quisquam nos aliena tantùm redarguisse, non autem nostra asseruisse, reprehenderet, id agit pars altera operis huius, quæ duodecim libris continetur. Quanquam, vbi opus est, & in prioribus decem, quæ nostra sunt, asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus aduersa. Duodecim ergo librorum sequentium, primi quatuor continent exortum duarum ciuitatum: quarum est vna Dei, altera huius mundi. Secundi quatuor, excursum earum, siue procursum. Tertii verò, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri, cùm sint de vtraque ciuitate conscripti, titulum tamen à meliore acceperunt, vt De ciuitate Dei potius vocarentur. In quorum decimo libro, non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flammam cælitus factam inter diuisas victimas cucurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est. In decimoseptimo libro quod dictum est de Samuele, non erat de filiis Aaron: dicendum potius fuit, non erat filius sacerdotis. Filios quippe sacerdotum, defunctis sacerdotibus, succedere magis legitimi moris fuit.

Nam

Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis, sed sacerdos non fuit: nec ita in filiis, vt eum ipse genuerit Aaron: sed sicut omnes illius populi dicũtur filii Israel.

Hoc opus sic incipit, Gloriosissimam ciuitatem Dei, &c.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI, LIBRVM PRIMVM.

1 De aduersariis nominis Christi, quibus in vastatione vrbis propter Christum Barbari pepercerunt victis.
2 Quòd nulla vnquam bella ita gesta sint, vt victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.
3 Quòd imprudenter Romani deos penates, qui Troiam custodire non poterant, sibi crediderint profuturos.
4 De asylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis: & basilicis apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à Barbaris defenderunt.
5 De generali consuetudine hostium, victas ciuitates euertentium, quid Cato senserit.
6 Quòd ne Romani quidem ita vllas ceperunt ciuitates, vt in templis earum parcerent victis.
7 Quòd in euersione vrbis, quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli: quæ verò clementer, de potentia prouenerint nominis Christi.
8 De commodis atque incommodis, quæ bonis, atque malis plerunque communia sunt.
9 De causis correptionum, propter quas, & boni, & mali pariter flagellantur.
10 Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil depereat.
11 De fine temporalis vitæ, siue longioris, siue breuioris.
12 De

Capitum.

12 De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.
13 Quæ sit ratio sanctorum corporum sepeliendi.
14 De captiuitate sanctorum, quibus nunquam diuina solatia defuerunt.
15 De Marco Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam sponte tolerandę extat exemplum, quòd tamen illi deos colenti prodesse non potuit.
16 An stupris, quæ etiam sanctarum forte virginum est passa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, sine voluntatis assensu.
17 De morte voluntaria ob metum pœnæ, siue dedecoris.
18 De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens inuita perpetitur.
19 De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.
20 Nullam esse autoritatem, quæ Christianis in qualibet causa ius voluntariæ necis attribuat.
21 De interfectionibus hominum, quæ ab homicidij crimine excipiuntur.
22 Quòd nunquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.
23 Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Cæsaris non ferens, interemit.
24 Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multò magis emineant Christiani.
25 Quòd peccatum, non per peccatum debeat declinari.
26 De his quæ fieri non licet, cùm à sanctis facta noscũtur, qua ratione facta credenda sint.
27 An propter declinationem peccati, mors spontanea appetenda sit.
28 Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.
29 Quid familia Christi respõdere debeat infidelibus, cùm exprobrant, quòd eam à furore hostium non liberauerit Christus.
30 Quàm pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conqueruntur.
31 Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.
32 De scenicorum institutione ludorum.

33 De vitiis Romanorum, quos patriæ nõ correxit euersio.
34 De clementia Dei, quæ vrbis excidium temperauit.
35 De latentibus inter impios ecclesiæ filiis, & de falsis intra ecclesiam Christianis.
36 De quibus causis sequenti disputatione sit disserẽdum.

IN LIBRVM SECVNDVM.

1 De modo qui necessitati disputationis adhibendus est.
2 De his quæ primo volumine expedita sunt.
3 De assumenda historia, qua ostenditur quæ mala acciderint Romanis, cùm deos colerent, antequam religio Christiana crescceret.
4 Quòd cultores deorum nulla vnquam à diis suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia quæque celebrauerint.
5 De obscœnitatibus, quibus mater deorum à cultoribus suis honorabatur.
6 Deos Paganorum nunquam bene viuendi sanxisse doctrinam.
7 Inutilia esse inuenta philosophica sine autoritate diuina, vbi quemque ad vitia pronum magis mouet quod dij fecerint, quàm quod homines disputauerint.
8 De ludis scenicis, in quibus dij non offenduntur edictione suarum turpitudinum, sed placantur.
9 Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia senserint, quam Græci deorum secuti iudicium, liberam esse voluerunt.
10 Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari.
11 De scenicis apud Græcos in reip. administrationem receptis, eo quòd placatores deorum iniustè ab hominibus spernerentur.
12 Quòd Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederũt in deos, melius de se quàm de diis suis senserint.
13 Debuisse intelligere Romanos, quòd dij eorum, qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino.
14 Meliorem fuisse Platonem, qui poetis locum in bene morata

morata vrbe non dederit, quàm hos deos qui se ludis scenicis voluerint honorari.
15 Quòd Romani quosdam sibi deos non ratione, sed adulatione instituerint.
16 Quòd si diis vlla esset cura iustitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta viuendi potius, quàm leges ab hominibus mutuare.
17 De raptu Sabinarum aliisque iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana, etiam laudatis viguere temporibus.
18 Quæ de moribus Romanorum aut metu compressis, aut securitate resolutis Salustij prodat historia.
19 De corruptione Romanæ reip. prius, quàm cultum deorum Christus auferret.
20 Quali velint fœlicitate gaudere, & quibus moribus viuere qui tempora Christianæ religionis incusant.
21 Quæ sententia fuerit Ciceronis de Romana republica.
22 Quòd diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus resp. deperiret.
23 Varietates rerum temporalium non ex fauore aut impugnatione dæmonum, sed ex Dei veri pendere iudicio.
24 De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentauerunt adiutores.
25 Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines cùm committendis sceleribus quasi diuinam exempli sui interponunt autoritatem.
26 De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorum omnis nequitia discereturr.
27 Quanta euersione publicæ disciplinæ Romani diis suis placandis sacrauerint obscœna ludorum.
28 De Christianæ religionis salubritate.
29 De abiiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

IN LIBRVM TERTIVM.

1 De aduersitatibus quas soli mali metuũt, & quas semper passus est mundus cùm deos coleret.
2 An dij qui à Romanis & à Græcis similiter colebantur, causas habuerint, quibus Ilium paterentur excindi.
3 Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter

ipsos traditur frequentatum.
4 De sententia Varronis, qua vtile esse dixerit, vt se homines diis genitos mentiantur.
5 Non probari, quod dij adulterium Paridis punierint, quod in matre Romuli non vlti sunt.
6 De parricidio Romuli, quod dij non vindicarant.
7 De euersione Ilij, quod dux Marij Fimbria excîdit.
8 An debuerit diis Iliacis Roma committi.
9 An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit.
10 An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuit & tutum.
11 De simulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.
12 Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numerositas nihil adiuuerit.
13 Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.
14 De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.
15 Qualis Romanorum regum vita atq; exitus fuerit.
16 De primis apud Romanos cõsulibus, quorum alter alterum patria pepulit, móxque Romæ post atrocissima patricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit.
17 Post initia consularis imperij quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebat
18 Quantæ clades Rom. sub bellis Punicis triuerint, frustra deorum præsidiis expetitis.
19 De afflictione belli Punici secundi, qua vires vtriusque partis consumptæ sunt.
20 De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt.
21 Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori suo: & in quibus moribus egerit, quando eam Salustius optimam fuisse describit.

De Mithri

22 De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos qui intra Asiam inuenirentur iussit occidi.
23 De interioribus malis, quibus Romana resp. exagitata est, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus seruiunt, fuit.
24 De discordia ciuili, quam Gracchiæ seditiones excitauerunt.
25 De æde Concordiæ ex senatusconsulto in loco seditionum & cædium condita.
26 De diuersis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.
27 De bello ciuili Mariano atque Syllano.
28 Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.
29 De comparatione Gotthicæ irruptionis, cum eis cladibus quas Romani, vel à Gallis, vel à bellorũ ciuilium autoribus acceperunt.
30 De connexione bellorum, quæ aduentum Christi plurima & grauissima præcesserunt.
31 Quàm impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades contra eos tempore quos colebantur extiterint.

IN LIBRVM QVARTVM.

1 De his quæ primo volumine disputata sunt.
2 De his quæ libro secundo & tertio continentur.
3 An latitudo imperij, quæ non nisi bellis acquiritur, in bono habenda sit, siue fœlicium, siue sapientium.
4 Quàm similia sint latrociniis regna absque iustitia.
5 De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitati.
6 De cupiditate Nini regis, qui vt latius dominaretur, primus intulit bella finitimis.
7 An regna terrena inter profectus suos atq; defectus deorum vel iuuentur, vel deserantur auxilio.
8 Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suum auctũ atq; seruatũ, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderint.
9 An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fue-

Universidad de Deusto
Biblioteca

rit aſcribenda, quem ſummum Deum cultores ipſius opinantur.
10 Quas opiniones ſecuti ſint, qui diuerſos deos diuerſis mundi partibus præfecerunt.
11 De multis diis, quos doctores paganorum vnũ eundémque Iouem eſſe defendunt.
12 De opinione eorum, qui Deum animam mundi, & mundum corpus Dei eſſe putauerunt.
13 De his qui ſola rationalia animãtia partes eſſe vnius Dei aſſerunt.
14 Augmenta regnorum Ioui incongruenter aſcribi, cùm ſi, vt volunt, dea eſt Victoria, ipſa huic negotio ſola ſufficeret.
15 An congruat bonis latius velle regnare.
16 Quid fuerit quòd Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos ſingulos deputantes, ædem Quietis extra portas eſſe voluerunt.
17 An ſi Iouis ſumma poteſtas eſt, etiam Victoria dea debuerit exiſtimari.
18 Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt.
19 De fortuna muliebri.
20 De Virtute & Fide, quas Pagani templis & ſacris honorauerunt, prætermittentes alia bona, quæ ſimiliter colenda fuerunt, ſi rectè aliis diuinitas tribuebatur.
21 Quòd vnum non intelligentes Deum, Virtute ſaltem & Fœlicitate debuerint eſſe contenti.
22 De ſcientia colendorum deorum, quam à ſe Varro gloriatur collatam eſſe Romanis.
23 De Fœlicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm pro omnibus ſola ſufficeret.
24 Qua ratione defendant Pagani, quòd inter deos colant ipſa bona diuina.
25 De vno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen fœlicitatis dator eſſe ſentitur.
26 De ludis ſcenicis, quos ſibi dij celebrari à ſuis cultoribus exegerunt.
27 De tribus generibus deorum, de quibus Scæuola pontifex diſputauit.
An ad

28 An ad obtinendum dilatandúmque regnum profuerit Romanis cultus deorum.
29 De falſitate auſpicij, quo Romani regni fortitudo & ſtabilitas viſa eſt indicari.
30 Qualia de diis gentium etiam cultores eorum ſe ſentire fateantur.
31 De opinionibus Varronis, qui reprobata perſuaſione populari, licet ad notitiam veri Dei non peruenerit, vnum tamen colendum eſſe cenſuerit.
32 Ob quam ſpeciem vtilitatis principes gẽtium apud ſubiectos ſibi populos falſas religiones voluerunt permanere.
33 Quòd iudicio & poteſtate veri Dei omniũ regum atque regnorum ordinata ſunt tempora.
34 De regno Iudæorum, quod ab vno & vero Deo inſtitutũ atq; ſeruatum eſt, donec in vera religione manſerunt.

IN LIBRVM QVINTVM.

1 Cauſam Romani imperij, omniúmque regnorũ, nec fortuitam eſſe, nec in ſtellarum poſitione conſiſtere.
2 De geminorum ſimili diſſimilíque valetudine.
3 De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus aſſumpſit in quæſtione geminorum.
4 De Eſau & Iacob geminis, multum inter ſe morum & actionum qualitate diſparibus.
5 Quibus modis conuincantur mathematici vanam ſcientiam profiteri.
6 De geminis diſparis ſexus.
7 De electione diei quo vxor ducitur, quóve in agro aliquid plantatur, aut ſeritur.
8 De his qui non aſtrorum poſitionem, ſed connexionem cauſarum ex Dei voluntate pendentem Fati nomine appellant.
9 De præſcientia Dei, & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.
10 An volũtaribus hominum aliqua dominetur neceſſitas.
11 De vniuerſali prouidẽtia Dei, cuius legibus omnia continentur.
12 Quibus moribus antiqui Romani meruerunt, vt Deus verus,

verus, quanuis eum non colerent, eorum augeret imperium.
13 De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia maiora cohibentur.
14 De resecãdo amore laudis humanæ: quoniam iustorum gloria omnis in Deo sit.
15 De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.
16 De mercede sanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus vtilia sunt Romanarum exempla virtutum.
17 Quo fructu Romani bella gesserint, & quãtum his quos vicere conrulerint.
18 Quàm alieni à iactantia debeant esse Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria & ciuitate terrena.
19 Quomodo inter se differant cupiditas gloriæ, & cupiditas dominationis.
20 Tã turpiter seruire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati.
21 Romanũ regnum à Deo vero esse dispositũ, à quo est omnis potestas, & cuius prouidentia reguntur vniuersa.
22 Tempora exitúsque bellorum ex Dei pendere iudicio.
23 De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor vno die cum ingentibus copiis suis victus est.
24 Quæ sit Christianorũ imperat. & quàm vera fœlicitas.
25 De prosperitatibus quas Constantino imperatori Christiano contulit.
26 De fide & pietate Theodosij Augusti.
27 Contra inuidos inuectio Augustini, qui scripserũt contra editos iam libros.

IN LIBRVM SEXTVM.

1 De his qui dicũt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.
2 Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit: quorum talia, & genera & sacra detexit, vt reuerẽtius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret.
3 Quæ sit partitio Varronis librorũ suorum, quos De antiquitatibus rerũ humanarum diuinarúmq; composuit.
4 Quòd ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ reperiantur.
5 De tribus generibus theologiæ secundum Varronem: scilicet vno fabuloso, altero naturali, tertio ciuili.
6 De theologia mythica, id est, fabulosa, & de ciuili, contra Varronem.
7 De fabulosæ & ciuilis theologię similitudine atque concordia.
8 De interpretationibus naturalium rationũ, quas doctiores pagani pro diis suis conantur ostendere.
9 De officiis singulorum deorum.
10 De libertate Senecæ, qui vehementius ciuilem theologiam reprehendit, quàm Varro fabulosam.
11 Quid de Iudæis Seneca senserit.
12 Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari, æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adiuuant temporalem.

IN LIBRVM SEPTIMVM.

1 An cùm in theologia ciuili diuinitatem non esse cõstiterit, in selectis diis eam inueniri posse credendum sit.
2 Qui sint dij selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.
3 Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorundam deorum possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.
4 Melius actum est cum diis inferioribus, qui nullis infamantur opprobriis, quàm eum selectis, quorum tantæ turpitudines celebrantur.
5 De paganorũ secretiore doctrina, physicísq; rationibus.
6 De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum esse animam mũdi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum diuina natura sit.
7 An rationabile fuerit Ianum & Terminum in duo numina separari.
8 Ob quam causam cultores Iani bifrontem imaginem ipsius finxerint, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

De Iou

9 De Iouis potestate, atq; eiusdem cum Iano cõparatione.
10 An Iani & Iouis recta discretio sit.
11 De cognominibus Iouis, quæ nõ ad multos deos, sed ad vnum eundémque referuntur.
12 Quòd Iupiter etiam Pecunia nuncupetur.
13 Quòd dum exponitur quid Saturnus, quídve sit Genius, vterque vnius Iupiter esse doceatur.
14 De Mercurij & Martis officiis.
15 De stellis quibusdam, quas Pagani deorum suorum nominibus nuncupauerunt.
16 De Apolline & Diana, cæterísque selectis diis, quos partes mundi esse voluerunt.
17 Quòd etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronunciauerit ambiguas.
18 Quæ credibilior causa sit, qua error paganitatis inoleuerit.
19 De interpretationibus quibus colẽdi Saturni causam ratiocinantur.
20 De sacris Cereris Eleusinæ.
21 De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur.
22 De Neptuno & Salacia ac Venilia.
23 De terra quam Varro deam esse confirmat, eo quòd ille animus mũdi, quem opinatur Deum, etiam hanc corporis sui infimam pãrtem permeet, eíq; vim diuinam impertiatur.
24 De Telluris cognominibus, eorúmq; significationibus: quæ etiam si non erant multarum rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones.
25 Quam interpretationem de abscissione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit.
26 De turpitudine sacrorum Matris magnæ.
27 De physiologorũ figmentis, qui nec veram diuinitatem colunt, nec ab eo cultu quo colenda est vera diuinitas.
28 Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.
29 Quòd omnia quæ physiologi ad mũdum partésq; ipsius retulerunt, ad vnum verum Deum referre debuerunt.
30 Qua pietate discernatur à creaturis creator, ne pro vno tot dij colantur, quot sunt opera vnius autoris.
31 Quibus propriè beneficiis Dei excepta generali largitate,

te, sectatores veritatis vrantur.
32 Quòd sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus defuerit, sempérque sit diuersis significationibus prædicatum.
33 Quòd per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum de hominum errore gaudentium.
34 De libris Numæ Pompilij, quos senatus ne sacrorum causæ quales in eis habebantur, innotescerent, iussit incendi.
35 De hydromantia, per quam Numa visis quibusdam dæmonum imaginibus ludificabatur.

IN LIBRVM OCTAVVM.

1 De quæstione naturalis theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.
2 De duobus philosophorum generibus, id est, Italico & Ionico, eorúmque autoribus.
3 De Socratica disciplina.
4 De præcipuo inter discipulos Socratis Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.
5 Quòd de theologia cum Platonicis potissimũ disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sunt dogmata.
6 De Platonicorũ sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur.
7 Quanto excellentiores cæteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.
8 Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum.
9 De ea philosophia, quæ ad veritatem fidei Christianæ propius accessit.
10 Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.
11 Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Christianæ scientiæ propinquauit.
12 Quòd etiam Platonici, licet de vno vero Deo bene senserint, multis tamen diis sacra facienda censuerunt.
13 De sententia Platonis, qua definiuit deos nõ esse nisi bonos,

nos,amicósque virtutum.
14 De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt,id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aereis,& in hominibus terrenis.
15 Quòd neq; propter aerea corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.
16 Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.
17 An dignum sit,eos spiritus ab homine coli,à quorum vitiis etiam oporteat liberari.
18 Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.
19 De impietate artis magicæ,quæ patrocinio vtitur spirituum malignorum.
20 An credendum sit,quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus misceantur.
21 An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, falsíque se ab eis aut ignorent,aut velint.
22 De abijciendo cultu dæmonum,contra Apuleium.
23 Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & vnde scire potuerit superstitiones Ægyptiacas auferendas.
24 Quomodo Hermes, patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum.
25 De his quæ sanctis angelis & hominibus possunt esse communia.
26 Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.
27 De modo honoris,quē Christiani martyrib⁹ impēdunt.

IN LIBRVM NONVM.

1 Ad quem articulum disputatio præmissa peruenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.
2 An inter dæmones,quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorum,quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima peruenire.
3 Quæ dæmonibus Apuleius ascribat, quibus cùm ratione non subtrahat,nihil virtutis assignat.

4 De

4 De perturbationibus quæ animo accidũt, quæ sit Peripateticorum Stoicorúmque sententia.
5 Quòd passiones quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant,sed virtutem exerceant.
6 Quibus passionibus dæmones confitente Apulejo exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adiuuari.
7 Quòd Platonici figmentis poetarum infamatos deos asserant de contrariorum studiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum,non deorum sint.
8 De diis cælestibus,& dæmonibus aereis, hominibúsque terrenis Apulejj Platonici definitio.
9 An amicitia cælestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini prouideri.
10 Quòd secundum Platonis sentẽtiam minus miseri sunt homines in corpore mortali,q̃ dæmones in æterno.
11 De opinione Platonicorum,qua putãt animas hominum dæmones esse post corpora.
12 De ternis contrariis, quibus secundum Platonicos dæmonum hominúmque natura distinguitur.
13 Quomodo dæmones,si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter vtranq; partẽ sine vtriusque communione sint medij.
14 An homines cùm sint mortales,possint vera beatitudine esse fœlices.
15 De mediatore Dei & hominum homine Christo Iesu.
16 An rationabiliter Platonici definierint deos cęlestes, declinantes terrena contagia hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur.
17 Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominẽ, qualis est dæmon,sed tali qualis est vnus Christus.
18 Quòd fallacia dæmonum, dum sua intercessione viam spondet ad Deum,hoc conatur,vt homines à via veritatis auertat.
19 Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicuius boni.
20 De qualitate sçientiæ,quæ dæmones superbos facit.
21 Ad quem modum dominus voluerit dæmonibus innotescere.

Universidad de Deusto
Biblioteca

22 Quid interſit inter ſcientiam ſanctorum angelorum, & ſcientiam dæmonum.
23 Nomen deorum falſo aſcribi diis gentium, quod tamen & angelis ſanctis, & hominibus iuſtis ex diuinarum ſcripturarum autoritate commune eſt.

IN LIBRVM DECIMVM.

1 Veram beatitudinem ſiue angelis ſiue hominibus per vnum Deum tribui, etiam Platonicos definiſſe: ſed vtrũ hi quos ob hoc ipſum colẽdos putant vni tãtum Deo, an etiam ſibi ſacrificari velint, eſſe quærendum.
2 De ſuperna illuminatione quid Plotinus Platonicus ſenſerit.
3 De vero Dei cultu, à quo Platonici, quanuis creatorem vniuerſitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos ſiue bonos ſiue malos honore diuino.
4 Quòd vni vero Deo ſacrificium debeatur.
5 De ſacrificiis quæ Deus non requirit, ſed ad ſignificationem eorum obſeruari voluit, quæ requirit.
6 De vero perfecto ſacrificio.
7 Quòd ſanctorum angelorum ea ſit in nos dilectio, vt nos non ſuos, ſed vnius veri Dei velint cultores.
8 De miraculis quæ Deus ad corroborãdam fidem piorum etiam per angelorum miniſteriũ promiſſis ſuis adhibere dignatus eſt.
9 De illicitis artibus erga dęmonũ cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quaſi improbando verſatur.
10 De theurgia quæ falſam purgationem animis dæmonũ inuocatione promittit.
11 De epiſtola Porphyrij ad Anebuntem Ægyptium, in qua petit de diuerſitate dæmonum ſe doceri.
12 De miraculis quæ per ſanctorum angelorum miniſteriũ Deus verus operatur.
13 De inuiſibili Deo, qui ſe viſibilem ſæpe præſtitit, non ſecundum quod eſt, ſed ſecundum quod poterant ferre cernentes.
14 De vno Deo colẽdo, non ſolùm propter æterna, ſed etiã propter temporalia beneficia quæ vniuerſa in ipſius prouid

prouidentiæ poteſtate conſiſtunt.
15 De miniſterio ſanctorum angelorum, quo prouidentiæ Dei ſeruiunt.
16 An de promerenda beata vita his angelis ſit credendum qui ſe coli exigunt honore diuino: an verò illis quĩ non ſibi, ſed vni Deo ſancta præcipiunt religione ſeruiri.
17 De arca teſtamenti miraculiſque ſignorum, quæ ad commendandam legis ac promiſſionis autoritatem diuinitus facta ſunt.
18 Contra eos qui de miraculis quibus Dei populus eruditus eſt, negant eccleſiaſticis libris eſſe credendum.
19 Quæ ratio ſit viſibilis ſacrificij, quod vni vero & inuiſibili Deo offerri doceat vera religio.
20 De ſummo veróq; ſacrificio, quod ipſe Dei & hominũ mediator effectus eſt.
21 De modo poteſtatis dęmonibus datę ad glorificãdos ſanctos, qui pertulerunt iã paſſionem, qui aereos ſpiritus non placãdo ipſos, ſed in Deo permanendo vicerunt.
22 Vnde ſit ſanctis aduerſum dæmones poteſtas, & vnde cordis vera purgatio.
23 De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ eſſe profitentur.
24 De vno veróque principio, quod ſolam naturam humanam purgat atque renouat.
25 Omnes ſanctos & ſub legis tempore, & ſub prioribus ſeculis in ſacramento & fide Chriſti iuſtificatos fuiſſe.
26 De inconſtantia Porphyrij inter confeſſionem veri Dei, & cultum dæmonum fluctuantis.
27 De impietate Porphyrij, qua etiam Apuleij tranſcendit errorem.
28 Quibus perſuaſionibus Porphyrius obcæcatus, non potuerit veram ſapientiam, quæ eſt Chriſtus, agnoſcere.
29 De incarnatione domini noſtri Ieſu Chriſti, quam confiteri Platonicorum erubeſcit impietas.
30 Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutauerit, & diſſentiendo correxerit.
31 Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam aſſerunt Deo eſſe coæternam.
32 De vniuerſali via animæ liberandæ, quam Porphyrius

male quærendo nō reperit, & quam ſola gratia Chriſtiana reſeruit.

IN LIBRVM XI.

1 De ea parte operis qua duarum ciuitatum, id eſt, cæleſtis ac terrenæ initia & fines incipiunt demonſtrari.

2 De cognoſcendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominū peruenit, niſi per mediatorem Dei & hominum, hominem Ieſum Chriſtum.

3 De autoritate canonicæ ſcripturæ, diuino ſpiritu conditæ.

4 De conditione mundi, quod nec intemporalis ſit, nec nouo Dei ordinata conſilio, quaſi poſtea voluerit, quod antea noluerit.

5 Tam non eſſe cogitandum de infinitis temporum ſpatiis ante mundum, quàm de infinitis locorum.

6 Creationis mundi & temporum vnum eſſe principium, nec aliud alio præueniri.

7 De qualitate primorum dierum, quia antequā ſol fieret, veſperam & manè traduntur habuiſſe.

8 Quæ qualiſve intelligenda ſit Dei requies, qua poſt opera ſex dierum requieuit in ſeptimo.

9 De angelorum conditione, quid ſecundum diuina teſtimonia ſentiendum ſit.

10 De ſimplici & incommutabili trinitate, patris & filij, & ſpiritus ſancti vnius Dei, cui non eſt aliud qualitas, aliud ſubſtantia.

11 An eius beatitudinis, quā ſancti angeli ab initio ſui ſemper habuerunt etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt, participes fuiſſe credendum ſit.

12 De comparatione beatitudinis iuſtorum, necdum tenentium promiſſionis diuinæ prȩmium, & primorum in paradiſo hominum ante peccatum.

13 An ita vnius fœlicitatis omnes angeli ſint creati, vt neq; lapſuros ſe poſſent noſſe qui lapſi ſunt, & poſt ruinam labentium perſeuerantiæ ſuæ præſcientiam acceperint qui ſteterunt.

14 Quo genere locutionis dictum ſit de diabolo, quod in veritate non ſteterit, quia veritas non eſt in eo.

15 Quid ſentiendum ſit de eo quod ſcriptum eſt, Ab initio diabolus

diabolus peccat.

16 De gradibus & differētiis creaturarum, quod aliter pendet vtilitatis vſus, aliter ordo rationis.

17 Vitiū malitiæ non naturam eſſe, ſed contra naturam, cui ad peccandum non conditor cauſa eſt, ſed voluntas.

18 De pulchritudine vniuerſitatis, quę per ordinationē Dei etiam ex contrariorum ſit oppoſitione luculentior.

19 Quid ſentiendum videatur de eo quod ſcriptum eſt: Diuiſit Deus inter lucem & tenebras.

20 De eo quod poſt diſcretionem, lucis atque tenebrarum dictum eſt: Et vidit Deus lucem, quia bona eſt.

21 De æterna & incommutabili ſcientia Dei, ac voluntate, qua ſemper illi vniuerſa quæ fecit, ſic placuerunt facienda, quemadmodum facta.

22 De his, quibus in vniuerſitate rerū à bono creatore bene conditarum, quædam diſplicent, & putant nonnullam eſſe naturam malam.

23 De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

24 De trinitate diuina, quæ per omnia opera ſua, ſignificationis ſuæ ſparſit indicia.

25 De tripertita totius philoſophiæ diſciplina.

26 De imagine ſummæ trinitatis, quæ ſecundum quendam modum in natura eſt necdum beatificati hominis.

27 De eſſentia, & ſcientia, & vtriuſque amore.

28 An etiam ipſum amorem, quo & eſſe, & ſcire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinę trinitatis imagini propinquamus.

29 De ſanctorum angelorū ſcientia, qua trinitatem in ipſa deitate nouerunt, qua operum cauſas prius in operantis arte, quàm in ipſis operibus artificis intuentur.

30 De ſenarij numeri perfectione, qui primus partium ſuarum quantitate completur.

31 De die ſeptimo, in quo plenitudo & requies cōmēdatur.

32 De opinione eorum, qui angelorum creationem, anteriorem nolunt eſſe, quàm mundi.

33 De duabus angelorum ſocietatibus diuerſis, atque diſparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.

34 De eo, quod quidam putant in conditione firmamenti aquarum diſcretarum nomine, angelos ſignatos, &

Universidad de Deusto
Biblioteca

quod quidam aquas existimant non creatas.

IN LIBRVM XII.

1 De vna bonorum malorúmque angelorum natura.
2 Nullam esse Deo essentiam contrariam, quia ab eo qui summè est, & semper est, hoc totum videtur diuersum esse quod non est.
3 De inimicis Dei, non per naturam, sed per cõtrariam voluntatem, quæ cùm ipsis nocet, bonæ vtiq; naturæ nocet, quia vitium si non nocet, non est.
4 De natura irrationalium aut vita carentium quæ in suo genere atque ordine ab vniuersitatis decore non discrepat.
5 Quòd in omni natura, specie ac modo laudabilis sit creator.
6 Quæ causa sit beatitudinis angelorum bonorum, & quæ causa sit miseriæ angelorum malorum.
7 Causam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.
8 De amore peruerso quo voluntas ab incommutabili bono ad bonum mutabile deficit.
9 An sancti angeli quem habẽt creatorem naturæ, eundem habeant bonæ voluntatis autorem per spiritum sanctum in eis charitate diffusa.
10 De falsitate eius historiæ quæ multa milia annorũ præteritis temporibus ascribit.
11 De his qui hunc quidem mũdum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles aut eundem vnum certa conclusione seculorum semper nasci & resolui opinantur.
12 Quid respondendum sit, his qui primam conditionem hominis tardam esse causantur.
13 De reuolutione seculorum, quibus certo fine conclusis, vniuersa semper in eũdem ordinem eundémque speciem reditura quidam philosophi crediderunt.
14 De temporali conditione generis humani, quam Deus nec nouo cõsilio constituerit, nec mutabili voluntate.
15 An vt Deus semper etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque nunquam defuisse

fuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum.
16 Quomodo intelligendum sit, promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna.
17 Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat cõtra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex æternitate repetita per eosdem semper volunt seculorum redire circumitus.
18 Contra eos qui dicũt ea quæ infinita sunt, nec Dei posse scientia comprehendi.
19 De seculis seculorum.
20 De impietate eorum qui asserũt animas summæ veræq; beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboréque redituras.
21 De conditione vnius primi hominis, atque in eo generis humani.
22 Quod præscierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum: simúlq; præuiderit quantum piorum populum ex eius genere in angelicum cõsortium sua esset gratia translaturus.
23 De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.
24 An vllius vel minimæ creaturę possunt dici angeli creatores.
25 Omnium naturam & omnium speciem vniuersæ creaturæ non nisi opere Dei formari.
26 De Platonicorum opinione, qua putauerũt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores.
27 In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua præuidit Deus, quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio.

Finis Elenchi capitum.

DIVI

AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI CONTRA PAGANOS

LIBER PRIMVS.

De aduersariis nominis Christi, quibus in vastatione Vrbis propter Christum barbari pepercerunt victis.

CAP. I.

GLORIOSISSIMAM ciuitatem Dei, siue in hoc temporum cursu, cùm inter impios peregrinatur [a] ex fide viuens, siue in illa stabilitate sedis æternæ, quam nunc expectat per patientiam, quoadusque [b] iustitia conuertatur in iudicium, deinceps adeptura per excellentiam victoria vltima & pace perfecta, hoc opere ad te instituto, & mea promissione debito, defendere aduersus eos, qui conditori eius deos suos præferunt, fili charissime [c] Marcelline, suscepi. Magnum opus, & arduum, sed Deus adiutor noster est. Nam scio, quibus viribus opus sit, vt persuadeatur superbis, quanta sit virtus humilitatis, qua fit vt omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano vsurpata fastu, sed diuina gratia donata celsitudo transcendat. Rex enim Deus & conditor ciuitatis huius, de qua loqui instituimus, in scriptura populi sui sententiam diuinæ legis aperuit, qua dictum est: Deus superbis resistit, humilib. autem dat gratiam. [d] Hoc verò quod Dei est, superbæ quoque animæ spiritus inflatus affectat, amátque sibi in laudibus dici: *Iacobi 4*

[c] *Parcere subiectis, & debellare superbos.* *Aeneid. 6*

Vnde etiam de terrena ciuitate, quæ cũ dominari appetit, &

si populi seruiant, ipsa ei dominandi[f] libido dominantur: non est pretereundũ silentio, quicquid dicere suscepti huius operis ratio postulat, & facultas datur. Ex hac namque existunt inimici, aduersus quos defendẽda est Dei ciuitas: quorũ tamẽ multi correcto impietatis errore, ciues in ea fiũt satis idonei: multi verò in eam tantis exardescẽt ignibus odiorũ, támque manifestis beneficiis redemptoris eius ingrati sunt, vt hodie contra eam linguas non mouerent, nisi ferrũ hostile fugientes, in sacratis eius locis vitã, de qua superbiunt, inuenirent. Au non etiam illi Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum barbari pepercerunt? Testantur hoc martyrum loca, & basilicæ Apostolorũ, quæ in illa vastatione vrbis ad se confugientes[g] suos[h] alienósque receperunt. Hucusque cruentus sæuiebat inimicus: ibi accipiebat limitẽ trucidatoris furor: illò ducebantur à miserãtibus hostibus, quibus etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui similem misericordiam non habebant. Qui tamen etiam ipsi alibi truces atque hostili more sæuientes, posteaquam ad loca illa veniebant, vbi fuerat interdictum, quod alibi iure belli licuisset, tota feriendi refrænabatur immanitas, & captiuandi cupiditas frangebatur. Sic euaserunt multi qui nunc Christianis temporibus detrahunt: & mala, quæ illa ciuitas pertulit, Christo imputant: bona verò quæ in eos, vt viuerent propter Christi honorẽ, facta sunt, non imputant Christo nostro, sed Faro suo: cùm potius deberent, si quid rectè saperẽt, illa quæ ab hostibus aspera & dura perpessi sunt, illi diuinæ prouidentiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum mores [i]bellis emendare atque conterere: itémque vitã mortaliũ iustam atque laudabilẽ, talibus afflictionibus exercere, probatámq; vel in meliora trãsferre, vel in his adhuc terris propter vsus alios detinere. Illud verò quod eis vel vbicunque, propter Christi nomẽ, vel in locis Christi dicatissimis & amplissimis, ac pro largiore misericordia ad capacitatẽ multitudinis electis, præter bellorũ morẽ truculenti barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Christianis: hinc Deo gratias agere, hinc ad eius nomen veraciter currere, vt effugiãt[k] pœnas ignis æterni. Quod nomen multi eorũ mendaciter vsurparunt, vt effugerẽt pœnas præsentis exitij. Nam quos videt petulanter & procaciter insultare seruis Christi, sunt in eis plurimi qui illum interitum cladémque non euasissent, nisi seruos

seruos Christi se esse finxissent. Et nunc ingrata superbia atque impiissima insania, eius nomini resistunt corde peruerso, vt sempiternis tenebris puniantur, ad quod nomẽ ore vel subdolo confugerunt, vt temporali luce fruerentur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN PRIMVM LIBRVM DE CIuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

CAP. I.

EX fide viuens.] *Habacuc secundo: Iustus ex fide viuet. Idem sæpenumero Paulus. Hoc est enim vitæ huius viaticum. Apud Prophetam variè legitur, tum ex fide mea, tum ex fide sua viuet. Sic verterunt Septuaginta,* τῇ ἐμῇ πίστει ζήσεται.

b Iustitia conuertatur in iudicium.] *Psalmo nonagesimotertio. Hebraica veritas habet: Quoniam in iustitiam cõuertetur iudicium. De consummatione seculi intelligitur, de quo est id quod sequitur: Victoria vltima. Pugnat hîc ecclesia quotidie, & Vincit quotidie. Sed finis vnius belli gradus est alterius. Tunc erit ei vltima & perfecta victoria, quum tota in cælos translata in regno erit pacis pacifici regũ Christi Iesu.*

c Marcelline.] *Extãt inter epistolas Augustini aliquot ad Marcellinum, & huius vicissim ad Augustinum. Familiaritas eorũ videtur conciliata in Africa. Sic enim Orosius scribit de Marcellino: In his diebus præcipiente Honorio, & adiuuante Constantino, pax & vnitas per vniuersam Africã ecclesiæ catholicæ reddita est, & corpus Christi, quod nos sumus, grata discessione sanatũ est, imposita exequutione sancti præcepti Marcellino tribuno viro in primis prudenti & industrio, omniumq; bonorum studiorum appetentissimo.*

d Hoc verò quod Dei est.] *Vel quòd illi superbia sua sibi attribuerẽt, quod esset Dei: resistere videlicet superbis. Vel quòd tam inuisa est superbia etiam superbis, vt superbissima Romana gens gaudeat inter Ro. superbia, laudes suas illud poni: quòd superbos debellet. Superbos fuisse Romanos, & aliis superbis superbiæ eorum gratia succensuisse, declarãt Catonis Censorij verba, ex oratione quã pro Rhodiensibus in senatu ha-*

buit: Rhodienses, inquit, superbos esse aiunt, id obiectantes, quod mihi de liberis meis dici nolim. Sunt sane superbi. Quid ad nos attinet? Id ne irascimini, si quis superbior est quàm nos? Addit his verbis Gellius libro septimo: Nihil prorsus hac compellatione dici potest neque grauius, neque minutius aduersus homines superbissimos facta, qui superbiam in sese amarent, in aliis reprehenderent.

c Parcere.] Vergilius in sexto Aeneidos, cùm laudes aliarũ gentiũ, quibus Romanos antecellunt, percensuisset ad Rom. conuersus, inquit:

Tu regere imperio populos Romane memento.
Hæ tibi erunt artes, pacíq; imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Paci imponere morem, eadem forma dicitur, qua morem gerere & morem pati.

f Ipsa ei dominandi libido.] Vetus est, Tyranno seruire subiectos, ipsum tyrannum suis libidinibus & voluptatibus. Sic de Persarum rege dicebat Diogenes Cynicus. Sic Cicero in Paradoxis de Cæsare.

g Suos.] Christianos.

h Alienos.] Qui Christi pietatem non colunt, quos ipse Augustinus vocat paganos.

Pagani. i Bellis emendare.] Hoc planè conspicuum est in Romanis, qui meliores erant bellorum temporibus, quàm altissima in pace.

k Pœnas ignis æterni.] Non has temporales solùm & planè momentaneas.

Quòd nulla vnquam bella ita gesta sunt, vt victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

CAP. II.

NOT bella gesta conscripta sunt, vel ante conditam Romam, vel ab eius exortu & imperio, legãt, & proferant sic ab alienigenis aliquam captam esse ciuitatem, vt hostes qui ceperant parcerent eis, quos ad deorum suorum templa confugisse compererant: aut aliquem ducem barbarum præcepisse, vt irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel in illo templo fuisset inuentus. a Nónne vidit Aeneas. *Priamum per ara*

Sanguine fœdantem b quos ipse sacrauerat ignes?
c Nónne Diomedes & Vlysses, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibúsque cruentis
d Virgineas ausi diuæ contingere vittas?

e Nec tamen quod sequitur verum est,

Ex illo

Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm.

Postea quippe vicerunt, posteà Troiam ferro ignibúsque delerunt, postea confugientem ad aras Priamũ obtruncauerũt. Nec ideo Troia periit, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipsa Minerua perdiderat, vt periret? An fortè custodes suos? Hoc sanè verum est, illis quippe interemptis potuit auferri. Neq; enim homines à simulachro, sed simulachrum ab hominibus seruabatur. f Quomodo ergo colebatur, vt patriã custodiret & ciues, quæ suos non valuit custodire custodes?

L. VIVES.

a NOnne vidit Æneas.] Secundo Aeneidos: Vidi Hecubam, centumq; nurus Priamumq; per aras, &c. Id contigit nocte qua Troia est à Græcis capta & incensa, cùm Neoptolemus Pyrrhus, Achillis filius Priamum ad aras occidit.

b Quos ipse.] Qua in re maior est indignitas, quasi nec illi dij profuerint ei quos idẽ ipse cõstituerat, & illo in loco dicauerat. Credo de Vesta intelligi, in cuius æde perpetuus seruabatur ignis. Cõmentatores Vergilij parum id explicãt. Liberum sit vnicuique existimare.

c Nónne Diomedes.] Ex hoc ex Vergilio eodẽ libro verbis Sinonis, De Palladio intelligendũ, quod Diomedes & Vlysses bello Troiano rapuerũt ex Mineruæ templo. Nec sunt sacrilegium veriti cui cædem adiunxerunt, & nihilominus Troianos Græci vicere. Palladiũ Palla- simulachrum est Palladis, de quo tam varia tradunt rerũ scriptores, dium. vt ineptũ ducam persequi longius eorum opiniones. Excerptam tamẽ ex Varrone, Dionysio Halicarnasseo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi verisimiliora videbuntur. Chrysas Pallãtis filia, quũ Dardano nuberet pro dote secũ attulit Palladium, & magnorum deorum simulachra. Quibus tẽpla Dardanus in Samothracia construxit: quæ postea sacra in Ilium sunt nepotum tempore transuecta, accepto oraculo mansuram vrbem, quandiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, efficto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentius asseruabatur. Cumq; Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio, inexpugnabilem esse Troianam vrbem, saluo in ed Palladio, cognouisset, idq; principibus Græcorũ renũtiasset, Vlysses & Diomedes per fraudem primùm ingressi, deinde facta in custodes vi, Palladium illud imaginariũ surripuerũt. Alterũ capta iam vrbe, Sycas Aeneæ tradidit cum magnis diis, quos penates Troianos vocant. Aeneas in Italiam illa omnia secũ aduexit. Hinc ex Alba longa, siue vt Varro putat, ex Lauinio

Romam Palladium trãslatum est, statutumq; in æde Vestæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pont. Max. Palladium medio ex incendio sustulit, amissis luminibus. Palladium vulgò cõspectum est Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Niciæ.

d Virgineas.] *Nam Pallas virgo semper fuit.*

e Nec tamen quod sequitur verum est.] *Nimirũ, nam à mendace Sinone dicitur, quanquam verum esse potest, spem Danaum esse tunc fractam. Sed nihilominus Troiam ceperunt.*

f Quomodo ergo colebatur.] *Argumentum à minore, qui potuerit seruare ciues & patriam, cùm ne custodes quidem potuerit seruare, quod erat minus, & certè natura ipsa prius?*

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Troiam custodire non potuerunt, sibi crediderunt profuturos.

CAP. III.

ECce quibus diis vrbem Romani seruandam se commendasse gaudebant. O nimium miserabilem errorem. Et nobis succensent cùm de diis eorum talia dicimus, nec succensent autoribus suis, quos vt ediscerent, mercedem dederũt: doctoréque ipsos insuper, & salario publico, & honoribus dignissimos habuerunt. Nẽpe apud Vergilium, quem propterea paruuli legunt, vt videlicet Poeta magnus omniúmque præclarissimus atque optimus, teneris ebibitus annis, non facilè obliuione possit aboleri, secũdum illud Horatii:

[a] *Quo semel est imbuta recens seruabit odorem*
Testa diu.

Apud hunc ergo, Vergilium nempe, Iuno inducitur infesta Troianis, Æolo ventorũ regi aduersus eos irritando dicere:

[b] *Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,*
Ilium in Italiam portans, victósq; penates.

[c] Itáne istis penatibus victis, Romam ne vinceretur, prudentes cõmendare debuerunt? [d] Sed hæc Iuno dicebat velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse [e] pius toties appellatus, nónne ita narrat?

[f] *Panthus Otriades, arcis Phœbiq; sacerdos,*
Sacra manu, victosq; deos, paruumq; nepotem
Ipse trahit, cursuq; amens ad limina tendit?

Nónne deos ipsos, quos victos nõ dubitat dicere, sibi potius quàm

quàm se illis perhibet commendatos, cùm ei dicitur:

[g] *Sacra, suósque tibi commendat Troia penates?*

Si igitur Vergilius tales deos, & victos dicit, &, vt vel victi quoquo modo euaderent homini commẽdatos, quæ dementia est existimare his tutoribus Romam sapienter fuisse commissam, & nisi eos amisissent, non potuisse vastari? Imò verò victos deos tanquã prẽsides ac defensores colere, quid est aliud quàm tenere non numina bona, sed [h] dæmonia mala? Quãto enim sapientius creditur, non Romam ad istam cladem non fuisse venturam, nisi prius illi perissent, sed illos potius olim fuisse perituros, nisi eos, quantum potuisset, Roma seruasset? Nã quis nõ cùm aduerterit, videat, quãta sit vanitate prẽsũptum, nõ posse vinci, sub defensoribus victis, & ideo periisse, quia [i] custodes perdidit deos suos: cùm vel sola potuerit esse causa pereũdi, custodes habere voluisse perituros? Nõ itaque cùm de diis victis illa conscriberẽtur, atq; canerẽtur, poetis libebat mẽtiri, sed cordatos homines cogebat veritas cõfiteri. Verùm ista opportunius alio loco diligenter copioséq; tractanda sunt. Nunc quod institueram, de ingratis hominibus dicere, parũper explicẽ, vt possum: qui ea mala quæ pro suorum morũ peruersitate merito patiũtur blasphemãtes, Christo imputant. Quod autem illis etiam talibus propter Christũ parcitur, nec dignanter attendere, & eas linguas aduersus eius nomen demẽtia sacrilegæ proteruitatis exercẽt, quibus linguis vsurpauerũt mendaciter ipsum nomen vt viuerẽt: vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt, vt illic tuti atq; muniti essent, & vbi propter eum illæsi ab hostibus fuerant, inde in eum maledictis hostilibus prosilirent.

L. VIVES.

a QVo semel.] *Horatius epist. ij. Citatur passim in argumentũ virium assuefactionis in animis teneris: quale est illud eiusdem, Neque amissos colores Lana refert medicata fuco.*

b Gens inimica.] *Primo Aen. Erat Iuno Troianis inimica. Primùm quòd genus ducebant à Dardano Iouis & Electræ filio, quæ fuit Iunonis pellex. Secundùm, quia raptus Ganymedes Trois filius, Hebæ ipsius Iunonis filiæ erat ministerio prælatus. Tertiùm, quòd Antigone Laomedontis filia Iunonis formam spreuit, idcirco versa in ciconiam. Postremò, quòd in iudicio de forma, victa discesserat, iudice Paride Priami filio.*

c Itáne istis pen.] *De re maior est & intricatior disputatio, quàm*

de Palladio. Penates quasi penites existimo dici, quòd penitissimi sunt dij, & proprij. Macrobio illorũ placet sententia, qui deos penates dixerũt esse, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationẽ animi possidemus. Itaque penates sunt præsides & custodes dij. Penates totius generis humani putarũt, Pallada summum æthera, Iouẽ mediũ æthera, Iunonẽ infimum. Sũt & cælo penates suis, vt Martianus Capella in nuptiis ludit. In terra sunt & sui cuique ciuitati, sui cuique domui penates. Nam vnaquæq; domus, parua quædã est ciuitas, seu potius vnaquæque ciuitas, magna quædã domus. Et vt singulæ ciuitates domúsque penates habẽt suos, ita & focum quoque. Quin & curiæ singulæ singulas habent Vestas à Romulo constitutas, vt scribit Dionysius Halicarnasseus, quibus Numa qui Romulo successit, Vestã cõmunem superinduxit, hoc est focũ vrbis, vt interpretatur secũdo De legibus Cicero. Iam qui fuerint dij penates, quos Aeneas in Italiã portauit, non cõuenit. Macrobius ex variis varia colligit. Sũt qui Neptunũ & Apollinẽ velint, quos legimus muros Troianos extruxisse. Alij Vestã dicũt. Nam Vergilius cùm dixisset:

Sacra, suósque tibi commendat Troia penates, mox addit,
Sic ait, & manibus vittas, Vestamq; potentem
Aeternumq; adytis effert penetralibus ignem.

Vestam non tam puto ex penatibus fuisse, quàm penatibus additum focum. Ideo dictator cæteriq; magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, Vestæ & penatibus sacra faciebant. De Vesta & penatibus, sic scribit secundo De nat. deorum Cicero: Nam Vestæ nemen à Græcis. Ea est enim quæ ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet. Itaque in ea dea quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio externa est. Nec lõgè absunt ab hac vi dij penates, siue à penu ducto nomine: est enim omne quo vescũtur homines penus: siue ab eo quo penitus insidẽt, ex quo etiã penetrales à poetis vocãtur. Tantum ille. Sed hoc loco nõ vacat prolixè disputare de his rebus. Dionysius lib. j. in tẽplo obscuro & humili, quod est haud procul foro, duas deorũ Troianorũ imagines se vidisse perhibet, duorum iuuenum sedentium, piláque habentium in manibus vetera artis huius opera, quibus sit inscriptio D. penates. similésque vetustis pleriſque in tẽplis cõspici iuuenes militari habitu cultúque. Non dubito quin isti sint Castor & Pollux: nã aliis locis penates po. Ro. nominantur, quod Prudẽtius significat aduersus Symmachum: Gemini quoque fratres, corrupta de matre nothi Ledæa proles, Nocturniq; equites celsæ duo numina Romæ Impendent, retinente solo magnifi triumphi Nuncia suffuso figunt vestigia plumbo. Isti tamen penates

Penus

Troiani

Troiani nõ fuerunt, qui sub ipsum Troianum bellũ vitæ cõcesserant, rapta iã Helena. Ideo illa ignara eorũ mortis requirit eos inter Græcos proceres de muris Troianis spectans apud Homerum Iliad. γ. Sed neque hi sunt dij magni. Varro iij. De lingua Latina. Terra enim & cælum, vt Samothracum initia docent, sunt Dij magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque quas Samothracea antea portas dij. statuit duas virilis species Aeneas, dij magni: neque vt vulgus putat ij Samothraces dij qui Castor & Pollux. hæc ille. Penates Troiani erant magni dij, θεοὶ μεγάλοι, qui Vrbi & Latio præsidebãt. Inter quos erant Palladium, & ignis sempiternus. hinc Vergilius:

Vestáque mater
Quæ Tuscum Tiberim, & Romana palatia seruas.

Quanquam peculiarẽ illum vrbis tutelarem Deum nominare nefas existimant, nec putatur Vesta. Illumq; quòd Valerius Soranus ausus esse prodere, neci deditus est. Sed hac de re iam nimio plura.

d Sed hæc Iuno.] Nam Seruius & Donatus propterea victos penates Iunonem dixisse aiunt, vt contemnendos faceret, ne religioni esset Aeolo, quod aduersum deos aliquid esset facturus.

e Pius.] Pius in deos, pius in patrẽ, pius in filiũ, quos omnes ex incendio eripuit. Est enim pietas officiosus erga deos, patriam, parentes, sanguine coniunctos cultus, denique gratitudo iis quibus debemus. Pietas.

f Panthus.] Secundo Aeneidos:

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum,
Panthus Otriades, &c.

g Sacra, suósq;.] Verba sunt Hectoris per quietẽ ab Aenea visi. Romam ad istam cladem.] Argumentum ab euentu vnius rei ad euentum alterius simile. Sensus est deprauatus. Sic est legẽdum: Non Romam ad istam cladem: vt sit sapiẽtius multò existimaretur, si non illud putaretur Romam ad hanc cladem nõ fuisse venturam, nisi illi perijssent, sed illud putaretur potius, illos olim, &c.

h Sed dæmonia mala.] Nam malos & ignauos fuisse aliquos dæmonas fatebantur veteres. Genius enim alius alio præstabat & virtute, & sapientia, & viribus. Erat enim alacrior & celsior genius Augusti genio Marci Antonij, vt magnus ille Aegyptius dixit apud Plutarchum in vita M. Antonij. Nec Christiana religio negat inter angelos, interq; dæmonas alios alius esse natura & viribus excellentioribus.

i Custodes.] Tales quales Plato dicit in sua Politia esse magistratus ebriosos & voluptarios, qui custodibus ipsi indigeant.

Universidad de Deusto
Biblioteca

De asylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis, & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à barbaris defenderunt.

CAP. IIII.

IPsa, vt dixi, Troia, [a] mater Romani populi, sacratis in locis deorum suorum munire non potuit ciues suos ab ignib. ferróque Græcorũ eosdem ipsos deos colentium: quin etiam [b] Iunonis asylo.

Custodes lecti Phœnix, & dirus Vlysses,
Prædam asseruabant: huc vndique Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæq; deorum,
Crateresq; auro solidi, captiuaq; Vestis
Congeritur. Pueri & pauidæ longo ordine matres
Stant circùm.

Electus est videlicet locus tãtæ deæ sacratus, nõ vnde captiuos non liceret educere, sed vbi captiuos liberet includere. Compara nunc asylum illud non cuiuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, sed Iouis ipsius sororis & coniugis, & reginæ omnium deorum, cum memoriis nostrorum Apostolorum. Illud incensis templis & diis erepta spolia portabantur, non reddẽda victis, sed diuidẽda victoribus: huc autem, & [d] quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore & obsequio religiosissimo reportatũ est. Ibi amissa, hîc seruata libertas: ibi clausa, hîc interdicta captiuitas: ibi possidẽdi à dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi à miserantibus hostibus ducebantur. Postremò illud Iunonis templum sibi elegerat auaritia & superbia [e] leuium Græcorum: istas Christi Basilicas misericordia & humilitas [f] etiam immaniũ barbarorum. Nisi fortè Græci quidam, in illa sua victoria, tẽplis deorum [g] communium pepercerunt: atque illò cõfugientes miseros victósque Troianos ferire, vel captiuare nõ ausi sunt. Sed Vergilius poetarum more illa mentitus est. [h] Imò verò morem hostium ciuitates euertentium ille descripsit.

L. VIVES.

a MAter Romani pop.] *Nam à Troianis, qui sub Aenea in Italiam venerunt, conditum est Lauinium, à Lauinianis Alba longa, ab Albanis Romani. Salustius vrbem Romam condidisse atque habuisse initio Troianos narrat, qui Aenea duce sedibus vagabantur incertis.*

Iunonis

b Iunonis asylo.] *Verba sunt Aeneæ secundo Aeneidos.*

c Phœnix.] *Amintoris filius, Achillis fuit magister, qui docebat Phœnix Phæ-eum & benefacere & benedicere, vt Homerus ait Iliad. γ.* nix

d Quod alibi.] *Magna vis auri est è Vaticano surrepta, & iussu Halarici reddita, vt Orosius scribit libro septimo.*

e Leuium Græcorum.] *Hæc est Græcorum apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebãt. Et sunt quidam Augustini codices qui habent Græculorum. Cicero pro Flacco: Quo loco etiam atque etiam facite vt recordemini, quæ sit temeritas multitudinis, quæ leuitas propria Græcorum. Idem significat Lucianus in Mercede seruientibus, & Iamblichus Græcos suos ingenio leues nominat.*

f Etiam immanium.] *Ad pondus comparationis hoc facit: nam barbari Græcis opponũtur, & non quilibet barbari, sed immanes, iis qui videri volũt à se profectam humanitatem. Cicero ad Q. fratrem, qui Asiæ minori, quæ Græca est, præerat: Quum verò ei generi hominum præsimus, non modò in quo ipsa sit, sed etiam à quo ad alios peruenisse putetur humanitas, certe iis etiam eam potissimũ tribuere debemus, à quibus accepimus.*

g Communium.] *Nam eosdem deos colebant Græci & Troiani.*

h Imò verò morem.] *Ne magis similis crudelitatis reprehensio ad Græcos quàm ad cæteras videatur gentes pertinere, quum in vrbes hostiliter irrumpunt.*

Hoc caput iungatur superiori.

De generali consuetudine hostium victas ciuitates euertentium, quid Cæsar senserit.

CAP. V.

a QVem morem etiam Cæsar, sicut scribit Salustius nobilitatæ veritatis historicus, sentẽtia sua, quam de cõiuratis in senatu habuit, commemorare nõ prætermittit: Rapi virgines, pueros diuelli liberos parentum cõplexu, matres familiarium pati quæ victoribus collibuisset, fana atque domos spoliari, cædem & incendia fieri. Postremò armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Hic si fana tacuisset, deorum sedibus solere hostes parcere putaremus, & hæc non ab alienigenis hostibus, sed à [b] Catilina & sociis eius nobilissimis senatoribus, & Romanis ciuib. Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

L. VI

L. VIVES.

a QVem morem etiam Cæsar.] *C. Cæsar tũ prætor, qui post-cà fuit dictator, deprehensa coniuratione Catilinæ, rogatus à Cicerone cõsule quid de coniuratis censeret faciũdum, ea dixit, quæ Sallustius literis mãdauit. Nec solùm illo ciuili, de quo tunc agebatur bello, ea futura dicit mala, sed eiusmodi ait esse belli sæuitiã, ea solere victis accidere. Cicero in Verrem: Mitto adhibitã vim ingenuis, matresfamilias violatas, quæ tũ vrbe capta cõmissa nõ sunt, neque odio hostili, neq; licẽtia militari, neq; more belli, neq; iure victoriæ. Sic ille.*

b Catilina.] *Nota est historia ex Sallustio, & ipse de ea alio in loco nonnulla dicam.*

Quòd nec Romani quidem ita vllas ceperunt ciuitates, vt in templis earum parcerent victis.

CAP. VI.

QVid ergo per multas gentes, qui inter se bella gesserunt, & nusquam victis in deorum suorum sedibus pepercerũt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos videamus, ipsos inquam recolamus: respiciamúsque Romanos, de quorum præcipua laude dictum est,

Parcere subiectis, & debellare superbos:

a & quod accepta iniuria ignoscere malebãt quàm persequi: quando tot tantásque vrbes, vt latè dominarẽtur, expugnatas, captásque euerterũt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, vt ad ea quisquis confugisset, liberaretur. An illi faciebãt, & scriptores earundẽ rerum gestarum ista reticebant? Itáne verò, qui ea quæ laudarẽt maximè requirebãt, ista præclarissima secundũ ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis b Marcus Marcellus, qui c Syracusas vrbem ornatissimam cepit, refertur eam prius fleuisse ruituram, & ante eius sanguinem d suas illi lachrymas effudisse. e Gessit & curã pudicitiæ, etiam in hoste seruandæ. Nã priusquam oppidum victor iussisset inuadi, constituit edicto, ne quis corpus liberum violaret. Euersa est tamen ciuitas more bellorum, nec vspiam legitur ab Imperatore tam casto atq; clemẽti fuisse præceptum, vt quisquis ad illud vel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod vtique nullo modo præteriretur, quãdo nec eius fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minimè violãda potuit taceri. f Fabius Tarẽtinę euersor vrbis, à simulachrorum deprædatione se abstinuisse laudatur. g Nam cùm ei scriba suggessisset quid de signis deorum, quæ multa capta fuerãt fieri iuberet, cõtinentiã suam etiam iocando condiuit. Quęsiuit enim cuiusmodi essent: & cùm ei non solùm multa grandia, verumetiam renunciarẽtur armata: Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec huius risum, nec illius castam miseri-

cordiam, nec huius facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerunt, quando prætermitterẽt si aliquibus hominibus in honorem cuiuspiam deorum suorum sic pepercissent, vt in quoquam templo cædem vel captiuitatem fieri prohiberent?

L. VIVES.

a ET quod accepta iniuria.] *Sallustius in Catilinario bello, de veteribus Romanorum moribus loquens, de quibus eisdem est illud elogium: Ignoscendo creuisse.* *Ignoscendo creuisse*

b Marcus Marcellus.] *Claudiæ gentes duæ fuerunt: altera patricia, quæ originem sumpsit ab Appio illo Claudio, qui sub recentem illam regum expulsionem, ex Regillo Sabinorum Romam commigrauit, & in senatum, intérque patritias gentes lecta est. Altera fuit plebeia quidem, sed non potentia minor, vt Suetonius inquit in Tiberio, nec dignitate. Ex hac primus, qui Marcellus cognominatus est, fuit hic, de quo Augustinus meminit, vt Plutarchus ex Posidonio scribit. Tanta in re miror falli scriptorem historiæ, & rerum Romanarum peritissimum, quum centum annis antea fuerint Claudij Marcelli. Fuit verò hic de quo loquimur quater consul, nam secundũ creatus consul, sed quia vitio, eum magistratum non gessit. Si quis nunc numeret, quinque consulatus erunt. Primùm consul fuit bello Gallico cum Cn. Cornelio Scipione, quo bello spolia opima de Viridomaro Gallorum rege retulit: eáque fuere tertia & vltima inter tot bella à populo Romano, cum tot gentibus tam diuersis sub ducibus gesta. Post secundum consulatum Syracusas expugnauit. Quartum consul cum Q. Crispino in insidias temere à semet præcipitatus, magnus dux manúque promptus, & consilio optimus, occisus est, anno vndecimo Punici belli secundi, qui vndequadragies collatis signis dimicauerat, vt scribit Plinius libro septimo.* *Claudij Marcelli*

c Syracusas vrbem ornatissimam.] *Syracusæ ciuitas est in Sicilia vetusta fama, & opibus ingentibus. Hãc obsedit per triennium Marcellus, tandem expugnauit, tantúmque ex ea prædæ egestum est, quantum vix capta Carthagine, quæ tum maximè florebat, paribúsque cum populo Romano viribus contendebat, fuisset.* *Syracusæ*

Suas

d Suas illi lachrymas.] *Liuius libro vigesimoquinto: Marcellus vt mœnia ingressus, ex superioribus locis, vrbem fermè omnium illa tempestate pulcherrimam subiectam oculis vidit, illachrymasse partim gaudio dicitur tantæ rei perpetratæ, partim vetustæ gloriæ vrbis: Athenienſium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant, tum bella tot gesta, & opulentissimi tyranni, eáque momento horæ arsura omnia. Eandem sententiam Valerius habet, De humanitate.*

e Gessit & curam.] *Liuius ibidem: Marcellus ex omnium sententia militibus edixit, ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura, quod edictum ad cædes, vulnera, & pudicitiam spectabat.*

Fabius f Fabius Tarentinæ euersor vrbis.] *Secundo bello Punico Tarentum nobilissima Calabriæ vrbs à Romanis ad Annibalem & Carthaginienses defecit, præsidium tamen Romanum, cuius erat dux Liuius Salinator, in arcem se recepit. Q. Fabius Maximus eam ciuitatem recuperauit, militibusq; diripiendã tradidit. Hic Fabius est ille,*

Q. Fabius Maximus

qui afflictis secundo Punico bello ab Annibale Romanis rebus, sapientia sua opem tulit, trahendoq; tempus impetum illum violentissimum Annibalis retardauit, & de quo verè Ennius dixit:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non vacat, ac ne libet quidem mihi insectari ea, in quibus cõmentator huius libri fassus est: longũ nimis hoc esset, & molestum admodũ. Sed quia hoc loco cũ aliis nonnullis errat, qui & aliena opinione sunt istis in rebus docti, & sua doctissimi, nec sunt reuera indocti, ideo continere me non potui, quin lectorem admonerem, non hunc primũ Fabium dictum esse Maximum, sed eius auum, qui Consul quinquies fuit, nactus id cognomen, quòd censor cum P. Decio Mure forensem omnem turbam in quatuor tribus coniecit, quas vrbanas vocauit, tam & si haud negauerim fuisse hunc Quintũ Fabium, de quo hîc loquitur Augustinus, dignũ eo cognomine, etiãsi nouum ab eo inciperet.

g Nam cum ei scriba.] *De hoc Liuius libro vigesimoseptimo.*

Quòd in euersione Vrbis quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli: quæ verò clementer, de potentia prouenerint nominis Christi.

CAP. VII.

QVicquid igitur vastationis, trucidationis, depræda-tionis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, a fecit hoc consuetudo bellorum. Quòd autem more nouo factum est, quòd inusitata rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, vt amplissimæ basilicæ implendæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, vbi nemo feriretur, vnde nemo raperetur, quò liberandi multi à miserãtibus hostibus ducerentur, vnde captiuandi nulli nec à crudelibus hostibus abducerentur: hoc Christi nomini, hoc Christiano tempori tribuendũ, quisquis non videt, cæcus: quisquis videt, nec laudat, ingratus: quisquis laudãti reluctatur, insanus est. Absit, vt prudens quisquam hoc feritati imputet barbarorum. Truculentissimas & sæuissimas mentes ille terruit, ille frænauit, ille mirabiliter temperauit, qui per Prophetam tantò antè prædixit: b Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorũ: misericordiam autem meã non dispergam ab eis.

L. VIVES.

a FEcit hoc consuetudò bellorũ.] *Quintilianus quæ fieri captis soleant vrbibus octauo libro scribit ad hunc modum: Effusæ per domos ac templa flammæ & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus vnus quidam sonus. Aliorum fuga incerta. Alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fœminarumq; ploratus, & malo vsque in illum diem seruati fato senes: tũ illa profanorum sacrorumq; direptio, efferentium prædas, repetentiumq; discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & ficubi maius est lucrum, pugna inter victores. Hactenus ille. Hæc verò interim fiunt, quia vt sunt milites genus hominum insolentissimum, sine modo, sine modestia vlla, temperare victoriæ cupiditati, & libidini, & iræ suæ nequeunt: interim quia vi capto oppido nisi illa ad terrorem facerent, periculum esset ne ipsis essent patienda.* Desctiptio cæsæ vrbis.

b Visitabo.] *De filiis Dauid dicitur Psalmo octogesimooctauo: Si boni non fuerint.*

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerunque communia sunt.

CAP. VIII.

DIcet aliquis: Cur ergo ista diuina misericordia etiã ad impios ingratósque peruenit? Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos? Quanuis enim quidam eorum ista cogitantes, pœnitendo ab impietate se corrigant: quidam verò, sicut Apostolus dicit, diuitias bonitatis & longanimitatis Dei cõtemnentes,

res, secundum duritiam cordis sui & cor impœnitens [b] thesaurizent sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui [c] reddet vnicuique secundum opera eius: Tamen patientia Dei ad pœnitentiam inuitat malos, sicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itémque misericordia Dei fouẽdos amplectitur bonos, sicut seueritas Dei puniẽdos corripit malos. Placuit quippe diuinæ prouidentiæ præparare in posterum bona iustis, quibus non fruentur iniusti: & mala impiis, quibus non excruciabunturboni. Ista verò temporalia bona & mala vtriusque voluit esse cõmunia: vt nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoque habere cernũtur, nec mala turpiter euitentur, quibus & boni plerunque afficiũtur. Interest autem plurimum [d] qualis sit vsus, vel earum rerum quæ prosperæ, vel earum quæ [e] dicuntur aduersæ. Nam his bonis temporalibus nec bonus extollitur, nec malus frãgitur: malus autem ideo huiuscemodi infœlicitate punitur, quia fœlicitate corrumpitur. Ostendit tamen Deus sæpe etiam in his distribuendis euidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteretur pœna, nihil vltimo iudicio reseruari putaretur. Rursus si nullum peccatum nunc puniret apertè diuinitas, nulla esse prouidentia diuina crederetur. Similiter in rebus secũdis, si non eas Deus quibusdam petentibus euidentissima largitate concederet, non ad eũ ista pertinere diceremus. Itémque si omnibus eas petentibus daret, nonnisi propter talia præmia seruiendum illi esse arbitraremur: nec pios nos faceret talis seruitus, sed potius cupidos & auaros. Hæc quum ita sint, quicunque boni malíque pariter afflicti sunt, non ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est, quod vtrique perpessi sunt. Manet enim dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum, & licet sub eodem tormento, non est idem virtus & vitium. Nam sicut sub vno igne aurum rutilat, palea fumat, & sub eadem [f] tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur: nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem præli pondere exprimitur: ita vna eadémque vis irruens bonos probat, purificat, [g] eliquat: malos damnat, vastat, exterminat. Vnde in eadem afflictione, mali Deum detestantur, atque blasphemant: boni autem precantur & laudant. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur. Nam pari motu exagitatũ & exhalat horribiliter cœnum, & suauiter fragrat vnguentum.

L. VIVES.

a Dicet aliquis.] *Quum illa verba sint de filiis Dauid, hoc est, de piis dicta, quomodo ad impios quoque misericordia domini extenditur?*

b Thesaurizent.] *Congregẽt. Nam thesaurus cõgregatio est tam Thesaurus bonarum rerum quàm malarum. Hinc apud Græcos, θησαυρὸς ἀγαθῶν, rus. & apud Plautum, thesaurus stupri.*

c Reddet.] *Vulgò habetur reddit. Augustinus melius: nam de futuro seculo loquitur Apostolus, & Græcè est, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ.*

d Qualis sit vsus.] *Terentius in ἑαυτὸν τ. Quæ quidem in hominem dicuntur bona, parẽtes, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, diuitias. Atque hæc perinde sunt vt illius animus qui ea possidet. Qui vti scit, ei bona: ei qui non vtitur rectè, mala. Hæc Terẽtius manis. ex Platone multis in locis.* Bona in hu-

e Dicuntur.] *A populo veras rerum naturas ignorante.*

f Tribula.] *Tribulum ponit Vergilius inter instrumenta rustica Tribuprimo Georgicõn. Plinius libro decimooctauo: Messis ipsa alibi tribulis in area, alibi equorũ gressibus exteritur, alibi pertica flagellatur. Est ergo instrumentum, quo fruges maturæ in area teruntur. Id quomodo fiet, docet Varro libro De rebus rusticis primo.*

g Eliquat.] *Liquidos facit. pertinet ad similitudinẽ auri. Si quis velit paulò lõgius philosophari, eliquãtur charitate boni, vt in Cãticis: Anima mea liquefacta est, vt dilectus loquutus est. Sed hæc persequi si quis hìc voluerit, nulluserit finis. In sacris libris cõmodius ista.*

De causis corruptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur. CAP. IX.

QVid igitur in illa rerum vastitate Christiani passi sunt, quod eis non magis fideliter ista considerantibus ad profectum valeret? Primò, quòd ipsa peccata quibus Deus indignatus impleuit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quanuis longè absint à facinorosis, flagitiosis atque impiis, tamen non vsque adeò se à delictis deputant alienos, vt nec temporalia pro eis mala perpeti se iudicent indignos. Excepto enim quòd vnusquisque quamlibet laudabiliter viuẽs, [a] cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, & si non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum, atque impietatis abominationem, ad aliqua tamẽ peccata vel rara vel tantò crebriora, quãtò minora. Hoc ergo excepto, quis tãdẽ facilè reperitur,

qui eosdē ipsos, propter quorum horrēdam superbiam, luxuriam & auaritiam, atque execrabiles iniquitates & impietates, Deus, sicut [b] minando prædixit, cōterit terras, sic habeat, vt habendi sunt: sic cum eis viuat, vt cum talibus viuendum est? Plerunque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam obiurgandis, & corripiendis malè dissimulatur: vel cùm laboris piget, vel os eorum verecūdamur offendere: vel cùm eorum inimicitias deuitamus, ne impediant, & noceant in istis tēporibus rebus: siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, siue quas amittēre formidat infirmitas: ita vt (quanuis bonis vita malorū displiceat, & ideo cum eis non incidāt in illā damnationem, quæ post hanc vitā talibus præparatur: tamē quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis licet leuibus & venialibus metuūt) iure cū eis temporaliter flagellentur, quāuis in æternum minimè puniantur. Iure istam vitā quando diuinitus affligūtur cū eis, amarā sentiūt, cuius amādo dulcedinē peccātibus eis amari esse noluerunt. nam si propterea quisq; obiurgandis & corripiēdis malè agētibus parcit, quia opportunius tēpus, inquit, vel eisdem ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiātur, vel ad bonam vitam & piam eruiendos impediant infirmos alios, & premant atq; auertāt à fide, non videtur esse cupiditatis occasio, sed consiliū charitatis. [c] Illud est culpabile, quòd hi, qui dissimiliter viuūt, & à malorum factis abhorrent, parcunt tamē peccatis alienis, quæ dedocere & obiurgare deberent, dum eorum offensiones cauēt, ne sibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atque nocentes vtuntur: sed cupidius quàm oportebat eos, qui in hoc mūdo peregrinātur, & spem supernæ patriæ [d] præ se gerunt. Non solùm quippe infirmiores vitam ducentes coniugalem, filios habentes vel habere quærētes, domos ac familias possidētes: quos Apostolus in ecclesia alloquitur docens, & monens quemadmodum viuere debeant & vxores cum maritis, & mariti cum vxoribus: & filij cum parentibus, & parētes cum filiis: & serui cum dominis, & domini cum seruis: multa temporalia, multa terrena libenter adipiscūtur, & molestè amittūt: propter quæ non audent offendere homines, quorū sibi vita contaminatissima & cōsceleratissima displicet: verumetiam hi, qui superiorem vitæ gradum tenēt, nec coniugalibus vinculis irretiti sunt, & victu paruo ac tegumēto vtūtur, plerunq; suę famæ ac saluti consul

consulentes, dum insidias atq; impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quanuis non intantum eos metuant, vt ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrāt, nolunt plerunque corripere, cùm fortasse possint aliquos corripiendo corrigere: ne si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiúmque perueniant. Hoc non ea consideratione, qua suam famam ac salutem vident esse necessariam vtilitati erudiendorum hominum, sed ea potius infirmitate, qua delectat lingua blandiens [e] & humanus dies: & reformidatur vulgi iudicium, & carnis excruciatio, vel peremptio: hoc est, propter quædā cupiditatis vincula, non propter officia charitatis. Non mihi itaq; videtur hæc parua esse causa, quare cum malis flagellentur & boni, quando deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim simul non quia simul agunt malā vitam, sed quia simul amant temporalem vitam: non quidem æqualiter, sed tamen simul, quam boni contemnere deberent, vt illi correpti atq; correcti consequerentur æternam: ad quam consequendam si nollent esse socij, [f] ferrentur & diligerentur inimici: quia donec viuunt, semper incertum est, vtrum volūtatem sint in melius mutaturi. Qua in re non vtique parem, sed longè grauiorem habent causam, quibus [g] per Prophetam dicitur: Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinē autē eius de manu speculatoris requirā. [h] Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorum prępositi cōstituti sunt in ecclesiis, [i] vt nō parcāt obiurgando peccata. Nec ideo tamen ab huiusce modi culpa penitus alienus est, qui licet præpositus non sit, in eis tamen quibus vitæ huius necessitate cōiungitur, multa monēda vel arguēda nouit, & negligit, deuitans corū offensiones, propter illa quibus in hac vita nō indebitis vtitur, sed plus quàm debuit delectatur. Deinde habent aliā causam boni, quare tēporalibus affligātur malis: qualē habuit [k] Iob: vt sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat. Quibus rectè consideratis atque perspectis, attende vtrum aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonum vertetur: nisi fortè putādum est Apostolicam illam vacare sententiam, vbi ait: [l] Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.

L. VIVES.

a CEdit in quibusdam.] *Tam penitissimè visceribus nostris hæret Venereæ rei cupiditas, tam ingenitus est à natura nobis ille appetitus, quem subtilissimè magna illa artifex omniũ animantiũ pectoribus indidit, quo vel aliud agentes stirpem propagaremus, vt ne cogitare quidem de explenda cupiditate illa possimus, quin voluptate nescio qua occulta tanganur, quam plerique nimium veniale peccatum esse volunt.*

b Minãdo prædixit.] *Sæpe per prophetas, vt Esaiã, & Hieremiã.*

c Illud est culpabile.] *Cicero in Officiis: Sunt enim qui quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.*

d Præ se gerunt.] *Velut ducem itineris.*

e Et humanus dies.] *Paulus 1. Cor. 4. Mihi autem pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die. Est humanum iudicũ, quo quis ab hominibus bene vel malè audit: cui contrarius est dies dominus qui intima cordis scrutatur & iudicat.*

f Ferrentur & diligerẽtur.] *Non ferẽdi solum sunt mali, sed etiã diligẽdi, præcipiente domino, vt inimicos quoq; diligamus. Matth. 5.*

g Per prophetam.] *Ezechiele 33. Quòd si speculator viderit gladium venientem, & non insonuerit buccina, & populus se non custodierit, venerítque gladius & tulerit de eis animam, ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram.*

h Ad hoc enim speculatores.] *Est ἐπίσκοπος speculator, & obseruator, & custos, & præfectus. Cicero ad Atticũ lib. vij: Vult enim me Pompeius esse, quem tota hæc Campania & maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectu, & negotij summa referatur. Andromache apud Homerũ Iliad. ω. Hectorẽ appellat Troiæ ἐπίσκοπον. Athenienses quos ad stipẽdiarias subdításque ciuitates mitterẽt, vt quid in quaque ageretur diligẽter inspicerent, obseruarentq;, episcopos dixerunt, & φύλακας, quos Lacedæmonij ἁρμοστάς. Præfectos annonæ ureconsultus Archadius episcopos nominauit. Sunt qui ἐπὶ in eo nomine redundare arbitrentur: de quorũ numero est Eustathius Homeri interpres: & σκεπτὸν & ἐπίσκοπον idem esse.*

i Vt non pereant.] *Sic Paulus ad Titum, vt faciunt hoc tempore nostri episcopi, quos non sine ingenti dolore passim videmus ad martyrium agi, quòd nimis amaram dicant veritatem, & vitia insectentur contemptis episcopatuum annuis prouentibus, ita seruet eos Christus.*

k Iob.] *Nota est historia, de quo Hieronymus super eundem: Sed hæc*

hæc Iob contigerunt, vt appareat foris hominibus, quod intrinsecus erat ante Deum.

l Scimus quoniam.] *Ad Rom. 8. Et aduersa & prospera meritum bonis augent: nihilque est, quod non ipsi in incrementa suarum virtutum conuertant.*

Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil peterat.

CAP. X.

AMiserunt omnia quæ habebant. Nunquid fidem? nũquid pietatem? nunquid [a] interioris hominis bona, qui est ante Deũ diues? Hæ sunt opes Christianorũ, quibus opulentus dicebat Apostolus: Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre quid possumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti simus. Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix est enim omnium malorũ [b] auaritia, quam quidam appetentes à fide pererrauerunt, & inseruerunt se [c] doloribus multis. Quibus ergo terrenæ diuitiæ illa vastatione perierunt, si eas sic habebant quemadmodum [d] ab isto foris paupere, intus diuite audierant: id est, si mundo vtebantur tanquam non vtentes, potuerunt dicere, quòd ille grauiter tentatus, & minimè superatus. [e] Nudus exij de vtero matris meæ, nudus in terram reuertar. Dominus dedit, dominus abstulit: sicut domino placuit, ita factum est: sit nomen domini benedictum. Vt bonus seruus magnas facultates haberet ipsam sui domini voluntatem, cui pedissequus mente diteſceret, nec contristaretur eis rebus viuens relictis, quas fuerat citò moriens relicturus. Illi autem infirmiores qui terrenis his bonis, quanuis ea non proponerẽt Christo, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccauerint, perdendo senserunt. Tantum quippe doluerunt, quantum se doloribus inseruerunt: sicut Apostolum dixisse suprà commemoraui. Oportebat enim vt eis addereturetiam experimẽtorum disciplina, quibus fuerat tam diu neglecta verborum. nam cùm dixit Apostolus, Qui volunt diuites fieri, in tentationem incidunt, &c. profectò in diuitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem, [f] qui præcepit alibi dicens, Præcipe diuitibus huius mundi, non su-

perbè sapere,neque sperare in incerto diuitiarum suarũ, sed in deo viuo, qui prẽstat nobis omnia abundãter ad fruendũ: bene faciant, [g] diuites sint in operibus bonis,facilè tribuant, cõmunicent,thesaurizẽt sibi fundamentũ bonũ in futurum, vt apprehendant verã vitam.Hæc qui de suis faciebant diuitiis,magnis sunt lucris leuia dãna solati:plúsque lætati ex his quæ facilè tribuendo [h] tutius seruauerũt,quàm contristati ex his quæ timidè retinendo facilius amiserũt.Hoc enim potuit in terra perire,quod piguit inde transferre.Nam qui receperunt consiliũ domini sui dicentis:Nolite cõdere vobis in terra thesauros,vbi tinea & rubigo exterminant,& vbi fures effodiunt & furãtur,sed thesaurizate vobis in cælo thesauros, quò fur non accedit,neq; tinea corrũpit:vbi enim est thesaurus tuus, ibi erit & cor tuũ: tribulationis tempore probauerũt quàm rectè sapuerint, nõ contemnẽdo veracissimũ præceptorem,& thesauri sui fidelissimum inuictissimúmq; custodem. Nam si multi sunt gauisi, ibi se habuisse diuitias suas, quò cõtigit vt hostis nõ accederet, quãto certius & securius gaudere potuerũt qui monitu Dei sui illuc migrauerãt, quò accedi omnino nõ posset? [i] Vnde Paulin⁹ noster,Nolẽsis episcopus,ex opulẽtissimo diuite,voluntate pauperrimus,& copiosissimè sanctus, quãdo & ipsam Nolã barbari vastauerũt, cùm ab eis teneretur,sic in corde suo,vt ab eo postea cognouimus,precabatur:Domine,nõ excrucier propter aurũ & argentum: vbi enim sint omnia mea, tu scis.Ibi enim habebat omnia sua,vbi eũ condere,& thesaurizare ille monuerat ,qui hæc mala mũdo ventura prædixerat.Ac per hoc qui domino suo monẽti obedierãt,vbi & quomodo thesaurizare deberẽt, nec ipsas terrenas diuitias barbaris incursantibus amiserũt. Quos autẽ nõ obedisse pœnituit, quid de talibus rebus faciẽdum esset,si nõ præcedẽte sapientia, certè cõsequente experientia didicerũt.At enim quidam boni etiam Chtristiani tormẽtis excruciati sunt, vt bona sua hostibus proderẽt.Illi verò nec prodere,nec perdere potuerũt bonũ, [k] quo ipsi boni erãt. Si aũt torqueri,quàm [l] mãmona iniquitatis ,pdere maluerũt, boni nõ erant.Admonẽdi autẽ fuerãt,qui tãta patiebãtur pro auro,quanta essent sustinẽda pro Christo:vt eum potius diligere discerẽt, qui pro se passos ẽterna fœlicitate ditaret,non rum & argentũ,pro quo pati miserrimũ fuit , seu mentiendo occultaretur,seu verũ dicẽdo proderetur.Nãq; intertormẽta nemo

Paulinus Nolẽsis episcopus.

nemo Christum confitendo amisit, nemo aurum nisi negãdo seruauit.Quocirca vtiliora erant fortasse tormenta,quæ bonũ incorruptibile amandũ docebãt, quàm illa bona quæ sine vllo vtili fructu dominos sui amore torquebant.Sed quidam etiam non habentes quod proderent , dum habere creduntur,torti sunt.Et hi fortè habere cupiebant,nec sancta voluntate pauperes erant : quibus administrandum fuit, nec facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus.Si verò melioris vitæ proposito reconditum aurum argentúmque non habebãt ,nescio quidem vtrum cuiquam talium acciderit,vt dum habere creditur,torqueretur. Veruntamen etiam si accidit,profectò qui inter illa tormenta paupertatem sanctam confitebatur , Christum confitebatur. Quapropter etsi non meruit ab hostibus credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cælesti mercede torqueri.

L. VIVES.

a INterioris hominis.] *Mentis:sic sæpe apud Paulum.*

b Est auaritia.]*Vulgò est cupiditas, sed melius Augustinus.* φιλαργυρία *enim est Græcè.*

c Doloribus multis] *Hactenus verba Pauli.*

d Ab isto.]*A Paulo.*

e Nudus exij.] *Verba sunt Iob consolantis se super amissis opibus, & liberis.*

f Qui præcepit alibi.]*Paulò pòst eodem cap.6.1.ad Timoth.*

g Diuites sint in operibus bonis.] *Istis rebus erunt diuites.*

h Tutius seruauerunt.] *Qui thesaurizarunt sibi sempiternum in cælo thesaurũ,ex eo quòd benignè pauperibus impertiti sunt:quod declarat illud quod sequitur ex Matth.6.cap.& sunt Christi verba.*

i Vnde Paulinus noster.] *Gothi post direptam vrbem Romam per Latium, Volscos, Campaniam, Calabros, Salentinos, Apulos, Brutios longè & latè sparsi vagantes, & velut ingens quædam calamitas vastantes vniuersa, Consentiam venerunt: post quadraginta annos Genserícus cum Vandalis & Mauris , capta Roma totum Campaniæ tractũ populatus est, Nolámque miserabili ruina diruit. Hoc tempore , vt Paulus Diaconus refert , Paulinus Episcopus Nolanæ ecclesiæ,vir sanctissimus , & sicut Gregorius scribit,eloquentissimus profanáque eruditione in primis doctus, nec prophetici spiritus expers , quum redimendis Christianis captiuis censum omnem consumpsisset , viderétque viduam captiuum filium afflictim lugentem,& lamentãtem,támque immodicas lachrymas pietatí*

admixtas, multò magis pius ipse ferre non posset, cum vidua in Aphricam vbi captiuus erat filius traiecit, ibi vicariis manibus redemptum filium matri reddidit. Paulinus verò quum eius sanctitas etiam barbarissimis esset hominibus venerabilis, iussus est in patriam cum suis omnibus ciuibus dono acceptis redire: De qua re fusius Gregorius Romanus pontifex lib. Dialog. iij. Sed credo Augustinum non de his loqui temporibus, quibus ipse ad cælestem illam vitam commigrarat, sed de primis illis Gotthorum.

k Quo ipsi boni.] *Virtutem, quã nemo eripere potest, & hæc sola est bonum, quæ possidẽtes bonos facit. Nam si opes sunt bona, vt inquit in Paradoxis Cicero, cur non reddunt possidentes bonos?*

Mãmona

l Mammona iniquitatis.] *Mammona vox est Syra, vt Hieronymus inquit, quæ apud eos opes significat, quod apud Græcos πλοῦτος: Augustinus in sermone De verbis domini, & in quæstionibus Euãgelij, Mammon Punicè lucrum esse dicit, multisque in verbis vicinas esse linguas, Hebræam & Afram.*

De fine temporalis vitæ, siue longioris, siue breuioris.

CAP. XI.

Famis bonum

MVltos, inquiunt, etiam Christianos fames diuturna vastauit. Hoc quoque in vsus suos boni fideles piè tolerando verterunt. Quos enim fames necauit, malis vitæ huius sicut corporis morbus eripuit: quos autem non necauit, docuit parcius viuere, docuit productius ieiunare. Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarum mortium fœda varietate consumpti. Hoc si ægrè ferendum est, omnibus qui in hanc vitam procreati sunt vtique commune est. Hoc tamen scio, neminem fuisse mortuum, qui nõ fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam lõgam quàm breuem vitam hoc idem facit. Neq; enim aliud melius & aliud deterius, aut aliud maius & aliud breuius est, quod iam pariter non est. Quid autem interest, quo mortis genere vita ista finiatur, quãdo ille cui finitur, iterum mori nõ cogitur? Cum autẽ vnicuiq; mortaliũ sub quotidianis vitæ huius casibus, innumerabiles mortes quodammodo cõminentur, quãdiu incertũ est, quænã earũ vẽtura sit: quæro vtrum satius sit, [a]vnam perpeti moriẽdo, an omnes timere viuendo? Nec ignoro quàm inertius eligatur, diu viuere sub timore tot mortiũ, quàm semel moriendo nullã deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pauidus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata cõuincit. Mala mors putanda non est, quam bona vita præcesserit. Neq; enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaque multum curandum est eis, qui necessariò morituri sunt, quid accidat vt moriantur, sed moriendo, quò ire cogantur. Cùm igitur Christiani nouerint longè meliorem fuisse [b] religiosi pauperis mortẽ inter lingentiũ canum linguas, quàm impij diuitis in purpura & [c]byssо, horrẽda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerũt?

L. VIVES.

a VNam perpeti.] *Sic Cæsar malle se mortẽ semel obire quàm toties timere dixit.*

b Religiosi pauperis] *Nota est historia ex Lucæ 16. de Lazaro mendico & locuplete luxurioso.*

c Byssо.] *Byssus genus est lini delicatissimi. Plinius xix.*

De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.

CAP. XII.

AT enim in tanta strage cadauerum, nec sepeliri potuerunt. Neque istud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec absumentes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nec vllo modo diceret Veritas: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere, si quicquam obesset futuræ vitæ, quicquid inimici de corporibus occisorum facere voluissent. Nisi fortè quispiam sic absurdus est, vt contendat eos qui corpus occidũt non debere timeri ante mortem ne corpus occidant, & timeri debere post mortem, ne corpus occisum sepeliri non sinant. Falsum est ergo quod ait Christus, qui corpus occidunt, & postea nõ habeant quid faciãt: si habent tanta, quæ de cadaueribus faciãt? Absit, vt falsum sit quod Veritas dixit. Dictũ est enim aliquid eos facere cùm occidũt, quia in corpore sensus est occidẽdo: postea verò nihil habere quod faciãt, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaq; corpora Christianorũ terra nõ texit, sed nullũ eorum quisquã à cælo & terra separauit, quam totã implet præsentia sui, qui nouit vnde resuscitet quod creauit. Dicitur qui dem in Psalmo: Posuerunt [a]mor *Ps. 78*
talia seruorum tuorum escam volatilibus cæli, carnes sancto-

rum tuorum bestiis terræ. Effuderūt sanguinem eorum sicut aquam in circumitu Hierusalem,& nō erat qui sepeliret,sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt,non ad eorū infœlicitatem qui ista perpessi sunt. Quanuis enim hæc in conspectu hominum dura & dira videantur: sed preciosa in conspectu domini mors sanctorum eius. Proinde omnia ista,id est,curatio funeris,conditio sepulturæ,pōpæ exequiarum,magis sunt viuorum solatia, quàm subsidia mortuorum. [b] Si aliquid prodest impio sepultura preciosa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exequias in cōspectu hominum exhibuit [c] purpurato illi diuiti turba famulorum, sed multò clariores in conspectu domini hulceroso illi pauperi ministerium præbuit angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, sed in Abrahæ gremium sustulerunt. [d] Rident hæc illi,contra quos defendendam suscepimus ciuitatem Dei. Veruntamen sepulturæ curam etiam [e] eorum philosophi contempserunt:& [f] sæpe vniuersi exercitus dum pro terrena patria morerentur, vbi postea iacerent, vel quibus bestiis esca fierent, non curauerunt. Licuitque de hac re [g] poetis plausibiliter dicere:

Cælo tegitur qui non habet vrnam.

Quantò minus debent de corporibus insepultis insultare Christianis,quibus & ipsius carnis & membrorū omniū reformatio nō solùm ex terra,verumetiā ex aliorum elementorū secretissimo sinu,quò dilapsa cadauera recesserunt, [h] in temporis puncto reddenda,& redintegranda promittitur?

L. VIVES.

a Mortalia.] *Cadauera,mortalia θνητὰ σώματα.*

b Si aliquid prodest impio.] *Lucanus lib.9.*

Et æternos animam collegit in orbes:
Non illuc auro positi,nec thure sepulti *Perueniunt.*

Sepulchra

c Purpurato illi diuiti.] *De quo superiore cap.*

d Rident.] *Sepulturæ magna cura apud Romanos:hinc multa de religione sepulchrorum,& pœnæ legibus additæ,qui hoc vel illud cōmiserit,insepultus abiiciatur: sicut illud apud declamatores:qui parēs in calamitatibus deseruerit,insepultus abiiciatur: qui causas mortis in senatu non reddiderit, insepultus abiiciatur:homicida insepultus abiiciatur. Sic ad popularē sensum pro Milone loquitur Cicero,qui infœlicius dicit cadauer Publij Clodij fuisse, quòd honore illo & consueta funeris pompa caruerit.*

Philoso-

e Philosophi.] *Gentilium philosophi,vt Diogenes Cynicus, qui se canibus auibúsque exponi mortuum iussit:quúmq; amici admonerēt de laniatione cadaueris,apponite ,inquit,mihi baculum, quo aues & canes abigam. Atqui nihil senties,inquiunt illi. Si nihil sentiā, respōdit Diogenes,quid mihi oberit laniatio? Idem fecit Menippus, & penè fuit iſtud Cynicis omnibus cōmune. Theodorū Cyrenaum Cicero in Tusculanis scribit Lysimacho crucem minanti respondisse:Terribilis sit hæc purpuratis tuis,mea nihil interest,humi ne an sublime putrescam. Eadem est Socratis sententia in Phædone Platonis.*

f Sæpe vniuersi exercitus.] *Loquitur forsan de his legionibus, quas scribit in originibus Cato Maior, sæpe in eum alacres profectas locum,vnde se nunquam redituras scirēt. Quid quòd ante Herculem occisos in bello humare nō fuit mos? Eos enim sepelire primus iustituit Hercules,vt Aelianus in varia historia autor est.*

g Poetis plausibiliter.] *Cum approbatione & plausu populi. Lucanus in vij.de occisis Pharsalica pugna loquens,quos Cæsar comburi aut humari vetuit,multas & graues sententias,vt solet, de ea re dicit:inter cæteras verò illas ad Cæsarem conuersus:*

Nil agis hac ira,tabésne cadauera soluat,
An rogus,haud refert:placido natura receptat.
Cuncta sinu. *& pòst:*
Capit omnia tellus
Quæ genuit:cælo tegitur qui non habet vrnam.

Idem declamator ille apud Senecā: Omnibus natura sepulturam dedit. Naufragorum idem fluctus,qui expulit:suffixorū corpora crucibus in sepulturam suam defluūt:eos qui viui vruntur,pœna funerat. Et Vergilius,qui pœnas apud inferos insepultis statuit,tamen verbis Anchisæ facilē sepulchri iacturā esse dicit. Verficul⁹ ille Mecœnatis.

Nec tumulum curo,sepelit natura relictos:

In primis laudatur à veteribus. Porrò vrna vas erat,in quo reliquiæ cadaueris combusti seruabantur.

h In temporis puncto.] *Primæ Corinth.15.*

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

CAP. XIII.

NEc ideo tamen contemnenda & abiicienda sunt corpora defunctorum, maximéque iustorum atque fidelium, quibus tanquam organis & vasis ad omnia bona opera sanctus vsus est Spiritus. Si enim paterna vestis & annulus,ac si quid huiusmodi,tantò charius est posteris, quantò erga parentes maior affectus: nullo modo ipsa

spern

spernenda sunt corpora, quæ vtique multò familiarius atque cõiunctius, quàm quælibet indumenta gestamus. Hæc enim [a] non ad ornamentũ vel adiutorium quod adhibetur extrinsecus, sed ad ipsam naturam hominis pertinent. Vnde & antiquorũ iustorum funera officiosa pietate curata sunt, & exequiæ celebratæ, & sepultura prouisa: ipsiq; dum viuerent, de sepeliendis vel etiam transferendis suis corporibus filiis mãdauerunt, [b] & Tobias sepeliẽdo mortuos, Deum promeruisse, teste angelo commendatur. Ipse quoque dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris [c] bonum opus prædicat, prædicandúmque commendat, quòd vnguentum pretiosum super mẽbra eius effuderit, atq; hoc ad eum sepeliendũ fecerit. Et laudabiliter commemorantur [d] in Euangelio qui corpus eius de cruce acceptũ diligenter atque honorifice tegendũ sepeliendúmque curarũt. Verùm istæ autoritates non hoc admonent, quòd insit vllus cadaueribus sensus: sed ad Dei prouidentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorũ pertinere significant, propter fidem resurrectionis astruendam. Vbi & illud salubriter discitur, quãta possit esse remuneratio pro eleemosynis, quas viuentibus & sentientibus exhibemus, [e] si neque hoc apud Deum perit, quod exanimis hominum membris officij diligentiæq; persoluitur. Sunt quidem & alia, [f] quæ sancti patriarchæ de corporibus suis vel condendis vel transferendis prophetico spiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus est, vt ea pertractemus, quũ sufficiant ista quæ diximus. Sed si ea quæ sustentandis viuentibus sunt necessaria, sicut victus & amictus, quamuis cũ graui afflictione desint, non frangunt in bonis perferendi tolerandíque virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, sed exercitatam faciunt fœcundiorem: quantò magis quum desunt ea quæ curandis funeribus condendíque corporibus defunctorum adhiberi solent, non efficiunt miseros in occultis piorũ sedibus iam quietos? Ac per hoc quãdo ista cadaueribus Christianorum in illa magnæ vrbis, vel etiã aliorum oppidorum vastatione defuerunt, nec viuorum culpa est, qui nõ potuerunt ista præbere, nec pœna mortuorum, qui non possunt ista sentire.

L. VIVES.

[a] NOn ad ornamentum.] *Platonici solum animum dicebant esse hominem, corpus animo tanquam indumentum circumdatum,*

datum, vel carcerem potius. Augustin. tamen ex veriore opinione corpus partem hominis esse dicit.

[b] Et Tobias.] *Tobiæ 2. & 12.*

[c] Bonum opus.] *Matthæi 26. de Maria Magdalena.*

[d] In Euangelio.] *Ioannis 19. Ioseph & Nicodemus,*

[e] Si neq; hoc apud Deum perit.] *Nec haustus aquæ frigidæ nomine Dei datus caret præmio. Matth. 10.*

[f] Quæ sancti patriarchæ.] *Iacob moriens iniunxit Ioseph filio, vt in monumentum maiorum suorum inferretur, nec relinqueretur in Aegypto. Gen. 47. Ipse quoq; Ioseph fratrib⁹ mãdauit, vt & ipsi mittissent, & ita posteris traderẽt, cum migrarẽt in terram illã patribus a Deo promissam, ossa sua in eam vti trãsferrẽt, Geneseos vltimo.*

De captiuitate sanctorum, quibus nunquam diuina solatia defuerunt.

CAP. XIIII.

SEd multi, inquiunt, Christiani etiam captiui ducti sunt. Hoc sanè miserrimũ est, si aliquò duci potuerunt, vbi Deum suum non inuenerunt. Sunt in scripturis sanctis huius etiam cladis magna solatia. [a] Fuerunt in captiuitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt [b] alij prophetæ, nec Deus defuit consolator. Sic ergo nõ deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humanæ, qui prophetam non deseruit nec [c] in visceribus beluæ. Hæc quoque illi cum quibus agimus malunt irridere, quàm credere: qui tamen in suis literis credunt [d] Arionem Methymnæum nobilissimum citharistam, cùm esset eiectus de naui, exceptũ Delphini dorso, & ad terras perue&tum. Verùm illud nostrum de Iona incredibilius est? Planè incredibilius, quia mirabilius: & mirabilius, quia potentius.

L. VIVES.

[a] FVerunt in captiuitate.] *Danielis primo: Ananias, Misael, & Azarias cum Daniele captiui fuerunt Nabuchodonosoris.*

[b] Alij prophetæ.] *Vt Hieremias, Ezechiel, & alij.*

[c] In visceribus beluæ.] *Ionam intellige, qui triduũ fuit in ventre ceti, imago hæc est Christi seruatoris resurgentis è morte ad vitã.*

[d] Arionem Methymnæum.] *Arionis fabula & Delphini vulgata est apud scriptores, Herodotus eam primus scripsit, libro Musarum primo, hinc Ouidius in Fastis, & Plinius libro nono, & Gellius lib. xvj, & Aelianus De animalibus, & alij permulti. Fuit Arion citharœdus ex Methymna Lesbi insulæ oppido, temporibus septẽ Græciæ sap*

& sapientum, nam Periandro fuit charissimus. Sunt qui putẽt eum tragici carminis fuisse inuentorẽ, chorúmq; instituisse, & cecinisse carmen dithyrambicum. Hic cùm ex Italia magno facto quæstu domum rediret, videretq; pecuniæ gratia cõiurare in suam perniciem nautas, rogauit vt sibi cæteris captis, vitam solam relinquerent: cúmq; id non impetrasset, blãditiis exorauit, vt fidibus paulisper liceret canere, quò mortem suam cantu illo cõsolaretur. Ad suauitatem sonitus congregatos ferunt Delphinos aliquot, ipsumq; Arionа non ignarũ naturæ illius animalis, antequã inde dilaberetur, cum cithara & toto cultu desiliisse in dorsum vnius ex illis, qui eum placidè ad Tænarũ deuexit: ibiq; visitur simulachrum delphini vehentis, & hominis insidentis. Plinius asserit esse delphinum amicum homini animal, idq; multis exemplis confirmat.

c Quia mirabilius.] *Intra viscera seruatum esse tam diu.*

De Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam sponte tolerãdæ extat exemplum, quod tamen illi Deos colenti prodesse non potuit.

CAP XV.

HAbent tamen isti de captiuitate religionis causa etiã sponte toleranda, & in suis præclaris viris nobilissimum exemplum. [a]Marcus Attilius Regulus Imperator populi Romani captiuus apud Carthaginienses fuit. Qui cùm sibi mallent à Romanis suos reddi, quàm eorũ tenere captiuos, ad hoc impetrandum etiam iustum præcipuè Regulum cum legatis suis Romam miserunt, prius iuratione constrictum, si quod volebant minimè peregisset, redituru esse Carthaginem. Perrexit ille, atque in senatu contraria persuasit: quoniam non arbitrabatur vtile esse Romanæ reip. mutare captiuos. Nec post hanc persuasionẽ à suis ad hostes redire compulsus est: sed quod iurauerat, id spõte implevit. At illi eum excogitatis atq; horrẽdis cruciatibus necauerunt. [b] Inclusum quippe angusto ligno vbi stare cogeretur, clauisq; acutissimis vndiq; cõfixo, vt se in nullã eius partem sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam vigilando peremerunt. Meritò certe laudant virtutem, tam magna infœlicitate maiorem. [c] Et per deos ille iurauerat, quorum pro cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, vt istam vitam prosperam redderent, si verum iuranti has irrogari pœnas seu voluere, seu permisere, quid periuro grauius irati facere potuerunt? Sed

[a] Sed cur ratiocinationem meam nõ potius ad vtrunq; concludam? Deos certe si ille coluit, vt propter iurisiurãdi fidem, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minimè dubitaret: hoc si huic vitæ vtile existimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, proculdubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil Deos ad istam temporalem fœlicitatem suis prodesse cultoribus, quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captiuus abductus est: & quia noluit aliter quàm per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiúmq; horribili supplicij genere cruciatus extinctus est. si autem cultus deorum post hãc vitam velut mercedem reddit fœlicitatẽ, cur calumniantur temporibus Christianis, ideo dicẽtes Vrbi accidisse illam calamitatẽ, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiã illos diligentissimè colens tam infœlix fieri, quã ille Regulus fuit? Nisi fortè contra clarissimam veritatem, tãta quisquam dementia miræ cæcitatis obnititur, vt cõtendere audeat vniuersam ciuitatẽ deos colẽtem infœlicẽ esse non posse, vnum verò hominẽ posse: quòd videlicet potẽtia deorum suorum multos potius sit idonea cõseruare, quàm singulos, [c] cũ multitudo constet ex singulis? Si autem dicũt M. Regulum etiam in illa captiuitate illíq; cruciatibus corporis, animi [f] virtute beatum esse potuisse, virtus potius vera quæratur, qua beata possit esse & ciuitas. Neq; enim aliunde beata ciuitas, aliũde homo: cùm aliud ciuitas nõ sit, quàm cõcors hominũ multitudo. Quamobrẽ nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nũc quòd isto nobilissimo exẽplo cogũtur fateri, nõ propter corporis bona, vel earũ rerum quæ extrinsecus homini accidunt, colẽdos Deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos, per quos iurauit, offendere. Sed quid faciemus hominibus qui gloriãtur talem se habuisse ciuem, qualem timent habere ciuitatem? Quòd si non timẽt, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiam ciuitati tam diligenter, quàm ille, deos colẽti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus non calumniẽtur. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiam captiui ducti sunt: hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quòd attentissimus cultor illorum, dum eis iurisiurandi fidem seruaret, patria caruit, dum

aliam

Universidad de Deusto
Biblioteca

aliam nō haberet, captiuúsq; apud hostes lōga morte & supplicio nouæ crudelitatis occisus est, multò minus nomē criminandum est Christianum, in captiuitate sacratorum suorum, qui supernam patriam veraci fide expectantes, etiam g in suis sedibus peregrinos se esse nouerunt.

L. VIVES.

Attilius Regulus. a MArcus Attilius Regulus.] *Historia hæc est etiam celebris: scribunt eam plurimi. M. Attilius Regulus primo Punico bello cōsul cum L. Manlio Volsone factus est: vtrique consuli Africum bellum est mandatum: quod solum ea tempestate gerebat po. Ro. Attilius primus omnium Romanorum exercitum in Africā transportauit, ibiq; victos aliquot præliis Carthaginiēses implorare aliena auxilia coēgit. Accitus est è Lacedæmone Xanthippus homo in bellis exercitatissimus, cuius virtute reparatū est bellum, & cōmissa pugna, in qua Ro. exercitus est cæsus, & ipse Imperator Attilius in potestatem hostium vinus venit. Qui cùm per aliquot annos esset inter alios captiuos Carthagine seruatus, anno belli quarto decimo, à cōdita Roma quingentesimotertio, ad senatum legatus de cōmutandis captiuis missus est, fide data redituū se, si nō impetrasset cuius gratia mittebatur. Romam cùm venisset, senatúsq; illi datus esset, sententiam est à consule cōsulari rogatus loco, quā dicere primum recusauit. Deinde iussus à senatu dicere, disuasit quod Carthaginienses petebant, quod captiui Carthaginienses qui Romæ erāt, iuuenes essent, & bello boni: Romani verò, qui essent Carthagine, senes, bello iam inutiles, nec cōsiliis magnopere necessarij. Itaq; ei cunctus senatus assensus est. Cùmq; à liberis, cōsanguineis, gētilibus, propinquis, necessariis, clientibus, quæ maxima pars populi erat, retineretur, fidē hosti datam liberare prorsus voluit, non ignarus infecta re, & quidem se dissuadente infensissimos sibi Afros habiturum, moriēdúmq; sibi per exquisitissima supplicia esse. Ita Carthaginem reuersus, legatione renunciata, per longa & noua cruciamenta interiit.*

b Inclusum.] *Alij alio dicūt eū mortis genere periisse: in perpetua vigilia consentiunt omnes. Valerius libro nono de machina in qua vndiq; præacuti stimuli eminebāt, meminit, quē Augustinus sequitur.*

c Et per Deos.] *Significantius fuisset, si addidisset quod emphasim haberet: Et per illos Deos ille iurauerat, quorum, &c.*

d Sed cur ratiocinationem meam.] *Dilemma. si præmium bene cultæ religionis illorum Deorum est in hac vita, cur sic obiit Attilius eius obseruantissimus: si est post hanc vitam, cur prosperitatē huius tanquam mercedem expetunt?*

Cùm

e Cùm multitudo constet ex singulis.] *Si sint ergo singuli miseri, quî poterit esse multitudo fælix?*

f Virtute beatum.] *Sic Cicero sentit multis in locis, sic Seneca, sic docti & sapientes omnes, qui de Regulo loquuntur.*

g In suis sedibus.] *Terrestribus.*

An stupris, quæ etiam sanctarum forte virginum est passa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, sine voluntatis assensu.

CAP. XVI.

MAguum sanè crimen se putant obiicere Christianis, cùm eorum exaggerantes captiuitatem, addunt etiam stupra commissa, non solùm in aliena matrimonia virgineſque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hic verò non fides, non pietas, nō ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio [a] inter pudorem atque rationem quibusdam coarctatur angustiis. [b] Nec tantùm curamus hic alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua rectè viuitur [c] ab animi sede mēbris corporis imperare, sanctúmque corpus vsu fieri sanctæ voluntatis. Qua inconcussa ac stabili permanente, quicquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, [d] quod sine peccato proprio non valeat euitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solùm quod ad dolorem, verumetiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale perpetratum fuerit, & si retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit: ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua voluptate non potuit. Ac per hoc & quæ se occiderunt, ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignoscei? Et quæ se occidere noluerunt, ne suo facinore alienum flagitium deuitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse crimine insipientiæ non carebit.

L. VIVES.

a INter pudorem atque rationem.] *Pudor enim prohibet etiam corporis violationem non vocari malam, ratio id iubet.*

b Nec tantùm.] *Erunt hæc quæ dicentur nostris Christianis mulieribus, quarum corpora violata sunt, vice cuiusdam consolationis.*

c Ab animi sede.] *Sic Platonici in capite, tāquam in arce, ratio-*

c

Universidad de Deusto
Biblioteca

nem cum virtute statuunt, mandatricem operum prospecturamq; laboris, vt Claudianus inquit.

d Quod sine peccato.] *Nam alio modo, si sinè peccato nostro vitare possimus, anniti pro viribus debemus, vt vitetur.*

De morte voluntaria ob metum pœnæ siue dedecoris.

CAP. XVII.

NAm vtique si non licet priuata potestate alicui hominem occidere vel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui seipsum occidit, homicida est. Et tanto fit nocentior cùm se occiderit, quantò innocẽtior in ea causa fuit, qua se occidendum putauit. [a]Nam si Iudæ factũ meritò detestamur, [b]eúmque veritas iudicat, cùm se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potius quàm expiasse commissum, quoniam Dei misericordiam desperando [c]exitiabiliter pœnitẽs, nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit: quantò magis à sua nece se abstinere debet, qui tali supplicio, quid in se puniat non habet? Iudas enim cùm se occidit, sceleratum hominem occidit: & tamen non solùm Christi, verumetiam suæ mortis reus finiuit hanc vitam, quia licet propter suum scelus, alio scelere suo occisus est.

L. VIVES.

a NAm si Iudæ factum.] *Hoc notum est omnibus ex Euangelio.*

b Eúmque veritas iudicat.] *Actuum primo Petrus, & quòd dominum prodiderit, & quòd se suspenderit impiè & nefariè fecisse pronunciat.*

c Exitiabiliter.] *Ita enim pœnituit eum, vt non satis se posse pœnitere tanti sceleris desperarit.*

De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens inuita perpetitur. CAP. XVIII.

QVt autem homo, qui mali nihil facit, sibi malefaciat, & seipsum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem: atque in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum? At enim, ne vel aliena polluat libido metuitur. Non polluet, si aliena erit. Si autem polluet, aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus sit animi, [a]comitémque habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quàm malo consentire decernat. [b]Nullus autem magnanimus & pudicus

dicus in potestate habeat, quid de sua carne fiat, sed tantùm quid annuat mente, vel renuat: Quis tandem sana mente putauerit se perdere pudicitiam, si forte in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia virtus animi non erit: nec pertinebit[c] ad ea bona quibus bene viuitur, sed in bonis corporis numerabitur: qualia sunt, vires, pulchritudo, sana integráque valetudo, ac si quid huiusce modi est, [d]quæ bona, etiam si minuãtur, bonam iustámque vitam omnino non minuunt. [e]Quòd si aliud est pudicitia, vt quid pro illa ne amittatur, etiã cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum est, [f]etiam oppresso corpore non amittitur. Quinetiam sanctę continentiæ bonum est, cùm immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcussa intentione persistit, [g]nec de ipso corpore perit castitas, quia eo sanctè vtendi perseuerat voluntas, & quantum in ipso est etiam facultas. Neque enim eo corpus sanctum est, quòd eius membra sunt integra, aut eo quòd nullo contrectantur attactu, cùm possint diuersis etiam casibus, vulnerata vim perpeti: & medici aliquando saluti opitulantes, hæc ibi faciant, quæ horret aspectus. [h]Obstetrix virginis cuiusdam integritatem manu velut explorans, siue maleuolentia, siue insciria, siue casu dum inspicit, perdidit. Nõ opinor quenquam tam stultè sapere, vt huic periisse aliquid existimet, etiam de ipsius corporis sanctitate, quanuis membri illius integritate iam perdita. Quocirca proposito animi permanẽte, per quod etiam corpus sanctificari meruit, [i]nec ipsi corpori aufert sanctitatem violentia libidinis alienæ, quam seruat perseuerantia continentiæ suæ. An verò si aliqua fœmina mente corrupta, violatóque proposito, quod Deo vouerat, pergat vitianda ad deceptorem suum, adhuc eam pergentem sanctam vel corpore dicimus, ea sanctitate animi per quam corpus sanctificabatur amissa atq; destructa? absit hic error. Et hinc potius admoneamur, ita nõ amitti corporis sanctitatem, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas violata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quamobrem quia non habet quod in se morte spontanea puniat fœmina, sine vlla consensione sua violenter oppressa, & aliena compressa peccato: quantò minus

antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, cùm ipsum flagitium quanuis alienum adhuc pendet incertum? An fortè huic perspicuæ rationi, qua dicimus corpore oppresso, nequaquam proposito castitatis vlla in malum cõsensione mutato, illius tantum esse flagitiũ qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppressa concumbenti nulla voluntate consenserit, contradicere audebunt hi contra quos fœminarum Christianarum in captiuitate oppressarum nõ tantùm mentes, verùm etiam corpora sancta defendimus?

L. VIVES.

a Omitémq; habeat fortitudinem.] *Cõnexæ namque sunt virtutes omnes, & inter sese complexæ, vt philosophi docent. Sed est nonnullis maior inter se cognatio & cõiunctio, quàm cũ aliis.*

b Nullus autem magnanimus.] *Hîc Plutarchus, nisi memoria fallor, ex Menandro dicit, non esse boni ac fortis viri dicere: Hoc non patrar. esse verò eius dicere: Hoc non faciam.*

c Ad ea bona.] *Ad virtutes: nam triplex genus bonorum fecerũt Platonici & Peripatetici, quos populus secutus est: bonorum animi, bonorum corporis, bonorum fortunæ, siue externorum.*

Bona triplicia.

d Quæ bona etiam si.] *Hoc non modò ex sententia Stoicorum, sed etiam Platonis & Peripateticorum: qui externa & corporis bona, tametsi ad beatitudinem nonnihil, ad bonam tamen sanctamq; vitam nihil dicebant pertinere.*

e Quòd si tale aliquid.] *Si ex bonis est corporis, non est tanti, vt corporis iactura fiat propter eam: præstantius enim debet censeri corpus quàm ipsa.*

f Etiam oppresso corpore.] *Sic ægram animi Brutus & Colatinus Lucretiam consolabantur, de qua proximo loquetur capite, auertendo noxam à coacta in autorem delicti, vt inquit Liuius, mentem peccare, non corpus. Et vnde cõsilium abfuerit, culpam abesse: Et nutrix illa apud Senecam in Hippolyto: Mens impudicam facere, non ausus solet.*

g Nec de ipso.] *Castitas corporis ex illa manat, quæ in mente est.*

h Obstetrix virginis cuiusdam.] *Videtur rem factam narrare, quoniam cuiusdam dicit.*

i Nec ipsi corpori.] *Quàm ad vulgarem sensum illud dictum est, siue à Bruto, siue à Liuio, homine vtroque ingenij & prudentiæ non vulgaris, de sanguine Lucretiæ iam occisæ loquente: Per hunc castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro. quasi verò post regiam iniuriam non etiam fuerit castissimus, si libido omnis ab animo*

animo abfuerit, vt abfuisse putant.

De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.

CAP. XIX.

a Vereti am certè matronam nobilem veterémque Romanam, pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Huius corpore cùm violenter oppresso, Tarquinij regis filius libidinõsè potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, viris clarissimis & fortissimis indicauit, eósque b ad vindictam constrinxit. Deinde fœdi in se commissi ægra atque impatiẽs se peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an casta iudicãda est? quis in hac controuersia laborãdum putauerit? Egregiè quidam ex hoc veracitérque declamans ait: Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Splendidè atque verissimè. Innuens enim in duorum corporum cõmixtione vnius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem: & non quid coniũctione membrorum, sed quid animorum diuersitate ageretur, attendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulteriũ vnus admisit. Sed quid est hoc, quod in eã grauius vindicatur, quæ adulteriũ non admisit? c Ille patria etiã cum patre pulsus est: hæc summo est mactata supplicio. Si non est illa impudicitia, qua inuita comprimitur, nõ est hæc iustitia, qua casta punitur. Vos appello leges iudicésq; Romani. Nẽpe post patrata facinora, nec quenquam d sceleſtum indẽnatum impunè voluistis occidi. Si ergo ad vestrũ iudiciũ quisquam deferret hoc crimen, vobísque probaretur: non solùm indemnatam, verũ etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem: nónne eum qui id feciſſet, seueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa illa sic prædicata Lucretia: innocentem, castam, vim perpessam Lucretiam Lucretia insuper interemit. Proferte sententiam. Quòd si propterea non potestis, quia non astat quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos iudices, etiam tales, quales poetarum vestrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis? constitutam scilicet inter illos.

Qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemq; perosi,
Proiecere animas.

Qui ad superna redire cupienti

Fata obstant, tristique palus innabilis vnda Alligat.

An fortè ideo ibi non est, quia non insontẽ, sed malè sibi conscium se peremit? Quid si enim [b] quòd ipsa tantùmodo nosse poterat, quamuis iuueni violenter irruenti, etiam sua libidine consensit? Idque in se puniens ita doluit, vt morte putaret expiãdum? quanquam ne sic quidem occidere se debuit, si fructuosam posset apud deos falsos agere pœnitentiam. Verùtamen si fortè ita est, falsúmque est illud, quòd duo fuerunt, & adulterium vnus admisit, sed potius ambo adulterium cõmiserunt, vnus manifesta inuasione, altera latente consensione, non se occidit insontem, [i] & ideo potest à literatis eius defensoribus dici non esse apud inferos inter illos qui sibi letum insontes peperere manu. Sed ita hæc causa ex vtroque latere coarctatur, vt si extenuatur homicidium, adulterium cõfirmetur: si purgatur adulterium, homicidium cumuletur. [k] Nec omnino inuenitur exitus, vbi dicitur: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occisa? Nobis tamẽ in hoc tã nobili fœminæ huius exemplo, ad istos refutãdos, qui Christianis fœminis in captiuitate compressis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant: sufficit quod in præclaris eius laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita est, quę se nullo adulterino potuerit maculare cõsensu. Quod ergo seipsam quoniam adulterium pertulit, etiam non adultera occidit, non est pudicitiæ charitas, sed pudoris infirmitas. Puduit enim eã turpitudinis alienæ in se cõmissæ, [l] etiã si nõ secum: [m] & Romana mulier laudis auida nimiũ verita est, ne putaretur quod violenter est passa cùm viueret, libẽter passa, [n] si viueret. Vnde ad oculos hominũ mentis suæ testem illã pœnã adhibendam putauit, quibus conscientiam demonstrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipsa patienter. Non hoc fœminæ Christianæ fecerũt, quæ passæ similia viuũt. Tamẽ nec in se vltæ sunt crimen alienũ, nec aliorum sceleribus adderẽt suum: si quoniam hostes in eis concupiscendo stupra cõmiserant, illæ in seipsis homicidia erubescenda committerent. Habent quippe intus gloriam castitatis, [o] testimonium conscientiæ: habent autem coram oculis Dei sui, nec requirunt amplius: vbi quid rectè faciant, non amplius habent, ne deuient ab autoritate legis diuinæ, cùm malè seuitãt offensionem suspicionis humanæ.

L. VIVES.

a LVcretiam certè.] *Hæc Lucretiæ historia vulgaris est, quãuis eam Dionysius paulùm aliter, quàm Liuius tradat, sed in summa rei consentiunt.*

b Ad vindictam constrinxit.] *Liuius verbis Lucretiæ: Sed date dextras fidemq;, haud impunè adultero fore: dãt ordine omnes fidem.*

c Egregiè quidam.] *Nondum quis hic fuerit legi. Scholiastes noster Vergilium dicit esse, ac se à magno quodam viro, qui historias multas legerat, scriptum inuenisse. Quasi verò qui multas legit historias, possit ex se nouam de rebus antiquis cõfingere. Sed nec Vergilius Vergi- declamauit vnquam, nec causam egisse nisi vnam, idq; semel tradi- lius e- tur: ac forsan in illa vna, quæ nunquam extitit, magnus ille histo- git cau riarum lector diuinauit hoc dictum esse. Cuius rei affirmandæ licen- sam v- tiam habebat, quia multas legerat historias: & eo maiorem, si vel li- nam. centiatus erat, vel doctor.*

d Ille patria.] *Expulsus Tarquinius rex cum regia stirpe. de hoc libro tertio.*

e Scelestum & indemnatum.] *Cicero scribit de capite ciuis Ro- De ca- mani legibus esse cautũ, ne iudicium ferretur, nisi à toto populo ma- pite ci- gnis comitiis, quæ dicuntur Centuriata. Modum & ordinem iudicij uis Ro. ponit in oratione Pro domo sua, & Plutarchus in Gracchis. quali-*

f Lucretia insuper.] *Hoc enim auget rem, Lucretiam fuisse: hoc ter iudi- est, patritiam & primariam ciuitatis fœminam. cabatur*

g Constitutam scilicet inter illos.] *Vergilius in sexto, nouem circulis inferna contineri narrat: in quorum tertio dicit:*

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum, Inferorũ no-
Insontes peperere manu, lucemq; perosi, uẽ circuli.
Proiecere animas: quàm vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores!
Fata obstant, tristiq; palus innabilis vnda
Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.

h Quod ipsa tantummodo.] *Neque enim alius scire potest, an & ipsa voluptate aliqua delinita tacitè consenserit.*

i Et ideo potest non literatis eius defensoribus.] *Melius sic: Ideo potest à literatis eius defensoribus, vel à non literatis eius defensoribus.*

k Nec omnino inuenitur exitus.] *Dilemma est hoc: Si adulte- Dilẽ- ra, cur laudata? si pudica, cur occisa? Hoc genus argumenti veteres, ma. qui de rhetorica præceperunt arte, vel infirmatione alterius partis Anti solui dicunt, vel conuersione, quam ἀντιστροφὴν vocant. Exempla sunt ſt. ophe*

apud Ciceronem in Rhet. Neutrum inueniri posse huic conclusioni exitum Augustinus dicit.

l Etiã si nõ secum.] *Nã aliena ipsa fuit à consensu turpitudinis.*

m Et Rom. mulier.] *Romana enim gens auidissima fuit laudis, de qua dictum est:*

Romani laudis auidi.

Vincet amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

Quin & ipsa Lucretia, vt Ouid. de ea inquit in Fastis:

Succubuit famæ victa puella metu.

n Si viueret.] *Post adulterium in se perpetratum.*

o Testimonium conscientiæ.] *Paulus 2. ad Corinth. 1. Nam gloria nostra hæc est, testimonium cõscientiæ nostræ. Idem Stoici & cuncti ex gentibus sapientes dixerunt.*

Nullam esse autoritatem, quæ Christianis in qualibet causa ius voluntariæ necis attribuat. CAP. XX.

NEque enim frustra in sanctis canonicis libris nusquam nobis diuinitus præceptum permissúmve reperiri potest, vt vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel vllius carendi cauendíve mali causa, nobismetipsis necem inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligẽdum est, vbi lex ait: Non occides: præsertim quia non addidit, proximum tuum: sicut falsum testimoniũ cùm vetaret: Falsum, inquit, testimonium nõ dices aduersus proximũ tuum. Nec ideo tamen si aduersus seipsum quisquam falsum testimonium dixerit, ab hoc crimine se putauerit alienum: quoniam regulam diligendi proximum à semetipso dilector accepit: quãdoquidem scriptũ est: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Porrò si falsi testimonii non minus reus est, qui de seipso falsum fatetur, quã si aduersus proximũ hoc faceret: cùm in eo præcepto, quo falsum testimoniũ prohibetur, aduersus proximũ prohibeatur, possitq; nõ rectè intelligẽtibus videri non esse prohibitũ, vt aduersus seipsum quisquã falsus testis assistat: quantò magis intelligendũ est, non licere homini seipsum occidere, cùm in eo quod scriptũ est: Nõ occides: nihilo deinde addito, nullus, nec ipse vtiq; cui præcipitur, intelligitur exceptus? Vnde quidam hoc præceptũ etiam in bestias ac pecora conantur extendere, vt ex hoc nullum etiam eorũ liceat occidere. Cur nõ ergo & herbas, & quicquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, [a] quanuis non sentiat, dicitur tamẽ viuere: ac per hoc potest & mori: proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi. Vnde & Apostolus

lus cùm de huiusmodi seminibus loqueretur: Tu, inquit, quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur. Et in Psalmo scriptum est: Occidit vites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cùm audimus, Non occides, virgultum vellere nefas dicimus, & Manichæorum errori insanissimè acquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, Non occides: si propterea non accipimus hoc dictum esse de fructis, quia nullus est eis sensus: nec de animantibus irrationalibus, volatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptilibus: quia nulla nobis ratione sociantur, quam non eis datum est nobiscum habere conimunem: vnde iustissima ordinatione creatoris & vita & mors eorum nostris vsibus subditur: restat ergo vt de hominibus intelligamus, quod dictũ est, Non occides: non alterum, ergo nec te. Neque enim qui se occidit, aliud quàm hominem occidit.

Psal. 77

L. VIVES.

a QVanuis non sentiat, dicitur viuere.] *Aristoteles animatos dicit stirpes, & viuentes, insensibiles tamen. Plato ex Empedoclis sententia animales illos ait, & sentientes. Vtrumcunque sit, mori possunt, quia viuunt.*

Stirpes animati

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur. CAP. XXI.

VAsdam verò exceptiones eadem ipsa diuina fecit autoritas, vt liceat hominem occidi. Sed his exceptis quos Deus occidi iubet, siue data lege, siue ad personam pro tempore expressa iussione. Non autem ipse occidit, qui ministerium debet iubenti, sicut adminiculum gladius est venti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum est, Non occides: [a] qui Deo autore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundum eius leges, hoc est, iustissimæ rationis imperiũ, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm nõ est culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus est nomine pietatis, quòd voluit filium nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et meritò quæritur, vtrũ pro iussu Dei sit habendum, quod [b] Iepte filiam quæ patri occurrit, occidit, cùm se immolaturũ Deo id vouisset, quod ei redeunti de prælio victori primitus occurrisset. [c] Nec Samson aliter excusatur, quòd seipsum cum hostibus ruina domus oppressit: nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per

Abraham

Iepte

Samson

illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter occidi iubet, quisquis hominem vel seipsum, vel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur.

L. VIVES.

a QVi Deo autore.] *Vt Iudæi, qui gesserunt quidem bella, sed iubente diserti verbis Deo.* [redacted]

b Iepte.] *Iud. 11. cuius factum simile videtur ei quod de Agamemnone scribunt Tragici, qui in Aulide filiam Iphigeniam immolauit Dianæ. Iepte sacrificium multi reprobant: nam votum de his rebus, quæ solent immolari cum bona Dei gratia, erat interpretandum, vt illud quoque Agamemnonis.*

c Nec Sampson.] *Iudicum decimosexto.*

Quòd nunquã possit mors voluntaria ad magnitudinẽ animi pertinere.

CAP. XXII.

ET quicunque hoc in seipsis perpetrauerunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quanquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo rectè nominantur, vbi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, vel duram sui corporis seruitutem, vel stultam vulgi opinionem. Maiórque animus meritò dicendus est, qui vitam erumnosam magis potest ferre, quàm fugere: & humanum iudicium maximè vulgare, [a]quod plerunq; caligine erroris inuoluitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putãdum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potius [b]Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur: quem ferunt lecto Platonis libro, vbi de immortalitate animæ disputauit, se præcipitem dedisse de muro, atque ita ex hac vita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim vrgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum, quod non valendo ferre se auferret, sed ad capessendam mortem, atque ad huius vitæ suauia vincula rumpenda sola affuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potius factum esset quàm

quàm bene, testis ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipue potissimúmque fecisset, vel etiam fieri præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, [c]quinetiam prohibendum esse iudicasset.

L. VIVES.

a QVod plerunq; caligine erroris.] *Populum sapientes olim magnum erroris magistrum soliti sunt appellare.*

b Theobrotus.] *Legendum Cleombrotus. Hic fuit Ambraciota, qui lecto Platonis Phædone de immortalitate animæ, vt ex hac vita, quæ est velut mors quædam, ad immortalitatem migraret, è muro se in mare dedit præcipitem, cùm nihil ei mali contigisset. Cicero est autor in primo Tusc. quæst. In eum extat epigramma Callimachi Græcum.*

Latinum memini me legere:
Vita vale, muro præceps delapsus ab alto
Dixisti moriens Ambraciota puer:
Nullum in morte malum credens: sed scripta Platonis,
Non ita erant animo percipienda tuo.

Fuit & alius Cleombrotus Lacedæmoniorum rex, quem Epaminundas Thebanus vicit.

c Quinetiam prohibendum.] *Et quidem in eodem Phædone in principio, nefas esse dicit hominem sibimet manus afferre: nec aliter iturum ad Deum, si id fiat, quàm dominum, si quod se mancipiorum occiderit: aliusq; multis in locis ait migrare ex hac vita nulli hominum licere iniussu Dei. Sumus enim hic omnes velut in acie, loco vnicuique suo ab imperatore Deo assignato: maioriq; supplicio afficiendum desertorem vitæ, quàm desertorem militiæ.*

Quale exemplũ sit Catonis, qui victoriã Cæsaris non ferens, se interemit.

CAP. XXIII.

AT enim multi se interemerunt, ne in manus hostium peruenirent. Non modò quærimus vtrũ sit factum, sed vtrum fuerit faciẽdum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant: sed illa quæ tantò digniore sunt imitatione, quantò excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse dominus Christus, quando eos si persequutionem paterentur, fugere admonuit de ciuitate in ciuitatem, potuit admonere vt sibi manus inferrent, ne in manus persequentium peruenirent. Porrò si hoc ille non iussit,

iussit, aut monuit, vt hoc modo sui ex hac vita migrarēt, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifestum est hoc non licere colentibus vnum verum Deum. Sed tamen etiam præter Lucretiam, de qua suprà satis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cuius autoritate præscribant, [a]nisi illum Catonem, qui se Vticæ occidit: [b]non quia solus id fecit, sed quia [c] vir doctus [d]& probus habebatur, vt meritò putetur recte etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cuius facto quid potissimum dicam, nisi quòd amici eius etiam [e] docti quidam viri, qui hoc fieri prudentius dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt? quo demonstraretur non honestas turpia præcauens, sed infirmitas aduersa non sustinens. [f] Hoc & ipse Cato in suo charissimo filio indicauit. Nam si turpe erat sub victoria Cæsaris viuere, cur autor huius turpitudinis pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coegit ad mortem? [g]Nam si eum filium qui contra imperium in hostem pugnauerat etiam victorem, laudabiliter Torquatus occidit, cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat contra imperium esse victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse iudicauit sub victore Cæsare viuere, alioquin ab hac turpitudine paterno ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quòd filiū quantum amauit, cui parci à Cæsare & sperauit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris [h] ne ab illo etiam sibi parceretur, [i] vt ipse Cæsar dixisse fertur, inuidit: aut vt aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

L. VIVES.

Catones

a NIsi illum Catonem.] *Catones sunt ex gente Portia è Tusculo Latinorum oppido oriunda. Primus qui in ea gente Cato, hoc est cautus & prudens est dictus, fuit M. Porcius, homo nouus, sed maximos honores assequutus, consulatum, censuram, triumphum. Huius pronepos fuit M. Porcius Cato, vterque maximus & innocentissimus vir. Ille maior, hic Minor appellatus est. Minor prætorius adhuc bello ciuili Pompeiano, Pompeij, hoc est ipsius reipub. & libertatis partes aduersus C. Cæsaris tyrannidem secutus est: victo ad Pharsaliam à Cæsare Pompeio, & in Africa Scipione Metello Pompei socero, ipse fracta fortuna partium, cum omnia superata esse à Cæsare videret, Vticæ, quæ ciuitas est in Africa, perlecto prius bis eadem ipsa nocte Platonis Phædone De animæ immortalitate, gladio se trāsfixit.*

b Non quia solus.] *Nam alij aliis bellis permultis se occiderant, ne potestatem sui hostibus facerent. Et in eodem ciuili Scipio, Metellus, & Afranius, & Iuba rex se interemerunt.*

c Vir doctus.] *Stoicus & Græcæ sapientiæ callentissimus.*

d Et probus.] *Catonis vtriusq; & innocentia & sapientia etiam Catonū in prouerbium abierunt. Vnde & illud apud Iuuenalem:* Jancti-
Tertius è cælo cecidit Cato. tas

Hunc Catonem sic ad Vinicium describit Velleius Paterculus: Hic genitus proauo M. Catone principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti similimus, & per omnia ingenio diis quàm hominibus propior: qui nūquam recte fecit, vt facere videretur, sed quia aliter facere non poterat, cuiusq; id solum visum est rationem habere, quod haberet iustitiam: omnibus humanis vitiis immunis, semper fortunam in sua potestate habuit. Hæc Velleius, vt & Senecæ, & Lucani, & Ciceronis, & Sallustij, aliorumq; amplissima de Catone testimonia prætermittam.

e Docti quidam.] *Vticæ cum Catone dicuntur fuisse Apollonides Stoicus, & Demetrius Peripateticus, & Cleanthes medicus. Nam Cato Græcos philosophos multum in comitatu habebat, quantumq; oderat eos proauus, tantum dilexit pronepos. Et nocte qua se occidit, Plutarchus refert, disputationem super cœnam ortā de his rebus, quæ ad veram hominis libertatem pertinerent: in qua Demetrius multa dixisset aduersus ea quæ constantissimè affirmabat Cato, de laude eorum qui se occiderent, adeo vt suspicionem aliis faceret, eum sua se manu statuisse tollere.*

f Hoc & ipse.] *Plutarchus scribit, cum Cæsar Vticam accessisset, Catonem eos, quos secū habebat nauigio dimisisse, suasisseq; vehementer filio, vt & ipse cum aliis nauigaret, qui nunquam adduci potuit, vt patrem relinqueret. Huic filio iuueni Cæsar, vt Liuius lib. cxiiij. Catonis & Cæsar ipse in bello Africo scribunt, ignouit: fuitq; in Venere in- filius temperans, vt Plutarchus in vita patris tradit. Sed pro patria in acie Philippensi in partibus M. Bruti consobrini sui fortiter pugnans interiit, nec excedere ex acie voluit fugientibus iam primoribus.*

g Nam si eum filium.] *T. Manlius Torquatus consul, filium, quòd Mancontra edictum pugnauerat, tametsi prospere, securi percuti iussit: de lius hoc alibi.* Torqua

h Ne ab illo.] *Catonem tradit Plutarchus, nec voluisse quicquam tus à Cæsare petere, nec pro se peti permisisse.*

i Vt ipse Cæsar.] *Nota est illa Cæsaris vox ad nuntium mortis*

Catonis

Catonis: Inuideo Catoni gloriæ tuæ, nam & tu inuidisti meæ: ne inter cætera mea præclarè facta numeraretur & illud, me Catonem seruasse. Libros scripsit Cæsar Anticatones duos contra Catonem, vt Cicero ipse & Suetonius meminerunt. Ea volumina vir clarissimus Cardinalis Leodiensis confirmauit se in antiqua quadam bibliotheca Leodij vidisse, & curaturum vt ad me mitterentur. Quod si fecerit, non inuidebo studiosis hominibus lectionem eorum.

Quòd in ea virtute, qua Regulus præstantior fuit, multò magis emineant Christiani. CAP. XXIIII.

NOlunt autem isti contra quos agimus, vt sanctum virum Iob, qui tam horrēda mala [a] in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omnibus careret cruciatibus: vel alios sanctos ex nostris literis summa autoritate celsissimis, fidéque dignissimis, qui captiuitatem dominationémque hostium ferre, quàm sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed ex literis eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim nunquam Cæsarem vicerat, cui victus dedignatus est subiici, & ne subiiceretur, à seipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos iam vicerat, imperióque Romano Romanus imperator non ex ciuibus dolendam, sed ex hostibus laudandam victoriam reportauerat: ab eis tamen postea victus, maluit eos ferre seruiendo, quàm eis se auferre moriendo. Proinde seruauit & sub Carthaginiensium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione constantiam: nec victum auferens corpus ab hostibus, nec inuictum animum à ciuibus. Nec quòd se occidere noluit, vitæ huius amore fecit. Hoc probauit, cùm causa promissi iurísque iurandi ad eosdem hostes, quos grauius in senatu verbis, quàm in bello armis offenderat, sine vlla dubitatione remeauit. Tantus itaque vitæ huius contemptor, cum sæuientibus hostibus, per quaslibet pœnas eam finire, quàm se ipse perimere maluit, magnum scelus esse, si homo interimat, proculdubio iudicauit. Inter omnes suos laudabiles, & virtutum insignibus illustres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque fœlicitas corruperit, nam in tanta victoria [b] pauperrimus permansit, nec infœlicitas fregerit: nam ad tanta exitia reuertit intrepidus. Porrò si fortissimi & præclarissimi viri terrenæ patriæ defensores, deorúmque licet falsorum, non tamen fallaces cultores, sed veracissimi etiam iuratores, qui hostes vi-

ctos more ac iure belli ferire potuerunt, hi ab hostibus victi seipsos ferire noluerunt: & cùm mortem minimè formidarent, victores tamen dominos ferre, quàm eam sibi inferre maluerūt: quantò magis Christiani verum Deum colentes, & supernæ patriæ suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos diuina dispositio vel probādos, vel emendādos ad tempus hostibus subiugauerit, quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter venit Altissimus: [c] præsertim quos nullius militaris potestatis, vel talis militiæ iura constringunt, ipsum hostem ferire superatum?

L. VIVES.

a IN sua carne.] *Vlcere enim pessimo est afflictus.*

b Pauperrimus.] *Liuius libro 18. & Valerius in Exemplis de paupertate. Cum Attilius prorogatum in proximum annum imperium cognouisset, consulibus de successore sibi mittendo scripsit. Inter causas cur prouincia vellet decedere illam attulit præcipuam, quòd agellus suus septem iugerum, quem solum habebat, à mercenario vastaretur, quod si ita pergeret facere, non fore vnde vxor & liberi sui alerētur: senatus dato ædilib⁹ negotio, patrimonio Attilij prospexit.*

c Præsertim quos.] *Alienam facit hanc pugnandi rationem à Christiana pietate, id est, inhumanitatem sæuissimam à mansuetissima humanitate.*

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.

CAP. XXV.

QVis ergo tam malus error obrepit, vt homo se occidat, vel quia in eum peccauit, vel ne in eum peccet inimicus, cùm vel peccatorem vel peccaturū ipsum occidere non audeat inimicum? At enim timendum est & cauendum, ne libidini hostili subditū corpus illecebrosissima voluptate alliciat consentire peccato. Proinde, inquiunt, non iam propter alienum, sed propter suū peccatū, antequam hoc quisque committat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, vt cōsentiat libidini carnis suæ, aliena libidine concitatæ, qui Deo potius eiúsque sapientiæ, quàm corporis cōcupiscentiæ subiectus est. Verūtamen si detestabile facinus & dānabile scelus est etiam seipsum hominem occidere, sicut veritas manifesta proclamat, quis ita desipiat, vt dicat: Iam nunc peccemus, ne postea forte peccemus: iam

nunc

nunc perpetremus homicidium, ne forte postea incidamus in adulterium? Nónne si tantum dominatur iniquitas, vt non innocentia, sed potius peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certũ de præsenti homicidium? Nónne satius est flagitium committere, quod pœnitendo sanetur, quàm tale facinus vbi locus talis pœnitentiæ non relinquitur? Hæc dixi propter eos vel eas, quæ non alieni, sed proprij peccati deuitãdi causa, ne sub alterius libidine etiam excitatæ, suæ forte consentiant, vim sibi qua moriantur inferendam putãt. Cæterùm absit à mente Christiana, quæ in deo suo fidit, in eóq; spe posita, ei⁹ adiutorio nititur: absit, inquã, vt mens talis quibuslibet carnis voluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. [a] Quòd si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris [b] moribundis habitat, præter nostræ voluntatis legem quasi lege sua mouetur: quantò magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

L. VIVES.

a Quòd si illa concupiscentialis.] *Mouetur enim ex se libido corporis etiã volũtate resistente ac repugnãte. hinc victa voluntate à carne, nascitur pudor: vt alias dicetur fusius.*

b Moribundis.] *Membra hæc nostra morti subdita quotidie moriuntur, & tamen vitam quandam videntur per se habere aliam à vita animi: quantò magis absque culpa est, si motus illi libidinis inter dormiẽdum excitantur sine culpa, quia natura illos agitat absq; assensu voluntatis, quanto minus erũt sine culpa, vbi non solum quiescit voluntas, sicut in somno, verumetiam aduersatur, & obsistit?*

De his quæ fieri non licet, cùm à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint. CAP. XXVI.

Sed quædam, inquiunt, sanctæ fœminæ tempore persecutionis, vt insectatores suæ pudicitiæ deuitarent, in rapturum atque necaturum se flumen proiecerunt: eóque modo defunctæ sunt, earúmque martyria in catholica ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temerè audeo iudicare. Vtrum enim ecclesiæ aliquibus fidedignis testificationibus, vt earum memoriam sic honoret, diuina persuaserit autoritas, nescio, & fieri potest vt ita sit. Quid si enim hoc fecerunt non humanitus deceptæ, sed diuinitus iussæ: nec errantes, sed obedientes: sicut de Sampsone aliud nobis fas non est credere? Cùm

Cùm autem Deus iubet, séq; iubere sine vllis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? Sed nõ ideo sine scelere facit, quisquis Deo immolare filiũ decreuerit, quia hoc Abrahã etiam laudabiliter fecit. Nam & miles cùm obediens potestati sub qua legitimè constitutus est, hominẽ occidit, nulla ciuitatis suæ lege reus est homicidij: imò nisi fecerit, reus est imperij deserti atque contempti. Quòd si sua spõte atque autoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaque vnde punitur si fecerit iniussus, inde punietur nisi fecerit iussus. Quòd si ita est iubente imperatore, quãtò magis iubẽte creatore? Qui ergo audit non licere se occidere, faciat si iussit, cuius non licet iussa contemnere. Tantummodo videat, vtrum diuina iussio nullo nutet incerto. [b] Nos per aurem conscientiam conuenimus, occultorum nobis iudicium non vsurpamus. Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est. Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias tẽporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata præterita, propter quæ magis hac vita opus est, vt possint pœnitẽdo sanari. Neminem velut desiderio vitæ melioris, quæ post mortem speratur: quia reos suæ mortis, melior post mortem vita non suscipit.

L. VIVES.

a Sed quædam, inquiunt.] *Pelagiam scribit Ambrosius libr. Pelagij. De virginibus, cum matre & sororibus præcipitem se dedisse in flumen, ne à persequenti milite violaretur: eam tamen, vt idem inquit, martyrum numero ecclesia asscripsit. Item Sophroniam, quæ se Sophro occidit, ne vim à Maxentio Cæsare pateretur: vt Eusebius in Ecclesiastica historia perhibet.*

b Nos per aurem.] *Ab exterioribus iudicium de interioribus facimus: in occulta enim acies nostra non penetrat.*

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit. CAP. XXVII.

Restat vna causa, de qua dicere cœperam, qua vtile putatur vt se quisquam occidat, scilicet ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel dolore sæuiente. Quam causam si voluerimus admittere, eò vsque

progressa peruenier, vt hortandi sint homines tunc se potius interimere, cùm lauacro sanctæ regenerationis abluti, vniuersorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cauendi omnia futura peccata, cùm omnia sunt deleta præterita, quòd si morte spontanea rectè fit, cur non tunc potissimum fit? Cur baptizatus sibi quisque parcit? Cur liberatum caput tot rursus vitæ huius periculis inserit, cùm sit facillimæ potestatis illata sibi nece omnia deuitare, scriptúmque sit: Qui amat periculum, incidit in illud? Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certè etiam si non amãtur, suscipiũtur? Cur manet in hac vita, cui abscedere licitum est? An verò tam insulsa peruersitas cor euertit, & à cõsideratione veritatis auertit: vt si se quisquã interimere debeat, ne vnius captiuantis dominatu corruat in peccatum, viuendum sibi existimet, vt ipsum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus qualis sub vno domino formidatur, & innumerabilibus cæteris, sine quibus hæc vita nõ ducitur? Quid igitur causæ est, cur in eis exhortationibus tempora consumamus: [a]quibus baptizatos alloquendo studeamus accendere, [b]siue ad virginalem integritatem, siue ad continentiam vidualem, siue ad ipsam thori coniugalis fidem, cùm habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, vt quibuscũque post remissionem recentissimam peccatorum, ad arripiendam mortem, sibíque ingerendam persuadere potuerimus, eos ad dominum saniores purioréſque mittamus? Porrò si quisquis hoc aggrediendum atque persuadendum putat, nõ dico desipit, sed insanit, qua tandem fronte homini dicit: Interfice te, ne paruis tuis peccatis adiicias grauius, dũ viuis sub domino barbaris moribus impudico, qui non potest nisi sceleratissimè dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia vel etiam peiora committas, dum viuis in mũdo tot impuris voluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, [c]tot errõribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profectò se occidere. [d]Nam si hoc sponte faciendi vlla causa iusta esse posset: Quia verò nec ista est, ergo nulla est. Nõ itaque vobis, ô fideles Christi, sit tædio vita vestra, si ludibrio fuit hostibus castitas vestra. Habetis magnam veramque consolationem, si fidã conscientiã retinetis, non vos consensisse peccatis eorum, qui in vos peccare permissi sunt.

L. VIV.

L. VIVES

Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

CAP. XXVIII.

QVod si fortè cur permissi sint quæritis, alta quidem est prouidentia creatoris mundi atque rectoris, & inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Veruntamen interrogate fideliter animas vestras, ne fortè de isto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatius extuliſtis, & humanis laudibus delectatæ, in hoc etiam aliquibus inuidiſtis? Non accuſo quod neſcio, nec audio quod vobis interrogata corda veſtra reſpondent. Tamen ſi ita eſſe reſponderint, nolite mirari [b]hoc vos amiſiſſe, vnde hominibus [c]placere geſtiiſtis: illud vobis remanſiſſe, quod oſtendi hominibus non poteſt. Si peccantibus non conſenſiſtis diuinæ gratiæ, ne amitteretur, diuinum acceſſit auxilium: humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum ſuccеſſit opprobrium. In vtroque conſolamini puſillanimes: illinc probatæ, hinc caſtigatæ: illinc iuſtificatæ, hinc emendatæ. Quarum verò corda interrogata reſpondent, nunquam ſe de bono virginitatis vel viduitatis vel coniugalis pudicitiæ ſuperbiſſe, [d]ſed humilibus conſentiendo, de dono Dei [e]cum tremore exultaſſe, nec inuidiſſe cuiquam paris excellentiam ſanctitatis & caſtitatis: ſed humana laude poſtpoſita, quæ tantò maior deferri ſolet, quantò eſt bonum rarius, quòd exigit laudem, optaſſe potius vt earum amplior numerus eſſet,

quàm vt ipsæ in paucitate amplius eminerent. Nec istæ, quæ tales sunt, si earum quoque aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse[e] causentur: nec ideo credant Deum ista negligere, quia permittit quod nemo impunè committit. Quædam enim velut pondera malarum cupiditatum, & per occultum præsens diuinum iudicium relaxantur, & quædam manifesto vltimo reseruantur. Fortassis autem istæ, quæ bene sibi sunt conscię, non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen vim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, [h]si hanc humilitatem in vastatione illa euasissent, extolli. [h]Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum eorum, ita [i]quidam ab istis vi raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Vtrisque igitur quæ de carne sua, quòd turpem nullius essent perpessæ contactum, vel iam superbiebant, vel superbirè, si nec hostium violentia contrectatæ essent, forsitan poterant: non ablata est castitas, sed humilitas persuasa. Illarum tumori occursum est [k]immanenti, istarum occursum est imminenti. Quanquam & illud non sit tacendum, quòd quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum: & tunc manere, si nullius libidine corpus attrectaretur: non autem esse positum in solo adiuto diuinitus robore voluntatis, vt sit sanctum & corpus & spiritus: nec tale bonum esse, quod inuito animo non possit auferri. Qui error eis fortasse sublatus est. Cùm enim cogitant qua cõscientia Deo seruierint, & fide inconcussa non de illo sentiunt, quòd ita sibi seruientes, eúmque ita inuocantes deserere vllo modo potuerit, quantúmque illi castitas placeat, dubitare non possunt, vident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, vt hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit & diligit in eis.

L. VIVES.

a ET inuestigabiles.] *Sic enim vulgò legitur ad Romanos vndecimo, pro contrario, id est, minimè inuestigabiles. Inuestigabilia enim sunt ea, quæ vestigando inueniuntur: viæ autem domini humanæ menti inuestigari non possunt. Græcè* ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.

b Hoc vos amisisse.] *Famam & integram nomen amisisse, pudicitiam retinuisse.*

c Placere gestiistis.] *Hoc est, placere cupiistis.*

d Sed humilibus cõsentiendo.] *Ad Rom. 12. Non altũ sapientes, sed humilibus consentientes.* ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι.

e Cum tremore exultasse.] *Psal. 2. Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.*

f Causentur.] *Non in eo significatu quo nunc philosophi in scholis, id est, causa sint, sed causam afferant: vt apud Vergil.*

Causando nostros in longum ducis amores.

g Si hanc humilitatem.] *Puto hîc accipi pro humiliatione, quæ quis deiicitur calamitate aliqua, nisi quis malit legere: Quæ posset in superbiæ fastum si hanc humilitatem in vastatione illa euasissent, extollere.*

h Sicut ergo quidam.] *Verba sunt Sapientiæ quarto, de Enoch: sed hîc non de illo intelligendum: nam is viuens ad dominum translatus est, sed de aliis, qui mortui sunt, & ad dominum è vita traducti eadem causa, qua ille viuens assumptus.*

i Quidam.] *Vetat pudor dicere, quid illud sit.*

k Immanenti.] *Non vt philosophi, id est, per aliquod tempus morantí, sed iam intus manenti: quod verbum posuit Augustinus, figuram agnominationis captans in illis duobus, immanens & imminens, quod in aliis multis facit.* *Agnominatio*

Quid tamdiu Christi respondere debeat infidelibus cùm exprobrant, quod eam in furore hostium non liberauerit Christus.

CAP. XXIX.

HAbet itaque omnis familia summi & veri Dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium vel labentium cõstitutam, vitámque etiam ipsam temporalem minimè pœnitendam, in qua eruditur ad æternam, bonísque terrenis tanquam peregrina vtitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi verò qui probitari eius insultant, eíque dicunt, cùm fortè in aliqua temporalia mala deuenerit: [a] vbi est Deus tuus? Ipsi dicant: Vbi sint dii eorum, quum talia patiuntur? pro quibus euitandis eos vel colunt, vel colendos esse contendunt? Nam ista respondet: Deus meus vbique præsens est, vbique totus, nusquam incluſus: qui possit adesse secretus, abesse non motus. Ille cùm aduersis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedémque mihi æternam pro toleratis piè malis temporalibus seruat. Vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit, saltem de diis vestris, quantò minus de Deo meo, qui [b] terribilis est super omnes

deos? quoniam omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.

L. VIVES.

a VBi est Deus tuus?] *Psal.41.Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: Vbi est Deus tuus?*

b Qui terribilis] *Psalmo nonagesimoquinto.*

Quòd pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conqueruntur. CAP. XXX.

a SI Nasica ille Scipio vester quondam pontifex vidueret, quem sub terrore belli Punici in suscipiendis Phrygiis sacris, cùm vir optimus quæreretur, vniuersus senatus elegit, cuius os fortasse non auderetis aspicere, ipse vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus aduersis de temporibus querimini Christianis, nisi quia vestram luxuriam cupitis habere securam, & perditissimis moribus remota omni molestiarum asperitate diffluere? Neque enim propterea cupitis habere pacem, & omni genere copiarum abundare, vt his bonis honestè vtamini, hoc est, modestè, sobriè, temperanter, piè, sed vt infinita varietas voluptatum insanis effusionibus exquiratur: secundísque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ sæuientibus peiora sint hostibus. b At ille Scipio pontifex maximus vester, ille iudicio totius senatus vir optimus, istam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperij Romani Carthaginem dirui, & decernenti vt dirueretur contradicebat Catoni, timens infirmis animis hostem, securitatem: c & tanquam pupillus ciuibus idoneum tutorem, necessarium videns esse terrorem. Nec eum sententia fefellit, re ipsa probatum est, quàm verum diceret. d Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore Romanæ reipublicæ depulso & extincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuò subsecuta sunt, vt erupta diruptáque cõcordia, prius sæuis e cruentísque seditionibus, deinde mox f malarum connexione causarum, bellis etiam ciuilibus tantæ strages æderentur, tantus sanguis effunderetur, tanta cupiditate proscriptionum ac rapinarum ferueret immanitas, vt Romani illi qui vita integriore mala metuebant ab hostibus, perdita integritate vitæ, crudeliora paterentur à ciuibus: eáque ipsa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani immoderatior inerat vniuerso populo Romano,

Romano, posteaquàm in paucis potẽtioribus vicit, obtritos, fatigatósq; cæteros etiam iugo seruitutis oppressit.

L. VIVES.

a SI Nasica.] *Filius fuit hic Gnei Cornelij Scipionis, qui cum P. Scipio fratre in Hispania ab Afris interemptus est, bello Punico secundo, eius belli anno xiiij. cùm a decem viris librorum Sibyllinorum carmẽ esset inter Sibyllina inuentum, fore vt hostes ex Italia pellerẽtur, si mater deum ex Pesinunte ciuitate Phrygiæ Romam afferretur, legati sunt ad Attalum missi, qui tum ibi regnabat, vt senatus & pop. nomine matrem deum ab eo peterent. In via Delphicum Apollinem legati conuenêre, sciscitates ecquid spei possent de impetranda matre deum ab Attalo habere. Oraculo bonum sunt animum habere iussi, impetraturos ab Attalo quod peterent: cæterum curarent, ne ab optimo totius ciuitatis viro Romæ exciperetur. Cùm iam ergo Ostiam appulisset nauis, cum simulachro deæ, à iuratis patribus de optimo ciuitatis viro sententias dicere P. Cornelius Scipio Nasica adolescens, nec dum quæstura primo dignitatis gradu functus, vir optimus iudicatus est, qui & sacra ex S.C. excepit. Liuius lib. xxix. & alij permulti.*

b At ille Scipio.] *Anno ab Vrbe condita D C. cùm legati Rom. Belli qui Carthaginem iuerant, renunciassent ingẽtem se naualis materiæ Punicò vim Carthagine inuenisse, cõsultatum est in senatu de bello Carthagi origo ni ex suspicione inferendo. M. Porcius Cato censorius, vt securus aliquando tandem viueret pop. Ro. non modò bellum Carthagini faciẽdũ esse censebat, sed omnino excidendũ terrorẽ. Nasica de quo sum loquut⁹, nolebat nimio otio po. Rom. luxuriare, & diffluere: volebat aliquid esse, quod velut frænum esset effusæ multorum virorum libidini, ideo non modò non esse delendam Carthaginem, sed ne bellum quidem sine legitima & magna causa inferendum ducebat, Liuius & alij.*

c Et tanquam pupillus ciuibus.] *Appium Claudium dicere solitum scribit Valerius, melius popul. Rom. negotiũ quàm otium com- Negomendari: quòd is po. nimia quiete in desidiam resolueretur, & nego tium tium nomen horridum ciuitatis Roman. mores in suo statu continuit, quàm o blandæ appellationis quies plurimis vitiis infecit. tium*

d Deleta quippe Carthagine.] *Salustius in bello Iugur. nã ante Rom- Carthaginem deletã pop. & senatus Rom. placidè modestéque remp. melius inter se tractabãt: neq; gloriæ certamẽ, neq; dominationis inter ciues erat: metus hostis in bonis artibus ciuitatẽ continebat, sed vbi illa for-*

mido à mentibus discesſit, scilicet ea quæ res secundæ amant, lasciuia atque superbia incessere.

e Cruentísq; seditionibus.] *Tiberij Gracchi, deinde C. fratris, in quibus primùm vsque ad sanguinem ciuilem ventum est, quorum prior fuit decem annis post delatam Carthaginem.*

e Malarum connexione causarum.] *Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Liuij Drusi, quem patres equitibus, qui ex lege Gracchi iudicabant, opposuerũt. Ex hoc bellum sociale, quòd promissa à Liuio Druso ciuitas non præstaretur: ex hoc Mithridaticũ, cùm Mithridates rex Ponti confisus defectione Italiæ multa ciuium millia, quæ in suo regno negotiabãtur iussit interfici. Ex hoc bella ciuilia Mariana, cùm Marius prouinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex huius seminibus Sertorianũ, Lepidanum, coniuratio Catilinæ, postremò Pompeianum. Hinc Cæsaris regnum, quo occiso bella ciuilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassij: Siculum Sexti Pompeij, Actiacum. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem versa est.*

Bella ciuilia

Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

CAP. XXXI.

NAm quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perueniret? Honorum porrò continuãdorum facultas non esset, nisi ambitio præualeret. Minimè autem præualeret ambitio, nisi in populo auaritia luxuriáque corrupto. Auarus verò luxuriosũque populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille prouidentissimè cauẽdas esse cẽsebat, quando ciuitatem hostium maximam, fortissimã, opulentissimámq; nolebat auferri: vt timore libido premeretur: libido pressa non luxuriaretur, luxuriáq; cohibita nec auaritia grassaretur. Quibus vitiis obseratis, ciuitati vtilis virtus floreret & crescceret, eíq; virtuti libertas cõgrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac prouidentissima patriæ charitate veniebat, quod idẽ ipse vester pontifex maximus à senatu tẽporis illius, quod sæpe dicendum est electus, sine vlla sententiarum discrepantia vir optimus [a] caueam theatri senatum cõstruere molientem, ab hac dispositione & cupiditate compescuit: persuasitq; oratione grauissima ne [b] Græcã luxuriam viribus patriæ moribus paterentur obrepere, & ad virtutem labefactandum eneruandámq; Romanam peregrinæ cõsentire nequitiæ: tãtúmq; autoritate valuit, vt eius verbis commota

mota senatoria prouidentia etiã subsellia quibus [c] ad horam congestis in ludorum spectaculo iam vti ciuitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab vrbe Roma [d] ludos ipsos scenicos abstulisset, si autoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet, quos esse noxios dæmones nõ intelligebat: aut si intelligebat, placandos etiam ipse potius, quàm contẽnendos existimabat. Nondũ enim fuerat declarata gẽtibus superna doctrina, quæ fide cor mundãs ad cœlestia vel supercœlestia capessenda, humili pietate humanũ mutaret affectum, & à dominatu superborũ dæmonum liberaret.

L. VIVES.

a CAueam theatri.] *Liuius lib. xlviij. & Valerius De instit. antiquis. Vale. Messala & Cassius censores theatrum faciendum locauerant, in quo populus Ro. sedens spectaret ludos. Nasica id mẽ ne fieret in senatu obtinuit, tãquam publicis moribus nociturum. Ita S. C. totus ille theatricus apparatus destructus est, cautúmque eodem S. C. ne quis in vrbe aut propius mille passus subsellia imponeret, sedénsve ludos spectaret. Paulo ante Punicum bellum tertium pop. Ro. per aliquot annos spectauit stans vsque ad deletam Corinthum, quo tempore L. Mummius ludis, quos in triũpho fecit theatrũ erexit. sed temporarium. Primum mãsurum theatrum Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, autore Corn. Tacito lib. xiiij. ad exemplum illius quod Mitylenis viderat bello Mithridatico.* trũ Ro-

a Cauea.] *Alibi alia, in theatro locum medium significat, in quo Cueæ postea fuerũt equitum sedes per cuneos distinctæ: interdum etiam pro Theatro consensu totius pop. accipitur, vt Seruius viij. Aeneid. ait.*

b Græcam luxuriam.] *Græci multis seculis ante Romanos theatra habuerant, & nomen ipsum Græcum rem ex Græcia deductam ostendit. Dicitur enim à θεᾶσθαι, quod est spectare.*

c Ad horam.] *Ad tempus. nam theatra Romæ antè fuerunt temporaria, quàm mansura, & sicut Tacitus inquit, subitariis gradibus, & scena in tempus structa.*

d Ludos ipsos scenicos.] *Qui in scena exhibebantur: de quibus proximo libro.*

De scenicorum institutione ludorum. CAP. XXXII.

VEruntamen scitote qui ista nescitis: & qui vos ista scire dissimulatis aduertite, qui aduersus liberatorem à talibus dominis murmuratis: ludi scenici, [a] spectacula turpitudinum, & licentia vanitatum, non ho-

nũnum vitiis, sed deorum vestrorum iussis Romæ instituti sunt. [b] Tolerabilius diuinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos eiusmodi coleretis. Neque enim erãt illi dij suo pontifice meliores. Ecce attẽdite, si mens tam diu potatis erroribus ebria, vos aliquid sanum considerare permittit: Dij propter sedandam corporum pestilẽtiam ludos sibi scenicos exhiberi iubebant, põtifex autem vester propter animorum cauendam pestilentiam, ipsam scenam construi prohibebat. Si aliqua luce mẽtis animũ corpori præponitis, eligite quem colatis. [c] Neque enim & illa corporum pestilentia, ideo conquieuit, quia populo bellicoso, & [d] solis antea ludis Circensibus assueto, ludorum scenicorũ delicata subintrauit insania: sed astutia spirituum nefandorum præuidens illam pestilentiam iam fine debito cessaturam, aliam lõgè grauiorem, qua plurimum gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curauit immittere: quæ animos miserorum tantis obcæcauit tenebris, tãta deformitate fœdauit, vt etiam modo, quod incredibile forsitan erit, si à nostris posteris audietur, Romana vrbe vastata quos pestilẽtia ista possedit, atque inde fugientes, Carthaginem peruenire potuerunt, in theatris quotidie certatim [e] pro histrionibus insanirent.

L. VIVES.

a Spectacula turpitudinum.] *Nam fœdissima & visu fiebant, & auditu dicebantur.*

b Tolerabilius diuinos honores.] *Tertullianus in Apologetico dicit satius fuisse deos fieri, sapientiæ Socratem, iustitiæ Aristidem, militiæ Themistoclem, eloquẽtiæ Ciceronem, fœlicitatis Syllam, opum Crassum, sublimitatis Pompeiũ, grauitatis Catonẽ. hi enim diis ipsis præstabant hisce rebus. Non dissimularunt multi veterũ bonos viros meliores diis suis esse. Sic Seneca libro De tranquillitate vitæ secũdo: Catonem Vticensem certius viri sapientis fuisse exemplum, quàm Herculem, aut Vlyssem affirmat. Eundem Lucanus verum patriæ pãrentem nominat, dignissimum aris Romanis.* Viri præstãtes

c Neque enim & illa corporum.] *Liuius lib. vij. Neque tamen ludorum primum initium procurandis religionibus institutum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit.*

d Solis antea ludis Circensibus assueto.] *Circẽses ludos primus Romæ fecit Romulus, quarto mense ab Vrbe cõdita, vt scribit Fabius Pictor, quo die Sabinas rapuit. Longius tempus alij tradunt, quod magis crediderim. Circenses dictos scribit Seruius, quod sensibus circundarentur. Nam cùm rudis vetustas non loca huiusmodi ludis aptæ ædificasset, inter enses & flumina eos agebant, vt ignauis vtrinque præsens esset periculum. Postea Tarquinio Prisco rege locus est designatus Circo, qui postmodum Maximus est dictus. vt Liuius refert singulis annis isti ludi sunt celebrati; & Magni, ac Romani; & Circenses variè dicti. Equi & pugiles certabant. Sacri fuerunt Conso, quem Græci ἱππικοποσειδῶνα vocant, id est Neptunum equestrem, cuius templum Dionysius ait ab Euandro in Latio erectum, diemq; festum statutum, quem illi ἱππονάϊα, Latini Consualia nominant: quo die cessabant ab operibus equi & muli, sertisq; redimebantur.* Circẽses ludi. ἱππικοποσειδῶν. Consus

e Pro histrionibus.] *Non se pro histrionibus gerebant, nec sic intelligendus Augustinus, quod non admonerem, nisi quidam sic existimarent, sed quòd studio spectandi histriones insaniebant.*

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit euersio.

CAP. XXXIII.

Mentes amentes, quis est hic tantus non error, sed furor, vt exitium vestrum, sicut audiuimus, plangentibus Orientalibus populis, & maximis ciuitatibus in remotissimis terris, publicum luctum mœrorémque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multò insaniora quàm fuerãt antea faceretis? Hanc animorum labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis euersionẽ vobis Scipio ille metuebat, quando constitui theatra prohibebat: quando rebus prosperis vos facilè corrumpi atque euerti posse cernebat: quando vos ab hostili terrore securos esse nolebat. neq; enim cẽsebat ille fœlicẽ esse remp. stãtibus mœnibus, ruentibus moribus: sed in vobis plus valuit quod dæmones impij seduxerũt, quàm quod homines pudi præcauerũt. Hinc est quòd mala quæ facitis, vobis imputari non vultis: mala verò quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neq; enim in vestra securitate pacatã rempub. sed luxuriã quæritis impunitã, qui deprauati rebus prosperis, nec corrigi potuistis aduersis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriã flueretis, [a] vos nec cõtriti ab hoste luxuriam repressistis: [b] perdidistis vtilitatẽ calamitatis, & miserimi facti estis, & pessimi permansistis. Et tamen quòd viuitis Dei est, qui vobis parcendo admonet, vt corrigamini pœnitẽdo: qui vobis etiã ingratis præstitit, vt vel sub nomine seruorũ eius, vel in locis martyrũ eius hostiles manus euaderetis.

L. VIV

L. VIVES.

a VOs nec contriti.] *Quia Carthagine effusissimo studio Indos spectabatis.*

b Perdidistis vtilitatem calamitatis.] *Qua homines emendantur, & ictæ sapiunt, & pro merito eis deputatur, cùm patiẽter aduersa tolerant. Plato in Gorgia calamitates ac supplicia, & ipsis qui perferunt, & spectatoribus vtilia esse ait: vtrique enim redduntur meliores, illi dolore, hi exemplo.*

De clementia Dei, quæ Vrbis excidium temperauit.

CAP. XXXIIII.

ROmulus & Remus [a] asylum constituisse perhibentur, quò quisquis confugeret, ab omni noxa liber esset, augere quærentes creandæ multitudinem ciuitatis. Mirandum in honorem Christi præcessit exemplum. Hoc constituerunt euersores Vrbis, quod cõstituerant antea conditores. Quid autem magnum si hoc fecerunt illi, vt ciuium suorum numerus suppleretur, quod fecerũt isti, vt suorum hostium numerositas seruaretur? Hæc & talia, si qua vberius & commodius potuerit, respondeat inimicis suis redempta familia domini nostri Iesu Christi, & peregrina ciuitas regis Christi.

L. VIVES.

a ASylum.] *Locus est sacer, vnde fas non erat quenquam rapere. nam inde habet nomen. συλάω nanque est rapio, & ἄλφα στερητικὸν, id est priuatiuum. Hinc per lambdacismum factum est asylum pro asyrum, Seruius lib. 8. Aeneid. Tametsi συλᾶν est etiam ἀφαιρεῖσθαι, hoc est, tollere, auferre: vt apud Homer. ἰσύλα τεύχεα κλυτά: abstulit pulchra arma. Postquàm Hercules migrauit è terris, nepotes eius timentes insidias eorum, quos auus afflixerat, Athenis sibi primum asylum, hoc est, templum misericordiæ collocarunt: vnde nullus posset abduci: quod etiam Statius dicit: Herculeos fama est fundasse nepotes. Asylum Romulus & Remus struxerunt inter arcem & Capitolium, loco Intermontio nominato, vt multitudo facinorosorum spe impunitatis eò confluceret, ad nouam vrbem incolendam. Cui diuo diuæue templum sit pro asylo erectum, non constat, & Dionysius ignorare se dicit. Sunt qui Veioui tradãt: celebratur tamen asyli lucus 4. Nonas Febr. Ouid. 2. Fastorum. In Græcia & Asia multa fuerunt asyla. Tiberius Cæsar pertæsus nimiam illorum licentiam, iura omnibus ferè illis ademit, vt Suetonius & Tacitus perhibent.*

De latentibus inter impios ecclesiæ filiis, & de falsis intra ecclesiam Christianis.

CAP. XXXV.

MEminerit sanè in ipsis inimicis suis latere ciues futuros, ne infructuosum vel apud ipsos putet, quòd [a] donec perueniat ad confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam Dei ciuitas habet secum, quandiu peregrinatur in mundo, connexos communione sacramentorum, [b] nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt. Qui etiã cum ipsis inimicis aduersus Deum, cuius sacramentum gerunt, murmurare nõ dubitant: modò cum illis theatra, modò ecclesias nobiscũ replentes. De correctione autem quorundam etiam talium multò minus est desperandum, si apud apertissimos aduersarios prædestinati amici latitant, adhuc ignoti etiam sibi. Perplexæ quippe sunt istæ duæ ciuitates in hoc seculo, inuicémque permixtę, [c] donec vltimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor, expediam propter gloriam ciuitatis Dei, [d] quæ alienis à contrario comparatis clarius eminebit.

L. VIVES.

a DOnec perueniat ad confessos.] *Ad declarationem vltimam, quid quisque confiteatur, quod tunc demum fiet, cùm aperti erunt conscientiarum libri: id est, in futura vita.*

b Nec secum futuros.] *Iuxta illud domini: Multi vocati, pauci electi.*

c Donec vltimo.] *Sic in Euangelio: Angeli separabunt malos de medio iustorum in consummatione seculi.*

d Quæ alienis à contrario.] *Sic Aristoteles: Contraria inter se collata liquidius dignoscuntur.*

De quibus causis sequenti disputatione sit disserendum.

CAP. XXXVI.

SEd adhuc quædam mihi dicenda sunt aduersus eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt: qua diis suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel satis esse videbuntur mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium pertinẽtes prouinciæ, antequàm

eorum

eorum sacrificia prohibita fuissent, quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, si iam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Deinde monstrandum est, quos eorum mores, & quam ob causam verus Deus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, [a] in cuius potestate sunt regna omnia: quámque nihil eos adiuuerint hi, quos deos putant: quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Postremò aduersus eos dicetur, qui manifestissimis documentis confutati atque conuicti conantur asserere, non propter vitæ præsentis vtilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos esse deos. Quæ nisi fallor, quæstio multò erit [b] operosior, & sublimiori disputatione dignior, vt & cõtra philosophos in ea disseratur: [c] non quoslibet, sed qui apud illos excellẽtissima gloria clari sunt, & nobiscum multa sentiunt: scilicet de animæ immortalitate, & quòd Deus verus mundum condiderit, & de prouidentia eius, qua vniuersum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipsi in illis quæ contra nos sentiunt, refellendi sunt, deesse huic officio non debemus: vt refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, asseramus ciuitatem Dei, verámque pietatem, & Dei cultum, in quo vno veraciter sempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus sit huius voluminis, vt deinceps disposita ab alio sumamus exordio.

L. VIVES.

a IN cuius potestate sunt regna omnia.] *Sic Matth. 28. Christus loquitur: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*

b Operosior.] *Difficilior, maioris operæ.*

c Non quoslibet.] *Non vulgares aut extremæ notæ, id est enim quilibet interdum, vt apud Græcos ὁ τυχὼν frequens. Hoc capite Augustinus quid hactenus fecerit, quidq; facturus posthac sit, breuiter exponit.*

DIVI

DIVI
AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI
AD MARCELLINVM
DE CIVITATE DEI
LIBER SECVNDVS.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

CAP. I.

SI rationi perspicuæ veritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorem suum tanquam medicinę subderet, donec diuino adiutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multò sermone opus esset ad conuincẽdum quemlibet vanæ opinationis errorem, his qui rectè sentiunt, & sensa verbis sufficientibus explicant. Nunc verò quoniam ille est maior & tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos etiam post rationem plenè redditam, quãta homini ab homine debetur, siue nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, siue obstinatissima peruicacia, qua & ea quæ cernuntur, non feruntur, tanquam ipsam rationem veritatémque defendunt, [a] fit necessitas copiosius dicendi plerunque res claras, velut eas non spectantibus intuendas, sed quodammodo tãgendas, palpantibus & conniuentibus offeramus. Et tamen quis disceptãdi finis erit & loquendi modus, si respondendũ esse respondentibus semper existimemus? Nam qui vel non possunt intelligere quod dicitur, vel tam duri sunt aduersitate mẽtis, vt etiã si intellexerint, non obediãt, respondẽt vt scriptũ est, & loquũtur iniquitatem atq; infatigabiliter vani sunt. Quorũ dicta contraria si toties velimus refellere, quoties obnixa frõte statuerũt non curare quid dicãt, dum quocunq; modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitum & æruminosum & infructuosum vides. Quamobrem nec teipsum mi fili Marcelline,

celline, nec alios quibus hic labor noster in Christi charitate vtiliter ac liberaliter seruit, tales meorum scriptorum velim iudices, qui respõsionem semper desiderent, cùm his quæ leguntur audierint aliquid contradici, ne fiant similes earum mulierculatum, quas commemorat Apostolus: Sẽper discentes, & ad veritatis scientiam nunquam peruenientes.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SECVNDVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a FIt necessitas.] *Figura Græca* καὶ πῶτον συμβαίνειν ἀνάγκη *apud Demosthenem, quod est apud illos frequentissimum: tametsi apud Latinos sit hæc loquendi forma. Necessitas est vt labores, sicut apud Quintilianum.*

De his quæ primo volumine expedita sunt.

CAP. II.

SVperiore itaque libro, cùm de ciuitate Dei dicere instituissem, vnde hoc vniuersum opus illo adiuuante in manus sumptum est, occurrit mihi respondendum esse primitus eis, qui hæc bella, quibus mundus iste conteritur, maximéque Romanæ vrbis recentem à barbaris vastationem Christianæ religioni tribuunt, qua prohibẽtur nefandis sacrificiis seruire dæmonib⁹: cùm potius hoc[1] deberẽt tribuere Christo, quod propter eius nomen cõtra institutum morémq; bellorum eis quò confugerent, religiosa & amplissima loca barbari libera præbuerunt, atq; in multis famulatũ debitum Christo: non solùm verum, sed etiam timore consectum sic honorauerũt, vt quod in eos belli iure fieri licuisset, illicitũ sibi esse iudicarẽt. Inde incidit quæstio, cur hæc diuina beneficia etiam ad impios ingratósq; peruenerint? & cur illa itidẽ dura, quę hostiliter facta sunt, pios cũ impiis pariter afflixerint? Quam quæstionem per multa diffusam, in huius æui quoridianis, vel Dei muneribus, vel hominum cladibus: quę quoniã vtraq; bene vel malè viuentibus permixtè atque indiscretè sæpe accidũt, solẽt multos mouere: vt pro suscepti operis necessitate dissoluerem: aliquantum immoratus sum, maxime

maximè ad consolãdas sanctas fœminas & piè castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est, quod intulit verecũdię dolorem, & si non abstulit pudicitię firmitatem, ne pœniteat eas vitę, apud quas nõ est vnde possit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos aduersis illis rebus affectos, & præcipuè pudorẽ humiliatarum fœminarũ, quãuis castarum atq; sanctarũ, proteruitate impudentissima exagitant, cùm sint nequissimi & irreuerentissimi, & longè ab eis ipsis Romanis degeneres: quorũ præclara multa laudãtur, & literarũ memoria celebrãtur, imò illorum gloriæ vehementer aduersi. [b] Romã quippe cura partã veterũ auctámq; laboribus, fœdiorẽ stantẽ fecerant quàm ruentem: quãdoquidem in ruina eius lapides & ligna, in istorũ autẽ vita omnia, non murorũ, sed morum munimenta atq; ornamenta ceciderũt, cùm funestioribus eorũ corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius vrbis arderẽt. Quibus dictis, primũ terminaui librum: deinceps itaque dicere instituo, quãta mala ciuitas illa perpessa sit ab origine sua: siue apud seipsam, siue in prouinciis iam sibi subiectis, quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si iam tunc Euangelica doctrina aduersus falsos & fallaces eorum deos testificatione liberrima personaret.

L. VIVES.

a QVam quæstionem.] *Illa erat præcipua quæstio eorum philosophorum, qui Dei prouidentia mundum negabãt regi, vt Plutarchus scribit libro De placitis philosophorum primo.*

b Romam quippe.] *In vetusto exemplari, quod mihi vir & literarum & literatorum amantissimus M. Laurinus sancti Donatiani Brugẽsis decanus accommodauit, sic scribebatur: Romam quippe partam veterum auctámque laboribus, alibi paratam.* Marc. Laurinus

De assumenda historia, qua ostenditur, quæ mala acciderint Romanis cùm deos colerent, antequam religio Christiana crescerer.

CAP. III.

MEmento autem me ista cõmemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorũ imperitia illud quoque ortum est vulgare prouerbium: [a] Pluuia defecit, causa Christiani. Sunt nanque qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, qua facillimè ista nouerunt. Sed vt nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant se nosse dissimulant, atque hoc apud vulgus affirmare nitũtur, clades quibus per certa interualla locorum & temporum genus hu-

manum [b] oportet affligi, causa accidere nominis Christiani, quòd contra Deos suos ingenti fama & præclarissima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiscum, antequam Christus venisset in carne: antequam eius nomen ea cui frustra inuident, gloria populis innotesceret: quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter variéq; cõtritæ sunt, & in his defendant si possunt deos suos, si propterea colũtur, ne ista mala patiantur cultores eorum, quorum si quid nunc passi fuerint nobis imputanda esse contendunt. Cur enim ea quæ dicturus sum permiserunt accidere cultoribus suis, antequam eos declaratum Christi nomẽ offenderet, eorúmque sacrificia prohiberet?

L. VIVES.

a PLuuia defecit.] *Significat ita dictum illud fuisse ab impiis hominibus iactatum, vt quicquid mali accideret, imputandũ esse Christianis indicarent. Tertullianus: Prætexentes sanè ad odij defensionem illam quoque vanitatem, quòd existiment omnis publicæ clades, omnis popularis incommodi Christianos esse causam. Si Tiberis ascẽdit in mœnia, si Nilus non ascendit in arua, si cælum stetit, si terra mouit, si fames, si lues, statim Christianus ad leonem acclamatur. Cyprianus contra Demetrianum: Sed enim cùm dicas plurimos conqueri, quòd bella crebrius surgãt, quòd lues, quòd fames sæuiãt, quòd imbres, quòd pluuias serena longa suspendant, nobis imputari, vltra tacere non oportet.*

Christianũ nomen quàm olim Rom. exosum

b Oportet affligi.] *Ita ferente sorte rerum humanarum mirè vicissitudinaria, & fato illo, quæ ipsa est omnipotentis Dei voluntas.*

Quòd cultores deorum nullã vnquam à diis suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia quæque celebrauerint. CAP. IIII.

PRimò ipsos mores ne pessimos haberent, quare dij eorum curare noluerũt? Deus enim verus eos, à quibus non colebatur, meritò neglexit: Dij autem illi, à quorum cultu se prohiberi homines ingratissimi cõquerũtur, cultores suos ad bene viuendum quare nullis legibus adiuuerũt? Vtique dignum erat, vt quomodo isti illorum sacra, ita illi istorum curarent facta. Sed respõdetur, quòd voluntate propria quisque malus est. Quis hoc negauerit? Veruntamen pertinebat ad cõsultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultorib[9] suis, sed clara prædicatione præbere: per vates etiã conuenire atque arguere peccãtes palàm minari

minari pœnas malè agentibus, præmia rectè viuentibus polliceri. Quid vnquam tale in deorum illorum tẽplis prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus nos etiã aliquando adolescẽtes ad spectacula [a] ludibriáq; sacrilegiorum: spectabamus [b] arreptitios, audiebamus [c] symphoniacos, ludis turpissimis, qui diis deabúsque exhibebantur, [d] oblectabamur. Cælesti virgini, & Berecynthiæ matri deorum omnium ante eius lecticam [e] die solenni lauationis eius, talia per publicum cantitabantur [f] à nequissimis scenicis, qualia non dico matrem deorum, sed matrem qualiũcunq; senatorum, vel quorumlibet honestorum virorum, imò verò qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parẽtes humana verecũdia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam enim turpitudinem obscœnorum dictorum atque factorum, scenicos ipsos domi suæ [g] proludendi causa coram matribus suis agere puderet, quam per publicum agebant, coram deorum omnium matre, spectante & audiente vtriusq; sexus frequentissima multitudine. Quæ si illecta curiositate adesse potuit circũfusa, saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia, si illa erant sacra? aut quæ inquinatio, si illa lauatio? [h] Et hæc fercula appellabãtur, quasi celebraretur conuiuium, quo velut suis epulis immunda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cuiusmodi spiritus talibus obscœnitatibus delectentur: nisi vel nesciens vtrum omnino sint vlli immundi spiritus deorum nomine decipientes: vel talem agens vitam, in qua istos potius quàm Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Berecynthia

deum mater

L. VIVES.

a LVdibria sacrilegiorum.] *Inuertit illud, sacra ludorum, vel ludos sacros.*

b Spectabamus arreptitios.] *Locus hic postulat, vt de matre deũ Mater nonnulla dicam. Diodorus Siculus libro suæ Bibliotheces quarto, de deum matre deũm non vno modo narrat fabulam. Primùm enim scribit, Cælum ex Titæa coniuge liberos suscepisse quinque & quadraginta, muliebris sexus duos, Reginam, & Opem: quarum Reginam ætate & prudentia præstantiorem, in gratiam matris fratres omnes educasse, ideo dictam matrem deum, nupsisséque Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cum scelere auunculorum interissent, ipsam in furorem versam, cum tympanis cymbalisq; terram suæ ditionis peragrasse, morémque eiusmodi mansisse post eius fatum.*

Addit Diodorus aliam fabulam: Menoem vetustissimum Phrygiæ regem, ex vxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi iusserit in mõte Cybelio, infantem à feris enutritam euasisse in admirabilem pulchritudinem, inuentámque à muliere pastoria educatam pro sua, dictámque à monte in quo esset expositaCybelẽ, multas artes ingenij quas ar acumine & inuenisse & edocuisse mortales: sicut cantum tibiæ, lusus, tes in- choreas, cymbalorũ tympanorúmque sonitus, artem præterea veteri- uenerit nariam, & infantum morbis lenimẽta: quibus quòd multi curarentur pueri, idcirco eam Magnam matrem nominatam esse. Quæ cùm adoleuisset, iuuenẽ amarit terræ illius, nomine Atym, ex eóque grauidã esse, à Menoe patre, qui famã de virtute factísque eius acceperat, reuocatam pro virgine, cuius flagitio cognito, Atym & nutrices iussu regis affectos esse supplicio: Cybelem amore incensam ex desiderio Atys insaniisse, domóque paterna egressam solã cum fistula & tympano, passis crinibus totam regionem peragrasse dementatam, venisséque in Nysam ad Dionysium: aliquot verò annis post eã iam mortuam, cùm & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraAtys retur, oraculo iussi sint Phryges Atym & Cybelẽ venerari: hinc sacra ceremoniasq; magnæ matris deum ortas. Hæc ex Diodoro, haud dubiè quin originẽ rei attulerit. Sed hãc alij Iouis, Iunonis, Neptuni, & Plutonis matrẽ fuisse autumant, ideo Rheam & Latinè Opem dictam: eandẽ esse Cybelem & Vestam. Nec dubito quin hæc res gesta cõfundatur, vt nusquam ferè non sit in deorum fabulis, virginemq; haberi, nempe Vestam, eámque ob causam excisum esse Atym iuuenem formosissimum, quem cùm illa adamasset, præcepissétque ne cum muliere se vlla vnquam commisceret, illéque præcepto deæ neglecto, nymphamSangritidem adamasset, à Cybele virilitate diminutus est, idcirco & sacerdotibus gaudet in eum modum deformatis. Et quoniam hanc Phrygij plurimum in monte Ida coluerunt, hinc nomen Idææ matris inuenit, & Berecynthiæ, à monte etiam eiusdem Phry- Galli giæ. Sacerdotes Gallos nũcuparũt à Gallo amne Phrygiæ, cuius aqua sacer- phanaticos potãtes reddit. Ipsi quoque Galli insani caput per furorẽ dotes votãt, cultrísque faciem & musculos corporis totius dissecãt, morsibus quoque seipsos impetunt, cùm maiore se correptos furore, vel simulãt vel reuerà sentiunt. Deam istam, hoc est, ingens in Ida saxum, quam incolæ deum matrem vocabant, Romam legati aduexerunt, pridie Mega- Idus Aprileis, eosq; die feriæ eius celebrãtur & ludi, quæ Megalesia lesia dixerũt. Liuius lib. xxix. sic de matre Idæa loquens, inquit: In ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere deã pridie Idus Aprileis. Isq; dies festus fuit. Populus frequens donæ deæ in Palatiũ tulit, lectísterniúmque

niúmque & ludi fuere Megalesia appellata. & lib. xxxvj. Peridem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est, quam deam is P. Cornelius aduectã ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui postea Africano fuit cognomẽ, P. Licinio Coss. in Palatiũ à mari detulerat, locauerãt ædẽ faciendam M. Liuius, C. Claudius cẽsores, M. Cornelio, T. Sempronio Coss. tertiodecimo anno postquã locata erat, dedicauit eã M. Iunius Brutus: ludíque ob dedicationẽ eius facti, quos primos scenicos fuisse Antias Valerius est autor, Megalesia appellatos. Hæc Liuius, cum quibus Varro consentit lib. De lingua Latina 3.

b Arreptitios.] Lymphatos, furore correptos, quales erant Galli Berecynthiæ, hos arreptitios Augustin. super Gen. arreptos spiritu nominat.

c Symphoniacos.] Modulatores, ἀπὸ τῆς συμφωνίας, id est concentu & modulatione. In festo Cybeles multi ædebantur sonitus cõpositi, & ad numerum: vt tibiis & tympanis. Ouid. lib. 4. Fastorum:

Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
Flabit, & Idææ festa parentis erunt.
Ibunt semimares, & inania tympana tundent,
Aéraque tinnitus, ære repulsa dabunt. Et pòst:
Tibia dat Phrygios, vt dedit antè, modos.

Et tibiam Diodorus inuentum dicit esse Cybeles, à qua doctus est Marsyas, qui cum Apolline certauit.

d Oblectabantur.] Locus non videtur carere mendo: sic, vt puto legendus: Ludis turpissimis oblectabamur, qui diis deabúsque exhibebantur, cælestíque virgini Berecynthiæ matri deorum omnium. Hanc enim tametsi prolibus abundantem, tamen virginem dicebãt esse, vt quæ esset etiam Vesta, tum quòd talis voluit à patre Menoe videri & credi.

e Die solenni lauationis eius.] Pridie Idus Aprilis, mater Matris deum magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur, deum qui non procul ab Vrbe Tiberi miscetur, ibíque ad confluentem duorũ ablutio amnium abluebatur veteri instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est aduecta à sacerdote lota est, isq; mos postea per singulos annos est seruatus. Lucan. in primo:

Et lotam paruo reuocant Almone Cybelem.

Apertius Ouidius in quarto:

Est locus in Tiberim quo lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste sacerdos,
Almonis dominam sacráque lauit aquis.

Prudentius in martyrio Romani:

Nudare plantas ante carpentum scio
Lapis nigellus euehendus essedo,
Quem ad lauachrum præeundo ducitis,
Almonis vsque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idææ sacris,
Muliebris oris clausus argento sedet,
Pedes remotis atterentes calceis.

f Æquissimis scenicis.] *Primis annis singulis ludi scenici erant Megalesia in quibus histriones ad nouum opus egredientes, mira lasciuia spurcissima & turpissima quæque in matrē deum, & Attym dictitabant: tum & alij per id temporis etiam honestiss. Romanorum cultu dissimulato, vt nosci non possent, licentiosissimè per vrbem vagabantur, nullis verbis factisq; fœdis parcentes, vt autor est Herodianus in Commodo.*

g Proludendi.] *Exercendi sui gratia, & meditandi artem.*

Fercula h Et hæc fercula.] *A ferēdo, quòd in solenni, siue sacrorum, siue triumphi ferrentur, ac gestarentur reuerenter, vt in sacrificiis ludisq; deorum simulachra, clarorum virorum statuæ: in triumphis imagines vrbium deuictarum, arma hostibus detracta, pecuniæ captiuæ, & reliquia spolia. Sic Cicero, & Suetonius, & cæteri. At quæ sacris mensæ apponuntur, quoniam lancibus feruntur solicitè, & quasi reuerenter, fercula nominantur.*

De obscœnitatibus, quibus mater deorum à cultoribus suis honorabatur. CAP. V.

NEquaquam istos, qui flagitiosissimè consuetudinis vitiis oblectari magis quàm obluctari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionem, qui vir optimus à senatu electus est, cuius manibus eiusdem dæmonis simulachrum susceptum est, in vrbémque peruectum, habere de hac re iudicem vellem. Diceret nobis vtrum matrem suam tam optimè de rep. vellet mereri, vt ei diuini honores decernerentur: sicut & Græcos & Romanos aliásque gentes constat quibusdam decreuisse mortalibus, quorum erga se beneficia magnipenderant, eósque immortales factos, atque in deorum numerū receptos esse crediderant. Profectò ille tam tam fœlicitatem suæ matri, si fieri posset, optaret. Porrò si ab illo deinde quęreremus, vtrū inter eius diuinos honores vellet illa turpia celebrari: nonne se malle clamaret, vt sua mater sine vllo sensu mortua iaceret, quàm ad hoc dea viueret, vt illa

vt illa libenter audiret? Absit vt senator populi Romani ea mente præditus, qua theatrum ædificari in vrbe fortium virorum prohibuit, sic vellet coli matrem suam, vt talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec vllo modo crederet verecundiam laudabilis fœminę, ita in contrarium diuinitate mutari, vt honoribus eam talibus aduocarent cultores sui: qualibus conuitiis in quempiam iaculatis, cùm inter homines viueret, nisi aures clauderet, sese- que subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum virum, Romanas occupatura mētes quæsiuit optimum virum, non quem monendo & adiuuando faceret, sed quem fallendo deciperet: ei similis [a] de qua scriptum est: Mulier autem virorum preciosas animas captat, vt illæ magnæ indolis animus hoc velut diuino testimonio sublimatus, & verè se optimum existimās, veram pietatem religionémque nō quęreret, sine qua omne quauis laudabile ingeniū superbia vanescit & decidit. Quo modo igitur nisi insidiosè quæreret dea illa optimum virum, cùm talia quærat in suis sacris, qualia viri optimi abhorrent suis adhiberi conuiuiis?

L. VIVES.

a DE qua scriptum est.] *Prouer. sexto, nos Capit legimus: Augustinus Captat, iuxta Septuaginta, ἀγρεύει, quasi venatur.*

Deos paganorum nunquam bene viuendi sanxisse doctrinam. CAP. VI.

PInc est, quòd de vita & moribus ciuitatum atque populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, vt tam horrendis & detestabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine vlla sua terribili prohibitione permitterent. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potius, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos, & arcana velut religione traditos iactant, quibus vitæ probitas castitásque discatur: sed demonstrentur atque commemorentur loca talibus aliquando cōuenticulis consecrata: non vbi ludi agerentur obscœnis vocibus & motibus histrionum, [a] nec

vbi Fugalia celebrarentur, effusa omni licentia turpitudinũ, & verè Fugalia, sed pudoris & honestatis: sed vbi populi audirent quid dij præciperẽt de cohibenda auaritia, ambitione frangenda, luxuria refrænanda: vbi discerent miseri, quod discendum [b] Persius increpat, dicens:

Discitéque ô miseri, & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur: ordo
Quis datus, [c] aut metæ quàm mollis flexus, & vnde:
[d] Quis modus argenti, [e] quid fas optare, [f] quid asper
Vtile nummus habet: patriæ charisque propinquis,
Quantum elargiri deceat, [g] quem te Deus esse
Iussit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorũ solebant præcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, sicut nos ostẽdimus ad hoc ecclesias institutas, quaquauersum religio Christiana diffunditur.

L. VIVES.

Fugalia a NEc vbi Fugalia] *De Fugalibus nihil me apud alios memini legere. Nec dubitarem aliquid ex cõiectura admonere, & lectori permittere, vt aliud pro eo verbũ substitueret, nisi idem Augustinus adderet, & verè Fugalia, scilicet pudoris & honestatis. Et quanquam non ignoro coniecturas veritate occulta bonas, eadem patefactas ridiculas plerunque esse, tamen tẽtabo, si hac quoq; parte prodesse studiis possim: si non asserendo verũ, certè excitando, vt quæratur. Primùm Varro li. De lingua Latina quinto sic scribit: Iunio mẽse populi Fugia videtur nominatus, quòd eo die repẽte tum Itu fugerit populus. Non multò enim post hic dies fuit, quam Gallorũ decessus ex Vrbe. Et qui tũc sub Vrbe populi, vt Ficulneates, ac Fidenates, & finitimi alij contra nos coniurauerũt, aliquot huius diei vestigia fugæ in sacris apparẽt. De quibus rebus antiquitatum libri plura referunt. Hactenus Varronis verba. hoc est Fugiæ deæ festum, quæ est*
Fugia dea *lætitiæ dea, à fugatis hostibus nomina. Nam postridie eius diei vicini populi sunt deuicti à Romano, magnáq; celebritate & lætitia omniũ agi ferias illas, quòd periculum fuerit ne à finitimis gẽtibus reliquiæ Romani nominis, quæ Gallicæ cladi superfuerant, tollerentur. Quam*
Vitula dea *deam Hylus libro De diis Vitulam vocat. Piso Vitulam victoriã dici scribit, sicut Macrobius testatur in Saturnalibus. Erant ergo Fugalia, vel Fugialia postridie Nonas Iunias Lætitiæ deæ lætissimus dies. In quo credibile est populum in omnem licẽtiam solutissimum, atque effusissimum fuisse. Hæc nolim cuiquã esse præiudicij loco, sed solùm dicta,*

dicta, vt alij acutius & diligentius rem vestigent, si modò tanti æstimabunt.

b Persius.] *Satyra tertia ex præcepto vetere, quod pro foribus templi Apollinis Delphici Amphictyones scripsere: Nosce teipsum, hæc Persius dicit.*

c Aut metæ quàm mollis flexus.] *Metæ erant in Circo septem. Domitianus ludis quibusdam, ne curreretur nisi vsque ad quintã dixit, vt citius peragi possent ludi apparatiß. quos ædebat. Suetonius in eius vita: Septies illæ omnes attingebantur metæ. Arsq; erat & industria non parua in equis rotisque flectendis ad finem metarum, ne posterior dexteritate flectendi priorem anteuerteret. Propertius:* *Metæ Circi*

Aut prius infecto deposcit præmia cursu.
Septima quàm metam triuerit ante rotæ.

Huc spectat illud Horatij principij Odarum,

Sunt quos curriculo puluerem Olympicum
Collegisse iuuat, metaq; feruidis *Euitata rotis.*

Erant & cursores quidã in Græciæ certaminibus, quibus nõ sat erat ex lege certaminis peruenisse ad metam: nisi recurreret vnde venerãt, & circumactu celerrimo vbi metam pertigerãt, διαυλοδρόμους vocãt. διαυλοδρόμους
nã διαυλος est spatij circuitio, vt scribit Vitruuius lib. 5. qui sexies spatium circuibant δολιχοδρόμοι sunt dicti. Hic est proprius significatus flexus & metæ. Persius aut rectè sentit esse mollem flexum à virtute ad vitium: aut obliquè non esse facilem à vitio ad virtutem, vbi illud assuetudine in humana mente inualuerit, tyrannidémque occuparit. Idcirco ne vitio assuescamus monet, quoniam non sit in manu nostra iugũ eius semel admissum excutere, quoties & quando velimus. Aut de flexu ætatis intelligit, cùm ab adolescẽtia in virilem ætatem transimus, quo tempore mores mutari decet. Sicut ille apud Terentium ait: aut à virili & actuosa ætate ad seniorem & quietiorem. De quo flexu Cicero in primo De oratore: Si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio, de cursu honorum etiam ætatis flexu contigisset. Sed apertius pro M. Cælio & per eandem metaphoram: In hoc flexu quasi ætatis, nihil enim occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra, fama adolescentis paulum hæsit ad metas notitia muliebri & infœlici vicinitate. Et Seneca lib. De tranquil. vitæ primo: Nõ in cursu tantum Circi; certamine, sed in spatiis vitæ interius flectendũ est.

c Et vndæ.] *Genitiuus est ab vnda, simili genere metaphoræ. In naumachia sunt metæ constitutæ, ad quas subito nauis esset conuertenda. Vergil. in quinto:*

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam

Constituit, signum nautis pater: vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere cursus.
In vetusto exemplari legebatur: Qua mollis flexus, & vnde. quod nō est vsqueadeò absurdū. Sic legit Antonius Nebrissensis noster grammaticus diligentiss.

d Quis modus argenti.] *Ex Platone. ex quo Persius omnia quæ de moribus disserit. In Phædro Socrates sic precatur: O amice Pan, & cæteri dij date obsecro, vt intrinsecus pulcher efficiar, quæq; mihi extrinsecus addita sunt, internorum sint amica, solū sapientem diuitem existimem: huius verò auri tantum elargimini, quantum, nec sustinere, nec gestare alius, quàm vir temperans queat. Hæc ille. Sunt enim faciles opes magis optandæ, quàm immodicæ.*

e Quid fas optare.] *Et hoc ex Alcibiade secundo Platonis De voto: in quo Plato docet quid optandum à diis. Eandem Socratis sententiam ponit Valerius in septimo. Iuuenalis de votis:*

Orandum est, vt sit mens sana in corpore sano.

Nisi intelligatur, quid fas optare in argento. nam & prius est de re, & quod sequitur: Quid asper vtile nummus habet.

Asper numus

f Asper.] *Numus expresso signo & extanti asper est tactu, vsu trinitus sit leuis. Sic vasa argentea cælata, in quibus aliquid eminet, Plinius aspera nominat. Suetonius numum asperum dixit in Nerone: Aurum obryzum & numum asperum ingenti fastigio exegit. An pro nouiter percusso, an quia meliores erant asperi, quàm qui plana erant nota, quales fuerint ne olim, non sat scio. Inæqualem numum dici asperum ostendit asperitatis definitio in Timæo Platonis: Asperitas, inquit, est durities inæqualitati permixta.*

Aspe ritas

g Quem te Deus esse iussit, & humo.] *Etiam ex Platone qui Deum facit Imperatorem generis humani, assignantem suum vnicuique in statione hac & veluti militia locum, à quo non licet discedere iniussu illius. Facit hoc ad rectum officium vitæ, vt quisque sciat, quæ pars sit generis humani, vt iuxta illam viuat, satisfaciatq; muneri suo: sit ne agricola an vrbanus, seruus an liber, tum cerdo, sartor, philosophus, sacerdos, miles, princeps, magistratus, priuatus.*

Inutilia esse inuenta philosophica sine autoritate diuina, vbi quenquam ad vitia pronum magis mouet, quod dii fecerint, quàm quòd homines disputauerint. CAP. VII.

AN nobis forte philosophorum scholas disputationésque memorabunt? Primò hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea iam Romana, quia & Græcia facta est Romana prouincia, non deorum præcepta sunt,

sunt, sed hominum inuenta, qui vtcunque conati sunt ingeniis acutissimis præditi ratiocinando vestigare, [a] quid in rerū natura latitaret: [b] quid in moribus appetendum esset, atque fugiendum: [c] quid in ipsis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid non esset cōsequens, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna quantum diuinitus adiuti sunt, inuenerunt: quantum autem humanitus impediti sunt, errauerunt: maximè [d] cum eorum superbiæ iustè prouidentia diuina resisteret, vt viam pietatis ab humilitate in superna surgentem, etiā istorum comparatione monstraret. vnde postea nobis erit in Dei veri & domini volūtate disquirendi ac disserendi locus. Veruntamen si philosophi aliquid inuenerunt, quod agendæ bonæ vitæ beatæq; adipiscendæ satis esse possit: quantò iustius talibus diuini honores decernuntur? Quantò melius & honestius in Platonis templo libri eius legerentur, quàm in templis dæmonum Galli abscinderentur, [e] molles consecrarentur, insani secarentur, & quicquid aliud, vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in sacris taliū deorum celebrari solet? Quātò satius erat ad erudiendam ad iustitiam iuuentutem publicè recitari leges deorum, quàm laudari inaniter leges atque instituta maiorum? [f] Omnes enim cultores talium deorum, mox vt eos libido perpulerit, [g] feruenti, vt ait Persius, tincta veneno, magis intuentur quid Iupiter fecerit, quàm quid docuerit Plato, vel censuerit Cato. [h] Hinc apud Terentium flagitiosus adolescens spectat tabulam quandam pictam in pariete, vbi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danaë misisse aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta autoritate adhibet patrocinium turpitudini suæ, cùm in ea se iactat imitari Deum. At quem Deum? inquit: Qui templa cæli summo sonitu concutit, ego homuncio id non facerem? Ego verò illud feci ac lubens.

L. VIVES.

a Quid in rerum natura.] *Triplicem philosophiæ partem attingit, hîc naturalem.*

b Quid in moribus.] *Moralem.*

c Quid in ipsis.] *Rationalem seu dialecticam: de quibus alibi.*

d Cum eorum superbiæ.] *Quòd suis ingeniis, quæcunque inuenirent, referebant accepta, nihil beneficio Dei tribuentes. De qua re fusè disputat Lactantius.*

e Mol

c Molles consecrarentur.] *Erant omnes isti Galli pathici homines, spurcissimis flagitiis obruti. De quibus Apuleius multa narrat nefanda lib. 8. & 9 sui Asini. Item Lucianus, vnde Apuleius sumpsit argumentum.*

f Omnes enim cultores talium deorũ.] *Eorum quos colimus exemplis plurimũ mouemur. Similes enim illis euadere studemus, siue homines sint, siue dij. Populus principis similis esse affectat: discipuli præceptoris, quem colunt: & mortales, eorum quos pro immortalibus venerantur. Hinc nobis & Christi & sanctorũ nostræ religionis proposita ad imitationem exempla. Plato lib. De repu. 2 eam causam inter cæteras affert, cur poetas nolit in sua ciuitate, quòd quæ de diis sint commenti, pessimũ sint legentibus exemplum: sicut bella, rapinæ, seditiones, adulteria, furta, & similia. Ex quo loco sumpta sunt illa verba, quibus loquentem Menippum Lucianus facit in νεκυομαντία: Ego igitur, inquit, cùm puer adhuc essem, audiremq; Homerum & Hesiodum seditiones ac bella canentes, non semideorũ modò, sed ipsorũ etiã deorum adulteria quoque, violentias, rapinas, supplicia, patrũ expulsiones, & fratrum & sororũ nuptias: hæc me herde omnia bona pulchraq; putabam, & studiosè erga ea afficiebar. Neque enim deos vnquam putaui mœchaturos, aut seditiones inuicem fuisse moturos, nisi de his rebus perinde ac bonis iudicassent. Hæc ille. Quæ nos maluimus Thomæ Mori verbis dicere, quàm nostris: cuius laudes obiter atque aliud agentem attingere penè sit nefas. Grandibus enim voluminibus vix adhuc totæ queant explicari. Quis enim de illius ingenij acumine, de iudicij acrimonia, de varietate eruditionis atque præstantia, de facunda linguæ eloquentia, de suauitate morum ac probitate: in pronidendis rebus consilio, in exequendis dexteritate, in omnibus moderatione, integritate, æquitate, fide, satis pro dignitate dixerit? nisi vno verbo summa, perfecta, vndique absoluta, suis omnibus consummata numeris dixerit: nisi id quod res est, exemplaria, specimina, sui quodq; generis affirmarit? Magna loquor, & mirabuntur qui Morum non norunt: sed sciunt vera me loqui, qui norunt, qui libros legerint, qui actus vel viderint, vel audierint, fidem facillimè habebunt. Cæterum in huius viri laudibus velut in latissimo pelago erit aliud tempus, quo liceat vela pandere, & nos totos prosperrimæ auræ committere, scribereq; tum multa, tum maxima, idq; secundis lectoribus.*

Thomas Morus

g Feruenti tincta veneno.] *Persius Satyra tertia:*

Cùm dira libido
Mouerit ingenium feruenti tincta veneno.

De omni hîli intelligitur, quod est feruens venenum: sed hîc pro semine genitali posuit Augustinus, sicut virus apud alios.

h Hinc apud Terentium.] *In Eunucho, Chærea qui pro Eunucho ad Thaidem à Parmenone erat deductus, flagrans amore virginis Thaidi dono à Thrasone milite datæ, de stupro, quod ipse virgini obtulerat, Antiphoni socio narrans, sic inquit: Dum apparatur, virgo in conclaui sedet suspectans tabulam pictam, vbi inerat pictura hæc, Iouem quo paclo Danae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum. Egomet quoque id spectare cæpi. & quia consimilem luserat iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi, Deum sese in hominem conuertisse, atque per alienas tegulas venisse clanculum per impluuium, sacum factum mulieri. At quem Deum? qui templa cæli summa sonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci, ac lubens. Hactenus verba illius. Danaae formosa virgo à patre Acrisio seruabatur in turri, nec vlli virorum ad eam erat accessus: quam Iupiter cùm adamaret, aurea pluuia per impluuium turri illapsus vitiauit: hoc est muneribus aureis, quibus nihil est satis occlusum, atque obseptum, & ipsius virginis & custodum animos corrupit.* Danae

De ludis scenicis, in quibus dii non offenduntur edictione suarum turpitudinum, sed placatur.

CAP. VIII.

AT enim non traduntur ista sacris deorum, sed fabulis poetarũ. Nolo dicere illa mystica quàm ista theatrica esse turpiora. Hoc dico quòd negantes conuincit historia, eosdem illos ludos in quibus regnant figmenta poetarum, non per imperitũ obsequium sacris deorum suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos, vt sibi solenniter æderentur, & honori suo consecrarentur acerbè imperando, & quodammodo extorquendo fecisse. Quod in primo libro breui commemoratione perstrinxi. [a] Nam ingrauescente pestilentia ludi scenici autoritate pont. Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in augenda vita non ea sibi potius sectanda arbitraretur, quæ actitantur ludis autoritate diuina institutis, quàm ea quæ scriptitantur legibus humano consilio promulgatis? Adulterum Iouem si poetæ fallaciter prodiderunt, dij hi vtique quia casti quibus tantum nefas per humanos ludos confictum est, non quia neglectum est irasci ac vindicare debuerunt. [b] Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet, & tragœdiæ, hoc est fabulæ poetarum agendæ in spectaculis, multa rerum turpitudine, sed nulla

nulla saltem sicut alia multa verborū obscœnitate cōpositæ: quas etiā inter studia quæ honesta ac liberalia vocantur, pueri legere & discere coguntur à senibus. L. VIVES.

a NAm ingraueſcente.] *Quoniam & hoc libro, & aliis sequentibus Augustinus de ludis scenicis plerunque meminit, locus postulare videtur, vt de illis nonnulla dicam: & quæ sparsim multis capitibus essent dicenda, hîc omnia vna serie contexam, quo melius intelligantur. Et primùm de eorum origine apud Græcos, postmodum apud Romanos. Nam imitatio ex Græcia manauit in Italiam. Veteres igitur in Græcia agricolæ, cùm sacrum Libero pro anni prouentu facerent incensis altaribus primùm aliquid vice precum cantillabant: deinde quò propitiorem sibi redderent Liberum, eius gesta, victoriasq; subactosq; reges, illius triumphos, & regum calamitates concinnebant. Cœpit præmiū industriæ proponi caper, vel capri sacrificati corium vini plenum. Et ingenia tum præmio non parui apud rusticos homines & tenues pretij, tum ostentandi sui gratia carmina confinxerunt, incondita primùm paucaq;: deinde, vt fit plura & elimatiora: cúmque in deuictis à Libero regibus, parum esset in singulos annos materiæ, ad reliquos reges illis calamitatibus similes itum est, déque ipsis multa sunt cantata. Atque hæc est nuncupata tragœdia, vel ἀπὸ τῦ τράγε, hoc est hirco, quem accipiebat victor in certamine: vel à facibus vindemiarum, quibus ora perungebantur, quas Græci τρύγας vocant. Comœdiam, sunt qui eisdem cœptam sacris velint: alii sacris Apollinis Nomij, hoc est pastorum vicorumq; præsidis: quidā per idem tempus vtrique deo sacrificari tradunt. Dicam quod est vulgatius: Athenienſibus per pagos adhuc dispersis, necdum coactis in vrbem à Theseo, agricolæ peractis sacris, tum eos qui in sacrificio fuerant, tum etiam viatores salsis dictis impetebant, risumq; excitabant spectatoribus. Vrbe constructa, solenni & stato tempore, vetere more in vrbem agricolæ plaustris vecti veniebant, faceta dicacitate modò, rusticos modò etiam plerosque de vrbanis incessentes: præcipuè si à quoquam erant iniuria affecti. Et hæc quidem comœdia est dicta, vel ἀπὸ τῶν κωμῶν, id est, à vicis pagisq; in quibus agebatur, vel ἐπεὶ ἐν πάρ ὁδῖτε, ἐκώμαζον, quòd in viis lasciuirent, & dictis petulantioribus luderent. Nam eo tempore nondum villas & vicos Athenienſes κώμας dicebant, sed δήμους. Placuit hic mos vrbano populo, & eos qui dicendo valebant, ad eruditius scribendum de eo argumenti genere carmen sunt adhortati. Ita sensim rustici sunt exclusi, qui simplicitate sua, siue odio, siue inuidia momorderunt quidem, sed non cruento morsu. Poetæ vrbani primùm acrium*

Fabularū theatri origo

Tragœdia

Comœdia

cùm taxassent ciuium facta, profuerunt nonnihil, quòd à sceleribus multos metu retrahebant: cæterum cœperunt affectibus vel suis, vel amicorū seruire, simultates asperè exercere, stylis pro telis abutentes, principes viros interdum nihil commeritos in scena proscindere, idque nominatim. Quod cùm esset passus Alcibiades ab Eupolide in Baptis fabula, illum corripi iussit, ac mergi in mare. nam tū fortè Alcibiades imperator erat, classémq; habebat in Piræo: cúmque mergeretur poëta, illud subinde Alcibiades ingerebat: Tu me in scena sæpe mersisti Eupoli, ego te in mari. Huius exēplo satis territis poetis, successit lex opera Alcibiadis lata, ne quem liceret nominatim in scena taxare: ita genus illud comœdia abolitum est, dictáque est vetus comœdia, hoc est ἀρχαία. Successit media, qua obliquis dictis præstringebantur multi tacitis nominibus: & ea in suspicionē venit nobilitati, tanquā sua facta notarentur. Ita in totum est sublata, repertáque vetus, est noua, quæ de mediocribus personis lusit cōfictis nominibus, & argumento tam alieno ab iis quæ faciebat nobilitas, vt manifestū esset, & nouatoris, vt nemo de se dici etiā nominatim ægrè admodū tulisset. Huius princeps fuit Menander, qui cum Alexandro Macedone vixit paulò minor eo. Vetus bellis Peloponneſiacis viguit, in quo Aristophani plurimi deferunt palmā: quanuis in media quoq; multū eum valuisse dicant. Sed haud dubiè Antiphanes Larisæus fuit in hoc genere facilè primus. Atque hæc quidem in Græcia. Romæ verò cum anno ab Vrbe condita circiter quadringentesimum, T. Sulpitio Potito, C. Licinio Stolone Coss. & superiore anno pestilētia laboratū esset, & eodem laboraretur, ex libris Sibyllinis iudi scenici sunt voti: noua res in populo bellicoso. Ludiones sunt ex Hetruria asciti, qui gentis nomine histriones nuncupantur, hiq; ad tibicinis cantum tacti saltarunt, motibus non omnino, vt illa ætate, inconcinnis, neque versum dixere vllum. Rustici in Italia vetusto Græciæ more peractis sacris, post messem, gratulatíque diis de bono anni prouentu, hilariores, opere perfecto, rusticana quædam dicta in se inuicem iactabant ad risum mouendum: interim spurcis verbis nō abstinentes: interim paulò mordacius attingentes, idq; alternis versibus, qui dicebantur Fescenini, à Fescenina ciuitate Hetruriæ. Hos cœperunt Romani histriones imitari, sed parcentes nominibus. nam id iam antea Duodecim tabulis erat cautum ne fieret. Fescenini sensim ex scena abierunt, relicti nuptiis & triumphis, fabulæq; cœptæ sunt introduci, quæ delectarēt sine cuiusquam offensione. quod Horatius epistola ad Augustum attingit. Ita cùm nominatim laedi quēquam in scena non liceret, ex Græco

ritu

ritu alia fabularum genera sunt Romam adducta, noua scilicet Comœdia, & Satyra: non illa quæ vno carminis genere in vitia inuehebatur, qualem scripsere Horatius, Persius, & Iuuenalis: nam huic initiũ dedit Lucilius, qui sub Scipione Æmiliano meruit bello Numantino: sed in quam introducebãtur Satyri contumelioſi & ſpurci, tunicis villoſis, motu grauì, inconditoq; & ruſticano. Scena erat floribus, frondibus, herbis virentibus inſtructa, in faciem montium ſyluarum & ſpeluncarum, ſicut ſcenæ tragœdiarum regalem magnificentiam imitantur, & comicæ mediocrium ac plebeiorum ædificiorum rationem, vt Vitruuius libro 5. ſcribit. Ab iſtis Satyris primam fabulam iuſtam Græco modo Latinis verſibus fecit Liuius Andronicus Salinatoris libertus, anno à condita Roma quingenteſimo decimoquarto, Appio Claudio Cæci filio, Sempronio Tuditano cõſulibus, bello Punico primo, aliquot annis antè perfecto ex digeſtione temporũ Attici. Secuti ſunt hunc Næuius, Plautus, Enniuſ, Terentius, & alij permulti, qui comœdias ſcripſere. Reliqua de ludis ſcenicis ſuis locis dicentur.

Satyra

Scenarum ornatus

Fabula prima Romæ

h Et hæc ſunt ſcenicorũ tolerabiliora.] *In ludis interim fabulæ iuſto argumẽto exhibebantur populo: interim hiſtriones motus dabant impudicos ſilentio, nonnunquam quædam dicebant in rationem feſti conficta. E fabulis ſunt nonnullæ palliatæ, quarum argumentum eſt Græcum, hiſtrionéſque pallio more Græco vtũtur: quales ſunt omnes Terentianæ, & Plautinæ: aliæ togatæ, quarũ argumentum ex Romanis rebus petitur, ludionéſq; toga Romano indumẽto amiciuntur: quales ſunt Afranij. Et ex togatis, aliæ ſunt prætextatæ, cùm res imperatorũ & principum Romanorũ aguntur, neceſſéque eſt eſſe prætextam in ſcena, veſtimẽtum magiſtratuum Romanorum: à quibus non multum crediderim argumẽto abfuiſſe trabeatas, quas C. Melius Spoletanus Mecœnatis libertus inuenit. Ac neſcio an fuerint eædem, qua in re nihil habeo certi. Aliæ tabernariæ, in quibus de rebus vulgi agitur. Sunt tragœdiæ, ſunt comœdiæ, ſunt ſatyræ, ſunt etiam Mimi, qui dicuntur Planipedes, quòd nec ſocco vtuntur, nec cothurno, ſed planis pedibus exeunt in proſcenium, quanuis Satyras & Mimos ſub comœdia video comprehendi. Quin & tragœdiam ſpectem eſſe comœdiæ quidam affirmant. Tragœdia magna infortunia continet, ardentes affectus, atrocia ſcelera, minimum turpitudinis. Comœdia amores, nequitias, flagitia tractat, quæ in fabulã induxit Menander, vt Macedonibus eiuſmodi rebus deditis, placeret. Satyra laſciuiores habet Faunos & Syluanos, qui iocis & ſalibus agreſtibus delectabãt: interim admixtis lachrymis, ſed vt erãt dij immũdi & illoti, ſpurciora iactabant & fædiora dictu auditúque. In Mimis licentia maxima, nullis parcebant turpibus. Et tamen hæc tolerabiliora erant præ aliis rebus, quæ in Bacchanalibus agebantur, quæ propter incredibilem turpitudinem ex Italia ſenatuſconſulto ſunt eiecta: vel in Saturnalibus, vel in Floralibus, quos ludos per meretrices & perditiſſimorum hominum genera celebrabant. Quorum Floralium actores cùm deam ipſam non reuererentur, vnum hominem Catonem ſunt reueriti, quo præſente agere recuſarunt.

Mimi

Floralia

Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia ſenſerint, quam Græci deorum ſecuti iudicium, liberam eſſe voluerunt.

CAP. IX.

QVid autem hinc ſenſerint Romani veteres, [a] Cicero teſtatur in libris, quos de Republica ſcripſit, [b] vbi Scipio diſputans ait: Nunquam comœdiæ niſi conſuetudo vitæ patereturprobare ſua theatris flagitia potuiſſent. Et Græci quidã antiquiores vitioſæ ſuæ opinionis quãdam conuenientiam ſeruauerunt, apud quos fuit etiam lege conceſſum, [c] vt quod vellet comœdia nominatim, vel de quo veller, diceret. Itaque ſicut in eiſdẽ libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potius quem nõ vexauit, cui pepercit? Eſto: populares homines improbos, in repub. ſeditioſos, [d] Cleonem, [e] Cleophontem, [f] Hyperbolum læſit. Patiamur, inquit, & ſi huiuſmodi ciues, à [g] cenſore melius eſt quàm à poeta notari: [h] ſed Periclem cùm iam ſuæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuiſſet, violari verſibus, & eos agi in ſcena non plus decuit, [i] quàm ſi Plautus, inquit, noſter voluiſſet, aut Næuius, [k] Publio & Cneo Scipioni, [l] aut Cæcilius [m] Marco Catoni maledicere. Deinde paulò poſt: noſtræ, inquit, contrà duodecim tabulæ [n] cum perpaucas res capite ſanxiſſent, in his hanc quoque ſanciendam putauerũt, ſi quis [o] actitauiſſet, ſiue carmen condidiſſet, quod infamiam faceret, flagitiúmue alteri. Præclarè. Iudiciis enim ac magiſtratuum diſceptationibus legitimis propoſitã vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, niſi ea lege vt reſpondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto De republica libro ad verbum excerpenda arbitratus ſum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel prætermiſſis, vel paululũ commutatis. Multum enim ad rem pertinent quam molior explicare, ſi potero. Dicit deinde

alia, & sic cõcludit hũc locũ, vt ostẽdat veteribus displicuisse Romanis, vel laudari quenquã in scena viuum hominem, vel vituperari. Sed vt dixi, hoc Græci quanquam inuerecundius, tamen conuenientius licere noluerũt, cum viderent diis suis accepta & grata esse opprobria, non tãtùm hominum, verùm & ipsorum deorum in scenicis fabulis: siue à poetis essent illa conficta: siue flagitia eorum vera commemorarentur & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus vtinam solo risu ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim superbum fuit famæ parcere principum ciuitatis & ciuium, vbi suæ famæ parci numina noluerunt. nã quod affertur pro defensione, non illa vera in deos dici, sed falsa atque cõficta: idipsum est scelestius, si pietatem cõsulas religionis: si autem malitiam dæmonum cogites, quid astutius ad decipiendum atq; callidius? Cùm enim probrũ iacitur in principem patriæ bonũ atq; vtilem, nónne tantò est indignius, quantò à veritate remotius, & à vita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt, cùm Deo fit ista, tam nefaria, tam insignis iniuria?

L. VIVES.

Ciceronis libri De republica

a CIcero testatur in libro quarto De rep.] *Si quos antiquorum libros ex iis, qui vel omnino amissi sunt, vel certè nõ extant, vellem extare, sunt isti sex Ciceronis De republica: neque enim dubito quin opus fuerit admirabile: facio ex his fragmentis quæ vidi coniecturam. Audio apud quosdam tanquam aurea mala asseruari, interim dum non prodeunt, coniecturæ ex aliis ipsius Ciceronis locis collectæ nos docent.*

Scipiones

b Vbi Scipio.] *Gens Cornelia inter cætera cognomina, & illud Scipionum sumpsit, ab eo qui patri cæco & senecta infirmo vice Scipionis erat. Clari ex hac familia fuerunt complures, de quibus dicam suo loco. Hic, quẽ in libris De repub. loquentem facit Cicero, fuit L. Aemilij Pauli, qui Perseum Macedoniæ regem vicit, filius: quem Scipio Africani Maioris filius adoptauit, ideo à gente in qua est natus Aemilianus cognominatur. Carthaginem & Numantiam deleuit.*

Veteres comœdiæ Nebulæ Aristophanis

c Vt quod vellet comœdia.] *ἀφύλακτα, hoc est vetus: dixi iã de hac re. fiebat, vt ciues metu, ne in scena traducerẽtur, vel pergerent bene viuere, si sic instituerant, vel à scelerum via retraherentur. Socrates expedire dicebat seipsum de industria comicis offerre. Nam si meritò quidem reprehenderint, emendabimur: sin falso, tum illa nihil ad nos attinebunt. Et ipse Socrates innocentissimus & sanctissimus vir, irrisus erat ab Aristophane in Nebulis, fabula nebulonica, quam poeta in*

hoc solum ædiderat. Quod fuit vel maximum argumentum, scriptores veteris comœdiæ linguam iam tum habuisse venalem, vel perturbationibus animi transuersos agi.

Cleon

d Cleonem.] *Cleon Byrsopola homo seditiosus, Niciæ, Demostheni, & bonis ferè omnibus inimicus fuit: bello tamen nõ malus, vt Thucydides & Plutarchus scribunt. In hunc scripsit Aristophanes fabulã, quam ἱππεῖς nominauit, hoc est, equites: cuius quum peculatum & tyrannicas opes vellet populo patefacere, opifex personam Cleonis sefacturum negauit, veritus illius potentiam. Poeta fœtus histriones vnxit, qui quum in scenam prodire reformidarent, Aristophanes ipse personam Cleonis solus sustinuit, tanta rabie in illum erat accensus. Propter quod factum accusatus à Cleone, talentis quinque multatus est, vt ipse in Acharnẽsibus comœdia queritur, hoc est, reuomuit quãtum hauserat. Nam fortasse pretio à Nicia & Demosthene accepto, ad scribendam fabulã erat adductus, vt in Nephelis fecit pecuniæ ab Anito & Melito Socratis inimicis accepta. Homo qui per ebrietatem multa conscripsit. Cleonis meminit etiã Plutarchus in Politica.* *Equites Aristophanis*

Cleophon

e Cleophontem.] *Hanc etiam Plutarchus similem Cleonis fuisse dicit.*

Hyperbolus

f Hyperbolum.] *Et huius tanquam improbi ciuis meminit Thucydides, & Plutarchus, & Lucianus ἐν μισανθρώπῳ. ostracismo, quod genus erat suffragiorum, ex vrbe est eiectus, non metu potentiæ vel dignitatis, vt alij, sed tanquam publicum ciuitatis dedecus & opprobrium. Cicero in Bruto de Glaucia loquens: Homo, inquit, simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comœdiæ notarunt. Ab Eupolide Hyperbolum notatum subsignificat Quintilianus in primo Institutionum de musica loquens. De hoc scripsit caput Cælius in farragine Antiquarum lect. libro nono.*

Censor

g A censore.] *Quinto quoque anno duo creabantur, qui censui, hoc est, æstimationi opum faciendæ, & iudicio de moribus, déque existimatione vniuscuiusque ciuis præessent. Censores sunt dicti à censu. Nam, vt Festus inquit, tanti quisque sua bona faciebat, quanti illi æstimassent, & magistri morum. Sic Cicero ad Appium Pulchrum.*

Pericles

h Sed Periclem.] *Hic eloquentia & magnis ciuilibus artibus populum Atheniensem ita sibi conciliauit, vt princeps in ea republica per multos annos fuerit: domi & foris consilio bonus, & fœlicitate par. In huius labiis sessitasse πειθὼ, hoc est, persuadendi deam, & vt Cicero in tertio De oratore interpretatur, leporem: vt Ennius Suadam, Horatius diminutiuum huius Suadelam dixit, Eupolis antiquæ comœdiæ*

autor scripsit. Eorum versuum sententia est apud Ciceronem sæpe & Quintilianũ. Græci aliquot versus, nã Eupolis comœdiæ, vt alia permulta intercidere: sunt apud Plinium Cæcilium libro Epistolarum primo, pars etiam apud Suidam. Neutrius istorum meminisse Politianum in capite Centuriæ suæ, vbi de hoc agit, miror. Sed versus ipsos petit ab interprete quodam Aristidis Græci, eóque innominato: tametsi non negarim plures illic esse quàm vel apud Suidam, vel Plinium. Aristophanes etiam comœdiæ veteris scriptor fulgura Periclem ore misisse & tonitrua dicit, miscuisseque totam Græciam. Et hæc quidem Aristophanes, & Eupolis dicebant, quum illi conuiciarentur, ac malè dicerent: sicut Cicero libro De oratore tertio, & De perfecto Oratore, & Quintilianus libro duodecimo inquiunt. Incessebatur quoque Pericles à comicis, quòd capite esset oblongo, idcirco galeatus semper depingebatur.

Plautus

i Quàm si Plautus inquit, noster.] *Primus poeta Latinus fuit Liuius, vt dixi, hunc secutus est Næuius, qui bello primo Punico militauit. Deinde Plautus Næuio ferè æqualis: qui reliquit comœdias, quarum maxima pars adhuc extat, quo poeta nemo magis & suæ & proximæ ætatis hominibus placuit. Scipio nostrum appellat, quem nunquam viderat, sed quia Latinus fuit, nam de Græcis erat loquutus antea.*

Scipionis fratres

k P. & C. Scipioni.] *Fratres hi fuerunt, & si Seruio credimus, gemini, quorum P. genuit Africanum superiorem, C. Nasicam virum optimum, de quo diximus. Vterque in Hispania occubuit à Pœnis occisus secundo Punico bello, quod cœptum est P. Cos. Hos duos fratres Cicero pro Cornelio Gallo, duo fulmina imperij appellat. Sunt qui putent de eisdem intelligi illud Vergilij in sexto: Duo fulmina belli Scipiadas, ex Lucretio mutuatum: Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror. Horum ergo tempore illi poetæ vixerunt.*

Cæcilius

l Aut Cæcilius.] *Cæcilius Statius bello Macedonico & Asiatico floruit cum Ennio, cuius fuit contubernalis. Volcatius Sedigitus palmam ei de comicis tribuit, Horatius grauitatem. Eius nihil superest sermonem non admodum videtur Cicero probare.*

Cato senior

m M. Catoni.] *Seni, qui primus ex familia Porcia gessit honores, is Tusculi natus est, & vsque ad consulatum, triumphum & censuram peruenit. Homo nouus, toti nobilitati inuidiosus, maximæ fuit in republica autoritatis. Vixit cum Ennio & Cæcilio.*

n Cùm perpaucas res capite sanxissent.] *Paucissima fuerant apud Rom. veteres crimina, quorum pœna esset capitalis, multò adhuc pauciora apud sequentes; nã lex Porcia vetabat condemnatis ciuibus vitam*

vitam adimi, sed exilium permitti. Ita capite puniri eos, qui carmen in alium scripsissent, incredibiliter exhorruisse infamiam Romanos significat. Sed videat lector, an de capitis diminutione lex ista intelligatur, de qua inquit Festus: Capite diminutus appellatur, qui ciuitate mulctatus est: qui liber alteri mancipio datus est, cui aqua & ignī interdictum est, quæ à iureconsultis maxima capitis diminutio nominatur. Nam capitis diminutio est illis triplex: maxima, minor, minima. Hoc admonendi gratia dixerim, nõ interposita sententia mea. Horatius in epistola ad Augustũ: Quinetiam lex pœnáque dicta, malo quæ nolles carmine quenquam describi. vertere modũ formidine fustis. Porphyrio fustuarium dicit supplicium esse constitutum in autorem carminum infamium. Acron in metaphoram vertit dictum.

Capitis diminutio

o Actitauissent.] *Codex vetustus occentauisset, credo melius. Festus: Occentassent antiqui dicebant, quod nunc conuitium fecerint dicimus: quòd id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possit, quod turpe habetur.*

Occentare

Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari. CAP. X.

SEd maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam sagitia, quæ non admiserunt, de se dici volunt: dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus induant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant: siue homines ista commiserint, quos deos haberi volunt, qui humanis erroribus gaudent, pro quibus etiam se colendos mille nocendi fallendíque artibus interponunt: siue etiam nullorum hominum illa crimina vera sint, quæ tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, vt ad sceleſta ac turpia perpetranda, velut ab ipso cælo traduci in terra, satis idonea videatur autoritas. Cùm igitur Græci talium numinum seruos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poetis nullo modo putauerunt: vel diis suis etiam sic consimilari appetentes: vel metuentes, ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo, illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quòd etiam a scenicos actores earundem fabularum, non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque De republica libro commemoratur, b Æschines Athenienſis, c vir eloquentissimus, cùm adoleſcens

tragœdias actitauisset, rempublicam capessiuit: & Aristodemum [d] tragicũ item actorem maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cùm easdem artes eosdémque scenicos ludos, etiam diis suis acceptos viderent, illos per quos agerentur in infamium loco ac numero deputari.

L. VIVES.

a Scenicos actores earundem fabularum.] *Aemilius Probus de Græcis loquens: In scenam verò prodire, & populo esse spectaculo nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atque ab honestate remota ponuntur.*

Aeschines b Æschines.] *Athenienſis orator, Demosthenis inimicus, tragœdias egit in scena. Ideo Demosthenes in oratione De corona, πίθηκον eum vocat. Quintilianus hypocritam eum fuisse dicit: id est, histrionem. Plutarchus in 10. rhetoribus exercuisse eũ tragœdias scribit. Idem Philostratus in Sophistis, qui eum non coactum vertisse solum exilij gratia scribit, sed quum iudicio de Ctesiphonte victus esset, ad Alexandrum contendisse, qui tunc Asiæ imperabat: vbi verò de eius morte in itinere intellexit, flexisse cursum Rhodũ, captumq; insulæ amœnitate studiis apta, resedisse eo in loco. Aeschines ipse epistola quadam ad populum Atheniensem affirmare videtur histricam se artem desiisse, antequam ad rempublicam accederet.*

c Vir eloquentissimus.] *Eloquentissimum fuisse satis constat, & quidem ampla & decora voce, nec desunt qui proximum ei post Demosthenem locũ assignent, natura magis valuit, quàm arte. Quidam illum nullius fuisse discipulum tradunt, sed repente è scriba factum oratorem, dixisseque primum aduersus Philippũ Macedoniæ regem: hinc famam popularem gratiámque auspicatum, ideo & missum ad eundem regem legatum. Alij magistros ei dant Platonem & Isocratem, quidam Leodamanta. Genus illud dicendi Rhodium, inter Asianum & Atticum medium Aeschines Rhodi in secessu instituit, cùm ibi aperuisset scholam.*

Aristodemus d Aristodemum.] *Hic, vt Demosthenes scribit, legatus ad Philippum profectus est cum Demosthene ipso & Aeschine. Hic est Aristodemus, quem cùm rogasset Demosthenes, quid mercedis accepisset, vt ageret, illéque talentum respondisset: At ego, inquit Demosthenes, plus accepi vt tacerem. Autor Critolaus.*

De

De scenicis apud Græcos in reipub. administrationem receptis, eo quòd placatores deorum iustè ab hominibus spernerentur.

CAP. XI.

Hæc Græci turpiter quidem, sed sanè diis suis omnino congruenter, [a] qui nec vitam ciuium lacerãdam linguis poetarũ & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum vitam eisdem ipsis diis volentibus & libentibus carpi: & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur, quæ numinibus quibus subditi erant, grata esse cognouerant, non solùm minimè spernendos in ciuitate, verùm etiam maximè honorandos putauerũt. Quid enim causæ reperire possent, cur sacerdotes honorarent: quia per eos victimas diis acceptabiles offerebãt, & scenicos probrosos haberent, per quos illam voluptatem siue honorem diis exhiberi petentibus, & nisi fieret irascentibus, eorum admonitione didicerant: cùm præsertim [b] Labeo, quẽ huiuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis, ista etiam cultus diuersitate distinguat: [c] vt malos Deos propiciari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atq; iucundis: qualia sunt, vt ipse ait, ludi, conuiuia, [d] lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si Deus iuuerit, diligẽtius disseremus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, siue diis omnibus omnia tanquã bonis permixtè tribuãtur, neq; enim esse decet deos malos, cùm potius isti quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali: siue certa discretione, sicut Labeoni visum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competentissimè Græci vtroſq; honore dignos ducunt, & sacerdotes per quos victimæ ministrantur, & scenicos per quos ludi exhibentur. Ne vel omnibus diis suis, etsi ludi omnibus grati sunt, vel quod est indignius his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere conuincantur iniuriam.

L. VIVES.

a Qvi nec vitã ciuium.] *Sisitheus cùm populo comœdiam exhiberet, qua Cleanthem Stoicum conuiciis proscindebat, cæteris indignantibus ferunt philosophum dixisse, iniquum esse, cùm Herculem & Dionysius maledictis histrionum passim incessantur, nec irascantur, homines irasci.*

b Labeo.] *Labeones fuerũt tres, maxima iuris ciuilis scientia præditi: sed vnus omniũ doctissimus Antistius Labeo, qui cum Cæsare nes*

Labeo

Augusto vixit. Trebatij Testæ discipulus: non iuris modò, sed totius quoque antiquitatis, omniúmque artium peritissimus, & planè polyhistor: vt refert Gellius. Augusto non admodum charus propter magnam ingenij linguæq; libertatem. Opinio hæc eius ex Platonica & Stoica disciplina videtur manasse, quanuis nõnullis immutatis. Nam Platonici deos omnes bonos dicebant: inter dæmonas verò, & heroas quosdam bonos, quosdam malos. Porphyrius in sacrificiis ait, verum & pium cultorem nunquam sacrificaturum aliquod animal diis, sed dæmonibus. Idem in libro De via intelligibilium fusius explicat, qui boni dæmones, qui mali, sed de hoc alibi.

Sacrificia tristia

c Vt malos Deos.] *Quo peiores dij sunt, & inferiores, eo tristiore genere supplicationum volunt propitiari, vt dij inferi, Pluto, Proserpina, & alij. Lucanus verbis Erictus ad inferna numina:*

Si vos satis ore nefando
Pollutóque voco: si nunquam hæc carmina fibris
Humanis ieiuna cano: si pectora plena
Sæpe dedi, & laui calido prosecta cerebro.
Si quis, qui vestris caput extáque lancibus infans
Imposuit, victurus erat.

d Lectisternia.] *De his libro tertio.*

Quòd Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos, melius de se, quàm de diis suis senserunt.

CAP. XII.

AT Romani sicut in illa De repub. disputatione gloriatur Scipio, probris & iniuriis poetarũ subiectam vitam famámque habere noluerunt, capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet. Quod ergo se quidam satis honestè constituerunt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè. Quos cùm scirent non solùm patienter, sed etiam libenter poetarum probris maledici, isque lacerari, se potius quàm illos huiuscemodi iniuriis indignos esse duxerũt, séque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solennitatibus miscuerunt. Itáne tãdem Scipio laudas hanc poetis Romanis negatam esse licentiam, vt cuiquam opprobrium infligerẽt Romanorum, cùm videas eos nulli deorum peperciſſe vestrorum? Itáne plutis tibi habenda visa est existimatio vestræ [a] curiæ, quàm Capitolij, imò Romæ vnius quàm cæli totius: vt linguã maledicam in ciues tuos exerere poetæ etiam lege prohiberẽtur, & in deos tuos securi; tanta conuitia nullo senatore, nullo cẽsore, nullo principe,

cipe, nullo pontifice prohibente iacularentur? Indignum videlicet fuit vt Plautus, aut Nęuius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Caroni maledíceret: & dignum fuit vt [b] Terentius vester flagitio Iouis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret.

L. VIVES.

a CVriæ vestræ quàm Capitolij.] *Curia locus, in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur: Capitolium pro ipsis diis.*

b Terentius vester.] *Nam familiarissimus Scipioni & Lælio dicitur fuisse, quin & adiutari ab illis in scribendis fabulis poetam putauerunt multi: quod Terẽtius ipse in prologo Adelphorũ subsignificat. De Scipione Memmius opinatur, in Oratione pro seipso. Et Quintilianus meminit in x. Instit. De Lælio Corn. Nepos, & Cicero in epistola quadam ad Atticum, licet ex aliorum sententia.* *Terentius*

Debuisse intelligere Romanos, quòd dii eorum qui se turpibus ludis coli experebant, indigni essent honore diuino.

CAP. XIII.

SEd responderet mihi fortasse si viueret: Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dii sacra esse voluerunt, cùm ludos scenicos, vbi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus inuexerunt, & suis honorib. dicari exhiberíque iusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse Dei veri, nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret miniméq, oporteret, si ludos expeterẽt agẽdos cõuitiis Romanorũ, quomodo quæso dij colẽdi putati sunt, quomodo non detestãdi spiritus intellecti, qui cupiditate fallẽdi inter suos honores sua celebrari crimina popoſcerunt? Itémq; Romani, quanuis iam superstitione noxia premerentur, vt illos deos colerẽt, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines cõsecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularũ nequaquam honorauerunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: [a] Cùm artem ludieram scenámq; totam probro ducerent, genus id hominum nõ modò honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri & notatione censoria voluerunt. Præclara sane, & Romanis laudibus annumerãda prudentia. Sed vellem seipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim rectè quisquis ciuiũ Romano-

rum esse scenicus elegisset, non solùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verumetiam cēsoris nota tribū tenere propriā minimè sinebatur. O animū ciuitatis laudis auidum [c] germanę, Romanum. Sed respōdeatur mihi, qua consentaneā ratione homines scenici ab omni honore pelluntur, & ludi scenici deorū honoribus admiscētur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non nouerat: quæ etsi ad oblectamētum voluptatis humanæ quærerētur, & vitio morū irreperēt humanorū, dij eas sibi exhiberi petiuerūt? Quomodo ergo abiicitur scenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notatur actor, si adoratur exactor? In hac cōtrouersia Græci Romaniq; concertāt. Græci putāt rectè se honorare homines scenicos, cùm colant sudorū scenicorum flagitatores deos. Romani verò hominib⁹ scenicis nec [e] plebeiam tribum, quātò minus senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione huiusceemodi ratiocinatio summam quæstionis absoluit. [f] Proponūt Græci: Si dij tales colēdi sunt, profectò etiam tales honorandi sunt. Assumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorādi sunt. Concludunt Christiani: Nullo igitur modo dij tales colendi sunt.

L. VIVES.

Histrionū infamia

a CVm artem ludicram.] *Necesse erat histriones perditissimos fuisse moribus, & deploratæ nequitiæ, cùm in ea ciuitate pro ciuibus non haberentur, cuius erant tam multa milia hominum flagitiosorum & facinorosorum tines. Moueri tribu, & stipēdia non facere histriones, autores sunt Liuius & Valer. nisi potestas roget. Nam tum videtur cogere, quod Decimo Laberio cōtigit, rogante Cæsare, vt mimum suum ageret in scena, qui nihilominus fuit post histricam artem eques Romanus: nam qui inuitus cōmittit in legem, non videtur committere. Excipiuntur ab ea lege actores Atellanarum, quæ sunt fabulæ seueriores, iocis Italicam priscam disciplinā redolētibus conditæ. Liu. & Valer. Ideo nec deponunt in scena personam, aut alij histriones. Festus.*

Atellanæ

b Notatione cen.] *Quæ de moribus & fortunis vniuscuiusque fiebat quinto quoque anno.*

Germani

c Germanéque Rom.] *Germanum, inquit Thomas Valois, id est, immane: nam Germani immania habēt corpora. ô hominem germanum negatorē: quid enim aliud possim dicere? Mihi nequaquā potuit illud declarari: quo pacto librū quis intelligat, quacunq; de re sit ille cōpositus, qui linguā, qua scriptus est, ignoret. Sæpe hac de re cū hominibus*

meo iudicio non imperitis, suo peritissimis, disputaui: me nō intelligere diceham, quemadmodū Scotus, Occam, & similes sacros scriptores intelligere atq; enarrare potuerint: Accur. Bar. & Bal. iura, cùm Latinè nesciuerint: quo sermone & hæc & illi traditi essent. Repugnabant illi mihi, & fieri posse contendebant, ac si intelligere aiebāt quæ me ipse negarē. Cedo illis, & quod nō capiam, stupori mei ingenij imputo: quanquā hīc velim me doceant, num mysteriū aliquod prædicatores isti occuluerint, cùm germanū exponunt, id est, immane: & Romanū, id est, altum. Quòd si sic est, clamabo insidias nobis simplicibus à callidis hominibus fieri. Nec esse rem ferendam, maiore cōmentatore indigere cōmentatorem, quàm eū quem enarret, nisi fortè sensus hic aliquis est eruendus anagogicus vel tropologicus, relicto literali. Nos homines crassi, germanū pro vero, natiuo, expresso, genuino accipi in Latina lingua scimus. Sic Cicero, vt vnū exemplū pro multis milibus afferā, Act. in Verrem 5. Tum multa, tū hoc nemini me dicere, facilè esse perspicuū, quantū inter hunc, & illum Numidicū verum ac germanum Metellū interesset. Ita germanè Romanū, id est, verè Romanum: Romanus verè, Augustinus pro generoso, & in omne honestū erecto dixit. Acutiores isti homines & solidioris eruditionis, verbis relictis res ipsas & corpora apprehendūt, nec quæuis corpora, sed humana, & eadē immania. Eiusdē farinæ, sicut dicūt, est & illud, quod tertio post capite, Apicē quem flamē in capite gestat, historiographū quendā esse dicit, quasi verò parū esset, hominē repente ex lino fecisse, maiore artificio quā Prometheus ex luto finxerit, nisi etiā historicus crearetur mira & plus quā diuina artificis dexteritate, qui suā fœturā eruditam produxerit, cùm Deus nos rerū omniū rudes edat.

Germani

Romæ ordines

d Diu virtus Romana.] *Quadringentos ferè per annos.*

e Plebeiam.] *Ordines Romæ erant tres, senatorius, equester, plebeius, qui erat infimus, de quibus alibi. Plebeiam dixit tribum, non quòd vlla esset tribus plebeia, sed in vnaquaque essent homines plebei & de fœce vulgi.*

f Proponunt Græci.] *Dialectici & eos sicuti rhetores, tres partes faciunt perfectæ argumētationis, qui Græce dicitur syllogismus, Latinè ratiocinatio. Prima, qua exponitur summa argumentationis: hæc est expositio, siue propositio. Altera, cum propositione assumpta rem continet specialius, de qua aliquid volumus colligere: hæc est assumptio. Tertia, quæ ratiocinationē claudit, cōplexio. Nec refert quibus hæc distincta sint locis. Interim complexio est prima, sæpe assumptio secunda, vel vltima. Pseudodialectici hæc omnia confundunt, vt sunt bonarum omnium artium expertes, & locum existimant natu-*

Syllogismi partes

rat mut

xas mutare rerum, ex seipsis omnia metientes, qui cùm in scholis plus sint quàm viri, extra scholas in vita cõmuni minus quàm infantes.

Meliorem fuisse Platonem, qui poetis locum in bene morata vrbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari. CAP. XIIII.

DEinde quærimus, ipsi poetę talium fabularum compositores, qui Duodecim tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, tam probrosa in deos cõuitia iaculantes, cur non vt scenici habeantur inhonesti? Et qua ratione rectum est, vt poeticorum figmẽtorum & ignominiosorũ deorum [a] infamentur actores, honorẽtur autores? [b] An fortè Platoni Græco potius palma dãda est, qui cum ratione formaret, qualis esse ciuitas debeat, tanquam aduersarios ciuitatis poetas censuit vrbe pellendos. Iste verò & deorum iniurias indignè tulit, & fucari corrumpíque figmentis animos ciuium noluit. Confer nunc [c] Platonis humanitatem à ciuibus decipiendis poetas vrbe pellentem, cum deorũ diuinitate honori suo ludos scenicos expetẽte. Ille, ne talia vel scriberentur, [d] etsi non persuasit, disputando tamen suasit ledo extorserũt grauitati & modestiæ Romanorũ. Nec rantùm hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi solenniter exhiberi. Cui tandem honestius diuinos honores decerneret ciuitas, vtrũ Platoni hæc turpia & nefanda prohibẽti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit? [e] Hũc Platonem Labeo inter semideos commemorandũ putauit: sicut Herculẽ, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit, [f] sed vtrosq; inter numina collocat. Verũtamen istũ quem appellat semideum, non heroibus tantùm, sed etiam diis ipsis præferendum esse non dubito. Propinquãt autem Romanorũ leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poetica figmẽta condemnat, isti autem poetis adimũt saltem in homines maledicendi licẽtiam: [g] illic poetas ab vrbis ipsius habitatione repellit, isti saltem actores poeticarũ fabularũ remouent à societate ciuitatis: & si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, forte vndiq; remouerent. Nequaquã igitur leges ad instituendos bonos, aut corrigendos mores malos à diis suis possent accipere, siue sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque cõuincunt. Illi enim honori suo deposcũt ludos

ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellũt homines scenicos: illi celebrari sibi iubent figmentis poeticis opprobria deorũ, isti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poetarũ. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini restitit, [h] & ab indole Romanorũ quid perficiendum esset, ostẽdit: qui poetas ipsos vel pro arbitrio mentiẽtes, vel hominibus miseris, quasi deorũ facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta viuere noluit. Nos quidẽ Platonem, nec deũ, nec semideũ perhibemus: nec vlli sancto angelo summi Dei, nec veridico prophetæ, nec apostolo alicui, nec cuilibet Christi martyri, nec cuiquã Christiano homini cõparamus, cuius nostræ sententiæ ratio Deo prosperante suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quando quidem ipsi volunt fuisse semideum, præferendum esse censemus, si non Romulo & Herculi: [i] quanuis istum nec occidisse fratrem, [k] nec aliquod perpetrasse flagitium [l] quisquam historicorum [m] vel poetarum [n] dixit, aut [o] finxit: [p] certè vel Priapo, vel alicui [q] cynocephalo, postremò vel [r] Febri, quæ Romani numina [s] partim peregrina receperunt, [t] partim sua propria sacrauerũt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus, vel imminentia prohiberent, vel insita extirpanda curarent dij tales: qui etiam seminanda & augenda flagitia curauerunt, talia vel sua, vel quasi sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes: vt tanquam autoritate diuina sua sponte nequissima libido accederetur humana: frustra hoc exclamante Cicerone, [v] qui cùm de poetis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit: Clamor & approbatio populi, quasi magni cuiusdam & sapiẽtis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehũt metus? quas inflammant cupiditates?

Actor Autor

L. VIVES.

a INfamẽtur actores.] *Actores ab agendo, histriones qui agunt fabulam in scena. Autores, qui eam scribunt poetæ: quãuis autor latissimè pateat, quæ sunt literarij ludi.*

Poetas Plato è rep. expulit

b An fortè Platoni.] *Plato lib. De rep. 2. Poetas ex ea ciuitate, quam optimã instituit, expellit, propter flagitia & scelera, quæ diis tanunt. Et in decimo volumine eiusdem operis, cùm multa dixisset in eos Socrates, locum totum claudit, vt sentiat expellẽdam poesim, quæ affectus inducit parum viriles: illam verò retinendam, quæ masculæ est & casta. Itaque non omnem poeticam ille damnat: nam poetas interd*

Quos poetas nõ expellit Plato

interdum diuinũ genus vocat, cùm scilicet sacros concinunt hymnos. Quòd si cecinerint poetæ virũ bonum, tametsi pauperem fœlicem esse: contrà malum & diuitẽ & infœlicem: si non nimis corrumpantur licentia, nec rabie percellantur, nec impellantur assentatione, neq; ea canant, quæ bonos mores corrumpant, vtiles sunt reipublicæ Platonicæ.

Humanitas

c Platonis humanitatem.] *Hîc humanitas non accipitur vel pro ingenita quadam animi mãsuetudine, hominumq; beneuolenti, quæ φιλανθρωπία dicitur, nec pro eruditione in artes bonas, quæ παιδεία, sed pro hominis natura, qua homines sumus: sicut bonitas, qua boni. Ostendit id quod sequitur. nam diuinitati comparatur, in hoc significatu est etiam reperire apud alios, vt apud Cicer. 1. De Orat.*

Suadere

Persuadere

d Etsi non persuasit.] *Miror vel ex hoc loco non admonitos esse nostros philosophos & theologos, quid inter persuadere & suadere interesset. Sed illi quod à miraculo non procul abest, Latina sine Latinitate intelligunt, Græcitatis peritiores, cùm ne legere quidẽ sciant Græcè. Apud hanc enim gentem πείθω vtrunque est, & suadere, & persuadere.*

e Hunc Platonem Labeo.] *Ordines deorum ex Varrone, deinde ex Platonicis aliis libris ponam. Romani quosdam deos summos nominabant, medioxumos alios, alios heroes infimos, quasi terrestres, ab ἔρα, quam veteres terram dicebãt: vt Capella perhibet. Medioxumos dixere, quos merita in cælum vocarunt, vt scribit Cicero in Leg. hoc est semideos, velut hybridas quosdam ex mortali & immortali progenitos: vt Romulum, Herculem, Æsculapium, Tyndaridas, & similes. Heroes sunt ex vtroque mortali parente nati, qui meritis fæliciorem quandam nacti sunt sortem, quàm vulgus generis humani. Addunt quidam Semones, de quibus alio loco.*

Heroes

f Sed vtrosque inter numina.] *Eos qui sanctè vixissent, & ex hac vita migrassent, in deorum numero veteres Romani esse censuerunt, eorúmque festa Necia sunt appellata. Cicer. 2. De leg.*

Necia

g Ille poetas ab vrbis.] *In vetustis codicibus, Brugensi & Colonensi sic legitur: Ille poetas ab vrbis ipsius habitatione, isti saltem actores talium fabularum remouent à societate ciuitatis, & si contra deos.*

Indoles

h Et ab indole Romanorum.] *Ab inchoata virtute, ab initio, ab specimine, quanuis & plenã virtutem interdum significat. sed hîc id quod dixi, declarat quod sequitur, quid perficiendum esset, ostẽdit.*

i Quanuis istum nec occidisse fratrem.] *Quod fecit Romulus qui occidit Remum.*

k Nec aliquod perpetrasse.] *Vt Herculẽ, qui stupris, libidinibus, rapinis,*

rapinis, latrociniis, homicidiis totum inquinauit orbem: quem illi purgatum ab eo existimabant.

l Quisquam historicorum.] *Vt de Romulo faciunt.*

m Vel poetarum.] *Vt de Hercule.*

n Dixit.] *Historicus.*

o Finxit.] *Poeta.*

Priapus

p Certè vel Priapo.] *Diodorus initium colendi Priapi hoc tradidit: Cùm Osiris Aegyptiorum rex à Typhone fratre impio & facinoroso homine esset cæsus, corpus eius inter conscios coniurationis est diuisum: virilia cùm nemo vellet recipere, in Nilũ flumen sunt abiecta. Typhone ab Iside Osiridis coniuge deuicto, cætera Osiridis partes sunt inuentæ præter pudenda, quæ Isis sacrauit, coliq; multis ceremoniis instituit, eiq; qui in Aegypto initiabantur, prima sacra faciebãt: nominatusq; est Priapus: occulto nomine, quòd veteres honestiore vocabulo sic nominarent inhonesta. Hunc Græci Phallum & Ityphallum nuncupant: ex Latinis Columella lib. 11.*

Ityphallus

Sed truncum fortè dolatum.
Arboris antiquæ numen venerare Ityphalli,
Terribilis membri: medio qui semper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.

Erat enim hortorũ custos. Diodorus Typhonẽ quoq; nominatum eum perhibet. Idem autor est filium hunc fuisse Veneris & Dionysij natũ, vt inquit Seruius & Valerius Flaccus Lãpsaci, quæ ciuitas est Hellespõti: ideo Lãpsacenus est dictus, & Hellespontiacus. Verg. 4. Geor.

Et custos furum atque auium, cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Et in opere obsceno loquitur Priapus:

Patria mulctabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampsace Gallus ero.

Alij in Priapo vrbe natũ putãt, haud procul à Lãpsaco propter vineta: esse ad Hellespontũ sacra Priapi orta Strabo putat. Recẽs est hic deus, & ab Hesiodo ignoratus: quẽ Fulgẽtius inter Semones collocat, & cælo receptũ nondum esse perhibet, propter tenuitatem meritorum.

Cynocephalus

q Cynocephalo.] *Ad verbũ canicipiti. Diodorus lib. 4. Cynocephalos corpore humano voceq; dicit esse, caninis capitibus, fera anima lia atq; indomita, multosq; in insulis Nili. Osiris Anubin habuit filiũ, qui patrẽ in peregrinatione secutus, canis imagine p insignib. vsus est: idcirco & huius animalis forma in Aegypto est cultus, & latrator à Verg. dicitur li. 8. tũ etiã quòd significabatur custos corporis Osiridis & Isidis. Sũt qui putẽt hũc esse Mercuriũ, à sagacitate sic dictũ.*

Cynocephalus

Anubis

Febris dea

r Febri.] *Romani aras multas Febri erexerunt. Veteris cuiusdam in Palatio meminit Cicero 2. De leg. eiusdem Valerius in Antiquis instit. & Plin. lib. 2. tum & alterius in area Marianorum monumentorum, tertiæ quoque in summa parte vici longi.*

s Partim peregrina.] *Lucanus ad Aegyptum:*

Nos in templa tuam Romana accepimus Isim,
Semicanesq; deos, & sistra mouentia luctum.

t Partim sua propria.] *Vt Febrim.*

v Qui cùm de poeticis agens.] *In antiquis codicibus sic legitur. Qui cùm de poetis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit, clamor, &c. Puto hæc esse ex libris De repub. In tertio Tusculan. sic ait de causis, quæ virtutis semina à natura nobis indita corrũpunt, loquẽs: Accedũt etiam poetæ, qui cùm magnam speciem doctrinæ sapientiæq; præ se tulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus. Cùm verò accedit eodem maximus quidam magister, populus atque omnis vndique ad vitia consentiens multitudo, tum plànè inficimur opinionum prauitate, à naturáque ipsa desciscimus. Similia lib. 2. & 4. plurima, quæ velut digito indicasse sat fuerit, ne verbositate librum & lectorem oneremus.*

Quod Romani quosdam sibi deos non ratione, sed adulatione instituerunt. CAP. XV.

VÆ autem illis eligẽdorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adulatio est? quando istum Platonẽ, quem semideũ volunt, tantis disputationibus laborãtem, [a]ne in animis malis, quę præcipuè cauenda sunt, mores corrumperentur humani, nulla ædicula sacra dignum putarunt, & Romulum suum diis multis prætulerũt: [b]quanuis & ipsum semideum potius quàm Deum, velut secretior eorum doctrina commendet? [c]Nam etiam flaminem illum instituerunt, [d]quod sacerdotij genus adeò in Romanis sacris [e]testante apice excelluit, [f]vt tres solos flamines haberent tribus numinibus institutos: Dialem, Ioui: Martialem, Marti: Quirinalem, Romulo. [g]Nam beneuolentia ciuium velut receptus in cælum Quirinus est postea nominatus: ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratrib. Iouis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est: vt pro magno sacerdotium quod Ioui tribuerant, huic etiam hoc tribuerent, & Marti tanquam patri eius, forsitan propter ipsum.

L. VIVES.

a NE in animis malis.] *Sunt qui legant: Ne in animi malis alij*

lis, alij: Ne à malis, optimè omnium, Ne animæ malis.

b Quanuis & ipsum semideum potius.] *Cicero in Leg. Diuos & eos qui cælestes semper sunt habiti, colunto. Illos quos in cælum merita vocarunt, Herculem, Liberũ, Aesculapium, Castorem, Poilucem, Quirinum.*

c Nam etiam flaminem.] *De flamine quæ dicam, erũt ex Varrone, Dionysio, Festo, Plutarcho, Gellio, Seruio. Inter sacerdotũ ordines Numa Põpilius quosdã fecit, dixítque flamines, quorũ insigne erat galerus, vt pontificibus, sed filũ in eo inerat lanæ albæ, hinc filamines appellatos, quasi pilamines. Sunt qui dicant à pileo, quod non procedit: nam & pontifices pileos habebant. Alij quasi filamines à filo, tum etiam quòd per æstatem, cùm propter calorem galerũ gestare non possent, lini filis caput amiciebant. Nam nudis esse capitibus sub dio religio erat, festis tamen diebus inter sacra pileo eos vti erat necesse. Appianus Alexandrinus flaminem Dialem semper velo & galero festis profectíisque diebus vti solere, scribit. Sunt qui à flammeo, quod genus est tegminis capitis, quanuis mulierum potius quàm virorũ hoc genus. Sacerdotes primùm Numa tres creauit: Ioui vnũ, qui dicitur Dialis, à Dios, quod est Iouis: Marti vnum, qui Martialis: Quirino vnum, qui Quirinalis. Pluribus diis eundem esse flaminem, vel eidem deo plures non licebat. Auctus est sensim hic numerus, & xv. tandem fuerunt, sine iis qui consecratis Cæsaribus per adulationem sunt dati, vt C. Cæsari dictatori lege Antoniana, quod Cicero 2. Philipp. indignatur, & Augusto, & aliis permultis. Verũ præcipui semper fuere, quos Numa instituit, inter quos maximo fuit Dialis, qui Ioui sacra faciebat: galeróque solus vtebatur albo, maximáq; dignationis est dictus. Cuius ceremonias & leges scribunt, cùm Plutarchus in Problematis, tum Gellius lib. x. ex Fabio Pictore, Massurio Sabino, Varrone, & aliis. Minimus inter omnes flamines erat Pomonalis, quòd leuissima esset Pomona dea, quæ pomis præest. Pomona dea Alij erant mediocris maiestatis, vt Volcanalis Vulcani, Furinalis Furideæ, Falacer Falacris patris, Palatualis deæ, in cuius tutela erat Palatium, Floralis Florę matris.* Flamẽ

d Quod sacerdotij genus adeò in Ro. sacris.] *Flamines tametsi maximæ autoritatis, tamen pontificis max. dicto audientes erant. Sic populus iussit primo bello Punico, cùm L. Metellus, pont. max. Posthumium flaminem Martialem consulem non est passus à sacris discedere. Sic bello Asiatico primo, cùm P. Licinius pont. itidem max. iter in Sardiniã Q. Fabij Pictoris prætoris flaminis Quirinalis impediuit.*

e Testante apice.] *Apex sustigiũ est, & summum aliquid alicui additũ rei. In flamine est id, quod in capite gestat, pileus scilicet, vel fila lanea. Lucanus lib. 1. Et tollẽs apicem generoso vertice flamen. Valer. lib. 1. At Sulpitio inter sacrificandũ apex prolapsus eidem sacerdotiũ abstulit. Apicẽ non dabant Romani, nisi principibus sacerdotibus, vt nũc mitras. Seruius lib. 8. Aeneid. Et vocabant apicẽ ab apendo, quod est vincire: vnde aptus, & apiculum filũ, quo flamines velatum apicem gerunt. Festus de his apicibus loquitur. Vergil. in 8.*

Hinc exultantes Salios, nudósque Lupercos
Lanigeróſque apices.

f Vt tres solos.] *Præcipuos & veros flamines, quique prisca illa erant flaminum autoritate.*

Romulus deus

g Nám beneuolentia ciuium.] *Mortuo Romulo senatus in suspicionem populo venit, tanquam illum in consilio laceraſſent. Leuata est multitudo testimonio Iulij Proculi, qui iurauit se Romulum vidisse euntem in cælum. Liuius lib. 1. Ennius his verbis inducit populum Romanum lamentantem:*

O Romule Romule die,
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt.
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ô genitor patriæ, ô sanguine dis oriunde.

Quirinus

h Quirinus est postea.] *Multis mutata nomina post deificationẽ, vt augustiores videantur relicto humano nomine, sic quæ mulier Lauda, Nemesis dicta est dea: quæ Circe, Maria: quæ prius Ino, post factа deã Matuta: qui Aeneas, postea Iupiter indiges. Quirinus nominatus est in gratiam Sabinorum, propter quos Romani homines Quirites appellati, à Curibus Sabinis, siue, vt Ouidius inquit:*

Quòd hasta quiris priscis est dicta Sabinis,
Bellicus à telo venit in astra Deus.
Siue suo regi nomen posuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.

Quòd si diis vlla esset cura iustitiæ, ab eis Romani accipere debuerunt præcepta viuendi potius quàm leges ab aliis hominibus mutuari. CAP. XVI.

SI autem à diis suis Romani viuẽdi leges accipere potuissent, nõ aliquot annos post Romam cõditam ab Athenien sibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen vt non acceperũt, tenuerunt, sed meliores & emẽdatiores facere conati sunt: b quãuis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis autoritate se instituisse cõfinxerit. Quod prudenter

dẽter Romani credere noluerũt, c propterea nõ inde acceperũt. d Numa Põpilius, qui Romulo successit in regnũ, quasdã leges, e quæ quidẽ regẽdæ ciuitati nequaquã sufficerẽt, cõdidisse fertur. Qui eis etiã multa sacra cõstituit: nõ tamẽ perhibetur easdẽ leges à numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala vitę, mala morũ: quæ ita magna sunt, g vt his doctissimi corũ viri etiã stãtibus vrbib⁹ respublicas perire cõfirmẽt? dij corũ ne suis cultoribus acciderẽt minimè curarũt, imò verò vt augerentur, sicut suprà disputatũ est, omnino curauerunt.

L. VIVES.

Leges xij. tabularũ

a A Bˢ Atheniẽsibus mutuarentur leges.] *Anno ccc. ab Vrbe condita, post multas inter plebem, & patres dissensiones, tres legati missi sunt in Græciam, iussi leges Solonis describere, & mores atque instituta reliquæ Græciæ cognoscere: vt componi status ciuitatis Romanæ exemplo Græcorum posset. Athenis Charephanes erat Archon, Olympiade lxxxij. Gnauiter negotium est à legatis trãsactũ, & proximo anno redierũt, creatiq; sunt decẽuiri legum ferendarũ, qui primùm decẽ tabulas iuris ciuilis Ro. scripserũt, deinde addiderunt duas, approbatæq; sunt omnes comitiis cẽturiatis: atq; hæ sunt nobilissimæ leges Duodecim tabularũ. Liu. li. 3. & Dionys. 10. & alij.*

Lycurgi leges quales

b Quanuis Lycurgus.] *Inclytæ sunt Lycurgi leges, quas ille Lacedæmoniis dedit, ex Apollinis Delphici, vt finxit, oraculo. Pleni sunt Græcorum & Latinorũ libri Lycurgi huius legũmq; prædurarum, quas Spartanis tulit. Est & liber à Xenophonte de illis ipsis legibus editus, multa etiam à Plutarcho de iis conscripta: ideo in re nota non ero lectori fastidio.*

c Propterea non inde.] *Adde quod magis ad ciuilem vitam, & mansuetudinem faciebant Solonis, quàm Lycurgi leges agrestes & sanguinariæ, vt Plato & Arist. notarunt. Finis enim earum non erat alius, quàm vt optimos bellatores facerent Spartanos.*

d Numa Pompil.] *Curibus Sabinis natus est vir sua ætatis optimus. De hoc Liu. lib. 1. & Dionys. & Plutarch. in eius vita, & alij quamplurimi.*

e Quæ quidem regendæ ciuitati.] *Hoc satis notum est: nam leges aliunde petierunt.*

f Nõ tamen perhibetur.] *At Aegeriæ cõgressus simulauit, sed nymphæ potius quàm deæ, & fabulam esse constabat. De hoc alibi.*

Plauti dictum ex Per

g Vt iis doctissimi eorum viri.] *Facere non possum quin festiuissimum quoddam Plauti dictũ ex Persa huc adducam: rogat virginem Sagaristio seruus, vt munitũ tibi visum est oppidum? respõdet sa*

illa: Si incolæ bene sunt morati, pulchrè munitum arbitror: perfidiæ & peculatus ex vrbe & auaritia si exulant, quarta inuidia, quinta ambitio, sexta obtrectatio, septima periurium, octaua indiligentia, nona iniuria, decima, quod pessimum aggressu, scelus. Hæc nisi vnde aberunt, centuplex murus rebus seruandis parùm st.

De raptu Sabinarum, aliisque iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

CAP. XVII.

AN fortè populo Rom. propterea leges nõ sunt à nullis hominibus constitutæ, [a] quia, sicut Saluſtius ait, Ius bonúmque apud eos non legibus magis quàm natura valebat? [b] Ex hoc iure ac bono credo [c] raptas esse Sabinas. Quid enim iustius & melius, quàm filias alienas fraude spectaculi inductas, nõ à parẽtibus accipi, sed vi vt quisque poterat auferri? Nam si iniquè Sabini facerent negare postulatas, quantò fuit iniquius rapere non datas? Iustius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium corregionalibus & confinalibus suis negasset petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius ibi fieret, vbi Mars filiũ suum pugnantem iuuaret, vt coniugiorum negatorum armis vlciscereturiniuriam, & eo modo ad fœminas quas voluerat, perueniret. Aliquo enim fortasse iure belli iniustè negatas, iustè victor auferret. Nullo autem iure pacis non datas rapuit, & iniustum bellum cum earum parentibus iustè succensentibus gessit. [d] Hoc sanè vtilius fœlíciúsque successit. [e] Quod etsi ad memoriã fraudis illius Circensium spectaculum manſit, facinoris tamen in illa ciuitate & imperio non placuit exẽplum: faciliúsque Romani in hoc errauerunt, vt post illam iniquitatem deum sibi Romulum consecrarent, quàm vt in fœminis rapiendis factũ eius imitandum, lege vlla vel more permitterent. Ex hoc iure ac bono [f] post expulsum cum liberis suis regem Tarquinium, cuius filius Lucretiam stupro violenter oppressérat, Iunius Brutus consul, [g] Lucium Tarquinium Collatinum maritum eiusdem Lucretiæ collegam suum, bonum atque innocentem virum, propter nomẽ & propinquitatem Tarquiniorũ coegit magistratu se abdicare, nec viuere in ciuitate permisit. Quod sceleris fauẽte vel patiente populo fecit, à quo populo consularis idẽ Collatinus, sicut etiã ipse Brutus acceperat. Ex hoc iure ac bono [h] Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui

Veientes

Veientes, grauissimos hostes populi Rom. post decẽnale bellũ, quo Romanus exercitus toties malè pugnãdo grauiter afflictus est, iã ipsa Roma de salute dubitãte atq; trepidãte, facilimé superauit, eorúmq; vrbem opulentissimam cepit: inuidia obtrectatorũ virtutis suæ, & insolẽtia tribunorũ plebis reus factus, tam ingratam sensit quam liberauerat ciuitatẽ, vt de sua damnatione certissimus in exilium sponte discederet: [i] & decẽ milibus æris absens etiam damnaretur: [k] mox iterum à Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare iam piget fœda & iniusta, quib[9] agitabatur illa ciuitas: [l] cùm potẽtes plebẽ sibi subdere conarẽtur, plébsq; illis subdi recusaret, & vtriusq; partis defensores magis studiis agerẽt amore vincendi, quàm æquum & bonum quicquam cogitarent.

L. VIVES.

a QVia sicut Saluſtius.] *In bello Catilinario de veteribus Romanis loquẽs: Ius est ciuilis æquitas vel scriptis legib. scripta, vel institutis aut moribus recepta. Bonũ est iuris ipsius origo & temperatio, atq; emẽdatio, quæ fit ex prudẽtia iudicis accõmodantis se rationi causæ, & flectẽtis legẽ ad causam, nõ causam ad legẽ: vt in hoc proposito Aristoteles de Lesbia norma dicit, quinto Ethicorũ. Hoc bonũ solet etiã bonũ & æquũ nominari, vt apud eundẽ Saluſtiũ in Iugurt. Fit reus Bomilchar magis ex æquo & bono, quàm ex iure gẽtiũ. Cic. in Bruto: Ita enim Crassus multa tũ contra scriptũ pro æquo & bono dixit. Dicitur etiã æquũ, siue æquitas. Cicero p Cecinna: Istũ locũ fugis, & reformidas, & me ex hoc, vt ita dicã, cãpo æquitatis, ad istas verborũ angustias, & ad omnes literarũ angulos reuocas. Quintil. in 4. Quo loco tamẽ iudicis natura noscẽda est, iurì magis an æquo sit opposita. Idẽ in 6. Iure pugnandũ an æquo? De his nos quædã in nostra Legũ æde diximus: plura & exactissima Gulielmus Budæus in Annot. Pãdect. explicãs illud à iurecõsultis nõ satis intellectũ: Ius est ars æqui & boni. Quo viro Gallia acutiore ingenio, acriore iudicio, exactiore diligẽtia, maiore eruditione nullũ vnquã produxit: hac vero ætate nec Italia quidẽ. Nihil est vsquã vel Græcorum, vel Latinorũ scriptorũ, quod ille nõ euoluerit, legerit, excusserit. Græca & Latina iuxtà & summè callet. Tã facilè vtraq; lingua loquitur, quã Gallica, quæ est ei vernacula, haud scio an etiã facilius. De libro Græco quæ sũt scripta, leget Latinè: de Latino Græcè. Hæc quæ videamus tã elaboratè, tã excultè ab eo cõscripta, ex tẽporali sunt ei facultate parta. Facilius tũ Græcè scribit, tũ Latinè, quã etiã earum linguarũ peritissimi intelligãt. Nihil est tã recõditũ, tã abstrusum in*

Ius

Bonũ

Bonũ

Aequũ

Guliel mi Budæi laus

Universidad de Deusto
Biblioteca

his linguis, quod nõ perneſtigarit, adierit, inſpexerit, & velut Cerberũ è tenebris produxerit in lucẽ. Infinitæ ſunt ſeu vocũ ſignificationes, ſeu loquẽdi figuræ ac proprietates, quas vnius Budæi opera ſanctos homines ſtudioſi priorib. ſeculis ignoratas. Et hæc quidẽ omnia tanta & tam admirabilia ipſe per ſe ſine magiſtro vllo perdidicit. Fœlix ac fœcundum ingeniũ, quod in ſe vno inuenit & doctorẽ, & diſcipulũ & docẽdi viam, rationémq;. Et cuius decimã partem alij ſub magno magiſtris vix diſcũt, ipſe id totũ à ſe magiſtro edoctus eſt. Nihil dico de ſcientia iuris, quæ per ipſum inſtaurari collapſa iam cœpit: nihil de philoſophia, cuius ipſe in Libris De aſſe id ſpecimen edidit, quod edere non quiuiſſet niſi homo, qui in omniũ philoſophorũ libris aſſiduo verſatus eſſet, maximoſq; in eis progreſſus haberet. Accedit his omnib⁹, quod haud dubiè cæteras res vniuerſas antecellit, probitas tantæ doctrinæ congrua decẽnſq;, tam rara, támque admirabilis, vt ſine cæteris ingenij dotibus monumẽti ſique miraculum poſſet videri: vt eruditione, ita & probitate ſuperiorem non habet. Qui in omni vita actibúſq; tã variis primas ſemper religioni partes attribuit. Qui vir cõiugatus liberorum plenus, nunquam commodis vllis & rei familiaris incrementis trũſuerſus eſt actus, ſemper ſeq; ſuámque fortunã rexit & moderatus eſt: nec à fortuna quantũuis magna ſpe propoſita, abripi ſeſe pmiſit, ſemper ſeipſum habuit in ſua poteſtate. Homo verſatus in legationib. in aula, inter prĩcipes viros nihil vnquã gratia dedit, nulli aſſentari in animũ induxit: patrimoniũ nunquã auxit, quod à recto vel pilũ latũ deflectere non ſuſtinuit, in ſeipſum acrior, quã in alios iudex: muneribus inuidioſiſſimis functus, nõ inuenit à quo labecula ſpargeretur vlla, vel ſuſpitione criminis quãlibet perſtrĩgeretur etiã in libera gẽte, nec omnino muta, & ſatis ſuſpicaci. Sentio me modum deſtinatæ breuitatis egreſſum, dũ me loquẽdi de amico lõgè optimo dulcedo tenuit. Nunc ad inſtitutũ reuertar. Eſt ergo Saluſtij ſenſus, æquitatem illam tũ ciuilem, quã Ius appellant, tũ etiam naturalẽ, quæ ingenita eſt à natura animis bene ſentiẽtiũ & iudicãtiũ, quæ nihil cum ſit melius, idcirco bonũ nominatur: nõ magis valuiſſe apud Romanos latis legibus, quàm naturalibus iudicijs hominũ ſapientiũ.

b Ex hoc iure ac bono.] *Acerba ironia.*

Sabinæ raptæ

c Raptas eſſe Sabinas.] *Cùm fœminas ad coniugium non poſſet à vicinis populis impetrare Romulus, ex cõſilio Numitoris aui & ſenatus, ludos ſe factũrũ ſimulauit Neptuno equeſtri: ita euocatis fœminis vicinarũ gentium, eas omnes potiſſimũ Sabinas medio ſpectaculo Romani rapuerunt. Sic enim inter Romulũ & ſuos conuenerat, quarto menſe poſt conditã Romã, vt Dionyſius perhibet ex Fabio Pictore, Plutarchus xiiij. Cal. Septemb. dicit. Conuenit numerus: nam Roma xij. Cal. Maias eſt cœpta ædificari, Palilium die. Tametſi Gellius, nõ Aulus ille Noctturnus, ſed antiquus quidam ſcriptor, quarto anno id ſcribit contigiſſe, quod eſt vero ſimilius. Et raptæ ſunt, vt Dionyſius tradit, ſexcentæ & octoginta, quod magis credo, quã quod de triginta ſcribunt alij: vnde manarit Curiarum numerus. Iuba tres addit ad numerum. Dionyſ. Antias Valerius quingentas vigintiſeptem prodit. Sunt qui velint Thalaſſum non fuiſſe virum, ſed ſignum, quod Romulus militibus direptioni dedit. Feſtus ex Varrone ſignum lanificij laſſus fuiſſe ait, ceu quis dicat quaſi ſillum, vel calathum.*

Thamorum

d Hoc ſanè vtilius.] *Et hi populi, qui raptas amiſerant, & alij, quos vel iſti ſuis lachrymis, vel exemplũ ad multos pertinens mouit, contra Romanos ceperunt arma, Sabini, Ceninenſes, Cruſtumerij, Antennates. Romulus cùm tantum in ſe parari bellum videret, ad Ethruſcorũ opes, quæ tunc plurimum valebant, confugit. Cælius quidam Vibẽnus Ethruſcus princeps ſuppetias tulit Romulo, à quo Cælius mõs in Vrbe eſt dictus. Auus quoque ſubſidiũ nepoti miſit. Ceninenſes, Cruſtumerios, & Antennates Romulus non magnis, nec difficilibus prælijs ſuperauit, cũ Sabinis, cùm vario & periculoſo pugnaretur Marte, repente raptarum precibus fœdus & amicitia coiit.*

Victorum bellum cũ Romulo

e Quod etſi ad memoriam.] *Ludi quotannis Neptuno equeſtri celebrabantur, variè nominati: Circenſes, Magni, Romani, apud priſcos Conſualia, cui deo ſacrificabatur, quem præeſſe conſilio exiſtimabant, à quo opem conſiliumq; Romulus in difficultate coniugiorum petierat. Eius ara ſub terra eſt defoſſa: quoniam conſilium non ſacra modò res eſt, vt ait Plato, ſed occulta quoque eſſe debet.*

Cõſus deus

f Poſt expulſum.] *Rurſum ironia.*

g Lucium Tarquinium.] *Expulſis regibus comitiis cẽturiatis, vt Seruius Tullius populũ deſcripſerat, cõſules creantur L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus Lucretiæ maritus, Aegerij fratris Tarquinij Priſci filius, vt dicit Liuius: nepos verò, vt Dionyſius. Brutus cùm non modò regem, ſed ne regium quidem nomen vellet in Vrbe ſupereſſe, magiſtratũ collegæ abrogauit, quòd Tarquinius vocaretur, iſq; bonis ſuis ſumptis vltrò Collatiam habitatũ migrauit. Hoc factum Cicero tertio Officiorum ſubindicat non admodum fuiſſe cõiunctum cum honeſtate, ſed quia vtiliſſimum fuit patriæ, idcirco honeſtum etiam videri. Obſeruatũ eſſe ait Iulius Obſequens, neminem, qui magiſtratum collegæ abrogaſſet, annum vixiſſe: quorum primus fuit Brutus, deinde T. Graccus, & P. Tarquinius.*

Consules priores

h Marcus Camillus.] *Hic Veios opulentiſſimam Ethruriæ vrbem cepit, qui decẽnali obſidione erant oppugnati. Tùc enim primùm lus*

Camillus

populus Ro. cœpit in castris sub pellibus hybernare odio illius gẽtis, ne illinc discederent, quousq; bellũ esset confectum. Iam enim inde à Romulo rege per trecentos annos prope cõtinenter cum Veientibus bellũ gesserãt. Liuius lib. 5. & Plutarch. in Vita Camilli: huic Camillo quòd mala fide prædam Veientanam populo dicebatur diuisisse. L. Apuleius trib. pleb. diem ad populum dixit: Camillus vitandæ inuidiæ gratia, tametsi falsò accusabatur, Ardeam exulatum iuit duobus annis ante Romam à Gallis captam.

i Et decem milibus.] *Liuius quindecim milibus æris grauis mulctatum dicit Camillum absentem. Plutarchus quindecim milibus æris.*

As & æs grauе idẽ.

sium. asses & æra grauia idem fuisse ostendit Budæus meus.

k Mox iterum à Gallis.] *Capta à Gallis Roma, Camillus collecta ex his qui Allienſi cladi superfuerãt, exercitu, solutus exilio & remittis curiatis dictator creatus ab iis qui in Capitolio obsidebantur, Gallos primùm ex Vrbe leui prælio exegit: deinde via Gabina ad octauum lapidem ingenti affecit cæde. Liu. lib. 5. Maluit ergo hic tantus vir afflictæ patriæ, quàm suæ iniuriæ memor esse, ideo alter Romulus appellatus est.*

l Cum potentes.] *Hoc malum post expulsos reges penè per annos quingẽtos durauit, vt plebes & nobiles dissentionibus etiã odiis inter se certarent, vtrisq; volẽtibus alteris imperare: quæ studia factionum p paucos seditiosos tribunos plebis ex parte plebis, & senatores ex nobilitate accẽdebãtur. Hïc Lucan. Et cũ cõsulib. turbãtes iura tribunis.*

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut seueritate resolûtis Saluſtij probat historia. CAP. XVIII.

ITaque habebo modum, & ipsum Saluſtium testem potius adhibebo, cùm in laude Romanorũ dixisset, vnde nobis iste sermo ortus est, Ius bonûmq; apud eos non legibus magis quàm natura valebat, prædicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter breui ætatis spatio ciuitas plurimum creuit. [a] Idem tamen in primo historiæ suę libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc cùm ad consules à regibus esset trãslata respublica: [b] post paruum interuallum, iniurias validiorum, & ob eas [c] discessionem plebis à patribus, aliâsque in vrbe dissensiones fuisse. Nam cũ optimis moribus & maxima concordia populum Romanum [d] inter secundum & postremum bellum Carthaginiense commemorasset egisse: causãmq; huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidę fuisse dixisset, vnde & Nasiẽa ille ad reprimendam nequitiam, seruandósq; istos

istos mores optimos, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti, continuò subiecit idem Saluſtius, & ait: [e] At discordia, & auaritia, atq; ambitio, & cætera secũdis reb. oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maximè aucta sunt: vt intelligeremus etiam antea & oriri solere & augeri. Vnde subnectẽs cur hæc dixerit: Nam iniustiæ, inquit, validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæq; dissensiones domi fuere: iã inde à principio, neq; amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & [f] bellum graue cũ Ethruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam breui tempore vt regibus exactis, id est ejectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur, metum dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atq; vrbe pulsus, Ethruscis sociatus cõtra Romanos gerebat. Attende itaq; quid deinde cõtexat: Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, [g] de vita atq; tergo regio more consulere, [h] agro pellere, & cæteris ex patribus soli in imperio ãgere. Quibus sæuitiis & maximè fœnoris onere oppressa plebs cum assiduis bellis tributum simul & militiam tolerãret, armata [i] montem Sacrum atque Auentinum insedit. Túmque tribunos plebis, & alia sibi iura parauit, discordiarum & certaminis vtrinq; finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tẽpore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quib. [k] ait: Ius bonûmq; apud eos non legib. magis quàm natura valebat. Porrò si illa tẽpora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica: quid iam de consequenti ætate dicendum aut cogitãdum arbitramur, cùm paulatim mutata, vt eiusdem historici verbis vtar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipse Saluſtius, quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest, quantis malis morũm, quæ secundis rebus exorta sunt [l] vsque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. Ex quo tempore, vt ait, maiorum mores non paulatim vt antea, sed torrẽtis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atq; auaritia corrupta est, vt meritò dicatur genitos esse, [m] qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Saluſtius de Syllæ vitiis, cæteráque fœditate reipublicæ: & alij scriptores

Universidad de Deusto
Biblioteca

in hæc consentiunt, quanuis [m]eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quisquis aduerterit, facillimè perspicit colluuiem morum pessimorum, quò illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentum. Hæc enim gesta sunt non solùm antequàm Christus in carne præsens docere cœpisset, verùm etiam antequam de virgine natus esset. Cùm igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post euersam Carthaginem intoleranda & horrenda diis suis imputare non audeât, opiniones humanis mêtibus vnde talia vitia [n]sylueſcerent, maligna astucia inserentibus, cur mala præsentia Christo imputant, qui doctrina saluberrima & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias flagitiosásque cupiditates diuina autoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo vbique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam: & non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis gloriosissimam ciuitatem?

L. VIVES.

a IDem tamen in primo historiæ.] *Ethos libros historiarum Sallustij de bellis ciuilibus amisimus. Paucæ quædam restant orationes.*

b Post paruum interuallum.] *Post quindecim annos. Liuius libro secundo: Ap. Claudius deinde, & P. Seruilius consules facti: insigne hic annus est nuncio Tarquinij mortis. Mortuus est Cumis, quò se profugerat. Fracta opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Renuncio erecti patres, erecta plebs, sed patribus nimis luxuriosa fuit lætitia. Plebi, cui ad eam diem inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœptæ.*

Tarquinij Superbi mors

c Discessionem.] *Discessit plebs à patribus primùm propter fœnus decimoseptimo anno à parta libertate. Iterum propter tyrannidem decemuirorum legibus ferendis, anno ccciij. Tertio propter æs alienum & longa inter tribunos plebis & patres certamina, aliquot annis ante bellum Pyrrhi.*

Discessiones plebis à patribus

d Inter secundum.] *Tria fuerunt bella inter Romanos & Carthaginienses gesta. Primum per xxij. annos in Sicilia, post in Africa cœptum anno ab Vrbe condita cccxc. App. Claudio Caudace & Q. Fulnio Flacco Coss. tot anni sunt in Plinio libr. xxxiij. in cuius codice pro quingentesimo octo[e]simoquinto, legendũ, quadringẽtesimo octogesimoquinto. Liuius & Eutropius huic summæ tredecim annos addunt. Alterum post xxiij. annos. Cœptum P. Scipione, T. Sempronio Coss.*

Punica bella

Locus in Plinio emendatur

Coss. in Hispania, Sicilia, Italia, in Africa gestum, & ibi perfectũ à Sciptone Africano maiore decimoseptimo postquam cœperat. Tertium post vndequinquaginta annos Manilio & Marcio Censorino Coss. Tertio anno perfectum à Scipione Africano Minore, totum in Africa ipsa gestum: cuius finis excidium fuit vrbis Carthaginiensis. De his bellis fusius alias.

e At discordia.] *Idem in bello Iugurthino.*

f Bellum graue cum Ethruria.] *Cum Porsenna rege Ethruscorum potentissimo, qui volebat Tarquinios in regnum restitui, & obsidione ingenti premebat Romanos, & expugnasset eos, ni territus esset à Q. Mutio Scæuola. Liuius lib. 1.*

Porsennæ bellum

g De vita atque tergo.] *De verberibus. Cædebatur virgis morti addictus apud Romanos, deinde necabatur. Interim cùm facinus non erat graue, satis habebant virgis cædere. Tum etiam qui creditoribus propter debita à iudicibus addicebantur, multa turpia & miseranda patiebantur nexi apud creditores, multásq; seruili more in tergo plagas: huic malo subuenere leges Porcia & Semproniæ, quæ liberũ corpus Romani ciuis virgis aut aliis verberibus cædi vetant.*

Supplicia noxiorũ Romæ

Leges Porciæ & Sẽproniæ

h Agro pellere.] *Nã diuites quos agros populi Romani manu ceperãt, primum tanquam precio reipub. nomine à senatu colendos accipiebant: deinde aliis ad aliorum facinora conniuentibus dominos se faciebant, exclusa plebe. Hinc leges agrariæ de agris populo diuidundis toties tentatæ magna indignatione nobilitatis, nec vnquam sine tumultibus agitatæ.*

Leges agrariæ

i Montem sacrum.] *Prima secessio fuit in Sacro monte, qui est trans Anienem amnem: vel, vt Piso scribit, in Auentino, qui pars est vrbis. Ibi tribuni plebis primùm sunt plebi dati velut tutores eius, qui pro commodis excubarent intercederéntque patriciorũ in ipsam iniurijs: essẽtq; sacrosancti, quos qui violasset, eius caput Ioui sacrũ esset, bona & familia ad Cereris venderentur. Secunda secessio fuit primùm in Auentinum: deinde quò maior solitudo, & exinde terror esset in Vrbe, in Sacrum montem est itum. Rursus compositis cum senatu rebus in Auentinum, ibiq; tribunos recuperauit: ex Auentino ventum esse in Capitolium, ibi à Pont. Max. comitia habente creatos esse trib. pleb. Cicero pro Cornelio De maiestate.*

Secessio prima

Tribplebis

Secessio altera

k Vsque ad bella ciuilia.] *Inter patres & Gracchos, Tiberium primum, deinde Caium. ad bella ciuilia, inter Marium & Syllam.*

l Qui neque ipsi.] *Cùm luxu perditissimi essent, & quæcunque rapere poterant, subitò prodigerent, ita ad explendam effusionem hanc in aliorum bona impetum facere eos erat necesse, dolúmque perterebrat*

terebratum implere laborabant.

Salustij phr.sis Sylue-scere

m Eloquio.] *Placuit omnibus ætatibus astricta illa, & tamen culta vnidáque Salustij dictio, eúmque Thucididi scriptori Græco nostris visum est opponere: sicut Quintil. lib. 10.*

n Sylvescerēt.] *In modū sylvæ diffunderētur & propagarētur. Sic apud scriptores rerum rusticarū, Catonem, & Columellā, Græci ὑλεμᾶν vocant, quasi luxuriare arbores, quod est in herbis ἐξυβρίζειν.*

De corruptione Romanorum reipub. priusquàm cultum deorum Christus auferret. CAP. XIX.

ECce Romana respublica, quod non ego primus dico, sed autores eorum vnde hæc mercede didicimus, tàm mutata, & ex pulcherrima atque optima, pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi aduentum, post deletam Carthaginem, maiorū mores, non paulatim vt antea, sed torrentis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atque auaritia corrupta est. Legant nobis contra luxū & auaritiam præcepta deorum suorū pop. Rom. data. Cui vtinam tantū casta & modesta reticerent, ac non etiā ab illo probrosa & ignominiosa deposcerent, quibus per falsam diuinitatem perniciosam cōciliarent autoritatem. Legant nostra, & per Prophetas, & per sanctum Euangelium, & per apostolicos Actus, & per Epistolas, tā multa contra auaritiā atque luxuriam, vbique populis ad hoc congregatis, quàm excellenter, quàm diuinè, nō tanquam ex philosophorū cōcertationibus strepere, sed tanquā ex oraculis & Dei nubibus intonare: & tamē luxu atque auaritia, sæuíssque ac turpibus moribus ante aduentū Christi rēpub. pessimā ac flagitiosissimam factā, non imputant diis suis: afflictionem verò eius quāmcunque isto tēpore superbia deliciæq; eorum perpessæ fuerint, religioni increpitāt Christianæ. Cuius præcepta de iustis probísque moribus, si simul audirent atque curarēt reges terræ, & omnes populi, principes & omnes iudices terræ, iuuenes & virgines, senes cum iunioribus, ætas omnis capax, & vterq; sexus, & quos Baptista Ioānes alloquitur [a] exactores ipsi atq; milites: & terras vitæ præsentis ornaret sua fœlicitate respublica, & vitæ æternæ culmē beatissimè regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, plurésque [b] vitiis malè blandientibus, quàm vtilibus virtutū asperitati sunt amiciores, tolerare Christi famuli iubentur: siue sint reges, siue principes, siue iudices, siue milites, siue

siue prouinciales, siue diuites, siue pauperes, siue liberi, siue serui vtriusliber sexus: pessimā etiā, si ita necesse est, flagitiosissimamq; rempub. & in illa angelorū quadā sanctissima atque [c] augustissima curia, cælestiq; repub. vbi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam ista tolerantia comparare.

L. VIVES.

a EXactores.] *Lucæ 3. sic vulgò legitur: Venerunt autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magister, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, facite. Pro facite est Græcè πράσσετε, quod primus annotauit Erasmus vertendum exigite. Hinc Augustinus rectè exactores nominat, qui dicuntur πράκτορες.* *Exactores*

b Vitiis malè blandient.] *Alludit ad duas illas vitij & virtutis vias, quas Hesiodus finxit: quem Vergilius imitatus est in litera Pythagoræ: seu, vt alij volunt, Ausonius.* *Carmē de litera Pythagoræ*

c Augustissima.] *Certum est ita debere legi: & non angustissima. Sed prætermittendum non est quod annotauit frater, pene nomen mihi ore excidit, angustam hîc dici cælestem curiam, quòd via sit ad illam arcta, & pauci eam ingrediantur, iuxta dictum Christi seruatoris. Et quo rem possent auditores melius memoriæ mandare, versiculo sanè quàm festiuo signauit:*

Arcta est via vere quæ ducit ad gaudia vitæ.

De ratione metri solicitū se magnopere esse negabat, vt bene tinniret.

Quali velint fœlicitate gaudere, & quibus moribus viuere, qui tempora Christianæ religionis incusant. CAP. XX.

VErùm tales cultores & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitiis se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam esse rempublicam. Tantùm stet, inquiunt, tātùm floreat copiis referta, victoriis glorioſa, vel quod est fœlicius, pace secura sit. Et quid ad nos? imò ad nos magis pertinet, si diuitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur diuitibus pauperiores causa saturitatis, atque vt eorū patrociniis quieta inertia perfruantur: diuites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastus abutantur. Populi plaudant non consultoribus vtilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non iubeantur dura, non prohibeantur impura: reges non curent quàm bonis, sed

nis,sed quàm subditis regnent: prouinciæ regibus non tanquam rectoribus morum, sed tanquã rerũ dominatoribus,& deliciarum suarũ prouisoribus seruiant,eósq; non syncerite honorent,sed nequiter ac seruiliter timeant. Quid alienæ vineæ potius,quàm quid suæ vitæ quisq; noceat,legibus aduertatur. Nullus ducatur ad iudices,nisi qui alienæ rei,domui,salutí,vel cuiquã inuitò fuerit importunus,aut noxius. Cæterũ de suis, vel cum suis, vel cũ quibuscunque volentibus faciat quisque quodlibet. Abundent publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit,vel propter eos maximè, qui priuata habere non possunt. Extruãtur amplissimæ atque ornatissimæ domus,opipara cõuiuia frequententur,vbi cuique libuerit,& potuerit die noctúq; ludatur,bibatũr,vomatur,diffluatur.[a] Saltationes vndique concrepent, theatra inhonestæ lætitiæ vocibus,atq; omni genere siue crudelissimæ, siue turpissimæ voluptatis exæstuẽt. Et ille sit publicus inimicus,cui hæc fœlicitas displicet. Quisquis eam mutare vel auferre tentauerit,eũ libera multitudo auertat ab auribus,euertat è sedibus,auferat à viuentibus. Illi habeantur dij veri, qui hãc adipiscendam populis procurauerunt, adeptámque seruauerũt. Colãtur vt voluerint,ludos exposcant quales voluerint,quos cum suis vel de suis possint habere cultoribus: tantũ efficiant vt huic fœlicitati nihil ab hoste,nihil à peste, nihil ab vlla clade timeatur. Quis hanc remp.sanus,non dicam Romano imperio, sed [b] domui Sardanapali comparauerit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, vt in sepulchro suo scribi fecerit,ea sola se habere mortuum, quæ libido eius etiã cùm viueret,hauriendo consumpserat: quem regem isti si haberẽt sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam vlla seueritate aduersantem,huic libentius quàm Romani veteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

L. VIVES.

Salutationes Romæ

a SAltationes vndique.] *In codice Brugensi est, Salutationes, in Colonièsi erat, Salutiones, sed abrasum est u. Studium certè salutandi magnum erat Romæ, & inter magnos honores erat salutari: inter præcipua verò officia salutare. Vtraque res erat mirè plausibilis, & popularis, multúmque faciebat ad potẽtiam. Salustius in Iugurt. Certè quibus magna industria videtur salutare plebem. De salutationibus pleni sunt omnium Latinorum libri.*

Sardanapalus

b Domui Sardanapali.] *Thonos concoloros, Græcè Sardanapalum*

lum nuncuparunt, rex fuit Assyriorum vltimus, ad omne voluptatum genus abiectissimus: qui cum ab Arbace Medo parari aduersum se bellum cognouit, prælio fortunam rei tẽtare statuit: sed victus muliebris homo & imbellis in aulam refugit, quam secum & cum omni gaza regia incendit, multò antea cum voluptatibus dementatus insaniret, suo in sepulchro tale vt incideretur epitaphium iussit:

Κεῖν' ἔχω, ὅσ' ἔφαγον, καὶ ὑβρίσθην, καὶ πιὼ ἁρπτὶ
Τἄλλα τὰ πολλὰ, καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Quos Cicero in 5. Tuscul. sic verrit:

Hæc habeo quæ edi, quæq; exaturata libido
Hausit. at illa iacent multa & præclara relicta.

Addit idem Cicero: Quid aliud, inquit Aristoteles, in bouis non in regis sepulchro inscriberes? hæc habere se mortuum dicit, quæ ne viuus quidem diutius habebat, quàm fruebatur. Chrysippus ad suam Stoicitatem conuert it illos versus. Plura Athenæus lib. 5.

Quæ sententia fuerit Ciceronis de Rom. rep. CAP. XXI.

SEd si contemnitur, qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit: nec curant isti, quãta morum pessimorum ac flagitiosorũ labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo vt consistat & maneat, audiãt eam, non vt Salustius narrat pessimam ac flagitiosissimam factam, sed sicut Cicero disputat, iam tunc prorsus periisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem extinxerat, de republica disputantem, [a] quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Salustius, iam iámque perituta. [b] Eo quippe tempore disputabatur, quo iam vnus Gracchorum occisus fuit, à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio. Cùm autem Scipio in secundi libri fine dixisset, vt in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus, concentus est quidam tenẽdus ex distinctis sonis, quem immutatum ac discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, ísque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: sic ex summis, & mediis, & infimis interiectis ordinibus vt sonis, moderata ratione ciuitatẽ cõsensu dissimillimorum cõcinere: & quæ harmonia à musicis dicitur in cãtu, eã esse in ciuitate cõcordiam: arctissimũ atq; optimum omni in republica vinculũ incolumitatis, eamq; sine iustitia nullo pacto esse posse: ac deinde cùm aliquãtò latius & vberius disseruisset,

Universidad de Deusto Biblioteca

ruisset, quantum prodesset iustitia ciuitati, quantúmque obesset si abfuisset, suscepit [c] deinde Pilus vnus eorum qui disputationi aderant, & popposcit vt hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerétur, propter illud, quod iam vulgò ferebatur, [d] Rempublicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionẽ discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio: respondítq; nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quò possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modò falsum esse illud sine iniuria non posse: sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rempublicã regi non posse. Cuius quæstionis explicatio, cùm in diem consequentem dilata esset, in tertio libro magna cõflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationẽ eorum, qui sentirent sine iniustitia regi non posse rempublicam, purgãs se præcipuè, ne hoc ipse sentire crederetur. Egitque sedulò pro iniustitia cõtra iustitiam, vt hanc esse vtilem reipublicæ, illam verò inutilẽ verisimilibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. [e] Tum Lælius rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus, asseruit quãtum potuit nihil tam inimicũ quàm iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur, recolítq; suam atq; commendat breuem reipublicæ definitionẽ, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu & vtilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde [f] quãta sit in disputãdo definitionis vtilitas, atq; ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cùm bene ac iustè geritur, [g] siue ab vno rege, siue à paucis optimatibus, siue ab vniuerso populo. Cùm verò iniustus est rex, [h] quem tyrãnum more Græco appellauit: aut iniusti optimates, quorum consensum [i] dixit esse factionẽ: aut iniustus ipse populus, cui nomen vsitatũ non reperit, nisi vt etiam ipsum tyrannũ vocaret, non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatũ, sed sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res pupuli, cùm tyrãnus eam factione capesseret, nec ipse populus: iam pupulus esset, si esset iniustus, quoniã non esset multitudo, iuris consensu & vtilitatis communione sociata, sicut pupulus fuerat definitus. Quãdo ergo respub.

respub. Romana talis erat, qualem illam descripsit Salustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: secundum istam rationem quã disputatio de rep. [k] inter magnos eius tũ principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, in principio quinti libri demõstrauit, com memorato prius [l] Ennii poetæ versu, quo dixerat:

Moribus antiquis res stat Romana virísque.

Quem quidẽ ille versum, inquit, vel breuitate vel veritate tãquam ex oraculo mihi quodã esse [m] effatus videtur. nã neque viri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neq; mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tã diu tenere potuissent tantã & tam iustè latéque imperantẽ remp. Itaq; ante nostrã memoriã, & mos ipse patrius præstantes viros abhibebat, & veterũ morẽ ac maiorũ instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cũ remp. sicut picturã accepisset egregiã, sed euanescentem vetustate, nõ modò eam coloribus iisdem quibus fuerat renouare neglexit, sed ne id quidem curauit, vt formã saltem eius & [n] extrema tanquã lineamenta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanã, quos ita obliuione obsoletos videmus, vt non modò non colantur, sed etiam ignorẽtur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt [o] virorum penuria, cuius tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo remp. verbo retinemus, re ipsa verò iã pridem amisimus. Hæc Cicero fatebatur [p] longè quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de repub. disputare, adhuc tamen [q] ante aduentũ Christi. Quæ si [r] diffamata & prævalescente religione Christiana sentirentur atque dicerétur, quis non istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dij eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa resp. quã Cicero longè antequam Christus in carne veniisset, tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores eius, etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, vtrum in ea viguerit vera iustitia: an fortè nec tunc fuerit viua moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nescíens, cum eã præferret, expressit: sed aliãs, si Deus voluerit, hæc videbimus. Enitar enim suo loco, vt ostendam secũdum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, &

quid sit populus, loquente Scipione breuiter posuit, attestantibus etiam multis, siue ipsius, siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, nunquam illam fuisse rempublicam, quia nunquam in ea fuit vera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones, & pro suo modo quædam respublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quàm a posterioribus administrata est. Vera autem iustitia non est, nisi in ea republica, cuius conditor rectórque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse negare non possumus. [s]Si autem hoc nomen, quod alibi aliter vulgatum est, ab vsu nostræ locutionis est fortè remotius, in ea certè ciuitate est vera iustitia, de qua Scriptura sancta dicit: Gloriosa de te dicta sunt ciuitas Dei.

L. VIVES.

a QVando præsciebatur.] *Hunc locũ sic lego: Quando præsentiebat ea corruptione, quã describit Salustius, iãiã peritura.*

Tiberius Gracchus

b Eo quippe tempore.] *Cùm Tiberius Gracchus aduersa & perculsa nobilitate legem agrariam trib.pleb.tulisset, vellétque sibi tribunatum continuari, quo & tutior ab iniuria diuitum esset, & cæpta perficeret, ne quis plura quàm quingena agri iugera possideret, à Scipione Nasica sequente senatu fustib.occisus est, corpúsque eius in Tiberim proiectum, Scipione Africano, de quo hìc loquitur, bellũ ad Numantiam gerente: qui introducitur à Cicerone in hortis suis cũ Lælio & Furio disputans de republ. paucis diebus antequam mortem obiret: occisus vt creditur, opera C. Gracchi Tiberij & Sẽproniæ Gracchorum sororis, quam Scipio habebat vxorem.*

Scipionis Aemiliani mors

c Deinde Pilus.] *Cùm inter secundũ & tertium Punicũ bellũ Athenienses Romã legatos misissent Carneadem Academicũ, & Critolaum Peripatetiũ, & Diogenem Stoicũ, tres nobiliss. illius ætatis philosophos, Carneades vel exercẽdi sui, vel ostentãdi ingenij gratia, pro iustitia elegantẽ & acutã habuit orationem, Catone prisco, Galba, & aliis plerisq; principibus viris præsentibus: postridie pro iniustitia orauit eisdẽ audientibus: diluitq; omnia pridiana argumenta, aliáque attulit pro iniustitia fortiora, quod fecit ex more sectæ, cuius institutũ est nihil ipsos affirmare, tantum confutare aliena. ex hac posteriore disputatione decerpsit suam L. Furius Pilus, homo qui perbene Latinè loqui putabatur, literatiusq; quã cæteri, aggressusq; est accuratiss. oratione iustitiam vituperare, vt eloquentiam Lælij excitaret ad laudes illius virtutis: eadem mente qua Glauco lib. De repub. Platonis iniustitiam laudat, vt Socratem de iustitia disserentem audiret.*

Athenienses tres doctissimi

L. Furius Pilus

d Remp.

d Remp. regi sine iniuria nõ posse.] *Vetus est illud: Sine iustitia Rempublicam quidem posse principem agere, vt Plutarchus docet in libro sine inscitiæ. De doc. principum. cumq; respublica ad se suámque libertatẽ tutandã iuria sæpe cogeretur cũ ciuibus agere iniquè, tum ad augendã potentiã multa cõtra ius ac bonum patraret, quæ prosperè deinde succedebãt, Roma posse ni homines antiquum illud dictum inuerterunt, dixerúntque sine iniuria regi rempublicam non posse. Istud idem attingebat Carneades, vt Lactantius refert, & Romanis quoque ipsis dicebat, qui totius orbis potirentur dominio, si iusti velint esse, hoc est, si aliena restituant, ad casas esse redeundum, & in necessitate ac miseriis iacendum.*

e Tum Lælius.] *Huius concertationis meminit Cicero in Lælio.*

f Quanta sit in disput. d. vtil.] *Plato, Aristoteles, & omnes veteres philosophi in omni disputatione à definitione incipiẽdũ esse cẽsuerũt, & ita tradiderũt. Neq; enim facilè de re quapiã disseras, ni prius vtiliquid ea sit posueris. Rodolphus Agricola in 1. libr. De dialectica intentione: Vtilis est, inquit, hæc definiẽdi ratio, cum propter rerũ cognitionẽ, quæ definitione explicatæ, mirũ est quo pacto velut certũ quoddam signũ destinãdarũ cogitationũ proponat animo: tũ quod parit auctoritatẽ disserẽti: neq; enim rẽ melius noscere videtur, quàm qui quid ea sit, breuiter & aptè possit explicare. Hæc Agricola, quẽ hominẽ Rodolphus laudauit in Prouerbiis Erasmus meritissimo: & qui vnus exẽplo posset esse, fortunã in omni re dominari, sicut Sallustius inquit, eamq; res omnes ex libidine magis celebrare obscurareq;, quàm ex vero. Vix & cola hac nostra, & patrũ memoria fuit vnus atque alter dignior, qui multum legeretur, multumq; in manib. haberetur, quàm Rodolphus Agricola Phrysius. Tantum est in eius operib. ingenij, artis, iudicij, grauitatis, dulcedinis, eloquentiæ, eruditionis: at is paucissimis noscitur, vir non minus qui vt ab omnib. cognosceretur dignus, quàm Politianus, vel Hermolaus Barbarus, quos mea quidem sententia, & maiestate & suauitate dictionis non æquat modo, sed etiam vincit.*

Definitionis

g Siue ab vno rege.] *Triplicem speciem tangit administrandæ Reipũ. Nam vel resp. à populo ipso regitur: hanc Græci δημοκρατίαν dicunt, id est populi imperium: siue à paucis, hæc ὀλιγαρχία, id est, principatus paucorum, quæ sub se habet ἀριστοκρατίαν, id est, optimatum administrationem. Optimates nobiles appellant: sed re vera quicunque Optimates dignitate & opibus plurimum in repub. possunt, ij sunt optimates. triplex Idirco ὀλιγαρχία non multum videtur ab ἀριστοκρατία differre: quod & Cicero significat, cùm secundam partem dicit paucorum optimatum. Tametsi paulò diuersius idem de optimatibus pro Sestio, causa videlicet inseruiens, vt solet. Regitur ciuitas interdum*

Universidad de Deusto Biblioteca

ab vno, ea est μοναρχία, q. principatus vnius.

Tyrannus

h Quem tyrannũ.] *Olim veteres reges omnes principésque etiam iustissimos tyrannos appellabant, vt apud Verg. & Horatium: nam & ipsum nomen quod Græcorum est, principatum tantummodo significat. Plato qui vnus rectè administrat ciuitatem, vocatur τύραννος καὶ βασιλεύς, tyrannus & rex. Festus lib. 18. tyrannos dictos putat à Turrhenorum præcipua crudelitate. Sed illinc puto potius, quòd introducto ab Athenienſibus populari adminiſtratione, & eos multa poſtea ciuitatibus æmulatis, cœpit tyranni nomen in odium adduci. Et tyranni vocati ſunt, qui ſuis commodis imperarent, non publicis. Tum & à Romanis iſtud profectum, apud quos ingens fuit odium regis regniq;: ſed & in Græcia quiſquis in ciuitate dominabatur, quæ ſoleret eſſe libera, tyrannus dicebatur, non rex.*

1 Dixit eſſe factionem.] *Memmius de optimatibus loquens apud Saluſtium: Metum à ſcelere ſuo ad ignauiam veſtram tranſtulerat, quos omnis eadem cupere, eadem odiſſe, eadem metuere in vnum coegit: ſed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio eſt.*

Amicitia Factio

k Inter magnos eius principes.] *Finguntur ſermoni illi interfuiſſe Scipio Africanus, C. Lælius, qui cognominatus eſt Sapiens, L. Furius, tres per idem tempus, vt ait Porcius, qui agitabant nobiliter tum etiam iuuenes C. Fannius, Q. Scæuola augur, gener Lælij, Q. Tubero ex clariſimis familiis.*

Ennius

l Ennij poetæ.] *Huius præter fragmenta quædam, quæ ex variis antiquis ſcriptoribus colligere, & in vnum velut corpus diſperſa redigere, in animo habeo, nihil extat. Rudiis natus eſt, vt Mela & Siculus ſunt autores, quæ vrbs eſt Salentinorum. Tarẽti primùm, deinde Romæ familiariter vixit cum Catone, Galba, Flaminio, & aliis principibus, donatus ciuitate ab eodem Flaminio.*

m Effatus.] *Aptiſſimo vſus eſt verbo religionum.*

n Extrema tanquam lineamenta.] *Similitudo à pictoribus deducta, qui primùm picturam lineis ſolis deſcribunt, quæ dicitur monogramma: deinde colorem addunt, & velut ſpiritum ac vitam corpori mortuo tribuunt.*

o Virorum penuria.] *Idem Saluſtius in Catilina dicit, remp. tanquam effœtam iam olim, nullum clarum virum producere.*

p Longè quidem.] *Annos circiter ſeptuaginta.*

q Ante aduentum Chriſti.] *Annos ſexaginta: tot enim ſunt à Cicerone Cos. quo anno ipſe liberos De repub. ſcripſit, ad quadrageſimum ſecundum annum imperij Auguſti, quo natus eſt Chriſtus.*

Diffamare

r Diffamata.] *Fama extẽſa, diuulgata. In hoc ſenſu & alij vtũtur.*

Apuleius

Apuleius 4. Aſini: Et ſalutis cõmunis admonẽs diffamat incendio repẽtino domũ ſuã poſſideri. Illud eſt ſepidũ, quod Remigius interpres Epiſtolarum Pauli, in Epiſtola priore ad Theſſal. vbi interpres verterat: A vobis diffamatus eſt ſermo domini, dicit pro manifeſto & diuulgato Paulum parum de verborum proprietate ſolicitum diffamatum dixiſſe. Quid facias principibus iſtis ſcholarum, qui nondũ ſciunt Paulum non Latinè, ſed Græcè ſcripſiſſe? Tum etiam nimis eſt arrogans homines ignorantiſſimos huius rationis loquendi, toties de ſignificatibus vocabulorum ineptè diſputare, & ineptius definire: quod paſſim in dialectica & philoſophia faciunt, cùm nihil minus videri velint quàm grammatici, & indigniſſimè ferant, ſi quis paulò literatior de vocabulis in hiſce artibus vel meminerit.

s Si autem hoc nomen.] *An hoc dicit quia reſpub. popularis eſt ciuitas, vbi populus imperat, regnum Chriſti vnius eſt?*

Quòd diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus reſpub. deperiſſet. CAP. XXII.

SEd quod pertinet ad præſentem quæſtionem, quamlibet laudabilem dicant iſtam fuiſſe, vel eſſe remp. ſecũdum eorum doctiſſimos autores, iam longè ante Chriſti aduentum peſſima ac flagitioſiſſima facta erat: imò verò nulla erat, atque omnino perierat perditiſſimis moribus: vt ergo non periret, dij cuſtodes eius populo cultori ſuo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot templis, tot ſacerdotibus, & ſacrificiorum generibus, tam multiplicibus variiſque ſacris, tot feſtis ſolennitatibus, tot tantorúmque ludorum celebritatibus colebantur, vbi nihil dæmones niſi negotium ſuum egerunt: non curantes quemadmodum illi viuerent, imò curantes vt etiam perditè viuerent, dum tamen honori ſuo illa omnia metu ſubditi miniſtrarent. Aut ſi dederunt, proferatur, oſtendatur, & legatur, quas deorũ leges illi ciuitati datas contempſerint [a] Graecchi, vt ſeditionibus cũcta turbarent: quas [b] Marius, & [c] Cinna, & [d] Cato vt in bella etiã progrederẽtur ciuilia, [e] cauſis iniquiſſimis ſuſcepta, & crudeliter geſta, crudeliúſque finita: [f] quas deniq; Sylla ipſe, cuius vitam, mores, facta deſcribentẽ Saluſtio, aliiſque hiſtoriæ ſcriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam remp. [g] non tunc periſſe fateatur? An fortè propter huiuſcemodi ciuiũ mores Vergilianam illam ſententiam, ſicut ſolent pro defenſione ſuorum deorum opponere audebunt,

[h] *Diſceſſere omnes adytis: ariſq; relictis*

Dij quibus imperium hoc steterat.

Primũ si ita est, non habent cur querantur de religione Christiana, quòd hac offensi eos dij sui deseruerint: quoniam quidem maiores eorum iam pridẽ morib. suis ab vrbis altaribus tam multos ac minutos deos, tanquã muscas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba vbi erat, cum longè antequã res corrumperentur antiqui, [i] à Gallis Roma capta & incensa est? An præsentes forte dormiebant? Tunc enim tota vrbe in hostiũ potestate redacta, solus collis Capitolinus remanserat: qui etiam ipse caperetur, [k] nisi saltem anseres diis dormientibus vigilarent. Vnde penè [l] in superstitionem Ægyptiorũ bestias auésque colentium, Roma deciderat, [m] cum anseri solennia celebrarent. Verùm de his aduentitiis, & corporis potius quàm animi malis: quæ vel ab hostibus, vel alia clade accidũt nondum interim disputo. Nunc ago de labe morum, quibus primùm paulatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quanuis integris tectis mœnibúsque facta est ruina reipublicæ, vt magni autores eorum eam tunc amissam non dubitent dicere. Rectè autem abscesserant vt amitterentur omnes adytis, arísque relictis dij, si eorum de bona vita atque iustitia ciuitas præcepta cõtempserat. Nunc verò quales quæso dij fuerunt, si noluerunt cum populo cultore suo viuere, quem malè viuentem non docuerunt bene viuere?

L. VIVES.

Gracchi a GRacchi.] *T. Gracchus qui bis Cos. bis triũphalis, censor & augur fuit, ex Cornelia minore Africani superioris filia genitus maxima & admirabili indole iuuenes: quorũ vterque cùm legẽ agrariam tueretur, de agris diuidendis, ab irritata nobilitate, in tribunatu cæsus est Tiberius à Nasica priuato, Caius à L. Opimio consule nouem annis post: ille fustibus, hic iam ferro: quod fuit primũ ciuile bellum, in quo ad ferrum vsque ventum est, anno à Roma condita* DCXXVII.

Marius b Marius.] *Hic Arpinas fuit, nouus homo, ad septimũ consulatum euectus: Iugurtham primùm, deinde Cymbros & Teutonas vicit, de quibus omnibus triumphauit: ad extremum inuidia & odio L. Syllæ, qui bello Iugurthino legatus ipsius fuerat, bellum ciuile cum Sylla mouit, in quo ipse Marius est victus, & in Africam fugit.*

Cinna c Cinna.] *Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur, C. Cornelium Cinnam, & Octauium Cos. in vrbe reliquit. Cinna studio rerũ nouarum à collega dissensit, pulsusq; est ab eo, & à factione bonorum ex vrbe: quam iniuriam cũ omni genere crudelitatis*

Cinnæ

Cinna vindicare statuisset, reuocato ex Africa Mario, bellum patriæ fecit: in quam cum magnis copiis ingressus, multósque mortales trucidauit, & se secundùm, Marium verò septimùm consulem sine populi suffragiis creauit: quo in magistratu Marius decessit post multa fœdè & crudeliter perpetrata.

Carbo d Carbo.] *Carbones, vt Cicero ad Papyrium Pætum scibit, multi fuerũt ex Papyria gẽte, sed nõ illa patritia. Hic, de quo Augustinus loquitur, Cneus Papyr⁹ Carbo fuit partiũ Marianarũ, qui victus à Sylla, in Sicilia fugit, ibiq; à Põpeio Magno interfectus est Lilybæi.*

Belli ciuilis Maria ni origo e Causis iniquissimis.] *L. Sylla, & Q. Põpeio Coss. Asia prouincia & bellum Mithridaticũ Syllæ obuenerat. Hoc ægrè ferebat Marius, propter antiquas cũ Sylla simultates, iam inde à bello Iugurthi: no: itaque per P. Sulpitium tribunum pleb. seditiosissimũ & sceleratissimum hominem, efficere conatus est, vt populus Mithridaticũ bellum sibi mandaret. Populus tametsi ingenti tumultu trib. ferẽte sciuit tandem, ac iussit. Hanc contumeliam non tulit Sylla, & implorato à suo exercitu auxilio, legatos Marij, qui ad accipiẽdas legiones Capuã iuerant, violauit: infestasq; legiones ad vrbẽ admouit, vim & fraudem inimicorum vlturus. Hinc semina bellorum omnium ciuilium. Nam Marius cum sua factione in vrbe ad Esquilias occurit, & iusta acie decertatum atrociter est.*

Sylla. f Quas deniq; Sylla.] *Fuit hic patritius ex gente Cornelia, cúmq; strenuam operã bello sociali nauasset reip. Cos. factus est. In eo magistratu bello ciuili profligato, victoq; deinde Mithridate, & superatis Mario iuuene, Carbone, Norbano, Sertorio, Domitio, Scipione, & aliis Marianis, dictaturam perpetuam lege Valeria inuasit, in qua multa milia ciuium Rom. crudelissimè proscripsit, homo immanissimus, & in omnes voluptates proiectissimæ libidinis.*

g Non tunc periisse.] *Lucanus verbis Catonis:*

Olim vera fides Sylla Marióque receptis Libertatis obit.

Euocationes deorum h Discessere omnes adytis.] *Carmẽ est Vergilij 2. Aeneid, quod Seruius & Macrobius putant pertinere ad euocationẽ deorum. Nam cùm oppugnabãtur ciuitates, erátq; in animo imperatoribus eas demoliri, ne cõtra deos geri bellũ videretur, ijq; suis sedib⁹ moueri inuiti, quod nefas erat, euocabãtur ex obsessa ciuitate ab imperatore obsidere, vt in vrbem victricẽ volentes migrarent. Sicut Veiis fecit Camillus, & Carthagini atque Numantiæ Scipio, & Mummius Corinthi.*

Roma à Gallis capta i A Gallis Roma.] *Galli transalpini sæpe in Italiam migrarunt magna manu: postremi eorũ fuere Senones: hi Clusium petierũt, hinc lis cam Romam, quam & ceperunt anno ab ea cõdita* CCCLX. *soliue an cæpta*

teris Gallis ciſalpinis adiuncti, incertum.

Anſeres Capitolini

k Niſi ſaltem anſeres.] *Hiſtoria eſt, & apud hiſtoricos, & apud poetas vulgatiſſima, cùm Galli explorata ad arcem via ſilentio noctis ad eam aſcenderẽt, obdormiſſent q; vigiles, clangore anſerũ, qui in Capitolio ſeruabãtur Iunoni ſacri, proditi. Ita M. Manlius correptu armis quem primum Gallũ iam in ſummo conſiſtentem offendit, vmbone deturbauit. Hic alios ſecũ põdere corporis traxit in ruinã: interea Romani ad tumultum accurrerunt, & Galli magna vi repulſi ſunt.*

Aegyptiorũ dij beluini.

l In ſuperſtitionem Ægyptiorum.] *Hi quaſdam beluas propter vtilitatem conſecrarunt, tanquam deos, vt Cicero in primo De nat. deorum inquit. Et fuſe Diodorus lib. ſuæ Biblio. 2. velut canẽ, felem, ibim, bouem, crocodilum, accipitrem, & alia.*

Anſerum apud Rom. honor

m Cum anſ.] *Propter illud beneficium Romæ quotãnis, vt Plutarchus in Fortuna Romanorum ſcribit, dicã Latine Budæi verbis, quibus enim poſſem elegantius? Canis in crucẽ ſublatus viſitur, anſérque in eleganti grabatulo, geſtatioláve, quàm decẽtiſſimè ſedens. Plinius libro vigeſimonono: Eadem de cauſa ſupplicia annua canes pendunt inter eadem Iuuentatis & Summani, viui in furcas ſambucea arbore fixi. Quin & Cenſores primum omnium, quæ pro magiſtratu faciũt ſacrorum anſerum cibos locant.*

Varietates rerum temporalium, non ex fauore, aut impugnatione dæmonum, ſed ex veri Dei pendere iudicio.

CAP. XXIII.

QVid quod etiam videntur eorum affuiſſe cupiditatibus implendis, & oſtenduntur non præfuiſſe refrænandis? [a] Qui enim Marium nouum hominem & ignobilem, cruentiſſimum autorem bellorum ciuilium atque geſtorem, vt ſepties conſul fieret adiuuerunt, atque vt in ſeptimo ſuo conſulatu moreretur ſenex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret: cur nõ etiam iuuerunt, vt à tantorum ſe compeſceret immanitate faſcinorũ? Si enim ad hæc eum dij eorũ non iuuerunt, non paruum eſt, quod & fatentur etiam nõ propitiis diis ſuis poſſe accidere homini iſtam temporalem, quam nimis diligũt tãtam fœlicitatem, & poſſe homines ſicut fuit Marius, ſalute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longæuitate cumulari, & perfrui diis iratis: poſſe etiã homines, ſicut fuit Regul⁹, captiuitate, ſeruitute, inopia, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quod ſi ita eſſe concedunt, [b] cõpendio nihil eos prodeſſe, & coli ſuperfluo confitentur. Nam ſi virtutibus animi & probitati vitæ, cuius præmia

præmia poſt mortem ſperanda ſunt, magis cõtraria vt populus diſceret inſtituerunt: ſi nihil etiam in his trãſeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos odertũt nocent, vel eis quos diligunt proſunt, vt quid colũtur, vt quid tanto ſtudio colendi requiruntur? Cur laboriosis triſtibuſque temporibus tanquam offenſi abſceſſerint murmuratur, & propterea Chriſtiana religio conuitiis indigniſſimis læditur? Si autem habent in his rebus, vel beneficij, vel maleficij poteſtatem, cur in eis affuerunt peſſimo viro Mario, & optimo viro Regulo defuerunt? An ex hoc ipſi intelligũtur iniuſtiſſimi & peſſimi? Quòd ſi propterea magis timendi & colendi putantur, neque hoc putẽtur. Neque enim minus eos inuenitur Regulus coluiſſe, quàm Marius. Nec ideo vita peſſima eligẽda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dij fauiſſe exiſtimantur. [c] Metellus enim Romanorum laudatiſſimus, [d] qui habuit quinque filios conſulares, eriam rerum temporalium fœlix fuit, [e] & Catilina peſſimus oppreſſus inopia & in bello ſui ſceleris proſtratus infœlix: & veriſſima atque certiſſima fœlicitate præpollent boni Deum colentes, à quo ſolo conferri poteſt. Illa igitur reſpublica malis moribus cùm periret, nihil dii eorum pro dirigendis vel corrigendis egerunt moribus, ne periret, imò deprauandis & corrumpendis addiderũt moribus, vt periret. Nec ſeſe bonos fingant, quòd velut offenſi ciuium iniquitate diſceſſerint. Prorſus ibi erant, produntur, conuincuntur, nec ſubuenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerunt. [f] Omitto quod Marius à miſerantibus Minturnenſibus Maricæ deæ in loco eius commendatus eſt, vt ei omnia proſperaret, & ex ſumma reuerſus deſperatione incolumis in Vrbem duxit crudelem crudelis exercitum. Vbi quàm cruenta, quàm inciuilis, hoſtiliſque immanior eius victoria fuerit, eos qui ſcripſerunt legant qui volunt. Sed hoc, vt dixi, omitto, nec Maricę neſcio cui tribuo Marij ſanguineam fœlicitatem, ſed occultæ potius prouidẽtiæ Dei ad iſtorum ora claudenda, eóſque ab erroribus liberandos, qui non ſtudiis agunt, ſed hæc prudenter aduertunt. Quia etſi aliquid in his rebus dæmones poſſunt, tantum poſſunt, quantum ſecreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenam fœlicitatem, quæ ſicut Mario malis etiam plerunque conceditur: nec eam rurſus quaſi magnam arbitremur, cùm ea multos etiam pios ac bonos vnius

Dei veri cultores, inuitis dæmonibus prepolluisse videamus: nec eosdem immundissimos spiritus, vel propter hæc ipsa bona malaue terrena propiciandos, aut timendos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiã illi non omnia, quæ volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cuius plenè iudicia nemo cõprehendit, iustè nemo reprehendit.

L. VIVES.

Marij crudelitas

a QVi enim Marium.] *Hic ex Africa reuersus ad pileũ seruos euocauit: Colonias, Hostiã, Antium, Lauinũ, Aricciam crudeliter diripuit atque vastauit: vrbem ingrediens signũ militibus dedit, vt quemcunque non resalutasset occiderent. Dici nõ potest, quàm multi hoc modo interierint & nobiles & ignobiles. Lucanus optimè paucis verbis Marij crudelitatem describit:*

Vir ferus, & fato cupienti perdere Romam Sufficiens.

Hic tamen septimùm consul, vt dixi, in lecto suo interiit. Sicut Lucanus inquit:

Fœlix, & euersa consul moriturus in vrbe.

Rediit paulò pòst Sylla ex Asia, & Marium filium omnesq; Marianarum partium duces sustulit.

b Compendio.] *Lusit Augustinus antithetis, compendio & superfluo: vel compendio, id est, breuiter, vel compendio, id est, vtilitatis cuius contrarium est dispendium.*

Metelli fœlicitas

c Metellus.] *Valerius lib. 7. & Plinius itidem 7. Q. Metellus Macedonicus fœliciſsimus ab omnibus iudicatus est, quòd omnibus corporis & animi dotibus præditus fuerit: idem consul & censor, idem magnum bellum fœliciter gesserit, triumpharit, quatuorq; filios reliquerit, tres consulares, duos triumphales, vnum cẽsorium, quartum prætorium & cõsulatus candidatum, vt scribit Velleius, quem magistratum adeptus est: tres filias clarissimis viris nuptas, ex quibus nepotes viderit, & à tanta támq; illustri & honorata turba à se progenita, extrema senecta facillimo vitæ curriculo vsus, rogo sit impositus.*

d Quinque filios consulares.] *Hæc historia ab aliquo sciolo deprauata est, nec credo sic Augustinum eam scripsisse, nisi quis dicat quinque illos filios fuisse consulares, id est, consulatu dignos. quod acutissimè & aspexit meus festiuissimus interpres, & planè nũquam tam acutè vidisset, nisi legisset dialecticã, ita vt sint consulares, quasi consulabiles, vel consulificabiles, magistraliter loquendo, hoc est apti nati ad fiendum consules.*

Catilina

e Et Catilina.] *Mores & vita L. Sergij Catilinæ notiores sunt, propterea*

propterea quòd Salustius qui de iis scripsit, frequens est in manibus hominum. Hunc ad coniurationem contra patriam inter cætera inopia rei familiaris stimulatum ferunt, cui profusissimo & sumptuosissimo nihil satis erat. Nam sub Sylla multa rapuerat, multa à Sylla dono acceperat. Quo Sylla cùm in aliis permultis, tum in occidẽdo M. Mario fuerat vsus carnifice.

Marij fuga

f Omitto quod Marius.] *C. Marius cùm ex ciuili pugna prima solus fugeret, Minturnas Campaniæ oppidum peruenit. Minturnenses eum, vt gratum Syllæ victori facerent, immisso percussore tollere decreuerant. Cúmq; is aspectu & increpatione Marij fugisset, in religionem oppidanus venit, tãquam innuminum protectione Marius esset, ita eum ad proximum oppido lucum produxerunt, qui Maricæ sacer erat, vt inde quà liberet, abiret. Plutar. in Vita Marij. Velleius paludem Maricæ dicit. De Marica Lactantius: Quæ prius, inquit, Circe post factam deam Maricam vocatam. Seruius 7. Aeneid. & Maricam dicit vxorem fuisse Fauni, quæ est dea littoris Minturnensium iuxta Lyrim fluuium. Horatius:*

Maricæ

Innantem Maricæ
Littoribus tenuisse Lyrim.

Quod si voluerimus accipere vxorem Fauni, non procedit. Dij enim πομπαῖοι, id est, locales, ad alias regiones nunquam transeunt. Sed potest dictum esse per poeticam licentiam, Laurentino Marica, cùm sit Minturnensis. Dicunt alij, per Maricam Venerem intelligi debere, cuius fuit sacellum iuxta Maricam, in quo erat scriptum, τοῦτ' ἐστὶ τῆς ἀφροδίτης. Sanè Hesiodus Latinum Circes & Vlyssis filium dicit. quod & Vergilius tangit dicendo:

Solis aui specimen.

Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Iginij, qui ait Latinos plures fuisse: vt intelligamus poetam abuti nominum similitudine. Tantùm Seruius.

De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentauerunt adiutores.

CAP. XXIIII.

SYlla certè ipse, a cuius tempora talia fuerunt vt superiora, quorum vindex esse videbatur, illorum comparatione quæreretur, cùm primum ad vrbem contra Marium castra mouisset, adeò læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, vt custodiri se b Posthumius haruspex voluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, diis iuuantibus impleuisset. Ecce non discesserant adytis, arisque relictis dii, quando de

do de rerũ euentu prædicebant, nihilq; de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebãt præsagiendo fœlicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cùm esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titiũ ei mandatũ est à Ioue, quòd esset [c] Mithridatem superaturus: & factũ est. Ac postea molienti redire in vrbẽ, & suas amicorúmq; subortas iniurias ciuili sanguine vlcisci, iterum mandatũ est ab eodem Ioue per militem quendam legionis sextæ, prius sede Mithridate prænunciasse victoriam, & tunc promittere daturũ se potestatẽ, qua recuperaret ab inimicis rempublicã non sine multo sanguine. Tum percõtatus Sylla, quæ forma militi visa fuerit, cùm ille indicasset eã, recordatus eius est quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest quare dij curauerint velut fœlicia ista nũciare, & nullus eorũ curauerit Syllã monẽdo corrigere, tanta mala facturũ sceleſtis armis ciuilibus, qualia non solùm fœdarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nẽpe intelliguntur dæmones, sicut sæpe iam dixi. Notumq; nobis est in literis sactis, réſque ipsæ satis indicãt negotium suũ agere, vt pro diis habeantur, vt colãtur, vt ea illis exhibeãtur, quibus ij qui exhibent sociati, vnã pessimam causam cum eis habeãt in iudicio Dei. Deinde cùm venisset Tarentũ Sylla, atq; ibi sacrificasset, vidit in capite vitulini iecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Posthumius haruspex ille respondit præclarã ei victoriam significari, iussitq; vt extis illis solus vesceretur. Postea paruo interuallo [d] seruus cuiusdam Lucij Pontij, vaticinando clamauit: A Bellona nũcius venio, victoria tua est Sylla. Deinde adiecit, arsurũ esse Capitolium. Hoc cùm dixisset, continuò egressus è castris, postera die concitatior reuersus est, & Capitoliũ arsisse clamauit. Arserat autẽ reuera Capitolium. Quod quidem dæmoni & præuidere facilè fuit, & celerrimè nuntiare. Illud sanè attende, quod ad causam maximè pertinet, sub qualibus diis cupiant esse, qui blasphemant Saluatorem, volũtates fidelium à dominatu dæmonũ liberantẽ. Clamauit homo vaticinãdo, victoria tua est Sylla, atq; vt id diuino spiritu clamasse crederetur, nunciauit etiã aliquid, & propè futurũ, & mox factũ, vnde longè aberat per quem ille spiritus loquebatur, non tamen ille clamauit, ab sceleribus parce Sylla, quæ ille victor tam horrenda commisit, cui corona aurea

rea ipsius victoriæ illustrissimũ signũ in vitulino iecore apparuit. Qualia signa si dij iusti dare solerent, ac non dæmones impij, profectò illis extis, nefaria potius atq; ipsi Syllæ grauiter noxia mala futura monstrarent. Neq; enim eius dignitati tantũ profuit illa victoria, quantũ nocuit cupiditati. Qua factum est, vt immoderatis inhiãs, & secũdis rebus elatus, ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dij verè tristia veréq; lugenda, non extis, non auguriis, non cuiusquam somnio vel vaticinio prænunciabant. Magis enim timebãt, ne corrigeretur, quàm ne vinceretur. Imò verò [e] satis agebãt vt victor ciuium glorioſus, victus atque captiuus nefandis vitiis, & per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictius obsideretur.

L. VIVES.

a SYlla certè ipse.] *Cùm tam sauè atque impotẽter Mariani in Syllæ republica dominarentur, Sylla omniũ votis desideriisq; ad vindictam expectabatur: tum ipse ex bonis initiis in tantam crudelitatem euasit, vt mitissimus tunc sit visus Marius præ illo, Lucanus:* *Crudelitas*

Sylla quoque immensis accessit cladibus vltor,
Ille, quod exiguum restabat sanguinis vrbis
Hausit. Et post:
Tunc data libertas odiis, resolutaq; legum
Frænis ira ruit, non vni cuncta dabantur.
Sed fecit sibi quisque nefas. semel omnia victor
Iusserat.

b Posthumius.] *Cicero lib. 1. De diuinatione, hunc haruspicem etiam bello sociali significat fuisse cum Sylla: quo bello Cicero ipse mentitus est. Idem Valer. lib. 1. De prodigiis.* *Posthumius*

c Mithridatem.] *Hic fuit fortissimus rex Ponti, cui bellum est à pop. Rom. indictum, quòd Nicomedem è Bithynia expulisset: at bellum exarsit supra modum, postea quàm rex quicquid ciuium Romanorum in suo regno negotiabatur, vno die iussit occidi. Huius opes luxauit Sylla: fregit L. Lucullus: extinxit Cn. Pompeius, qui totum eius regnum in potestatem Romanorum redegit, ipso occiso. Plutar. in Vitis, & Appianus Alexan. in Mithridatico. Florus & alij.* *Mithridates*

d Seruus cuiusdam.] *Idem Plutar. in Sylla: Capitolium à Tarquinio Superbo rege est extructum in rupe Tarpeia, templum Ioui omnium pulcherrimum ab Horatio Puluillo Coss. dedicatum, primo libertatis anno. Arsit bello ciuili Mariano, Cn. Carbone, & L. Scipione Coss. anno ab Vrbe condita dclxxj. restitutum à Sylla: refectum*

verò

verò & dicatum à Q. Catulo: hoc solum fœlicitati Syllæ negatum, vt ipse idem dicebat. Sunt qui putent opera Syllæ incensum Capitolium, alij Carbonis Coss. Appianus in bello ciuili fortuitam fuisse deflagrationem, & causam latere scribit.

c Satis agebant.] *Diligenter & anxiè curabant, quod & satagere & satagitare dicitur.*

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines cùm in committendis sceleribus quasi diuinam exempli sui interponunt autoritatem. CAP. XXV.

ILlinc verò quis non intelligat, quis non videat, nisi qui tales deos imitari magis eligit, quàm diuina gratia ab eorum societate separari, quantum moliantur maligni isti spiritus exemplo suo, velut diuinam autoritatem præbere sceleribus? Quinetiam [a] in quadam Campaniæ lata planicie, vbi non multò post ciuiles acies nefario prælio confligerunt, inter se prius pugnare visi sunt. Nanque ibi auditi sunt primùm ingentes fragores, móxq; multi se vidisse nunciarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna vbi destitit, vestigia quoq; velut hominũ & æquorũ, quanta de illa cõflictione exprimi poterant, inuenerũt. Si ergo veraciter inter se numina pugnarũt, iam bella ciuilia excusentur humana: consideretur tamẽ quæ sit talium deorũ vel malitia, vel miseria. Si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerũt, nisi vt sibi Romani bellando ciuiliter, tanquã deorum exẽplum nullum nefas admittere viderentur? Iam enim cœperãt bella ciuilia, & aliqua nefandorum præliorum strages execrãda præcesserat. [b] Iam multos mouerat, [c] quod miles quidam dum occiso spolia detraheret, fratrẽ nudato cadauere agnouit, ac detestatus bella ciuilia, & seipsum ibi perimẽs fraterno corpori adiunxit. Vt ergo tanti huius mali minimè tæderet, sed armorũ scelestorum magis magísq; ardor incresceret, mox hi dæmones, quos illi deos putabãt, & colendos esse ac venerãdos arbitrantur, inter se pugnantes hominibus apparere voluerũt, ne imitari tales pugnas ciuica trepidaret affectio, sed potius humanũ scelus diuino excusaretur exemplo. Hac astutia maligni spiritus etiam ludos, vnde multa iam dixi, scenicos sibi dicari sacraríq; iusserunt, vbi deorũ tanta flagitia theatricis cãticis atque fabularũ actionibus celebrata sunt, vt quisquis eos talia fecisse crederet, & quisquis non crederet, sed tamen illos libentissimè sibi talia velle exhiberi cerneret, securus imitaretur.

Ne quis itaq; existimaret in deos cõuitia potius quã eis dignũ aliquid scriptitasse, [d] vbicunq; illos inter se pugnasse poetę cõmemorarũt, ipsi ad decipiẽdos homines poetarum carmina firmauerũt, pugnas videlicet suas non solùm per scenicos in theatro, verumetiã per seipsos in campo humanis oculis exhibẽtes. Hæc dicere cõpulsi sumus, quoniam pessimis moribꝰ ciuium, Romanam remp. iam antea perditã fuisse, nullámq; remansisse ante aduẽtum domini nostri Iesu Christi, autores eorũ dicere, & scribere minimè dubitauerũt. Quam perditionẽ diis suis non imputant, qui mala transitoria quibus boni, seu viuãt, seu moriantur, perire non possunt, Christo nostro non imputant: cùm Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores: dij verò ipsorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa repub. ne periret, imò eosdem mores velut suis exemplis autoritate noxia corrumpendo egerũt potius vt periret. Quam nõ ideo, vt arbitror, tunc periisse quisquam iam dicere audebit, quia

Discessere omnes adytis, ariſq; relictis
Dij:

veluti amici virtutibus cum vitiis hominũ offenderentur, quia tot signis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus se tanquàm præscios futurorum auditoréque præliorũ iactare & cõmendare gestiebãt, conuincuntur fuisse præsentes: qui si verè abscessissent, mitius Romani in bella ciuilia suis cupiditatibus, quàm illorum instigationibus exarsissent.

L. VIVES.

a IN quadam Campaniæ lata planicie.] *Iulius Obsequẽs: Lucio Scipione, C. Norbano Coss. inter Capuam & Vulturnum ingens signorum sonus, armorumq; horrendo clamore auditus, ita vt viderentur duæ acies concurrere per plures dies. Rei miraculo intus considerantibus vestigia equorum, hominum, & recens protritæ herbæ, & virgulta visa molem ingentis belli portendere. Hæc ille. Porrò Scipio & Norbanus fuerunt primi consules, cum quibus Sylla reuersus in Italiam confixit. nam Marianarum erant partium.* *Acies auditæ inter se cõcurrentes.*

b Iam multos mouerat.] *Cũ enim in diuersa acie propinqui sese cõspiciunt, tunc demũ bellum esse ciuile intelligunt. sic Lucanus in 4.*

Postquam spatio languentia nullo
Mutua conspicuos habuerunt lumina vultus,
Et fratres natosq; suos videre patresq;,
Deprehensum est ciuile nefas.

c Quod

c Quod miles quidam, &c.] *Liuius lib. 79. Hoc contigit cùm Cinna & Marius infesta signa ad vrbem duxerunt, quibus occurrit C. Pompeius Magni pater. Valer. lib. 5. dicit militem Pompeianum occidisse fratrem, qui erat in exercitu Sertorij. Liuius pro Sertorio Cinnam habet. Fieri vtrunque potest: nam exercitus omnes ferè erãt Cinnæ, qui tamen in quatuor partes erant diuisi, quarum vnã Cinna ipse, alterã Marius ductabat, tertiam Quintus Sertorius, quartam Cn. Carbo. & Orosius concurrisse cum Sertorio Pompeium scribit, qua pugna contigisse hoc de duobus fratribus refert.*

Fratres inter se concurrentes

d Vbicunque illos inter se pugnasse.] *Homerus bello Troiano deos inter se facit pugnantes, Martem, Venerem, & Apollinem, contra Palladem, Iunonem, & Neptunum.*

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorum omnis nequitia disceretur.

CAP. XXVI.

QVæ cùm ita sint, cùm palàm apertéque turpitudines crudelitatibus mixtæ, & opprobria numinum & crimina, siue prodita, siue conficta ipsis expoſcentibus, & nisi fierẽt irascentibus, etiam certis & statis solennitatibus consecrata illis, & dicata claruerint, atque ad omnium oculos vt imitanda proponerentur spectãda processerint: [a] quid est quod iidem ipsi dæmones, qui se huiuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, qui suis flagitiis & facinoribus, siue indicatis, siue simulatis, eorúmq; sibi celebratione expetita ab impudentibus, extorta à pudentibus, autores se vitæ sceleſtæ immundæq; testãtur: perhibenter tamen in adytis suis secretísq; dare quædam bona præcepta de moribus, quibusdã velut electis sacratis suis? Quod si ita est, hoc ipso callidior aduertenda est, & cõuincenda malitia spirituum noxiorum. Tãta enim vis est probitatis & castitatis, vt omnis vel penè omnis eius laude moueatur humana natura, nec vsque adeò sit turpitudine vitiosa, vt totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quemadmodum scriptum in nostris literis nouimus, transfiguret in angelum lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populus celeberrimo strepitu impietas impura circũsonat, & iutus paucis castitas simulata vix sonat. Præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis. Decus latet, & dedecus patet, quod malum geritur, omnes cõuocat spectatores: quod bonũ dicitur, vix aliquos inuenit auditores:

tores: tãquam honesta erubescẽda sint, & inhonesta gloriãda. Sed vbi hoc nisi in dæmonũ tẽplis? vbi nisi in fallaciæ diuersoriis? Illud enim fit, vt honestiores, qui pauci sunt, capiãtur, hoc autem ne plures qui sunt turpissimi, corrigantur. Vbi & quando sacrati cælestis audiebant castitatis præcepta, nescimus, [b] ante ipsum tamen delubrũ, vbi simulachrũ illud locatũ conspiciebamus, vniuersi vndiq; cõfluentes, & vbi quisq; poterat stantes, ludos qui agebãtur intẽtissimi spectabamus, intuẽtes alternãte conspectu, hinc meretriciam põpam [c] illic virginẽ deam, illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari. Non ibi pudibundos minus, nullam verecundiorem scenicã vidimus: cũcta obscœnitatis implebãtur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domũ matrona doctior reportaret. Nonnullæ prudentiores auertebant facie ab impuris motibus scenicorum, & artem flagitij videre erubescẽtes, furtiua intẽtione discebant. Hominibus nanq; verecundabantur, ne audẽret impudicos gestus ore libero cernere, sed multò minus audebãt sacra eius, quã venerabantur casto corde, damnare. Hoc tamen palàm discendũ præbebatur in tẽplo, ad quod perpetrandum saltẽ secretũ quærebatur in domo. Mirum nimiũ si vllus ibi erat pudor mortalium, quo humana flagitia non liberè homines cõmitterent, quę apud deos etiã religiosè discerẽt, iratos habituri nisi etiã exhibere curarent. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitat mentes, & instat faciendis adulteriis, & pascitur factis, nisi qui etiã sacris talib. oblectatur, constituẽs in tẽplis simulachra dęmonũ, amãs in ludis simulachra vitiorum, susurrans in occulto verba iustitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos, frequentãs in aperto inuitamenta nequitiæ, ad possidendos innumerabiles malos?

L. VIVES.

a QVid est quod idem ipsi.] *Locus depravatus. sic esset sensus apertior, quid est cùm idem ipsi dæmones qui se huiuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, & post: autores se vitæ sceleſtæ immundæq; testentur.*

b Ante ipsum tamen delubrũ vbi simulachrũ.] *De Floræ deæ ludis sentit, qui à meretricibus turpissimis & impudẽtissimis celebrabantur, vt Plutarchus, & Ouidius, & alij scribunt: quippe cùm fuerit & Flora ipsa meretrix. Lactantius lib. 1. Celebrantur Floræ ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nã præter ver-*

borum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuũtur etiam vestibus populo flagitãte meretrices, quæ nunc mimorum fungũtur officio, & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

c Illinc virginem deam, illam suppliciter adorari.] *Vestam. Pridie Calendas Maias festum erat Floræ, & Vestæ, & Apollinis, & Augusti in Palatio. Ouidius quarto Fastorum:*

Exit & in Maias festum Florale Calendas,
Tunc repetam, nunc me grandius vrget opus.
Aufert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Limine, sic iusti constituere patres.
Phœbus habet partem, Vestæ pars altera cessit,
Quod superest illis tertius ipse tenet.
State Palatinæ laurus, prætextaq; quercus
Ster, domus æternos tres habet vna deos.

Quanta euersione publicæ disciplinæ Romani diis suis placandis fecerint obscœna ludorum. CAP. XXVII.

a VIr grauis & philosophus Tertullius ædilis futurus, clamabat in auribus ciuitatis, inter cætera fu magistratus officia sibi Floram matrum ludorum celebritate placãdam: b qui ludi tantò deuotius, quantò turpius celebrari solent. c Dicit in alio loco iam consul in extremis periculis ciuitatis, & ludos per decem dies factos: nequ rem vllam quæ ad placandos deos pertineret prætermissam quasi non satius erat tales deos irritare tẽperantia, quàm placare luxuria: & eos honestate ad inimicitias, puocare, quam tanta deformitate lenire. Neque enim grauius fuerãt quamlibet crudelissima immanitate nocituri d homines, propter quos placabantur, quàm nocebãt ipsi cum vitiositate fœdissima placarentur. Quandoquidem vt auerteretur quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dij cõciliabantur quo virtus debellaretur in mentibus, qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hãc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cuius actores laudanda Romanæ virtutis indoles honore priuauit, e tribu mouit, agnouit turpes, fecit infames: hanc inquam pudendam veræque religioni aduersandam & detestãdam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc

hæc ignominiosa deorũ facta sceleratè turpitérque conficta, vel sceleratius turpiúsq; commissa oculis & auribus publicis ciuitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat, & ideo non solùm illis exhibẽda, sed sibi quoque imitanda credebat: nõ illud nescio quid vel bonũ vel honestum, quod tam paucis, & tam occultè dicebatur, si tamen dicebatur, vt magis ne innotesceret quàm ne non fieret, timeretur.

L. VIVES.

a VIr grauis & philosophus Tertullius.] *Legendum esse Tullium certũ est. Nam ea quæ hic ex eo adducit Augustinus, sunt in eius Orationibus. Dicendum ergo, vel: Vir grauis & philosophaster Tullius: vt irrideat Augustinus eius philosophiam, quæ a tã stultis religionibus nequiuerit ipsum liberare: vel, Vir grauis & philosophus ter Tullius, vt nõ solùm vulgus, sed principes deditos esse huiusmodi spurcitiis ostẽdat: nec quosuis principes, sed graues, & eosdẽ philosophos, nec infimæ notæ, sed præcipuos: vt ter ad augendam significationem eius philosophiæ faciat, sicut ter maximus. Cicero ergo Actione in Verrem 6. Nunc sum designatus ædilis, habeo rationem quid à populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima cum ceremonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendos, mihi Floram matrem populo, plebique Romanæ ludorum celebritate placandam.* Aedilis curulis officium

b Qui ludi.] *Tales erant vt præsente Catone Minore actores agere noluerint. Seneca, Valerius, Plutarchus, Martialis.*

c Dicit in alio loco iam consul.] *Actione in Catilinam 3.*

d Homines propter quos.] *Catilina cum suis coniuratis.*

e Tributa amouit.] *In antiquis est, Tribu mouit: melius.*

De Christianæ religionis salubritate.

CAP. XXVIII.

AB istarum ergo immundissimarum potestatum Tartareo iugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte trãsferri queruntur, & murmurãt iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu, altius obstrictiúsque oppressi, quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta vtriusque sexus discretione: vbi audiant, quàm bene hic ad tempus viuere debeant, vt post hãc vitam beatè sempérq; viuere mereãtur. Vbi sancta scriptura iustitiæq; doctrina, de superiore loco in conspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium, & qui nõ fa-

ciunt, audiant ad iudicium. Quò etsi veniunt quidam talium præceptorum irrisores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandum imitandúmque proponitur, vbi veri Dei, aut præcepta insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

De abiiciendo cultu deorum, cohortatio ad Romanos.

CAP. XXIX.

Hæc potius concupisce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scæuolarum, Scipionum, [a] Fabritiorum: hæc potius concupisce, hæc ab illa turpissima vanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne. [b] Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non nisi vera pietate purgatur atque perficitur, impietate autem dispergitur, & punitur. Nunc iam elige quid sequaris, vt non in te, sed in Deo vero sine vllo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis affuit, sed occulto iudicio diuinæ prouidentiæ vera religio, quam eligeres, defuit. Expergiscere, [c] dies est, [d] sicut experrecta es in quibusdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam passionibus gloriamur, qui vsquequaque aduersus potestates inimicissimas confligentes, eásque fortiter moriendo vincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad quam patriam te inuitamus & exhortamur, vt eius adiiciaris numero ciuium, cuius quodammodo asylum est vera remissio peccatorum. Nō audias degeneres tuos Christo Christianísue detrahentes, & accusantes velut tempora mala, cùm quærant tempora in quibus non sit quieta vita, sed potius secura nequitia. Hæc tibi nunquam, nec pro terrena patria placuerunt. Nunc iam cælestem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea veraciter sempérq; regnabis. Illic enim tibi non Vestalis focus, [e] non lapis Capitolinus, sed Deus vnus & verus, [f] qui nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fide dabit. Noli deos falsos fallacésque requirere, abiice potius, atque conténe in veram emicās libertatē. Nō sunt dij, maligni sunt spiritus, quib⁹ æterna tua fœlicitas pœna est. [g] Nō tam Iuno Troianis à quibus carnalē originē ducis, arces videtur inuidisse Romanas, quàm isti dęmones, quos adhuc deos putas, omni

omni generi hominum sedes inuidēt sempiternas. Et tu ipsa non partua ex parte de talibus spiritib⁹ iudicasti, quādo ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse voluisti. Patere asseri libertatem tuam aduersus immundos spiritus, qui tuis ceruicibus imposuerant sacrādam sibi & celebrādam ignominiam suam. Actores criminum diuinorum remouisti ab honoribus tuis, supplica Deo vero, vt à te remoueat illos deos qui delectantur criminibus suis, sique veris, quod ignominiosissimum est, siue falsis, quod malitiosissimum est. Bene quod tua spōte histrionibus & scenicis societatē ciuitatis patere noluisti, euigila plenius, nullo modo his artibus placatur diuina maiestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectātur obsequiis, haberi putas in omni numero sanctarū cælestium potestatum, cùm homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcunque ciuium Romanorum? Incomparabiliter superna est ciuitas clarior: vbi victoria, veritas: vbi dignitas, sanctitas: vbi pax, fœlicitas: vbi vita, æternitas. Multò minus habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam peruenire desideras ciuitatem, deuita dæmonum societatem. Indignè ab honestis coluntur, qui per turpes placantur: sic isti à tua societate remoueantur purgatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sunt notatione censoria. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus quæ sola perpeti nolunt: quod neque in his habeāt, quam putātur habere isti dæmones potestatem, quanquam si haberent, deberemus potius etiam ista contemnere, quàm propter ista eos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis inuident peruenire non posse: tamen nec in istis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt: deinceps videbimus vt hic fit huius voluminis modus.

L. VIVES.

a Fabritiorum.] *Fabritius consul fuit bello Pyrrhi, quo tempore Fabri- maximè viguit Romana virtus, vir fortissimus, pauper con- tius tinens, ab omni vel opum vel voluptatum vel honoris cupiditate alienus.* Semi-

b Si quid in te laudabile.] *Semina in nobis esse virtutum, Stoici na vir- dicebant à natura indita, alia maiora, alia minora, ea excoli, augeri, tutum*

perfici disciplina, educatione, exercitatione.

Dies

c Dies est.] *Ad illud Pauli ad Romanos 13. Nox præcessit, dies appropinquauit. Dies est clara notitia bonorum in cuius potestate est sol, sicut ait Psalmista: Nox obscura & tenebrosa.*

d Sicut experrecta es in quibusdã.] *Romanos aliquot ad Christum conuersos esse.*

e Non lapis Capitolinus.] *Iouis simulachrum in Capitolio erat lapideum: hinc per Iouem lapidem sanctissimum Romanis iusiurandum, vt etiam in prouerbium cesserit.*

f Qui nec metas.] *Verba sunt Iouis apud Vergilium 1. Aeneid. promittẽtis imperium Romanis imperium. Quanto Salustius sapientius in Oratione ad C. Cæsarem senem, futurũ aliquando populi Romani excidium ait: & Africanus minor cùm incendium Carthaginis spectaret, lachrymabundus Homeri versu significauit aruiturum quoque aliquando suam Romam.*

g Non tam Iuno.] *Eodem primo Aeneidos.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER TERTIVS.

De aduersitatibus quas soli mali metuunt, & quas semper passus est mundus dum deos coleret.

CAP. I.

IAm satis dictum esse arbitror de morum malis, & animorum, quæ præcipuè cauenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, subuenire curasse, sed potius, vt maximè premeretur, egisse. Nunc de illis malis video dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captiuitas, trucidatio, & si qua similia, iam in primo libro commemorauimus. Hæc enim sola mali deputant mala, quæ non faciunt malos: nec erubescunt interbona quę laudant, ipsi mali esse qui laudant: magisq; stomachantur, [a] si villam malam habeãt, quàm si vitam. Quasi hoc sit hominis maximum bonum habere bona omnia præter seipsum: sed neq; talia mala, quæ isti sola formidant, dij eorum quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent obstiterunt. Cùm enim variis per diuersa loca temporibus ante aduẽtum Redemptoris nostri, innumerabilibus nonnullisq; etiam incredibilibus cladibus genus cõtereretur humanum, quos alios quàm istos deos mũdus colebat, excepto vno populo Hebræo, [b] & quibusdã extra ipsum

populum, vbicunque gratia diuina digni occultissimo atque iustissimo Dei iudicio fuerunt? Verùm ne nimium longum faciam, tacebo aliarum vsquequaque gentium mala grauissima: quod ad Romam pertinet, Romanúmque imperium tãtùm loquar, id est, ad ipsam propriè ciuitatem, & quæcunque illi terrarũ, vel societate coniunctæ, vel conditione subiectæ sunt, quæ sint perpessæ ante aduẽtum Christi, cùm iam ad eius quasi corporis reipublicæ pertinerent.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN TERTIVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

CAP. I.

a SI illa mala.] *In vetustis codicibus: Si villã malam: quod est acutius dictum per denominationem.*

b Et quibusdam extra ipsum populum.] *Vt Iob, & quidam inter gentiles alij ad naturæ legem vitam suam dirigentes: de quibus alibi.*

An dij, qui & à Romanis, & à Græcis similiter colebantur, causas habuerint, quibus Ilium paterentur excidere.

CAP. II.

PRimùm ipsa Troia vel Ilium, vnde origo est populi Romani, neque enim prætereundum, aut dissimulandũ est, quod & in primo libro attigi, eosdem habens deos, & colens, cur à Græcis victum, captum, atque deletum est? a Priamo, inquiunt, sunt reddita Laomedontea paterna periuria. b Ergo verum est quod Apollo atq; Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus seruierunt. Illis quippe promisisse mercedem falsúmque iurasse perhibetur. Miror Apollinem nominatum diuinatorem in tãto opificio laborasse, nescientem quòd Laomedon fuerat promissa negaturus. Quanquam nec ipsum Neptunum patruum eius, fratrem Iouis, regem maris decuit ignarum esse futurorum. c Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ, à cuius posteris condita Roma est, d cùm ante illam vrbem conditam idem poeta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid diuinantem, quem etiam nube rapuit, vt dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cùm vertere ab imo, e quod apud Vergiliũ confitetur, structa suis manibus periuræ mœnia Troiæ. Nescientes igitur tanti dij Neptunus & Apollo Laomedontem sibi negaturum esse mercedem, structores mœnium Troianorum gratis & ingratis fuerunt. Videant ne grauius sit tales deos credere, quàm diis talibus peierare. Hoc enim nec ipse Homerus facilè credidit, f qui Neptunum quidem contra Troianos, Apollinem autem pro Troianis pugnantem facit, cùm illo periurio ambos fabula narret offensos. Si igitur fabulis credũt, erubescãt talia colere numina: si fabulis non credunt, non obtendant Troiana periuria, aut mirentur deos periuria puniisse Troiana, amasse Romana. Vnde enim coniuratio Catilinæ in tanta támq; corrupta ciuitate, habuit etiam eorũ grãdem copiam, quos manus atq; lingua periurio, aut sanguine ciuili alebat? g Quid enim aliud toties senatores corrupti in iudiciis, h toties populus in suffragiis, vel in quibusque causis, quæ apud eum concionibus agebantur, i nisi etiã peierando peccabant? Nam corruptissimis moribus ad hoc mos iurandi seruabatur antiquus, non vt à sceleribus metu religionis prohiberentur, sed vt periuria quoque sceleribus cæteris adderentur.

L. VIVES.

a PRiamo, inquiunt.] *Verg. primo Georgicôn:*
Satis iam pridem sanguine nostro
Laomedontææ luimus periuria Troiæ.

b Ergo verum est, quod Apollo.] *Apollo & Neptunus cũ Laomedontem Phrygiæ regem mœnibus Troiam circundare viderent, opusq; esse ingens, operam suam regi locauerunt magna auri mercede, quam perfecto opere Laomedon est inficiatus.*

c Nam hunc Homer.] *Cùm Æneas quondam prælio cum Achille manum conseruisset, superaretúrque ab eo, ac parum abesset, quo minus à fortiore Achille occideretur, Neptunus sic loquitur apud Homerum Iliados γ.*

ἀλλ' ἄγε δ' ὑμεῖς περ μὲν ὑπ' ἰκ θανάτυ ἀγάγωμεν
μή πως καὶ κρονίδης κεχολώσεται, αἶψα δ' ἀχαιὺς
τὸν δὴ καταπτίνυ. μόρσιμον δέ οἱ ἐς ἁλίαδαι,
ὄφρα μὴ ἄσπερμος γένηι καὶ ἄφαντος ὄληται
ἀφδάνε, ὃν κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,

Vaticinium Neptuni

οἱ ἴδεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τὸ θνητάων.
ἤδη γὰρ πρόσθεν γένεαι ἄλλοι τε βροτῶν
νῦν δ' ἀνείλοο βίη τρώεσσιν ἀνάξη,
καὶ παῖδες παίδων τοὶ καὶ οἱ μετόπισθε γένωνται.

Quos versus sic vtcunque Latinos fecimus, solùm vt intelligi à Latinis possint:

Funere nos istum iam nunc reuocemus acerbo,
Irarum sæuos ne æstus Saturnius heros
Colligat, hunc leto proles Pelæia forte
Si dederit, tristi licet hunc subducere fato:
Ne stirps tota cadat, cæcisque oppressa tenebris
Intereat gens illa, fuit charus, cui Dardanus autor.
Quem pater omnipotens reliquis plus omnibus vnum
Fœmina quos ipsi genuit, complexus amore est.
At postquam priami gentem iam Iuppiter odit,
Viribus Aeneas & maiestate verendus
Iura dabit Phrygijs: natiq; & cuncta propago
Aeternum accipiet regnum, illa in gente vetustum.

Propter hos Homeri versus Dionysius Halicarnasseus scribit prodidisse multos Aeneam relictu in Italia sociis ad Phrygiam rediisse, ibiq; instaurata Troia regnasse, ac regnum per manus filio tradidisse. Verum Homerus de regno & Troia Italica loquebatur, quæ à Troia illa Phrygia manauerat, id est de Lauinis & Albanis, quorum vrbi go fuit à Troianis Aeneæ sociis.

d Cum ante illam vrbem conditam.] *Nec de tempore vrbis conditæ, neque de Homeri vatis ætate satis inter scriptores conuenit; etmetsi de Roma minor ambiguitas. Plutarchus in Romulo fundamenta vrbis Romæ à Romulo & Remo iacta scribit, anno tertio sexta olympiadis, quo die fuit lunæ defectus. Dionysius & Eusebius primo anno septimæ olympiadis conditam volunt, post dirutum Ilium annos quatercentesimotrigesimosecundo, Solinus in Polyhistore, Cincio Romam xij. olympiade placet conditam: Fictori octaua: Nepoti & Lactatio opiniones Eratosthenis, & Apollodori cõprobantibus olympiadis vij. anno ij. Põponio Attico & M. Tullio olympiadis vij. anno iij.*

Homeri tempora.

Collatis igitur nostris & Græcorũ tẽporibus, incipiẽte olympiade vij. Romã conditã post Iliũ captũ ecccxxxiij. anno. De Homeri tẽpore & de patria, & parẽtibus maxima cõtẽtio ex Græcis autorib. Quidã Homerũ interfuisse Troiano bello scribũt. Certè ipse in primo Od. Phemiũ præceptorem suũ psallentem in procorũ conuiuio inducit: nihil hoc ambitio se nimis fecerit in gratiã magistri parum seruatæ rationi

Phemius Homeri præceptor

temporũ.

Alij centũ annis post confectũ Troianum bellũ affirmant vixisse. Non desunt qui huic numero quinquaginta annos adiiciant. Aristarchus eo tempore vixisse Homerũ est autor, quo in Ioniã colonia est deducta, post Heraclidarũ descensum annis lx. à bello Troiano cxxx. Crates nondũ lxxx. annos putat interesse inter dirutum Ilium & natum Homerũ, quidã eũ scribunt Telemacho Vlyssis filio, & Polycastæ Nestoris filia genitum. In libris verò chronicis Eusebij Cæsariensis pontificis sic scribitur: In Latina historia reperimus, Agrippa apud Latinos regnante Homerus in Græcia claruit, vt testatur Apollodorus grãmaticus: & Euphorbus historicus, ante vrbem cõditam annis cxxiiij. & vt ait Corn. Nepos, ante olympiadem primã annis centũ. Quamcunq; igitur rationẽ temporũ sequi libeat, Homerus erit vrbe Roma antiquior. Quod & Cic. testatur in Tusc. quæst.

e Quod apud Verg.] 5. *Aeneid.*

Pelidæ tunc ego forti.
Congressum Aeneam, nec diis nec viribus æquis
Nube cauâ eripui: cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.

e Gratis & ingratis.] *Prius aduerbium est, posterius nomen.*

f Qui Neptunum.] *Postquàm mercede iusta fraudatus est Neptunus, Troianis infensus semper fuit. Apollo facilior & clementior nihilo eis minus sauit quàm antea. Verg. in sexto:*

Apollo Troianis fauit

Phœbe graues Troiæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxit tela, manusq;
Corpus in Aeacidæ.

g Quid enim aliud toties seruatores.] *Lege Sempronia quã tulit C. Gracchus, equester ordo iudicauit per xx. annos sine infamia. Lege deinde Plautia ex singulis tribubus quini deni sunt creati comitiis populi, qui eo anno iudicarent. Id factum est altero anno Italici belli, Cn. Pompeio Sexti filio, & L. Catone Coss. Postea lege Cornelia, quã tulit L. Sylla, iudicia translata sunt ad senatum: iudicarunt x. annos turpissime & corruptissimè. Cic. in Verrẽ: Cum adhuc amplissimus ordo iudicaret, de corruptis iudicijs multũ queritur. Postremò lege Aurelia, quam tulit M. Aurelius Cotta prætor, vterque ordo iudicauit.*

Lex Sẽpronia
Lex Plautia
Lex Cornelia
Lex Aurelia

h Toties populus.] *Lucanus in primo:*

Hinc rapti fasces pretio, sectorq; fauoris
Ipse sui populus, letalisq; ambitus vrbi
Annua venali referens certamina campo.

i Nisi etiam peierando.] *Nam iudices iurati iudicabant, & populus cùm in suffragium mittebatur, tacito inreiurando astringebatur*

tur perfectis modo sacris, nec pretium, nec gratiam antiquius salutt reipublicæ habiturum.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos tradi-
tur frequentatum. CAP. III.

NVlla itaque causa est, quare dij, quibus, vt dicunt, ste-
terat illud imperium, cùm à Græcis prævalentibus
probentur victi, Troianis peierantibus fingantur ira-
ti. [a] Nec adulterio Paridis, vt rursus à quibusdam defenduntur, vt Troiam desererent succensuerunt. Autores enim doctoréque peccatorum esse assolent, non vltores. [b] Vrbem Romam, inquit Salustius, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani: qui Ænea duce profugi, incertis sedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina censuerunt, aut magis in Troianis, aut etiam in Romanis puniendum fuit, [c] quia Æneæ mater hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in sua socia Venere non oderant, vt alia omittam, quod cum Anchise commiserat, ex quo [d] Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao, illud autem concedente [e] Vulcano? Dij enim credo non zelant coniuges suas, vsque adeò vt eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortassis existimor: nec grauiter agere tanti ponderis causam. Non ergo credamus, si placet, Æneam fuisse Veneris filium. Ecce concedo, [f] si nec Romulum Martis. [g] Si autem illud, cur non & illud? An deos fas est hominibus fœminis, mares autem homines deabus misceri nefas? Dura, vel potius nõ credenda conditio, [h] quod ex iure Veneris in cõcubitu Martis licuit, hoc in iure suo ipsi Veneri non licere. At vtrunque firmatum est autoritate Romana. Neque enim minus credidit recentior [i] Cæsar [k] auiam Venerem, quàm patrem [l] antiquior Romulus Martem.

L. VIVES.

a Adulterio Paridis.] *Hoc opinor omnibus & lippis notum & tonsoribus esse, vt inquit ille, Nemo nescit bellum Troianum natum esse, quòd Alexander Paris Helenam Menelai vxorem rapuerit.*

b Vrbem Romam.] *Quo tempore & à quibus condita fuerit Roma, Dionysius, Solinus, Plutarchus, & alij permulti, multa & longè diuersissima referunt. Ab eis petat, qui hæc fusè voluerit cognoscere.*

c Quia

c Quia Æneæ mater.] *Veneris lenocinio vsus est Paris in Helena rapienda. Hoc enim munere Venus in iudicio dearum de forma Paridem iudicem corrupit.*

d Æneam.] *Anchisæ & Veneris fuit filius. Vergilius:*

Tu ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygias genuit Simoëntis ad vndas?

Et Lucretius:

Aeneadum genitrix hominum, diuumq; voluptas
Alma Venus.

e Vulcano.] *Qui maritus erat Veneris.*

f Si nec Romulum Martis.] *Diony. Halicarnass. ad Martis lucum cùm Ilia Vestalis virgo isset aquæ puræ hauriendæ gratia, in templo compressa est. Sunt qui putent ab aliquo ex procis, alij ab Amulio ipso patruo dicunt armato, alij à genio loci. hæc ille. Ego verò & Romulum militis cuiuspiam fuisse filium credo, & Aeneam alicuius scorti. Et quia milites sub Marte esse sunt existimati, & scorta sub Venere, idcirco Romuli pater Mars, Aeneæ mater Venus est dicta. Quæ fuerit Aeneæ mater vera, hæc est vna ex ineptiis illis & stultis grammaticorum quæstiunculis, de quibus disputari in illis quatuor milibus Didymi voluminibus Seneca scribit.* Romuli pater. Aeneæ mater.

g Si autem illud, cur non & illud?] *Pro hoc & illud, Græco more, vel etiam Latino, sed poeticè magis quam oratoriè.*

h Quod ex iure Veneris.] *Occulta derisio, sed faceta. Mars Veneri adulteratus est. hoc licuit Marti in iure Veneris, hoc est, in ratione concubitus & libidinis, quæ sunt sub Venere: cur non idem in libidine ipsa & luxuria licebit ipsi Veneri, quæ est earũ domina? quod licet alienis beneficio Veneris, cur Veneri non permitteretur in suo libidinoso regno tam liberè versari, quàm aliis id quod est Veneris permittitur, & quidem à Venere ipsa?*

i Cæsar.] *Hic gentis erat Iuliæ, quæ in Iulum Aeneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerem. Iulia gens ex Alba longa in vrbem à Tullo rege traducta est, & inter patritias allecta. Idcirco Cæsar dictator templum Veneri struxit, quod Veneris genitricis appellauit. Idem Cæsar ipse apud Tranquillum: Amitæ, inquit, meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. nam ab Anco Martio sunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra.* Cæsaris genus.

k Auiam.] *Pro quauis progenitrice posuit, vt fit sæpe.*

l Antiquior.] *Antiquior Romulus, & recensior Cæsar, propter tempora quibus vixerũt: inter quos DC. anni & plures interfluxere.*

De sena

De sententia Varronis, qua vtile esse dixerit, vt se homines ex diis genitos mentiantur. CAP. IIII.

DIxerit aliquis: Itáne tu ista credis? Ego verò ista non credo. nam & vir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quanuis non audenter, neque fidenter, pene tamen fatetur. Sed [a] vtile esse ciuitatibus dicit, vt se viri fortes, etiam si falsum sit, ex diis genitos esse credant: vt eo modo animus humanus velut diuinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipsa securitate fœlicius. Quæ Varronis seu tentia expressa vt potui meis verbis, cernis quàm latum locum aperiat falsitati: vbi intelligamus plura iam sacra & quasi religiosa potuisse confingi: vbi putata sunt ciuibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia. Sed vtrum potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere, vel Mars ex Syluiæ concubitu [b] filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de scripturis nostris obortur, qua quæritur, vtrum præuaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint: vnde natis gigantibus, id est, nimium grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa.

L. VIVES.

Vtile existimari diuino se set: & fatum

a VTile esse ciuitatibus.] *Ipsis etiam qui fingunt vtilius, quo populis vtantur secundioribus. Sic Scipio nunquam eleuare illam hominum existimationem voluit, quòd diuino semine ortus esset: & apud Lucianum Alexander vtile sibi ad res gerendas dictum fuisse, quòd filius Iouis Ammonis sit habitus. Timebatur enim, nec aliquis ipsi repugnare audebat, nempe quem crederet Deũ, οἱ βάρβαροι, inquit, κατεπλάγησάν μου, καὶ εὐθὺς ἐπῃδόντο, ὡς τοῦ Διὸς μεγάλου ὄντος. ὥστε ῥᾴων ἐκράτουν αὐτῶν.*

Numitor & eius liberi

b Filiæ Numitoris.] *Numitor Procæ Albanorum regis filius fuit, Amulij frater. Et quidem natu maior, sed iniuria fratris primatus vixit, Amulio regnum per vim & dolum occupante. Numitori filium habuit Lausum, & filiam Rheam, siue Iliam Syluiam. Puer est occisus, puella Vestalibus ab Amulio præfecta est, vt obtento religionis prole perpetuò careret, quæ tamen gemellos, vt dixi, Romulum & Remum ex incerto patre edidit.*

Non probati, quod diu adulterium Paridis punierint, quod in matre Romuli non vlti sunt. CAP. V.

PRoinde ad vtrũque interim modò nostra disputatio referatur. Si enim vera sunt quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo possunt diis adulteria displicere hominũ, quæ in ipsis concorditer ferunt? Si autem falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci veris adulteriis humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte non creditur, vthoc quoque de Venere non credatur. Nullo igitur diuini concubitus obtentu matris Romuli causa defenditur. Fuit autem sacerdos Syluia Vestalis, & ideo dij magis in Romanos sacrilegum illud flagitium, quàm in Troianos Paridis adulterium vindicare debuerunt. [a] Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestales sacerdotes, viuas etiam defodiebant: [b] adulteras autem fœminas, quanuis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: vsqueadeò grauius quæ putabant adyta diuina, quàm humana cubilia vindicabant.

L. VIVES.

Vestalis virginis supplicium

a NAm & ipsi Romani.] *Si qua Vestalis leuiter deliquerat, verberibus à pont. Max. cædebatur: sin parum pudicè castitatem habuerat, stupríque conuicta erat, sandapila ad portam Collatinam efferebatur tanquam mortua, cum luctu propinquorum & necessariorum, sequentibus pontificibus altísque sacerdotibus in mæsto silentio. Iuxta portam locus est subterraneus, ad quem scalis descenditur, in eum virgo demittebatur sola, tollebanturq; scalæ, & occludebatur locus vndique, vbi ne fame videretur enecta, panis, lactis & olei aliquantum ponebatur, simul & ardens lucerna: quibus perfectis discedebant sacerdotes, atque eo die iustitium erat in vrbe, & mœror pauórque non exiguus, præsertim quòd magnum aliquod malum supplicium Vestalis virginis ciuitati atque imperio portendere arbitrabantur. Qualis esse Vestalis virgo, & quid facere debeat, cùm alij, tum Gellius recenset fuse libro Noctium Atticarum primo.*

Adulteros

b Adulteras autem fœminas.] *Ante Cæsarem Augustum nihil legibus in adulteros est cautũ. Nemo enim, quod equidem sciam, teriocausam de adulterio dixit. Nam Clodius de pollutis sacris Bonæ deæ, vũ lex non de adulterio est postulatus: non prætermissuris id crimen inimicis, si lege esset aliquid de eo constitutum. Primus Augustus legem tulit de adulteriis Iuliam, sed in viros, & de pudicitia in fœminas, sed non ita graui adiecta pœna: quanquam postea in vtrumq; sexum data est actio adulterij grauiore pœna addita, vt videre est ex responsis Cæsarum in Codice Iustiniani, & quadragesimoseptimo Pãdectarum. Dionysius in Antiquitatibus scribis legem contra adulteros*

nulla ante Cæsarẽ

teros iam initio vrbis ab ipso Romulo fuisse latam: quod credo dictum esse ab eo vt in historia ἀναλωτικῶ, vt alia non pauca.

De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.

CAP. VI.

ALiud adiicio, quia si eò vsque peccata hominum illis numinibus displicerẽt, vt offensi Paridis facto desertam Troiam ferro igníque domarent, magis eos contra Romanos moueret Romuli frater occisus, quàm contra Troianos Græcus maritus illusus: magis irritaret [a] parricidium nascentis, quàm regnãtis adulterium ciuitatis. Nec ad causam quam nũc agimus interest, [b] vtrum hoc fieri Romulus iusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudenti negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligentius requirenda per multorum scriptorum perpensa testimonia demoremur. Romuli fratrem palàm constat occisum: non ab hostibus, non ab alienis. Si autem perpetrauit aut imperauit hoc Romulus, magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris Troianorum caput. Cur igitur Troianis iram deorum prouocauit ille alienæ coniugis raptor, & [c] eorundem deorum tutelam Romanis inuitauit iste sui fratris extinctor? Si autem illud scelus à facto imperióq; Romuli alienum est, quoniam debuit vtique vindicari tota hoc illa ciuitas fecit, quod tota cõsensit: & non iam fratrem, sed patrem, quod peius est, occidit. Vterque enim fuit conditor, vbi alter scelere ablatus non permissus est esse regnator. Non est, vt arbitror, quod dicatur quid mali Troia meruerit, vt eam dij desererent, quo posset extingui: & quid boni Roma, vt eam dij inhabitarent, quo posset augeri, nisi quòd victi inde fugerunt, & se ad istos quos pariter decipe-rent, contulerunt? Imò verò & illic manserunt, ad eos more suo decipiendos, qui rursus easdem terras habitarent, & hic easdem artes fallaciæ suæ, magis etiam exercendo, maioribus honoribus gloriati sunt.

L. VIVES.

Parricidium

a PArricidium.] *Non patris solùm mors, sed paris quoque, nisi quis velit dicere, quasi patratio cædis. Lex est Numæ antiquissima: Si quis liberum hominem morti sciens duit, parricida estο.*

Remi mors

b Vtrum hoc fieri.] *Sunt qui tradãt Remũ in contentione de regno, cùm vtraq; pars suũ ducem regẽ consalutasset, ventumq; esset ad manus, esse in pugna occisum, à Romulo an à quoquam altero, parum constat.*

Alij, & quidẽ plures, à Fabio tribuno scelerũ Romuli cæsum aiunt, quòd noua & humilia vrbis mœnia etiam cum irrisione trãsilisset: peractámque cædẽ Romulo imperante. Quod factum Cicero impium & inhumanũ fuisse indicat. Sic enim tertio Off. inquit: Atque in eo rege, qui vrbẽ condidit, ita non est. Species enim vtilitatis populit animum eius, cui cum visum esset vtilius se solum, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem: vt quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamẽ muri causam apposuit speciem honestatis, nec probabilẽ, nec sanè idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

c Eorundem deorum.] *Quia à Troia Lauinium primùm per Aeneam, hinc Albam per Ascanium sunt translati. Ex Alba Romanis per Romulum consensu Numitoris communicati: hinc per Tullium omnino traducti Romam.*

De euersione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.

CAP. VII.

a CErtè enim [b] ciuilibus iam bellis scatentibus, quid miserum commiserat Ilium, vt [c] à Fimbria [d] Marianarum partiũ homine pessimo euerteretur, multò ferocius atque crudelius, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captiuati saltem in seruitute vixerunt. Porrò autem Fimbria prius edictum proposuit, ne cui parceretur: atque vrbem totam cunctósque in ea homines incendio concremauit. Hoc meruit Ilium, nõ à Græcis, quos sua irritauerat iniquitate, sed à Romanis, quos sua calamitate propagauerat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil tuuantibus: siue, quod verum est, nihil valentibus. Nunquid & tunc abscesserе omnes adytis arísque relictis dij, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinásque reparatum? Si autem abscesserant, causam requiro: & oppidanorum quidem quantò inuenio meliorem, tantò leteriorem deorum. Illi enim contra Fimbriam portas clauserant, vt Syllæ seruarent integram ciuitatem: hic eos iratus incendit, vel potius penitus extinxit. [f] Adhuc autem meliorum partium ciuiliũ Sylla dux fuit, adhuc armis remp. recuperare moliebatur. Horum bonorũ initiorum nondũ malos euentus habuit. Quid ergo melius ciues illius vrbis facere potuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romana parentela diguius, quàm meliori causæ Romanorũ ciuitatem seruare, &

contra parricidam Romanæ reipub.portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defensores deorum. Deseruerint dij adulteros, Iliúmque flammis Græcorũ reliquerint, vt ex eius cineribus Roma castior nasceretur: cur & postea deseruerũt eandem ciuitatem Romanis cognatam, non rebellantem aduersus Romam nobilem filiam, sed iusto ribus eius partibus fidem constantissimam piissimámque seruantem, eámque delendã reliquerunt, non Græcorũ viris fortibus, sed viro spurcissimo Romanorũ? Aut si displicebat diis causa partiũ Syllanarum, cui seruantes vrbem miseri portas clauserant, cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & pranunciabant? An & hinc agnoscuntur adulatores fœliciũ, potius quàm infœciliũ defensores? Non ergo Ilium etiã tunc ab eis, cùm desereretur euersum est. Nam dæmones ad decipiendũ semper vigilantissimi, quod potuerunt, fecerunt. [g] Euersis quippe & incensis omnibus cum oppido simulachris, solum Mineruæ simulachrum sub tanta ruina templi illius, vt scribit Liuius, integrum stetisse perhibetur. Non vt diceretur:

Dij patrij, quorum semper sub numine Troia

Est, Ad eorum laudem: sed ne diceretur: Excessere omnes adytis arísque relictis dij, ad eorum defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non vnde probarentur potentes, sed vnde præsentes conuincerentur.

L. VIVES.

a CErtè enim.] *Mortuo Caio Mario in septimo suo consulatu, C. Cinna P. Valerium Flaccum sibi collegam subrogauit, qui & Asiam prouinciam, quam tunc Sylla cum imperio tenebat, mandauit duabus legionibus attributis. Hic Flaccus tum auaritia, qua nihil peius odit exercitus, tum aliis vitiis militibus inuisus, à C. Fimbria legato Nicomediæ interemptus est. Imperiúmque ipse Fimbria consensu militari occupauit, bellúmque cum Mithridate gessit satis fœliciter, ac parũ abfuit, quo minus obsessum Pergami caperet: cumque in Phrygia ductaret exercitum, cognouissétque Ilienses Syllæ partes sequi, per dolum in vrbem admissus, vt Appianus scribit, seu vt capta vrbe, vt Liuius, ciues & vrbem totam crudeliter perdidit, nullo neque sacro, neque profanis parcens, annis mille & quinquaginta poste, quam à Græcis erat deleta.*

b Ciuilibus iam bellis.] *Hoc primum bellum ciuile Marianum antequam Sylla in Italiam rediret, & partes omnino deleret.*

c A Fimbria.] *Fuit hic perditissimæ audaciæ homo, & ad quod vis facinus*

facinus designãdum accommodatissimus, qui Crassum interemit, quíque in funere C. Marij Q. Scæuolam virum ornatissimum & sanctissimum vulnerandum curauit. Et vbi ferrum non alte in corpus descendisse accepisset, diem illi dixit. Admirantibus cunctis quod pontifex maximus optimum totius ciuitatis ciuem accusaret, & crimen expectantibus, dixit, se illum accusare, quod non totum telum corpore excepisset. Cicero est autor pro Rostio Amerino.

d Marianarum.] *Cinnanarum potius. Sed tota illa factio Syllæ aduersa, dicta est Mariana.*

e Ferocius.] *Appianus scribit in Mithridatico, postridie eius diei quo Ilium conflagrauit, Fimbriam ipsum suis oculis omnia diligenter esse scrutatum, nunquid supereſſet integrum, vt illud quoque diueret & incenderet. Ita nullum Ilienſe domicilium, nullum templum, ac ne statua quidem vlla superfuit.*

f Adhuc autem meliorum partium.] *Salustius in Catilinario: Nostra memoria victor Sylla, cum Damasippum, & alios huiusce modi, qui malo reipublica creuerant, iugulari iussit, quis nõ factum eius laudabat? homines sceleſtos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos ajebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Et ante L. Sylla armis recepta republica ex bonis initiis malos euentus habuit. Quod dictum Augustinus tangit.*

g Euersis quippe.] *Appianus etiam & Iulius Obsequẽs scribunt, Palladiũ inuentũ esse illæsum post incendiũ. Seruius in secundo Aeneid. ostensum dicit à Fimbria, & Romam aduectũ. Equidem demiror si istud idẽ est Palladiũ illud vetus Troianũ, quod ab Aenea in Italiã portatũ esse dicũt cũ magnis diis, & post Albã delatã collocatũ ab Hostilio rege in æde Vestæ: quæ cum deflagraret, Metellus pontifex maximus Palladiũ ex incendio rapuit: ob quod factũ magni sunt illi postea honores habiti, idq; sub recentẽ Rom. & Carthaginien. pacẽ, primo Punico perfecto bello, ante Fimbriã plus centũ & quinquaginta annis. Nõ desunt qui putent Aeneam relicto socio Latinorũ regno, in Phrygiam redisse cũ Palladio: quorũ opinio reiecta est à nobis alio loco: Verum Lacedæmonij quoque credebant se Palladium illud Troianũ prope Leucippidarũ templũ habere: quod Temon quidã decepto Ergino vno ex prosapia Diomedis, Argis surripuit detulitq; Lacedæmonem, ad quod seruandũ Lacedæmones oraculo admoniti, Vlyssi heroũ erexerunt. Sed id Palladiũ est, quod diximus ab Vlysse & Diomede rapiũ bello Troiano. Seruius multa Palladia similia esse à Mamurriis fabro facta, ne illud verũ cognosceretur. Qua in re lapsum memoria Seruium non dubium est, & pro ancylibus posuisse Palladia.*

An debuerit diis Iliacis Roma committi. CAP. VIII.

DIis itaque Iliacis post Troiæ ipsius documẽtum, quæ tandem prudentia Roma custodienda commissa est? Dixerit quispiam, iam eos Romæ habitare solitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Vnde ergo stetit Mineruæ simulachrum? Deinde si apud Romam erant, quando Fimbria deleuit Ilium, fortasse apud Ilium erant, quando à Gallis ipsa Roma capta & incensa est. Sed vt sunt auditu acutissimi motúque celerrimi, ad vocem anseris citò redierũt, vt saltem Capitolinum collem qui remanserat tuerentur. Cæterùm ad alia defendenda serius sunt redire commoniti.

An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit.

CAP. IX.

ETI etiam Numam Pompilium successorem Romuli adiuuisse creduntur, vt toto regni sui tempore pacem haberet, [a] & Iani portas quæ bellis patere allent, clauderet: eo merito scilicet, quo Romanis multa sacra constituit. Illi verò homini pro tanto ocio gratulandum fuit, si modò id rebus salubribus scisset impendere, & perniciosissima securitate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dij contulerũt illud ocium, sed eum minus fortasse decepissent, si ociosum minimè reperissent. Quantò enim minus eum occupatum inuenerunt, tantò magis ipsi occupauerunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus deos tales, sibi, vel ciuitati consociare potuerit, Varro prodit. Quòd si Domino placuerit, suo diligentius differetur loco. Modò autem quia de beneficiis eorum quæstio est, magnum beneficium est pax, sed [b] Dei veri beneficium est. Præterunque etiam sicut sol, sicut pluuia, vitæque alia subsidia bona per ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum bonum dedit illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora laudabilia id nunquam postea præstiterunt? An vtiliora erant sacra cùm instituerentur, quàm cùm illa tuta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, sed vt essent, addebantur: postea verò iam erant, quæ vt prodessent, cauebantur. Quid ergo est, quod illi quadraginta anres: vel vt alii volunt, triginta annouem anni in tanta pace transacti sunt, regnante Numa: & postea sacris institutis, dissque ipsis quibus eisdem sacris fuerant inuitati iam præsidibus atque tutoribus,

bus, vix post tam multos annos ab Vrbe condita vsque Augustum [c] vnus pro magno miraculo commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt?

L. VIVES.

a ET Iani portas.] *Iani cuius aperta porta belli erat signum, clausa pacis vndique cum populo Romano. Hunc ad infimum Argiletum Numa Pompilius constituit monumentum pugnæ cum Sabinis, in qua magna vis aquæ per eam portam erumpens Romanis accedentibus auxiliata est. Ideo statutum, vt velut ad opem ferendam reseratus esset bello Ianus. Macrobius primo Saturnal. Eam portam primus ipse qui ædificarat clausit. Secundò Manlius post primum Punicum bellum. Tertius Octauius Augustus. Liuius lib. I.* Ianus

b Dei veri beneficium est.] *Ideo Christus seruator noster eam pacem suis discipulis impartitur, quam mundus dare non potest.*

c Vnus pro magno miraculo.] *T. Manlio Torquato, & C. Atilio Coss. si Eutropio creditur historico non malo. Hi consules postquam de Sardis triumpharunt, pace vndique terra & mari parta, Ianum Quirinum clauserunt, quod post menses aliquot est rursum reseratum, A. L. Posthumio Albino, & Cn. Fuluio Centimalo, vel vt alij, Sp. Carbilio Coss. bello Illyrico.*

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa auctũ est, & quietum esse potuit & tutum. CAP. X.

ON respondent, quòd nisi assiduis sibíque cõtinuò succedentibus bellis Romanum imperium tam longè latéque non posset augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea verò causa, vt magnum esset imperium, cur esse deberet inquietum? Nónne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sanitate habere, quàm ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus peruenire? nec cùm peruueneris requiescere: sed quantò grandioribus membris, tantò maioribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac nõ potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Salustius, vbi ait: Igitur initio reges, [a] nam in terris nomen imperij id primum fuit, diuersi: pars ingenium, alij corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant? Aut vt tam multum augeretur imperium, debuit fieri quod Vergilius detestatur, dicens:

b *Deterior donec paulatim ac decolor ætas,*
Et belli rabies, & amor successit habendi?

Sed planè pro tãtis bellis susceptis & gestis iusta defensio Romanorum est: quòd irruentibus sibi importunè inimicis resistere cogebat, non auiditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam postquam res eorũ, sicut scribit ipse Salustius, legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satísque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populíque finitimi bello eos tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi longè à periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius aliũ hortari, hostibus obuiã ire: libertatem, patriam, parentésque armis tegere. Pòst vbi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magísque dandis quàm accipiendis beneficiis amicitias parabãt. Decenter his artibus Roma creuit. Sed regnante Numa, vt tam longa pax esset, vtrum irruebant improbi, bellóque tentabant, an nihil eorum fiebat, vt posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacessebatur, ac armis arma obuia ferebãtur: quibus modis agebatur, vt nulla pugna superati, nullo Martio impetu territi se darentur inimici: his modis semper ageretur, vt semper Roma clausis Iani portis pacata regnaret. Quòd in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit, quandiu dij eorum, sed quandiu homines finitimi circumquaque voluerunt: qui eam nullo bello prouocauerunt: c nisi forte dij tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit siue noluit. Interest quidem iam vitio proprio malos mentes quatenus sinantur isti dæmones vel terrere vel exercitare. Sed si semper hoc possent, nec alia secretiore potestate contra eorũ conatũ sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent pacem bellicáque victorias, quæ semper ferè pro humanorum animorum motus accidunt.

L. VIVES.

a NAm in terriis nomen imperij.] *Sic etiam Iustinus in primo, Herodotus, & Plinius. Hoc institutum in Aegypto primum repertum: apud quos Menes primus rex fuerit, referunt. Quamquam ante hunc regnasse Osiridem & Horum, & alios nonnullos deos Diodorus perhibet. Nostræ sacræ literæ Nembroth filium Chus primum*

Rex primus

primum regem fuisse perhibent, & Babylone imperasse.

b Deterior donec.] *Quinq; hominũ ætates Hesiodus finxit in opere, cui titulus ἔργα καὶ ἡμέραι, quem locum hunc in modum orditur,*

Δεῦτε Διὸς κοῦραι μεγάλου ἀπὸ θέσπιδες ἀοιδαὶ
Κούσιον ἀμφὶ καρήατα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
οἱ μὲν ὅπ' Κρόνου ἦσαν.

Hunc secuti sunt Vergilius, Ouidius, & reliqui poetæ. Primam ætatem aiunt fuisse auream sub Saturno, sine bellis, magna concordia generis humani, sine litibus, sine querelis: quæ Saturnia tẽpora nominã tur. Altera est argentea, sub Ioue: cùm bella pullulascerent, & curæ, & fraudes, & odia. Tertia ęnea, cùm genus mortalium totum vndique bellis concuteretur, cruentáque essent omnia. Quarta heroum semideorum, quorum animi iustitiæ quidem erant dediti, sed insano amore belligerandi flagrabant. Quinta est ferrea, in qua nullus malorum est modus, cuncta sese velut effractis carceribus in genus humanum simul effuderunt, apertæ fraudes, aperta odia & bella capitalia, cædes, rapinæ, incendia, vastationes. Hominum quinq; ætates

c Nisi forte dij tales vẽdere.] *Nisi forte tam mali ac impudentes sint illi dij, vt pro beneficio id vendant hominibus, quod ex voluntate cuiusquam est profectum, & pro eo tanquam à se dato gratiam reposcant: cùm sit potius muneris alieni.*

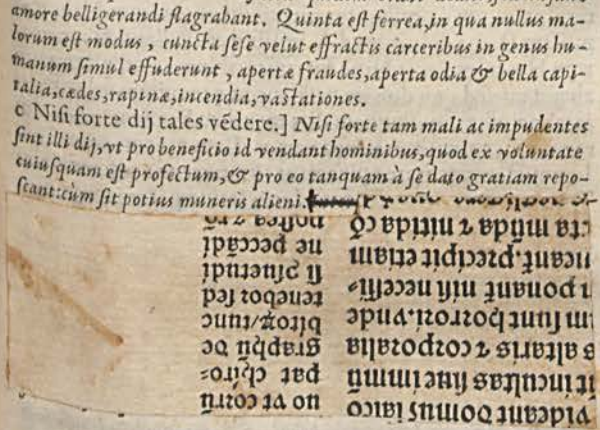

De simulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

CAP. XI.

VAs tamẽ plerunq; cõtra eorũ fieri volũtatẽ, nõ solùm fabulæ multa mẽtientes, & vix veri aliquid vel indicãtes, vel significãtes, sed etiã ipsa Romana cõfitetur historia. a Neq; enim aliũde Apollo ille Cumanꝰ, cũ aduersus Achæos b regémq; Antiochũ à Romanis bellaretur,

quatriduo fleuisse nunciatus est quo prodigio haruspices territi, cùm id simulachrum in mare putauissent esse proiiciendum, Cumani senes interceſſerunt atq; retulerũt tale prodigiũ, [c] & Antiochi, [d] & Persidis bello in eodem apparuisse figmẽto: & quia Romanis fœliciter proueniſſet, ex senatusconsulto eidem Apollini sua dona esse missa testati sunt. Tũc verò peritiores acciti haruspices responderũt, simulachri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam [c] Cumæ colonia Græca esset, fuisq; terris vnde accitus esset, id est ipsi Græciæ luctum & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox regem Aristonicũ victum & captum esse nunciatum est, quẽ vinci vtiq; Apollo nolebat & dolebat: & hoc sui lapidis etiam lachrymis indicabat. Vnde non vsquequaq; incongruè, quanuis fabulosis, tamen veritatis similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poetarum. Nam Camillam Diana doluit apud Vergilium: & Pallantem moriturum Hercules fleuit. Hinc fortassis & Numa Pompilius pace abundans, sed quo donãte nesciens, nec requirens: cùm cogitaret ociosus, quibusnam diis tuendam Romanam salutem regnúmq; committeret: nec verum illum atq; omnipotẽtem summũ Deum curare opinaretur ista terrena: atq; recoleret Troianos deos, quos Æneas aduexerat: neq; Troianum, neq; Lauinienſe ab ipso Ænea conditum regnum diu conseruare potuisse, alios prouidendos existimauit, quos illis prioribus, siue qui cum Romulo iam Romam transierant, siue quãdoq; Alba euersa fuerant transituri, vel tanquam fugitiuis custodes adhiberet, vel tanquam inualidis adiutores.

L. VIVES.

a NEque enim aliunde Apollo ille Cumanus.] *Attalus Asiæ rex testamento populum Romanum heredem fecerat regni. Id Aristonicus Eumenis Attali fratris filius ex concubina genitus præoccupauit: hinc bellum est ei indictum: missus eo Licinius Crassus cos. & pont. max. victus est ab Aristonico. M. Perpenna cõsul insequẽtis anni, audita Crassi fortuna, magnis itineribus in Asiã venit, victúmque acie Aristonicum fame domitum, in deditionem Stratonicæ, quo post prælium cõfugerat, cepit, Romámq; misit. Romanus Nicomedes Bithyniæ, Mithridates Ponti, Ariarathes Cappadociæ, Pylemænes Paphlagoniæ, reges fauebant: Aristonico Achaia.*

b Regemq; Aristonicum.] *Hæc Apollinis lachrymatio contingit Appio*

Appio Claudio, M. Perpenna Coss. vt Iulius Obsequens narrat in fragmẽto libri De prodigiis. Inquit enim: Ap. Claudio, M. Perpenna Coss. Publius Crassus aduersus Aristonicũ dimicãs occisus. Apollinis simulachrum lachrymauit per quatriduum. Vates portenderunt Græciæ fore exitium, vnde deductũ esset: sacrificatum tum à Romanis, donáque in templo posita. Hæc ille. Fletus simulachrorum malum aliquod prænunciabant his quibus faueret, vt fletus Iunonis Sospitæ Lauinij L. Aemilio Paulo, Cn. Bebio Pamphilo Coss. ingens pestilentia secuta. Sic Lucanus in Prodigiis bellorum ciuilium: Crassus occisus

Indigetes fleuisse deos, vrbísq; laborem
Testatos sudore lares.

c Et Antiochi.] *Syriæ regis, quem L. Cornelius Scipio Africani frater vicit. Liuius fusè Decad. quarta.* Antiochus

d Et Persidis bello.] *Alij Xerxis, melius Persæ Philippi filij Macedonum regis, quem intra paucas horas deuicit L. Aemilius Paulus, bello Macedonico secundo. Plutarch. in Vita Aemilij Pauli, & alij.*

c Quoniam Cumana colonia.] *Vel Cumæ colonia: Chalcidiẽses & Cumæi, vt est apud Strabonem lib. 5. populi Græciæ magna olim classe in Italiam nauigarunt, appulsiq; littori Campano, vrbem ibi condidere: duces erant Cumæorum Hippocles, Chalcidiensium Megasthenes: ij pacti sunt inter se, vt alteri coloniam possiderent gentis: alteri nomen darent. Ita factum est: Cumæ dicuntur, & colonia est Chalcidia. Verg. in sexto de Cumis:* Cumæ

Chalcidicáque leuis tandem superastitit arce.

Hanc vrbem Strabo affirmat cunctas & Italiæ & Siciliæ vrbes vetustate antecedere.

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numerositas nihil iuuerit.

CAP. XII.

NEc his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum nondum habebat Iouis. [a] Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricauit. [b] Æsculapius autem ab Epidauro abiuit Romam, [c] vt peritissimus medicus in vrbe nobilissima artem gloriosius exerceret. Mater etiam deũm [d] nescio vnde à [e] Pessimunte. Indignum enim erat, vt cùm eius filius iam colli Capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non est secuta solùm Romam quosdam

filios suos, verùm & alios præcessit etiam secuturos. Mitos sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, [f] qui longè postea venit ex Ægypto. [g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata sit, [h] viderit Æsculapius pronepos eius. Sed vndecunque nata sit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest, indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales & vt Varro dicit, certos atque incertos, in omnibusque generibus deorũ sicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari afflígique debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo suo, [n] tanquam signo dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui vni hæc ritè gesta debentur, offenderet. Et fœlicior quidem cũ paucioribus vixit. Sed quantò maior facta est, sicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit: credo desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione peioris vitæ melius vixerat, non sufficere ad opitulandum grãditati suæ. Primò enim sub ipsis regibus excepto Numa Pópilio, de quo iam suprà locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quòd fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES.

a REx quippe Tarquinius.] *Tarquinius Superbus. Liuius libro primo.*

Æsculapius

b Æsculapius.] *Bello Samnitico ex Epidauro Romã est aduectus à Quinto Ogolnio legato, anguis mansueti specie: transnauitq; in insulam Tiberis, vbi ei templum est extructum, & feriæ Calẽd. Ianuariis datæ. Porrò Epidaurus, quæ antè Epitaurus, vt scribit Strabo, oppidum est in Achaia supra Corinthum Oriẽtali littore: quod Saronium vocat Plinius, inclytum Æsculapij templo, quod suo in agro habet, quinque passuum milibus ab vrbe.*

c Vt peritissimus medicus.] *Æsculapij tres fuerunt Ciceroni. Primus Apollinis filius, quem Arcades colunt. Secundus, secundo Mercurij, Valẽtis & Pheronidis filij frater, is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris. Tertius Arsippi & Arsinoë, qui primus purgationẽ alui, dẽtisq; euulsionem, vt ferũt, inuenit: cuius in Arcadia, nõ lõgè à Lusio flumine sepulchrũ, & lucus ostẽditur. Æsculapium*

pium illum nobilem medicum Tarquinius de Illustribus viris differens, sicut est apud Lactantium, ait incertis parentibus natum expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didicisse medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri habitasse. Hippocrates Cous bellum cui nauicula nomen est, scripsisse illum refert, vt nos in philosophiæ initiis diximus. Cor. Celsus in deorum numerum receptum tradit, cùm medicinam adhuc rudem paulò subtilius excoluisset.

d Nescio vnde nata.] *Ignobile erat eius genus, vt Saturni fratris. Nam Opem hanc dicunt fuisse, idcirco filij Cæli sunt habiti, quòd eorum ignoraretur origo, cùm tamen magni & in admiratione hominum essent. Eos vero qui sunt tales, de cælo descendisse vulgus ferunt.*

e Prænestinum montem.] *Locus hic est in omnibus exẽplaribus, quæ quidem videre mihi contigit, mendosus. Alibi sic: Mater etiam deũm nescio vnde à Pessimunte monte. Sed satius erit pro Prænestinum legere Palatinum. Nam in Palatio locata est magna deũm mater à mari aduecta Romam. Liu. lib. 36. & Victor in Vrbis regionib.*

f Qui longè postea.] *Sacra Aegyptia Romã esse introducta temporibus Syllæ significat Apuleius in Metamorphosi, hoc est, centum amplius annis postquàm mater deũm est Romam translata. Sed L. Piso & A. Gabinius Coss. edicto sanxerunt, ne in Capitolio essent: tametsi hoc sequẽtibus temporibus est abolitum. Tertullianus in Apologetico.*

g Vtrum etiam dea Febris.] *Alibi, vtrum etiam deus Februus ex illa natus sit: quod nõ cõgruit, cùm Februus sit Pluto, cui Februario mense sacrificatur, à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendũ esse Febrim ostendit, quod ilico additur, viderit Æsculapius, & alia quæ sequuntur.*

h Viderit Æsculapius.] *Facetè, quia medicus.*

i Pronepos.] *Quia Apollinis filius, hic Iouis, Iupiter Opis.*

k Deam ciuem Romanam.] *Et hoc falsum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.*

l Incertos.] *Nam sunt quidam de quorum diuinitate non satis constat, quales sunt Panes, Syluani, Nymphæ, Ouidius in 1. Metam. verbis Iouis:*

Sunt mihi semidei, sunt rustica numina Fauni.
Et Nymphæ, Satyriq;, & monticolæ Syluani.
Quos quoniam nondum cæli dignamur honore,
Quas dedimus certè terras habitare sinamus.

Eiusmodi sunt & Hippolytus, & Corybantes, & Atys, & Sabba-

zius.

Zius quos Lucianus ἐν ὑπερυφίλῳ μετίκους θεὸς & ἀμφιβόλους vocat: id est, inquilinos deos, & ambiguos.

m Grandi fumo suo.] *Sacrificiorum, vel vanitate, vt ad allegoriam fumi alludat. nam fumus pro re vana atque inani solet accipi: vnde illud, fumos vendere.*

n Tanquam signo dato.] *Bellicis aut suspectis tẽporibus in ædium speculis fasces lignorum prætenuium, perq; siccorum ponunt speculatores, vt si quis vel subitus hostium aduentus emineat, vel terror aliquis existat, possint quàm primum fascibus incensis, & suos, & vicinos certiores facere. φρυκτοὺς Græci id genus fasciũm vocant, quibus interdum ad centesimum lapidem intra semihorulam significatur, vt amici ad propellendum periculum possint in tempore accurrere: potest etiam intelligi hoc signum quod Augustinus dicit, de signo quod in prælio solet dari.*

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.

CAP. XIII.

QVomodo nec Iuno, quæ cum Ioue suo iam fouebat Romanos rerum dominos gentémque togatam, nec Venus ipsa Æneadas suos potuit adiuuare: vt bono & æquo more coniugia mererentur, cladésque tantæ irruit huius inopiæ, vt ea dolo raperent, móxque compellerentur pugnare cum soceris: & miseræ fœminæ nondum exiniuria maritis conciliatæ, iam parentum sanguine dotarentur. At enim vicerunt in hac conflictatione Romani vicinos suos. Quantis & quàm multis vtrinque vulneribus ac funeribus, tam propinquorum quàm confinium istæ victoriæ constiterunt? [a] Propter vnum Cæsarem socerum, & vnum generum eius Pompeium: iam mortua Cæsaris filia vxore Pompeij, quanto & quàm iusto doloris instinctu, Lucanus exclamat:

Bella [b] per Emathios plus quàm ciuilia campos,
Iusq; datum sceleri canimus.

Vicerunt ergo Romani, vt strage socerorũ manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent: nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos: quæ adhuc illis pugnantibus [c] pro quibus facerent vota, nesciebãt. Talibus nuptiis populum Romanũ non Venus, sed Bellona dotauit: [d] aut fortassis Alecto illa infernalis furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licentiæ, quàm eum eius precibus contra Æneã fuerat excitata. [e] Andromache fœlicius captiuata est, quàm

illa coniugia Romana nupserunt: licet seruiles, tamen post eius amplexus nullũ Troianorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebãt in præliis, quorũ iam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantũ suorum mortem potuit, non timere. Illæ sociatæ bellantibus, parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebãt, nec timorem habentes liberũ, nec dolorem. Nam propter interitũ ciuium, propinquorũ, fratrum, parentũ, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur, victoriis maritorũ. Huc accedebat quod vt sunt alterna bellorũ, ali quæ parẽtum ferro amiserunt viros, aliæque vtrorúmque ferro & parẽtes & viros. Neq; enim & apud Romanos parua fuerunt illa discrimina. Siquidẽ ad obsidionẽ quoq; peruentum est ciuitatis, clausisq; portis se tuebantur. [f] Quibus dolo apertis, admissisq; hostib⁹ intra mœnia, [g] in ipso foro sceleratũ & nimis atrox inter generos socerósq; pugna cõmissa est. Et raptores illi etiam superabantur, & crebrò fugientes intra domos suas, [h] grauius fœdabãt pristinas, quanuis & ipsas pudendas lugendasq; victorias. Hic enim Romulus de suorum iam virtute desperans, [i] Iouem rogauit vt starent, [k] atque ille hac occasione nomen Statoris inuenit. [l] Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & prouolutæ parẽtibus iram eorum iustissimam, non armis victricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens: [m] sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminúmque non pertulit? Vnde & ipso interfecto, vt maior deus esset, regnũ solus obtinuit. Quæ sunt ista iura nuptiarum, quę irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, diuinitatis? Quæ postremo sub tot diis tutoribus [n] vita ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

L. VIVES.

a Propter vnum Cæsarem.] *Iulia vnica C. Cæsaris filia, Cn. Pompeio Magno nupsit. hæc grauida è partu obiit, patre bellũ in Gallia gerente. Deinde socer & gener gesserunt bellum ciuile.*

b Per Emathios.] *Emathiam antea, quæ postea Macedonia fuit, dictã esse, author est Plin. lib. 4. In hac Pompeius & Cæsar cõcurrerũt.*

c Pro quibus facerent vota.] *Ouidius 3. Fastorum de Sabinis, cum*

cùm in pcinctu essent acies Romanorũ & Sabinorũ, Mars loquitur:

Conueniunt nuptæ dictam Iunonis in ædem,
Quas inter mea sic est nurus ausa loqui:
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus
Non vltra lentæ possumus esse piæ.
Stant acies, sed vtra dij sunt pro parte rogandi?
Eligite, hinc coniunx, hinc pater arma tenet.
Quærendum est, viduæ fieri malitis, an orbæ?

Alecto

d Aut fortassis Alecto.] *Tres furiæ, Alecto, Tisiphone, & Megæra Acherontis & Noctis fuisse filiæ dicuntur. Alecto iras, odia, furbas, seditiones, rixas, bella, cædes in genere humano excitat.*

Quæ posit vnanimes armare in prælia fratres,
Atque odijs versare domos.

Hanc aduersus Troianos Iuno stimulat Aeneid. 7.

e Andromache.] *Hectoris coniunx Tetionis Thebarum Cilicię regis filia. Hanc post euersum Ilium vxorem duxit Pyrrhus Achillis filius.*

Tarpeia virgo

f Quibus dolo apertis.] *Arci Romanæ præerat Sp. Tarpeius: huius filiam Tarpeiam virginẽ magnis promissis corrupit Tatius rex Sabinorum: vt quum petitu aquam exiret, armatos in arcem admitteret. Ipsa se facturam promisit, si quod in lævis omnes gestarent, sibi daretur. Accepit conditionem rex, & quum intus iam essent, virginem scutis obrutam interemerũt. Hæc enim in lævis gestabant, quum de aureis armillis sensissent, quas in sinistris brachijs habebant. Plutarchus in Parallelis hoc Albanis, non Sabinis, contigisse scribit, ex Aristide Milesio. Sed ego Latinis scriptoribus Liuio, Fabio, Pisoni, Cincio, etiam Dionysio Græco magis accedo.*

g In ipso foro.] *Inter colles Capitolinum & Palatinum est pugnatum.*

h Granius fœdabant pristinas.] *Non de Sabinis victorias, sed de Ceninensibus, Crustuminis & Antennatibus.*

i Iouem rogarent vt starent.] *Liuius lib. 1. verbis Romuli fugientibus: At tu pater deũm hominumq; hinc saltem arce hostem, deme terrorem Romanis fugámq; fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse voueo. Hæc ille.*

k Atq; ille occasione Statoris.] *A sistendo, nisi forte ab stando, id est, erigendo: quoniam conciderant Romanorum animi. Cicero Iouem hunc custodem imperij Romani frequenter nominat. Credo, quia eius templum erat fuæ domui vicinum. Diuus Hieronymus Iouem Statorem*

Statorem stare dicit, non quòd ideo dictum Statorem putet, quòd rectus stet, sed quòd Iupiter tonans, sicut annotauit Hermolaus Barbarus, sedens fingatur in antiquis monetis ac simulachris: stator vero stans tanquam erectus ad ferendam opem. Seneca in 4. De beneficijs libro, altiorem reddit causam cur Stator dicatur: Non, inquit, quemadmodum historici tradiderunt, ex eo quòd post votũ susceptum acies Romanorum fugientiũ stetit, sed quòd stat beneficio eius omnia, stator stabilitorq; est. Cicero non dissimiliter. Atque etiã Iouẽ cum opt. Max. dicimus, cumq; eundem salutarem, hospitalem, statorem, hoc intelligi volumus, salutem omnium in eius esse tutela, verùm vtert. Stoico more. Nam apud Ciceronem ea verba quæ citaui, loquitur Cato Stoicus 3. De finibus. Stoici ad altiores intellectus hæc omnia de diis reuocabant.

l Nec finis esset tanti mali.] *Media pugna raptæ passis crinibus inter duas acies se coniecerunt. Et hinc viros, inde parentes ad cõmiserationem precibus & lachrymis adduxerunt. Ita intermisso prælio fœdus est ictum, Sabini in ciuitatem admissi, & Tatius in partem regni.*

m Sed quãdo & istũ.] *Laurentes Titũ Tatiũ Lauini interfecerũt, quinto anno postquam cœpisset regnare cum Romulo, quòd ab eius propinquis legati sui essent pulsati. Romulus eam rem lætus accepit.*

n Iura ciuitatis.] *In vetustis exemplaribus, in altero est vita, in altero vitæ ciuitatis: vtrunque argutius quàm iura.*

De impietate belli, quòd Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta. CAP. XIIII.

Vid deinde post Numam sub aliis regibus? Quanto malo, non solùm suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani prouocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat, quam crebræ strages Romani Albanique exercitus fuerunt, & vtriusque comminutio ciuitatis. [a] Alba nanque illa, quam filius Æneæ creauit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quàm Troia à Tullo Hostilio rege prouocata conflixit. Confligens autem & afflicta est & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentum [b] belli de Tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatij, ab Albanis autem tres Curiatij processerunt: à Curiatiis tribus duo Horatij, ab vno autem Horatio tres Curiatij superati & extincti sunt. Ita Roma extitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, vt de sex viuis vnus rediret domum. Cui damnum in vtrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanij

poster

posteris, nisi proli Veneris, nisi nepotibus Iouis? Nam & hoc plus quàm ciuile bellum fuit, quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit. [c] Accessit aliud huic Tergeminorũ pugnæ vltimæ atrox atq; horrendum malum. Nam vt erãt ambo populi prius amici, vicini quippe atq; cognati, vni Curiatiorum desponsata fuerat Horatiorũ soror: hæc postea quàm sponsi spolia in victore fratre cõspexit, ab eodem fratre quoniam fleuit, occisa est. Humanior huius vnius fœminę, quàm vniuersi populi Romani mihi videtur fuisse affectus. Illa quę virum iam fide media retinebat, aut fortè etiam ipsum fratrem dolens, qui eum occiderat, cui sororem promiserat, puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium [d] pius Æneas laudabiliter dolet, hostem etiam sua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracusanam ciuitatem recolens, eius paulò ante culmen & gloriam sub manus suas subitò concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est. Quæso ab humano impetremus affectu, vt fœmina sponsum suum à fratre suo peremptũ sine crimine fleuerit, si viri hostes à se victos etiam cum laude fleuerunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem quando fœmina illa flebat, tunc se contra matrem ciuitatem tanta strage bellatrise, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat. Quid mihi obtẽditur nomen laudis, nomẽque victoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis, facinora nuda cernantur, nuda pẽsentur, nuda iudicentur. Causa dicatur Albæ, sicut Troiæ adulterij dicebatur. Nulla talis, nulla similis inuenitur. Tantum vt desides moueret Tullus in arma viros, & iam desueta triumphis Agmina. Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Salustius magnum transeunter attigit. Cùm enim laudans breuiter antiquiora commemorasset tempora, quando vita hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: Postea verò, inquit, quàm [e] in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij atque Athenienses, coepere vrbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare, & cætera quæ ipse instituerat dicere. Mihi hucusque satis sit eius verba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat & conterit genus humanum. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, & sui sceleris

sceleris laudẽ gloriam nominabat. Quoniã laudatur, inquit scriptura nostra, peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur. Fallacia igitur tegmina, & deceptorię dealbationes auferantur à rebus, vt syncero inspiciãtur examine. Nemo mihi dicat, magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnauit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipsi: [f] habet præmia laudis & illa crudelitas. Sed puto esse satius cuiuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorũ armorum gloriam quærere. Et tamen si in arenã procederẽt pugnaturi inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo glorioſum alterius matris, alterius ciuitatis, inter se armorũ potuit esse certamen? An ideo diuersum fuit, quòd arena vlla nõ fuit, & latiores cãpi non duorũ gladiatorũ, sed in duobus populis multorum funerib⁹ implebãtur: [g] nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed vniuerso orbe, & tunc viuis & posteris quousq; ista fama porrigitur, impiũ spectaculum præbebatur? Vim tamen patiebãtur studij sui dij illi præsides imperij Romani, & taliũ certaminum tãquam theatrici spectatores, donec Horatiorũ soror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortiũ etiã Roma quæ vicerat. [h] Deinde ad fructum victoriæ Alba subuersa est. Vbi post Ilium quod Græci euerterunt, & post Lauinium vbi rex Latinus Æneã regem peregrinũ atq; fugitiuũ constituerat, tertio loco habitauerãt numina illa Troiana, sed more suo etiã inde iam fortasse migrauerãt, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arisq; relictis dij, quib⁹ imperiũ illud steterat. Discesserãt sanè ecce iã tertio, vt eis quarta Roma prouidentissimè crederetur. Displicuerat & Alba, vbi Amulius expulso fratre, & Roma placuerat, vbi Romulus occiso fratre regnauerat. Sed antequam Alba diueretur, transfusus est, inquiunt, populus eius in Romam, vt ex vtraq; vna ciuitas fieret. Esto, ita factum sit, vrbs tamen illa Ascanij regnum, & tertium domicilium Troianorum deorum, ab vrbe filia mater euersa est. Vt autem belli reliquiæ è duobus populis vnum facerẽt miserabile coagulum, multus antè fusus vtriusq; sanguis fuit. Quid iam singulatim dicam sub cęteris regibus toties eadem bella renouata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum atque iterum confecta,

iterũ iterúmq; post fœdus & pacẽ inter generos & soceros, & eorũ stirpem posteróq; repetita? Non paruũ indiciũ calamitatis huius fuit, quòd portas belli nullus clausit illorũ, nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnauit.

L. VIVES.

Alba a ALba namque.] *Albæ sunt multæ. Est enim Alba in Hispania, quæ & Virgo dicitur. Plin. lib. 3. Est in Gallia Narbonensi Heluorum oppidum. Est in Italia ad lacum Fucinum: vnde Albenses. Est in Gallia citeriore, quæ cognominatur Pompeia. Est in Latio in dorso montis Albani, quæ Alba lõga. Roma verò, non illa modò quam Romulus condidit, colonia est huius Albæ, quam deduxerũt Romulus & Remus, sed etiam veterem illam, quæ ante hãc fuit, sunt qui arbitrantur à Romulo Aneæ filio conditam. Deinde cùm ob cælum pestilens, tum & incursiones hostium desereretur ab Albanis miserãtibus esse restitutam missis eò de suis ciuibus, qui lapsa repararent, & frequentem facerent vrbem solitariam.*

b Belli de Tergeminis.] *Liuius lib. 1. Res est vulgaris, Metius Suffetius Albanorum dictator, hoc consilium & sibi cepit, & Tullo dedit Romanorũ regi, ne strage vtriusque populi res decideretur, sed transigeretur per paucos. Ita fœdere ictò commissum est fortunæ sexvirorum, vter populus alteri imperaret. Bini Tergemini erant in illa exercitibus, illi cõmissi sunt, vt cuius populi ciues vicissent, penes eum esset imperium.*

c Accessit aliud.] *Satis fusè Augustinus id narrat vt intelligi possit.*

d Pius Æneas.] *Lausum Mezentij filium in decimo Aeneid.*

Cyri e In Asia Cyrus.] *Cyri duo fuerũt, Maior de quo hìc loquitur, qui Asiam, Scythiam, totumq; Orientem domuit, eo tẽpore quo Tarquinius Superbus regnabat Romæ: Cræsum Lydorũ opulentiss. regem cepit: à Thomiri Scytharum regina captus & interfectus est, capite in catabum humani sanguinis plenum coniecto, vt sanguine se humano saturaret, quem tantopere sitierat. Plutarchus, Strabo, Trogus, Herodotus, & alij quàm plurimi Græci. Herodotus hũc μεγάλον βασιλέα vocat. Vnde & cæteri Persarũ reges sic vocari voluerunt. Alter fuit Cyrus Minor Darij filius, Artaxerxis frater, cuius ἀνάβασιν in Persiam scripsit Xenophon.*

Magnus rex.

Theatrum f Habet præmia laudis.] *Coronas lemniscatas.*

amphitheatrum g Nec amphitheatro.] *Theatrum est in modũ semicirculi, amphitheatrum in modum circuli: harena sternabatur, & in eo munus gladiatorium ædebatur.*

h Deinde

h Deinde ad fructum victoriæ.] *Liuius primo bello Veiẽti. Cùm Metius Albanus cum exercitu medium se gessisset, nec Tullo Romano regi pugnanti ex fœdere affuisset, Tullus Metium quadrigis discerpi, Albam verò dirui iussit, Albanósque Romam migrare.*

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

CAP. XV.

IPsorum autem regũ qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam scriptores eorum, [a] qui eum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerũt, [b] subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui eũ sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mãdasse Romano, vt inter numina coleretur, eóque modo populum qui cõtra senatum intumescere cœperat repressum atque sedatum. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectã [c] imperita nescies multitudo, meritis Romuli tribuebat. Quasi verò si luctus ille solis fuisset, non [d] magis Deo credi deberet occisus, ipsúmque scelus auersione etiam diurni luminis indicatum: sicut reuera factũ est, cùm Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Iudæorum. [e] Quam solis obscurationem nõ ex canonico syderum cursu accidisse, satis ostendit, quòd tũc erat pascha Iudæorum: nam plena luna solenniter agitur. [f] Regularis autẽ solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionẽ putatã magis significat esse quàm factã, quãdo & laudãs eum in libris De rep. Scipionísq; sermone: Tantũ est, inquit, consecutus, vt cum subito sole obscurato nõ cõparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quã opinionem nemo vnquàm mortalis assequi potuit, sine eximia virtutis gloria. Quod autẽ dicit eũ subitò nõ cõparuisse, profectò ibi intelligitur, aut violentia tẽpestatis, aut cædis facinorísq; secretum. Nam & alij scriptores eorum, defectioni solis [g] addũt etiam subitam tẽpestatem, quę profectò aut occasionem scelerì præbuit, aut Romulum ipsa consumpsit. [h] De Tullo quippe etiã Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea & istũ non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatũ, id est persuasum, [i] Romani vulgare noluerunt, id est, vilefacere, si hoc & alteri facilè tribueretur. Dicit etiam aperte in inuectiuis: Illum qui

hanc vrbem cõdidit Romulum, ad deos immortales beneuolentia famáq; sustulimus: vt non verè factũ, sed propter merita virtutis eius beneuolẽtia iactatum diffamatúmq; monstraret. [k] In Hortensio verò dialogo cũ de solis canonicis defectionibus loqueretur: Vt easdem, inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obscuratione solis est factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis quàm laudator fuit. Cæteri autẽ reges populi Romani, excepto Numa Põpilio & Anco Marcio, qui morbo interierũt, quàm horrẽdos exitus habuerunt? Tullus, vt dixi, Hostilius victor & euersor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est. [l] Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interẽptus est. Seruius Tullius generi sui Tarquinij Superbi, qui ei successit in regnũ, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arísq; relictis dij, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicũt vt hoc miseræ Troiæ facerent, eámque Græcis diruendam exurendámq; relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto à se socero, Tarquinius ipse successit. Huic illi dij nefarium parricidam soceri interfectione regnãtem, insuper multis bellis victoriísque gloriãtem, & de bellorum manubiis Capitolium fabricãtem, non abscedentes, sed præsentes manentésq; viderũt, & regem suum Iouem in illo altissimo templo, hoc est in opere parricidæ, sibi præsidere atque regnare perpessi sunt. Neque enim adhuc innocens [m] Capitolium struxit, & postea malis meritis vrbe pulsus est, sed ad ipsum regnum in quo Capitolium fabricaret immanissimi sceleris perpetratione peruenit. [n] Quod verò eum Romani regno postea depulerunt ac secluserũt mœnibus ciuitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filij peccatum fuit, illo non solùm nescièrte, sed etiam absente commissum. Ardeam ciuitatem tũc oppugnabat, & pro pop. Rom. bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad eius notitiam flagitiũ filij deferretur. Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium: & recepto exercitu, à quo deseri iussus est, clausis deinde portis non sunt passi intrare redeuntem. At ille post bella grauissima, quibus eosdem Rom. concitatis finitimis attriuit, posteaquã desertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, [o] in oppido Tusculo Romæ vicino, quatuordecim, vt fertur, annos priuatam vitã quietus habuit,

habuit, & cum vxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quàm socer eius generi sui facinore, [p] nec ignorante filia, sicut perhibetur, extinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem, aut sceleratum, sed superbum appellauerũt, [q] fortassis regios eius fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui vsque adeò contempserunt, vt eum regem suum facerent: vbi miror si non scelere grauiore mercedem tantam tanto sceleri reddiderũt, nec discessere adytis arísque relictis dij. Nisi fortè quispiam sic defendat istos deos, vt dicat eos ideo mãsisse Romæ, quo possent Rom. magis punire suppliciis quàm beneficiis adiuuare, seducentes eos vanis victoriis, & bellis grauissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reip. vsque ad expulsionem Tarquinij Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos, cùm illæ omnes victoriæ tam multo sanguine, & tantis emptæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab vrbe miliaria dilatauerint: quantum spatium absit vt saltem ad alicuius [s] Getulæ ciuitatis nunc territorium comparetur.

L. VIVES.

a Qui eum propter ferocitatem.] *Dionysius lib. 2. refert patres discerpsisse Romulum: ac vnumquenque frustũ aliquod sui corporis sub toga occuluisse, ne quid vsquam compareret: ita quomodo Romulus obierit à multitudine esse ignoratum.* Romulus mors

b Subordinatum nescio quem.] *Legendum subornatum: nescio quem addit, vel propter obscuritatem autoris, vel propter vtilitatem mendacij & periurij.*

c Imperita nesciẽs multitudo.] *Antequam ostensa esset vulgo à philosophis ratio defectuum solis & lunæ, homines cum illa sydera deficere viderent, aut scelus aliquod ingens, aut mortem eorum metuebant. Hic pauor non in rudi solùm erat plebe, sed in eruditis quoque, velut Stesichoro & Pindaro lyricis vatibus.*

d Magis ideo credi deberet.] *Tota sententia est inuersa defectu negationis. Dicendum enim, non magis ideo.*

e Quam solis obscurationem.] *Interuẽtu lunæ inter solẽ & nos auferũtur nobis solis radij, idq; defectus solis dicitur. Interiecta verò terra inter solem & lunã, illiusq; vmbra in lunam ingruẽte, fit lunæ deliquiũ: idcirco nec deficere sol potest nisi luna silente, cum ei subiicitur. hoc est, in coitu ipsorum syderũ: nec luna ipsa, nisi cùm est plena, cùm maximè videlicet à sole distat, tum demũ enim terra solis splen-*

dorem auferre ei potest.

f Regularis.] *Idem est regularis quod canonicus, à canone Graeco. Hinc quidam monachi diui Augustini ne non semel putentur regulares, bis hoc vocari gaudent.*

g Addunt etiam subitam tempestatem.] *Liuius: Subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribúsque.*

Tullus Hostilius

h De Tullo.] *Hunc quidam fulmine cum tota domo conflagrasse scribunt. Alij incensam eius domum ab Anco Martio, qui post eum regnauit, affirmant.*

i Romani vulgare noluerunt, id est, vilificare.] *Quod Augustinus scripserat vilefacere, parum erat sitè & doctrinaliter dictum. Ideo vilifacere fuit pro eo substituendum, præsertim si Tullianus aliquis emendauit, quibus omnia in hanc formam cõuertuntur, hominificare, animalificare, accidentificare, asinificare.*

k In Hortensio.] *Hortensium amisimus. Nam quem quidã Hortensium esse putant, quartus est Academicarum quæstionum. Marcellus est testis in pleriſque locis.*

Priscus Tarquinius

l Priscus Tarquinius.] *Quintus Romanorum rex, Demarati Corinthij filius, à pastoribus, quos filij Anci Martij subornarunt, occisus est. Huic successit Seruius Tullius gener, vir magnus & pacis & bello, qui multis præclaris & vtilissimis institutis vrbem ornauit, auxitque adiuuit. Opera Tarquinij Superbi generi est occisus. Tarquinius in suos ciues asper & immitis, bello strenuus.*

Capitolium

m Capitolium.] *In Saturnio colle, qui postea Tarpeius est dictus, Ioui regi opt. max. ædificauit.*

n Quod verò eum.] *Septimus hic rex & vltimus fuit expulsus à Bruto, Collatino, Lucretio, Valesio, Horatio, & aliis, cùm ob minas acceptas antea iniurias, tum ob recens Sexti eius filij facinus in Lucretiam. Ardeam oppugnabat rex, cùm populus ei imperiũ abrogauit: ipsecum in vrbem veniret, exercitu etiam spoliatus est à Bruto, qui alia via ad castra properauerat.*

o In oppido Tusculo.] *Vulgatior opinio est, eũ Cumis diẽ obiisse, natum annos ferè nonaginta apud Aristodemum tyrãnum: tamen haud negauerim aliquot annos eũ Tusculi mansisse apud Octauium Mamilium generum, quousque nobili illa ad lacum Regillum pugna Mamilius à T. Herminio legato occisus est. Quæ res forsan fecit, vt Augustinus memoria laberetur in re videlicet exigua, & quæ non multum intererat, sic aut secus narrari.*

p Nec ignorante filia.] *Imò, vt scribunt, stimulante virum, vt ad facinus tantum faceret.*

q Fortassis

q Fortassis regios eius fastus.] *Festiuum dictũ, & aceti plenum.*

r Intra viginti ab Vrbe.] *Sextus Ruffus octodecim miliaria ponit, vsque ad Ostiam ab Anco rege in portu positam, Eutropius nõ nisi sedecim.*

s Getulæ ciuitatis.] *Getulia pars est Africæ prope tractũ inhospitalem & inhabitabilẽ, sicut Mela Pomp. describit. De Getulis sic Iulia Salust. in Iugur. Africã habuere initio Getuli asperi incultiq;, quibus cibus erat caro ferina, atque pabulum vti pecoribus. Hi neq; moribus, neque lege aut imperio cuiusquã regebãtur, vagi, palantes, quo nox coegerat sedes habebant. Hæc & alia nõnulla idem Salustius de Getulis. Eam gentem Mela frequentem multiplicémque esse scribit.* Getuli

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria depulit, móxque Romæ post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit. CAP. XVI.

IVic tempori adiiciamus etiam tempus illud, quousque dicit Salustius, æquo & modesto iure agitatum, dum metus à Tarquinio & graue bellum cum Etruria positum est. Quandiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, graui bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto iure gestam rempub. metu premente, non persuadente iustitia. In quo breuissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi cõsules creati sunt, expulsa regia potestate. Annum quippe suum non compleuerunt. Nam Iunius Brutus ex honorum eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit,[a] mutuis cum hoste vulneribꝰ, [b]occisis à seipso primitus filiis suis & vxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio coniurasse cognouerat. Quod factũ Vergilius postea quàm laudabiliter commemorauit, continuò clementer exhorruit. Cùm enim dixisset:

Natósque pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit.

Mox deinde exclamauit & ait:

Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est præferãt & extollant, qui filios occidit, infœlix est. Et tãquam ad consolandum infœlicem, subiunxit:

Vicit amor patriæ laudúmque immensa cupido.

Nonne in hoc Bruto, qui &filios occidit, [c]& à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus superuiuere non potuit,

esque potius ipse Tarquinius superuixit,[d] Collatini collegæ videtur innocẽtia vindicata, qui bonus ciuis hoc Tarquinio pulso passus est, quod tyrãnus ipse Tarquinius? Nam & idem Brutus cõsanguineus Tarquinij fuisse perhibetur. Sed Collatinum videlicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, nõ patriam cogerebatur.[f] Postremò in eius nomine hoc vocabulum minus esset, si L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amisit quod sine vllo detrimento posset amittere, vt & honore primus consul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberetur. Etiam ne ista est gloria Iunij Bruti detestanda iniquitas & nihilo vtilis reipublicæ? Etiam ne ad hanc perpetrandam,

Vicit amor patriæ, laudumq; immensa cupido?

Iam expulso vtiq; Tarquinio tyrãno, cõsul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus: quàm iustè populus mores in ciue, non nomen attẽdit, quàm iniustè Brutus collegam primæ ac nouæ illius potestatis, quẽ posset, si hoc offendebatur, nomine tantũ priuare, & patria priuauit & honore. Hęc mala facta sunt, hæc aduersa acciderũt: quando in illa rep. æquo & modesto iure agitatum est.[g] Lucretius quoq; qui in locũ Bruti fuerat surrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, absumptus est. Ita P. Valerius qui successerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat, annũ illum funereũ atq; Tartareũ, qui consules quinq; habuit, compleuerunt. Quo anno cõsulatus ipsius nouũ honorem ac potestatẽ auspicata est Ro. resp. tunc iam diminuto paululum metu, non quia bella conquieuerãt, sed quia non tam graui põdere vrgebant. Finito scilicet tempore, quo æquo & modesto iure agitatũ est, secuta sunt quæ idẽ Salustius breuiter sic explicat: Deinde seruili imperio pãtres plebẽ exercere, de vita atque tergo regio more cõsulere, agro pellere, & cæteris expertib. soli in imperio agere. Quibus agitata sæuitiis, & maximè fœnore oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum & militiam simul toleraret, armata montem Sacrum atque Auentinum insedit. Túncq; tribunos plebis & alia sibi iura parauit, discordiarum, & certaminis vtriusque finis fuit secundum bellum Punicum.

L. VIVES.

a MVtuis cum hoste vulneribus.] *Cum Arunte Tarquinio regis filio, mortuum matronæ annum luxerunt: collega Valerius*

Valerius laudauit, eaq; fuit prima funebris oratio Romæ.

b Occisis à seipso.] *De reducendis clàm Tarquinius Vitellij fratres vxoris Bruti cum legatis regiis agebant, & asciuerant in consilium T. & Tib. Iunios Brutos consulis filios. Brutus re detecta, de filiis & vxoris fratribus supplicium sumpsit.*

c Et à se percusso hoste & filio Tarquinij.] *Sic legitur in vetustis libris: & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus.*

d Collatini collegæ.] *Dixi obseruatum esse, qui collegæ magistratum abrogarit, annum non vixisse.*

e Nam & idem Brutus.] *Hic fuit M. Iunij & Tarquinij regis sororis filius.*

f Postremò si in eius nomine.] *Melius si coniunctio, si aliò trãsferretur sic: Postremò in eius nomine hoc vocabulum minus esset, si Lucius Collatinus.*

g Lucretius.] *Primus annus consularis quinque habuit consules, Brutum & Collatinum primum. Collatino abrogato magistratu suffectus est Publius Valerius Publicola. Bruto mortuo in bello, Valerius Spurium Lucretium Lucretiæ patrem substituit: huic morbo absumpto, successit M. Horatius Puluillus.*

Post initia consularis imperii quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebant.

CAP. XVII.

QVid ita ego tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa resp. tam longa ætate per tot annos vsque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecus inquietare nõ desistentibus, & intus discordiis seditionibúsque ciuilibus à Salustio breuiter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorũ gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia terribilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentésque succensẽant: quanquam de hac re nec petendi sint nec monendi, quãdo eos minimè succensuros esse certissimũ est. Neq; enim grauius vel grauiora dicimus autoribus eorũ, & stylo & ocio multum impares. Quibus tamen ediscendis & ipsi elaborauerunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerẽ, quod Salustius ait? Plurimæ turbæ seditiones & ad postremum bella ciuilia orta sunt,[a] dum pauci potentes, quorum ingratiã plebi tique concesserant sub honesto patrũ aut plebis nomine do-

minationes affectabãt: bonique & mali ciues appellati, non ob merita [b] in remp. omnibus pariter corruptis, sed vti quisq; locupletissimus & iniuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt, mala ciuitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulsi sunt, cùm aliam veriorem quo ciues æterni legendi sunt non haberent: quid nos facere cõuenit, quorũ spes quãtò in Deo melior & certior, tantò maior debet esse libertas cũ mala præsentia Christo nostro imputant, vt infirmiores imperitioréque mẽtes alienẽtur ab ea ciuitate, in qua sola iugiter fœlicitérque viuendũ est? Nec in deos eorũ horribiliora nos dicimus, quàm eorum identidem autores quos legũt & prædicant: quandoquidem & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, vel talia, vel cuncta sufficimus. [c] Vbi erant ergo illi dij, qui propter exiguã fallacémque huius mũdi fœlicitatem colendi existimantur, cũ Ro. quibus se colendos mendacissima astutia venditabant, tãtis calamitatibus vexarentur? Vbi erãt quando Valerius consul & ab exulib. & seruis [d] incẽsum Capitoliũ eũ defensaret, occisus est? Faciliúsq; ipse prodesse potuit ædi Iouis, quã illi turba tot numinũ cum suo maximo atque optimo rege, cuius templũ liberauerat, subuenire. Vbi erant quãdo densissimis fatigata ciuitas seditionum malis, cum legatos Athenas missos ad leges mutuandas paulum quieta operiretur, graui fame pestilẽtiáque vastata est? Vbi erant quando rursus populus cum fame laboraret, præfectum annonæ primum creauit, atque illa fame inualescente, [e] Sp. Æmilius, qui esurienti multitudini fruméta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & eiusdem præfecti instantia per dictatorem L. Quintiũ ætate decrepitũ, à Q. Seruilio magistro equitũ, cum maximo & periculosissimo tumultu ciuitatis occisus est? Vbi erant quando pestilentia maxima exorta, diis inutilibus sine remedio populus diu multũque fatigatus, noua [f] lectisternia, quod nunquã antea fecerat, exhibenda arbitratus est? Lecti autẽ sternebantur in honorem deorũ, vnde hoc satrum vel potius sacrilegium nomen accepit. Vbi erant quando per decẽ continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Rom. acceperat, nisi per Furium Camillum tandem subueniretur, quem postea ciuitas ingrata damnauit? Vbi erant quando Galli Romam ceperunt,

runt, spoliauerunt, incenderunt, cædibus impleuerunt? Vbi erant cùm illa insignis pestilentia tã ingentem stragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui remp. ingratam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea vindicauit? Inde in hac pestilentia scenicos ludos aliam nouã pestem nõ corporibus Ro. sed, quod est multò perniciosius, moribus intulerunt. Vbi erant quãdo alia pestilentia grauis [g] de venenis matronarum exorta creditaest, quarũ supra fidem multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentia graviores? Vel quando in Caudinas furcas à Samnitibus obsessi ambo cum exercitu consules fœdus cum eis fœdũ facere coacti sunt: ita vt equitibus Ro. sexcentis obsidibus datis, cæteri amissis armis aliísque spoliati priuatíq; tegminibus, sub iugũ hostium cum vestimentis singulis mitterentur? Vel quando graui pestilentia cæteris laborantibus, multi etiã in exercitu icti fulmine perierunt? Vel quando itidẽ alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidauro quasi medicũ Deum Roma aduocare atque adhibere cõpulsa est: quoniam regem omniũ Iouem, qui iam diu in Capitolio sedebat, multa stupra, quibus adolescens vacauerat, nõ permiserãt fortasse discere medicinam? Vel cum conspirantibus vno tempore hostibus Lucanis, Brutiis, Sãnitibus, Etruscis & Senonibus Gallis, primò ab eis legati perempti sunt: deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus, & militũ tredecim milibus? Vel quando post graues & longas Ro. seditiones quibus ad vltimum plebs in Ianiculum hostili diremptione secesserat: cuius mali tam dira calamitas erat, vt eius rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, & dictator crearetur Hortensius, qui plebe reuocata in eodem magistratu expirauit, quod nulli dictatori antè contigerat, quod illis diis iam præsente Æsculapio grauius crimen fuit. [h] Tum verò tam multa bella vbique crebruerũt, vt inopia militũ proletarij illi, qui eo quod proli gignẽdæ vacabãt, ob egestatem militare non valentes, hoc nomen acceperãt, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis [i] Pyrrhus rex [illegible]raciæ, tunc ingenti gloria celebratus Ro. hostis effectus est. [k] Cui sanè de rerum futuro euentu cõsulenti, satis vrbanè Apollo sic ambiguũ oraculum ædidit, vt è duobus quicquid accidisset, ipse diuinus haberetur. Ait enim: Dico te Pyrrhe vincere posse Ro. atque ita siue Pyrrhus à Ro. siue Romani à Pyrrho vincerentur

cerẽtur securus fatidicus vtrunlibet expectaret euentũ. Quæ tunc & quàm horrenda vtriusq; exercitus clades, [l] in qua tamen superior Pyrrhus extitit, vt iam posset Apollinẽ pro suo intellectu prædicare diuinũ: nisi proximè alio prælio Ro abscederent superiores: [m] atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia grauis exorta est mulierũ. Nam priusquàm maturos partus æderent, grauidæ moriebantur. Vbi se credo Æsculapius excusabat, quòd [n] ἀφ' ἑλκηφόρου se, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibãt, ita vt iam defecturum genus animaliũ crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæuiens, vt niuibus horrenda altitudine etiam in foro per dies XL. manẽtibus, Tiberis quoque glacie duraretur? Si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? [o] Quid illa itidem ingens pestilentia, quandiu sæuiuit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum aliũ multò grauius tenderetur, frustra præsente Æsculapio aditum est ad libros Sybillinos. [p] In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libro De diuinatione commemorat, magis interpretibus vt possunt siue volunt dubia coniectãtibus credi solet. tunc ergo dictũ est eam esse causam pestilentiæ, [q] quòd plurimas ædes sacras multi occupatas priuatim tenerent: sic interim à magno imperitiæ vel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Vnde autem à multis ædes illæ fuerant occupatæ nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatum: atque ita paulatim loca deserebantur à cultoribus, vt tanquam vacua sine vllius offensione possent humanis saltem vsibus vendicari? Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita fuerunt atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque vsurpata latitarent, non vtique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorum excusatio procurata est.

L. VIVES.

a DVm pauci potentes.] *Homines de plebe, qui vel odio nobilitatis, vel captandæ popularis auræ gratia remp. turbabant, vt eo pacto res suæ meliores & potentiores essent: illud tamen actionibus suis prætendebant, se iura populi & communem libertatem defendere: patritij verò contrà nitì, & multum de commodis vulgi detrahere, vt id sibi suisq; apponerẽt, illo prætextu, quòd dignitatem senatus tuerẽtur, quàm esse quàm ampliss. è rep foret: sed re vera pro sua potentia quisque certare atque contendere.*

b In remp. incesserant.] *In codice Colonienſi non habetur incesserant: & haud dubiè sublata ea voce sensus est integrior.*

c Vbi erant ergo illi dij.] *Hæc omnia quæ Auguſt. recenset sunt ex Liuio, quæ satius erit vbi apud eum inueniri possint, indicare, ne longis narrationibus & oneri lectori simus & fastidio.*

d Incensum.] *Non ab incendo, sed ab inscẽdo, quod est ascendo. Neque enim incenderant, sed ascenderant: ideo alibi scribitur inscensum.*

e Sp. Æmilius.] *Certum est legendum esse Melius, ex hiſtoria.*

f Lectisternia.] *Lectis olim cubantes epulabantur. At quoties in templo aliquo publico placandæ Deum iræ causa conuiuium exhibebatur, aut nocturnũ erat sacrum, diuq; tanquàm epulaturis aut cubaturis lectisternebantur, id lectisternium vocabant. Liu. lib. 5. Laborante pestilentia ciuitate, paucis annis ante Romam à Gallis captam, ex libris Sybillinis, primum lectisternium in vrbe factum per dies octo, tribus tunc lectis apparatis Apollini & Latonæ, Dianæ & Herculi, Mercurio & Neptuno. Lectisternium illud fuisse primùm, nescio quî constet, cùm ludis secularibus, quos primus P. Valer. Publicola, qui cum Bruto consul fuit, fecit, lectisternium per trinoctium fuerit, vt apud Valerium legitur lib. 2. & Censorinum de die Natali.* Lectisternia

g De venenis matronarum.] *Liuius lib. 8. Cl. Marcello, T. Valer. Coſs. prima tunc de veneficiis quæstio habita, cùm multi principes venenis multi rum interiissent.*

h Tum verò tam multa.] *In Gallos, Tarentinos, Samnites, Lucanos, Brutios, Hetruſcos: postremò his omnibus additus est Pyrrhus Epirotarũ rex. De proletarijs nõnulla dicã. Seruius Tullius sextus Ro. po. Ro. rex, in sex classes diuisit: prima classis erat eorũ qui centũ milia assium in censu haberent, aut plurã, tametsi illo rege census maximus fuit CXM. vt tradit Plin. lib. 33. Secunda, qui censum intra centum & septuagintaquinque grauis æris milia essent professi. Tertia, eorũ qui quinquaginta. Quarta, qui quinque & viginti milia. Quinta, qui vndecim milia. Hic vna cẽturia fuit immunis militia tenuium hominum proletariorum & capite censorum. Proletarij erant qui mille & quingentos asses in censum deferebant, plus minus: qui solùm in ciuitate sufficiendæ proli nulli alteri viderentur vacare publico muneri. vnde à prole proletarij nũcupati. Capite censi tenuiores erant, qui CCC. LXXV. asses haberẽt in censu, qui quoniã pecunia non viderentur censi, capite suo censebantur, numerũ ciuium augentes. Hæc duo hominũ genera immunia fecit militia Seruius Tullius, non quòd arma ipsis tutò* Proletarij Capite censi

non

non committerentur, aut quòd nullum haberent velut obsidem in patria, qui pro eorum forti opera sponderet, qualem putabant vel præciuam pecuniam, sed quia bellicos sumptus ferre non possent. Illis enim temporibus milites de suo se alebant. Fieri potest, vt post tributum institutum vetus mos remanserit, & causæ cur illi homines non militarent, tales sint pop. Rom. visæ, qui omnia pecunia metiebatur. Nam eas Valerius & A. Gellius reddunt. Proletarij iam altis temporibus militarunt, capite censis primus arma dedit C. Marius bello Iugurthino, autores Salust. & Valer. Idem Quintilianus tangit in milite Mariano. hinc ipse Marius imperator capite census nuncupatus est.

Pyrrhus

i Pyrrhus.] *Materno genere ab Achille, paterno ab Hercule progenitus, vtroque à Ioue. Hic cùm orbis imperium animo agitaret, à Tarentinis ad ferendam sibi contra Rom. opem aduocatus auidus accurrit, occasionem sibi oblatã ratus Italiam totúmque orbem superandi, vt Alexander paulo antea fecerat.*

k Cui sanè de rerũ f.e.] *Cic. 2. De diuin. versum scribit esse Ennij. Aio te Aeacida Romanos vincere posse. Quod poeta oraculum dixit ab Apolline Pyrrho datum roganti de belli euentu. idcirco Cic. sic scribit: Sed iam ad te venio ô sancte Apollo, qui vmbilicum terrarũ certum obsides, vnde superstitiosa primum sæua euasit vox fera. Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen impleuit, partim falsis, vt ego opinor, partim casu veris, vt fit in omni oratione sæpissime: partim flexiloquis & obscuris, vt interpres egeat interprete, & sors ipsa referenda sit ad sortes: partim ambiguis, & quæ ad dialecticum referenda sint. Hæc ille, qui versum ab Ennio fictũ videtur asserere. Aeacides est Pyrrhus, quoniam Achilles Pelei filius, hic Aeaci. Vergi. 6. Ernet ille Argos Agamemnoniasq; Mycenas: Ipsumq; Aeacidem genus armipotentis Achilli. Pyrrhum significans.*

Heraclia victoria

l In qua tamen sup.] *Vicit Pyrrhus P. Valerium consulem ad Heracleam, sed magna suorum cæde. vnde prouerbium, Heraclia victoria. deinde superatus est à P. Sulpitio, & P. Decio Coss. postremò victus fugatus est à Curio Dentato, & ex Italia pulsus.*

m Atq; in t.l.b.] *Hæc quæ narrat, sũt ex P. Orosio accepta, li. 4. qui scribit cõtigisse Fabio Gurgite iterũ, & C. Genutio Coss. bello Pyrrhi.*

ἀρχίατρος

n ἀρχίατρον.] *Principem medicum. Iatros enim medicus est: obstetrix quæ parturientibus adest perita infantis excipiendi. Fuerunt & ἀρχίατροι medici principum, vt in Codice Iusti. De comitibus & ἀρχιάτροις, q. primi medici, qui hodie protomedici nominãtur ab Hispann.*

o Quid illa itidem ingens.] *Orosius lib. 4. sub primum bellum Carthaginiensium.*

p In

p In quo genere oraculorum.] *Cic. 2. De diuin. De Sibyllinis lib. & Sibyllis alio loco fusè.*

q Quod plurimas ædes sacras.] *Idem responderunt aruspices, Cic. tempore, cum prodigia, quæ per eos dies contigerant procurarentur. Cic. in Orat. de aruspicum responsis.*

Quantæ clades Rom. sub bellis Punicis triuerint, frustra deorum præsidiis expetitis. CAP. XVIII.

IAm verò Punicis bellis cùm inter vtrunque imperium victoria diu anceps atque incerta pẽderet, populíq; duo prævalidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerẽt, quot minutiora regna contrita sunt? quæ vrbes amplæ nobiléſq; deletæ? quot afflictæ? quot perditæ ciuitates? quàm longè latéq; tot regiones terræq; vastatæ sunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum consumptum est, vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quãta vis nauium marinis etiam prælijs oppressa, & diuersarum tempestatum varietate submersa est, si narrare vel commemorare conemur, nihil aliud quàm scriptores etiam nos erimus historiæ. Tũc magno metu perturbata Rom. ciuitas, ad remedia vana & rideãda currebat. [a] Instaurati sunt ex autoritate librorũ Sibyllinorum ludi seculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, fœlicioribusq; tẽporibus memoria negligente perierat. [b] Renouarũt etiam põtifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renouati sunt, tãta copia morientiũ ditatos inferos etiã ludere delectabat: cùm profectò miseri homines ipsa rabida bella, & cruentas animositates funereasq; hinc atq; inde victorias, magnos agerẽt ludos dæmonum, & opimas epulas inferorũ. Nihil sanè miserabilius primo bello Punico accidit, quã quod ita Rom. victi sunt, vt etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo & in altero libro mentionẽ fecimus, vir planè magnus & victor antea domitorq; Pœnorum, qui etiam ipsum primum bellum Punicũ cũ fecisset, nisi auiditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones quàm ferre possent fessis Carthaginiẽsibus imperasset. Illius viri & captiuitas inopinatissima, & seruitus indignissima, & iuratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos nõ cogit erubescere, [c] verum est quòd ęrei sunt, & non habẽt sanguinẽ. Nec mala illo tempore grauissima intra mœnia defuerũt. [d] nam

exund

exundante nimis vltra morem fluuio Tiberino, penè omnia vrbis plana subuersa sunt: aliis impetu quasi torrētis impulsis: aliis velut stagno diuturno madefactis atque sublapsis. [e] Istam deinde pestem ignis pernicioſior subsecutus est, qui correptis circa forū quibusq; celsioribus, [f] etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, vbi ei velut vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorū, non tam [g] honoratæ quàm damnatæ virgines donare cōsueuerant. Tunc verò illic ignis non tantùm viuebat, sed etiam sæuiebat. Cuius impetu exterritæ virgines, sacra illa fatalia [h] quæ iā tres in quibus fuerant presserāt ciuitates, cùm ab illo incēdio liberare nō possent, [i] Metellus pontifex, suę quodāmodo salutis oblitus, irruens ea semiustulatus abripuit. [k] Neque enim vel ipsum ignis agnouit. Aut verò erat ibi numen, quod non etiā si fuisset, fugisset. Homo igitur potius sacris Vestæ, quā illa homini prodesse potuerunt. Si autē à semetipsis ignem non repellebāt: ciuitatem, cuius tueri saluté putabātur, quid contra illas aquas flammásq; poterāt adiuuare, sicut etiā res ipsa nihil prorsus potuisse, patefecit? Hęc istis nequaquā obiicerentur à nobis, si illa sacra dicerēt, non tuēdis his bonis temporalibus instituta, sed significādis æternis: & ideo cùm ea quæ corporalia visibiliáque essent perire cōtingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant instituta, & posse ad eosdem vsus denuò reparari. Nūc verò cæcitate miserabili, eis sacris quæ perire possent fieri potuisse existimāt, vt salus terrena, & temporalis fœlicitas ciuitatis perire non posset. Proinde cùm illis etiam manentibus sacris, vel saluris contritio, vel infœlicitas irruisse monstratur, mutare sententiā, quam defendere nequeunt, erubescunt.

L. VIVES.

Ludi secu-lares

[a] INstaurati sunt.] *Puto non futurū ingratū studioſis antiquitatis si de ludis secularibus nōnulla dixero, altius repetitis principijs. Valesius Sabinus homo vt illo tēpore erāt optimi quiq;, rusticis ægrotātibus tribus liberis, ac propemodū moribūdis, inter vota & precationes vocē audiuit, filios fore saluos, si per pronū Tiberim Terētum portasset, ibiq; ex Ditis patris & Proserpinæ petita aqua calida, quam illi desiderasset, recreasset. Valesius de Tarēto vrbe ratus oraculum intelligendum, tametsi procul ea vrbs aberat, nec vllus erat ad Tarentū Tiberis, tamen naue conducta, & in ea impositis pueris secundo flumine Ostiam contendit, ad campum Martiū prope Romam, cùm pueros in siccū exponeret, vt tædiū nauigationis leuaret, vellétq; ignem accendere, consuluit gubernatorem, vnde ignis peti posset. Ille è proximo Terento respōdit, nam pastoritiū ignem videbat ibi lucere, locus ille Terentus dicebatur, quod Tiberis amniū more ripā mollem tereret, vel quòd ara Ditis eo loco sub terra occuleretur. Valesius nomine audito lætus illuc nauem appelli iubet, existimans de illo loco se esse diuina voce admonitum: ac interim dum ipse in vrbem ad aram emendam curriculo properat, iubet seruos alte fodere, vbi collocaretur, viginti pedes altum fodēre, & aram veterem ibi inuenerunt cum inscriptione Diti & Proserpinæ. eam Rom. olim condiderant post peractum diis inferis sacrum, cùm pugnaturi cū Albanis in acie iamiam concursuri starent, iussi à dæmone id facere, prius quàm manum conserrent. Rediit ex vrbe pater, & ad inuentā aram furuas hostias Diti & Proserpinæ sacrificauit: & tres noctes, tot enim erant filii ægroti, diis ibi facto lectisternio, exegit, cū cātibus & choreis, liberis iā morbo liberatis. Eundem morem in vrbem induxit vnus ex posteris Valesij illius P. Valer. Publicola, primo libertatis anno à maioribus suis acceptum. Triduum & trinoxium sacris totus populus operabatur ad aras Iouis & Apollinis, quibus mactabatur candidus taurus, & huic canebatur carmē à pueris ac puellis matrimis patrimúq;. Deinde Iunoni, cui iuuenca itidem candida, & hæc quidem interdiu, noctu verò Dianæ, Proserpinæ, Terræ, & Parcarū quibus furuæ hostiæ, luminaq; accendebantur. Exhibebantur eo tēpore ludi scenici in honorē Apollinis & Dianæ, & circenses, hique ludi tam celebres & magnifici secularis dicebantur, quòd semel singulis agerentur seculis. Seculū porrò spatium est vitæ humanæ longissimum, varij vario annorū numero describunt, vt est apud Censorinū. Romani cētum annis, idq; interuallum inter ludos seculares, vt Valerius Antias & Varro, & Liuius lib. 136. Sed ex commentariis xvuirorum, & edicto Cæsaris Augusti, Carminéque Horatij seculari decem anni huic numero addantur, vt centesimo quoque & decimo anno fiant. Tametsi carmen illud Horatij, quo maximè Censorinus & alij nituntur, Certus vndenos decies per annos: non video cur legi non possit, Certus vt denos decies per annos: & sic nonnulli legunt. Sed aliud carmen à Zosimo citatur Græcum, quod & ipse Sibyllinum esse dicit, in quo est, εἰς ἔτεων ἑκατονταετηρικὰ κύκλον ἐλθόντων, sine apicibus & notis pronunciationis. Porrò præco cum ad hos ludos conuocabat, ad eos vti ludos venirent dicebat, quos nemo ipsorum antea spectasset, nemo esset postmodum spectaturus, hinc illa Vitellij assentatio Claudio ludos seculares exhibenti, Sæpe facias. Primus hos ludos Publicola, vt diximus, fecit anno*

Secu-lum

Sæpe facias

ab Vrbe cond. cexliiij. secundi facti sunt ex libris Sibyllinis anno ab Vrbe condita quingentesimo & altero, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Bruto Coss. vndecimo anno primi belli Punici. Tertij primo anno tertij belli Punici, M. Manlio, Martio Censorio Coss. quarti non expectato iusto tempore, L. Aemilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. Quintos Augustus & Agrippa fecerunt, Furnio & Syllano Coss. reductos ad æquũ tempus. Sextos Cl. Cæsar anticipatos, se iij. & L. Vitellio principis patre iij. Coss. Septimos Domitianus veriore computatione, se xiiij. & L. Minutio Rufo Coss. Octauos iusto tempore Septimius Seuerus, Chilone & Vibone Coss. Nonos Philippus Vostrensis anno ab Vrbe cond. M. Aemiliano & Aquilino Coss. vt tradit Cassiodorus. Hæc de ludis secularibus ex Varrone, Vale. Hor. L. Floro, Festo, Zosimo, Herodiano, Suet. Censori. Cassiodoro, Porphyrione, Acrone, Angelo Politiano. Nunc ad cætera pergamus.

b Renouarunt etiam pontifices.] *Alios videtur velle esse ludos Ditis & Proserpinæ, atque seculares, cum omnes eosdem esse dicant, nisi diuidat forte Augustinus ludos & sacrificia deorum inferorum à ludis & sacris aliorum deorum, quæ per illos dies fiebant, & profecto ludi deorum inferorum aliam videntur habuisse originem quàm seculares. Festus enim ad hunc modum scribit: Tauri appellabãtur ludi in honorem deorum inferorum facti: instituti autem videntur hac de causa: Regnante Tarquinio Superbo cum magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diu vendita populo taurorum, ludi ob hoc diis inferis instituti & Tauri vocati. hæc Festus. Adde quòd seculares ludi Apollini interdiu, & Dianæ fiebant noctu, Tauri verò diis inferis.*

Tauri ludi

c Verum est quòd ærei sunt.] *Alibi aërij, & congruentius opinioni Augustini: nam Platonici dæmonas aereos esse dicebant, cum quibus Augustinus videtur aliquot locis consentire, vt post dissimulabimus, porrò in pudore sanguis rubore exornat faciem.*

Tiberis exundatio, Romæ conflagratio

d Nam exundante.] *Orosius lib. 4.*

e Ignis.] *Ibidem, & Liu. lib. 19. & Ouid. lib. 6. Fast. Declamatores apud Senecam fictò se exercent argumento, priuandus ne sit Metellus sacerdotio, quòd sit cæcus, posita lege, vt sacerdos integer sit.*

f Etiam templo Vestæ suo familiarissimo.] *Quoniam in eo ignis colebatur, quod mox Augustus declarat.*

g Honoratæ.] *Nam honos earum maximus apud omnes hominesque erat, sacerdoti Vestæ etiam magistratus via cedebat.*

Metellus

h Quæ iam tres.] *Ilium, Lauinium, Albam.*

i Metellus pontifex.] *L. Cæcilius Metellus pontifex max. bis consul,*

& sul, dictator, magister equitũ xvuir agris diuidũdis, qui primus elephantos primo Punico bello in triũpho duxit, de quo Q. Metellus eius filius in ea oratione quam in funere ipsius habuit, scriptum reliquit, decem maximas res optimásque in quibus quærendis sapientes ætatem exigerent, consummasse: eum ait voluisse primariũ bellatorem esse, optimum oratorem, fortissimum imperatorem, auspicio suo maximas res geri, maximo honore vti, summa sapientia esse, summum senatorem haberi, pecuniam magnam bono modo inuenire, multos liberos relinquere, & clarissimum in ciuitate esse. Plin. lib. 7. cap. 43.

k Neque enim vel ipsum.] *Locus mẽdosus, & qui variè legitur, alibi pro vero, verum, vt referatur ad numen: alibi, quod non etiã si fugisset, effugisset: quasi non effugisset numen, etiã si fugisset Metellus.*

De afflictione belli Punici secundi, qua vires vtriusque partis consumptæ sunt. CAP. XIX.

SEcundo autem bello Punico nimis longum est commemorare clades duorum populorum, tam longè se cum latéque pugnantium, ita vt his quoque fatentibus qui non tam narrare bella Romana quàm Romanũ imperiũ laudare instituerunt, similior victo fuerit ille qui vicit. Hannibale quippe ab Hispania surgente, & Pyreneis montibus superatis, Gallia transcursa, Alpibúsque diruptis, tam longo circumitu auctis viribus, cuncta vastando aut subigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta bella gesta sunt, quàm multa prælia: quoties Ro. superati, quàm multa ad hostem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppressa, quàm diræ pugnæ, & toties Hannibali Ro. clade gloriosæ? [b] De Cannensi autẽ mirabiliter horrendo malo quid dicã, vbi Hãnibal cũ esset crudelissimus, tamen tanta inimicorũ atrocissimorum cæde satiatus, [c] parci iussisse perhibetur? [d] Vnde tres modios annulorũ aureorũ Carthaginem misit: quo intelligerent tantã in illo prælio dignitatem cecidisse Romanã, vt facilius eã caperet mensura quàm numerus: atq; hinc strages turbæ cæteræ, tantò vtique numerosioris, quãtò infirmioris, quæ sine annulis iacebat coniicienda potius quàm nũcianda putaretur. Denique tãta militũ inopia secuta est, [e] vt Ro. reos facinorum proposita impunitate colligerent, [f] seruitia libertate donarent, atque ex illis pudendus, non tam suppleretur [g] quàm instrueretur exercitus. Seruis itaque, [h] imò ne faciamus iniuriam, iam libertis, pro Ro. rep. pugnaturis arma defuerũt. Detracta sunt templis, tanquam Romani diis suis di-

cerent: Ponite quæ tam diu inaniter habuistis, si fortè aliquid vtile inde facere possunt nostra mancipia, vnde vos nostra numina nihil facere potuistis. Tunc etiam stipendiis sufficiendis cùm defecisset ærarium, in vsus publicos opes venere priuatæ, adeò vnoquoque id quod habuit conferente, vt præter singulos annulos aureos, singulásque bullas miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quantò magis cæteri ordines [i] tribúsque relinquerent. Quis ferret istos si nostris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cùm eos modò vix feramus, quando pro superflua voluptate plura donantur histrionibus, quàm tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

L. VIVES.

a VT iis quoque fatentibus.] *Liuius in proœmio tertiæ Decadis, & Silius Italicus libro primo: Propiúsque fuere pericli, Quàm superare datum. Qui duo scriptores, ille oratione soluta, hic numeris astricta bellum hoc Punicum, multis libris persecuti sunt: alij quoque permulti, idcirco historiæ narrandæ supersedebo.*

Cannẽsis cladis

b De Cannensi.] *Ad Cannas Hannibal nobili clade Romanos affecit, tertio anno belli Punici, L. Aemilio Paulo, & P. Terentio Varrone Coss. Liuius libro duodecimo. Cannæ, vt Sabellicus in Annotationibus sentit, non est Cannusium oppidum, sed vicus in Apulia prope Aufidum amnem, qui nunc vulgari sermone Cannella nominantur.*

c Parci iussisse perhibetur.] *An hîc Augustinus vocem illam subsignificat Hannibalis, qua Maharbali præfecto equitum suadenti vt militem à pugna recentem & cruentum adhuc Romam duceret, respondisse fertur, præcedat hostes, læta res est, nos postea sequemur. nam Hannibalem in ipso prælio, vel post prælium cõfectum militibus Romanis qui aderant pepercisse nondum legi. Nisi sit illud, quod Liuius quoque narrat, post Cannensem pugnam, quod nunquam aliàs contigerit, vocatos esse ab Hannibale Romanos, quos miti satis sermone sit allocutus: Non internecione ciuium sibi esse cum Ro. bellum, de dignitate atque imperio certare, itaque redimendi se captiuis copiam facere pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos numos, tricenos pediti, seruo centum.*

d Vnde tres modios.] *Alij huic mensuræ dimidium addunt modium, alij vnicum dicunt fuisse modium, & hanc famam veriorem esse affirmat Liuius. Annulus insigne erat equestris ordinis, quo à plebe distinguebatur: vtebãtur tamen eo senatus & nobilitas, Fli. lib. 33. promiscuum eius vsum fuisse bello secundo Punico scribit: Nam alioqui, inquit, non potuissent trimodia illa annulorum Carthaginem ab Hannibale mitti. Porrò modius cuiusmodi sit mensura, declarat Budæus in Asse suo: vbi alia mensurarum genera. Res est longa, illinc petat, qui desiderat.*

e Vt Ro. reos facino.] *Orosius lib. 4. hoc à Iunio Bubulco dictatore factum dicit, ad exemplum Romuli qui scelestis & facinorosis hominibus asylum aperuit. Liuius idem libro 23. M. inquit, Iunius descendit equo, dixítque qui capitalem fraudem ausi quiq; pecuniæ iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniáque se exolui iussurum.*

f Seruitia.] *Octo milia serui donati sunt libertate, & militarunt Volones nominati, quòd cùm singuli rogarentur, velle se militare respondissent. Liuius.*

Volones

g Quàm instrueretur exercitus.] *Octo milia enim erant seruorum, & sex milia facinorosorum, quæ armauit spoliis Gallicis triumpho C. Flaminij translatis.*

h Imò ne faciamus.] *Tametsi non fuerũt liberi, antequam Hannonem ad Beneuentum vicerunt, donatique sunt libertate à T. Gracho imperatore, sub quo fortè in militia operam nauarant.*

i Tribúsque.] *Hoc verbũ, an sit additum ab aliquo, nescio. Certè senatores ipsi erant ex tribubus, quas primum ex tota sua multitudine Romulus tres fecit: procedente deinde tempore auctæ, ad quinque & triginta peruenerunt. Senatores, equites, & plebei in has erant diuisi, neque erat quisquam ciuis Rom. qui non esset alicuius tribus. Cicero Antoniana sexta ad po. Ro. Num quisnam est vestrum, qui tribum non habet? atqui certè nemo. Illum quinque & triginta tribus patronum adoptarunt. Quid ergo sibi vult, cæteri ordines tribúsque, quasi ita essent distinctæ tribus à senatu, vt reliqui ordines, equester & plebeius: an fortasse hoc eodem dicitur modo, quo illud, Senatus populúsque Rom. seu senatus populus plebsq; Romana: cum in populo & senatus intelligatur & plebs hoc potius credierim.*

Tribus

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.

CAP. XX.

SEd in his omnibus belli Punici secundi malis, nihil miserabilius ac miserabili querela dignius, quàm [a] exitium Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hispaniæ ciuitas amicissima populo Romano dum eidem populo fidem seruat, euersa est. Hinc enim Hannibal fracto fœdere

Romanorum causas quæsiuit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obsidebat. Quod vbi Romæ auditū est, missi sunt legati ad Hannibalem, vt ab eius obsidione discederet. Contempti Carthaginem pergūt, querimoniámque reponūt fœderis rupti, infectóque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, misera illa ciuitas opulentissima, suæ reip. Romanæque charissima, octauo vel nono à Pœnis mense deleta est. Cuius interitum legere, quantò magis scribere horroris est. Breuiter tamē eum commemorabo: ad rem quippe quæ agitur multum pertinet. Primò fame contabunt, nam etiam suorum cadaueribus à nonnullis pasta perhibentur. Deinde fessa omniū rerum, ne saltem captiua in manus Hannibalis peueniret, ingentem rogum publicè struxit, in quem ardentem, ferro etiam trucidatos omnes se suósque miserūt. [b] Hic aliquid agerent dij helluones atque nebulones sacrificiorum adipibus inhiantes, & fallaciū diuinationum caligine decipientes: hic aliquid agerent vt ciuitati populi Romani cissimæ subuenirent, & fidei conseruatione pereuntem perire non sinerent. Ipsi vtique medij præfuerunt, cū Romanæ reip. interiecto fœdere copulata est. Custodiens itaque fideliter quod ipsis præsidibus placito iunxerat, fide vinxerat, iuratione constrinxerat, à perfido obsessa, oppressa, cōsumpta est. Si dij ipsi tempestate atque fulminibus, Hānibalem postea Romæ proximum mœnibus terruerunt, longéque miserunt, tunc primum tale aliquid facerent: audeo quippe dicere, honestius stalos pro amicis Romanorum, ideo periclitātibus, ne Romanis frāgerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quàm pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabant atque aduersus Hannibalem opulenti erant, potuisse tempestate sæuire. Si ergo tutores essent Romæ fœlicitatis & gloriæ, tam graue ab ea crimen Saguntinæ calamitatis auerterent. Nunc verò quàm stultè creditur diis illis defensoribus Romam victore Hannibale non periisse, qui Sagūtinæ vrbi non potuerūt, ne pro eius pernret amicitia subuenire? Si Saguntinorum Christianus populus esset, & huiusmodi aliquid pro fide Euangelica pateretur, quanquam seipse, nec ferro, nec ignibus corrupisset, sed tamen si pro fide Euangelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christum crediderat, non vt mercede breuissimæ temporis, sed æternitatis interminæ potiretur. Pro istis autē diis qui propterea coli perhibentur, propterea colendi requiruntur,

tuntur, vt harum labentium atq; trāseuntium rerum fœlicitas tuta sit, quid nobis defensores & excusatores eorum de Sagūtinis pereūtibus respondebunt, nisi quod de illo Regulo extincto? Hoc quippe interest, quòd ille vnus homo, hæc tota ciuitas, vtriusq; tamen interitus causa conseruatio fidei fuit. Propter hāc enim ad hostes & redire ille voluit, & noluit ista transire. Conseruata ergo prouocat deorū iram fides? An possunt & diis propitiis perire, non solùm quique homines, verumetiam ingratæ ciuitates? Vtrū volunt eligant. Si enim fidei seruatæ irascuntur illi dij, quærāt perfidos à quibus colātur. Si autem etiā illis propitiis multis grauibúsq; cruciatibus afflicti, interire homines ciuitatésq; possunt, nullo fructu fœlicitatis huius coluntur. Desinant igitur succēsere qui sacris deorū suorum perditis, se infœlices factos esse putāt. Possent enim illis non solùm manentibus, verumetiā fauentibus non sicut modò de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

L. VIVES.

a EXitium Saguntinorum.] *Liuius lib. 21. Saguntus vrbs est Hispaniæ vlterioris, mille passibus distans à mari nostro, à Zacynthijs & Ardeatibus, inquit Silius, condita & possessa: quæ gentes in Hispaniam ante captū Ilium venere: fide in Romanos & clade sua nobilis. veteris amplitudinis & magnificentiæ spectantur adhuc vestigia ædificijs antiquitate venerandis, & monumentis maiorum inscriptionibusq; antiquissimis, quæ passim est videre. Murū veterem patria lingua nunc vocant, agri iurisq; Valentini. Superest imago quædam pristinæ arcis in monte, qui magnam Hispaniæ partem diuidit, sitæ. Eam ciuitatē Polybius libro Historiarū tertio, scribit ceteris Hispaniæ ciuitatibus & terrestrium frugū copia, & numero ciuium, & fortitudine peritiáque rei militaris antecelluisse. Hanc & oderat Hannibal, quòd societate Romanorum freta, multis Carthaginiēsium in Hispania socijs graues iniurias intulisset: & bello impetijt, tum vt illas vlciscetur, tum etiam vt occasionem inuentret belli molem in Romanos conuertendi: qua re nullam ardentius iam inde à nono ætatis suæ anno concupierat.* Sagū-tus.

b Hic aliquid agerēt helluones.] *Deest dij, vt sit dij helluones, q. voraces. In re honesta vsus est Cicero, nam Catonem Iuniorem librorum helluonem nominauit tertio De fin. quomodo helluones sint & nebulones, declarat quod statim sequitur,*

c Si ipsi dij.] *Liuius lib. xxvj. Cùm ante mœnia Romana staret Hannibal, iam cum Ro commissurus prælium, cuius præmiũ erat futura Romana vrbs, maxima secuta est tempestas, quæ duas acies dirimeret. Reuersis Carthaginien. in castra, Romanis in vrbem, mira trãquillitas cum serenitate est secuta. Idem cõtigit postridie cum instructi ad pugnam ambo exercitus consisterent signum expectantes: quæ res in religionem Hannibali venit, tãquam à dijs arceretur à vrbe Roma, ita moueri inde castra iussit.*

Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Salustius optimam fuisse describit.

CAP. XXI.

POrro inter secundum & postremũ bellum Carthaginiense, quando Salustius optimis moribus & maxima concordia dixit egisse Romanos, multa enim prætereo suscepti operis modum cogitans. Eodem ergo ipso tempore morum optimorum maximæque concordiæ [a] Scipio illæ Romæ Italiæque liberator, eiusdémque belli Punici secundi tam horrendi, tam exitiosi, tam periculosi præclarus mirabilisque confector, victor Hannibalis, domitórque Carthaginis: cuius ab adolescentia vita describitur [b] dijs dedita, templisque nutrita: [c] inimicorum accusationibus cessit, carére que patria, quam sua virtute saluã & liberam reddidit, [d] in oppido Linternensi egit, reliquam compleusq; vitam, post insignem suum triũphum, nullo illius vrbis captus desiderio, [e] ita vt iussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. Deinde tũc primùm per Cn. Manlium proconsulem de Gallogræcis triumphantem, [f] Asiatica luxuria Romam omni hoste peior irrepsit. Tunc enim primùm lecti ærati, & preciosa stragula visa perhibentur. Tunc inductæ in conuiuia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis quę intolerabiliter homines patiũtur, non de his quæ libenter faciunt dicere instituí. Vnde illud magis quod de Scipione cõmemoraui, quòd cedens inimicis extra patriam quam liberauit mortuus est, ad præsentem pertinet disputationem, quòd ei Romana numina, à quorum templis auertit Hannibalẽ, non reddiderunt vicẽ, quæ propter istam tantummodo colũtur fœlicitatẽ. Sed quia Salustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propter hoc de Asiana luxuria commemorandũ putaui, vt intelligatur etiam illud à Salustio

Salustio in comparatione aliorum temporũ dictum, quibus temporibus peiores vtique in grauissimis discordiis mores fuerunt. Nam tunc, id est, inter secundum & postremum bellum Carthaginiense, [g] lata est etiam illa lex Voconia, ne quis heredem fœminam faceret, [h] nec vnicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit ignoro. Veruntamen toto illo interuallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infœlicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, sed victoriis cõsolabatur. Domi autem nullæ, sicut aliàs, discordię sæuiebãt. Sed vltimo bello Punico vno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipse Africani cognomen inuenit, æmula imperij Romani ab stirpe deleta est. Ac deinde tantis malorum aggeribus oppressa Romana respublica, vt prosperitate ac securitate rerum, vnde nimium corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur tam citò euersa, quàm prius nocuerat tã diu aduersa Carthago. Hoc toto tẽpore vsq; ad Cæsarem Augustum, qui videtur non adhuc vel ipsorum opinione glorioſam, sed contentiosam & exitiosam, & planè iam eneruem ac languidam libertatem omnimodo extorsisse Romanis, & ad regale arbitrium cũcta reuocasse, & quasi morbida vetustate collapsam, veluti instaurasse ac renouasse rempublicam. Toto ergo isto tempore, omitto ex aliis atque aliis causis etiam atq; etiam bellicas clades, [i] & Numãtinum fœdus horrenda ignominia maculosum: [k] volauerant enim pulli de cauea, & Mancino consuli, vt aiunt, augurium malum fecerant, quasi per tot annos, quibus illa [m] exigua ciuitas Romanum circũsessa exercitum afflixerat, ipsíque Rom reip. [n] terrori esse iam cœperat, alij contra eam malo augurio processerint.

L. VIVES.

a SCipio ille.] *P. Cornelius Scipio Africanus, qui transitu suo in Africam Hannibalem ex Italia tandem post sextumdecimũ Africanum quàm erat ingressus, euellit, & eũ in Africa vicit, fugauitq; ac periculosissimo bello finem imposuit.* Scipio Africanus

b Diis dedita.] *Liuius lib. xxvj. de Scipione: Ad hæc iam inde ab initio præparãs animo, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius vllam publicam priuatamq; rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusq; ædem consideret, & plerunque tempus solus ibi tereret. Hic mos per totam vitam seruabatur.*

c Inimicorum accusationibus.] *Liuius lib. xxxviij. & Plutarchus in vita eius.*

d In oppido Linternensi.] *In Campania est, seu potius in villa Linternensi.*

e Ita vt iussisse perhibeatur.] *Liuius varias scribentiũ opiniones de loco mortis Africani recenset. Non enim inter eos satis conuenit num obierit Romæ.*

Gallogræci

f Deinde tunc primum.] *Liuius lib. xxxix. Gallogræci populi sunt in Asia minore, qui Græca lingua dicuntur Galatæ, ex Gallis qui sub Brenno in Græciam transiuere, & Græcis commisti.*

g Asiatica.] *Asiæ minoris, de qua alibi.*

Lex Voconia

h Lata est etiam illa lex Voconia.] *Tulit eã Q. Voconius Saxa tribunus plebis. Suasit M. Cato senior, paulo ante bellum Macedonicum Persæ. Liuius libro quadragesimoprimo, quo in loco pro Voconia legitur Volumnius.*

i Nec vnicam filiam.] *Etiam si solam vnam haberet filiam, nec plures liberos.*

k Et Numantinum fœdus.] *Hostilij Mancini consulis, qui cùm triginta milia militum sub signis haberet, à quatuor Numãtinorum milibus victus, fœdus cũ illis icere coactus est sibi & reipublicæ ignominiosum.*

Pulli in auspicio. Solistimum

l Volauerant.] *Solebant Romani in bellis ferre secum pullos in cauea: qui eos custodiebat, pullarius dicebatur. Si pascebantur pulli auidè, bonum erat signum: si tam auidè, vt ex offa aliquid in terram decideret, optimum. Id enim erat tripudium solistimum, olim terripauium dicebatur, quod terram pauiret, hoc est, feriret id quod ex ore pullorum caderet post tripudium. Solistimum vero quod in solum ederet. Sic enim scribebatur in libris auguralibus: tripudium fieri, si quid ex offa pullorum in solum ciderit. Ominosum & triste, si pulli non pascerentur: sicut P. Claudio Cæci filio. Peius multò, si ex cauea fugerent. Augures, vt Festus docet, quinque signorum genera solebant obseruare: ex cælo, ex auibus, ex tripudiis, ex quadrupedibus, ex diris.*

m Exigua ciuitas.] *Sine muris, sine turribus, vix quatuor bellatorum milia ad bellum emittebat. Origo belli fuit, quòd Sedigenses consanguineos suos hostes populi Romani victos ad se refugientes vrbe & tectis excepissent.*

n Terrori.] *Cicero Numãtiam & Carthaginem duos terrores imperij Romani appellat pro Murena.*

De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos, qui intra Asiam inuenirentur, iussit occidi. CAP. XXII.

SEd hæc inquam omitto, quanuis illud nequaquam tacuerim, [a] quòd Mithridates rex Asiæ, vbique in Asia peregrinantes ciues Romanos, atque innumerabili copia suis negotiis intentos, vno die occidi iussit: & factũ est. Quàm illa miserabilis rerũ facies erat, subito quemque vbicunque fuisset inuentus in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in conuiuio, inopinatè atque impiè fuisse trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lachrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solùm videndi nefarias illas cędes domi suæ, verumetiam perpetrandi: ab illa blanda comitate humanitatis, repente mutatis vultibus ad hostile negotiũ in pace peragẽdum, mutuis, vt ita dicam, omnino vulneribus: cùm percussus in corpore, & percussor in animo feriretur? Num & isti omnes auguria contẽpserant? Num deos domesticos & publicos cùm de sedibus suis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem cõsuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas duntaxat leges nemine prohibente talia licuerunt.

L. VIVES.

[a] QVòd Mithridates.] *Primus Mithridates ex genere fuit septem illorũ Persarum, qui Magis imperiũ abstulere. huic dates inimicus fuit Antigonus rex Syriæ, expulitq; eũ in Cappadociam, quot vbi postea regnauit: regnumq; per manus filiis tradidit, illiq; à se geniti continua serie vsque ad sextum nepotem. Sextus fuit Mithridates, qui bellum cum Romanis gessit: vir ingenti corporis robore, nec minus animo atque ingenio potens. Sexiuges equos regebat, viginti duas diuersarum gentium sonabat linguas, Magnusq; est cognominatus. Hic primum amicus fuit Rom. nam contra Aristonicum auxilia Crasso Coss. misit: deinde susceptο cum Nicomede rege Bithyniæ bello, alienatus est ab eis, ita in Phrygiam prouinciam Rom. inuasit, pulso Aquilio legato, mox Q. Oppium proconsulem & eundem Aquilium legatum in vincula coniecit: literasq; per totam Asiam suis præfectis misit, vt certo quodã die, quicquid ciuium Romanorum in sua ditione esset, trucidaretur: nec cuiquam vel dignitas, vel ætas,*

ætas, vel sexus, vel locus, ad quem confugisset, prodesset: quòd illi ita, vt rex imperauerat, executi sunt.

De interioribus malis, quibus Romana resp. exagitata est, præcedente prodigio, quòd in rabie omnium animalium, quæ hominibus seruiunt, fuit.

CAP. XXIII.

SEd iam illa mala breuiter quantum possumus commemoremus: quæ quantò interiora, tantò miseriora extiterunt: discordiæ ciuiles, vel potius inciuiles: nec iam seditiones, sed etiam ipsa bella vrbana, vbi tantus sanguis effusus est: vbi partium studia, non cõtentionum dissentionibus, [a] variisque vocib⁹ in alterutrum, sed plane iam ferro armisque sæuiebant: bella socialia, bella seruilia, bella ciuilia quantum Romanum cruorem fuderũt, quantam Italiæ vastationem desertionémque fecerunt? nam antea quàm se aduersus Romam [b] sociale Latium commoueret, [c] cuncta animalia humanis vsibus subdita, canes, equi, asini, boues, & quæque alia pecora sub hominum dominio fuerunt, subito efferata & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis, libera vagabantur: & omnem non solùm aliorum, verùm etiam dominorum auersabantur accessum, non sine exitio vel periculo audentis, si quis de proximo vrgeret. [d] Quod quanti mali signum fuit? Quòd si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud, cuius hoc signum fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quàm illi sua animalia patemur.

L. VIVES.

Sociale bellum

a Variisq; vocibus.] *Nam antea conuitiis, iurgiis, rixis, verborum velitatione res agebatur, manibus abstinebatur.*

b Sociale Latium.] *Cùm aduersus potẽtiam equitum, qui iudicijs præerant, lege C. Gracchi, senatus M. Liuium Drusum tribunũ plebis curasset creandum, Liuius quo maioribus viribus causam optimatium tueretur, socios & Italicos populos vt secum cõsentirent, spe ciuitatis solicitauit. Hanc spem cùm altè imbibissent Italici omnes, nec Liuio repentè mortuo fides exolueretur, primum Picẽtes ceperũt arma. Hos secuti sunt Vestini, Marsi, Latini, Peligni, Marucini, Lucani, Samnites, consulibus. Sex. Iulio Cæsare, L. Martio Philippo, anno V.C. DCLXII. ann. variè gestum, varia fortuna partium. Tandem Italici populi subacti sunt à diuersis imperatoribus. Historia est à multis conscripta, Liuio, Floro, Plutarcho, Orosio, Velleio, Appiano,*

b Social

b Sociale Latium.] *A Latinis cæpit initium motus, qui feriis Latinis in monte Albano Cæsarem & Philippum Coss. Rom. decreuerant obtruncare.*

c Cuncta animalia humanis vsibus.] *Orosius lib. 5. Iulius Obsequens in Prodigiis de hoc tempore: Armenta in tãtam rabiem concitata sunt, vt vastando suos hostile imaginarentur bellum, lachrymantésq; multis affectibus calamitatem præsagirent suis.*

d Quod quãti mali signum.] *In antiquis codicibus sic habetur: De proximo vrgeret, quanti mali signum fuit, si hoc signũ fuit, quod tantum malum, si etiam signum non fuit. Puto & hic legendũ etiam si signum nõ fuit: vt significet Augustinus, necesse esse illud malum fuisse atrox & pernicios issimum, cuius signum erat tale, vt ipsum per se etiam si alterius mali prænuncium non esset, maximũ & cùm primus horrendum erat. Lectio codicis impressi mihi non improbatur, tametsi sensus manet vtrobique idem.*

De discordia ciuili, quam Gracchiæ seditiones excitauerunt.

CAP. XXIIII.

INitium autem ciuilium bellorum fuit, seditiones [a] Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo diuidere, quos nobilitas perpetrari possidebat. Sed eis tam vetustã iniquitatem audere conuellere periculosissimũ, imò verò vt ipsa res docuit, perniciosissimũ fuit. Quæ funera facta sunt, cùm prior Gracchus occisus est: quæ etiã cùm alius frater eius nõ longo interposito tempore. Neq; enim legibus & ordine potestatum, sed turbis animorumq; cõflictibus nobiles ignobilesq; necabãtur. Post Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius cõsul, qui aduersus eum intra vrbem arma cõmouerat, eóq; cum sociis oppresso & extincto, ingentem ciuium stragem fecerat, cùm quæstionẽ haberet iam iudiciaria inquisitione cæteros persequẽs, tria milia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantã multitudinem mortiũ habere potuerit turbidus conflictus armorũ, quando tantam habuit iudiciorum velut examinata cognitio. [b] Percussor Gracchi ipsius caput quantum graue erat, tanto auri pondere consuli vẽdidit. Hæc enim pactio cædem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis [c] Marcus Fuluius consularis.

L. VIVES.

a Gracchorum.] *De his alibi dixi, maior fuit Tiberius, minor Caius. Tiberius nouem annis ante Caiũ est cæsus, res est nota, nullus*

nullus scriptor non meminit, Plutarchus, Appianus, Valerius, Cicero, Orosius, Sallustius, Florus, & alij.

Caius Gracchus

b Percussor Gracchi.] *C. Gracchus cùm videret suam manum à consule & senatu loco pelli, in lucũ Furinæ confugit. L. Opimius cõsul se Gracchi caput auro repensurum per præconem insit pronunciari. Ita Septimuleius Anagninus familiaris Gracchо cùm placidè in lucum veniſſet, multa prius familiariter, vt solebat, collocutus cum Gracchо ipsum nihil suspicantem confodit, caputq; abscidit, & quo esset grauius, pro cerebro, quòd eruerat, plumbum infudit. Porro L. Opimius consul fuit cum Q. Fabio Maximo Pauli nepote Gracchi propinquo.*

c Marcus Fuluius consularis.] *Quinto antè anno consul fuerat cum M. Plautio.*

De æde Concordiæ ex senatusconsulto in loco seditionum & cædium condita. CAP. XXV.

LEganti sanè senatusconsulto [a] eo ipso loco vbi funereus tumultus ille commissus est, vbi tot ciues ordinis cuiusque ceciderunt, [b] ædes Concordiæ facta est, vt Gracchorum pœnæ testis [c] concionantium oculos ferret, memoriámque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm irrisio deorum? Illi deæ templum constituere, quæ si esset in ciuitate, non tantis dissentionibus dilacerata corrueret? Nisi fortè sceleris huius rea Concordia, quia deseruerat animos ciuium, meruit in illa æde tanquàm in carcere inclaudi. Cur enim si rebus gestis congruere voluerunt, non ibi potius ædem Discordiæ fabricauerunt? An vlla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea non sit: vt secundum Labeonis distinctionem bona sit ista, illa verò mala? Nec ipse aliud secutus videtur, quàm quòd aduertit Romæ etiam Febri, sicut Saluti templum constitutum. Eo igitur modo, non tantùm Concordiæ, verumetiam Discordiæ cõstitui debuit. Periculosè itaq; Romani tã mala dea irata viuere voluerunt, [d] nec Troianum excidium recoluerunt originem ab eius offensione sumpsisse. Ipsa quippe quia inter deos nõ fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali suppositione cõmentata est. Vnde rixa numinum, & Venus victrix, & rapta Helena, & Troia deleta est. Quapropter si fortè indignata, quòd inter deos in vrbe nullum templum habere meruit, ideò iam turbabat tantis tumultibus ciuitatem, quantò atrocius potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc est, in loco sui operis ad

ris aduersariæ suæ constitutam ædem esse videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti sapientésque stomachantur, & tamen numinum bonorum malorúmq; cultores de hac quæstione Concordiæ Discordiæq; non exeunt, siue prætermiserint harum dearum cultum, eísq; Febrem Bellonámq; prætulerint, quibus antiqua fana fecerunt: siue & istas coluerint, cùm sic eos discedente Concordia, Discordia sæuiens vsque ad ciuilia bella perduxerit.

L. VIVES.

a EO ipso loco.] *Appianus in foro dicit. Idem Varro, & P. Victor de Regionibus vrbis, octaua regione ponit: id est, in foro Romano, cùm pugna sit commissa in Auentino, tametsi incepta ad Capitolium.*

b Ædes Concordiæ.] *Aedes Concordiæ Romæ fuerunt plures, vetustissima quam propter secessionem militarem vouit extruxit q: M. Furius Camillus: de qua Ouidius primo Fastorum. Nescio an eadem sit, quam Flauius ædilis in Area Vulcani maxima nobilitatis inuidia dicauit, P. Sulpitio, P. Sempronio Coss. Liuius libro 9. Credo non esse eandem. Altera est, quam vouit L. Manlius prætor etiam propter seditionem militarem in Gallia. Facienda est locata à duumuiris, Gn. Puppio Cæsone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à prætore vrbis, dicata in arce à M. & Gn. Attilis. Liuius libro vigesimosecundo & vigesimotertio. Tertia est in foro Romano, prope Græcostasim ædificata à L. Opimio cõsule, deletis Gracchanis partibus, vbi est etiam basilica Opimia. Varro libro 3. De lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cùm cõstrueretur inscriptum est: Opus Vecordiæ. Quarta ædes Concordiæ posita est à Liuia Augusta, nisi eadem sit antiquissima, quàm fecerat Camillus, reparata à Liuia, quod vetustate laberetur: de qua Ouidius primo Fastorum. Feriæ huius xviij. Calend. Februarias.* Ædes Cõcordiæ plures

c Concionantium.] *Tribunorum, & eorum qui cum populo agebant: ne quid apud populum de senatu parum honorificè auderent dicere, exemplo Gracchi, cuius facinoris illud esset monumentum, deterriti.*

d Nec Troianum excidium.] *Cùm ad nuptias Pelei & Tethidis Discordia sola inuitata non esset, indignata aureum in cõuiuium malũ immisit, sic inscriptum, τῇ καλλιστῃ, id est, pulchra accipiat. Hinc de forma inter Venerem, Mineruam, & Iunonem orta contentio. Itumq; est ad Paridem iudicem, ex quo iudicio natum est illud malorum pelagus belli Troiani.* Belli Troiani origo

De diuer

De diuersis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta. CAP. XXVI.

PRæclarũ verò seditionibus obstaculum, ædem Concordiæ testem cædis suppliciíque Gracchorum cõcionantibus opponendam putarunt. Quantũ ex hoc profecerint, indicant secuta peiora. Laborarunt enim deinceps concionatores non exemplum deuitare Gracchorũ, sed superare propositũ. L. [a] Saturninus trib. plebis, [b] & C. Cæsar, Seruilius prætor, [c] & multò pòst [d] Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primò iam tũc grauissimæ, deinde socialia bella exarserũt: quibus Italia vehemẽter afflicta, & ad vastitatem miserabilem desertionémque perducta est. [e] Bellũ deinde seruile successit, & bella ciuilia: in quibus quæ prælia commissa sint, quid sanguinis fusum, vt omnes fere Italiæ gentes quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tanquam sæua barbaries domarentur. Iam ex pauciss. imis, hoc est, minus quàm septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum seruile cõtractum sit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocémq; peruenerit: quos ille numerus Imperatores populi Romani superauerit, quas & quomodo ciuitates regionésq, vastauerit, vix qui historiam scripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit seruile bellum, sed & Macedoniam prouinciam prius seruitia depopulata sunt, deinde Siciliã orámq; maritimam. Quãta etiam & quã horrenda cõmiserint primò latrocinia, deinde validà bella piratæ, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

L. VIVES.

a SAturninus.] *Gn. Apuleius Saturninus trib. pleb. cùm remp. legibus agrariis turbaret, à C. Mario sextum, & L. Valerio Flacco Coss. quibus senatus dederat negotium, vt videret, ne quid respub. detrimenti caperet, occisus est: cùm tamen legem ferret, vt Mario gratificaretur.*

b Et C. Cæsar.] *Cæsar est additum, nec est in veteribus libris, sed solùm C. Seruilius Glaucia prætor, qui cum Saturnino faciebat. Cicero in Bruto: Seditiosorum post Gracchos L. Apuleius Saturninus eloquẽtissimus visus est. Magis ipse tũ & motu atque ipso ætu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritate prudentiæ. Longè autem post natos homines improbissimus C. Seruilius Glaucia, sed peracutus, & callidus, cum primísque ridiculus. is cum ex summis & fortuna & vitæ sordibus in prætura cõsul factus esset, si rationem eius haberi licere inditatũ esset. Nam & plebem tenebat, & æquestrem ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodẽ die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco Coss. publicè est interfectus. Hæc apud Ciceronem. Si quis tamen C. Cæsarẽ legi vellet, non erraret omnino. Sed tẽpora non congruerent. Nam hic, qui frater fuit L. Cæsaris concionibus suis populum Rom. mouit, eiúsque nimia cum Sulpitio trib. pleb. contentio causa fuit belli ciuilis Mariani, vt Pædianus memoriæ mãdauit. hunc Cæsarem Cicero in Bruto scribit, ædilem curulem quotidie conciones habuisse.*

Glaucia Saturninus.

c Et multò pòst.] *Legendum, non multò pòst, nempe septem annis: tot enim sunt à Saturnino tribuno ad Liuiũ tribunum, id est, à Mario & Flacco Coss. ad Flaccum & Herennium Coss.*

d M. Drusus.] *M. Liuius Drusus, de quo antè dixi, nobili genere, & ad dicendum paratus, superbissimus omnium Rom. qui cùm à senatu vocaretur, senatum potius ad se venire iussit, & senatus paruit. Huius patrem senatus patronum appellauit.* Marc. Drusius

e Bellum deinde seruile.] *In Sicilia bellum seruile est excitatum ante sociale ab Euno Syro quodã, qui se furore magnæ matris deùm correptũ simulauit, sexagĩta milia hominũ sunt ab eo coacta, & prætores quatuor victi, castraq; ab eis capta. Perpenna fugitiuos tandem obsessos vicit. Paulò pòst Cleon Cilix alterũ bellũ seruile in eadẽ insula excitauit, ingentes conflatæ copiæ, & prætores sicut antea victi, & castris exuti. bellum M. Aquilius confecit. In Italia bellum seruile à Spartaco & Chryso motũ, qui cum quatuor & septuaginta gladiatoribus eo ludo Lentuli, qui erat Capuæ, profugerunt, quibus se ingens seruorum manus adiunxit. P. Varenum prætorem, & Claudium Pulchrum legatum, qui primi ipsis armati occurrêre, vicerunt. Deinde Chrysius cum suis copiis à Q. Vario prætore cæsus est. Spartacus, qui superfuit, cum consule Lentulo primum, deinde cum L. Gellio, & Q. Ario prætore pòst cum Cassio proconsule, & Gn. Manlio prætore prosperè cõflixit. Ad postremũ M. Crassus prætor ipsum superauit, exercitúmque eius deleuit.* Bellum seruile

f Quanta etiam, &c. latrocinia.] *Cilices piratæ mare infestum cùm redderẽt, missus est aduersus eos P. Seruilius procõsul, qui Isauros, & aliquot alias eorum vrbes expugnauit: quo digresso ipsi validiores insurrexerunt, & ad Caietam vsque Missenũ & Ostiam cum magno Romanorum terrore & dedecore prædabundi peruenere. Gn. Pompeius lege Gabinia imperator aduersus eos creatus, toto mari intra quadraginta dies expulit. Liuius libro 99. & Cicero pro lege Manilia, L. Florus, & alij.* Bellum piraticum

De bello ciuili, Mariano atque Syllano. CAP. XXVII.

CVm verò Marius ciuili sanguine iam cruentus, multis aduersarum sibi partium peremptis, victus vrbe profugisset, vix paululum respirante ciuitate, [a] vt verbis Tullianis vtar, superauit postea Cinna cũ Mario. Tum verò clarissimis vitis interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. [b] Vltus est huius victoriæ crudelitatem postea Sylla: nec dici quidem opus est, quantà diminutione ciuiũ, & calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta quæ pernicios ior fuit quàm si scelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, [c] ait & Lucanus:

Excessit medicina modum, nimiumq; secuta est
Quà morbi duxere manus: periere nocentes.
Sed cùm iam soli possent superesse nocentes,
Tunc data libertas odiis, resolutaq; legum
Frænis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque vrbe cadaueribus vici, plateæ, fora, theatra, templa completa sunt: vt difficilè iudicaretur, quando victores plus funerum ædiderint, vtrum prius vt vincerent, an postea quia vicissent. Cùm primum victoria Mariana, quando de exilio se ipse restituit, exceptis passim quaqua versum cædibus factis, caput Octauij consulis poneretur in rostris: Cæsar & [d] Fimbria in domibus trucidarentur suis: [e] duo Crassi pater & filius in conspectu mutuo mactarentur: [f] Bebius & Numitorius vnco tracti sparsis visceribus interirent: [g] Catulus hausto veneno, se manibus inimicorum subtraheret: [h] Merula flamen Dialis præcisis venis Ioui etiam suo sanguine litaret. In ipsius autem Marij oculis continuò feriebantur, [i] quibus salutantibus dexteram porrigere noluisset.

L. VIVES.

a VT verbis Tullianis vtar.] *Hæc quæ sequuntur. Superauit postea Cinna cum Mario. Tum verò clarissimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. Verba sunt Ciceronis tertia decima in Catil. Quos interfecerint Cinna & Marius nos proscripsimus in tertia Syllana persecuti sumus: hi fuere duo fratres C. & L. Iulij Cæsares, Attilius Seranus, P. Lentulus, L. Crassus, M. Antonius orator, Gn. Octauius, L. Cornelius, Merula flamen Dialis Cæs. L. Catulus, C. Arcarius, M. Bebius, Numitorius, Sex. Licinius.*

Interfecti à Mario & Cinna

b Vltus

b Vltus est huius.] *Verba sunt adhuc Ciceronis eodem loco.*

c Ait & Lucanus.] *Libro secundo:*
Sylla quoque immensis accessit cladibus vltor:
Ille quod exiguum restabat sanguinis vrbi,
Hausit, dámque nimis iam putrida membra recidit.
Excessit medicina modum, nimiumque secuta est
Quà morbi duxere manus.

d Fimbria.] *Fuit C. quidam Fimbria, quem Velleius Flauium nominat: hic partium fuit Marianarum, qui Troiam deleuit. Fuit alter C. Fimbria, sed Licinius qui vixit cum Gracchis, peruenítque ad bella ciuilia, in quibus est occisus intra penates suæ domus: quemadmodum & Cæsar, autor Florus. Huius Fimbriæ meminit in Claris oratoribus Cicero, quem ego puto fuisse illũ, qui iudex in contentione de viro bono pronunciare noluit. Cuius rei autor est Cicero in 3. Offic. & Valerius libro 7.*

C. Fimbria.

Licinius

e Duo Crassi.] *Filius ab equitibus Fimbriæ satellitis Cinnæ est occisus. Pater ne in potestatem hostium veniret, manum sibi intulit.*

f Bebius.] *Hic ferarum ritu inter manus carnificum, sine ferro discerptus est. Lucanus libro secundo:*
Vix te sparsum per viscera Bebi
Innumeras inter carpentis membra coronæ
Discerpsisse manus.

Bebius

g Catulus hausto veneno.] *L. Lucłatius Catulus collega fuerat Marij in quarto eius consulatu bello Cymbrico, ambóque de Cymbris triumpharant. Pro hoc cùm apud Marium totus senatus supplex deprecaretur, Marius nihil aliud quàm moriendũ esse respõdit. Itaque Catulus vbi hoc Marium dixisse resciisset, accensis carbonibus se suffocauit. Dubium an hausti prunis, vt Portia Bruti coniunx: an fumo in cubiculo vbique occluso & recens gypso incrustato. Nam ea res letalis est, nisi certa remedia adhibeantur. Sunt qui hausisse illum venenum putent, vt hîc Augustinus.*

Lucłatius Catulus

h Merula flamen Dialis.] *Hic sibi in cella Iouis venas præcidit.*

i Quibus salutantibus.] *Illud erat signum, quod Marius militibus dederat.*

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

CAP. XXVIII.

SYllana verò victoria secuta huius videlicet vindex crudelitatis, post tantũ sanguinem ciuiũ quo fuso comparata fuerat, finito iam bello inimicitiis viuentibus crudelius in pace grassata est. Iam

etiam post Marij maioris pristinas ac recentissimas cædes additæ fuerant aliæ grauiores [a] à Mario iuuene atque Carbone earundem partium Marianarum. Qui Sylla imminente non solùm victoriam, verùm etiam ipsam desperantes salutem, cuncta suis alienisque cædibus impleuerunt. Nã præter stragẽ latè per diuersa diffusam, obsesso etiam senatu, de ipsa curia tanquam de carcere producebantur ad gladium. [b] Mutius Scæuola pontifex quoniam nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebatur, aram ipsam amplexus, occisus est: [c] ignémque illum qui perpetua cura virginum semper ardebat, suo penè sanguine extinxit. Vrbem deinde Sylla victor intrauit, [d] qui in villa publica, non iam bello, sed ipsa pace sæuiente septem milia deditorum vndecũque inermium, non pugnando, sed iubendo prostrauerat. In vrbe autem tota quem vellet Syllanus quisque feriebat. Vnde tot funera numerari omnino non poterant, [e] donec Syllæ suggereretur finendos esse aliquos viuere, vt essent quibus possent imperare qui vicerant. Tunc iam cohibita quę hac atque hac passim furibunda ferebatur licentia iugulandi, [f] tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quæ hominum ex vtroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proscribendorum duo milia continebat: contristabat numerus, sed consolabatur modus. Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris, quãtum lætitiæ, quia cæteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori iussi erant, etiam licet ipsa crudelis cæterorum securitas, genera mortiũ exquisita congemuit. [g] Quendam enim sine ferro laniantiũ manus diripuerunt: immanius homines hominem viuum, quàm bestiæ solent discerpere cadauer abiectum. [h] Alius oculis effossis & particulatim membris amputatis, in tantis cruciatibus diu viuere, vel potius diu mori coactus est. [i] Subhastatæ sunt etiam tãquam villæ quædam nobiles ciuitates. Vna verò velut vnus reus duci iuberetur, sic tota iussa est ciuitas trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellum, nõ vt accelaretur, obtinenda victoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certauit, & vicit. Illud enim prostrauit armatos, ista nudatos. Bellum erat vt qui feriebatur, si posset, feriret: pax autem non vt qui euaserat, viueret, sed vt moriẽs non repugnaret.

L. VIV

L. VIVES.

a A Mario iuuene.] *Hic fuit Marij senioris filius, qui consul cum Gn. Carbone fuit ante annos viginti quinq; per vim factus, qui vna significatione literarũ Damasippũ prætorem satellitem suum iussit quicquid erat in vrbe patritiorum interficere, bonusq; & diligens satelles iussa domini sedulò executus est. nam specie cõsulendi contracto senatu, patritios omnes interemit.* Marij filius

b Mutius Scæuola.] *Liuius lib. 87. Lucanus verò lib. 2. à Mario seniore videtur scribere Scæuolam interfectum. Historici à Mario iuuene tradunt.* Scæuola

c Ignémque illum.] *Imitatio Lucani:*

Ante ipsum penetrale deæ, semperq; calentes
Mactauere focos: parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit iugulo, flammisq; pepercit.

d Qui in villa publica.] *Apud Liuiũ & Florum est, in via publica, & Liuius octo milia ponit. Apud autorem libelli De viris illustribus est, in villa publica: & numerus est nouem milium.*

e Donec Syllæ.] *Hoc Syllæ à Q. Catulo dictum putant Eutropius & Orosius. Alij à C. Metello iuuene freto affinitate, & ex calore ætatis audaci. Sunt qui, vt Plutarchus refert, à Fusidio assentatore Syllæ. Idem Florus, etsi apud Plutarchum Offidius pro Fusidio legatur, sed mendæ eiusmodi apud illum autorem, vel ipsius, vel interpretum, vel librariorum culpa sanè non paucæ. Apud Florum & Orosium Fursidus. Huius Fusidij meminit Salustius in Oratione Lepidi consulis.*

f Tabula.] *Tabula proscriptionis, vt certus numerus occidendorum designaretur, vt sciret quisque victurus ne an moriturus esset. Proscriptos licebat occidere, eorum bona diuidebantur, & pars cedebat Syllæ, pars percussori. Filij priuati hereditate etiam petere honores lege Syllæ prohibebantur. Tunc primùm tabula proscriptionis est Romæ visa.*

g Quendam enim sine ferro Bebium.] *Hic fuit Bebius Marianus: alter, de quo modò diximus, fuit Syllanus. Eodem genere fati ambo perierunt. Nam Syllani vt se de Marianis eadem ratione crudelitatis, qua illi vsi fuerant, vindicarent: idem Mariano Bebio fecerunt, quod suo erat factum à Marianis. Vtriusque Bebij meminit Florus.* Bebij discerpti Marij Gratidiani

h Alius oculis.] *M. Marius Gratidianus C. Marij propinquus. Hanc crudelitatem exercuit L. Catilina ad bustum L. Catuli in mors*

Mario homine gratiosissimo, qui tribunus plebis & bis prætor fuerat, vt Q Cicero in Paræneſi ad fratrem M. ſcribit. Primum enim brachia illi & crura fregit, aures deinde, linguam & naſum præſecuit, oculos defodit, poſtremò capite truncauit.

Subhaſtare

i Subuaſtatæ ſunt etiam.] *In codice Laurini legitur, ſubhaſtatæ, haud dubiè congruentius hiſtoriæ. Florus: Municipia Italiæ ſplendidiſſima ſub haſta venierũt, Spoletum, Interamna, Præneste, Fluentia. Nam Sulmonem vetus oppidum ſocium atque amicũ, facinus indignum, nondum expugnatum, vt obſides iure belli, & modo morte damnati duci iubẽtur: ſic dãnatam ciuitatem iuſſit Sylla deleri. Hæc apud Florum libro tertio. Liuius lib. 88. Prænestinos omnes inermes iuſſos eſſe à Sylla interimi ſcribit. Porrò ſubhaſtare vocabulum fuit ætatis Auguſtini, quo vtuntur Cæſares illorum temporum Theodoſius & Archadius. C. De reſcind. vend.*

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum ciuilium autoribus acceperunt.

CAP. XXIX.

QVæ rabies exterarum gentium, quæ ſæuitia barbarorum, huic de ciuibus victoriæ ciuium comparari poteſt? Quid Roma funeſtius, tetrius, amariúſq; vidit? Vtrum olim Gallorũ, & paulò ante Gothorum irruptionem, an Marij & Syllæ, aliorúmque in eorum partibus virorum clariſſimorum, tanquam ſuorum lumiũm in ſua membra ferocitatem? Galli quidem trucidauerunt ſenatum, quicquid eius in vrbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ ſola vrbis quoque defenſa eſt, reperire potuerunt. Sed in illo colle conſtitutis, auro vitam ſaltem vendiderunt, quam & ipſi ferro rapere non poſſent, poſſent tamen obſidione conſumere. Gothi verò tam multis ſenatoribus pepercerunt, vt magis mirũ ſit, quòd aliquos peremerunt. [a] At verò Sylla viuo adhuc Mario ipſum Capitolium quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor inſedit. Et cum fuga Marius eſſet elapſus ferocior cruẽtiórq; rediturus, iſte in Capitolio per ſenatus eriam conſultum, tam multos vita rebúſque priuauit. Marianis autem partibus Sylla abſente quid ſanctum cui parcerent fuit, quando Mutio ciui, ſenatori, pontifici, aram ipſam vbi erant, vt aiunt, fata Romana miſeris ambienti amplexibus non pepercerũt? [b] Syllana porrò tabula illa poſtrema, vt omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulauit ſenatores quàm Gothi vel expoliare potuerunt.

L. VIV

L. VIVES.

a AT verò Sylla.] *In prima victoria de Mario cum per ſenatuſconſultum Sulpitium, Marios, & alios inimicos ſuos hoſtes reipublicæ curauit declarari.*

b Syllana porrò tabula.] *Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proſcriptionum diuerſas tabulas propoſuiſſe ſcribit.*

De connexione bellorum, quæ aduentum Chriſti plurima & grauiſſima præceſſerunt.

CAP. XXX.

QVa igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua inſipientia, vel potius amẽtia, illa vel diis ſuis non imputant, & hęc noſtro imputãt Chriſto? Crudelia bella ciuilia omnibus bellis hoſtilibus, autoribus etiam eorum fatẽtibus amariora: quibus illa reſpubliça nec affricta, ſed perdita omnino iudicata eſt, longè ante aduentum Chriſti exorta ſunt, & ſceleratarum concatenatione cauſarum à bello Mariano atque Syllano, [a] ad bella Sertorij [b] & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille proſcriptus, ille nutritus: [c] inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter geſta Syllana reſcindere, alter defendere cupiebat. [d] inde ad Põpeij & Cæſaris, quorum Pompeius ſectator Syllæ fuerat, eiúſque potentiam vel æquauerat, vel iam etiam ſuperauerat. [e] Cæſar autem Põpeij potẽtiam non ferebat, ſed quia nõ habebat, quam tamen illo victo interfectóq; tranſcendit. [f] Hinc ad alium Cæſarem, qui põſt Auguſtus appellatus eſt, peruenerunt, quo imperãte natus eſt Chriſtus. Nam & ipſe Auguſtus cũ multis geſſit bella ciuilia: & in eis etiam [g] multi clariſſimi viri perierunt, inter quos [h] & Cicero diſertus ille artifex regẽdæ reipublicę, Pompeij quippe victorem [i] Caiũ Cæſarem, qui victoriam ciuilem clementer exercuit, ſuíſque aduerſariis vitam dignitatémq; donauit: tanquam regni appetitorem, quorundam nobilium coniuratio ſenatorum velut pro reipublicæ libertate in ipſa curia trucidauit. [k] Huius deinde potẽtiam, multum moribus diſpar, vitiis omnib⁹ inquinatus atq; corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehemẽter pro eadem illa velut patrię libertate Cicero reſiſtebat. [l] Tunc emerſerat mirabilis indolis adoleſcẽs ille alius Cæſar, illius Caij Cæſaris filius adoptiuus: qui, vt dixi, poſtea appellatus eſt Auguſtus. Huic adoleſcenti Cæſari, vt eius potentia contra Antonium nutriretur, Cicero fauebat: ſperans eum depulſa & oppreſſa Antõnii do-

n 4

minatione instaurarũ reipublicæ libertatem, [m] vsqueadeò cæcus atque improuidus futurorum, vt ille ipse iuuenis, cuius dignitatem ac potestatem fouebat, & eũdem Ciceronem occidendum Antonio quadam quasi cõcordiæ pactione permitteret, & ipsam libertatem reipublicæ, pro qua multum ille clamauerat, ditioni propriæ subiugaret.

L. VIVES.

Sertorius a AD bella Sertorij.] *Q. Sertorius Mirsinius, Marianis rebus per ignauiam ducum ruẽtibus cum exercitu quem ducẽbat per loca aspera ac difficilia in Hispaniam se recepit, vbi bellum aduersus duces Syllanos strenuè gessit. Ad vltimum fractus à Pompeio Magno proditione suorum M. Perpennæ, Antonij, & aliorum tyrannis confossus est, magnus dux, & cuilibet veterum, si materia melior clariorque affuisset, comparandus.*

Catilina b Et Catilinæ.] *Catilina partium fuit Syllanarum, quo vsus est Sylla in multis occidendis carnifice. Hic postea cum plerisque patritiis coniurauit aduersus patriam: à Cicerone & C. Antonio Coss. oppressus est.*

Lepidus Catulus c Inde ad Lepidi & Cat.] *M. Aemilio Lepido, Q. Luctatio Catulo Coss. Sylla decessit, sepultusq; est in cãpo Martio. In eius funere componenda repub. & actis Syllæ rescindendis inter duos consules vsq; ad iurgia est progressum. Inde Lepido volẽte vt proscripti à Sylla reducerentur, eisq; sua redderentur bona, Catulus contradicebat cum senatu: non quod iniquum hoc esset, sed quòd videbant initium esse tumultus, qui nullo tẽpore esset futurus grauior, quàm tunc, cum afflicta respublica recreari & respirare videretur. Ita ex dissentione ad arma ventum est. Gn. Pompeius & Q. Catulus armato exercitu cum Lepido conseruerunt manus, eúmq; leui prælio superatum copiis omnibus exuerunt, reditumq; est in vrbem sine tumultu, & iis quæ bellũ sequi solent. Victoria fuit moderatissima, armaq; statim posita.*

Gn. Põpeius d Inde ad Pompeij & Cęsaris.] *Gn. Põpeius Magnus Gn. Pompeij Strabonis filius, Syllæ ex Asia venienti cum tribus legionibus, quas in agro Pĩceno collegerat, occurrit: magnóque vsui & momento ad victoriam Syllæ fuit. Idcirco eũ Sylla inter præcipuos habere amicos, illi res maximas cõmendare, reliquias belli ciuilis in Sicilia, Africa, Italia, & Hispania cõfecit. Triumphauit bis eques Romanus, antequam esset senator. Piratas ingẽti fœlicitate & celeritate domuit. Mithridatem & totum Orientem vicit, de quis gentibus tertium triumphum duxit speciosissimum, maximásque opes est nactus, & summam in republica autoritatem, potentiámq;, sed ciuilem: quæ omnia*

nia fusius in Pompeio fugiente persecutus sum. Ad extremũ bellum ciuile à Cæsare motum gessit pro republica, in quo victus ad opes Ptolemæi pueri pupilli sui confugit, in cuius regno à ministris regis occisus est, vt victori Cæsari gratificarentur.

e Cæsar autem Pompeij.] *C. Iulius Cæsar, Lucij filius fuit, cuius amita Iulia C. Mario nupsit. huic consuli senatus opera Pompeij Gal liam prouinciam in quinquennium decreuit: quo transacto, alterum quinquennium ei est additum, autoribus Pompeio & Crasso consulibus: quo decennio totam Galliam Cæsar subegit: eúmque Pompeium plus in republica posse indignaretur, nactus alias causas belli, arma in patriam induit. Lucanus in primo:* *Iulius Cæsar*

Nec quenquam iam ferre potest, Cæsarve priorem,
Pompeiúsve parem.

Suetonius in Cæsare caput scribit De causis belli ciuilis Pompeiani. Verum Pompeio mortuo dictaturam perpetuã Cæsar inuasit: omniáque in republica arbitratu suo disposuit regio more. De hoc ciuili bello scripsere Cæsar ipse in Commentariis, Plutarchus in Vitis diuersorum, Appianus in Bellis ciuilibus, L. Forus, Orosius, Eutropius, & Cicero multis locis & explicatius, quippe qui bello interfuit non postrema & ipse pars.

h Hinc ad alium Cæsarem.] *C. Octauius filius fuit Gn. Octauij C. Octauius* prætorij viri & *Actiæ. Actia filia Actij Balbi & Iuliæ Cæsaris sororis. Hunc C. Octauium Cæsar heredem posteriore testamento scripsit ex dodrante: vt Suetonius narrat, quẽ & ferre nomen iussit. Ad eum post Cæsarem interfectum multi veterani propter nomen auunculi conuenere, quibus, Cicerone autore, partes senatus contra M. Antonium defendit adhuc adolescens: quem & vicit, & compulit in Gal liam vlteriorem ad M. Lepidum fugere, cum quo rediens triumuira- Triũ tum ex fœdere conflauit: hoc est, internecionem reipublicæ. Triumuiri uiratus fuerunt M. Antonius, M. Lepidus, C. Octauius Cæsar. Inter conuenta erat, vt M. Antonius sineret auunculum suum Sextum Iulium Cæsarem proscribi: M. Lepidus fratrem suum Lucium: Octauius Ciceronem, quem patris colebat loco. Idq; postulãtum est ab Antonio, quòd orationibus illius hostis esset à senatu indicatus. Ex illis tribus præcipuis viris solus Cicero ab Antonij satellitibus est occisus, alij euaserunt. Bellauit deinde Octauius cum Cassio & Bruto, adiuuante collega M. Antonio, illósque opera Antonij in Philippicis campis vicit: deinde cum L. Antonio triumuiri fratre, quem ad deditionem Perusiæ compulit. Hinc cum Sex. Pompeio Magni filio, quem priuauit classe, cum M. Lepido triumuiro, quem triumuiratu*

exuit. Postremò cum M. Antonio triumuiro ad Actium, quem & vicit: solúsque superfuit Imperator populi Romani ciuilibus omnibus confectis bellis, Augustúsque à Valerio Messala oratore nomine senatus & pop. Rom salutatus est. Imperij huius anno quadragesimo quarto à condita Roma dcclj. festa vndique terra marique parta pace, quietis tranquillisq; vniuerso genere rebus, in Bethleem Iudæ natus est Iesus Christus, naturæ princeps, & conditor, rex regum, & dominus dominantium.

g Multi clarissimi.] *Triumuiri longè plures omnis sexus & ordinis proscripserunt, quàm Sylla. hos tres Iuuenalis Satyrico nasum Syllæ discipulos appellat, magistrúmque proscribendi arte vicisse significat.*

Ciceronis mors

h Et Cicero disertus ille artifex.] *Tres & sexaginta natus annos interiit, vt Liuius & Ausidius Bassus computant. De cuius morte si quis variorum videre sententias desiderat, habet apud Senecam libro primo Suasoriarum. Disertum artificem appellat Augustinus, quòd lingua velut clauo nauem reipublicæ moderaretur, & agere quò vellet. Vnde & ille versiculus ab eo suorum factorum consciò vsurpatus, qui inimicos malè momordit: Cedant armatogæ, concedat laurea linguæ. Plinius senior eum salutans: Salue, inquit, primus togæ triumphum, linguæq; lauream merite.*

C. Cæsar

i C. Cæsarem.] *M. & D. Brutus, C. Cassius, & alij ad ix. senatores in eum conspirauerunt, ac Idibus Martiis in curia Pompeiana gregionibus confoderunt.*

Marc. Antonius

k Huius deinde potentiam.] *Consul tunc erat M. Antonius cũ P. Cornelio Dolabella. Antonius exercitibus occupatis summum in republica imperium & dominatum affectabat, quem repulit primum suis orationibus Cicero: deinde triumuir est factus, vt dixi. Historiam belli Antoniani nemo historicus melius potest persequi quam Cicero in Philippicis fecit.*

l Tunc emerserat.] *Cicero authoritate & eloquentia sua Cæsarem Octauium adolescentem, Hircium & Pansam consules in Antonium armauit.*

Brutus

m Vsqueadeò cæcus.] *Satis erat Cicero à M. Bruto admonitus, ne nimium potentiam Octauij aleret, néve plus æquo puerili fideret ingenio, quamlibet bono: posse immodica fortuna mutari, & insolescere. Grauissimæ duæ epistolæ Bruti, altera Ciceronem ipsum, altera ad Atticum de ea ipsa re adhuc extant, quæ planè virile illud & prudentiæ plenum M. Bruti pectus indicant, & fere aperiunt. Tametsi Ciceronem nõ adeò stupidum crediderim, quin vt alia permulta occultiora,*

occultiora, ita & in hoc animo & cogitatione præuiderit. Quòd & significauit sæpenumero amicis verbo illo toties ab ipso vsurpato: Cæsarem Octauium laudandum, ornandum, tollendum. Cuius meminit Velleius, & D. Brutus in quadam epistola ad Ciceronem.

Quod impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades eo tempore quo colebantur extiterint. CAP. XXXI.

DEos suos accusent de tãtis malis, qui nostro Christo ingrati sunt de tantis bonis. Certè quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum, [a] Sabæo thure fertísque recentibus halabant: clarebant sacerdotia, fana renidebant, sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis: quando passim tantus ciuium sanguis à ciuibus, non modò in cæteris locis, verùm inter ipsa quoque deorum altaria fundebatur. [b] Non elegit templum, quò confugeret Tullius: quia frustra elegerat Mutius. Hi verò qui multò indignius insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc eos vt viuerent etiam ipsi barbari deduxerunt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine studio partium iudicat, facillimè agnoscit: vt omittam cætera, quæ multa commemoraui, & alia multò plura, quæ commemorare longum putaui, si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianam disciplinam, & consequeretur rerum tanta vastitatio, quanta illis bellis Europam Africámque contriuit: nullus talium, quales nunc patimur, nisi Christianæ religionis illa mala tribueret. Multò autem minus eorum voces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, si Christianæ religionis receptionem & diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis, igniúmque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa ciuilia sequerentur. Mala etiam alia, quæ vsqueadeò incredibilia acciderunt, vt inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea nisi Christianis hominibus tanquàm crimina obiicerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira quàm noxia, [c] boues locutos, infantes nondum natos de vteris matrum quænam verba clamasse, [d] volasse serpentes, [e] fœminas & gallinas, & homines in masculinum sexum fuisse conuersas: & cætera huiusmodi quæ in eorum libris, non fabulosis, sed historicis seu vera seu falsa sint, non inferunt hominibus perniciem, sed stuporem. [f] Sed & cùm

pluit

pluit terra, [g]cùm pluit creta, [h]cùm lapidibus, non vt grando appellari solet hoc nomine, [i]sed omnino lapidibus. Hæc profecto etiam grauiter lædere potuerunt. Legimus apud eos [k]Ætneis ignibus ab ipso montis vertice vsque ad littus proximum decurrētibus ita feruisse mare, vt rupes exurerentur, & pices nauium soluerentur. Hoc vtique non leuiter noxium fuit, quanuis incredibiliter mirum. [l]Eodem rursus æstu ignium tanta vi fauillæ scripserunt oppletam esse Siciliam, vt [m]Catinensis vrbis tecta obruta & oppressa diruerent, qua calamitate permoti miserícorditer [n]eiusdem anni tributum ei relaxauere Romani. [o]Locustarum etiã in Africa multitudinem prodigij similem fuisse, cùm iam esset populi Romani prouincia, literis mandauerunt: consumptis enim fructibus foliisque lignorum, ingenti atque inæstimabili nube in mare dicunt esse deiectam. Qua mortua reditáque littoribus atque hinc aëre corrupto, tantam ortam pestilentiam dicunt, vt [p]in solo regno Masinissæ [q]octingenta hominum millia periisse referantur, & [r]multò amplius in terris littoribus proximis: tunc Vticæ [s]ex triginta milibus iuniorum quæ ibi erant, decem remansisse confirmant. Talis itaque vanitas qualem patimur eíque respondere compellimur: quid horum non Christianæ religioni tribueret, si temporibus Christianis videret? Et tamen diis suis non ista tribuunt: [t]quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora patiãtur, cùm ea maiora pertulerint à quibus antea colebantur.

L. VIVES.

Sabæi a SAbæo.] *Sabæi populi sunt iuxta Syriam & Arabiam, apud quos nascitur thus. Vergilius:*

India mittit ebur, molles sua thura Sabæi.

Seruius Sabæos nominatos ait à σέβειν, quod est colere: quia thure quod apud eos nascitur, deos placamus.

b Non elegit templum.] *Obiit in Formiano suo, cùm tentata nauigatione trans mare ad Brutum, tempestate repulsus esset.*

Boues locuti c Boues locutos.] *Frequentissimè in Prodigiis apud historicos, vt bello Punico secundo Q. Fabio Maximo quartùm, & M. Marcello iij. Coss. quo eodem anno Spoleti ex muliere vir est factus, & Marciæ infans in vtero iò triumphe clamauit. Autor Liuius lib. 24. Loeuta & bos bello Antiocheno, Roma caue tibi, & bello ciuili Antoniano, bos vrgenti se in opere dixit, non defuturum frumentum, sed homines qui illud ederent, & alias sæpissimè.*

d Volasse serpentes.] *In Libyæ solitudinibus serpentes sunt plurimæ volucres: quæ Africo vento in agrum Aegyptium cum magna indigenarum pernicie se effundunt. Idcirco Cicero Ibem ab illis cultum hominibus scribit, quòd hoc animal eam pestem ab Aegypto auertat. Idem Herodotus in Euterpe.* *Volantes serpentes*

e Fœminas & gallinas & homines.] *Sexus mutatos, ex fœminis hominibus viros factos, ex gallinis gallos & gallinaceos. Mendũ nullum est in scriptura. admoneo, quandoquidem vim coniunctionis noster interpres parum intelligens, parum rectè sic legi putat: Fœminas & gallinas, & homines: tum etiam quòd fœminam non posse ad alia animalia pertinere existimat, quàm ad homines: & homines esse tantummodo virilis sexus: ideo sic explicat fœminas conuersas in homines: id est, in viros, inquit. En quales homines venerabatur seculum prius: quinam sumebant sibi veteres autores enarrandos, cùm nondũ essent homines etiã ad mulieres pertinere, & fœminas de brutis quoque animalibus dici? Et miramur tam corruptas nos artes omnes à patribus accepisse? Miremur potius cùm tale hominum genus in illas inaserit, nos aliquas omnino accepisse. Porrò hanc sexus mutationem Plin. lib. 7. non esse fabulosam dicit: & aliquot testimonia affert, suamq; fidem interponit, quòd testificari se quæ viderit, aiat. Et profecto considerãti mihi rationem sexuũ, difficilè videtur ex mare fieri fœminam. Contrà fieri, non item, nam retrahere naturam virile membrum intrinsecus, facereq; ex eo locos fœmineos difficillimum est: expellere verò locos foras, penisq; in modum deformare, & si rarum, fieri tamen potest, facilius quàm credatur.* *Fœminas de brutis dici*

f Sed & cum pluit.] *Terra pluisse, idq; non semel aut iterum rerum scriptores tradunt. Liuius, & Iulius Obsequens, & alij.*

g Cùm pluit creta.] *Obsequens in prodigiis, Q. Metello, Tullio Didio Coss. creta candida pluit.*

h Cùm pluit lapides.] *Neque hoc rarum. Primùm post conditam Romam, Tullo Hostilio rege contigit, quod vix credibile videbatur: postea toties, vt nulli mirum iam esset: otiosum sit in re creberrima exempla afferre.*

i Sed omnino vel terræ.] *Antiqui libri sic habent: Sed omnino lapidibus: hæc profectò, &c.*

k Ætneis ignibus.] *Aetna mons est in Sicilia Vulcano sacer, quas per noctem flammas euomuit per hiatum stadiorum xx. quem craterem vocant: quos duos esse vult Solinus in Polyhistore. dictus sic vel ab Aetna filio Bria rei Cyclopis, vel ab Aetna filia Cæli & Terræ, quam alij Thaliam vocant, quemadmodum Seruius dicit.* *Aetnã mõs*

Hunc

Hunc montem Vergilius descripsit lõgo carmine. Ouidio sunt qui attribuant. Seneca Ouidium à describendo Aetna deterritum refert, quòd illum à Vergilio iam sciret cantatum. Cornelij Seueri putant esse nonnulli. Exundat sæpe incendiis vicinis agris gentibusq; noxius. Sic Gn. Seruilio Cæpione, & C. Lælio Coss. Tum Seruio Flacco & Q. Calphurnio Coss. hoc quod August. hîc narrat contigit, M. Aemilio, L. Aurelio Coss. Obsequens: Aetna mons terræ motu ignes super verticem late diffudit, & ad insulam Liparas mare efferbuit, & quibusdam adustis nauibus vapore plerosque nauales exanimauit. Piscium vim magnam exanimem dispersit, quos Liparenses auidius epulis appetentes contaminatione ventris consumpti sunt: ita vt noua pestilentia vastarentur insulæ. Hactenus verba sunt Iulij. Accidit istud paulò ante seditionem C. Gracchi. Orosius addit multos mortales incendio absumptos, coactósque esse desertis suis quàm longissime aufugere.

l Eodem rursus affectu.] *Orosius lib. 5. capite 12.*

Catina m Catinensis vrbis.] *Alibi Catanensis, idem est. illa enim ciuitas & Catana & Catina dicitur, etsi Catina sit etiam in Hispania, & in Arcadia. Plin. lib. 3. Mons Aetna nocturnus mirus incendio, vrbi ter eius patet ambitu stadiorum xx. fauilla Tauromínium & Catanem vsque peruenit feruens.*

n Eiusdem anni.] *Orosius decem annorum tributum à senatu ei remissum est autor.*

o Locustarum etiam in Africa.] *Liuius lib. 9. Orosius, Eutropius, Iulius Obsequens, contigit etiam ante seditionem C. Gracchi, P. Plautio Hispeo, M. Fuluio Flacco Coss.*

p In solo regno Masinissæ.] *An potius Micipsæ filij eius, nam Masinissa iam obierat. Sed dici potest Masinissæ regnum, quòd illud ei pro maximis meritis populus Romanus dedit.*

q Octingenta hominum milia.] *Sic Orosius, qui & regnum Micipsæ nominat. Obsequens dcccc. hominum milia in vniuersum scribit fato decessisse. Eutropius tametsi nõ bonus admodum computator, sic inquit: Qua pestilentia in Numidia dcccc. milia hominum, circa Carthaginem vero cc. M. Romanorũ vero militum, qui ibi ad præsidium erant xxx. M. extincta sunt. eadem penè Orosius, nisi quod pro nongentis octingenta posuit.*

r Multò amplius in terris.] *Diuersum scribunt historici quos legimus, nisi Augustinus alios autores sit secutus, vel oratorio modo inflexerit historiam ad suam vtilitatem. Quod licere fieri Cicero sub persona Attici docet in Bruto: & ab ipso Cicerone nonnunquam esse factum*

factum, & nos interdũ in eius orationibus deprehendimus, & Asconius Pædianus annotauit.

s Ex triginta milibus virorum.] *Veteres libri habẽt, iuniorum: certè de militibus est intelligendum, qui Vticæ relicti erant præsidium Africæ.*

t Quorum ideo cultum.] *Legendum, quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER QVARTVS.

De his quæ primo volumine disputata sunt.

CAP. I.

DE ciuitate Dei dicere exorsus, prius respondendum putaui eius inimicis, qui terrena gaudia cõsectantes, rebusq; fugacibus inhiantes, quicquid in eis triste, misericordia potius admonẽtis Dei quàm punientis seueritate patiuntur, religioni increpitant Christianæ, quæ vna est salubris & vera religio. Et quoniam cùm sit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum autoritate in odium nostrum grauius irritantur, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolitè acciderunt, per alia retro tempora accidere non solere. Eorũq; opinionem, etiam iis qui eam falsam esse nouerũt, vt aduersum nos iusta murmura habere videantur, suæ scientiæ dissimulatione firmãtibus: de libris quos autores eorum ad cognoscendam præteritorum temporum historiam memoriæ mand

mandauerunt, longè aliter esse quàm putant, demonstrãdum fuit: & simul docendum, deos falsos quos vel palàm colebãt, vel occultè adhuc colunt, eos esse immundissimos spiritus & malignissimos ac fallacissimos dæmones: vsque adeò vt aut veris, aut fictis etiam suis tamẽ criminibus delectentur, quæ sibi celebrari per sua festa voluerunt: vt à perpetrandis damnabilibus factis humana reuocari non possit infirmitas, dum ad hæc imitanda velut diuina præbetur autoritas. Hæc non ex nostra coniectura probauimus, sed partim ex recẽti memoria, quia & ipsi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi: partim ex literis eorum, qui non tanquàm in contumeliam, sed tanquàm in honorem deorum suorum ista conscripta posteris reliquerunt: ita vt vir doctissimus apud eos Varro, & grauissimæ autoritatis, cùm rerum humanarum atque diuinarum dispartitos faceret libros, alios diuinis pro sua cuiusque rei dignitate distribuens, non saltem in rebus humanis, sed in rebus diuinis poneret ludos scenicos: cùm vtiq; si tãtummodo boni & honesti homines in ciuitate essent, nec in rebus humanis ludi scenici esse debuissent. Quod profectò non autoritate sua fecit, sed quoniam eos Romæ natus & educatus in diuinis rebus inuenit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVARTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

NVnc ex rebus gestis po. Ro. ad religionem eius, sacra, ceremoniásque transeundum. Superioribus libris nullam præfati sumus veniam, quòd acta illius populi, si non ad plenum ex aliquo, quoniam perit magna pars T. Liuij scriptoris rerum copiosissimi, certè ex multis quoquo modo colligi potuerunt: quatuor libris sequentibus, sed in primis hoc quarto ignosci nobis petimus, si quo in loco vel diligentiam nostram lector desiderarit, vel ingenium. Nullus de his rebus autor ad hãc memoriã peruenit, qui quidẽ exstet. Intercidêrũt enim, vt alia eiusdẽ viri quãplurima: sic & Antiquitates M. Varronis, quas vnas si haberemus, satisfacere potuissemus Augustino, vnde illi sunt fere quæ dicit desumpta. Itaq; emẽdicãda nobis è variis fuerũt, quæ huc afferremus, ne nudi omnino & inopes, omniq; nõ modò cultu ac ornatu, sed instrumẽto quoque domestico egeni videremur: quæ si nõ magnificè cõstructa & parata sunt, cõtẽti erimus hoc solo, nõ prorsus videri pudẽdã nostrã mẽdicitatẽ, quod nõ asse cutis etiã venia danda: præsertim nulla conatus & diligentiæ culpa, & in re cuius cũ maximè maximo generis malo vigeret, plurimi erãt & quidẽ doctissimi, vt de vulgo taceã, qui non paruam sanè partem ignorabant. Sicut ipse testatur Varro. Profectò Iuuenalis in Satyra prima nescisse videtur Pecuniam pro dea Romanis cultam, cùm ait:

Et si funesta pecunia templo
Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Quam tamen cũ Aerino & Argentino Varro inter deos numerat. Quis ergo miretur, si rẽ ope & benignitate Christi ex hominũ vita iã olim pulsam, nos adeò nõ teneamus exactè, vt vel quiuis ex illo populo, vel etiam, si diis placet, Varro ipse, qui Romanis pontificibus opprobrare nec falso ausus est, esse in suis diis ac religionibus complura, quæ illos laterent, quæ omnia ipse aperuit & declarauit vir totius veteris cui consultissimus? Istis omnibus accedit nullam fore, aut rebus humanis, aut eruditioni iacturã, si quemadmodũ de vsu vitáque, sic etiã de memoria impietas eiusmodi abiret. Quid enim confert eruditioni flagitia Iouis aut Veneris nosse? quibus diis quæ sacra fiant? quæ ostenta, quibus hostiis sacrisq; procuranda? quæ auguria prodigiaq;, à quibus mittantur? quomodo expientur? si quibus hæc placent, contendant nos perca fieri peritiores. Ego verò qui non pauciora ex illis deliramentis noui, quàm quiuis eorum, contendo futurum vtilius vitæ moribusq; in totum nescirí: quæ res minus me reddit solicitum, si cuius diui diuæq; diuinitatem, genus, templa, aras, festa, ceremonias, sacra, horum omnium rationem & modum haudquaquam copiosè persecutus sum. tametsi adhibita nobis est opera, ne lector harum rerum studiosus, vacuus earum à lectione nostrorum commentariorum discedat.

Antiquitates M. Varronis.

De his quæ libro secundo & tertio continentur. CAP. II.

ET quoniam in fine primi libri quæ deinceps dicenda essent, breuiter posuimus, & ex his quædam in duobus consequentibus diximus, expectationi legentium quæ restant reddenda cognoscimus. Promiseramus ergo quædam nos esse dicturos, aduersus eos, qui Romanæ reip. clades in religionem nostram referunt, & commemoraturos quæcunque & quantacunque occurrere potuissent, vel satis esse videretur, mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium prouinciæ pertinentes, antequam eorum sacrificia

prohibita fuissent: quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, si iam vel illis nostra clareret religio, vel ita eos à sacrilegiis prohiberet. Hæc in secundo & tertio libris satis, quantum existimo, absoluimus: in secundo agentes de malis morum, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt. In tertio autem libro de his quæ stulti sola perpeti exhorrent, [a] corporis videlicet, externarúmque rerum, quæ plerunque patiuntur & boni. Illa verò mala non dico patienter, sed libenter habêt, quibus ipsi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de sola illa ciuitate, atque eius imperio, nec inde omnia vsque ad Cæsarem Augustum. Quòd si ita commemorare voluissem, & exaggerare illa mala quæ non sibi inuicem homines faciunt, sicut sunt vastationes, euersionésque bellantium: sed ex ipsius mundi elementis terrenis accidunt rebus, [b] quæ vno loco Apuleius breuiter stringit in eo libro quem De mundo scripsit: terrena omnia dicens mutationes, [c] conuersiones atque interitus habere. Nanque immodicis tremoribus terrarum, vt verbis eius vtar, dissiluisse humum & interceptas vrbes cum populis dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ priùs fuerant continentes, hospitibus atque aduenis fluctibus insulatas, aliásque desidia maris pedestri accessu peruias factas: ventis ac procellis euersas esse ciuitates: incendia de nubibus emicuisse, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt: & in Occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluuiones easdem strages dedisse. Sic ex Aetnæ verticibus quondam effusis crateribus, per deluia, incendio diuino, torrentis vice flammarum flumina cucurrisse. Si hæc atque huiusmodi, quæ habet historia, vnde possem colligere voluissem, quando finissem, quæ illis temporibus euenerunt, antequam Christi nomen illa istorum vana & veræ saluti pernicioſa comprimeret? Promiseram me etiam demonstraturum, quos eorum mores, & quam ob causam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia, quámque eos nihil adiuuerint hi quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: vnde nunc mihi video dicendum, & magis de incrementis imperij Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum inuexerit moribus eorum, in secundo maximè libro non pauca iam dicta sunt. Per omnes autem absolutos

tos tres libros vbi opportunum visum est, commemorauimus etiam in ipsis bellicis malis, quantum solatiorum Deus per Christi nomen, cui tantum honoris barbari detulerunt, præter bellorum morem bonis malísque contulerit, qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.

L. VIVES.

[a] Corporis videlicet externarúmque rerum.] *Vt est triplex bonorum genus, ita & malorum triplex illis contrarium.*

[b] Quæ vno loco Apuleius.] *Alibi in eo libro, L. Apuleius Madaurensis philosophus fuit Platonicus, antiquæ dictionis amator & æmulus. Librũ Metamorphoseos ex Luciano vertit, ac multis additis suũ fecit: De mũdo siue Cosmographia ex Aristotele ad verbũ dissimulato, quod vehementer miror, autore, tametsi Aristotelẽ, & Theophrastũ sequi se in eo opere profiteatur, inaudita ciuili loquẽdi formula: nã surripere appellat sequi, quod ciuilius etiã est quàm fugæ, cedẽdi nomẽ indere: credo quòd sequi vocaret præcurrere, ac viã mõstrare: & planè istæ sunt innouatæ vocũ significationes, quo gratior fiat oratio atque lepidior. Libellũ De mũdo vt recentiores transeã, veteres, de quorum numero sunt Iustinus philosophus ac martyr, & Themistius Euphradæ, Aristotelis esse dicũt: quanquã phrasis parum id indicare videatur, florentior & cõcinnior quàm solet esse Aristotelica. Sed de hoc non est nunc disputãdi locus. Certè vel ab Aristotele, vel à Theophrasto, vel aliquo illorum temporũ Aristotelicæ doctrinæ sectatore conscriptum esse res ostendit, compendiũ, sicut Iustinus inquit, Peripateticæ philosophiæ illius quæ ad naturã spectat. Verba hæc quæ ab Augustino citãtur, desunt in exemplari Apuleij Florentino: quod mihi Petrus Aegidius Antuerpianus, homo apprimè eruditus, & amicus omniũ quos norim cãdidissimus atque integerrimus, acciõmodauit. Desunt & in Veneto antiquiore, quod vidimus apud egregiũ virũ Petrũ Apostoliũ, & in nostro recẽtiore quod excusit Asulanus Aldi socer. Sic enim in eis omnibus habetur: Terrena omnia mutationes & cãuersiones, postremò interitus habẽt. Postremò quod est in triremi gubernator, & tamẽ scripsisse hæc Apuleiũ, quæ Augustin⁹ adducit, apparet, tũ ex filo formaq; orationis planè Apuleiana, tũ etiã quod in Aristotelis libro legũtur. Ad hũc enim modũ dicit, si quis fortè requirit Græca verba: Μόνα τε τὰ οὐράνια, διὰ τῦπο ἀεὶ τῶ αὐτῶ σώζοντα τὰξιν διακοσμηται. καὶ ἅ πτε ἀλλοιωθέντα μετοικίζεται, καθάπερ τὰ ἐπὶ γῆς· ὑετοὶ πολλὰς ἐπιρροίσεις, καὶ παθη αἰσθήτα. σεισμοὶ τε γὰρ βίαιοι πολλὰ μέρη τῆς γῆς ἀπέῤῥηξαν. ὄμβροι τε κατέκλυσαν ἐξαι-

Universidad de Deusto Biblioteca

επει καταβραγέντες, ὅπερ ομοῦ τε πυμάτων καὶ ἀκρωρήσεις πολλάκις, καὶ ἠπείρους ἐθαλάττωσαν, καὶ θαλάττας ἠπείρωσαν. βίᾳ τε πυθομένων καὶ τυφλῶν ἐστιν, ὅτε πόλεις ὅλας αἰθέρι λαν. πυρκαϊᾷ τε, καὶ φλόγι. αἱ μὲν ἐξ οὐρανοῦ γενόμεναι πρότερον, ὥσπερ φασὶν, ὑπὸ φαέθοντος τοῦ θεοῦ ἐκ μέρη κατεφλέχθαι, αἱ δὲ θεοῖς ἐοικόσι ἐκ γῆς ἀναβλύσασαι, καὶ καθάπερ πῦρ ἐξ ὕλης κρατήσαν απερίσχετον, καὶ αὖθ πως ὑπ φερομένων χειμάρρων διώλοντο. Hactenus Aristoteles. Quæ verba Latina Apuleius reddit, vbi Orientis regiones conflagrasse dicit. Phaëthontis incendiū Aristoteles diserte explicat, illius quem solis filium fuisse perhibet, & aurigandi ignorantia cælum & terras incendisse. hæc verò Ætnæ conflagratio prima est eruptio ignis ex eo monte quæ secundo anno octauæ & octogesimæ Olympiadis, tribus ante natum Platonem annis contigit. si modo Eusebio Cæsariensi bene sunt tempora digesta, quod non temerè contingit, haud dubiè librariorum potius vitio, quàm autoris. In conflagratione seruatos esse pios homines miraculo quodam ne ab igne laderentur. & hoc De mundo libro attingit Aristoteles, & fusius in Mirabilibus naturæ auditionibus explicat, quem etiam librum nondum certum habeo num sit Aristotelicus.

Ætnæ conflagratio

c Conuersiones, & intensiones, & remissiones, atque i.h.] Periisset nugator ille, nisi aliud admiscuisset Augustino de intentione & remissione formarum, super qua re maior est inter eos digladiatio, quam vnquam inter Græcos & Troianos fuit super formosa Helena. nimirum illas suas formas nihilum formæ huius debere cedere existimant. In antiquis Augustini libris non leguntur illa duo verba, intentiones & remissiones, nec in Græco Aristotelis codice, sed solum ἐπιστασεις, καὶ πάθη, quasi conuersiones & interitus, ideo nec conuersiones dicendum, sed conuersiones.

An latitudo imperii, quæ nonnisi bellis acquiritur, in bono habenda sit siue fœlicium siue sapientium.

CAP. III.

SAm itaque videamus quale sit, quod tantam latitudinem ac diuturnitatem imperij Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obsequia & per turpium hominum ministeria se honestè colúisse contendunt. Quanquam prius vellem paululum inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cùm hominum fœlicitatem non possis ostendere, semper in bellicis cladibus, & in sanguine ciuili vel hostili, tamē humano, cū tenebroso timore, & cruenta cupiditate versantiū: vt vitro lætitia eorū cōparetur fragiliter splēdida, cui timeatur horribilius ne repēte frāgatur: de imperij

imperij magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc vt facilius diiudicetur: non vanescamus inani ventositate iactati, atque obtundamus intentionis aciem altisonis vocabulis rerum, cum audimus populos, regna, prouincias, sed duos constituamus homines. Nam singulus quisque homo, vt in sermone vna litera, ita quasi elementum est ciuitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latissimi. Quorū duorum hominum, pauperem vnum, vel potius mediocrem, alterum prædiuitem cogitemus: sed diuitem timoribus anxium, mœroribus tabescentem, cupiditate flagrantem, nunquam securum, semper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem sanè his miseriis patrimonium suum in immensum modum, atque illis augmentis cura quoque amarissimas aggerantem: mediocrem verò illum re familiari parua atque succincta sibi sufficientem, carissimum suis cognatis, vicinis, amicis, dulcissima pace gaudētem, pietate religiosum, benignum mēte, sanum corpore, vita parcū, moribus castum, conscientia securum. Nescio vtrum quisquā ita desipiat, vt audeat dubitare quem præferat. Vt ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis. Qua vigilanter adhibita, si nostra intentio corrigatur, facillime videbimus vbi habitet vanitas, & vbi fœlicitas. Quapropter si verus Deus colatur, eíque sacris veracibus & bonis moribus seruiatur, vtile est, vt boni longè latéque diu regnent. Neque hoc tam ipsis, quàm illis vtile est, quibus regnant. Nam quantum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei sunt, sufficit eis ad veram fœlicitatem, qua & ista vita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum; non tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum verò regnum magis regnantibus nocet, qui suos animos vastant scelerum maiore licentia: his autem qui eis seruiendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nam iustis quicquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non est pœna criminis, sed virtutis examen. [a]Proinde bonus etiam si seruiat, liber est: malus autem etiam si regnet, seruus est: nec vnius hominis, sed quod est grauius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiis cùm ageret scriptura diuina: A quo enim quis, inquit, deuictus est, huic & seruus addictus est.

L. VIVES.

Stoici Christianis proximi

a PRoinde bonus etiam si seruiat.] *Stoicum paradoxum, cuius meminit Cicero in Paradoxis, & pro Murena: idcirco Hieronymus Stoicam sectam simillimam censet Christianæ religioni.*

Quàm similia sint latrociniis regna absque iustitia.

CAP. IIII.

REmota itaque iustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? a quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna? Manus etenim ipsa hominum cum imperio principis regitur, pacto societatis astringitur, placiti lege præda diuiditur. Hoc malum si in tantum perditorum hominum accessibus crescit, vt & loca teneat, sedes constituat, ciuitates occupet, populos subiuget, euidentius regni nomen assumit, quod ei iam in manifesto confert non adempta cupiditas, sed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno b quidam comprehensus pirata respondit: Nam cùm idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur, vt mare haberet infestum? ille libera contumacia, quid tibi, inquit, vt orbem terrarum? Sed quia id ego exiguo nauigio facio, latro vocor: quia tu magna classe, Imperator.

L. VIVES.

a QVia & ipsa latrocinia.] *Hoc idẽ elegãtissimè Cyprianus ad Donatũ: Madet, inquit, orbis mutuo sanguine: & homicidia, cùm admittũt singuli, crimẽ est: virtus vocatur, cùm publicè geritur. Impunitatẽ scelerib. acquirit, nõ innocẽtiæ ratio, sed sauitiæ magnitudo. Et profectò nõ modo nõ est bonorũ hominũ bellare, sed ne latronũ, ac ne hominũ quidem. belluarũ est iste furor, vnde bellũ nomẽ acceptit, vt in Officiis subsignificat Cicero, & Festus apertè testatur.*

Piratæ cuiusdam libere di-ctum

b Quidam comprehensus pirata.] *Ex Cicer. lib. De rep. 3. vt est apud Nonium Marcellũ. Nam cùm quæreretur, inquit, ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum vno myoparone, eodem, inquit, quo tu orbem terræ. Porrò myoparo nauicula solebat esse piratica. Lucanus in x. Alexandrum fælicem terrarum prædonem vocat: &*

Terrarum fatale malum, fulmẽque quòd omnes
Percuteret populos, pariterq;, & sydus iniquum Gentibus.

De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitati. CAP. V.

PRoinde omitto quærere quales Romulus congregauerit, quoniam multum eis consultum est, vt ex illa vita dato sibi consortio ciuitatis, pœnas debitas cogitare

cogitare desisterent: quarum metus eos in maiora facinora propellebat, vt deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quod ipsum Romanũ imperium iam magnũ multis gẽtibus subiugatis, cæterisq; terribile, acerbè sensit, grauiter timuit, non paruo negotio deuitandæ ingentis cladis oppressum: quando pauciſſimi gladiatores in Cãpania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt: a tres duces habuerunt: Italiam latissimè & crudelissimè vastauerunt. Dicant quis istos deus adiuuerit, vt ex paruo & contemptibili latrocinio peruenirent ad regnum, tantis iam Romanis viribus arcibúsque metuendum? b An quia non diu fuerũt, ideo diuinitus negabuntur adiuti? Quasi verò ipsa cuiuslibet hominis vita diuturna sit. Isto ergo pacto neminem dij adiuuãt ad regnandum, quoniam singuli quique cito moriũtur. Nec beneficium deputandum est, quod exiguo tempore in vnoquoque homine, ac per hoc singillatim vtique in omnibus vice vaporis euanescit. Quid enim interest eorũ qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quòd post eorum mortem Romanum tantum creuit imperium, cùm illi apud inferos causas suas agant? Vtrũ bonas an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium quauis decedentibus successe-dentibúsque mortalibus in longa spatia protendatur, paucis diebus vitæ suæ cursum raptimque transierunt, actuum suorum sarcinas baiulantes. Sin verò etiam ipsa breuissimi temporis beneficia deorum adiutorio tribuenda sunt: non parum adiuti sunt illi gladiatores, qui seruilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, euaserunt, exercitum magnum & fortissimum collegerunt, obedientes regum suorum consiliis & iussis, multum Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis Imperatoribus insuperabiles multa ceperũt: potiti sunt victoriis plurimis, vsi voluptatibus quibus voluerunt: quod suggessit libido, fecerunt: postremò donec vinceretur, quod difficillime est factum, sublimes regnantésq; vixerunt. Sed ad maiora veniamus.

L. VIVES.

Duces

a TRes duces.] *Sparthacum, Chrysum, & Oenomaum. Memorabile est quod Plinius lib. iij. & xxx. refert, interdixisse fugitiuis Sparthacum auro & argento: vnde non miror tantum eorum.*

eius opes potẽtiámque creuisse. Et lex illa melior erat in castris fugitiuorum, quàm sunt aliæ Midicæ in vrbibus potentium regum.

b An quia non diu fuerunt.] *Tertio anno postquam fugerãt deleti sunt à M. Licinio Crasso.*

De cupiditate Nini regis, qui vt latius dominareteur, primus intulit bella finitimis. CAP. VI.

a IVstinus qui Græcam, vel potius peregrinam, Trogum Pompeium secutus, non Latinè tantùm sicut ille, verùm etiam breuiter scripsit historiã, opus librorum suorum sic incipit: b Principio rerum, gentium nationúmque imperium penes reges erat, quos ad fastigium huius maiestatis, non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio prouehebat. Populi nullis legibus tenebãtur: c arbitria principum pro legibus erãt. Fines imperij tueri magis quàm proferre mos erat. Intra suam cuique patriã regna finiebantur. d Primus omnium Ninus rex Assyriorum veterem & quasi auitum gentibus morem noua imperij cupiditate mutauit. e Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistẽdum populos, ad terminos vsq; Libyæ perdomuit. Et paulò pòst: Ninus, inquit, magnitudinẽ quæsitæ dominationis continua possessione firmauit. Domitis igitur proximis, cùm accessione virium fortior ad alios transiret, & proxima quæq; victoria instrumentũ sequentis esset, totius Oriẽtis populos subegit. f Qualibet autem fide rerum, vel iste, vel Trogus scripserit: nam quędam illos fuisse mẽtios, aliæ fideliores literæ ostendunt: cõstat tamẽ & inter alios scriptores regnum Assyriorum à Nino rege fuisse lõgè latéque porrectum. Tam diu autem perseuerauit, g vt Romanum nondum sit eius ætatis. Nam sicut scribunt qui chronicã historiam persecuti sunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit permansit hoc regnũ, donec trãsferretur ad Medos. Inferrẽ autem bella finitimis, & inde in cætera procedere, ac populos sibi nõ molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum est?

L. VIVES.

a IVstinus qui Græcam.] *Trogus Pompeius ab initio gentium res populorum omnium complexus ad sua tẽpora perduxit. Iustinus magnum opus in breuiarium cõtraxit, quam Epitomen nominauit, vt Florus fecit in Liuio, quãquam paulò fusius. Vtinã Florus non*

non tã breuis cõpressus; esse studuisset: nũc p Trogo Iustinus legitur. Sũt qui historiã Trogi vidisse se in Italia affirmẽt: per quietem puto.

b Principio rerum gentium.] *Principio singulæ familiæ singulos reges habuerunt, vel natu maximos, vel consilio, prudentia, æquitate præstantissimos: aliquantum pòst multis familiis cœpit idem rex imperare, interdum eidem plures reges, quos populus duces sibi rectores q; & velut speculatores publici commodi eligebat, non qualem sors dedisset cogebatur accipere, nec nobilitas valebat, nec ambitus: sua vnicuique vtilitas cum communi coniunctã satis chara, satisque commendata erat, ne eligeret nisi optimum.* *Reges primi*

c Arbitria principum.] *Cum princeps est bonus, satius est ab eo regi, quàm à bona lege: sicut Aristoteles docet in lib. De repub.*

d Primus omnium Ninus.] *Hic fuit Beli filius, de quo alibi.* *Ninus rex*

e Hic primus intulit bella finitimis.] *Ante Ninum constat bellatũ esse inter mortales: iam enim Afri & Aegyptij inter se pugnarãt fudibus, quas vocarũt phalangas, & belli autores Plinius in quinto Phœnices esse dicit: Iustinus Vexorem Aegypti & Tanaim Scythiæ reges nominat, qui bella cum longinquis populis nominis & gloriæ causa gesserint. Ninus verò primus finitimis cupidine augendæ ditionis bellum fecit.* *Primũ bellum*

f Qualibet autẽ side rerũ.] *Græci scriptores siue luxuria styli, siue quo res patriæ essent admirabiliores, siue quo magis operib. suis lectorẽ oblectarẽt, tenerẽt q; siue gẽtis vitio, multa sunt in historia mẽtiti. Latini qui res Græcas tractarũt, cùm necesse haberẽt eos sequi, etiã multa falsa pro veris asseruerũt, vt Trogus, & Curtius Rufus.*

g Vt Rom. nondũ sit eius ætatis.] *Quantum durarit imperium Assyriorum non inter omnes conuenit. Eusebius* MCC. *&* XL. *annos numerat. Diodorus Siculus* MCCC. *&* LX. *Ex Cteſiæ supputatione, quo plurimum vtitur in reb. Asiæ narrandis. Iustinus ex hoc numero sexaginta adimit: nec de numero regum constat. Diodorus* XXX. *reges fuisse Assyriorũ scribit. Eusebius sex & triginta. Velleius Paterculus tres & triginta à Nino ad Sardanapalũ, ita vt semper successor regni fuerit demortui filius. Porrò Augustinus libros De ciuitate Dei scripsit principatu Honorij & Theodosij iunioris circiter annum ab Vrbe condita* MCLXX. *Imperium Assyriorũ*

An regna terrena inter profectus suos atque defectus deorum vel iuuentur vel deserantur auxilio. CAP. VII.

SI nullo deorum adiutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum, locis amplum temporibúsq;

diuturnum? Quęcunq; enim causa est illa, eadē etiam est ista. Si autem & illud deorū adiutorio tribuēdum esse contenditis, quæro quorum? Non enim aliæ gētes, quas Ninus domuit & subegit, alios tunc colebant deos. Aut si proprios habuerunt Assyrij, quasi peritiores fabros imperij construendi atque seruandi, nunquid nam mortui sunt, quando & ipsi imperium perdiderunt? Aut mercede non sibi reddita, vel alia promissa maiore, [a] ad Medos transire maluerunt, atque [b] inde rursus ad Persas Cyro inuitante & aliquid commodius pollicente? [c] Quæ gens non angustis Orientis finibus post Alexādri Macedonis regnum magnum locis, sed breuissimum tempore, in suo regno adhuc vsq; perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dij sunt qui suos deserunt, & ad hostes transeunt. Quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator aduersissimæ ciuitatis Romam cui vicerat sensit ingratam, quam ramen postea oblitus iniuriæ, memor patriæ à Gallis iterum liberauit. Aut non ita fortes sunt, vt deos esse fortes decet, qui possunt humanis vel consiliis vel viribus vinci. Aut si cùm inter se belligerant, non dij ab hominibus, sed dij ab aliis diis forte vincuntur, qui sunt quarúmque proprij ciuitatum. Habent ergo & ipsi inter se inimicitias, quas pro sua quisq; parte suscipiunt. Nō itaque deos suos debuit colere ciuitas magis quàm alios à quibus adiuuarentur sui. Postremò quoquo modo se habeat deorū iste vel transitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque illis terrarū partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atq; trāslata sunt. [d] Nā si post mille ducētos & quod excurrit annos, quādo regnum Assyriis ablatum est, iam ibi Christiana religio aliud regnum prędicaret ęternum, & deorum falsorum cultus sacrilegos inhiberet: quid aliud gentis illius vani homines dicerent, nisi regnum quod tam diu conseruatum est, nulla alia causa nisi suis religionibus desertis, & illa recepta perire potuisse? In qua voce vanitatis quæ poterat esse, & isti attendant speculum suum, & similia conqueri, si vllus in eis pudor est, erubescant. [e] Quanquam Romanum imperium afflictum est potius, quàm mutatum, quod & aliis ante Christi nomen temporibus ei contigit, & ab illa afflictione recreatum, quod nec istis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re nouit voluntatem Dei?

L. VIV

L. VIVES.

a AD Medos transire.] *Per Arbacem præfectum Mediæ, qui Sardanapalum vicit, indignatus quòd effœminato homini tam multa milia virorum parerent. Iustinus, Orosius, Plutarchus, Eusebius, Diod. Siculus, & alij.*

b Atque inde rursus ad Persas.] *Regnatū est à Medis in Asia ab Arbace ad Cyrū Cambysis filium annos ccl. Astiages vltimus rex fuit, ex cuius filia Mandane, quæ Cambysi nupsit, Cyrus est natus, quem anus somnio admonitus exponi iusserat, infans fato est seruatus. Cumq; adoleuisset, ingressus Persepolim expedire populum secures iussit, proximamq; syluam cædere: postridie instructissimo conuiuio multitudinem exceptam rogauit, num vitam eius diei pridianæ non præferrent? cumq; omnes præferre se clamassent, quandiu ergo, inquit, Medis parebitis, vita erit vt hesterna, si vos imperetis, vt hodierna: Ita coacto ingenti exercitu, aui opes fregit, imperiúmque ad Persas transtulit.* Astiages

c Quæ gens non angustis.] *Regnum Persarū à Cyro ad Alexandrum Philippi filium per ccxxx annos stetit. Alexander imperauit toti Asiæ sex annos, successores eius Macedoni gente vsq; Seleucū & Antiochum fratres. id est ab Olympiade cxiiij. ad Olymp. cxxxiij. quo tēpore Arsaces ignobili gente vir, sed impiger & acer, discordia fratrum regum fretus, regnum vi sibi suisq; asseruit. Vnde Parthorum regnum exortum, quod mansit vsque ad Alexandrum Seuerum Cæsarem: quo imperāte Xerxes Persa regnū Parthis ademit, & Persico nomini restituit, idq; regnū etiam ætate Augustini durabat: de quo Herodianus in Alexandro Antonino.* Persarū regnum

d Nam si post mille ducentos & quadraginta.] *Si sic legamus, sequitur Augustinus Eusebium: sed in veteribus libris scribitur, nō quadraginta, sed, quod excurrit. vt in varietate illa computantium sententiam suam August. non interponat, solum plures quàm mille & cc. annos esse significet, incertum quot, pauciores certè centum.*

e Quanquam Rom. Imperium.] *Manet adhuc nomen illius imperij cum exiguis quidem viribus, sed prima dignitate.*

Quorum deorum præsidio putent Romani imperiū suum auctum atque seruatum, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderint. CAP. VIII.

DEinde quæramus, si placet, ex tanta deorum turba quam Ro. colebāt, quem potissimū vel quos deos credant illud imperiū dilatasse atq; seruasse. Neq; enim in hoc tam præclaro opere & tantę plenissimo dig

mo dignitatis, [a] audent aliquas partes, deæ Cloacinæ tribuere, aut [b] Volupiæ, quæ à voluptate appellata est: [c] aut Libentinæ, cui nomen à libidine, aut [d] Vaticano, qui infantum vagitibus præsidet: [e] aut Cuninæ, quæ cunas eorum administrat. Quando autem possint vno loco libri huius commemorari omnia nomina deorum, aut dearum, quæ illi grādibus volu minibus vix cōprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispertientes officia numinum? Nec agrorum munus vni alicui deo committendum arbitrati sunt, sed rura, deæ Rusinæ iuga montium, deo iugatino: collibus, deam Collatinam: vallibus, Valloniam præfecerunt. Nec saltem potuerunt [f] vnam Segetiam talem inuenire cui semel segetes cōmendarēt: sed sata frumenta quandiu sub terra essent, præpositam voluerūt habere deam Seiam: cùm verò iam super terram essent, & segetem facerent, deam Segetiam: frumentis verò collectis atque reconditis vt tutò seruarentur, [g] deam Tutilinam preposuerunt: cui non sufficere videretur illa Segetia, quandiu seges ab initiis herbidis vsq; ad aristas aridas perueniret. Non tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, vt anima misera dæmoniorū turbæ prostitueretur, vnius Dei veri castum dedignata complexum. [h] Præfecerunt ergo Proserpinam frumentis germinantibus: [i] geniculis nodisque culmorum, deum Nodotum: inuolumētis folliculorū, deam Volutinam: cùm folliculi patescunt, vt spica exeat, deam Patelenam: cùm segetes nouis aristis æquantur, [k] quia veteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam: florentibus frumētis, [l] deam Floram: [m] lactescētibus, deam Lacturtiam: maturescētibus, [n] deam Matutam: cùm runcantur, id est, à terra auferuntur, [o] deam Runcinam. Nec omnia cōmemoro, quæ me piget quod illos non pudet. Hæc autem pauciſſima ideo dixi, vt intelligeretur nullo modo eos dicere audere, ista numina imperium cōstituisse, auxisse, conseruasse Romanum, quæ ita suis quæquæ adhibebantur officiis, vt nihil vnuersum vni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere simul & segetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpositura paruulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantùm ad nodum geniculi pertinebat? [p] Vnusquisque domui suæ ponit ostiariū, & quia homo est, omnino sufficit. Tres

Tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, [q] Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores & cardinem liménque seruare.

L. VIVES.

a Avdent aliquas partes sub nomine.] *Vetera volumina habent: Aliquas partes deæ Cluacinæ tribuere: alibi, Audent aliquas partes numina deorum ac dearum Lauacinæ tribuere: sed legendum est Cloacina, cuius simulachrum inuentum est à Tito Tatio, qui cum Romulo regnauit, in magna quadā cloaca Romana: cúmque ignoraretur cuius esset effigies, ex loco illi nomē impositū est, & Cloacina est dicta: autor Lactātius. Cyprianus Cluacinam vocat, sed puto mēdum esse. Est & Venus Cluacina, quasi pugnatrix. Est enim cluere pugnare, cuius simulachrū Rom. eo loco, quo pax facta est inter Sabinos & Romanos, cùm propter raptas pugnarent. Plin. lib. 15.* Cloacina. Venus. Cluacina.

b Volupiæ.] *Huius sacellum erat ad Naualia prope portam Romanulam, vt scribit Varro lib. De lingua Lat. 3. Macrobius in Saturnal. xij. Calend. Ianuarias feriæ sunt diuæ Angeroniæ, cui pontifices in sacello Volupiæ sacrum faciunt: quam Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quod angores ac animorum solicitudines propiciata depellat. Masurius adiicit simulachrum eius deæ ore obligato atq; signato in ara Volupiæ propterea collocatum, quod qui suos dolores anxie ateq; dissimulāt, perueniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem.* Volupia. Angeronia

c Aut Libentinæ.] *Varro lib. 3. De ling. Lat. à libendo libido, libidinosus, ac Venus Libentina, & Libitina. Libithina longè aliud est quàm Libentina.* Libentina

d Vagitano.] *Vaticanum scribēdum. Sic appellat hunc Gell. lib. 16. ex Varrone: Sicut, inquit, penes quē deum sint humanæ vocis initia, quoniam pueri cū primum parti sunt, eam primā vocem edunt, quæ est prima syllaba in nomine Vaticanī, vnde etiā vagire nascitur, & in antiquis codicibus hoc loco non Vagitano, sed Vaticano habetur.* Vaticanus

e Aut Cuninæ.] *Hæc infantes in cunis tuetur, & fascinum submouet. Lactantius lib. 1.* Cuninа

f Vnam Segetiam.] *At Segestam Plin. lib. 18. Hos enim tūc deos maximè nouerant, Seiamq; à serendo, Segestam à segetibus appellabant, quarum simulachra in circo videmus.*

g Deam Tutilinam.] *Tutanus & Tutilina dij, qui rebus tuendis præerāt. Nonius Marcellus: Hunc Varro in periculosis & subitis rebus inuocari morem esse dicit, vt Herculem malorū depulsorem, quem vocitabant ἀλεξίκακον. Tutilinam inauspicato nominari nefas erat.* Tutanus. Tutilina

h Præf

h Præfecerũt ergo Proserpinam.] *Hæc fuit filia Cereris & Iouis, quam Pluto patruus rapuit. Cic. lib. 2. De nat. deorum: Proserpina ea est, quæ Persephone Græcè nominatur, quam frugum semẽ esse, absconditamq; quæri à matre volunt. Varro Proserpinam esse lunam perhibet ex sententia Ennij & Epicharmi.*

Proserpina

i Geniculis nodísq;.] *Plin. lib. 18. frumenta quædã in genu tertio spicam incipiunt concipere, quædam in quarto, sed etiamnũ occultam. genicula autem sunt tritico quaterna, farri sena, hordeo octona, sed non ante supradictũ geniculorum numerum cõceptus est spicæ. Varro lib. 1. rerum rusticarum: Spicæ inuolucrum priusquam prodeat, vaginam nominat. In ipsa spica est granum: est & gluma grani folliculus: est arista velut acus quædam tactu aspera erecta, quæ prius quàm in spica ariditate diriguit, spica vocatur mutica.*

Hostire

k Quia veteres æquare hostire.] *Est hostire, vt ait Nonius, cõprimere, & recedere: hinc hostis: est & ferire, autore Festo: est quoque æquũ reddere, tum compensare, & æquum beneficium rependere: vnde redostire & hostimentũ. Plautus, Quin promitto, inquã, hostire contra, vt mereris. i. æqua reddere, vt exponit Marcellus. Idem Plautus in Asinaria, Par pari hostimentum datum est opera pro pecunia.*

Flora

l Deam Floram.] *Hãc existimant quidam fuisse Accam Larentinam meretricem, alij Melibœã Niobes filiam, quæ cùm Apollinis & Dianæ metu colorem mutasset, Chloris est dicta. Hinc à Romanis Flora, quam cum Amyclæ sorore ex omnibus liberis Niobes Latona propitiata iã seruarit, eamq; ex Neleo Neptuni filio genuisse Nestora, qui bello Troiano interfuerit: Homerus canit in 11. Odyssææ, quæ & hanc quoq; cum cæteris fratribus interiisse perhibet. Ouidius hanc deam, quòd præsit floribus Zephyrum ventum dat maritum.*

Chloris

Lactu rcia

m Lactescentibus, deam Lacturciam.] *Alij Lactitiniam legunt. Seruius primo Georgicõn, Lactantem deum esse ait, qui lac infundit segetibus, & eas facit lactescere.*

Matuta

n Deam Maturam.] *Alij libri Matutam, quæ fuit Cadmi filia, Athamantis vxor, quæ postquàm se de saxo in mare dedit præcipitem, mutato nomine ex Ino facta est λευκόθεα, id est, Alba dea, Latinis Matuta mater, quam eãdem auroram esse perhibent, vnde matutinum tempus: filium habuit Melicertam deum marinũ, qui etiam mutato nomine Palæmon nũcupatus est, Cic. Ouid. Lactant. Seruius & alij: templum eius fuit in octaua vrbis regione.*

Rũcare

o Deam Runcinam.] *Meminit huius Varro in lib. De ling. Lat. Runcare est euellere, hinc auerrũcare, & auerrũcassere apud veteres. à. auferre, amoliri, & Auerruncus deus, qui mala alio auerteret.*

p Vnusq

p Vnusquisque.] *Legendum Vnum quisque domi suæ ponit ostiarium: & quia homo est, omnino sufficit, quasi homo vnus sufficiat, non sufficiant tres dij.*

q Cardeam.] *Carnam potius: hæc olim Crane est dicta, quæ compressa est ab Iano, eiq; ius cardinis dedit deus. Præest vitalibus huma nus, feriæ sunt Calẽdis Iuniis. Ouid. 5. Fast. Iunius Brutus pulso Tarquinio rege huic deæ sacrum fecit, Calend. Iunij in Cælio mõte, pulte fabatia, & larido. Macrobius primo Saturnalium.*

Crane dea

An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fuerit asscribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.

CAP. IX.

Missa igitur turba ista minutorum deorum, vel aliquantũ intermissa, officium maiorum deorũ debemus inquirere, quo Roma tam magna est facta, vt tã diu tot gentibus imperaret. Nimirũ ergo Iouis hoc opus est. Ipsum enim deorum omnium dearúmq; regem esse volunt: hoc eius indicat sceptrũ, hoc [a] in alto colle Capitoliũ. De isto deo quanuis à poeta dictũ conuenientissimè prædicãt: [b] Iouis omnia plena. [c] Hũc Varro credit etiam ab his coli, qui vnum Deum solum sine simulachro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam malè tractatus est Romæ, sicut quidam & in cæteris gẽtibus, vt ei fieret simulachrum? quod ipsi etiam Varroni ita displicet, vt cum tãtæ ciuitatis peruersa consuetudine premeretur, nequaquã tamen dicere & scribere dubitaret, quòd hi qui populis instituerunt simulachra, & metum dempserunt, & errorem addiderunt.

L. VIVES.

a IN alto colle.] *Tarpeio.*

b Iouis omnia plena.] *Vergil. in Palæmone ex Arato:* Μεστοὶ δὲ πάσαι μὲν ἀγυιαὶ, Πᾶσαι δὲ ἀνθρώπων ἀγορὴ, μεστὴ δὲ θάλασσα, Καὶ λιμένες.

Lucanus simile in viij.

Estq; dei sedes, vbi terrã, & pontus, & aër,
Et cælum, & virtus: superos quid quærimus vltra?
Iuppiter est quodcunque vides, quodcunque moueris.

c Hunc Varro.] *Græci Iouem ζῆνα, & δία nominarũt, vtrunque à viuendo, quòd vitã cunctis præberet, animas inspiraret. Sicut etiam Orpheus interpretatur in Cratere. Plato in Cratylo vtrunque nomen coniungit δία καὶ ζῆνα, quasi δι' ὃν τὸν ζῆν: quòd per ipsum sit viuere. Ro. à iuuãdo Iouẽ. Plutar. docet priscos philosophos Iouẽ appellasse, mentem rerũ omnium creatricem & vitã: ideo hic cultus est tãquam deus à sapientibus viris qui nullum mortalem pro deo habebant, sed*

principē naturæ, immortalē, omnipotētem, variisq; nominibus insignitus, alio apud Græcos, alio apud Persas, alio apud Phœnices, alio apud Aegyptios. Lactātius Saturni filiū Cretæ regē propterea Iouem dictum arbitratur, quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Quas opiniones secuti sunt qui diuersos deos diuersis mundi partibus præfecerunt. CAP. X.

CVr illi etiam Iuno vxor adiungitur, quæ dicitur soror & coniunx? [a] Quia Iouem, inquiunt, in æthere accipimus, in aëre Iunonem. Et hæc duo elementa coniuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo dictū est, Iouis omnia plena: si aliquam partem implet & Iuno. An vterque vtrūque implet, & ambo istī coniuges, & in duobus istis elementis, & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datur Ioui, aër Iunoni? Postremò si ipsa duo satis essent, [b] quid est quòd mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipsi quoque sine cōiugibus remanerent, additur [c] Neptuno Salacia, [d] Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorem cæli partem, id est aërem, inquiunt, Iuno tenet: ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proserpina. Quærunt quemadmodum sarciant fabulas, nec inueniunt. Si enim hæc ita essent, tria potius elementa mundi esse, [e] non quatuor eorum veteres proderent, vt singula deorum coniugia singulis diuiderentur elementis. Nunc verò omnimodo affirmauerunt [f] aliud esse ætherem, aliud aërem. Aqua verò siue superior siue inferior, vtique aqua est, puto quia dissimilis, nunquid intantum vt aqua non sit? Et inferior terra quid aliud potest esse quàm terra, quātalibet diuersitate distincta? deinde ecce iā totus in his quatuor vel tribus elementis corporeis completus est mundus, [g] Minerua vbi erit? Quid tenebit? Quid implebit? [h] Simul enim cū his in Capitolio cōstituta est, cùm ista filia non sit amborum. Aut si ætheris partem superiorem Mineruam tenere dicunt, & hac occasione fingere poetas, quòd de Iouis capite nata sit, cur nō ergo ipsa potius deorū regina deputatur, quòd sit Ioue superior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur nō de Ioue ipso ergà Saturnum iustitia ista seruata est? an quia victus est? Ergo pugnarunt? Absit, inquiunt, Fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis sentiantur meliora. Cur ergo non data est patri Iouis: etsi nō sublimior, æqualis certe sedes honoris? [i] Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est.

Tempus

Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorū Iupiter insinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cùm Iupiter & Iuno nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille, & illa terra, cùm facta sint vtrique cælū & terra? [k] Nam hoc quoque in libris suis habēt eorum docti atque sapiētes. Neque de figmentis poeticis, sed de philosophorum libris à Vergilio dictum est:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium latæ descendit,

Id est, in gremiū telluris aut terræ: quia etiā hîc aliquas differentias volūt esse, [l] atq; in ipsa terra aliud terram, aliud tellurem, aliud tellumonē putāt. Et omnes hos deos habēt suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis aris sacrisq; veneratos. [m] Eandē terrā etiam matrem deorū vocāt: vt iam Poetæ tolerabiliora cōfingāt, si secūdum istorū nō poeticos, sed sacrorū libros, nō solū Iuno soror & coniunx, [n] sed etiam mater est Iouis. [o] Eandē terrā Cererem, eandē etiam Vestam volūt, [p] cùm tamen sæpius Vestā nō nisi ignē esse perhibeant pertinentē ad focos sine quibus ciuitas esse nō potest: & ideo illi virgines solere seruire, quòd sicut ex virgine, ita nihil ex igne nascatur. Quam totā aboleri vanitatē, & extingui vtiq; ab illo oportuit, qui est natus ex virgine. Quis enim ferat quòd cùm tātum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquādo Vestā non erubescūt [q] etiam Venerē dicere, vt vanescat in ancillis eius honorata virginitas? Si enim Vesta Venus esset, [r] quomodo ei ritè virgines à Venereis operibus abstinendo seruirent? [s] An Veneres duę sunt, vna virgo, altera mulier? An potius tres, vna virginū, quæ etiam Vesta est, alia cōiugatarum, alia meretricum? [t] Cui etiam Phœnices donū dabant de prostitutione filiarum, antequam iungerēt eas viris. Quæ illarū matrona est Vulcani? Non vtiq; virgo, quoniam habet maritum. Absit autem vt meretrix, [u] ne filio Iunonis, & [x] cooperario Mineruæ facere iniuriā videamur. Ergo hæc ad coniugatas intelligitur pertinere, sed eam nolumus imitētur in eo quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ ista iustitia est, nobis succensere quòd talia dicimus de diis eorū, & sibi non succēsere, qui hæc in theatris libētissimè spectāt crimina deorū suorū? & quod esset incredibile, nisi cōtestatissimè probaretur, hæc ipsa theatrica crimina deorum suorū in honorem instituta esse eorundem deorum.

P

L. VIVES.

a QVia Iouem, inquiunt.] *Cicero secũdo De nat. deorum, Cælum ex dictis Ennij, & Euripidis, tum augurum autoritate, cõsensuque generis humani Iouem esse tradit. Aërem autem, sicut Stoici disputant, inter cælum & mare interiectum Iunonem, quæ est soror & cõiunx Iouis, quod & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effœminarunt autem eum Iunoniq; tribuerunt, quòd nihil est eo mollius. Hæc Cicero.*

Saturni filius

b Quid est quod mare Neptuno.] *Tres filij Saturni, Iupiter, Neptunus, & Pluto, ita sibi sunt mundum partiti, vt Iouicælum cederet, Neptuno Maria, Plutoni terra. Iuno nupsit Ioui, & aëris est præfecta. Commẽto huic veritas huiusmodi præbuit occasionem, quòd in diuisione paterni regni imperiũ Orientis Ioui cesserit, quod cæleste videtur, in quo & Olympus mõs, qui similitudine nominis fabulam confirmauit. Imperium maritimum, & classis Neptunus accepit: partem quæ ad Occidentem solem vergeret, Dis siue Pluto, vnde ea inferis dominari est dictus. Nam & Saturnũ ad inferos relegatum fabulantur, quòd ex Oriente in Italiam fugerit, quæ est Occidentalis in orbe terræ.*

Salacia.

c Neptuno Salacia.] *Salaciam à salo dictam vult Varro. Festus scribit à veteribus aquam dictam salaciam, quam putarent salũ tenere, hoc est mare, pro aqua ipsa ponitur à poetis. Pacuuius: Hinc fanitiam salaciæ fugimus. Neptunũ Diodorus Siculus perhibet nauigandi arte inuenta classem instituisse, eiq; præfectũ à Ioue, ideo pro dea maris habitum cultúmque à posteris.*

Proserpina

d Plutoni Proserpina.] *Hanc Cereris & Iouis filiam Pluto in Sicilia rapuit, quam mater diu quæsitam tandem apud inferos esse cõperit, impetrauitq; à Ioue vt Proserpina medium annum esset cum marito, medium secum apud superos. Epicarmus Ennij à proserpẽdo nominatam esse dicit, quod modò ad dextram, modò ad sinistram serpat, esséque lunam eãdem & terram, Varro. Raptus Proserpinæ plenè sunt & Græcorum & Latinorum libri.*

e Non quatuor.] *Veteres philosophi quatuor esse elementa dixerunt, ignem supremum, hinc aera, tertium aquam, postremò terram.*

f Aliud esse ætherẽ.] *Cælũ ipsum & superiorẽ aeris partẽ dixere æthera, inferiorẽ aera, tametsi hunc quoque æthera, sicut apud poetas.*

Minerua

g Minerua vbi erit.] *Euhemerus in sacra historia Mineruã scribit filiã fuisse Iouis & Themidos. Cicero 3. De nat. deorum Mineruas quinque facit, sed poetico more omnes istæ confunduntur. Et vna dicitur Minerua, quam è cerebro Iouis natam volunt præsidem totius*

sapiẽtiæ. Nam ideo & nata est è cerebro summi dei, & virgo est. Et residere putatur in altissimo cæli loco. Martianus lib. Nuptiarum 6.

Virgo armata decens rerum sapientia Pallas,
Aetherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra tonantis,
Ardor doctificus, nostræq; industria sortis.
Quæ facis arbitrium sapientis præuia curæ
Ac rationis apex, diuumq; hominumq; sacer vũc.
Vltra terga means rapidi ac splendentis Olympi
Celsior vna Ioue flammantis circulus æthræ.

h Simul enim cum his in Capitolio.] *Cicero ad equites de exilio: Nunc ego te Iupiter opt. max. cuius nutu ac ditione sola terrarum gubernãtur, teq; particeps connubij socia regni regina Iuno, teq; Tritonia armipotens Gorgona, Pallas, Minerua, cæteriq; dij deæq; immortales, qui excellenti tumulo ciuitatis sedem Capitolij in saxo incolitis constitutã. Dionysius tradit Priscũ Tarquinium bello Sabino vouisse templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ, exæquasseq; Tarpeium collem in modum areæ ad id exigendum, sed nec fundamẽta eũ iecisse ereptum subita nece. Receptum est opus, ac prope absolutũ à Tarquinio Superbo: & ab humano capite in fundamentis reperto dictum est Capitolium. Erat verò iam ante conditum Capitolium in cliuo Florali sacellum Ioui, Iunoni & Mineruæ sacrum.* Capitolium

i Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est.] *Saturnũ Hesiodus, Euhemerus, & Diodorus cæli & terræ filiũ fuisse narrat, hominem impientissimũ, sed relatam ei gratiã à filio Ioue. Nã pulsus est ab eo, vt ipse patrem expulerat, & verũ effecit mimũ: Ab altero expectes, alteri quod feceris. hinc deus temporis est fictus, ideo dictus χρόνος, quasi χρήσεις. Cic. De nat. deorũ: Saturnũ autem esse voluerunt, qui deus cursum & cõuersionem spatiorum ac tẽporum cõtineret, qui Græcè idipsum nomen habet. χρόνος enim dicitur, qui est idem spatium tẽporis. Saturnus autem est appellatus, quòd saturaretur annis: ex se enim natos comedisse fingitur, quia cõsumit eas tẽporũ spatia, anniq; que præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autẽ à Ioue ne immoderatos cursus haberet, atque vt eum syderum vinculis alligaret.* Saturnus χρόνος

k Nam hoc quoque.] *Videlicet quòd Iuno sit terra. Hoc Varro libro 3. De lingua Latina, vbi Iunonem terram & tellurem esse dicit. Plutarchus quoque, sicut est in Præparatione Euangelica Eusebij Iunonem terram, & nuptialem viri ac fœminæ cõiunctionem interpretatur. Seruius Iouem ait, pro æthere & pro aere poni, Iunonem pro terra & aqua.*

Terra. Tellus

1 Atque in ipsa terra aliud terram.] *Terra est ipsum elementum. Tellus diminutiuũ esse putãt à terra: capiq; pro dea que terræ præsit, ideo ædes Telluris semper dicitur, non terræ, tametsi tellus quoque pro terra capitur præsertim à poetis. Tellus etiam dicta est Proserpina. & Tellumo Pluto, sicut etiam Aitor & Runsor, cui terrena omnis vis atque natura dedicata est, quemadmodum placet Ciceroni. ideo nonnulli Cereris filium Plutonem faciunt, sicut Diodorus refert libro 6. Eusebius in Præparatione Euangelica terræ partem vberem feracémq; dicit à Porphyrio in mystica theologia Cererem vocari: lapidosam verò, montosam, & parum fertilem Rheam, siue Opem: & alia de virtutum semine terræq; permulta Eusebius eodem lib. 3.*

m Eandem terram etiam.] *Nempe Rheam.*

n Sed etiã mater.] *Nã & Iuno est soror & cõiunx, & Ops mater.*

Ceres vnde dicta

o Eãdem terrã Cererem.] *Varro & Tullius ex Chrysippo Stoico Cererem terram esse docẽt à gerẽdo, quod fruges gerat: nisi quis malit ab antiquo verbo cereo, quod est creo Varroni. Est enim terra omnia rerum. Plato in Cratylo,* διὰ ταῦτα ὡς μήτηρ δημήτηρ κεκλῆσθαι. *Filia fuit Saturni & Opis, soror Vestæ & Iunonis. Has omnes fœminas, & sorores, & matrẽ terrã fuisse volunt. Sic etiã Vestã Ouid. 6. Fastorum:*

Vesta eadem est, & terra subest, subit ignis vtrique,
Significat sedem terra focusq; suam. *Et post:*
Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Hæc ex Orpheo, qui ait γῆ μήτηρ πάντων, δημήτηρ πλουτοδότειρα. *Quod congruit cum etymo Platonis, qui* ἑστίαν, *quæ est Vesta, quasi* ἐστίαν *interpretatur.*

p Cùm tamẽ sæpius Vestã nõ nisi ignem.] *Cic. De nat. deorum: Nam Vestæ nomen à Græcis: ea est enim quæ ab illis Hestia dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet: & in 2. De leg. Vestã quasi focũ vrbis, vt Græco nomine est appellata, quod nos propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus. Ouid. 6. Fastorum:*

Nec tu aliud Vestam, quàm viuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla vides.

Cumq; sit ignis, & dicatur virgo, ex vtraq; causa virgines sunt eius ministerio adhibitæ, & omnis virginitas sacra erat illi. Primũ quoniã virgini virgines cõueniẽtissimè cõgruerẽt: deinde quòd ignis nihil ex se gignat, vt neq; virgines: seruãdiq; ignẽ perpetuũ cælesti simulẽ mos est ab Aegyptiis natus, sicut Diodorus scribit, qui ad alias manauit gentes, Græcas & Barbaras, vt Athenis & Delphis Plutarcho & Straboni. In Prytaneo enim Athenis ignis seruabatur sempiternus: ex Ilio in Latiũ sunt trãslata sacra Vestæ, hinc Romam per Romulum:

lum: idcirco Iliaca Vesta toties ab scriptoribus nominatur. Vergilius:

Sic ait, & manibus vittas, Vestamq; potentem,
Æternumq; adytis effert penetralibus ignem.

Et fuerunt quidem Vestæ totidem tunc, quot curiæ, sicut Dionysius sentit. sed templum Vestæ publicæ Numa rex construxit anno ab Vrbe condita XL. vt Ouidius computat.

q Etiã Venerẽ dicere.] *Istud ex physica ratione. Physici nanq; sicut Macrobius testatur, terræ superius hemisphæriũ quod nos incolimus, Venerẽ dixere, inferius verò Proserpinã: atqui & hãc nostram terram Vestam nominãt. Plotinus terræ virtutem animamq;, quæ est ex Venere, Vestam appellat. Accedit huc quod cùm Vesta sit mundi ignis & fomentum à Venere, nihil videtur abesse à flamma grata & prolifica vniuersi: ideo & colitur Vesta publicè & priuatim, non tanquam sterilis, sed Venerea & aucl ifica: vt per eã tum domus, tũ etiam ciuitates populiq; nouis subinde fœturis æternum concelebrentur.*

r Quomodo ei ritè virgines.] *Grandis pœna, si qua Vestalium castè pudicitiam habuisset, sed post annos triginta exire licebat, & nubere.* *Vestalium*

s An veneres duæ sunt.] *Plato in Cõuiuio geminũ ponit Venerẽ. Cœlestẽ, quæ optimos sanctissimosq; excitaret amores: alterã inferio rẽ populare, qua in libidinẽ impellimur: illã sine matre antiquã cali filiã, hãc Iouis & Diones multo iunierẽ & πάνδημον, quasi vulgarẽ, & Venerẽ sanctã veteres omnis castitatis existimarũt suadentẽ, impudicitiæq;. Hinc apud Romanos cũ mulieres multæ in flagitiũ libidinis irruerent penè furẽtes, ex libris Sibyllinis simulachrũ Veneris Verticordiæ est consecratũ, quò facilius virginũ mulierumq; corda à libidine ad pudicitiã verterentur. Valer. lib. 8. & Ouid. 4. Fastorum.* *Veneres duæ* *Venus Verticordia.*

t Cui etiã Phœnices.] *Hoc de Cypriis narrat Iustin. lib. 22. Mos, inquit, erat Cypriis virgines ante nuptias statutis diebus dotalẽ pecuniã quæsituras in quæstũ ad littus maris mittere, pro reliqua pudicitia libamẽta Veneri soluturas: credo quòd ex instituto Veneris, quæ vt Lactãtius ex sacra historia refert, autor meretriciæ vitæ fuit, docuitq; Cyprias fœminas quæstũ vulgato corpore facere. Armeniis simile fere morẽ fuisse narrat Strabo. Idẽ scribit Herodot. de Lydis, qui Babylonios plebeios refert cùm rei familiaris angustia premũtur, solitos quæstus gratia filias suas populo prostituere. Phœnices multum coluisse Venerẽ tradũtur ppter Adonẽ, qui ibi est natꝰ, sacraq; Veneris cũ luctu celebrasse, vbi ipsa dea lugẽs inducitur, vt refert Macrobius. Simulachrũq; eius in mõte Libano fingitur capite obnupto, specie tristi, facẽ manu læua intra amiculũ sustinẽs. Lachrymæ visione* *Cypri virginũ mos*

Universidad de Deusto
Biblioteca

conspicientium manare creduntur: apud Eusebium quoq; in Euangelicæ præpar. ad hunc modum legitur. Quod verò maligni ad ista dæmones humanum genus intruserunt, quãuis per seipsum pateat, tamen indicio quoq; apertius videbis, si adulteria & fornicationes gẽtiliũ, quæ vsq; ad hunc diẽ in Heliopoli Phœnice multisq; aliis in locis peragũtur, in mentem tibi veniant: quasi enim primitias quasdã diis debitas turpissimas huiusmodi operationes in tẽplis offerũt. Hæc de Latino Eusebio, & exẽplari mẽdosissimo, nequis mihi fraudi oportere esse putet, si quando minus rectè Eusebij sentẽtiam explicuero. Prostituendi fœminas vulgò etiam fuit mos Augilarũ in Africa, nocte qua nuberent. Herodotus, Solinus, Mela. Sicæ in eadẽ terra tẽplo Veneris matronæ dotem quærebãt vulgato corpore. Valerius. Locrenses Instinum scribit bello pressos vouisse suas se filias festo Veneris prostituturos, si victores forent.

Mars v Ne filio Iunonis.] *An Marti, qui cum Venere cõcubuit, vnde natus est Harmonias. Mars verò Iunonis fuit filius, incerto patre, sine patre fingunt eũ natum. Quod possit de Marte intelligi, illud facit quod addit cooperatio Mineruæ: vterq; enim deus est belli: sed potius de Vulcano intellexerim Iouis & Iunonis filio: tametsi Iunonis solius filius dici soleat, ideo ἀπάτωρ nominatus: vt apud Theocritum, qui artem fabrilẽ in Lemno instituit, cuius vxor fuit Venus, quæ cũ Marte rem habuit. Esset ergo Vulcani nempe mariti iniuria, si vxor diceretur meretrix. Curruca enim non paruum est vitium.*

Vulcanus

Minerua x Cooperatio Mineruæ.] *Vulcanus enim & Minerua curant fulmen Iouis, ideo & interdum id iaculantur.*

Vergilius de Minerua:

Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem.

Quo loco Seruius grãmaticus ait tria solum esse numina possidentia fulminum iactus, Iouem, Vulcanum, & Mineruam: tametsi aliter Plinius libro secũdo, de disciplina Ethrusca & Romana. Curat verò Minerua ægidem Iouis: quod si quis altius vult philosophari, Iouis amictum inueniet, & sapientia Mineruæ, & igne follibusq; Vulcani fabrefactum: tegmen nãque capitis Iouis cùm igneum sit, tamen præsul operis Pallas ipsa texuit. Martianus in Nuptiis. An cooperator dicitur Mineruæ, quod ex ea genuerit Apollinem illum, in cuius tutela historici antiqui Athenas esse voluerũt. Cic. 3. De nat. deorum. Verùm illud simplicius, & ad sensum Augustini, vt puto, accommodatius, Vulcanum idcirco diti cooperarium Mineruæ, quod hæc sit dea artium, etiam earum in quibus vsus est manuum, quas Græci χειρωνακτας vocant. Ille verò deus instrumẽtorum, sine quibus hæ artes

tès non exercentur. Plutarchus De vtilitate inimici: Ignis artium omnium instrumentum est, si quis norit vti. Adde quòd Vulcanus quoque ipse artibus præesse existimatus est. Eusebius enim inquit, ex artibus alias Mineruæ, vt bellicas, alias Vulcano, vt omnes quæ per ignem fiunt, assignari solitas, Theodoritus in Græcis affectionibus Vulcanum à Græcis pro artibus vsurpatum scribit, quòd ignis adminiculo pleræq; omnes vtantur. Phurnutus artes omnes in potestate esse Mineruæ & Vulcani dicit, quòd illa sapientia est & acumen. Igne verò pleræq; artes sua exercent opera. Ideo & Homerus de artifice ait, ὃν περ πλεῖστοι δέδασκον κρὶ πάλλας Ἀθήνη: & quem Vulcanus docuit, quem casta Minerua.

De multis diis, quos doctores paganorum vnum eundémque Iouem esse defendunt. CAP. XI.

VOtquot libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserant: modò sit Iupiter [a] corporei huius mundi animus, qui vniuersam istam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis constructam atque compactam implet & mouet: modò inde suas partes sorori & fratribus cedat: modò sit æther vt aërem Iunonem subterfusam desuper amplectatur: modò totũ simul cum aëre sit ipse cælum, terrã verò tanquam cõiugem eandémq; matrem: [b] quia hoc in diuinis turpe nõ est, fœcundis imbribus & seminibus fœtet: modò autem ne sit necesse per cuncta discurrere, deus vnus de quo multi à poeta nobilissimo dictum putant:

[c] *Deum nanq; ire per omnes*
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum.

[a] Ipse in æthere sit Iupiter, ipse in aëre Iuno, ipse in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrotũ fornace Vulcanus, in syderibus sol, luna & stellæ: [c] in diuinantibus Apollo, [f] in merce Mercurius, [g] in Iano [h] initiator: in termino terminator, Saturnus in tẽpore, Mars & [i] Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, [k] Diana in syluis, Minerua in ingeniis. Ipse sit postremò etiam illa turba quasi plebeiorum deorum. Ipse præsit [l] nomine Liberi virorum feminibus, & nomine Liberæ fœminarum. Ipse sit [m] Diespiter, qui partum perducat ad diem. Ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum. [n] Ipse Lucina, quę à parturientibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus, excipiés eos sinu terræ, & vocetur Opis. Ipse in vagitu os aperiat,

& vocetur deus [o] Vaticanus. Ipse leuet de terra, & vocetur dea Leuana. Ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascẽtibus canũt, & vocantur [p] Carmentes Præsit fortuitis, vocetúrque Fortuna. [q] In diua Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. [r] In diua Potina potionem ministret. In diua [s] Educa escam præbeat. De pauore infantum Pauentia nuncupetur: de spe quæ venit [t] Venilia: de voluptate Volupia: de actu Agenoria: de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur. Strenua dea sit, strenuum faciendo. Numeria quæ numerare doceat: [u] Camœna, quæ canere. [x] Ipse sit & deus Consus, præbendo consilia, & dea [y] Sentia, sententias inspirando. [z] Ipse dea Iuuentas, quæ [a] post prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipse sit Fortuna barbata, [b] quæ adultos barba induit, quos honorare voluerit: vt hoc qualecunque numen saltem masculum deum, vel à barba barbatum, sicut à nodis Nodotum, vel certe non Fortunam, sed quia barbas habet, Fortunium nominarent. Ipse in Iugatino deo coniuges iungat, & cùm virgini rexori zona soluitur, ipse inuocetur, & dea Virginẽsis vocetur. [c] Ipse sit Mutinus, qui est apud Græcos Priapus, si non pudet. Hæc omnia quæ dixi, & quæcunq; non dixi, nõ enim omnia dicenda arbitratus sum, hi omnes dij deæque sit vnus Iuppiter: siue sint, vt quidã volunt, omnia ista partes eius, siue virtutes eius, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mũdi animum, quæ sententia velut magnorum multorúmque doctorum est. Hæc si ita sint, quod quale sit, nondum interim quæro, quid perderent, si vnum deum colerent prudentiore compendio? Quid enim eius cõtemneretur, cum ipse coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermissæ siue neglectę partes eius irascerentur: non ergo vt volunt, [d] velut vnius animantis hæc tota vita est, quę omnes simul cõtinet deos, quasi suas virtutes, vel membra, vel partes: sed suã quæque pars habet vitam à cæteris separatam, si præter alteram irasci altera potest: & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes simul, id est, totũ ipsum Iouem potuisse offendi, si partes eius non etiam singillatim minutatimque colerentur, stultè dicitur. Nulla quippe earum prętermitteretur, cùm ipse vnus qui haberet omnia, coleretur. Nam vt alia omittam, quæ sunt innumerabilia, cùm dicunt omnia sydera partes Iouis esse, & omnia

omnia viuere atque rationales animas habere, & ideo sine controuersia deos esse, non vident, quàm multos non colant, quàm multis ædes non construant, aras nõ statuant: quas tamen paucissimis syderum statuendas esse putauerunt, & singillatim sacrificauere. Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non meruunt paucis placatis, toto cælo irato viuere. Si autem stellas omnes ideo colũt, quia in Ioue sunt, quem colunt, isto compendio possent in illo vno omnibus supplicare. Sic enim nemo iraseeretur, cum in illo vno omnibus supplicaretur: nemo contemneretur, potius quàm cultis quibusdam iusta irascendi causa illis, qui prætermissi essent, multo numerosioribus præberetur: præsertim cum eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

L. VIVES.

a Corporei huius mundi animus.] *Hoc Thales Milesius, & Democritus. Stoici verò cum Platone deum quidem mundum esse dicunt, sed non vtentem mundo pro corpore: mundũ ipsum deum esse, habereque & mentem & animũ, sed alium quàm ipse sit deus. Veterum plerique Solem mundi animum, mentémque nominarunt: velut Cicero & Plinius, Homerum secuti. Phurnutus inquit, quemadmodum nos ab anima administremur ac regamur, ita mundum animam habere se continentem qui Iupiter dicatur.* Iupiter

b Quia hoc in diuinis turpe non est.] *Hesiodus in Theogonia scribit, Terram peperisse Cælum, hinc concubuisse cum Cælo ipso, & ex eo genuisse liberos vndecim, inter quos fuit Saturnus.*

c Deum nanque ire per omnes.] *Multi veterum existimabant deum esse vim per vniuersum fusam.*

d Ipse in æthere.] *Deum vnum esse, qui melius ex gentibus sapiebat, arbitrabantur: eúmque pro variis virtutibus rationibúsque variè nuncupari. Sic Aristoteles in libello De mundo, Orpheum citans: sic Plutarchus in Dogmatis philosophorum. Macrobius deos omnes vult esse vnum Solem: idq; fusse connititur ostendere in Saturnalibus.*

e In diuinantibus Apollo.] *Cùm putarent hunc esse Solem: id est mundi oculum, facilè eum & videre & nosse omnia, quæ iam essent, quæq; fuissent, & quæ futura essent, credebant. Idcirco passim cõsulebatur, responsitabátq;, cum multis in aliis locis, tum præcipue in Delphis Phocicis, Diodoro autore in Vita Philippi, cuius originem talem fuisse refert: Eo in loco, quo templi adytum Delphis fuit, specus erat recessu magno & obscuro: ad quem capra cùm pascens ascendisset, affla-* Apol la

ta est subterraneo illo spiritu, exultareq; modo insueto cœpit. Quod admiratus pastor, cùm & ipse ad ostium specus venisset, correptus est furore, cœpitque futura quædam prædicere. Hoc & alij tentarunt, sed efficaciores fuisse eodem modo. Res huc est progressa, vt qui futura vellet cognoscere, adduceret qui capite in antrum immisso, vaticinantem consuleret. Quod cùm nec sine periculo fieret, nec etiam sine exitio multorum, Delphici templum ibi erexerunt Deo vati Apollini: statuerúntq; ibi virginem, quæ in machina consistens, tuto posset afflari diuino spiritu, responsaque consulentibus reddere: quam machinam, de tripode nomine, tripodem nominarunt, quasi trium pedum, eadem forma postea ænei tripodes. Sacerdos Pythia dicebatur, quæ initio virgo fuit Dianæ similis. Postea violata Pythia quadam ab Echecrate, Delphici mulierem non minorem natu annis quinquaginta Pythiam statuerunt, reiectis in perpetuum virginibus: modo illa virginali veretur cultu, ne in totum mos vetus interiret. Hæc ex illo penè verbum. Pythia

f In merce Mercurius.] *Hic præesse sermoni est creditus, deus est factus omnium conuentionum contractuumq; nostrorum: quoniam hæc omnia per sermonem transiguntur. Maiis Idibus mercatorum erat festum, quòd eo die Mercurij ædes esset dedicata. A Græcis ἀγοραῖος dicitur, hoc est forensis: statuaq; illi in foro multis ciuitatibus erigitur. Plautus in principio Amphitryonis hæc dei eius officia verbis aliquot explicat: & nos de hoc alibi.* Mercurius

g In Iano.] *Quod vetustissimus hic esset omnium deorum, ideo initiis præesse creditus est. Regnauit enim in Latio Saturni tempore. Antiquissimum chaos sunt qui putent eum esse, sicut Ouidius & Festus, qui inde Ianum dictum autumat inuersis literis. Cicero ab eundo. De nat. deorum, vnde etiam ianuæ. Cornificius scribit à Cicerone Ianum, sed Eanum esse nominatum: vnde & Ianiculus mons Romæ, siue, vt quidam dicunt, quòd ibi sit sepultus Ianus: siue, vt alij, quòd per eum populus Rom. transiret in agrum Hetruscum. Bifrons pingitur, quòd non solùm initiis, sed extremis esset præfectus. De hoc Macrobius primo Satur. & Ouidius primo Fastorum, multa & nos alibi.* Ianus

h Initiator.] *Non ab initiando, id est, sacris imbuendo, sed incipiendo. Ideo in aliis melius legitur, ianitor.*

i Bellona.] *A bellis, ideo olim Duellona, sicut duella bella. Pollux putatur esse, quæ bellis præest. Græci hanc ἐνυὼ vocant, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνυοῦς φοβερὸν καὶ θεὰς καὶ πολεμικὸς, vt inquit Hesychius. Homerus hanc πολεμιστὴν nominat, vt Martem: & recentes poetæ matrem Martis esse dicunt. Ideo ἐνυάλιον vocant à matre. ἐνυὼ dicitur, quòd* Bellona

ἐνυὼ τὸ δεινὸν καὶ ἀλκὴν τοῖς μαχομένοις. ἢ κατ' ὄνομα μόνον, ὅτι τὸ ἄκινητον ἐνεὸν καὶ ἀκίνητον ἔνυον. *Vel à furore immittendo bellantibus, vel quòd minimè sit mitis. Huius templum in noua regione vrbis. & ante hoc columna, vnde hasta mittitur signum belli inferendi. Ouid.*

k Diana in sylvis.] *Luna pleraque nomina habebat: dicebatur enim Lucina, & Proserpina, & Hecate, & Diana: hæc erat quæ in sylvis configendis feris intenta virgo fingebatur, cum arcu & pharetra. Ideo Æneas cùm matrem vidisset venatricis cultu, Phœbi sororem esse existimauit. 1. Aeneid. Memini me, nescio apud quem, distichum hoc legere, non absurdum de Luna:* Diana

Terret, lustrat, agit, Proserpina, Luna, Diana,
Ima, superna, feras, sceptro, fulgore, sagitta.

Prudentius libro priore contra Symmachum:

Terq; suas eadem variare figuras.
Denique cùm luna est, sublustri splendet amictu.
Cùm succincta iacit calamos, Latonia virgo est.
Cùm subnixa sedet solio, Plutonea coniunx,
Imperitat Furiis, & dictat iura Megeræ.

l Nomine Liberi virorum seminibus.] *Cic. 2. De nat. deorum. Cerere natos Liberum & Liberam dicit esse. Fratres coniugesq;, Solem & Lunam putant esse multi: in quorum potestate sint vires generandi, sub Libero virorum, ideo illi & salaces Satyri sunt comites, & in eius templo feriisq; colitur Priapus: sub Libera vis fœminarum luce Lunæ fœminea.*

m Diespiter.] *Quasi dios pater. nam dios est Iupiter, vel diei pater, vt Varro interpretatur.* Diespiter

n Ipsa Lucina.] *Hanc Lunam esse siue Dianam & Iunonem scribit Cicero. Terentius in Andria, Glycerium parturientem inuocare Iunonis Lucinæ opem fa it: Iuno, inquit, Lucina fer opẽ: serua me obsecro. Sic & Iuno Opigena, quòd ferre opem in partu laborãtibus crederetur, est culta Romæ à matronis. Festus. Timæus historicus propterea, qua nocte Alexander Macedo est natus, deflagrasse Dianæ Ephesiæ templum tradit, quòd Diana parturienti Olympiadi deesse noluerit. ideo à templo suo aberat procul Pellam profecta. Ilythiam quoque colebant Romani in hunc vsum. Pausanias Parcam esse dicit Ilythiam, fuisseq; quæ ex Hyperboreis Delum venerit, sitq; parienti Latonæ obstetricata. Ideo in Attica terra inter deas γενεθλίδας collocaretur, quæ Geneſi præessent. Simulachrum ante illas poni solebat poplitibus flexis, quòd sic enixa esset filia Naupliſ, ex quo more facti sunt illi Nixidi tres in Capitolio ante cellã Minervæ, quos M.* Lucina Ilythia

Attil

Attilius Glabrio victo Antiocho Romam transtulit, quibus matronæ supplicabant, velut præsidentibus parientium nixibus. Erant enim simulachra genibus innixa.

o Vagitanus.] *Vaticanus potius.*

Carmentes

p Carmentes.] *Hanc prius Nicostratam esse dictam ferunt Pallantei Archadum regis filiam, quæ ex Mercurio Euandrum genuit, quæ furore concitata fata mortalibus caneret: ideo Græcè Thespiodos dicta. Latinè Carmentem, vt Dionysius ex Romanis originibus scribit. & Ouid. 1. Fast. de ea:*

Ipsa mone quæ nomen habes de carmine dictum. *Et post:*
Quæ simul æthereos animo conceperat ignes,
Ore dabat pleno carmine vera dei.

Erat & porta Carmentalis Romæ, quæ postea Scelerata dicta est, & prope eam ara in Capitolio, vbi ipsa habitauit. Erat & Carmenæ quæ primæ scirent hominem natum apud Varronem, canerentq; illi venturæ: vnde illa Nicostrata putatur Carmenta nominata. Sunt Camenæ quoq; nuncupatæ, & elisos, Camenæ: & qui eas colerent, vates ab earum vaticiniis appellati. Erant & Faunus & Fauna fratres, quorum ille canebat fata viris, hæc fœminis.

Rumina

q In diua Rumina.] *Rumina dea mammarum: quoniam Romani mamma antiquo verbo. Plinius & Festus. Vnde ficus Ruminalis, quòd sub ea arbore lupa mammam dedit Romulo & Remo. Huic olim lac libabatur, lacte aspergebantur hostiæ.*

Educa. Potica

r In diua Potina.] *Donatus Educam & Poticam has deas nominat. Sic enim in Phormionem Terentij ait: Apud Varronem legimus initiari pueros Educæ & Poticæ & Cubæ, diuis edendi & potandi & cubandi, vt primum à lacte & à cunis transferuntur. Quod Vergilius:*

Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Hoc annotauit Probus, hæc Donatus.

s Edulica.] *Lego Educa, & sic est in antiquis codicibus.*

Venilia

t Venilia.] *Verg. Veniliam matrem esse dicit Turni, sororem Amatæ Latini regis vxoris. Varro Veniliam dictam esse ait à veniendo & vento secundo, qualem qui nactus est in mari, gaudet, sicut inquit Plautus.*

Camœna

v Camœna.] *Seruius Camœnas musas esse dicit à cantu. Festus ait sic dictas, quod castæ mentis sint præsides. Aedes Camœnarum Romæ fuit ad portam Capenam, in prima regione. Camœnæ, Latinæ.*

Musæ

idem est quod Musæ Græcè. Nec solum cantibus præsunt, sed humanitati omni & doctrinæ: sicut Cic. interpretatur 5. Tusc. quæst. Plato in Cratyl. πας δὲ μουσικὴ τὸ ὅλον περὶ τὸ μανθάνειν ἐστὶ καὶ τὸ φιλομαθὲς ἅπαν καλεῖν

τῆς ζητήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπονόμασεν. *ab inquirendo dicuntur Musæ, & à philosophia.*

Consus

x Ipse sit & deus Consus.] *Hunc Liuius, Dionys. & Plut. Neptuni equestrem esse dicunt, cui sit templum ædificatum ab Arcadibus ante Romulum & Remum, præsséque consiliis. Idcirco velut rem arcanã eius aram toto anno sub terra occultari in Circo maximo. Consualibus solum proferri. eius dei consilio vsum ferunt Romulum in rapiendis Sabinis. Græci ἱππίου ποσειδῶνα vocant, quod è terra tridenti percussa eduxerit equum. Fabulosè id quidem, sed re vera, quòd equos domare instituerit, & conuertere in hominum vsus.*

y Sentia.] *Fauna Fauni regis soror & vxor, Pici filia, Senta est dicta, & Fatua: hoc à fando, quod eius ope farentur infantes. Forsan & Senta est nominata, quòd quæ sentiret quis, ea faretur. Sed nos remittamus, vt alias hoc libro permultas, in medio reliquimus: coniecturæ enim parum nobis placent.*

z Ipsa dea Iuuentas.] *De hac paulum pòst.*

Prætexta

a Post prætextam.] *Prætexta vestis erat dignitatis magistratúsque, quæ ab Hetruscis Romam manauit: nec pueri solebant ea vti ante filium Tarquinij Prisci regis, qui cùm puerili ætate fortiter fecisset in bello, bulla aurea & prætexta est publicè à parente donatus. Prætexta deinceps mansit ingenuis pueris: bulla quoque iis, quorum parentes curulem magistratum gessissent. Macrobius: Deponebant pueri quartodecimo anno prætextam, & sumebant togam virilem. Latum clauum quoque senatorum filij, quem induisse tunc Augustum Tranquillus est autor. Latus clauus autem, non toga est, sed tunica purpurea.*

Latus clauus

b Quæ adultos barba induit.] *Veteres Apollini sacrabant suarum barbarum primitias, cùm primum ex Ephebis tonderentur. Sic Theseus Delum est profectus, vt id faceret. Plutarchus.*

Mutinus

c Ipse sit Motunus vel Tutinus.] *Locus non videtur carere mendo. In veteribus est: Mutunus vel Tutunus. & puto alterum scripsisse. Augustinum, non vtrunque, Motunum & Tutunum: sed adiectum alterum à librario, & ex libris inde exscriptis inoleuisse hanc lectionem. Certè ipse libro 6. vbi de diis, qui ituris ad thorum nuptialem coniugibus aderant, pro his duobus vnum Priapum nominat. Non dubito quin sit legendum Mutinus, vt est apud Lactantium: tametsi non desunt codices Lactantiani, qui Futinus habeant. Sed Mutinus videtur dictus, quòd efficiat vt maritus magis, & virgo minus moueatur.*

d Veluti vnius animantis.] *Sic Plato, Cicero, & Stoici mundum*

dum animal vnum esse dicunt: & vnam vitam viuere, vt hominem vnum.

De opinione eorum, qui deum animam mundi, & mundum corpus dei esse putauerunt.

CAP. XII.

QVid illud? Nónne debet mouere acutos homines, vel qualescunque homines? Non enim ad hoc ingenij opus est excellentia, vt deposito studio contentionis attendant, si mundi animus deus est, eíque animo mũdus vt corpus est, vt sit vnum animal constans ex animo & corpore: atque iste Deus est sinus [a] quidam naturæ, in seipso continens omnia: [b] vt ex ipsius anima, qua viuificatur tota ista moles, vitæ atque animæ cunctorum viuentium [c] pro cuiusque nascentis sorte sumantur, nihil omnino remanere posse, quod non sit pars Dei. Quod si ita est, quis nõ videat quanta impietas & irreligiositas cõsequatur: vt quod calcauerit quisque, partem Dei calcet: & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitantibus: dici autem sine verecundia non possunt.

L. VIVES.

a SInus quidã naturæ.] *Alibi: Sinu quodam naturæ. Sic Lucanus:*

Placido natura receptat
Cuncta sinu.

b Vt ex ipsius anima qua viuificatur.] *Sententia Pythagorica, quam expressit Verg. 6. Aeneidos:*

Principio cælum & terras campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit: totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitaq; volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore Pontus.
Igneus est illis vigor, & cælestis origo.

Et in quarto Georgicòn:

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem diuinæ mentis, & haustus
Aethereos dixere. deum namque ire per omnes
Terrasq; tractúsque maris, cælúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quenque sibi tenues nascentem arcessere vitas,
Scilicet huc reddi, deinde ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viua volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cælo.

c Pro cuiusque nascentis sorte.] *Alia plus, alia minus. vt quodque enim proximum illi est, ita plurimum recipit: vt longissimum, ita minimum. Hoc & alij plerique aiunt, & Aristoteles libro De mundo.*

De his qui sola rationalia animantia partes esse vnius Dei asserunt CAP. XIII.

SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse cõtendunt: non video quidem si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab eius partibus seperãt? Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animante, id est, homine, quid infelicius credi potest, quàm Dei partem vapulare, cùm puer vapulat? Iam verò partes Dei fieri lasciuas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi qui prorsus insaniat? Postremò quid iracscitur eis, à quibus non colitur, cùm à suis partibus non colatur? Restat ergo vt dicãt omnes deos suas habere vitas, sibi quenque viuere: nullum eorum esse partem cuiusquam, sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt: quia tam multi sunt, vt omnes non possint. Quorum Iupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum, vel constituisse, vel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuisse aggredi credant, cùm omnes occupati sint officiis & operibus propriis, ne alter irruat in alterius? A rege igitur deorum, regnum hominum potuit & propagari & augeri?

Augmenta regnorum Ioui incongruenter asscribi, cùm si, vt volunt, dea est victoria, ipsa huic negotio sola sufficeret. CAP. XIIII.

HIc primùm quæro, cur non etiam ipsum regnũ Deus aliquis est? Cur enim non etiam ita sit, si [a] Victoria dea est? Aut quid ipso Ioue in hac causa opus est, si Victoria faueat, sitque propitia: & semper eat ad illos, quos vult esse victores? Hac dea fauente & propitia, etiam Ioue vacante, vel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? quæ regna non cederent? [b] An fortè displicet bonis iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullámque iniuriam facientes, ad dilatandum regnum bello

spont

spontaneo prouocare? Planè sic ita sentiunt, approbo & laudo.

L. VIVES.

Victoria.

a VIctoria dea.] *Erat ædicula Victoriæ ad forum Romæ à Catone seniore dicata. Erat & Victoriæ ædes propè ædiculam, quam ædem M. Posthumius Megellus ædilis curulis ex multatitia pecunia faciundam curarat. Consul cum M. Attilio Regulo bello Samnitico dedicauit: huic L. Sylla bellis ciuilibus victor ludos instituit, Asconius Pædianus. Meminit & Cicero prima Act. in Verrem. Victoriam Hesiodus filiam dicit Stygis & Pallantis. Fratres Victoriæ sunt Zelus, Potentia, Vis, quæ semper Iouis regis assident, nec sine illis imperium est vel Iouis, vel cuiquam principi vllum.*

b An fortè non displicet.] *Legendum sine negatione: An fortè displicet: hoc exigit sensus, & sic habent antiqui libri.*

An congruat bonis latius velle regnare. CAP. XV.

VIdeant ergo ne forte non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum, cum quibus iusta bella gesta sunt, regnum adiuuit, vt cresceret: quod vtique paruum esset, si quies & iustitia finitimorum contra se bellum geri nulla prouocaret iniuria: ac fœlicioribus sic rebus humanis omnia regna parua essent, concordi vicinitate lætantia. Et ita essent in mundo regna plurima gentium, vt sunt in vrbe domus plurimæ ciuium. Proinde belligerare, & perdomitis gẽtibus dilatare regnum, malis videtur fœlicitas, bonis necessitas. Sed quia peius esset, vt iniuriosi iustioribus dominarentur, ideo non incõgrue dicitur etiam ista fœlicitas. Sed proculdubio fœlicitas maior est vicinum bonum habere concordem, quàm vicinum malum subiugare bellantẽ. Mala vota sunt, optare habere quem oderis, vel quem timeas, vt possit esse quem vincas. Si ergo iusta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerunt, nunquid tanquam aliqua dea colenda est eis iniquitas aliena? Multum enim ad istam latitudinem imperij eam cooperatam videmus, quæ faciebat iniuriosos, vt essent, cũ quibus iusta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non sit, vel externarum gentium, si Pauor, & Pallor, & Febris dij Romani esse meruerunt? His igitur duabus, id est, aliena iniquitate, & dea Victoria dum bellorum causas iniquitas excitat, Victoria eadem bella fœliciter terminat, etiam feriato Ioue creuit imperium. Quas enim hic partes Iupiter

Iupiter haberet, cùm ea, quæ possent beneficia eius putari, dij habentur, dij vocantur, dij coluntur: ipsi pro suis partibus inuocantur? Haberet hic etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa victoria. c Aut si regnum munus est Iouis, cur non & victoria munus eius habeatur? Quod profectò haberetur, si non lapis in Capitolio, sed verus rex regum & dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

L. VIVES.

a AVt si regnum munus est Iouis.] *Sic Homerus frequenter.*

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.

CAP. XVI.

MIror autem plurimum, quòd cùm deos singulos singulis rebus, & penè singulis motibus attribuerent, vocauerunt deam Ageroniam, quæ ad agendum excitaret: a deam Stimulam, quæ ad agendum vltra modum stimularet: b deam Murciam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominem, c vt ait Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuosum: deam Strenuam, quæ faceret strenuum: his omnibus diis & deabus publica sacra facere sui ceperunt. d Quietem verò appellantes, quæ faceret quietem, cum ædem haberet extra portam Collinam, publicè illam sui cipere noluerunt. Vtrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita significatum est, quòd qui illam turbam colere perseuerarent: non planè deorum, sed dæmoniorum eum Quietem habere non posse: ad quam vocat verus medicus, dicens: Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris.

L. VIVES.

a DEam Stimulam.] *An hæc est Horta, quæ in humanis cùm Stimula esset, Herfilia dicta est, vxor Romuli, quam ab hortando & incitando nominatam ait Labeo: cuius ædes nunquam claudebatur, quòd semper aliquid præclari fieri hortaretur, nec cessandum suaderet, quæ postea vocata est Hora prouidentiæ dea, quæ negligentes socordesque esse non pateretur: nominatámque Labeo existimat etiam hac appellatione ab hortando & incitando, Græca voce παρὰ τὸ ὁρμᾶν. Plutarchus. Meminerunt huius deæ Ouidius, Gellius, & alij.*

Murciæ

b Deam Murciam.] *Non pigebit Hermolai Barbari verba subiicere, ex Annotationibus in Plinium libro decimoquinto. Plinius eo loco sic inquit: Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quã nunc Myrtiam vocant. Hermolaus: Lego Veneri Myrteæ, quam nunc Murciam vocant. ex Festo, Liuio, Plutarcho, Varrone, Cornelio Nepote De viris illustribus. Nam Murcea dea socordiæ est, vt Strenua, Agenoriæ Stimula industriæ. Pomponius & Augustinus autores. Nam tum metas Murcias, Apuleius libro sexto dixit, Veneri dicatas intellexit. Quidam montem Auentinũ ideo Murcium vocari tradũt, quòd è lapidibus velut muro constructus: non à dea Murcia, nec à Figulinis. Ammianus quosdam solitos in Italia vitandæ gratia militiæ pollicem præcidere, Murcos vernacula voce nominatos. Plautus: Murcidus, inquit, homo, pro inerti & languido. Tantum Hermolaus auter nostræ ætatis diligentissimus. Ergo in Festo cùm dicit Murceæ deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui antè Murcus vocabatur: emendatius legetur, Murciæ deæ, Liuius lib. j. Tum quoque multis millibus Latinorũ in ciuitate acceptis, quibus vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ sedes. Et Plutarchus in Problematis, quam modo Murciam Venerem, olim Myrteam vocabant.*

c Vt ait Pomponius.] *Hermolaus, Beroald. & alij cõplures hanc Pomp de hac ipsa re testẽ adducũt. Nec sat explicant, quis Pomp fuerit multi, etiam qui scripserint, an Atticus, an L. Pomp. Attelanarum scriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerũt circa Cicer. an qui post Cicer fuere, Pomponius Mela, an Iulius Pomponius Tragicus, cuius Quintilianus meminit: an iuris consultus.*

d Quietem verò appellantes.] *Ego coniectura ducor, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse. Quietalis enim dictus est ab antiquis Orchus, ideo extra vrbem Quies est culta. Fanum Quietis erat via Labicana. Liuius libro quarto.*

An si Iouis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit existimari. CAP. XVII.

AN fortè dicũt, quod deam Victoriam Iupiter mittat, atque illi tanquam regi deorũ obtemperans, ad quos iusserit, veniat, & in eorum parte consistat? Hoc verè dicitur, non de illo Ioue, quem deorum regem pro sua opinione confingunt, sed de illo vero rege seculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed angelum suum, & faciat vincere quem voluerit, cuius consilium occultum esse potest, iniquum esse non potest. Nam si victoria dea est, cur non deus est, & triumphus, & victoriæ iungitur vel

vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinari sunt, qualia si poetæ fingerent, atque à nobis exagitaretur: responderent isti, ridenda esse figmenta poetarum, non veris attribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poetas legebant, sed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei vni tantummodo supplicarent. b Non enim si quò misisset victoriã, si ea dea sub illo rege est, possit vel audeat ei resistere, & suam potius facere voluntatem.

L. VIVES.

a EXaggerarentur.] *Legendum exagitarentur.*

b NOn enim se misisset victoria.] *Sic in veteribus: Non enim quò misisset victoriam, si dea est, & sub illo rege est, posset ei audere resistere, & suam potius facere voluntatem. Et Porphyrius in Ratione naturali deorum, Iouem scribit fingi solitum sceptrum tenentem læua, dextra verò modò Aquilam, modò Victoriam. Illud quoniam ceterorum deorum dominus, vt auium Aquila, Victoriam autem quoniam illi vniuersa subiecta sunt. Vel, vt Phurnutus interpretatur, quoniam nihil est à quo possit vinci.*

Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerint.

CAP. XVIII.

QVid quod & Fœlicitas dea est? ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt: ipsa ergo sola coleretur? Vbi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est fœlicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: fœlicitas autem si mala fuerit, fœlicitas non erit. Certè omnes deos vtriusque sexus, si & sexus habent, non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philosophi, hoc excellentes reipub. populorúmque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An fortè quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem repente conuertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot sunt homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alij plurimi simul, hoc est, vno tempore malæ fortunæ, nunquid si ipsa esset, simul & bona esset & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo fœlicitas, cur adhibentur diuersa nomina? Sed & hoc ferendũ est. Solet enim & vna res diuersis nominibus appellari. b Quid diuersæ ædes, quid

diuersæ aræ, diuersa sacra? Est causa, inquiunt, quia Fœlicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis. Fortuna verò quæ dicitur bona, [c]sine vllo examine meritorum fortuita accidit hominibus & bonis & malis, vnde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine vllo iudicio venit & ad bonos & ad malos? Vt quid autem colitur, [d]quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, vt suos cultores plerunque prætereat, & suis contemptoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores eius, vt ab illa videantur, & amentur: iam merita sequitur, non fortuitu venit. Vbi est ergo definitio illa fortunæ? Vbi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem suos cultores discernit vt prosit, fortuna nõ est. [e]An & ipsam, quò voluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipse solus. Non enim potest ei iubenti, & eam quò voluerit, mittenti fortuna resistere. Aut certè ipsam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Fœlicitas inuitari.

L. VIVES.

a Quid quod & Fœlicitas dea.] *Aedis huiusce deæ meminit aliquoties Plinius. Simulachrum eius Archesilao plasta locatum est à L. Lucullo sestertiis lx. Plinius lib. 35.*

Fortunæ mulctæ

b Quid diuersæ ædes.] *Aedes malæ Fortunæ & detestatæ in Exquiliis. Aedes Fortunæ fortis in ripa Tiberina. Equestris iuxta theatrũ. Erat & templũ Fortunæ paruæ, & aliud virginis Fortunæ, aliud Primigeniæ, aliud Obsequentis ad Capenã, & Priuatæ, & Fiscatæ, & Publicæ, & Virilis, & Conuertẽtis in Palatio, & Benestorantis, & Auertentis, & Blandæ & Dubiæ in Auẽtino, & Mãmosæ in duodecima regione, & Barbatæ, & Muliebris: quibus omnibus principium dedit Seruius Tullius, quòd ab ea ex seruo in regnum esset euectus, tum etiam prospiciens eam occasionibus rerum plurimum habere in vtranque partẽ momenti: sicut Plutrachus inquit in Problematis, omniq; in re humana dominari.*

c Sine vllo examine.] *Saltẽ nobis cognito: ideo causas nõ habere dicitur, quod eæ à nobis ignorantur: sicut Aristoteles, & Platonici. Speusippus motũ ab occulto in occultũ fortunam esse finit. De hac plura Aristoteles secundo libro Physicæ auscultationis, & libello De bona fortuna, qui pars est moralium voluminum.*

d Quæ ita cæca est.] *Aristophanes hoc falsè in Pluto, qui est opũ deus: quod argumentum transtulit Lucianus in suum* [illegible]

e An & ipsam quò voluerit.] *Sic Aristophanes, qui dicit Plutũ, cùm*

cùm mittitur à Ioue ad bonos, claudũ esse: cùm ad malos, celerrimum.

De Fortuna muliebri. CAP. XIX.

Tantum sanè huic, velut numini tribuũt, quam fortunam vocãt, [a]vt simulachrũ eius quod à matronis dedicatum est & appellatũ Fortuna muliebris, etiã locutum esse memoriæ commẽdarint: atque dixisse nõ semel, sed [b]bis: quòd eam ritè matronæ dedicauerint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiã sic difficile est fallere, quorũ artes atque versutias hinc potius isti aduertere debuerũt, quod illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, nõ quæ meritis venit. Fuit enim fortuna loquax, & muta fœlicitas, & ad quid aliud, nisi vt homines rectè viuere non curarent, conciliata sibi fortuna, quæ illos sine vllis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè si fortuna loquitur, nõ saltem muliebris, [c]sed virilis potius loquetur, [d]vt non ipsæ, quæ simulachrum dedicauerunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

L. VIVES.

a Vt simulachrum eius quod à matronis.] *Anno post libertatem partam decimooctauo, cùm Martius Coriolanus exul bellum intulisset patriæ, nec armis repelli posset, nec precibus flecti, La brymis mulierũ flexus est, templúmque exstructum Fortunæ muliebri, via Latina ad quartum miliarium ab vrbe, quod cùm dicaretur, locuta est imago. Prius sic: Ritè me matronæ vidistis, ritéque dedicastis. Liuius, & Valerius, & Plutarchus autores. Lactantius uero lib. 2. Fortunam muliebrem denunciasse periculum scribit, hoc uti haud dubie, quod posterius locuta est. Huius fortunæ signum nefas est attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit. Festus.* *Fortuna muliebris*

b Propter quod eam ritè.] *Propter, superfluit, ideo expungendũ.*

c Sed virilis potius.] *Cuius templum in ripa Tiberina, festum Kalen. April. Ouidius quarto Fastorum.*

d Vt non ipsæ quæ simulachrum.] *Maior enim viris fides habetur, quàm mulieribus.*

De virtute & fide, quas pagani templis & sacris honorauerunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis diuinitas tribuebatur. CAP. XX.

Virtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum Dei, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba vanescet.

Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi seipsum facit. Vnde autem sciunt illi quid sit Fides, cuius primum & maximum officium est, vt in verum credatur Deum? Sed cur non sufficerat Virtus? Nónne ibi est & Fides? [b] Quandoquidem virtutē in quatuor species distribuendam esse viderunt: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ, species suas habent, [c] in partibus iustitiæ fides est: maximúmque locum apud nos habet, quicunque scimus quid sit, quòd iustus ex fide viuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tam multis deabus iniuriam fecerunt, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur Temperantia dea esse non meruit, cùm eius nomine [d] nonnulli Romani principes non paruam gloriam comparârint? Cur denique Fortitudo dea non est, [e] quæ affuit Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas: [f] quæ affuit Curtio, cùm se pro patria in abruptam terrā præcipitem dedit: [g] quæ affuit Decio patri, [h] & Decio filio, cùm pro exercitu se vouerunt? [i] Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, vnde modò non agitur? Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & vnus Deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa vna virtute & fides est, [k] & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altária meruerunt. Has deas non veritas, sed vanitas fecit.

L. VIVES.

[a] VIrtutem quoque deam.] *Virtuti ædem vouerat M. Marcellus in Gallia primo suo consulatu. Eam filius eius dicauit ad portam Capenam. Liuius lib. xxix. Alteram C. Marius exstruxit Virtutis & Honoris submissiorē aliis, ne si forte publicis auspiciis officeret, augures eam demoliri iuberent. Cicero ij. De leg. Colunto illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mētem, virtutem, pietatem, fidem. Fidei ædes in Capitolio fuit, Plinius lib. xxxv. & Cic. iij. Offic. vicinam eam Ioui in Capitolio, iusiurandumq; eius dicit esse ex Ennio & Catone in ij. De nat. deorum. Fidem ab Attilio Calatino consecratam scribit: Festus verò ante Romulum & Remum consecratam ab Aenea in Palatio Fidem refert ex Agathocle, nisi sit mendum in loco Ciceronis. Sic enim legitur: Vt fides, vt mens, quas in Capitolio* Fides

tolio dedicatas videmus: proximè à M. Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat Fides cōsecrata. At Liuius libro 23. Interea duumuiri creati sunt, Q. Fabius Maximus, & Attilius Crassus ædibus dedicandis: Menti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est cauali vno discreta. Ita fieri potest, vt Ciceronis verba sint intelligenda ad hunc modum: Mentem esse cōsecratam proximè à M. Aemilio Scauro, cùm iam antè fuisset ab Attilio consecrata. Dionysius & Plutarchus Fidem à Numa esse sacratam referunt, statutúmque maximum iusiurandum. Mens dea.

[b] Quādoquidem virtutem in quatuor species.] *Plato, Aristoteles, Cicero, & alij.*

[c] In partibus iustitiæ fides est.] *Cicero primo Offic. fundamentū iustitiæ fidem vocat. Idem primo De nat. Deo. iustitiam erga deos pietatem esse dicit, cuius fides est pars. Speusippus pietatem eodem modo finit.*

[d] Nonnulli Romani principes.] *Possunt huc asserri ex Valerio exempla de animi moderatione: de ijs, qui ex inimicis iūcti sunt amicitia, & necessitudine, de abstinentia & continentia, de verecundia. Hæc enim omnia, sicut Cicero primo Officiorum ostendit, sub temperantia continentur.*

[e] Quæ affuit Mutio.] *C. Mutius, cùm Porsenna obsideret vrbem, ingressus eius castra dissimulato cultu, ferro sub veste tecto scribam regis obtruncauit, ratus se regem occidere. Cúmq; iuberet eum captum torqueri rex, ipse in ignem sacrificij, qui fortè haud procul erat, manum iniecit, eámque tenuit immotam, quousque & admirationē & pauorem sui regi incuteret.* C. Mutius.

[f] Quæ affuit Curtio.] *Lacum dicunt fuisse in foro Romano, qui postea siccatus est, solúmque effectū, lacui Curtio fuit ad posteros nomen. Sunt qui à Metio Curtio equite Sabino dictum putēt, qui prælio inter Romulum & Sabinos equo illum trānarit. Alij à M. Curtio equite Romano, qui se in illū coniecit, quòd oraculum iusserat immitti in illum id quo plurimū populus Romanus posset. Hæc Liuius libro primo & septimo ab Vrbe condita. Varro tamē libro De linguæ Latina tertio sic inquit: Cornelius & Lucretius scribunt eum locum esse fulguratum, & ex senatusconsulto septum esse, idq; factum esse à Curtio Cos. cui M. Genutius fuit collega Curtium appellatum.* M. Curtius.

[g] Quæ affuit Decio patri.] *Hic fuit homo de plebe, sed magna gloria militari, & insigni in patriam charitate, Cos. cum T. Manlio Torquato bello Latino, cùm vterque Coss. per quietē vidisset ex altera acie Imperatorem deberi dijs manibus, ex altera exercitū, pacti in-* Decius

ter se, vt ab vtra parte exercitus pop. Ro. inciperet cedere, huius partis Imperator se deuoueret pro patria: quod cùm læuo cornu contigisset, cui Decius præerat, is se solẽni carmine dijs manibus pro legionibus Ro. deuouit, in medios q; hostes, citato equo, immisit. Liuius lib 8.

h Et decio filio.] *Hic fuit Cos. iiij. cum Q. Fabio. v. qui primus ex ea gente dictus est maximus bello Gallico: cúmque ex cornu sinistro, in quo erat Decius Imperator, terror & fuga fieri inciperet, Decius exemplũ patris secutus, pro exercitu patriæ se deuouit. Liuius lib. x.*

i Si tamen his omnibus.] *Laurentius Valla in 2. De volup. person. Epicurei declamans, eleuare nititur hæc Romanorũ præclara facta: multásque affert rationes, non vanas interdum veras, quàm argutas: qui scire cupierit petat ex eo. Liber est vulgatus, tametsi varie à variis editus. Credo Vallam ipsum fuisse in causa, qui diuersa reliquerit autographa.*

Pudicitiæ sacella.

k Et pudicitia.] *Erat sacellum Pudicitiæ patritiæ in foro boario ad ædem rotũdam Herculis. Liuius lib. x. Quidam simulachrum hoc Fortunæ putant esse, Festus. Erat & plebeiæ pudicitiæ ædicula à Virginia structa in vico longo, sed quæ postremò in oblivionem venerit. Liuius.*

Quòd vnum non intelligentes Deum, virtute saltem & fœlicitate deum esse contenti. CAP. XXI.

Hæc enim veri Dei munera sunt, non ipsæ sunt deæ. Veruntamen vbi est virtus & fœlicitas, quid aliud quæritur? Quid ei sufficit, cui virtus fœlicitásq; non sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, [a] omnia optanda fœlicitas. Si Iupiter, vt hæc daret, ideo colebatur: quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet fœlicitatem, cur non intellectũ est dona Dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tãta deorũ turba non quæreretur. Consideratis enim officiis deorum dearúmq; omniũ, quæ sicut voluerũt pro sua opinatione finxerunt: inueniãt si possunt aliquid, quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti virtutẽ, habenti fœlicitatem. Quid doctrinæ, [b] vel à Mercurio, vel à Minerua petendũ esset, cùm virtus omnia secũ haberet? [c] Ars quippe ipsa bene, rectéq; viuẽdi virtus à veter. definita est. [d] Vnde ab eo quod Græce ἀρετὴ dicitur virtus, nomẽ artis Latinos traduxisse putauerunt. [e] Sed si virtus nõ nisi ad ingeniosum posset venire, [f] quid opus erat deo Catio patre, qui catos, id est acutos faceret, cùm hoc posset cõferre fœlicitas? Ingenioſũ quippe nasci,

sci, fœlicitatis est. Vnde etiam si nõ potuit à nondũ nato coli dea Fœlicitas, vt hoc ei cõciliata donaret, conferret hoc parẽtib. eius cultorib[g] suis, vt eis ingenioſi filij nascerẽtur. Quid opus erat parturiẽtibus inuocare Lucinã, cùm si adesset Fœlicitas, non solùm bene parerẽt, sed etiam bonos? Quid necesse erat, Opi deæ commẽdare nascentes, deo Vaticano vagiẽtes, deæ Cuninæ iacẽtes, deæ Ruminæ sugẽtes, deo Statilino stantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes, [g] deæ Menti vt bonam haberent mentem, deo Volumno & deæ Volumnæ vt bona vellent: [h] diis nuptialib. vt bene cõiugarentur: diis agrestib. vt fructus vberrimos caperẽt, [i] & maximè ipsi diuæ Fructesęæ: Marti & Bellonæ vt bene belligerarent: deæ Victoriæ vt vincerẽt: deo Honorino vt honorarẽtur: [k] deæ Pecuniæ vt pecunioſi essent: deo Æsculano & filio eius Argentino, vt habeant æream argẽteámq; pecuniam? [l] Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt, [m] quia prius ærea pecunia in vsu esse cœpit, pòst argentea. Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deũ isti si haberent, sicut Saturno Iouem, ita & patri Argentino, & auo Æsculano, Aurinum præponerẽt. Quid ergo erat necesse propter hæc bona, vel animi, vel corporis, vel externa, tãtam deorum turbam colere & inuocare: quos neque omnes commemoraui, nec si potuerũt omnibus humanis bonis minutatim singillatímq; digestis, & deos minutos & singulos prouidere: cùm posset magno facilíq; cõpendio vna dea Fœlicitas eũcta conferre: nec solũ ad bona capiẽda quisquam alius, sed neq; ad depellẽda mala quæreretur? Cur enim esset inuocanda propter fessos diua Fessonia, propter hostes depellẽdos diua Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æsculapius, vel ambo simul quando esset grande periculũ? Nec deus Spinienſis, vt spinas ex agris eradicaret: [n] nec dea Rubigo, vt nõ accederet, rogaretur. vna Fœlicitate præsente & tuẽte, vel nulla mala exorirentur, vel facillimè pellerentur. Postremò quoniã de duabus istis deab. Virtute & Fœlicitate tractamus, si fœlicitas virtutis est præmium, non dea, sed Dei donũ est. Si autem dea est, cur non dicatur, & virtutem ipsa conferre, quandoquidem virtutem consequi fœlicitas magna est?

L. VIVES.

a Omnia obtinenda.] *Legendum Optãda, ex veteribus libris.*

b Vel à Mercurio, vel à Minerua.] *Mercurius præest elo-*

quentiæ, Minerua artibus & ingeniis.

Virtus c Ars quippe ipsa bene.] *Antiqui omnes virtutes appellarunt artes atque scientias bene agendi: tum etiam, quod idem est, prudentias, vt in Mẽnone Plato: nec minus est ars habitus, quo rectè & bene se viuẽdo sumus imbuti, & rectè benéque viuimus, quàm quo vel fidibus canimus, vel palæstram exercemus, vel gladiũ fabricamur, aut vestem suimus. Verùm isti nihil intelligunt, nisi vocabula illis dicatur, quibus in schola assueuerunt. Quod si aliis dicas, etiã si idem valentibus, iam ibi hærent, nihil intelligunt, omnia absurda, paríumque rectè possunt esse dicta.*

d Vnde ab eo quòd Græcè.] *Donatus in Andriam Terentij τὸ τῆς ἀρετῆς, per syncopen vult esse artem deriuatam.*

Ars c Sed si virtus non nisi ad ingeniosum.] *Equidẽ crasso ingenio hominem non negauerim bonum esse posse, & sunt profectò tales non pauci: sed illa eximia & ex perfectissima nota virtus, nõ temerè, nisi in ingenioso inuenitur. Tardis mẽtibus, inquit in Tusc. Cicero, virtus non facilè committitur.*

f Quid opus erat deo Cautio.] *In antiquis libris scribitur, deo Catio patre, qui Catos, id est, acutos faceret. Veteres catos vocabãt prudentes, ingeniosos, industrios, quasi cautos. hinc Portius ille sapientissimus homo Cato cognominatus.*

g Deæ Menti.] *Ædes Menti vota est post pugnã ad lacũ Thrasymenum. Liuius lib. 22. dicata tribus annis post ab Attilio duũuiro in id creato. In Capitolio fuit ædes Veneri Erycinæ cõiuncta, vt antè iam dixi. Sacrata est etiam à M. Æmilio Scauro bello Cymbrico. Festum eius septimo Idus Iunij. Ouidius.*

Dij nuptiales h Diis nuptialibus.] *Plutarch. in Problematis, quinq; deos precari illos qui matrimonio coniunguntur scribit: Iouem adultum, Iunonem adultam, Venerem, Leporem, & in primis Dianam: ideo quinque cereos nuptiis accẽdi morem esse, nec pauciores, nec plures. Nõ est autem Lepos epitheton Veneris, vt de Suadela putauit Acron, sed est portius dea per se πειθὼ, quam vocat Quintilianus persuadẽdi deam. Porrò*

Hymenæus *est & Hymenæus præcipuus, qui in nuptiis idẽtidem inuocabatur: sicut apud Catullum. Hunc Seruius primo Aeneid. scribit virũ fuisse Atheniẽsem, qui inter bella sæuissima virgines liberauit: propterea nomen eius in nuptiis inuocatur, quasi liberatoris virginitatis. Martianus hunc Bacchi & Calliopeæ filium dicit.*

i Et maximè ipsi diuæ fruges.] *In libris manuscriptis: Ipsi diuæ Fructesææ.*

k Deæ pecuniæ.] *Iuuenalis Satyra prima significat huic deæ nec templum esse erectum, nec aram. ait enim:*

Etsi funesta pecunia templo
Nondum habitas nullas nummorum ereximus aras.
Nisi fortè ignorauit poeta eam esse deam. nam Varro scripsit etiam doctis multos deos sacra & ceremonias esse occultas.

l Nam ideo patrem.] *Alibi sic: Nam deum Æsculanum ideo Argentino præposuerunt.*

m Quia prius ærea pecunia.] *Plin. lib. 33. Argentum signatum est anno vrbis conditæ quingentesimo octogesimoquinto, Q. Fabio Cos. quinque annis ante primum bellum Punicum: vbi pro quingentesimo legendum est quadringentesimo. Primum enim Punicum bellum cœpit Appio Claudio Cæci fratre, & Q. Fuluio Cos. anno V. C. quadringentesimo nonagesimo. Eutropius in ipso bello Punico V. C. quadringentesimo nonagesimo. Eutropius in ipso bello Punico percussum dicit, sed digerendis temporibus fallitur, vt sæpe. Verùm de hac ratione temporum iam sum superiore locutus libro. Nota argentì fuerũt bigæ & quadrigæ, vnde bigati & quadrigati. nam victoriati percusi sunt paulũ ante bellũ sociale ære admisto. Aureus nummus bello Punico secundo percussus lxij. annis post quàm argenteus.*

Rubigo m Nec dea Rubigo.] *Rubigo est ros putrefactus, fruges teneras corrũpens & frias. Ad auroră solet id vitium segetibus accidere, sidente cælo, sicut ait Plinius, sereníq; noctibus, nullo sentiẽte, nisi cum factũ est, in conuallibus & locis, perflatũ non habẽtibus. Nam vẽtosa & celsa huic incõmodo non sunt ita obnoxia. Idem: Rubigalia Numa constituit anno regni sui vndecimo, quæ nunc aguntur ad septimum Cal. Maij: quoniam tũc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tẽpus Varro determinat sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio: sed vera causa est, quod post dies vndeuiginti ab æquinoctio vernoper id quatriduum varia gentium obseruatione in iiij. Cal. Maij canis occidit, sydus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit. Hæc ille. Porrò canis Rubigini mactabatur. Ouid. 4. Fastorum. Varro in 1. lib Rerum rusticarum deum facit Robigum, quem*

Robigus *cum dea Flora coniungit, in illis sex deorum dearumq; paribus, quos initio inuocat. Et Robigum dicit vetere more: nam quasi rodigus vocatur, à rodẽdo. Rubigo propriè genus est vitij obscœnæ libidinis, quod bulcus dicitur. Est & in ferro rubigo ex situ & nimia quiete, vnde etiam in segetibus gignitur.*

De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis. CAP. XXII.

Vid ergo est quod pro ingenti beneficio Varro iactat præstare se ciuibus suis: quia non solùm commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis: verumet

rumetiam dicit, quid ad quenque pertineat? Quomodo nihil prodest, iuquit, homines alicuius medici nomen formámq; nosse, & quid sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire deum esse Æsculapium, si nescias eũ valetudini opitulari: atque ita ignores cur ei debeas supplicare. hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens: Non modo bene viuere, sed viuere omninò neminẽ posse, si ignoret quisnam sit faber, quis pictor, quis tector: à quo quid vtẽsile petere possit, quem adiutorem assumere, quem ducem, quem doctorem. Eo modo nulli dubium esse asserens, ita esse vtilem cogitationem deorũ, si sciatur, quam quisq; Deus vim & facultatem aut potestatem cuiusq; rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cuiusq; rei causa Deũ aduocare atq; inuocare debeamus, ne faciamus [a] vt mimi solent, & optemus à Libero aquã, [b] à Lymphis vinũ, Magna sanè vtilitas. Quis nõ huic gratias ageret, si vera monstraret: & si vnum verum Deum à quo essent omnia bona, hominibus colendum doceret?

L. VIVES.

a VT mimi solent.] *Mouendi risus gratia.*

b A Lymphis vinum.] *Lympha est omnis humor. Nymphæ præsunt omni generi humorum: sunt enim maris, quæ Nereidis dicuntur, filiæ Nerei: fontium, quæ Naiades: humoris herbarum, & florum, quæ Napeæ: humoris arborum, quæ Dryades, & Hamadryades: humoris montium, quæ Oreades. Nymphæ, Tethidis & Oceani filiæ sunt mille: Hesiodus in Theogonia.*

Nympharũ genera

De Fœlicitate, quam Romani multorum venerarores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm ea omnibus sola sufficeret.

CAP. XXIII.

SEd vnde nũc agitur, si libri & sacra eorum vera sunt, & Fœlicitas dea est, cur non ipsa vna quæ coleretur constituta est, quæ posset vniuersa conferre & compendio facere fœlicem? Quis enim optat aliquid propter aliud, quàm vt fœlix fiat? Cur denique [a] tam serò huic tantæ deæ post tot Romanos principes [b] Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus fœlicem cupiens condere ciuitatem, non huic templum potissimum struxit, nec propter aliquid diis cæteris supplicauit, quando nihil deesset, si hæc adesset? Nam & ipse nec prius rex, nec, vt putant, postea deus fieret, si hanc deam propriam non haberet. Vt quid ergo Romulus constituit Romanis deos, Ianum, Iouem, Martem, [c] Picum, [d] Faunum,

num, [e] Tiberinum, Herculem: & si quos alios? Vt quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, [f] Lucem, & quoscunque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinã Fœlicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos, & tot deas sine ista? An eam fortè in tanta turba videre non potuit? [g] Hostilius certè rex deos & ipse nouos Pauorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset & coleret. Præsente quippe Fœlicitate, omnis pauor & pallor non propitiatus abscederet, sed pulsus aufugeret. Deinde quid est hoc, quòd iam Romanum imperium longe lateque creuerat, & adhuc nemo Fœlicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quàm fœlicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera fœlicitas, vbi vera nõ erat pietas? [h] Pietas enim est veracis veri Dei cultus, non cultus falsorum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & postea iam in deorum numerum Fœlicitate susceptа, magna bellorum ciuilium infœlicitas subsecuta est. An fortè iustè est indignata Fœlicitas, quòd & tam serò & non ad honorem, sed ad contumeliam potius inuitata est, vt cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pauor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed criminа colentium? Ad extremum, si cum turba indignissima tanta dea colenda visa est, cur non vel illustrius cæteris colebatur? Quis enim ferat, quòd neque inter deos Consentes, quos dicunt in consilium Iouis adhiberi, nec inter deos, quos selectos vocant, Fœlicitas constituta est: vt templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præmineret? Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Ioui? Nam quæ etiam Ioui regnum nisi Fœlicitas dedit? si tamẽ cùm regnaret fœlix fuit, & potior est Fœlicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inueniri hominem, qui timeat se fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui se nolit esse fœlicem. Ipsi ergo dij, si per auguria vel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur, vtrum vellent Fœlicitati loco cedere: si fortè aliorum ędibus vel altaribus iam fuisset locus occupatus, vbi ædes maior atque sublimior Fœlicitati construeretur: etiam ipse Iupiter cederet, vt ipsum verticem collis Capitolini Fœlicitas potius obtineret. Nõ enim quispiam resisteret Fœlicitati, nisi, quod fieri non potest, qui esse vellet infœlix. Nullo modo omnino si cõsuleretur faceret Iupiter, quod ei fecerunt tres dij, [k] Mars, [l] Terminus, [m] & Iuuentas,

qui

qui maiori & regi suo nullo modo cedere voluerunt. Nam sicut habēt eorum literæ, cùm rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eúmque locum qui ei dignior aptiórque videbatur, à diis alienis cerneret præoccuparum, non audens aliquid contra eorū facere arbitriū, & credens eos tāto numini suóque principi voluntate cessuros: quia multi erant illic vbi Capitolium constitutum est: per augurium quæsiuit, vtrum concedere locum vellent Ioui: atque ipsi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoraui, Martem, Terminum, Iuuentatem: atque ideo Capitolium ita constructum est, vt etiam isti tres essent tam obscuris signis, vt hoc vix homines doctissimi scirent. Nullo modo igitur Fœlicitatem Iupiter ipse contemneret, sicut à Termino, Marte, Iuuentate contemptus est. Sed ipsi etiam qui non cesserant Ioui, profectò cederēt Fœlicitati, quæ illis regem fecerat Iouem. Aut si non cederent, non id contemptu eius facerent, sed quòd in domo Fœlicitatis, vel obscuri esse mallent, quàm sine illa in locis propriis eminere. Ira dea Fœlicitate in loco amplissimo & celsissimo cōstituta discerent ciues omnes, vnde boni voti petendum esset auxilium. Ac sic ipsa suadente natura, aliorum deorum superflua multitudine derelicta coleretur vna Fœlicitas: vni supplicaretur: vnius templum frequētaretur à ciuibus, qui fœlices esse vellēt, quorum esset nemo, qui nollet: atque ita ipsa à seipsa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, nisi fœlicitatem velit accipere, vel quod ad fœlicitatem existimat pertinere? Proinde, si Fœlicitas habet in potestate, cū quo homine sit (habet autem si dea est) quæ tandem stultitia est, ab aliquo eam deo petere, quam possit à seipsa impetrare? Hanc ergo deam super deos cæteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipsos legitur: Romani veteres neścio quem Summanum, cui nocturna fulmina tribuebāt, coluerunt magis quàm Iouem, ad quem diurna fulmina pertinebant: Sed postquàm Ioui templum insigne ac sublime cōstructum est, propter ædis dignitatem, sic ad eum multitudo cōfluxit, vt vix inueniatur qui Summani nomen, quod audire iam non potest, se saltem legisse meminerit. Si autem Fœlicitas dea non est, quoniā, quod verū est, munus est dei: ille deus quæratur, qui eam dare possit, & deorum falsorum multitudo noxia relinquatur, quam stultorū hominum multitudo vana sectatur, dona dei deos sibi faciens, & ipsum cuius ea dona sunt, obstinatione superbæ volūtatis offendens. Sic enim carere non potest infœlicitate, qui tanquàm deam Fœlicitatem coli, & deum datorem fœlicitatis relinquit: sicut carere non potest fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui verum habet, non petit.

L. VIVES.

a Tam serò.] *L. Licinius Lucullus consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno ab Vrbe condita dclxvj.*

b Lucullus.] *L. Licinius Lucullus, qui bellum aduersus Mithridatem gesit, cui Gn. Pōpeius successor est missus aduersa nobilitate: hic quod fœliciter bellū contra Mithridatem & Tigranem reges administrasset, templum huic deæ constituit.* *Lucullus*

c Picum.] *Filius hic fuit Saturni, vt ait Vergil. in septimo. Regnauit in Latio Aboriginū tempore, quem Circe vxor in auem sui nominis mutauit, quòd Pomonam deam adamasset: ideo ea auis Romanis est sacra.* *Picus*

d Faunum.] *Filius hic fuit Pici apud eundem Vergil. pater Faunorum & Satyrorum, & reliquorum agrestium numinum. Plutarchus in Parallelis Mercurij filium fuisse scribit. In Latio regnauit tempore Aboriginum, ciuésque suos ritu ferarum viuentes, mitiorem vitam docuit: & primus loca certis nominibus, & ædificia quædam ac lucos sacrauit, à quo & fana sunt dicta. Oraculum eius fuit in Albunea Laurentinorum sylua. Huic alij annuum sacrum, alij menstruum celebrant. Valer. Probus in primo Georg. Festum huius erat Romæ Nonis Decembribus, vt canit Horatius tertio Carminum.* *Faunus*

e Tyberinum.] *Hic Capeti filius fuit, Albanorum rex, latro insignis, qui traiectu Tyberis fluuij submersus, nomen dedit fluuio, cùm prius Albula diceretur.* *Tyberis*

f Lucem.] *Romani Iouem colebant Luceum, vt est in carminibus Saliorum, quem præesse credebāt luci, eiusq; causam esse. Festus. Varro lib. 4. De ling. Latina ait, Tit. Tatium Romæ deos statuisse Opem, Floráme, Diiouem, Saturnumq;, Solem, Lunam, Vulcanum, & Summanum: itémq; Larundam, & Terminum, Curinū, Vortumnum, Lares, Dianámque, Lucinámque.* *Pallo-*

g Hostilius certè rex.] *Cùm commisso inter Romanos & Veientes prælio nunciatum esset Tullo Hostilio Rom. regi Albanos desciscere, pallereq; & pauere, Rom. ob eam rem videret, ipse in re trepida templum vouit Pallori & Pauori.* *ris & Pauoris tem plum*

h Piet

h Pietas enim.] *Pietas est, vt inquit Cic. 1. De nat. deorum, iustitia aduersus deos. Est & pietas cultus erga maiores, aut sanguine coniunctos, qui cùm est erga deos, religio nominatur. Erat & Romæ sacellum Pietatis ab Acilio dicatum, vbi mulier habitauit illa, quæ veteribus suis aluit patrem custodia traditum. Festus. Ibiq; imago facti hoc exprimẽs visebatur, vt Valer. subindicat lib. 5 Aedis Pietatis in Circo Flaminio meminit Obsequens in Prodigiis.*

Dij Cõsentes

i Inter deos Consentes.] *Duodecim sunt dij Consentes, sex mares, & sex fœminæ: quorum imagines auratæ stabant apud forum, vt refert Varro lib. 1. Rerum rustic. Hos Ennius distitho est complexus: Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo, Consentes appellant, quasi consentientes in eo quod est gerendum. His enim vtitur velut consiliariis Iupiter in maximis rebus agendis, vt hic Augustinus: sed apertius Seneca tradit ex disciplina Ethrusca lib. Nat. quæst. 2. Ferunt in antiquis monumẽtis Pomponium Lætum, eiusmodi rerum diligentissimũ inquisitorem, & admiratorem obseruasse, atq; ita ad Mediceu Laurentium scripsisse, singulis illorum deorũ suum mensem esse sacrũ: Ianuarium Iunoni, Februariũ Neptuno, Martium Mineruæ, Aprilem Veneri, Maiũ Apollini, Iuniũ Mercurio, Quintilẽ Ioui, Sextilem Cereri, Septẽbrem Vulcano, Octobrem Martι, Nouẽbrem Dianæ, Decẽbrem Vestæ. Diodorus lib. iij. Chaldæos scribit triginta astra dixisse deos consultores, & duodecim signiferi signa: quorum vnumquodque suo mensi præest, deos principãtes nominasse. Erant & Aegyptiis sui duodecim dei præcipui, sed non idem ac Romanis.*

i Quod ei fecerunt tres dij.] *Numa Pompilius rex Romanus cùm & publicum agrũ populi Romani, & priuatum vniuscuiusque certis limitibus terminisq; definisset, sacellum erexit Termino in colle Tarpeio, deo cui nihil animatum sacrificaretur, sed solùm liba, pultes, & primitiæ frugum: tametsi hoc postea, vt alia cõplura, in dissuetudinem abiit: Saxũq; erat hic deus, & saxa reliqui omnes agrorum, & publici, & priuatorũ termini. Quos qui statuto dimouisset loco, eũ hominẽ liceret sine fraude neci dedere. At cùm rex Tarquinius Priscus tẽplũ vouisset in Tarpeia rupe Ioui, Iunoni, & Mineruæ augustissimũ, vellet q; tãti operis iacere fundamẽta, inuenit eo loci multorũ deorum aras, & à Tito Tatio & cæteris regibus sacratas: quas omnes exaugurare cùm vellet, vt liberum esset templum suis tribus diis, consilio Næuij Accij auguris vsus, vnumquemque illorum deorum consuluit, attributu ei auibus, num patri Ioui cederet: aues omniũ tales fuerunt, vt cedere se significarent: aues Termini & Iuuentæ non pati deos illos moueri se portenderũt. Ita postea ædificato à filio vel nepote eius regis Superbo Capitolio aræ sunt eodẽ relictæ loco, quo prius fuerant. Lætum esse augurium respõdit Accius, quo significabatur terminos populi Rom. fore immobiles, & iuuentutem inuictam. Hæc ex Plutarcho & Dionysio. Liuius & Florus exaugurationem illam regeTarquinio Superbo factam videntur narrare, tametsi eorum verba sic intelligi possunt, vt ab his quæ attulimus non dissentiant. Quòd si dissentiant, Liuio & Floro citius hoc loco fidem habuero, quàm aliis Græcis hominibus.*

Termi-nus

k Mars.] *De Termino & Iuuentate legi apud autores, quos modò recensui, & alios permultos: de Marte non legi.*

l Terminus.] *Cùm & fœdus inter Saturnum, Titanumq; eius fratrem sub hac conditione esset initum, ne Saturnus prolem aliquam masculã tolleret, deinde oraculo esset Saturnus prænonitus, se à filio suo regno pellẽdum. liberos omnes virilis sexus statuit deuorare: nato vero Ione, ingẽs patri saxum pro filio est suppositum: cumq; ope illius esset Iupiter seruatus, cùm iam rerum potiretur, iussit illud sub Parnasso monte statui. Hesiodus. Græci βαίτυλον appellant, vt Hesychius docet. vnde in voraces fertur illud Græcorum: Καὶ βαίτυλον καταπιεῖν: id est, Bætylum deglutieris. Eusebius in Phœnicum theologia ex Sanchoniatone, Bætylum Cæli & Rheæ filium perhibet, Saturni fratrem. Porrò Bætylus postea dictus est τέρμων, Latinè Terminus, qui Ioui maximo noluit cedere. ea fortasse fiducia, quemadmodum Lactantius inquit, quod eum è paternis faucibus liberasset. Sub dio semper Romæ colebatur, & libero fruebatur cælo. Festus, & Lactantius.* Bætylus

Iuuentas

m Et Iuuentas.] *Iuuentus, & Iuuentas, & Iuuenta dicitur, sed Iuuentas ipsum numen, inquit Acron. Horatius:*

Et parum comis sine te Iuuentas, Mercuriusq;.

Quanquam est & ætas ipsa apud eundem Horatium:

Olim Iuuentas & Patrius vigor.

Et in Epodis:

Fugit iuuentas & verecundus color.

Verum deа hæc Græcè Hebe, Iunonis solius filia sine patre, vt Mars: tametsi Græci Iouem ei dãt parẽtem, vxor fuit Herculis, Ioui poculũ ministrabat, cui Ganymedes successit. Est ἥβη propriè robur ætatis vigorq;: nam ab ἥβαι deducitur. Fuit & Iuuentatis ædes in Circo maximo, quã dedicauit C. Licinius Lucullus duumuir. Vouerat eam sedecim annis antè M. Liuius Cos. quo die Asdrubalem exercitumq; eius cecidit. Idem censor eam faciendam locauit M. Cornelio, T.

Sempronio Coss. Huius quoque dedicãdæ ergo ludi facti. Liuius libro xxxvj. Erat & Iuuentæ ædicula in foro.

Summanus n Nescio quem Summanum.] *Capella hũc Plutonem esse dicit, quasi summum manium. Aedes huius erat prope fanũ Iuuẽtatis, vt Plinius videtur significare. Summanalia liba erãt farinacea in modum rotæ facta. Festus. Fulmina nocturna ei tribuebantur, vt diurna Ioui, quæ ideo dicebãtur Dia. Erant etiã quædam ambigua, quæ noctu, an die facta esse ignorabantur, quæ dicebantur Prouersa. ideo vtrique sacrũ fiebat cùm procurarentur. Ita Romani solos hos duos deos seruarunt, in quorum potestate essent fulmina. Thuscі nouem deos posuerunt, & fulmina esse vndecim generum, sicut Plinius inquit lib. 2. Festus & vulgaris disciplina augurum Romana genera fulgurum tradebat: Postularia, quæ aliquod sacrum fieri postularent: Pestifera, quæ exitium portenderẽt: Perentalia, superiorũ fulgurum approbatæ expiationem significantia. Manubias, hoc est iactus fulminum, tradidem ostendit Seneca. Prima est Iouis vnius quæ moneat: secunda, ex decreto Consentium, quæ prosit, sed non impunè: tertia, ex decreto superiorum deorũ perniciosa prorsus. Hæc & alia plurima de generibus fulminũ ex Cecinna, Volaterrano & Araldo. Seneca libro Naturalium quæstionum secundo. Plinius quoq; nonnulla, sed in trãsitu, vt reliqua.*

Fulgurũ tria genera o Vt vix inueniatur qui Summani.] *Hic deus præterquã quòd ignobilis erat admodum, etiam non satis sciebatur quis esset. nõ ignorabãt vnum esse ex diis qui præessent nocti, sed nomen eius proprium in obscuro erat. Ouidius sexto Fast.*

Reddita, quisquis is es, Summano templa feruntur,
Tum: cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

Eius feriæ xiij. Calend. Iulias. Erat Summani ædes prope circum maximum, & sacellum in Capitolio.

Qua ratione defendant Pagani, quòd inter deos colãt ipsa dona diuina.

CAP. XXIIII.

Libet autem eorum considerare rationes. Vsque adeóne, inquiunt, maiores nostros insipientes fuisse credendum est, vt hæc nescirent munera diuina esse non deos? Sed quoniam sciebant nemini talia, nisi aliquo deo largiente concedi: quorum deorum nomina non inueniebãt, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes: sicut à bello Bellonam nuncupauerunt, non bellum: sicut à cunis Cuninam, non Cunam: sicut à segetibus Segetiam, non segetem: sicut

sicut à pomis Pomonam, non pomum: sicut à bobus Bubonam, non bouem: aut certè nulla vocabuli declinatione, sicut res ipsæ nominantur: vt Pecunia dicta est dea, quæ dat pecuniam, nõ omnino pecunia dea ipsa putata est. Ita Virtus, quæ dat virtutem: [a]Honor, qui honorem: Concordia, quæ cõcordiam: Victoria, quæ victoriam dat. Ita, inquiunt, cùm fœlicitas dea dicitur, non ipsa quæ datur, sed numen illud attenditur à quo fœlicitas datur. Ista nobis reddita ratione, multò facilius eis, quorum cor non nimis obduruit, persuadebimus fortasse quod volumus.

L. VIVES.

[a] Honor, qui honorem.] *Cic. 2. De nat. deorum: Vides tẽplum Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Erat Romæ idem templum Virtutis & Honoris C. Marij, diuersis tamen cellis. nam eadem fieri non posse iam M. Marcello v. Cos. responderat collegium Pont. Honori veteres nudis capitibus sacra faciebant, cùm aliis diù tecti operarentur. Autor in Problematis Plutarchus.* *Honoris tẽplum*

De vno tantum colendo deo, qui licet nomine ignoretur, tamen fœlicitatis dator esse sentitur. CAP. XXV.

Si enim iam humana infirmitas sensit non nisi ab aliquo deo dari posse fœlicitatem: & hoc senserunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus & ipsum eorum regem Iouem, quia nomen eius à quo daretur fœlicitas ignorabant, & ideo ipsius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt. Satis ergo indicant nec ab ipso Ioue dari posse fœlicitatem, quem iam colebant, sed vtique ab illo, quem nomine ipsius fœlicitatis colendum esse censebant. Confirmo prorsus à quodam deo, quem nesciebant, eos credidisse dari fœlicitatem. Ipse ergo quæratur, ipse colatur, & sufficit. Repudietur strepitus innumerabilium dæmoniorum. Illi non sufficiat hic deus, cui non sufficit munus eius. Illi, inquam, nõ sufficiat ad colendũ deus dator fœlicitatis, cui nõ sufficit ad accipiendũ ipsa fœlicitas. Cui autẽ sufficit: nõ enim habet homo, quid amplius optare debeat: seruiat vni deo datori fœlicitatis. Nõ est ipse, quẽ nominant Iouem. Nam si eum datorem fœlicitatis agnoscerẽt, non vtique alium, vel aliam, à quo daretur fœlicitas, nomine ipsius fœlicitatis inquirerẽt: neq; ipsum Iouem cum tãtis iniuriis colendum putarẽt. Iste alienarum dicitur [a]adulterator

vxorum. [b] Iste pueri pulchri impudicus amator & raptor.

L. VIVES.

a Adulterator.] *Alibi adulter. Iouis turpissima adulteria sunt apud poetas decătatissima: vt cũ Almena, cũ Leda, & alias.*

b Iste pueri pulchri.] *Ganymedis Phrygij, de hoc alibi.*

De ludis scenicis, quos sibi dij celebrari à suis cultoribus exegerunt.

CAP. XXVI.

a Sed fingebat hæc Homerus, ait Tullius, & humana ad deos transferebat, diuina mallem ad nos. Merito displicuit viro graui, diuinorũ criminum poeta conuictor. Cur ergo ludi scenici, vbi hæc dictitătur, cantitantur, actitantur, deorum honoribus exhibẽtur, inter res diuinas à doctissimis conscribuntur? Hîc exclamet Cicero non contra figmenta poetarum, sed cõtra instituta maiorum. An non exclamarẽt & illi, quid nos fecimus? Ipsi dij ista suis honoribus exhibenda flagitauerunt: atrociter imperarunt: cladem nisi fieret, prænunciarunt: quia neglectum est aliquid, seuerissimè vindicarunt: quia id quod neglectum fuerat factum est, placatos se esse monstrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes, & miranda facta, quod dicam, [b] Tito Latino rustico Romano patrifamiliàs dictum est in somnis, in senatu nunciaret, vt ludi Romani instaurarentur, quod primo eorum die in quodam scelerato, qui populo spectante ad supplicium duci iussus est, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus triste displicuisset imperium. Cùm ergo ille qui somnio commonitus erat postera die iussa facere non ausus esset, secunda nocte hoc idem rursus seuerius imperatum est. Amisit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum est homini, quòd maior ei pœna, si non faceret, immineret. Cùm etiam sic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum verò ex amicorum sententia, ad magistratus rem detulit: atque in lectica allatus est in senatum. Expositóque somnio, recepta continuo valetudine, pedibus suis sanus abscessit. Tanto stupefactus miraculo senatus, quadruplicata pecunia, ludos censuit instaurari. Quis non videat, qui sanum sapit, subditos homines malignis dæmonibus, [c] à quorum dominatione non liberat, nisi gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum, vi compulsos esse, exhibere talibus diis, quæ recto consilio poterant turpia iudicari? In illis certè ludis poetica numinum crimina frequentantur: qui ludi cogẽtibus numinibus, iussu senatus instaurabantur. In illis ludis corruptorẽ pudicitię Iouẽ turpissimi histriones cătabant, agebãt, placabãt: si illud fingebatur, ille irascererur: si autẽ suis criminibus etiã fictis delectabatur, quando coleretur nisi diabolo seruiretur? Itáne iste Romanũ cõderet, dilataret, conseruaret imperiũ, quouis Romano cui displicebant talia, homine abiectior? Iste daret fœlicitatem, qui infœliciter colebatur: & nisi ita coleretur, infœlicius irascebatur?

L. VIVES.

a Sed fingebat hęc Homerus, ait Tullius.] *Primo Tusc. quæst: Nec Homerũ audio, qui Ganymedem à diis raptum ait propter formam, vt Ioui pocula administraret: nõ iusta causa cur Laomedõti tãta fieret iniuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad deos trãsferebat: diuina mallẽ ad nos: quæ autẽ diuina? Vigere, sapere, inuenire, meminisse. Grauissima sententia: qua notatur vel superstitio vel impietas eorum, qui Deum mensura nostræ fragilitatis & nostrorum affectuum metiuntur, vt talem eum putẽt, quales nos sumus, morosi, difficiles, queruli, sæui, inuidi, superbi, arrogantes, leues, denique flagitiosi & scelerati: quantò esset satius attollere nos ad æmulationem illius diuinæ virtutis ac probitatis?*

b Tito Latino.] *Hæc historia est frequens apud scriptores. Memi-* T. Lanerunt eius Cicero primo De diuin. ex Fabio, Gellio, & Cælio. Liuius tini hi-
lib. 2. Valerius Maximus lib. 1. & post hos Au. Gellius, Macrobius, storia
Lactantius. Cõsegit M. Minutio, A. Sempronio Coss. anno ab Vrbe
condita cclij. fuse ab Augustino explicatur. Sunt tamen, qui hunc
T. Larinum nominent. Lactantius Tyberium Arinum appellat.

c A quorum dominatione.] *Alludit ad exclamationem quæ est apud Paulum ad Rom. 7. Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei per Iesum Christum.*

De tribus generibus deorum, de quibus Scæuola pontifex disputauit.

CAP. XXVII.

Relatum est in literis, [a] doctissimum pontificem Scæuolam disputasse tria genera tradita deorum: vnum à poetis, alterum à philosophis, tertium à principibus ciuitatis. [b] Primum genus nugatorium dicit esse, quòd multa de diis fingãtur indigna: secundum, non congruere ciuitatibus, quòd habeat aliqua superuacua, aliqua etiam quæ obsint populis nosse. De superuacuis non magna causa est. Solet enim & à viris peritis dici: superflua non nocent. Quæ sunt autem illa, quæ prolata in multitudine nocent? Hæc,

inquit, nonesse deos, Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quòd homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud, quàm quòd eorum qui sint dij non habeant ciuitates vera simulachra: quòd verus Deus nec sexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra? Hæc pontifex nosse populos non vult, nam falli esse non putat. Expedire igitur existimat falli in religione ciuitates: quod dicere etiam in libris Rerum diuinarum ipse Varro non dubitat. Præclara religio quò confugiat liberandus infirmus: & cùm veritatem qua liberetur inquirat, creditur ei expedire, quod fallitur. Poeticum sanè deorũ genus cur Scæuola respuat, eisdem literis non tacetur. quia sic videlicet deos deformant, vt nec bonis hominibus comparentur, cùm [c]alium faciunt furari, alium adulterare. Sic item aliquid aliter turpiter atq; ineptè dicere ac facere: tres inter se deas certasse de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere Troiam euertisse: Iouem ipsum [e]cõuerti in bouem[f] aut cygnum, vt cum aliqua concumbat; [g]deam homini nubere: Saturnum filios deuorare. Nihil denique posse confingi miraculorum atque vitiorum, quod non ibi reperiatur, quæ à deorum natura longè absint. O Scæuola pontifex maxime, ludos tolle, si potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferant, vbi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri possunt, placeat imitari. Si autem tibi responderit populus: vos nobis importastis ista pontifices, deos ipsos roga, quibus instigantibus ista iussistis, ne talia sibi iubeant exhiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo modo de deorum maiestate credenda, maior est deorum iniuria, de quibus impunè fingũtur. Sed non te audiunt, dæmones sunt, praua docent, turpibus gaudent: non solùm non deputant iniuriam, si de illis ista fingantur, sed eam prorsus iniuriam ferre non possunt, si per eorum solennia non agãtur. Iam verò si aduersus eos Iouem interpelles, maximè ob eam causam, [h] quia eius plura crimina ludis scenicis actitãtur, nónne etiam si deum Iouem nuncuparis, à quo regitur totus atque administratur hic mũdus: eo illi sit à vobis maxima iniuria, quòd eum cum istis colendum putatis, eorúmque regem esse perhibetis?

L. VIVES.

a Doctissimum pontificem Scæuolam.] *Mutij Scæuolæ fuerunt multi. Pãtifex hic fuit temporibus belli ciuilis Mariani à Mario iuniore cæsus: ad quem Cicero itasse se dicit discendi gratia, posteaquam Scæuola augur interierat.*

b Primum genus nugatorium.] *Dionysius Halicarnasseus libro Veterum rerũ secũdo, scribit Romanos eiecisse cõmenta illa poetarum, quibus dij inter se pugnantes, dissidentes, adulterantes, & eiusmodi finguntur, quæ non modò de diis, sed ne de viris quidem bonis vti dicerẽtur digna essent: Romulumq; assuefecisse Quirites suos, vt & bene sentirent, & bene loquerentur de diis. Hæc & alia ibi cõplura, quorũ etiam in Euangelica præparatione meminit Cæsariensis Eusebius.*

c Alium faciunt furari.] *Mercurium, qui & Tiresiæ subripuit Mercuriũ boues, Martì gladium, Vulcano forcipem, Neptuno tridẽtem, Apollini arcum & sagittas, Veneri cestum, Ioui sceptrum.*

d Tres inter se deas.] *Hæc pueris quoque sunt nota.*

e Conuerti in bouem.] *Cùm rapuit Europam.*

f Aut cygnum.] *Cùm concubuit cum Leda. De his conuersionibus Iouis Ouidius lib. sexto Transformationum.*

g Deam homini nubere.] *Cererem Iasio, Harmoniam Cadmo, Callirhoen Chrysaori, Auroram Tithono, Tethyn Peleo, Venerem Anchisæ, Circen Vlyssi: eidem Calypsonem, & alias quas Hesiodus in Theogonia recenset.*

h Quia eius plura crimina.] *Adulteria, sæuitates, impietates, stupra.*

An ad obtinendum dilatandúmque regnum profuerit Romanis cultus deorum. CAP. XXVIII.

Vllo igitur modo dij tales, qui talibus placantur, vel potius accusantur honoribus, vt maius sit crimen quòd eis falsis oblectantur, quàm si de illis vera dicerentur, Romanum imperium augere, & conseruare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potius donum tam grãde cõferrent, qui eos in huiusmodi rebus diuinis, hoc est, ludis scenicis honorabilius digniúsque coluerunt, quando & à moribus poetarum, quibus deos dilacerari videbant, se non subtraxerunt, dando eis licentiam malè tractandi homines, quos liberet, & ipsos scenicos non turpes iudicauerunt, sed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quanuis deum Aurinum non colerent, sic & argenteam habere potuerunt, & æream, si nec Argentinum, nec eius patrem colerent Æsculanum: & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum inuito quidem Deo vero nullo modo habere possent,

diis verò istis falsis & multis ignoratis siue contemptis, atque vno illo cognito & fide syncera ac moribus culto, & melius hic regnum haberent quantumcunque haberent, & post hoc acciperēt sempiternum, siue hic haberent, siue non haberent.

De falsitate auspicij, quo Rom. regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.

CAP. XXIX.

NAm illud quale est quod commemoraui paulò antè, pulcherrimum auspicium fuisse dixerunt, Martem, & Terminum, & Iuuentatem, nec Ioui regi deorum loco cedere voluisse? Sic enim, inquiunt, significatum est, [a] Martiam gentem, id est, Romanam, nemini locum quem teneret daturam: Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum: iuuenturemq; etiam Romanam propter deam Iuuentatem nemini esse cessuram. Videant ergo quomodo habebant istum regem deorum suorum, & datorem regni sui, vt ei auspicia ista pro aduersario ponerent, cui non cedere pulchrum esset: quāquam hæc si vera sunt, non habent omnino quid timeāt. Non enim confessuri sunt, quòd dij cesserint Christo, qui Ioui cedere noluerunt. Saluis quippe imperij finibus, Christo cedere potuerunt, & de sedibus locorum, & maximè de corde credentium. Sed antequam Christus veniret in carne, antequam ista denique scriberentur, quæ de libris eorum proferimus: sed tamen postea quàm factum est sub rege Tarquinio illud auspicium, aliquoties Romanus exercitus fusus est, hoc est, versus in fugam, falsúmque ostendit auspicium, quod Iuuenta illa non cesserit Ioui: & gens Martia superantibus atque irrumpentibus Gallis in ipsa vrbe contrita est, & termini imperij, deficientibus multis, ad Hannibalem ciuitatibus, in angustum fuerāt coarctati. Ita euacuata est pulchritudo auspiciorum, remansit contra Iouem cōtumacia non deorum, sed dæmoniorum. Aliud est enim non cessisse, aliud vnde cesseras rediisse. Quanquam etiam postea in Orientalibus partibus [b] Hadriani voluntate mutati sunt termini imperij Romani. Ille nanque tres prouincias nobiles Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persarum concessit imperio, vt deus ille Terminus, qui Romanos terminos secūdum istos tuebatur, & per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Ioui,

Ioui, plus Hadrianum regem hominū, quàm regem deorum timuisse videatur. [c] Receptis quoque alio tempore prouinciis memoratis, nostra pene memoria retrorsus terminus cessit, [d] quando Iulianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naues iussit incēdi, quibus alimonia portabatur, qua exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili vulnere extinctus, in tantam est redactus inopiam, vt inde nullus euaderet, vndique hostibus incursantibus, milite Imperatoris morte turbato, nisi placito placis illic imperij fines constituerentur: vbi hodiéque persistunt, non quidem tanto detrimento, quantum concesserat Hadrianus, [e] sed media tamen compositione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non cessit Ioui, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Iuliani temeritati, [f] & Iouiani necessitati. Viderunt hæc intelligentiores grauioréque Romani, sed contra consuetudinem ciuitatis, quæ dæmonicis ritibus fuerat obligata, parum valebant, quia & ipsi etiam si illa vana esse sentiebant, naturæ tamen rerum sub vnius veri Dei regimine atque imperio constitutæ, religiosum cultum qui deo debetur exhibendum putabant: seruientes, vt ait Apostolus, creaturæ potius quàm creatori, qui est benedictus in secula. Huius veri Dei erat auxilium necessarium à quo mitterentur sancti viri & veraciter pij, qui pro vera religione morerentur, vt falsa à viuentibus tolleretur.

L. VIVES.

a MArtiam gentem.] *Romanam, quoniam & bellicosam, & à filio Martis conditam. Sic plerunque Martij animi Romanorum ab autoribus dicuntur.*

b Hadriani voluntati.] *Hic fuit decimusquartus Ro. princeps ado Hadriatus à Troiano, cui & successit. Sed cùm, vt aliis multis, ita & gloriam patri inuideret, Armeniam, Mesopotamiam, & Assyriam non Persis reddidit, quas Romano imperio Traianus adiunxerat, reuocauitq; exercitus, ac finem imperij esse voluit Euphratē, amnē: Eutropius lib. 8. cuius ego rei hanc potissimum fuisse causam suspicor, quòd antiquis vatum responsis ferebatur infaustum fore ac infœlix Imperatoribus Ro. qui exercitus armatos trans Euphratem amnem vrbemq; Ctesiphontem promouisset: exitium hoc fuisse M. Licinio Crasso, ipsúmque Traianum proximè in Italiam cum Parthica victoria non rediisse.*

c Receptis quoque.] *Ex eodem Eutropio Assyria recuperata est per Pios fratres, Mesopotamia auspiciis Galieni, ductu Odenati. Armenia verò auspicijs Diocletiani, ductu Galerij.*

Iulianus

d Quando Iulianus.] *Hic inijt principatum Mamertino & Nouitta Coss. anno Vrbis conditæ M.cxvj. Orosius: Christianæ pietatis inimicus victus à Parthis ad Ctesiphontem copias & rempub. afflixit morte sua.*

e Sed media tamen compositione.] *Ita vt termini illi non manúque quæsiti sint, sed conditionibus pacis ab hostibus accepti.*

Iouianus

f Et Iouiani necessitati.] *Hic Pannonius homo ab exercitu in summo discrimine creatus, pacem cum Persis fecit ignominiosam quidem, sed necessariam. Nisibidem oppidum & partem superioris Mesopotamiæ Parthis concessit, ita termini imperij sunt mutati.*

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.

CAP. XXX.

a Cicero augur irridet auguria, b & reprehendit homines corui & corniculæ vocibus vitæ consilia moderantes. c Sed iste Academicus qui omnia esse contendit incerta, indignus est qui habeat vllam in his rebus autoritatem. Disputat apud eum d Q. Lucilius Balbus in secundo De deorum natura libro: & cùm ipse superstitiones ex natura rerum velut physicas & philosophicas inserat, indignatur tamen institutioni simulachrorum, & opinionibus fabulosis, ita loquens: Videtis ne igitur, vt à physicis rebus bene atque vtiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, errorésque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatúsque noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniáque tradùcta ad similitudinem imbecillitatis humanæ: nam & perturbatis animis inducuntur. Accepimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec verò, vt fabulæ ferunt, diji bellis prælíssque caruerunt. Nec solùm, vt apud Homerum, cùm e duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent, sed etiam vt f cum Titanis, aut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissimè, & plena sunt vanitatis g summæque leuitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde cùm hæc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionem verò, quam ipse secundum Stoicos videtur docere. Non enim philosophi solùm, inquit, verumetiam maiores nostri superstitionem à religione separauerunt. h Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, vt sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati. Quis non intelligat eum conari, i dum consuetudinem ciuitatis timet, religionem laudare maiorum, eámque à superstitione velle seiungere, sed quomodo id possit non inuenire? Si enim à maioribus illi sunt appellati superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid non & illi qui instituerunt, quod iste reprehendit, deorum simulachra diuersa ætate, & veste distincta, deorum genera, coniugia, cognationes? Hæc vtique cùm tanquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa maiores talium simulachrorum institutores atque cultores: implicat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in libertatem nitatur euoluere, necesse habebat ista venerari: nec quod in hac disputatione disertus insonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani domino Deo nostro gratias, k non cælo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cælum & terram: qui has superstitiones quas iste Balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altissimam Christi humilitatem, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium, & cum veritate viuentium, non solùm in cordibus religiosis, verumetiam in ædibus superstitiosis libera suorum seruitute subuertit.

L. VIVES.

a Cicero augur.] *Fuit ex collegio augurum Cicero, inauguratus à Q. Hortensio oratore.*

b Et reprehendit homines.] *Hac de re disputat Cicero 2. De diuinatione.*

c Sed iste Academicus.] *Mos istius sectæ erat nihil affirmare, Academicorum in suis Dialogis multum seruauit Cicero, patrociniúmque eius sed ab aliis posita & asserta conari refellere, atque conuellere. quem demi Academicæ philosophiæ à se esse susceptum profitetur in primo De natura deorum.*

d Q. Lucilius Balbus.] *Stoicæ disciplinæ callentissimus.*

e Duos exercitus contrarios.] *Græcos tuentur Iuno, Pallas, Neptunus: Troianos verò Apollo, Venus, Mars.*

f Cum Titanis.] *Titani filij erant Terræ & Titanis Saturni Titanes fratres, qui ex fœdere inter Saturnum & Titanem pacto regnum à Ioue repetebant. Primò res est iurgiis & conuitiis acta: deinde ventum est ad arma. Bellum hoc fuit graue, victi sunt tamen Titani: grauius multò, quòd qui superfuerant Titanorum reparatis copiis nouùm domo suppiementis accitis, Iouem & reliquos ex eius partibus in Aegyp*

in Aegyptum vsque pepulerunt. Illud prius dictum est bellum Titanorum, hoc posterius Gigantum.

g Summæque leuitatis.] *Hactenus verba sunt Ciceronis.*

h Nam qui totos dies.] *Hoc etymon superstitiosi & religiosi partim probatur Lactatio libro quarto, qui religiosos vocatos dicit a religando, quòd Deo astricti religatiq; sint: superstitiosos verò, qui solam religionem tolerent, superstitemq; defunctorum memoriam. De religioso Gellius cap. 9. lib. 4. Verùm Cicero non solùm eos dicit superstitiosos, qui ita precarentur: nam addit id nomen postea patuisse latius, id est, aliis permultis esse accommodatum.*

i Dum consuetudinem.] *Ex libris de natura deorum, & Divinatione satis apparet Ciceronem non ausum pronunciare liberè quid sentiret de diis propter morem in ciuitate à maioribus traditum acceptúmque.*

k Non cælo & terræ.] *Quos Cicero ex sententia Stoicorum, tanquam principes deos ponit.*

De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licet ad noticiam veri Dei non peruenerit, vnum tamen Deum colendum esse censuerit. CAP. XXXI.

QVid ipse Varro, quem dolemus in rebus diuinis ludos scenicos, quanuis non iudicio proprio posuisse, cùm ad deos colendos multis locis velut religiosus horretur, nónne ita confitetur: non se illa iudicio suo sequi, quæ ciuitatem Romanam instituisse commemorat: vt si eam ciuitatem nouam constitueret, ex naturæ potius formula deos nominaque deorum se fuisse dedicaturum non dubitet confiteri? Sed iam quoniam in vetere populo esset accepta, ab antiquis nominum & cognominum historiam tenere vt tradita est debere se dicit, & ad eum finem illa scribere ac perscrutari, vt potius eos magis colere, quàm despicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutissimus satis indicat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantùm contemptui essent, sed etiam ipsi vulgo despicienda viderentur, nisi tacerentur. Ego ista coniicere putari debui, nisi euidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquens, multa esse vera, quæ non modò vulgo scire non sit vtile, sed etiam tametsi falsa sint aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos [a] Telesphoros [b] ac mysteria taciturnitate parietibúsque clausisse. Hic certè totum consilium prodidit velut sapientium, per quos ciuitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni

maligni dæmones delectantur: qui & deceptores & decepti pariter possident, à quorũ dominatione non liberat nisi gratia Dei per Iesum Christum dominum nostrum. Dicit etiam idem autor acutissimus atque doctissimus, quòd hi soli ei videantur animaduertisse, quid esset Deus, qui crediderũt eum esse animam, motu ac ratione mundum gubernantem: ac per hoc etsi nondum tenebat quod veritas habet: Deus enim verus non anima, sed animæ quoque est effector & conditor: tamen si contra præiudicia consuetudinis liber esse posset, vnum Deum colendum fateretur, atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem, vt ea cum illo de hac re quæstio remaneret, quòd eum diceret esse animam, non potius animæ creatorem. Dicit etiã antiquos Romanos plus quàm annos centum & septuaginta deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dij obseruarentur. Cuius sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, vt dicat: qui primi simulachra deorum populis posuerunt, eos ciuitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse: prudenter existimans deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni. Quod verò non ait errorem tradiderunt, sed addiderunt, iam vtique fuisse etiam sine simulachris intelligi vult errorem. Quapropter cùm solos dicit animaduertisse, quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem: castiúsque existimat sine simulachris obseruari religionem, quis non videat quantum propinquauerit veritati? Si enim aliquid contra vetustatem tanti posset erroris, profectò & vnum Deum, à quo mundum crederet gubernari, & sine simulachro colendum esse censeret: atque in tam proximo inuẽtus facilè fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, vt naturam potius incommutabilem, quæ ipsam quoque animam condidisset, Deum verum esse sentiret. Hæc cùm ita sint, quæcunque tales viri in suis literis multorum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potius occulta Dei voluntate compulsi sunt, quàm persuadere conati. Si qua igitur inde à nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt aduertere de quãta & quàm maligna dæmonum potestate nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis fusi & donum spiritus impertiti.

L. VIV.

L. VIVES.

Teleta a TEletas.] *Suidas ait,* τελετὴν *esse mysterioſum ſacrificium maximum & ſumptuoſiſsimum, ſic nominatum, quòd in eo multa conſumerentur. Eſt enim* τελεῖν *conſumere, tametſi eſt quoque perficere: & ideo eſſe quibus hinc potius Teletas eſſe dictas placeat, ceu ſint abſolutu quædam ſacrificia, & quibus nihil deſit. Talia erant ſacra ſolis & lunæ, vt ſcribit Porphyrius, & Bacchi, & quædam expiationes, quæ libris Orphei, & Muſæi continebantur, ſicut Plato docet libro De republica ſecundo, quibus ſcelera non priuatorum modò, ſed publicè quoque ciuitatum, & pro viuentibus, & pro vita iam functis expurgarentur per ſacrificia ludóſque, & omne genus oblectamentorum, quæ ſacra Teleta dicerentur. & ſi Plato eo loci Teletas ad ſolos mortuos pertinere dicit, & inde dictas, nempe à* τελευτήσασι, *quæ nos malis, quæ apud inferos ſunt, liberent ab* τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύσειν ἡμᾶς.

b Ac myſteria.] *Qualia Cereris.*

c Dicit etiam antiquos Romanos.] *Plutarchus in Vita Numæ. Hic autem Romanos prohibuit exiſtimare imaginem Dei aut hominis ſpeciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque picta, neque ficta Dei prius ſpecies, ſed in prioribus centum & ſeptuaginta annis templa quidem ædificabant, ſacráque tuguria erigebant, ſimulachrum vero nullum corporeum dicabant. Perinde atque nefas eſſet deterioribus meliora aſſimilare, neque aliter atque intelligentia deus percipi poſſit. Hæc ibi eadem apud Clementem, vt Euſebius Cæſarienſis refert, & Dionyſium Halicarnaſſeum, quibus ait, templa eſſe à Numa dius erecta. negat tamen ſimulachra in ibi fuiſſe vlla, quòd Deum nulla ſpecie formáve effingi poſſe crederet. Tarquinius Priſcus vanitate & ſtultitia Græcarum religionum, Etruſcarúmque domi imbutus Romanos edocuit ſimulachra diis ponere, quòd Tertullianus ſubſignificat, inquiens, Ageiam rebus religio profecerit. Nam & ſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, nondum tamen aut ſimulachris aut templis res diuina apud Romanos conſtabat, frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo, ſed temeraria de cæſpite altaria, & vaſa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipſe nuſquam. Nondum enim tunc inuenta Græcorum atque Thuſcorum fingendis ſimulachris vrbem inundauerant.*

Ad quam ſpeciem vtilitatis principes gentium apud ſubiectos ſibi populos falſas religiones voluerunt permanere.

CAP.

CAP. XXXII.

DIcit etiam de generationibus deorum magis ad poetas, quàm ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos: & ideo & ſexum & generationes maiores ſuos, id eſt, veteres credidiſſe Romanos, & eorum conſtituiſſe coniugia. Quod vtique non aliam ob cauſam factum videtur, niſi quia hominum velut prudentium & ſapientium negotium fuit, populum in religionibus fallere: & in eo ipſo non ſolùm colere, ſed imitari etiam dæmones quibus maxima eſt fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones niſi eos quos fallendo deceperint, poſſidere non poſſunt: ſic & homines principes non ſanè iuſti, ſed dæmonum ſimiles, ea quæ vana eſſe nouerant, religionis nomine populis tanquam vera ſuadebant, hoc modo eos ciuili ſocietati velut arctius alligantes, quo ſimiliter ſubditos poſſiderent. Quis autem infirmus & indoctus euaderet ſimul fallaces, & principes ciuitatis, & dæmones?

Quòd iudicio & poteſtate veri Dei omnium regum atque regnorum ordinata ſint tempora.

CAP. XXXIII.

EUs igitur ille fœlicitatis autor & dator, quia ſolus eſt verus Deus, ipſe dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temerè & quaſi fortuitu, quia Deus eſt, non fortuna, ſed pro rerum ordine ac tempore occulto nobis, notiſſimo ſibi: cui tamen ordini temporum non ſubditus ſeruit, ſed eum ipſe tãquam dominus regit, moderatórque diſponit: fœlicitatem verò nõ dat niſi bonis. [a] Hãc enim poſſunt habere & non habere ſeruientes: poſſunt & non habere & habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit vbi iam [b] nemo ſeruiet vlli. Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur & malis: ne eius cultores adhuc in proiectu animi paruuli, hæc ab eo munera quaſi magnum aliquid concupiſcant. Et hoc eſt ſacramentum veteris teſtamenti, vbi occultum erat nouũ, [c] quòd illic promiſſa & dona terrena ſunt intelligentibus, & tunc ſpiritalibus quanuis nõdum in manifeſtatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus ſignificaretur æternitas, & in quibus Dei donis eſſet vera felicitas.

L. VIV.

L. VIVES.

a HAnc enim possunt habere.] *Idem Stoici, qui sapientem suum, etiam si seruitutem seruiat, liberum, dominum & felicem esse aiunt: Stultos verò, etiam si reges sint, seruire, & esse miseros.*

b Nemo seruiet.] *In quibusdam codicibus duo versus quæ sequuntur non sunt ascripti, hi scilicet: (Et ideo regna mundi huius Deus bonis & malis communiter præstat, ne boni ea tanquam Dei magna munera concupiscant.) Et verisimile est esse supposititios.*

c Quòd illic promissa & dona terrena.] *In vetere lege omnia quæ Deus promittebat seruatoribus legis erant temporalia & terrena, sed illa erant æternorum & cælestium imagines.*

De regno Iudæorum, quod ab vno & vero Deo institutum atque seruatum est, donec in vera religione manserunt.

CAP. XXXIIII.

ATaque vt cognoscerentur etiam illa terrena bona, quibus solis inhiant, qui meliora cogitare non possunt, in ipsius vnius Dei esse posita potestate, non in multorum falsorum, quos colendos Romani antea crediderunt, populum suum in Ægypto [a] de paucissimis multiplicauit, & eum inde signis mirabilibus liberauit. nec Lucinam mulieres illæ inuocauerunt, quando earum partus vt miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter cresceret, [b] ab Ægyptiorum persequentium, & infantes omnes necare volentium manibus ipse liberauit, ipse seruauit. Sine dea Rumina suxerunt: sine Cunina in cunis fuerũt: sine Educa & Potica escam potúmque sumpserũt: sine tot diis puerilibus educati sunt: sine diis coniugalibus coniugati: sine cultu Priapi coniugibus mixti: sine inuocatione Neptuni mare transeuntibus diuisum patuit, & sequentes eorum inimicos fluctibus in se redeuntibus obruit. Nec consecrauerunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna sumpserunt: nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit, Nymphas lymphásque coluerunt. Sine insanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt, & sine Victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, sed Dei sui munus habuerunt. Sine Segetia segetes, sine Bobona boues, mella sine Mellona, poma sine Pomona. Et prorsus omnia pro quibus tantæ falsorum deorum turbæ Romani supplicandum putauerunt, ab

ab vno vero Deo multò fœlicius acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tanquam magicis artibus seducti ad alienos deos & idola defluendo, & postremò Christum occidendo, in eodem regno, & si non spatiosiore, tamen fœliciore mansissent. Et nunc quòd per omnes ferè terras gentésque dispersi sunt, illius vnius veri Dei prouidẽtia est: vt quod deorum falsorum vsquequaque simulachra, aræ, luci, templa euertuntur, & sacrificia prohibentur, de codicibus eorũ probetur, quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetatum: ne fortè cùm legeretur in nostris, à nobis putaretur esse confictum. Iam quod sequitur in volumine sequenti videndum est, & hic dandus huius prolixitatis modus.

L. VIVES.

a DE paucissimis.] *Filij Israel qui Ægyptum ingressi sunt cum eo septuaginta. Gen. 46.*

b Ab Ægyptiorum.] *Alibi sic, ab Ægyptiis persequentibus & infantes omnes necare volentibus ipse seruauit: sed sensus est idem: idcirco alia permulta, in quibus sententia non variatur, supersedeo annotare.*

Universidad de Deusto Biblioteca

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI

AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER QVINTVS.

Causam Romani imperij, omniúmque regnorum, nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere. CAP. I.

QVoniam constat omnium rerum exoptandarum plenitudinem esse fœlicitatem, quæ non est dea, sed donum Dei, & ideo nullum Deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere fœlices. Vnde si illa dea esset, sola colenda merito diceretur. Iam consequenter videamus, qua causa Deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam nō boni, ac per hoc etiam non fœlices, Romanum imperium tam magnū támque diuturnum esse voluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quā colebant multitudo non fecit, & multa iam diximus, & vbi visum fuerit opportunū esse, dicemus. Causa ergo magnitudinis imperij Romani, [a]nec fortuita est, nec fatalis, secundum eorū sententiā siue opinionē, qui ea dicunt esse fortuita, quæ vel nullas causas habent, vel nō ex aliquo rationabili ordine venientes: & ea fatalia, quæ præter Dei & hominū voluntatem cuiusdā ordinis necessitate contingunt. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquā fato tribuit, [b]quia ipsam Dei voluntatē vel potestatē fati nomine appellat, sententiam teneat, linguā corrigat. Cur enim nō hoc primum dicit, quod postea dicturus est, cùm ab illo quisquam quæsierit, quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, vsitata loquendi consuetudine, non intelligunt [c]nisi vim positionis syderum, qualis est quando quis nascitur,

nascitur, siue cōcipitur: [d]quod aliqui alienāt à Dei voluntate: aliqui ex illa etiā hoc pendere cōfirmant. Sed illi, qui sine Dei voluntate decernere opinantur sydera, quid agamus, vel quid bonorū habeamus, malorúmve patiamur, ab auribus omniū repellēdi sunt: nō solùm eorū qui verā religionem tenent, sed qui deorū qualiūcunque licet falsorū, volūt esse cultores. Hęc enim opinio quid aliud agit, nisi vt nullus omnino colatur, aut rogetur Deus? Cōtra quos modò nobis disputatio non est instituta, sed contra eos qui pro defensione eorum, quos deos putāt, Christianæ religioni aduersantur. Illi verò qui positionem stellarū quodammodo decernentium qualis quisque sit, & quid ei proueniat boni, quídve mali accidat, ex Dei voluntate suspendunt, si easdē stellas putant habere hāc potestatem traditam sibi à summa illius potestate, vt volentes ista decernant, magnam deo faciunt iniuriam: in cuius velut clarissimo senatu, ac splendidissima curia opinātur scelera facienda decerni: qualia si aliqua terrena ciuitas decreuisset, genere humano decernente fuerat euertenda. Quale deinde iudicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cælestis necessitas adhibetur, cùm dominus ille sit & syderum & hominum? Aut si nō dicūt stellas, accepta quidē potestate à summo Deo arbitrio suo ista decernere: sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino iussa compleri: itáne de ipso Deo sentiendum est, quod indignissimum visum est de stellarum voluntate sentire? [e]Quòd si dicuntur stellæ significare potius ista, quàm facere: vt quasi locutio quædam sit illa positio, prædicens futura, non agens: non enim mediocriter doctorū hominum fuit ista sententia: nō quidem ita solent loqui mathematici, vt verbi gratia dicant, [f]Mars ità positus homicidā significat: sed homicidam facit. [g]Veruntamen vt concedamus non eos vt debent loqui, & à philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænuncianda, quæ in syderum positione se reperire putant, quî fit, quòd nihil vnquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in euentis, in professionibus, artibus, honoribus, cæterísque rebus ad humanam vitam pertinentibus, atque in ipsa morte sit plerunque tanta diuersitas, vt similiores eis sint, quantum ad hæc attinet, multi extranei, quàm ipsi inter se gemini, per exiguum temporis interuallum in nascendo separati, in conceptu autem per vnum concubitum vno etiam momento seminati?

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVINTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a NEc fortuita est, nec fatalis.] *Quoniam de fato multa disserit hoc loco Augustinus, repetam paulo altius opiniones aliquot veterum ea de re, quò melius omnia facilius q; intelligantur. Plato vnum posuit Deum principem parentémque cæterorũ, cuius nutu legibus q; dij omnes ac ipse mũdus tenerẽtur: ministros q; esse reliquos deos virtutes q; cælestes illius conditoris huius vniuersitatis: & ab ipsis mundũ certis muniis atq; officiis administrari: maximi Dei inssa legés que esse ineuitabiles, necessitatem appellari. Nulla vi, nulla ratione, aut arte effici posse, quo minus illa, vt constituta sunt, perficiantur: vnde est illud ab ipso vsurpatum: Necessitati nec deos quidẽ resistere. quæ verò ab astris geruntur, talia interdũ esse, vt euitari sapientia, industria, labore queãt, in quo sita est fortuna: quæ verò certis causis progrederẽtur, ac permanerẽt fixa, id dici fatũ, quod tamen necessitatẽ non afferat electionis. Est enim multũ in nostra manu situ, quid optemus, quid inceptemus: sed vbi incepimus, reliqua sunt fati: vt integrum fuit Laio, quemadmodum Euripides dicit, gignere filium. At vbi genuit, patienda illi fuerunt, quæ erant ab Apolline prædicta. Hæc inuolucris, vt alia pleraque, significat Plato in posteremo De rep. tres enim Parcas Necessitatis filias in cælis ponit. Lachesis præconium hoc esse ad animas in vitam vẽturas scribit, vt non sit dæmon eas sortiturus, sed contra illas potius dæmonem electuras. Eligentis verò fore culpam omnẽ, si quid acciderit, Deũ prorsus inculpatum futurum, ita sparsisse Lachesim sortes. Epicurus hæc omnia ridet, omniáque casu fortuito sine vllis causis contingere arbitratur: aut si sunt vllæ causæ, nõ esse præter declinationem atomi. Fortunam Platonici statuunt in causis tum ambiguis, & quæ aliter cõtingere possunt, tum etiã obscuris incertísque, de quibus reddi nequit ratio, cur sic potius actum est quicquam, quàm secus: ita non habet nullas fortuna causas, sed vel mutatu faciles, vel ignotas. Aristoteles explicatius secundo libro De naturali auditione, & cæteri Peripatetici, inter quos Alexãder Aphrodisiensis: Fortuita sunt, inquit, quorũ finis non est ab agente actioni præstitutus: vt si quis fodiens, quo pinguescat humus, reperit*

Fatum quid

Parcæ

Fortuna

reperit thesaurum, fortuna est: quòd non hoc ille agebat, vt aurum inueniret, si etiam terra vberior redditur, cum fortuitò consequitur, & quod non est fortuitum. Itaque in non fortuitis exitus est, quem agens intenderat, in fortuitis præter spem ac opinionem. Vulgus Fortunam vocat cæcam, temerariam, sine causa vlla, incertam, insanam, brutam, vt inquit Pacuuius: & fatum cum necessitate coniunctum statuunt, ac tale, vt non modò in cæteros deos, sed ipsum quoque principem omnium & fatalium legum conditorem Iouem, ius ac potestatem habeat. Quod indicat versiculus ille, Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouem. Poetæ id confirmant. Nam apud eorum principem Homerum lamentatur Iupiter, quòd charum sibi filium Sarpedona, quem fata cogerent mori, eripere à morte non posset: & Neptunus quòd reditum Vlyssis in patriam impedire non posset, vt Cyclopem filium vlcisceretur: quoniam fatis decretum erat illum in Ithacam rediturum: & apud Ouidium idem Iupiter:

Tu sola insuperabile fatum
Nata mouere putas. *Et pòst:*
Quæ neque concursum cæli, nec fulminis iram,
Nec metuunt vllas tuta atque æterna ruinas.

Fuere qui nihil fortuitum vellent, sed omnia certa, fixa, immutabilia: vt Democritus, Empedocles, Heraclitus, & hos plerique de multitudine sunt secuti, sicut Epicurum plurimi. Vtranque opinionem Lucanus explicuit libro 2.

Siue parens rerum primum informia regna,
Materiámque rudem flamma cedente recepit,
Finxit in æternum causas, quas cuncta coercet,
Se quoque lege tenens, & secula iussa ferentem,
Fatorum immoto diuisit limite mundum.
Siue nihil positum est, sed sors incerta vagatur,
Fertq; refertq; vices, & habent mortalia casum.

Fortuna sæpe pro fato ipso sortéque rerum vtuntur: quæ cùm ex animi sententia procedit, nominatur fœlicitas: cùm secus, infœlicitas. Hæc nunc, alia suis locis.

b Quia ipsam Dei voluntatem.] *De hoc post paulùm.*

c Nisi vim positionis syderum.] *Ibi esse fata, Plato, Stoici, & ceteri propè philosophi existimarunt, Chaldæos ac Aegyptios secuti, quibus omnis mathematicorum manus suffragata est.*

d Quod aliqui alienant.] *Alij dicunt diuersam esse syderũ constitutionẽ à voluntate Dei, vt qui volunt omnia regi ab astris, Deum non prospicere rebus nostris. Et qui etiam si curent dij humana, tamen*

astra suum quoque exercere in nos regnum, vt Manilius, & Firmicus, & poetæ sæpe. Alij dicunt hos cursus astrorum subditos esse Deo præpotenti, & principi naturæ, vt Plato, & Stoici, nihilq; esse aliud eorum efficientiam, quàm leges Dei.

c Quòd si dicuntur stellæ significare potius.] *Origenes in Commentariis super Genesin illo loco, Sint luminaria cæli in signa, significare dicit sydera, non causas esse. Sunt enim, inquit, velut apertum quidam liber, omnia futura in se scripta continens. Quod vel ex eo arguipotest, quòd sydera plerunque significant, quæ præterierunt: at quorum causæ nequirent esse, caterum liber hic legi ab humanis ingeniis nulla vi potest. Origenem Plotinus est secutus, qui astra negat facere, sed significare. Seneca de astris loquens, Effectus rerum omnium aut mouent, aut notant: sed siue quod euenit faciunt, quid immutabilis rei notitia proficiet? siue significant, quid refert prouidere, quod euitare non possis. Sic ille.*

Mars sydus f Mars ita positus.] *Mars sydus est ardens, violentum, cruentum. Firmicus libro tertio, Martem in septimo ab horoscopo loco partiliter constitutum, id est, in occasu, maxima mala & immensa pericula scribit decernere, facere stillicet homines homicidas, sceleratos, facinorosos.*

g Veruntamen vt concedamus.] *Alludit ad id quod in libello De fato dicit de Chrysippo Cicero, qui volebat mathematicos docere, quemadmodum in arte sua essent locuturi.*

De geminorum simili dissimilique valetudine. CAP. II.

a CIcero dicit Hippocratem nobilissimum medicum scriptum reliquisse, quosdam fratres cùm simul ægrotare cœpissent: & eorum morbus eodem tempore ingraueſceret, eodem leuaretur, geminos suspicarum. b Quos Possidonius Stoicus multum astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, c eadémque conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem valetudinis: hoc philosophus astrologus ad vim constitutionémque syderum, quæ fuerat quo tempore concepti natíque sunt. In hac causa multò est acceptabilior, & de proximo credibilior coniectura medicinalis: quoniam parentes vt erant corpore affecti dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt, vt consecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis nascerentur: deinde in vna domo eisdem alimentis nutriti, vbi aërem, loci positionem, & vim aquarum, plurimum valere ad corpus, vel bene vel malè accipiendum medicina testatur: eisdem etiã exercitationibus assuefacti tam similia corpora gererent, vt etiam ad ægrotandum vno tẽpore eisdémque causis similiter mouerentnr. Constitutionem verò cæli ac syderum, quæ fuit quando cõcepti siue nati sunt, velle trahere ad istam ægrotandi patilitatem, cùm tam multa diuersissimi generis diuersissimorum affectuum, & euentuum eodem tempore in vnius regionis terra eidẽ cælo subdita, potuerunt concipi & nasci: nescio cuius sit insolentiæ. d Nos autem nouimus geminos non solùm actus & peregrinationes habere diuersas, verumetiam dispares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, e diuersis alimentis & exercitationibus, quæ nõ de corporis temperatione, sed de animi voluntate veniunt, dissimiles eis accidere potuisse valetudines. Perrò autem Possidonius vel quilibet fatalium syderũ assertor, mirũ si potest hic inuenire quid dicat, si nolit imperitorum mẽtibus in eis quas nesciũt, rebus illudere. Quod enim conantur efficere de interuallo exigui temporis, quod inter se gemini dum nascerentur, habuerunt propter cæli particulam, vbi ponitur horæ notatio, f quam horoscopum vocant: aut non tantum valet, quanta inuenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, casibúsq; diuersitas: aut plus etiã valet, quàm est geminorum vel humilitas generis eadẽ, vel nobilitas: cuius maximam diuersitatem non nisi in hora qua quisque nascitur, ponũt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur, vt eadẽ pars horoscopi maneat: cuncta paria quæro, g quæ in nullis possunt geminis inueniri. Si autem sequentis tarditas horoscopum mutat, h parentes diuersos quæro, quos gemini habere non possunt.

L. VIVES.

a CIcero dicit Hippocratem.] *Vbi hoc dicat Cicero non memini me legisse, & tamen suspicor fuisse in libello De fato: quem qui attẽtius inspexerit, inueniet mutilum lacerúmque, & plenum mendarum ad ætatem nostram peruenisse.*

b Quos Possidonius Stoicus.] *Rhodius fuit, ibiq; docuit: Romã quoque venit, discipulus & successor Panætij. Cicero.* *Possidonius.*

c Eadémq; conceptos.] *Nõ enim minoris refert, qua sit quis conceptus hora, quàm qua natus.*

d Nos autẽ nouimus geminos.] *Quales etiã fuerunt Procles & Eurysteus Lacedæmoniorum reges. Cicero secũdo De diuinatione.*

e Diuersis alimentis & exercitationibus.] *Hanc esse dicit Ptolemæus primo τῶν ἀποτελεσμάτων, vnam ex causis cur iudicare nequeat de partu astrologus.*

Horoscopus.

f Quam horoscopum.] *Est ὡροσκοπος horæ inspectio, estq; ea pars significeri, quæ supra nostrum hemisphærium ascendit, cùm quid contingit. Vertitur enim perpetuo Zodiacus ille circulus, semperque aliqua eius portio nobis oritur, contraria occidit: aliæ alias cæli plagas regionésque obtinent.*

g Quæ in nullis possunt ge.] *Quintilianus in Geminis languentibus: Nihil in rebus humanis voluit esse natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret. Quid refert an ex eisdem prima illa deorum corporum animorúmque compago seminibus oriatur? sibi quisque firmatur, sibi quisque componitur, & duo pluréſve fratres nascuntur fato singulorum.*

h Parentes diuersos.] *Cur non sint riui idem, cùm sit fons idem?*

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumpsit, in quæstione geminorum.

CAP. III.

EVstra itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, [a] quod respondisse ferunt Nigidium hac quæstione turbatum, [b] vnde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorsisset, currente illa bis numero de atramento tanquam vno eius loco summa celeritate percussit: deinde inuenta sunt signa, quæ fixerat desistente motu, non paruo interuallo in rotæ illius extremitate distantia. [c] Sic, inquit, in tanta cęli rapacitate, etiam si alter post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussit, in cæli spatio plurimum est. Hic sunt, inquit, quæcunq; dissimillima perhibentur in moribus, casibúsque geminorum. [d] Hoc figmentum fragilius est quàm vasa quę illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cælo interest, quod constellationibus comprehendi non potest, vt alteri geminorum hereditas obueniat, alteri non obueniat: cur audent cæteri, qui gemini non sunt, cùm inspexerint eorum constellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehẽdere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris: quia hæc ad productiora spatia tempor

temporum pertinent: momenta verò illa partiũ minutarum, quæ inter se gemini possunt habere nascẽtes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus mathematici non solent cõsuli. Quis enim consulat, quando sedeat, quando deãbulet, quando, vel quid prandeat? Numquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibúsque geminorum plurima, plurimúmque diuersa monstramus?

L. VIVES.

Nigidius Figulus

a QVod respondisse ferũt Nigidium.] *P. Nigidius Figulus honestiss familia natus, ad prætura vsque peruenit, summo vir ingenio, cum aliarum disciplinarũ callentissimus fuit, ita vt cum M. Varrone, cuius propemodum æqualis erat, conferretur, tum verò maximè matheseos. In philosophia Pythagoricos æmulabatur. Memit eius plerunque Cicero. Suetonius in Augusto narrat Nigidium comperta hora genituræ Octauij prænunciasse dominũ terrarum orbi genitum. Lucanus libro primo:*

At Figulus cui cura deos secretaq; cæli
Nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis
Aequaret visu, numerisq; mouentibus astra.

b Vnde & Figulus appellatus est.] *Hic fuit Figulus gente Nigidiorum: nam fuerunt & alij Figuli honoratiore gente, nẽpe Martia, quorũ vnus fuit Cos. cum L. Iulio Cæsare, duobus annis ante Ciceronem cõsulem. Fuit & alius Cos. cum Nasica, sed abrogatus magistratu, quia creatus aduersis auspicijs.*

c Sic, inquit, in tanta cęli rapacitate.] *Quintilianus in Geminis languẽtibus: Quantum putas interfuisse temporis, dum primum veteri pondus egeritur, dum parum per exonerata vitalia altero rursus homine laxantur. Breue fortasis exiguũq; videatur mortalibus oculis: sed si mente perspicere velis orbis huius vastitatem, scies multum esse, quod inter duas transcurrit animas.*

d Hoc figmentum fragilius est.] *Hoc vnicum Nigidij responsum, quod mathematicis omnibus subtilissimũ est visum, omnia Genethliacorum scita, placita, promissa euertit. Si enim tam breui temporis momento mutantur omnia, vt non diuersa modo, sed aduersa quoque fiant, quis vnquam de nato puero poterit aliquid prædicere, cùm momentum illud, vel quo conceptus, vel quo natus est, nemini possit esse certum. Itaque etiam si detur multum in nos virium potestatisq; habere sydera, tamen illud quicquid esset, hominibus incomprehensibile esset: cùm momenta, in quibus astrorum positus necesse*

Iulius Firmicus

necesse est collocare, certo deprehẽdi non possint, & syderum incitatissimus cursus tarditatem nostræ cõsiderationis anteuertat. Hoc argumentum cùm contra se suamq; artem Iulius Firmicus proposuisset, homo nugatoriæ loquacitatis, pollicitus se soluturum, postquam satis in locis se communibus iactasset, solo silentio dissoluisse sibi visus est, arbitratus suffusum ob oculos mẽtémque lectoris tornata sua dictione puluerem, inductamq; aduersarij argumenti obliuionem. sed nec ipse, nec quisquam Chaldæorum ab eo sese explicabit. Irretit se diuus Thomas similibus minutiis, & temporis, & loci: opusculo nanq; quod De fato inscripsit, propterea esse geminis varia ingenia dicit, quod in locis maternis non eodem momento totum semen recipitur. Tum etiam centrum cordium amborum geminorum, cùm non sit idem, sed varia variisq; in locis esse quoq; orizõtes varios necessum est. Primum quãtula est illa mora partium seminis? quantulum illud interstitium cordium? vt ea res totam naturam hominum mutet. Ergo non satis erit ad mathematicum attulisse natum esse aliquem Valentiæ, vel Lutetiæ: sed in quo vico, in quo cubiculo, in qua cubiculi parte. Verùm hisce de rebus alio in opere disputabo fusius: doceboq; homines nihil spei, nihil fidei vanis istis & superstitiosis adhibere rebus, sed totos ab vno Deo seruatoréque nostro Christo Iesu pẽdere: in illo solo fita esse fata omnium, ab illo solo petenda.

De Esau & Iacob geminis, multum inter se morum & actionum qualitate disparibus.

CAP. IIII.

a NAti sunt duo gemini antiqua patrum memoria, vt de insignibus loquar, sic alter post alterum, vt posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribúsque diuersa, tanta in actibus disparilitas, tanta in parẽtum amore dissimilitudo, vt etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Nunquid hoc dicitur, quia vno ambulante, alius sedebat: & alio dormiente, alius vigilabat: alio loquente, alius tacebat: quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutionem syderum, qua quisque nascitur, scribũt, vnde mathematici consulantur? b Vnus duxit mercenariam seruiturem, alius nõ seruiuit: vnus à matre diligebatur, alius non diligebatur: vnus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter adeptus est. Quid de vxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diuersitas?

L. VIV

L. VIVES.

a b. NAti sunt duo.] *Esau & Iacob ex Isaac & Rebecca. Gen. 25.* Vnus duxit.] *Iacob Laban socero seruiuit propter Rachel. Erat & Rebecca matri charissimus, præripuitq; fratri Esau benedictionem, qua nihil erat vel honorificentius eo tempore, vel vtilius.*

Quibus modis conuincantur mathematici vanam scientiam profiteri.

CAP. V.

QUI ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non ascribuntur, quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spatia pertinent, quæ obseruari notaríque possunt: quid hic agit rota illa luti figuli, nisi vt homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquia conuincantur? Quid denique idem ipsi, quorum morbum eodem tempore grauior leuiórque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est? Nónne satis istos redarguunt, qui volunt syderibus dare, quod de corporum similí temperatione veniebat? Cur enim similiter eodémque tẽpore non alter prior, alter posterior ægrotabant, sicut nati fuerant: quia vtiq; simul nasci ambo non poterãt? aut si nihil momenti attulit, vt diuersis temporibus ægrotarẽt, quòd diuersis temporibus nati sunt: quare tempus in nascẽdo diuersum ad aliarum rerum diuersitates valere contendunt? Cur potuerunt diuersis temporibus peregrinari, diuersis temporibus ducere vxores, diuersis temporibus filios procreare: & multa alia, propterea quia diuersis temporibus nati sunt, & non potuerũt eadem causa diuersis etiam temporibus ægrotare? Si enim dispar nascendi mora mutauit horoscopum, & disparilitatem intulit cæteris rebus, cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata valetudinis in conceptu sunt, aliarum verò rerum in ortu esse dicuntur, non deberent inspectis natalium constellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur? Si autem ideo prænunciant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo: quia indicãt eas momenta nascentium, quomodo dicerẽt cuilibet eorum geminorum ex natiuitatis hora, quando ægroturus esset, cùm & alter qui non habebat eandem

horam

horam natiuitatis necesse haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, si tanta distantia est temporis in natiuitate geminorum, vt per hanc oporteat eis constellationes fieri diuersas, propter diuersum horoscopum: [a] & ob hoc diuersos omnes cardines, vbi tanta vis ponitur, vt hinc etiam diuersa sint fata: vnde hoc accidere potuit, cùm eorum conceptus diuersum tempus habere non possit? Aut si duorum vno momento temporis conceptorum potuerunt esse ad nascendum fata disparia, cur non & duorum vno momento temporis natorum possint esse ad viuendum atque moriendum fata disparia? Nam si vnum momentum quo ambo concepti sunt non impediuit, vt alter prior, alter posterior nasceretur: cur vno momento si duo nascuntur, impediat aliquid, vt alter prior, alter posterior moriatur? Si conceptio momenti vnius diuersos casus in vtero geminos habere permittit: cur natiuitas momenti vnius non etiam quoslibet duos in terra diuersos casus habere permittat? Ac vt omnia huius artis vel potius vanitatis commenta tollantur, quid est hoc quod vno tempore, vno momento, sub vna eadémque cœli positione concepti diuersa habent fata, quæ illos perducant ad diuersarũ horarum natiuitatem: & vno momento temporis, sub vna eadémque cœli positione, de duabus matribus duo pariter nati, diuersa fata habere non possunt, quæ illos perducant ad diuersam viuendi vel moriendi necessitatem? Au cõcepti nondum habent fata, quæ nisi nascantur, habere non potuerunt? Quid est ergo quod dicunt, si hora conceptionalis inuenitur, multa ab istis dici posse diuinitus? Vnde etiã illud à nonnullis prædicatur, quòd quidam sapiens horam elegit, qua cum vxore concũberet, vnde filium mirabilem gigneret. Vnde postremò & hoc est, quod de illis pariter ægrotãtibus geminis Possidonius magnus astrologus, idémque philosophus respondebat: ideo fieri, quòd eodem tempore fuissent nati, eodémque concepti. Nam vtique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuisse nasci, quos constabat omnino eodem tempore fuisse conceptos: vt hoc quod similiter simúlque ægrotabãt, non daret de proximo pari corporis temperamento, sed eandem quoque valetudinis parilitatem sydereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis est ad æqualitatem fatorum, non debuerũt nascendo eadem fata mutari. Aut si propterea mutantur

mutantur fata geminorum, quia temporibus diuersis nascuntur, cur non potius intelligamus iam fuisse mutata, vt diuersis temporibus nascerentur. Itáne non mutat fata natiuitatis voluntas viuentium, cùm mutet fata conceptionis ordo nascentium?

L. VIVES.

[a] ET ob hoc diuersos omnes cardines.] *Cardines astrologi ponunt in genituris præcipuos quatuor: Horoscopum, quod est Oriens signum, aduersum huic Occidens, quod ad horoscopo distat partibus seu gradibus clxxx. per diametrum: Mesuranium, siue medium cæli inter horoscopum & occasum: Medium huic aduersum imũ cælum, Græcè sic: ἀνατολὴ, δύσις, μεσουρανία, ὑπόγειον. Adduntur & quatuor alij cardines in 2. 6. 8. 12. ab horoscopo signis, qui cardines significant deum, deam, bonam fortunam, & bonum dæmonem, Græcè θεὸν, θεὰν, ἀγαθὴν τύχην, ἀγαθοδαίμονα. Cardines nihil aliud sunt, quàm cælestia signa, quæ ad iudicandum spectantur, quorum primus est horoscopus: ab illo cæteri numerantur. Cardo horoscopi est vitæ, secundus pecuniæ vel spei, tertius fratrum, quartus parentum, quintus filiorum, sextus valetudinis, septimus coniugis, octauus mortis. Hæc ex nugis Materni, Manilius lib. 2. diuersa tradit. Sed quantum ad rem attinet, de cardinibus satis dictum est.*

De geminis disparis sexus. CAP. VI.

QVanquam & in ipsis geminorum conceptibus, vbi certè amborum eadem momenta sunt temporum, sæpe fit, vt sub eadem cõstellatione fatali alter concipiatur masculus, altera fœmina. Nouimus geminos diuersi sexus: ambo adhuc viuunt, ambo ætate vigent adhuc. Quorum cùm sint inter se similes corporum species, quantum in diuerso sexu potest: instituto tamen & proposito vitæ ita sunt dispares, vt præter actus quos necesse est à virilibus distare fœmineos, ille [a] in officio comitis militat, & à sua domo penè semper peregrinatur: ille de solo patrio, & de rure proprio non recedit. Insuper quod est incredibilius, si astralia fata credantur: non autem mirum si voluntates hominum, & Dei munera cogitentur. Ille coniugatus, illa virgo sacra est: ille numerosam prolem genuit, illa nec nupsit. At enim plurimum vis horoscopi valet. Hoc quàm nihil sit, iam satis disserui. Sed qualecunque sit, in ortu valere dicunt. Nunquid & in conceptu, vbi & vnum concubitum esse manifestum est? [b] Et tanta naturæ vis est, vt cùm conceperit fœmina,

fœmina, deinde alterum concipere omnino non possit. Vnde necesse est, eadem esse in geminis momenta conceptus. An fortè quia diuerso horoscopo nati sunt, aut ille in masculum dum nascerentur, aut illa in fœminam commutata est? Cùm igitur non vsquequaque absurdè dici possit ad solas corporum differentias afflatus quosdam valere sydereos, sicut in solaribus accessibus & decessibus videmus etiam ipsius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum: sicut echinos, & conchas, [c] & mirabiles æstus Oceani: non autem & animi voluntates positionibus syderum subdi: nunc isti cùm etiam nostros actus inde religare conantur, admonent vt quæramus, vnde nec in ipsis quidem corporibus eis possit ratio ista constare. [d] Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis sexus? Et tamen sub eadem positione syderum diuersi sexus gemini concipi potuerunt. Vnde quid insipientius dici aut credi potest, quàm syderum positionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuisse, vt cum quo habebat eandem constellationem, sexum diuersum à fratre nō haberet: & positionem syderum, quæ fuit ad horam nascentium facere potuisse, vt ab eo tam multum virginali sanctitate distaret?

L. VIVES.

Comes a IN officio comitis.] *Comitis nomen, quæ est dignitas, inauditum est priscis, à recentibus inuentum. Marcellinus Ammianum meminit lib. 14. Nebridij comitis Orientis, & Gerontij comitis Magnentianæ partis, & libro 16. Vrsuli comitis largitionum. & libro 21. Philagrij comitis Orientis. Haud facilè dixerim, an isti comites sint, quos Græci dicunt ἀκολούθους, qui hærebant perpetuò in comitatu principis.*

Animalia superfœtandia b Et tanta naturæ vis est.] *Ex animalibus lepus & dasypus soli superfœtant, vt Aristoteles & Plinius perhibent, ita vt concepto vno fœtu, & in vtero adhuc existente, alter concipiatur. In mulieres inquit Aristoteles lib. Histor. animalium septimo, raro contingit vt superfœtet: sed contigit tamen, & vitales nascuntur, cùm paululum temporis inter duos conceptus interceſit, q: omodo Herculem & Iphiclem procreatos esse fabulantur. Fuit & adultera, quæ alterum viro, alterum adultero similem eodem partu ædiderit. Hæc & alia ibidem Arist. & Plin. lib. 7. quæ sunt rara exempla. Et si quis vellet contendere, cogi non posset, vt superfœtatione confiteretur illos fœtus*

fœtus esse generatos, tametsi non ignoro Erasistratum nobilem arte medica dicere, geminos omnes superfœtatione gigni, multos geminos eodem modo quidam Stoicorum sunt autores. Hippon verò & Empedocles vno coitu multitudine seminis prouenire geminos existimant. Asclepiades seminis non abundantiæ, sed vi ac virtuti id tribuit.

c Et mirabiles æstus Oceani.] *Bene mirabiles, quorum nemo adhuc veram causam ad liquidum deprehēdit, siue gemini diurni incrementi, siue gemini menstrui, quas nautæ aquas viuas vocant plena luna & in coitu.* Oceani æstus

d Quid enim tam ad corpus pertinēs.] *Reliqua enim in omni genere animalium vir & fœmina congruunt, præterquàm ratione illa generandi, in qua est sexus: vt vir sit, qui in alio posit ex se generare: fœmina verò, quæ ex alio in se: ideo versas in viros fœminas produnt multi.*

De electione diei quo vxor ducitur, quóve in agro aliquid plantatur aut seritur. CAP. VII.

[a] AM illud quis ferat, quòd in eligendis diebus nonnulla quædam suis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille natus, vt haberet admirabilem filium, sed ita potius, vt contemptibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua misceretur vxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, & ex ipsius fato cœpit esse fatale, quod in eius natiuitate non fuerat. O stultitiam singularem, eligitur dies vt ducatur vxor. Credo propterea, quia potest in diem non bonum, nisi eligatur incurri, & infœliciter duci. [b] Vbi est ergo quod nascenti iam sydera decreuerunt? An potest homo quod ei iam constitutum est diei electione mutare: & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia quæ sub cælo sunt constellationibus subiacent, [c] cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus vel arboribus, vel segetibus: alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum fœtentur armēta, & cætera huiusmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, siue animantibus, siue non animantibus, secundum diuersitates temporalium momentorum & syderum positio dominatur: consiederent quàm innumerabilia sub vno temporis puncto, vel nascantur, vel oriātur, vel inchoëntur: & tam diuersos exitus habeāt, vt istas obseruationes cuiuis puero ridēdas esse persuad

suadeant. Quis enim est tam excors, vt audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes bestias, serpentes, aues, pisces, vermiculos, momẽta nascẽdi, singillatim habere diuersa? Solent tamen homines ad tentandam peritiam mathematicorũ afferre ad eos constellationes mutorũ animalium, quorũ ortus propter hanc explorationem domi suæ diligenter obseruant, eósq; mathematicos præferunt cæteris, qui cõstellationibus inspectis dicũt non esse hominem natũ, sed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, vtrũ aptum lanicio, an vectationi, an aratro, an custodiæ domus. Nã & ad canina fata tentãtur, & cum magnis admirantiũ clamoribus ista respõdent. Sic desipiũt homines, vt existimẽt cùm homo nascitur, cæteros rerum ortus ita inhiberi, vt cum illo sub eadem cæli plaga nec musca nascatur. Nam si hanc admiserint, procedit ratiocinatio, quę gradatim accessibus modicis eos à muscis ad camelos elephantósque perducat. Nec illud volunt aduertere, quòd electo ad seminandum agrum die, tam multa grana in terram simul veniunt, simul germinant, exorta segete simul herbescunt, pubescunt, flauescũt, & tamen inde spicas cęteris coæuas, atque, vt ita dixerim, congerminales alias rubigo interimit, alias aues depopulantur, alias homines auellunt? Quomodo istis alias constellationes fuisse dicturi sunt, quas tam diuersos exitus habere conspiciunt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, eásque ad cæleste negabunt pertinere decretum, & solos syderibus subdent homines, quibus solis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus consideratis, non immerito creditur, [d] cùm astrologi mirabiliter multa vera respondent, [e] occulto instinctu fieri spirituum non bonorum, quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fatis inserere humanis mentibus atque firmare, non horoscopi notati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est.

L. VIVES.

a IAm illud quis ferat.] *Scribunt De electionibus astrologi, sicut Haly, Abenragel, & Messalath libro in id dicato. Haly interpres Ptolemæi, vt scribit Ioannes Picus, frivolam esse atque inefficacem hanc partem astrologiæ asserit.*

b Vbi est ergo quod nascenti.] *Si ad id quod aggrederis aduersam habes natalem cõstitutionem, nihil proderit auspicatio, ex sententia Ptolemæi. Picus aduersus astrologos lib. 2. de hac re paulò plura, tametsi summam argumentorum Augustinus hîc attingit.*

c Cur alios eligunt dies.] *Vetustiss. omnium Hesiodus ἐν ἡμέραις, Hesiodus lunæ anniq; operibus rusticis faciẽdis distinxit. Hunc secuti sunt duo Græci & Latini barbariq; scriptores agricolationum: Democritus & Rei huic æmulatus Vergilius, Cato senior, Varro, Columella, Palladius, rustica scripto Plinius.*

d Cùm astrologi mirabiliter multa.] *Necesse est aliquãdo colliret met, qui frequenter iaculatur: falsa mathematicorum responsa pauci recordantur, vera celebrantur pro admirabilibus.*

e Et occulto instinctu.] *Idẽ Augustinus 2. super Genesim, ad literam, & 2. De doctrina Christiana: Sunt, inquit, hæc astrorũ indicia ex pactis cum dæmonibus, & instinctu eorum occultissimo, quem nescientes humanæ mentes patiuntur. Illeq; est fortunatior in prædicendo, qui fauentiorem habet dæmonem, magísque propicium.*

De his qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.

CAP. VIII.

QVi verò non astrorum constitutionem, sicuti est cùm quidque concipitur vel nascitur, vel inchoatur, [a] sed omnium connexionem seriémque causarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant: non multũ cum eis de verbi controuersia laborandũ atque certandum est: quando quidem ipsum causarum ordinem & quandam cõnexionem Dei summi tribuunt voluntati & potestati, qui optimè & veracissimè creditur, & cuncta scire antequam fiant, & nihil inordinatum relinquere: à quo sunt omnes potestates, quanuis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipuè Dei summi voluntatem, cuius potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. [b] Annei Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Duc me summe pater, alti dominator Olympi,
Quocunque placuerit, nulla parendi mora est.
Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens:
Malúsque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nẽpe euidentissimè hoc vltimo versu ea fata appellauit, quã suprà dixerat summi patris volũtatem, cui se paratũ obedire dicit, vt volẽs ducatur, ne nolẽs trahatur: quoniã scilicet ducunt volentẽ fata, nolentẽ trahunt. [c] Illi quoq; versus Homerici huic sentẽtiæ suffragantur, quos Cicero in Latinũ vertit:

Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse
Iupiter auctiferas lustrauit lumine terras.

Nec in hac quæstione autoritatē haberet poetica sententia. Sed quoniā Stoicos dicit, vim fati asserētes, istos ex Homero versus solere vsurpare, nō dē illius poetæ, sed de istorū philosophorū opinione tractatur, cùm per istos versus quos disputationi adhibēt, quā de fato habēt, quid sentiāt esse fatū, apertissimè declaratur, quoniā Iouem appellant, quem summum Deum putant, à quo connexionem dicunt pendēre fatorum.

L. VIVES.

Fatum quid Stoicis

a Sed omnium cōnexionem, seriémq; causarum.] *Cicero 1. De diuinat. ex sententia Stoicorum: fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, id est ordinem seriémque causarum, cū causa causam ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluēs veritas sempiterna. Chrysippus apud Gellium dicit esse φυσικὴν συνταξιν τῶν ὅλων ἐξ αἰτίων πρὸ ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθόντων, καὶ ἀμεταβολήτων ὕσης τῆς τοῦ κόσμου συμπλοκῆς. id est, Naturalem compositionem rerum omnium tam inde ab æternitate aliarum ex aliis nascentium, essēque immutabilium eiusmodi complicationem.*

b Annei Senecæ.] *Libro Epistolarum decimooctauo, versus sumpti ex Cleanthe Stoico, Latini facti à Seneca: senarij omnes, sed primus parum correctè legitur vulgò. Ratio versus melius constaret, si sic diceretur:*

Duc me parens, celsiq; dominator poli.

In exemplari Colonien si est: Duc summe pater, altiq; dominator poli. Nō omnino malè. In duobus paribus locis primus sunt tribrachi: quas recipit hoc genus carminis etiam exactius, nedum illud licentiosius comicum aut tragicum. Idem Seneca libro tertio De beneficiis, de Deo loquens: Hunc eundem & fatum si dixeris, non errabis. Nam quæ fatum nihil aliud est, quàm series implexa causarum. Ille est prima omnium causa, ex qua cætera pendent. Eadem est communis omnium Stoicorum sententia, vt vnum Deum esse dicerent, ipsumq; & mentem, & fatum, & Iouem nominari, aliisq; nominibus permultis. Ita de fato quatuor sunt veterum sentētiæ, quas Ioan. Picus recenset lib. Contra astrologos 4. Vt alij fatum esse naturam dicant, vt quæ electionis sint, vel casus, extra fatū sint, quēadmodum Virgilius dixit, Dii quibus impius ensis Attulit in promptu, quæ se occideret nō mori fato. Et Cic. 1. Antoniana: Si quid mihi humanitus accidisset, multa enim impendere videbātur præter naturam, etiam præterq; fatum. Hæc opinio est physica, eamq; Alexander

est secutus Aristotelis interpres. Altera ponit æternam seriem causarū necessario nexarum: vt diximus. Tertia sydera facit fata. Quarta diuini consilij executionem fatum vocat.

c Illi quoque versus Homeri.] *Odisseæ, τοῖος δὴ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Verba sunt Vlyssis ad Phemium affirmantis mentes hominū mutari subinde, nec ipsas constare sibi, essēq; singulis diebus, quales eo ipso die vult illas esse Iupiter deorum atque hominum parens. Latinus versus posterior non expressit Homeri sensum, nisi sit mendum, quod suspicor.*

De præscientia Dei, & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

CAP. IX.

Os Cicero ita redarguere conatur, vt non existimet aliquid se aduersus eos valere, nisi auferat diuinationē. Quam sic conatur auferre, vt nēget esse scientiam futurorū, eámque omnibus viribus nullam esse omnino cōtendat, [a] vel in Deo vel in homine, nullámque rerum prædictionem. Ita & Dei præscientiam negat, & omnem prophetiam luce clariorem conatur euertere, vanis argumentationibus, & opponendo sibi quędam oracula, quæ facilè possunt refelli: quæ tamen nec ipse cōuincit. In his autem mathematicorum coniecturis refutandis eius regnat oratio, quia verè tales sunt, vt se ipsæ destruant & refellant. Multò sunt autem tolerabiliores, [b] qui vel syderea fata cōstituūt, quàm iste, qui tollit præscientiam futurorum. Nam & confiteri esse Deum, & negare præscium futurorum, apertissima insania est. Quod & ipse cùm videret, etiam illud tētauit asserere, quod scriptū est, Dixit insipiens in corde suo, non est Deus: sed non ex sua persona. Vidit enim quàm esset inuidiosum & molestū, ideóque Cottam fecit disputantem de hac re aduersum Stoicos in libris De deorū natura. [c] & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre sentētiam, quàm pro Cotta, qui nullam naturam diuinam esse contendit. In libris verò De diuin. [d] ex seipso apertissimè oppugnat præscientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne fatum esse consentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim concessa scientia futurorum, ita esse consequens fatum, vt negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes & disputationes philosophorum: nos vt confitemur summum & verum Deum, ita

voluntatem summámque potestatem ac præscientiam eius confitemur. Nec timemus ne ideo voluntate non faciamus, quod voluntate facimus: quia id nos facturos ille præsciuit, cuius præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, vt oppugnaret præscientiam: [e] & Stoici, vt non omnia necessitate fieri dicerent, quanuis omnia fato fieri cõtenderent. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorũ, vt eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si prescita sunt omnia futura, hoc ordine venient, quo vẽtura esse prescita sunt. Et si hoc ordine venient, certus est ordo rerum præscienti Deo: & si certus est ordo rerũ, certus est ordo causarum. Non enim aliquid fieri potest quod nõ aliqua efficiens causa præcesserit. Si autem certus est ordo causarũ, quo fit omne quod fit: fato, inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate, nullúmque est arbitrium voluntatis. Quod si concedimus, inquit, omnis humana vita subuertitur: frustra leges dãtur: frustra obiurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibẽtur: neque vlla iustitia bonis præmia, & malis supplicia cõstituta sunt. Hæc ergo ne consequantur indigna, & absurda, & pernicioſa rebus humanis, non vult esse præsciẽtiam futurorum: atque in has angustias Cicero coarctat animum religiosum, vt vnum eligat e duobus: aut esse aliquid in nostra voluntate, aut esse præscientiam futurorum: quoniam vtrunq; arbitratur esse non posse: sed si alterum confirmatur, alterum tolli: si elegerimus præscientiam futurorũ, tolli voluntatis arbitrium: si elegerimus voluntatis arbitriũ, tolli præscientiã futurorum. Ipse itaq; vt vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimum ac peritissimè consulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium. Quod vt cõfirmaretur, negauit præscientiã futurorũ: atque ita dum vult facere liberos, facit sacrilegos. Religiosus autem animus vtrũque elegit, vtrunque cõfitetur, & fide pietatis vtrunque confirmat. Quomodo, inquit: Nam si est præscientia futurorum, sequuntur illa omnia, quæ cõnexa sunt, donec eò perueniatur, vt nihil sit in nostra volũtate. Porrò si est aliquid in nostra voluntate, eisdem recursis gradibus eo peruenitur, vt non sit præscientia futurorum. Nam per illa omnia sic recurritur. Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omniũ certus ordo causarum. Si certus causarum ordo non est, nec rerum certus est ordo præsciẽti Deo, quæ fieri nõ possunt, nisi præcedentibus & efficientibus causis. Si rerũ ordo præscienti Deo certus non est, non omnia sic veniunt, vt ea ventura præsciuit. Porrò si non omnia sic eueniunt, vt ab illo vẽtura præscita sunt: non est, inquit, in Deo præscientia omniũ futurorum. Nos aduersus istos sacrilegos ausus atq; impios, & Deũ dicimus omnia scire, antequam fiant: & voluntate nos facere, quicquid à nobis nõ nisi volẽtibus fieri sentimus & nouimus. Omnia verò fato fieri non dicimus, imò nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomen vbi solet à loquẽtibus poni, id est, in cõstitutione syderum, qua quisq; cõceptus aut natus est: quoniam res ipsa inaniter asseritur, nihil valere monstramus. Ordinem autem causarum, vbi voluntas Dei plurimum potest, neq; negamus, neque fati vocabulo nuncupamus, [f] nisi fortè vt fatũ à fando dictũ intelligamus, id est, à loquẽdo: non enim abnuere possumus esse scriptũ in literis sanctis: Semel locutus est Deus, duo hæc audiui: quoniã potestas est Dei: & tibi Domine misericordia, quia tu reddes vnicuiq; secundũ operа eius. Quod enim dictum est, semel locutus est, intelligitur immobiliter, hoc est incommutabiliter est locutus, sicut nouit incommutabiliter omnia quæ futura sunt, & quæ ipse facturus est. Hac itaq; ratione possemus à fando fatum appellare, nisi hoc nomen iam in alia re soleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinari. Non est autem consequens, vt si Deo certus est omnium ordo causarum, ideo nihil sit in nostræ volũtatis arbitrio. Et ipsæ quippe nostræ voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo, eiúsque præscientia continetur, quoniã & humanæ volũtates humanorũ operum causæ sunt. Atq; ita qui omnes rerũ causas præsciuit, profectò in eis causis etiam nostras volũtates ignorare non potuit, quas nostrorum operum causas esse præsciuit. [g] Nam & illud quod idem Cicero cõcedit, nihil fieri, si causa efficiens nõ præcedat, satis est ad eũ in hac quæstione redarguendũ. Quid enim eũ adiuuat, quod dicit: Nihil quidem fieri sine causa, sed nõ omnem causam esse fatalem: quia est causa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit quia omne quod fit non nisi causa præcedente fieri cõfitetur. Nos enim eas causas quæ dicuntur fortuitæ, vnde etiam fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes, eásque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati: [h] ipsásque naturales nequa-

quam ab illius voluntate seiũgimus, qui est autor omnis conditórque naturæ. Iam verò causæ voluntariæ, aut Dei sunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorunque animalium: si tamen appellandæ sunt volũtates animalium rationis expertium, motus illi quibus aliqua faciunt secũdum naturam suam, cùm quid boni malíve vel appetunt, vel euitant. Angelorum autem voluntates dico, siue bonorum, quos Angelos Dei dicimus: siue malorum, quos angelos Diaboli, vel etiam dæmones appellamus. Sic & hominum bonorum scilicet, & malorum: ac per hoc colligitur non esse causas efficientes omnium quæ fiunt, nisi voluntarias illius naturæ, scilicet quæ spiritus vitæ est. Nam & aër iste siue ventus dicitur spiritus: sed quoniam corpus est, nõ est spiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui viuificat omnia, creatórq; est omnis corporis & omnis creati spiritus, ipse est Deus vtiq; spiritus non creatus. In eius voluntate summa potestas est, qui creatorum spirituum voluntates bonas adiuuat, malas iudicat, omnes ordinat, & quibusdam tribuit potestatem, quibusdam non tribuit. Sicut enim omniũ naturarum creator est, ita omnium potestatum dator non voluntatũ. Malæ quippe volũtates ab illo nõ sunt, quoniam cõtra naturam sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subiacent volũtatibus: quædam nostris, id est, omnium animantium mortalium, & magis hominũ quàm bestiarum: quædam verò angelorum: sed omnia maximè Dei voluntati subdita sunt. Cui etiam voluntates omnes subiiciuntur: quia non habent potestatem nisi quam ille concedit. Causa itaque rerũ quæ facit, nec fit, Deus est. Aliæ verò causæ, & faciunt, & fiunt: sicut sunt omnes creati spiritus, & maximè rationales. Corporales autem causæ, quæ magis fiunt, quàm faciũt, non sunt inter causas efficientes annumerãdæ, quoniam hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituũ volũtates. Quomodo igitur ordo causarum qui præscienti certus est Deo, id efficit, vt nihil fit in nostra voluntate, cùm in ipso causarũ ordine magnum habeant locum nostræ voluntates? [k] Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc causarum ordinem dicũt esse fatalem, vel potius ipsum fati nomine appellãt, quod nos abhorremus: præcipuè propter vocabulum, quod nõ in re vera cõsueuit intelligi. Quòd verò negat ordinem omnium causarum esse certissimum, & Dei præscientiæ notissimum, plus cum quàm Stoici detestamur. Aut enim Deũ esse negat, quod quidem

quidem inducta alterius persona in libris De deorum natura facere molitus est: aut si esse cõfitetur Deũ quem negat præscium futurorum, etiam sic dicit nihil aliud, quàm quod ille dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Qui enim non est præscius omnium futurorum, non est vtique Deus. Quapropter & voluntates nostræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præsciuit: & ideo quicquid valent, certissime valent: & quod facturæ sunt ipsæ, omnino facturæ sunt: quia valituras atque facturas ille præsciuit, cuius præsciẽtia falli non potest. Quapropter [m] si mihi fati nomen alicui rei adhibẽdum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, adhibẽdum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris voluntatem qui eũ habet in potestate, quàm illo causarum ordine, quem non vsitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitrium nostræ voluntatis auferri.

L. VIVES.

a VEl in Deo, vel in homine.] *Libro De diuinat. 2. vbi cum Q. fratre disputans diuinationem omnem conatur tollere, quam Q. superiore libro asseruerat. Ait enim: Nihil est enim tam contrarium rationi & constantiæ, quàm fortuna, vt mihi ne in Deũ quidem cadere videatur, vt sciat quid casu & fortuitu futurum sit. Si enim scit, certè illud eueniet: sin certè eueniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla præsensio: hæc ibi, & alia quæ ad intelligendum hoc caput faciunt, nos locum ceu digito indicasse fuerit satis.*

b Qui syderea fata.] *Omnes illi ponũt syderea fata: sed alij tanquã prima, & quæ suis legibus trahant omnia, nulli Deo pareant.*

c Et pro Lucilio Balbo.] *Sic enim in fine vltimi libri pronũciat: Hæc cum essent dicta ita discessimus, vt Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.*

d Ex seipso.] *Nam lib. secundo seipsum facit loquentem, confutantémque quæ frater dixerat de diuinatione.*

e Et Stoici.] *De hoc proximo capite.*

f Nisi fortè vt fatum à fando.] *Varro lib. De lingua Latina 5. Quod Parcæ constituerunt nascenti à fando fatum dictum. Lucanus in nono:*

Non vocibus vllis
Numen eget, dixitq; semel nascentibus autor,
Quicquid scire licet.

Quod videtur mutuatus ex illo dicto Psalmi, quod Augustinus hic

citat, vel ex illo Iob.33. Semel locutus est Deus, & secũdo id ipsum nõ repetit. Vtroq; loco vnica illa Dei locutione stabilitas definitæ eius scientiæ significatur, vt vulgò interpretantur: illud verò in Psalmo, Duo hæc audiui: sunt qui referant ad hæc duo quæ sequuntur: Quia potestas Dei est: &, Tibi domine misericordia. Alij de duobus testamentis intelligunt. Targum Chaldæum cum his videtur nonnihil sentire, in quo sic est, legem vnam locutus est Deus, & bis illam audiuimus de ore Mosis scribæ magni, quoniam virtus coram Deo nostro: & verò Deus, vt benefacias iustis.

g Nam & illud quod idem concedit.] Alibi cõtendit. In libello De fato ex sententia Carneadis in tres species partitur causas: in naturales, quæ ex rerũ naturis proficiscuntur, vt decidere lapidem, calfacere ignem. Voluntarias, quæ sitæ sunt in liberis hominum voluntatibus, quarum non necesse est esse causas externas & antecedentes, satis est libere. Et fortuitas, quæ obscuræ sunt, & ignoratæ nonnullis: qua in re consentit cum omnibus physicis, quibus nihil fieri placet sine causa.

h Ipsasque naturales.] Nõ est alia natura ignis cur caleat, aut saxi cur descendat, aut hominis cur ratiocinetur, & viuat, & generet ex se sibi similem, & aliarum rerum, quàm quòd ita iussit parẽs natura: si contrarium iussisset, & frigeret ignis, & ascenderet lapis, & bruta stupidum esset homo, nec viueret, nec gigneret.

i Si tamen appellandæ voluntates sunt.] Aristoteles libro De anima tertio, volũtatem solis rationalibus inesse dixit, appetitum esse in belua, qui est instinctus à natura datus aliquid persequendi aut fugiendi. Voluntas in rationalibus ducem habet rationem, comitem electionem, siue est electio ipsa.

k Contendat ergo Cicero.] Disputet sanè Cicero cum Stoicis.

Deus quomodo videt futura

l Quapropter & voluntates nostræ tantum valent.] Creauit Deus voluntates nostras liberas: quæ ideo liberæ sunt, quia ille voluit, & vtrumlibet possunt facere ex contrariis: aliud tamen factura nõ sunt, quàm quod Deus præscisit, quia aliud haud dubiè nũquam facient, tametsi possunt. Certum est enim fieri pleraq; posse, quæ nunquam fient: ita non res futuræ ex scientia Dei manant, sed scientia potius Dei ex illis, quæ tamen futuræ non sunt Deo, in quo est error multorum, sed præsentes. Quocirca non rectè dicitur præscire, nisi relatu ad actiones nostras dicendus est, scire, videre, cernere. Quod si indignum videtur à fluxa caducaq; rerum natura sempiternam scientiam generari, dicamus à prouidentia voluntatéq; Dei cognitionem eius proficisci: voluntatem statuere quid futurum sit: scientiam, quid

voluntas statuerit, nosse. Origenes super Genesim: Quod futurum est, ait, causam esse cur id euenturum præuiderit Deus. Itaque non id fieri, quia præscitur: potius contrà, præsciri, quia futurum est.

h Si mihi fati nomen.] Sic sæpe autores Latinæ linguæ, velut poetæ & historici, & oratores, Fata dicunt hominum, & voluntatem deorum. Boethius tale discrimen facit inter fatum & prouidentiam, quale hic Augustinus inter fatum & voluntatem. Apuleius in Dogmate Platonis: Prouidentiam esse diuinam sententiam conseruatricem prosperitatis eius, cuius causa tale suscipit officium. Diuinam legem esse fatum, per quod inenitabiles cogitationes Dei atque inceptæ complentur. Vnde si quid prouidentia agitur, id agitur etiam fato: & quod fato terminatur, prouidentia debet susceptum videri. Sed esse aliquid in nobis, & in fortuna nonnihil, & fortunæ improuidos casus ignorari à nobis fatetur: instabile enim & incurrens intercedere ea solere, quæ consilio fuerunt & meditatione susceptæ, quæ non patiantur meditata ad finem venire: & tunc quidem cùm impedimentum illud vtiliter prouenit, res illa fœlicitas nominatur. At vbi repugnationes istæ nociuæ erunt, infœlicitas dicitur. Sic ille.

An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.

CAP. X.

a VNde nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoici laborauerunt: causas rerum ita distinguere, vt quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atque in his, quas esse sub necessitate noluerunt, posuerunt etiam nostras voluntates, ne videlicet non essent liberæ, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quæ non est in potestate, sed etiã si nolumus, efficit quod potest, sicut est necessitas mortis: manifestum est voluntates nostras, quibus rectè, vel perperam viuitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quæ si nollemus, non vtiq; faceremus. Quò primitus pertinet ipsum velle: nam si volumus, est: si nolumus, nõ est. Non enim vellemus, si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundum quam dicimus necesse esse, vt sit aliquid, vel ita fiat, nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis. b Neque enim & vitã Dei & præscientiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus, necesse esse Deum semper viuere, & cuncta præscire: sicut nec potestas eius minuitur cùm dicitur, mori fallíque nõ posse. Sic enim hoc non potest, vt potius si posset, minoris esset vtiq; potestatis. Rectè quippe omnipo-

tens dicitur: qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod nō vult. Quod si ei accideret, nequaquā esset omnipotens. Vnde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sicut etiam cùm dicimus, necesse est esse, vt cùm volumus, libero velimus arbitrio: & verum proculdubio dicimus, & nō ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subiicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, & ipsæ faciunt quicquid volendo facimus, quod nō fieret si nollemus. Quicquid autem aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiā sic voluntas valet: etsi non illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei est. Nam si volūtas tantū esset, nec posset quod vellet, potentiore volūtate impediretur. Nec sic tamen voluntas, nisi volūtas esset, nec alterius, sed eius esset, qui vellet: etsi nō posset implere quod vellet. Vnde quicquid præter suā voluntatem patitur homo, non debet retribuere humanis, vel angelicis, vel cuiusquam creati spiritus voluntatibus, sed eius potius qui dat potestatem volentibus. c Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præsciuit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præsciuit, nihil præsciuit. Porrò si ille qui præsciuit, quid futurum esset in nostra voluntate, non vtique nihil, sed aliquid præsciuit: profecto & illo præsciente, est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur: aut retenta præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio, Deum, quod nefas est, negare præsciu futurorum: sed vtrunque amplectimur, vtrunque fideliter & veraciter confitemur. Illud, vt bene credamus: hoc, vt bene viuamus. Malè autem viuitur, si de Deo non bene creditur. Vnde absit à nobis eius negare præscientiam, vt liberi esse velimus, quo adiuuante sumus liberi, vel erimus. d Proinde non frustra sunt leges, obiurgationes, exhortationes, laudes, & vituperationes: quia & ipsas futuras esse præsciuit, & valent plurimum quantum eas valituras esse præsciuit: & preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præsciuit: & iusta præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. e Neque enim ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum præsciuit: imò ideo non dubitatur ipsum peccare, cùm peccat: quia ille, cuius præscientia falli non potest, nō fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præsci-

præsciuit, qui si nolit omnino, non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præsciuit.

L. VIVES.

a VNde nec illa necessitas.] *Cicero libello De fato: Ac mihi quidem videtur, cùm duæ sententiæ fuissent veterum philosophorum, vna eorum qui censerent omnia ita fato fieri, vt id fatū vim necessitatis afferret. In qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit. Altera eorum quibus viderentur sine vllo fato esse animorum motus voluntarij. Chrysippus tanquam arbiter honorarius medium fieri voluisset: sed applicat se ad eos potius, quī necessitate motus animi liberatos volunt. Hæc & alia Cicero. Idcirco Oenomaus Cynicus Democritum dixit seruos fecisse animos nostros: Chrysippum verò semiseruos, vt est apud Eusebium libro 6. Euang. præpar. Quo loco disputant de fato quamplurima. Itaque fato cùm fabulant animos Stoici, non tamen necessitatem illis concedunt, nec sinunt, vt cogere nos possint. Fato enim fiunt omnia causis antecedentibus & proximis, sed non principalibus & perfectis, quarum illæ priores iuuant tantum quæ in nostra potestate non sunt: hæ verò efficiunt quæ sunt in manu nostra. Plutarchus in Placitis philosophorum sententiam Stoicorum referens dicit, apud illos variè euentus rerum proficisci, alios ex necessitate illa prima, & maxima: alios ex fato, alios ex libertate animorum, alios ex fortuna, alios casu quodam. Stoici, vt summa dicam, in tractanda ratione fati Platoni sunt ferè suffragati. Quod cùm Plutarchus testatur, tum verò res ipsa indicat. At cum fato fieri omnia, & in fato inesse necessitatem aiunt, de mente illa & prouidentia Dei loquuntur. Nam & Iouem ex eorum placitis diximus fatum esse, & ipsi rationem pronæamq; illam, id est prouidentiam, à qua administrantur omnia, fatum nominant.*

b Neque enim vitam Dei & præscientiam.] *Platonici aiunt necesse esse deos ita se habere, vt sunt, non necessitate extrinsecus illata, sed naturali optimaq; ipsis, ideoq; maximè voluntaria, cùm & nollent vnquam optione proposita aliter se habere. Quo magis miror Plinium Secundum hominem & ingenio & eruditione tantùm, sic contra omnipotentiam Dei cauillari, ne Deum quidem posse omnia. Nāque nec sibi mortem consciscere, si velit, quod homini dedit. Optimum in tantis vitæ pœnis existimauit, ita deos calamitatibus miseriisq; premi, vt homines optare aliquos mortem, nec consequi posse. Deceperant videlicet eum fabulæ, quæ Plutonem dilata morte mœrere faciunt, sicut Lucanus inquit:*

Et rector terræ, quem longa in secula torquet

Mors,

Mors dilata Deum.

c Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate.] *Ardua quæstio, & variè à multis tractata, An præscientia Dei necessitatem aliquam afferat rebus. Attigi superiore capite hac de re nonnulla, multi de schola recentiore obligationum arte accedunt ad disputationem muniti, vt si aliquid tibi sumpseris, ipsis quod sibi retineant non desit, vt si hoc ceperis, contrarium sit tibi relinquendum: atque ad deo, vt magis irretita magisq; inuiscata tota re discedatur, quàm cùm accederetur: ponis Deum scire me cursurum cras, aufer ergo me non cursurum, ponis hoc, aufer illud. Quid erat tricis illis & verborum laqueis opus, nisi simpliciter loqui, vt hic Augustinus, non ideo peccare hominem, quòd Deus præsciuit eum peccaturum: qui si nolit, potest omnino non peccare, idq; si faciat, hoc præsciuit Deus: vel vt dicit Chrysostomus super Epistola Pauli ad Corinthios: Etenim uero Christus inquit, necesse est vt veniant scandala, non ideo arbitrij libertatem corrumpens, aut vitæ vim, & necessitatem imponens, sed prædicens id quod ex mala hominum voluntate omnino futurum est: quod sanè futurum est, non quia id Deus præuiderit, sed hominum voluntas immedicabilis fuerit. Non enim quia prædixit Deus, hæc facta sunt, sed quia omnino ex mala hominum voluntate ventura erant, ipse prædixit. Hæc Chrysostomus interprete homine docto Hieronymo Donato. Ac profectò non plus addit necessitatem rebus venturis præscientia Dei, quàm præsentibus spectator cùm fiunt: ita cùm video te scribere, potes ipse quidem non scribere: quod si non scribas, iam te non videbo scribentem. Porrò Deo futura tam præsentia sunt, atque adeò magis, quàm nobis quæ vocamus præsentia. Nam quò capacior est mens, hoc illi tempus præsens est latius: Deo verò infinitæ capacitati infinitum tempus est præsens: tota ergo æternitas quæ sola est infinita. Hæc res difficiliorem efficit hanc disputationem, quòd sic imaginantur quidam futura esse Deo, vt nobis.*

d Proinde non frustra sunt leges.] *Hoc obiiciebatur iis, qui necessario fato dicebãt omnia fieri. Quod cùm necesse esset hunc esse malum, illum bonum, cur malus supplicium, bonus præmium merebatur, cùm necessaria nec vitio darentur, nec laudi: tum etiam nec exhortari ad virtutem, carpereq; vitia prodesset: cùm fieri aliter non posset, quin malus esset, quem fatum esset esse malum. Manilius hoc quoque ex fato esse concludit. Sic enim ait:*

Hominum menti tanto sit gloria maior,
Quod cælo gaudente venit, rursusq; nocentis
Oderimus magis in culpam pœnásque creatos.

Nec

Nec refert scelus vnde cadat, scelus esse fatendum est.
Hoc quoque fatale est, sic ipsum expendere fatum.
Nos verò, & bonis paratum præmium, parata merito est laus, malis vituperium, pœnáque quòd libera voluntate & ille bene fecit, & hic malè, idq; spectante Deo non cogente.

e Neque enim ideo peccat homo.] *A præscientia Dei non proficiscitur peccatum huius, sed nostra potius de peccato huius scientia. Nam sicut à voluntate Dei nostra volũtas, ita & à scientia Dei nostra scientia demanat. Hæc de fato expositis aliorum sententiis, quo facilius intelligeretur Augustini mens.*

De vniuersali prouidentia Dei, cuius legibus omnia continentur. CAP. XI.

DEus itaque summus & verus cum verbo suo, & spiritu sancto, quæ tria vnum sunt, Deus vnus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis: cuius sunt participatione fœlices quicunque sunt veritate, [a] non vanitate fœlices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore: qui eum peccãtem nec impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit: qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, vitã seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit, à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: à quo est mensura, numerus, pondus: à quo est quicquid naturaliter est, cuiuscunque generis est, cuiuscunque æstimationis est: à quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminũ atque formarum. Qui dedit & carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fœcunditatem, membrorũ dispositionem, salutem, concordiam: qui & animæ irrationali dedit memoriã, sensum, appetitum: rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solùm cælum & terram, nec solum angelum & hominem, sed nec exigui & contemptibilis animantis viscera, nec auis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium cõuenientia, & quadam veluti pace dereliquit, nullo modo est credendus regna hominum eorúmque dominationes & seruitutes, à suæ prouidentiæ legibus alienas esse voluisse.

L. VIVES.

a NOn vanitates fœlices.] *Sic legitur in omnibus codicibus, mihi tamen aptius videtur legi fideles.*

Quib

Quibus moribus antiqui Romani metuerunt vt Deus verus, quanuis non cum colerent, eorum augeret imperium.

CAP. XII.

PRoinde videamus quos Romanorũ mores, & quàm ob causam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt etiam regna terrena. Quòd vt absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentem & superiorem librum scripsimus, quòd in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt, & præsentis voluminis partes superiores quas hucusque perduximus, de fati quæstione tollenda, ne quisquam cui iam persuasum esset non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque seruatum, nescio cui fato potius id tribueret, quàm Dei summi potentissimę voluntati. Veteres igitur primíque Romani, quantum eorũ docet & commendat historia, quanuis vt aliæ gentes, excepta vna populi Hebræorum deos falsos colerent, & non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent, tamen laudis auidi, pecuniæ liberales erant, gloriam ingentem, diuitias honestas volebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hanc viuere voluerunt, pro hac & mori non dubitauerunt. Cæteras cupiditates huius vnius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam seruire videbatur inglorium, dominari verò atque imperare glorioſum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est quòd regalem dominationem non ferentes, annua imperia binósque imperatores sibi fecerunt, [a] qui consules appellati sunt à consulendo, non reges, aut domini à regnando atque dominando, cùm & reges vtique à regendo dicti melius videantur, vt regnum à regibus, reges autem, vt dictum est, à regendo: sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel beneuolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutum est, [b] quod idem autor in Romanorum laudibus posuit, quòd ciuitas incredibile memoratu adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriæ incesserat. Ista ergo laudis auiditas, & cupido gloriæ, multa illa miranda fecit laudabilia, scilicet atque glorioſa secundum hominum existimationem. Laudat idem Salustius temporibus suis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem, & Caium

Caium Cæsarem, dicens quòd diu illa respublica non habuit quenquam virtute magnũ, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diuersis moribus. In laudibus autem Cæsaris posuit, quòd sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset: ita fidebat in vtris virorum virtute magnorum, vt excitaret in bellum miseras gentes & flagello agitaret Bellonam sanguineo, vt esset vbi virtus eorum enitesceret. Hoc illa profectò laudis auiditas, & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, post etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis vtriusq; rei testimonium etiam poeta insignis eorum. Inde quippe ait:

Nec non Tarquinium eiectum Porsenna, iubebat
Accipere, ingentiq; vrbem obsidione premebat
Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos viuere. Sed cùm esset adepta libertas, tãta cupido gloriæ incesserat, vt parũ esset sola libertas, nisi & dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur, quod velut loquente Ioue idem poeta dicit:

Quin aspera Iuno,
Quæ mare nunc, terrasq; metu, cælumq; fatigat,
Consilia in melius referet, mecúmque fouebit
Romanos rerum dominos gentémque togatam.
Sic placitum, veniet lustris labentibus ætas,
Cùm domus Assaraci Phthiam clarásque Mycenas
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quæ quidem Vergilius Iouem inducens tanquã futura prædicentem, ipse iam facta recolebat, cernebatq; præsentia. Verum propterea commemorare illa volui, vt ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, vt in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc est & illud ciusdem poetæ: quòd cùm aliarũ gentium artibus eas ipsas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi, & subigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alij spirantia mollius æra:
[f] Credo equidem, viuos ducent de marmore vultus:
Orabunt causas melius, cæliq; meatus
Describent radio, & surgentia sydera dicent:
Tu regere imperio populos Romane memento.

He

Hæ tibi erunt artes, paciq; imponere morem:
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Has artes illi tantò peritius exercebant, quàtò minus se voluptatibus dabant, & eneruatione animi & corporis in concupiscendis & augẽdis diuitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miseris ciuibus, largiẽdo scenicis turpibus. Vnde cùm tales iam morum labes superabant, atque abundabant, quando scribebat ista Salustius, canebatq; Vergilius, non illis artibus honores & gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebãt. Vnde idem dicit: Sed primò magis ambitio quàm auaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitiũ propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperiũ bonus & ignauus æquè sibi exoptant. Sed ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Hæ sunt illæ bonæ artes, per virtutem scilicet, nõ per fallacem ambitionem ad honorem, & gloriam, & imperium peruenire, quæ tamen bonus & ignauus æquè sibi exoptant. Sed ille, id est bonus, vera via nititur. Via virtus est, qua nititur tãquam ad possessionis finẽ, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos etiam deorũ apud illos ædes indicant, [g] quas coniunctissimas cõstituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habẽtes quæ dãtur à Deo. Vnde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, & quò eam referebant, qui boni erãt, ad honorem scilicet. nam mali nec habebant eam, quanuis honorem habere cuperẽt, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis. Melius laudatus est Cato. De illo quippe ait: Quò minus petebat gloriam, eò magis illum sequebatur. Quandoquidem gloria est, cuius illi cupiditate flagrabant, [h] iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus quæ humano iudicio contenta non est, nisi conscientiæ suæ. Vnde dicit Apostolus: Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Et alio loco: Opus autem suum probet vnusquisque, & tunc in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Gloriam ergo & honorem & imperium quæ sibi exoptabant: & quo bonis artibus peruenire nitebantur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, vbi est bonum hominis, quo melius non est. Vnde & honores quos petiuit Cato, [i] petere non debuit, sed eos ciui-

uitas ob eius virtutem non petenti dare. Sed cùm illa memoria duo Romani essent, virtute magni, Cæsar & Cato, longe virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quàm Cæsaris. Proinde qualis esset illo tempore ciuitas, & antea qualis fuisset, videamus in [k] ipsa sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare maiores nostros armis Rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita esset, multò pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atque ciuium præterea armorum & equorum maior copia nobis quàm illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque libidine neque delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam, publicè egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum, omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum vbi vos separatim sibi quisque consilia capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ seruitis. Eo fit vt impetus fiat in vacuam remp. [l] Qui audit hæc Catonis verba siue Salustij, putat quales laudantur Rom. veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est, alioquin vera non essent quæ ipse idem scribit, ea quæ commemorauí in secundo lib. huius operis, vbi dicit: Iniurias validiorum & ob eas discessionem plebis à patribus, aliásque dissensiones domi fuisse, iã inde à principio, neque amplius æquo & modesto iure actum, quàm expulsis regibus, quandiu metus à Tarquinio fuit, donec bellum graue quod propter ipsum cum Hetruria susceptum fuerat, finiretur. Postea verò seruili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse, agro pepulisse, & cæteris expertibus solos egisse in imperio. Quarum discordiarum dum illi dominari vellẽt, illi seruire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Quia rursus grauis metus cœpit vrgere, atque ab illis perturbationibus alia maiore cura cohibere animos inquietos, & ad concordiam reuocare ciuilem. Sed per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erãt, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorum bonorũ prouidentia res illa crescebat, sicut idem historicus dicit, multa sibi legẽti, & audiẽti, quæ po. Ro. domi militiæq; mari atq; terra præclara facinora fecerit, se libuisse attendere, quæ res maximè tãta negotia sustinuisset: quoniam sciebat sæpenumero parua

manu cum magnis legionibus hostium contendisse Ro. cognouerat paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus: sibique multa agitanti constare dixit, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse, eóque factũ vt diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia, inquit, ciuitas corrupta est, rursus resp. magnitudine sui imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via. id est virtute ipsa nitentium etiam à Catone laudata est. Hinc erat domi industria, quam commemorauit Cato: vt ærarium esset opulentum, tenues res priuatæ. [m] Vnde corruptis moribus vitiũ esse cõtrarium posuit, publicè egestatem, priuatim opulentiam. Quamobrem cùm diu fuissent regna Orientis illustria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tempore esset posterius, sed imperij latitudine & magnitudine illustrius. Idque talibus potissimum concessit hominibus ad domanda grauia mala multarum gentium, qui causa honoris, laudis & gloriæ consulerent patriæ, in qua ipsam gloriam requirebant, salutémque eius saluti suæ præponere non dubitarent, pro isto vno vitio, id est, amore laudis, pecuniæ cupiditatem, & multa alia vitia comprimentes.

L. VIVES.

a QVi consules appellati sunt à consulendo.] *A consulendo dictos esse consules satis inter omnes constat: sed cùm consulere significet multa, dubiũ est à qua mente sit dictus consul. Quintilianus lib. 1. Sitne consul à consulendo, an à iudicando. nã & hoc consulere veteres vocauere: vnde adhuc remanet illud, rogat boni consulas, id est, bonum iudices. Quin & Liu. cõsulem olim iudicem esse dictum tradit. Sed ego cum Varrone nomen ministerij puto esse cõsul: vt admoneretur nihil eum habere in repub. virium potestatisq; sed admonitorem solum positum senatus & po. vt eos quid fieri plateret consuleret. Nihil enim in senatu antiquitus fieri solebat, nisi consulente & referente consule. vnde illa tam crebra apud rerũ scriptores, petiit à cons. vt de hoc aut illo referret. Cæsar 1. Coment. belli ciuilis Pompeiani: Literis à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis ægrè ab illis impetratum est, summa trib. pleb. contentione vt in senatu recitarentur. vt vero ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Quibus verbis satis apparet non dicti sententias à senatoribus, nisi à cons. referretur, quod maximè priscis temporibus seruabatur. Nam posteà ius quoque aliis nonnullis magistratibus fuit & cogere senatum, & ad eum referre, si quid vellent. Porrò Varronis verba, si quis requirit, haec sunt ex lib. De lingua Lat. 4. Consul nominatus, quod consuleret pp. & senatum, nisi illinc potius vnde Actius ait in Bruto, qui rectè consulat, consul fiat.*

b Quod idem autor.] *Salust. in bello Catil.*

c Gentémque togatam.] *Bene, inquit Seruius, togatã, quoniam omnis sexus & conditio toga vtebatur.*

d Domus Assaraci.] *Rom. Assaracus auus fuit Anchisæ, Capys pater, à quo Aeneas. Porrò ab Aenea Iulus, ab hoc reges Albani, & hinc Ro. profecti.* Assaracus

e Phthiam clarásque Mycenas.] *Hoc spectat ad vindictã incendionũ Ilij, quod patriæ eorum qui Troianos vicerãt essent à nepotibus Troianorũ subigendæ. Sic in 6. Aeneid. Eruet ille Argos, Agamemnoniasq; Mycenas: Ipsumq; Aeacidẽ genus armipotentis Achilli Vltus auos Troiæ, tẽpla & temerata Mineruæ. Phthia verò patria est Achillis in Phthiade regione Macedoniæ, educatus tamẽ est. Achilles Larissæ Thessaliæ, ideo Larissæus dicitur, quanquã & Phthia & Larissa sunt in Achaia: Nã arx Argiua dicta est Larissa, vt alias declarabo. Phthiã Macedoniæ L. Aemilius Paulus Ro. subdit, victo Perseo. Mycenæ in Argolide sunt, teste Mela, ad quas ab Argis est regnũ trãslatũ. Eas cũ reliqua Achaia cepit L. Mũmius. Argi sunt prope Mycenas. Mela. Argis ab Inacho ad Pelopem regnatũ est annos d. lxiiij. Eusebius Iulius Higinus erratum dicebat esse à Vergilio hu versibus in historia. nam non idem eruit Argos, & vicit Pyrrhum: ideo eximendũ versum illũ censebat, ipsumque Aeacidem. Sed Seruius illéque subaudiendum esse ait: vt de Curio intelligatur.* Phthia Mycenæ Argi

f Credo equidem.] *Antiqua exemplaria Augustini habent, Credo equidem, sed apud Verg. est Credo.*

g Quas coniunctiss.] *Imo eadem erat ædes Virtutis & Honoris, quam fecit Marius Cimbris deuictis: sed quia canalis erat medius, duæ esse videbantur.*

h Iudicium hominum bene.] *Hæc est in vniuersum gloria, sed de vera gloria Cic. 3. Tuscul. quæst. sic inquit: Est gloria solida quædam res & expressa, non adumbrata, ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat tanquam imago.*

i Petere non debuit.] *Cato Vticensis, de quo hic loquitur, petiit trib. pleb. & adeptus est. petiit prætura, factus est prætor, sed passus prius repulsam prælato Vatinio homine impuriss. diu & hominib. inuiso: petiit consulatũ, tulit repulsam. Homo, vt Plutarch. inquit, qui*

pretio comparandus erat ad gerendos magistratus, dignior qui cogerentur accipere honores, quàm qui peteret.

k Ipsa sententia Catonis.] *In oratione quam habuit in senatu trib. pleb. designatus contra coniuratos. Salust. in Catil.*

l Qui audit hæc.] *Semper Romani posteriores priorum virtutes in ore habuerunt, & in cælum tollebant: vel quia perpetuò res vergebat in deterius, vel quòd semper præterita tempora videntur meliora.*

m Vitium esse contrarium.] *Antiqui libri: Vitium econtrario posuit.*

De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur: quia per ipsum vitia maiora cohibentur.

CAP. XIII.

NAm sanius videt, qui & amorem laudis vitium esse cognoscit, quod nec poëtam fugit Horatiũ, qui ait:

[a] *Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te*
[b] *Ter purè lecto poterunt recreare libello.*

Idémque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

[c] *Latius regnes auidum domando*
Spiritum, quàm si Libyam remotis
[d] *Gadibus iungas, [e] & vterque Pœnus*
Seruiat vni.

Veruntamen qui libidines turpiores fide pietatis, impetrato spiritu sancto, & amore intelligibilis pulchritudinis non refrænant, melius saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem iam sancti, sed minus turpes sunt. Etiam Tullius [f] hinc dissimulare non potuit, in iisdem lib. quos De rep. scripsit, vbi loquitur de instituendo principe ciuitatis: quem dicit [g] alendum esse gloria, & consequenter commemorat maiores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solùm non resistebant, verumetiam id excitendum & accendendum esse censebant: putantes hoc vtile esse reip. Quanquam nec in ipsis philosophiæ lib. Tullius [h] ab hac peste dissimulet, vbi eam luce clarius cõfitetur. Cùm enim de studiis talibus loqueretur, quæ vtique sectanda sunt fine veri boni, non ventositate laudis humanæ, hanc intulit vniuersalem generalémque sententiam: [i] Honos alit artes, omnésque accenduntur ad studia gloria, iacéntque ea semper quæ apud quosque improbantur.

L. VIV.

L. VIVES.

a Laudis amore tumes.] *Ad Mecœnatem 1. lib. Epist.*

b Ter purè lecto.] *Legendi sunt philosophorum lib. De moribus puræ, non aduersis animis, sed secundis, ita vt prodesse nobis cupiamus quæ dicunt. nã tũc demum prosunt. Porphyrio interpres Horatij ait, velut ad sacrificandum castè ac lotis manibus accedendum putat.*

c Latius regnes.] *Carminum libro 2. ad Salust.*

d Gadibus.] *Hæc insula est Hispaniæ nobilis peregrinatione Herculis.*

e Et vterque Pœnus.] *Acron & Porphyrion per alterum Pœnum intelligunt Afros in Lybia, per alterum Gaditanos, qui à Pœnis sunt conditi, vt intelligat poeta coniunctionem regni per terras mari distinctas, quod antea in eodem carmine dixerat.*

f Inde silere non potuit.] *Antiqua volumina dissimulare pro silere habent, & hinc pro inde.*

g Alendum esse gloria.] *Sic plerique Stoicorum sapientem suum animal esse gloriæ dicunt. Simonides poeta inductus à Xenophonte in Hierone, hominem à cæteris animantibus hoc potissimum seiungit, quòd honore ac gloria tangatur.*

h Ab hac peste.] *Melius legeretur, hanc pestem.*

i Honos alit artes.] *In proœmio Tuscul. quæstionum.*

De resecando amore laudis humanæ, quoniam iustorum gloria omnis in Deo sit.

CAP. XIIII.

VIc igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione, [a] quàm ceditur. Tantò enim quisque est Deo simi lior, quantò ab hac immũditia mundior. Quæ in hac vita, etsi nõ funditus eradicatur ex corde, quia etiã bene proficientes animos tentare non cessat, saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione iustitiæ. Vt si alicubi iacent, [b] quæ apud quosque improbantur: si bona, si recta sunt, etiã amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicũ piæ fidei, si maior in corde sit cupiditas gloriæ, quàm Dei timor vel amor, vt dominus diceret: Quomodo potestis credere gloriam ab inuicem expectantes, & gloriam quæ à solo Deo est, non quærentes? Item de quibusdam qui in eum crediderant, & verebantur palàm confiteri, ait Euangelista: Dilexerunt gloriam hominum magis quàm Dei. Quod sancti Apostoli non fecerunt. Qui cùm in his locis prædicarent Christi nomen, vbinõ solùm impro-

babatur:sicut ille ait,iacéntque ea semper,quę apud quosque improbantur: verumetiam summæ detestationis habebatur, tenentes quod audierant à bono magistro, eodémque medico mentium:Si quis me negauerit coram hominibus,negabo eum [c]coram patre meo, qui in cælis est, [d]& corã angelis Dei. inter maledicta & opprobria,inter grauissimas persecutiones crudelésque pœnas non sunt deterriti à prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensionis humanæ. Et quod eos diuina facientes atque dicentes, diuinéque viuentes debellatis quodammodo cordibus duris,atque introducta pace iustitiæ ingens in ecclesia Christi gloria consecuta est: non in ea tantum in suæ virtutis fine quieuerunt, sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes,cuius gratia tales erant. Isto quoque fomite eos quibus consulebant,ad amorem illius, à quo & ipsi tales fierent accendebant. Nanque ne propter humanam gloriam boni essent, docuerat eos magister illorum, dicens: Cauete facere iustitiam vestram coram hominibus, vt videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cælis est. Sed rursus ne hoc peruerse intelligentes hominibus placere metuerent, minúsque prodessent latendo,quòd boni sunt:demõstrans,quo fine innotescere deberent. Luceant,inquit,opera vestra coram hominibus, vt videant bona facta vestra, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est.Non ergo vt videamini ab eis,id est,hac intentione vt eos ad vos conuerti velitis, quia non per vos aliquid estis: sed vt glorificent patrem vestrum qui in cælis est, ad quem conuersi,fiant quod estis.Hoc secuti sunt martyres,qui Scæuolas,& Curtios,& Decios non sibi inferendo pœnas, sed illatas ferendo:& virtute vera,quoniam vera pietate & innumera multitudine superarent. Sed cùm illi essent in ciuitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis,incolumitas eius,& regnum non in cælo,sed in terra: non in vita æterna, sed in decessione morientium,& successione morturorum: quid aliud amarent quàm gloriam, qua volebant etiam post mortem [e]tanquam viuere in ore laudantium?

L. VIVES.

a Quàm ceditur.] *Legendum quàm ceditur, & sic exposuit sensus.Resistendum est enim gloriæ cupidini,non cedendum.*

b Vbi non solum improbantur.] *Sic arbitror legendum,Vbi non solum*

solum improbabantur,iacéntque illa semper,sicut ille ait, quæ apud quosque etiam,&c.

c Coram patre meo.] *Sic Matth.*10.

d Et coram angelis Dei.] *Sic Lucæ* 12.

e Tanquam viuere.] *Ennius:Viuus volito per ora virum.*

De mercede temporali,quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum. CAP. XV.

QVibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis angelis suis in ciuitate sua cælesti, ad cuius societatem pietas vera perducit, quæ non exhibet seruitutem religionis, [a] quam latriam Græci vocant: nisi vni vero Deo, si neque hanc eius terrenam gloriam excellentissimi imperii concederet, nõ redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus, quibus ad tantam gloriam peruenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur,vt glorificẽtur ab hominibus,etiam dominus ait:Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam. Sic & isti priuatas res suas pro re cõmuni, hoc est republica,& pro eius ærario contempserũt,auaritię restiterunt:consuluerunt patriæ cõsilio libero: neque delicto secundũ suas leges,neq; libidini obnoxij:his omnibus artibus tanquam vera via nisi sunt ad honores, imperium, gloriam honorati sunt in omnibus ferè gẽtibus:imperij sui leges imposuerunt multis gentibus: hodiéque literis & historia gloriosi sunt penè in omnibus gentibus. Nõ est,quod de summi & veri Dei iustitia conquerantur:perceperũt mercedẽ suam.

L. VIVES.

a Quam λατρείαν] *Λατρέυω,quod est colo,seruio.*

De mercede sanctorum ciuium ciuitatis æternæ,quibus vtilia sunt Romanarum exempla virtutum.

CAP. XVI.

MErces autem sanctorum longe alia est etiam hic opprobria sustinentium pro ciuitate Dei,quæ mundi huius dilectoribus odiosa est. Illa ciuitas sempiterna est. [a] Vbi nullus oritur, quia nullus moritur. Vbi est vera & plena fœlicitas,non dea, sed donum Dei. Inde fidei pignus accipimus,quandiu peregrinãtes eius pulchritudini suspiramus.Ibi non oritur sol super bonos & malos,sed

sol iustitiæ solos protegit bonos. Ibi nō erit magna industria ditare ærarium publicū priuatis rebus angustis, vbi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solùm vt talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est, verumetiam vt ciues æternæ illius ciuitatis, quandiu hîc peregrinantur, diligenter & sobriè illa intueantur exempla, & videant quāta dilectio debeatur supernæ patriæ propter vitam æternam, si tantum à suis ciuibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

L. VIVES.

a VBi nullus oritur.] *Hoc est, nullus nouus accrescit: vt neque ex ascitis decrescat vllus, cùm omnes numerati & constituti sint, æterna Dei & præscientia & selectione.*

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint. CAP. XVII.

QVantum enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid interest, sub cuius imperio viuat homo moriturus, si illi qui imperat, ad impia & iniqua non cogant? An verò aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subiugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factum est ingenti strage bellorum? Quod si concorditer fieret, idipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantium. Neque enim & Romani non viuebant sub legibus suis, quas cæteris imponebant. [a]Hoc sufficeret reipublicæ, nisi Marti & Bellonę displicebat, vt nec victoria locum haberet, nemine vincente, vbi nemo pugnauerat. Nónne Romanis & cæteris gentibus vna esset eadémque conditio? Præsertim, si mox fieret, quod postea grauissimè atque humanissimè factum est: [b] vt omnes ad Romanum imperium pertinentes, societatem acciperent ciuitatis, & Romani ciues essent: ac sic esset omnium quod erat antè paucorum: tantum, quòd plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico viueret: qui pastus eius per bonos administratores reipublicæ gratius à concordibus præstaretur, quàm victis extorqueretur. Nā quid interfit ad incolumitatem, bonósque mores, & ipsas certè hominū dignitates, quod alii vicerunt, alii victi sunt, omnino nō video, præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo pereċperunt mercedem suam, qui eius ingēti cupidine arserunt, & ingentia bella gesserunt. Nunquid enim illorū agri tributa

tributa nō soluunt? Nunquid eis licet discere, quod aliis non licet? Nunquid non multi senatores sunt in aliis terris, qui Romam neo de facie quidem norūt? Tolle iactātiam, & omnes homines quid sunt, nisi homines? Quod si peruersitas seculi admitteret, vt honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius est ponderis fumus. Sed vtamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei nostri: consideremus quanta cōtempserint, quæ pertulerint, quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eam tanquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiā, vt cùm illa ciuitas, in qua nobis regnare promissum est, tantum ab hac distet, quātum distat cælū à terra: à temporali lætitia vita æterna: ab inanibus laudibus solida gloria: à societate mortaliū, societas angelorum: à lumine solis & lunæ, lumen eius qui fecit solem & lunam: nihil sibi magnum fecisse videantur tantæ patriæ ciues, si pro illa adipiscenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua sustinuerint: cùm illi pro hac terrena iam adepta tāta fecerint, tāta perpessi sint: præsertim, quia remissio peccatorum, quæ ciues ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per vmbram quandam simile fuit asylum illud Romuleum, quo multitudinem, qua illa ciuitas cōderetur, quorumlibet delictorum congregauit impunitas.

L. VIVES.

a HOc sufficeret reip.] *In veteribus codicibus habetur sic: Hoc si fieret sine Marte & Bellona, vt nec victoria locum haberet, &c.*

b Vt omnes ad Rom. imperium pertinentes.] *Olim populi Latij solebāt in ciuitatem asciscī. Hinc ventum ad alios Italiæ populos, & trans Padum itum, & trans Alpes, & trans mare. Claudius Cæsar multas barbaras gentes donauit ciuitate Romana, dicens nihil magis fuisse Lacedæmonijs & Athenienſibus exitio, quàm quòd in societatem ciuitatis nunquam recepissent quos vicissent armis. Mox sub Hispanis & Afris & Thracibus & aliarum nationum Cæsaribus paulatim integræ prouinciæ, & totum denique imperiū donatum est iure ciuitatis Romanæ. Et cùm initio reliqui omnes præter Græcos dicerentur Barbari, etiam Romani ipsi iam domini, post Latini & Itali ea sunt nota exempti, donatis prouincijs omnibus ciuitate, illi soli nomine barbarei sunt notati, qui sub Romano imperio non* Barbaræ gentes quæ.

essent: & hic est sensus Herodiani, Spartani, Eutropij, & recentiorum historicorum, cum de Barbaris loquuntur. Ita Rhenus duas dicebatur habere ripas. hanc citeriorem Romanam, illã vlteriorem, Barbaram. Claudian.

O quoties doluit Rhenus, qua barbarus ibat,
Quòd te non geminis frueretur iudice ripis.

c Nunquid non multi senatores.] *Donatis ciuitate multis gentibus, etiam in senatum ex illis complures sunt asscripti, fuerúntq; senatores, tametsi Romam nunquã venissent, vt ciues alij, qui Romam nunquam viderunt.*

Quàm alieni à iactantia debeant esse Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria, & ciuitate terrena.

CAP. XVIII.

QVid ergo magnum est pro illa æterna cælestíque patria, cuncta seculi huius quamlibet iucunda blandimenta cõtemnere, si pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certè difficilius est filios interimere, quàm quod pro ista faciendum est, ea quæ filiis congreganda videbantur, atque seruanda, vel donare pauperibus, vel si existat tentatio, quæ id pro fide atque iustitia fieri compellat, amittere. Fœlices enim vel nos vel filios nostros, non diuitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viuentibus amittẽdæ, aut nobis mortuis à quibus nescimus, vel forte à quib⁹ nolumus possidendæ. Sed Deus fœlices facit, qui est mentium verà opulentia. Bruto autem quia filios occidit, infœlicitatis perhibet testimonium etiam poeta laudator. Ait enim:

Natosq; pater noua bella mouentes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Sed versu sequenti consolatus est infœlicem:

Vicit amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta compulere miranda Rom. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occidi filij à patre potuerunt, quid magnũ est si pro vera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarũ laudum, sed charitate liberandorum hominum: non à Tarquinio rege, sed à dæmonibus & dæmonum principe: non filij occiduntur, sed Christi pauperes inter filios cõputantur? Si alius etiam Rom. princeps cognomine Torquatus filiũ, nõ quia cõtra patriam, sed etiam pro patria, tamen quia contra imperiũ suum, id est contra quod imperauerat pater imperator, ab hoste prouocatus iuuenili ardore pugnauerat, licet vicisset, occidit: ne plus mali esset in exẽplo imperij contempti, quàm boni in gloria hostis occisi: vt quid se iactant, qui pro immortalis patriæ legibus omnia quæ multò minus quàm filii diliguntur, bona terrena conténunt? Si Furius Camillus etiã ingratam patriã, à cuius ceruicibus acerrimorũ hostium Veientiũ iugum depulerat, damnatúsq; ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberauit, quia non habebat potiorem vbi posset viuere gloriosius: cur extollatur velut grãde aliquid fecerit, qui fortè in ecclesia ab inimicis carnalibus grauissimã exhonorationis passus iniuriã, non se ad eius hostes hæreticos trãstulit, aut aliquam contra illã ipse hæresim condidit, sed eam potius quantũ valuit ab hæreticorũ pernicioſissima prauitate defendit: cùm alia non sit, non vbi viuatur in hominum gloria, sed vbi vita acquiratur æterna? Si Mutius vt cũ Porsenna rege pax fieret, qui grauissimo bello Romanos premebat, quia Porsennam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos eius dexteram extendit, dicens, multos tales, qualem illum videret, in eius exitium coniurasse: cuius ille fortitudinem & coniurationem talium perhorrescens, sine vlla dilatione se ab illo bello facta pace compescuit. Quis regno cælorũ imputaturus est merita sua, si pro illo nõ vnam manum neque hoc sibi vltro faciens, sed persequente aliquo patiens totum flammis corpus impendere-rit? Si Curtius armatus equo concito in abruptũ hiatum terræ se præcipitem dedit, deorum suorum oraculis seruiens, qui iusserant, vt illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur: nec aliud intelligere potuerint, quàm viris armísque se excellere, vnde videlicet oportebat, vt deorum iussis in illum interitum vir præcipitaretur armatus. Quid se magnum pro æterna patria feciſſe dicturus est, qui aliquem fidei suæ passus inimicum, non se vltro in talem mortem mittens, sed ab alio missus obierit, quãdoquidem à domino suo eodémque rege patriæ suæ certius oraculum accepit: Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non possunt occid

occidere. Si se occidendo certis verbis quodammodo consecrantes Decij deuouerunt, vt illis cadẽtibus & iram deorum sanguine suo placantibus, Rom. liberaretur exercitus, nullo modo superbiant sancti martyres, tanquàm dignum aliquid pro illius patriæ participatione fecerint, vbi æterna est & vera fœlicitas, si vsque ad sui sanguinis effusionem non solùm suos fratres pro quibus fundebatur, verùm & ipsos inimicos, à quibus fundebatur, sicut eis præceptum est, diligentes, charitatis fide, & fidei charitate certarunt? [b]Si Marcus Puluillus dedicans ędem Iouis, Iunonis, Mineruæ, falsò [c]sibi ab inuidis morte filij nunciata, vt illo nuncio perturbatus abscederet, atque ita dedicationis gloriam collega eius consequeretur, ita contempsit, [d]vt eum etiam proiici insepultum iuberet: & sic in eius corde orbitatis dolorem, gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum se pro Euangelij sancti prædicatione, qua ciues supernæ patriæ de diuersis liberantur & colliguntur erroribus, fecisse dicturus est, cui dominus de sepultura patris sui solicito ait: Sequere me, & [e]sine mortuos sepelire mortuos suos? Si M. Regulus ne crudelissimos hostes iurãdo falleret, ad eos ab ipsa Roma reuersus est, quoniam sicut Romanis eum tenere volẽtibus respondisse fertur, posteaquàm Afris seruierat, dignitatem illic honesti ciuis habere non posset: eúmque Carthaginienses, quoniam contra eos in Romano senatu egerat, grauissimis suppliciis necauerunt, qui cruciatus non sunt pro fide illius patrię contemnendi, ad cuius beatitudinem fides ipsa perducit? Aut quid retribuetur domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur, talia fuerit homo passus, qualia pro fide, quam perniciosissimis inimicis debebat, passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de voluntaria paupertate Christianus, [f]vt in huius vitæ peregrinatione expeditior ãbulet viã, quę perducit ad patriam, vbi verę diuitiæ ipse Deus est, cùm audiat [g]vel legat L. Valerium, qui in suo defunctus est consulatu, vsqueadeò fuisse pauperem, vt nummis à populo collatis, eius sepultura curaretur? Audiat vel legat [h]Q. Cincinnatum, cùm quatuor iugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse abductum vt dictator fieret: [i]maior vtique honore quàm consul: [k]victísque hostibus, ingẽtem gloriam consecutum, in eadem paupertate mansisse? Aut quid se magnum fecisse prædicabit, qui nullo præmio mundi huius

fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cùm [l]Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarũ, promissa etiam quarta parte regni à Rom. ciuitate non potuisse diuelli: ibíque in sua paupertate priuatum manere voluisse? Nam illud quod remp. id est rem populi, rem patriæ, rem cõmunem cùm haberent opulentissimam atque ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, [m]vt quidam eorum qui iam bis consul fuisset, [n]ex illo senatu pauperum hominum pellereretur notatione censoria, quòd decem pondo argenti in vasis habere compertus est: si ita iidem ipsi pauperes erant, quorũ triumphis publicum ditabatur ærariũ, nónne omnes Christiani, qui excellẽtiore proposito diuitias suas communes faciunt, secũdum id quod scriptum est in Actib. Apostolorum, Vt distribuatur vnicuiq;, sicut cuique opus est: & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia communia: intelligunt se nulla ob hoc ventilari oportere iactantia: id faciendo pro obtinenda societate angelorum, cùm penè tale aliquid illi fecerint pro conseruanda gloria Romanorum? Hæc & alia, si qua huiusmodi reperiuntur in literis eorum, quando sic innotescerent, quando tanta fama prædicarẽtur, nisi Rom. imperium longè latéque porrectũ, magnificis successibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum támque diuturnũ, virorúmque tantorúmque virtutibus præclarum atque glorioſum, & illorum intẽtioni merces, quam quærebant, est reddita, & nobis proposita necessarię commonitionis exempla: vt si virtutes, quarum istæ vrcunque sunt similes, quas isti pro ciuitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei glorioſissima ciuitate nõ tenuerimus, pudore pũgamur: si tenuerimus, superbia non extollamur. Quoniam sicut dicit Apostolus, Indignæ sunt passiones huius tẽporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Ad humanã verò gloriam præsentíſque tẽporis satis digna vita existimabatur illorum. Vnde etiam Iudæi qui Christum occiderunt, reuelante testamẽto nouo, quod in veteri velatum fuit, vt non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ diuina prouidẽtia permixtè bonis malísque concedit, sed pro æterna vita muneribúsque perpetuis & ipsius supernæ ciuitatis societate colatur Deus vnus, & verus: rectíssimè istorum glorię donati sunt: vt hi qui qualibuscunque virtutibus terrenam gloriam quæsierunt & acquisierunt, vincerent eos qui magnis vitiis datorem veræ

gloriæ

gloriæ & ciuitatis æternæ occiderunt, atque respuerunt.

L. VIVES.

a CVm alia non sit vbi viuatur.] *Deest vna negatio sic legendum, Cùm alia non sit, non vbi viuatur in hominum gloria.*

b Si M. Puluillus.] *Liuius lib. 2. & Valer. lib. 5. Plutar. in Publicola, Dionysius, & alij. Templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ votum est à Tarquinio Prisco, extructum à Superbo: quo expulso, dedicatio ad consules spectabat, sortito dedicatio Capitolij obtigit M. Horatio Puluillo, cui contigit quod Augusti narrat.*

c Sibi ab inuidis.] *A M. Val. P. Valerij cõsulis fratre, qui ægrè ferebat nõ ab homine suæ familiæ dicari tã magnificũ templũ, nũciauit ergo filium obiisse, vt funesta familia Horat. à dedicatione abstineret.*

d Vt eum etiam proiici insepultum.] *Sic Plutar. nam Liuius efferri eum iussisse scribit.*

e Sine mortuos.] *Sine homines mundo viuos, sed reuera mortuos, quia Deo mortuos, sepelire eos, quos ipsi mortuos arbitrantur.*

f Vt in huius vitæ pereg.] *Prorsus vt in via, sic in vita, vt quisq; est expeditissim⁹, minimisq; onerib grauatus, ita facillimè iter cõficit.*

g Vellegat Lucium Valerium.] *Valerium Publicolam scribunt Liu. Valer. Plutarch. Dionys. Eutropius, & alij ob tenuitatem census funere publico esse elatũ. Plutar. collatam ab vnoquoq; scribit certam summam ad expensam funeris. Apuleius in Apologia de magia, sextãtes dicit collatos. Sed August hic vt aliud agẽs historiam summo tenus attigit, ita nec prænomen, nec annum mortis exactè attendit. dicebatur enim P. non L. & non in suo quarto consulatu obiit, sed anno post, Verginio & Cassio Coss. sexto anno post expulsos reges. Liu. & Dionys.*

h Quintium Cincinnatum.] *Liuius lib. 3. & Valer. lib. 4.*

Dictatura

i Maior vtiq; honore quàm consul.] *Dictatura magistratus erat regius, à quo non erat prouocatio, cui cõsules cæteriq; magistratus dicto audientes erant. sex mẽsibus lege finiebatur, & in solis periculis reip. creabatur à consule, in terra Italia. silẽtio noctu populi magister nominabatur, sibiq; magistrum equitum ascisebat. Anno Vrbis conditi. hic magistratus in vrbem est inductus, post Cæsaris mortem lege M. Antonij consulis propter inuidiam Cæsaris perpetui dictatoris, in perpetuum sublatus.*

k Victisq; hostibus.] *Equis, de quibus triumphauit.*

Fabritius

l Fabritium.] *Hic pauper fuit & diuitiarum contemptor, insectatorq; missus legatus de captiuis redimẽdis ad Pyrrhum regem Epirotarum, rogatus est ab eo vt in Epirum secum iret, daturũ illi se quartam*

tam regni sui partem: cui Fabritius respondit, hoc regi non expedire: Epirotas enim Fabritium si viderẽt & nossent, libentius ipsi paritu-ros, quàm Pyrrho. quod Pyrrhus nõ ægrè tulit, sed simplicẽ magnanimitatem Fabritij admiratus est. Pecuniam etiam ab eodem rege oblatam amicitiæ nomine, repudiauit.

m Vt quidam eorum qui iam bis consul.] *Valer. lib. 2. de Cornelio Rufino istud narrat, qui motus est senatu ab hoc ipso Fabritio censore, quod decem pondo argenti facti haberet. Idem Liuius lib. 14. & Gell lib. 4. qui eum dictatorem quoque fuisse narrat. Hic est Cornelius, qui Sibylla prius, deinde Sylla primus Corneliorum est dictus. Corn. Macrobius. Priorem consulatum gessit cum Man. Curio Dentato: Sylla posteriorem xiij. anno post cum C. Iunio.*

n Ex illo senatu pauperum hominum.] *Nulla ætas feracior fuit continentium & sanctorum hominum Romæ, quàm illa belli Pyrrhi.*

Quomodo inter se differãt cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis.

CAP. XIX.

INterest sanè inter cupiditatẽ humanæ gloriæ, & cupiditatem dominationis. Nã licet procliue sit, vt qui humana gloria nimiũ delectatur, etiam dominari ardẽter affectet, tamen qui veram licet humanarũ laudum gloriam concupiscunt, dant operam bene iudicãtibus non displicere. Sũt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene iudicant: quanuis ea multi non habeant, & per ea bona morum nitũtur ad gloriam, & imperium, vel dominationem, de quibus ait Salustius: Sed ille vera via nititur. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene iudicantibus displicere, dominari atque imperare desiderat, etiã per apertissima scelera quærit plerũque obtinere quod diligit. Proinde qui gloriã cõcupiscit, aut vera via nititur, aut certè dolis atq; fallaciis cõtendit, volẽs bonus videri, quod non est. Et ideo virtutes habenti magna virtus est contẽnere gloriã, quia contẽptus eius in cõspectu Dei est: iudicio autem non aperitur humano. Quicquid enim fecerit ad oculos hominũ, quo gloriæ contemptor appareat, ad maiorem laudem, hoc est, ad maiorẽ gloriam facere si credatur, nõ est vnde se suspicãtium sensib. aliter esse, quàm suspicãtur ostẽdat. Sed qui contemnit iudicia laudantium, cõtemnit etiã suspicantiũ temeritatem, quorum tamen, si verè bonus est, non contemnit salutẽ: quoniã tantę iustitiæ est, qui de spiritu Dei virtutes habet, vt etiã ipsos diligat inimicos, & ita diligat, vt susurrones, vel detractores

ctores velit correctos habere cõsortes: non in terrena patria, sed superna. In laudatoribus autem suis, quãuis paruipẽdat, quod eum laudant, non tamen paruipendit, quod eum amãt: nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes. Ideóq; instat ardenter, vt potius ille laudetur, à quo habet homo, quicquid in eo iure laudatur. Qui autem contemptor gloriæ dominationis est auidus, bestias superat: [a] siue crudelitate vitæ, siue fluxu luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim cura existimationis amissa, dominationis cupiditate ceruerunt. Multos tales fuisse prodit historia. Sed huius vitij summitatem, & quasi arcem quandam [b] Nero Cæsar primus obtinuit: cuius fuit tanta luxuries, vt nihil ab eo putaretur virile metuendũ: tanta crudelitas, vt nihil molle habere crederetur, si nesciretur. Etiam talibus tamẽ dominãdi potestas non datur, nisi summi Dei prouidentia, quando res humanas iudicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox diuina est, loquente Dei sapientia: Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram. [c] Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed veteri nomine fortes dicti existimẽtur: vnde ait Vergilius:

[d] *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni:*

Apertissimè alio loco de Deo dictũ est: Qui regnare facit hominẽ hypocritam propter peruersitatẽ populi. Quamobrem, quanuis, vt potui, satis exposuerim qua causa Deus vnus verus & iustus, Romanos secundum quandam formam terrenę ciuitatis bonos adiuuerit ad tanti imperij gloriã consequendam: potest tamen & alia causa esse latẽtior, propter diuersa merita generis humani, Deo magis nota quàm nobis: dũ illud cõster inter omnes veraciter pios, neminẽ sine vera pietate, id est, veri Dei vero cultu, verã posse habere virtutem: nec eã verã esse, quãdo glorię seruit humanæ. Eos tamẽ qui ciues nõ sũt ciuitatis æternæ, quæ in sacris literis nostris dicitur ciuitas Dei, vtiliores esse terrenę ciuitati, [e] quãdo habẽt virtutẽ, vel ipsam, q̃ si nec ipsam. [f] Illi aũt qui vera pietate pręditi, bene viuũt, si hãc scientiã regẽdi populos cõsectati sũt, nihil est fœlicius rebus humanis, quàm si Deo miserãte habeãt potestatem. Tales aũt homines, virtutes suas, quãtascũq; in hac vita possũt habere, nõ tribuũt nisi gratiæ Dei: [g] ꝙ eas volentibus, credentibus, petentibũsq; dederit, simúlq; intelligunt, quantũ sibi desit ad perfectionẽ iustitiæ: qualis est in illorum sanctorum

sanctorum angelorũ societatẽ, cui se nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ sine verã pietate seruit hominum gloriæ, nequaquam sanctorum exiguis initiis comparanda est, quorum spes posita est in gratiã & misericordia veri Dei.

L. VIVES.

[a] Siue crudelitate vitæ.] *Alibi, siue crudelitatis vitiis siue luxuriæ.*

[b] Nero Cæsar primus.] *Hic fuit filius Domitij Aenobarbi & Agrippinæ Germanici filiæ, adoptatus à Clau. Cæsare vitrico. vnde & Claudius Nero Cæsar est dictus. Patri succesſit vltimus principum, domum Cæsarum cognatione attingens: homo incredibilis crudelitatis, & ignauiæ, hísque vitiis ad posteros nobilitatus. Et erat adeò loqui, sicut Trãquillus narrat, æternitatis, perpetuæq; famæ cupidus. Aprilem mensem Neroneum appellauit. Romam Neropolim nuncupare destinarat.* Nero

[c] Sed ne tyranni non pessimi.] *Dixi aliàs de tyranno. Olim nihil inter regem & tyrannum intererat. à τυραννία dicitur, quod est nus impero. Verg. iiij. Aeneid.* Tyrã-

Te propter Libycæ gentes Numadúmque tyranni
Odêre infensi.

Et Horat. libro iij. Carm.

Princeps & innantem Maricæ littoribus tenuisse Lyrim, late tyrannus.

Acron: Tyrãnus alibi pro domino, alibi pro crudeli, alibi pro potenti. Ita Augustinus fortem hic posuit pro potente: vt apud Græcos ἰσχὺς & potentia est, & fortitudo, quemadmodum apud Homerum sæpe, & Pindarum: vt in Nemeis de Hercule: εἰδὼ δ' ἐγὼ ἰσχύμεν ἀέθλοισι κρὶ δ' ὠάμιν ὑῶν.

[d] Dextram tetigisse tyranni.] *Aeneæ, quem Latinus virum bonum esse existimabat.*

[e] Quando habent virtutem vel.] *Mendosus locus. sensus est, vtiliores esse terrenæ ciuitati, cùm habent gloriæ cupidinem, quàm cùm nec ipsam.*

[f] Illi autem qui vera pietate.] *Isti sunt illi veri philosophi, qui si dominarentur, vel domini eorum essent similes, beatas fore respub. Plato dixit.*

[g] Quod eas volentibus.] *Ex Epist. catholica Iac. 1. cap. Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus simpliciter, nec improperat: & dabit ei. postulet autem fide, nihil hæsitans.*

Tam turpiter seruire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati.

CAP. XX.

a COlent philosophi, qui finem boni humani in ipsa virtute constituunt, ad ingerendum pudorem quibusdam philosophis, qui virtutes quidem probant, sed eas voluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per seipsam putant appetendā, istas propter ipsam, tabulā quandam verbis pingere, vbi voluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considat: eique virtutes famulæ subiiciātur, obseruantes eius nutū: vt faciant, quod illa imperauerit. Quæ prudentiæ iubeat: vt vigilanter inquirat, quomodo voluptas regnet, & salua sit. Iustitiæ iubeat, vt præstet beneficia quæ potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessarias: nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus voluptas viuere secura nō possit. Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est, voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt per pristinarum deliciarum suarum recordationem mitiget præsentis doloris aculeos. Temperantiæ iubeat, vt tantum capiat alimentorum: & si qua delectāt, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet: & voluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, grauiter offendatur. Ita virtutes cum tota suæ gloriæ dignitate, tanquā imperiosæ cuidā & inhonestæ mulierculæ seruiēt voluptati. Nihil hac pictura dicunt esse ignominiosius, & deformius, & quod minus bonorum ferre possit aspectus: & verum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris esse, picturā, si etiā talis fingatur, vbi virtutes humanæ gloriæ seruiāt. Licet enim ista gloria b delicata mulier non sit, inflata tamen est, & multum inanitatis habet. Vnde non ei dignè seruit soliditas quædam firmitásque virtutum, vt nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperātia moderetur, nisi vnde placeatur hominibus, & ventosæ gloriæ seruiatur. Nec illi se ab ista defenderint fœditate: qui cū aliena spernant iudicia, velut gloriæ contemptores, sibi sapientes videntur, & sibi placent. Nam eorum virtus, si tamen vlla est, alio modo quodam humanę subditur laudi. Neque enim ipse qui sibi placet, c homo non est. Qui autem vera pietate in Deum quem diligit credit, & sperat, plus intendit in ea, in quibus sibi displicet, quàm in ea, si qua in illo sunt, quæ non tam ipsi quàm veritati placent. Neq; id tribuit, vnde iam possit placere, nisi eius misericordiæ, cui metuit displicere. De his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

L. VIVES.

a Solent philosophi.] *Stoici, vt Cleāthes. Cicero secundo De finibus meminit tabellæ huius & picturæ.*

b Delicata mulier non sit.] *Nam sudore & laboribus quæritur.*

c Homo non est.] *Id est, humana, & humanè sapit.*

Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cuius prouidentia reguntur vniuersa.

CAP. XXI.

QVæ cùm ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperij potestatem, nisi Deo vero, a qui dat fœlicitatem regnum cælorum solis piis: regnum verò terrenum & piis & impiis: sicut ei placet, cui nihil iniustè placet. Quamuis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis esse voluit, tamen multum est ad nos, & valde superat vires nostras, hominum occulta discutere, & liquido examine merita diiudicare regnorum. Ille igitur vnus verus Deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deserit genus humanum, quando voluit, & quantum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Assyriis, vel etiam Persis: b à quibus solos duos deos coli, vnū bonum, alterum malum continent literæ istorum, vt taceam de populo Hebræo, de quo iam dixi, quātum satis visum est: qui præter vnum Deum non coluit, & quando regnauit. Qui ergo Persis dedit segetes, sine cultu deæ Segetiæ: qui alia dona terrarū sine cultu tot deorum, quos isti rebus singulis singulos, vel etiam rebus singulis, plures pręposuerūt: ipse etiam regnum dedit sine cultu eorum, per quorū cultum se isti regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus, c qui Mario, ipse Cato Cæsari: qui Augusto, ipse & Neroni: qui Vespasianis, vel patri, vel filio d suauissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo. Et ne per singulos ire necesse sit, qui Cōstantino Christiano, e ipse apostatę Iuliano, cui f egregiā indolem decepit amore dominādi sacrilega & detestāda curiositas, cuius vanis deditus oraculis erat, quādo fretus securitate victoriæ naues quib⁹ victus necessarius portabatur, incēdit. Deīde feruidè instās immodicis ausib⁹ & mox merito temeritatis occisus, in locis hostilib. egenū reliquit exercitū, vt aliter inde

non posset euadi, nisi cõtra illud auspicium Dei Termini, de quo superiore libro diximus, Romani imperij termini mouerentur. Cessit enim Terminus deus necessitati, qui non cesserat Ioui. Hæc planè Deus vnus & verus regit & gubernat, vt placet. Et si occultis causis, nunquid iniustis?

L. VIVES.

a Qvi dat fœlicitatem in regno cælorum.] *Sunt quædam exemplaria, quæ sic habent: Qui dat fælicitatem regnum cælorum solis piis. Alia sic: Qui dat fælicitatem in regno cælorum solis piis. Vtroque modo melius quàm in excusis.*

b A quibus solos duos deos coli.] *Persæ Magi, quorũ princeps Zoroastres, duo principia ponebant: vnum bonum, alterum malum. Numen bonum cæli, malum verò inferorum deum arbitrãtes. Hunc Plutonem & Arimanium dixerunt dæmonem malum, illum verò dæmonem bonũ Iouem & Horosmadem. Autores Hermippus, Eudoxus, & Theopõpus apud Laertium Diogenem. Magos videtur secutus Plato libro decimo Legũ, cùm animas ponit in mũdo geminatas, alteram vnde proficiscãtur bona, alteram vnde mala: nisi potius Pythagoræ sententiæ assensus est, qui principiorum vnitatem Deum esse ait mentem, vniusq; naturam, & bonum: Diadã verò infinitam, materialem, circa quam est multitudo, genius, & malum. Manichæi quoque hæretici, vt Augustinus libro De hæresibus scripsit, duo principia ponebãt inter se diuersa & aduersa, eademq; æterna & coæternas duasq; naturas atque substantias, boni scilicet & mali, quæ opinionem antiquos alios hæreticos sunt secuti.*

Zoroastres

Manichæi

c Qui Mario, ipse Caio.] *Binos coniungit, alterum bonum, alterum malum. crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar: optimus princeps Augustus, pessimus Nero.*

d Suauissimis imperatoribus.] *T. Vespasianus duos habuit filios, alterum sibi cognominem, alterum Domitianum. Pater fuit vir multorum salium, & iucundissimus. Filius Titus tam humanus, vt amor & delitiæ generis humani sit nominatus. Suetonius. Plinius Secundus in præfatione Naturalis historiæ ad Titum Vespasianũ filium: Narrare tibi constitui iucundissime imperator: sit enim hæc tui præfatio verissima, dum maximo consenescit in patre. Domitianus patri & fratri dissimilis, sæuus & inimicus omnium fuit.*

Vespasianus

e Ipse apostatæ Iuliano.] *Quasi desertori & transfugæ Iuliano: qui cum esset prius Christiana pietate imbutus, desciuit ab ea inductus à Libanio sophista, dedidit q; se totum oraculis, sortibus, dictisq; & factis magorum ac diuinaculorum, quorum inanibus fraudulentisq;*

Iulianus

responsis & promissis præceps iuit. vir cætera egregij animi, regendiq; imperij callentissimus.

Tempora exitúsque bellorum ex Dei pendere iudicio.

CAP. XXII.

Sic etiam tempora ipsa bellorũ sicut in eius arbitrio est, iustóque iudicio & misericordia vel atterere, vel cõsolari genus humanum, vt alia citius, alia tardius finiantur: [a]bellum Piratarum à Pompeio, [b]bellum Punicum tertium à Scipione incredibili celeritate, & tẽporis breuitate confecta sunt. Bellum quoque fugitiuorum gladiatorum, [c]quanuis multis Romanis ducibus & duobus consulibus victis, Italiáque horribiliter contrita atque vastata, tertio tamen anno post multa consumpta consummatũ est. Picentes, Marsi, & Peligni gentes non exteræ, sed Italicæ post diuturnam & deuotissimam sub Romano iugo seruitutem, in libertatem caput erigere tentauerunt: iam multis nationibus Romano imperio subiugatis, deletáque Carthagine. In quo bello Italico Romanis sæpissimè victis, [d]vbi & duo consules perierunt, & alij nobilissimi senatores. Nõ diuturno tamẽ tempore tractũ est hoc malum. Nam quintus ei annus finem dedit, sed bellum Punicum secundum cum maximis detrimentis & calamitate reip. per annos decem & octo Romanas vires extenuauit, & penè consumpsit: [e]in duobus præliis fermè septuaginta Romanorum milia ceciderunt. Bellum Punicum primũm per viginti & tres annos peractum est: [f]bellum Mithridaticũ quadraginta annis. Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorũ fuisse fortiora ad bella citius peragẽda, superioribus tẽporibus multũ in omni virtute laudatis, bellũ Samniticum [g]annis tractũ est fermè quinquaginta, in quo bello ita Romani victi sunt, vt sub iugum etiam mitterẽtur. Sed quia non diligebãt gloriam propter iustitiam, sed iustitiã propter gloriam diligere videbãtur, [h]pacem factam, fœdúsq; ruperũt. Hæc ideo cõmemoro, quoniam multi præteritarum rerũ ignari: quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ, si tem poribus Christianis aliquod bellũ paulò diutius trahi vident; illico in nostram religionẽ proteruissimè insiliunt, exclamantes, quod si illa non esset, & vetere ritu numina colerentur, iam Romana illa virtute, quæ adiuuante Marte & Bellona, tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrimè finiretur. Recolant igitur qui legerũt quã diuturna bella, [i]quàm variis

cuentibus, quàm luctuosis cladibus à veteribus sint gesta Romanis, sicut solet orbis terrarum velut procellosissimum pelagus varia talium malorum tempestate iactari: & quod nolunt aliquando fateantur: nec insanis aduersus Deum linguis se interimant, & decipiant imperitos.

L. VIVES.

a BEllum Piratarum.] *Intra quadragesimum diem postquam Brũdusio Pompeius soluit. Florus & Cicero pro lege Manilia.*

b Bellum Punicum tertium.] *Intra tres annos susceptum & confectum.*

c Quàm multis Romanis ducibus.] *Arius prætor & consules duo Gn. Lentulus, & L. Gellius ab Sparthaco sunt victi.*

d Vbi & duo consules perierunt.] *L. Iulius Cæsar, & P. Rutilius. Liuius.*

e In duobus præliis.] *Ad Thrasimenum lacum, & ad Cannas.*

f Bellum Mithridaticum quadraginta annis.] *Sic Florus: sed intermissum est pace cum Sylla facta: repetitum à L. Lucullo: perfectum à Gn. Pompeio Magno.*

g Annis fermè quinquaginta.] *Eutropius, & Orosius vndequinquaginta annos in hoc bello numerãt, Florus quinquaginta, Appianus octoginta, quod est Liuij cõputationi vicinius, qui lib. xxiij. per cẽtum propè annos bellum dicit gestum inter Romanos & Samnites, variante fortuna euentum. Quod si bellum Samniticũ Fabio Gurgite consule finitur, non sunt plures quàm anni quinquaginta à M. Valerio Coruino, & à Cornelio Cosso cos. sed iunxerũt se Sãnitium armis etiam cũ Pyrrho, & iam antea cum Pentato cõseuerant manus, post Gurgitem consulem, & ante quàm in Italiã trãsieret Pyrrhus.*

h Pacem factã fœdúsq;.] *Satis hoc obliquè significat Liuius lib. nono, quũ verbis Pontij Samnitium ducis eludi fidem, fœdera, sacraque à Romanis puerilibus interpretamentis dicit, quod re vera ita erat: nã in verbis pueriliter plerunq; cauillabãtur ad suum cõmodum.*

Euentus. i Quàm variis euentibus.] *Alij codices euẽtus. Non dispuo tamen dici possit euentus, plurali numero. quod rarum esse Valla ait: dici tamen posse certum est, & inueniri ille non negat.*

De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor, vno die cum ingentibus copiis suis victus est. CAP. XXIII.

QVod tamen nostra memoria recentissimo tempore Deus mirabiliter & misericorditer fecit, non cum gratiarum actione commemorant, sed quantum in ipsis

ipsis est, omnium si fieri potest hominum obliuione sepelire conantur: quod à nobis si tacebitur, similiter erimus ingrati. Cum Rhadagaisus rex Gothorũ agmine ingenti, & immani iam in vrbis vicina constitutus, Romanis ceruicib. immineret: vno die tãta celeritate sic victus est, vt ne vno quidem non dicam extincto, sed nec vulnerato Romanorum, multo amplius quàm centũ milium prosterneretur eius exercitus, atq; ipse cum filiis mox captus pœna debita necaretur. Nã si ille tam impius, cum tãtis & tam impiis copiis Romã fuisset ingressus, cui pepercisset? quibus honorem locis martyrũ detulisset? In qua persona Deum timeret? cuius non sanguinem effusum, cuius pudicitiam vellet intactã? Quas autem isti pro diis suis voces haberẽt, quãta insultatiõe iactarẽt, quod ideo ille vicisset, ideo tanta potuisset, quia quotidianis sacrificiis placabat, atq; inuitabat Deos, quod Romanos facere Christiana religio non sinebat. Nam propinquante iam illo his locis, vbi nutu summę maiestatis oppressus est, cùm eius fama vbique crebresceret, nobis apud Carthaginẽ dicebatur: hoc credere, spargere, iactare Paganos, quòd ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie fereba tur, vinci omnino non posset ab eis qui talia diis Romanis sacra non facerẽt, nec fieri à quoquã permitterent. Et nõ agunt miseri gratias tantæ misericordiæ Dei, qui cùm statuisset irruptione barbarica grauiore dignos mores hominum castigare, indignationem suam tanta mansuetudine temperauit, vt illum primo faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos euertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum supplicare constabat. Deinde cũ ab his barbaris Roma caperetur, qui contra omnem consuetudinem bellorum antè gestorum ad loca sancta cõfugientes, Christianæ religionis reuerentia tuerentur, ipsisq; dæmonib⁹ atq; impiorum sacrificiorum ritibus, de quibus ille præsumpserat, sic aduersarẽtur pro nomine Christiano, vt lõgè atrocius bellũ cum eis quàm cum hominibus gerere viderẽtur: ita verus dominus gubernatórq; rerum & Romanos cum misericordia flagellauit: & tamen incredibiliter victis supplicatoribus dæmonũ, nec saluti rerum præsentium necessaria esse sacrificia illa monstrauit, vt ab his qui nõ peruicaciter cõtendunt, sed prudẽter attendũt: nec propter præsentes necessitates religio vera deseratur, & magis æternæ vitæ fidelissima expectatione teneatur.

L. VIVES.

a RHadagaisus rex Gothorum.] *Hoc sub Honorio Cæsare, de quo in præfatione diximus.*

Quæ sit Christianorum imperatorum, & quàm vera fœlicitas.

CAP. XXIIII.

NEque enim nos Christianos quosdam imperatores ideo fœlices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipub. domuerunt, vel inimicos ciues aduersus se insurgentes, & cauere & opprimere potuerũt. Hæc enim & alia vitæ huius erumnosæ, vel munera, vel solatia, quidam etiam cultores dæmonũ accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quò pertinẽt isti. Et hoc ipsius misericordia factum est, ne ab illo ista, qui in eũ crederent, velut summa bona desiderarent. Sed fœlices eos dicimus, si iusti imperant: si inter linguas sublimiter honorantium, & obsequia nimis humiliter salutãtium non extolluntur, sed se homines esse meminerũt: si suam potestatem ad Dei cultum maximè dilatandum, maiestati eius famulam faciũt: si Deum timent, diligũt, colunt: si plus amant illud regnum, [a] vbi non timent habere consortes: si tardius vindicant, facilè ignoscũt: si eandem vindictam pro necessitate regendæ tuendæque reip. non pro saturandis inimicitiarum odiis exerunt: si eandem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent: si quod asperè coguntur plerunque decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compẽsant: [b] si luxuria tãto eis est castigatior, quãto posset esse liberior: si malunt cupiditatibus pranis, quàm quibus libet gentibus imperare. Et si hæc omnia faciunt, nõ propter ardorem inanis gloriæ, sed propter charitatem fœlicitatis æternæ: si pro suis peccatis humilitatis, & miserationis, & orationis sacrificiũ, Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse fœlices: interim spe, postea re ipsa futuros, cùm id quod expectamus aduenerit.

L. VIVES.

a VBi non timent habere consortes.] *Hîc in mundo reges omnes timent habere consortem. Omnis enim potestas impatiens est consortis, sicut inquit Lucanus: at in fœlicitate Dei æterna, cùm plures sunt consortes, non minus est gaudium, imò quodam modo maius.*

Si luxuria

b Si luxuria tanto in eis.] *Iuxta bonum Mimum: Quo plus licet, eo libeat minus.*

De prosperitatibus, quas Constantino Imperatori Christiano Deus contulit.

CAP. XXV.

NAm bonus Deus, ne homines, qui eum crederẽt propter æternam vitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarẽt posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicaret, quod hi spiritus [a] in talibus multum valerent: [b] Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis impleuit muneribus, quanta optare nullus auderet. [c] Cui etiam condere ciuitatem [d] Romano imperio sociam, vellut ipsius Romæ filiam, sed [e] sine aliquo dæmonum templo simulachróque concessit. Diu imperauit, [f] vniuersum orbem Romanum vnus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis victoriosissimus fuit: [g] in tyrannis opprimendis per omnia prosperatus est. Grandæuus ægritudine & senectute defunctus est, [h] filios imperantes reliquit. Sed rursus ne Imperator quisquam ideo Christianus esset, vt fœlicitatem Constantini mereretur, cùm propter vitam æternam quisque debeat esse Christianus, [i] Iouinianum multò citius quàm Iulianum abstulit: [k] Gratianum ferro tyrannico permisit interimi: lõgè quidem mitius, [l] quàm Magnũ Pompeium, colentem videlicet Romanos deos. Nam ille vindicari à Ca-

[redacted]

a IN talibus multum valerent.] *Non est potestas, inquit Iob, quæ cum dæmonica super terram conferatur. Sciunt enim vbi lateant opes: norunt artes, fraudésque, quibus ad imperium possit homo euehi, & hostes vincere.*

b Constantinum imperatorem.] *Hic filius Constantij & Helenæ in Britannia natus, primus post Philippum fuit princeps Romanus Christianus, partibúsq; expugnatis solus fœlicissimè obiit, naturali morte Nicomediæ, anno imperij altero & tricesimo.* Constantinus

c Cui etiam condere ciuitatem.] *Imitatio Vergiliana:*

O regina nouam cui condere Iuppiter vrbem.

Porrò Constantinus iam bellis omnibus defunctus, solutúsque grauioribus curis, animum ad nouam vrbem condendam, & de suo vocabulo quadam nomine adiecit. Primum in Sardico agro Asiæ destinarat, post ad Sigæũ Troadis fundamenta sunt iacta: tertiò translatæ operæ Chalcedonem erectiq; ibi muri: cumq; fabriles funiculos aues corripuissent, transtulissentq; Byzantium, quæ est vrbs Thraciæ, ibi velut ita iubente Deo condita est vrbs, quæ dicta Constantinopolis: quod nomẽ adhuc retinet. Byzantium verò etiã dicitur, quòd ibi fuerit id oppidũ à Pausania Spartanorum rege conditum: quod Seuerus imperator propemodum euertit, milites autem Galieni principis funditus deleuere.

Byzantium

d Romano imperio sociam.] *Illuc enim magnam & senatus & totius nobilitatis partem Rom. Constantinus transtulit, principesque fere omnes Constantinopoli magis quàm Romæ habitarunt: ita operibus & claritate ciuium certauit cum vrbe Rom.*

e Sine aliquo dæmonum templo.] *Diuæ enim Mariæ virgini vrbem Constantinus dicauit.*

Orbis Ro.

f Vniuersum orbem Rom.] *Sic dicitur orbis Romanus, id quod ex orbe possidebant Rom. vt orbis Christianus, quod Christiani habemus: orbis Hispanus, quod Hispani. Lucan. orbem Hiberũ dixit pro Hispania, & orbem Arctoum pro Gallia & Germania. Et cùm ex Hispania in Italiam, & indè in Græciam transiturus esset Cæsar, ait: Victrices aquilas alium laturus in orbem. Marcellinus Romanũ orbis crebrò meminit. Aurelianus, vt autor est Trebellius Pollio, scribens ad Zenobiam sic exorsus est: Aurelianus Imperator Romani orbis.*

g In tyrannis opprimendis.] *Maxentio & Licinio.*

h Filios imperantes.] *Constantium, Constantinum, & Constantem: tametsi non satis conuenit, diuiseritne ipse heredibus imperium an ipsi post eius mortem sorte id fecerint.*

Iouinianus

i Iouinianum.] *Septimo mense imperij Dadastanæ in Asia obiit cruditate stomachi, ipso eodem & Varroniano cos. Christianus fuit, & à Valentiniano in numerum diuorum relatus.*

Gratianus

k Gratianum ferro tyrannico.] *Hæc de principibus Rom. apud Eutrop.*

Eutropium, Paulum Diaconum, Orosium, & Pomponium Lætum. Gratianus Valentiniani fuit filius: in hunc Treueris agentem legiones Romanæ coniurarunt, electo Maximo quodam duce, qui Gratianum in Italiam iter molientem, dolo circumuentum interfecit: fuit princeps religioni nostræ deditissimus.

l Quàm Magnum Pompeium.] *Quem satellites pueri Ptolemæi in cymba cuncto Alexandrino populo spectante obtruncarunt: morsq; illa fuit viro tanto indignissima. Liuius, Florus, Plutar. Lucanus, Appian.*

Theodosium

m A Theodosio vitidicatus est.] *Gratianus Theodosium Hispanum magna omnium approbatione consortem imperij apud Syrmium sibi fecerat: virũ & virtutibus omnibus, & strenuitate insignem, è Traiano genus ducentem, cui & persimilis ferebatur: ab hoc Maximus Aquileiæ agens captus & interemptus est.*

n Cùm paruulum haberet & fratrem.] *Valentinianum.*

De fide & pietate Theodosii Augusti. CAP. XXVI.

NOnde & ille non solùm viuo seruauit quam debebat fidem, verumetiam post eius mortẽ pulsum ab eius interfectore Maximo, Valentinianũ eius paruulum fratrem, in sui partes imperij tanquã Christianus excepit pupillũ: paterno custodiuit affectu, quem destitutũ omnibus opibus nullo negotio posset auferre, si latius regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi charitate flagraret. Vnde potius eum seruata eius imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratia cõsolatus est. [a] Deinde cùm Maximum terribilem faceret ille successus, hic in angustiis curarũ suarũ no est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas, [b] sed ad Ioannem in Ægypti eremo constitutũ: quem Dei seruũ prophetandi spiritu præditũ fama crebrescente didicerat, misit: atque ab eo nuntium victoriæ certissimũ accepit. Mox tyranni Maximi extinctor, [c] Valentinianum puerum in imperij sui partibus vnde fugatus fuerat, cum misericordissima veneratione restituit: eóq;, siue perinsidias, siue quo alio pacto vel casu proximè extincto, alium tyrannũ Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitimè fuerat surrogatus, accepto rursus prophetico responso, fide certus oppressit, cõtra cuius robustissimũ exercitum magis orãdo, quàm feriendo pugnauit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta sibi esse de manibus quæcunq; iaculabãtur, cùm à Theodosij partibus in aduersarios vehemens ventus iret, & non solùm quæcunq; in eos

eos iaciebantur concitatissimè raperet, verumetiam ipsorum tela in eorũ corpora retorqueret. [d] Vnde & poeta Claudianus, quãuis à Christi nomine alienus, in eius tamẽ laudibus dixit:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Victor autẽ sicut crediderat, & prædixerat, Iouis simulachra, quæ aduersus eum fuerant, nescio quibus ritibus, velut consecrata: & in Alpibus constituta, deposuit: eorúmq; fulmina, quòd aurea fuissent iocãtibus, quod illa lætitia permitteret, [e] curforibus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benignéque donauit. Inimicorũ suorũ filios, quos non ipsius iussus, sed belli abstulerat impetus: etiam nondum Christianos ad ecclesiam cõfugientes, Christianos hac occasione fieri voluit, & Christiana charitate dilexit: nec priuauit rebus, sed auxit honoribus. In neminem post victoriam priuatas inimicitias valere permisit. Bella ciuilia non sicut Cinna & Marius & Sylla, & alij tales, [f] qui nec finita finire voluerunt, sed magis doluit exorta quàm cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipso initio imperij sui non quieuit iustissimis & misericordissimis legibus aduersus impios laborauit ecclesiæ subuenire: [g] quam Valens hæreticus faueus Arrianis vehementer afflixerat, cuius ecclesiæ se membrũ esse, magis quàm in terris regnare gaudebat. Simulachra gentium vbique euertenda præcepit, satis intelligens nec terrena munera in dæmoniorũ, sed in Dei veri esse posita potestate. [h] Quid autẽ fuit eius religiosa humilitate mirabilius, quando in Thessalonicensium grauissimum scelus, cui iam episcopis intercedentibus promiserat indulgentiam, tumultu quorundam qui ei cohærebant, vindicare compulsus est, & ecclesiastica coërcitus disciplina, sic egit pœnitentiam, vt imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans, magis fleret prostratam, quàm peccando timeret iratam? Hæc ille secum. & si qua similia, quæ commemorare longum est, bona opera tulit: ex isto temporali vapore cuiuslibet culminis & sublimitatis humanæ, quorum operũ merces est æterna felicitas: cuius dator est Deus, solis veraciter piis. Cætera verò vitæ huius vel fastigia vel subsidia: sicut ipsum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipsiúsque hominis animam, corpus, sensus, mentem, vitam bonis malísq; largitur. In quibus est etiam quælibet imperij magnitudo, quàm pro temporum

porum gubernatione dispensat.

L. VIVES.

[a] DEinde cùm Maximũ.] *Administrabatur bellũ ab Andragatio comite Maximi, homine in bellis exercitato & calidissimo duce: cuius artibus in magnas difficultates Theodosius adducebatur.*

[b] Sed ad Ioannem in Ægypti eremo.] *Ioannes Anachoreta Ioannes Anachoreta spiritu vaticinij afflatus, cùm aliis permultis pleraque prædixit, tum verò Theodosio victoriam Dei verbis est pollicitus. Prosper Aquitanus. ad hunc in dubiis rebus consilij gratia confugisse Theodosium narrat Diaconus.*

[c] Valentinianum puerum.] *Gratiani fratrem Occidentis imperio præfecit, quem Arbogastes comes Viennæ dolo peremit, Eugeniumq; creauit tyrannum, & ingentibus barbarorum coactis copiis Alpium transitum obsederunt, vt ab eo Theodosium arcerent. Principientissimus totam noctem, quæ pugnæ diem præcessit, sine cibo potuque precibus ac meditationi sacræ intentus, postridie prælium commisit, cùm exercitu esset hostibus longè impar, vbi diuina ope palàm adiutus hostium exercitum prostrauit. Eugenius captus & cæsus est, Arbogastes sibi manum intulit.*

[d] Vnde poeta Claudianus.] *Hunc Aegyptium fuisse vulgatior est opinio, & sic tradit Possidonius, qui fuit eius familiaris: non Rhodius ille philosophus, sed præsul quidam Afer. Ad carmen natus fuit, quod elegantissimè scripsit, poetico vir ingenio, & ad superstitionem propensior: tametsi de Christo extat carmen eius nomine inscriptum, quod credo ab eo in Honorij gratiam compositum, vt fuit assentator maximus. Hi versus quos Augustinus citat, sunt in Panegyrico de tertio Honorij consulatu, quos in Honorij potius, quàm Theodosij laudem scripsit, & si de hac ipsa Alpina victoria loquẽs, quam satis & fœlicitati Honorij citius, quàm Theodosij pietati per assentationem plus quàm scurrilem adscribit. Sic enim ait:* Claudianus

Victoria velox
Auspiciis effecta tuis: pugnastis vterque.
Tu fatis, genitórque manu: te propter & Alpes
Inuadi faciles: cauto nec profuit hosti
Munitis hæsisse locis: spes irrita valli
Concidit: & scopulis patuerunt claustra reuulsis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuolutaq; tela
Vertit in autores, & turbine reppulit hastas.

O nimi

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Aeolus armatas hyemes, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Sic in codicibus Claudiani legitur: apud Augustinũ aliter. Fortasse ad eum tunc ferebantur modum, quo Augustinus scripsit, qui fuit illorum temporũ æqualis. Tametsi in vetere lib. Colonienſi sic habetur:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Eodem modo apud Orosium, & Diaconum.

Cursores e Cursoribus.] *Nomen est officij in aula principali à currendo dictum, quòd celeriter aliquò mitterentur. Non videntur isti absimiles nostris pueris à pedibus, quos etiam sic vocarunt priſci, vt Cicero: & recentiores, vt Martialis. Suetonius cursorum meminit in Neronis. Nunquam, inquit, carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusitatis mulionibus, armillata & phalerata cum hamaxobiorum turba atque cursorum. Et in Tito: Confestim ad alterius matrem, quæ procul aberat, cursores suos misit, qui anxiè filium saluum nunciarent. Romani principes cùm se totos in Græciam trãstulissent, Græcis nominibus ministeria omnia nuncuparunt. Itaque inter hæc legimus δρομεῖς, id est cursores. Veteres quoque cursores habuerunt, vt Alexander Macedo Philonydem, qui mille & ducenta stadia vno die confecit, vt scribit Plinius.*

f Qui nec finita finire voluerunt.] *Hoc est, qui etiam finitis bellis nondum finem imponere voluerunt: & cùm nulli iam superessent hostes, ipsi sibi, quos iugularent, hostes faciebant.*

Valens g Quam Valens hæreticus.] *Valens princeps sectæ fuit Arrianæ, episcopos & monachos verè Christianos miseris modis obtriuit & conculcauit: multos eorum cecidit. Gothis petentibus Christianam religionem, episcopos misit Arrianos.*

Thessalonicensium clades h Quid autem fuit eius religiosa humilitate.] *Thessalonica, quæ ciuitas est in Macedonia, cùm tumultu theatrali quidam & ductores ordinum, & in exercitu magistratus essent à ciuibus pulsati, grauiter hoc ferens Theodosius, atrociter in eam ciuitatem insita animaduerti: precibus tamen episcoporum Thessalonicensibus nexam condonauerat. Sed cùm potentium in interiore aula amici iniuria essent affecti, illi Theodosij animum multa suadendo tundendòque, ad vindictam impulerunt, exercitus à principe in vrbem immissus, multa ciuium millia obtruncauit. Ob quod facinus Ambrosius Mediolanensis pontifex, imperatorem feriis dominicæ resurrectionis sacris interdixit, quoad indictam publicam pœnam exolueret. Imperator pontifici dicto audiens fuit, modestéq; prostratus atque abiectus more & instituto veterum pœnitere se commissi professus, veniamq; à Deo & cœlitibus primùm, deinde ab episcopo, postremò à tota ecclesia petiit, ad hunc modum expiatus redditus est ecclesiæ sacrisq;.*

Contra inuidos inuectio Augustini, qui scripserunt contra editos iam libros.

CAP. XXVII.

PRoinde iam etiam illis respondendum esse video, qui manifestissimis documentis, quibus ostenditur quòd ad ista temporalia, quæ sola stulti habere concupiscunt, nihil deorum falsorum numerositas prosit, conflictari atque conuicti conantur asserere: non propter vitæ præsentis vtilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, esse colẽdos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi huius volunt vana colere, & non se permitti puerilibus sensibus conquerũtur, his quinque libris satis arbitror esse responsum. Quorum tres priores cùm ædidissem, & in multorum manibus esse cœpissent, audiui quosdam, nescio quam aduersus eos responsionem scribendo præparare. Deinde ad me perlatum est, quod iam scripserint, [a] sed tempus quærant, quo sine periculo possint ædere. Quos admoneo, non optent, quod eis non expedit. [b] Facile est enim cuiquam videri respondisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius vanitate? Quæ non ideo potest quod veritas: quia si voluerit etiam, plus potest clamare quàm veritas. Sed considerent omnia diligenter: & si forte sine studio partium iudicantes talia esse perspexerint, quæ potius exagitari, quàm conuelli possint garrulitate impudentissima, & quasi Satyrica vel mimica leuitate, cohibeãt suas nugas: & potius à prudentibus emendari, quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatẽ vera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus expectant: absit vt eis eueniat quod ait Tullius de quodam, qui peccãdi licentia fœlix appellabatur: [c] O miserũ cui peccare licebat. Vnde quisquis est, qui maledicẽdi licentia fœlicẽ se putat, multò erit fœlicior, si hoc illi omnino nõ liceat, cùm possit deposita inanitate iactantiæ etiã isto tempore tanquam studio cõsulendi quicquid voluerit, contradicere: & quantũ possit ab eis, quos cõsulit amica disputatione, hoc est honestè, grauiter, liberè, quod oporret audire.

L. VIV

L. VIVES.

a Sed tempus quærant, quo sine periculo.] *Multi aduersus alios scribunt, qui occasionem aliquam expectant ædendi, cum sua vtilitate, & inimici damno: qui cùm vt lædant, solùm scribant: magnopere ad bona doctaq; iudicia tanquam publici omnium hostes execrabiles sunt. Cui enim non sit perfacile lædere: aut quis est animus ille, qui sibi eruditionem facultatésque vel mentis vel corporis tributas putat in perniciem aliorum? Quod si prodesse aliis student, tunc demum proferant scripta sua, cùm & alios plurimum iuuant, & aduersarios minimum lædere sese arbitrentur posse. Aedāt dum viuit, dum viget, ac valet, dum respondere, ac se tutari potest. Plinius in præfatione Historiæ mundi scribit Asinium Pollionem parasse in Plancum orationes, quas post mortē eius esset æditurus, ne respondere posset. Plancum vbi hoc resciisset, cum mortuis nō nisi laruas iactari dixisse: quo dicto ita esse orationes illas repercussas, vt apud eruditos nihil impudentius haberetur.*

b Facile est enim cuiquam videri respondisse.] *Imperitum vulgus, quod non spectatorem modò, sed iudicem quoque causarum magnorum virorum vltro se facit, etiam spretum ac reiectum incognita causa illum victum pronunciat, qui tacet: illum respondisse, qui non tacuerit. Litem esse ambiguam & amplius pronunciat, si vterque ex æquo multa dixerit: vter meliora, nec attendit, ac ne si velit quidem potest, cùm non intelligat: cúmque, vt hic dicit Augustinus, loquacior sit vanitas veritate, imperiti sæpe, ac vtinam nō semper, pro vana loquacitate ferunt sententiam.*

c O miserum cui peccare.] *Cic. 5. Tuscul. de Cinna loquens: Beatúsne igitur, qui hos interfecit? Mihi contrà non solùm eò videtur miser, quòd ea fecit, sed etiam quòd ita se gesserit, vt ea facere ei liceret. Et si peccare nemini licet, sed sermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI

AD MARCELLINVM

DE CIVITATE DEI

LIBER SEXTVS.

De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.

CAP. I.

QVinque superioribus libris satis mihi aduersus eos videor disputasse, qui multos deos & falsos, quos esse inutilia simulachra, vel immundos spiritus, & pernicioſa dæmonia, vel certè creaturas, non creatorem veritas Christiana conuincit, propter vitæ huius mortalis rerúmque terrenarum vtilitatem, eo ritu ac seruitute quæ Græcè latria dicitur, & vni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem stultitiæ vel pertinaciæ, nec istos quinque, nec vllos alios, quanticunque numeri libros satis esse posse, quis nesciat? Quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis, in perniciem vtique eius, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed ægroti insanabilis morbus inuictus est. Hi verò, qui ea, quæ legunt, vel sine vlla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obstinatione intellecta & considerata perpendunt, facilius nos isto numero terminatorum quinque voluminum, plus quàm quæstionis ipsius necessitas postulabat, satis fecisse, quàm minus disseruisse iudicabunt. Totámque inuidiam quam Christianæ religioni de huius vitæ cladibus, terrenarúmque contritione ac mutatione rerum, imperiti fa-

cere conantur, non solùm dissimulantibus, sed contra suam conscientiam fauentibus etiam doctis, quos impietas vesana possedit, omnino esse inanē rectæ cogitationis atq; rationis plenámque leuissimæ temeritatis, & pernicioſissimæ animositatis, dubitare non poterunt. Nunc ergo quoniam deinceps vt promissus ordo expetit, etiam hi refellendi & docēdi sunt qui non propter istam vitam, sed propter illā quæ post mortem futura est, deos gentium, quos Christiana religio destruit, colendos esse contendūt: placet à veridico oraculo sancti Psalmi sumere exordium disputationis meæ: [a]Beatus cuius est dominus Deus spes ipsius, & non respexit in vanitates & insanias mendaces. Veruntamen in omnibus vanitatibus insaniisque mendacibus, longè tolerabilius philosophi audiendi sunt, quibus displicuerunt istæ opiniones errorésque populorum: qui populi constituerunt simulachra numinibus, multáque de eis, quos deos immortales vocāt, falsa atque indigna siue finxerunt, siue ficta crediderunt: & credita eorum cultui, sacrorúmque ritibus miscuerunt. Cum his ergo hominibus, [b]qui etsi non liberè prædicando, saltem vtcunque in disputationibus mussitando, talia se improbare testati sunt, non vsqueadeò inconuenienter quæstio ista tractatur: Vtrum nō vnum Deū, qui fecit omnem spiritualem corporalémque creaturam, propter vitam, quæ post mortem futura est, colendum sit: sed multos deos, [c]quos ab illo vno factos, & sublimiter collocatos, quidam corūdem philosophorum cæteris excellentiores nobiliorésque senserunt. Cæterum quis ferat dici atque contendi, deos illos, quorū in quarto libro quosdam commemoraui, quibus rerum exiguarum singulis singula distribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præstare? An verò illi peritissimi & acutissimi viri, qui se pro magno beneficio conscripta docuisse gloriantur: vt sciretur, quare cuique deorum supplicandū esset, quid à quoquam esset petendum, ne absurditate turpissima, qualis ioculariter in Mimo fieri solet, peteretur à Libero aqua, à Nymphis vinum: autores erunt cuipiam hominum diis immortalibus supplicanti: vt cum à Nymphis petierit vinum, eíque responderint: nos aquam habemus; hoc à Libero pete: possit rectè dicere: si vinum non habetis, saltem date mihi vitam æternam? Quid hac absurditate monstruosius? Nónne illæ cachinnantes, [d]solent enim esse ad risum faciles, si non affectent fallere vt dæmones, supplici

supplici respondebunt: O homo, putásne in potestate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentissimæ igitur stultitiæ est, vitam æternam à talibus diis petere vel sperare, qui vitæ huius erumnosissimæ atque breuissimæ, & si qua ad eam pertinent adminiculandā atque fulciendam, ita singulas particulas tueri asseruntur, vt si id quod sub alterius tutela ac potestate est, petatur ab altero, tam sit inconueniens & absurdum, vt mimicæ scurrilitati videatur esse similimum. Quod cùm fit à scientibus mimis, digne ridentur in theatro: cùm verò à nescientibus stultis, dignius irridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, & propter quid supplicetur, quantum ad illos deos attinet, quos instituerūt ciuitates: à doctis solerter inuentum, memoriæque mādatum est: quid à Libero, verbi gratia, quid à Nymphis, quid à Vulcano, ac sic à cæteris, quos partim commemoraui in quarto libro, partim prætereundos putaui. Porrò si à Cerere vinum, à Libero panem, à Vulcano aquam, à Nymphis ignem petere erroris est: quantò maioris deliramenti esse intelligi debet, si cuiquā istorum pro vita supplicetur æterna? Quamobrem si cùm de regno terreno quæreremus, quósnam illud deos vel deas hominibus credendum esset posse conferre: discussis omnibus, longè alienum à veritate monstratum est, à quo quam istorum multorum numinum atque falsorum saltem regna terrena existimare constituí: nónne insanissimæ impietatis est, si æternā vita, quæ terrenis omnibus regnis sine vlla dubitatione vel comparatione præferenda est, ab istorum quoquam dari cuiquam posse credatur? Neque enim propterea dij tales vel terrenum regnum dare non posse visi sunt: quia illi magni & excelsi sunt, hoc quiddam paruum & abiectum, quod non dignarentur in tanta sublimitate curare. Sed quantalibet consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni meritò quisque contemnat: illi dij tales apparuerunt vt indignissimi viderentur, quibus danda atque seruanda deberent vel ista committi. Ac per hoc, sicut superiora proximis duobus libris pertractata docuerunt, nullus Deus exilla turba, vel quasi plebeiorum, vel quasi procerū deorum, idoneus est regna mortalia mortalibus dare, quanto minus potest immortales ex mortalibus facere? His accedit, quia si iam cum illis agimus qui non propter istam, sed propter vitam quæ post mortem futura est, existimant colendos deos: iam nec

propter illa saltem quæ deorum talium potestati tanquam dispartita & propria, non ratione veritatis, sed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi sunt: sicut credunt hi, qui cultum eorum vitæ huius mortalis vtilitatibus necessarium esse contendunt: contra quos iam quinque præcedentibus vo luminibus satis, quantum potui, disputaui. Quæ cùm ita sint, si eorum qui colunt deam Iuuentatem, ætas ipsa floreret ingenius: contemptores autem eius, vel intra annos occumberent iuuentutis, vel in ea tanquam senili corpore frigescerẽt si malas cultorum suorũ speciosius & festiuius Fortuna barbata vestiret: à quibus autem spernererur, glabros aut malè barbatos videremus: etiam sic rectissimè diceremus, hucusque istas deas singulas posse suis officiis quodammodo limitari: ac per hoc, nec à Iuuẽtate oportere peti vitam æternam, quæ non daret barbam: nec à Fortuna barbata boni aliquid post hanc vitam esse sperandũ, cuius in hac vita potestas nulla esset, vt eandem saltem ætatem, quæ barba induitur, ipsa præstaret. Nunc verò cùm earum cultus, nec propter ista ipsa quæ putant eis subdita, sit necessarius: quia & multi colentes Iuuentatem deam, minimè in illa ætate viguerunt: & multi non eam colentes, gaudent robore iuuentutis: itémque multi Fortunæ barbatæ supplices, ad nullam, vel deformem barbam peruenire potuerunt: & si qui eam pro barba impetranda venerantur, à barbatis eius contemptoribus irridentur. Istáne desipit cor humanum, vt quorum deorum cultũ propter ista temporalia, & cito prætereuntia munera, quibus singulis singuli præesse perhibentur, inanem ludibriosumque esse cognoscit, propter vitam æternam credat esse fructuosum? Hæc dare illos posse, nec hi dicere ausi sunt, qui eis, vt ab insipientibus populis colerentur, ista opera temporalia, quoniam minimis multos putauerunt, ne quisquam eorum sederet otiosus, minutatim diuisa tribuerunt.

IOAN

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEXTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a BEatus cuius est dominus Deus.] *Septuaginta verterunt: Beatus cuius est nomen domini spes eius.* τὸ ὄνομα κυρίου ἐλπὶς αὐτῶ. *In Hebraica veritate sic habetur, vt citat Augustinus, Nec multum refert, vtrolibet legatur modo.*

b Qui & si non liberè prædicando.] *Timebant enim publica iudicia, vt Athenis Areopagum: quemadmodum Cicero dicit de Epicuro.*

c Quos ab illo vno factos.] *Sic sensit Plato in Timæo.*

d Solent enim esse ad risum faciles.] *Allusit ad Vergilij dictum, in Palæmone:*

Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

Tametsi non dixit faciles Vergilius, quòd riderent facilè, sed quòd essent facilè exorabiles, & placabiles: sicut in quarto Georgicorum:

Faciles venerare Napæas.

Et faciles etiam homines dicuntur eadem mente.

Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera detexit & sacra, vt reuerentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret.

CAP. II.

QVis Marco Varrone curiosius ista quæsiuit? Quis inuenit doctius? Quis considerauit attentius? Quis distinxit acutius? Quis diligentius, pleniúsque conscripsit? Qui tametsi minus est suauis eloquio, doctrina tamen atque sententiis ita refertus est, vt in omni eruditione, quam nos secularem, illi autem liberalem vocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum verborum Cicero delectat. a Denique & ipse Tullius huic tale testimonium perhibet: vt in libris Academicis dicat eam quæ ibi vertatur disputationem, se habuisse cum Marco Varrone: homine, inquit, omnium facilè acutissimo, b & sine vlla dubitatio-

ne doctissimo. [c]Non ait eloquentissimo, vel facundissimo: quoniam re vera in hac facultate multũ impar est, sed omnium, inquit, facile acutissimo. Et in eis libris, id est, Academicis, vbi cuncta dubitanda esse contendit, addidit: sine vlla dubitatione doctissimo. Profecto, de hac re sic erat certus, vt auferret dubitationem, quam solet in omnibus adhibere, tanquam de hoc vno etiam pro Academicorum dubitatione disputaturus, se Academicum fuisse oblitus. In primo autem libro cùm eiusdem Varronis literaria opera prædicaret: [d]Nos, inquit, in nostra vrbe peregrinantes errantésque tanquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, vt possemus aliquando qui & vbi essemus agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu publicam disciplinam, tu sedium, regionum, locorum: tu omnium diuinarum humanarúmque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Iste igitur vir tam insignis excellentísque peritiæ, [e]& quod de illo etiam Terentianus elegantissimo versiculo breuiter ait: Vir doctissimus undecunque Varro: qui tam multa legit, vt aliquid ei scribere vacasse miremur: [f]tam multa scripsit, quàm multa vix quenquam legere potuisse credamus. Iste, inquam, vir tantus ingenio, tantúsque doctrina, si rerum velut diuinarum, de quibus scripsit, oppugnator esset atque destructor: eásque non ad religionem, sed ad superstitionem diceret pertinere, nescio vtrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, detestandáque conscriberet. Cùm verò deos eosdem ita coluerit, colendósque censuerit, vt in eo ipso opere literarum suarum dicat se timere ne pereant: non incursu hostili, sed ciuium negligentia: de qua illos velut ruina liberari à se dicit, & in memoria bonorum per huiusmodi libros recondi atque seruari vtiliore cura, quàm Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Troiano excidio Penates liberasse prædicatur. Et tamen ea legenda seculis prodit, quæ à superioribus & insipientibus merito abiicienda, & veritati religionis inimicissima iudicentur: quid existimare debemus, nisi hominem acerrimum ac peritissimum, non tamen sancto spiritu liberum, oppressum fuisse suæ ciuitatis consuetudine ac legibus: & tamen ea quibus mouebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

L. VIV.

L. VIVES.

a Deniq; & ipse Tullius.] *Cõsilium de his, quos esset in Dialogos Academicos inclusurus Cicero, qui vult copiose cognoscere, habeat libros Epistolarũ ad Atticum 13. epistola prima, quæ est primum potius volumen, quàm epistola. Cicer lib. De diuinat. secundò scribit, se quatuor volumina De quæst. Acad. ædidisse. Et quanquam ad Atticũ suum scribens quatuor illa volumina ad duo contraxisse scribat, constat tamen multa deesse: & ex duobus libris quos modo habemus, posterior tanquã quartus subinde à Nonio Marcello citatur. locus qui ab Augustino adducitur non extat in his libris quos legimus.*

b Et sine vlla dubitatione doctiss.] *Varronem etiam viuentem, cùm multum valet inuidia, doctiss. omnium togatorum appellarunt: viuentíque, quod nemini antea, statua posita est in bibliotheca, quæ prima est impublicata ab Asinio Pollione Romæ.* Varro.

c Non agit eloquentiss.] *Cultum verborum vel non curasse, vel assequi nequiisse, certè non præstitisse Varronẽ ex reliquis eius libris liquet.*

d Nos, inquit, in nostra vrbe.] *Verba sunt Ciceronis ex primo lib. qui adhuc extat. Simile testimonium est de eo 2. Antoniana.*

e Et de illo etiam Terentianus.] *Hic fuit Carthaginiensis, vixitq; temporibus Diocletiani: scripsit opus carmine, quod adhuc extat, De literis, syllabis, & metris: cuius autoritate Seruius & Priscianus sæpe vtuntur. Hic versiculus quem Augustinus citat, est in capite De Phaleuciis versibus.* Terentianus.

f Qui tam multa scripsit.] *Gellius lib. 3 ex ipsius Varronis primo Hebdomádum libro refert, Varronẽ anno octogesimoquarto scripsisse quadringentos nonaginta libros, è quibus aliquot cum proscriptus esset, direptis bibliothecis suis non comparuisse.*

Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos De antiquitatibus rerum humanarum diuinarúmque composuit.

CAP. III.

Vadraginta & vnum libros scripsit Antiquitatum: hos in res humanas diuinásque diuisit, rebus humanis vigintiquinq;, diuinis sedecim tribuit: istam secutus in ea partitione rationẽ, vt rerũ humanarum libros senos, [a]quatuor daret partibus. Intendit enim, qui agant, vbi agant, quando agant, quid agant. In sex itaque primis de hominibus scripsit, in secũdis sex de locis, sex tertios de temporibus, sex quartos eosdémque postremos de rebus absoluit.

Quater autem seni, viginti & quatuor fiunt. Sed vnum singularem, qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite posuit. In diuinis [b] identidem rebus, eadem ab illo diuisionis forma seruata est, quantum attinet ad ea quæ diis exhibenda sunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus sacra. Hæc quatuor, quæ dixi, libris complexus est ternis: nam tres priores de hominibus scripsit, sequentes de locis, tertios de temporibus, quartos de sacris, etiam hic qui exhibeant, vbi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, subtilissima distinctione commendãs. Sed quia oportebat dicere, & maximè id expectabatur, quibus exhibeãt, de ipsis quoq; diis tres cõscripsit extremos, vt quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, vt diximus, sedecim, quia & istorum exordio vnum singulare, qui prius de omnibus loqueretur, apposuit: quo absoluto, consequenter ex illa quinq; partita distributione, tres præcedẽtes, qui ad homines pertinent, ita subdiuisit, vt primus sit de pontificibus, secundus [c] de auguribus, tertius [d] de quindecimuiris sacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes: ita, vt in vno eorum de sacellis, altero de sacris ædibus diceret, tertio de locis religiosis. Tres porrò qui istos sequuntur, ad tempora pertinent, id est ad dies festos: ita vt vnum faceret de feriis, alterum de ludis Circẽsibus, de scenicis tertium. Quartorum trium, ad sacra pertinẽtium, vni dedit consecrationes, alteri sacra priuata, vltimo publica. Hanc velut pompam obsequiorum in tribus, qui restant, dijs ipsi sequũtur extremi, quibus iste vniuersus cultus impensus est. In primo dij certi, in secũdo incerti, in tertio cuncti, nouissimo dij præcipui, atq; selecti. In hac tota serie pulchertimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis, vitam æternam frustra quæri, & sperari, impudẽtissimè vel optari, ex his quæ iam diximus, & quæ deinceps dicenda sunt, cuiuis hominum, qui corde obstinato sibi nõ fuerit inimicus, facillimè apparet. Vel hominum enim sunt ista instituta, vel dæmonum: non quales vocant illi dæmones bonos: sed, vt loquar apertius, immundorum spiritum, & sine cõtrouersia malignorum, qui noxias opiniones quibus anima humana magis magísq; vanescat, & incõmutabili æternæq; veritati coaptari atque inhærere non possit, inuidentia mirabili & occultè inserunt cogitationibus impiorum: & apertè aliquãdo ingerunt sensibus: & qua possunt, fallaci attestatio

testatione confirmant. Iste ipse Varro, propterea se prius de rebus humanis, de diuinis autem postea scripsisse testatur, quòd prius extiterint ciuitates, deinde ab eis hæc instituta sint. Vera autem religio non à terrena aliqua ciuitate instituta est: sed planè cælestem ipsa instituit ciuitatem. Eam verò inspirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus suis.

L. VIVES.

a Quatuor daret partibus.] *Hoc est. In quatuor secaret partes, ne quis de partibus aliquarum rerum putet.*

b Identidem rebus.] *Sic etiam in antiquis, sed erratum puto ignoratione librarij. Est enim identidem, crebro idem. Legendũ autem itidem, quasi similiter, pari modo.*

c De augurib.] *Augurũ disciplina antiquissima est, ex Asia Augustin Græciam: hinc in Etruriã allata, & ad Aborigenes Latij, inde res Romam. Romulus augur fuit, & tres augures instituit, vt Dionysius perhibet. Idem Liuius, qui vnicuique tribuum suum augurem datum scribit. Additus est quartus procedente tempore. Pòst quinque adiecti, vt essent nouem. Idem de pontificibus factum M. Valerio, Q. Apuleio Coss.*

d De quindecimuiris.] *Quũ libros Sibyllinos emisset Tarquinius Superbus rex, duos viros illis inspiciendis præfecit, qui soli eos adirẽt, cum esset opus, dictiq; sunt duumuiri sacrorum. Pòst auctus numerus facti decemuiri sacrorum lege Sextia Licinia in cõtentione ordinum accepta, duobus annis antequam consulatus communicaretur plebi. multò deinde pòst additi quinque, qui numerus postea mansit.* Quindecimuiri

Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquoires res humanæ quàm diuinæ reperiantur.

CAP. IIII.

VArronis igitur cõfitentis ideo se prius de rebus humanis scripsisse, postea de diuinis: quia diuinæ istæ ab hominibus institutæ sunt, hæc ratio est: Sicut prior est, inquit, pictor, quàm tabula picta: prior faber, quàm ædificium: ita priores sunt ciuitates, quàm ea, quæ à ciuitatibus sunt instituta. Dicit autem se prius scripturum fuisse de diis, postea de hominibus, si de omni natura deorum scriberet. quasi hic de aliqua scribat, & nõ de omni: aut verò etiam aliqua, licet non omnis deorum natura, nõ prior debeat esse, quàm hominum? Quid quod in illis tribus nouissimis libris,

deos certos,& incertos,& selectos diligẽter explicãs,nullam deorũ naturam prætermittere videtur? Quid est ergo, quod ait, si de omni natura deorũ & hominum scriberemus, prius diuina absoluissemus,quàm humana attigissemus? Aut enim de omni natura deorum scribit,aut de aliqua,aut omnino de nulla. Si de omni: præponenda est vtique rebus humanis. Si de aliqua:cur non etiam ipsa res præcedat humanas?An indigna est præferri etiam vniuersæ naturæ hominũ pars aliqua deorum?Quòd si multum est,vt aliqua pars diuina præponatur vniuersis rebus humanis, saltem digna est vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, sed quantum ad solam Romam pertinet, scripsit. Quos tamen rerum diuinarum libris se dixit scribẽdi ordine merito prætulisse: sicut pictorem tabulæ pictæ: sicut fabrum ædificio,apertissimè confitens,quod etiam istę res diuinæ,sicut pictura,sicut structura,ab hominib⁹ institutæ sint. Restat vt de nulla deorum natura scripsisse intelligatur: neque hoc aperte dicere voluisse, sed intelligentibus reliquisse. [b] Vbi enim dicitur, non omnis, vsitate quidem intelligitur aliqua. Sed potest intelligi & nulla: quoniã quæ nulla est,nec omnis, nec aliqua est. [c] Nam vt ipse dicit:si omnis esset natura deorum de qua scriberet, scribendi ordine rebus humanis præponenda esset.Vt autem & ipso tacẽte veritas clamat,præponenda esset certè rebus Romanis,etiamsi non omnis, sed saltem aliqua esset. Rectè autem postponitur,ergo nulla est.Nó itaque rebus diuinis anteferre voluit res humanas, sed rebus veris noluit anteferre res falsas. In his enim quæ scripsit de rebus humanis, secutus est historiam rerum gestarum: quæ autem de his, quas diuinas vocat,quid nisi opiniones rerum vanarum? Hoc est nimirũ, quod voluit subtili significatione monstrare: non solùm scribẽs de his posterius,quàm de illis, sed etiam rationem reddẽs, cur id fecerit. Quam si taceret, aliter hoc factũ eius ab aliis fortasse defenderetur.In ea verò ipsa ratione quam reddidit, nec aliis quicquam reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probauit homines se præposuisse institutis hominum, nõ naturam hominum naturæ deorum. Ita se libros Rerum diuinarum non de veritate,quæ pertinet ad naturã,sed de falsitate quæ pertinet ad errorem, scripsisse confessus est. Quod apertius alibi posuit, sicut in quarto lib. commemoraui, ex naturæ formula se scripturũ fuisse, si non-

nam ipse conderet ciuitatem: quia verò iam veterem inuenerat,non se potuisse nisi eius consuetudinem sequi.

L. VIVES.

a Vt verò etiam aliqua.] *Nulla est natura deorum, tametsi non omnis ea sit,sed exigua aliqua pars, quæ nõ toti humano generi præstet.*

b Vbi enim dicitur non omnis.] *Mirum est hoc loco nihil attulisse commentatores nostros de æquipollentiis dialecticorũ: nullas maximas,nullas dignitates ex Petro Hispano sodale suo:nihil mobilitatum, nihil immobilitatum. Aug. hic ex præceptis dialecticorum est locutus,quibus Nõ omnis homo disputat,& Aliquis homo nõ disputat in contrarium recurrunt, non omne verò nihil affirmat: sed sine aliquid sit, modo aliquid non sit,siue nihil, nõ omne verum efficitur. Nam si nullus homo est, & non omnem esse necesse est, quippe aliquis non est, cum falsum sit omnem esse: ex rationibus contrariarum contradictionum q; ista nascuntur. Si enim verum est nullum hominem esse, & falsum est aliquem non esse, verum profectò erit omnem esse, quod est alicuius non repugnans:ita nullus & omnis simul in veritate congruerent, quod fieri nequit. Hæc inquirendi de vero & falso præcepta Aristoteles, & eum secuti Græci dialectici docuerunt, ex iis quoque qui Latini nominari possunt, Apuleius περὶ ἑρμηνείας, Martianus Capella,& Boetius Seuerinus.*

c Nam vt ipse dicit,si omnis esset.] *Augustinus sublato connexo, aufert & id cui est connexum: nostri dicunt reiecta conclusione conditionalis,reiici quod præcedit:sic si aliqua esset natura deorum,de qua scribit, ea præponenda esset rebus humanis: at non est præponẽda ea natura de qua scribit rebus humanis: non est ergo illa natura vlla diuina. Si enim aliter fieret,consecutio esset mala, cùm fieri posset vt quod antecedit esset verum,falsum verò quod sequitur.Repugnans enim consequentis enunciati verum esset cum antecedente.*

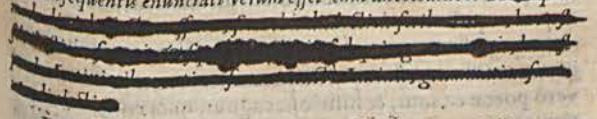

De tribus generibus theologiæ secundùm Varronem,scilicet vno fabuloso,altero naturali,tertio ciuili.

CAP. V.

Deinde illud quale est,quod tria genera theologię dicit esse,id est,rationis quę de diis explicatur,eorúmque vnum mythicon appellari, alterum physicon, tertium

tertium ciuile? Latinè si vsus admitteret, genus quod primũ posuit [a] fabulare appellaremus, sed fabulosum dicamus: à fabulis enim mythicon dictum est: quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum autem, vt naturale dicatur, iam & consuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipse Latine enũciauit, quod ciuile appellatur. Deinde ait: Mythicõ appellãt, quo maximè vtũtur poetæ: physicon, quo philosophi: ciuile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturã immortalium ficta. In hoc enim est, vt Deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus: in hoc vt dij furati sint, vt adulteraverint, vt seruierint homini. Deniq; in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modo in hominem, sed etiam quæ in contemptissimum hominem cadere possunt. Hic certè vbi potuit, vbi ausus est, vbi impunitum putauit, quãta mendacissimis fabulis naturæ deorũ fieret iniuria sine caligine vllius ambiguitatis expressit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de ciuili, sed de fabulosa, quam liberè à se putauit esse culpandam. Videamus quid de altera dicat: [b] Secundum genus est, inquit, quod demonstraui, de quo multos libros philosophi reliquerunt. In quibus est: dij qui sint, vbi, quod genus, quale, ex quónam tempore, an à sempiterno fuerint, an ex igne sint, [c] vt credit Heraclitus: [d] an ex numeris, vt Pythagoras: [e] an ex atomis, vt Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in schola, quàm extra in foro ferre possunt aures. Nihil in hoc genere culpauit, quod physicon vocauit, & ad philosophos pertinet: tantùm quod eorum inter se controuersias commemorauit, per quos facta est dissidẽtium multitudo sectarum. Remouit tamẽ hoc genus à foro, id est, à populis: scholis verò & parietibus clausit. Illud autem primum mendacissimum atque turpissimum à ciuitatibus non remouit. O religiosas aures populares, atque in his etiam Romanas. Quod de diis immortalibus philosophi disputant ferre non possunt: quod verò poetæ canunt, & histriones agunt, quia contrà dignitatem ac naturam immortalium ficta sunt: quia non modò in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possunt, non solùm ferunt, sed etiam libẽter audiunt. Neque id tantum, sed diis quoque ipsis hæc placere: & per hæc eos placandos esse decernunt. Dixerit aliquis hæc duo genera mythicon & physicon, id est, fabulosum atq; naturale, discernamus

namus ab hoc ciuili, de quo nunc agitur: vnde & illa ipse discreuit. Iámq; ipsum ciuile videamus, qualiter explicet. Video quidẽ, cur debeat discerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignũ est. Naturale autem à ciuili velle discernere, quid est aliud, quàm etiam ipsum ciuile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehensionis, vt excludatur? Si autem hoc quod ciuile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, vt admittatur? Hęc nẽpe illa causa est, quare prius scripserit de rebus humanis, posterius de diuinis: quoniam in diuinis rebus non naturam deorum, sed hominum instituta secutus est. Intueamur sanè & ciuilem theologiam: Tertium genus est, inquit, quod in vrbib[9] ciues, maximè sacerdotes, nosse, atque administrare debent. In quo est, quos deos publicè colere, quæ sacra & sacrificia facere quémque par sit. Adhuc quod sequitur attendamus: Prima, inquit, theologia maximè accommodata est ad theatrum: secunda ad mundum: tertia ad vrbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Vtique secundæ, quam suprà dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mũdum, [f] quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas verò illas theologias, primam & tertiam theatri scilicet atque vrbis distinxit ac seiunxit. Videmus enim non continuò quod est vrbis, pertinere posse ad mundum, quanuis vrbes esse videamus in mundo. Fieri enim potest, vt in vrbe secundum falsas opiniones, ea colantur & credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam. Theatrum verò vbi est, nisi in vrbe? Quis theatrum instituit, nisi ciuitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Vbi sunt ludi scenici, nisi in rebus diuinis, de quibus hi libri tanta solertia conscribuntur?

L. VIVES.

a Fabulare appellaremus.] *Suetonius in Tyberio hac voce est vsus: Maximè, inquit, curauit notitiam historiæ fabularis, vsq; ad ineptias, & derisum.*

b Secundum genus est.] *Platonici, sed Stoici maximè omnia illa commenta de diis ad mundi causas naturásque principes retulerunt. vt Plato attigit in Cratylo, & persona hominis Stoici Cic. 2. De natura deorum, Phurnutus, & alij permulti. sed plurima ita coacta & absurda, vt planè ludere eos appareat.*

c Vt credit Heraclitus.] *Heraclitus Ephesius, qui librum scripsit* Heraclitus

pſit Delio natatore indigentem, ideoq; cognominatus eſt σκοτεῖ. Ex igne cuncta naſci, inq; ignem reſolui dixit, animarum dæmoniumque referta eſſe omnia. Huius de igne opinionem ſecutus eſt Hipparchus Metapontinus.

Pythagoras

d An ex numeris, vt Pythagoras.] *Hic & deum, & animas noſtras, & cuncta quæ ſunt in mundo numeru conſtare aſſeruit, ex rerumq; concentu & harmonia vniuerſa progigni, quos numeros poſtea Plato ab Italicis philoſophis qui Pythagoreæ præceptorum ſectatores erant, edoctus, & clariores & apertiores reddidit, tametſi non ita aperuit, quin à maxima eorum parte lectorem excludat. Vnde illud de re obſcura apud Ciceronem ad Atticũ ſcribentem, numeri Platonis.*

Epicurus

e An ex atomis, vt Epicurus.] *Hic Democritũ æmulatus, omnia fieri conſtareq; dixit ex corpuſculis ramentiſq; minutiſſimis, & inſectabilibus, quas ideo ἀτόμους nominauit, quibus tamen formam, magnitudinem, & pondus non adimebat.*

f Quo iſti nihil eſſe excellẽtius.] *Nihil enim nouit natura vel maius, vel pulchrius, vt inquit Seneca: idem Plato in Timæo, idem Cic. 2. De natura deorum, idem alij omnes philoſophi.*

De theologia mythica, id eſt, fabuloſa, & de ciuili, contra Varronem.

CAP. VI.

Marce Varro, cùm ſis homo omnium acutiſſimus, & ſine vlla dubitatione doctiſſimus, ſed tamen homo, non Deus, nec ſpiritu Dei ad videnda & annuncianda diuina in veritatem libertatémque ſubuectus, carnis quidem quàm ſint res diuinæ ab humanis nugis atque mẽdaciis dirimendæ: ſed vitioſiſſimas populorum opiniones, & conſuetudines in ſuperſtitionib⁹ publicis vereris offendere, quas à deorum natura abhorrere, vel talium quales in huius mũdi elementis humani animi ſuſpicatur infirmitas, & ſentis ipſe, cùm eas vſquequaque conſideras, & omnis veſtra literatura circumſonat. Quid hic agit humanum quamuis excellentiſſimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingẽnſq; doctrina in his anguſtiis ſuffragatur? Naturales deos colere cupis: ciuiles cogeris. Inueniſti alios fabuloſos, in quos liberius quod ſentis euomas, a vnde & iſtos ciuiles velis nolíſve perfundas. Dicis quippe fabuloſos accommodatos eſſe ad theatrũ, naturales ad mũdum, ciuiles ad vrbem, cùm mũdus opus ſit diuinum, vrbes verò & theatra opera ſint hominum: nec alij dij rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec aliis ludos exhibeatis, quàm quibus victimas immolatis.

Quãtò liberius ſubtiliúſque iſta diuideres dicens, alios eſſe deos naturales, alios ab hominibus inſtitutos? Sed de inſtitutis aliud habere literas poetarum, aliud ſacerdotum, vtraſque tamen ita eſſe inter ſe amicas conſortio falſitatis, vt gratæ ſint vtræq; dæmonibus, quibus inimica eſt doctrina veritatis. Sequeſtrata igitur paululum theologia, quam naturalem vocant, de qua poſtea diſſerendum eſt, placétne tandem vitam æternam peti, aut ſperari à diis poeticis, theatricis, ludicris, ſcenicis? Abſit. Imò auertat Deus verus tam immanem ſacrilegámque dementiam. Nunquid ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorum illic crimina frequentantur, vita æterna poſcenda eſt? Nemo vt arbitror, vſque ad tantum præcipitium furioſiſſimæ impietatis inſanit. Nec fabuloſa igitur, nec ciuili theologia ſempiternam quiſquam adipiſcitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo ſeminat, hæc fauendo metit. Illâ mendacia ſpargit, hæc colligit. Illa res diuinas falſis criminibus inſectatur, hæc eorum criminũ ludos in diuinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus perſonat, hæc ea deorum ipſorum feſtiuitatibus conſecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit, hæc autem aut atteſtatur veris, aut oblectatur & falſis. Ambę turpes, ambæq; damnabiles. Sed illa quæ theatrica eſt, publicam turpitudinem profiteturiſta, quæ vrbana eſt, illius turpitudine ornatur. Hínccine vita æterna ſperabitur, vnde iſta breuis temporaliſque polluitur? An verò vitam polluit conſortium nefariorum hominum, ſi ſe inſerũt affectionibus & aſſenſionibus noſtris, & vitam non polluit ſocietas dæmonum, qui coluntur criminibus ſuis? Si veris, quam malis ſi falſis, quàm male? Hæc cùm dicimus, videri fortaſſe cuipiam nimis harũ rerum ignaro poteſt, ea ſola de diis talibus indigna maieſtate diuina, & ridicula deteſtabiliáq; celebrari, quæ poeticis cantantur carminibus, & ludis ſcenicis actitãtur: ſacra verò illa, quæ non hiſtriones, ſed ſacerdotes agunt ab omni eſſe dedecore purgata & aliena. Hoc ſi ita eſſet, nunquam theatricas turpitudines in eorum honorem quiſquam celebrandas eſſe cenſeret, nunquam eas ipſi dij præciperent ſibimet exhiberi. Sed ideo nihil puder ad obſequium deorum talia gerere in theatris, quia ſimilia geruntur in templis. Denique cõmemoratus autor cùm ciuilem theologiam à fabuloſa & natur

naturali, tertiam quãdam sui generis distinguere conaretur, eã magis ex vtraq; temperatã, quàm ab vtraq; separatam intelligi voluit. Ait enim eaquę scribũt poetę minus esse, quàm vt populi sequi debeãt: quæ autem philosophi, plus quàm, vt ea vulgum scrutari expediat. Quæ sic abhorret, inquit, vt tamen ex vtroque genere ad ciuiles rationes assumpta sint non pauca. Quare quæ sunt cõmunia cum poetis, vnà cum ciuilibus scribemus. E quib⁹ maior societas debet esse nobis cum philosophis, quàm cum poetis: nõ ergo nulla cum poetis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poetas quam ad physicos fuisse populos inclinatos. Hìc enim dixit, quid fieri debeat, ibi quid fiat. Physicos dixit vtilitatis causa scripsisse, poetas delectationis. Ac per hoc ea, quæ à poetis conscripta, populi sequi non debẽt, crimina sunt deorum, quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim causa, sicut dicit, scribũt poetæ, non vtilitatis: ea tamen scribunt quæ dij expetant, populi exhibeant.

L. VIVES.

a VNde & istos ciuiles velis nolísve profundas.] *In Colonienſi exemplari perfundas legitur, & rectius. Ex iis enim quæ Varro euomit in deos fabulosos, necesse est etiam perfundantur dij ciuiles, qui ex fabulosis manarunt, & sine dubio iidem sunt.*

De fabulosæ & ciuilis theologiæ similitudine atque concordia.

CAP. VII.

REuocantur igitur ad theologiam ciuilem, theologia fabulosa, theatrica, scenica, indignitatis & turpitudinis plena. Et hæc tota quæ merito culpanda & respuenda iudicatur, pars huius est, quæ colenda & obseruanda censetur, non sanè pars incõgrua sicut ostendere instituí: & quæ ab vniuerso corpore aliena importunè illi cõnexa atque suspensa sit, sed omnino consona, & tanquam eiusdem corporis membrum conuenientissimè copulata. Quid enim aliud ostendunt illa simulachra, formæ, ætates, sexus, habitus deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo Mimi, non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? [a]Num Saturnus senex, Apollo ephebus, ita personæ sunt histrionum, vt non sint statuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præest, & Limentinus qui limini, dij sunt

sunt masculi, atque inter hos Cardea fœmina est, quæ cardinem seruat? Nónne ista in rerum diuinarum libris reperiuntur, quæ graues poetæ suis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana theatrica[b] portat arma, & vrbana simpliciter virgo est? Nũquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honestiora sunt in cõparatione turpiorum. Quid de ipso Ioue senserũt, qui eius nutricem in Capitolio posuerunt? Nónne attestati sunt[c] Euemero, qui omnes tales deos non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia homines fuisse mortalésque conscripsit? [d]Epulones etiam deos parasitos Iouis ad eius mẽsam, qui constituerunt, quid aliud quàm [e]mimica sacra esse voluerũt? Nam parasitos Iouis ad eius conuiuium adhibitos, si minus dixisset, risum vtiq; quæsisse videretur. Varro dixit. Nõ cùm irrideret deos, sed cùm commendaret, hoc dixit: diuinarũ non humanarum rerum libri hoc eum scripsisse testantur. Nec vbi ludos scenicos exponebat, sed vbi Capitolina iura pandebat. Denique à talibus vincitur, & fatetur, sicut forma humana deos fecerũt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidisse. Non enim & maligni spiritus suo negotio defuerunt, vt has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. [f]Vnde etiam illud est, quòd Herculis ædituus, otiosus atque feriatus iusit tesseris secum vtraque manu alternante, in vna constituens Herculem, in altera seipsum: sub ea conditione, vt si ipse vicisset, de stipe templi sibi cœnam pararet, amicámque cõduceret: si autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua voluptati Herculis exhiberet: deinde cùm à seipso tanquam ab Hercule victus esset, debitam cœnam & nobilissimam meretricem [g] Laurentinam deo Herculi dedit. At illa cùm dormiuisset in templo, vidit in somnis Herculem sibi esse commixtum, sibíque dixisse, quòd inde discedẽs cui primum iuueni obuia fieret, apud illum esset inuentura mercedẽ, quam sibi credere deberet ab Hercule persolutam. Ac sic abeunti cùm primus iuuenis ditissimus Tarutius occurrisset, eámq; dilectam secum diutius habuisset, illa herede relicta, defunctus est. Quę amplissimam adepta pecuniam, ne diuinę mercedi videretur ingrata, quod acceptissimum putauit esse numinibus, populum Romanũ etiam ipsa scripsit heredem: atque illa non comparente inuentum est testamentũ, quibus meritis eam ferunt etiam honores meruisse diuinos. Hæc si

poetæ fingerent, si mimi agerent, ad fabulosam theologiam dicerentur proculdubio pertinere, & à ciuilis theologiæ dignitate separanda iudicarẽtur. Cùm verò hæc dedecora, non poetarum, sed populorum: non mimorum, sed sacrorum: non theatrorum, sed templorum, id est, non fabulosæ, sed ciuilis theologiæ, à tanto autore produntur, non frustra histriones ludicris artibus fingũt deorum, quæ tanta est, turpitudinem, sed plane frustra sacerdotes velut sacris ritibus conãtur fingere deorum, quæ nulla est, honestatem. Sacra sunt Iunonis, & hæc [b] in eius dilecta insula Samo celebrantur, vbi nuptum data est Ioui. Sacra sunt Cereris, vbi à Plutone rapta Proserpina quæritur. Sacra sunt Veneris, [i] vbi amatus eius Adonis aprino dente extinctus iuuenis formosissimus plangitur. Sacra sunt matris deûm, vbi Atys pulcher adolescens ab ea dilectus & muliebri zelo abscissus, etiam hominum absciss orum, quos Gallos vocant, infœlicitate deploratur. Hæc cùm deformiora sint omni scenica fœditate, quid est, quod fabulosa de diis figmenta poetarum ad theatrum videlicet pertinentia velut secernere niruntur à ciuili theologia, quam pertinere ad vrbem volunt: quasi ab honestis & dignis indigna & turpia? Itaque potius est, vnde gratiæ debeantur histrionibus, qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia spectaculis nudauerunt, quæ sacrarum ædium parietibus occluntur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est, quæ tenebris operiuntur, cùm tam sint detestabilia, quæ proferũtur in lucem? Et certè quid in occulto agãt per abscissos & molles, ipsi viderint. Eosdem tamen homines infœliciter ac turpiter eneruatos atque corruptos minimè occultare potuerũt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum per tales agere homines: quos inter sancta sua numerari atque versari negare non possunt. Nescimus quid agant, sed scimus per quales agant. Nouimus autem, quæ agantur in scena, quæ nunquam vel in choro meretricum, quo nemo abscissus aut mollis intrauit, & tamen etiam ipsa turpes & infames agunt, neque enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sacra quibus agendis tales elegit sanctitas, quales [k] nec thymelica in se admittit obscœnitas?

L. VIVES.

a NAm Saturnus senex.] *Per interrogationem figuratè, non scisciti gratia, sed instandi: vt quod negari nõ potest, atdentius infigatur: sicut Quintilianus docet libro nono: aut legendum, nam Saturnus. Nam res sic habet, quòd Saturnus senex, & Apollo Ephebus in templis visitur: vnde est ille Dionysij Syracusij iocus, cùm barbam auream Æsculapio ademisset, non decere patre imberbi filium esse barbatum. Apollinis simulachrum Deli dextra manu arcum tenebat, sinistra verò tres Gratias, quarũ vna citharam, altera tibias, media fistulam habebat.*

b Portat arma.] *Arcum & pharetram.*

c Euemero.] *Hic fuit Siculus, è ciuitate Messana, qui Iouis & cæterorũ deorũ historiã veram scripsit ex titulis & inscriptionib. sacris, quæ in antiquissimis templis habebãtur: quam Græci sacram vocant. Ennius interpretatus est, vt scribit Cicero. Meminerũt huius scriptorus, cùm Græci frequẽtes, tũ ex Latinis Cicero, Varro, Lactãtius, Macrobius, Seruius, & alij permulti. Hunc Euemerũ, quòd veram historiã scripsisset de diis, Sextus Empiricus ἄθεον, id est impiũ & sine deo, vocatũ esse ait: cui Theodoricus Cyrenẽsis suffragatur, illũ inter Diagoras & Theodoros numerans. Timon in Syllis γεροντα ἀλαζονα nominat, id est, senem insolentem, & qui libros ædat iniquiores.*

d Epulones etiam.] *Collegio pont. triũmuiri additi sunt, qui sacra conuiuia, hoc est, qui in deorum ludis exhibebantur, curarent: dictiq; sunt triũmuiri epulones. Sequenti tempore additi sunt duo: ita fuerũt quinque viri: postremò per ambitionem duo alij adiecti, & hic numerus mansit septem virorum epulonum, qui curant publicum epulum, ipsis mensa parabatur ante Iouis simulachrũ, ibiq; epulabãtur. Cic. in Aruisp. resp. epulones Iouis opt. max. appellat. Parasitos nominauit, quòd horum mos est, alienas sectari mẽsas, vt nomen ipsum ex Græco ostendit. Ita Varro ex naturali significatu, epulones illos parasitos vocauit, quasi conuiuas Iouis. Hoc enim est παρεκτος à παραπτω.* Epulones. Parasitus

e Inimica sacra.] *Legendum mimica.*

f Vnde etiam illud est.] *Hanc meretricem quidam putant fuisse Floram, alij Accam Larentiam, cuius feriæ Larentinalia: sed de hoc multa Macrobius primo Saturn. Attingit etiam Lactant. sed pauca. Verrius Flaccus Flauam cognominatã esse hanc scribit. Plutarch. quoque de hac ipsa re in Problem.*

g Laurentiam.] *Alibi Larentinam, Larentiam vulgatius nominant: nam Accam Laurentiam, Romuli nutricem ferunt, eiusq; putant esse festa Laurentalia, huius verò sorti festa esse Floralia.*

h In eius dilecta insula Samo.] *Samos insula est in mari Icario, à summitate & asperitate sic dicta. Lactant. lib. 1. Insulam Samum scribit Varro primũ Parthenią nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit,* Samos

ibiq; etiã Ioui nupserit. Itaq; nobilissimũ & antiquissimũ templum eius est Sami: simulachrum in habitu nubentis figuratum, & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrabãtur. Hæc Lactant. Erat chara Samos Iunoni, nempe natale solum. Sic Verg. 1. Aeneid.

Adonis

i Vbi amatus eius Adonis.] Cinara ex Myrrha filia sua astutiis nutricis genuit Adonim formosissimũ iuuenem, qui Cypri regnauit. Valer. Probus in Gallũ Vergilij scribit ex sententia Hesiodi, hũc Phœnicis fuisse filiũ, ex Philostephano verò genitũ à Ioue sine vllius fœminæ accubitu. Hũc Venus adamauit: cũq; venãdi esset studiosissimus, ab apro ferocissimo dilaniatus est. Fabulãtur aprum hunc à zelotypo Marte esse immissum, Venerẽq; mœstissimã multũ luxisse Adonim, vertisseq; eũ in florẽ sui nominis. Simulachrum Veneris dicit Macrobius fingi in mõte Libano, capite obnupto, specie triste, faciẽ manu læua intra amictũ sustinẽs: lachrymæ visione conspicientiũ manare creduntur. Phœnices Adonim γίγγραν nominabãt, vt autor est Pollux lib. 4. ideo mœstas illas tibias, quibus in luctu Adonis vti solebant, γίγγρας appellarũt, tametsi Festus genus putat exiguarũ tibiarũ gingrinas de voce anserum appellatas, qui gingrire dicũtur. Porrò quòd Adonis flore iuuẽtæ est subreptus, ideo Veneri orti dicabantur, qui sine fructu speciẽ quandã præberẽt florũ foliorumq;: vnde prouerbium apud Græcos natũ, ἀδώνιδος κῆπος: quod vt reliqua alia, ita & hoc accuratissimè explicat Erasmus noster in Adagiis suis, siue, vt Budæus vocat, in salino Mercurij, & logotheca Mineruæ.

Gingrire

Thymelici

k Nec Thymelica in se admittit obscœnitas.] Thymelicorũ & Thymeles meminerũt Græci crebrò. Et ex Latinis Vitruuius lib. De architectura quinto, sed obscurè mea sententia: quæ ego vel explicabo, vel certè explicandi causam incitamentum q. dabo eruditioribus. In theatro erat scena inter duo theatri cornua extẽsa, in qua agebãt histriones tragici & comici. Erat & Orchestra senatorũ locus inter cuneos & scenam, in qua pulpitum quinq; pedibus altum, quod Græci Thymelem dicebãt, & Logeũ, in quo & chorus tragœdiarũ saltabat: Comœdiarũ quoq; cũ habebãt comœdiæ chorũ, modo ad histriones versus, modo ad populũ histrionibus in scena abditus: ibi & citharœdi, & aulœdi, & quotquot personã ex fabula nõ agẽtes, actioni fabulæ subseruiebãt, nomenq; loco in quo saltarẽt, dederũt: nam orchestra est appellata ab ὀρχήσεως, salto: & thymelẽ ἀπὸ τοῦ θύειν interpretãtur Græci, & illos omnes artifices musices thymelicos: putãt Thymelem dictã ab aris quæ ibi erant extructæ Apollini & Baccho: nam & Θυμέλη pro ara ponitur: de quibus Donatus censet Terentium in Andria locutum, Sume verbenas ex ara. Apuleius in Apologia priore Thymelicum

Orchestra

licum choragium posuit pro apparatu histrionũ & ornatu illo scenæ. Fuit & Thymele Latini histrionis, vt quidam putant, vxor, vt alij socia, eiusdemq; artis mimicæ. Ambobus Domitianum Cæsarem impense delectatum. Martialis lib. 1. ad Domitianum declarat:

Quæ Thymelem spectas, deriſoremq; Latinum,
Illa fronte precor carmina nostra lege.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.

CAP. VIII.

QUOT enim habent ista physiologicas quasdã, sicut aiũt, id est, naturaliũ rationũ interpretationes. Quasi verò nos in hac disputatione physiologiã quæramus, & non theologiã, id est, rationem non naturæ, sed Dei. Quanuis enim qui verus Deus est, nõ opinione, sed natura sit Deus, nõ tamen omnis natura Deus est, quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis vtiq; natura est, quorũ nihil est Deus. Si autem interpretationis huius, quãdo agitur de sacris matris deũm, caput est certe, quòd mater deorũ est terra, quid vltra quærimus, quid cętera persecutamur? Quid euidẽtius suffragatur eis qui dicunt oẽs istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ, sicut terra eis mater est. In vera autem theologia opus Dei est terra, non mater. Veruntamen quoquo modo sacra eius interpretẽtur, & referãt ad rerũ naturam, [a] viros muliebria pati non est secundũ naturam, sed cõtra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormẽta cõfessionem. Deinde si ista sacra quæ scenicis turpitudinib. cõuincuntur esse fœdiora, hinc excusantur, atq; purgantur quod habent interpretationes suas, quibus ostendantur rerũ significare naturã: cur nõ etiam poetica similiter excusentur atque purgentur? Multa enim & ipsi ad eundem modũ interpretati sunt, vsqueadeò, vt quod ab eis immanissimum & infandissimũ dicitur: Saturnũ suos filios deuorasse, ita nonnulli interpretentur, [b] quòd longinquitas temporis, quæ Saturni nomine significatur, quicquid gignit ipsa consumat. Vel sicut idem opinatur Varro, quòd pertineat Saturnus ad semina, quæ in terram de qua oriuntur, iterũ recidũt. Itémque alii alio modo, & similiter cætera. Et tamen theologia fabulosa dicitur, & cũ omnib⁹ huiusce modi interpretatio nibus suis reprehenditur, abiicitur, improbatur: nec solùm

à naturali, quæ philosophorũ est, verum etiam ab ista ciuili, de qua agimus, quæ ad vrbes populósque pertinere asseritur: eo quòd de diis indigna cõfinxerit, merito repudiãda discernitur. Eo nimirum cõsilio, quoniam acutissimi homines atq; doctissimi, à quibus ista conscripta sunt, ambas improbandas intelligebant, & illam scilicet fabulosam, & istam ciuilem. Illam verò audebant improbare, hanc nõ audebant. Illam culpandam proposuerunt, hanc eius similem comparandam exposuerunt, nõn vt hæc præ illa tenẽda eligeretur, sed vt cum illa respuenda intelligeretur: atque ita sine periculo eorum qui ciuilem theologiam reprehendere metuebant, vtraque contempta, ea quam naturalem vocãt apud meliores animos inueniret locum. Nam & ciuilis & fabulosa ambæ fabulosæ sunt, ambæque ciuiles: ambas inueniet fabulosas, qui vanitates & obscœnitates ambarum prudẽter inspexerit, ambas ciuiles, qui ludos scenicos pertinẽtes ad fabulosam in deorum ciuilium festiuitatibus, & in vrbium diuinis rebus aduerter t. Quomodo igitur vitæ æternæ dandæ potestas cuiquam deorum istorum tribuitur: quos sua simulachra & sacra conuincunt, diis fabulosis apertissimè reprobatis, esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu, coniugiis, generationibus, ritibus, in quibus omnibus aut homines fuisse intelliguntur, & pro vniuscuiusque vita vel morte sacra eis, & solennia cõstituta, hunc errorem insinuãtibus firmantibúsque dæmonibus, aut certè ex qualibet occasione immundissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepsisse?

L. VIVES.

a VIros muliebria pati.] *Galli matris deûm, cùm non possent facere quæ viri, patiebantur quæ fœminæ.*

b Quod lõginquitas temporis.] *Interpretatio Cic. 2. De natura deorum. nam αἰὼνος est Græce quasi χρόνος, de hoc alibi.*

De officiis singulorum deorum. CAP. IX.

QVid ipsa numinum officia tam viliter minutatímq; concisa, propter quod eis dicunt pro vniuscuiusque proprio munere supplicari oportere? Vnde non quidem omnia, sed multa iam diximus. Nónne scurilitati mimicæ magis quàm diuinæ consonant dignitati? Si duas quisquã nutrices adhiberet infanti: quarũ vna nihil nisi escam, altera nihil nisi potũ daret: sicut isti ad hoc duas adhibuerunt deas, Educam

Educam & Potinam: nempe despere, & aliquid mimo simile in sua domo agere videretur. Liberum à liberamento appellatum volunt, quòd mares in coëundo per eius beneficium emissis fœminibus liberẽtur. Hoc idem in fœminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant, [a] quòd & ipsas perhibeãt semina emittere, & ob hoc Libero eandem virilem corporis partem in tẽplo poni, fœmineam Liberæ. [b] Ad hæc addunt mulieres attributas Libero & vinum, propter libidinem concitãdam. Sic Bacchanalia summa celebrãtur infania. Vbi Varro ipse cõfitetur à Bacchãtibus talia fieri non posse, [c] nisi mente commota. [d] Hæc tamen postea displicuerunt senatui saniori, & ea iussit auferri. Saltem hic tandem forsitan sensérunt quid immundi spiritus, dum pro diis habentur, in homi num possint mentibus. Hæc certè non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt, quanuis deos habere, qui etiam ludis talibus delectẽtur, simile sit furoris. Quale autem illud est, quod cùm religiosum à superstitioso ea distinctione discernat, vt à superstitioso dicat timeri deos: à religioso autẽ tantum vereri vt parentes, non vt hostes timeri, atque omnes ita bonos dicat, vt facilius sit eos nocentibus parcere, quàm lædere quẽquam innocẽtem? Tamen mulieri fœtæ post partum tres deos custodes commemorat adhiberi, ne Syluanus deus per noctem ingrediatur & vexet: eorúmque custodum significandorum causa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis: vt his datis culturæ signis, deus Syluanus prohibeatur intrare: quia neq; arbores cæduntur ac putantur sine ferro: neq, far cõficitur sine pilo: neq; fruges coaceruãtur sine scopis. Ab his aũt tribus rebus tres nuncupatos deos: [e] Intercidonam à securis intercisione: [f] Pilumnum à pilo: Deuertam à scopis: quibus diis custodibus contra vim dei Syluani, fœta conseruaretur. Ita contra Dei nocentis sæuitiam nõ valerer custodia bonorũ, nisi plures essent aduersus vnũ: esque aspero, horrendo, inculto, vtpote syluestri signis culturæ tanquam contrariis repugnarent. Istáne est innocentia deorum: ista concordia? Hæccine sunt numina salubria vrbium, magis ridenda quàm ludibria poetarum & theatrorum? Cùm mas & fœmina coniunguntur, adhibetur deus Iugatinus. sit hoc ferendum. Sed domum est ducenda quæ nubit, adhibetur deus Domiducus. Vt in domo sit, adhibetur deus Domitius.

Vt maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid vltra quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera cõcupiscentia carnis & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum: [h] quando & paranymphi inde discedunt? Et ad hoc impletur: non vt eorum præsentia cogitata maior sit cura pudicitiæ, sed vt fœminæ sexu infirmæ nouitate pauidæ, illis cooperantibus sine vlla difficultate virginitas auferatur. Adest enim dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea Partunda, & Venus, & Priapus. Quid est hoc? Si omnino laborãtem in illo opere virum ab diis adiuuari oportebat: non sufficiebat aliquis vnus, aut aliqua vna. Nunquid Venus sola parum esset, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quòd sine eius vi fœmina virgo esse non desinat? Si vlla est frõs in hominibus, quę non est in numinibus: nónne cùm credunt coniugati tot deos vtriusque sexus esse præsentes, & huic operi instantes, ita pudore afficiuntur, vt & ille minus moueatur, & illa plus reluctetur? Et certè si adest [i] Virginensis dea, vt virgini zona soluatur: si adest deus Subigus, vt viro subigatur: si adest dea Prema, vt subacta non se commoueat cùm prematur, dea Partunda ibi quid facit? Erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus. Valde inhonestum est, vt quod vocatur illa, impleat quisquam nisi ille. Sed forte ideo toleratur, quia dea dicitur esse, non deus. Nam si masculus crederetur, & Partundus vocaretur, maius contra eum pro vxoris pudicitia posceret maritus auxilium, quàm Fœta contra Siluanum. Sed quid hoc dicam, cùm ibi sit & [k] Priapus nimis masculus, super cuius [l] immanissimum & turpissimum fascinum sedere nouа nupta iubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarum? Eant adhuc, & ciuilem theologiam à theologia fabulosa, vrbes à theatris, templa à scenis, sacra pontificum à carminibus poetarum, velut res honestas à turpibus, veraces à fallacibus, graues à leuibus, serias à ludicris, appetendas à respuendis, qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant, qui illam theatricam & fabulosam theologiam ab ista ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poetarum tanquam de speculo resultare: & ideo ista exposita, quam damnare non audent: illam eius imaginem liberius arguunt & reprehendunt, vt qui agnoscunt quid velint, & hanc ipsam faciem cuius illa imago est, detestent

detestentur, quam tamen ipsi dij tanquam in eodem speculo se intuentes ita diligunt, vt qui qualésque sint in vtraque melius videantur. Vnde etiam cultores suos terribilibus impetiis compulerunt, vt immunditiam Theologiæ fabulosæ sibi dicarent, in suis solennitatibus ponerent, in rebus diuinis haberent: atque ita & seipsos immundissimos spiritus manifestius esse docuerũt, & huius vrbanæ Theologiæ velut electæ & probatæ illam theatricam, abiectam, atque reprobatam, membrum partémque fecerunt, vt cùm sit vniuersa turpis & fallax, atque in se contineat commentitios deos, vna pars eius sit in literis sacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Vtrum habeat & alias partes, alia quæstio est. Nunc propter diuisionem Varronis, & vrbanam & theatricam Theologiam ad vnam ciuilem pertinere satis, vt opinor, ostendi. Vnde quia sunt ambæ similis turpitudinis, absurditatis, indignitatis, falsitatis: absit à viris religiosis, vt siue ab hac, siue ab illa vita speretur æterna. Denique & ipse Varro commemorare & enumerare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numeros exorsus est à Iano, eámque seriem perduxit vsque ad decrepiti hominis mortem: & deos ad ipsum hominem pertinentes clausit [m] ad Næniam deam quæ in funeribus senum cantatur. Deinde cœpit deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcunque alia quæ huic vitæ sunt necessaria, ostendens in omnibus quod sit cuiusque munus, & propter quid cuique debeat supplicari: in qua vniuersa diligentia nullos demonstrauit vel nominauit deos, à quibus vita æterna poscenda sit, propter quam vnam propriè nos Christiani sumus. Quis ergo vsqueadeò tardus sit, vt non intelligat istum hominem ciuilem Theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eámque illi fabulosæ indignæ atque probrosæ similem demonstrãdo, atque ipsam fabulosam partem esse huius satis euidenter docendo, non nisi illi naturali, quam dicit ad philosophos pertinere, [n] in animis hominum moliri locum, ea subtilitate vt fabulosam reprehendat, ciuilem verò reprehendere quidem non audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat, atque ita vtraque iudicio rectè intelligentium reprobata, sola naturalis remaneat eligenda? De qua suo loco in adiutorio Dei veri diligentius disserendum est.

L. VIVES.

a QVod & ipsam perhibeant.] *Alibi ipsas, quasi fœminas, de quo est magna controuersia inter philosophos Plato & Aristoteles non semen eas aiunt emittere, sed humorẽ quendã sudori non dissimilem, qui ad generationẽ nihil faciat. Pythagoras & Democritus semen contendũt emittere. Epicurus Democritũ sequitur, vt solet Hippo. quasi inter hos medius semen esse ait, sed generationi nihil conferre: quippe quod exeat, non maneat in vase generationum.*

Bacchus

b Ad hæc addunt mulieres.] *Bacchũ sequebantur Satyri & mulieres furentes, quæ bacchæ dicebantur vlulantes. Vnde Eustathius deum Bacchum dictum esse ab incondito illo clamore quasi à βοᾶν, deinde interposito elemento κ dictũ Bacchũ: nominatæ & Mimallonides à Mimante monte minoris Asiæ, & Bassarides, & Thyiades, à Thyia, quæ prima sacris Liberi patris initiata est. Plutarchus in libello De cupiditate opum, in antiquis Bacchi sacris hanc fuisse pompã dicit, Amphoram vini cum palmite, hinc hircũ quem trahebat aliquis, post cistam nucum, & phallum, quæ postea obsoleuerunt, & preciosiora sunt inducta. Erat etiã & vannus, sicut Vergilius inquit hoc est, cribrum cereale: vt exponit Seruius. Varro vallum posuit, quod nihilo minus significat, & conus: id est, nux pinea, ad similitudinẽ thyrsorum, quos ipsæ Bacchæ, quæ in Indiam secutæ sunt Bacchũ, gestabãt. Erant enim thyrsi hastæ præpilatæ pampinis & hederis circũuestitæ. Addebatur hedera, quòd sit quædam eius species, quæ furorem comitatur: vt Plutarchus in Problem. ait, & ebrios faciat absq; vino: & in furorem proclines leniat ac mansuefaciat: & ipsa hedera in vniuersum κισσός, quod est, in Venerem trahere, deducitur. est etiam thyrsis cornua nuptialis: est & lampas quam in Dionysij honorem præferebant, sed cùm corona est, dicunt in vltima esse acutum tonum, sic Suidas. In his sacris, furor sacrificantibus incutiebatur: vnde Bacchum nominabant Valerius Probus. Est enim bacchari, idem quod furere: & bacchas appellatæ, quæ per furorem sacra Liberi patris celebrarent. Ideo Mænades quoque dictæ, & Bacchus ipse Mænoles, quasi totus furens, vt scribit Clemens, Eusebio citante.*

Thyrsi
Hedera

Mænades

c Nisi mente cõmota.] *Nam si quieta essent tranquillâque mente, nunquam talia facerent: partim inepta stultaq;, partim abominandæ fœditatis, partim crudelia atque inhumana. Multæ enim cædes per eiusmodi sacrificiorum furorem committebantur. Sic occisi sunt Penetheus, & Ninus Indiæ rex, & Lycurgus Thrax, & Orpheus.*

d Hæc tamen postea displicuerunt senatui.] *De Bacchanalium nefariis sceleribus, eorúmque ab Italia expulsione per senatusconsultum. Liuius abundè libro 39.*

e Intercidonem.] *Vetera exemplaria Intercidonam habent.*

Pilumnus

f Pilumnum à pilo.] *Seruius nono Aeneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt dij: horum Picumnus stercorandorum agrorũ inuenit vsum: vnde & Sterquilinus dictus est: Pilumnus verò, pilendi frumenti: vnde à pistoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Seruius hæc. Capella lib. 2. comminuendæ frugis farrísque fragmenta Pilumno signat Italia. Pilum verò est & telum Romanum, pedum quinque & semis, vt scribit Modestus: ferro trigono, vnciarum nouem: & instrumentum quo quid in mortario frangitur conteriturq;. Antiqui Etruriæ & Latij populi fruges concidebant pani conficiendo pilis: idq; opus erat manuum. Molæ deinde sunt inuentæ commodiore rerum vsu, in quibus etiam non deest suum pilum ruido, vt vocat Plinius lib. 18. Marcellus Pilumnum & Picumnum, deos vocat, Præsides auspiciis coniugalibus, Varro De vita pop. Rom. libro 2. Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, vt aspiceretur rectus, diuq; coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur.*

Pilum

Iuno domiduca

g Domiducus.] *Capella domiducam Iunonem vocat lib. 2. his verbis: Interducam & Domiducam Vxiam, Cinthiam, mortales puellæ debent in nuptias conuocare, vt earum & itinera protegas, Iunoni loquatur, & in optatas domos ducas, & cùm postes vngent, faustum omen affigas, & cingulum ponentes in thalamis, non relinquas.*

Paranymphus

h Quando & paranymphi.] *Paranymphus à Hieronymo dicitur pronubus: auspex quoq; à Latinis nominatur: nam auspicari solebant, vt scribit Cic. Hi à marito mittebantur ad fœminam: ab hac ad illam pronubæ. Tacitus de Nerone: Ipse per licita atq; illicita fœdatus, nil flagitij reliquerat, quo corruptior ageret, nisi paucos post dies vni ex illo contaminatorum grege, cui nomen Pythagoræ fuit, in modum solennium coniugiorum denupsisset. inditum imperatori flammeum, missi auspices duos, & genialis thorus, & faces nuptiarum.*

i Virginensis dea, vt virgini zona soluatur.] *Hanc Capella Cinthiam Iunonem videtur appellare. Vetustis temporibus puellæ quandiu erant virgines, fasciam virginalem perpetuò gestabant. Cuius meminit Homerus 11. Odysseæ: qui mos ad Romanos postea manauit, durauitq; vsque ad casum imperij. Martialis: Qui Zonam soluit diu ligatam Vtuntur & in Hispania virgines fasciis.*

Priapus

k Priapus nimis masculi.] *Hunc Seruius scribit pulsum è Lampsaco, vbi erat natus, propter nimiam virilis membri magnitudinem. Lactantius scribit inter Priapum & Asinũ Sileni, qui omnes erant*

in com

in comitatu Bacchi, ortum certamen de membri virilis magnitudine Priapumq; ab asino victum, interemisse victorem. Ideoque Columella Priapum vocat deum terribilis membri. Ouidius in Priapeia de pene Priapi plurima, quæ pudoris causa transeo.

l Immanissimum & turpissimum.] *Fascinum Priapi penem esse ostendit Ouidius in poëmate obscæno:*

Priape quod sis fascino gauis tento.

Et post paulùm:

Soles sacrum reuinctus pampino caput,
Ruber sedere, cum rubente fascino.

Horatius fascinum eãdem rem nominat. Causam adducit Porphyrio, quòd fascinandis rebus hæc membri deformitas adderetur. Ego potius ab auertendo fascino dictũ esse puto, quòd in sacris Dionysij rite peracto Priapo, & imposita illi corona à matrona honestissima, fascinum à frugibus auerteretur, vt Augustinus proximo lib. ex Varrone narrat. Ad fascinum ergo amoliendum iubebatur super id sedere: nam & Pompeius Festus versus fescenninos, qui in nuptiis dicebantur, etiam inde videri posse dictos scribit, quòd fascinum existimarentur arcere. Sicut ergo in agris, ita & in nuptiis Priapus, seminum deus, ne fœcunditas fascinatione impediretur, colebatur. nisi forte illud potius sit, quod Lactantius ait lib. 1. Mutinum esse deum, in cuius sinu pudendo nubentes primùm sedeant, vt illarũ pudicitiam prior deus delibasse videatur. Mutinum enim Priapum esse diximus lib. 4. qui præstet, vt in primo concubitu vir moueatur, virgo verò ne reluctetur: vt hic Augustinus significat. Festus idem autor est, nouam nuptam in lanata pelle solitam sedere: vel quod his vestiebantur veteres, vel quòd lanificium profiteretur, & esset præstatura. Plutarchus in Problematis sponsam inducentes, pellem substernunt, ipsa secum colum & fusum domo affert.

Mutinus

Nænia

m Ad Næniam deam.] *Nænia carmen erat lugubre, quod in laudem mortui ad tibiam cantabatur à præfica sola cæteris flentibus, cuius inuentorem Horatius Simonidem poetam fuisse significat. Fuit etiam dea, cuius sacellum extra portam Viminalem: nomen fictum est de voce flentium. Sunt qui eo verbo finem putent significari: alij ab extremi intestini vocabulo vocem deductam, quod Græci νέυρον dicunt, chordarum quoque vltima νεύρη vocatur, vnde extremam cantionis vocem næniam nominari placuit. Festus lib. 12.*

n In animis hominum moliri locum.] *An mollire, sed certè sensus est, Varronem clàm & paulatim hoc agere, vt exclusis duabus theologiis sola naturalis in hominum mentibus hæreret.* De

De libertate Senecæ, qui vehementius ciuilem theologiam reprehendit quàm Varro fabulosam. CAP. X.

LIbertas sanè quæ huic defuit, ne istam vrbanam theologiam theatricæ simillimam aperte sicut illam reprehendere auderet, Anneo Senecæ, quem nonnullis indiciis inuenimus [a] Apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Affuit enim scribenti, viuenti defuit. Nam [b] in eo libro quem contra superstitiones condidit, multò copiosius atque vehementius reprehendit ipse ciuilem istam & vrbanã theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cùm enim de simulachris ageret, sacros inquit, immortales inuiolabilésque deos in materia vilissima atque immobili dedicãt, habitus illis hominũ ferarúmque & piscium. Quidã verò mixto sensu diuersis corporibus induunt: numina vocant, quæ si spiritu accepto subito occurrerent, mõstra haberentur. Deinde aliquanto pòst, cùm theologiã naturalem prædicans, quorundam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicet aliquis: Credam ego cælũ & terrã deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, [c] aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit Deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, quid ergo tandem, inquit: veriora tibi videntur T. Tatij, aut Romuli, aut Tulli Hostilij somnia? Cluacinam T. Tatius dedicauit deam, Picum, Tyberinúmque Romulus: Hostilius pauorem atque pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipsis verò ritibus crudeliter turpibus quàm liberè scripsit? Ille, inquit, viriles sibi partes amputat: ille lacertos secat. Vbi iratos deos timent, qui sic propitios merentur? Dij autem nullo debent coli genere, si & hoc volunt. Tantus est perturbatæ mentis & sedibus suis pulsæ furor, vt sic dij placentur, quemadmodum [d] ne homines quidem. Sæuiunt teterrimi [e] & in fabulas traditi crudelitatis Tyranni, lacerauerunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt. In [f] regiæ libidinis voluptatem castrati sunt quidam, sed nemo sibi ne vir esset iubente domino manus intulit. Se ipsi in templis conrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiuntur,

tur, inueniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, vt nemo fuerit dubitaturus furere eos. Si cui paucioribus furerent, nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est. Iam illa quæ in ipso Capitolio fieri solere commemorat, & intrepidè omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus, aut furentibus fieri? Nam cùm in sacris Ægyptiis[g] Osirim lugeri perditum mox autem de inuento magnum fuisse gaudium derisisset, cùm perditio eius inuentióque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt, nihilq; inuenerunt, veraciter exprimatur: Huic tamen, inquit, furori certum tempus est. Tolerabile est semel in anno insanire. In Capitoliū perueni, pudebit publicatæ dementiæ, quòd sibi vanus furor attribuit officij: alius numina Deo subiicit, alius horas Ioui nunciat, alius lictor est, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitatur vngẽtem. Sunt quæ Iunoni ac Mineruæ capillos disponant, longè à templo non tantum à simulachro stantes, digitos mouent ornantium modo. Sunt quæ speculū teneant, sunt quæ [h] ad vadimonia sua deos aduocent. Sunt qui libellos offerant, & illos causam suam deceant. [i] Doctus archimimus senex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dij libenter spectarent, quem homines deserant. Omne illic artificum genus operantium diis immortalibus desidet. Et paulo pòst: Hi tamen, inquit, etiã si superuacuum vsum, non turpem nec infamẽ Deo promittunt. Sedent quædam in Capitolio, quæ se à Ioue amari putant: [k] nec Iunonis quidẽ, si credere poëtis velis, iracundissimæ respectu terrentur. Hanc libertatem Varro non habuit, tantummodo poëticam theologiam reprehẽdere ausus est, ciuilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum attendamus, deteriora sunt templa, vbi hæc aguntur, quã theatra, vbi fingũtur. Vnde in his sacris ciuilis theologiæ has partes potius elegit Seneca sapiẽti, vt eas in animi religione non habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiens seruabit tanquàm legibus iussa non tanquàm diis grata. Et paulo pòst: Quid quod & matrimonia, inquit, deorum iungimus, & ne piè quidem fratrum scilicet & sororum? [l] Bellonam Marti collocamus: Vulcano Venerem: Neptuno Salaciam: quosdam tamen cœlibes relinquimus, [m] quasi conditio defecerit, præsertim cùm quædam viduæ sint, vt Populonia, vel Fulgora, & diua Rumina, quibus non miror petitorẽ defuisse. Om-

se. Omnem istam ignobilem deorum turbã, quam lõgo æuo longa superstitio congessit, sic inquit, adorabimus, vt meminerimus cultum eius magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in ciuili theologia id instituerunt, quod diis gratum esset vel ad rẽ pertineret. Sed iste quem philosophi quasi liberũ fecerunt, tamen quia illustris [n] populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat: quod culpabat, adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges ciuium moréque hominum, non quidem ageret fingentem scenicum in theatro, sed imitaretur in templo, eò damnabilius, quòd illa quæ mẽdaciter agebat, sic ageret, [o] vt eum populus veraciter agere existimaret. Scenicus autem ludendo potius delectaret, quàm fallendo deciperet.

I. VIVES.

a Apostolorum nostrorum claruisse tẽporibus.] *An fortè indicijs illarum epistolarum, quæ circunferuntur Pauli ad Senecam, & huius vicissim ad illum, quas non credo ab illo esse scriptas. Sed cõstat principatu Neronis & Senecam claruisse, consulémque fuisse, & Petrum ac Paulum Apostolos extremo supplicio pro Christi pietate coronestatos. Apostoli nanque & Seneca intra duos annos è vita migrarunt, ac nescio an eisdem Silio Nerua & Attico Vestino consulibus.*

b In eo libro quem contra superstitiones.] *Libri Senecæ nonnulli sunt amissi, vt hi De superstitionibus, & De matrimonio, cuius meminit Hieronymus aduersus Iouinianũ, disputãs de matura morte, cuius Lactantius, & de terræ motu, cuius idem ipse Seneca. Huius lacturam vt aliorũ complurium veterum scriptorũ, deplorauit Ioannes Andreas Straneus ciuis meus, in Annotationibus quas in Senecam ipsum scribit, quarum gustũ misit ad me epistola qua mecum amicitiã iniit. Homo qui vt summæ eruditioni summam quoq; probitatem adiunxit, ita mirum quàm literas meliores, optimáque studia adiuuare promoueréque pro virili conetur, & ijs qui in hoc incumbunt candide ac toto pectore bene velit, & faueat.* Ioãnes Andreas Straneus.

c Aut Peripateticum Stratonem.] *Strato Lãpsacenus fuit Arcesilai filius, qui Physicus cognominatus, quod eo studio sit præter cætera oblectatus, auditor Theophrasti, curatórque testamenti, & scholæ successor, Ptolemæi Philadelphi magister. Stratones octo ponit Laertius in Vitis.* Strato.

d Ne quidem homines.] *Volunt interponi semper aliquid grammatici inter ne & quidem, sed coniuncta sine verbo aliquo interiecto sexcenties apud Ciceronem, & Liuium, & Plinium, & alios inuenias, nisi ad illa omnia vnicam dent responsionem librarij erratum esse: non quin putem elegantius interponi, nec aliter ipse loqui velim.*

e Et in fabulas traditi crudelitatis.] *Vt Dionysij, Phalaridis, Mezentius, Tarquinius Superbus, Sylla, Cinna, Marius, Tyberius, & Claudius, & Caligula.*

f Regiæ libidinis voluptate.] *Antiqui libri, in regiæ libidinis voluptatem. Habebant veteres reges præcipuè Persarum suos eunuchos, quibus multùm fidebant.*

Osiris. g Osirim lugeri perditum.] *Cùm Osiris à fratre Typhone esset laceratus, pœnâque de Typhone esset ab Iside & Oro Apolline accepta, magno cum luctu corpus Osiridis quæsitum est: cumq; esset inuentum, etiam si dispersum, tamen magno gaudio Isis est affecta, idq; postea instituit, vt quotannis certo tempore cum lacrymis, & eiulatu Osiris quæreretur, lætitia magnisque ludis celebraretur productus puer, ceu inuentus. Ideo Lucanus ait:*

Nunquámque satis quæsitus Osiris.

Vadari Vadimonii. h Ad vadimonia sua.] *Vadari est aliquem ad iudicē certa die aduocare. vadimonium est sponsio ipsa sistendi se in iudicio. Hinc vadimonium obire apud Ciceronem, est se sistere, & non obire contrà, quod est deserere, sicut Plinius ait in præfatione historiæ naturæ nisi tum vadimonium est dilatū à prætore. exemplorū pleni sunt autores. Faciebant ergo deos vt homines aduocatos, cùm causam essent dicturi.*

Archimimus. i Doctus Archimimus.] *Mimi à μιμέομαι dicūtur, quasi imitatores, qui in scena gestus actúsq; eorū, quos irridere volūt, imitantur: & etiam mores, quē ethologi nominantur, & ethopœi, vnde ethopœia apud Quintilianum. Pantomimi sunt rerum omniū imitatores. Archimimi præcipui, & ceu Mimorum principes, qualis erat ille Fauentinus temporibus Vespasiani. quis vero fuerit hic, cuius meminit Seneca, non temerè affirmarim.*

Iuno. k Nec Iunonis quidē.] *Hæc enim zelotypa erat, & vehemēs sæuaq; in priuignos omnes & pellices, quæ ne Dædalæ quidē illi ignouit, hoc est statuæ ligneæ, quā se Iupiter iratus finxit ducere in Bœotia. Nam recōciliata cōiugi Iouis statuā cremari iussit, vt Plutarchus narrat. Hinc lex Numæ vetustissima, Pellex aræ Iunonis ne tangito: si tanget, Iunoni crinibus dimisso agnum fœminam cædito.*

l Bellonam Marti.] *Alij Bellonam matrē esse volunt, non vxorem. Nerionem verò, seu, vt Varro dixit, Nerienem eius esse cōiugem, quod*

quod verbum, sicut Gellius tradit, Sabinū est, eóque significatur virtus & fortitudo. vnde Nerones dicti à præstanti fortitudine. sed Sabini à Græcis mutuati sunt, qui vincula & firmamenta membrorum νεῦρα nomināt, vnde Latini neruos. Plautus in Truculen. Mars pere-grè aduenies salutat Nerienem vxorem suam, Gell. lib. x. Noct.

m Quasi conditio defecerit.] *Conditio in fœminis est cōiugium: Conditionem quærere, & inuenire cōditionem filiæ. Quærendam tibi conditionem filiæ dixit Liuius lib. 4. & Cic. in Philippicis. Hinc apud iurisconsultos in verbis repudij erant & illa: Conditione tua non vtar.*

n Quem philosophi quasi liberū.] *Idem Seneca philosophiæ serviendum esse dicit, si liberi esse velimus, quasi liberum dixit argutè. q. non exactè liber absolutéque fuerit, sed propemodum liber.*

o Populi Ro. senator.] *Exulauit Seneca sub Claudio principe: sed Seneca cum Claudius sublata Messalina Agrippinam duxisset, hæc Senecæ reditum, & senatum, & præturam à Claudio impetrauit, vt Neronem filium institueret. Hinc factus est postea consul cum Trebellio Maximo, quemadmodum Vlpianus inquit lib. xxxvj. Pandect. iuris ciuilis, ingentes & inuidiosissimas opes possedit. Tranquillus & Tacitus. Iuuenalis: Senecæ prædiuitis orti.*

p Vt eum populus veraciter.] *Ideo nocebat exemplo, quod ne cōmisteret, Eleazarus maluit mortem obire. 2. Machab. 6. quantum hic sanctius & verius philosophicé.*

Quid de Iudæis Seneca senserit. CAP. XI.

Hic inter alias ciuilis theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacramenta Iudæorum, & maximè sabbata, inutiliter id eos facere affirmans, quòd per illos singulos septem interpositos dies, septimam ferè partem ætatis suæ perdant vacando, & multa in tempore vrgentia non agendo lædantur. Christianos tamen iam tunc Iudæis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet [a] contra propriam forsitan voluntatem. De illis sanè Iudæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim vsque eò sceleratissimæ gentis consuetudo conualuit, vt per omnes iam terras recepta sit, victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid diuinitus ageretur, ignorans. Subiecit planè sententiam, qua significaret, quid de illorum sacramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen causas ritus sui nouerunt, & maior pars po-

puli facit, quod cur faciat, ignorat. Sed de sacramẽtis Iudæorum, vel cur, vel quatenus instituta sint autoritate diuina, ad postmodum à populo Dei, cui vitæ æternæ mysterium reuelatum est, tẽpore quo oportuit eadem autoritate sublata sint, & aliàs diximus: maximè cum [b] aduersus Manichæos ageremus: & in hoc opere loco opportuniore dicendum est.

L. VIVES.

a COntra propriam forsitan voluntatem.] *Incensa à Nerone Roma, cùm rei facinoris multi per impudentissimam calumniam ab emissariis principis subiicerentur, Christiani sunt quæsti, quorum supplicia non dubitabat Nero, quin futura essent popularia ob nouum religionis genus, quorum pœnæ tam exquisitæ, omnemque humanitatem superantes fuere, vt spectati populo misericordiam mouerent. Seneca à principe petiit, vt in rus aliquod secedere valetudinis causa liceret. quod cùm non impetrasset, domi atque adeò in cubiculo multos menses se continuit. Tacitus ad euitandam inuidiam sacrilegiorum Neronis hoc interpretatur. Ego verò quòd lanienam insontiũ spectare non sustineret.*

b Aduersus Manichæos.] *Qui vetus instrumentum legémque Iudaicam calumniabantur, vt Augustinus narrat libro De hæreticis, ad Quodvultdeum, eásque sanctas scripturas, non à Deo, sed ab vno ex principibus tenebrarum dictatas esse affirmabant. Contra hoc genus hominum variis libris disputat Augustinus.*

Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adiuuant temporalem

CAP. XII.

NVnc autem propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicen, physicen, politicen: Latinè autem dici possunt, fabulosa, naturalis, ciuilis: quod neque de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorúmque deorum cultores liberrimè reprehenderunt: neque de ciuili, cuius illa pars esse conuincitur, eiúsque & ista simillima vel etiam deterior inuenitur, speranda est æterna vita: si cui satis non sunt, quæ in hoc volumine dicta sunt, adiungat etiam illa, quæ in superioribus libris, & maximè quarto de fœlicitatis datore Deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi vni fœlicitati propter æternam vitam conseerandi homines essent, si dea Fœlicitas esset? Quia verò non dea, sed munus est Dei: cui Deo nisi fautori fœlicitatis conseerandi sumus, qui æternam vitam

vitam vbi vera est, & plena fœlicitas, pia charitate diligimus? Non autem datorem esse fœlicitatis quenquam istorũ deorum, qui tanta turpitudine coluntur: & nisi ita colantur, multo turpius irascuntur, atque ob hoc se spiritus immundissimos confitentur: puto ex his quæ dicta sunt, neminem dubitare oportere. Porrò qui non dat fœlicitatem, vitam quomodo possit dare æternam? Eam quippe vitã æternam dicimus, vbi est sine fine fœlicitas. Nam si anima in pœnis viuit æternis, quibus & ipsi spiritus cruciabuntur immundi, mors illa potius æterna dicenda est quàm vita. Nulla quippe maior & peior est mors, quàm vbi non moritur mors. Sed quod animę natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicunque vita esse non potest, summa mors eius est alienatio à vita in æternitate supplicij. Vitam igitur æternam, id est sine vllo fine fœlicem, solus ille dat, qui dat veram fœlicitatem. Quam quoniam illi, quos colit theologia ista ciuilis dare non posse conuicti sunt: non solùm propter ista temporalia atque terrena, quod superioribus quinque libris ostendimus, sed multò magis propter vitam æternam, quæ post mortem futura est: quod isto vno etiam illis cooperantibus egimus, colendi non sunt. Sed quoniam veternosæ consuetudinis vis nimis in alto radices habet, si cui de ista ciuili theologia respuenda atque vitanda parũ videor disputasse, in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo, subiungendum est, animum intendat.

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER SEPTIMVS.

An cùm in theologia ciuili diuinitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inueniri posse credendum sit.

CAP. I.

DIligentius me prauas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebrosis animis altius & tenacius diuturnus humani generis error infixit, euellere atque extirpare conantem: & illius gratiæ, qui hoc vt verus Deus potest, pro meo modulo in eius adiutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis supérque sufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt: & propter alios non putare superfluum, quod iam sibi sentiunt non esse necessarium. Multum magna res agitur, cùm vera & verè sancta diuinitas, quanuis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur: non tamen propter mortalis vitæ transitorium vaporem, sed propter vitam beatam, quæ nonnisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur. Hanc diuinitatem, vel, vt sic dixerim, deitatem: [a]nam & hoc verbo vti iam nostros non piget, vt è Græco expressius transferant, id quod illi θεότητα appellant. Hanc ergo diuinitatem siue deitatem non esse in ea theologia, quam ciuilem vocant, quæ à M. Varrone sedecim voluminibus explicata est, id est, non peruenire ad æternæ vitæ fœlicitatem

talium deorum cultu, quales à ciuitatibus qualitérque colendi instituti sunt: cui nondum persuasit sextus liber, quem proximè absoluimus: cùm istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda vlterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, vt saltem deos selectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus est vltimo: de quibus parum diximus, quisquam colendos propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico [b] quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm verius, si dij seliguntur vt [c] bulbi, vtique cæteri improbi iudicantur. Non hoc dico, video enim etiam ex electis seligi aliquos ad aliquid maius atque præstantius, sicut in militia cùm tyrones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod maius armorum. Et cùm eliguntur in ecclesia, qui fiant præpositi, non vtique cæteri reprobantur, cùm omnes boni fideles electi meritò nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis cæteris qui structuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur vuæ ad vescendum, nec reprobamus alias, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cùm res in aperto sit. Quamobrem non ex hoc, quod dij ex multis quidem selecti sunt, vel is, qui scripsit, vel eorum cultores, vel dij ipsi vituperandi sunt: sed animaduertendum potius quinam isti sint, & ad quam rem selecti videantur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEPTIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

[a] NAm & hoc verbo vti iam nostros.] *Hieronymum, Lactantium, Fulgentium, Græci olim à* θεός, *hoc est, diuinus, substantiuum deriuabant* θεότης, *diuinitas: quæ vox Deitas Christianis hominibus tam latè patere visa est, quàm nomen ipsum diuinus. Idcirco cùm propriam illam Dei naturam appositiore voca-*

bulo significare vellent, θεότητα nominarunt, Athanasius, vterque Gregorius, & alij Græci. quod ipsis magis permittebatur, vt Quintilianus inquit, quàm Latinis. Sed nec Latini deterriti sunt arctis linguæ, rigidisque præceptis, quominus & ipsi deitatem dicerent, naturam illam Dei significantes, quæ Deo propria est, nec ad alia egreditur, ad quæ diuinus & diuinitas. Nam diuinitæ dicitur orationis, libri, rei gestæ, hominis, & aliarum rerum. Deitas non dicitur, sicut nec illa sunt dij, licet esse diuina possint. Quocirca Latinos Christiana pietatis scriptores immerito mihi Laurētius Val. in Dialectica sua videtur arguere, quòd deitate vtantur nouo quidem vocabulo, sed in re prius non vsu trita. Nam Græcos reprehendere, quòd verba suo filio fingant arbitratu, hoc est, antiquam Græciæ libertatem opprimere.

Diuinitas

Tertullianus

b Quod facetius ait Tertullianus.] De hoc in scriptoribus ecclesiasticis Hieronymus: Tertullianus presbyter prouinciæ Africæ, ciuitatis Carthaginiensis, patre Centurione proconsulari, hic acris & vehemētis ingenij sub Seuero principe & Antonino Caracalla floruit, multáque scripsit volumina, quæ quia nota sunt pluribus, prætermittimus. Cyprianus martyr absque Tertulliani lectione, ne vnam quidem diem præteriisset, quem magistrum solitus erat vocare. Delapsus est Tertullianus ad Montani dogma, inuidia & contumeliis Romanæ ecclesiæ clericorū impulsus. Hæc Hieronymus. Huius libri cum multis ætatibus latuissent, anno quo hæc ædebamus, sunt reperti in Germania, & cura Beati Rhenani Selestadiensis, hominis eruditissimi, apud Frobenium typis æneis cusi.

Bulbi

c Bulbi.] Bulbi in vniuersum dicuntur omnes eæ radices, quæ sunt in modum cæparum. Nam & bulbos liliorum dicit Palladius: sed peculiariter sunt bulbi, quos mergarides vocant Arabes, Venerem excitantes. Quod ostenditur dístícho Martialis. Plinius libro decimonono, nobilissimam inter bulbos ait esse scyllam, quæ est ceu syluestris cepe, & hanc comprehendere Epimenidiam, quam solam radicem in esum venire ex scylleis, testatur Theophrastus libro 7. nam aliæ non eduntur.

Qui sint dii selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti. CAP. II.

a HOs certè deos selectos Varro vnius libri contextione commendat, Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianam, Mineruam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus fermè viginti, duodec

duodecim mares, octo sunt fœminæ. b Hæc numina vtrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicuntur: an quòd populis magis innotuerūt, maiórque est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his administrantur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primum Ianus cùm puerperium concipitur, vnde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. c Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. d Ibi Liber, qui matrem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt etiam ipsa emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & e dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quanuis Iouis filia tamen ignobilis. f Et hanc prouinciam fluorum menstruorum, in libro selectorum deorum ipsi Iunoni idem autor assignat, quæ in diis selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena priuigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo, nescio qui, obscurissimi, Vitumnus & Sentinus. quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multò plus præstant, cùm sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres & selecti. Nam profecto sine vita & sēsu quid est illud totum quod muliebri vtero geritur, nisi nescio quid abiectissimum g limo ac pulueri comparandum?

L. VIVES.

a HOs certè deos selectos.] Duodecim dijs Consentibus, de quibus alibi sumus locuti, adduntur octo velut patricij, sed lecti. non senatores, qui etiam magnos in mundi administratione gerunt magistratus, & intersunt certis generibus conciliorum: quod & faciunt interdum reliqui dij. Seneca in Ludicro libello, Ianū dicit sententiam à Ioue rogatum in numero patrum conscriptorū, & quidem consulem pomeridianum: sed ibi ludit, & allegoricè loquitur. Tametsi hæc omnia de dijs ludi sunt, & ineptiæ meræ. Itaq; hoc modo coniunguntur, Iupiter & Iuno, Saturnus & Tellus, Mercurius & Minerua, non coniugio, sed communitate artium: sicut Liber pater & Ceres, tum fratres Apollo & Diana: hinc amasij Mars & Venus: tum duo ignes, Vulcanus & Vesta: & duo lumina mundi, Sol ac Luna. Ianus, Neptunus, Genius, & Orcus, sunt sine paribus ob ignobilitatē fœminarum.

Dij selecti.

b Hæc numina vtrum.] *Figura loquendi in problematis frequẽs.*

c Ibi est & Saturnus.] *Varro libro quarto De lingua Latina: Saturnus, inquit, à satu dicitur.*

d Ibi Liber, &c. ibi Libera.] *Cicero secundo De natura deorum, alium esse dicit Liberum Bacchum, Semele & Ioue natum, quàm Liberum quem Romani augustè sanctèque cum Libera & Cerere colerent: qui duo Liber & Libera filij fuerunt Cereris, ideo Liberos dictos. Idem in Verrem actione sexta, Liberam dicit fuisse Proserpinã Cereris filiam. His tribus dijs templum erat iuxta Circũ maximum ab A. Posthumio dictatore votum, à Tiberio Cæsare renouatum. Tacitus libro secundo.*

Mena. e Dea Mena.] *Hæc Luna est, quæ Græcè μὴν dicitur, quæ illa mẽstrua profluuia temperat, quæ ad eius rationẽ vel mouentur, vel quiescunt: vt Aristoteles in libro De anima scribit, quæ etiam est Iouis & Latonæ filia. Ideo priuignã eam Iunonis vocat, ignobilis tamen est illo nomine apud Latinos.*

f Et hanc prouinciam fluorum.] *Iunonem Fluonam mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere dicerent. Festus.*

g Limo ac pulueri.] *Ex principio Geneseos, vbi hominis corpus sumptum de limo scribitur, & abiturum in puluerem.*

Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorundã deorum possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.

CAP. III.

QVæ igitur causa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, vbi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superentur? Confert enim selectus Ianus aditum & quasi ianuam semini: confert selectus Saturnus semen ipsum: confert selectus Liber eiusdem seminis emissionem viris: [a] confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est fœminis: confert selecta Iuno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Iouis, fluores menstruos [b] ad eius quod conceptum est incrementum. Et confert Vitumnus obscurus & ignobilis vitam: confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum. Quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quãto & ipsæ res ab his intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profecto potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione vt pecora

cora viuunt & sentiũt: ita & illa quæ vita sensúque sunt prædita, his qui nec viuunt nec sentiunt meritò præferuntur. Inter selectos itaq; deos Vitumnus viuificator, & Sentinus sensificator magis haberi debuerũt, quàm Ianus seminis admissor, & Saturnus seminis dator vel sator, & Liber & Libera seminum cõmotores vel emissores: quæ semina indignum est cogitare, nisi ad vitam sensúmque peruenerint. Quę munera selecta nõ dantur à diis selectis, sed à quibusdam incognitis, & præistorum dignitate neglectis. Quòd si respondetur, omnium initiorum potestatem habere Ianum, & ideo illi etiam quod aperitur conceptui non immerito attribui: & omnium seminum Saturnum, & ideo seminationem quoque hominis non posse ab eius operatione seiungi: & omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent: omnium purgandorum & pariendorum Iunonem, & ideo eam non deesse purgationibus fœminarum, & partubus hominum. Quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, vtrum & ipsos velint habere omniũ quæ viuunt & sentiunt, potestatem. Quod si concedunt, attendant, quàm eos sublimius locaturi sint. Nam seminibus nasci in terra, & ex terra est: viuere autem atque sentire, etiam deos sydereos opinantur. Si autem dicũt Vitumno atque Sentino hæc sola attributa, quæ in carne viuiscunt, & sensibus adminiculantur, cur non Deus ille qui facit omnia viuere atque sentire, etiam carni vitam præbet & sensum, vniuersali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sentino? quòd si ab illo qui vitę & sensibus præest vniuersaliter cuncta reguntur, & his quasi famulis ista carnalia velut extrema & ima commissa sunt: itáne sunt illi selecti destituti familia, vt non inuenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate qua visi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Iuno selecta & regina, [c] Iouísque soror & coniunx, hæc tamen Iterduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos ista non ponitur, [d] quasi quicquam maius præstari homini possit. Ponitur autem Iuno, quia Iterduca est, & Domiduca, quasi quicquam prosit iter carpere, & domum duci, si mens nõ est bona. Cuius muneris deam selectores isti inter

selecta numina minimè posuerunt. Quæ profecto & Minerua fuerat præferenda, [c] cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem. [f] Quidam verò pessimi, memoria sunt mirabili, qui tanto peiores sunt, quanto minus possunt, quod malè cogitant, obliuisci. Et tamen Minerua est inter selectos deos. Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de Fœlicitate? de quibus in quarto libro multa iam diximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, vbi dederunt Marti & Orco: vni effectori mortium, alteri receptori. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus distributa sunt, etiam ipsos selectos videamus, tanquam senatum cum plebe pariter operari: & inueniamus à quibusdam diis, qui nequaquam seligendi putati sunt, multò maiora atque meliora administrari, quàm ab illis qui selecti vocantur: restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia prouenit eis vt populis magis innotescerent, selectos & præcipuos nuncupatos. Vnde dicit etiam ipse Varro, [g] quòd diis quibusdam patribus, & deabus matribus, sicut hominibus ignobilitas accidisset. Si ergo Fœlicitas ideo fortasse inter selectos deos esse non debuit, quòd ad istam nobilitatem non merito, sed fortuitu peruenerunt, saltem inter illos, vel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non irrationabili dispositione, sed vt temerè acciderit suaque dona conferre. Hæc in diis selectis tenere apicem debuit, in quibus maximè quid posset, ostendit: quando eos videmus, non præcipua virtute, non rationabili fœlicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. Nam & vir disertissimus Salustius etiam ipsos deos fortassis attendit, cùm diceret: Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscurátque. Non enim possunt inuenire causam, cur celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus, cùm ab istis ambarum consecrata sint numina, nec comparáda sint merita. Aut si hæc nobilitari meruit, quòd plures appetũt Venerem, quàm Virtutem, cur celebrata est dea Minerua, & obscurata est dea Pecunia: cùm in omni genere humano

mano [h] plures alliciat auaritia, quàm peritia? & in eis ipsis qui sunt artificiosi, rarò inuenies hominem, qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem: pluríque pendatur semper propter quod aliquid fit, [i] quàm id propter quod illud fit. Si ergo insipientis iudicio multitudinis facta est deorum ista selectio, cur dea Pecunia Mineruæ prælata non est, cùm propter pecuniam sint artifices multi? Si autem paucorum sapientium est ista distinctio, cur non prælata est Veneri Virtus, cùm eam longe ratio præferat? Saltem certè, vt dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant qui ei plurimum tribuunt, in omni re dominatur, res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscurátque: si tantum & in deos valuit, vt temerario iudicio suo quos vellet celebraret, obscurarétque quos vellet, præcipuum locum haberet in selectis, quæ in ipsos quoque deos tam præcipuæ est potestatis. An vt illic esse non posset, nihil aliud etiam ipsa Fortuna, nisi aduersam putanda est habuisse Fortunam? Sibi ergo aduersata est, quæ alios nobiles faciens, nobilitata non est.

L. VIVES.

a Confert hoc idem Libera, quę Ceres seu Venus est.] *Liberam sororem Dionysij diximus, Solémque & Lunam per eos significari, qui sœminibus omnis generis præsunt, Lunam & Venerem esse ostendemus, & Cererem esse Apuleius lib. 11. Asini significat. & Macrobius libro 1. Saturnalium, & Valerius Probus, Seruiusq; primo Georgicôn Virgilij. Porphyrius fructuum generatiuam virtutem in Luna Cererem nominari perhibet. Vergilius Liberum & Cererem coniungit, Varronem secutus, ex quibus datur facilè intelligi Liberam quoque dici Cererem.*

b Ad eius quod conceptum est incrementum.] *De menstruo Menstruum Plinius libro 7. hæc est generando homini materia, semine è maribus coaguli modo hoc in sese glomerante, quod deinde tempore ipso animatur corporatúrque. Ergo quum grauidis fluxit, inualidi aut non vitales partus eduntur, aut sanioſi: vt autor est Nigidius. Porrò menstruo ipso nihil fieri potest magis vel tetrum, vel spurcum, vel etiam noxium, vt vel hoc vnum satis sit ad pudefaciendam hominis superbiam.*

c Iouisque soror & coniunx.] *Vergilius: Et soror & coniunx. De Iunone frequens hoc est.*

d Quasi quicquã maius.] *Vetus est omnium philosophorum nihil in orbe melius aut maius homine, nec in homine quicquam ipsa mẽte.*

e Cui

e Cui per ista minuta opera puerorum.] *Quinquatribus Minerue pueri apophoreta magistris ferebant, vacabántque & illis diebus à discendo, vt Minervæ operarentur, quæ præest memoriæ, quæ vna continentur omnes disciplinæ, & quæ in pueris ingenij est signum præcipuum, vt Quintilianus ait præest etiam ingeniis, quæ de Iouis capite putatur nata. Ouidius tertio Fastorum:*

Pallas *Pallada nunc pueri, teneræq; ornate puellæ:*
Quj bene placarit Pallada, doctus erit.

Et alia de Pallade eodem loco.

f Quidam verò pessimi.] *Plato iracundos homines & contentiosos multum memoria valere scribit in Theæteto: quod haud dubiè exsiccitate & soliditate cerebri colligi potest.*

g Quod diis quibusdam patribus.] *Iupiter clarior est Saturno patre, hic Cælo: huius parentes omnino ignorantur, etsi Plurnatus patrem Cæli Acmonem nominat penitus ignotum. Iuno etiam illustrior Ope, & hæc matre sua.*

h Plures alliciat auaritia.] *Quærenda pecunia primum est, Virtus post nummos: hæc Ianus summus ab imo Perdocet: hæc recinunt inuenes dictata, senésque, vt ait Horatius. Apud Euripidem est quidam qui nihil curat quod pessimus vocetur, modò etiam ditissimus, adiit causam, solitos omnes quærere num quis sit diues? non an bonus? tantique vnunquenque esse, quantum possideat.*

i Quàm id propter quod illud fit.] *Legendum: quàm id quod propter aliud fit. hoc sensus expostulat, & sic est in veteribus libris.* ἀξιοῦσι *est Arist. primo Posteriorum. Propter quod aliquid sit, id magis esse: cùm probat non modò prius, sed magis etiã principia cognosci, quàm quæ ex iis manant. quanquam hîc non tam de causa finali loquitur, quàm efficiẽte: sed in primo Ethicorum docet ea, quorum gratia alia fiant, esse iis quæ fiunt præstantiora.*

Melius actum est cum diis inferioribus, qui nullis infamantur opprobriis, quàm selectis, quorum tantæ turpitudines celebrantur.

CAP. IIII.

GRatularetur autem diis istis selectis quisquam nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, si non eos magis ad iniurias, quàm ad honores selectos videret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidẽ cùm eos videmus figmẽtis humanarum opinionum partitis inter se operibus distributos, [a] tanquàm minutulariosvectigalium conductores, [b] vel tanquàm opifices in vico argentario, vbi vnum vasculum vt perfectũ exeat, per multos artifices transit, cùm ab vno perfecto perfici posset. Sed aliter nõ putatum est operantium multitudini consulendum, nisi vt singulas artis partes citò ac facilè discerent singuli, ne omnes in arte vna tardè & difficilè cogerẽtur esse perfecti. Veruntamen vix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamẽ: vix autem selectorum quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Isti ad istorum humilia opera descenderunt, illi in illorum sublimia crimina non peruenerunt. [c] De Iano quidem non mihi facilè quicquam occurrit quod ad probrum pertineat. Et fortassis talis fuit, vt innocentius vixerit, [d] & à facinoribus flagitiisque remotius. Saturnum fugientem benignus excepit, cum hospite partitus est regnum, vt etiam ciuitates singulas conderent: iste Ianiculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cuius vitam minus turpem inuenerunt, cum simulachri monstruosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tanquam geminum facientes. An fortè voluerunt, vt quoniam plurimi dij selecti erubescenda perpetrando [e] amiserant frontem: quantò iste innocentior esset, tantò frontosior appareret.

L. VIVES.

a TAnquàm munusculariosvectigalium cõductores.] *In antiquis libris variè legitur, in aliis munusculariosvectigalium conductores, b vel tanquàm opifices in vico argentario, vbi vnum vasculum vt perfectũ exeat, per multos artifices transit, cùm ab vno perfecto perfici posset. Sed aliter nõ putatum est operantium multitudini consulendum, nisi vt singulas artis partes citò ac facilè discerent singuli, ne omnes in arte vna tardè & difficilè cogerẽtur esse perfecti. Veruntamen vix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamẽ: vix autem selectorum quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Isti ad istorum humilia opera descenderunt, illi in illorum sublimia crimina non peruenerunt. c De Iano quidem non mihi facilè quicquam occurrit quod ad probrum pertineat. Et fortassis talis fuit, vt innocentius vixerit, d & à facinoribus flagitiisque remotius. Saturnum fugientem benignus excepit, cum hospite partitus est regnum, vt etiam ciuitates singulas conderent: iste Ianiculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cuius vitam minus turpem inuenerunt, cum simulachri monstruosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tanquam geminum facientes. An fortè voluerunt, vt quoniam plurimi dij selecti erubescenda perpetrando e amiserant frontem: quantò iste innocentior esset, tantò frontosior appareret.*

b Vel tanquàm opifices in vico argẽtario.] *Alius enim cælat vas, alius inaurat, alius indit, vel labra, vel ansam, vel nasum: tamen & argentarij non sunt, qui argentea vasa cælant, conduntq;, sed mensarij, quos Græci trapezitas vocãt, apud quos pecuniæ deponuntur. & horum tabernæ argentariæ vocantur, quæ erãt circum forum, Ζιτὰ vt Vitruuius libro 5, & Liuius libro 26. significat. hinc est cedere foro Plauto in Persa. vicum tamen argentarium hic Augustinus posuit pro eo vbi sunt officinæ aurifabrorum.* Trapetæ.

c De Iano quidem.] *Ianus indigena Italiæ regnauit in ea cum Ianus Camese etiam indigena, ita vt regio vocaretur Camesena, vrbs verò*

Ianicul

Ianiculum: sed illo mortuo, omnia in ditionem Iani concesserunt. Filia Saturni arma filij ex Creta fugientem excepit: quem, cum ab eo celatus esset artem agri colendi, in partem regni accepit, tradito Tarpeio colle, vbi arx cum oppidulo Saturnia est dicta, quæ postea cùm Ameniopolis esset ab Aenea nuncupata, vetus tamen nomen retinuit, & Saturnia dicta est: cuius aliquot posteris quoque ætatibus manserunt vestigia, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta, quæ postea Pandana, quod in muro scriptura hoc testatur: postea Tarpeia & condito templo, ac velut Saturno illinc quoque à filio pulso, Capitolium Iouis Optimi Maximi nominatū est. Vergil. lib. 8. & Seruius eodem loco. Ouidius primo Fastorum. Eutropius, Solinus, Macrobius, Dionysius, Prudentius. Libellus circunfertur nomine Berosi Babylonici, qui Ianum dicit fuisse Noam. eum libellum ego mera somnia narrare puto, digna profectò commentis Anianis. De Iano hoc eodem libro paulò post plura.

d Et à facinoribus flagitiisq;.] *Ouidius sexto Fastorum stupratum fuisse Ianum scribit Cranem nympham, quæ postea Carna est dicta, insignem habet cardinis. Sed Augustinus vel huius facti nō meminit, cùm hæc scriberet, vel commentitium prorsus & fabulosum putauit.*

Frons c Amiserant frontem.] *Os, & facies, & frons, pro pudore capitur. Hinc perfricare faciem apud Plinium, & frontem apud Quintilianum. ex Caluo, pro excutere pudorem. Lucanus:*

Nec color imperij, nec frons erit vlla senatus.

Et Persius:

Exclamet Melicerta perisse
Frontem de rebus.

De paganorum secretiore doctrina, physicisque rationibus.

CAP. V.

Sed ipsorum potius interpretationes physicas audiamus, quibus turpitudinem miserrimi erroris, velut altioris doctrinæ specie colorare conātur. Primùm eas interpretationes sic Varro commendat, vt dicat antiquos simulachra deorum, & insignia, ornatúsque confinxisse, quæ cùm oculis animaduertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam mundi ac partes eius, id est, deos veros animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri securos, quòd mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquàm si vasa ponerentur causa notandorum deorum, & in Liberi ædem [a] œnophorum sisteretur, quod significaret vinum per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam habet humanam, significari animam rationalem, eo quòd velut vase natura ista soleat contineri, cuius naturæ Deum volunt esse, vel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, in quæ iste vir doctissimus penetrauerat, vnde in lucem ista proferret. Sed dic homo acutissime, num in istis doctrinæ mysteriis, illam prudentiam perdidisti, qua tibi sobriè visum est, quòd hi qui primi populis simulachra constituerunt, & metum dempserunt ciuibus suis, & errorem addiderunt, castiúsque deos sine simulachris veteres obseruasse Romanos? Hi enim tibi fuerunt autores, vt hæc contra posteriores Romanos dicere auderes? Nam etsi illi antiquissimi simulachra coluissent, fortassis totum istum sensum de simulachris non constituendis, interim veri timoris silentio premeres, & in huiusce modi pernicioſis vanísque figmentis mysteria ista doctrinę loquacius & elatius prędicares. Anima tamen tua tam docta, & ingeniosa, (vbi te multum dolemus, per hæc mysteria doctrinæ ad Deum summum, id est, à quo facta est, non cum quo facta est: nec cuius portio, sed cuius conditio est: nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam, quo solo illustrante fit anima beata, si eius gratiæ non sit ingrata) nullo modo potuit peruenire. Verùm ista mysteria doctrinæ, qualia sint quantísque pendenda, quæ sequuntur ostendent. Fatetur interim vir iste doctissimus, animam mundi ac partes eius esse veros deos: vnde intelligitur totam eius theologiam eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, vsque ad animæ rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro, in quo videbimus vtrum per interpretationes physiologicas ad hāc naturalem possit referre ciuilem, quam de diis selectis vltimam scripsit: quòd si potuerit, tota naturalis erit. Et quid opus erat ab ea ciuilem tanta cura distinctionis abiungere? Si autem recto discrimine separata est, quando nec ista vera est, quæ illi naturalis placet: peruenit enim vsque ad animam, non vsque ad verum Deum, qui fecit & animam: quanto est & abiectior & falsior ista ciuilis, quæ maximè circa corporum est occupata naturam, sicut ipsæ interpretationes eius, ex quibus quædam necessario cōmemorare me oportet, tanta ab his exquisitæ & enucleatæ diligentia demonstrabunt.

L. VIVES.

a Oenophorum sisteretur.] *Quasi οἶνος φόρος, vinum ferens. vas est vinarium. Iuuenalis Satyra sexta vtitur hoc vocabulo. Idem Apuleius lib 2. & 8. Asini. & Martialis. Plinius inter opera Praxitelis recenset œnophoron, qui non tam vas, quàm puer esset vinum ferēs. Ex hoc loco Beroaldus colligit œnophoron poni solitum in templo Bacchi, non satis acutè: ceu vero hoc fieri solere Augustinus his verbis significet.*

De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum esse animam mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum diuina natura sit. CAP. VI.

DIcit a ergo idem Varro adhuc de naturali theologia præloquens, Deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci vocāt κόσμον, b & hunc ipsum mundum esse deum. Sed sicut hominem sapientem cùm sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem: ita mūdum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Hic videtur quoquo modo confiteri vnum Deum, sed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cælum & terram: & cælum bifariam in æthera, & aëra: terram verò in aquam & humum. c E quibus summum esse æthera, secundum aëra, tertiam aquam, infimam terram. Quas omnes quatuor partes animarum esse plenas, in ęthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium: à summo autem circuitu cæli vsque ad circulum lunæ, æthereas animas esse astra ac stellas, eósq; cælestes deos non modo intelligi esse, sed etiam videri. d Inter lunæ verò gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo non oculis videri, & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc est videlicet breuiter in ista prælocutione proposita theologia naturalis, quæ nō huic tantùm, sed & multis philosophis placuit: de qua tunc diligentius disserēdum est, cùm de ciuili quantum ad deos selectos attinet, opitulante Deo vero, quod restat impleuero.

L. VIVES.

a Dicit ergo idem Varro.] *Platonici, Stoici, Pythagorici, & his antiquiores Ionici philosophi, mētem dicunt esse Deū sed non codē omnes modo. Nam Plato animatum dicit mūdum esse, animamq; illam & mundum esse deum: sed alium deum, quem mentem vocat, hoc ipso priorem facit, & animæ mundi parentem. Stoici*

fere cum Platone congruit, nisi quòd non omnes idem sentiūt. Thales Milesius, & Democritus non alium putant maiorem Deum anima mundi. Pythagoræ sententiam alibi exposui.

b Et hunc ipsum mundum.] *Platonicè & Stoicè, & ex sentētia plurimorum philosophorum.*

c Equibus summum esse æthera.] *Aristoteles supra hunc nostrum aerem ignis elementum locat, hinc cælum. Platonici cælum putant esse igneum æther. aq; appellant. Tum & eam partem aeris, quam incendit vicinus cælestis ignis, flammam dicunt esse innoxiam & puram. quam multi affirmant Platonis fuisse sententiam, Pythagoram secuti, qui globo vniuersi quatuor addit corpora. Verùm hic Varro aerem facit cælo proximum, secutus multorū opinionem, maximè Stoicorum: tametsi non multum isti à Platonicis & Peripateticis absunt, si recte intelligantur: aut certè si disertius ipsi eloquantur sua. Sed æther non modo cælum & ignis, sed aer quoque dicitur, sicut & Latinè cælum: velut apud Vergilium:*

Illa leuem fugiens raptim secat æthera pennis.

d Inter lunæ verò gyrum.] *Ea est prima regio aeris, ex Aristotelis diuisione, in libris sublatorum, qui primum aeris tractum esse dicit vsque ad locum in quo nubes, niues, grandines, fulgura, & tonitrus fiunt: secundum vbi hæc fiunt: tertium vsque ad ignis elementum.*

An rationab le fuerit Ianum & Terminum in duo numina separari.

CAP. VII.

IAnus igitur, à quo sumpsit exordium, quæro quis nam sit? a Respondetur: Mundus est. Breuis est hæc planè atque aperta responsio. Cur ergo b ad eum dicuntur rerum initia pertinere: fines verò ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines, duobus istis diis, c duos menses perhibent dedicatos, præter illos decem, quibus vsque ad Decembrem caput est Martius: Ianuarium Iano, Februarium Termino. d Ideo terminalia eodem mense Februario celebrari dicunt, e cùm sit sacrum purgatorium, quod f vocant Februum: vnde mensis nomen accepit. Nunquid ergo ad mundum, qui Ianus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, vt alter illis Deus præficeretur? Nónne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas in opere illi dare potestatem dimidiam, in simulachro faciem duplam? g Nónne istum bifrontem multò elegantius interpretarentur, si eundem, & Ianum, & Terminum dicerēt: atque initiis vnam

faciem, finibus alteram darẽt: quoniam qui operatur, vtrunque debet intendere? In omni enim motu actionis suæ, qui non respicit initium, non prospicit finem. Vnde necesse est, vt memoriæ respicienti, prospiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit, quod cœperit, quomodo finiat, non inueniet. Quòd si vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mũdum perfici, & ideo Iano, id est, mundo, solam initiorum tribuerent potestatem: profectò ei præponerent Terminum, eúmq; à diis selectis non alienarent. Quanquam etiam nũc, cùm in istis duobus diis initia rerum temporaliũ, finésque tractãtur, Termino dari debuit plus honoris. Maior enim lætitia est, cùm res quæque perficitur: solicitudinis autem plena sunt cœpta, donec perducãtur ad finem: quem qui aliquid incipit, maximè appetit, intendit, expectat, exoptat: nec de re inchoata, nisi terminetur, exultat.

L. VIVES.

a RE spondetur, mundus est.] *Macrobius 1. Saturn.*

b Ad eum dicuntur rerum initia pertinere.] *Xenon hanc adduxit causam, quòd primus in Italia deos coli docuerit Ianus: idcirco in sacrificiis, initia & præfationẽ meruisse. Qui plura cupit de hoc legere, habet apud Macrobium autorem satis vulgarem.*

c Duos menses.] *Ante Numam annus Rom. more Albanorum decem erat mensium, à Martio ad Decembrem. Numa duos menses addidit vltimos anno, Ianuarium & Februarium. Varro & Plutarchus. Ouidius verò 2. Fast. putat Ianuarium, olim initiũ fuisse anni, Februarium verò finem, cuius vltima feriæ essent Termini, postea viros in xij. tab Februarium Ianuario iunxisse.*

d Ideo Terminalia.] *Vltimus festus dies Februarij ante fugam Tarquinij. nã post Terminalia regifugiũ est celebratũ parta libertate. Terminalia verò fuerunt xxiij. die Feb. Beda lib. De nat. rerum.*

e Cùm fit sacrum.] *Non quod Terminalibus fiat expiatio illa, sed quòd eo mense.*

f Vocant Februum.] *Ouidius secundo Fastorum.*

Februa Romani dixere piamina patres. *Et pòst:*
Denique quodcunque est, quo corpora nostra piantur.
Hoc apud intonsos nomen habebat auos.
Mensis ab his dictus.

g Nonne istum bifrontem.] *Cicero secundo De natura deorum. Ianũ primis & extremis videtur præficere. Idem Macrobius ex sententia multorum.*

Ob

Ob quam causam cultores Iani, bifrontem imaginem ipsius finxerunt, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

CAP. VIII.

SEd Iani bifrõtis simulachri interpretatio proferatur. Duas enim facies ante & retro habere dicitur, quòd hiatus noster cùm os aperimus mundo similis videatur: vnde[b] & palatum Græci οὐρανὸν appellant. Et non nulli, inquit, poëtæ Latini cælum vocauerunt palatum: à quo hiatu oris, & foras esse aditum ad dentes versus, & introrsus ad fauces. Ecce, quò perductus est mundus propter palati nostri vocabulum, vel Græcum, vel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter solas saliuas colatur hic Deus, quibus partim glutiendis, partim expuendis sub cælo, palati vtraque panditur ianua. Quid est porrò abfurdius, quàm in ipso mundo non inuenire duas ianuas ex aduerso sitas, per quas, vel admittat ad se aliquid intro, vel emittat à se foras: & de nostro ore & gutture, quorum similitudinem mundus non habet, velle mundi simulachrum componere in Iano, propter solum palatũ, [c]cuius similitudinem Ianus non habet? Cùm verò eum faciunt quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mũdi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mũdus foras, sicut per oẽs facies Ianus. Deinde si Ianus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, [d]falsum est simulachrum Iani: quia Ianus & si quadrifrons legitur, nunquam tamen quadriianus inuenitur. Aut si propterea verum est, quia etiam nomine oriẽtis & occidentis totus solet mundus intelligi, nunquid cùm duas partes alias nominamus septentrionis & austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Ianum, ita quisquam geminum dicturus est mundum? Non habent omnino vnde quatuor ianuas quæ intrantibus & exeuntibus pareant, interpretentur ad mundi similitudinem: sicut de bifronte, quod dicerent faltem in ore hominis inuenerunt, [e]nisi Neptunus fortè subueniat & porrigat piscem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & sinistra fauces paterent. Et tamen hanc vanitatem per tot ianuas nulla effugit anima, nisi quæ audit veritatem dicentem: Ego sum ianua.

L. VIVES.

a SEd Iani bifrontis.] *Alij hunc regem bifrontem fuisse referunt, quòd fuerit prudentissimus, viderítque procul ventura,*

& respexerit præterita. sicut de cordato Homerus inquit: ἄμμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω νόησε. *Plutarchus in Problematis duas causas affert: alteram, quòd Ianus fuerit Perrhæbus Græcus, sic esse literis mandatum, qui postea quàm in Italiam venisset, linguâ simul cum moribus mutarit. Altera causa est: quòd Italos populos Ianus & agres colere docuerit, & rempublicâ administrare. Alij, vt Ouidius, quod hic Augustinus attingit, quòd Ianus sit mundus gemina facie, hac ortum spectante, illa occasum. Sunt qui Ianum solem velint, cuius est quotidie ortus & occasus. Nigidius est autor, colique à Græcis* ἀπὸ τοῦ ἰέναι & ἀρχὴν, *quasi Ianitorem & viis præfectum. Tametsi non crediderim eadem forma cultum, qua Ianum apud Romanos. Nam Ouidius inquit:*

Quem tamen esse deum dicam te Iane biformis?
Nam tibi par nullum Græcia numen habet.

Pingebatur & quadriformis. C. Bassus de diis apud Macrobium: Ianus bifrons pingitur, quasi inferûm & superûm ianitor. Idem quadriformus, quasi vniuersa climata maiestate sua complexus. Hic Ianus est is quem geminum in sacrificiis vocabant: nam simplex duplici tantum est fronte, & Ianus geminus, cuius porta claudebatur pace, bello patebat.

b Palatum Græci οὐρανίσκον.] *Vt Aristoteles in lib. De partibus animalium. Plinium existimât hunc imitatum etiâ cæli vocabulo vsum eodem significatu libro vndecimo. nâ de cerebro loquens: Hoc, inquit, est viscerum excelsissimum proximúmque cælo capitis.*

c Cuius similitudinem.] *Alibi, cuius similitudine Ianus numen habet.*

d Falsum est simulachrum Iani.] *In aliis sic: falsum est simulachrũ Iani bifrontis, vt reliqua suppositicia sint: vsq; Aut si propterea, quod non videtur admodum absurdum ex iis quæ adduntur.*

e Nisi Neptunus.] *Quãdoquidẽ id in hominibus nõ est inuenire.*

De Iouis potestate, atque eiusdem cum Iano comparatione.

CAP. IX.

IOuem autem, [a] qui etiam Iupiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus est, inquiunt, habẽs potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum sit, nobilissimus [b] Vergilij versus ille testatur:

Fœlix qui potuit rerum cognoscere causas.

Sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutissimus doctissimúsque respondeat. Quoniam penes Ianum, inquiunt

sunt prima, penes Iouem summa. Merito ergo rex omnium Iupiter habetur. Prima enim vincuntur à summis: quia licet prima præcedant tempore, summa superant dignitate. Sed re de hoc diceretur, si factorum prima discernerentur & summa. Sicut enim initium facti est proficisci, summum peruenire: initium facti inceptio discendi, summum perceptio doctrinæ: ac sic in omnibus prima sunt initia, summáq; sunt fines. Sed iam hoc negotium inter Ianum Terminúmque discussum est. Causæ autem quæ dantur Ioui efficientia sunt, nõ effecta: neque vllo modo fieri potest, vt vel tempore præueniantur à factis vitiísve factorum. Semper enim prior est res quæ facit, quàm illa quæ fit. Quapropter si ad Ianum pertinent initia factorum, non ideo priora sunt efficientibus causis, quas Ioui tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur vt fiat, quod non faciens causa præcesserit. Hunc fanè deum penes quem sunt omnes causæ factarum omnium naturarum, naturaliúmque rerum, si Iouem populi appellant, & tantis contumeliis, támque scelestis criminationibus conlunt, tetriore sacrilegio sese obstringunt, quàm si prorsus nullum putarent Deum. Vnde satius esset eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitiosis honoribus, suppositio vano figmento, quod potius blasphemarent, sicut Saturno dicitur suppositus lapis, quem pro filio deuoraret: quàm istum deum dicere, & tonantem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot stupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliúmque rerum causas summas habentem, & suas causas bonas non habentem. Deinde quæro, quem iam locum inter deos huic tribuat Ioui, si Ianus est mũdus? Deos enim veros animã mundi ac partes eius iste definiuit, ac per hoc quicquid hoc nõ est, non est vtiq; secundũ istos verus Deus. Num igitur ita dicturi sunt, Iouem animam mũdi, vt Ianus sit corpus eius, id est iste visibilis mundus? Hoc si dicunt, non erit quemadmodum Ianum deum dicant, quoniam mundi corpus non est Deus, vel secundum ipsos, sed anima mundi ac partes eius. Vnde idem Varro apertissimè dicit, Deum se arbitrari esse animã mundi, & hunc ipsum mundum esse Deum: sed sicut hominem sapientem, cùm sit ex animo & corpore, tãtum ex animo dici sapientem: ita mundum Deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non est Deus:

sed aut sola anima eius, aut simul corpus & animus: ita tamẽ vt nõ sit à corpore, sed ab animo deus. Si ergo Ianus est mundus, & deus est Ianus, nunquid Iouem vt deus esse possit aliquam partem Iani, esse dicturi sunt? Magis enim Ioui vniuersum solent tribuere. vnde est illud: Iouis omnia plena. Ergo & Iouem, vt deus sit, & maximè vt rex deorum, non alium possunt existimare, quàm mundum: vt in diis cæteris secundum istos suis partibus regnet. In hanc sententiam etiam quosdam versus [c] Valerij Sorani exponit idem Varro, in eo libro, quem seorsum ab istis de cultu deorum scripsit. qui versus hi sunt:

[d] *Iuppiter omnipotens regum rex ipse, deusq;*
Progenitor, genitrixq; deum, deus vnus, & omnis.

Exponũtur autem in eodem libro, ita vt eum [e] marem existimarẽt, qui semen emitteret, fœminã quæ acciperet: Iouémq; esse mũdum, & eum omnia semina ex se emittere, & in se recipere: qua causa, inquit, scripsit Soranus: Iupiter progenitor genitrixq;: nec minus cũ causa vnum & eundem omnia esse. [f] Mundus enim vnus, & in eo vno omnia sunt.

L. VIVES.

a QVi etiam Iupiter dicitur.] *Nam duos rectos habet, Iupiter, & Iouis, & ex vtroq; obliquos Iouis & Iupitris: quamquam vsus alterius rectum, alterius obliquos reiecit, sicut in Graeco* ζεὺς & διός.

b Vergilij versus ille.] *Secundo Georgicorum, vbi eos fœlicissimos putat, qui rerum causas inquirunt, & consequuntur, ex sententia Peripateticorum & Academicorum, quam Arist. lib. x. Ethicorum, & Cicero quinto De finibus fuse persequitur.*

c Valerij Sorani.] *Huius Valerij Sorani meminerũt Cicero primo De oratore, Plin. lib. 3. Solinus in Polyhistore, Plutarch. in Problem. Macrobius lib. 1. Saturnalium, & Seruius 1. Georg. Fuit Latinus homo doctissimus togatorum, vt Crassus dicit in primo De oratore Cic. Tributum hoc est Varroni, sed ante Varronem Sorano: sicut Poeta nemen Ennio ante Vergilium. Functus est Romæ honoribus. praecipue tribunatu plebis: & quod nomen illud arcanum vrbis Romæ, quod euulgari est nefas, ausus esset enunciare, pœnas luit. Plinius, Solinus, Macrobius, Plutarchus in Problematis. tametsi Plutarchus in Pompeio Q. Valerium philosophum, quod multi non dubitant de Sorano dici, à Põpeio narrat occidi iussum: sed autorẽ dicit huiusce rei Oppium esse, cui cauendum, ne credule assentiamur de Pompeio narrãti, nempe homini*

Pompeio Cæsaris amico. Sunt qui putent hũc subita morte corruisse: alij suffixum esse cruci, vt Seruius.

d Iupiter omnipotens.] *In antiquis codicibus versus prior sic legitur:*

Iuppiter omnipotens regum, rerumq;, deumq;.

e Marem, &c. fœminam.] *Ex Orpheo in Hymnis, ex quo sunt isti versus:*

Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.

f Mundus enim vnus.] *Ex sententia optimi cuiusque philosophi contra Anaximandrum, & Anaximenem, & Aristarchum, & Xenophanem, & Diogenem, & Leucippum, & Democritum, & Epicurum, qui plures construebant.*

An Iani & Iouis recta discretio sit. CAP. X.

QVm ergo & Ianus mundus sit, & Iupiter mundus sit, vnúsque sit mundus, quare duo dij sunt Ianus & Iupiter? Quare seorsum habent templa, seorsum aras, diuersa sacra, dissimilia simulachra? Si propterea, quia alia vis est primordiorum, alia causarum, ex illa Iani, ex ista Iouis nomen accepit: nunquid si vnus homo in diuersis rebus duas habeat potestates, aut duas artes, quia singularum diuersa vis est, ideo duo iudices, aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & vnus deus cum ipse habeat potestatem primordiorum, ipse causarum, num propter hoc duos deos esse necesse est putari, qui primordia causæque res duæ sunt? Quòd si hoc iustum putant, etiam ipsum Iouem tot deos esse dicant, quot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atque diuersæ sunt, ex quibus pauca commemoro.

De cognominibus Iouis, quæ non ad multos deos, sed ad vnum eundémque referuntur. CAP. XI.

a DIxerunt eum victorem, inuictum, opitulum, impulsorem, statorem, [b] centupedam, supinalem, tigillum, [c] almum, ruminum, & alia [d] quæ persequi longum est. Hæc omnia cognomina imposuerunt vni Deo propter causas potestatésque diuersas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coëgerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd opẽ indigentibus ferret, quòd haberet impellẽdi, statuendi, stabiliẽdi, resupinandi potestatem, quòd [e] tanquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quòd aleret omnia, & ruma, id est mam-

ma aleret animalia. In his vt aduertimus, quædam magna sunt, quædam exigua, & tamen vnus vtraq; facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse causas rerũ, atq; primordia, propter quas res vnum mũdum, duos deos esse voluerũt, Iouem atq; Ianum, quem continere dicunt mũdum, & mammam dare animalibus: nec tamẽ propter hæc duo opera tam longe inter se vi & dignitate diuersa, duo dij esse compulit sunt, sed vnus Iupiter, propter illud Tigillus, propter hoc Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quòd animalibus mãnam prębere fugẽtibus magis Iunonẽ potuit dicere quàm Iouem: præsertim cùm esset diua Rumina, quæ in hoc opus adiutorium illi famulatúmq; præberet. Cogito enim posse responderi, & ipsam Iunonem nihil aliud esse quàm Iouem, secundum illos Valerij Sorani versus, vbi dictum est:

Iupiter omnipotens regum rerúmque deúmq;
Progenitor genitrixq; deúm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cùm diligentius fortasse quærẽtibus, ipse inueniatur esse etiam illa diua Rumina? Si enim maiestate deorum rectè videbatur indignum, vt in vna spica alter ad curam geniculi, alter ad folliculi pertineret, quãto est indignius vnã rem infimam, id est, vt mammis alantur animalia, duorũ deorũ potestate curari: quorum sit vnus Iupiter rex ipse cunctorum: & hoc agat non saltem cum coniuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina, ipse Ruminus: Ruminus fortasse pro sugentibus maribus: Rumina pro fœminis? [b] Dicerem quippe noluisse illos Ioui fœmininum nomen imponere, nisi & in illis versibus progenitor genitrixque diceretur: & inter alia eius cognomina legerem, quòd etiam pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuscularios inuenimus, vt in quarto libro iam commemorauimus. Sed cùm & mares & fœminæ habeant pecuniam: cur nõ & Pecunia & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina & Ruminus, ipsi viderint.

L. VIVES.

Iouis cognomina

a Dixerunt eum victorem.] *Iouis plurima fuerũt apud Græcos & Latinos cognomina, quorum pleraque ex Græcis persequitur instituto suo Orpheus in Hymnis, & sparsim Homerus in vtroq; poemate & Hymnis: velut quòd sit* φίλιος, *id est amicitiæ præses,* ξένιος, *hospitalis, &* ἑταιρεῖος *socius, &* ὅρκιος *iurisiurandi præses & alia*

& alia quæ ad naturam eius potius pertinent, quàm ad vsum hominum. Præter hæc erat & Iupiter Anxurus Terracinæ, quasi ἄνυδρος, *sine nouacula, imberbis, vnde & Anxur olim dicta Terracinæ. Seruius. Erat Apomyas in Olympia, quem sacrauit Hercules, quasi muscarum abactorem, cùm illis inter sacrificandum infestaretur: & Athenis Iupiter* φράτριος, *quasi tribulis, cuius festum secundo die* τῶν ἀπατουρίων, *hoc est, deceptoriorũ, isq; dies ab effluxu cruoris hostiarum* ἀποφόνια *dicebatur. & in Caria* λαβρανδεύς, *quasi securarius, in cuius dextra non fulmen, sed securis erat, quam Lydi* λάβρυν *dicunt, apud Plutarchum in Prob. Erat etiam in Græcia* ἐλευθέριος, *quasi liberator, quòd ab armis Persarum liberasset: in Asia minore Milesius: in Chaonia, Dodonæus: Ammonius in Africa: Athenis* μειλίχιος, *cui nullum sacrificabatur animal, sed frugibus placabatur & pomis, Thucydides. Erat & ἀφέσιος, quasi dimittens, & κόκκυξ Argis, hoc est, cuculus, & φύξιος à Phryxo sacratus, quasi fugæ comes, vbi & vellus aureũ, apud Apollonĩũ: & Aratrius apud Phœnices, Cœli filius Saturni frater, cui fuit Dagoni nomen, aratri inuentor, vnde cognominatus Iupiter Aratrius: &* πανελλήνιος *toti Græciæ cõmunis. In Sicilia* ἀγοραῖος, *forẽsis, quòd foro præesset, eiq; statuæ eo loco erigebatur: Herodotus. Erat Romæ præter ea nomina quæ commemorat Augustinus, Iupiter Feretrius, de ferẽdis spoliis opimis, sacratus à Romulo: Capitolinus, à loco: Elicius, quem sacrauit Numa in Auentino ab eliciendo è mẽtibus diuinis, quomodo procurãda essent fulmina & prodigia: Pistor, à panibus, quos de Capitolio iactarunt obsessi Roma capta, cuius festũ sexto Idus Iunij: Viminius, in colle Viminali: Prædator, prædæ aditor, cui & aliquid debebatur de præda, Seruius: Victor, quem sacrauit Agrippa: Tonans, quẽ Augustus post bellũ Cantabricũ: Custos, à Domitiano in Capitolio: Latialis, à Tarquinio Superbo in monte Albano: Inuictus, cuius festum Idibus Iunij: Inuentor, cuius ara prope portã Trigeminam, sacratus ab Hercule inuentis bobus, cui iuuencus immolabatur: Adultus, cui sacrificabatur in nuptiis. Liuius, Dionysius, Plutarchus, Suetonius, Lactantius, qui libro primo scribit Iouem de nominibus hospitum suorum esse plerunque cognominatum, velut Athabyrium, Lapriandum. à quibus in bello est aditus, tum Laprium, & Molionem, & Cassium. Theseus Hecalesium Iouem, & eius sacra instituit in Attica terra de nomine Hecales vetulæ hospitæ suæ. Aristoteles in libello De mũdo, cuius iam aliàs mentionem fecimus, cùm Deus sit vnus, multinomius est ab effectionibus omnibus, nempe Iupiter, &* ἀστεροπαῖος, *id est fulgurator, &* βροντᾶος, *tonans, &* αἰθέριος, *serenator, &* ὑέτιος, *ce-*

lestis, & κεραύνιος fulminator, & ὕετιος pluuius, & ὁπωρόμιος frugifer, & πολιεὺς vrbicus, & γενέθλιος natalitius, & ἕρκιος vallaris, & ὁμόγνιος cognatus, & πάτριος patrius: ipse est etiam fata & omnia, quæ de fato & parcis dicuntur, nempe ἀνάγκη, καὶ μοῖρα, καὶ νέμεσις, καὶ ἀδράστεια. Sic ille.

b Centumpedam.] *Ab stabilitate sic est dictus, vt idem Augustinus explicat: nam firmius res consistit, quo pluribus innititur pedibus, & velut fulcris. Est & vermis centipeda.*

c Alinum.] *Alij codices alumnũ, sed Almum melius vt arbitror. nam alma & almus ab alendo dicuntur: vnde Venus alma, & Ceres, & terra alma. Alumnus verò non facile est is qui alit, quod quidam putant.*

d Quæ per se prosequi longum est.] *Antiqui codices habent: Quæ persequi longum est. Commentatores verbi significationem parum intelligentes, per se prosequi deprauarunt, rati persequi solum dici de insectatione inimica.*

e Tanquam tigillus mundum contineret.] *Tignus, vnde tigillus trabs, cui tectum innititur. Aristot. ἀεὶ τὸ κόσμου, vmbilicis quibus fornix continetur & sistitur, Deum esse in mundo similem ait, qui si absit vel momentum, corruat protinus naturæ ædificium necesse est, vt ablato vmbilico fornicis structura tota dissoluta cõcideret. Non est ab hoc proposito dissonũ, quod Orpheus in Hymnis de Ioue inquit:*

Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε, καὶ ὑδρηῆς ἀστερόεντος. *Et post.*

Ζεὺς πάντα ῥίζα.

f Vtraque facere.] *Et magna & parua.*

g Si enim maiestate deorum.] *Libro 4. Derisa est opinio eorum, qui alium Deum curæ geniculi, alium folliculi tribuebant.*

h Dicere quippe voluisse.] *In antiquis melius: Dicerem quippe noluisse.*

Quòd Iupiter etiam pecunia nuncupetur. CAP. XII.

Vàm verò eleganter rationem huius nominis reddiderunt, & pecunia, inquiunt, vocatur, quòd eius sint omnia. O magnam rationem diuini nominis, imò verò ille cuius sunt omnia, vilissimè & contumeliosissimè pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terra continentur, quid est pecunia in omnibus omnino rebus, [a] quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur? Sed nimirum hoc auaritia Ioui nomen imposuit, vt quisquis amat pecuniam, non quemlibet deum, sed ipsum regem omnium sibi amare

amare videatur. Longè autem aliud esset si diuitiæ vocarentur. aliud nanque sunt diuitiæ, aliud pecunia. [b] Nam dicimus diuites, sapientes, iustos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parua. Magis enim sunt virtutibus diuites: per quas eis etiam in ipsis corporalium rerum necessitatibus satis est quod adest: pauperes verò auaros dicimus semper inhiantes, & egentes. Quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacunque abundantia non egere non possunt. Et Deum ipsum verum rectè dicimus diuitem, non tamen pecunia, sed omnipotentia. Dicuntur itaque & diuites pecuniosi, sed interius egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes, sed interius diuites, si sapientes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti, vbi rex deorum eius rei nomen accepit, [c] quam nemo sapiens concupiuit? Quantò enim facilius si aliquid hac doctrina, quòd ad vitam pertineret æternam, salubriter disceretur, Deus mundi rector non ab eis pecunia, sed [d] sapientia vocaretur, cuius amor purgat à sordibus auaritiæ, hoc est, ab amore pecuniæ?

L. VIVES.

a Quæ ab hominibus nomine pecuniæ.] *Omnia quæ possidentur, nomine pecuniæ sunt comprehensa: vnde peculium dicitur à pecude deducta appellatione, vt aiunt Columella, Festus, & Seruius, quòd hæ veterum essent vnicæ diuitiæ, sicut adhuc sunt multarum gentium. Erant enim ferè pastores, à quibus manasse vocabulum hoc etiam Varro confirmat lib. De Lat. lin. 4. postea ad opes vrbanas se extendit.*

b Nam dicimus diuites.] *Paradoxum Stoicum, ὅτι οἱ σοφοὶ μόνοι πλούσιοι. Quod Cicero ita esse multis magnisq; rationibus suadet. Idem magnis ingeniis philosophorum est disputatum, qui sæpissimè contræ pecuniam perorarunt.*

c Quam nemo sapiens concupiuit.] *Salust. in Cat. Auaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta corpus animúmque virilem effœminat, semper infinita, insatiabilis est, neque copia, neque inopia minuitur.*

d Sapientia vocaretur.] *Vt nos vocamus.*

Quòd dum exponitur quid Saturnus, quidve sit Genius vterque vnus Iupiter esse doceatur. CAP. XIII.

Ed quid de hoc Ioue plura, ad quem fortasse cæteri referendi sunt, vt inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cùm hic ipse sit omnes: siue quando partes

partes eius, vel potestates existimantur: siue cùm vis animæ, quam putant per cuncta diffusam ex partibus molis huius, in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ quasi plurium deorũ nomina accipit? Quid est enim Saturnus? Vnus, inquit, de principibus deus, penes quẽ sationum omnium dominatus est. Nónne expositio versuum illorum Valerij Sorani sic se habet: Iouem esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere? Ipse est igitur penes quem sationum omnium dominatus est. [a] Quid est Genius? Deus est, inquit, qui præpositus est, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quàm mundum cui dictum est:

Iupiter omnipotens progenitor genitrixq;?

Et cùm alio loco [b] genium dicit esse vniuscuiusq; animũ rationalem, & ideo esse singulos singulorũ: talem autem mundi animum Deum esse, ad hoc idem vtiq; reuocat, vt tanquã vniuersalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellant Iouem. [c] nam si omnis genius Deus, & omnis viri animus genius, sequitur vt sit omnis viri animus deus: quòd si & ipsos abhorrere absurditas ipsa compellit, restat vt eum singulariter & excellenter dicant deũ genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Iouem.

L. VIVES.

[a] QVid est Genius.] *Festus Pompeius: Geniũ appellabãt deũ, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Augustus: Genius, inquit, est deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Quæsitum apud eruditos, quis deus esset Genius, inuentumq; non simpliciter id dici. Nam Genius naturæ est deus parens illius, & Genij sunt cælorum multi, quorũ meminit Capella in Nuptiis: & Martis Genius Melicerta, vt ait Parthenius: & corporalium rerum Genij sunt elementa quatuor, ignis, aër, aqua, & terra. Quæ Græci cùm στοιχεῖα vocent, γενεθλίους quoque θεοὺς dicunt. cui non absimile est quod Macrobius adducit de penatibus naturæ, quòd sint medius aer Iupiter, & infimus Iuno, & supremus æther Minerua, quis tribus sub vno tecto Tarquinius Priscus templum vouit. Duodecim cæli signa cũ sole & luna sunt qui Genios aiant, & hi quidem Genij vniuersaliores. Nam suus est cuique loco Genius, quem faciunt ei præsidere. Quin & vnicuique hominum suus fit dictus, vt Censorinus inquit, siue quòd in eius tutela, vt quisque natus est, viuit: siue quòd ut gener-*

generemur, curet: siue quòd vnà gignatur nobiscum: siue etiam, quòd nos genitos suscipiat, ac tueatur. Eundem esse Genium & Larẽ multi prodiderunt veterum, in quis & C. Flaccus in libro quem ad Cæsarem De indigitamentis reliquit. Porrò Lares, quemadmodum est apud Ouidium, gemini fuerunt filij Mercurij & Laræ, siue Larundæ nymphæ. Ideo veterum plerique, inter quos Euclides, geminos singulis hominum addunt Lares, alterum bonum, alterum malum: qualis ille fuit, quem Plutarchus, Florus, & Appianus scribunt oblatum M. Bruto media nocte ad tenuem lucernam de bello cogitanti.

[b] Genium dicit esse vniuscuiusque animum rationalem.] *De hoc copiosius proximo libro.*

[c] Nam si omnis Genius deus.] *Conclusio primæ formæ primi ordinis syllogismorum, vulgo barbara dicunt.*

De Mercurii, & Martis officiis. CAP. XIIII.

MErcurium verò & Martem, quomodo referrent ad aliquas partes mundi, & opera Dei quæ sunt in elementis, non inuenerunt, & ideo eos saltem operibus hominum præposuerunt, sermocinandi & belligerandi ministros. [a] Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoque regi deorum dominatur, si secundum eius arbitrium Iupiter loquitur, aut loquendi ab illo accipit facultatem, quod vtique absurdum est. Si autem illi humani tantum sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mamma, non solum pueros, sed etiam pecora, vnde Ruminus cognominatus est, Iouem descendere voluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ac per hoc idem ipse est Iouis atque Mercurius. [b] Quòd si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut illa quæ de eo interpretantur ostendunt. [c] Nam ideo Mercurius, quasi medius currens dicitur appellatus, quòd sermo currat inter homines medius, [d] ideo ἑρμῆς Græcè, quòd sermo vel interpretatio, quæ vtique ad sermonem pertinet ἑρμηνεία dicitur: [e] ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes & ementes sermo fit medius: [f] ideo alas ei in capite & pedibus ponunt, volentes significare volucrem ferri per aëra sermonem: [g] ideo nuncium dictum, quoniam per ser monem omnia cogitata enunciantur. Si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus deus non est: sed cùm sibi deos faciunt eos, qui dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidẽtur ab eis qui non dij, sed dæmones sunt.

Item

Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi inuenire potuerunt, vbi ageret opera qualiacunque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & oprabile non est. Si ergo pacem perpetuã Fœlicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipsum bellum est Mars, sicut sermio Mercurius, vtinam quàm manifestum est, quòd non sit Deus: tam non sit & bellum, quòd vel falsò vocetur Deus.

L. VIVES.

a QVorum Mercurius si sermonis.] *Mercurios quinque fuisse narrat apud Ciceronem Cotta: primum, Cælo patre & Die matre natum: secundum, Valentis & Pheronidis filium, eũ qui sub terris habetur. idem Tryphonius est. Tertium, Ioue tertio natũ & Maia. Quartum, Nilo patrem, quem Aegyptij nefas habebant nominare. Quintum, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eámque causam Aegypto præfuisse, atque Aegyptiis leges & literas tradidisse: hunc Aegyptij Theut appellant. Hæc Cicero. Eius Theut meminit in Phædro Plato, & Eusebius libro 1. Præparationis Euangelicæ, qui eum ab Aegyptiis tradit vocari Thoyth, ab Alexandrinis Thot, Græcos ἑρμῆν dicere, qui & literas primus deuexit, & de theologia altius arcaniusq; scripserit. Diodorus etiam lib. 1. redegisse hunc Mercurium narrat voces in ordinem, ac plerisque rebus indidisse nomina, sacraq; permulta & cerimonias tradidisse. Devocibus confirmat Horatius ex Alcæo poeta, quibus de causis Aegyptij inuentorem & Deum sermonis illum putauerunt, interpretem quoque & nuntium dixere hominum ac deorum. Cùm quòd sacra velut à diis ad homines pertulerit, tum vel maximè, quòd sermo ab hominibus ad homines & ad deos transcurrat, sine quo nullum cõstat commercium. vnde illa apud Aristidem Rhetorem fabella, nullum commercium, concordiam in genere humano nullam fuisse, prius quàm sermonem Mercurius in eo sparsisset, & inuentio literarum paratissima fuit commento occasio, quod procul dissitos literis alloqueremur, vnde inuentor earum Mercurius vltrò citróque commeare existimatus est, & mandata diligentissimè exequi.*

b Quòd si sermo ipse dicitur.] *Porphyrius in Physiologia: Orationis interpretandi vim Mercurium dixerunt, qui tensus rectúsque fingitur propter orationis vigorem: cæterùm, quòd oratio composita est, aliam solarem volunt, quæ sit Mercurius, aliam lunarem, quæ Hecatæ: aliam vniuersalem, quæ Hermopis. Festus Pomp. vnam ex causis cur Mercurius sit Cyllenius nuncupatus esse dicit, quòd sermo sine manibus omnia cõficiat, quibus partibus corporis egeni χωλοὶ vocantur,*

cantur, tametsi hoc nomen ad omnes mutilatos patet: alij de loco Cyllenium nuncupant.

c Nam ideo Merc. quasi med. currens.] *At Festus ait, à mercibus esse dictũ. Ego enim nomẽ à mercor derivatum puto, vnde sunt mercatus & mercatura, & merx, quîs omnibus præest Mercurius.*

d Ideo ἑρμῆς Græcé.] *ἀπὸ τ ἑρμηνεύειν, id est interpretari. Hoc idem est esse nuncium deorũ, non quòd dicta interpretetur, sed quòd diligentissimè, & optima fide peragat, quæ sunt mandata, quod est manus sermonis, perferre ab animis ad animos sensa, quæ aliter pateri & edoceri nequeunt: cumq; animi pro dijs putarẽtur, ideo interpres diuũm, & nuncius est appellatus. Plato in Cratylo: ὃς τὸ εἰρεῖν ἡμᾶς ἐπαίτιος ἂν κακεῖτο ὑπὸ ὑμῶν εἰρήμης. νυῦ δὲ ἡμεῖς, ὡς εἰόμεθα, καλοκἀγαθίζοντες τὸ ὄνομα, ἑρμῆν καλεῦμεν. καὶ ἄγαν ἴσως ἀπὸ τ εἴρειν ἔοικε κακῶς ἔχειν ὅτι ἄγγελος ἦν: Qui irin, inquit, hoc est loqui cõmentus est, merito vocetur à vobis iremes. Nunc verò nos elegantius rati nomen proferre, Hermam vocamus. Ipsa etiam Iris à dicendo videtur nominata, quoniam nuncia quoq; est. Porrò omnis qui alicui negotio cõficiendo se interponit, dicitur interpres, conciliator quoq; & medius, sicut Seruius inquit 4. Aeneid. vt apud Ciceronẽ, qui interpretes corrumpendi iudicij esse solent. Et Verg. ipse verbis Didonis Iunonẽ alloquentis, quæ conciliatrix fuerat Didonis & Aeneæ:*

Tuq; harum interpres curarum, & conscia Iuno.

e Ideo & mercibus præesse.] *Sine sermone perit commercium mortalium. Diodorus perhibet existimatum à quibusdã Mercurium mensuram, pondus, & mercaturæ quæstum inuenisse. Extat & apud Græcos prouerbium κοινὸς ἑρμῆς.*

f Ideo alas.] *Mercurius alatus fingitur, non modò in pedibus, quæ vocant talaria, & apud Homerum πέδιλα, sed etiam in temporibus: vtrinque enim ei prominẽt pinnulæ pares, vt Apuleius describit in Apologia. Fingitur enim deus ille petasatus, hoc est galero tectus, extãtib. supra galerũ pinnis, quod in Amphy. significauit Plautus verbis ipsius Mercurij: Ego has habeo vsq; in petaso pinnulas. Hãc annotationẽ acceptã refero Beroaldo in Cõment. Augusti Suetonij.*

h Ideo nuncium.] *Hoc idem, vt dixi, interpres ex Diodore Siculo lib. 6. & sic exponit Acron libro. 1. Carm. Horatij.*

De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncupauerunt. CAP. XV.

SIs a fortè istæ stellæ sunt hi dij, quas eorum appellauere nominibus. Nam stellam quandam vocant Mercurium, quandam itidem Martem: sed ibi est

& illa,

& illa, quam vocant Iouem, & tamen eis mũdus est Iouis. Ibi quam vocant Saturnũ, & tamen ei præter eam dant non paruam substantiam, omnium videlicet seminum. Ibi est & illa omnium clarissima, quæ ab eis appellatur Venus: [b] & tamen eandem Venerẽ esse etiã Lunam volunt, quanuis de illo fulgentissimo sydere apud eos [c] tanquã de malo aureo Iuno Venusq; cõrendant. Luciferũ enim quidam Veneris, quidã dicunt esse Iunonis: sed vt solet Venus Iunonẽ vincit. Nã multò plures eam stellam Veneri tribuunt, ita vt vix eorum quisquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autem nõ rideat, cùm regem omnium Iouẽ dicant, cùm stella eius à stella Veneris tanta vincatur claritate? Tãtò enim esse debuit cæteris illa fulgentior, quantò est ipse potentior. Respõdent ideo sic videri, quia illa quæ putatur obscurior, superior est, atq; à terris lõge remotior. Si ergo superiorem locum maior dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Ioue superior? An vanitas fabulæ, quæ regem Iouem facit, non potuit vsq; ad sydera peruenire: & quod non valuit Saturnus in regno suo neque in Capitolio, saltem est permissus obtinere in cælo? Quare autem Ianus non accepit aliquam stellã, si propterea quia mũdus est, & omnes in illo sunt, [d] & Iouis mũdus est, & habet tamen? An iste causam suã cõposuit vt potuit, & pro vna stella quã non habet inter sydera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stella Mercurii & Martẽ partes mũdi putant, vt eos deos habere possint, quia vtique sermo, & bellum non sunt partes mundi sed actus hominũ, cur arieti & tauro & cancro & scorpioni, cæterisq; huiusmodi quæ cælestia signa numerant, & stellis non singulis, sed singula pluribus cõstant, [f] superiúsque ista in summo cælo perhibent collocata, [g] vbi constantior motus inerrabilem meatum syderibus præber, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt: nec deos, non dico inter hos selectos, sed nec inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

L. VIVES.

a NIsi fortè illæ stellæ.] *Plato in Cratylo inquit veteres Græcos non alios pro dijs habuisse coluisseq;, quam quos etiã tum barbarorum cõplures, cælum, solem, lunam, & sydera, quos naturales vocãt deos, vt Sãchoniato Berytius scribit, qui autor est, priscos mortales præcipuè Phœnices, & Aegyptios bene meritis de se hominib⁹, quique aliquid in cõmunem vitæ contulissent vsum, eos honores habuisse, vt templa illis statuæq; erigerentur, nominibus naturaliũ deorum impositis. Hunc enim cælum, illum solem, alium Iouẽ, alium Saturnum nũcuparunt: hæc ille. Et haud dubiè vel quòd essent astrologiæ periti dij ipsi, ea nomina syderũ sibi indebãt, quarũ virtutibus se credebant valere: vel posteri sydera nominibus eorum vocauerunt, qui eas antè attulerũt ad vitam, quarũ effectricia existimarẽt ea esse sydera. Nam Mercurius stella homines vt putãt reddit facundos, ingenio versatili, accõmodátque naturæ illius planetæ cui sese addit: quã causam video placuisse Seruio, cur Mercurius deorum nuntius appellatus sit: nam bonus benignúsque est cũ Ioue & Sole, atrox & maleficus cũ Saturno & Marte. Mars quoque violentus est in cælo, & cruẽtus, bella mortalibúsque terris immittit. idcirco Martem irascentiæ vim Porphyrius interpretatur, quæ quoniã ignea est, atque cruenta, bellis est præfecta. Hinc oritur theologia Stoicorũ, referentiũ deorũ rationes naturásque ad corpora mũdi. vnde nascitur tanta rerũ omniũ obscuritas, vt veritas altiss. tenebris obruta perspici nulla arte queat: sicut ait tum ex eodem Sanchoniathone Eusebius lib. Præp. Euang. 1. tum etiam ex suis ipsius argumentis ac rationibus, vti & Aug. hoc libro disputat.*

b Et tamen eandẽ Venerẽ esse etiã Lunã.] *Macrob. lib. Saturn. 1. & adducit Philochorum in Atthide, Venerẽ esse Lunã, eíque sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, quòd eadem & mas existimaretur, & fœmina. Apuleius lib. 11. Transfor. ad Lunã: Sed tu cælestis Venus, quæ primis rerum exordiis sexuum diuersitatem generato amore sociasti, & æterna sobole humano genere propagato, nunc circunfluo Paphi sacrario coleris.*

c Tanquã de malo aureo Iuno Venúsq;.] *Fabula de aurei mali cõtentione inter tres deas, Iunonem, Venerẽ, & Mineruã notior est, quàm vt sit opus hîc eã explicare. Porrò de Lucifero sic Pl. lib. 2. Infra Lucifer solẽ ambit ingẽs sydus appellatũ Veneris, alterno meatu vagũ, ipsíq; cognominibus æmulũ solis & lunæ: præueniẽs quippe & ante matutinã exoriẽs Luciferi nomẽ accipit, vt sol alter, diẽq; maturãs: cõtrà ab occasu refulgens nũcupatur Vesper, vt prorogãs lucẽ, vicẽq; lunæ reddens. Quã naturã eius Pythagoras Samius primũ deprehẽdit Olympiciter 42. qui fuit vrbis Romæ annus 142. largiore magnitudine extra cunctã alia sydera est, claritatis quidẽ tãtæ, vt vnius huius stellæ radiis vmbræ reddantur. Itaq; & in magno nominũ ambitu est. Alij enim Iunonis, alij Isidis, alij Martis deum appellauere. Hæc ibi.*

d Et quod non valuit Sat.] *Nam è Creta pulsus à filio Ioue, & è Capitolio, quæ prius erat Saturnia, postea collis ille sacer fuit Iouis Capitolino.*

c Et Iouis mundus est.] *Veterē rectum Iouis vsurpat, sic in sexto De repub. Cicero. Prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis.*

f Superiúsq; ista.] *In octauo cælo est signifer duodecim signis constans, animalium nominibus insignitus, dictus idcirco ζῳοφόρος, quorum signorum vnumquodque multis stellis est illustre.*

g Vbi constantior motus.] *Quia vigintiquatuor horis circum terram voluitur, eundem cursum perpetuò seruãs, vnde fiunt nox & dies, ipsaque signa eodē semper sunt ordine, eisdem sita locis, cùm planetæ modo sint inter se aduersi, modò auersi, iã alius præcurrat aliũ, alius sequatur: quæ varietas motuum causam Græcis præbuit vocandi stellas illas planetas, quasi erratiles, cùm nullus eorum erret, sed simul omnes collati errare videantur dissormitate motuum, quæ in octaui cæli stellis non est, nempe sitis omnibus eodem cælo, quod ideo ἀπλανὲς dicitur.*

Planetæ

De Apolline & Diana cæterísque selectis diis quos partes mundi esse voluerunt. CAP. XVI.

a APollinem quanuis [b]diuinatorem [c]& medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt: Dianámque germanam eius similiter lunam [d] & viarum præsidem. [e]Vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat, [f] & ideo ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sydera de cœlo radios terras vsque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam fœmininis: vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id est, ad Iouem, qui propterea dictus est progenitor genitrixque, quòd omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quandoquidem etiam matrem magnam eandem Cererem volunt, quam nihil aliud dicunt esse quàm terram, eámque perhibẽt & Iunonem. Et ideo ei secundas causas tribuunt rerum, cùm tamen Ioui sit dictum progenitor genitrixque deũm: quia secũdum eos totus mundus ipse est Iouis. Mineruam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec inuenerunt vel stellam vbi eam ponerent, eandem vel summum æthera, [g]vel etiam lunam esse dixerunt. Vestam quoque ipsam propterea dearum maximam putauerunt, quòd ipsa sit terra, [h] quanuis ignem mundi leuiorem, qui pertinet ad vsus hominum facilem, non violentiorem,

tiorem, qualis Vulcani est, ei deputandum esse crediderunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum volunt, in quibusdam vniuersum, in quibusdam partes eius: in vniuersum, sicut Iouem: partes eius, vt genium, vt matrem magnam, vt solem, & lunam, vel potius Apollinem & Dianam: & aliquando vnum deum res plures: aliquando vnam rem deos plures faciunt. Nam vnus deus res plures sunt: sicut ipse Iupiter: & mundus enim totus Iupiter, & solum [i] cælum Iupiter, & sola stella Iupiter habetur & dicitur. Itémque Iuno secundarum causarum domina, & Iuno aër, & Iuno terra, [k] etsi Venerem vinceret Iuno stella. Similiter Minerua summus æther, & Minerua eadem luna, quam esse in ætheris infimo limite existimãt. Vnam verò rem deos plures faciunt. Et Ianus est mundus, & Iupiter. Sic & Iuno est terra, & mater magna, & Ceres.

L. VIVES.

a APollinem.] *Apollines Cicero 3. De nat. deorum quatuor ponit: Dianas tres. Tertium Apollinem, & secũdam Dianam Apollos dicit fuisse Iouis Saturnij & Latonæ.*

b Diuinatorem.] *Hoc vulgatissimum est tot autoribus, tum Græcis tum Latinis, ea de re scribentibus. Plato in Cratylo, Thessalos ait non ἀπόλλωνα dixisse, sed ἀπλᾶν, propter diuinationem, in quo est, τὸ ἁπλῶς τε καὶ ἁπλᾶν. ταὐτὸν δὲ ἐστι: id est, propter verum & simplicitatem, quæ idem sunt. Nicander in Aetolicis scribit Apollinem diuinam peritiam edoctum à Glauco, qui postea factus deus marinus, & Melicerta nominatus est.*

c Et medicum.] *Macrob. 1. Saturnal. virgines Vestales sic indigetant, Apollo medice, Apollo Paean. Eundem esse Aesculapium probat, hoc est, vim salubrem de substantia solis animis, & corporibus animantium subuenientem. Hæc & alia de Apolline plurima ibi.*

d Et viis præsidere.] *Festus lib. 9. Iuuenalia fingebantur Dianæ simolachra, quia ea ætas fortis est, ad tolerandam viam. Diana enim viarum putatur dea: præsidet enim saltibus & montibus, viasq; illustrat, per quas frequens ingreditur, feras persequens, vt mox dicam.*

e Vnde & virginem volunt.] *Sic vulgò. & narrant ædem Dianæ fuisse Romæ, in quam viros ingredi nefas, quòd quidã ibi cùm mulieri, quæ deam salutatum venisset, vim attulisset, à canibus sit continuò discerptus. Plato Dianam ἄρτεμιν vocatam docet, διὰ τὸ ἀρτεμὲς, καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ὁσιότητα: id est, propter integritatem & modestiam, quam optione virginitatis habet: aut ὡς τὸν*

ἔστον μισπάσασε τὸν ἀέρος ἐν γλωχχὶ, quòd viri & fœminæ coitum ederit: tametsi fabulantur concubuisse cum Endymione, quod & de Pane Mercurij filio narrant, qui Lunæ concubitus meruit pretio pecora albi. Verg. 3. Georg.

Munere ficniueo lanæ, si credere dignum est,
Pan deus Archadiæ, captam te Luna fefellit,
In nemora alta vocans, nec tu aspernata vocantem es.

f Et ideo ambos sagittas habere.] *Arcum tenet in manu Apollo, & sagittas, quibus draconem Python confecit: inde apud Homerum frequenter ἀπόλλων ἑκηβόλος, id est, procul iaculans dicitur: etiam ἑκατηβόλος. q. supernè iaculans, & ideò Virgilius Dianam virginitatem perpetuam animo destinatam, syluas & montes pererrat venans, eo cultu, quo Venus Aeneæ conspecta est apud Verg. cothurnata, & pharetrata, præcincta, & in cursum expedita: has sagittas nihil aliud, quàm eorum radios putandum esse omnes docent, quibus sunt illa syodera armata: sicut de Sole Lactantius inquit:*

Armatus radiis elementa liquentia lustrans.

g Vel etiam Lunam esse dixerunt.] *Porphyrius in Naturali deorum interpretamentis, quod in sole, inquit, est Apollo, id in Luna est Minerua, per quam prudentia significatur.*

h Quanuis ignem mundi leuiorem.] *Nempe ad focos, & usus hominum: tum etiam ad generationem pertinentem, vt dixi alibi, quanquam in his, vt rebus commentitijs, mira est sententiarum varietas. Phurnutus enim ait, Vulcanum esse ignem hunc crassiorem, quo passim vtimur. Ille enim subtilior Iupiter est: & idem Prudentium. Ipse ignis, nostrũ qui seruit ad vsum, Vulcanus perhibetur, & in virtute superna fingitur, ac delubra deus & nomine acore assimulatus habet: nec non regnare caminis fertur, & Aeoliæ summus faber esse, vel Aetnæ.*

i Solum cælum Iupiter.] *Vnde illud Ennij: Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.*

k Et si Veneré vinceret.] *In contentione de nomine luciferi stellæ.*

Quòd etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronunciauerit ambiguas. CAP. XVII.

ET sicut hæc, quæ exempli gratia commemoraui, ita cætera non explicant, sed potius implicant: sicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc, hinc atque illinc, insiliunt & resiliunt: vt ipse Varro de omnibus dubitare, quàm aliquid affirmare maluerit: nam & trium extremorum, primum cùm de diis certis absoluisset libru-

rum, in altero [a] de diis incertis dicere ingressus, ait: Cùm in hoc libello dubias de diis opiniones posuero, reprehendi non debeo. Qui enim putabit iudicari oportere, & posse, cùm audierit, faciet ipse. Ego citius perduci possum, vt in primo libro quæ dixi, in dubitationem reuocem, quàm in hoc quæ perscribam, omnia ad aliquam dirigam summam. Ita non solum istum de diis incertis, sed etiam illũ de certis fecit incertum. In tertio porrò isto de diis selectis, posteaquam præloquutus est, quod ex naturali theologia præloquẽdum putauit, ingressurus huius ciuilis theologiæ vanitates & insanias mẽdaces, vbi eum non solũ nõ ducebat rerũ veritas, sed etiam maiorum premebat autoritas. De diis, inquit, po. Rom. publicis, quibus ædes dedicauerũt, eósque pluribus signis ornatos, notauerunt, in hoc libro scribam, sed vt [b] Xenophanes Colophonius scribit, quid putem, non quid contendam ponam. Hominis enim est hæc opinari, Dei scire. Rerũ igitur non comprehensarum, nec firmissimè creditarũ, sed opinatarũ, & dubitatarum, sermonem trepidus pollicetur, dicturus ea, quę ab hominibus instituta sunt. Neq; enim sicut sciebat esse mundum, esse cælũ, & terram, cælum syderibus fulgidũ, terrã seminibus fertilẽ: atq; huiusmodi cætera, sicut hanc totam molem atque naturam vi quadam inuisibili ac præpotẽti regi, atque administrari certa animi stabilitate credebat: ita poterat affirmare de Iano, quòd mundus ipse esset: aut de Saturno inuenire quomodo & Iouis pater esset, & Ioui regnanti subditus factus esset, & cætera talia.

L. VIVES.

[a] DE diis incertis.] *Dixi alio loco de diis incertis, quorũ incerta erat diuinitas: dicam pauca de diis ignotis, ne quis eosdem esse putet ignotos deos, & incertos. Erãt in agro Attico multæ diis ignotis sacræ aræ, vt Lucas attingit in Actis Apostol. cap. 17. & apud Pausaniam in Attica θεῶν ἀγνώστων βωμοὶ: quæ aræ inuento Epimenidis Cretensis sunt erectæ: nam cùm regio pestilentia laboraret, consultaq; Pythia respondisset, expiari oportere vrbem & agros, nec cui deo sacrum fieri oporteret dixisset, Epimenides, qui tum Athenis erat, iussit dimitti hostias per agros, sequique eas sacrificos, & in quo loco quæque constitisset, ibi mactari eam, immolarique deo ignoto propicio. Itaq; ex eo tempore etiam ad ætatem Laertij Diogenis, frequentes visebantur per pagos Atticæ terræ sacræ aræ sine nomine. Hæc libenter enarraui, propter locum sacrarum literarum.*

b Xenophanes Colophonius.] *Orthomenis filius, vt ait Apollodorus ex Colophone Ioniæ ciuitate, vbi & natus est Mimernus poeta elegorum scriptor. Sotion scribit putasse omnia esse incomprehensibilia, quod Laertius improbat. Euseb. Sotionem secutus, sensus omnes falsos esse, scribit Xenophanem sensisse, rationémque simul cum sensibus infirmasse: scripsit de diis contra Homerum atque Hesiodum. Fuit & alter Xenophanes. sed Lesbius & poeta.*

Quæ credibilior causa sit, qua error paganitatis inoleuerit.

CAP. XVIII.

DE quibus credibilior redditur ratio, cùm perhibétur homines fuisse, & [a] vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos esse voluerunt, ex eorum ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta: atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum auidas irrependo, longe latéque vulgarunt, ornantibus ea mendaciis poetarum, & ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Facilius enim fieri potuit vt iuuenis impius vel ab impio patre interfici metuens, & auidus regni patrem pelleret regno, quàm id quod iste interpretatur: ideo Saturnum patrem à Ioue filio superatum, quòd ante est causa, quę pertinet ad Iouem, quàm semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, nunquā Saturnus prior fuisset, nec pater Iouis esset. Semper enim semen causa præcedit, nec vnquam generatur ex semine. Sed cùm conantur vanissimas fabulas siue hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutissimi tantas patiuntur angustias, vt eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

L. VIVES.

a ET vnicuique eorum ab iis actibus.] *In antiquis libris sic scribitur: Et vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos esse voluerunt, ex eius ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta, atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes, & cætera.*

De interpretationibus, quibus colendi Saturni causam ratiocinantur.

CAP. XIX.

SAturnum, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo essent solitum deuorare, quòd eò semina vnde nascerentur redirent: & quòd illi pro Ioue gleba obiecta est deuoranda: significat, inquit, manibus humanis obrui cœptas serendo fruges, antequàm vtilitas arandi esset inuenta. Saturnus

Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina. Ipsa enim quodammodo deuorat quæ genuerit, cùm ex ea nata semina, in eam rursus recipienda redierint. Et quod pro Ioue acceptisse dicitur glebam, quid hoc ad id valet, quod manibus hominum semen gleba coopertum est? Nunquid ideo non est, vt cætera, deuoratum, quod gleba coopertū est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glebam opposuit, semen abstulerit: sicut Saturno perhibēt oblata gleba ablatum Iouem, ac non potius gleba semen operiendo fecerit illud diligētius deuorari? Deinde isto modo semen est Iupiter, non seminis causa, quod paulò antè dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cùm res stultas interpretantur, non inueniunt quid sapienter dicant? Falcem habet, inquit, propter agriculturā. [a] Certè illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora eius tempora perhibentur: sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia primi homines ex his viuebant seminibus quæ terra sponte gignebat. [b] An falcem sceptro perdito accepit, vt qui primis temporibus rex fuerat otiosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde [c] ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut à Pœnis, & à quibusdam etiam maiores, [d] sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanum. De hac crudelissima vanitate quid opus est plura dicere? Hoc potius aduertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad verum Deum, viuam, incorpoream, incommutabilémque naturam: à quo vita in æternum beata poscenda est: sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus, atque mortalibus. [e] Quod Cælum, inquit, patrē Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cælum semen esse diuinum: hoc propterea quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Iouis est filius. Cælum enim esse Iouem immutabiliter, & diligenter affirmant. Ita ista quæ à veritate non veniunt, plerunque, & nullo impellente, seipsa subuertunt. [f] Κρόνον appellatum dicit, quod Græco vocabulo significat temporis spatium: sine quo semen, inquit, non potest esse fœcundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referuntur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret. Quid ad hæc dij alij requirūtur, maximè Liber & Libera, quæ est Ceres? De qui-

bus rursus quod ad semen attinet, tãta dicit, quasi de Saturno nihil dixerit.

L. VIVES.

a CErtè illo regnante, nondum erat agricultura.] *Quis inuenerit artem colendi agri, non cõuenit. Alij Cereri hoc tribuunt, vt vulgaris opinio: alij Triptolemo, seu certè hoc eum primũ fecisse, vt Iustinus, & Ouidius: Alij Dionysio, vt Tibullus: quem Osirim nominant, vt Diodorus. Atque hæc omnia post Saturnum. Ideo Vergilius inquit:*

Ante Iouem nulli subigebant arua coloni.

Sunt qui Saturnum ipsum agriculturam docuisse Ianum, & Italos putent: sed postquam fugit è Creta adactus necessitate aliquid excogitandi. Ita semper posterior erit inuẽtio agriculturæ Saturni regnante. Poetæ in ætate aurea, quæ sub Saturno fuit, nullam ponũt culturam agri: sed vt inquit Verg.

Ipsa tellus
Omnia liberius nullo poscente ferebat. *Et Ouid.*
Fruges tellus inarata ferebat.

Quæ sunt de Hesiodo sumpta: χαρπὸν δ' ἄφαρ ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη πολλὸν τε καὶ ἄφθονον.

b An falcem sceptro perdito.] *Silius Italicus lib. 14. falcem Saturni Zancli ciuitate Siciliæ repertã esse dicit: ideo sic eam vrbem appellatã. nam ζάγκλη Sicula lingua, est falx. sicut Thucydides testatur.*

c Ideo dicit à quibusdam pueros.] *Orosius lib. 4. cap. 6. & Trogus, Lactantius lib. 1. Posciennius Festus in libris Historiarum, per satyrã refert, Carthaginẽses Saturno humanam hostiam solitos immolare. hoc Herculi à Pœnis sacrificium fieri scribit Plinius lib. 36. sed alij Saturno referũt: vt Plato in Minoe, & Dionysius Halicarnasseus Itidem Theodoritus Cyrenẽsis in Sacrificijs, & Eusebius, & Tertullianus, qui addit principatu Tyberij prohibitos illos id facere, crucifixis etiã sacerdotibus: nihilominus tamẽ perseuerasse in eo sacrificio, etiã sua ætate: sed occultè. Causam huius immanitatis sunt qui referant ad odium Iunonis. Sed Eusebius in Euang. præpar. ex Sanchoniathone theologiam Phœnicum recensens scribit: Saturnum regionis Palæstinæ regem, cùm hominẽ exuit, astrum illud, quod de eius nomine vocatur, induisse: paulò post Anobreth nympham, quæ vnicum habebat ex Saturno filium, ac idcirco Leud appellatum, nam id est illi genti vnicus filius, coactã eum immolare. quod periculoso bello patria premeretur, esset q; moris peruetusti, filium principi charissimum, per eiusmodi discrimina dæmoni vlciscenti sacrificare, ad eius iram*

iram placandam. Carthaginenses autem, cùm à Phœnicibus sint oriundi, hominem mactabant Saturno, cuius aliquãdo filius sic immolatus esset: vel ipsi hoc statuentes in Africa, vel institutum iam ex vetere patria secum trãsferentes in nouam. Quemadmodum verò sacrificarentur hi pueri Saturno, Diodorus tradit in libro Bibliotheces 20. Erat, inquit, apud eos ahenea statua Saturni, magnitudine enormi, cuius manus in terram dependebant sic contortæ & inuolutæ, vt qui pueri admouebantur, in foueam inciderent, ignis plenam. Sic ille. Quo tempore hæc ædebamus, insula est à nostris nautis inuenta, quam de principis nomine Carolinam vocarunt. In ea frequentes visuntur statuæ deorum, quos gentes illæ colũt ahenea, intrinsecus cauæ, manibus iunctis, passisque, in quibus infantes & pueros, quos diis illis immolant, statuunt, ibiq; vrũtur crudeliter igne in cauis simulachri accenso, & ære calorem immodicum concipiente.

d Sicut à Gallis.] *Plinius lib. xxx & Solinus, & Mela, & Cæsar, & Lucanus, & Lactantius non Saturno, sed Eso & Theutanti immolare eos humanam victimam scribunt: Tertullianus Mercurio: sed hic est, Theutantes. Plinius iussos eos refert à Tyberio tam immani superstitione abstinere. Suetonius hoc tribuit Claudio, cœptumq; interdicti tali genere sacrificij ab Augusto, sed ciuibus tantũ. S.C. factum est anno V.C. 657. P. Licinio Crasso, Gn. Cornelio Lẽtulo Coss. ne in toto imperio Romano hostia humana immolaretur. quod genus sacrificij, toto pene orbe Hadriani principatu cessauit: tametsi Latialis Iupiter etiã Tertulliani, sed & Eusebij, & Lactãtij tẽpore sanguine humano coleretur. Tum & ante Herculem homo Saturno immolabatur in Latio, quod sacrum Faunus instituit auo suo Saturno, ex oracuło, cuius erat versus, sicut ex Varrone Lactantius & Macrobius tradũt:*

κὴ κεφαλὰς ἀΐδῃ, κὴ πῶ πατρὶ πέμπετε φῶτα, *hoc est, Diti ferte caput, patri quoque lumina ferte. Erat autem pater Plutonis Saturnus, apud Lactantium legitur,* κὴ κεφαλὰς χρονίδῃ. φῶς verò *ambiguum est: φῶς lux est, φῶς est vir, vt apud Homerum:*

Αὐτίκα δὲ μνηστῆρας ὑπέχθετο ἰσόθεος φώς. *& sæpe alibi.*

Plutarchus in libello cui titulus λόγοι βιώσιμοι, *rationẽ reddit, cur φως sit & lux & vir. Verùm Hercules cùm in Italiam venisset, videretq; ex Græcis, qui ea in loca demigrarant passim ad immolandum ab indigenis Aboriginibus corripi, rogassetq; tam immanis ritus causam, prolatum esse oraculi carmen, quod ipse interpretatus est, docuitq; non viros Saturno, sed lumina debere esse sacra: ita institutũ est, vt deinceps singulis annis Idibus Maijs ex ponte Miluio per sacerdotes & virgines Vestales humana simulachra. xxx. è scirpeis virgultis cõstra-*

cta in Tyberim deiicerentur, qui Argæi dicerentur, in memoriã vetusti moris. nam veteres illi Latini Græcos omnes Argiuos nuncupabant: luce verò Saturnus placaretur: autores Græci, Dionysius & Plutarchus. Latini, Varro, Festus, Gellius, Macrobius, Propertius, Lactantius, Ouidius. Tametsi hic aliter narrat fabulam 5. Fast. Manethus historicus refert solitos Aegyptios in Solis ciuitate tres homines Iunoni mactare: Amasim verò regem pro hominibus cereos sacrãdos instituisse.

e Quod Cælum, inquit, patrem.] Eusebius De theologia Phœnicum loquẽs, sic ait: Post trigintaduos annos regni Cæli Saturnus eius filius insidiis prope fontes ac fluuios locatis, patrẽ captũ execuit. vnde sacer sanguis in fontes ac fluuios stillauit: qui locus etiã his tẽporibus visitur. Cælum Diodorus lib. 4. scribit peritissimum fuisse cursuum astrorum temporumq;, & annum digessisse, vnde illi Cælo nomen, rudesq; homines artes docuisse, & humanitatem, regnasse circa Septentrionem & Occidentem in Africa, genuisseq; ex variis vxoribus liberos quinque & quadraginta.

f Κρόνον appellatũ dicit.] Quasi χρόνον, id est, tẽpus. Aliam Cæli, & Saturni, & Iouis interpretationem adducit Balbus Stoicus apud Cicer. 2. De nat. deorum. Saturnus verò non Chronos est, sed Cronos, hoc est κρόνος, tempus est χρόνος. Romani veritatis patrem Saturnum existimabant, vt scribit Plutarchus, quòd tempus omnia reuelet.

De sacris Cereris Eleusinæ. CAP. XX.

a IN Cereris autem sacris prædicantur illa Eleusina, quæ apud Atheniẽses nobilissima fuerũt. De quibꝰ nihil iste interpretatur, nisi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, & ad Proserpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fœcunditatem seminum. Quæ cùm defuisset quodam tempore, eadémque sterilitate terra mœreret, exortã esse opinionẽ, quòd filiã Cereris, id est, ipsam fœcũditatẽ, quæ à proserpẽdo Proserpina dicta esset, Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat. Quæ res cùm fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fœcũditas rediit, Proserpina reddita, exortã esse lætitiã, & ex hoc ei solennia instituta. Dicit deinde multa in mysteriis eius tradi, quæ nisi ad frugũ inuẽtionem nõ pertineãt.

L. VIVES.

a IN Cereris autem sacris.] De Cereris sacris non fuerit vel iucundum, vel inutile, si paulò plura dixero, quàm soleãt vulgò qui de ea re tractãt. Ceres ex Ioue Proserpinam genuit, quam Pluto rapuit

rapuit è Sicilia, materq; eam quærẽs magnam orbis partem peragranit, cumq; in Eleusin vnũ ex xij. oppidis Atticæ terræ venisset, hospitio à Celeo, qui tum ibi erat princeps, est excepta, aluitq; dea Triptolemum recens ex Hyona Celeo natũ, seu vt Straboni placet, Ictinus. Triptolemus

Quisquis ille fuerit tam Cereris amans, sacra instituit magnis ceremoniis peragenda, quæ dicta sunt Eleusina, & deæ Eleusinæ Ceres, ac Proserpina. Sunt qui ex Aegypto per Erichtheum adducta putent. Nõ fit mihi admodũ alsimile veri. Nam illinc maxima pars vanitatis in reliquum se orbem sparsit. Ad ista sacra non patebat aditus nisi initiatis, præcoq;; abesse profanos iubebat: atque hinc sumpsisse Verg. versiculũ illum, Procul ò procul este profani, autor est Seruius. & Alcibiadi tãtum negotium facessitum, quòd profanus interfuisse sacris Cereris diceretur. Primus qui hæc sacra euulgauit, fuit Numenius philosophus, quem ferũt paulò pòst vidisse per quietẽ deas Eleusinas habitu meretricio, quæ se adyto pudicitiæ suæ per illũ extractas quærerẽtur, vulgoq; prostitutas. quod profectò indicium est meretriciæ illis contineri. Nam si honesta & sancta, nunquam eas puduisset euulgari. Obliquè hæc perstringit Socrates, vt alia permulta apud Platonem, cùm iubet turpia fœdáque à diis commissa sacris secretissimis occultari, & qui minatur se Isidis, quæ eadem est Ceres, sacra recondita æditurum. Quo dicto cogit Isidem ipsam, quæ is iubeat facere, satis declarat nefaria illa esse & pudenda, Gregorius Nazianzenus in Epiphaniis, ἐδὲ κόρη τις ἡμῖν ἀφαπάζηται, καὶ δημήτηρ πλανᾶται, καὶ κλαίει τινας ἐπισάγει, καὶ περὶ ὀλέμους, καὶ δράκοντας, καὶ τὰ ῥᾴδια ποιεῖ τὰ δὲ πάσχα. ἀσχημονεῖ δὲ ἡμέρα δοιῶν πλὴ νυκτὸς τελεσθῆναι, καὶ ποιεῖν πλὴ ἀσχημοσύνης μυστηρίων. εἰ δὲν ἐλθοῦσιν ταῦτα, καὶ οἱ πάλαι σωφρονοῦντες, καὶ σωφρόνως ὄντων ἀξίαν ἐπόησαν. hoc est: Neq; nobis virgo aliqua rapitur, nec Ceres errat, nec Celeos adducit, & Triptolemos, & Dracones, partimq; agit, & partim patitur: nã pudet me diem afferre sacrificiis nocturnis, & ex mysterio turpitudinẽ efficere. Scit Eleusis hæc, & spectatores rerũ, quæ tacẽtur, & certè silẽtio dignæ sunt. Et Theocritus ἐν ἀμαρυλλίδι. ζαλῶ δὲ φίλα γώαι Ἰασίωνα, ὃς τόσσον ἐκύρησεν ὅσον ἐ πυσσῖδι βίβαλεν: Beatum arbitrantur Iasiona, qui tantum assecutus sit, quantũ prophani nõ facilè crediderint: in quo occultè perstringit concubitũ Cereris & Iasionis. Quid illis sacris cõtineretur sic Eusebius docet ex Clemẽte: Quidam, inquit aiũt, Melampodem Amythaonis filium ab Aegypto in Græciam luctum Cereris solẽniter celebratum reportasse. Ceres peperit, educatur puella, Perephattem nõnulli appellant, cui Iupiter, qui genuit, draco factus cõiungitur: inde in Sauatiorum mysteriis draco in spiram inuolutus in sacrificiis ad

factor

factorum memoriam, imò verò in testimonium tãtæ turpitudinis, vt ego dixerim, adhibetur. Peperit & Perephatte tauriformẽ filiũ, vnde poetæ quidam taurum laudant Draconu patrem, & Draconem rursus tauri patrem, & in montem arcana hæc facta ducentes pastoralem stimulum celebrabant: pastoralem, vt puto stimulum, ferulam, quod genus ligni bacchantes ferunt. Nequeo latius huius Perephattæ sacra enarrare, quasillum, rapinã, Idoneæ terræ hiatũ, sues Euboleis quas eodem hiatu simul & duas deas absorptas aiunt fuisse: vnde & Megareum in Thesmophorijs suis immittũt, quæ sacra varijs modis mulieres, quoniam hæc fabula variè narratur, per ciuitates Græciæ celebrant, Thesmophoria, Scirophoria, Inephabiliphoria vocantes, & multis modis Perephattæ rapinam complorantes. Tantum Clemens, interprete Georgio Trapezuntio: nam codicem Græcum nõ habebam, Ferebantur & cistæ opertæ à sacerdotibus puellis, altera florum, quæ ver significatur: altera spicarum, qua æstas. Virgines istas vocabant κανηφόρους, id est canistriferas: quarum Cicero meminit in Verrem de signis: tametsi Porphyrio super illo versu Horatij: Velut qui Iunonis sacra ferret, Canephoros Iunonis dicit esse Athenis. Orgia quoq; hæc sacra nominabantur, sicut idem Clemens ait, ab ira quam aduersus Iouem concepit Ceres. Catullus:

Canephori.

Orgia.

Pars obscura cauis celebrabant Orgia cistis:
Orgia, quæ frustra cupiunt audire prophani.

Strabo lib. 10. & Ser. 4. Aeneid. omnia ferè sacra Orgia esse à Græcis dicta perhibent. Imagines in illis sacris deorum hæ fuerunt, Creatoris, quam gestabat antistes hierophantes: Solis, quam facifer: Lunæ, quam minister ad aram: Mercurij, quam præco sacrorũ: & quemadmodum in sacris Dionysij circunferebatur Priapus, ita in istis natura muliebris, vt Theodoritus testatur: qui etiam affirmat Iouem cum Cerere matre, & cum Proserpina filia concubuisse. Et hæc erant sacra, ad quæ non patebat aditus, præterquã initiatis, & in quæ nemini licebat penetrare, qui sibi sceleris perpetrati conscius esset, id præcone conclamãte. Quibus nec ausus est interesse Nero, quòd impius esset: & initiari voluit Antoninus prĩceps, vt probaret se innocentẽ. Tametsi nescio, an magnis sacris ille sit initiatus: nam lex erat apud Athenienses vetus, ne hospes vllus ad ea sacra admitteretur: vt commentator Aristophanis meminit. Cumq; Hercules vellet illis initiari, & lege vetaretur, quòd tamẽ erat & amicus, & Iouis filius, parua sacra Eleusina sunt instituta, quibus hospites reciperẽtur: magnaq; Cereris fuerũt, parua verò Proserpinæ, quæ ille ὥσπερ προκάθαρσιν καὶ προαγνίσιν ait esse τῶν μεγάλων, id est, purgationem & velut sanctificationem

rationem ad magna. Et tunicam quidem quã initiationis die induerant nouã, & per quã mundam, nunquam exuebant, quo ad tandem lacera gestari amplius nequiret. Sunt qui existiment ad fascias filiorum infantũ seruari consuesse. Et hæc quidem in Græcia. Romæ verò solebat magnũ Cereris anniuersariũ quotannis celebrari, quod à lugentibus fieri nefas erat, vt scribit Liu. & nuptiæ Cereris siue Orci, quibus viuũ inferri piaculum, sed thus, & tedas, de quibus Plaut. loquitur in Aululatia: Cereri nuptias facturi estis, quia nihil temeti allatũ video. Macrob. de vtroq; sacro in Sat. & Seruius. 1. Geor. illo loco:

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho.

Celebrabantur quoq; ludi in honorẽ Cereris, quæ Cerealia sunt dicta: de quibus extat caput in Miscell. Politiani hominis excultissimi. Et ne quis authoritate viri fallatur, dicã quid de ea resentiam. Primum, non sunt iidem Circenses illi veteres, iam inde à Romulo instituti, & hi Cereales multo recentiores: nam illi Neptuno equestri fuerant sem per sacri: deinde Cereales ludos longe ante Memmium factos fuisse testis est Liuius, nempe xvj. anno secundi belli Punici ex S.C. à dictatore Gn. Seruilio Gemino, & magistro equitum, Aelio Pæto. Nec Tacitus & Ouidius aliud indicant, quàm in Circo celebrari solitos ludos Cereris: & Cereales ædiles rei frumentariæ curandæ creati erant, non ludorum ergo, tametsi ludos facerent Cereri. Tum & illud in capite miror putasse Politianum C. Memmium, quem Cæsar fecisset ædilem, esse, cui Lucretius dicasset opus suũ: vel etiam si dijs placet filium, cùm obierit Lucretius Pompeio & Crasso secundùm cõsulibus, opusq; confecerit scriptum C. Memmio propè adolescẽte adhuc. Profectò verum est illud, erratum vnum parentem esse multorum. Quæ nolim quisquam putet esse à me dicta, vt aliquid detraham memoriæ clarissimi viri: neq; enim minoris est habendus Politianus, quòd aliquot locis sit falsus, nempe homo & ipse. Ita quæ dixi, non suggillandi gratia, sed vt prosim, sunt dicta. Quòd si quis existimarit me carpendi studio esse ductum, quod non est ita, is quoque velim, vt ne ignoret, non esse piaculum, non modò Politianum, sed ne quenquam ex sacratissimis vetustate reprehendere: verùm de Cerealibus satis superque.

Cerealia

Cerealia

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur.

CAP. XXI.

AMa verò Liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solùm liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum vinum tenet: verum etiam seminibus animaliũ præfecerunt, ad quantam turpitudinem

peruen

peruenerint, piget quidem dicere, propter sermonis longitudinem: sed propter superbam istorum hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa sunt, cogor: in Italiæ cõpitis quædam dicit sacra Liberi celebrata, cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur: non saltem aliquantum verecundiore secreto, sed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrũ per Liberi dies festos cum honore magno [b] ploſtellis impositũ, prius per rura in cõpitis, & vsq; in vrbem postea vectabatur. [c] In oppido autẽ Lauinio vnus Libero totus mensis tribuebatur, cuius diebus omnes verbis flagitiosissimis vtebantur, donec illud membrum per forum transuectũ esset, atque in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matrem familiãs honestissimam, palàm coronam necesse erat imponere. Sed videlicet Liber deus placãdus fuerat pro euentibus seminum: sic ab agris fascinatio repellenda, vt matrona hoc facere cogeretur in publico, quod nec meretrix si matronæ spectarent, permitti debuit in theatro. Propter hoc Saturnus solus creditus est nõ sufficere posse seminibus, vt occasiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab vno vero Deo meritò immunditiæ destituta, ac per multos falsos auiditate maioris immũditiæ prostituta, ista sacrilegia sacra nominaret, seséque spurcorum dæmonum turbis conuiolandam polluendámque præberet.

L. VIVES.

Bacchi sacra

a IAm verò Liberi sacra.] *A Thebanis tertio quoq; anno sacra Baccho celebrabantur in Cytherone mõte nocturna, quæ de tempore Nyctilena sunt nominata, vt inquit Seruius, & ab annu Trieterica, seu triennalia. In eis erant phalli, sicut Herodotus, & Plutarchus libello De cupiditate opũ perhibẽt, hoc est, mentulæ prægrandes. Ægyptij statuas pusillas confingebant immani virilis mẽbri mole: aliæ multæ gẽtes solam mentulã ducebant circũ agros ad fertilitatem frugũ. Theodoritus lib. 3. refert phallogogia dictas feriας, quibus phalli circunferebãtur. Porro Priapũ Bacchi sacris addi multa sunt in causa. Primum quòd Priapus comes fuit expeditionum Bacchi: deinde quòd sine beneficio Bacchi fi igeat, ideo filius putatur Liberi & Veneris. Iam & Bacchus seminibus præesse creditur, quorum mẽbrum instrumẽtumq; inter omnia primum est Priapus, & hac de causa hortu præficiebatur, eiusq; sacra per pagos villasq; à rusticis magna latitia risuque celebrata sunt. Postremo Diodorus Osiridem, quem eundem Bacchum*

Phallus

Bacchum fuisse ferunt, disceptum à Typhone fratre narrat, datumq; vnicuique eorum, qui cum Typhone cõiurarant, partẽ aliquam, quo & fideliores inter se forẽt, & Osiridis mors melius celaretur: virile mẽbrum, cùm nemo vellet recipere, in Nilum est abiectum. Postea Isis mariti necem vlta, membra omnia ex coniuratis recuperauit, acvbi deesse mentulam intellexit, imaginem eius sacrauit, & ad suam consolationem maiore habuit honore, quàm reliquas partes, ceremoniasq; & sacra illi instituit, phallúmque dixit, cui primum initiabantur futuri sacerdotes. Gregorius Nazianzenus phallos & ithyphallos ponit Ithyphallos dicens: ἀδὲ φαλλοὶ τινες καὶ ἰθύφαλλοι ὀσχεῶν καὶ τοῖς σχήμασι καὶ τοῖς ἀγάλμασι. Sed inter phallum & ithyphallum discrimen nullum esse arbitror aliud, quàm quòd ithyphallus à rectitudine & arrectione videtur dictus, ex Græca voce.

b Ploſtellis.] *A ploſtris ploſtella diminutiué. Horatius lib. 2. Ser. Plomonum: Ploſtello adiungere mures. Valerius Probus plaustra dicit ab stella imperitus dici, ploſtra esse dicendum. tametsi vsus plaustra obtinuit. Suetonius narrat admonitum Vespasianum à Floro vt diceret plaustra, non ploſtra, imperatoremq; postridie Flaurum illum salutasse, non Florum.*

c In oppido autem Lauinio.] *Quod est in Latio, quod Aeneas Lauinium conditum à se nomine vxoris appellauit. Huius colonia fuit Alba vium longa. Dixi de hoc alibi.*

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia. CAP. XXII.

QUam vtique habebat Salaciam Neptunus vxorem, quam inferiorem aquam maris esse dixerũt, vt quid illi adiuncta est & Venilia, nisi vt sine vlla causa necessariorum sacrorum sola libidine animæ prostitutæ multiplicaretur inuitatio dæmoniorum? Sed, proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehensione reddita ratione compescat. Venilia, inquit, vnda est quæ ad litus venit: Salacia quæ in salum redit. Cur ergo deę fiunt duæ, cùm sit vna vnda, quæ venit & redit? [a] Nẽpe ipsa est exæstuãs in multa numina libido vesana. Quanuis enim aqua non geminetur quæ it & redit, huius tamen occasione vanitatis, duobus dæmoniis inuitatis, amplius anima commaculatur, [b] quæ it & non redit. Quæso te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia scripta legistis, & aliquid magnum vos didicisse iactatis, interpretamini hoc: nolo dicere secundum illam æternam incommutabilémque naturam, quæ solus est deus, sed saltem secũdum animam mũdi & partes eius, quos

deos

deos veros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis fecisse Neptunum, vtcunque tolerabilioris est erroris. Itáne vnda ad litus veniens, & in salum rediens, duæ sunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis vestrum ita desipiat, vt hoc sapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerūt, nisi quia prouisum est à sapientibus maioribus vestris: non vt dij plures vos regerēt, sed vt ea, quæ istis vanitatibus & falsitatibus gaudent, plura vos dæmonia possiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua viro erat subdita, perdidit? Nāque illam modo cùm refluentem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

L. VIVES.

a Nempe ipsa est exæstuans] *Alluſit ad æſtum marinum.*

b Quæ it & non redit.] *De his hoc dicitur, quæ ſempiternis addictæ ſupplicijs nō redeūt, vel ad vitā, vel ad ſpem vllam. Alluſit ad verba Iob. 10. Antequam vadam & non reuertar ad terram tenebroſam & opertam mortis caligine, terram miſeriæ & tenebrarum. Quod de terra inferni dici cōſtat, & ex verbis, & ex ipſis interpretib.*

De Terra, quam Varro deam esse cōfirmat, eo quòd ille animus mūdi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eſque vim diuinam impartiatur.

CAP. XXIII.

Nempe vna est terra, quam quidem plenam videmus animalibus suis: veruntamen ipsam magnum corpus in elementis, mundíque infimam partem, cur eam volunt deam? An quia fœcunda est? Cur ergo non magis homines dij sunt, qui eam fœcundiorem faciunt, excolendo: sed cùm arant, non cùm adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam illam facit: quasi non euidentior sit in hominibus anima, quæ vtrum sit, nulla fit quæstio, & tamen homines dij nō habentur. Et quod est grauiter dolendum, his qui dij non sunt, & quibus ipsi meliores sunt colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certè idem Varro in eodem libro de diis selectis, a tres esse affirmat animæ gradus in omni vniuersáque natura. Vnum, qui omnes partes corporis quæ viuunt, transit, & non habet sensum, sed tantum ad viuendum valetudinem. Hanc vim in nostro corpore permanere dicit

dicit in ossa, vngues, capillos: sicut in mūdo arbores sine sensu aluntur & crescūt, & modo quodam suo viuunt. Secūdum gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hāc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summū, qui vocatur animus, in quo intelligētia præeminet: hoc præter hominem b omnes carere mortales: in qua, quoniam homines Deo videntur esse similes, hāc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem genium* vocari. Sic ergo & in anima mundi tres gradus instituens, vnam partem eius lapides esse dicit ac ligna: & hanc terram quam videmus, quòd nō permanat sensus. Aliam verò, quam sensum vocat eius, vt æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoque asserit facere deos, & per eam quando in terram permanat, deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare atque Oceanum, deū esse Neptunum. Redeat ergo ab hac quam theologiā naturalem putat, quò velut requiescendi causa, ab his ambagibus atq; anfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad ciuilem, hic cum adhuc teneo, tāmsper de hac ago. Nondū dico si terra & lapides nostris sunt ossibus & vnguib⁹ similes, similiter eos intelligentiam non habere sicut sensu carent. Aut si idcirco habere dicūtur, ossa, & vngues nostri intelligentiam, quia in homine sunt, qui habet intelligētiam, tam stultus est qui hos deos in mūdo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa, & vngues homines dicit. Sed hæc cū philosophis fortassis agenda sunt, nūc autem istū adhuc politicum, id est, ciuilem, volo. Fieri enim potest vt licet in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paululūvoluisse videatur, adhuc tamen hūc librū versans, & se in illo versari cogitās: eum etiam inde respexerit: & hoc propterea dixerit, ne maiores eius, siue aliæ ciuitates, Tellurem atq; Neptunū coluisse inaniter credātur. Sed hoc dico, pars animi mūdani, quæ per terram permeat, sicut vna est terra: cur etiam non vnam fecit deā, quā dicit esse Tellurem? Quod si ita fecit, vbi erit Orcus frater Iouis atq; Neptuni, quem Ditem patrē vocāt? Vbi eius cōiunx Proserpina, quæ secundū aliam in eisdem libris posita opinionem, non terræ fœcunditas, sed pars inferior perhibetur? Quod si dicūt animi mundani partem cùm permeat

* *Al. vocari. Esse autem in mundo lapides ac terrā, quā videmus, quò nō permanat sensus, vt ossa, vt vngues dei. Sole verò, lunam, stellas, quæ sētimus, quibuſque ipſe ſentit, ſenſus eſſe eius. Aethera porrò*

animam eius cuius vim, quæ peruenit in astra, ipsam quoque facere deos, & per eam quod in terram, &c.

terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum: cum verò inferiorem Proserpinam deam, Tellus illa quid erit? Ira enim totum, quod ipsa erat, in duas istas partes deósque diuisum est: vt ipsa tertia quæ sit, aut vbi sit, inueniri nō possit: nisi quis dicat simul istos deos Orcū atq; Proserpinam, vnam deam esse Tellurem: & non esse iam tres, sed aut vnam, aut duos: & tamen tres dicūtur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris suis, simulachris suis, sacerdotibus suis: & per hæc etiam fallacibus prostitutam animam cōstuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quā partem terræ permeet pars mūdani animi, vt deum faciat Tellumonem? Non, inquit, sed vna eadem terra habet geminam vim, & masculinam quod semina producat, & fœmininam quod recipiat, atque enutriat: vnde à vi fœminea dictam esse Tellurem, à vi masculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, vt ipse indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis facitūr rē diuinam, Telluri, Tellumoni, [c]Altori, Rusori? De Tellure & Tellumone iam dictū ex. Altori quare? Quòd ex terra, inquit, aluntur omnia, quæ nata sunt. Rusori quare? Quòd rursus, inquit, cuncta eodem reuoluuntur.

L. VIVES.

a TRes esse affirmat animæ gradus.] *Pythagoras & Plato tres animæ species esse dicunt: vegetalem, sensibilem, & rationis participem. In homine ipso animam duas habere partes aiūt: alteram rationis expertem, alteram participem: & illam duplicem esse, Iræ, & Cupidinis: quas oēs locis factiūt distinctas: vt Plato ipse quarto De republica disputat. Aristoteles tribus illis primis animæ formis, quartam addit ad motum spectantem, quam dicit progressibilem. Sed in anima rationali partes illas solus putat esse distinctas ministerio, nō re ipsa aut loco: idcirco potestates nominat, quæ vt idem in Libris moralibus inquit, ad opera referuntur. Alexander Aphrodisiensis quo pacto potentiæ sint in anima, docet: sed hæc tractare forsan est huic loco alienum. Illud constet modo, vnam esse animam, quæ officiis illis fungitur augendi capillos atque ossa, afficiendi sensu neruos, ratione cor ac cerebrum instruendi.*

b Omnes carere mortales.] *Hic locus variè in variis codicib. habetur. Alibi enim hoc totū nō scribitur, In qua quoniā homines non videtur esse similes: & in eo quod sequitur, pro genio in aliis ingeniū habetur. Tum illa sic ergo. In aliis ita leguntur, vt verba sint multum diuersa, sed quoniam sensus est idem, nihil necesse erit annotare.*

c Altori

c Altori.] *Dis pater & Proserpina in antiquis sacris multinominis erant: ille Dis pater dictus, & Tellumo, & Altor, & Rusor, & Cocytus. Proserpina verò Libera, & Orca, & Tellus nutrix. Sic est in pontificū libris. Romulus quoque Altellus est dictus ab alendo, quod ipse suos vicinis omnibus inuisos admirabili aleret arte. Mercurius Trimegistus in Asclepio, Terræ verò & mari dominatur Iupiter Plutonius: & hic nutritor est animantium mortalium & fructiferarum.*

De Telluris cognominibus, eorúmque significationibus, quæ etiam si erant multarum rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones. CAP. XXIIII.

DEbuit ergo vna terra propter istam quadrigeminam vim, quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos: sicut tot cognominibus vnus Iupiter, & tot cognominibus vna Iuno: in quibus omnibus vis multiplex esse dicitur ad vnum deum, vel ad vnam deam pertinēs: non multitudo cognominū deorum etiam multitudinem faciēs. Sed profectò sicut aliquando etiam ipsas vilissimas fœminas earū, quas libidine quæsierunt, tædet pœnitétq; turbarum: sic animam vilem factam, & immundis spiritibus prostitutam, deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimum libuit, sic aliquando & libuit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba verecundatus vnam deam vult esse Tellurem. [a] Eandem, inquit, dicunt Matrem magnam, quòd tympanū habeat significari esse orbem terræ: quòd turres in capite, oppida: quòd sedes fingantur circa eam, cùm omnia moueātur, ipsam nō moueri. Quòd Gallos huic deæ vt seruirent fecerunt, significat eos qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri. Quod se apud eū iactant: præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeant, semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum iactandorum ac manuum, & eius rei crepitus in colendo agro quid fit, significat [b] quòd ferramenta illa erant: ideo ex ære, quòd eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentum. Leonem, inquit, adiungunt solurum ac mansuetum, vt ostendant esse nullum genus terræ tam remotum ac vehementer ferum, quod non subigi colíque conueniat. Deinde adiungit, & dicit Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus quod nominarūt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem,

quòd opera fiat melior: matrem, quòd plurima pariat: mãgnam, quòd cibũ pariat: Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges: Vestam, quòd vestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurdè ad hanc reuocant. Si ergo vna dea est, quæ quidem consulta veritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Vnius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium maiorum autoritas deprimit, & eundem Varronem post hanc sententiam trepidare compellit. Adiungit enim & dicit: Cum quibus opinio maiorum de his deabus, quòd plures eas putarunt esse, non pugnat. Quomodo non pugnat, cùm valde aliud sit vnam deam nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri, vt eadem res & vna sit, & in ea quædam res sint plures. Concedo, vt in vno homine esse res plures, nunquid ideo & homines plures? Sic in vna dea esse res plures, nũquid ideo & deas plures? Verùm sicut volunt, diuidant, confient, multiplicent, replicent, implicent. Hæc sunt Telluris, & Matris magnæ præclara mysteria, vnde omnia referuntur ad morralia semina, & exercendam agriculturam. Itáne ad hæc relata, & hunc finem habẽtia tympanum, turres, Galli iactatio insana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam? Itáne propterea Galli abscisi huic Magnæ deæ seruiunt, vt significent qui semine indigeant, terram sequi oportere: quasi non eos ipsa potius seruitus semine faciat indigere? Vtrum enim sequendo hanc deam, cùm indigeãt semen acquirãt: an potius sequẽdo hanc deam, cùm habeant semen amittant? hoc interpretari est, an detestari? Nec attenditur quantum maligni dæmones præualuerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, vt semina conquerentur per illam: non etiam sibi seruiendo, vt semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fœcunda fieret manibus alienis, vt non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Iam quod in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine: vbi rubens & sudans, si est vlla frons in hominibus, astabat forsitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, [c]super Priapi scapum noua nupta sedere iubebatur: longè contemptibiliora atque leuiora sunt ista prę turpitudine crudelissima, vel crudelitate

delitate turpissima. Ibi dæmoniacis artibus sic vterque sexus illuditur, vt neuter suo vulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur nouæ nuptæ verecundia, vt non solùm fœcunditas, sed nec virginitas adimatur: hic ita amputatur virilitas, vt nec conuertatur in fœminam, nec vir relinquatur.

L. VIVES.

a Eandem, inquit, dicunt matrem.] *Ouid. 4. Fast. aliam affert sacrorum Magnæ matris rationẽ. nam tympana & cymbala pulsari ait ad imitationẽ Corybantum, qui sonitu scutorũ & galearum seruarunt Iouem: ideo pro clypeis pulsari tympana ex mẽbranis, pro galeis cymbala ex ære: Turritam gestat ipsa dea coronã, quòd ipsa prima turres in vrbibus erexit. Gallos ei placere propter Atym: leonibus vectari: quòd ipsa iras illorum mollierit.*

b Quòd ferramenta illa.] *Alibi hoc deest, & sequens legitur, ideo ære quod, &c.*

c Super Priapi scapum.] *Metaphora est vsus. nam scapus est caulis siue stipes herbæ apud Varronem & Plinium. Significat virile membrum, quod est in modum stipitis erectum. Sunt & scapi in ædificiis apud Vitruuium.*

d Confusibiliora.] *In veteribus, leuiora legitur, & sensui congruentius.*

e Vtnõ solùm fœcũditas.] *Priapus adhibebatur, vt viro adiutor esset in adimẽda vxoris virginitate, & fœminæ in fœcũditate prolis.*

Quam interpretationem de absciſſione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit. CAP. XXV.

ET Atys ille non est commemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est, in cuius dilectionis memoriam [a]Gallus abscinditur. Sed docti Græci atque sapientes, nequaquam rationẽ tam sanctam atque præclaram tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quæ cæteris temporibus est pulchrior, [b]Porphyrius philosophus nobilis Atym flores significare perhibuit: & ideo abscissum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo [c]ipsum hominem, vel quasi hominem Atym, sed virilia eius flori comparauerunt. Ipsa quippe illo viuente deciderunt: imò verò non deciderunt, neque decerpta, sed planè discerpta sunt. Nec illo flore amisso, quisquam postea fructus, sed potius sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quicquid remansit

abscisso, quid eo significari dicitur? Quò refertur? Quę interpretatio inde profertur? An hæc frustra moliendo nihilque inueniendo persuadent illud potius esse credendum quod de homine castrato fama iactauit, literisq; mandatũ est? Merito huic aduersatus est Varro noster, neq; hoc dicere voluit: non enim hominem doctissimum latuit.

L. VIVES.

a Gallus abscīditur.] *Sacerdos Gallus. Diximus alibi de his omnibus. Festus tamen inquit Gallos idcirco etiam se excidere, quòd violarint parentis nomen, ne & ipsi possint vnquam parẽtes fieri. Apud Bardesanem Syrum legitur in Osroëne iussisse Abgarum regem abscindi manus eorum omnium qui se excidissent: ita ibi ritum illum cessasse. Macrobius eadem interpretatur in Magna matre, & Atyde, quæ in Venere & Adonide, quæ in Iside & Osiride: fœminas esse terram, viros solem.*

b Porphyrius philosophus.] *De Porphyrio alibi. Hæc ipse dicit in libro De ratione naturali deorum: Atys, inquit, & Adonis ad fruges fructusq; spectant: sed per Atym maximè flores significatur, qui prius decidut, quàm ad fructum perueniãt: idirco excisum eum fabulantur, quoniam flores defluxi fructus non tulere.*

c Ipsum hominem, vel quasi hominem.] *Alludit ad Platonis animam, quinto De rep. Homo nõ homo, videns non videṫ, percussit nõ percussit, lapide nõ lapide, auem nõ auem, super arbore nõ arborẽ: id est, eunuchus luscus percussit pumice vespertilionem super sambuco.*

De turpitudine sacrorum matris magnæ.

CAP. XXVI.

ITémque de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierúmque verecundiam cõsecratis, qui vsque in hesternũ diem madidis capillis, facie dealbata, fluẽtibus membris, incessu fœmineo per plateas vicósq; Carthaginis, [a] etiam à populis vnde turpiter viuerent, exigebant: nihil Varro dicere voluit, [b] nec vspiam me legisse cõmemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios nõ numinis magnitudo, sed criminis. [c] Huic monstro, nec iam monstrositas comparatur. Ille in simulachris habebat solam deformitatem, ista in sacris deformem crudelitatem. Ille membra in lapidibus addita, hæc in hominibus perdita. Hoc dedecus tot Iouis ipsius vitia, & tanta stupra nõ vincunt. Ille inter fœmineas

mineas corruptelas [d] vno Ganymede cælum infamauit, ista tot mollibus professis & publicis & inquinauit terram, & cælo fecit iniuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis siue conferre, siue præferre, qui patrem castrasse perhibetur: sed in Saturni sacris homines alienis manibus potius occidi, quàm suis abscidi potuerunt. Deuorauit ille filios suos, vt poetæ ferũt: & physici ex hoc interpretantur quod volunt: vt autem historia prodit, necauit. Sed quod ei Pœni suos filios sacrificauerũt, nõ recepere Romani. At verò ista magna deorum mater etiam Romanis tẽplis castratos intulit, atq; istam sæuitiam morémque seruauit: credita vires adiuuare Romanorum, exsecãdo virilia virorum. Quid sunt ad hoc malum Mercurij furta, Veneris lasciuia stupra, & turpitudines cęterorum, quę proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur, & saltarẽtur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cuius magnitudo magnæ matri tantummodo competebat, præsertim quòd illa dicũtur à poetis esse cõficta: quasi poetæ id etiam finxerint, quòd ea sint diis grata & accepta? Vt ergo canerentur vel scriberẽtur, audacia fuit, vel petulãtia poetarum. Vt verò diuinis rebus & honoribus eisdem imperãtibus & exorquẽtibus numinibus adderentur, quid est nisi crimen deorum, imò verò confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verum illud quod de abscissorum consecratione mater deorum coli meruit, non poetæ confinxerunt, sed horrere magis quàm canere maluerunt. His ne diis selectis quisquam consecrandus est, vt post mortem viuat beatè, quibus cõsecratus ante mortẽ honestè nõ potuit viuere, tam fœdis superstitionibus subditus, & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum: videat ne potius ad immundum. Quid autem non potest referri ad mundum, quod esse demonstratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confisus, non tanquam deum suum adoret mundum, sed tãquam opus Dei propter Deũ laudet mundum, & mundanis sordibus expiatus, mũdus perueniat ad Deum, qui cõdidit mundum. Istos verò selectos deos videmus quidem clarius innotuisse quàm cæteros: nõ tamen vt eorũ illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria: vnde magis eos homines fuisse credibile est: sicut non solùm poeticæ literæ, verumetiam historicæ tradiderunt. Nam quod Vergilius ait:

g *Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,*
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis.

Et quæ ad hanc rem pertinentia subsequuntur, h totam de hoc Euhemerus pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium. Vnde quia plurima posuerunt, qui cõtra huiusmodi errores ante nos vel Græco sermone, vel Latino scripserunt, non in eo mihi placuit immorari.

L. VIVES.

a ET iam à populis vnde turpiter viuerent.] *Gallis matris deûm licebat stipẽ à populo poscere lege à Metello lata. Causam* Ouid. *scribit his verbis:*

Dic, inquam, parua cur stipe quærat opes?
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos stipis inde manet.

Cicero in seueriſsimis illis suis & sanctiſſ. vt illis temporibus, legibus, sic iubet: Præter Ideæ matris famulos, eosq; iustis diebus, ne quis stipẽ cogito. Rationem addens inquit: Stipem sustulimus, niſi eã quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. [illegible] *Camillus*

[illegible] fumat. Sed ipsa prius
[illegible] flarum permittat
[illegible] in pectoraq; locos o
[illegible] venales exponi n
[illegible] auctoritate apol
c Venales. Qu
c Sed eas [illegible] rum, sed ipsa

d Vno Gan.] *Ganymedes Trois Phrygij regis filius, adolescens fuit speciosissima forma, quem Tantalus venantem maxima celeritate rapuit, & in Cretam perlatũ Ioui dono dedit. hũc Iupiter habuit in deliciis concubinum. Fabulantur poetæ Iouem in aquilam versum eum rapuisse, præfecisseq; poculis loco Hebes, & Vulcani Iunonis liberorũ: vertisseq; in signum cæleste, quem nunc Aquarium dicimus.*

e Mollibus professis.] *Id est, qui mollitiem profitebantur, & flagitia obscœnissima.*

f Cui enim hic mundus.] *Mirum quàm aliter alibi scribatur sic: Quid autem non potest referri ad mundum quod esse demonstratur in mundo?*

g Primus ab æthereo.] *Verg. 8. Aen. verbis Euãdri ad Aeneam.*

h Totam

h Totam de hoc Homerus pandit historiam.] *Euhemerus habent veteres libri, & certum est sic esse legendum. nam hic, vt dixi, scripsit sacram historiam.*

De physiologorum figmentis, qui nec veram diuinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera diuinitas. CAP. XXVII.

IN quas physiologias cũ considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conãtur vertere in res diuinas: nihil video nisi ad tẽporalia terrenáque opera, naturámque corpoream: vel etiã si inuisibilem, tamen mutabilem potuisse reuocari, quod nullo modo est verus deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significationibus ageretur, esset quidem dolendum, non his verum Deum annunciari, atque prædicari: tamen aliquo modo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec iuberi. At nunc cum pro Deo vero, quo solo anima se inhabitãte sit fœlix, nefas sit colere aut corpus aut animam: quãto magis nefarium est ista sic colere, vt nec salutem, nec decus humanũ corpus aut anima colẽtis obtineat? Quamobrem si tẽplo, si sacerdote, si sacrificio, quod Deo vero debetur, colatur aliquod elementũ mũdi, vel creatus aliquis spiritus, etiam si non immundus & malus, nõ ideo est malũ, quia illa mala sunt quibus colitur, sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colẽdus sit, cui talis cultus seruitúsque debetur. Si autem stoliditate vel monstrositate simulachrorũ, sacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorũ, mercede stuprorũ, sectione membrorũ, abscissione genitaliũ, consecratione molliũ, festis improborũ obscœnorúmque ludorũ, vnũ verum Deum, id est, omnis animæ corporísq; creatorem colere se quisque contendat: non ideo peccat, quia nõ est colendus quem colit, sed quia colendũ, non vt colẽdus est colit. Qui verò & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis & non Deum verũ, id est animæ corporísq; factorem, sed creaturam quanuis non vitiosam colit, siue illa sit anima siue corpus, siue anima simul & corpus, bis peccat in Deũ, quod & pro ipso colit, quod nõ est ipse: & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, a necnon ipse. Sed hi quónam modo, id est quàm turpiter nefariéq; coluerint, in prõptu est. Quid autẽ, vel quos coluerint esset obscurum, nisi eorũ testaretur historia, ea ipsa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigẽtibus reddita. Vnde remotis cõstat ambagibus, nefarios dæmones atq; immundissimos spiritus, ab omni ciuili

theologia in visendis stolidis imaginibus,& per eas possidendis etiam stultis cordibus inuitatos.

L. VIVES.

a NEc ipse colendus est, necnon ipse.] *Nulla res eo genere cultus est colenda, neque Deus, neque aliud quicquam, quod non sit Deus: nam cultus ille ex se est nefarius & impius.*

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.

CAP. XXVIII.

QVid igitur valet quod vir doctissimus & acutissimus Varro velut subtili disputatione hos omnes deos in cælum & terram redigere ac referre conatur, & non potest? Fluunt de manibus, resiliunt, labuntur, & decidunt. Dicturus enim de fœminis, hoc est, de deabus: quoniam, inquit, vt in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorum animaduersa de cœlo & terra, à quo dij partim dicuntur cælestes, partim terrestres: vt in superioribus initium fecimus à cælo cùm diximus de Iano: quem alij cælum, alij dixerunt esse mundum: sic de fœminis initiũ scribendi fecimus à Tellure. Sentio quantam molestiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione verisimili, cælum esse quod faciat, terram quæ patiatur: & ideo illi masculinam vim tribuit, huic fœminam: & non attendit eum potius esse qui hæc facit, qui vtrunque fecit. Hinc etiã Samothracum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, eáque se quæ nec suis nota sunt scribendo expositurũ, eísque missurũ quasi religiosissimè pollicetur. Dicit enim se ibi multis indiciis collegisse in simulachris, aliud significare cælũ, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat ideas: cælum Iouem, terram Iunonem, ideas Mineruam vult intelligi. Cælum à quo fiat aliquid, terrã de qua fiat: exemplum, secũdum quod fiat. Qua in re omitto dicere, quòd Plato illas ideas tantam vim habere dicit, vt secundũ eas non cælũ aliquid fecerit, sed etiã cælum factum sit. Hoc dico istum in libro selectorum deorum rationem illam trium deorũ, quibus quasi cõplexus est perdidisse. Cælo enim tribuit masculos deos, fœminas terræ. Inter quas posuit Mineruam, quam supra ipsum cælũ antè posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terrã potius quàm ad cælũ pertinet. Dis pater postremò, quiGræce πλούτων dicitur, etiã ipse masculus fratrum amborũ terrenus deus esse perhibetur, superiorem terrã re-

nens, in inferiore habens Proserpinam coniugem. Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibẽt, qui rursus deas in terram, deos ad cælum referre conantur? Quid solidum, quid constans, quid sobriũ, quid definitũ habet hæc disputatio? Illa autem est tellus initium dearũ, mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seséque secantium atque iactantium insana perstrepit turpido. Quid est ergo quod dicitur, caput deorum Ianus, caput dearũ Tellus: b nec ibi facit vnum caput error, nec hic sanum furor? Cur hæc frustra referre nituntur ad mundum, c quasi possit pro vero Deo mundus, vel opus pro factore coli? Et tamen eos, nec hoc posse veritas aperta conuincit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

L. VIVES.

a HInc etiam Samothracum nobilia.] *Dixi alibi de his diis. Varro lib. 4. De ling. Lat. magnos deos, qui & Samothraces sunt, cælum & terram esse dicit, Iouem & Iunonem. Additur Minerua, quibus tribus Capitolium est sacratum, excellẽtissimum in vrbe templum. Inter Græcos ipsos non satis constat, qui dicantur dij Samothraces. Adscribam quæ memini me super his apud interpretem Apollonij legisse:* Καβείρους τοὺς ἐν τῇ σαμοθράκῃ καλουμένους θεοὺς, ὧν καὶ Δίδυμος φησι τὰ ὀνόματα Τέταρσιν εἶσι τὸν ἀριθμὸν, Ἄξιερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος. Ἄξιερος μὲν ἂν εἴη ὁ Δημήτηρ. Ἀξιόκερσα ἡ Περσεφόνη. Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅιδης. ὁ δὲ τέταρτος Κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς εἶναι, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. Ἀξιόνιον δέ φησι ὅτι Διὸς καὶ Ἠλέκτρας γενέσθαι Ἰασίωνα καὶ Δάρδανον. Καβείρους δὲ δοκοῦσι προσαγορεύεσθαι ἀπὸ Καβείρων τῶν κατὰ Φρυγίαν ὀρῶν, ὅτι ἐντεῦθεν μεθέστασι. εἰ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φησί, πρεσβύτερον τὸν ἐκ Διὸς, νεώτερον δὲ Διόνυσον. *Hoc est, Caberos vocant deos Samothraces, quorum etiam nomina Mnaseas prodidit: quatuor sunt, Axierus, Axiocersa, Axiocersus. Axierus est Ceres ipsa, Axiocersa Proserpina, Axiocersus Dis pater: quartus his additus est administer Mercurius, vt Dionysodorus narrat. Atherion vero inquit hos esse Ioue & Electra genitos, Iasiona & Dardanum: videntur Caberi nominati à Caberis Phrygiæ montibus, quod illinc sunt translati. Nec desunt qui duos tantum esse dicant, priorem seniorem Iouem, alterum Iuniorem Dionysium. Porrò Iasionem Cereris filium fuisse dicit, Caberum nominatum Dardani fratrem. Alij Iasiona & amasse & concubuisse cum Cerere narrant, idcirco fulmine interemptum. De Caberis siquis desiderat plura cognoscere, habet apud Strab. libro 10.* Dij Samothraces

b Quæ

b Quas Plato appellat Ideas.] *Ideæ Platonicæ ab spectando sunt dictæ: quoniam qui aliquid est acturus, ideam inspicit, ad quam suam actionem aptet, vt pictori qui de exemplari aliquid pingit, hoc exemplar est idea. Idcirco sic finitur exemplar rei agendæ. Sunt omnium rerum apud deum ideæ: quas spectans ille fabricator mundi singula in lucem mundumque edidit. Itaque Platoni tria sunt vniuersorũ principia: mens, quæ opus conficit Deus ipse: materia, ex qua fabricatur: & exemplar, quod cùm aliquid agit, spectat. Cùm opus hoc naturæ Deus ederet esset, exemplar ei adfuit, quod sequeretur, vt in Timæo scribit. Non ergo solum singulæ rerũ species, sed cælum, elementa, ipsumq; vniuersum, quod τὸ πᾶν dicunt, principium sui habuit ideam. Apuleius in dogmatis Platonis: Ideas verò, id est formas omnium simplices & æternas esse, nec corporales tamen. Esse autem ex his quæ Deus sumpserit exempla rerum, quæ sunt erúntve: nec posse amplius quàm singularum specierum singulas imagines in exemplaribus inueniri. Ignentiumq; omnium ad instar cerę formas & significationes ex illa exemplorum figuratione signari. Vbi verò hæ sint ideæ, altior quæstio, & variis sententiis à Platonicis tractata, alibi de ea disseremus.*

c Qui Græcè πλούτων.] *A diuitiis sic nominatus, qui apud illos est πλοῦτος: ideo Latini Ditem vocarunt, & diuites dites. Ex abditis enim terræ velut ex eius regno metalla & gemmæ opes hominum eruuntur: idcirco is Deus subterranea Hispaniæ incolere veteribus dictus est, vt Strabo refert: quòd ibi esset magna metallorum omnis generis copia. tum etiam è terra emergunt fruges, & pascua pecorum, vnde pecunia & peculium, vt dixi.*

d Nec ibi facit vnum caput error.] *Quia Ianus biceps, & sacerdotes magnæ matris insani.*

e Quasi pos.] *Alibi sic: quod etsi possint, mũdum nemo pius colit.*

Quòd omnia quæ physiologi ad mundum partésque eius retuleruntad vnum verum Deum referre debuerunt. CAP. XXIX.

NAnque omnia quæ ab eis ex istorum deorum theologia velut physicis rationibus referũtur ad mundum, quàm sine vllo scrupulo sacrilegæ opinionis Deo potius vero qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, aduertamus hoc modo: Nos Deũ colimus, non cælũ & terram, [a] quibus duabus partibus mũdus hic constat: nec animam vel animas per viuentia quæcunque diffusas, sed Deum qui fecit cælum & terram, & omnia quæ in eis sunt. Qui fecit omnem animam, siue quocunque modo viuentem, & sensus & rationis expertem: siue etiam sentientem, siue etiam intelligentem. [b] Et vt iam incipiam illa vnius & veri Dei opera percurrere, propter quæ isti sibi dum quasi honeste conantur sacramẽta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsósque fecerũt. Illum Deum colimus qui naturis à se creatis & subsistendi, & mouendi initia finésque constituit, qui rerum causas habet, nouit atque disponit: qui vim seminum cõdidit: qui rationalem animã, quod dicitur animus, quibus voluit viuentibus indidit: qui sermonis facultatẽ vsumque donauit: qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impartiuit: & per quos placet futura prædicit: & per quos placet malas valetudines pellit: qui bellorum quoque ipsorũ, cùm sic emendandum & castigandum est generis humanum, exordiis, progressibus, finibúsque moderatur. Qui huius mundi ignem vehementissimũ & violentissimum pro immensæ naturæ temperamento, & creauit, & regit: qui vniuersarum aquarum creator, & gubernator est: qui solem fecit corporalium clarissimũ luminum, eíque vim congruam & motum dedit. [c] Qui ipsis etiam inferis dominationem suã, potestatémque non subtrahit: qui semina & alimenta mortalium, siue arida siue liquida naturis competentibus attributa substituit. Qui terram fundauit atque fœcundat: qui fructus eius animalibus, hominibúsque largitur: qui causas non solùm principales, sed etiam subsequentes nouit, atque ordinat: qui lunæ statuit motum suum: qui vias cælestes atque terrestres locorũ mutationibus præbet. Qui humanis ingeniis, quæ creauit, etiam scientias artium variarum, ad adiuuãdam vitã naturámque concessit. Qui coniunctionem maris & fœminæ ad adiutorium propagandæ prolis instituit: qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos vsus munus terreni ignis indulsit. Ista sũt certè quæ diis selectis, nescio per quas physicas interpretationes, vir acutissimus atque doctissimus Varro, siue quæ aliunde accepit, siue quæ ipse coniecit, distribuere laborauit.

L. VIVES.

a QVibus duabus partibus.] *Sicut in exordio Geneseos: In principio creauit Deus cælum & terram, quibus duobus mundus hic continetur, vt per cælum cælestia, per terram mortalia omnia intelligantur.*

b Et vt iam incipiam.] *Epilogo colligit vires deorum omnium, de quibus egit.*

c Qui

c Qui ipsis etiam inferis.] *Iob 40. & 41. capit. de potentia damoniorum à Deo ipsis permissa.*

Qua pietate discernatur à creaturis creator, ne pro vno tot dij colantur, quot sunt opera vnius autoris.

CAP. XXX.

HÆc autem facit, atque agit vnus verus Deus. Sed sicut idem Deus vbique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præsente potentia, [a] non absente natura. Sic itaque administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios exercere, & agere motus sinat. Quanuis enim nihil esse possit sine ipso non tamen sunt vlla, quod ipse. Agit autem multa etiam per angelos, sed nonnisi ex seipso beatificat angelos. Ita quanuis propter aliquas causas hominibus angelos mittat: non tamen ex angelis homines, sed ex seipso, sicut angelos beatificat. Ab hoc vno & vero Deo vitam speramus æternam.

L. VIVES.

a NOn absente natura.] *In antiquis est: Non indigente natura, qualis est cæterorum deorum, qui adiutoribus indigent.*

Quibus propriè beneficiis Dei, excepta generali largitate, sectatores veritatis vtantur.

CAP. XXXI.

HAbemus enim ab illo præter huiusce modi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, administratione naturæ bonis, malisque largitur, magnum, & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quanquàm enim, quod sumus, quod viuimus, quod cælum terramque conspicimus, quod habemus mentem atque rationem, qua eum ipsum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquàm valeamus actioni sufficere gratiarum: tamen quod nos oneratos obrutósque peccatis, & à contemplatione suæ lucis auersos, ac tenebrarum, id est iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deseruit. Misitque nobis verbum suum, qui est eius vnicus filius, quo pro nobis in assumpta carne nato, atque passo, [a] quanti Deus hominem penderet nosceremus, atque illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, eiúsque spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem, & contemplationis eius ineffabilem dulcedinẽ veniremus. Quæ corda, quæ linguæ ad agendas ei gratias satis esse contenderint?

L. VIVES.

a QVanti Deus hominem penderet.] *Paulus ad Romanos 8. Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.*

Quòd sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus defuerit, semperque sit diuersis significationibus prædicatum. CAP. XXXII.

HOc mysterium vitæ æternæ iam inde ab exordio generis humani per quædam signa & sacramenta temporibus cõgrua, quibus oportuit per angelos prædicatũ est. Deinde populus Hebræus in vnam quandam rempublicam, quæ hoc sacramẽtum ageret, congregatus est, [a] vbi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex aduentu Christi, [b] vsque nunc & deinceps agitur, prænunciaretur esse vẽturum. Sparsa etiam pòst eadem gente per gentes [c] propter testimoniũ scripturarum, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solùm prophetiæ, quæ in verbis sunt: nec tantum præcepta vitæ, quæ mores pietatémque conformant, atque illis literis continentur, verumetiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, siue templum, altaria, sacrificia, cæremoniæ, dies festi, & quicquid aliud ad eam seruitutem pertinet, quæ Deo debetur, & Græcè propriè latria dicitur, ea significata & prænunciata sunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

L. VIVES.

a VBi per quosdam scientes, per quosdam nescientes.] *Prophetæ nec omnes sua vaticinia intelligebant: nec qui intelligebant, omnia intelligebant. Non enim ex se loquebantur, sed ex superiore Dei afflatu, cuius consilia non omnia erant eis manifesta. Vtebaturq; Deus illis non velut consultis futurorum, sed instrumentis, quibus homines alloqueretur. Et si negandum non est summã visionũ, hoc est, id quod prophetiæ omnes referebãtur, esse illis à Deo patefactum, puta de Messia venturo. Gentiles quoq; nõ omnia quæ Sibyllæ & reliqui diuino furore concitati prædicebant, existimabant ab eis intelligi: sine ratione enim & mente ea fundebant, nec sui erant compotes: quippe qui exuti actione propriæ animæ, pro anima Deum haber*

haberent. Idcirco Rũblichus sacerdotes, Sibyllas & prophetas ait, quo prudentiores sunt, magisq; & sobrij, & sui compotes, eo minus obscuriusq; vaticinari. Tunc demum apertissimè & optimè prædicere futura, cùm toti à Deo corripiuntur. Hæc & alia ipse in mysterijs.

b Vsq; nunc & deinceps agitur.] *Nõdum enim finis est prophetiarum: & quanquam summa earum absoluebatur in Christo, nihilominus tamẽ ex eo quædam nascuntur, ad quæ prophetarum oracula quædam peculiaria spectant, quale est illud non apud vnum prophetam de reliquijs Israel, quæ omnes in fine seculi seruabuntur.*

c Propter testimonium scripturarum.] *Vt scripturas suas per orbem totum cunctásque gentes spargerent, quibus tam apertè quæ in Christo secuta sunt, erunt prædicta, vt nemo eas legat, qui si Christi acta totámque vitam cognoscat, dubitare non possit, quin ille ipse sit, de quo illa præcinuntur.*

Quòd per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

CAP. XXXIII.

PEr hanc verò religionẽ vnam & veram, potuit aperiri deos gentium esse immundissimos dæmones, sub defunctarum occasionibus animarum, vel creaturarum specie mũdanarum deos se putari cupientes, & quasi diuinis honoribꝰ eisdémq; scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætantes, atq; ad verũ Deum cõuersionem humanis animis inuidentes. Ex quorũ immanissimo & impiissimo dominatu homo liberatur, cùm credit in eum qui præbuit ad exurgendum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi superbia ceciderunt. Hinc sunt non solùm illi, de quibus multa iam diximus: & alii atque alij similes cæterarum gentium atque terrarum, sed etiam hi, de quibus nunc agimus tanquam in senatu deorum selecti: sed planè selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum sacra Varro, dum quasi ad naturales rationes referre conatur, quæres, honestare res turpes, quomodo his quadret, & consonet, non potest inuenire: quoniam non sunt ipsæ illorum sacrorum causæ quas putat, vel potius vult putari. Nam si non solùm ipsæ, verumetiam quælibet aliæ huius generis essent, quanuis nihil ad Deum verum vitámque æternã, quæ in religione quærẽda est, pertinerent: tamẽ qualicunq; de rerũ reddita ratione, aliquantulũ mitigarent offensionẽ, quam non intellecta in sacris aliqua velut turpitudo aut absurditas fecerat: sicut

sicut in quibusdam theatrorum fabulis vel delubrorum mysteriis facere idem Varro conatus est. Vbi non theatra delubrorum similitudine absoluit, sed theatrorum potius similitudine delubra damnauit: tamen vtcunque conatus est, vt sensum horribilibus rebus offensum, velut naturalium causarum ratione reddita, deliniret.

De libris Numæ Pompilij, quos senatus ne sacrorum causæ, quales in eis habebantur innotescerent, iussit incendi.

CAP. XXXIIII.

SEd contrà inuenimus, sicut ipse vir doctissimus prodidit de Numæ Pompilij libris, redditas sacrorum causas, nullo modo potuisse tolerari: nec dignas habitas quæ non solùm lectæ innotescerẽt religiosis, sed saltem scriptæ reconderentur in tenebris. Iam enim dicam, quod in tertio huius operis libro, me suo loco dicturum esse promiseram. a Nam sicut apud eundem Varronem legitur in libro De cultu deorum: Terentius quidam, cùm haberet ad Ianiculum fundũ, & bubulcus eius iuxta sepulchrũ Numæ Pompilij traiiciens arattrũ, eruisset ex terra libros eius, vbi sacrorũ institutorum scriptæ erant causæ, b in vrbem pertulit ad prætorem. At ille cùm inspexisset principia, rem tantã detulit ad senatũ. Vbi cum primores quasdã causas legissent, cur quidque in sacris fuerit institutũ, Numæ mortuo, senatus assensus est, eósque libros tanquã c religiosi patres conscripti, prætor vt combureret, censuerũt. Credat quisque quod putat, imò verò dicat quod dicendũ suggesserit vesana contentio, quilibet tantæ impietatis defensor egregius. Me admonere sufficiat, sacrorũ causas à rege Pompilio Romanorũ sacrorum institutore conscriptas, nec populo, nec senatui, nec saltem ipsis sacerdotibus innotescere debuisse, ipsúmque Numã Pompiliũ curiositate illicita, ad ea dæmonum peruenisse secreta, quæ ipse quidem scriberet, vt haberet vnde legendo commoneretur. Sed ea tamẽ cũ rex esset, qui minimè quenquã metueret, nec docere aliquem, nec delendo, nec quoquo modo consumẽdo perdere auderet: ita quod scire neminem voluit, ne homines nefaria doceret: violare autem timuit, ne dæmones iratos haberet: obruit, vbi tutũ putauit, d sepulchro suo propinquare arattrum posse non credẽs. Senatus autẽ cùm religiones formidaret dãnare maiorũ, & ideo Numæ assentire cogeretur, illos tamẽ libros tã pernicioſos esse iudicauit: vt nec obrui rursus

iuberet, ne humana curiositas multò vehementius rem iam proditā quæreret, sed flammis aboleri nefanda monimēta: vt quia iā necesse existimabāt sacra illa facere, tolerabilius erraretur, causis eorū ignoratis quàm cognitis ciuitas turbaretur.

L. VIVES.

a NAm sicut apud eundem Varronem.] *Historia est apud Liuium, & Valerium, & Plinium, & Lactantium. Liuius & hunc, vt assolet, secutus Valerius, L. Petilium dicunt inuenisse libros, Pl. n. Cassij Heminæ autoritate Gn. Terentium, & vnam arcā, non duas. Liuius consules eo anno scribit C. Bebium Pamphilum, & M. Aemilium Lepidum. Hemina pro hoc P. Cornelium Cethegum habet, & hos anno post Numæ regnum 535. De libris opiniones multorum scire qui cupit, Plinium adeat lib. 13. cap. 13.*

b [In vrbem pertulit ad prætorem.] *Q. Petilium conuenit sic vocatum, sed alij petiisse prætorem legendos aiunt, alij scribam suapte sponte talisse. Historia est libr. 40. Liuij, & apud Plinium & Valerium lib. 1. Satis est locos indicasse. In vrbē pertulisse ait, tameisi Numæ sepulchrum in vrbe erat, nempe regione 14. in Ianiculo: sed quod ea Transtyberina erat, qui ad forum & curiam veniebant in vrbem, rure videbantur venire.*

c [Tanquam religiosi patres.] *Quasi metu aliquo tangerentur religionis, ne illa euulgarentur, quæ ibi erant scripta. Quod periculum esset religionibus ab illis si notiora fierēt. Alibi legitur, libros religiosos, q. religionem incutientes animis: id est, scrupulos in religione, quos vulgo dicimus perturbari conscientias. Hoc est enim Latinè religionem inicere: nisi quis malit legere irreligiosos.*

d Sepulchro suo.] *Sepulchrorum vetustissima fuit religio, ne quis violaret, deiiceret, frangeret: quæ lex non modo in xij. fuit, & in Solonianis, sed etiā in antiquissimis Numæ, ac Latinorū Græcorúmque, quæ non tam ad ius ciuile profanū, quàm ad sacra, religionésque pertinere videbatur, quòd sepulchra velut templa quædam esse deorum manium existimarentur. Ideóque inscribebatur in eis D. M. S. id est, diis manibus sacrum, & quæ illis celebrarentur sacra Nenia sunt dicta. Cicero 2. De legibus.*

De hydromantia, per quam Numa, visis quibusdam dæmonum imaginibus, ludificabatur. CAP. XXXV.

NAm & ipse Numa, ad quem nullus Dei propheta, nullus sanctus angelus mittebatur, a hydromantiam facere compulsus est: vt in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid

quid in sacris constituere atque obseruare deberet. Quod genus diuinationis idem Varro à Persis dicit allatum, quo & ipsum Numā, & postea Pythagorā philosophum vsum fuisse cōmemorat: vbi adhibito sanguine etiā inferos perhibet sciscitari: & νεκρομαντίαν Græcè dicit vocari, quę siue hydromātia, siue necromantia dicatur, idipsum est, vbi videntur mortui diuinare. Quibus hæc artibus fiant, ipsi viderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri saluatoris aduētum in ipsis ciuitatibus gentiū legibus solere prohiberi, & pœna seueriſſima vindicari. Nolo inquam hoc dicere: fortassis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit sacra illa Pompilius, quorū sacrorū facta prodidit, causas obruit: ita timuit, & ipse quod didicit, quarum causarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias nescio quas causas velut physicas interpretatur: quales, si libri illi haberentur, non vtique arsissent: aut & istos c Varronis ad Cæsarē pontificem scriptos, atque æditos, patres conscripti similiter incendissent? Quod ergo aquam egesserit, id est, exportauerit Numa Pompilius, vnde hydromantiam faceret, ideo d nympham Ægeriam coniugem dicitur habuisse, quemadmodum in supradicto libro Varronis exponitur. Ita enim solēt res gestæ aspersione mendaciorū in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Ro. & sacra didicit, quę in libris suis pontifices haberent: & eorum causas, quas præter se neminem scire voluit. Itaque eas seorsum scriptas secū quodammodo mori fecit, quando ita subtrahendas hominum notitiæ, sepeliendásque curauit. Aut ergo dæmonum illic tam sordidæ & noxiæ cupiditates erant conscriptæ, vt ex his tota illa theologia ciuilis etiam apud tales homines execrabilis appareret, qui tam multa in ipsis sacris erubescenda suscepe-rant: aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur, quos tā prolixa temporis vetustate ferè omnes populi gentium deos immortales esse crediderant, cùm & talibus sacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui se colendos pro ipsis mortuis, quos deos putari fecerāt, quibusdam fallacium miraculorum attestationibus supponebant. Sed occulta Dei veri prouidentia factū est, vt & Pompilio amico suo illis conciliati artibus, quibus hydromātia fieri potuit, cunctatilla confiteri permitterentur: & tamen vt moriturus incenderet eā potius quàm obrueret, admonere non permitterentur: qui ne

innotescerent, nec aratro quo sunt eruta obsistere potuerũt, nec stylo Varronis, quo ea quæ de hac re gesta sunt, in nostrã memoriam peruenerunt. Non enim possunt quod non sinuntur efficere. Sinũtur autem alto Dei summi iustóque iudicio pro meritis eorũ, quos ab eis vel affligi tantũ, vel etiã subiici, ac decipi iustum est. Quàm verò pernicioſæ vel à cultu veræ diuinitatis alienæ illæ literæ iudicatæ sint, hinc intelligi potest, quòd eas maluit senatus incendere, quas Pompilius occultauit, quàm timere quod timuit, qui hoc timere non potuit. Qui ergo nec fœlicem in futuro viram, nec modo habere vult piam, talibus sacris mortem quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere societatem, non superstitionem, qua coluntur noxiam, pertimescat, sed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoscat.

L. VIVES.

Diuinationum genera

a HYdromantiam facere.] *Ὑδρομαντία ad verbum est aquæ diuinatio. Multis enim modis fiebat olim diuinatio. Nam vel ex terra petebatur, & erat geomantia: vel ex igne, & pyromantia, quæ eadem ignispicina: cuius autor, vt inquit Plinius, Amphiaraus. Vel ex fumo, quæ capnomantia: vel ex auibus, quæ auguria: vel ex extis, quæ aruspicina, in qua multum Ethrusci valuerunt, & Ianus apud Heleos Apollinis filius: & post eum Thrasybulus, qui canẽ inspiciebant sectum iecur ostendentem. Vel ex cribro, quæ coscinomantia: vel ex securibus, quæ axinomantia: ex herbis, botanomantia sagarum artes: vel ex mortuis, quæ necromantia seu necyomantia: vel ex astris, quæ astronomia, in qua qui peritissimi dicuntur Chaldæi, etiam si in Chaldæa non sint nati. Ex sortibus, cleronomantia: ex manuũ lineamentis, chiromantia: ex facie ipsa & filo totius corporis, physiognomia: vel ex piscibus, quæ ichthyomantia, quæ obiecta est Apuleio: vel ex palpitatione oculorum, quæ saliatio, & palmicum augurium. Tum somniorũ coniecturæ, & omnia quæ latissimè patebant, ad visa, & audita, in quis erant fulgura, & fulgetræ, monstra, voces, sternutamenta. Iam dæmonum euocandorum mille artes, quas satius est ne nominari quidem. Hydromãtiam ad vltimum reseruaui, quoniam agimus de ipsa, ea non fit simpliciter. nam & in ampulla vitrea imposita aqua, quæ a puero inspicitur, quam gastromantiam dicunt, à tumore & ventrositate ampullæ. Tum & in peluim aqua infusa, quæ lecanomantia. Huius peritissimos tradit Strabo esse in Asia illa, & plurimos. Michael Psellus de dæmonibus idem affirmat, ac quomodo fiat, docet: dæmonibus in fundo repentibus, sonitúmque leuem exilémque emittentibus, ac obscurum, ne plenè possit percipi, nec mẽdacia deprehendi, sed quicquid eueniat, hoc putentur dixisse. Inspectabant & in fontibus plerique, indéque imaginibus oblatis videre sibi futura videbantur. Sic Pausanias apud Aeginẽses Achaiæ scribit, templum esse Cereris, ac fontem proximum, in quem ægri post peracta sacra despectantes morbi valetudinísque exitum vident. Iamblichus Colophoni subterraneum fuisse locum narrat, in quo fons erat, de quo sacerdos statis noctibus sacris operatus gustabat, reddebatúrque inuisibilia, & consulentibus responsa dabat. Idem scribit in Branchide fatidicam mulierem solitam in axe sedere, aut manu virgulam tenere ab aliquo deorum datam, aut pedem lumbúmve in aquam tingere, vel ex aqua haustum sorbere, hísque modis diuino afflatu impleri. Apuleius in Apologia de magia, Varronem scribit narrare, Trallibus de euentu Mithridatici belli magica percontatione consulentibus, puerum in aqua simulachrum Mercurij contemplantem, quæ futura erant clx. versibus cecinisse. Sed credo quatẽnus pueri meminit, de gastromantia intelligi. Hoc vltimo diuinãdi genere fonte inspecto vsus est Numa. Plutarch. in Cæsare mulieres fuisse tradit in Germania, quæ ex fluminum cursu vorticibus, & strepitu futura coniicerent.*

b Et postea Pythagoram.] *Optimè obseruata ratione temporum. Nam multis annis obiit Numa ante Pythagoram natũ. Cõtra quosdam, qui Pythagoram ab illo auditum ferunt: quos secutus est Ouidius Sed poetæ hoc dicere non erat tam turpe, quàm historico.*

c Varronis ad Cæsarem pontificem.] *C. Cæsar dictator pont. maximus fuit, ad quem Varro De antiquitatibus scripsit.*

d Nympham Ægeriam.] *Hanc sunt qui putent ex Musis vnam fuisse, vnde lucus ille in quo erat dea, Camænarum dicebatur. Alij nympham fontium fuisse, versámque à Diana in fontem post Numæ mortem. Ouidius 15. Metamorph ab egerendo esse dictam illud quoque est argumento, quòd ei prægnantes sacrificabant, quòd facilè conceptũ aluum egerere existimaretur, vt scribit Festus.*

e Quàm timere quod tim.] *Timere quod extimuit Numa, quæ ausus non est ea volumina comburere, ne dæmonum iram in se conciuaret.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER OCTAVVS.

De quæstione naturalis theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

CAP. I.

NVnc intentiore nobis opus est animo multo, quàm erat in superiorum solutione quæstionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus: non enim fabulosa est, vel ciuilis, hoc est, vel theatrica, vel vrbana, quarum altera iactitat deorum crimina, altera indicat eorum desideria criminosiora, ac per hoc maliguorum potius dæmonum, quàm deorum, sed cum philosophis est habenda collatio: [a] quorum ipsum nomen si Latinè interpretemur, amorem sapientiæ profitetur. [b] Porrò si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut diuina autoritas veritásq; monstrauit, verus philosophus est amator Dei. [c] Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est, nõ est in omnibus, qui hoc nomine gloriantur: [d] neq; enim continuò veræ sapientiæ sunt amatores, quicunq; appellantur philosophi, profectò ex omnibus quorum sententias ex literis nosse potuimus, eligendi sunt, cum quibus nõ indignè quæstio ista tractetur. Neq; enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantũ quę ad theologiam pertinent, [e] quo verbo Græco significari intelligimus de diuinitate rationem siue sermonem: nec eas omnium, sed eorũ tantũ, qui cùm & esse diuinitatem & humana curare consentiant, nõ tamẽ sufficere vnius incommutabilis Dei cultũ ad vitam adipiscendam etiam post mortem beatã, sed ab illo sanè multos vno conditos atq; institutos, ob eam causam colẽdos putãt. Hi etiã iam Varronis opinionẽ veritatis propinquitate transcendũt. Siquidem ille totã theologiam naturalẽ vsq; ad mundũ istum vel eius animam extendere potuit, isti verò supra omnẽ animæ naturam confitentur Deum, qui nõ solùm mundũ istum visibilem, qui sæpe cæli & terræ nomine nũcupatur, sed omnem etiã omnino animam fecerit. Et qui rationalẽ & intellectualem, cuius generis anima humana est, participatione sui luminis incõmutabilis & incorporei beatã facit. Hos philosophos Platonicos appellatos à Platone doctore vocabulo deriuato, nullus qui hæc vel tenuiter audiuit, ignorat.

L. VIVIS PROOEMIVM IN tres sequentes libros.

Tribus in sequentibus libris disputatur cum viris acutissimis summáque præditis eloquentia, quì ex Platonis schola cæteris bonis artibus instructi religione sola caruerunt, quorum sententias ac in primis sectæ principis Platonis fusius forsan explicuimus, quàm instituti nostri ratio videbatur postulare: verùm hoc cõsilio, quoniã à nostris hominibus [illegible] ,cùm sint tamẽ cognosci dignissimæ, tũ propter subtilitatem rerum magno ingenio curáque extusarũ, tum vel maximè quòd vicinæ sunt nostræ pietati. Et vt sciretur quale philosophorum genus Augustinus potissimum elegerit, cum quo de negotio religionis disputaret, ostenderétq; bene dicta eorũ cum nostris cõgruere, male dicta verò à nobis corrigi & emendari. Hæc me paulò lõgius, quàm oportebat euexerũt, & profectò in dulcedine rerũ, de quibus cõmentabar, difficile fuit propositam seruare breuitatẽ, alias hoc tẽporis iacturæ lectori resarciemus, & si spero ipsum nihil sensurum se legendis istis tam eruditis sanctísq; feciſſe iacturæ, nisi forte aut indoctior sit quàm vt intelligat, aut doctior quàm vt egeat, aut negligẽtior quàm vt curet, aut morosior quàm vt perferat, quib⁹ hominũ generibus hæc non elaborãtur. Neq; verò ita vel obliti sumus breuitatis, vel eã contempsimus, vt quantũ potuimus, sit à nobis de vnaquaque re disserendum: multa sunt prætermissa, plerunque Platonis cõtenti dictis, Platonicorum afferre sententias supersedimus, ne tãta prolixitas vel patientibus stomachis fastidium pareret. Sunt tamen aliqua à nobis in-

terdum repetita: tum vt melius quid sentiret Augustinus, declararetur: tum vt admoneretur lector, ne dicta excideret. cuius causa fuit Augustinus ipse, qui quo manifestius ad versarios confutaret, eadem dogmata, placitáque illorum subinde retractauit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN OCTAVVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

QVorum ipsum nomẽ, si Latinè interpretemur.] *Φιλία σοφίας amor sapientiæ, & φίλος σοφίας, amicus sapientiæ: cuius contrarium est ἀφιλος σοφία, quasi sapientiam quis & rationes auersatur, vt Speusippus ait.*

b Porrò si sapientia Deus est.] *Sapientiæ 7. & Paulus ad Hebræos 1. Dei filium sapientiam patris nominat, per quam fecit mundum vniuersum.*

c Sed quia res ipsa.] *Lactantius libro 3. de hoc multis rationibus contra philosophos [illegible] pidus, quàm grauis:*

Ego odi homines ignaua opera, & philosopha sententia.
Sed de hoc argumento à variis sunt multa conscripta.

d Neq; enim continuè.] *Legendum cõtinuo, quæ est casualis coniunctio, sicut protinus, & statim cum negatione.*

e Quo verbo Græco.] *Θεῖ λόγος, de Deo sermo, seu dissertio, siue ratio. Hæc enim omnia est λόγος.*

De duobus philosophorum generibus, id est, Italico, & Ionico, eorúmque autoribus. CAP. II.

DE hoc igitur Platone, quæ necessaria præsenti quæstioni existimo, breuiter attingam, prius illos commemorans, qui eum in eodem genere literarũ tempore præcesserunt. Quantum enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur, [a] duo philosophorum genera traduntur: vnum Italicum, [b] ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est: [c] alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia nuncupat

nuncupatur. Italicum genus autorem habuit [d] Pythagoram Samium, à quo etiam fetunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cùm antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbãtur: iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse respõdit, id est, studiosum, vel amatorem sapientiæ: quoniam sapiẽtem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit Thales Milesius, [e] vnus illorũ septem, qui appellati sunt sapientes. [f] Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis, ad bene viuẽdum accommodaris. Iste autem Thales, vt successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus, [g] suásq; disputationes literis mandãs, eminuit: maximéque admirabilis extitit, quod [h] astrologiæ numeris comprehensis, defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. [i] Aquam tamẽ putauit rerum esse principium: & hinc omnia elementa mundi, ipsúmque mundum, & quę in eo gignũtur, existere. [m] Nihil autem huic operi, quod mũdo considerato, tam admirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit [n] Anaximander, eius auditor: mutauítque de rerum natura opinionem. Non enim ex vna re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis, quasque res nasci putauit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita: & innumerabiles mũdos gignerẽ: & quæcunque in eis oriũtur, eósque mũdos, modò dissolui, modò iterum gigni, existimauit: quanta quisque ætate sua manere potuerit: [o] nec ipse aliquid diuinæ menti, in his rerũ operibus tribuens. [p] Iste Anaximenem discipulum, & successorem reliquit: qui omnes rerum causas [q] infinito aeri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aerem factum, sed ipsos ex aere ortos crẽdidit. [r] Anaxagoras verò eius auditor, harum rerum omnium quas videmus effectorem, diuinum animũ sensit: & dixit, ex infinita materia, [s] quę constaret, dissimilibus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente diuino. [t] Diogenes quoque Anaximenis alter auditor, [v] aerem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit [x] auditor eius Archelaus: [y] etiam ipse de particulis inter se dissimilibus, quibus singula quæque fierẽt: ita omnia constare putauit, vt inesse etiam mentem diceret, [z] quæ cor-

pora dissimilia, id est, illas particulas coniungendo & dissipando ageret omnia. [a] Socrates huius discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis, propter quem breuiter cuncta ista recolui.

L. VIVES.

2 DVo philosophorum genera traduntur.] *Sic olim prima philosophãtium in Græcia hæreses sunt separatæ, vt de rerũ principum nomen acciperẽt: alteri ab ea regione in qua philosophatus est magister Pythagoras Italia: alteri à patria Thaletis Ionia, in qua est Miletos, quæ etiam vrbs Ionia est dicta, vt tradit Mela, quod præcipua esset in ea regione. Sic Plato, sic Aristoteles etiam his veteribus distinxerunt.*

Magna Græcia

b Ex ea parte Italiæ.] *A Locris, inquit Plinius, incipit Italia sinus, quam magnam Græciam dicunt, in tres sinus diuisa, qua Græciam spectat ad mare superum: in quam regionem frequẽtes traiecere Græci. Miror esse qui putent totam Italiam magnam Græciam olim nominatam, & quidem permoti dicto Plinij lib. 3. sic scribentis: Quod ipsi de ea iudicauere Græci, genus in gloriam suam effusissimũ, quotam partem ex ea appellãdo Græciam magnam? Quibus verbis apertè ostendit, non magnam Italiæ portionem vocatam olim magnam Græciam. In primo ex illis sinibus, quos dixi, sunt Tarentus, Metapontus, Heraclea, Croto, Turij. Patet inter promõtoria Salem & Lacinium, vt scribit Mela, Tarẽtinus vocatur. Hic docuisse Pythagoras fertur.*

Ionia

c Alterum Ionicum.] *Ionia est regio in minore Asia inter Lycaones Lydósque & mare nostrum lateribus cincta Aeolibus & Caribus: his à Meridie, illis à Septentrione. In ea est Miletos vrbs, sicuti Mela narrat, Ioniæ totius belli pacisq; artibus princeps, patria Thaletis astrologi, & Timothei musici, & Anaximandri physici, aliorumq; ciuium inclytis ingeniis merito inclyta. Thales Anaximandrum ciuem suum docuit: hic Anaximenem itidem ciuem Milesium. Ab hoc edoctus Anaxagoras Clazomenius, Periclem, Archelaũ, Socratémque Athenienses instituit: à Socrate philosophia fere tota Athens.*

Pythagoras

d Pythagoram Samium.] *Aristoxenus Tyrrhenũ prodidit, quæ est vna ex illis insulis quas Athenienses expulsis Tyrrhenis occupauerunt. Cum ex Aegypto rediisset, quo profectus est Amasidis regis offensus tyrannide Polycratis Samij in Italiam transmisit.*

e A quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum.] *Cicero 5. Tusc. quæst. ex Heraclide Pontico Platonis auditore narrat, Pythag-*

Pythagoram à Leonte Phliasiorum tyranno rogatũ, quid artis profiteretur: cumq; superiores qui eidẽ studio essent dediti, sapiẽtes se cognominasset, ipsum se philosophũ, id est, sapiẽtiæ studiosum modestiore nomine appellasse. Hinc sophi nomen tanquã superbũ nimis & inuidiosum relictum, ceteroſq; philosophos esse nũcupatos. Neque enim sapiens est mortalium quisquam, soli Deo id nominis congruit.

Thales

f Thales Milesius.] *Hic fuit primus qui in Græcia de rebus naturalibus cœpit philosophari, natus Olympiadis xxxv. anno primo, vt Apollodorus numerat apud Laertium.*

Milesius

g Vnus illorum septem.] *Cùm à piscatoribꝰ Milesiis iuuenes quidam tactum essent mercati, hiq; mensam auream traxissent, contendẽtibus vtriſq; de mensa, ac sibi vendicãtibus, Apollo cõsultus iussit sapiẽti dari. Data est ergo primum Thaleti, qui à multitudine Ioniæ sapiẽs existimabatur. Hic eam misit alij ex illis septem, qui alij remisit, quoad ventum est ad Solonem, qui mensam iussit Apollini, nempe vere sapienti dari. Atque hi septem magna fama fuerunt ad posteros sapientiæ nomine, septémque Græciæ sapientes celebrantur.*

h Sed illi sex vitæ genere distinguebantur.] *Chilo Lacedæmonius, Pithacus Mitilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periãder Corinthius, & Solon Atheniẽsis, de quibus lib. 18. fusè disseram.*

i Suásque disputationes literis mandans.] *Nauticam astrologiam opus esse illius ferunt, alij ad Phœcum Samium referunt. Lobon verò Argiuus ad ducentos versus ipsum de astrologia scripsisse est autor.*

k Astrologiæ numeris comprehensis.] *Eudemus in historia astrologica solis defectus conuersionésq; prædixisse illum tradit. Plin. lib. 2. de obseruatione cæleſti loquens: Apud Græcos, inquit, inuestigauit primus omnium Thales Milesius, Olympiadis xlviij. anno iiij. prædicto solis defectu, qui sub Halyatte rege factus est, Vrbis conditæ anno clxx. Idem Eusebius, & Cicero libro 1. De diuinat. vbi non sub Halyatte legitur, sed sub Astiage. Sed ambo eodem fuere tempore, & gesserunt bellum inter se.*

l Aquam tamen putauit.] *Secutus Homeri opinionem, qui Oceanum omnium patrem vocat. Plutarch. in Placitis, & alij complures coniecturam Thaletis adducunt, quòd semen animantium omnium humidum sit, nec alimentum sine humido constet: quin & astra ipsa putant Oceani humoribus vegetari & ali.*

m Nihil autem huic operi.] *Tametsi Valerius apud Ciceronem Thaletem refert omnia putasse ex aqua fieri, mentemq; quæ cũcta fingat ex humore fabricata, deum esse: & Laertius illum ait, plena omnia*

putasse

putasse dæmonibus: rogatumq;, lateret ne deos homo malè faciens: ne cogitans quidem respondisse. Hæc tamen scientiam Dei arguunt, non administrationem rerum.

Anaximãder

n Anaximander.] *Et hic Milesius, sed alius ab illo Anaximãdro ciue suo, qui historias scripsit. Hic elemẽtum infinitum posuit pro rerum principio, sed nõ definiẽs, cuius esset naturæ, an aereæ an aquee, an igneæ: partes verò illius infiniti mutari subinde, ipsum verò totum immutabile esse.* Aristot. Plutarch. Laert. Eusebius.

o Nec ipse aliquid diuinæ menti.] *In hoc reprehenditur à Plutarcho, quòd cùm materiam substituat, efficientem causam tollat. Infinitas enim illa materia est, quæ ex se gignere nihil valet sine efficiẽte aliquo. Cic. tamen 1. De nat. deorum: Anaximãdri, inquit, opinio est, natiuos esse deos lõgis interuallis Orientes, Occidentesq;, eosq; innumerabiles esse mundos: ita eundem esse qui faceret, & ex quo faceret, & quæ fieret contrarietates quæ in ipso sunt, hoc est per calidum & frigidum sempiternum, vt inquit in Præpar. Euang. Euseb. quod & Aristoteles subindicat 1. lib. De physica auscultatione.*

Anaximenes

p Iste Anaximenem.] *Eurystrati filium itidem Milesium, qui natus Olymp. lxiij. mortuus est eo anno, quo Crœsi opes sunt euersæ. Apollodorus computat.*

q Infinito aëri.] *Genere, inquit Euseb. infinito, qualitatibus finitis: cuius condensatione & rarefactione omnia gignantur. Cicero: Anaximenes aera deum statuit, eumq; gigni, esse immẽsum, & infinitum, & semper in motu. Sydera autem, solemq;, & lunam de terra natam esse opinatur.*

Anaxagoras

r Anaxagoras.] *Clazomenius genitus, quæ sunt etiã in Ionia. Obiit lxxviij. Olymp. lxij. ætatis anno: opus suũ sic tradunt Plut. Archus. & Laertius Diogenes incœpisse: Vna res erat vniuersa: deinde accessit mens, eaq; disiunxit atque composuit: materiam enim finxit, in qua infinitæ inessent, tum earũdem rerum, tum diuersarum particulæ cõmistæ, quæ separantur mente diuina, fiantq; res singulæ, velut caro si plures sunt carnis particulæ: os, si ossis, neruus, si nerui, pluresq; cuiusquam alterius rei: non quin insint in osse, & carnis, & nerui, & igni, & chartæ, & ligni particulæ: quî enim fieri posset, vt ex pane fieret vel os, vel sanguis, vel semina, & minutulæ ossis, sanguinisve portiunculæ in pane inessent, propter exiguitatem tamen sui, nobis imperceptæ. Aristot. Plutarch. Laertius.*

s Quæ constaret dissimilibus inter se.] *In veteribus libris similibus inter se legitur, vtrunq; rectè. nam vt Aristot. inquit, Anaxagoras infinitas partes in vnoquoq; ponebat corpore, & similia, & contraria, & similium partium, quæ vocabat ὁμοιομερῆ, id est, cognatas: & ὁμοιομερείας: quod verbũ similaritates vertit Gaza. Sunt enim ex corporibus alia similium partium, quæ inter se, non nomine, sed numero distant, velut aqua, ignis, taro, os, medulla, sanguis. Vnaquæq; enim pars istorum, quæ modo materiam in se & formam capiat, cognominis est toti: & ipsæ inter se partes aquæ, sunt aquæ: & sanguinis guttæ, sanguis. Sũt alia corpora, quæ partes diuersarum rationum & nominum capiunt: vt homo, equus, stirps, & omnia quæ viuunt: in quibus alia sunt ossa, alia medullæ, alia sanguis, alia radix, alia caulis: tum & in artificialibus, vt in statua, & mensã, & scamno, & libro: neque enim vnaquæuis charta est liber: nec quælibet mensæ pars est mensa. Hæ partes ὁμοιομερεῖς, id est, variorum generũ, seu, vt vertit Rodolphus Agricola, multigenæ nominãtur. Anaxagoras illorum corporum similarium in vnoquoque infinitas particulas esse aiebat: alias dissimiles, & diuersas, vt ligni, sanguinis, aeri, terræ, ossis: alias inter se similes, vt infinitas ignis, quæ sunt inter se cognatæ: & infinitas aquæ, &c. nam etsi segregatione generẽtur corpora, partes tamen diuersæ non ita possunt à se mutuo separari, quin infinitæ etiamnum relinquantur: vt sit vnde aliud ex alio gigni queat, & nutriri animantes, stirpesq;, & inter se commutari, aliæq; in aliarum locum & vicem succedere: corporum verò dissimilarium partiũ non ponebat infinitam multitudinem in vnaquaq; re: neque enim infinitas domos, aut innumeros homines in ligno, vel igne esse existimabat.*

Diogenes

t Diogenes quoque Anaximenis.] *Diogenes multi fuerũt: Sinopæus, qui Cynicus est dictus: & Sicyonius historicus, & Stoicus, qui legatus iuit Romam cum Carneade, & Critolao, Seleuciæ natus, sed Babylonius dictus, & Tarsensis. Diogenes qui de quæstionibus poeticis scripsit: & is ipse Diogenes Laertius, ex quo hæc desumimus, & qui ætate hos omnes antecessit, Diogenes Apolloniata, cuius meminit hic Augustini commentator noster optimus plastes, ex duobus Diogenibus, Apolloniata, & Cynico formula nominis eadem comprehensis vnum effinxit, nõ minore arte quàm qui ex ipso eodem Thomæ Valois, & Thoma Aquinate vnum confecit Thomam in commentariis ad Boetium.*

v Aërem quidem dixit.] *Cic. 1. De nat. deorũ: Quid aer? quo Diogenes Apolloniata vtitur deo: mundos & hic asseruit innumeros in spatio infinito, ibiq; creatum mundũ, vbi sese densior aer in globi formam compresserit, ac consliparit.*

Archelaus

x Auditor eius Archelaus.] *Hic, vt alij putant, Milesius: vt alij, Athenien. primus ex Ionia naturalem philosophiam Athenas inuexit*

nexit:idcirco & Physicus est cognominatus:tum etiam quòd moralem discipulus eius Socrates induxit.

y Etiam ipse de particulis.] *Plutarchus aerem immẽsum ait eum pro principio posuisse, & quæ circa eum essent rarum ac densum, hãc aquam, illum ignem esse.*

z Quæ cor.d.] *In veteribus libris est, non dissimilia, sed æterna.*

Socrates

a Socrates huius discipulus.] *Hic est Socrates ille, de quo nihil satis posset pro dignitate dici, quem fuisse gentilium omnium sapientissimum constat, proximeq; ad Christianam sapiẽtiam ex illis omnibus accessisse. Natus est Athenis Sophroniſco marmorario patre, & Phanareta obstetrice matre: vir temperãs, castus, iustus, modestus, iniuriarum patiens: neque opum, neque voluptatis, ac ne gloriæ quidem appetens: nihil enim eum scripsisse certum est. Hic primus, cùm cæteri nihil se nescire profiterentur, nihil se scire professus est.*

De Socratica disciplina. CAP. III.

SOcrates [a] ergo primus vniuersam philosophiam ad corrigendos, componendósque mores flexisse memoratur: cùm ante illũ omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderint. Non mihi autem videtur posse ad liquidum colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret, [b] tædio rerum obscurarum, & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit: quod esset beatæ vitæ necessarium: propter quam vnam omniũ philosophorũ inuigilasse ac laborasse videtur industria. An verò, sicut de illo quidam beneuolentius suspicantur, [c] nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari: quãdoquidem ab eis causas rerũ videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri ac summi Dei voluntate esse credebat. [d] Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendi: & ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, vt deprimẽtibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret: naturámque incorporei & incommutabilis luminis, [e] vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. [f] Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua vel dissimulata scientia, lepôre mirabili disserendi & acutissima vrbanitate agitasse, atque versasse. [g] Vnde & concitatis inimicitiis

sitiis [h] calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est. [i] Sed eum postea illa ipsa, quæ publicè damnauerat Atheniẽs. ciuitas, publicè luxit, in duos accusatores eius vsqueadeò populi indignatione cõuersa, vt vnus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter euaderet. Tam præclara igitur vitę mortísq; fama Socrates [k] reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, [l] quorum certatim studiũ fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, vbi agitur de summo bono, sine quo fieri homo beatus non potest. [m] Quod in Socratis disputationibus dum omnia mouet, asserit, destruit, quoniam non euidenter apparuit, quod cuique placuit, inde sumpserunt, & vbi cuique visum est, constituerunt finem boni. [n] Finis autem boni appellatur quò quisque cùm peruenerit beatus est. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt (quod vix credibile est vnius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem, [o] sicut Aristippus: quidam virtutem, [p] sicut Antisthenes. [q] Sic alij atque alij aliud atque aliud opinati sunt: quos commemorare longum est.

L. VIVES.

a SOcrates ergo pri.] *Cic. 1. Acad. quæst. Socrates mihi videtur, Socrates id quod constat inter omnes, primus à rebus occultis & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerant auocauisse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse, vt de virtutibus & vitiis, omninoq; de bonis rebus & malis quæreretur: cælestia autem vel procul esse à naturæ cognitione censeret, vel si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene viuendum conferre.*

b Tædio rerũ obscu. & in. ad aliquid ap.] *Melius legitur in antiquis lib apertũ. Xenoph. in Comment. 1. Rerum Socraticarũ, Socratem scribit mirari solitum non deprehendisse istos, qui res naturales noctes & dies inquirunt, & tractant, nihil posse in eis inueniri certi atque perspecti: quam sententiam fuse multis exemplis prosequitur.*

c Nolebat immund. ter.] *Lact. lib. 3. Non inficior Socratem fuisse paulò cordatiorẽ quàm cæteros, qui naturã rerũ putauerunt ingenio posse comprehendi, in quo illos non tantũ excordes fuisse arbitror, sed etiam impios, quod in secreta illius cælestis prouidẽtiæ curiosos oculos voluerunt immittere. & post: Nimirũ multo sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cælestæ templum prophanari impiis disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrarit.*

d Vnde

d Vnde non eas putabat nisi mund.m.] *Socrates de hoc copiose disputat moriturus apud Plat.in Phædone, vbi ostendit philosophari neminem rectè posse, nisi se quàm maximè fieri possit à cõsortio corporis, id est, ab omnibus affectibus seiungat: quod tum optimè fiet, cum animus liber erit, corporisq; carcere solutus: & in hac vita vt quisq; se maximè perturbationibus exoluit, ita liberrimè verissimèq; id quod est, verumq; ipsum, hoc est, Deum & diuina cõtemplatur: idcirco philosophia definitur mortis meditatio, id est corporis animæq; separatio, & ceu diuortiũ quoddam, vt animus purus sit, corporis fece non contaminatus: nam purissimum illud diuinum verum ab impuro animæ cõtingi nefas: ideo amicis deorũ plura esse cognita existimabat, quàm impuris hominibus, & qui Deum non sequũtur. In Cratylo solos bonos viros sapientes esse dicit: & in Epimenide peritiam rerum cælestium doctum aliquem, nisi opem Deus tulerit, negat. Apul. ex Plat. & alia initia rerum inueniri forsitan posse, aut quæ Deo nota sint, vel ei qui sit dius amicus.*

e Vbi causæ.om.fa.na.] *Hæc sunt ex doctrina Plat. & August. non quid ipse, sed quid Socrat.sentiat refert. Istud adiecit, quoniã Philalethes noster sententiã putat esse Aug.cui statim veritatẽ suã addit cum realitatibus & formalitatibus, quales nunquã ne per somnium quidem Aug.cogitauit. Plato enim in 6. De rep. deũ ait lumen esse mentis, nõ secus quã sit sol hic, quẽ videmus, lumẽ oculorũ corporis, & vt beneficio huius habemus, quod cernimus: ita beneficio Dei, quod intelligimus, lumẽq; illud sacrũ & diuinũ rebꝰ ipsis veritatẽ: nobis verò vim eius percipiẽdæ tenẽdæq; largiri, ac esse vt ex Plat.inquit Greg. Naz. solem hunc mundi visibilis lumen, Deũ verò mundi inuisibilis.*

f Cõstat eũ tamen.] *Eius sermones retulerũt in Dialog Socratici Plat. Xenoph. Aeschin. Xenocrat. & alij, quib. ipse mira dexteritate insciti eorũ, qui nihil ignorare sibi ac multitudini persuaserãt, detegit: velut Protagoræ, Gorgiæ, Eutydemi, Dionysodori, & aliorũ.*

g Vnde & cõcitatis inimicitiis.] *Plat in Apol. ex disp. Socratis natas esse illi inimicitias narrat. idẽ Laert. tres Socratem accusarunt, Anytus, Melitꝰ, & Lycon orator, qui fuit actor, cùm Anytus ob id cũ turbam tueretur, & reliquorũ vrbanorũ, quos sæpe Socr. derisisset. Melit. verò poetarũ, quos Soc. dãnasset, & expellẽdos è ciuitate cẽsuerat: de his reb. Plato, & Xenoph. in Soc. Apologiis. Sed explicatim rem omnem persecutus est Laer. in Socrat. dãnatus est 281. sententiis.*

h Calumnioſa crim.] *Nõ me, inquit Socrates, vel accusatores periment, vel crimina, sed inuidia sola, qua vna præclari viri quàm plurimi interierunt & interibunt.*

i Sed eum postea.] *Tanta cepit Athenienses omnes ob dãnatum Socr. pœnitentia, vt paulò pòst gymnasia omnia clauderent, faciesq; iustitij esset in ciuitate: Melitum morte mulctarint, Anytum exilio, Socrati statua ahenea erecta sit, Lysippi opus.*

k Reliquit plurimos.] *Omnes fere philosophantium sectæ in Socratem initium suæ disciplinæ referebãt, Platonici, Academici, Cyrenaici, Cynici, Peripatetici, Megarenses, Stoici.*

l Quorum cer.ſtu.fuit.] *Hac vna quæst. de summo bono summóque malo distinguebantur sectæ.*

m Quod in Soc.diſp.] *Ita enim disputabat ille, vt magis eliceret refutaretq; sentẽtiam eius, qui cum disputabat, quàm suam ipse proderet aut affirmaret. Neque enim putabat esse eius, qui nihil se scire diceret, aliquid asserere, vt ipse dicit in Theæteto Plat.*

n Finis aũt boni.] *Is est, in quẽ vt Cic. 1. De fin. inquit, omnia bene viuendi, rectèq; faciẽdi cõsilia sunt referẽda, & in 3. Cùm enim hoc sit extremũ, sentis enim credo me iã diu, quod Græcus τέλος dicat, id dicere tum extremũ, tum vltimũ, tum summũ, licebit etiam finem pro extremo, aut vltimo dicere, hic propter seipsum quæritur, & alia omnia propter hunc. Sicut Plato, Arist. & reliqui philosophi dixerunt.*

o Sicut Ariſtippus.] *Hic Cyrenus natus est, primusq; ex Socraticis mercede docuit, vt etiã doceri voluit. Tametsi pretiũ Socr. nunquã accepit, dicens prohiberi se à dæmone, tum etiam inferiori Dionys. Syracusano assentari & perferre ab eo contumelias sustinuit quæstus gratia. Corporis voluptatem summum bonum posuit. Diogenes Laert. ab hoc philosopho Cyrenaici sunt constituti. Obiter dictum Hier. annotabo, qui in comment. in Ecclesiasten, cùm de voluptate loquitur: Et hæc inquit, aliquis loquatur Epicur. & Aristippus, & Cynici, & cæteri pecudes philosophorum. legendum & Cyrenaici. Quid enim voluptati cum institutis Cynicorum?*

p Sicut Antiſthenes.] *Hic est autor Cynicæ sectæ, id est, caninæ. Diogenem Sinopensem Cynicum docuit, virtutem voluit summum esse bonum.*

q Sicque alij atque alij.] *Cicero opiniones multorum recensет De finibus bonorum in 2. lib. eius argumẽti. Illinc petat, qui desiderat, & nos obiter attigimus in præfatione legum Cic.*

De præcipuo inter discipulos Socratis Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit. CAP. IIII.

SEd inter discipulos Socratis non quidem immerito excellentissima gloria claruit, qui omnino cæteros obscurarer, Plato. a Qui cùm esset Athenienſis, honesto apud suos loco natus, & ingenio mirabili, lõge suos cõ-

discipulos anteiret, parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, [b]ac Socraticam disciplinam, quam longè latéque potuit peregrinatus est, quaquauersum eum alicuius nobilitatæ scientiæ percipiendę fama rapiebat. [c]Itaque & in Ægypto didicit, quæcunque illic magna habebantur atque docebãtur, & inde [d]in eas Italiæ partes veniens, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, quicquid Italicæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillimè cõprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem ferè in omnibus sermonibus suis faciens, [e]etiã illa, quę vel ab aliis didicerat, vel ipse quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepôre & moralibus disputationib⁹ temperauit. [f] Itaque cùm studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur, vnde vna pars eius actiua, altera cõtemplatiua dici potest. Quatũ actiua ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplatiua autem ad conspiciẽdas naturæ causas, & syncerissimam veritatem. [g]Socrates in actiua excelluisse memoratur: Pythagoras verò magis contemplatiuæ quibus potuit intelligentiæ viribus institisse. Proinde Plato vtrunque iungendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit. Vnam moralem, quæ maximè in actione versatur. Alteram naturalem, quæ contemplationi deputata. Tertiam rationalem, [i]qua verum disterminatur à falso. [k]Quæ licet vtrique, id est, actioni & cõtemplationi sit necessaria, maximè tamen contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis. Ideo hæc tripertitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiæ in actione & contemplatione cõsistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est, vbi finem omnium actionum, vbi causam omnium naturarum, vbi lumen omnium rationum esse cognouerit vel crediderit, disserendo explicare & longũ esse arbitror, & temere esse affirmandum non arbitror. [l]Cùm enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ seruare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est vt etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententiæ non facilè perspici possint. Ex his tamen quæ apud eũ leguntur, [m]siue quæ dixit, siue quæ ab aliis dicta esse narrauit, atq; conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari,

tari, & huic operi inseri oportet à nobis: vel vbi suffragatur religioni verę, quam fides nostra suscipit, ac defendit, vel vbi ei videtur esse contrarius: quantũ ad istam de vno Deo & pluribus pertinet, quæstionem, quem propter vitam, quæ post mortem futura est veraciter beatam, colẽdum esse catholicæ religionis asserit disciplina. Fortassis enim qui Platonem cæteris philosophis gentium longè latéque prælatum acutius atque veracius intellexisse, atque secuti esse fama celebriore laudantur: aliquid tale de Deo sentiunt, vt in illo inueniatur, & causa subsistẽdi, & ratio intelligendi, & ordo viuẽdi. Quorum trium, vnum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. [n]Si enim homo ita creatus est, vt per id quod in eo præcellit, attingat illud quod cũcta præcellit, id est, vnum verum optimũ Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus vsus expedit: [o]ipse quæratur, vbi nobis omnia sunt secura: ipse cernatur, vbi nobis certa sunt omnia: ipse diligatur, vbi nobis recta sunt omnia.

L. VIVES.

a Qvi cùm esset Athenien sis.] *Platonis parentes fuere Aristo, & Perictione. paternum genus in Codrum referebatur, qui vltimus regnum Athenis tenuit: maternum in Solonem, vnum ex septem sapientibus, inclytum legibus Athenien. latis. vtráque gens proautorem suæ nobilitatis Neptunum nominat. Natus est Platoni Athenis Olympiade lxxxviij. Huius viri vitam, actusq; præclaros multi literis mandarunt. multi illum supra humanum omne fastigium de moribus & sapientia collocant. sed reuera tantum abest, vt amore longius iusto euectos credam, vt nisi scirem addictissimos illi esse, qui hæc faciunt, subinuidisse laudibus illius suspicarer. Fallitur mea sententia, quisquis Platonem non aliquantò plus quàm hominem, aut certè non ex optima illa & rarissima hominum nota fuisse putat.*

b Ac Socraticam disciplinam.] *Alibi, à Socratica disciplina. q. post perceptam à Socrate disciplinam Athenis.*

c Itaque & in Ægypto.] *Laertius post quam ex Italia rediit, ad Ægyptum eum profectum scribit cum Euripide.*

d In eas Italiæ p.v.] *In magnam Græciam, vbi Pythagoras philosophatus, multos disciplinæ suæ admiratores, ac sectatores reliquerat. Ex eis Plato Tarẽti audiuit Archytam seniorem, & Euritum, Locris Timæum, Crotoni Philolaum. Cicero in Catone, Platonem scribit*

Tarentum venisse L. Aemilio, Ap. Claudio Coss. tametsi Liuius eo tempore, id est, ante Caudinam subiugationem annis 4. & 20. nõ penit Appium cum Aemilio consulem, sed L. Furiũ Camillum. Profectus est etiam Plato Megaram ad Euclidem mathematicum, & Cyrenas ad Theodorum itidẽ mathematicum, profecturus à Persarum magos, nisi bella obstitissent.

e Etiam illa quæ vel.] *Plato quæcunque scripserat, Socratis dicebat esse, vt in Epistolis ait ad Dionysium. & nõ solum moralia, quibus Socrates plurimum valebat, sed naturalia quædam in Dialogis ei attribuit.*

f Itaque cum.] *Plato & Aristot. disciplinas quasdam ponunt, quas neque actiuas dicant, nec contemplatiuas, sed effectrices, velut architecturam, & totam artem fabrilem. Itaque alias artes ad speculationem pertinere aiunt, vt theologiam: alias ad agendum, in quibus post actum, opus nullum restat, vt rhetoricen, & musicen: alias ad fabrefaciẽdum, vnde sunt tam multa opera vitæ vtilia, ædes, naues, vrbes, mensæ, vestes. Sed hæc diuisio artium non spectat ad studium sapientiæ de quo hìc loquimur.*

g Socrates in Actiua.] *Actiuam dicit, quæ ad virtutem, mores, vitamq; agendam spectat, in qua totus fuit Socrates, cũ alioqui multum in ea cõtemplaretur. Adimantus enim sic Socrati loquitur in 2. lib. De rep. Platonis. Omnem vitã nulla in re alia, quam speculatione consumpsisti. Idem Socrates quantum inquirendis perspiciendisq; rebus ad vitam pertinẽtibus posuerit operæ, declarat apud Platonem in Apologia: sed ea res ad agendum dirigebantur: quas verò Pythagoras scrutabatur, cum apertæ erant, & ad cognitionem peruenerant sui, vlterius non progrediebantur.*

h Quã in t. p. d.] *Euseb. lib. Præpar. Euang. hanc Platonis philosophiæ sectionem ab Hebræis derivatam esse dicit, affertq; sententiam Aristici philosophi, qua diuisio illa declaratur apertius, docétq; Platonem coniunxisse partes omnes philosophiæ in vnum velut corpus, dispersas prius ceu membra Penthei: nam Thales & eius discipuli physicã totos se tradiderãt: sex alij sapiẽtes, Ethicæ: Zeno & omnes Eleatici dialecticæ. Plato hæc omnia coagmentauit, & ostẽdit hominibus, non laceram philosophiam, sed integram atque absolutam: cui suffragatur Arist. ipse lib. 7. Philos. Laertius in Plat. Philosophiæ ratio olim circa vnam tantùm physicæ speciem versabatur: accesit Socrates, & addidit ethicen. tertiam Plato philosophiæ dialecticen adiecit, & cõsummato philosophiæ operi extremã manũ imposuit. Apuleius in Dogmate Platonis, de ipso loquens: Quapropter inuenta Parmenidis, aut Zenonis*

Zenonis studiosius executus, ita omnibus quæ admirationi sunt singula, suos libros expleuit, vt primus tripartitã philosophiam copularet, sibiq; inuicem necessarias partes, neque pugnare inter se tantũmodo, sed etiam mutuis adiuuari auxiliis ostenderit. Hæc ille. Ex Dialogis Platonis, alij ad rationem disserendi pertinent, vt Gorgias, & Eutydemus: alij ad mores priuatos, vt Menon, Eutyphro, Philebus, Crito: alij ad mores publicos, vt leges, & respublica: alij ad res naturæ, vt Timæus: alij ad τὰ μετὰ τὰ φυσικά, vt Parmenides, & Sophista. tametsi cum ratione dialectica sunt hi dialogi coniuncti.

i Qua verũ determinat à falso.] *Antiqui codices, Quæ verũ disterminat à falso, hoc est, separat, vt Lucanus: Qui Gallica certus Limes ab Ausonio disterminat arua colonis. Et Mela: Europam ab Asia stadiis v. disterminat Thracius, vt dictum est, Bosphorus.*

k Quę licet vtriq;, id est, actioni & cõtẽplationi.] *Magnis & odiosis contentionib. nostri philosophi quærũt, sit ne dialectica scientia practica an speculatiua: quæ disputatio inutilis mea sentẽtia, quales sunt penè oẽs quæ hac tẽpestate in philosophia docẽtur, discũturq;, distinet studia iuuenũ, confictis miris somniis de speculatione & praxi. Tandẽ sentẽtia litis vulgo nũc p praxi datur, quòd dialectica doceat argumẽtari: quasi verò nõ magis in inspectiõe naturæ argumẽtemur, quã in actione vitæ. Sed isti nec quid sit inspicere res naturæ sciũt, nec quid agere vitã, aut quo modo sit agẽda. Nõ quòd putẽ eã in sola speculatione sitã esse, sed optimè hìc Augu. definisse vtriq; philosophiæ esse illam necessariam, magis tamen ad inuestigandũ quid vbique verum, quid falsum, quid probabile, quid secus sit, accommodari.*

l Cum enim magistri sui Soc.] *Ipse Plato, vt dixi, libros ferè suos Socratis esse fatebatur, & in omnibus dialogis eius quæ Socrati dantur, ea sunt ex sententia Plat. credenda, sed ex verbis quoque Timæi, & hospitis Athenięsis, & Eleatis Plato sententiã suã profert.*

m Siue quę ab aliis.] *Alibi, ab illo, scilicet Socrate: ea enim sentit Plato, quæ Socrates, quanquam & quæ alij nonnulli, vt modò dixi.*

n Si enim homo ita cr. e. v. per id. q. in eo. pr.] *Quid opus est tã multis clamorib. disputare, sitne hoc intellectus, an voluntas, cum satis, vt alios præteream, ab Arist. in lib. Moral. dictum sit, mentẽ esse in homine omniũ optimũ, & præstãtissimum. In ea est, & quem vocant intellectũ, & voluntas, & memoria: verũ illa quia sic dicuntur, vt nec vnquam fuerint, nec intelligãtur, admirationi sunt. Hæc quia intelliguntur, & propemodum præhenduntur manibus, sordent.*

o Ipse quęratur.] *Subinde alludit ad illã tricipitẽ philosophiæ distributionẽ: & in veterib. lib. sic legitur: ipse quæratur, vbi nobis certa*

sunt omnia: ipse cernatur, vbi nobis vera sunt omnia, &c.

Quòd de theologia cum Platonicis potissimum disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sunt dogmata. CAP. V.

SI ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione sit beatus, quid opus est excutere cæteros, quorum nulli nobis, quàm isti propius accesserunt? Cedat eis igitur non solùm theologia illa fabulosa, deorum criminibus oblectans animos impiorum, nec solùm etiam illa ciuilis, vbi impuri dæmones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tanquam suos diuinos honores habere voluerunt: vbi ad spectandos suorum criminum ludos, [a] cultores suos tãquam suæ vanitatis administratores habuerunt: vbi per eos ad suum cultum studiis immundissimis alios excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Vbi si qua velut honesta geruntur in templis, coniuncta sibi theatrorum obscœnitate turpantur, & quæcunque turpia geruntur in theatris, comparata sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cælum & terram rerúmque mortalium semina & actus interpretatus est, quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur, & ideo veritas conãtem non sequitur. Et si ipsa essent, tamen animæ rationali ea quę infra illam naturæ ordine cõstituta sunt, pro Deo suo colenda non essent: nec sibi præferre debuit, tanquam deos eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus, & ea quæ Numa Pompilius reuelata ad sacra eiusmodi pertinentia secum sepeliendo curauit abscondi, & aratro eruta senatus iussit incendi. In eo genere sunt etiam illa, vt aliquid de Numa mitius suspicemur, [b] quæ Alexander Macedo scribit ad matrem sibi à magno antistite sacrorum Ægyptiorum quodam Leone patefacta. Vbi non Picus, & Faunus, & Æneas, & Romulus, vel etiam Hercules, & Æsculapius, & Liber Semele natus, & Tindaridæ fratres, & si quos alios ex mortalibus pro diis habent, [c] sed ipsi etiam maiorum gentium dij, quos Cic. in Tusc. tacitis nominibus videtur attingere: Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alij plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes siue elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi reuelata mysteria, petens admonet Alexandrum,

vt cum

vt cum ea matri conscripta insinuauerit, flammis iubeat concremari. Non solùm ergo ista quæ duæ theologiæ continent, fabulosa scilicet & ciuilis, Platonicis philosophis cedant, qui verum Deum, & rerum autorem, & veritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt. Sed alij quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus viris, vt Thales in humore, Anaximenes in aere, [d] Stoici in igne, Epicur[e] in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec diuidi nec sentiri queunt, & quicunque alij quorum enumerationi immorari non est necesse: siue simplicia, siue coniuncta corpora: siue vita carentia, siue viuentia, sed tamen corpora, causam principiúmque rerum esse dixerunt. [e] Nam quidam eorum à rebus non viuis res viuas fieri posse crediderunt, sicut Epicurei. [f] Quidam verò à viuente quædam viuentia, quædam non viuentia, sed tamen à corpore corporea. [g] Nam Stoici ignem, id est, corpus vnum ex his quatuor elementis, quibus visibilis mundus hic constat, & viuentem, & sapientem, & ipsius mundi fabricatorem atque omnium quæ sunt in eo, eúmque omnino ignem Deum esse putauerunt. Hi & cæteri similes eorum, id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt. [h] In se quippe habebant, quod non videbant, & apud se imaginabãtur, quod foris viderant, etiam quãdo non videbant, sed tantũmodo cogitabãt. Hoc autem in cõspectu talis cogitationis iam nõ est corpus, sed similitudo corporis. Illud autem vnde videtur in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis: & vnde videtur, atque vtrum pulchra an deformis sit iudicatur, profecto est melius quàm ipsa quæ iudicatur. Hæc mẽs hominis & ipsa rationalis animæ natura est, quę vtique corpus nõ est, si iam illa corporis similitudo cum in animo cogitãtis aspicitur atque iudicatur, nec ipsa corpus est. Non est ergo, nec terra, nec aqua, nec aer, nec ignis: quibus quatuor corporibus quæ dicuntur quatuor elementa, mũdum corporeum videmus esse compactum. Porrò si noster animus corpus non est: quomodo Deus creator animi corpus est? Cedant ergo & isti vt dictũ est, Platonicis, [i] cedãt & illi quos quidem puduit dicere Deum corpus esse, veruntamẽ eiusdẽ naturæ cuius ille est, animos nostros esse putauerunt. Ita non eos mouit tanta mutabilitas a-

nimæ, quã Dei naturæ tribuere nefas est. [h] Sed dicũt: corpore mutatur animę natura: nam per seipsam incommutabilis est. Poterant isti dicere, corpore aliquo vulneratur caro, nam per seipsam inuulnerabilis est. Prorsus quod mutari non potest, nulla re potest, ac per hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, & ideo incommutabile rectè dici non potest.

L. VIVES.

a Cvltores suos tanquam suæ.] *Alibi sic legitur, Cultores suos tanquam ad suum cultum studiis im, excitatos.*

b Quæ Alexander Macedo scribit ad matrem.] *Cyprianus de idolorum vanitate, vbi dicit deos omnes gẽtium homines fuisse: Hoc, inquit, ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quod maiorum regum memoria seruata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit.*

Maiorũ gentiũ dij

c Sed ipsi etiam maiores gentiũ dij, quos Cicero in Tusc. tacitis nom.] *Legendum maiorum gentium dij. Tarquinius Priscus quintus Rom. rex, veteri senatui cẽtum senatores adiecit, vt in eo ordine maiores vires obtineret. Hi sunt minorum gẽtium patres dicti: priores illi, maiorũ: ita μειζοτερικῶς Cicero præcipuos illos & vetustate confirmatos deos maiorum gentium vocat. Hoc dicto primo Tusc. quæst. Si verò scrutari vetera, & ex iis, ea quæ scriptores Græciæ prodidi lerunt eruere coner, illi ipsi maiorũ gentium dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cælũ reperiantur. Hæc Cicero docens animos hominum esse immortales, eosq; esse, quos pro diis colamus, cùm corpore soluti in cælum euolarunt. Tales esse Romulum, Herculem, Liberũ Semele natum, Tindaridas, hoc est, Castorem & Pollucem, matrem Matutam, ac totum propè cælum, hominibus esse completum. In Leg. idem Cicero deos maiorum gentium vocat eos, qui cæleſtes semper sunt habiti. Adscriptitios dicit, quos in cælum merita vocarunt.*

d Stoici in igne.] *Cic. in lib. De nat. deorum: Stoici, inquit, omnem vim dicunt esse ignem, Heraclitum, vt verisimile est secuti, & Zeno princeps illorũ naturam, quam eandem deum putauit sic finit: ignem artificiosum ad gignendum progredientem via.*

e Nam quidam eorum à rebus non viuis.] *Epicurei ex atomis temerè volitantibus, & fortuitu coeuntibus homines & reliqua conflari animantia dicebant.*

f Quidam verò à viuente, quædam viuentia.] *Sic est legẽdum ex Scripturæ antiquorum codicum: Quidam verò à viuente quidem, & viuentia & non viuentia, sed tamen à corpore corpora.*

g Nam

g Nam Stoici ignem.] *De hoc plurima Cic. 2. De nat. deor.*

h In se quippe habebant.] *Animum suum incorporalem imaginari non poterant: sed tantum corporalia, nec ea quæuis, sed quæ aliquando sub sensus nostros venerunt. Decantatũ illud in sibolis etiam pueris: Nihil esse in mente, quod prius non fuerit in sensu: hoc est, mẽtem nostram nihil cogitare posse, quod circum vestitum non sit aliqua ex his rebus, quas aliquando sensu percepit: ita res ex se incorporeas corporaliter cognoscimus, & res corporales quas nunquam vidimus, cum animo & cogitatione intuemur, ea forma faciẽq; inspicimus qua erant aliæ res, quas vidimus. vt si quis cùm Romam nunquam viderit, de ea cogitet, muros, tẽpla, ædificia illi affinget: quæ vel Parisiis, vel Louanij, vel Valentiæ inspexit. Docet dehinc Augustinus cogitationes hominum esse incorporeas, sensusque internos animi à quibus cogitationes fiunt, & cogitationibus & corporibus vniuersis antestare: cuius animi mentisq; cùm sit parens ipse Deus, colligitur non corpus esse Deum, sed rem aliquam & cunctis corporibus, & animis quoque præstantiorem.*

i Cedant & illi quos puduit dicere Deũ corpus esse.] *Cic. 1. De nat. deor. Nam Pythagoras, qui censuit Deum esse animum per naturam rerum intentum & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi & lacerari Deum, & cùm miseri animi essent, quod plerisque cõtingeret, tum Dei partem esse miseram, quod fieri non potest. Plato verò animos nostros de substantia astrorum decisos putat, & eõdem redituros, si puri ex hac vita discesserint, vnumquenque ad astrum, è quo est desumptus: cumq; sydera ex elementis quatuor sint coagmentata, & animas ipsas eiusdem esse constitutionis ac naturæ, tametsi longe diuersæ rationis, quàm sit ista corporum ex elementis compositio.*

k Sed dicunt corpore.] *Verg. 4. Georg. & 6. Aeneid. opinionem Pythagoricam adducit, ex deo, id est, anima mundi canens:*

Quẽque sibi tenues nascentem arcessere vitas,
Et ad eam post mortem redire. Sed quoniam dubitari posset, quî fit, vt cùm omnes animæ de eodem principio sint derivatæ, non omnes eodem intelligant modo, & sapiant, & ratione vtantur: idcirco à corporibus hæc manare discrimina ostendit, non ab animis ipsis. sic enim inquit:

Principio cælum & terras, campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,

Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundáque membra.
Hinc metuunt, cupiúntque, dolent, gaudéntque, nec auras
Respiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco.

Quæ omnia declarat fusè Seruius grammaticus. Porphyrius 4. De sacrificiis compati animam cum corpore ex Pythagorica disciplina concedit, & è corpore bene aut secus affecto aliquid in animum redundare, permutari tamen ex hoc animæ naturam negat.

De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur. CAP. VI.

VIderunt ergo isti philosophi, quos cæteris non immerito fama atque gloria prælatos videmus, [a]nullum corpus esse Deum, & ideo cuncta corpora transcenderunt, quærentes Deum. [b]Viderunt quicquid mutabile est, non esse summum Deum: & ideo omnem animam mutabilésque spiritus transcenderunt, quærentes summum Deum. [c]Deinde viderunt omnem speciem in re quacunque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquo modo & qualiscunque natura est, non esse posse nisi ab illo, qui vere est, quia & incommutabiliter est. Ac per hoc siue vniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatúmque motũ, & elemẽta disposita à cælo vsque ad terram, & quæcunque corpora in eis sunt, se.. ne omnem vitam: vel quæ nutrit, & continet, qualis est in arboribus: vel quæ & hæc habet, & sentit, qualis est in pecoribus: vel quæ & hæc habet, & intelligit, qualis est in hominibus: vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse nõ posse, qui simpliciter est. [d]Quia nõ aliud illi est esse, aliud viuere, quasi possit esse non viuens: nec aliud illi est viuere, aliud intelligere, quasi possit viuere non intelligens: nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere, & non beatus esse: sed quod est illi viuere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. Propter hanc incommutabilitatem & simplicitatem intellexerunt eum, & omnia ista fecisse, & ipsum à nullo fieri potuisse. Considerauerunt enim quicquid est, vel corpus esse vel vitam, [e]meliúsque aliquid vitam esse, quàm corpus, speciémque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilẽ speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactúque corporis sentiri queũt: intelligibilia quæ conspectu mentis intelligi possunt. Nulla est enim pulchritudo corporalis, siue in statu corporis, sicut est figura, siue in motu, sicut est cantilena, de qua non animus iudicet quod profectò non posset nisi melior in illo esset hæc species, sine tumore molis, sine strepitu vocis, sine spatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio melius de specie sensibili iudicaret: melius ingeniosior quàm tardior, melius peritior quàm imperitior, melius exercitatior quàm minus exercitatus, & idem ipse vnus cum proficit melius vtique postea quàm prius. Quod autem recipit maius & minus sine dubitatione mutabile est. Vnde ingeniosi & docti & in his exercitati homines facile collegerunt, non esse in eis rebus primã speciem, vbi mutabilitas esse conuincitur. Cùm igitur in eorum conspectu & corpus & animus magis minúsque speciosa essent, & si omni specie carere possent, omnino nulla essent, viderunt esse aliquid vbi prima esset incommutabilis species, & ideo nec comparabilis: atque ibi esse rerum principium rectissimè crediderunt, quod factum non esset, & ex quo facta cuncta essent. Ita quod norum est Dei, ipse manifestauit eis, cùm ab eis inuisibilia eius, per ea quæ facta sunt, intellecta conspecta sunt: sempiterna quoque virtus eius & diuinitas, à quo etiam visibilia & temporalia cuncta creata sunt. Hæc de illa parte, quam physicam, id est, naturalem nuncupant, dicta sint.

L. VIVES.

a NVllum corpus esse Deum.] *Hoc Alcinous in doctrina Platonis sic arguit: Si corpus Deus esset, ex materia & forma componeretur. nam omne corpus ex his duobus constatum est: ita simile ideis fit, quarũ particeps est latenti quadam ratione & modo. Absurdum verò est ex materia & specie componi, quandoquidem neque simplex tunc esset, neque principium, idcirco omni corpore vacat. Accedit huc, quòd si corpus est, ex materia constet necesse est: quid ergo? ignis erit Deus? an aer? terra, an potius aqua? quodcunque horum sit, principium certè non erit: quin potius minus ac posterius quiddam materia ipsa, ex qua constabit: nefanda hæc sunt, Deum ergo incorporeum esse dicendum est. Profecto si est corpus, genitus erit & corruptioni obnoxius ac morti. Sed hæc omnia quàm longissimè à Deo absunt. Hæc Alcinous.* Deus non est corpus

b Viderunt quicquid mutabile.] *Platoni in Timæo Deus dicitur*

citur ἐν ἐν κατὰ ταὐτὰ, καὶ ὡς ἔστως ἔχον, id est, vnum idem, & semper sui simile, vt vertit Cicero. Alcinous ex intelligibilibus substantiis vnam, Deus vt sit necesse esse ait. Ex istis mentẽ esse ea, quæ mens non est, potiorem: at ex his mentem, quæ est in perpetuo actu præstare illi, quæ in potentia: talem igitur necesse est Deum esse.

c Viderunt omnem speciem.] *Speciem hic vocat Latino more formam, Græcè εἶδος: sic Cicero, & alij.*

d Quia non aliud illi est esse.] *Alcinous idem Deus ipse supremus, æternus, ineffabilis, seipso perfectus, nullius rei indigus, semperq; & vndique absolutè perfectus, diuinitas, essentiæ ratio, veritas, harmonia, bonum existit. Neque vero hæc ita dinumero, vt inter se ipsa disiungam, imò vt vnum potius cuncta considero. Hæc ibi. Tametsi post paulum indicibilem Deum esse ait, & qui sola capi mente queat. Neque enim genere tenetur, nec specie, nec differentia, nec inhæret ei quippiam: malum nefas est dicere, atqui ne bonum quidem, quando quidem bonus esset participatione bonitatis, nec in eum cadit differentia, nec inhærens vllum. Similem opinionem secutus Dionysius theologus, negat in Deo sapientiam, vitam, & intellectum esse: Sunt enim hæc nomina priuatarum & particularium perfectionum, cuius modi in Deo nullam est reperire. Videntur hæc esse ex sententia Platonis, qui in Phædone pulchrum omne participatione pulchri tale esse docet: verùm ibi excipit pulchrum ipsum, per quod Deum & ideam pulchritudinis haud dubiè significat, vbi pulchritudinis omnis est fons.*

e Meliúsque aliquid vitam esse.] *Animam appellat vitam sic vt Aristoteles ἐντελέχειαν, quasi perfectionem, aut ἐνέργειαν, id est, perennem quendam actum. Nam vtrunque dici posse video. Plato autem animas cùm dicit, solas videtur rationales velle intelligi.*

Quanto excellentiores cæteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.

CAP. VII.

QVod[a] autem attinet ad doctrinam, vbi altera pars vocatur, quæ ab eis logica, id est, rationalis vocatur, absit vt his comparandi videantur, qui posuerunt iudicium veritatis in sensibus corporis, eorúmque insidis & fallacibus regulis omnia quæ discũtur metienda esse censuerunt, [b] vt Epicurei, & quicunque alij tales, vt etiã ipsi Stoici. [c] Qui cùm vehementer amauerint solertiam disputandi, quam dialecticam nominant, à corporis sensibus eam ducendam putarunt. Hinc asseuerantes animum concipere notiones, [d] quas appellant ἐννοίας, earũ rerũ scilicet, quas definiendo explicant, hinc

hinc propagari atque connecti totam discendi docendíque rationem. [e] Vbi ego multum mirari soleo, [f] cùm pulchros dicant non esse, nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulchritudinem viderint, qualibus oculis carnis formam sapientiæ decúsque conspexerint. [g] Hi verò quos meritò cæteris anteponimus, discreuerunt ea quæ mente conspiciuntur ab iis, quæ sensibus attingũtur, nec sensibus adimentes, quod possunt, nec eis dantes vltra quàm possunt. [h] Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eundem ipsum Deum à quo facta sunt omnia.

L. VIVES.

a QVod autem attinet ad doctrinam.] *Plato orationem in quinque partes distribuit: in ciuilem, quo vtuntur in concionibus ij qui in repub. versantur: oratoriam, in quo sunt demonstratiua ratio, & iudicialis, continétque laudem, vituperium, accusationem, & defensionem. Tertia species dicitur sermo, quo priuati confabulantur. Quarta est artificum, cùm de suis rebus illi disserunt. Quinta est dialectica, in qua sunt altercationes & dialogismi reliqui, qui ex interrogatione & responsione constant. Sunt qui hoc genus orationis ad Platonem inuentorem referant, vt Fauorinus: alij, vt Aristoteles, ad Alexamenum Teium. Non desunt qui ad Zenonem Eleatem. Platonem certè excoluisse & ornasse dialogos constat, refecisséque omni genere leporum, argutiarum, & eruditionis, in quibus & si formulæ dialecticæ artis non traduntur, sunt tamen omnia præcepta illius artis re ipsa expressa, & quomodo vtendum sit eis offensum. Demonstrat enim in Timæo cauillãdi specimina, in Eutydemo sunt tradita, vnde Aristoteles non pauca in suos Elenchos transtulit. Inductio verò Socratica omnium est potentissima, à quo videtur manasse: nullus enim vsus est vnquàm ea dexterius. Vnde illam Quintil. oratori suo vti petat, præcipit.*

b Vt Epicurei.] *Epicurus solem non maiorem quàm videatur dixit, & si vnus sensus semel fallat, ei non amplius assentiendum. Cic. & Plutarch. lib. 4. Placitorum. Stoici sensus quidem veros, visorum autem quædam vera, quædam vana. Epicurus omnem sensum omne visum verum, opinionum autem partim veras, partim falsas, & de Zenone Cic. in Acad. quæst. inquit: Sed ad hæc quæ visa sunt, & quæ si accepta sensibus assensionem adiungit animorum, quam esse vult in nobis positam, & voluntariam. Visis non omnibus adiungebat fidem, sed iis solum, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum quæ viderentur.*

c Qui

c Qui cùm vehementer amauerunt solertiam disputandi.] *De Stoicis loquitur: nam Epicurei totam dialecticam tanquam inutilem & vanam repudiauerunt. Stoici se in dialectica acerrimè exercuere. De qua multa sunt à Zenone, Cleanthe, & Chrysippo principibus disciplinæ conscripta: cæterùm non in omni dialectica, sed ea quæ est de iudicio: inuentionem enim magna ex parte reliquerunt, vt Cicero in Topicis inquit.*

d Concipere notiones quas appellant ἐννοίας.] *Hæ sunt primæ rerum intelligentiæ, quas etiam προλήψεις nominant, id est comprehensiones. Hæ nanque primæ donantur homini à natura, vnde rerum multarum magnarúmque oritur cognitio, & peritia, & has notiones fieri ex visis, quæ comprehensa & comprobata essent, tenerentúrque tanquam manu, vnde nõ scientia modo manaret, sed inscitia quoque, & media inter ambas opinio. Inchoatas intelligentias idem dicit Cicero, & προλήψεις ait primum ab Epicuro vocatas, ceu quis dicat anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari possit. Sed eo vocabulo video & Stoicos vsos, quod Cicero vertit anticipationem, quam Chrisippus, vt Laertius refert, definiuit naturalem intelligentiam earum rerum, quæ vniuersaliter sunt.*

e Vbi ego multum mirari soleo.] *Arguit Augustinus eos, qui ista pepererunt, plus assensos sensibus mentis quàm corporis.*

f Cùm pulchros dicant.] *Vnum ex paradoxis Stoicis.*

g Hi verò quos merito cæteris antep.] *Cic. 1. Acad. Platonem ita res naturæ tractasse scribit, vt sensibus adimeret iudicium veritatis, soli menti tribueret, idoneamq; faceret cui crederetur, quia sola cerneret id quod semper esset simplex, & vnius modi, & tale quale esset.*

h Lumen autem mentium esse dixerunt.] *Solem hunc visibilem esse visus lumen ad videndum, principem verò mundi lumen animorum mentiumq; ad intelligendum, sciendum, sapiendum, iudicandum: idcirco luminis vniuersi pater est: nam & illius interioris intelligibilis, & huius exterioris visibilis, sicut antea ex Platone ostendi. Idem Alcinous in doctrina Platonis docet.*

Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum. CAP. VIII.

RElIqua est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ἠθικὸν, vbi quæritur de summo bono: quò referentes omnia quæ agimus, & quod non propter aliud, sed propter seipsum appetentes, idque adipiscentes, nihil quo beati simus vlterius requiramus. Ideo quippe & finis est dictus, quia propter hunc cætera volumus: ipsum autẽ non nisi propter ipsum. Hoc ergo beatificum bonum, [a] alij à corpore, [b] alij ab animo, [c] alij ab vtroq; in homine esse dixerunt. Videbant quippe ipsum hominem cõstare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorum duũ, aut ab vtroq; bene sibi posse esse credebãt: finali quodam bono quo beati essent, quò cuncta quæ agebant referrent, atq; id cùm forẽt adepti quò referendum esset vltra non quærerẽt. [d] Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorũ, quod appellatur extrinsecus: sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid huiusmodi, non sic addiderũt vt finale esset, id est, propter seipsum appetendum, sed propter aliud bonum, quo esset hoc genus bonum bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel à corpore, vel ab vtroque expetiuerunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum esse putauerunt. Sed qui id appetiuerunt à corpore, à parte hominis deteriore: qui verò ab animo, à parte meliore: qui autẽ ab vtroque, à toto homine. Siue ergo à parte qualibet, siue à toto homine, nõ nisi ab homine. Nec istæ differẽtiæ, quoniam tres sunt: ideo tres, sed multas dissensiones philosophorũ sectasq; fecerũt: quia & de bono corporis & de bono animi, & de bono vtriusq; diuersi diuersa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerũt beatum esse hominem fruentẽ corpore, vel fruentem animo, sed fruentem Deo. Non sicut corpore, vel seipso animus, aut sicut amico amicus, [e] sed sicut luce oculus. Si aliquid ab his ad illas similitudines afferendum est, quod vel quale sit si Deus ipse adiuuerit, alio loco quantum per nos fieri poterit, apparebit.

L. VIVES.

a ALij à corpore.] *Vt Epicurus, & Aristippus, & nationes philosophorum, quæ ab his manarunt.*

b Alij ab animo.] *Vt Stoici.*

c Alij ab vtroque.] *Vt Calipho, Polemon, & Diodorus.*

d Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus.] *Sæpenumero locutus est Augustinus de tricipiti bonorum genere, animi, corporis, & externorum: quam diuisionem Aristoteles in libris Moralibus posuit, & Peripatetici multum habent in ore. Supra est ex Platone plerisque in locis, vt proximo libro explicabo.*

e Sed sicut luce ocu.] *Plato in lib. De repub. & Leg. & Phædone, cognitionẽ veritatis summum hominibus bonum esse affirmat: quæ cum*

cum perfectè contingere in hac vita nequeat, sit vt difficilè putet viuentium aliquẽ verè posse beatũ dici, magnã tamen esse spem, vt eam cognitionẽ assequamur vita functi: liberi iã corporis vinculis & impedimẽto ad res mente cõprehendendas maximo. Cùm ergo vita decesserimus, si modo purgati exeamus, tunc verũ ipsum, & id quod ἔστως id est verè est, Deũ videlicet intuentes, fruemur re nobis tãtopere cõcupita, hoc est, veritate & scientia rerũ omniũ. Itaq; sicut oculis virtus munusq; nullum sit, si lux absit, ipseq; in tenebris agẽs sempiterno mœrore maloq; affectꝰ desideat: sin verò accedat rebus sol ipse, fungatur vi & vita sua, magnoq; cum gaudio spectet, & agat: Sic intellectus noster corpore solutus, si desit ei lux veritatis Dei, torpeat mœreatq; necesse est: si adsit, lætetur, & fruatur ea luce, in qua insunt vnæ expressæq; rerum omniũ species: quo fit vt nec in voluptate tanta sit menti nostræ gaudij ac fœlicitatis, nec cum nobis ipsi placemus, ac veluti nobis ipsi fruimur, quantum in contemplatione illius verè existẽtis & summi boni, perfectáq;, vt inquit Plato, puræ sapiẽtiæ diuini luminis assecutione. Ideo cùm absolutè beata est anima, nõ primũ vt pulchro & charo fruitur Deo, in quo est voluptas, qui actus est nõ iũctus, sed vt vero, qui est intellectus. Tametsi mox pulchritudo cõsequitur, & statim voluptas, vt in Philebo distinguit, nec seiũcta hæc possunt esse. Nemo enim Deũ nouit, quin admiretur, & cognita pulchritudine, bonóq; amet magna cũ oblectatione. Hæc ex placitis Platonis, qui verũ inspectioni semper primas attribuit partes, illudq; facturas dicit beatorũ animas, cùm e corporibus euolauerũt. Hæc est beatitudo, quam ijs qui sanctè vixerint promisit: ad hãc vocat, ad hãc cohortatur, & excitat. In quã sententiã Academici & Peripatetici pedib. & verbis iuerũt. vt Arist. x. Ethic. & Cic. v. de finibus docẽt.

De ea philosophia, quæ ad veritatem fidei Christianæ propius accesit. CAP. IX.

NVnc [a] satis sit cõmemorare Platonem determinasse finem boni esse secundum virtutem viuere, & ei soli euenire posse, qui notitiam Dei habeat, & imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Ideoq; non dubitat hoc esse philosophari, amare Deum: cuius natura sit incorporalis. Vnde vtiq; colligitur tunc fore beatum studiosum sapiẽtiæ, id enim est philosophus, cùm Deo frui cœperit. Quãuis enim non continuò beatus sit, qui eo fruitur, quòd amat: multi enim amando ea quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseriores cùm fruũtur: nemo tamẽ beatus est, qui eo quod amat non fruitur. [b] Nam & ipsi qui res non amandas amant, non

non se beatos esse amando putãt, sed fruendo. Quisquis ergo fruitur eo quod amat, verúmque & summũ bonũ amat, quis eum beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, vnde vult esse philosophum amatorẽ Dei, vt quoniam philosophia ad beatã vitam rendit, fruens Deo sit beatus, qui Deum amauerit. Quicũque igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserunt, quòd & rerum creatarũ sit effector, & lumen cognoscendarum, & bonum agẽdarum: quòd ab illo nobis sit & principium naturæ, & veritas doctrinæ, & fœlicitas vitæ: siue Platonici accõmodatius nuncupẽtur, siue quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant: [c] siue tantummodo Ionici generis, qui in eis præcipui fuerunt, ista senserint: sicut idem Plato, & qui eum bene intellexerunt: siue etiam Italici, propter Pythagoram, & Pythagoreos, & si qui fortè alij eiusdem sententiæ indices fuerunt: siue aliarum quoque gentiũ, qui sapientes vel philosophi habiti sunt, [d] Atlantici, Libyci, [e] Ægyptij, [f] Indi, [g] Persæ, [h] Chaldæi, [i] Scythæ, [k] Galli, [l] Hispani, aliíque reperiuntur, qui hoc viderint, ac docuerint, eos omnes cæteris anteponimus, eósque nobis propinquiores fatemur. Quanuis enim homo Christianus literis tantum ecclesiasticis eruditus, Platonicorum fortè nomen ignoret, nec vtrum duo genera philosophorum extiterint in Græca lingua Ionicorum, & Italicorum sciat, non tamen ita surdus est in rebus humanis, vt nesciat philosophos, vel studiũ sapientiæ, vel ipsam sapientiam profiteri. Cauet eos tamen, [m] qui secũdum elementa huius mundi philosophantur, non secundum Deum, à quo ipse factus est mũdus. Admonetur enim præcepto apostolico, fidelitérq; audit quod dictum est: Cauete ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem seductionem, secundũ elementa mundi. Deinde ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem Apostolo dici de quibusdam: [n] Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. [o] Inuisibilia enim eius à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, [p] sempiterna quoque virtus eius & diuinitas. Et vbi Athenien sibus loquens, cùm rem magnam de Deo dixisset, & quæ à paucis posset intelligi, [q] quod in illo viuimus, mouemur & sumus, adiecit & ait: sicut & vestri quidam dixerunt: Nouit sanè etiam ipsos in quibus errant cauere. Vbi enim dictum est, quòd per ea quæ facta sunt,

Universidad de Deusto
Biblioteca

Deus illis manifestauit, intellectu conspicienda inuisibilia sua, ibi etiam dictum est, non illos ipsum Deum rectè coluisse, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, diuinos honores, illi vni tantum debitos detulerunt. Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se sapientes esse, stulti facti sunt, & immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium. [r] Vbi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de sapientiæ nomine gloriati sunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum istis postmodum disputabimus. In quo autem nobis consentiunt, de vno Deo huius vniuersitatis autore, qui non solùm super omnia corpora est incorporeus, verumetiam super omnes animas incorruptibilis, principium nostrum, lumen nostrum, bonum nostrum: in hoc eos cæteris anteponimus.

L. VIVES.

Platonis sententia de summo bono

[a] NVnc satis sit commemorare Platonem determinasse.] *Homo venerabili & sancta doctrina Plato, cùm in aliis pene rebus cæteros omnes philosophos vicit, tum verò in definiendo summo hominis bono seipsum quoque superauit. Diuidit in primo De legibus bona in humana & diuina. Illa expertia dicit virtutis esse, hæc virtute commista & temperata. In Gorgia sententia Socratis est, in doctrina & virtute sitam esse beatam vitam, pronunciatq; bonos beatos, improbos miseros. Idem in Menexeno, idem sexcentis locis, cũ illud tã perpetuũ cõstansq; sit apud Platonem, solũ honestum pulchrumq; bonũ esse. Cætera quæ appellantur bona, virtute si careant, ingentem esse possessori perniciem. Sed hæc Platoni communia cum quibusdam, & hactenus æquari dissimilibus videri posset. efferat se ipse altius, & relinquat humi cæteras sapientium scholas. Philebus est, de summo bono dialogus, vel vt alij scribunt* περὶ τῆς ἡδονῆς, *hoc est, de voluptate. In eo sex statuuntur bonorum velut ordines gradúsque. In secundo sunt,* σύμμετρον, καὶ καλὸν, καὶ τὸ τέλεον, καὶ ἱκανὸν, καὶ πᾶσα ὁπόσα τῆς γενέσεως ταύτης αὖ ἕξεις, *id est, commensuratum, & pulchrum, & perfectum, & sufficiens, & quæcunque sunt eiusdem velut stirpis. In tertio ordine,* νοῦν καὶ φρόνησιν πόθεις, καὶ αὖ μεγάλα τῆς ἀληθείας παρεξιὼν ἴοις, *id est, sí mentem posueris & sapientiam, non procul à veritate aberrabis. In quarto,* ἃ τῆς ψυχῆς ἕνεκα αὐτὰς, δίκαιά τε καὶ τέχνας, καὶ δόξας ὀρθὰς λεχθείσας. *Quæ animæ sunt ipsius ponimus, scientias, artes, & rectas opiniones. Porrò in primo ordine locat* μέτρον, καὶ μέτριον, καὶ καίριον, *id est, mensuram, & moderatum, & opportunum. quæ omnia Deum esse putandũ commensurationem vniuersorum, cuius causa esse omnia, atque eũ esse bonorũ omniũ causam, & autorẽ, ad Dionysium scribit, & in Epinomide, & lib. 2. De rep. lib. verò 6. summũ bonũ & boni ideã vocat. Propterea in philosophia Platonis Apuleius Deum beatum & beatificum nominat. Et Speusippus in definitionibus Platonis Deum ait* ζῷον ἀθάνατον, αὐτάρκες πρὸς εὐδαιμονίαν, κτῆσιν ἰδίων, τῆς τ' ἀγαθῆς φύσεως αἰτίαν. *Viuens immortale, ad beatitudinem sufficiens, essentiam sempiternam, naturæ ipsius boni causam huius tanti boni cõtemplatione Plato beatũ fieri hominem ait. In Conuiuio enim Diotima sapiẽtissima fœmina iubet Socratẽ totã animi intentionem ad orationem suã conuertere. Cumq; circa pulchrũ versari amorẽ donasset, extrema oratione altiorẽ sermonem ingressa, pulchrũ quoddam statuit, quod semper est, nec mutatione afficitur, vel decremẽtis minuitur, vel acceßionibus fit maius, nec aliqua ex parte pulchrum est, cùm aliunde secus habeat: aut alternante vicißitudine pulchritudinẽ aliàs amittit, aliàs admittit: nec reſpectu aliquo pulchrum, cùm alia ratione turpe sit, cuius pulchritudo nec locis mouetur, nec ingenio variè iudicantium, nec vt pars pulchrum est, nec vt id quod alteri adhæret. Sed ipsum per se cùm semet eiusdẽ formæ semper ens, vnde manat cæterarum rerũ, quæ pulchræ nominantur, pulchritudo, ea lege, ne vel ortum alijsue rerum, vel casu accrescat illi aliquid, vel decedat, neu affectum aliquẽ recipiat, & mutationẽ. Hoc igitur sanctũ, pulchrũ, & venerabile, cùm quis per cæterorũ pulchrorũ amorẽ sublatus spectare cœperit, parum abest, quo minus fastigiũ consecutus sit. Sic ad amatoria recta tenditur, hoc est, illuc verè ducit: cùm quis ab istis pulchris ceu per gradus ad pulchrum illud ascendit, ab vno pulchro corpore in duo transiliens. Hinc in cætera pulchritudine prædita: ità ad pulchra omnia studia, quibus pulchris succedere disciplinas oportet, ex quarum numero vna illa sit princeps vnicè complectenda, quæ solius est pulchri illius, vt eius contemplationem doceamur, hoc viuendum modo est homini pulchro. Hoc si videris, sordebunt tibi aurum, vestes, & formosa hominum corpora. Age verò quantæ fœlicitatis, putas esse plenum, dari alicui: vt pulchrum ipsum cernat syncerum, & purum putum, non corpore humano contectum & commistum, non colore nec mortalibus eiusmodi nugis, sed diuinum ipsum, sui semper simile ac conforme? Quæso te, an non admirandam esse vitam eiusce hominis censes, qui illud spectet, qui, quod optat, intueatur, & cum eo habitet? O solidæ & germanæ compotem virtutis, hancque ob causam præpotenti Deo*

amicum,& si quis est alius immortalem? Hæc sunt Diotimæ sapientissimæ ad Socratem verba, quibus Socrates se fidem habere profitetur, & laborare, vt hominum generi persuasum sit, nõ esse humanæ naturæ quicquam ad possessionem pulchri huius amore conducibilius: ac ne quis satis sibi putaret esse, si verbis philosopharetur, aut si contemplaretur impura mente. Quanquam hoc non facile est factu, ac nescio etiã an possibile apud Platonem, sed tamen imitatorem Dei beatum esse oportere volumine De legibus quarto docet, quo loco cùm de amicis deque inuisis Deo disputat, sapientem virum dies ac noctes cogitare illud debere censet, quemadmodum Deum sequatur, illumq; sibi potius quàm mortalium quemuis mensuram rerum & canonem præstituat, præstetq; se quàm maximè poterit illius similem. Neque enim aliter amicus vnquam erit Dei. Porrò quid sit esse Dei similem, in Theæteto expressius, prudentem, iustum, ac sanctum esse dicit. In Epistola verò ad Hermiam & socios, si quis verè philosophetur, eũ affirmat cognitum ire Deum, & eius patrem, quantum à fœlicibus hominibus id fieri potest. & in Epinomide θεοῦ τῶ θεῶ λόγω loquens: Hunc, inquit, in primis vnusquisque fœlix admiratur, hinc amore incẽditur, vt intelligat, quantum facultas sinit ingenij humani, persuasus hoc modo se optimã & fœlicissimã vitam actũrũ, defunctũ verò vita in ea venturum loca, quæ virtuti parata sunt. Hæc Plato, qui maximã illam & consummatã beatitudinẽ post vitã statuit. In eodem nãque opere ait, fieri non posse vt homines in hac vita, præter admodũ paucos, beati efficiantur: spem verò esse bonã, vt post vitã consequatur quis ea omnia, quorum gratia vitã optimè atque honestissimè, quantũ præstari ab re poterat, & traduxit, & deposuit. & in fine voluminis: Nefas, inquit, est deos negligere aperta iam & patefacta illorũ omniũ ratione. Hæc verò qui vniuersa receperit, eũ assero verè sapientissimũ, quem equidem & ioco & serio affirmo, cùm decesserit de hac vita, nõ vulgari & communi conditione, quemadmodum cùm viueret, sed singulari quadam futurum, beatissimum & sapientissimum simul, & fortunatum redditũ: & si quis siue in insula, siue in continente quapiã fortunatus sic vixerit, eũ quoque aio participem eiusmodi sempiternæ fœlicitatis fore, tum etiã seu quis hæc quæ diximus exercuerit in vita publica, seu in vita priuata, eadémque similiter in deos egerit. Cæterùm quod initio dicebamus idem nobis nunc rursum occurrit, dictum sine vlla dubitatione verissimum, paucissimos ad perfectam illam beatitudinem in vita pertingere, quod à nobis non temere assertum est. Hæc in Epinomide. In extremo verò De repub. Ecce itaque tibi præmia & mercedes, quæ viro iusto prater ea bona, quæ iustitia secũ affert, à diis & hominib

hominibus tribuuntur, præclara sanè & stabilia. Atqui ea omnia nihil neque numero sunt, neque magnitudine censenda, si cũ iis conferãtur, quæ mortuũ manent. In Phædone verò: Quocirca, inquit Socrates, interea dũ in vita sumus, ita nos ipsi parare debemus, vt quàm minimũ fieri poterit, cum corpore sit nobis commercij: ita fiet vt quadamtenus ad scientiã accedamus, cauebimúsque ab eius contagio, quousque nos Deus soluat, vt puri & à corporis vitiis liberati cum similibus, vt par est, versemur: cognoscamúsque per nos ipsos ea quæ integra & syncera sunt, quod est verum ipsum: quæ si ad hunc se modum habent, magna spes est proficiscentem quò nunc ego, si alibi vsquam, & ibi futurum compotem rei, quam vt consequeremur, tot perpessi sumus in vita labores. Et pòst: Si verè philosophus est, illa apud Deum opinio valere multum debet, vt non alibi puram sapientiam consequi se speret, quàm post vitam. Hæc nobis pauca de multis sunt collecta ad sententiam Platonis ostendendam, in quis plura ad verbum conuerti, alia seruata sententia posui, quæ cùm sint ex eodem ipso Platone decerpta, ociosum & superuacaneum foret ex Platonicis adferre testimonia.

b Nam & ipsi qui res non amandas.] *Laurentium Vallam* miror in Dialectica negare esse aliud amorem, quàm delectationem, cùm res ipsa in vita communi contrarium aperte testetur: nam absente amico, amor nobiscum remanet, delectatio cum illo abit. Sed non est hoc vnicum in illo opere absurdum. Porrò frui est oblectationem ex re aliqua percipere: seu, vt *Augustinus* libro lxxx. Quæstionum scribit, fruimur illa re de qua capimus voluptatem. De fructu & vsu dicemus libro vndecimo.

c Siue tantummodo Ionici.] *Tametsi Plato multa à Pythagoreis accepit, tamen ex philosophis Ionicis fuit. Propterea quòd Socratem magis quàm Architam vel Timæum secutus est.*

d Atlantici.] *Hi loca incolunt in Africa ad Oceanum sita, quorũ antiquissimus rex fuit Atlas Saturni frater, Cæli filius, qui cùm ipse consultissimus esset astrorum, & filium Hesperum insigni humanitate & prudentia virum eam artem edocuit, & plerosque ex generis. Nam septem filiarum fuit pater, qui diis heroibúsque nupserunt, filiósque pepererunt, & virtute & gloria non inferiores parentibus. Docuit quoque nonnullos ex populo, à quibus ea scientia in interiorem Lybiam manauit, ibique philosophatus est Hercules.*

e Ægyptij.] *Horum philosophia est peruetus: sed à Chaldæis magna ex parte tradita, in primisque ab Abraham, quanuis ipsi, vt Diodorus scribit, ad Isim, Osirimque, Vulcanum, Mercurium, & Herculem referãt. Vtcunq; sit, cõstat Ægyptios multa diuinitus de* Aegy ptij

philosophia præcepisse, multa quoque portentose ac mendaciter.

Brachmani

f Indi.] *Hi habuerunt suos philosophos, quos Brachmanas appellabant: de quorum vita & institutis Philostratus in Vita Apollonij permulta, & Strabo, & qui res gestas Alexandri Macedonis memoriæ prodiderunt.*

Persæ

g Persæ.] *Apud hos fuerunt magi à Zoroastre instituti.*

Chaldæi

h Chaldæi.] *Peritissimi astrorum diuinationisque, etiam sacris operabantur, de quibus Diodorus lib. 3.*

Scythæ

i Scythæ.] *Hi quoque philosophati sunt olim, & de generis antiquitate cum Aegyptijs certarunt: genus hominum forte, simplex, iustum, vitiorum & malitiæ ignarum, natum ingenio naturali, quod Græci magnificis illustribúsque disciplinis nequiuerunt. De his Iustinus libro secundo.*

Druydæ

k Galli.] *Fuerunt & apud Gallos Druydæ sacerdotes, vt tradit Cæsar lib. 6. Com. Gal. belli, tum etiam poetæ, philosophi & theologi, quos Saronnidas dicebant, sicut Diodorus lib. 6. docet. Habuerunt & diuinaculos, ad quos populus de suis negotijs referebat: nec vllum sacrificium fiebat sine philosopho, hoc est, conscio diuinæ naturæ: quorum consiliis omnia domi forisq; administrabantur. Philosophi erant Druydæ, qui vt Strabo lib. 4. narrat, præter causarum naturalium scientiam, philosophiam quoque moralem exercebant.*

Hispani

l Hispani.] *In ea terra antequam auri argentiq; venæ reperirentur, & bella sunt perpauca gesta, & multi philosophati, & populi sanctissimis moribus vixere securi quietiq;. Singuli populi à magistratu annuo regebantur viris præstantissimis eruditione & probitate: æquo & bono transigebantur res, non legum numero: & si scriptæ aliquæ dicuntur, præcipuè apud Turdetanos magna vetustate temporis: lites controuersiæq; inter ciues propè nullæ. Et omnes, si quæ erant, de æmulatione virtutis, de natura deorum, de ratione naturæ, de moribus probis, eruditi homines statis diebus publicè disserebant, vt fœminæ quoque interessent. Arserunt verò quidam montes metallis grauidi, & auro argentóque eliquatis, cæperunt homines nouam atque inusitatam admirari materiam. Hinc Phœnicibus, qui quæstus grátia totum orbem nauigijs peragrabant, ostensis opibus cum exigui pretij rebus permutabant. Phœnices quæstu facili magnóque domi ostenso, & ex ea regione, & ex reliqua Asia Græciáque ingentem vim hominum ad cupiditatem promptam diuitiarũ exciuerunt: ita modo numerosis classibus, modo singulis, binis, ternisve onerariis nauibus Hispaniã subinde repetebant. Plures vel soli vel cæli bonitate capti, alij metalla patriæ penatibúsq; præferẽtes in Hispania remansere, qui ad se cognatos affinésq; alios alijs illectamẽtis pertraxerũt. Tum frequentes ex tota Asia vicinisq; insulis in Hispaniã coloniæ missæ. Hi vrbes malitiæ ac vitiorum populos Asiana Græcáque docuere scelera. Hinc subitò exorta Hispanis suorum metallorum admiratio, & custodia: hinc lites, hinc rapinæ, cædes primũ priuatæ, & latrocinijs paucorum, demum apertum publicúmq; gentium inter sese concurrentiũ, quod vocant bellũ ducibus alienigenis, & in primis Phœnicibus, tãtorum non modo in præsens, sed in posterũ quoque malorũ autoribus & magistris: tum occursum prauis moribus, tum desitũ æquo ac bono fidi, & leges ferri cœptæ, conuersisq; animis ad metallorum curã & negociationẽ varijs gentibus belliq; in Hispaniã ingruẽtibus, omissum est studiũ philosophiæ, artésque illæ, vt coli desitæ, ita & ferè extinctæ sunt, nam literis continebãtur perpaucis: auditione magna ex parte tradebantur, percipiebanturq;, quarũ reliquiæ pace à Romanis parta per aliqua meliora ingenia renouatæ, aduẽtu Gotthorũ, deinde Agarenorum ad vulgus perierunt. Restat adhuc tenuis quædam priscorum temporũ notitia Græcis literis ac Latinis consignata, vnde spero me aliquando origines gentis meæ illustraturum.*

m Qui secundum elementa, &c.] *Id est, qui aliud nihil sapiunt, quàm elemẽta mũdi: qui ex ipsis, & ab ipsis omnia gigni, interimiq;, agi & gubernari arbitrantur, nihil aut perparum Deo relinquẽtes, cuius arbitrij iurisq; sunt omnia.*

n Quia quod notum est Dei, &c.] διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, *Cognobile Dei manifestum est illis. q. quod de Deo cognosci potest ab homine.*

o Inuisibilia enim eius.] *Græcè sic,* τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις, καὶ θειότης· κτίσις *est creatio ipsa & res creata. Laurentius putat intelligendum inuisibilia Dei cognosci de factura. q. de forma, & facie vniuersi, quale illud est in Psalmo: Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum: & Aristotelem multósque alios philosophos Deum & esse & prospicere mũdo legimus deprehendisse ex cæli pulchritudine & constantia motus, vicibúsque tẽporum ac rerum, totáque ratione vitæ nostræ, & ipsius vniuersi, quæ omnia fieri nõ posse videbãt, nisi ab aliquo principe sapiẽtissimo, & optimo, qui huic vniuersitati præsideret. Augustinus hic* κτίσεως *vertit constitutionis, vt sit intelligi ab hominib⁹ illa recõdita ex operibus Dei, quæ cernimus, idq; iam inde, ex quo mundus est conditus, vt sciamus, non istud vsu venire de cognoscendo Deo per opera, ex quo Christus homines docuit, aut ex quo lex est Moysi data, sed ex quo mundus est*

à Deo genitus. Atq; hic sensus videtur mihi cũ Paulĩ dictis magis congruere, qui cõtra philosophos hoc loco disputat, quos significat quocunq; tempore, quacunq; regione mundi vixerint, potuisse deprehendere Deũ esse rectorem vniuersorũ, & parentẽ: ita id quod sequitur per ea quæ facta sunt, sic coniungitur, inuisibilia Dei conspiciuntur, intellecta per ea quæ facta sunt.

p Sempiterna quoq; virtus eius & diuinitas.] *Nõ modo abstrusiora illa de sapientia & probitate, sed hæc quæ magis elucẽt diuinitas & potentia: nisi si quis malit auferre quoq;, quemadmodum fit Græcè, vt sit sensus: Hæc esse quæ conspiciũtur, diuinitas & potẽtia: nam irrepsisse in Latinã interpretationẽ quoque in causa fuit particula illa τε quæ solet coniunctionem significare.*

q Quod in illo viuimus, mouemur, & sumus.] *Veteres enim & animam mundi per vniuersum fusam dixere ζῆν, & aerem ipsum: idcirco vtrumcũque sit, in eo nos & esse & moueri & viuere. Aratus quoque & vias, & fora, & portus, omnia denique Iouis esse plena dixit, quod interpres ad illam aeris facultatem refert.*

r Vbi & Roma.] *Romani & Græci hominum simulachra pro dijs colebant, Aegyptij bestias.*

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.

CAP. X.

NEc si literas eorum Christianus ignorãs, verbis quæ non didicit in disputatione non vtitur, vt vel naturalem Latinè, vel physicam Græcè appellet eam partem, in qua de inquisitione naturæ tractatur: & rationalem siue logicam in qua quæritur, quonam modo veritas percipi possit? & moralem vel ethicã, in qua de moribus agitur bonorúmq; finibus appetendis, malorúmq; vitãdis, ideo nescit ab vno vero Deo atq; optimo, & naturã nobis esse, qua facti ad eius imaginem sumus: & doctrinam, qua eum nósq; nouerimus: & gratiã, qua illi cohærendo beati sumus. Hæc itaque causa est cur istos cæteris præferamus: quia cum alij philosophi ingenia sua studiáq; contriuerint in requirendis rerum causis, & quinam esset modus discendi atq; viuendi: isti Deo cognito repererunt, vbi esset causa cõstitutæ vniuersitatis, & lux percipiẽdæ veritatis, & fõs bibẽdæ fœlicitatis. Siue ergo isti Platonici, siue quicunq; alij quarũlibet gentium philosophi de Deo ista sentiũt, nobiscũ sentiũt. [a] Sed ideo cum Platonicis magis placuit hanc causam agere, quia eorum sunt literæ notiores. Nam & Græci, quorũ lingua in gẽtibus præeminet,

eminet, eas magna prædicatione celebrarunt: & Latini permoti earum vel excellentia, vel gloria, ipsas libẽtius didicerunt, atque in nostrũ eloquium transferendo nobiliores clariorésque fecerunt.

L. VIVES.

[a] SEd ideo cum Platonicis.] *A temporibus Platonis & Aristotelis vsque ad Alexãdrum Aphrodiseum, qui vixit Seuero & eius filio principibus, Aristoteles nominabatur magis, quàm vel legebatur à doctis, vel intelligebatur. Primus ille aggressus eum enarrare, & adiunit studia multorũ, & ad alia in eo philosopho quærenda excitauit, mansit tamen crebrior in manibus hominum & notior Plato vsque ad scholas in Gallia & Italia publicè constitutas, id est, quandiu Græca & Latina lingua viguerunt: postea verò quàm theatricæ cæperũt esse disciplinæ, omnisq; earum fructus existimatus est posse disputando fucum facere, & os obturare, & puluerem ob oculos iacere, idq; imperitissima peritia, & nominibus ad libitũ conflctis, accommodatiores ad rem visi sunt libri logici Aristotelis & physici, relictis permultis eius præclaris operibus: Platone verò, & quod ab eis non intelligeretur, quanuis multo minus Aristoteles, & quod artificium non videretur docere, ne nominato quidem, non quòd minorem aut ineruditiorem putent Platone Aristotelem, sed quòd ferendum non est Platonem sanctissimum philosophum præteriri, & Aristotelem ita legi, vt meliore reiecta parte quæ retinetur, id cogatur loqui, quod ipsi iubent, stultitias meras, quales nõ dico Aristoteles, sed nec quisquam illius temporis per furorem cogitarit.*

Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Christianæ scientiæ propinquauit. CAP. XI.

MIrantur autem quidam nobis in Christi gratia sociati, cùm audiunt, vel legunt Platonem de Deo ista sensisse, quæ multum congruere veritati nostrę religionis agnoscunt. Vnde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Ægyptum, [a] Hieremiam audisse prophetam, vel scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse: [b] quorũ quidem opinionem in quibusdam libris meis posui. Sed diligenter supputata temporum ratio, quæ chronica historia cõtinetur, Platonem indicat à tempore quo prophetauit Hieremias, centum fermè annos postea natum fuisse. Qui cùm octoginta & vnũ vixisset, ab anno mortis eius vsque ad tempus quo Ptolemæus rex Ægypti scripturas propheticas gentis Hebræorum de Iudæa popposcit, & per septuaginta viros

Hebræos, qui etiam Græcam linguam nouerant, interpretandas habẽdásque curauit, anni fermè reperiũtur l. x. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato, nec Hieremiam videre potuit tãto ante defunctũ, nec easdem scripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam translatæ, qua ille pollebat: [f] nisi forte quia fuit acerrimi studij, sicut Ægyptias, ita & istas per interpretem didicit, nõ vt scribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingẽti beneficio, qui regia potestate etiam timeri poterat, meruisse perhibetur, sed vt colloquendo quid cõtinerent, quantũ capere potuisset, addisceret. Hoc vt existimetur, illa suadere videtur indicia, quòd liber Geneseos sic incipit: In principio fecit Deus cælũ & terram. Terra autem erat inuisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum, & Spiritus Dei ferebatur super aquas. [d] In Timæo autem Plato, quem librũ de mundi constitutione cõscripsit, Deum dicit in illo opere [e] terram primo ignémque iunxisse. [f] Manifestum est autem quod igni tribuit cæli locum. Habet ergo hæc sententia quandam illius similitudinem, qua dictum est: In principio fecit Deus cælum & terram. [g] Deinde illa duo media, quibus interpositis sibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aerem, vnde putatur sic intellexisse, quod scriptum est, Spiritus Dei ferebatur super aquas. Parũ quippe attendens quo more soleat illa scriptura appellare spiritum Dei, [h] quoniam & aer spiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata videri potest. Deinde quod Plato dicit amatorem Dei esse philosophum, nihil sic in illis sacris literis flagrat: & maximè illud, quod & me plurimum adduxit, vt penè assentiar Platonem illorum librorum expertem non fuisse, quòd cùm ad sanctum Moysen ita verba Dei per angelum perferantur, vt quærenti quod sit nomen eius, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, respondeatur: [i] Ego sum qui sum: & dices filiis Israel, Qui est, misit me ad vos: tanquam in eius cõparatione, qui verè est, quia incõmutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt, non sint. Vehemẽter hoc Plato tenuit, & diligentissimè commendauit. Et nescio vtrum hoc vspiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, nisi vbi dictum est: Ego sum qui sum, & dices eis, Qui est, misit me ad vos. Sed vndecunque ille ista didicerit, siue præcedentiũ eorum veterum libris, siue potius quomodo dicit Apostolus, quod

quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim eius à cõstitutione mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: nunc non immerito me Platonicos philosophos elegisse cum quibus agã, quòd in ista quæstione, quã modo suscepimus, agitur de naturali theologia, vtrum propter fœlicitatẽ, quę post mortẽ futura est, vni Deo, an pluribus sacra facere oporteat. Nam vtrum vnus Deus, an plures, propter huius vitæ sint bona colẽdi, satis vt existimo exposui.

L. VIVES.

a Hieremiam audisse.] *Hic cum tribu Iuda & Beniamin in Aegyptum abiit, obiitq; in Tanis Aegypti, obrutus lapidibus: vbi ab indigenis colitur, ob vim præstantiã cõtra serpentũ ictus.*

b Quorum quidem opin. in quibus libris meis p.] *Lib. 2. De doct. Christiana Euseb. initium vaticinij Hieremiæ refert in primum annũ xxxvj. Olympiadis. ortum verò Platonis in quartũ lxxxviij. Olympiadis. De septuagintaduobus interpretibus alio loco.*

c Nisi fortè quia fuit acerrimi studij.] *Iustinus Martyr in Paraclesi ad gẽtes, & Euseb. in Præpar. Euãg. & Theodoritus De Græcorũ affectionibus, Platonem ex Hebræorũ libris multa in suos trãstulisse scribunt. Hinc Numenius philosophus dicebat, τί ἐστι πλάτων ἢ μωσῆς ἀττικίζων. quid est Plato, nisi Moyses Atticissans? Et Aristobulus Iudæus ad Philometora lib. 1. sicut Eusebius citat: Legem, inquit, nostram in multis Plato sequutus est: aperiè nanque in multis diligẽter examinasse singula videtur. Mosaica enim volumina ante Alexandrum, & ante Persarum imperium traducta fuerant: vnde plurima, sicut & Pythagoras philosophus ille accepit.*

d In Timæo autem Plato.] *Hunc librum sic appellauit, quòd inducitur Timæus Locrus, disputans de mundo, quem Plato in Italia audierat, quiq; Dorica lingua de mundo scripsit, ex quo lib. multa sunt à Platone mutuata.*

e Terram primo ignémque iunxisse.] *Hæc sunt Platonis verba, interprete Cicerone, corporeum & aspectabilem, itémque tractabilem esse, necessarium est: nihil porro igni vacuum videri potest, nec verò tãgi, quod careat solido. Solidum autem nihil, quod terræ sit expers: quamobrem mundum efficere moliens Deus, terram primam ignémque iungebat. Eadem est ipsius Timæi Locri sententia in opere suo, De mundo & anima.*

f Manifestum autem quòd igni tribuit cæli locum.] *Plato cælum igneum esse putat, stellas verò ex quatuor elementis conflatas,*

quòd

quòd solidiores videantur. Neque verò cælum eiusdem, cuius hic noster est ignis naturæ credit esse: neque enim simplicem ponit ignem, sed varij generis naturæq;.

g Deinde illa duo media.] *Ad cohærendum, aqua & ignis necesse habebant vinculum. Porrò solida vno vinculo, parum aptè coniungi cohærereq; possunt: duobus ergo indigebãt, quæ ex se, & iis quæ coniungunt, quam cõmodissimè fieri posset, vnum quid redderẽt. Tales sunt aer & aqua, inter ignem & terram. Qua enim ratione, proportioneq; se habet aqua ad terram, eadem aer ad ignem, eadem aqua & aer inter se: quæ vincula ita copulant extrema elementa, vt sensim vel ascendentibus, vel descẽdentibus, prope imperceptibilibus naturæ variationibus, vnũ putetur esse corpus, quod vel durescit in terram, vel rarescit in ignem.*

h Quoniam aer spiritus dicitur.] *Sed non Dei. De hoc alibi.*

i Ego sum qui sum.] ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. *Participium est ὤν, quasi ego sum, ille qui est. Hoc enim verbum Græcum vno Latino verti nõ potest, vt inquit Seneca libro Epistolarum octauo: sed dici potest ens, quod à sum protulit Cæsar, sicut à possum potens. Idem Sergius Flauius fecit, vt Quintilianus inquit. Significat verò Deus se esse illum, qui sit, quoniam cæteræ res verè & propriè nã sunt: nam sicut Esaias dicit, ex nihilo sunt: & apud Iob non semel legitur, Deum solum esse, reliqua enim omnia manẽt, vt inquit Seneca, non quia æterna sunt, sed quia defenduntur cura regentis, futura protinus nihil, si manum ille tolleret. Plato in Timæo, & Sophista, res corporales nũquam verè esse, res autem spiritales solas verè esse affirmat. In eodem Sophista & in Parmenide, Deum vnum & ens appellat, à quo sint reliqua vniuersa, nec inueniri naturæ illi inæstimabili nomẽ, quo appositè nominetur, nec definitione claudi, nec cogitatione teneri, nec notitia, nec verbis capi: ab hoc deos alios minores generatos esse, quos in Timæo fore immortales ait, non suæ ipsorũ vi ac natura, sed voluntate parẽtis Dei, quem τὸ ὄν nominat plerunque, id est, quod est, vt dixi, sicut in Phædone de vero philosopho loquens, ὑρέγηται τοῦ ὄντος, id est, cupit id quod est: & pòst, ἀρ' ἔκ τινος ἐστὶν, ὦ σιμμία, εἴπερ τις ἄλλος ὁ τυὸ κῶμος τοῦ ὄντος, Nónne ita est, ô Simmia, si quisquam alius, & ipse, ipsius quod est, compos? & in Timæo, τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ ἔκ ἔχον, id est, semper ens ingenitum. Platonicorum omnium concors est sententia. Titulum Platonici Parmenidis de ente & vno rerum omnium principio, & Sophistæ περὶ τοῦ ὄντος, de Deo intelligi, qui vnus sit ens verè: & vniuersorũ principium. Et quoniam ὤν participiũ est, præsens tẽpus significat, vt videatur Deus, nec futurum habere, nec præteritum*

teritum, sed semper esse. Plato in Timæo sic inquit: ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τόθ' ἦν, καὶ τόδ' ἔστιν, καὶ ἔσται χρόνου γεγονότα εἴδη φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τοῦ ἀϊδίου οὐσίαν, οὐκ ὀρθῶς. λέγομεν γὰρ δὴ ὡς ἦν, ἔστι τε, καὶ ἔσται· τῆ δὲ τό ἐστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει. τὸ δὲ ἦν, τόθ' ἔστιν, καὶ ἔσται πεὶ τοῦ ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι. κινήσεις γὰρ ἐστόν. τὸ δὲ ἀεὶ κατ' ταῦτα ἔχον ἀκινήτως, οὔτε πρεσβύτερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίγνεσθαι ποτε, οὔτε γεγονέναι νῦν, οὔτ' εἰς αὖθις ἔσεσθαι τὸ παράπαν, οὐδὲν ὅσα γένεσις ποῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆλθεν, ἀλλὰ χρόνῳ ταῦτα, μιμούμενά τε καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλούμενα γέγονεν εἴδη. *Porrò, inquit, hæc omnia temporis sunt partes, & fuit, & erit: quæ sunt temporis facti à nobis falsis sempiternæ attribuuntur essentiæ, quod non decet. Ita enim solemus de illa loqui, erit, fuit, est: atqui solummodo est, ei congruit: fuisse verò, aut fore conuenit dicere, quæ in tempore genita, cum tempore procedunt. Motus siquidem hæc duo sunt: quod autem idem tota est æternitate, nullo mouetur motu, nec decet seniorem vnquam fieri, aut iuniorem, nec fuisse hactenus, nec fore deinceps, nec incurrit in id quicquã, quæ res corporales, & quas sensibus vsurpamus, patiuntur, sed istæ sunt temporis æmuli æternitatis, & ad numerum se cõuoluentis species. hæc Plato. quæ Gregorius theologus trãstulit in suam orationem De natali Christi, & fusius persecutus est in illo loco,* θεὸς ὢν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι, καὶ ἔσται. μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν, καὶ ἔσται τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥοώσης φύσεως. ὁ δὲ ἂν ἀεὶ, καὶ τὸ αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνόματι τῷ μωυσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. *Deus, inquit, fuit semper, & est, & erit seu potius est semper. nam fuit, & erit, partes sunt nostri temporis, & fluxæ naturæ. Ille verò ens semper, & sic sa ipse nominat, Moysi interroganti. Hinc ascendit altius, & ingenti facundia, paribusq; sententiis, de duratione, deq; æternitate principis rerum philosophatur. Sed succumbit ingeniosissimus alioqui vir oneri, & magnitudine vincitur, & tam immodico splendori conniuet. Refert Plutarchus fuisse posti Apollinis Delphici asscriptum à sapientissimis viris ex vna parte* γνῶθι σαυτὸν, *ex alterr parte* ἓι. *q. iuberet Deus, & ita salutantes resalutare, nosce teipse, nos illum sic aggrederemur, es, quod soli Deo aptissimè congruit. nam hominibus non conuenit. est enim natura nostra instabilis & fluxa, Dei verò fixa, & æterna. Itaque semper ei liceret dicere tanquam essentiæ immutabili, quæ futuri temporis transactiq; mutationes non sentiat, tu es. Quid quod illud es referendum nõ videtur ad tempus aliquod, sed ad immobilem æternitatem, in quo sensu Plato in Parmenide, nec præsens quidem tempus dici posse de Deo vult, quoniam sit tempus, nec ens illum esse, sed supra omnia potius entia inexplicabile quiddam,*

quod

quod scire quid non sit facile est: quid autem sit, impossibile. Non desunt, qui Parmenidem ipsum in suis poematis quibus philosophiam complexus est, de Deo sensisse putent, cùm omnia esse vnum diceret, de quorum numero est Simplicius. Neque enim verisimile est Parmenidem hominem acutum & sapientem, diuisionem & multitudinem in rebus non deprehendisse, quam disertis verbis in suis carminibus posuit. nam vbi de ente illo vnico satis multa cecinisset, Hactenus, inquit, de veris illis & supremis, nūc de mortalibus confusis, & in quibus multum est falsi erroris q; admistum. Aristotelem cupiditate reprehendendi euectum mala fide, vt in aliis multis fecit, sententiam eius in physicis auditionibus retulisse. Quod Themistius etiam attingit his verbis, dicam vt est apud interpretem Hermolaum Barbarum: Non enim putasse Parmenidem vnum illud ens, quod inuexisset accidens esse, aut ex eorum numero, quæ ea re sunt, quod aliis hærent, sed de eo ente locutum fuisse, quod esset propriè, & maximè, & verè ens. Hoc enim apud nos significat verè & maximè ens, quod apud Platonem dicitur ens, vt ita loquar, ipsissimum. Quid quod Aristoteles ipse quodam loco cùm de naturalibus differeret rebus, venisset q; ad Parmenidis opinionem: sed Parmenides, inquit, alio videtur spectasse de vno ente rerum omnium principio: dixi quid Platonici aliquot sentirent. Porrò sententiam illam, quæ plerunque est apud Platonem, & Platonicos, quæ sensibus vsurpamus, non esse, sola intelligibilia esse: Alcimus in libris quos ad Amyntham scripsit, & eam ipsam & de ideis opinionem ex Epicarmi libris Platonem mutuatum esse docet, allatis etiam verbis ipsis Epicarmi, qui Cous fuit philosophus ex Pythagorica gente, quem olim velut solem inter sydera, & mare inter amnes, ita excellere inter homines eruditione fama tenuit, scripsit q; de natura rerum. Certè ipse Plato in Sophista antiquiorem fuisse illam sententiam iudicat, qua sola intelligibilia essentia veræ existimantur, & ortas inde maximas contentiones, cum iis, qui sola esse in mundo corpora putabant. De ideis quoque Timæus Locrus in libro De mundo scripsit. Sed hæc omnia Plato cum ingenio excultiore, & disertiore facundia, tum verò altiore & diuiniore adiutus doctrina augustiora omnia & explicatiora tradidit. Quanquam mysteria hæc Pythagoram ipsum in Aegypto ex sacris voluminibus edoctum esse haud ambigam: & in eum magis congrueret congressus cum Hieremia quàm in Platonem.

Quod etiam Platonici, licet de vno vero Deo bene senserint, multis tamen diis sacra facienda censuerunt.

CAP.

CAP. XII.

SI Deo quippe hos potissimum elegi, quoniam de vno Deo, qui fecit cælum & terram, quanto melius senserunt, tanto cæteris gloriosiores illustriorésque habentur. In tantum aliis prælati iudicio posterorum, [a] vt cùm Aristoteles Platonis discipulus, vir excellentis ingenij, [b] & eloquio Platoni quidē impar, sed multos facilè superās, cùm sectam Peripateticam condidisset, quod deambulans disputare consueuerat, plurimósque discipulos præclara fama excellens, [c] viuo adhuc præceptore [d] in suam hæresim congregasset, post mortem verò Platonis [e] Speusippus sororis eius filius, & Xenocrates dilectus eius discipulus, in schola eius, [f] quæ Academia vocabatur, eidem successissent, [g] atque ob hoc & ipsi & eorum successores Academici appellarētur, recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerūt se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt valde nobilitati Græci, [h] Plotinus, [i] Iamblichus, [k] Porphyrius, in vtraque autem lingua, id est & Græca & Latina, Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & cæteri eiusmodi, [l] & ipse Plato diis plurimis esse sacra facienda putauerunt.

L. VIVES.

a VT cùm Aristoteles Platonis discipulus.] *Hic Stagyræ Arinatus est ex Nicomacho & Phæstide, quorū vterque in stem stotemate Æsculapium habebat. Eius natalis in annum primum xcix. les. Olympiad. refertur. ad Platonem accessit annos natus xv. mansitque in eius schola xx. annos. Hoc est vsque ad Platonis mortē. Hinc enim ipse discipulos cæpit instituere, in Lycio deambulans, idcirco qui eum audiuerunt Peripatetici à περιπατῶ nominati. magnus & admirabilis vir, quique ingenio diligentiáque vinceret plurimos, nemini esset secundus: variarum rerum cognitione Platone magistro superior, artificio verò omnes, qui ex omni memoria humanas tractauerunt artes, longo interuallo post se reliquit. Non sunt præclaræ dotes malignè vel obseruandæ vel interpretandæ. Fuisse auidiorem gloriæ, auidiorem carpendi alios, adde etiam non omnino pecuniæ contemptorem, fatendum est. at dexteritatem in tradendis artibus nondum est aliquis ab æuo condito consecutus. Vtinam in refutandis alienis opinionibus induxisset in animum paulò candidius agere.*

b Et eloquio Platoni quidem impar.] *Odiosum est de Platonis, &*

nis,& Aristotelis comparatione disserere,quoniam studiis variorum res in magnam inuidiam adducta. Haud dubiè fuit præstantissimus vterq; eorum,& dignus quem tota posteritas admiretur. Græci Platonem θεῖον, id est diuinũ, Aristotelem δαίμονα nominant. Eloquentia Platonis fuit tanta,vt vulgatũ fuerit apud veteres illud, Iouẽ Græcè loqui si vellet,non aliter locuturũ,quàm Platonem. Ab Aristotele scientia artis rhetoricæ propemodũ dixerim Platonẽ vinci: tametsi vsu atque exercitatione Aristoteles sit haud dubiè inferior: amauit enim semper Aristoteles breuitatẽ rerum ac sententiarum, ne si extẽderet singula,fuséq; persequeretur,& copiosè, res in infinitum traherentur,& artis præcepta teneri difficile possent. Itaque illud in primis laborauit,ne sibi dictum vllum, ac ne verbum quidẽ esset supernacaneum,quod dum consectatur, assequutus est,vt nullus verbis figurísque Græci sermonis aptius,magísque propriè sit vsus.

c Viuo adhuc præceptore.] *Sic Laertius,qui Platonis dictũ affert: Aristoteles in nos recalcitrauit,inquit Plato, vt in matrẽ pulli. Sunt tamen qui negent ipsum,viuo Platone,scholam instituisse.*

Hæresis d In suam hæresim.] *Hæresis Græca vox, Latinè sectam sonat: ambiguum nomen,odiosum est vsu nostro factum, quoniam iis accommodatur, qui non vnam ecclesiam catholicam sequuntur,sed sua iudicia,suásque priuatas sectas.*

Speusippus e Speusippus sororis eius filius.] *Filius fuit Eurymedontis,scholæ Platonicæ successit, quam octo annos tenuit,mercede docuit, quod ei Dionysius exprobrauit: & Macedoniã vsq; cucurrit, vt in Cassandri nuptiis,spe mercedis epithalamiũ recitaret,quod consecerat versibus,quemadmodũ Philostratus in Apollonio inquit,ineptus, & frigidus. Huic adhuc viuenti,sed solutis morbo membris,successit rogatu eius Xenocrates Chalcedonius, charissimus Platoni magistro discipulus,cui & fuit comes in Siciliam transmittenti,hebeti ingenio,sed seuero, sanctísque moribus. Plato hunc calcaribus, Aristotelem contra discipulum fræno dicebat indigere. eum Plato sic dilexit, vt iurantibus illum de ipso maledixisse, non crediderit, fieri non posse reputãs, quin redamaretur ab eo,quem ipse tantum amaret. Hunc iudices pro testimonio iurare non sunt passi, rati nefas esse tam probo viro fidem non habere,etiam iniurato.*

Xenocrates

Academia f Quę Academia vocabatur.] *Academia villa erat prope Athenas,loto nemoroso & subpalustri,ac ideo insalubri,possessa olim ab Academo heroe,vt ait Laertius. nã Eupolis comicus Deũ vocat: sed Plutar. in Theseo,quis hic fuerit Academus narrat. Vir,qui Tyndaridis indicauit Helenã à Theseo raptã, Aphidnis occultari: quocirca bonos*

bonos illi,& viuo à castore & Polluce habitus est,& mortuo à posteris Lacedæmoniis: nam quoties populabundi in Atticũ agrum sunt ingressi,semper ab Academia abstinuerunt. Verùm Dicæarchus memoriæ prodidit ab Ecedemo,qui sub eisdẽ militauit Tyndaridis, Ecedemiam priùs dictã,deinde Academiam. Hoc etiã Laertius attingit. Apuleius in Platonis vita,patrimoniũ qui in hortulo,qui Academiæ iũctus fuit, & in duob. ministris,& in patera,qua diis supplicabat,reliquit auri tãtũ, quantũ puer nobilitatis insigne in auricula gestauit. Laertiꝰ Platonẽ scribit in Academia sepultũ esse honorifice,regemq; Põti Mithridatẽ, cùm in eius potestate essent Athenæ,Musis in Academia Platonis imaginẽ dicasse, Silanionis opus.

Gymnasia Athe nis

Porrò Athenis (nã hoc prætereũdũ nõ est) gymnasia fuere hæc ferè: Academia, Lyceum, Prytaneũ, Canopum, Stoa, Tempe, Cynosarges.

g Atq; ob hoc & ipsi,& eorũ successores.] *Hæc est vetus Academia,quæ per Polemonẽ Xenocratis discipulũ perducta est ad Arcesilam,qui rationem disputandi ad Socratis modũ moremq; reduxerat tentauit, nihil vt affirmaret ipse, vel se scire diceret,quæ verò ab aliis dicerentur,eas cõsutaret: quæ dicta est noua Academia: quam Cicero personat. Varronis veterem sibi videri ait: hinc qui lucem rebus tribuerent, certáq; afferrent ac tenerent dogmata, quæ ex Platonis sententia putarent esse,ij Platonici,non Academici nũcupati sunt, credo quòd Academicum nomẽ nimis in schola Archesilæ hæserat.*

Plotinus h Plotinus.] *Hunc Suidas Lycopolitanũ fuisse perhibet,quæ est in Ægypto ciuitas: quĩquaginta quatuor libros scripsit,obscuros sanè, ne degeneraret à more sectæ. vixit tẽporib. Galieni principis,& vsq; ad Probum peruenit: de cuius fato multa mentitur Iulius Firmicus. Plotini vitam iusto volumine scripsit Porphyrius eius discipulus.*

Iamblichus i Iamblichus.] *Chalcidiensis Porphyrij auditor, non tam Platonicus fuit, quàm Pythagoricus, vt Hieronymus est autor: tametsi quantum ad res diuinas attinet, Platonici omnes Pythagorissant. Moribus atque ingenio magistro fuit melior.*

Porphyrius k Porphyrius.] *Hic priùs vocatus est Malcus, sed à purpuræ vsu nomen Porphyrij accepit. Tyri natus est,haud obscuro loco: vir nec plycorpore satis sanus,nec mente, iudicij inconstantis, & odio vsque in rabiem aspero,crudelíq;. Plotini discipulum ipse se profitetur. Suidas, Amelij quoque dicit,cuius hæc sunt verba:* πορφύριος κυρίως ἐκαλεῖτο βασιλεύς. τύριος φιλόσοφος μαθητὴς ἀμελίου, τοῦ πλωτίνου μαθητοῦ, διδάσκαλος δὲ ἰαμβλίχου, γεγονὼς ἐπὶ τῆδε χρόνοις, καὶ παρατείνας ἕως διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως. *Porphyrius, inquit, proprio nomine Basileus vocabatur. Tyrius philosophus,discipulus Amelij edocti à*

Plotino, præceptor verò Iamblichi: vixit temporibus Aureliani, & pervenit vsque ad tempora Diocletiani regis. Cur verò rex appellaretur, declarat idem Porphyrius in vita Plotini magistri. Amelius, inquit, librũ hunc dicauit mihi, méque in ipsa inscriptione basilea, id est, regẽ, nominauit: id enim mihi nomen erat: & patria quidẽ lingua nominabar Malcus, quo nomine vocabatur & pater. Malcus autem in Græcam translatus linguam, rex appellatur. Hæc ille de se.

1 Et ipse Plato diis plurimis.] *In Timæo deos numerat Saturnũ, Opem, Iunonem, reliquósque inter se fratres, agnatósque: in libris De repub. & de legibus, diis dæmonibúsque & heroibus sacra & ceremonias fieri iubet: in octauo verò De legibus & duodecimo illos nominat, quibus ciuitatis status & fælicitas votis cõprecationibúsque commendanda est.*

De sententia Platonis, qua definiuit deos non esse, nisi bonos amicósque virtutum. CAP. XIII.

QVanquam ergo à nobis & in aliis multis rebus magnísque dissentiant, in hoc tamen quod modo posui: quia neque parua res est, & inde nunc quæstio est, primum ab eis quæro, quibus diis istum cultum exhibendum arbitrentur, vtrum bonis, an malis, an & bonis & malis. [a] Sed de hoc habemus sententiam Platonis dicentis omnes deos bonos esse, nec esse omnino vllum deorum malum. Consequens est igitur, vt bonis hæc exhibenda intelligantur. Tunc enim diis exhibentur, quoniam nec dij erunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, nam de diis quid aliud decet credere? [b] illa profectò vacuatur opinio, qua nonnulli putant, deos malos sacris placandos esse, ne lædant: bonos autem vt adiuuent, inuocandos. Mali enim nulli sunt dij: bonis porrò debitus, vt dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amant, eósque diuinis rebus adiũgi, & suis honoribus flagitant exhiberi, quorum vis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos? Quid enim de ludis scenicis Plato senserit notum est, cùm poetas ipsos quòd tam indigna deorũ maiestate atq; bonitate carmina cõposuerant, censet ciuitate pellẽdos? Qui sũt igitur isti dij, qui de scenicis ludis cum ipso Platone contẽdunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari, isti eisdem criminibus suos honores celebrari iubent. Denique isti cùm eosdẽ ludos instaurari præciperẽt, poscentes turpia, maligna gesserunt, Tito Latino auferentes filium, & immittẽtes morbum, quòd eorũ abnuissent imperiũ, eúmq; morbum retrahentes, cùm iussa complesset. Iste autem illos nec tam malos timendos putat, sed suæ sententiæ robur constantissimè retinens, omnes poetarũ sacrilegas nugas, quibus illi per immũditiæ societatem oblectãtur, à populo bene instituto remouere non dubitat. Hunc autem Platonem, quod iam in secundo libro commemoraui, inter semideos Labeo ponit. [c] Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque huiusmodi supplicationibus placari existimat, bona verò ludis, & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid est ergo quòd semideus Plato non semideis sed diis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia iudicat turpia tam constanter, audet auferre? qui sanè dii refellunt sentẽtiam Labeonis, nam se in Latino non lasciuos tantum, atque ludibũdos, sed etiam sæuos terribiléque monstrarunt. Exponant ergo ista nobis Platonici, qui omnes deos secundum autoris sui sententiam bonos & honestos, & virtutibus sapientium esse socios arbitrãtur, alitérque de vllo deorũ sentiri nefas habent. Exponimus, inquiunt. Attentè igitur audiamus.

L. VIVES.

a SEd de hoc habemus sententiam Platonis.] *In decimo De leg. deos bonos esse ait, & refertos omni virtute, prouidentissimosq; atque optimos: tametsi principem illum naturæ, quem verè esse dicit, verè quoque ac propriè bonũ censet, reliquos inde velut ex fonte bonitatem haurire, quam habent. In Cõuiuio verò Socrates eo probat argumento amorem deum non esse, quòd omnes dij boni beatiq; sint, amor verò non sit eiusmodi. Porphyrius quoque libro De sacrificio tertio, Deum ait nullius esse rei indigũ, nocere nulli. Idem Stoici sentiebant, ex quorum dogmatis Cicero secũdo De officiis inquit, deos nocere non putant. Sed nos sententiam tantum Platonis tractamus, de qua loquitur Augustinus. nã si ad alia egredimur, quis erit modus aut finis?*

b Illa profectò vacuatur opinio.] *Apuleius in Deo Socratis, ex dæmonibus alios diurnis sacrificiis gaudere scribit, alios nocturnis: esse qui lætioribus, esse qui tristioribus hostiis, ritibus, & ceremoniis. Porphyrio in Carmẽ seculare Horatij vulgarẽ fuisse opinionem significat, alios deos placandos ne lædant, alios vt prosint. Plutarchus scribit magnos & malos dæmonas olim sacrificiis à regibus & principibus honestatos, ad eorum iram auertendam, quæ maxima damna afferebant. Porphyrius philosophus in secundo libro De abstinentia*

animatorum, ciuitatibus interdum esse opus subindicat malis dæmonibus sacra facere, ne frugibus, ne diuitiis, ne vrbi ipsi noceant. nam rata est, inquit, apud omnes fides, eos læsuros genus humanum, si irascantur, propterea quòd negligantur, neque cultum legitimum nanciscãtur. nec id solum docet ex vulgari esse opinione, sed theologorum quoque, qui malis dæmonibus mactari permittunt victimam, gustari ex ea vetant.

c Qui Labeo numina mala.] *Porphyrius eodem, quod modo citaham, opere, diis superis nullum animal sacrificari fas putat, sed terræ fructus tantùm, & flores, & mel, vsque ad farinam. sic veteres illi, sic primi consueuerunt sacrificatores: sic agẽdum esse docet Theophrastus: sic Pythagoras, qui nunquam hostiam immolare sustinuit, dæmonibus verò cædibus litatur, & sanguine. In opere verò De philosophia responsorum, ex oraculis Apollinis, docet, quò inferiores sunt dij, eò tristioribus & atrioribus gaudere hostiis, ita vt diis terrestribus, & infernis furuæ quadrupedes mactentur, & terrestribus super aras, infernis autem in foueis.*

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aereis, & in hominibus terrenis. CAP. XIIII.

a OMnium, inquiunt, animalium, in quibus est anima rationalis, tripertita diuisio est: in deos, homines, dæmones. Dij excelsissimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum sedes in cælo est, hominum in terra, in aere dæmonum. Sicut eis diuersa dignitas est locorum, ita etiam naturarum. Proinde dij sunt hominibus dæmonibúsque potiores; homines verò infra deos & dæmones constituti sunt, vt elementorum ordine, sic differentia meritorum. b Dæmones igitur medii, quemadmodum diis quibus inferius habitant postponendi, ita hominibus superius, quibus præferendi sunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus passiones. Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus, & poetarum figmentis delectantur. Quandoquidem & humanis capiuntur affectibus, à quibus dii lõgè absunt, & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem, poetica detestando, & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, priuasse ludorum scenicorum

corum voluptate, sed dæmones. Hæc, si ita sunt, quæ licet apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola vnum scripsit librum, cuius titulum esse voluit, De Deo Socratis: vbi desserit & exponit, ex quo genere numinum c numen sibi Socrates habebat adiunctum, & amicitia quadam conciliatum, à quo perhibetur solitus admoneri, vt desisteret ab agendo, quando id quod agere volebat, prosperè non fuerat euenturum. Dicit enim aperti ssimè, & copiosissimè asserit, non illum Deum fuisse, sed dæmonem, diligenti disputatione pertractans istam Platonis, de deorum sublimitate & hominũ humilitate & dęmonum medietate sentẽtiam. Hæc ergo si ita sunt, quonam modo ausus est Plato, etiam si non diis, quos ab omni humana cõtagione semouit, certè ipsis dęmonibus poetas vrbe pellendo, auferre theatricas voluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animum humanũ, quanuis adhuc in his moribũdis membris positum, pro splẽdore honestatis, impura iussa dæmonum cõtemnere, eorúmque immundiciam detestari? Nam si Plato hæc honestissimè arguit & prohibuit, profectò dæmones turpissimè popposcerunt, atque iusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum Socrates: aut contraria inter se sentit Plato, d modo dæmones honorando, modo eorum delicias à ciuitate bene morata remouẽdo: aut non est Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua vsque adeò & ipse Apuleius non erubuit, e vt de Deo Socratis prænotaret librum, quem secundum suam disputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter copioséque discernit, non appellare de Deo, sed de dęmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa disputatione, quàm in titulo libri ponere. Ita enim per sanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel penè omnes dęmonũ nomen exhorrent, f vt quisquis ante disputationem Apuleij, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri De dæmone Socratis legeret, g nequaquam illum hominem sanũ fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius, quod in dæmonibus laudaret inuenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cùm de omnibus generaliter loqueretur, non solùm nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro prorsus nemo miratur, eos etiam scenicam turpitudinem in rebus diuinis ha-

bere voluisse, & cùm deos se putari velint, deorum criminibus oblectari potuisse, & quicquid in eorum sacris obscœna solennitate seu turpi crudelitate, vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus conuenire.

L. VIVES.

a OMnium, inquiunt, animalium.] *Plato in 4. De leg. & Epinon. tres ordines deorum ponit: deos, dæmones, & heroas: sed hi postremi ad homines videntur pertinere, ex quibus fiunt. Plutarchus in opere, quòd oracula defecerũt, laudat eos impensè, qui genus dæmonũ inter deos & homines cõstituerunt: siue Orpheus is fuit, siue Phryx aliquis, siue Aegyptius: vt ab vtrorũq; ceremoniis conijci potest. Modum enim excogitarunt, quo humanum genus diutno coniungatur. Ex Græcis, inquit. Homerus promiscuè nomina hæc vsurpat: nam eosdẽ modò deos appellat, modò dæmonas. Hesiodus primus omnium quatuor rationalis naturæ ordines distinctos posuit, primos deos, hinc dæmones, tum heroas, infimos homines, è quibus dæmones & heroes fiant, si bene vixerint.*

b Dæmones igitur medij.] *In Cõuiuio Platonis memĩnit Socrates disputationis cuiusdam cum Diotima habitæ, vbi dæmonis naturam ait mediam inter homines deósque.*

c Numen sibi Socrates habebat.] *Socrates dæmonem dicitur habuisse, à quo prohiberetur facere, quæ prosperè succesſura non erãt, incitaretur verò nunquam.*

d Modo dæmones honorando.] *Nam dæmones adorandos præcepit in Epinomide.*

e Vt de Deo Socratis.] *Quotquot antea illa de re disputarant, dæmonem potius, quàm deum Socratis dixerũt, vt ipse apud Platonem sexcentis locis Socrates, & Xenophon, & Cicero, & Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apologiam, aliiq; innumeri, tum Platonici, tum aliarum quoque nationum philosophi: quocirca supernacaneum fuerit multis de eo disserere.*

f Vt quisquis ante disputationem.] *Quisquis titulum antequam librum, ne quis putet ad superiora tempora referri.*

g Nequaquam illum hominem sanum.] *Nam dæmoniaci etiam à gentilibus iam tum mente capti, & furentes vocabantur.*

Quòd neque propter aerea corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.

CAP. XV.

QVamobrem absit vt ista considerans animus veraciter religiosus, & vero Deo subditus ideo arbitretur dæmones

dæmones seipso esse meliores, [a] quòd habeant corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimonia sensuum, & motu facillimo atq; celerrimo, & valentia virium, & annosissima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis, & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, ceruis, auibus omnibus? Quis multum valendo leonibus, & elephantis? Quis diu viuendo serpentibus, [b] qui etiam deposita tunica senectutem deponere, atque in iuuentam redire perhibentur? Sed sicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores sumus, ita etiam dæmonibus benè atque honestè viuẽdo meliores esse debemus. Ob hoc enim & prouidentia diuina eis, quibus non cõstat esse potiores, data sunt quædam potiora corporum munera, vt illud quo eis præminemus, etiam isto modo nobis commendaretur multò maiore cura excolendum esse, quàm corpus: ipsámque excellentiam corporalem, quã dæmones habere nossemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contẽnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum; non quam suppliciorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorum. [c] Iam verò de loci altitudine, quòd dæmones in aere, nos autem habitamus in terra, ita permoueri, vt hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponemus. [d] At enim volatilia cum volando fatigantur, vel reficiendũ alimentis corpus habent, terram repetũt vel ad requiem, vel ad pastum, quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Nunquid ergo placet eis, vt volatilia nobis, dæmones autem volatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est, quod de habitatione superioris elementi dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, vt aereæ volucres, terrestribus nobis non solùm nõ præferantur, verùmetiam subiiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatẽ: ita fieri potuit, vt dæmones, quanuis magis aerei sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint quia est aer, quàm terra superior: sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam spei piorum hominum, nequaquam illorum desperatio comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor, proportione contexit, atque ordinat: ita duobus extremis igni mobilissimo, & terræ im-

mobili media duo aerem & aquam interserẽs, vt quanto aer est aquis,& aere ignis,tanto & aquę superiores sint terris:satis non admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum cæteris terrestre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus,cùm ipsas aquas terris præponat Plato:vt intelligamus,non eundem ordinem tenendum,cùm agitur de meritis animalium: qui videtur ordo esse in gradibus corporum: sed fieri posse, vt inferius corpus anima melior inhabitet,deteriórque superius.

L. VIVES.

a QVod habeant corpora meliora.] *Dæmonũ corpora Apuleius media dicit inter terrenam, & æthereã naturam, multóque minus concreta, quàm nubes, & longe subtiliora ex purissimo aeris liquido & sereno elemento coalita,nihil terrenæ soliditatis habentia,idcirco nec oculis humanis conspicua,nisi illa diuinitus sui speciem offerant.*

b Qui etiam deposita tunica.] *Serpẽs exuere senectutem incipiũt ab oculis, sic vt ignari rei, cæcari putent. tum nudatur caput, atque vna ferè nocte & die tota illa tunica ponitur. vide Aristot. lib. 8. De generatione animalium.*

c Iã verò de loci altitudine.] *Apuleius in Apodixi, de Socratis Deo sic colligit,in aere dæmones agere:nam cùm elementum nullũ sit in mundo,quod natura vacuum animãtibus crearit, in terra sunt homines,ac quadrupedes:in mari pisces:in igne viuunt quædam animalia,vt Aristoteles docet, necesse est in aere aliquod animalũ esse genus:quale id sit nisi dæmonicum,nemo dixerit. Itaque dæmones & inferiorem diis locum sortiti sunt,& superiorem nobis:quòd illis minores sunt,nobis verò maiores melioréque.*

d At enim volatilia cum volando.] *Hæc est Apuleij responsio,cuius ad hunc modum sunt verba: Nam quòd quidem aues aeri attribuant, falsum sentire meritissimò dixeris: quippe quæ aues, nulla earum vltra Olympi verticem sublimatur: quæ cum excelsissimus omnium perhibeatur, tamen altitudinem perpẽdiculo si metiare, vt geometræ autumãt, stadia altitudo fastigij non æquiparat, cùm sit aeris augmentum immensum vsque ad extimam lunæ,cælique,porrò æthereus sursum versus exordium est. Quid igitur tanta vis aeris, quæ ab humilibus lunæ anfractibus vsque ad summum Olympi verticem iniacet? vacabitne animalibus suis? atq; erit ista naturæ pars mortua, ac debilis? Imò enim si sedulò aduertas, ipsæ aues per terrestre animal non*

non aerium rectè perhibeantur: semper enim illis victus omnis in terra, ibidem pabulum, ibidem cubile, tantúmque aera proximum terræ volando transuerberant. Cæterùm cum illis fessa sunt remigia pennarum, terra ceu portus est. Hæc ex lib. Apuleij parum castigato, sed nihilominus ratio Augustini procedet de loco. Nam etsi aues inferiores sunt dæmonibus, certè superiores sunt hominibus, & in cacuminibus ædium & montium & arborum plerunque morantur: sed hîc non disputo cum aduersariis.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

CAP. XVI.

DE moribus ergo dæmonum, cùm idem Platonicus loqueretur, dixit eos, eisdẽ quibus homines animi perturbationibus agitari, irritari iniuriis, obsequiis donisque placari, gaudere honoribus, diuersis sacrorum ritibus oblectari, & in eis, si quid neglectum fuerit, commoueri. Inter cætera etiam dicit ad eos pertinere diuinationes augurum, aruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breuiter autem eos definiens, ait: Dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aerea, tempore æterna. Horum verò quinque, tria priora illis esse nobiscum communia, quartũ proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent: duo etiam cum diis habere. Animalia quippe esse dicit, & deos, qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus homines posuit cum cæteris, quæ in terra viuunt, & sentiunt: in aquatilibus pisces, & alia natatilia: in aeriis dæmones: in æthereis deos. Ac per hoc quod dæmones genere sunt animalia, non solùm eis cum hominibus, verumetiam cum diis pecoribúsque cõmune est: quod mente rationalia, cũ diis & hominibus: quod tempore æterna, cum diis solis: quod animo passiua, cũ hominibus solis: quod corpore aerea, ipsi sunt soli. Proinde quod genere sunt animalia, nõ est magnum: quia hoc sunt & pecora: quod mente rationalia, non est supra nos, quia sumus & nos. Quod tempore æterna, quid boni est si non beata? b Melior est enim tẽporalis fœlicitas, quàm misera æternitas. Quod animo passiua, quomodo supra nos est? quãdo & nos hoc sumus, nec ita esset nisi miseri essemus. Quod corpore aerea, quãti æstimandum est, cùm omni corpori præferatur animæ qualiscunque natura? Et ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, ne-

quaquam debetur ei rei, quę inferior est animo. Porrò si inter illa quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapientiam, fœlicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profectò aliquid diceret exoptandum, magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tanquam Deum colere deberemus, sed potius ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minus nunc honore diuino aerea digna sunt animalia: ad hoc rationalia, vt misera esse possint: ad hoc passiua, vt misera sint: ad hoc æterna, vt miseriam suam finire non possint. Quapropter vt omittam cætera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune, id est, animi passiones: si omnia quatuor elementa suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra: quæro cur animi dæmonum passionum turbellis, & tempestatibus agitentur? [c] Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: vnde illa voluit vocare animo passiua: [d] quia verbum de verbo pathos, passio diceretur, [e] motus animi contra rationem. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, [f] non est perturbatio, quia non est contra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem vt sint istæ perturbationes, [g] facit hoc stultitia, [h] vel miseria. Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate libertatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solùm æterni, verumetiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dij non perturbantur, [i] quòd animalia sunt beata, non misera: & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata possunt esse nec misera: restat vt dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera.

L. VIVES.

a Animalia quippe esse dicit & deos.] *Idem Plato in Timæo, qui deos visibiles animalia esse vult. Apuleius in eodem libello De Socratis deo, genus quoddam dæmonum ponit, sine corpore, vt Somnum & Amorem.*

b Melior est enim temporalis fœlicitas.] *Chironem Saturni filium scribunt repudiasse immortalitatem, & Vlyssem maluisse in patria inter coniugem, & filium, & patrem ætatem finire, quàm apud deas esse immortalem. Plato in libris De legibus, satius esse sentit quàm minimum tempus viuere, quàm totam immortalitatem maxima bonorum externorum & corporis vbertate atque affluentia, sine iustitia tamen & cæteris virtutibus. nescio quid philosophi nugantur, melius est esse quàm non esse. de quo alibi.*

c Perturbatio enim est quæ Græcè πάθος.] *Cicero in Tusc. quæst. perturbationes πάθη vertit. Quintilianus in 6. affectus, idq; recte & propriè verti dicit. Apud Plinium solum ex veteribus legitur passiones, dubitaturq; num satis castigatè lib. 20. illitum quoque pâsionibus ventri earum prodest.* Pertur batio

d Quia verbum de verbo.] *Vt à πάσχω πάθος, sic à patior passio.*

e Motus animi contra rat.] *Diffinitio πάθους apud Ciceronem ex Zenone, auersa à recta ratione contra naturam animi commotio.*

f Non est perturbatio.] *Ex eodem Cicerone in Tusc. quæst. Sed eorum affectiones sine culpa accidere possunt, animorum non item, quorum omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis euenium, itaque in hominibus solum existunt. Nam bestiæ simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt.*

g Facit hoc stultitia.] *Opinionibus enim falsis vanisque premimur, & nos ipsi facimus nobis affectus potius quàm ex rebus accipimus. Et, vti Seneca inquit, plura sunt quæ nos terrent, quàm quæ premunt. Stoici perturbationes omnes ex deprauatis hominum iudiciis opinionibúsque oriri putant. nã opinio magni futuri boni est libido, magni futuri mali est metus, magni præsentis mali dolor, magni præsentis boni lætitia: quæ omnia quoniam stultitiis nostrarum cogitationũ metimur, citius quàm naturis rerum, idcirco tot perturbationibus, tamq; immoderatis rapimur.*

h Vel miseria.] *Hoc est in homine miserrimum, quod etiam sapientissimus dolet tamen, & gaudet, & cæteris affectibus agitur, quamlibet prouiderit ne fiat.*

i Quòd animalia sint non beata, sed misera.] *Miseros esse dæmones, aut malos, non audet fateri Socrates: non esse autem beatos bonósque, apertè profitetur in Conuiuio Platonis.*

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari. CAP. XVII.

QVa igitur insipientia, vel potius amentia per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cum per veram religionem ab ea vitiositate, qua illis fumus similes liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iste Apuleius, quanuis

quanuis eis plurimum parcat, & diuinis honoribus dignos censeat, tamen cogitur cõfiteri vt ira instigentur, nobis vera religio præcipit, ne ira instigemur, [a] sed ei potius resistamus. [b] Cùm dæmones donis inuitentur, nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faueamus. Cùm dæmones honoribus mulceantur, nobis vera religio præcipit, [c] vt talibus nullo modo moueamur. Cùm dæmones quorundam hominum osores, quorundam amatores sint, non prudenti tranquillóque iudicio, sed vt ipse animo appellat passiuo, nobis vera relegio præcipit, [d] vt inimicos nostros etiam diligamus. Postremò omnem motum cordis & salum mentis, [e] omnésque turbellas & tempestates animi, quibus dęmones æstuare atq; fluctuare asserit, nos vera religio deponere iubet. Quæ igitur causa est, nisi stultitia errórque miserabilis, vt ei te facias venerando humilem, cui te cupias esse viuendo dissimilem: & religione colas, quem imitari nolis, cùm religionis summa sit imitari quem colis?

L. VIVES.

a Sed ei potius resistamus.] *Christus in Euangelio Matthæi iubet nullo prorsus modo irasci. Agatho abbas iracundum hominem, etiam si mortuos excitaret, negabat Deo gratum fore.*

b Cùm dæmones donis inuitentur.] *Non solùm vltro sibi data dona gaudent, sed etiam petunt. Sunt enim petacissimi. Quoties ferè oraculum Delphis Apollo reddebat, admonebat consulentes, vt sui meminissent, donumq; ad se adferrent aliquod, vbi fortunatiores essent facti. tametsi non tam astutus dæmon aurum vel argẽtum captabat, quo non eget, quàm mentes eorum qui dabant.*

c Vt talibus nullo modo moueamur.] *Christus suis præcepit, ne magistri vocari velint, neu primos accubitus affectent, neu salutari in plateis. Denique vt princeps ad famulantis se humilitatem deiiciat. Honores enim cum gentilitate ortos esse, ibi sepeliri debere: in Ecclesia viuere nefas est: nec magnanimitas est magnos petere honores, sed contemnere.*

d Vt inimicos nostros.] *Diligite, inquit Christus, etiam inimicos vestros, & orate pro iis, qui vobis sunt infesti. Matth. 5. Nec satis est inimicos non odisse, diligere præcipimur. & factu impossibile non est, quod ipse Christus primum, deinde Stephanus fecerunt, vt Hieron. inquit.*

e Omnésque turbellas & tempestates animi.] *Alibi, omnesq; turbidas tempestates animi.*

Qualis

Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines, vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.

CAP. XVIII.

Frustra igitur eis Apuleius & quicunque ita sentiunt, hunc detulit honorem: sic eos in aere medios inter æthereum cælum terrámque constituens, vt quoniã nullus Deus miscetur homini, [a] quod Platonem dixisse perhibent, isti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata, quæ poscunt. Indignum enim putauerunt, qui ista crediderunt, misceri homines diis, & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones, & diis & hominibus: hinc petita [b] qui allegent, inde concessa qui apportent: vt videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant, qui hæc amant: quæ ille non amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia. Amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid à diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis interuenientibus inimicis. non est quod iste poetica figmenta, & theatrica ludibria iustificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos autoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se malè meretur, vt non solùm diligat turpia, verumetiam diuinitati existimet grata.

L. VIVES.

a Quod Platonem dixisse perhibent.] *Platonis hæc est in Conuiuio sententia, & quidem Socrati attributa. Diotima cùm Socrati amorem esse mediũ quiddã diceret inter mortale & immortale: Socrates q; quid hoc esset, rogaret: illa, δαίμων μέγας, ὦ Σώκρατες. καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. Dæmon magnus, ô Socrates. etenim dæmonium omne inter deos & mortales situm est. Socrates nõdum id intelligens quærit, quænam sit eius vis & natura. Tum Diotima respondit, interpretari vel vectare humana ad deos, diuina ad nos: ab hominibus quidẽ preces & sacrificia, à diis verò præcepta & mercedem pro sacrificiis. In medio igitur sita dæmones, eum locum explent, vt aptum secum sit vniuersum ipsum atque coniunctum, hac commeant vaticinia, & omnis sacerdotum ars, quæ ad sacrificia, teletas, & incantationes, tum & ad diuinationem & magiam spectat. His addit quod Aug. citat: θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ οὐ μίγνυται*

ἀμίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσα ἡ τῶν θεῶν πρὸς ἀνθρώπους καὶ ἡ ἐκείνων πρὸς θεοὺς ὁμιλία, καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς θνητῶν καὶ ἐγρηγορόσι καὶ καθεύδουσι. *Deus, inquit, homini non miscetur, sed per dæmones omne est commercium, omnis colloquutio deis cum hominibus, & vigilantibus, & dormientibus.*

q Qui assignent.] *In antiquis est, quæ allegent, quasi qui velut legatione ferant. Idcirco Apuleius administros eos & salutigerulos vocat, quorum illud pertinet ad deos, quibus dæmones ministrant, alterum ad nos, quibus salutem à diis gerunt. Angeli etiam nominantur à Capella, quasi nuncij, quòd superis nostra nuncient acta: & præstites, quòd gerundis rebus præsint.*

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.

CAP. XIX.

PRorrò aduersus magicas artes, de quibus quosdam nimis infœlices, & nimis impios etiam gloriari libet [a] in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem testem citabo. Cur enim tam grauiter ista plectuntur seueritate legum, si opera sunt numinum colendorum? An fortè istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur, secundum quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano pernicioſa esse non dubium est? Ait Poeta clarissimus:

[b] *Testor chara deos, & te germana, tuúmque*
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

[c] *Atque satas alió vidi traducere messes.*

Eo quòd hac pestifera sceleratáq; doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in Duodecim tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutũ? [d] Postremò ipse Apuleius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas vtique sibi obiectas, si diuinas & pias esse nouerat, & diuinarum potestatum operibus congruas: non solùm eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel sententiam suam persuaderet iudicibus, vel si illi secundum iniquas leges saperẽt, eúmque talia prædicantem atque laudantem morte mulctarent, digna animæ illius dæmones dona rependerent: pro quorum diuin

diuinis operibus prædicandis, humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut martyres nostri cùm eis pro crimine obiiceretur Christiana religio, qua nouerãt se fieri saluos & glorioſissimos in æternum, non eam negãdo temporales pœnas euadere delegerunt, sed potius confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortitérque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebantur, erubescere compulerunt, mutarique fecerunt. Huius autem philoſophi Platonici [e] copioſissima & disertissima extat oratio, qua crimen artium magicarum à se alienum esse defendit, séque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. [f] At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum, quos viderit cur censeat honorandos esse, necessarios eos asserens perferendis ad deos nostris precibus: quorum debemus opera deuitare, si ad Deum verum preces nostras volumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maximè si aliquid magicum admisit: itáne tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut fauentibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones vt possint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam: vt & ipsi postea accipiant indulgentiam? Hoc nemo vnquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitendo desiderarent ad gratiam veniæ peruenire. Ibi enim est detestanda superbia, hic humilitas miseranda.

L. VIVES.

a IN nomine dæmonum.] *Alibi gloriari libet, nónne ipsam publicam lucem, & fortasse legem.*

b Testor chara deos.] *Verba sunt Didonis post Aeneæ fugam. dicitq; hæc ex institutis Romanis, qui cùm multa susceperint sacra, vt inquit Seruius, magicam semper damnarunt.*

c Atque satas aliò.] *In Pharmaceutria Vergilius. Plinius libro 28. quinetiam & legum ipsarum in duodecim tabulis verba sunt: Qui fruges excantasset. Et alibi: Qui malum carmen incantasset. Idem autor est in agro Marucino Vectij Marcelli equitis Romani, Neron*

Neronis Cæsaris procuratoris, vniuersum oliuetũ viam publicam esse transgressum: atque ipsa prædia ex loco in contrarias sedes profecta. Et idem ipse Apuleius in Apologia: Magia ista, quãtum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

d Postremò ipse Apuleius.] *Romanis legibus multi sunt de magia postulati, velut Apollonius Tyaneus apud Domitianum Cæsarem, & Apuleius apud Claudium Maximum Africæ præfectum non Christianum.*

e Copiosissima & disertissima.] *Extant apologiæ duæ Apuleij De magia, in quibus exuit nimiam illam sermonis lasciuiam, & antiquaria, & audacter innouata verba: accommodauitq; se forensi dicendi generi: sed ita tamen, vt nescio quo pacto Apuleium interno scas temporaria persona contectum.*

f At omnia miracula magorum.] *Vnde nam, inquit Eusebius, homines scire potuissent, quibus dæmones cogũtur, nisi ab ipsis dæmonibus? Quod Porphyrius fatetur in Oraculis, afferẽs Hecates responsa, quibus ipsa docet homines, qua ratione adnocari & teneri possit.*

An credendum sit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus misceantur. CAP. XX.

AT enim vrgens causa & arctissima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, vt ab hominibus afferant desiderata, & ad eos referant impetrata. Quænam tandem causa est ista, & quanta necessitas? quia nullus, inquiunt, Deus miscetur homini? [a]Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini pœnitẽti, supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti? Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, & miscetur dæmoni fingẽti diuinitatem. Non miscetur homini petenti indulgentiam, & miscetur dæmoni suadenti nequitiam. Non miscetur homini per philosophicos libros poetas de bene instituta ciuitate pellenti, & miscetur dæmoni à principibus & pontificibus ciuitatis per scenicos ludos poetarum ludibria requirenti. Non miscetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorum criminibus oblectanti. Non miscetur homini magorum scelera iustis legibus punienti, & miscetur dæmoni magicas artes docenti & implenti. Non miscetur homini imitationem dæmonum fugienti, & miscetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

L. VIV

L. VIVES.

a PRæclara igitur sanctitas.] *In exemplari Brugensi sic legitur: Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti. Non miscetur homini pœnitenti, & miscetur dæmoni decipienti. Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, &c.*

An dæmonibus nuncijs & interpretibus dij vtantur, fallíque se ab eis aut ignorent, aut velint. CAP. XXI.

SEd nimirum tantæ huius absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quòd scilicet deos æthereos humana curantes, quid terrestres homines agerent vtique lateret, nisi dæmones aerei nunciarent: quoniam æther longè à terra est, altéque suspensus: aer verò ætheri terræque contiguus. O mirabilem sapientiam. Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt, nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni: & propter elementorum distantiam humana nescire, vt credantur dæmones necessarij, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos dij possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & vbi oportet hominibus subuenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multum dolenda necessitas, an potius irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana diuinitas. Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dij videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus per corpus suum ætherei dij sentiunt, & inde colligunt, quid etiam dæmones nuntient, possunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò si deorum diuinitas à dæmonibus falli non potest, ab eadem diuinitate quod agimus non potest ignorari. Vellem autem mihi isti dicerent, vtrum diis dæmones nunciarint de criminibus deorum poetica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celauerint, an vtrunque occultauerint, deósque esse maluerint rerum rei humanis ignaros. An vtrunque indicauerint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos iniuriosam libidinem suam. An sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poetarũ falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam verò nequitiam qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, pro-

dere nō erubuerint vel timuerint. Horū quatuor quæ interrogando proposui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de diis bonis opinentur, attendāt. Si enim primū elegerint, cōcessuri sunt nō licuisse diis bonis habitare cū bono Platone, quādo eorum iniurias prohibebat, & habitasse cum dæmonibus malis quando eorū iniuriis exultabant, cùm dij boni hominem bonū longè à se positū non nisi per malos dæmones nossent, quos sibi vicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & vtrunque occultatum à dæmonibus dixerint, vt dij omnino nescirent, & Platonis religiosissimam legem, & dæmonū sacrilegam delectationē, quid in rebus humanis per internuncios dæmones dij nosse vtiliter possunt, quando illa nesciunt, quæ in honorem deorū bonorum per religionem bonorū hominum contra libidinem malorū dæmonum decernuntur? Si verò tertium elegerint, & non solum sententiā Platonis deorū iniurias prohibentem, sed etiā dæmonum nequitiam deorū iniuriis exultantem, per eosdem dæmones nuncios diis innotuisse responderint, hoc nunciare est, an insultare? Et dij vtrunque sic audiūt, sic vtrūque cognoscunt, vt non solùm malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes, à suo accessu non arceant, sed etiā per illos malos propinquos Platonis bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos [a] elementorum quasi catenata series colligauit, vt illis à quibus criminantur, cōiungi possint: huic à quo defendūtur, non possint, vtrunque scientes, [b] sed aeris & terræ pondera trāsmutare non valentes. Iam quod reliquum est, si quartū elegerint, peius est cæteris. Quis enim ferat, si poetarum de diis immortalibus criminosa figmenta, & theatrorum indigna, ludibria, suámque in his omnibus ardentissimā cupiditatē, & suauissimā voluptatē diis dæmones nunciauerūt: & quòd Plato philosophica grauitate de optima reip. hæc omnia cēsuit remouenda, tacuerunt: vt iam dij boni per tales nuncios nosse cogātur mala pessimorum: nec aliena, sed eorūdem nunciorum: atque his contraria non sinantur nosse bona philosophorum, cùm illa sint in iniuriam, ista in honorem ipsorum deorum.

L. VIVES.

[a] ELementorum quasi catenata series colligauit.] *Coniunguntur enim inter se elementa, velut annuli in catena: inferius enim superiori nectitur, & tā hæret, vt partes quæ se contingunt, non*

non diuersarum, sed eiusdem videantur esse naturæ: in quo elementa rationem cælorum sequuntur, quæ apta inter se sunt & complexa.

[b] Sed aeris & terræ.] *Vt nec nobis ascendere liceat saltem cogitatione ad illos, nec illis ad nos descendere, vt cognoscant, & per se bene sciant sine interpretibus.*

De abiiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

CAP. XXII.

QVia igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de diis tam malè sentiatur: restat, vt nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur. Et quicunque alij philosophi sunt eiusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tanquam internuncios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias. Sed esse spiritus nocendi cupidissimos à iustitia penitus alienos, superbia tumidos, inuidentia liuidos, fallacia callidos, [a] qui in hoc quidem aere habitant: quia de cæli superioris sublimitate deiecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere prædamnati sunt. Nec tamen quia supra terram & aquas aereus locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos non terreno corpore, sed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillimè superant. Sed multis plane participatione veræ religionis indignis, tanquam captis subditísque dominantur: quorum maximè parti mirabilibus, & fallacibus signis, siue factorum, siue prædictorum deos se esse persuaserunt. Quibusdam verò vitia eorum attentius & diligentius intuentibus, non potuerunt persuadere quòd dij sint: atque ideo inter deos ac homines internuncios ac beneficiorum impetratores se esse finxerunt: tamen non istum saltem honorem homines eis deferendum putarūt, qui illos deos esse non credebant, quia malos videbant. Deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore diuino: maximè ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inueterata superstitione per tot sacra & templa seruiri.

L. VIVES.

[a] QVi in hoc quidē aere habitāt.] *Veteres plerique in hoc aere totam illam inferorū fabulam cōstituerunt, Proserpinam, & Summanum Ditem, & manes, & furias, vt Martianus Capella ostendit. Chalcidius autem merito hunc aerem vocatum esse ait, quasi*

ἀειδὲν, hoc est, obscurum. Petrus quoque & Iudas Apostoli in suis Epistolis tradunt dæmones in hac aeris caligine teneri, & torqueri, & si alij sunt in infimis terræ. Empedocles apud Plutarchum: Aether, inquit, dæmones à se reiicit, terra expellit, mare non fert: sic ab alio in aliud elementum iactati pœnas dant.

Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & vnde scire potuerit superstitiones Aegyptiacas auferendas.

CAP. XXIII.

NAm diuersa de illis [a] Hermes Ægyptius, quem Trimegistum vocant, sensit & scripsit. Apuleius quidem deos illos negat, sed cùm dicit ita inter homines deósque quadam medietate versari, vt hominibus apud ipsos deos necessarij videantur, cultũ eorum à supernorũ deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos dicit esse à summo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, sicut à me positum est, putat dici de simulachris: quia opera sunt manuum hominum. At ille visibilia & contrectabilia simulachra velut corpora deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus inuitatos, qui valeant aliquid, siue ad nocendum, siue ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores, & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus inuisibiles per artem quandam visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, vt sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata, & subdita simulachra: hoc esse dicit deos facere, eámque magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem. Huius Ægyptij verba [b] sicut in nostram linguam interpretata sunt ponam. Et quoniam de cognatione, inquit, & consortio hominum deorúmque nobis indicitur sermo, potestatem hominis, ô Asclepi, vímque cognosce. Dominus, inquit, & pater, vel quod est summum, Deus, vt effector est deorum cælestium, ita homo fictor est deorum, qui in templis sunt humana proximitate contenti. Et paulò pòst: [c] Ita humanitas, inquit, semper memor naturæ & originis suæ, in illa diuinitatis imitatione perseuerat: vt sicuti pater ac dominus, vt sui similes essent, deos fecit æternos, ita humanitas deos suos ex sui vultus similitudine figuraret. Hic cum Asclepius, ad quem maximè loquebatur, ei respondisset atque dixisset: Statuas, dicis, ô Trimegiste? Tum verò ille: Statuas, inquit, ô Asclepi, [d] vidésne quatenus tu ipse diffidas, statuas animatas sensu & spiritu plenas, tantáque facien-

facientes & talia: statuas futurorum præscias, [e] ea quæ fortè vates omnis ignoret in multis & variis rebus prædicentes, imbecillitates hominibus facientes, eásque curantes, tristitiã lætitiámque pro meritis? An ignoras, ô Asclepi, quòd Ægyptus imago sit cæli: aut, quod est verius, translatio aut descensio omnium quæ gubernantur atque exercentur in cælo: ac si dicendum est verius, terra nostra mundi totius est templum? Et tamen quoniam præscire cuncta prudentem decet, istud vos ignorare fas non est. Futurum tempus est, cùm appareat Ægyptios incassum pia mente diuinitati sedulam religionem seruasse, & omnis eorum sancta veneratio in irritum cassura frustrabitur. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Christiana religio, quantò est veracior atque sanctior, tantò vehementius & liberius cuncta fallacia figmenta subuertit, vt gratia verissimi saluatoris liberet hominem ab his dus, quos fecit homo: & ei Deo subdat, à quo factus est homo. Sed cùm Hermes ista prædicit, velut amicus eisdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Christianum nomen euidenter exprimit, sed tanquam ea tollerentur atque delerentur, quorum obseruatione cælestis similitudo custodiretur in Ægypto: ita hæc futura deplorans, luctuosa quodammodo prædicatione testatur. Erat enim de his, de quibus dicit Apostolus, quòd cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis: & cætera, quæ commemorare longum est. [f] Multa quippe talia dicit de vno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet. Et nescio, quomodo illa obscuratione cordis ad ista delabitur, vt diis, quos confitetur ab hominibus fieri, semper velit homines subdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. quasi quicquam sit infœlicius homine, cui sua figmenta dominantur: [g] cùm sit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ne ipse sit homo, quàm vt per eius cultum dij esse possint, quos fecit homo. Citius enim fit, vt homo in honore positus, pecoribus non intelligens comparetur, quàm vt operi Dei [h] ad eius imaginem facto, id est, ipsi homini, opus hominis præferatur. Quapropter merito homo deficit

ab illo, qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse, quod fecit. Hæc vana, deceptoria, pernicioſa, ſacrilega, Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferrentur venturum ſciebat, dolebat: ſed tam impudenter dolebat, quã imprudenter ſciebat. Non enim hoc ei reuelauerat ſpiritus ſanctus, ſicut prophetis ſanctis, qui hæc præuidentes cum exultatione dicebant: Si faciet homo deos, & ecce ipſi non ſunt dij. Et in alio loco: Erit in die illo, dicit dominus, Exterminabo nomina ſimulachrorũ à terra, & non erit eorum memoria. Propriè verò de Ægypto, quod ad hanc rem attinet, ita ſanctus Eſaias prophetat: Et mouebũtur manufacta Ægypti à facie Dei, & cor eorum vincietur in eis: & cætera huiuſmodi. Ex quo genere & illi erant, [h] qui venturum, quod ſciebant veniſſe, gaudebant: qualis Simeon, qualis Anna, qui mox natum Ieſum, qualis Eliſabeth, quæ etiam cõceptum in ſpiritu agnouit: [i] qualis Petrus, reuelante patre dicens: Tu es Chriſtus filius Dei viui. Huic autem Ægyptio illi ſpiritus indicauerant futura tempora perditionis ſuæ: qui etiam præſenti in carne trementes domino, dixerũt: Quid veniſti ante tempus perdere nos? [k] Siue quia ſubitum illis fuit, quòd futurũ quidem, ſed tardius opinabantur: ſiue quòd perditionem ſuã hanc ipſam dicebãt, qua fiebat, vt cogniti ſperarentur. Et hoc erat ante tempus, id eſt, ante tempus iudicij, quo æterna damnatione puniendi ſunt cum omnibus etiã hominibus, qui eorum ſocietate detinentur: [l] ſicut religio loquitur, quæ nec fallit, nec fallitur, nõ ſicuti iſte qui omni vẽto doctrinæ hinc atq; inde perflatus, & falſis vera permiſcẽs, dolet quaſi perituram religionem, quem poſtea cõfitetur errorem.

L. VIVES.

a HErmes Ægyptius.] *De hoc paulo pòſt.*

b Sicut in noſtram linguam interpretata.] *Hermæ aliquot circumferuntur libri, & Græci Latinitate donati. Quæ huc adſert Auguſtinus, ſunt ex Aſilepio Mercurij, quem Apuleius Latinis vertit.*

c Ita humanitas ſemper memor naturæ.] *In exẽplari Mercurij Latino ſic legitur: Ita humanitas ſemper vicina naturæ & origini ſuæ*

d Videſne.] *Sic etiam apud Mercurium. ſed in libro Brugenſi. Vides quatenus ipſe non diffidas.*

e Ea quæ forte vates omnis ignoret.] *Sic habetur apud Aeſculapium: Eáſque forte vates omnes ſomniis multiſq; aliis rebus prædicentes, imbecillitatéſq; hominibus facientes, eaſq; curãtes, triſtitiámq; pro*

pro meritis. Et ſic ſcribebatur in exemplari Coloniẽſi ſed lætitiam eſt ſuperſcriptum.

f Multa quippe talia.] *Adducerem ex eis aliqua, ſi libri non eſſent vulgares: nunc cùm ſint in manibus omnium, ocioſum videatur citare huc illius dicta.*

g Cùm ſit facilius.] *In antiquis libris ad hunc modum ſcribitur: Cùm ſit facilius, vt tãquam deos colẽdo, quos fecit, nec ipſe ſit homo, quàm vt, &c.*

h Qui venturum quod ſciebant veniſſe.] *Qui gaudebant Chriſtum qui erat venturus, iam veniſſe is enim erat patribus in lege ac Prophetis promiſſus. Sic Ioãnes iuſſit rogari: Es tu ille, qui venturus eſt, an alium ſumus adhuc expectaturi?*

i Quales Petrus reuelante patre.] *Hæc eſt præcipua profeſſio, hic primus & firmiſſimus eccleſiæ nũquam ruituræ lapis, credere ac profiteri Ieſum eſſe Chriſtum filium Dei viui. Hoc non reuelauit philoſophia humana, non aſtus, non ſagacitas, & ſapiẽtia mũdi, ſed Deus vniuerſorum parens, iis tantum quos chariſſimos habet.*

k Siue quia ſubitum.] *Declarat, cur dæmones ante tempus putẽt ſe à Chriſto perdi.*

l Sicut religio loquitur.] *Matthæi 25 In malos enim hæc pronũciatur ſententia: Ite in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo, & Angelis eius.*

Quomodo Hermes parenter parentũ ſuorũ ſit confeſſus errorẽ, quem tamen doluerit deſtruendum. CAP. XXIIII.

POſt multa enim ad hoc ipſum redit, vt iterum dicat de diis, quos homines fecerunt, ita loquens: Sed iam de talibus ſunt ſatis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationémque redeamus, ex quo diuino dono homo animal dictum eſt rationale. Minus enim miranda, & ſi minus rabilium vicit admirationem, quòd homo diuinam potuit inuenire naturam, eámque efficere. Quoniã ergo proaui noſtri multum errabant [b] circa deorum rationem incredduli, & non animaduertentes ad cultum religionémq; diuinã, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Cui inuentæ adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientẽ, eámque miſcentes: quoniã animas facere non poterant, euocantes animas dæmonũ, vel angelorum eas indiderũt imaginibus ſanctis diuiniſq; myſteriis, per quas idola & benefaciendi & malè, vires habere potuiſſent. Neſcio vtrum ſic cõfiterentur ipſi dæmo-

nes adiurati, quomodo iste cõfessus est. Quoniã, inquit, proaui nostri multum errabant circa deorũ rationem incredu-li, & non animaduertentes ad cultum religionémq; diuinã, inuennerunt artem, qua efficerent deos. Nunquid nam saltẽ mediocriter eos dixit errasse, vt hanc artẽ inuenirent facien-di deos: aut cõtentus fuit dicere, errabãt, nisi adderet & dice-ret, multum erabant? Iste ergo multus error & incredulitas non animaduertentium ad cultũ religionémq; diuinam in-uenit artem qua efficeret deos. Et tamen quòd multus error & incredulitas, & à cultu ac religione diuina auersio animi inuenit, vt homo arte faceret deos: hoc dolet vir sapiens tan-quam religionem diuinam venturo certo tẽpore auferri Vi-de si non & vi diuina maiorum suorum errorem præteritum prodere, & etiam vi diabolica pœnam dæmonũ futurã dole-re compellitur. Si enim proaui eorum multum errando circa deorum rationẽ incredulitate & auersione animi à cultu ac religione diuina inuenerunt artem, qua deos efficerent: quid mirum si hæc ars detestãda, quicquid fecit auersa à religione diuina, auferetur à religione diuina, cùm veritas emẽdet er-rorem, fides redarguat incredulitatẽ, cõuersio corrigat auer-sionẽ? Si enim tacitis causis dixisset proauos suos inuenisse ar-tem, qua deos facerẽt: nostrũ fuit vtiq; si quid rectum piũm-que saperemus, attendere & videre nequaquam illos ad hãc artẽ peruenturos fuisse, qua homo deos facit, si à veritate nõ aberrarent. Si ea quæ Deo digna sunt, crederent: si animum aduerterẽt ad cultũ religionémq; diuinã. Et tamen si causas artis huius nos diceremus multum erroré hominum, & in-credulitatem, & animi eri ãtis atq; infidelis à diuina religio-ne auersionem, vecunq; ferenda esset impudentia resistentiũ veritati. Cùm vero idem ipse qui potestatem huius artis su-per omnia cætera miratur in homine, qua illi deos facere cõ-cessum est; & dolet venturum esse tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus instituta, etiam legibus iu-beantur auferri: cõsecutus tamen atq; exprimit causas, quare ad ista peruentũ sit, dicens proauos suos multo errore & in-credulitate, & animũ non aduertẽdo ad cultũ religionémq; diuinam inuenisse hanc artem, qua facerent deos. Nos quid oportet dicere, vel potius quid agere, nisi quantas possumus gratias domino Deo nostro, qui hæc cõtrariis causis, quàm in-stituta sunt, abstulit? Nã quod instituit multitudo erroris, ab-

stulit

stulit via veritatis: quod instituit incredulitas, abstulit fides: quod instituit à cultu diuino religionis auersio, abstulit ad v-num verũ Deum sanctúmque cõuersio. Nec in solà Ægypto, quam solam in isto plangit dæmonum spiritus, sed in omni terra qua cantatur Domino cãticum nouum: sicut vere sacræ & verè propheticæ literæ prænunciauerunt, vbi scriptum est: Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino omnis terra. [e] Titulus quippe Psalmi huius est, quãdo domus ædifi-cabatur post captiuitatẽ: ædificatur enim domus Domino ci-uitas Dei, quę est sancta Ecclesia in omni terra: post eã captiuitatem, qua illos homines de quibus credentibus in Deum tanquam lapidibus viuis domus ædificatur captos dæmonia possidebant. Neq; enim quia homo deos faciebat, ideo nõ ab eis possidebatur ipse qui fecerat, quãdo in eorum societatem colendo traducebatur. Societatem dico, non idolorum stoli-dorum, sed versutorũ dæmoniorũ. Nam quid sunt idola, nisi quòd eadem scriptura dicit: Oculos habent, & non vident: & quicquid tale de materiis licet affabrè effigiatis, tamen vita sensúque carentibus, dicendũ fuit? Sed immundi spiritus eis-dem simulachris arte illa nefaria colligari cultorum suorum animas in suam societatem redigẽdo, miserabiliter captiua-uerant. Vnde dicit Apostolus: Scimus, quia nihil est idolũ: sed quę immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo vos socios fieri dæmoniorũ. Post hanc ergo captiuitatẽ, qua homines à malignis dæmonibus tenebãtur, Dei domus ædi-ficatur in omni terra: vnde titulũ ille Psalmus accepit, vbi di-citur: Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, & benedicite nomini eius, ebene nũciate [f] diem ex die salutare eius. Annũciate in gẽti-bus gloriam eius, in omnib. populis mirabilia eius. Quoniam magnus Dominus & laudabilis nimis, terribilis est super om-nes deos. Quoniam omnes dij gentiũ dęmonia, dominus au-tem cælos fecit. Qui ergo doluit vẽturum fuisse tempus, quo auferretur cultus idolorum: & in eos qui colerẽt, dominario dæmoniorum, malo spiritu instigatus semper volebat istam captiuitatẽ manere, qua trã sacta Psalmus canit, ædificari do-mum in omni terra. Prænũciabat illa Hermes dolendo: præ-nunciabat hęc Prophera gaudẽdo. Et quia Spiritus victor est, qui hæc per sanctos Prophetas canebat: etiã Hermes ipse ea quæ nolebat, & dolebat auferri: non à prudentibus, & fideli-

bus,&religiosis,sed ab errantibus & incredulis,& à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta,miris modis coactus est confiteri. Qui quauis eos appellet deos,tamen cùm dicit à talibus hominibus factos,quales esse vtiq; non debemus,velit,nolit, ostendit colendos non esse ab eis, qui tales nõ sunt, quales fuerũt,à quibus facti sunt : hoc est,à prudẽtibus,fidelibus,religiosissque : simul etiam demõstrans,ipsos homines, qui eos fecerũt,sibimet importasse,vt eos haberent deos,qui dij non erant.Verum est quippe illud propheticum : Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dij. Deos ergo tales,talium deos arte factos à talibus,cùm appellasset Hermes,id est,idolis dæmones, [f] per artem nescio quam, cupiditatum suarum vinculis illigatos:cùm appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, vnde satis iam diximus: & quàm sit inconueniens absurdúmque monstrauimus,vt ipsi essẽt interpretes & intercessores inter deos, quos fecit Deus, & homines, quos idem ipse fecit Deus:hinc afferentes vota,inde munera referentes.Nimis enim stultum est credere deos , quos fecerunt homines , plus valere apud deos quos fecit Deus, quàm valent ipsi homines, quos idem ipse fecit Deus. Dæmon quippe simulachro arte impia colligatus ab homine, factus est Deus:sed tali homini, non omni homini. Qualis est ergo iste Deus , quem non faceret homo nisi errans & incredulus, & auersus à vero Deo? Porrò si dæmones qui coluntur in templis,per artem, nescio quam,imaginibus inditi , hoc est, visibilibus simulachris, ab eis hominibus, qui hac arte fecerunt deos,cum aberrarent,auersique essent à cultu & religione diuina , non sunt internunci , nec interpretes inter homines & deos : & propter suos pessimos ac turpissimos mores , ipsi etiam homines quauis errantes, & incredulos,& auersi à cultu ac religione diuina , tamen eis sine dubio meliores sunt,qui deos ipsi arte fecerunt:restat,vt quod possunt, tanquam dæmones possint,vel quasi beneficia præstando magis nocentes,quia magis decipiẽtes,vel aperte malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum, nisi quando & quantum permittuntur alta & secreta Dei prouidentia : non autem tanquam medij inter homines & deos, per amicitiam deorũ multum apud homines valẽt. His enim dij boni,quos sanctos angelos nos vocamus, rationaléſq; creaturas sanctæ cælestis habitationis,siue sedes,siue dominationes,siue principatus,siue potestates, amici esse omnino nõ possunt,à quibus tam longe absunt animi affectione,quàm longe absunt à virtutibus vitia, [h] & à bonitate malicia.

L. VIVES.

a OMnium enim mirabilium.] *Ipse Mercurius identidem magnum miraculum hominem vocat,animal venerãdum & adorandum.*

b Circa rationem deorum increduli.] *In Mercurio habetur contra rationem deorum,& alibi contra rationem.*

c Titulus quippe Psalmi huius est.] *Græcè sic est : ᾠδὴ τῷ ψαλμῷ, ὅτι ὁ οἶκος ᾠκοδομεῖτο μετὰ αἰχμαλωσίαν. Hebraicè nullum præfert titulum translatio Hieronymi , & Græcè sic dicitur: αἰνιγματικὸς περὶ ἰβουλείς.*

d Bene nunciate.] *Vulgo habetur,annũciate.Græcè εὐαγγελίσασθε. Et post est,εὐαγγείλατο,quod ipse vertit annunciate.*

e Diem ex die.]*Græca phrasi,* ἡμέραν ἐξ ἡμέρας.

f Per artem,nescio quam,cupiditatum suarum.] *Porphyrius in libro De philosophia oraculorum scribit deos hominibus indicare non modò fœlicem consuetudinem,& familiaritatem suam,sed etiam quibus capiantur, gaudeant q; rebus quibus deuinciantur, quibus cogantur, quos dies vitare oporteat,quos seruari,figuras ipsas simulachrorũ cuiusmodi esse deceat:vt ex oraculis Hecates ostendit,quæ negat se posse contemnere signum ære,vel argento,vel auro factum. Et quo pacto sit aliter ex absynthio, & muris sanguine, & myrrha, & thure, & styrace conflandum docet.*

g Sed tali homine.] *Puta malo , & qualem Mercurius ipse describit.*

h Et à bonitate malitia.]*Malitiam pro omni vitio malo q; posuit, vt Græci* κακίαν.*quod verbum Cicero volumine tertio De finibus,vitium se malle interpretari dicit, quàm malitiam. Nam est hæc certa vitij species contraria rectæ & honestæ simplicitati , astutiæ frandum q; mater.*

De his quæ sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia.

CAP. XXV.

NVllo modo igitur quasi per dæmonum medietatem , ambiendum est ad beneuolentiam, seu beneficentiam deorum, vel potius bonorum angelorum, sed per bonæ voluntatis similitudinem , qua cum illis sumus , & cum illis viuimus , & cum illis Deum quem colunt, colimus: & si eos carnalibus oculis videre non possumus , in quant

quantum autẽ dissimilitudine voluntatis, & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantũ ab eis lõgè sumus vitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra cõditione carnis habitamus, sed si per immunditiam cordis terrena sapimus, non eis iungimur. Cùm verò sanamur, vt quales ipsi sunt, simus: fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, à quo & ipsi facti sunt etiam ipsis fauentibus credimus.

Quòd omnis religio paganorũ circa homines mortuos fuerit impleta.

CAP. XXVI.

SAnè aduertendum est, quomodo iste Ægyptius cùm doleret tempus esse venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multum errantibus & incredulis, & à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta. Ait inter cætera: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulchrorum erit mortuorúmq; plenissima. Quasi verò si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi quàm in terra. Et vtique quantò plus volueretur temporis & dierũ longitudo, tantò maior esset numerus sepulchrorum, propter maiorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quòd memoriæ martyrum nostrorum templis eorum delubrísque succederent: vt videlicet qui hæc legunt animo à nobis auerso atque peruerso, putent à paganis deos cultos fuisse in templis; à nobis autem colli mortuos in sepulchris. Tanta enim hominis impij cæcitate [a] in mõtes quodammodo offenduntur, réfq; oculos suos ferientes nolunt videre, vt non attendant in omnibus literis paganorum, aut non inueniri, aut vix inueniri deos qui non homines fuerint, [b] omnibus tamen honores studeant exhibere diuinos, quasi nihil vnquam humanitatis habuerint. Omitto quòd Varro dicit omnes ab his mortuos existimari manes deos, [c] & probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis, [d] vbi & ludos commemorat funebres, tanquàm hoc sit maximum diuinitatis indicium, quod non soleant ludi nisi numinibus celebrari. Hermes ipse de quo nunc agitur, in ipso eodem libro, vbi quasi futura prænunciãdo deplorans ait: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorũ atque templorum, sepulchrorũ erit mortuorúmque plenissima: deos Ægypti homines mortuos esse testatur. Cùm enim dixisset proauos suos multum errantes circa deorum rationem incredulos, & non animaduertentes ad cultum religionem

ligionémque diuinam, inuenisse artem qua efficerent deos: cui inuentæ, inquit, adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientem, eámque miscentes, quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis diuinísque mysteriis, per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuissent. Deĩde sequitur tãquã hoc exẽplis probaturus, & dicit: [e] Auus enim tuus, ô Asclepi, medicinæ primus inuentor, cui tẽplum consecratum est [f] in mõte Libyæ circa littus [g] Crocodilorum, in quo eius iacet mundanus homo, id est, corpus: reliquus enim, vel potius totus, si est homo totus in sensu vitæ, melior remeauit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præstans infirmis numine nunc suo, quæ ante solebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro Deo in eo loco vbi habebat sepulchrum: falsus ac fallens, dicendo quòd remeauit in cælum, omnia etiam nunc homiñibus adiumenta præstans infirmis. Adiungens deinde aliud: [h] Hermes, inquit, cuius auitum mihi nomen est, nónne [i] in cognominis sui patria consistens, omnes mortales vndique venientes adiuuat atque conseruat? Hic enim Hermes maior, id est, Mercurius, quem dicit auum suum fuisse, in Hermopoli, hoc est, in sui nominis ciuitate perhibetur esse sepultus. Ecce duos deos dicit homines fuisse, Æsculapium & Mercurium. [k] Sed de Æsculapio & Græci & Latini hoc idem sentiunt. [l] Mercurium autem multi non putant fuisse mortalem, quem tamen iste auum suum fuisse testatur. [m] Etenim alius est ille, alius iste, quanuis eodem nomine nuncupentur. Non multum pugno, alius ille sit, alius iste: verùm iste sicut Æsculapius ex homine deus, secundum testimonium tanti apud suos viri [n] huius Trismegisti nepotis sui. Adhuc addit, & dicit: [o] Isin verò vxorẽ Osiris, quàm multa bona præstare propitiam, quantis scimus obesse iratam. Deinde vt ostenderet ex hoc genere esse deos, quos illa arte homines faciũt: vnde dat intelligi dæmones se opinari ex hominum mortuorum animis extitisse, quos per artem quam inuenerunt homines multùm errantes, increduli & irreligiosi, ait inditos simulachris: quia hi qui tales deos faciebant, animas non vtique facere poterant. Cùm de his idem dixisset, quod cõmemoraui, quãtis obesse scimus iratam: secutus adiunxit, Terrenis enim diis atque mundanis facile est irasci: [p] vtpote qui sunt ab hominibus ex

vtraque

vtraque natura facti atque compositi. Ex vtraque natura dicit, ex anima & corpore: vt pro anima sit dæmon, pro corpore simulachrum. Vnde contigit, inquit, ab Ægyptiis hæc sancta animalia nuncupari, [g] colíque per singulas ciuitates eorum animas, qui eas cõsecrauere viuẽtes, ita vt eorum legibus incolantur, & eorum nominibus nũcupentur. Vbi est illa velut querela luctuosa, quòd terra Ægypti sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulchrorum futura esset mortuorúmque plenissima? Nempe spiritus fallax, cuius instinctu Hermes ista dicebat, per eum ipsum coactus est cõsiteri iam tunc illam terram sepulchrorũ & mortuorum, quos pro diis colebant, fuisse plenissimam. Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui suas futuras pœnas apud sanctorum martyrum memorias imminere mœrebant. In multis enim talibus locis torquentur & cõfitentur, & de possessis corporibus hominum eiiciuntur.

L. VIVES.

a IN montes quodammodo offendunt.] *In res magnas, & quas nemo non vitat, ipsi impingunt.*

b Omnibus t.h.] *In veteribus libris sic legitur: Aut vix inueniri deos, qui non homines fuerint, mortuíq; diuini honores delati sunt. Omitto quod Varro dicit, oẽs ab his mortuos existimari manes deos.*

c Et probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mor- Necia tuis.] *Cicero lib. De leg. 2. Nec verò tam Neccia, quæ à nece appellata sunt, qua residẽt mortui, quàm cæterorum cælestium quiẽti dies feriæ nominarentur, nisi maiores, eos qui ex hac vita migrassent, in deorũ numero esse voluissent.*

d Vbi & ludos commemorat funeb.] *In his ludis exhibebantur fabulæ. Nã ex Terẽtianis Adelphi, Acta est ludis funebribus Aemilij Pauli Macedonici, duobus eius filiis P. Cornelio Scipione, & Q. Fabio Aedil. cur. gladiatores quoque depugnabant, quem morem induxerunt M. & D. Iunij Bruti ludis funebribus patrũ primo anno belli Punici primi, App. Clau. Caudace, & M. Fuluio Coss. depugnarunt in Boario foro. Liuius lib. 11. & Valerius lib. 2. & Ausonius in Gryphis:*

Tres primas Thracum pugnas, tribus ordine sellis
Iuniadæ patri inferias misere sepulchro.
Dabatur & epulum, & visceratio.

e Auus enim tuus, ô Asclepi.] *Asclepius Græcè est Aesculapius. Huius Aesculapij quem secum loquentem facit Mercurius auum,*

Augustinus Aesculapium medicinæ repertorem putat. Quis hic Aesculapius ex tribus quos Cicero numerat, non cõuenit. Nam vnus ex his sepultus esse dicitur Cynosuris Achaiæ fulmine ictus. Alter prope Lusium fluuium in Arcadia. Tertius fuit secundi Mercurij frater, qui filius fuit Valentis & Pheronidis. hunc etiam Aesculapiũ magno in honore habent Arcades. Aesculapium quoque Osiridem vocari solitũ Tacitus scribit: nescio an de hoc intelligat. Verisimilius est de hoc Mercurium loqui, quàm de quouis alio.

f In monte Libyæ.] *Hic mõs prælongus est, ab ima Aegypto supra Cynopolim se extendens. Non vnus putatur mons à Ptolemæo, qui λιβυκὸς ὄρος vocat.*

g Crocodilorum.] *Crocodilus ex genere serpentiũ est, sed quadru- Croco-*
pes ouiperus, crescit septemdecim cubitos & eo amplius. Mãdibulam dilus
superiorem contra omnium animantium naturam mouet: homines & omnia terrestria vorat, viuitq; interim in sicco, interim in aqua. De hoc Herodotus, Aristoteles, Plinius, & alij. Seneca crocodilum ait fugax esse animal audaci, audacissimum timido. Crocodili vrbs prope montem Libycum erat sita in mediterraneis Aegypti, non longe à Ptolemaide in fine sexti paralleli climatis tertij. Crocodilum venerationi habitum ab Aegyptiis scribit Porphyrius, ideo quòd Soli esset sacer: sicut etiam aries, & Cantharus, & Astur.

h Hermes, inquit, cuius auitũ mihi est nomen.] *Cicero Mercurios numerat quinq;, quorum duo ab Aegyptiis colantur. priorem Nilo patre genitũ, quem illi nefas habent nominare: alterũ qui Argum interemit, Aegyptoq; præfuit, quibus leges & literas dedit, illamq; vocat Theut. quo nomine primus anni mẽsis apud illos dicitur. Euseb. lib. 1. Phœnices ait in theologia sua putasse Mercuriũ Trimegistũ scribam fuisse Saturni Cœli filij, cuius opera vsus sit Saturnus in tuenda matre: cumq; hic australes mundi partes peteret, vniuersum Aegyptum Mercurio reliquisse. Diodorus Mercurium scribit fuisse Isidi & Osiridi in consilio. Cumq; in expeditionem Osiris iret, Mercurium ceu consiliarium Isidis coniugis domi reliquisse, hominemq; fuisse insigni prudentia, multasq; tradidisse mortalibus artes ac scientias. Hunc existimo fuisse auum huius Hermæ, qui scripsit. illumq; vocatum esse Theut, dæmonem, vt ait Plato in Phædro, qui artes mathematicas & literas, & aleam inuenit, detulitq; ad Thamum Aegypti regem, qui rex postea dictus est Ammon.*

i In cognominis sui patria.] *Alibi, in sibi cognomine patria. In Mercurio verò Apuleij corruptissimè, sibi cognomen patrium. Her-*
Hermopolis est magna in Aegypto vrbs, & nomus Hermopolitana, mopolis
ab occa

ab occasu fluuij, inquit Ptolemæus, mediterranea, euntibus ad mare nostrũ: superior est Crocodilopoli, in septimo parallelo climatis tertij.

k Sed de Æsculapio.] *Hunc enim inter semideos collocant, & eos qui meritis nacti sunt cælum, quales sunt Hercules, Bacchus, & Romulus. Theodoritus de martyribus scribit, Homeri tempore Aesculapium nondum pro deo esse habitum. nam ille curatorem vulnerum Martis non Aesculapium facit, sed Pæonem. Et cùm de Machaone Aesculapio filio loquitur, virum eum vocat Aesculapij absoluti medici filium.*

l Mercurium autem multi.] *Nam hic ex diis est cælestibus perpetuis, vnusq; ex consentibus.*

m Etenim alius est ille.] *Mercurius ille celebris fuit Maiæ & Iouis Saturni filius, nepos Atlantis. Nam alij duo fuerunt Aegyptij, vt dixi, alij etiam duo, quorum prior Cælo & Die est genitus, is quem arectla natura fingunt propter aspectum Proserpinæ: posterior Valentis & Pheronidis filius. quem Trophonij nomine colunt in antro Labadienses.*

Trismegistus. n Huius Trismegesti.] *Quasi ter maximi. Non fuit is qui scripsit Trimegistus, sed eius auus: vtrunq; tamen nomen & Hermæ & Trimegisti nepos accepit. Fuit autem ille Theut & rex maximus, & sacerdos maximus, & sapiens maximus, vt quibusdam lego placuisse.*

o Isin verò vxorem.] *Alibi, Isin verò Osiris. apud Mercurium. Isin verò & Osirin quàm multa bona præstare propitia, tantum obesse scimus irata.*

p Vtpote qui sunt.] *Apud Mercurium sic: Vtpote qui sunt ab hominibus facti atque cõpositi, extráque naturam sed ex vtraque natura legit Augustinus.*

q Colíque per singulas ciuitates eorum animas.] *Innumeras res Aegyptii pro diis colebant, velut allia & cæpas, per quæ iurabãt Plinio: & animalia complura, de quorum nominibus vrbes aliquot nominarũt, vt à crocodilo Crocodilopolim, vt diximus, à lupo Lycopolim, à leone Leontopolim, à lato pisce Latopolim, vt quoniam bouem primũ instituit coli Apis, idcirco & ipse bouis imagine colitur, Mercurius canis, Isis vaccæ. Diodorus scribit in galeis & insignibus principes viros alios aliorum animalium formis vti solitos, velut Anubim cane, & Macedonem lupo: vnde veneratio illis animalibus nata. hinc principes vita functos eorundẽ animalium, quæ ipsis placuerant nominibus nuncupare, & imaginibus venerari instituerunt. Hoc est quod Mercurius dicit coli eorum animas, qui illa animalia viuentes consecrauerunt, augusta & plena venerationis illa effecerunt principes, cum suis galeis, clypeis, insignibusq; addi voluerunt: vnde visum est rudi populo nõ paruam victoriæ partem, iis ipsis acceptam esse referendam, ita in deorum numerum sunt relata.*

De modo honoris, quem Christiani martyribus impendunt.

CAP. XXVII.

Nec tamẽ nos eisdem martyribus templa, sacerdotia, sacra, & sacrificia cõstituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sanè memorias eorum tanquam sanctorum hominum Dei, qui vsque ad mortem suorum corporum pro veritate certarunt, vt innotesceret vera religio, falsis religionibus fictísque cõuictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audiuit aliquãdo fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus martyris ad Dei honorem cultúmque constructũ, dicere in precibus: Offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, [a] vel Cypriane, cùm apud eorum memorias offeratur Deo, qui eos & homines & martyres fecit, & sanctis suis angelis cælesti honore sociauit: vt ea celebritate, & Deo vero de illorũ victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem inuocato in auxilium ex eorũ memoriæ renouatione adhortemur? Quæcũque igitur adhibentur religiosorum obsequia in martyrum locis, ornamenta sunt memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorũ tanquam deorum. [b] Quicunq; etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est cõsuetudo: tamen quicunque id faciunt, quas cùm apposuerint, orant, & auferũt, vt vescantur: vel ex eis etiam indigẽtibus largiãtur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrũ in nomine Domini martyrum. [c] Non autem ista esse sacrificia martyrũ nouit, qui nouit vnum, quod Deo illic offertur sacrificiũ Christianorum. Nos itaque martyres nostros nec diuinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos, nec sacrificia illis offerimus, [d] nec deorũ probra in eorũ sacra conuertimus. Nam de Isidе vxore Osiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cùm sacrificaret, [e] inuenit hordei segetem, atq; inde spicas marito regi & eius consiliario Mercurio demonstrauit: vnde eandem & Cererem volunt, quæ & quanta mala non à poetis, sed à mysticis eorum literis me-

Universidad de Deusto
Biblioteca

moriæ mãdata sint: sicut Leone sacerdote prodẽte ad Olympiadem matrem scribit Alexander: legant qui volunt, vel possunt, & recolant qui legerunt: & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorũ factis tanquam diis sacra fuerint instituta. Absit vt eos, quanuis deos habeant, sanctis martyribus nostris, quos tamen deos non habemus, vlla ex parte audeant comparare. Sic enim non constituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia martyribus nostris: quia incõgruum, indebitũ, illicitum est, atque vni Deo tantummodo debitum: vt nec criminib' suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, vbi vel flagitia isti celebrãt deorum suorum, si cùm homines essent talia commiserunt, vel conficta delectamẽta dæmonum noxiorum, si homines non fuerũt. Ex isto genere dæmonum Socrates non haberet deum, si haberet deũ: sed fortasse homini ab illa arte faciẽdi deos alieno & innocenti, illi importanerunt talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colẽdos propter vitam beatam, quæ post mortem futura est, nullus vel mediocriter prudẽs ambigit. Sed fortasse dicturi sunt, deos quidem esse omnes bonos, dæmones autem alios bonos, alios malos & eos, per quos ad vitam in æternum beatam perueniamus, colendos esse censebunt, quos bonos opinantur. quod quale sit, iam in volumine sequenti videndum est.

L. VIVES.

Cypria nus

a VEl Cypriane.] *Hic fuit episcopus Carthaginensis, doctissimis plerisque iuxtà ac sanctissimis ingenij monumentis additis clarus, insignis quoque martyrio sub Valeriano Cæsare, vt Põtium eius diaconus scribit.*

b Quicunque etiam epulas.] *Hic mos præcipuè valuit in Africa, sicut Augustin. in 6. Confessionum testatur, matremq; suam refert ad memorias sanctorum attulisse Mediolani pultes, & panem, & merum, dedisseq; ostiario. Sed hæc Ambrosius fieri vetuit, ne vlla occasio daretur ebriosis se ingurgitandi, & quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima.*

c Non autem ista esse sacrificia martyrum.] *Multi Christiani in re bona plerunque peccant, quòd diuos diuasq; nõ aliter venerantur, quàm Deum. Nec video in multis quod sit discrimen inter eorum opinionem de sanctis, & id quod gentiles putabant de suis diis. Impia est opinio Vigilantij, qui omni honore martyres priuabat, stulta Eunomij, qui ne cogeretur adorare mortuum, tẽpla martyrum non ingredi*

ingrediebatur. Venerãdi sunt martyres, non adorãdi vt Deus: quemadmodum Hieronymus in Vigilantium disserit.

e Inuenit hordei segetem.] *Diodorus lib. 1. triticum & hordeum ab Iside inuenta perhibet: ideo in quibusdam vrbibus inter alia quæ Isidis sacris inferunt, triticum & hordeum cõspiciuntur. Osirim verò maritum earum frugum vtilitate animaduersa ostendisse mortalibus vsum: tum & ex hordeo potum fieri in his regionibus, quæ ferẽdis vitibus aptæ non essent, ceruisiam, vt puto, qua populi Septentrionales vtuntur. Verùm antiquissimum fuisse ex hordeo cibum testatur Plin. lib. 18. ex Athenienſium ritu Menandro autore, antiquiorem triticeo esse dubitandum non est. Nunquam enim homines hordeaceo pane vixissent, si nouissent triticum, quo reperto continuò hordeum damnatum est, & quadrupedum refectibus traditum, sicut Plinius inquit.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER NONVS.

Ad quem articulum disputatio præmissa peruenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.

CAP. I.

ET bonos & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam verò de diis meliora sentientes, tantum eis honoris laudisque tribuerunt, vt nullum deorum malum credere auderent. [a] Sed illi qui deos quosdam bonos, quosdam malos esse dixerũt, dæmones quoque appellauerunt nomine deorum: quanquam & deos, sed rarius nomine dæmonum: ita vt ipsum Iouem, quem volunt esse regem ac principem cæterorum, [b] ab Homero fateantur dæmonem nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos esse asserunt, & longè præstãtiores eis hominibus, qui boni perhibentur, meritò mouentur dæmonum factis, quæ negare non possunt, eáque nullo modo à diis, quos omnes bonos volunt, committi posse existimantes, differentiam inter deos & dæmones exhibere coguntur: vt quicquid eis merito displicet in operibus vel affectibus prauis, quibus vim suam manifestant occulti spiritus, id credant esse dæmonum non deorum. Sed quia eosdem dæmones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tanquam nullus Deus homini misceatur, vt hinc perferant desiderata, inde referant impetrata: atq; hoc Platonici præcipui philosophorũ ac nobilissimi

bilissimi sentiunt, cum quibus velut cũ excellentioribus placuit istam examinare quæstionem, vtrum cultus plurimorũ deorum prosit ad consequendã vitam beatam, quę post mortem futura est, libro superiore quæsiuimus, quo pacto ipsi dæmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes homines auersantur & damnant: id est, sacrilegia, flagitiosa, facinorosa: nõ de quolibet homine, sed de ipsis diis figmẽta poetarum, & magicarum artium sceleratam puniẽdámque violentiam, possint quasi propinquiores & amiciores diis bonis cõciliare homines bonos: & hoc nulla ratione posse compertũ est. Proinde hic liber, sicut in illius fine promisimus, disputationem continere debebit de differentia, si quam volunt esse: non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt, nec de differẽtia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longè latéque seiungunt, istos inter deos & homines collocant, sed de differentia ipsorum dæmonum, quod ad præsentem pertinet quæstionem.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN NONVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Sed illi qui deos quosdam.] *Plato deos omnes in Conuiuio bonos esse dixit: dæmones verò etsi non bonos, neque malos tamen, sed mediã quandam naturam, & neutram. Mercurius ἀγγέλους ἀγαθὸς tum etiam πονηρὸς vocat, id est, bonos angelos & malos. Porphyrius in libris Sacrificiorum, dæmonum duo fecit genera: bonos & beneficos, malos & maleficos, quod est ei cum Platonicis ferè commune.*

b Ab Homero fateantur.] *Plutarchus in libello, quòd cessarunt oracula, ait Homerũ inter deos & dæmones nihil fecisse discriminis: eosdem dæmones modò, modò deos nominasse. Ita dæmonium nominat Iouem: quod verbum, vt interpres quidam inquit, ex medio est, modò ad laudem spectans, modò ad vituperium. In primo verò Iliad. Iouem ait μέγα δαίμονας ἄλλους, per quod & ipsum & alios oẽs deos dæmones esse declarat, quo loco idem interpres ait: ἕνεκα δὲ δαίμονας κεκλῆσθαι τοὺς*

Θεὸς, ἤτοι δαίμονας. ἔμπειροι δὲ, καὶ ἴδιοις πάντων αὐτοί εἰσιν, ἢ ὅπη θέμιτον εἶσι καὶ διοικητὴ τῶν ἀνθρώπων. *Sic, inquit, dæmones vocat deos, seu quòd ignari sunt, & rerum experti omnium, quòd sapientes, seu quòd arbitri sunt, & rectores hominũ. Iulius Pollux.* Θεὸς, καὶ θεοὶ, καὶ δαίμονες. ἕτω δὲ ὁμήρῳ δοκεῖ δαίμονας καλεῖν τοὺς θεούς. καὶ πλάτων δὲ τὸν τῶ παντὸς κυβερνήτην μέγιστον δαίμονα ὀνόμασεν. ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς χρείας τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον. *Deus, inquit, & dij, & dæmones. Sic enim Homero placuit, deos ipsos vocare dæmones. Et Plato quoque gubernatorem omnium maximum dæmonem nũcupauit. Quãdoquidem idem est & numinis & dæmonij vsus. Maximi dæmonis meminit in lib. De republ. Plato. Sed considerandum de Deo parente rerum vniuersarum, an de principe dæmonum, qui velut distributi in præfecturas sunt, sentiat. Procli verba hæc sunt in libro De anima & dæmone. Vbique enim quod proximè præest in quodam dæmonis ordine ad inferius sese habens appellare dæmonem consueuerunt, quo vsu Iupiter apud Orpheum Saturnũ patrem dæmonem appellauit. Et ipse Plato in Timæo dæmones nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo disponunt, vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorumq; generationem in lucem ædere, maius est quàm ferre humanum possit ingenium: cõparatione vtique dæmon est eiusmodi, qui videlicet proximè vnicuique prouidet, etiam si Deus sit, ac etiam si Deo sit inferior. Hæc Proclus.*

An inter dæmones, quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima peruenire. CAP. II.

APud pleroſq; enim vſitatũ eſt dici, alios bonos, alios malos dæmones, quæ ſiue ſit etiam Platonicorũ philoſophorũ, ſiue quorumlibet ſententia, nequaquam eius eſt negligenda diſcuſſio, ne quiſquam velut dæmones bonos ſequendos ſibi eſſe arbitretur, per quos tanquam medios diis, quos omnes bonos credit dum cõciliari affectat & ſtudet: vt quaſi cum eis poſſit eſſe poſt mortem irretitus malignorum ſpirituum, deceptúſque fallacia, longe aberret à vero Deo, cum quo ſolo, & in quo ſolo, & de quo ſolo anima humana, id eſt, rationalis & intellectualis beata eſt.

Quæ dæmonibus Apuleius aſcribat, quibus cum rationem non ſubtrahat, nihil virtutis aſſignat. CAP. III.

QVæ igitur eſt differẽtia dæmonum bonorum & malorum: quandoquidem Platonicus Apuleius de his vniuerſaliter diſſerens, & tam multa loquens de aereis

reis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus eſſent præditi, ſi boni eſſent. Tacuit ergo beatitudinis cauſam, indicium verò miſeriæ tacere non potuit, confitens eorum mentem, qua rationales eſſe perhibuit, nõ ſaltem imbutam munitámque virtute, paſſionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, ſed ipſam quoque, ſicut ſtultarum mentiũ mos eſt, procelloſis quodammodo perturbationibus agitari. Verba nanque eius de hac re iſta ſunt: Ex hoc fermè dæmonũ numero, inquit, Poetæ ſolent haud quaquam procul à veritate, oſores & amatores quorũdam hominum deos fingere: hos proſperari & euehere, illos contra aduerſari & affligere. Igitur & miſereri, & indignari, & angi, & lętari, omnémque humani animi faciem pati: ac ſimili motu cordis & ſalo mentis, per omnes cogitationum æſtus fluctuare, quæ omnes turbelæ tempeſtatéſque procul à deorum cæleſtium tranquillitate exulant. Num eſt in his verbis vlla dubitatio, quòd non animorum aliquas inferiores partes, ſed ipſas dæmonum mentes, quibus rationalia ſunt animalia, velut procelloſum ſalum dixit paſſionum tempeſtate turbari: vt ne hominibus quidem ſapientibus cõparandi ſunt, qui huiuſmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non eſt immunis infirmitas: etiam cùm eas huius vitæ conditione patiuntur, mente imperturbata reſiſtunt: non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbiter ab itinere ſapientiæ & lege iuſtitiæ, ſed ſtultis mortalibus, & iniuſtis, non corporibus, ſed moribus ſimiles: vt non dicam deteriores, eo q̃ vetuſtiores, & debita pœna inſanabiles, ipſius quoque mẽtis, vt iſte appellauit, ſalo fluctuãt: nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & prauis affectionibus repugnatur, ex vlla animi parte conſiſtunt.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ ſit Peripateticorum Stoicorũmque ſententia. CAP. IIII.

DVæ ſunt ſententię philoſophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, noſtri autem quidam, ſicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam verò ſicut iſte de Græco expreſſius paſſiones vocãt. Has ergo perturbationes, ſiue affectiones, ſiue paſſiones quidam philoſophi dicunt etiam in ſapiẽtem cadere, ſed moderatas rationíque ſubiectas, vt eis leges quodammodo quibus ad neceſſarium redigantur modum domi-

natio mentis imponat. Hoc qui sentiunt, Platonici sunt siue Aristotelici, cũ Aristoteles discipulus Platonis fuerit, qui sectam Peripateticam condidit. Aliis autem, sicut Stoicis cadere vllas omnino huiuscemodi passiones in sapientem nõ placet. [a] Hos autem, id est, Stoicos, Cicero in libris De finibus bonorum & malorum, verbis magis quàm rebus aduersus Platonicos seu Peripateticos certare conuincit: quandoquidem [b] Stoici nolunt bona appellare, sed commoda corporis & externa: eo quòd nullum bonũ volunt esse hominis præter virtutem, tanquam artem bene viuendi, quæ non nisi in animo est. [c] Hæc autem isti simpliciter & ex communi consuetudine loquẽdi appellant bona: sed in comparatione virtutis, qua rectè viuitur, parua & exigua. Ex quo fit, vt ab vtrisque quomodolibet vocentur, seu bona seu commoda, pari tamen æstimatione pẽsentur: nec in hac quæstione Stoici delectentur nisi nouitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, vbi quæritur, [d] vtrum accidant sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis eos potius quàm de rebus facere controuersiam. Nã & ipsos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos sentire existimo, quantũ ad vim rerum attinet, non ad vocabulorum sonum. Vt enim alia omittam, quibus id ostendam, ne longum faciam, aliquid vnum quod sit euidentissimum dicam. In libris quibus titulus est Noctium Atticarum, [e] scribit A. Gellius, vir elegantissimi eloquij, & [f] multæ ac facundæ scientiæ. se nauigasse aliquando cum quodam philosopho nobili Stoico. Is philosophus, sicut latius & vberius, quod ego breuiter attingam, narrat A. Gellius, cùm illud nauigium horribili cælo & mari periculosissimè iactaretur, vi timoris expalluit. Id animaduersum est ab eis qui aderant: quanuis in mortis vicinia curiosissimè attentis, vtrúmne philosophus animo turbaretur. Deinde tempestate transacta, mox vt securitas præbuit colloquendi, vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos nauis portabat diues luxuriosus [g] Asiaticus philosophum compellat, illudés quòd extimuisset atque palluisset, cùm ipse mansisset intrepidus in eo quod impendebat exitio. [h] At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui cùm in re simili eadem verba ab homine simili audisset: respõdit illum pro anima nequissimi nebulonis merito nõ fuisse solicitum, se autem pro Aristippi anima timere debuisse. Hac illo diuite responsione depulso,

pulso, postea quæsiuit A. Gellius à philosopho non exagitandi animo, sed discendi, quænam illa ratio esset pauoris sui. Qui vt doceret hominem sciendi studio gnauiter accensum, protulit statim de sarcinula sua [i] Stoici Epicteti librum, in quo ea scripta essent, quæ congruerent decretis Zenonis & Chrysippi, quos fuisse Stoicorũ principes nouimus. In eo libro se legisse dicit A. Gellius, hoc Stoicis placuisse, [k] quòd animi visa, quas appellant phantasias: nec in potestate est vtrũ, & quãdo incidãt animo, cùm veniãt ex terribilibus & formidabilibus rebus, necesse esse etiam sapientis animum moueãt: ita vt pauliſper vel pauescat metu, vel tristitia contrahatur, tanquã his passionibus præuenientibus mentis & rationis officium: [l] nec ideo tamen in mente fieri opinionẽ mali, nec approbari ista, essq; cõsentiri. Hoc enim esse volunt in potestate, idq; interesse censent inter animũ sapientis & stulti: quòd stulti animus eisdem passionibus cedit, atque accommodat mentis assensum: sapientis autem quanuis eas necessitate patiatur, retinet tamen de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & stabilem inconcussa mente sententiam. Hæc vt potui, non quidem commodius A. Gellio, sed certè breuius, & vt puto, planius exposui: quæ ille se in Epicteti libro legisse commemorat, eum ex decretis Stoicorũ dixisse atq; sensisse. Quæ si ita sunt, aut nihil, aut penè nihil distat inter Stoicorum aliorúmque philosophorum opinionem de passionibus & perturbationibus animorum. Vtrique enim mentem rationémque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem non cadere Stoici: quia nequaquam eius sapientiam, qua vtiq; sapiens est, vllo errore obnubilant, aut labe subuertunt. [m] Accidunt autem animo sapientis, salua serenitate sapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quanuis ea dicere nolint, bona vel mala. Nam profecto si nihili penderet eas res ille philosophus, quas amissurum se naufragio sentiebat, sicuti est vita ista salúsque corporis: non ita illud periculum perhorresceret, vt palloris etiam testimonio proderetur. Veruntamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente sententiam, vitam illam salutémque corporis, quorum amissionem minabatur tempestatis immanitas, non esse bona quæ illos quibus inessent facerẽt bonos, sicut facit iustitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda esse, sed commoda: ver-

borum certamini,nō rerum examini deputandum est. Quid enim interest, vtrum aptius bona vocentur, an commoda: dum tamen ne his priuetur,non minus Stoicus,quàm Peripateticus paueſcat & palleat: ea non æqualiter appellando, ſed æqualiter æſtimando? Ambo ſanè ſi bonorum iſtorum ſeu commodorum periculis ad flagitium vel facinus vrgeantur, vt aliter ea retinere non poſsint: malle ſe dicunt hæc amittere,quibus natura corporis ſalua & incolumis habetur, quàm illa committere, quibus iuſtitia violatur.Ita mēs, vbi fixa eſt iſta ſententia, nullas perturbationes, etiam ſi accidant inferioribus animi partibus,in ſe contra rationem præualere permittit: quinimò ipſa dominatur, eiſque non conſentiendo, ſed potius reſiſtendo regnum virtutis exercet. Talem deſcribit etiam Vergilius Æneam,vbi ait:

Mens immota manet,lachrymæ voluuntur inanes.

L. VIVES.

a HOc autem Cicero.] *Libro tertio De finibus inducitur à Cicerone M. Cato minor pro Stoicis, quam ſectam ille tuebatur, de ſummo bono diſſerens. Quarto libro idem ipſe Cicero diluit argumenta omnia Stoicorum, oſtenditq; ipſos non rebus à Platonicis & Peripateticis differre, ſed nouitate verborum: quorum artifex fuit princeps ipſe diſciplinæ Zenon.*

b Nolunt bona appellare,ſed commoda.] *Cic.in Finibus æſtimabilia nominauit,& primo Acad.ſic ait: Zeno igitur omnia, quæ ad beatam vitam pertinerent,in vna virtute ponebat: nec quicquam aliud numerabat in bonis,id quod appellabat honeſtū, quod eſſet ſimplex quoddam,& ſolum,& vnum bonum. Cætera autem,etſi nec mala eſſent,tamen alia ſecundum naturam dicebat,alia naturæ contraria,iis ipſis alia interiecta & media numerabat. Quæ autem ſecundum naturam eſſent,ea ſumenda, & quadam æſtimatione digna docebat: contraq; contraria. Neutra autem in medio relinquebat, ita quibus ponebat nihil omnino eſſe momenti: ſed quæ eſſent ſumenda, ea alia alia pluris eſſe æſtimanda,alia minoris: quæ pluris, ea præpoſita appellabat: Reiecta autem,quæ minoris. Hæc ibi. In tertio De finibus præpoſita dicit προηγμένα eſſe dicta, contraria verò ἀποπροηγμένα.*

Bonorū tria genera.

c Hæc autem iſti ſimpliciter.] *Plato quarto De legibus, tria genera bonorum ponit,quæ in animo, quæ corpore, & quæ extrinſecus. Sed hæc poſteriora ſine virtute,non modò nihil iuuare,ſed eſſe quoque damnoſa,& pernicie plena,dicíq; humana,cùm illa quæ animo hærēt ſint diuina,quibus ſolis diuinus ſit homo ac beatus: nec illa corporis aut externa rectè ac propriè bona eſſe nominãda,ſed proportione quadam & ſimilitudine: nec omnibus,ſed ſolis iuſtis, quibus etiam quæ mala vulgus appellat,maiora & veriora ſunt bona, quàm bona illa in ſceleratis hominibus, quæ in his aliud non ſunt præter paratiſſima flagitiis magnisq; malis inſtrumenta. Hæc & ſimilia multis locis Plato,à quo præclara illa & admirabilia Stoicorum dicta, quæ Græci παράδοξα vocant,& diuina,vt ſunt,exiſtimantur,propè omnia manarunt: vt quod ſolum honeſtum ſit bonum: ſolus ſapiens & diues & liber ſit, bonos beatos, improbos miſeros: fæliciorem qui accipit iniuriam,quàm qui facit: bona tamen vocauit ea,quæ fortunæ ſunt, aut corporis, quod illis, ſicut Apuleius inquit in dogmate Platonis, ad vſum vitæ communis opus eſt: cura vero corporis ad viuendum neceſſaria, ita tamen vt hæc eadem fiant virtute meliora, eiúsque ſuffragiis beatitudinis commodis copulentur. Quocirca hæc Platoni tum demum ſunt bona,cùm in virtutis inſtrumenta & miniſterium transeunt: quæ ſi virtuti obſtrepant,& eam turbent,pernicies merę & peſtes ſunt. Hunc Ariſtoteles eſt ſecutus.*

d Vtrum accidant ſapienti paſ.] *Cic.4.Tuſc.quæſt. quot & quæ ſunt affectus,docet, quibus omnibus vacare prorſus ſapientem ſuum volūt Stoici. At Platonici,& qui in multis eidem ſunt Peripatetici, natura illos eſſe inditos aiunt: nec euelli poſſe,ſed moderari & regi.*

e Scribit A.Gellius.] *Vixit Gellius Adriano principe, ſub quo libros Noctium Atticarum ſcripſit. Vſus eſt Fauorino familiariter, & Tauro philoſophis: Apollinare & Probo grammaticis. Quis fuerit ingenio ac eruditione,habemus Auguſtini præiudicium, cui maxima,ſeu omnis potius grammaticorum manus ſuffragatur. Neſcio an quia is ὁμότεχνος,ita vt integrum iam nobis non ſit de illo aliter pronunciare,tametſi mihi,pace Auguſtini dixerim, longe aliter videatur. Sed de ea re commodius alibi. Quod hic Auguſtinus citat,ſcribitur Gellio primo capite libri vndeuicesimi.*

f Multæ ac facundæ ſcientiæ.] *Alibi,multū fœcundæ ſcientiæ.*

g Aſiaticus.] *Hoc auget etiam nomen luxuriæ. nam ibi nata & alita videtur.*

h Et ille Ariſtippi.] *Hoc Ariſtippus dixit,cùm Corinthum nauigaret: Laertius.*

i Stoici Epicteti.] *Hic natus eſt Hieropoli Phrygiæ, ſeruiuit Epaphrodito cubiculario Neronis,& ætate longa pertigit tempora Antoninorum. De hoc eſt illud diſtichum:*

Epicte tus.

Δεῦλος

Δοῦλος ἀπείκητος γενόμην, καὶ σώματι πηρός,
Καὶπενίην ἐ ἔος καὶ φίλος ἀθανάτοις.
Seruus Epictetus fueram, qui & corpore mancus,
Paupertate Irus, dijs sed amicus eram.

Fuerat enim claudus. Eius etiam sunt illa duo verba ἀνέχου καὶ ἀπέχου, *contine & abstine. autor Gell. varijs locis. Huius scripta fuerunt pauca, quæ tamen Suidæ memoria iam non extabant. nam enchiridion ab Arriano conscriptum esse constat Epicteti discipulo: hic verò liber, quem philosophus protulit, erat* περὶ διαλέξεων, *hoc est, disputationum quintus.*

Phãtasia. k Quod animi visa, q.a.p.] *Φαντασία & φάντασμα à φαντάζω ducitur, quod est, imaginor. Cicero, visum transfert, estq; illud, quod animæ pars imaginatiuæ videre sibi videtur, generaturq; ex impulsu extrinsecus oblato, quam assensio consequitur, vel dissensio, in quibus est opinio. Affectus verò, quos damnare videbantur Stoici, sunt quos ipsi nobis inuehimus ex falsis nostris & depravatis rerum iudicijs atque opinionibus. nam dolorem esse dicebant opinionẽ magni mali præsentis: lætitiã opinionem magni boni præsentis: libidinem opinionem magni boni futuri: metum, magni mali. Vnde est illud Senecæ Stoici, opinione nos sæpius quàm re laborare, esseq; plura quæ nos terreant, quàm quæ premant. De quis puto me iam alibi dixisse. Porrò opinionem quæ sit imbecillus assensus, rebus non sat expensis atque examinatis in sapientem non cadere.*

Opinio. l Nec ideo tamen in mente fieri.] *In Enchiridio enim Epicteti Arrianus iubet sapientẽ virum simul ac primum phantasia tãgitur horribili, considerare visum esse illud, nec ita rem se habere vt videtur.*

m Accidunt autem animo sapientis.] *Plato in Legibus, velut neruos esse dicit affectus in homine, & ceu funiculos quosdam à natura inditos, à quibus trahamur: ac quemadmodum inter se contrarij sunt ipsi, sic & nos in varias diuersasq; partes ab illis raptari: sed profecto qui illis dominam rationem præfecerit, & parêre coegerit, sensum exiguas esse eorum vires.*

Quòd passiones quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exerceant.

CAP. V.

NOn est nunc necesse copiosè ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat scriptura diuina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subiicit regendam & iuuandam, mentíque passiones ita moderandas, atque frænandas, vt in vsum iustitiæ

iustitiæ conuertantur. Denique in disciplina nostra, non tam quæritur, vtrum pius animus irascatur, sed quare irascatur: nec vtrum sit tristis, sed vnde sit tristis: nec vtrum timet, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, vt corrigatur: contristari pro afflicto, vt liberetur: timere periclitanti, ne pereat: nescio vtrum quisquam sana consideratione reprehendat. [a] Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare. Sed quantò honestius ille Stoicus misericordia perturbaretur hominis liberandi, quàm timore naufragij. Longe melius & humanius, & piorum sensibus accommodatius [b] Cicero in Cæsaris laude locutus est, vbi ait: Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ quædam in nostro corde compassio, qua vtique si possimus, subuenire compellimur? Seruit autem motus iste rationi, quando ita præbetur misericordia, vt iustitia conseruetur: siue cùm indigenti tribuitur, siue cùm ignoscitur pœnitenti. [c] Hanc Cicero locutor egregius non dubitauit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, vt docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici ex decretis Zenonis & Chrysippi, qui huius sectæ primas partes habuerunt, huiuscemodi passiones in animum sapientis admittunt, quem vitijs omnibus liberum esse volunt. Vnde fit consequens, vt hæc ipsa non putent vitia, quando sapienti sic accidunt, vt contra virtutem mentis, rationémque nihil possint, & vna sit, eademq; sententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum & ipsorum Stoicorum. [d] Sed, vt ait Tullius, verbi controuersia iam diu torquet homines Græculos, contentionis cupidiores, quàm veritatis. Sed adhuc meritò quæri potest, vtrum ad vitæ præsentis pertineat infirmitatem, etiam in quibusque bonis officijs huiuscemodi perpeti affectus. Sancti verò angeli cùm & sine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miseris sine miseriæ compassione subueniant, & periclitantibus eis quos diligunt sine timore opitulentur: tamen istarum nomina passionũ consuetudine locutionis humanæ, etiam in eos vsurpantur, propter quandam operum similitudinem, non propter affectionum infirmitatem: sicut ipse Deus secundum scripturas irascitur, nec tamen vlla passione turbatur. Hoc enim verbũ vindictæ vsurpauit effectus, non illius turbulentus affectus.

L. VIVES.

a NAm & misericordiam Stoicorum]. *Cicero pro Murena irridens paradoxa Stoicorum, supplices aliqui veniunt misereri & calamitosi. Sceleratus & nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris.*

b Cice. in Cæsaris laude.] *In oratione pro Q. Ligario: Nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior misericordia est.*

c Hanc Cicero locutor.] *Significat loquentiæ fuisse in Cicerone satis, vt Sallustius de Catilina scribit, sapientiæ illius germanæ ac veræ non multum, quæ solùm est in iis, qui vni Deo præpotenti & principi mundi seruiunt, eiúsque sapientiæ filio.*

d Sed, vt ait Tullius, verbi controuersia.] *In primo De oratore verba sunt Crassi afferentis, quid de oratoris nomine senserint Græci.*

Quibus passionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adiuuari. CAP. VI.

QVa interim de sanctis angelis quæstione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines constitutos, istis passionum æstibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eíque dominante, motus huiuscemodi non paterentur, non eos diceret Apuleius simili motu cordis & salo mētis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Ipsa igitur mens eorum, id est, pars animi superior, qua rationales sunt, & in qua virtus & sapientia, si vlla eis esset, passionibus turbulentis inferiorū animi partium regendis moderandísque dominaretur. Ipsa inquam mēs eorum, sicut iste Platonicus confitetur, salo perturbationum fluctuat. Subiecta est ergo mens dæmonum passionibus libidinum, formidinum, irarum, atque huiuscemodi cæteris. Quæ igitur pars in eis libera est, compósque sapientiæ, qua placeant diis, & ad horum morum similitudinem hominibus consulant, cùm eorum mens passionum vitiis subiugata & oppressa, quicquid rationis naturaliter habet ad fallendum & decipiendum, tantò acrius intendat, quantò eam magis possidet nocendi cupiditas?

Quòd Platonici figmentis poetarum infamatos deos asserant de contrariorum studiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum sint. CAP. VII.

QVòd si quisquam dicit non ex omnium, sed ex malorum dæmonum numero esse, quos poetæ quorundam hominū osores & amatores deos, non procul à veritate confingunt. Hos enim dixit Apuleius, salo mētis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Quomodo istud intelligere poterimus, quando cùm hoc diceret, non quorundā, id est, malorum, [a] sed omniū dæmonū medietatem, propter aerea corpora inter deos & homines describebat? Hoc enim ait fingere poetas, quòd ex istorū dæmonū numero deos faciunt, & eis deorū nomina imponūt: & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicósq; distribuūt, ficti carminis, impunita licētia, cùm deos ab his dæmonū moribus & cælesti loco & beatitudinis opulētia remotos esse perhibeāt. Hæc est ergo fictio poetarū, deos dicere, qui dij nō sunt, eósq; sub deorū nominibus inter se decertare propter homines, quos pro studio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem à veritate dicit hanc esse fictionem: quoniam deorū appellati vocabulis, qui dij non sunt, tales tamen describuntur dæmones, quales sunt. [b] Deniq; hinc esse dicit Homericā illam Mineruam, quæ mediis cœtibus Graiûm cohibendo Achilli interuenit. Quod ergo Minerua illa fuerit, poeticum vult esse figmentum, [c] eo quòd Mineruam deam putat, eámque inter deos, quos omnes bonos beatósq; credit, in alta ætherea sede collocat, procul à cōuersatione mortalium. Quòd autem aliquis dæmon fuerit Græcis fauens, Troianísq; contrarius, sicut alius aduersus Græcos Troianorū opitulator, [d] quem Veneris, seu Martis nomine idem poeta cōmemorat, quos deos iste talia non agentes in cælestibus habitationibus ponit, & hi dæmones pro his quos amabant contra eos quos oderant inter se decertauerint: hoc non procul à veritate poetas dixisse confessus est. De his quippe ista dixerunt, quos hominibus simili motu cordis, & salo mentis, per omnes cogitationum æstus fluctuare testatur, vt possent amores & odia nō pro iustitia, [e] sed sicut populus similis eorum in venatoribus & aurigis, secundum suarum studia partium, pro aliis, aduersus alios exercere. Id enim videtur philosophus curasse Platonicus: ne cùm hæc à poetis canerentur, non à dæmonibus mediis, sed ab ipsis diis, quorum nomina poetæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

L. VIVES.

a SEd omnium dæmonum medietatem.] *Quòd medij sint inter deos & homines, non de medietate molis intelligendum, sed loci & naturæ.*

b Deniq

b Denique hinc esse dicit Homericam illam Mineruam.] *Apuleij sunt verba. Homerus verò de Minerua id canit a. Iliad. quæ Achillem cohibuit, ne impetum in Agamemnonem faceret inter iurgia.*

c Eo quòd Mineruam.] *Nam vna est ex illis 12. dijs consentibus, quos disticho persequutus est Ennius: qui sunt ex dijs altissimis & optimis, quos natura visibus humanis denegauit.*

d Quem Veneris seu Martis nomine idem poeta.] *Plutarchus in libello, quòd cessarunt oracula: Existimant omnia bella, omnes calamitates, quæ scribũtur de dijs, non deorum fuisse, sed magnorum quorundam dæmonum.*

e Sed sicut populus similis, &c.] *In circo quadrigæ agitabantur, & venationes exhibebantur: indutiq; erant quadrigarij panno aut albo, aut cæruleo, aut viridi, aut rufo. Hinc quatuor factiones aurigarũ: alij ex populo alijs fauebant, suo quisque colori. Domitianus vt Tranq. scribit, duas ludis circẽsibus addidit factiones, aurati panni, & purpurei. Numerantur & colores inter istos factionum circensium, prasinus, qui est viridis, & Venetus, qui est cæruleus: quorum meminit Martialis. Illos veteres colores quatuor anni temporibus dicatos fuisse, sunt qui interpretentur. Cæruleum hybernis aquilonibus. Venetũ virenti veri. Cãdidum autumni pruinis. Rufum æstiuis ignibus. Plin. lib. Epistolarum 8. de factionibus istis loquens: Quo magis miror, tot millia virorum tam pueriliter identidem cupere currentes equos insidẽtes curribus homines videre. Si tamẽ aut velocitate equorum, aut hominum arte traherẽtur, esset ratio nonnulla: nunc fauent panno, pannum amant: & si in ipso cursu, medióque certamine, hic color illuc, ille huc transferatur, studium, fauórque transibit, & repente agitatores illos, illos equos, illos quos procul noscitant, quorũ clamitant nomina, relinquent. Tanta gratia, tanta autoritas in vna vilissima tunica. Mitto apud vulgus, quod vilius tunica, sed apud quosdam graues homines. Hæc Plinius.*

Colores Circẽses

De dijs cælestibus, & dæmonibus aereis, hominibũsque terrenis Apuleij Platonici definitio. CAP. VIII.

QVid illa ipsa definitio dæmonum? Parúmne intuenda est, vbi certè omnes determinando cõplexus est? Quod ait dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aerea, tempore æterna. In quibus quinq; cõmemoratis, nihil dixit omnino, quod dæmones cum bonis saltem hominibus id viderẽtur habere cõmune, quod nõ esset in malis. Nã ipsos homines

mines cùm aliquantò latius describẽdo complecteretur, suo loco de illis dicens, tanquam de infimis atque terrenis, cùm prius dixisset de cælestibus diis: vt commendatis duabus partibus, ex summo & infimo ad vltimum tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur. Igitur homines, inquit, [a] ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, leuibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, peruicaci audacia, pertinaci spe, crasso labore, fortuna caduca, singillatim mortales, cuncti tamen vniuerso genere perpetui, vicissim sufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tarda sapientia, cita morte, querula vita, terras incolunt. Cùm hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, nunquid etiam illud tacuit, quod nouerat esse paucorum, vbi ait, [b] tarda sapiẽtia? Quòd si prætermisisset, nullo modo rectè genus humanum descriptionis huius tam intenta diligentia terminasset. Cùm verò deorum excellentiam commendaret, ipsam beatitudinem, quò volunt homines per sapientiã peruenire, in eis affirmauit excellere. Proinde si aliquos dæmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipsorũ descriptione poneret, vnde vel cum diis aliquam beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcunq; sapientiã putarentur habere communem. Nũc verò nullum bonum eorum commemorauit, quo boni discernerentur à malis: quanuis & eorum malitiæ liberius exprimendæ pepercit: non tam ne ipsos, quàm ne cultores eorum, apud quos loquebatur, offenderet. Significauit tamen prudentibus, quid de illis sentire deberẽt, quandoquidem deos, quos omnes bonos beatósq; credi voluit, ab eorum passionibus, atque, vt ait ipse, turbelis omnino separauit, sola illos corporum æternitate coniungens: animo autem non diis, sed hominibus similes dæmones apertissimè inculcans: & hoc non sapientiæ bono, cuius & homines possunt esse participes, sed perturbatione passionum, quæ stultis malísque dominatur: à sapientibus verò & bonis ita regitur, [c] vt malint eam non habere, quàm vincere. Nam si non corporum, sed animorũ æternitatẽ cum diis habere dæmones vellet intelligi, nõ vtiq; homines ab huius rei cõsortio separaret: quia & hominib. æternos esse animos, proculdubiò sicut Platonicus sentit. Ideò cùm hoc genus animantium describeret, immortalibus animis, moribundis membris dixit esse homines.

L. VIVES.

a RAtione plaudentes.] *In alijs gaudentes, in alijs cluentes, quod à cluo videtur esse, quod est pugno, magis quàm à cluco, quod est sum, vel nomino.*

b Tarda sapientia.] *Sententia est Platonis, beatos esse illos, quibus vel in senectute veras contigit habere opiniones.*

c Vt malint eam.] *Si fieri posset, carere vellet vir sapiens omni animi perturbatione: sed quandoquidem fieri illud nequit, proximum est anniti, vt eam superet, habeátque velut in sua potestate.*

An amicitia cælestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini prouideri.

CAP. IX.

AC per hoc si propterea communem cum diis æternitatem non habẽt homines, quia corpore sunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore sunt immortales: quales igitur mediatores sunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiãt, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animante melius, id est animum: hoc autem habent cum diis melius, quod est in animante deterius, id est corpus? Cùm enim animans, id est animal ex anima constet & corpore, [a] quorum duorũ anima est vtiq; corpore melior: & si vitiosa & infirma, melior certè corpore etiam sanissimo atque firmissimo: quoniam ejus natura excellẽtior, nec labe vitiorum postponitur corpori, sicut aurum etiam sordidum argento seu plumbo licet purissimo carius æstimatur. Isti mediatores deorum & hominum, per quos interpositos diuinis humana iunguntur, cum diis habent corpus æternum, vitiosum autem cum hominibus animum, quasi religio qua volunt diis homines per dæmones iungi in corpore sit, non in animo cõstituta. Quæ nam tandem istos mediatores falsos atque fallaces quasi capite deorsum nequitia vel pœna suspendit, vt inferiorem animalis partem, id est, corpus cum superioribus: superiorem verò, id est, animum cum inferioribus habeant, & cum diis cælestibus in parte seruiẽte cõiuncti, cum hominibus autem terrestribus in parte dominãte sint miseri? Corpus quippe seruum est, sicut etiã Salustius ait, animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. Adiunxit autem ille, alterum nobis cum diis, alterum cum beluis commune est: quoniam de hominibus loquebatur, quibus sicut beluis mortale corpus est. Isti autem

autem quos inter nos & deos mediatores nobis philosophi prouiderunt, possunt quidem dicere de animo & corpore: alterũ nobis cum diis, alterum cum hominibus commune est; sed sicut dixi tanquã in peruersum ligati atq; suspensi, seruũ corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miseris habentes, parte inferiore exalrati, superiore deiecti. Vnde etiam si quisquam propter hoc eos putauerit æternitatem habere cũ diis: quia nulla morte sicut animaliũ terrestriũ animi eorum soluuntur à corpore: nec sic existimandum est eorum corpus tanquam honoratorum æternum vehiculum, sed [b] æternum vinculum damnandorum.

L. VIVES.

a QVorum duorum anima est vtique corpore melior.] *Inhærentia nanque essentiales rerum perfectiones non mutant: & miror Parisiis olim scholæ, tã Peripateticæ visum esse inter animas discrimen aliquod ponere perfectionis illius, quæ ab specie rei proficiscitur.*

b Æternum vinculum damnandorum.] *Alibi damnatorum, melius. Iam inde à casu cælesti sunt damnati.*

Quòd secundum Plotini sententiam minus miseri sunt homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno. CAP. X.

a PLotinus certè nostræ memoriæ vicinus temporibus, Platonẽ cæteris excellentius intellexisse laudatur. Is, cum de humanis animis ageret, [b] Pater, inquit, misericors, mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipsum quòd mortales sunt homines corpore, ad misericordiam Dei patris pertinere arbitratus est, ne semper huius vitæ miseria teneantur. Hac misericordia indigna iudicata est iniquitas dæmonum, quæ in animi passiui miseria non mortale sicut homines, sed æternum corpus accepit. Essent quippe fœliciores hominibus, si mortale cum eis haberẽt corpus, & cum diis beatum animũ. Essent autem pares hominibus, si cum animo misero saltem mortale cum eis habere meruissent & corpus: si tamẽ acquirerẽt aliquid pietatis, vt ab ærumnis, vel in morte requiescerent. Nunc verò non solùm fœliciores hominibus non sunt animo misero, sed etiam miseriores sunt perpetuo corporis vinculo. Nõ enim aliqua pietatis & sapientiæ disciplina proficientes, intelligi volunt ex dæmonibus fieri deos, [c] cùm apertissimè dixerit dæmones æternos,

L. VIVES.

Plotinus.

a PLotinus certè nostræ memoriæ.] *Paulò minus annis ducentis à Probo ad Honorium principem. In Plotino Augustinus lib. 3. Acad. videri Platonem reuixisse scribit. Ita fuit ille os Platonis in philosophia purgatissimum & lucidissimum, dimotis nubibus erroris. Macrobius quoque principem philosophiæ facit Plotinũ cum Platone. Scribit vitam eius discipulus Porphyrius, quæ est operibus Plotini præposita.*

b Pater, inquit, misericors mortalia illis vincula.] *Plato quoque in Timæo hominum animos, mortalibus esse à diis minoribus vinculis illigatos scribit. Plotinus tamen misericordiam ait in hoc fuisse patris, ne tam diu mala corporis perpeterentur. Verba eius, si quis forte requirit, hæc sunt, ex primo libro De dubiis animæ. Iupiter verò pater laborantes animas miseratus, earum vincula, quibus laborant, solubilia fabricauit: atque ita intermissiones laborũ certis temporum internallis instituit, in quibus liberè viuerent à corporibus, vt ipsæ quoque ibi forent, vbi est mundi anima semper, circa hæc sollicita nunquam. Sic ille.*

c Cùm apertissimè dixerit.] *Ad Apuleium refertur, quid quod sequitur, scripsit.*

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones esse post corpora. CAP. XI.

DIcit a quidem & animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri b Lares, si meriti boni sunt: c Lemures, seu Laruas, si mali. d Manes autem deos dici cùm incertum est, bonorum eos, seu malorum esse meritorũ. In qua opinione, quantam voraginem aperiant sectãdis perditis moribus, quis non videat, si vel paululum attendat? Quã doquidẽ quamlibet nequam fuerint homines, vel Laruas se fieri dum opinãtur, vel dum Manes deos, tanto peiores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: vt etiam quibusdam sacrificiis tanquam diuinis honoribus post mortem se inuitari opinentur, vt noceant. Laruas quippe dixit esse noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæstio est. Inde autem perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni sint animi hoc est, boni dæmones: animos quoque hominum dæmones esse confirmans.

L. VIVES.

a DIcit quidem & animas.] *Quoniam sæpe de Geniis & Laribus facta est mentio, feret æquus lector, si locum hũc paulo fusius*

fusius explicauero. Apuleij verba hæc ferè sunt: Nã quodã significatu, & animus humanus etiam nũc in corpore situs δαίμων nũcupatur.

Diine hunc ardorem mentibus addunt
Euriale? an sua cuique Deus fit dira cupido?

Igitur & bona cupido animi deus bonus est. Vnde nonnulli arbitrantur, vt iam prius dictum est, εὐδαίμονας dici beatos, quorum dæmon bonus est, id est, animus virtute perfectus: quem nostra lingua, vt ego interpretor, haud sciam, an bono, certè meo quidem periculo, poteris Genium vocare, quoniam is deus, qui est animus sui cuiusque, quanquam sit immortalis, tamen quodammodo cum homine gignitur, vt eæ preces, quibus Genium precamur ad coniunctionem nostram. Nec desunt, qui videantur mihi obtestari corpus atque animũ duobus nominibus comprehendentes, quorum communio & copulatio sumus, & secũdo signata species dæmonum sit animus humanus exutus & liber stipendiu vitæ, corpore suo obiurato. Genius

Hũc vetere Latina lingua reperio Lemurem dictatum. Ex hisce ergo Lemuribus qui posteriorum suorum curam sortitur, placato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui verò propter aduersa vitæ merita, nullis bonis sedibus in terra vagatione punitur, inane terriculamẽ tum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, hunc plerique Laruam perhibent. Cùm verò incertum est, quæ cuique eorum sortitio euenerit, vtrum Lar sit, an Larua, nomine Manium deum nuncupant, & honoris gratia, dei vocabulum additum est. Quippe cùm eos deos appellent, qui ex eorum numero iustè ac prudenter vitæ curriculo gubernato, pro nomine postea ab hominibus præditi, fanis & ceremoniis vulgò admittuntur, vt in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Aegypto Osiris: alius alibi gentium, Aesculapius vbique. Verùm hæc omnis distributio eorum dæmonum fuit, qui quondam in corporis fuere numero. Hactenus Apuleij verba ex codice corruptissimo, etsi excuso in officina primi nominis. Optimam verò animi nostri partem dæmona Plato in Timæo nominat, & in Cratylo. Eius verba sunt hæc: Nosti quosnam Hesiodus dæmones esse dicat, nempe genus illud aureum hominum: ait enim de illis: Lemur. Larua. Mens an dæmon.

Ast genus hoc, postquam fatalis condidit hora,
Dæmones, hi puri terrestres tunc vocitantur:
Custodes hominum fælices, qui mala pellunt.

Ac puto aureum illud vocari genus, non quòd auro constaret, sed quòd bonum esset ac pulchrum. & coniectura ducor, nos ferream gentem ab illo dici. Verùm si quis ex iis, qui nunc sunt, bonus sit, eum quoque inter aureos illos Hesiod. numerarit. Porrò quid aliud boni sunt,

quàm prudentes? Ob hoc igitur, vt ego quidem sentio, dæmonas vocauit, quòd prudentes extiterint, & rerum gnari: nomen quoque ipsum in vetere nostra lingua ostẽdit. Bene igitur & ab ipso illo, & à cæteris pleriſque poetis eſt dictũ, quicunque aiunt: Bonum cùm migrat è vita, eſſe ſorte quadã & dignitate præſtanti, fierique dæmonẽ ex ſapientiæ nuncupatione. Ad hunc ergo modum aſſero equidem ſapientem, quiſquis bonus fuerit, & viuentẽ, & vitâ functũ dæmoniũ eſſe, rectéq; dæmonem vocari, cui aſſenſus Hermogenes ire ſe in eius ſentẽtiam fatetur. Hæc apud Platonẽ. Ex quo non dubium quin Origenes errorẽ ſuũ traxerit, cùm animas humanas in dæmones mutari, & hos viciſſim in illas, in libro περὶ ἀρχῶν ſcribit. Porphyrius quoque dæmonem vnicuique proprium eſſe quandam animi partem, nempe mẽtem: Illúmque eſſe fælicem & εὐδαίμονα, qui ſapientem ſortitus eſt mentẽ, infælicem qui contrà, animas quoque vitiis infectas in malorũ dæmonum naturã tranſire, reddíque illorũ ſimiles mẽdaciis, & impoſturis. Proclus tamẽ hæc omnia explicat triplicem dæmonis rationem ponẽs. Sic enim ſcribit: Iam verò & hoc manifeſtum eſt, vbi Plato in Timæo dæmonem ait animalis in nobis rationem conſtitutam eſſe. Veruntamen hoc vſque ad comparationem quandam nobis eſſe admittendum. Alius enim eſt ipſa eſſentia dæmõ. Alius cõparatione dæmõ. Alius habitu, vel habitudine dæmon. Vbique enim quod proxime præeſt in quodam dæmonis ordine ad inferius ſeſe habens, appellare dæmonem conſueuerunt. Quo vſu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipſe Plato in Timæo dæmonas nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo diſponunt, vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorúmque generationem in lucem ædere maius eſt, quàm ferre humanum poßit ingenium. Comparatione vtique dæmon eſt eiuſmodi, qui videlicet proxime vnicuique prouidet, etiã ſi Deus ſit, ac etiam ſi Deo ſit inferior. Habitudine verò quadam dæmon dicitur animus, qui ſimilitudine quapiam ad genus dæmonum mirabiliores, quàm ſecundum hominem actiones ædit, totámque vitam ſuam ſuſpendit ex dæmone. Hac arbitror ratione Socratem in Republica dæmonas animos appellaſſe, qui vitam bene tranſegerint, & in meliorem tranſlati ſunt ſortẽ, locáque anguſtiora iam colant. Ipſe denique ſecundum eſſentiam dæmon, neque propter habitudinem ad ſequentia, neque ob aliquam ad aliud ſimilitudinem appellatus eſt dæmon, ſed hanc per ſeipſum proprietatem eſt ſortitus. Atque in exiſtentia quadam, viribúſque propriis, modíſque differentibus actionum eſt diſtinctus. Omnino verò anima quidem rationalis in Timæo dæmõ animalis eſt appellata. Hæc ſunt illius verba. Sed ei parum placet animam noſtram ſimpliciter dæmonem nominari, quod antea etiam diſertis verbis reiecit: nam dæmon ſimpliciter cùm dicitur, media quædam eſt natura inter homines & deos, nec comparatione dicà vult dæmonem aliud, quàm animam noſtram: non id quod præcipuè in ea operatur, velut rationem in ſanis, affectum in perturbatis, in quo ab Apuleij ſentẽtia diſſentit. Nam quod Vergilius inquit, vel ambiguum dictum videri poteſt, & vt philoſophi loquuntur, ex problemate: aut ſimile eſt illius Platonici: Bono viro Deus eſt lex, malo verò libido: Seruiúſque ad hunc modum Vergilij verſum explicat. Apud Plotinum philoſophum & alios quæritur, Vtrum mentis noſtræ acies per ſe ad cupiditates & conſilia moueatur, an impulſu alicuius numinis: & primò dixerunt, mentes humanas moueri ſua ſponte. Deprehenderũt tamen ad omnia honeſta impelli nos genio & numine quodam familiari, quod nobis naſcentibus datur. Prava verò noſtra mente nos cupere, & deſiderare. Nec enim poteſt fieri, vt prauæ numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum conſtat placere. Vnde nunc hic ortus eſt ſenſus. hæc Seruius. Sed haud dubie affectus etiam quibus rapimur, dæmones à Platonicis multis nominãtur. At in iſtis de dijs déque dæmonibus ſententijs mirum, quàm inter ſe diſcrepẽt homines eiuſdẽ hæreſis. Alia ſentit Apuleius quàm Plato, alia Plotinus quàm Apuleius, diuerſa ab ijs Porphyrius, nec cum Iamblicho, aut quoquam alio in omnibus conuenit Proclo, nimirum dæmonibus ipſis pro natura ſua varia illu & fallacia dictantibus.

b Lares ſi meriti boni ſunt.] Lares eoſdem eſſe quos genios Apuleius idem ſentit, quod facit ex multorum veterum authoritate, ſicut Cenſorinus docet in libro De die natali. Cicero in Timæo Platonis dæmones Lares vertit, ſi modo, inquit, hoc rectè conuerſum videri poteſt. Hos Genios & Lares Capella etiam præſtites vocat & angelos. Manes enim ſunt qui vnicuique præſunt, ſicut Seruius exponit ſexto Aeneid. illo loco: Quiſque ſuos patimur manes. Volunt vnicuique Genium appoſitum dæmonem bonum & malum, hoc eſt rationem, quæ ad meliora ſemper hortatur: & libidinem, quæ ad pebora. Hic eſt Larua & Genius malus. Ille bonus Genius, & Lar. Si Larua traxerit ad ſe totum hominem, is ab ea poſt vitam damnatur, & ſuæ ſtultitiæ dat pœnas: ſin Lari fuerit audiens dicto, purgatus puráſque in beatorũ loca ſedéſque remigrabit, ductus ab eo, quem in vita ſecutus eſt Lare. Eadẽ prope eſt ſentẽtia Platonis in vltimo De rep. cùm animas ad iudicium ferri dicit. Lares.

c Lemures ſeu Laruas ſi mali.] Animæ mortuorũ ſi domi ſũt trãquillæ & quietæ Lares ſũt familiares: ſin omnia cõmiſcẽt terroribus, rei. Lemu-

& turbis, Laruæ siue Lemures. Vnde Laruati à Laruis territi, aut possessi. Martianus Capella libro secũdo Nuptiarum sic inquit: Denique hæc omnis aeris à luna diffusio sub Plutonis potestate cõsistit, qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium. hic Luna, quæ huic aeri propior est, Proserpina memoratur: verùm illi manes cũ corporibus illo tempore tribuuntur, quo fit prima cõceptio, & post vitam eisdem corporibus delectantur, atque cum ijs manentes appellãtur Lemures, quibus si vitæ prioris adiuti fuerint honestate, in Lares domorum, vrbiúmque vertuntur: si autem depraũatur ex corpore, Laruæ perhibentur, ac Maniæ. Manes igitur hic tam boni, quàm truces sunt constituti, quos ἀγαθὺς & κακὺς δαίμονας memorat Græca discretio. In his etiam locis sunt manes, eorúmq; præstites, Mana, atque Matuta, dij etiam quos Aquilos dicunt. Item: Fura, Furinaque, & mater Mania, & aliæ triptes diuorum degunt. tãtum Martianus. Porphyrio lib. Epist. Horat. 2. Illic nocturnos lemures, vmbras, inquit, vagantes hominum ante diem mortis, & ideo metuendos: & putant Lemures esse dictos, quasi Remures, à Remo, cuius occisi vmbras frater cùm placare vellet, Lemuria instituit, id est, parentalia, quæ mẽse Maio per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium. Oh quam rem, Maio mense religio est nubere. Hæc Porphyrio, quæ sumpta sunt ex Ouid. 5 Fast.

Manes

d Manes autem deos.] *Quasi bonos esse dictos ostendit Festus. Mana enim bona dixerunt: vnde & mater Matuta, & poma matura: colebantúrque propter metũ mortis, & Manes sacrificantibus nominabãtur, quasi boni, quẽadmodũ cõtrà immanes valde nõ boni sunt.*

De ternis contrarijs, quibus secundum Platonicos dæmonum hominúmque natura distinguitur. CAP. XII.

SEd nunc de his agimus, quos in natura propria descripsit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo passiua, corpore aerea, tempore æterna. Nempe cum prius deos in sublimi cælo, homines autem in terra infima disiunctos locis, & naturæ dignitate secerneret, ita concluſit: Habetis, inquit, interim bina animalia: deos ab hominibus plurimũ differentes: loci sublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione: nullo inter se propinquo cõmunicatu, cùm & habitacula summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispescat, & viuacitas illic æterna & indefecta sit, hic [c] caduca, & succisiua: & ingenia illa ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata: hic terna video commemorata cõtraria de duabus naturæ partibus vltimis, id est,

id est, summis atque infimis. Nam tria quæ proposuit de diis laudabilia, eadem repetiuit, aliis quidem verbis, vt eis alia tria aduersa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc sunt: loci sublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetiuit, vt eis contraria humanæ conditionis opponeret: cum & habitacula, inquit, summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispescat: quia dixerat loci sublimitatem. Et viuacitas illic, inquit, æterna, & indefecta sit, hic caduca & succisiua, quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata, nullo inter se propinquo, inquit, communicatu, quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo posita sunt deorum, id est, locus sublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id est, locus infimus, mortalitas, miseria. Inter hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios posuit, de loco nulla est controuersia. Inter sublime quippe & infimum, medius locus aptissime habetur & dicitur. Cætera bina restant, quibus cura attentior adhibenda est, quemadmodum vel aliena esse à dæmonibus ostendantur, vel sic eis distribuantur, vt medietas videtur exposcere, sed ab eis aliena esse nõ possunt. [b] Nõ enim sicut dicimus locum medium nec esse summum, nec infimum, ita dæmones cùm sint animalia rationalia, nec beatos esse nec miseros, sicuti sunt arbusta vel pecora, quæ sensus vel rationis expertia rectè possumus dicere. Quorum autem ratio mẽtibus inest, aut miseros esse, aut beatos esse necesse est. Item non possumus recte dicere, nec mortales esse dæmones nec æternos. Omnia nanque viuentia aut in æternũ viuunt, aut finiũt morte, quod viuũt. Iam verò iste tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur restat, nisi vt hi medij de duobus summis vnum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam si vtraque de imis habebunt aut vtraque de summis, medij non erunt, sed in alterutram partem vel resiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, sicut demonstratum est, carere vtrisque non possunt, acceptis ex vtraque parte singulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere nõ possunt æternitatem, quæ ibi non est, vnum hoc de summis habent: & ideo non est alterum ad complendam medietatem suam, quod de infimis habeant, nisi miseriam.

L. VIVES.

a CAduca & succisiua.] *Sic legitur in libris Apuleij excusis, nõ male. Nam à succidẽdo dicitur, quod cæditur, & velut amputatur. Sũt exemplaria Augustini in quibus scribitur succidua ab eadem origine, atque etiam significantius, & magis propriè.*

b Non enim sicut dicimus.] *Ex oppositis sunt quæ nullum medium receptant in vniuersum, vt contradicentia, currere vel non currere: alia receptãt, vt album & nigrum: sunt enim intermedij colores. sunt quæ certis rebus assignatis non admittant, vt viuens & mortuum in animalibus: itidem cæcum & videns statis à natura temporibus: par & impar in numeris, vt Aristoteles docet in Categoriis.*

Quomodo dæmones, si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter vtranque partem sine vtriusque communione sint medij. CAP. XIII.

EST itaque secundum Platonicos sublimium deorum, vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum verò infirmorũ, vel miseria mortalis, vel mortalitas misera: dæmonum autem mediorum vel misera æternitas, vel æterna miseria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum posuit, non eos medios, sicut prõmittebat, ostendit: quoniam tria dixit eos habere nobiscum, & genere animalia, quòd mente rationalia quòd animo passiua sunt: cum diis autem vnum, quòd tempore æterna, & vnum proprium, quòd corpore aerea. Quomodo ergo medij, quando vnum habent cum summis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed planè ibi etiam medij possunt ita inueniri, vt vnum habeant proprium, quod est corpus aereum, sicut & illi de summis atque infimis singula propria dij corpus æthereum hominésque terrenum: duo verò communia sint omnibus, quòd genere sunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipse cùm de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua, quòd sunt animo passiua, & tempore æterna. Quorum habent vnum cum infimis, cum summis alterum, vt proportionali ratione librata medietas, neque sustollatur in summa, neque in infima deprimatur. Ipsa est aũt illa dæmonũ misera æternitas, vel æterna miseria. Qui enim ait animo passiua, etiam misera dixisset, nisi pro eorum cultoribus erubuisset. a Porrò quia prouidẽtia summi Dei: sicut etiam

etiam ipsi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, nunquam esset istorum æterna miseria, nisi esset magna malitia. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non sunt eudæmones, quos inter homines & deos isti in medio locauerunt. Quis ergo est locus bonorum dæmonum, si supra homines infra deos istis præbeãt adiutorium, illis ministerium? Si enim boni æterníque sunt, profectò & beati sunt. Æterna autem beatitudo medios eos esse non sinit, quia multum diis cõparat, multúmque ab hominibus separat. Vnde frustra isti conabũtur ostendere, quomodo dæmones boni, si & immortales sunt, & beati, rectè medij constituantur inter deos immortales ac beatos, & homines mortales ac miseros. Cùm enim vtrunque habeant cum diis, & beatitudinem scilicet, & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miseris & mortalibus, quomodo non potius remoti sunt ab hominibus, díisque coniuncti, quàm inter vtrosque medij constituti? Tunc enim medij essent, si haberent & ipsi duo quædam sua, non cum binis alterutrorum, sed cum singulis vtrorũque communia: sicut homo medium quiddam est inter pecora & angelos: vt quia pecus est animal irrationale atque mortale, angelus autem animal rationale & immortale, medius homo esset inferior angelis, superior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem verò cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cùm quærimus medium inter beatos immortales, miserósque mortales, hoc inuenire debemus, quod aũt mortale sit beatum, aut immortale sit miserum.

L. VIVES.

a PORRÒ quia prouidentia.] *Plato plurimis locis mundum à pæte illo verum omnium factum esse & administrari affirmat. Hìc verò iniustissimus esset, si innocentem æterno mœrore fineret affici: nam ad tempus affligi bonum hominem etiam ex benignitate est, vt sit cur copiosius donetur, & beatior tanto fiat, quanto plura est perpessus aduersa, propter sempiternam beatitudinem.*

An homines cùm sint mortales, possint vera beatitudine esse fœlices. CAP. XIIII.

VTrum & beatus, & mortalis homo esse possit, magna est inter homines quæstio. a Quidam enim conditionem suam humilius inspexerunt, negauerúntque hominem capacem esse beatitudinis posse, quandiu mortaliter

liter viuit. Quidam verò extulerunt se, & ausi sunt dicere, sapientiæ compotes, beatos esse posse mortales. Quod si ita est, cur non ipsi potius medij constituuntur inter mortales miseros, & immortales beatos beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miseris? Profectò enim si beati sunt, inuidēt nemini. [b] Nam quid miserius inuidentia? Et ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendam beatitudinem consulant: vt etiam immortales valeant esse post mortem, & angelis immortalibus beatisque coniungi.

L. VIVES.

a Quidam enim conditionem suam humilius.] *Solon Athenienſis negat ante mortem beatum fieri quenquam poſſe. Plato paucos excipit: ſed Solon, quòd neſciretur quale hominem maneret fatum. nam quis Priamum fælicem vocaſſet ante bellum perpeſſurum tot mæſtiſſima illo decennio? aut quis Cræſum inter illas immanes opes, quem Cyrus erat rogo viuentem admoturus? Plato verò quod difficile eſt homini diuina illa in vita conſequi, quorum cognitione beati ſimus.*

b Nam quid miserius inuidentia?] *Illud ſolum eſt in inuidentia bonum, quod maximum eſt inuidis malum, ſicut Græco dicto fertur.*

De Mediatore Dei & hominum homine Christo Iesu.

CAP. XV.

Si autem, quod multo credibilius & probabilius disputatur, omnes homines quandiu mortales sunt, [a] etiam miseri sint necesse est, quærēdus est medius, qui non solùm homo, verumetiam Deus sit: vt homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatē huius medij beata mortalitas interueniendo perducat: quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, non infirmata verbi diuinitate, sed carnis infirmitate susceptа: non autem permāsit in ipsa carne mortalis, quam resuscitauit à mortuis: quoniam ipse fructus est mediationis eius: vt nec ipsi propter quos liberandos mediator effectus est, in perpetua, vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit transeuntem, & beatitudinem permanentem: vt per id quod transit, cōgrueret morituris, & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur angeli inter miseros mortales, & beatos immortales medij esse non possunt: quia

quia ipsi quoq; & beati & immortales sunt. Possunt autē medij esse angeli mali, quia immortales sunt cū illis, miseri cum istis. His contrarius est mediator bonus, qui aduersus eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne per immortalitatis iactantiam seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberauit. Homo itaque mortalis & miser longè seiunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonum immortalitate, miserum est, quod possit offendere in Christi mortalitate, iam non est. Ibi ergo cauenda est miseria sempiterna: hic mors timenda non est, quæ esse nō potuit sempiterna: & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interposuit medius immortalis & miser, vt ad immortalitatem beatam transire non sinat, quoniam in hoc persistit quod impedit, id est, in ipsa miseria. Ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, vt mortalitate transacta, & ex mortuis faceret immortales, quod in resurgendo monstrauit, & ex miseris beatos, vnde nunquam ipse discessit. Alius est ergo medius malus qui separat amicos, alius bonus qui recōciliat inimicos. [b] Et ideo multi sunt medij separatores, quia multitudo quæ beata est, vnius Dei participatione fit beata. [c] Cuius participationis priuatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentum, quàm interponit ad beatitudinis adiutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodammodo, ne possit ad illud vnum beatificum bonū peruenire, ad quod vt perduceremur, non multis, sed vno mediatore opus erat, & hoc eoipso cuius participatione simus beati, hoc est, verbo Dei, non facto, sed per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia verbum maximè quippe immortale, & maximè beatum verbum longè est à mortalibus miseris, sed mediator per quod homo, eoipso ostendens vtique ad illud non solum beatum, verumetiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis peruentionis gradus esse moliendos, quia beatus & beatificus Deus, factus particeps humanitatis nostræ compendium

præbuit

præbuit participandæ diuinitatis suæ. Neq; enim nos à mortalitate & miseria liberans ad angelos immortales beatósq; ita perducit, vt eorum participatione etiam nos immortales & beati simus, sed ad illam trinitatem, cuius & angeli participatione beati sunt. [d] Ideo quando in forma serui, vt mediator esset, infra angelos esse voluit, in forma Dei super angelos mansit. Idem in inferioribus via vitæ, qui in superioribus vita.

L. VIVES.

a Etiam miseri sint.] *Homerus homines ferè vocat δειλοὺς καὶ ἀθλίους, hoc est miseros, vt & Latini poetæ fecerunt.*

b Et ideo multi sunt medij sep.] *Virtus vnica est & simplex, ideo nec multæ sunt ad eam semitæ. Vitium varium, multiforme, infinitis ad eum itatur viis, vt Aristot. inquit in libris Moralibus. Itaque dæmones multi per se variis rationibus à Deo abducunt, angeli boni vnica via, & per vnicum Dei filium ad Deum reducunt.*

c Cuius participationis priuatione.] *Vt priuatio lucis tenebræ, sic priuatio beatitudinis miseria, etsi non contrà recurritur.*

d Ideo quando in forma.] *Paulus ad Philip. 2. de Christo loquens: Qui cùm in forma, inquit, Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens. Hæc sunt Pauli verba, quibus significat Christum alioqui patri simillimum, induto corpore nostræ mortalitatis, nũquam apud eos, qui solum hominem intuebãtur, professum Deo se parem esse, cùm tamen hoc ipsi licuisset salua patri maiestate: verùm abiecit se dominus cunctorum in speciem serui, & excelsissimus æquari se nobis passus est, vt similitudine naturæ nos omnes ad se attractos cognoscentes iam quod esset, quid posset, sublimes secum efferret ad patrem: ita humanitas ad se inuitat, ne diuinitas deterreat, & hæc inuitatos ad se rapit, beatosq; facit: quocirca nec vocare atque allicere nos potuisset, nisi noster similis homo, nec beare, nisi fons beatitatis omnis Deus. Ad Christi ergo deitatem, quæ vita est, & beatitudo ipsa, vnica est, per quam tendamus via, humanitas eius.*

An rationabiliter Platonici definierint deos cælestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur. CAP. XVI.

Non enim verum est, quod idem Platonicus ait, dixisse Platonem, nullus Deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorũ sublimitatis ait esse specimen, quòd nulla attrectatione hominum cõtaminantur. Ergo dæmones

mones contaminari fatetur, & ideo eos à quibus cõtaminantur mundare non possunt, omnésque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum, & homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari misceríque hominibus, nec tamen contaminari dæmones possunt, diis profectò meliores sunt, quia illi si miscerentur, cõtaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, vt eos sublimiter separatos humana contrectatio contaminare non possit. [a] Deum quidem summum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus, sic à Platone prædicari asseuerat, quòd ipse sit solus qui nõ possit penuria sermonis humani quauis oratione vel modice comprehendi, vix autem sapiẽtibus viris, cùm se vigore animi quantum licuit à corpore remouerunt, [b] intellectum huius Dei id quoque interdum velut in altissimis tenebris rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicare. Si ergo supra omnia verè summus Deus intelligibili & ineffabili quadam præsentia, etsi interdum, etsi tanquam rapidissimo coruscamine lumen cãdidum intermicans, [d] adest tamen sapientium mentibus, cùm se quantum licuit à corpore remouerunt, nec ab eis cõtaminari potest: quid est quòd isti dij propterea constituuntur longè in sublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quasi verò aliud corpora illa ætherea quàm videre sufficiat, quorũ luce terra, quantũ sufficit, illustratur. Porrò si non cõtaminantur sydera, cùm videntur: quos deos omnes visibiles dicit, nec dæmones hominum cõtaminantur aspectu, quãuis de proximo videãtur. An fortè vocibus humanis contaminarẽtur, qui acie non cõtaminãtur oculorũ: & ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominũ nuntiẽtur, à quib⁹ lõgè absunt, vt incõtaminatissimi perseuerent. Quid iam de cæteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo cõtaminari vel dij possent si adessent: vel cùm adsunt dæmones, possunt viuorũ corporũ vaporib⁹ humanorũ, si tantis sacrificiorũ cadauerinis non contaminantur nidoribus. In gustandi autem sensu nulla necessitate reficiẽdę mortalitatis vrgẽtur, vt fame adacti, cibos ab hominibus quærãt. Tactus verò in potestate est. [c] Nam licet ab eo potissimũ sensu contrectatio ista dicta videatur, hactenus tamen si vellent miscerẽtur hominibus, vt viderẽt, & viderentur, audirent, & audirẽtur. Tangendi autẽ quę necessitas? Nam neq; homines id cõcupiscere auderẽt, cùm deorũ vel dęmonũ bonorũ conspectũ

spectu vel colloquio fruerētur. Et si in tantum curiositas progrederetur, vt vellet: quónam pacto quispiam posset inuitum tangere Deum, vel dæmonem, qui nisi captum non potest patserem? Videndo igitur visibúsque se præbendo & loquēdo & audiendo, dij corporaliter miscerī hominibus possent. Hoc autem modo dæmones si miscentur, vt dixi, & non contaminantur, dij autem contaminarentur si miscerentur, incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dęmones, quid conferunt hominibus ad vitam post mortem beatā, quos contaminati mundare non possunt, vt eos mundos dijs contaminatis possint adiungere, inter quos & illos medij constituti sunt? Aut si hoc eis beneficij nō cōferunt, quid prodest hominibus dæmonum amica mediatio? An vt post mortē non ad deos homines per dæmones transeant, sed simul viuant vtriq; cōtaminati, ac per hoc neutri beati? Nisi forte quis dicat more spongiarum vel huiusce modi rerum mundare dæmones amicos suos, vt tanto ipsi sordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quòd si ita est, contaminatioribus dij miscentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationémque vitarunt. An forte dij possunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non possunt, & homines? Quis talia sentiat, nisi quem fallacissimi dæmones deceperunt? Quid, quòd si videri & videre cōtaminat? Videtur ab hominibus dij, quos visibiles dicit, [e] clarissima mundi lumina, & cætera sydera, tutioréque sunt dæmones ab ista hominum contaminatione, qui non possunt videri nisi velint? Aut si nō videri, sed videre contaminat, negent ab istis clarissimis luminibus, quos deos opinātur videri homines, cùm radios suos terras vsq; pertendant. Qui tamen eorum radij per quæq; diffusi immunda inde non contaminantur, & dij contaminarentur, si hominibus miscerentur, etiam si esset necessarius in subueniendo contactus. Nam radiis solis & lunæ terra contingitur, nec istā contaminat lucem. Miror autem plurimū tam doctos homines, qui cuncta corporea & sensibilia, incorporalibus & intelligibilibus postponenda iudicauerunt, cùm agitur de beata vita, corporaliū cōtrectationū facere mētionē. [f] Vbi est illud Plotini, vbi ait: Fugiendū est igitur ad clarissimā patriam, & ibi pater, & ibi omnia? [h] Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? Similem

milem Deo fieri? Si ergo Deo quantò similior, tantò fit quisque propinquior, nulla est ab illo tanta longinquitas, quàm eius dissimilitudo. Incorporali verò illi æterno, & incommutabili, tantò est anima hominis dissimilior, quātò rerum temporalium, mutabiliúmque cupidior.

L. VIVES.

[a] DEum quidem summum.] *Hoc in deo Socratis. Simile in dogmatis Platonis, de Deo ex Platone loquēs, quem quidem celestem pronunciant, indictum, innominabilem, vt ait ipse* ἄρρητον, ἀμυθητον, καὶ ἄῤῥητον. *cuius naturā inuenire difficile est, si inuenta sit, in multos eam enunciare non posse. Platonis hæc verba sunt,* θεὸν μὲν εὑρεῖν ἔργον, γνῶναι δὲ ἀδύνατον, *id est, Deū quidē inuenisse haud facile est, intellexisse autē impossibile. Sic Apuleius. Plato verò in Timæo inquit,* τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. *Autorem, inquit, & parentem huius vniuersitatis inuenire operosum est, & inuentum fieri non potest, vt in vulgus commodis verbis efferas. In Parmenide verò de vno illo disputās ait, nullum ei nomen esse inditū, non definiri, nō scientia capi, non in sensus incurrere, nullam de eo haberi opinionem: quocirca neque nominari, neque dici, neque cogitatione comprehendi, neque cognosci, nec ab vllo ente sentiri.*

[b] Intellectum huius Dei.] *Sunt vestigia in rebus humanis nonnulla, ex quibus cognosci potest opifex ille vniuersitatis, tametsi procul, velut lumine quodam inter densissimas tenebras intermicāte: & non à quibuslibet, sed iis duntaxat, qui acutissima ingenij præditi acie, totam eius vim in eam, quàm intensissimè conuerterint.*

[c] Rapidissimo coruscamine.] *Vulgò legitur rapacissimo, significat existētem subitò lucem illam diuinam celerrimè se subducere, & relinquere humanis mētibus, quæ eam spectarunt, ceu speciem quandam leuem, & non altè impressam, sed quæ satis indicet maximum quiddam illud fuisse, ac admirandum.*

[d] Adest tamen sapientium mentibus.] *Ait non ita præterire notitiam illam diuinitatis, quin subsistat in mente sapientis, quoties ac quandiu eam sapiens purè ac sanctè quærit.*

[e] Nam licet ab eo potissimùm sensu.] *Contrectatio à tractādo ducitur, quod fit tangendo.*

[f] Clarissima mundi lumina.] *Apuleius in deo Socratis. Nam perinde vt maiestas postulabat, diis immortalibus cælum dicauit, quos quidem deos cælites partim visu vsurpamus, vt,*

--Vos ô clarissima mundi

Lumina, labentem cælo, quæ ducitis annum.
Versus sunt Verg. lib. 1. Georg. de Sole & Luna.

g Vbi est illud Plotini.] *In codice Colonien. legitur, Vbi est illud Platonis, vbi ait, fugiẽdum est igitur ad clarissimam patriam, & ibi pater, & ibi omnia.*

h Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? similẽ Deo fieri.] *Sententia est hæc Platonica, quam in superiore libro posuimus. Patriam nostram cælum appellat, quòd inde exulamus: clarissimam, quòd illic pura omnia, illustrata, certa: hîc turbulenta, tenebris obruta, incerta: ibi pater huius vniuersitatis, & circa omnium regem omnia, vt ad Dionysiũ Plato scribit. Quomodo illuc confugietur, cùm tantum absit, nec vlla sit eo nostris corporibus via? respondit vnicam esse apertam & expeditissimam viam sequi Deum, & eius fieri, quantum humana vis valeat, similem. Hæc vna res, nos illuc sustollit.*

Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis est dæmon, sed tali, qualis est vnus Christus.

CAP. XVII.

HOc vt sanetur, quoniã immortali puritati, quæ ibi summo est, ea, quæ in imo sunt mortalia & immunda, cõuenire non possunt: opus est quidem mediatore, non tamen tali, qui corpus quidẽ habeat immortale propinquũ summis, animũ autem morbidũ similem infimis: quo morbo nobis inuideat potius, ne sanemur, quàm adiuuet, vt sanemur: sed tali, qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritus iustitia, per quam non locorum distantia, sed similitudinis excellentia manet in summis, mundandis liberandísque nobis verè diuinum præbeat adiutorium. Qui profectò incontaminabilis Deus absit vt contaminationem timeret[a] ex homine, quo indutus est, aut ex hominibus, inter quos in homine conuersatus est. Nõ enim parua sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstrauit, nec in carne posse cõtaminari veram diuinitatem: nec ideò putandos dæmones nobis esse meliores, quia non habẽt carnem. Hic est, sicut eũ prædicat sancta scriptura, mediator Dei & hominũ homo Christus IESVS, de cuius diuinitate, qua patri est semper æqualis, & humanitate, qua nobis factus est similis: non hic locus est vt competenter pro nostra facultate dicamus.

L. VIV

L. VIVES.

regoꝝ Liber. III.

etideo nõ põt vẽdi, qz venditio sine ptio et vendi. ꝯ. pretiũ. z. ff. eo. l. ij. ꝯ. sine ptio. Æ necspualibus annera. j. de simo. querelã. et qui spiritualia vendit, capitale crimen cũ studet. ideoꝝ reliquie sacre vendi prohibe

ca illas ppls decipi possit. Cap. ij.

Vm ex eo ꝙ quidã sancto

Quòd fallacia dæmonũ, dũ sua intercessione viã spõdet ad Deum, hoc conatur, vt homines à via veritatis auertat. CAP. XVIII.

ALsi autem illi fallacésque mediatores dæmones, qui cùm per spiritus immunditiam miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum interualla, & per aereorum corporum leuitatem, à proiectu animorum nos auocare atque auertere moliuntur: & non viam præbent ad Deum, sed ne via teneatur impediunt: quandoquidem & in ipsa via corporali, quæ falsissima est, & plenissima erroris, qua non iter agit iustitia, quoniam non per corporalem altitudinem, sed per spiritalem, hoc est incorporalem similitudinem ad Deum debemus ascendere, in ipsa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter æthereos deos, & terreos homines aereis dæmonibus mediis constitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, vt propter hoc interuallum locorum contrectatione non cõtaminentur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quàm homines

mundari à dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infœlix est, vt ista via mundari se existimet, vbi homines contaminantes, dæmones contaminati, dij cõtaminabiles prædicantur, & non potius eligat viam, vbi contaminantes magis dæmones euitentur, & ab incommutabili Deo ad ineundam sanctitatem incontaminatorum angelorum, homines à contaminatione mundentur?

Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicuius boni.

CAP. XIX.

SEd ne de verbis etiã nos certare videamur, quoniam nonnulli istorum, vt ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo est, [a] eosdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipsi dæmones nuncupant: iam mihi de bonis angelis aliquid videor disserendum, quos isti esse non negãt, sed eos bonos dæmones vocare, quàm angelos malunt. [b] Nos autem sicut scriptura loquitur, secundum quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, nunquam verò bonos dæmones legimus. Sed vbicunque illarum literarum hoc nomen positum reperitur, siue dæmones, siue dæmonia dicantur, non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquendi consuetudinem intantum populi vsquequaque secuti sunt, [c] vt eorum etiam, qui Pagani appellantur, & deos multos ac dæmones colendos esse contendunt, nullus ferè sit tam literatus & doctus, qui audeat in laude vel seruitio suo dicere, dæmonem habes, sed quilibet hoc dicere voluerit, non se aliter accipi, quàm maledicere voluisse dubitari non possit. Quæ igitur nos causa compellit, vt post offensionem aurium tam multarum, vt iam penè sint omnium, qui hoc verbum non nisi in malam partem audire cõsueuerunt, quod diximus cogamur exponere, cùm possimus angelorum nomine adhibito, eandem offensionem, quæ nomine dæmonum fieri poterat, euitare.

L. VIVES.

Angelus

a EOsdem perhibent ab aliis angelos dici.] Ἄγγελος enim *nuncius est. Hinc in fabulis Græcis legere frequenter est,* ἄγγελος θεῶν τοιοῦτον, *vt apud Eurip.* ἰὼ γενεά: *ita cum sint dæmones nũtij atque interpretes deorum & hominum, angeli nominantur, sicut ab eodem munere Mercurius angelus. Sic Trimegistus vocat, & Martianus Capella de dæmonibus loquens, & cùm cogitationum arcana superæ nunciat potestati, angelus poterit nominari.*

b Nos autem sicut scriptura loquitur.] *In Euangelio de angelis bonis crebra mentio, & Christus angelos diaboli nuncupat.*

c Vt eorum etiam qui Pagani.] *Dixi antea, pòst Christum natum nomen dæmonis fuisse suspectum, & odiosum tanquam rei malefice atque improbæ, non vulgo magis quàm philosophis.*

De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit.

CAP. XX.

QVanquam etiam ipsa origo huius nominis, si diuinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimum. [a] δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum est, ob scientiam nominati. Apostolus autem Spiritu sancto locutus ait: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Quod rectè aliter non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse, cùm charitas inest: sine hac autem inflare, id est, in superbiam inanissimę quasi ventositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine charitate: & ideò tam inflati, id est, tam superbi sunt, vt honores diuinos & religionis seruitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi sategerint exhiberi, & quantum possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Cõtra superbiam porrò dæmonum, qua pro meritis possidebant genus humanũ, Dei humilitas, quæ in forma serui apparuit, quantam virtutem habeat, animæ hominum nesciunt, immunditia elationis inflatæ, dæmonibus similes superbia non scientia.

L. VIVES.

Dæmõ

a DÆmones enim dicuntur.] δαίμων *Græcis olim fuit* ἐπίστα-μαι καὶ γινώσκω, *scio & noui. inde* δαίμων, *quasi* δαήμων, *vt inquit autor magni etymologici,* πάντα ὁπόσα δύναμαι, καὶ γινώσκειν, *omnia scire & noscens. ab eadẽ mẽte Plato in Cratylo* δαίμονες *dictos, quasi* δαήμονες *tradit, à prudentia & peritia rerum, quem & alii secuti sunt, velut Capella, qui ait, hos omnes Græci* δαίμονας *dicunt* διότι τοὺς δαήμονας εἶναι. *& Lactantius lib. 2. Dæmones, inquit, grammatici aiunt dictos, quasi* δαήμονας, *id est, peritos, ac rerum scios, quibus Chalcidius in Timæum Platonis suffragatur.*

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innotescere.

CAP. XXI.

IPsi autem dæmones etiam hoc ita sciunt, vt eidem Domino infirmitate carnis induto, dixerint: Quid nobis & tibi IESV Nazarene? Venisti ante tempus

perdere nos? Clarum est in his verbis quod in eis & tanta scientia erat, & charitas non erat. Pœnam quippe suam formidabãt ab illo, non in illo iustitiam diligebant. Tantum verò eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed sic innotuit, non sicut angelis sanctis, qui eius secundum id quod Dei verbum est participatæ æternitate perfruuntur, sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodammodo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum, & gloriam semper veracem & veraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus nõ per id quod est vita æterna, & lumen incõmutabile, quod illuminat pios, cui videndo per fidem, quæ in illo est, corda mundantur: sed per quædam temporalia suę virtutis effecta, & occultissimæ signa præsentiæ, [a] quæ angelicis sensibus etiam malignorum spirituum, potius quàm infirmitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paululum supprimenda iudicauit, & aliquanto altius latuit, dubitauit de illo dæmonum princeps, eúmque [b] tentauit an Christus esset, explorans quantum se tentari ipse permisit, [c] vt hominem quem gerebat ad nostræ imitationis temperaret exemplum. [d] Post illam verò tentationem, cum angeli sicut scriptum est ministrarent ei: boni vtique & sancti, ac per hoc spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magísque innotescebat dæmonibus, quantus esset, vt ei iubenti, [e] quanuis in illo contemptibilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

L. VIVES.

a QVæ angelicis sensibus.] *Miracula enim Christi admirabiliora erat angelis & dæmonibus quàm hominibus, propterea quòd illi causas multarum rerum cùm nossent, videbant omnem naturæ vim superare: homines verò etsi magna atque admiranda esse non dubitabant, tamen non deerant qui calumniarentur per Beelzebub principem dæmoniorum dæmonia eiici, non tam illud credentes ipsi quàm conantes vt imperita turba crederet. Quin & alij posterioribus temporibus magum fuisse impiè mentiti sunt, contra quos in libro De sapientia Christiana Deo adiuuante fusè disputabo.*

b Eúmque tentaui an Christus esset, explorans.] *Dæmon cum homines tentat, hoc laborat tantum, vt peccent: cùm verò Christum tentabat, non admodum erat de illius peccato solicitus. Sanctiorem enim illũ sciebat, quàm qui facilè induci posset vt male faceret, cognoscere*

posset tantum auebat, an lateret Deus sub humana forma.

c Vt hominem quem gerebat.] *Ne ipse veteri hominum conditioni videretur exemptus, quòd solus abiret intẽtatus: neu post illum alij, qui eum veneraretur, indigne ferrent tentari se, qui scirent insidentissimum illum & confidentissimum humani hostem generis, ne a Christo quidem temperasse.*

d Post illam verò tentationem.] *Et hoc quoque ad exemplum spectat posteritatis. nam vt nullus sine tentatione præteribit, ita qui superior fuerit in ea pugna, solatio ministerioq; fruetur angelorum, sicut Hieronymus testatur.*

e Quãuis in illo contẽptibilis.] *Inops, nudus, humili loco natus, sine ostentatione humanæ sapiẽtiæ, simili cohorte hominũ comitatus.*

Quid interfit inter scientiam sanctorum angelorum, & scientiam dæmonum. CAP. XXII.

IIS igitur angelis bonis omnis corporalium temporaliúmque rerum scientia, qua inflantur dæmones, vilis est: non quòd earum ignari sint, sed quòd illis dei, qua sanctificantur, charitas chara est, præ cuius non tantum incorporali, verumetiam incommutabili & [a] ineffabili pulchritudine, cuius sancto amore inardescunt, omnia quæ infra sunt, [b] & quod illud est, non sunt: séque ipsos inter illas cõtemnunt, vt ex toto, quod boni sunt, eo bono, ex quo boni sunt, perfruantur. Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia ista nouerunt, quia eorum principales causas in verbo Dei conspiciunt, per quod factus est mundus, quibus causis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. [c] Dæmones autem non æternas temporum causas, & quodammodo cardinales in Dei sapientia contemplantur, sed quorundam signorum nobis occultorum, maiore experientia multo plura quàm homines futura prospiciunt, dispositiones quoque suas aliquando prænunciant. Denique sæpe isti, nunquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporalibus temporalia, & mutabilibus mutabilia coniectare, eísque temporalem & mutabilem modum suæ voluntatis & facultatis inserere, quod dæmonib[a] certa ratione permissum est. Aliud autem in æternis atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in eius sapientia viuunt, mutationes temporum præuidere, Deíque voluntatem, [d] quæ tam certissima, quàm potẽtissima est diuini spiritus eius participatione cognoscere, quod sanctis angelis recta discretione donatũ est.

Itaque non solum æterni, verumetiam beati sunt. Bonum autem quo beati sunt, Deus illis est, à quo creati sunt. Illius quippe [c] indeclinabiliter participatione, & contemplatione perfruuntur.

L. VIVES.

Amor circa pulchra.

a INeffabili pulchritudine cuius sancto amore.] *Amor enim semper est erga pulchra. Socrates apud Platonẽ in Phædro inquit, faciem honestatis & sapientiæ si oculis corporis cerneretur, mirabiles amores excitaturam sui. Quid si Deus ille maximus videretur, qui quàm sit pulcher, vt est in libro Sapiẽtiæ, vel ex hoc licet coniectari, quòd pulcherrima nobis videntur quæ ille condidit. In Conuiuio Platonis Diotima diuinam pulchritudinem vnam esse dicit, quæ à beato debeat homine amari, sicut superiore nobis libro explicatum est.*

b Et quod illud est.] *Cùm omnia quæcunque Deus non sunt, præ Deo putent vilia & contemnenda, seipsos quoque inter cætera, quæ Deus non sunt, habent despicatui. quæ cogitatio ita coniungit illos Deo, vt affixi beatitudini ipsius, sine vlla cæterarum rerum cura sempiternum sint beatissimi.*

c Dæmones autem non æternas temporum causas.] *Non enim cardinem ipsum, in quo fitæ sunt causæ omnes, & in quo voluuntur, intuentur: nec fontem norunt, vnde manant, sed quod maiore ingenio, & acutiore quàm nos præditi, tam etiam rerum vsu propter immortalitatẽ maximo, facilius & præsentia intelligunt, & futura coniecturis assequuntur, quàm nos. quo fit, vt cùm res omnes non ex principiis suis, sed alienis cõiecturis collectæ fallere possint, dæmones plerũque ab eis fallantur, & mendacia dicant, etiam cùm se verissima dicere arbitrantur, iactant tamen se nihil ignorare. Nec solum mẽtiri dæmonas impuros, sed deos quosque suos Porphyrius credit.*

d Quæ tam certissima quàm potentissima.] *Certitudo voluntatis Dei est, quod quæcunque velit, potest. nam si aliquid esset, quod efficere nequiret, incerta ibi esset, cùm illud in eius manu non foret situm. nunc verò cùm omnia præstare possit, quæ vult, nihil ea fieri certius potest, hoc est, nihil certius euẽturum est, quàm quæ ipsa vult, quippe quæ nihil non efficiet, quod volet. quo circa qui voluntatem Dei spectant, certissimam originem è qua vniuersa proficiscuntur spectant. Idq; quoniam aliud non fit in mundo, quàm quod ea vult, recte est igitur ab Augustino dictum tam esse voluntatem Dei certissimam, quàm potentissimam, vt potentia, certitudinis voluntatis causa esse videatur. Qui ergo voluntatem illam intuentur angeli, & fælices animi, tantum sciunt, quantum proportione beatitudinis videre permittuntur. Neque enim omnes eadem rerum cognitione donãtur, inter quos beatitudinis quoque sunt gradus, idcirco discretionem illius esse ait.*

e Indeclinabiliter participatione.] *Semper conuersi & intenti in Deum agunt, ne vel minima auersione miseri fiant, nec tamen non declinãt, quòd aliquid metuant, sed quòd beatitudo illa totos ad se tractos rerum omnium aliarum cogitationem & desiderium ademit, dum haurat cùm illis sit fons ipse omnium, quæ excogitari possunt bona.*

Nomen deorum falsò ascribi diis gentium, quod tamen & angelis sanctis, & hominibus iustis ex diuinarum scripturarum authoritate commune est. CAP. XXIII.

SI Dos si Platonici malunt deos, quàm dæmones dicere, eósque annumerare, quos à summo Deo conditos deos scribit eorum author & magister Plato, dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum controuersia labrandum est. Si ergo eos sic immortales asserunt, vt tamen à summo Deo factos, etsi non per seipsos, sed ei à quo facti sunt adhærendo, beatos esse dicunt: hoc dicunt, quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorum esse sententiam, siue omnium, siue meliorum, in eorum literis inueniri potest. Nam & de ipso nomine, quo huiusmodi immortalem beatámque creaturam deos appellant: [b] ideo inter nos & ipsos penè nulla dissensio est, quia & in nostris sanctis literis legitur: Deus deorum dominus locutus est. Et alibi: Confitemini Deo deorum. Et alibi: Rex magnus super omnes deos. Illud autem vbi scriptum est: Terribilis est super omnes deos: cur dictum sit deinceps ostenditur. Sequitur etiam: Quoniam omnes dij gentium dæmonia: dominus autem cælos fecit. Super omnes ergo deos dixit, sed gentium, id est, quos gentes pro diis habent, quæ sunt dæmonia, ideo terribilis, sub quo terrore domino dicebãt: Venisti ante tempus perdere nos? Illud verò vbi dicitur, Deus deorum, non potest intelligi Deus dæmoniorum: & rex magnus super omnes deos, absit vt dicatur rex magnus super omnia dæmonia. Sed homines quoque in populo Dei, eadem scriptura deos appellat. Ego, inquit, dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Potest itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus est Deus deorum: & super hos deos rex magnus, qui dictus

est rex magnus super omnes deos. Veruntamen cùm à nobis quæritur, si homines dicti sunt dij, quod in populo Dei sunt, quem per angelos vel per homines alloquitur Deus: quanto magis immortales eo nomine digni sunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines peruenire. Quid respondebimus, nisi non frustra in scripturis sanctis expressius homines nuncupatos deos, quàm illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in resurrectione promittitur, ne scilicet propter illorum excellẽtiam aliquem eorum nobis constituere Deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facile est euitare. Et euidentius dici debuerũt homines dij in populo Dei, vt certi ac fidẽtes fierent, esse eum Deum suum, qui dictus est Deus deorum, quia etsi appellentur dij immortales illi ac beati, qui in cælis sunt, non tamen dicti sunt dij deorum, id est, dij hominum in populo Dei constitutorum quibus est dictum: Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Hinc est quod ait Apostolus: Et si sunt qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra, sicuti sunt dij multi, & domini multi, nobis tamen vnus Deus pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & vnus dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Non multum ergo de nomine disceptãdum est, cùm res ipsa ita clareat, vt à scrupulo dubitationis aliena sit. Illud verò quod nos ex eorum immortalium beatorum numero missos angelos esse dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annunciarent, illis non placet, quia hoc ministerium non per illos, quos deos appellant, id est, immortales & beatos, sed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantum non etiam beatos audent dicere, aut certe ita immortales ac beatos, vt tamẽ dæmones bonos nõ deos sublimiter collocatos, & ab humana contrectatione semotos. Quanuis nominis controuersia videatur, tamen ita detestabile est nomen dæmonum, vt hoc modis omnibus à sanctis angelis nos remouere debeamus. Nunc ergo ita liber iste claudatur, vt sciamus immortales ac beatos, quomodolibet vocẽtur, qui tamen facti ac creati sunt, medios nõ esse ad immortalitatem beatitudinémque perducẽdis mortalibus miseris, à quibus vtraque differentia separantur. Qui autem medij sunt communem habendo immortalitatem cum superioribus, miseriam cum inferioribus: quoniam merito malitiæ sunt miseri, beatitudinem quam non habent inuidere nobis

possint

possint potius quàm præbere. Vnde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tanquam adiutores colere debeamus, quos potius deceptores euitare debemus. Quos autem bonos & ideo non solùm immortales, verumetiam beatos deorum nomine sacris & sacrificiis propter vitam beatam post mortem adipiscendam colendos putant, qualescũque illi sint, & quolibet vocabulo digni sint, non eos velle per tale religionis obsequiũ nisi vnum Deum coli, à quo creati, & cuius participatione beati sunt, adiuuan te ipso in sequenti libro diligentius disseremus.

L. VIVES.

a EIsque annumerare, quos à summo Deo conditos.] *Plato in Timæo Deum illum summum, & rerum omnium parentem creasse ait reliquos omnes deos.*

b Ideo inter nos & illos penè nulla dissensio.] *Cyprianus inquit deos participatione plures esse neminem negare, & Bœotius omnem beatum ait Deum esse, sed natura vnicum esse Deum, participatione nihil prohibere plures esse. Ac profecto data est nobis per Christum facultas vt filij Dei simus.*

c A quibus vtraque.] *Alibi à quibus vtraque differentia miseria & mortalitate separantur. Qui autem medij sunt communem habent.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER DECIMVS.

Veram beatitudinem siue angelis, siue hominibus, per vnum Deum tribui etiam Platonicos definisse: sed vtrum hi, quos ob hoc ipsum colendos putant, vni tantum Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse quærendum.

CAP. I.

OMNIVM certa sententia est, qui ratione quoquo modo vti possunt, beatos esse omnes homines velle. Qui autẽ sint, vel vnde fiãt, dum mortalium quærit infirmitas, multæ magnæq; controuersiæ concitatæ sunt: in quibus philosophi sua studia & otia contriuerunt, quas in medium adducere, atque discutere, & longum est, & non necessarium. Si enim recolit, qui hæc legit, quid in libro egerimus octauo in eligendis philosophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ post mortem futura est, quæstio tractaretur: vtrum ad eam vni Deo vero, qui etiam est deorum effector, an plurimis diis religione sacrisque seruiendo peruenire possimus: non etiam hic eadẽ repeti expectet, præsertim cùm possit relegendo, si fortè oblitus est, adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philosophorum meritò nobilissimos: propterea, quia sicut sapere potuerunt, licet immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam: nisi participato lumine illius Dei, à quo & ipsa & mundus factus est, beatam esse non posse. Ita illud quod omnes homines appetunt, id est, vitam beatam, quenquam isti assecuturum negant, qui non illi vni optimo, qui est incõmutabilis Deus, puritate casti amoris adhæserit.

serit. Sed quia ipsi quoque siue cedentes vanitati erroríque populorum, siue vt ait Apostolus, Euanescentes in cogitationibus suis, multos deos colendos ita putauerũt, vel putari voluerunt, vt etiã quidam eorũ dæmonibus diuinos honores sacrorũ & sacrificiorum deferendos esse censerent: quibus iam non parua ex parte respondimus. Nunc videndum ac disserendum est, quantũ Deus donat immortales: ac beati in cælestibus sedibus, [a] dominationibus, principatibus, potestatibus constituti, quos isti deos, & ex quibus quosdã vel bonos dæmones, vel nobiscũ angelos nominant, quomodo credendi sint velle à nobis religionẽ pietatémque seruari: hoc est, vt apertius dicã, vtrũ etiam sibi, an tantum Deo suo, qui etiã noster est, placeat eis vt sacra faciamus, & sacrificemus: vel aliqua nostra seu nosipsos religionis ritibus cõsecremus. Hic est enim diuinitati, vel si expressius dicendũ est, deitati debitus cultus, propter quẽ vno verbo significandũ: quoniã satis idoneum nõ occurrit Latinũ, Græco vbi necesse est insinuo quid velim dicere. [b] Latriam quippe nostri vbicunq; sanctarũ seriptu rarum positũ est, interpretati sunt seruitutẽ. Sed ea seruitus, quæ debetur hominibus, secundũ quam præcipit Apostolus, seruos dominis suis subditos esse debere: alio nomine Græcè nuncupari solet. Latria verò secundum cõsuetudinem qua locuti sunt, qui nobis diuina eloquia cõdiderunt, aut semper, aut tã frequẽter, vt penè semper ea dicitur seruitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, nõ soli Deo deberi videtur. [c] Dicimur enim etiã colere homines, [d] quos honorifica vel recordatione vel præsentia frequentamus. Nec solùm ea, quibus nos religiosa humilitate subiicimus, [e] sed quædam etiam quæ subiecta sunt nobis coli perhibentur. Nam ex hoc verbo agricolæ & coloni & incolæ vocantur. Et ipsos deos non ob aliud appellant cælicolas, nisi quòd cælũ colant: nõ vtiq; venerando, sed inhabitando tanquam cæli quosdam colonos: [f] non sicut appellantur coloni, qui conditionẽ debent genitali solo propter agriculturam sub dominio possessorum, sed, sicut ait quidam Latini eloquij magnus autor,

Vrbs antiqua fuit, [g] *Tyrij tenuere coloni.*

Ab incolendo enim colonos vocauit, non ab agricultura. Hinc & ciuitates à maioribus ciuitatibus velut populorum examinibus conditæ, coloniæ nuncupantur. Ac per hoc

cult

Universidad de Deusto
Biblioteca

cultum quidem nõ deberi nisi Deo, propria quadam notione verbi huius verissimum est. Sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latinè vno verbo significari cultus Deo debitus non potest. Nam & ipsa religio quanuis distinctius nõ quemlibet, sed Dei cultum significare videatur: vnde isto nomine interpretati sunt nostri eam [a]quæ Græcè θρησκεία dicitur: [b]tamen quia Latina loquendi consuetudine, non solùm imperitorum, verum etiam doctissimorum & cognationibus humanis atque affinitatibus, & quibusque necessitudinibus dicitur exhibenda religio: non eo vocabulo vtatur ambiguum, cùm de cultu deitatis vertitur quæstio: vt fideliter dicere valeamus, religionem non esse nisi Dei cultum: quoniam videtur hoc verbum à significanda obseruãtia propinquitatis humanæ insolenter auferri. Pietas quoque proprie Dei cultus intelligi solet, quam Græci θοσέβειαν vocant. Hæc tamen & erga parentes officiosè haberi dicitur. [c]More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus misericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror euenisse, quia hæc fieri præcipuè Deus mandat, eáque sibi [d]vel pro sacrificiis, [e]vel præ sacrificiis placere testatur. Ex qua loquendi consuetudine factum est, vt & Deus ipse dicatur prius: [f]quem sanè Græci nullo suo sermonis vsu θοσέβειν vocant: quanuis θοσέβειαν pro misericordia illorum etiam vulgus vsurpet. Vnde in quibusdam scripturarum locis, vt distinctio certior appareret, non θοσέβειαν, quod ex bono cultu, sed θεοσέβειαν, quod ex Dei cultu compositum resonat; dicere maluerunt. Vtrumlibet autem horum, nos vnò verbo enunciare non possumus. Quæ itaque λατρεία Græcè nuncupatur, & Latinè interpretatur seruitus: sed ea qua colimus Deum: vel quæ θρησκεία Græcè, Latinè autẽ religio dicitur: sed ea quę nobis est erga Deum, vel quam illi θοσέβειαν, nos verò non vno verbo exprimere, sed Dei cultum possumus appellare: hanc ei tãtùm Deo deberi dicimus, qui verus est Deus, facítque suos cultores deos. Quicunque igitur sunt in cælestibus habitationibus immortales & beati, si nos non amant, nec beatos esse nos volunt, colendi vtique non sunt. Si autem amant, & beatos volunt, & profectò inde volunt, vnde & ipsi sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos?

IOAN

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Dominationibus, prin.] *Iamblichus in mysterijs, ex superis alios angelos, alios archangelos, alios dæmones, alios heroes, alios potestates, alios principatus nominat, eósque dicit varijs formis rationibúsque apparere, quos omnes reliqui Platonici & deos & dæmones nuncuparunt.*

b Latriam q.n.] λατρεύω est δουλεύω, *quasi seruio: sed posteà factum est vt esset σεβομαι, teste Suida. Augustinus seruitutem hominibus debitã non latriã appellari vult sed alio nomine, puta* δουλείαν. *Nam ad Ephesios 6, quem locum citat, sic est Græcè:* οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα. *Hinc est illa distinctio facta de adoratione latria, dulia, & hyperdulia. Valla docet* λατρείαν *&* δουλείαν *idem esse, & vtrunque significare seruitutem. quod ex Suida ostendi, qui &* αὐτ: λατρείαν δουλείαν εἶναι δὲ μισθῷ. *Seruitutem esse mercenariam. Nam apud Xenophontem in 3. Cyripædiæ loquitur maritus:* ἐγὼ μὲν οὖν καὶ τῆς ψυχῆς ἀν φοίμην, ὥστε μήποτε λατρεῦσαι ταύτῃ. *Hoc est: Ego verò Cyre vel animam redemerim, ne vnquã hæc seruiret. Tũ vero, inquit, ἐμαυτῆς ψυχῆς ἂν φοίμην, ὥστε μὴ δουλεύειν, sua ipsius anima emerit, ne seruiat. Quin & in sacris literis* λατρεύειν *de seruitute dicitur, vt in Leu. Omne opus seruile non facietis,* λάτρευτον. *Et iterũ: De semine tuo non dabis seruire principi.* λατρεύειν. *Et in Iob, mendica* λάτρις *dicitur. Sed admonendi sunt Latini, duliam & latriam penultimam habere longam, ne breuem faciant.*

c Dicimur enim etiam c.h.] *Sic & adorare etiam in sacris libris.*

d Quos honorificatione.] *Legendum, honorifica, vel recordatione, vel præsentia.*

e Sed quædam etiam.] *Non mirum: nam colere est tractare & exercere. Sic colimus omnia, quibus studemus, vt literas, arma, ludos, terram, & similia, & habitare.*

f Non sicut appellantur coloni.] *Qui alienum agrum colunt conductitiũ, sunt coloni. Quemadmodũ in vrbe inquilini, qui in ædibus conductis habitant: & coloni agricolæ, qui agrum colunt etiam suum, & qui alio mittuntur inhabitatum. Vnde sunt coloniæ, quas*

tam

tam multas Romani misere, vt de alijs taceam Græcis Asianisque Illæ verò quæ mittunt metropoles vocantur suarum coloniarum.

g Tyrij tenuere coloni.] *Nam à Tyrijs Carthago condita est, quæ eò venerunt tanquam coloni cum Didone Elissa fugiẽte fratrẽ post Sichæi maritì cædem. Huius historiæ plena sunt omnia.*

h Quæ Græcè θρησκεία.] *Suidas:* θρησκεία λατρεία· θρησκεύει θεοσεβεῖ. ὑπηρετεῖ τοῖς θεοῖς. λέγεται δὲ καὶ ὀρφεὺς θρᾷξ φράσας ἐπακολούθησιν τῶν ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ πρῶτον θεὸν θρησκεύειν ἐκάλεσεν, ὡς θρᾳκῶν ὄντα τῶν εὑρόντων καὶ τὸ θεὸν θρησκεύειν, ὅ ἐστιν ὁρᾶν. *hoc est: Threscia latria idem cultus: & Threseuì venerantur Deum, seruit dijs. Narrant enim Orphea Thracem primum arte mysteria Græcorũ tradidisse, & cultum deorũ Thresciam nominasse, quòd Thracum esset id muẽtum, aut à threscendo deum, quod est videre.*

i Tamen quia Latina loquendi cõsuetud.] *Nã religio & pietas pro eodẽ capiũtur: at pietas patriæ, parẽtib. sãguinéq; iũctis debetur.*

k More autem vulgi hoc nomen etiam.] *Pios enim indoctum vulgus misericordes vocat, & pietatem misericordiam. Sic Hispani & Galli, qui Latinè loquuntur minus erudité.*

l Vel pro sacrificiis.] *Alibi hoc deest.*

m Vel præ sacrificiis.] *Vnde est illud, Misericordiam volo, & nõ sacrificium.*

n Quem sanè Græci nullo suo sermonis vsu ἀσωτεῖν vocant.] *Nullo vsu eruditorum.*

De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit. CAP. II.

SEd non est nobis vllus cum his excellẽtioribus philosophis in hac quæstione conflictus. Viderũt enim, suíque literis multis modis copiosissimè mandauerunt, hinc illos, vnde & nos fieri beatos, obiecto quodam lumine intelligibili, quod Deus est illis: & aliud est, quàm illi, à quo illustrantur vt clareant, atque eius participatione perfecti beatíque subsistunt. [a] Sæpe multúmque Plotinus asserit sensum Platonis explanans: ne illam quidem, quam credũt esse vniuersitatis animam, aliunde beatam esse quàm nostram: ídq; esse lumen quod ipsa non est, sed à quo creata est: & quo intelligibiliter illuminante, intelligibiliter lucet. Dat etiam similitudinem ad illa incorporea de his cælestibus conspicuis amplísque corporibus, [b] tanquã ille sit sol, & ipsa sit luna. Lunam quippe solis obiectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animã rationalẽ, siue potius intellectualis dicenda sit, ex quo genere etiam immortaliũ beatorumq; animas esse intelligit, quas in cælestibus sedibus habitare nõ dubitat, non habere supra se naturã, nisi Dei; qui fabricatus est mundũ, à quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quàm vnde præbetur & nobis, consonans Euangelio, vbi legitur: [c] Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes: hic venit in testimonium, vt testimoniũ perhiberet de lumine, [d] vt omnes crederent per eum. [e] Non erat ille lumen, sed vt testimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominẽ [g] venientem in hunc mundum. In qua differentia satis ostenditur animam rationalem, vel intellectualem, qualis erat in Ioanne, sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipse Ioannes fatetur, vbi ei perhibens testimonium dicit: Nos omnes de plenitudine eius accepimus.

L. VIVES.

a SÆpè multúmque Plotinus.] *Nam ex cõtemplatione patris illius optimi & pulcherrimi omnis beatitudo manat, vt ipse in operibus De contemplatione docet: & alio in loco animas nostras laboris huius corporis perfunctas, fruituras ea beatitudine dicit, quam sine interpellationibus sempiternam possidet anima mundi.*

b Tãquam ille sit sol.] *Princeps mundi, vnde beatitas manat, & ipsa anima mundi sit luna.*

c Fuit homo missus.] *Ne, quia angelus dicitur nuncius, qui mittitur: & Ioannes cùm sit missus, angelus etiam nominatur, putaret aliquis ex cælestibus illum spiritibus vnum esse, præfatus est Euangelista hominem esse, nec à se vel à quoquam alio potuisse ad rem tantam annuntiandam mitti, quàm à Deo.*

d Vt omnes crederent per eum.] *Non in eum, inquit Beda: nam execrandus homo, qui in homine confidit: sed per Ioannis testimoniũ crederent luci. Tametsi ambiguum potest esse apud Græcos an sit, omnes credant per Ioannem, an per lucem: nam est δι' αὐτοῦ quod genere distingui non potest.*

e Non erat ille lumen.] *Græcè* οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. *In articulo* τὸ *latere mysterium putat Theophylactus. Sancti enim lumina sunt, etiam teste Domino: Vos estis lux mundi. Et Ioannes lucerna dicitur: sed non sunt* τὸ φῶς, *id est, ipsum lumen: nam lumina sunt de lumine ipso derivata. Hinc est id, quod sequitur: Erat lux vera. Quæsiit Augustinus, cur additum sit vera. Quoniam, inquit, illuminatus*

dicitur lux: sed vera lux illa est, quæ illuminat. Seu vt articulus vn lumen significet, de quo est modo locutus, quasi non erat Ioannes illud de quo dicebam, lumen.

f Quod illuminat omnem hominem.] *Non quia nullus est hominum, qui non illuminetur, sed quia nisi ab illo nullus illuminatur: vel, vt Chrysostomus dicit, illustrat vnunquenque hominem, quantum ad ipsum pertinet. Si verò aliqui mentis oculis clausis luminis huius radios non admiserunt, non à lucis natura tenebræ generatæ sunt, sed à nequitia illorum, qui vltrò se tanto bono fraudant, alioqui in vsum vniuersorum per orbem sparso.*

g In hunc mundum.] *Græcè est, Εἰς τὸν κόσμον, In mundum. Origines ἀλληγορικῶς enarrat, eos illuminari à Christo, qui in mũdum virtutum veniunt, non vitiorum.*

De vero Dei cultu, à quo Platonici quanuis creatorem vniuersitatis intellexerint, demarunt colendo angelos, siue bonos, siue malos, honore diuino. CAP. III.

VAE cùm ita sint, si Platonici, vel quicunque alij ita senserunt, cognoscentes Deum, sicut Deum glorificarent, & gratias agerent: nec euanescerent in cogitationibus suis, nec populorum erroribus partim autores fierent, partim resistere non auderent: profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, vt immortales ac beati esse possimus, vnum Deum deorum colendum, qui & noster est, & illorum.

Quòd vni vero Deo sacrificium debeatur. CAP. IIII.

VIC nos seruitutem, quæ latria Græcè dicitur, siue in quibusque sacramẽtis, siue in nobisipsis debemus. Huius enim templum simul omnes, & singuli tẽpla sumus, [a] quia & omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus, quàm in singulis maior, quoniam nec mole distenditur, nec partitione minuitur. [b] Cùm ad illum sursum est, eius est altare cor nostrum: [bb] eius vnigenito eum sacerdote placamur: ei cruentas victimas cædimus, quando vsque ad sanguinem pro eius veritate certamus: ei suauissimum adolemus incensum, cùm in eius conspectu pio sanctóque amore flagramus: [c] ei dona eius in nobis, nósque ipsos vouemus, & reddimus: ei beneficiorum eius solennitatibus festis & diebus statutis dicamus, sacramúsque memoriã, ne volumine temporũ ingrata subrepat obliuio, ei sacrificamus hostiã humilitatis & laudis in ara cordis igne feruidæ charitatis. Ad hunc videndũ sicut videri poterit, eíque adhærendum ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & eius nomine cõsecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hũc eligentes, vel potius religentes, amiseramus enim negligentes: hunc ergo religentes, vnde & religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, vt perueniendo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrũ de cuius fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quàm illi cohærere, cuius vnius anima intellectualis incorporea, si dici potest, amplexu, [c] veris impletur fœcundatúrq; viribus. Hoc enim bonum diligere, in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & à quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic cõprehenduntur duo illa præcepta, in quibus tota lex pendet & prophetæ: [f] Diliges [g] Dominũ [h] Deum [i] tuum [k] in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mẽte tua: [l] & diliges proximum tuum tanquã teipsum. Vt enim homo sese diligere nosset, cõstitutus est ei finis, quò referret omnia quæ ageret, vt beatus esset. Nõ enim qui se diligit, aliud esse vult quàm beatus. Hic autem finis est, adhærere Deo. Iam igitur scienti diligere seipsum, cùm mandatur de proximo diligendo, sicut seipsum: quid aliud mãdatur, nisi vt ei quantũ potest, commendet diligendum Deum? Hic est Dei cultus, hæc vera religio, hæc recta pietas, hæc tantùm Deo debita seruitus. Quæcunque igitur immortalis potestas quãtalibet virtute prædita, si nos diligit sicut seipsam, ei vult esse subditos, vt beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia Deo priuatur: si autem colit Deũ, non vult se coli pro Deo. Illi enim potius diuinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis vinculis fauet, qua scriptũ est: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Nam, vt alia nũc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus, sacrificium certè nulli hominũ est, qui audeat dicere deberi, nisi Deo soli. Multa deniq; de cultu diuino vsurpata sunt, quæ honoribus deferũtur humanis: siue humilitate nimia, siue adulatione pestifera: hæc tamen, vt quibus ea deferuntur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi: si autem eis multum additur, & adorandi. Quis verò sacrificandum censuit; nisi ei, quem

Deũ aut sciuit, aut putauit, aut finxit? Quàm porrò antiqu⁹ sit in sacrificãdo Dei cult⁹, duo illi fratres Cain & Abel satis indicãt, quorũ maioris De⁹ reprobauit sacrificiũ, minoris aspexit.

L. VIVES.

a Qvia & omnium concordiam.] *Quæ est ecclesia.*

b Cùm ad illum sursum.] *Hoc est, quod in missa iubemur facere, cùm ad participationem sacrorũ qui intersunt, præparantur. Admonemur, cura omni & cogitatione inferiorum rerum abiecta, nos totos ad cogitationẽ, ad amorẽ Dei cõuertere, illicq; vti simus toti, ceu alis quibusdã mẽtis elati. Ita enim purgatur animꝰ, quæ se sordibus istis extricat, præparatq; semetipsum dignũ Deo tẽplum.*

bb Eius vnigenito cum sacerdote placa.] *Locus nõ caret mendo. nescio an sic legendum: Eius vnigenito sacerdote eum placamus: vt sit, placamus patrem sacerdote filio sacrificium offerente: an sic, eius vnigenito cum sacerdote placemus: vt sit, nos cum sacerdote agente sacra placemus eius vnigenito.*

c Ei dona eius in nobis.] *Si quid damus Deo, non nostrum, sed suum illi reddimus. Nec gratius quicquã possumus Deo facere, quàm bona nostra in fontem illum vnde manarunt, referre. Hoc Psalmista significat, dicens. Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Vnica est hic relatio gratiæ, si gratiam habeas.*

d Hũc ergo religẽtes, vnde & religio.] *Cic. 2. de nat. deo. religionem à relegendo dictam esse putat, quod sit ceu cognitio Dei, quod cõsentit illo Mercurij dicto* θεοσέβειαν, γνῶσιν ἐπὶ θεῷ, *Religio nothing est Dei. Lactant. lib. 4. à religãdo religionẽ manuit esse nominatam, quasi Deo obstricti & religati sint religiosi pietatis vinculo: Augustinus à religẽdo. Credo quòd allusione nominis ad manũ ex occasione capta.*

e Veris impletur fœcundatúrque.] *Plato in Conuiuio, hominem beatum pulchritudinis diuinæ inspectione ait, non simulachra, sed veras & expressas virtutes pariturum, aliturúmque.*

f Diliges.] *Matth. 22. O quàm paucis indiget humana vita legibus, quàm nihil opus est vero Christiano, imò vero homini: sed verus homo nõ est, nisi Christum agnoscat & colat. Quàm igitur nihil opus est digestis, aut codicibus, nihil glosis, cõsiliis, cautelis? vt paucis verbis magnus ille magister quẽadmodũ vnicuiq; viuendũ sit, docet? Ama quàm potes maximè, qui supra te est, & nõ aliter qui prope te quam te. quod si feceris, tu solꝰ leges omnes, iuraq; scies, & seruabis, quæ alij magnis sudoribus vix discũt, multis incitamẽtis & terroribus vix seruant. eru maior philosophus Pythagora & Platone cũ suis omnibus peregrinationibus & numeris: maior Aristotele cum suis disputationibus librisque cõscriptis. Diliges, inquit, Quid potest esse dulcius dilectione? Non metuere, non fugere, non horrere præciperis.*

g Dominum.] *Vt sciàs illum esse reuerendum, nam Dominus est.*

h Deum.] *Qui vnus est.*

i Tuum.] *Et si multorum est, tamen vniuscuiusque sit per cultum proprius, nec desinit tamen communis esse.*

k In toto corde tuo.] *August. lib. de Doct. Christ. Deum ex toto corde diligere præciperis: vt omnes cogitationes tuas: ex tota anima tua, vt omnem vitam tuam: ex tota mẽte tua, vt omnem intellectum tuum in illũ conferas, à quo habes ea quæ cõfers. Nullam igitur vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat, & quasi locũ dare, vt alia se velit frui. Origenes sic explicat, Ex toto corde, secundum totam recordationem, & operationem, & cogitationem. Ex tota anima, vt pateat sint eam ponere pro pietate Dei. In tota mẽte, nihil aliud quàm quæ Dei sunt proferentes.*

l Et proximum tuum.] *August. primo de doct. Christ. vnunquẽque hominem proximum esse alteri dicit. Et Christus simile pronunciat hoc mandatum esse superiori. nam, vt Chrysostomus inquit, imago Dei est homo. quo fit, vt qui hominem diligit, Deum videatur diligere. Hoc præceptum tam est naturæ aptũ & congruens, vt Gentiles philosophi sint ei suffragati. Nam vnunquenque hominem cuiuis alterum à natura conciliatum esse dicunt, ita omnes inter se sunt naturà amici. Porrò inter leges amicitiæ illam ponunt de primis, vt amicus amicum non secus diligat quàm se, nam & alterum se esse putat.*

m Quid aliud mandatur.] *Cum nihil sit quod magis optet homo, quàm beatitudinẽ, si tantũ diligit fratrẽ, quãtũ se, eã nihilominus & illi debet optare, curaréque vt quò ipse cõtendit ire, eò & ille intẽdat.*

n Et adorandi.] *Nam homines etiam in sacris literis adorantur genere quodam reuerentiæ & cultus.*

De sacrificiis quæ Deus non requirit, sed ad significationem eorum obseruari voluit quæ requirit. CAP. V.

Vis autem ita desipiat, vt existimet aliquibus visibus Dei esse necessaria, quæ in sacrificiis offerũtur? Quod cùm multis locis diuina scriptura testetur, ne longum faciamus, breue illud de Psalmo commemorare sufficerit: Dixi Domino, Deus meus es tu: [a] quoniam bonorum meorum non eges. Non solùm igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, sed ne ipsa quidẽ iustitia hominis Deum egere credẽdum est, totúmq; quod rectè

colitur Deus, homini prodesse, nõ Deo. Neque enim fonti si quisquam dixerit profuisse si biberit, aut luci si viderit. Nec quod ab antiquis patribus talia sacrificia facta sunt in victimis pecorũ, quę nũc Dei populus [b] legitimè nõ facit, aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quae aguntur in nobis, ad hoc vt inhæreamus Deo, & ad eundẽ finem proximo cõsulamus. Sacrificiũ ergo visibile inuisibilis sacrificij sacramentũ, id est, sacrũ signũ est. Vnde ille pœnitẽs apud prophetam, vel ipse propheta quærens Deũ peccatis suis habere propitium: Si voluisses, inquit, sacrificiũ, dedissem: vique holocaustis nõ delectaberis. Sacrificiũ Deo, spiritus contribulat[a], cor contritũ & humiliatũ [c] Deus nõ spernet. Intuemur quẽadmodũ vbi Deũ dixit nolle sacrificiũ, ibi Deũ ostendit velle sacrificiũ. Nõ vult ergo sacrificiũ trucidati pecoris, sed vult sacrificiũ cõtriti cordis. illo igitur quod eum nolle dixit, hoc significatur, quod eum velle subiecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit, quomodo ab stultis ea velle creditur, velut suæ gratia voluptatis. Nam si ea sacrificia quæ vult, quorum hoc vnum est, cor contritum & humiliatum dolore pœnitẽtiæ, nollet eis sacrificiis significari, quæ velut sibi delectabilia desiderare putatus est, non vtique de his offerẽdis in lege veteri præcepisset: & ideo mutanda erant opportuno certóque iam tempore, ne ipsi Deo desiderabilia, vel certe in nobis acceptabilia, ac nõ potius quæ his significata sunt, crederentur. Hinc & alio loco Psalmi alterius: Si esuriero, inquit, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ, & plenitudo eius. Nũquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Tãquam diceret: Vtique si mihi necessaria essent, non à te petterem, quæ habeo in potestate. Deinde subiungens, quid illa significẽt: immola, inquit, Deo sacrificiũ laudis, & redde altissimo vota tua. Et inuoca me in die tribulationis, & eximã te [d] & glorificabis me. [e] Item apud alium prophetam: In quo, inquit, apprehendam dominum, assumam Deum meum excelsum? Si apprehendam illum in holocaustis, in vitulis anniculis? Si acceptauerit dominus in milibus arietum, aut in decem milibus hircorũ pinguium? Si dedero primogenita mea pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Si annunciatũ est tibi homo bonum, aut quid dominus exquirat à te, nisi facere iudicium, & diligere misericordiam, & paratũ esse ire cum domino Deo tuo? Et in huius prophetę verbis

verbis vtrunque distinctum est, satísque declaratũ illa sacrificia non requirere Deum: quibus significantur hęc sacrificia quæ requirit Deus: [f] in epistola quæ inscribitur ad Hebræos: Benefacere, inquit, & communicatores esse nolite obliuiscimini. [g] talibus enim sacrificiis placatur Deus. Ac per hoc vbi scriptũ est: Misericodiã magis volo quàm sacrificiũ: nihil aliud quã sacrificio sacrificiũ prælatũ oportet intelligi: quoniã illud quod ab hominib. appellatur sacrificiũ, signũ est veri sacrificij. Porrò autẽ misericordia verũ sacrificiũ est: vnde dictũ est, quod paulò antè cõmemoraui: Talib. enim sacrificijs placatur Deus. Quæcũq; igitur in ministerio tabernaculi siue tẽpli multis modis de sacrificiis legũtur diuinit[a] esse pcepta, ad dilectionẽ Dei & ꝓximi significãdam referũtur. In his enim duobus præceptis, vt scriptũ est, [h] tota lex pẽdet & prophetæ.

L. VIVES.

a Quoniam bonorum meorum nõ eges.] *Ille verè est dominus alterius, qui bonis eius non eget, cum hic egeat illius.*

b Legitimè nõ facit.] *Meli[a] in alijs libris habetur, legit, nõ facit.*

c Deus non spernet. *Iuxta Lxx.* ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει.

d Et magnificabis me.] *In antiquis exemplaribus: Et glorificabis me. Vulgo: Et honorificabis me. Sed magis ad rationẽ verbi Augustinus. Nã Græcè est,* καὶ δοξάσεις με, *& sic in Hebraica veritate Hieronymus interpretatur: tametsi inter hæc nihil interfit.*

e Item apud alium prophetam.] *Michęæ 6. ex interpretatione Lxx. In Hebraico habetur, vt Hieronymus vertit. Et solicitum ambulare cum Deo tuo. Theodotio significantius expressit:* καὶ ἀσφαλίζου τοῦ πορεύεσθαι μετὰ τοῦ θεοῦ, *id est, Caue diligenter, vt ambules cum Deo tuo, ita vt secta videatur, & æmulatio Dei.*

f In epistola quæ inscribitur.] *Significat incertum esse autorem.*

g Talibus enim sacrificiis placatur Deus.] *In antiquis: Placetur Deo, vtrũque melius, quàm quo modo vulgo habemus, Promeretur Deus. Græcè est,* τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεὸς, *quod etiã posset verti, propitiatur Deus, vel, litatur Deo.*

h Tota lex pendet.] *Ad hunc finem omnia referuntur. Hic est scopus, in quem dicta omnia coniiciuntur.*

De vero perfectóque sacrificio. CAP. VI.

PRoinde verũ sacrificium est omne opus, quod agitur, vt sancta societate inhæreamus Deo, relatum scilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati esse possumus. Vnde & ipsa misericordia, qua homini subuenitur,

si propter Deum non fit, non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrificium res diuina est: ita vt hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellauerint. Vnde ipse homo Dei nomini cōsecratus, & Deo deuotus, inquantum mundo moritur vt Deo viuat, sacrificium est. Nam & hoc ad misericordiā pertinet, quam quisque in seipsum facit. Propterea scriptū est: Miserere animæ tuæ placens Deo. Corpus etiam nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiā viuam, sanctā, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore tanquam famulo, vel tanquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa cùm se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat, eíq; tanquam incommutabili formæ subdita, reformetur: hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idē Apostolus consequenter adiungēs: Et nolite, inquit, cōformari huic seculo: sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probādum quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectū. Cùm igitur vera sacrificia opera sint misericordię, siue in nosipsos, siue in proximos, quæ referūtur ad Deum: opera verò misericordiæ nō ob aliud fiāt, nisi vt à miseria liberemur, ac per hoc vt beati simus: quod nō fit, nisi à bono illo, de quo dictū est, Mihi autem [a] adhærere Deo bonum est: profecto efficitur, vt tota ipsa redempta ciuitas, hoc est congregatio societásq; sanctorum, vniuersale sacrificium offeratur Deo per [b] sacerdotem magnum, qui etiā seipsum obtulit in passione pro nobis, vt tanti capitis corpus essemus [c] secūdum formam serui. Hanc enim obtulit, in hac oblatus est, quia secundū hāc mediator est: in hac sacerdos, in hac sacrificiū est. Cùm itaq; nos hortatus esset Apostolus, vt exhibeamus corpora nostra hostiam viuam, sanctam, Deo placentē, rationabile obsequium nostrum, & non conformemur huic seculo, sed reformemur in nouitate mentis nostræ: [d] ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectū, quod totum sacrifi-

sacrificiū nosipsi sumus. Dico enim, inquit, per gratiam Dei, quæ data est mihi, omnib' qui sunt in vobis, non plus [e] sapere, quàm oportet sapere, sed sapere [f] ad temperantiam: sicut vnicuique Deus partitus est fidei mensuram. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem mēbra non eosdem actus habent: ita multi vnum corpus sumus in Christo: singuli autem, alter alterius membra, habentes dona diuersa secundum gratiam quæ data est nobis. Hoc est sacrificium Christianorum, multi vnum corpus sumus in Christo: quod etiam sacramento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia, vbi ei demonstratur, quod in ea oblatione quam offert, ipsa offeratur.

L. VIVES.

a Adhærere Deo bonum est.] *Summum bonum, & absolutum.*

b Per sacerdotem magnum.] *Christum, non ex ordine Aaron, sed Melchisedech, qui semel tantum ingressus in sancta, pacem Deo vnica hostia corpore suo immolato inuenit.*

c Secundum formam serui.] *Humanitas Christi huius ecclesiæ caput est. Diuinitas verò anima & vita.*

d Ad probandum quæ sit voluntas Dei.] *Sic etiam hunc locum legit epistola octogesimasexta: quod Erasmus in Annotationib. mirat: nam Græcè est, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον, hoc est, sicut vulgò habemus, bona, & beneplacens, & perfecta, vt de voluntate intelligatur, τὸ θέλημα. Sed Augustinus vel ad sacrificium refert, vel certè simpliciter: vt intelligatis, quæ sit voluntas Dei, quid etiam bonū ipsum, & beneplacens, & perfectū, cū quo Ambrosius consentit.*

e Sapere.] *Cogitare, sentire, de se, aliis q;, & fratribus, & rebus.*

f Ad temperantiam.] εἰς τὸ σωφρονεῖν. *in quo est mediocritas quædam totius vitæ, sicut etiam in temperantia, quemadmodū Cicero docet primo Offic. ex Platone, libro Tusc. quæstionū tertio, tēperatum a Græcis σώφρονα vocari scribit. & quam illi σωφρονισμὸν, tum temperantiam se dicit vertere, tum moderationem, nonnunquam etiam modestiam. Et ambigit, an ea virtus frugalitas dici possit.*

Quòd sanctorum angelorum ea sit in nos dilectio, vt nos non suos, sed vnius veri Dei velint esse cultores.

CAP. VII.

Merito illi in cælestibus sedibus constituti, immortales & beati, qui creatoris sui participatione congaudent, cuius æternitate firmi, cuius veritate certi, cuius munere sancti sunt: quoniam nos mortales & miseros, vt

immortales beatíque simus, misericorditer diligunt, nolunt nos sibi sacrificare, sed ei, cuius & ipsi nobiscum sacrificium se esse nouerunt. Cum ipsis enim sumus vna ciuitas Dei, cui dicitur in Psalmo: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei: cuius pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe superna ciuitate vbi Dei voluntas intelligibilis atque incōmutabilis lex est, [a]de illa super nos quodammodo curia geritur. Nāque ibi cura de nobis ad nos administrata per angelos sancta illa scriptura descendit, vbi legitur: Sacrificanti diis eradicabitur, nisi domino soli. Huic scripturæ, huic legi talibus præceptis tanta sunt attestata miracula, vt satis appareat, cui nos sacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt esse quod sibi.

L. VIVES.

a DE illa super nos quodammodo.] *Alibi sic est: De illa superna quodāmodo curia. Gerit nanque ibi curas de nobis nos ministrata per angelos.*

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est.

CAP. VIII.

NAm nimis vetera si commemorem, longius quā sat est, reuoluere videbor: quæ miracula facta [in] attestantia promissis Dei, quibus ante annorum [mi]lia prędixit Abrahæ, quod in semine eius omnes gentes [be]nedictionem fuerāt habiturę. Quis enim non miretur eid[em] Abrahæ filium peperisse coniugem sterilem, eo tempore [quo] nectutis, quo nec parere, nec esse fœcunda iam posset: [a]ne que in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus facta[m] inter diuisas victimas cucurrisse: eidémque Abrahæ præ[di]ctum ab angelis cæleste incendium Sodomorum, quos [an]gelos hominibus similes hospitio susceperat, & per eos [de] prole ventura, Dei promissa tenuerat, ipsóque immine[nte] iam incendio, miram de Sodomis per eosdem angelos li[be]rationem Loth filij fratris eius: cuius vxor in via retro re[s]piciens, atque in salem repente conuersa, magno admonu[it] cramento, neminem in via liberationis suæ præterita de[be]rare debere. Illa verò quæ & quanta sunt, quæ iam per Mo[y]sen populo Dei de iugo seruitutis eruendo in Ægypto mi[ra]biliter gesta sunt, vbi magi Pharaonis, hoc est, regis Ægy[pti]

qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, vt mirabilius vincerētur. Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dæmones dediti: Moyses autem tantò potentius, quantò iustius in nomine Domini, qui fecit cælum & terram: seruientibus angelis, eos facilè superauit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt, quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Móxque pœnituit, & cùm abscedentes Hebræos consequi conarentur, illis diuiso mari per siccum transeuntibus, vnda hinc atque hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deserto idem populus duceretur stupenda diuinitate crebruerunt: aquas quæ bibi non poterant, misso in eas sicut Deus præceperat ligno, amaritudine caruisse, sitientésque satiasse: manna esurientibus veniisse de cœlo: & cùm esset colligentibus constituta mensura, quicquid amplius quisque collegerat, exortis vermibus putruisse: ante diem verò sabbati duplum collectum, quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum, desiderantibus carne vesci, quæ tanto populo nulla sufficere posse videbatur, volatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis extinctum. Obuios hostes transitúmque prohibētes atque præliantes, orante Moyse, manibúsque eius in figuram crucis extensis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiosos in populo Dei, ac sese ab ordinata diuinitus societate diuidentes, ad exemplum visibile inuisibilis pœnæ viuos terra dehiscente submersos: virga percussam petram tantę multitudini abundantia fluenta fudisse: serpētum morsus mortiferos immissos, ad pœnam iustissimam peccatorum, in ligno exaltato atque prospecto æneo serpente sanatos, vt & populo subueniretur afflicto, & mors morte destructa, velut crucifixæ mortis similitudine signaretur? Quem sanè serpentem propter facti memoriam reseruatum, cùm postea populus errans tanquam idolum colere cœpisset, Ezechias rex religiosa potestate Deo seruiens, cum magna pietatis laude contriuit.

L. VIV

L. VIVES.

a ATque in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam.] *Augustinus hunc locum recantat libro Retract. secundo. Sic enim ait, de his loquens libris, in quorum decimo libro non debuit p miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flammam cælitus factam inter diuisas victimas incurrisse: quoniam hoc illi in visione mõstratum est. Hæc ille. Idcirco enim miraculũ non fuit, quod ipsi Abrahæ miranda res non erat, quippe non noua, vt quam sciebat futuram.*

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quasi improbando versatur. CAP. IX.

HÆc & alia multa huiusce modi, quæ omnia commemorare nimis longum est, fiebant ad commendandum vnius Dei veri cultum: & multorum, falsorúmque prohibendum. Fiebant autem simplici fide atque fiducia pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam vel magiam, vel detestabiliore nomine [a] goëtiam, vel honorabiliore [b] theurgiam vocant: qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, [c] quos & maleficos vulgus appellat: hos enim ad goëtiam pertinere dicunt: alios autem laudabiles videri volũt, quibus Theurgiam deputant, cùm sint vtrique ritibus fallacibus dæmonũ obstricti sub nominib⁹ angelorum. Nam & Porphyrius quandam quasi purgationem animæ per theurgiam, [d] cunctanter tamen & pudibunda quodammodo disputatione promittit: reuersionem verò ad Deum hanc artem præstare cuiquam negat, vt videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis, & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hãc artem tanquam fallacem, & in ipsa actione periculosam, & legibus prohibitam, cauendam monet: nũc autem velut eius laudatoribus cedẽs, vtilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali: qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum: [e] sed spiritali, qua corporalium rerum capiũtur imagines. Hanc enim dicit per quasdam cõsecrationes theurgicas, [f] quas teletas vocãt, idoneam fieri, atque aptam susceptioni spirituum, & angelorum, ad videndos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis faretur, intellectuali animæ, nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea, quæ

quæ vera sunt. Ex quo intelligi potest, qualium deorum, vel qualem visionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea videntur, quæ vera sunt. Denique animam rationalem, siue, quod magis amat dicere, intellectualẽ, in superna dicit posse euadere: etiã si quod eius spiritale est, nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porrò autem à theurgo spiritalem purgari hactenus, vt non ex hoc ad immortalitatem æternitatémque perueniat. Quanquam itaque discernat à dæmonibus angelos, aerea esse loca dæmonum, [g] ætherea vel empyrea differens angelorum, & admoneat vtendum alicuius dæmonis amicitia, quo subuectante, vel paululum possit elenari à terra quisque post mortem: aliam verò viam esse perhibeat ad angelorum superna cõfortia: cauendam tamen dæmonum societatem, expressa quodammodo confessione testatur: vbi dicit animam post mortem luendo pœnas, cultum dæmonum à quibus circunueniebatur horrescere. Ipsámque theurgiam, quam velut cõciliatricem angelorũ deorúmque commendat, apud tales agere potestates non potuit: quæ vel ipsæ inuideant purgationi animæ, vel artibus seruiant inuidorum, querelam de hac re Chaldæi nescio cuius expromẽs: Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno molimine, frustratos sibi esse successus, cùm vir ad eadem potens tactus inuidia, adiuratas sacris precibus potentias alligasset, ne postulata concederent. Ergo & ligauit ille, inquit, & iste non soluit. Quo indicio dixit apparere theurgiam esse, tam boni conficiendi, quàm mali, & apud deos, & apud homines disciplinam: pati etiam deos & ad illas perturbationes passionésque deduci, quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius attribuit. Deos tamẽ ab eis æthereæ sedis altitudine separans, & Platonis asserens in illa discretione sententiam.

L. VIVES.

a GOëtiam.] *Est incantatio, & veneficij species. Suidas.* Γοητία, μαγεία, φαρμακεία διαφέρει, ὅπερ ἐφεῦρον μᾶλλον καὶ πέρσαι. μαγεία μὲν οὖν ἐστιν ἐπίκλησις δαιμόνων ἀγαθοποιῶν δύναν πρὸς ἀγαθὸ τινὸς σύστασιν, ὥσπερ τὰ τῶ Ἀπολλωνίῳ τῷ τυανέως θεσπίσματα. γοητεία δὲ ἐπὶ τὸ βλάπτειν νεκρῶν δι' ὀπτασίας, ὅθεν εἴρηται ἀπὸ τῆς γόων καὶ τῆς ὀρύειν τῆς τάφους γινομένων. φαρμακεία δὲ ὅταν διὰ τινὸς σκευασίας θανατηφόρε πρὸς φίλτρον δοθῇ τινὶ διὰ σώματος. μαγεία δὲ καὶ ἀστρολογία ἀπὸ μαγουσαίων ἤρξατο. οἱ δή τινες πέρσαι μάγοι ὑπὸ τῆς ἰγχωρείων ὀνομάζ[illegible]

καὶ μαγ

καὶ μαγεῖαι οἱ αὐτοί. Goetia, Magia, Pharmacia differũt, quæ sunt Persarum inuenta. Magia quidem est inuocatio dæmonum, scilicet beneficiorum ad aliquid conficiendum bonũ, cuiusmodi erant Apollonij Tyanei prædictiones. Goetia verò fit per coactionem mortuorum etiam inuocatione: hinc enim dicta est à planctu qui fit circa sepulchrum. Pharmacia verò fit, cùm aliquid alicui porrigitur sumendum ore, quod mortem sit allaturũ certis incantamentis præparatum. Magia & astrologia à Magusis originem duxerũt. Persæ verò Magi ab indigenis quibusdam nominantur, iidem & Magusij.

Theurgia

b Theurgiam.] *Hæc est operatio diuina, quæ erat superiorum deorum, in qua cùm erratur, vt inquit Iamblichus, non tunc bona numina quæ optantur, occurrunt, sed deteriora, & planè mala prætextu bonorum. Idcirco oportet cum primis in ea, ne à ritu vetere sacerdotum latum vnguem discedatur.*

c Quos & mal.] *Pleriq; veterũ existimarũt incãtationes naturaliter nõ obesse, sed vnũquenq; cogitatione & imaginatione sua semetipsum incantare. Plato lib. 11. De leg. corporibus lædi corpora, hoc ex natura ipsa esse dicit: sed veneficiis quibusdã magicis, & incãtamẽtis vinculis quoq;, vt vocãt, & hi qui nocere tentant persuasum est, sibi posse, & aliis lædi se quoq; posse goetia. Naturà verò quemadmodum ista se habeãt, non facilè est cognoscere, nec persuaderi vulgo, etiam si quis norit animis hominũ opinione illa imbutis ineſſe vim imaginis occultã. Quocirca hãc legem fert: Ὅς τις φαρμακεύσας τινα ἐπὶ βλάβῃ θανάσιμα, μήτε αὐτῶν, μήτε ἀνδράποδον τῶν ἐκείνου, βοσκημάτων δὲ ἢ σπερμάτων, μήτε ἄλλῃ βλάβῃ, ἥτις ἂν θανάσιμος εἶναι μέλλῃ ἰατὸς ὢν τυγχάνει, καὶ ἑκὼν ἀφελῇ ἀπὸ τοῦ φαρμάκου, θανάτου ζημιούσθω. ἐὰν δὲ ἰδιώτης, ὁτῳοῦν χρῶ παιδείᾳ ἢ ἀπὸ σοφίας τιμᾶται ἀεὶ αὐτῷ τὸ δικαστήριον. ἐὰν δὲ καταψήσωνται, ἢ ἐπαγωγῆς ἢ πίστεως ἐπωφελὴς, ἢ τῶν τοιούτων φαρμακειῶν, οἵ τινων ἂν δόξῃ ὁμοίως εἶναι ἐπιτήδειοι. ἐὰν μὲν μάντις ὤν, ἢ τεραστοποιὸς τυγχάνῃ. ἐὰν δὲ ἀνὴρ μαθητὴς τῆς φαρμακείας ἴσχῃ, παυτὸν καὶ τοῦτο γιγνέσθω. ἀεὶ δὲ αὖ καὶ τότε τιμᾶτω τὸ δικαστήριον, ὁτιπερ αὐτὸς ἑαυτῷ αὐτὸν πάσχειν, ἢ ἀποτίνειν. hoc est: Quisquis aliquẽ venenis læserit, si nõ letaliter, neq; eũ ipsum, nec quẽquam de ei⁹ familia, sed vel pecus, vel aluearia, seu neci dederit, seu aliter afflixerit quàm morte. si medicus sit, & veneficij fuerit cõuictus, extremo supplicio pœnã luito: sin insitius sit, iudices quid ipsum aut pati aut soluere par sit, æstimãto. Si quis verò vinculis, aut illectamentis vel incãtationib⁹, aut eiusmodi quibuscũq; veneficiis nocẽti similis iudicatus fuerit: si vates sit, aut prodigiorũ cõsultus, morte plectitor. sin earũ artiũ expers, veneficiũ feciſſe pronũciatũ sit, & de hoc quoq; cõstet iudicũ, qua pœna vel mulcta afficiẽdus sit, cẽseto. Porphyr. lib. De anim.*

anim. abstin. 2. sic inquit: Per cõtrarios verò dæmones vniuersũ efficitur veneficiũ. Hos nãq;, maximè horũ q; ducẽ, honorare solẽt, qui maleficiis inferũt. Hi sanè dæmones omniformib⁹ figuris, imaginibus q; abundant, prodigiorumq; machinas trenuè fallunt. Horũ opera felices ἐρωτικοὶ amatoriaq; maleficia machinantur. Omnis enim imperãtia, spesq; diuitiarum, atq; gloriæ per hos inualescit, præcipuè vero deceptio. Mendacium enim proprium est eiusmodi dæmonum.

d Cunctanter tamen.] *Nam vidit non deesse his sacris suas fallacias dæmonum, qui se nobis ostentant, venditantq;, fraudantq; votis, qui ritè sunt eis operati. Sed Iamblichus, homo initiatus, & vt ipse putat religiosior, non oportere artem totam damnari, inquit, tot secula vsu & magno labore comprobatam, quod interdum imponat vtentibus. Quocirca sacerdotes distinguere spiritus decere regulis ordinis, & memin. esse iactantiam in bonis spiritibus nullam esse.*

e Sed spiritali.] *In qua sunt imagines ab externis sensibus ad interiores profectæ, in quibus est primus sensus communis, deinde phantasia, tum æstimatio, & memoria, quæ nobis cum brutis communia sunt: receptacula prima eorũ, quæ per ianuas sensuum sunt admissa, quibus accedit mens, & exactum illud rationis iudicium, quæ scrutator, perpendit q; singula: vbi sunt duo intellectus, recipiẽs, qui dicitur possibilis, & agens, voluntas deinceps sequitur.*

f Quas teletas voc.] *Dixi alibi teletas esse perfecta sacrificia, & τελεστὰς, quibus nihil deest.*

g Ætherea vel emp.] *Plato in Epinomide, vt à principe gẽtis illius philosophorũ exordiar, primũ genus diuorũ facit illud inuisibile: secundũ, quod cælo toto sparsum est, oculisq; vsurpatur. Tertiũ est dæmonum, neq; est simplex. nã alios dæmonas æthereos, qui sunt ex puriore quadã substãtia ponit. Alios aereos ex crassiore, nec illos nec hos esse in totũ aspectabiles. Esse quoq; aqueos, quos semideos vocari placet: hi aliàs cernũtur, aliàs aciẽ nostri obtut⁹ fraudãt: nã & cùm spectãtur, exiliter cogniti admirationẽ pectoribus intuẽtiũ incutiũt. Psellus ex Marco homine in dæmonũ cultu peritissimo scribit, sex esse dæmonũ genera. Primũ lingua barbara nominari batleliureon, id est, igneũ: quod circa sublimiorẽ aerẽ quagari dicit. Omne nãq; dæmoniũ ex luniarib⁹ regionib. velut ex tẽplo ꝓphanũ aliquid exterminari. Secũdũ verò gen⁹, quod in aere ꝓpinquo nobis oberrat, quod & à multis propriè aereũ nominatur. Tertiũ terrenũ, quod plurimũ circa terrã versatur, terreniſq; aduersatur multis rationibus atq; machinis. Quartũ aquatile & marinũ, quod humoribus se immergit, ac libẽter circa lacus & fluuios habitat, multosq; perdit aquis, & in mari fluctus excitat, ac tẽpestates nauigiaq; viris onusta funditus submergit, multosq;*

vndis obruit. Quintũ subterraneũ, quod habitat sub terra, inuadit: qui puteos effodiunt, & metalla efficit, hiatus terræ & fundamenta concutit: flãmiuomos ventos susitat. Sextũ & vltimũ est lucifugũ, imperscrutabile, ac penitus tenebrosum, pasionibusq; frigidis violẽter res perdẽs. Esse verò dicebat hæc omnia dæmonũ genera sic affecta, vt & deos oderint, & hominibus aduersentur, sed aliud alio pernus. Hæc Psellus, qui quemadmodum dæmones hominum generi & imponant, & noceant, pluribus explicat. Nobis destinatam egredi breuitatem, nõ est animꝰ. Porphyr. in lib. Respõs. ex Apollinis oraculis, alios deos cælestes ponit, alios æthereos, quosdã aereos, nõnullos aqueos. terrestres quoq; & infernos: docetq; quibus quisq; sit hostiis placãdus. Terrestres furuis quadrupedibus super aræ: inferni furuis quoq;, sed in cauernis terræ: marini, volatilibus furuis in mare proiectis: aerei, volatilibꝰ itidem, sed cæsis & candidis. Cælestes & ætherei, candidis victimis, quæ nõ sunt absumendæ, & alia insana eódem spectãtia. Neque hæc sunt recentiorum, sed iam inde ab Orpheo quoque, & etiam Mercurio deriuata. Iamblichus enim scribit Mercurium de empyreis diis libros centum reliquisse, de ætherein totidem, de cælestibus verò mille. Procius dæmones diuidit in quĩq; nõ diuersas species, sed velut præfecturas: nã ex muneribꝰ, quæ gerũt distinguit: & de his quidẽ rebꝰ satis, vt puto. Aug. itaq; ex Porphyrio diuos empyreos, igneos vocat, quos nec ipse Porph. nec Plato à cælestibꝰ videtur separare, qui igneæ sunt naturæ.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum inuocatione promittit. CAP. X.

Ecce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, nescio per quam theurgicam disciplinam etiã ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit. Quoniam sacris precibus adiuuari, terrerique potuerunt, ne præstarent animæ purgationem: & ita terreri ab eo qui imperabat malum, vt ab illo qui poscebat bonum, per eandem artem theurgiam solui illo timore nõ possent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallaciũ dæmonũ esse commẽta, nisi eorũ miserrimus seruus, & à gratia veri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi vtique valeret beneficus purgator animæ, quàm maleuolus impeditor. Aut si diis iustis, homo pro quo agebatur, purgatione videbatur indignus, nõ vtique ab inuido territi, nec, sicut ipse dicit, per metum valentioris numinis impediti, sed iudicio libero id negare debuerunt. Mirũ est autem, quòd benignus ille Chaldæus, qui theurgicis sacris animam purgare cupiebat, non inuenit aliquem superiorem Deum, qui vel plus terreret, atque ad beneficiẽdum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compesceret, vt liberè benefacerẽt: sic tamen theurgo bono sacra defuerunt, quibus ipsos deos quos inuocabat, animæ purgatores prius ab illa timoris peste purgaret. Quid enim causæ est, cur Deus potentior adhiberi possit, à quo terreantur, nec possit à quo purgẽtur? An inuenitur Deus, qui exaudiat inuidum, & timorem diis incutiat, ne benefaciant: nec inuenitur Deus qui exaudiat beneuolũ, & timorẽ diis auferat, vt benefaciant? O theurgia præclara, ô animæ prædicanda purgatio, vbi plus imperat immũda inuidẽtia, quàm impetrat pura beneficentia: imò verò malignorũ spirituũ cauenda & detestãda fallacia, & salutaris audiẽda doctrina. Quod enim, qui has sordidas purgationes sacrilegis ritibus operantur, quasdam mirabiliter pulchras, sicut iste commemorat, vel angelorum imagines, vel deorũ, tanquam purgato spiritu vidẽt: si tamen vel tale aliquid vidẽt, illud est, quod Apostolus dicit: [a] Quoniam satanas transfigurat se velut angelum lucis. Eius enim sunt illa phantasmata, qui miseras animas multorum, falsosque deorũ fallacibus sacris cupiẽs irretire, & à vero Dei cultu, quo solo mundantur & sanantur, auertere: [b] sicut de Proteo dictum est, Formas se vertit in omnes, hostiliter insequens, fallaciter subueniens, vtrobique nocens.

L. VIVES.

[a] QVoniam satanas.] *Hoc idem nec Porphyrius, nec Iamblichus potuerunt dissimulare. Porphyrius in 2. lib. De sacrificiis: Mendacium enim proprium est eiusmodi dæmonũ: dij enim videri volunt, ac potestas ipsa eis præsidẽs Deus maximus vult haberi. Et antè: Assumũt, inquit, sibi aliorũ deorũ facies. Et Iamblichus: Mali enim spiritus in similitudinem bonorum se sæpe transformant, iactabundique veniunt, & supra quàm sunt, sibi arrogãt.*

[b] Sicut de Proteo dictum est.] *Quarto Georg. Verg. Proteum Hesiodus filium facit Oceani & Thetidis, maximum vatem: & sicut de illo Verg. inquit,*

Nouit omnia quæ sunt,
Quæ fuerant, quæ mox ventura trahantur.

Ab Homero coactꝰ fingitur, vt vẽtura Agamemnoni caneret, sicut a Verg. Aristeo. Valerius Probus Aegyptium fuisse scribit, & propter crudelitatẽ Busiridis dictum, etsi Vergilius Pallenium facit, qua

est vrbs in Macedonia. Seruius hîc natũ esse, cæterũ in insula Carpatho regnasse putat ex Verg. sentẽtia. Herodotus in Euterpe Mẽphitẽ scribit, quo rege Alexãder & Helena in Aegyptũ venerũt, eosq; ille quòd adulteri essent, supra tres dies in regno suo esse vetuit. Diodorus lib. 2. quem Græci Protea, Aegyptios Cætea dixisse tradit, regnasseq; in Aegypto tẽpore belli Troiani, peritũ syderũ, & multarũ artiũ. Fingitur solitus mutare se in omnes animantiũ, stirpiumq; formas, quòd earũ naturas facilè tum astrorũ scientia, tũ etiã vsu & cõsuetudine sacerdotũ didicerit. Hus etiam accedit, quòd cùm Aegyptii reges in capite pro insignibus priorẽ vel leonis, vel tauri, vel draconis partem gestarent, interdũ arborem, aut ignem, locum dedit Græcis hominibus commento. Suspicor illum hæc subinde insignia mutasse.

De epistola Porphyrij ad Anebuntem Aegyptium, in qua petit de diuersitate dæmonum se doceri.

CAP. XI.

MElius sapuit iste Porphyrius, [a] cum ad Anebuntem scripsit Ægyptium, vbi consulenti similis & quærenti, & prodit artes sacrilegas, & euertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob impudentiam trahere [b] humidũ vaporem, & ideo nõ in æthere, sed in aere esse sub luna atq; in ipso lunę globo. Verũtamen nõ audet omnes fallacias, & malitias, & ineptias, quibus merito mouetur, omnibus dæmonibus dare. Quosdam nãque benignos dæmones more appellat aliorum, cùm omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quòd non solùm dij alliciantur victimis, sed etiam compellantur, atque cogantur facere quod homines volũt, & si corpore & incorporalitate dij à dæmonibus distinguũtur, quomodo deos esse existimãdum sit solem & lunã, & visibilia cætera in cælo, quæ corpora esse nõ dubitat. Et si dij sunt, quomodo alij benefici, alij malefici esse dicantur, & quomodo incorporalibus cùm sint corporei coniungantur. Quærit etiam veluti dubitans, vtrum in diuinantibus, & quædam mira facientibus animæ sint potẽtiores: an aliqui spiritus extrinsecus veniãt, per quos hæc valeãt. Et potius venire extrinsecus cõiicit, [c] eo quòd lapidibus, & herbis adhibitis, & alligẽt quosdam, & aperiant clausa hostia, vel aliquid eiusmodi mirabiliter operẽtur. [d] Vnde dicit alios opinari esse quoddã genus, cui exaudire sit propriũ, natura fallax, omniforme, multimodum, simulans deos & dæmones, & animas defunctorũ, & hoc esse quod efficiat hæc omnia, quæ

videntur bona esse vel praua: cæterũ circa ea quæ bona sunt, nihil opitulari, imò verò ista nec nosse, sed & malè cõciliare, & insimulare atque impedire nonnunquam virtutis sedulos sectatores, & plenũ esse temeritatis, & fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cætera quæ de hoc genere fallaciũ malignorũmq; spirituũ, qui extrinsecus in animam veniunt, humanósq; sensus sopitos vigilantésve deludũt, nõ tanquam sibi persuasa cõfirmat, sed tam tenuiter suspicatur, aut dubitat, vt hęc alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tãto philosopho cũctam diabolicam societatem vel nosse, vel fidẽter arguere, quam quælibet anicula Christiana nec nosse cũctatur, & liberrimè detestatur. Nisi forte iste, & ipsum ad quem scribit Anebuntem, tanquam taliũ sacrorum præclarissimum antistitem, & alios taliũ operum tãquam diuinorũ, & ad deos colendos pertinentiũ [e] admiratores verecundatur offendere. Sequitur tamẽ & ea velut inquirẽdo cõmemorat, quæ sobriè cõsiderata tribui nõ possunt, nisi malignis & fallacibus potestatibus. [f] Quærit enim cur tãquam meliorib⁹ inuocatis, quasi peiorib⁹ imperetur, vt iniusta hominis præcepta exequantur: cur attrectatũ re venerea nõ exaudiãt impreeãtem, cùm tamen ipsi ad incestos quosque concubitus quoslibet ducere non morentur: cur ab animantibus suos antistites oportere abstinere denuncient, ne vaporibus profectò corporeis polluantur: ipsi verò & aliis vaporibus illiciãtur, & nidoribus hostiarum: cúmque à cadaueris contactu [g] prohibeatur inspector, plerunque illa cadaueribus celebrentur: quid sit, quod non dæmoni vel alicui animæ defuncti, [h] sed ipsi soli & lunæ aut cuicunque cælestium, homo cuilibet vitio obnoxius inẽdit minas, cósq; territat falso, vt eis extorqueat veritatem. Nam & cælũ se collidere cõminatur, & cætera similia hominí impossibilia, vt illi dij tãquam insipientissimi pueri, falsis & ridiculis cõminationibus territi, quod imperatur efficiant. Dicit etiam scripsisse Chæremonem quendam talium sacrorum, vel potius sacrilegiorũ peritum, ea quæ apud Ægyptios fiunt celebrata rumoribus, [i] vel de Isíde, vel de Osiride marito eius, maximam vim habere cogendi deos, vt faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit ea se prodere vel euertere comminatur: vbi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit, si facere iussa neglexerint. Hæc atq; huiusmodi vana & insana diis hominẽ minari, nec quibusli-

bet, sed ipsis cælestib⁹ & syderea luce fulgẽtibus, nec sine effectu, sed violẽta potestate cogentẽ, atque his terroribus ad faciendа quę voluerit perducentẽ, merito Porphyrius admiratur: imò verò sub specie admirantis, & causas rerũ talium requirẽtis, dat intelligi, illos hæc agere spiritus, quorum genus superius sub aliorũ opinatione descripsit, non vt ipse posuit natura, sed vitio fallaces, qui simulant deos & animas defunctorũ, dęmones autẽ nõ, vt ait ipse, se simulãt, sed planè sunt. Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animãtibus & sonis certis quibusdã, ac vocibus, ac figurationibus, atque figmentis, [b] quibusdam etiam obseruatis in cęli cõuersione moribus syderum, fabricari in terra ab hominibus potestates idoneas variis effectibus exequendis, totum hoc ad eosdem ipsos dęmones pertinet ludificatores animãtũ sibimet subditarum, & voluptaria sibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo reuera dubitãs & inquirens ista Prophyrius, ea tamẽ commemorat, quibus conuincantur & redarguãtur: nec ad eas potestates, quæ nobis ad beatam vitam capessendam fauent, sed ad deceptores dæmones pertinere monstrentur, aut vt meliora de philosopho suspicemur: eo modo voluit hominẽ Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna se scire opinantẽ, non superba quasi authoritate doctoris offendere, nec apertè aduersantis altercatione turbare, sed quasi quærentis & discere cupientis humilitate ad ea cogitanda cõuertere, & quàm sint contẽnenda vel etiã deuitanda monstrare. Denique prope ad epistolæ finẽ petit se ab eo doceri, quę sit ad beatitudinẽ via ex Ægyptia sapiẽtia. Cęterùm illos quibus cõuersatio cum diis ad hoc esset, vt ob inueniẽdum fugitiuum, vel prædium comparandũ, vel propter nuptias, vel mercaturam, vel quid huiusmodi, mẽtem diuinam inquietarent, frustra eos videri dici coluisse sapientiam. Illa etiam ipsa numina cum quibus conuersarentur, & si de cęteris rebus vera prædicerẽt, tamen quoniam de beatitudine nihil cautum nec satis idoneum monerent, nec deos illos esse, nec benignos dæmones, sed aut illum, qui dicitur fallax, aut humanũ omne commentũ. Verùm quia talia & tanta gerũtur his artibus, vt vniuersum modũ humanæ facultatis excedãt, quid restat, nisi vt ea quæ mirificè tanquã diuinitus prædici vel fieri vidẽtur, nec tamen ad vnius Dei cultũ referuntur, cui simpliciter inhęrere fatentibus quoque Platonicis, & per

per multa testãtibus solum beatificum bonum est, malignorum dæmonum ludibria & seductoria impedimenta, quę verã pietate cauenda sunt, prudenter intelligantur.

L. VIVES.

a Vm ad Anebuntem.] *Aliter, ad Anebonem.*

b Humidum vaporem.] *Delectari quoque dicit libamine uaporeq; carniũ, quibus spiritale corp⁹ solet pinguescere. viuit nãque uaporibus, & fumigationibus, varieq; admodũ, vt par est, per varia uaporeq; sanguinis & carniũ vires assumit. Iãblichus verior dæmonũ cultor, cum hæc omnia videret ad declarandã dæmonũ naturã tendere, omnia negauit. Nam Porphyrius apertè erat testatus, hos qui victimis cæsis delectantur, malos esse dæmones, & mẽdaces: quocirca & in libris Responsorũ illos omnes diuos, tum cælestes, tum æthereos, aereos, marinos, terrestres, inferos, quibus sacra fieri Apollo ex animãtibus iusserat, bonos esse deos negat, sed nefarios dæmones, qui sanguine & cadaueribus teneantur. Ita vt manifesto appareat, iactari tam inter veritatem & receptam consensu hæresis opinationẽ, vt nec bonos affirmare posit, nec malos omnes audeat, veritus condiscipulos, & autoritatem disciplinæ, ipsúmque nigrum Plutonem.*

c Eo quod lapidibus & herbis.] *Miratur Porphyrius deos vsque adeò inseruire hominibus, vt vates etiam per farinam vaticinẽtur. Cui admirationi, quæstioníque respondet, vt cæteris facit Iamblichus magnificorum verborum contextu: quæ facilè est vnicuique colligere, sed quid dicat intelligere, vel qua ratione dicat, probabiliter suadere, nõ facilè, nec ipsi quidem Iamblicho, nec omnibus Aegyptiis impostoribus. Excessu, inquit, potestatis, & bonitatu, & causa continente in se omnia, misera potestas deorum, si farina ducitur: inepta bonitas, si aliam rationem benignitatis non inuenit: abiecta & obnoxia natura, si ita rerum causis comparatum est, vt farinam nequeat contemnere: quod si possunt, cur non malunt bonam mẽtem, quàm bonam farinam? aut cur non potius indicant se farina non moueri, & ea posita non venire, remota venire?*

d Vnde dicit alios opinari.] *Ipse idem Porphyrius lib. 2. De abstinen. animalium, à pravis dæmonibus non modo vulgus esse deceptũ scribit, sed philosophos quoque eruditos & disertos, qui eloquentia sua multos alios in similem errorem pertraxerũt. Violenti enim sunt dæmones, & fallaces, simulatores, dissimulatorésque, cultúmque deorum ad seipsos transferre student. Nam nullum est malorum genus, quo non delectentur: & deorum induti personam in errorem ac stultitiam impulisse nos gaudent. Tales sunt & animæ mortuorum,*

quæ vitiis oppletæ, è corpore migrarunt. Afflictatur enim adhuc ita & concupiscentiæ perturbationibus, & in naturam conuersæ dæmonum similes illorum redduntur, noxiæ & turbulentæ. In varias quoq; sese vertunt formas, ac modo conspicuas se oculis præbent, modo reconduntur. Ita eludunt aciem, tum intuentium, tum etiam cogitantium. Vtrique dæmones plebem ducũt cupidine opum, potentiæ, voluptatum, & inanis gloriæ. Hinc seditiones nascuntur, hinc rixæ, hinc bella. Et quod omnium scelestissimũ est, hisce rebus optimos quosque deos oblectari persuadere vulgò connituntur. Quibus assensa poesis dulcedine sermonis multos mortales cepit. Hæc & alia ibidem cõplura, nõ quærens iam, & subdubitans, vt in Epistola ad sacerdotem, sed tanquam in opere doctrinæ suæ, quid sentiat, aperiens.

e Admiratores verecundatur offendere.] *Philosophos in opinionibus de nat. deorum falsos esse ait, alios aliorũ gratia, nonnullos multitudinis opinione ductos.*

f Quærit enim cur tanquam.] *Atqui de his locuturus disertis verbis præfatur deos vocari, malos autem esse dæmonas. Sic enim orditur:* πρῶτον γὰρ θεῶν μὲν καλουμένων, πονηρῶν δὲ ὄντων δαιμόνων.

g Prohibeatur inspector.] Ἐποπτης. *Vocabulũ est ad initiatos rebus sacris pertinens.*

h Sed ipsi soli & lunæ.] *Sic illa maga Thessalis apud Lucanum in 6. iactat se posse quoscunque velit in actus inuitos præbere deos.*

i Vel de Iside, vel de Osiride.] *Et hi sol & luna sunt. Sacra illa recondita & arcana veneranda cùm sint turpissima flagitiorum ac scelerũ plena, aut timẽt dæmones euulgari, qualia sunt Cereris: nam Isis est Ceres: aut certè ficto timore bellè animis hominũ imponũt, & miserãdi erroris fructum capiunt. Atque hæc de Iside & Osiride ad inferna quoque sacra spectãt. Nam Porphyrius ipse in libro Respõsorum maximũ dæmonum Serapim nominari dicit, qui est Osiris apud Aegyptios, & apud Græcos Pluto, cuius symbolum esse dicit tricipitem canem, hoc est malũ dæmonem, qui inuenitur trib⁹ elemẽtis, aere, aqua, & terra. Eius Isis est Proserpina, & Hecate: vnde manifestũ est de arcanis Erebi hæc intelligi, quæ magnã vim in magicis & excantationibus habẽt. Has minas & lunæ, & diis inferis, & sacris deæ Eleusinæ intentatas Lucanus attingit libro sexto verbis Erichthûs:*

Miratur Erichthò
Has fatis licuisse moras, irataq; morti
Verberat immotum viuo serpente cadauer.
Perq; cauas terræ, quas egit carmine rimas,
Manibus illatrat, regniq; silentia rumpit:
Tisiphone,

Tisiphone, vociq; meæ secura Megæra,
Non agitis sæuis Erebi per inane flagellis
Infœlicem animam? iam vos ego nomine vero
Eliciam, Stygiasq; canes in luce superna
Destituam, per busta sequar: per funera custos
Expellam tumulis, abigam vos omnibus vrnis.
Teq; deis, ad quos alio procedere vultu
Ficta soles Hecate, pallenti tabida forma
Ostendam, faciemq; Erebi mutare vetabo,
Eloquar immenso terræ sub pondere, quæ te
Contineant Ennæa dapes, quo fœdere mœstum
Regem noctis ames, quæ te contagia passam
Noluerit reuocare Ceres: tibi pessime mundi
Arbiter immittam ruptis Titana cauernis,
Et subito feriere die.

Porphyrius idem in Responsis Hecaten inducit coactam respondentem mago:

Τινὲς δὲ χαπίζων
Θεοδάμης ἠκάτιόν με θέλω ἐπέδησας ἀνάγκαις.

Dic tibi quid nobis opus est, cur vincla necessi
Theodame iecisti.

Et Apollo in eandem sententiam vinctum se necessitate confitetur, & dicturum inuitum.

Καὶ σὺ μὲν ἐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ με ἐπέδησας ἀνάγκη.

Et post paulum solui clamat,

Λύετε λοιπὸν ἄνακτα.

Iamblichus in Mysteriis scribit narrare Porphyrium sacerdotes consueuisse violentis quibusdam minis aduersum superos vti: veluti nisi vos ita feceritis, vel cõtrà, si feceritis aliquid, cælos cõfringam, vel occulta Isidis patefaciam, vel arcanum in abyssõ reconditum diuulgabo: aut fistam barim, id est, nauem quandam apud Aegyptios sacram, aut membra Osiris Typhoni dispergam. Ipse verò Iamblichus negat in deos cæleste eiusmodi minas dirigi, sed esse in mũdo genus quoddã potestatum valde diuisum, & indiscretum, & inconsideratum, quod accipit quidem ab alio rationẽ siue sermonem, exaudit q;, sed propria intelligẽtia nequaquã neque verum à falsõ, neque possibile discernit ab impossibili. Hoc itaque genus minitationib⁹ lacessitũ protinus irritatur, & efficit quod iubetur. Forsitan hoc istud est, quod per imprudentiam Porphyrius aliquid velle ait. Iamblichus persequitur, quid illæ minæ sibi velint: ex eo petat, qui desiderat.

k Quibusdam etiam obseruatis in cæli conuersione.] *Nam ipse Porphyrius etiam ex Chæremone res astronomiæ incomprehensibiles esse dicit humanis mentibus. Traduntur ergo à malis dæmonibus, vt reliqua omnia vaticinia, sicut Porphyrius inquit, in quo aduersus est ei Iamblichus, vt in hac ferè tota de ratione dæmonum disputatione. Conatur enim pro Anebone Porphyrio respõdere homo prodigiosæ superstitionis & disciplinæ.*

De miraculis, quæ per sanctorum angelorum ministerium Deus verus operatur. CAP. XII.

PRorsùs autem quæcunque miracula, siue per angelos, siue quocũque modo ita diuinitus fiunt, vt Dei verus, in quo solo beata vita est, cultũ religionémque commendent, ea verè ab eis, vel per eos, qui nos secũdum veritatem pietatémque diligunt, fieri ipso Deo in illis operante credendum est. Neque enim audiendi sunt, qui Deum inuisibilem visibilia miracula operari negant, cùm ipse etiam secundum ipsos fecerit mundum, quem certè visibilem negare non possunt. Quicquid igitur mirabile fit in hoc mũdo, profecto minus est, quàm totus hic mundus, id est, cælum, & terra, & omnia quę in eis sunt, quæ certè Deus fecit. Sicut autẽ ipse qui fecit, ita modus, quo fecit occultus est, & incomprehensibilis homini. Quanuis itaq; miracula visibilium naturarum videndi assiduitate viluerint, tamen cum ea sapienter intuemur, inusitatissimis rarissimísque maiora sunt. Nam & omni miraculo, quod fit per hominem, [a] maius miraculũ est homo. Quapropter Deus qui fecit visibilia cælum & terram, non dedignatur facere visibilia miracula in cælo, vel in terra, quibus ad se inuisibilem colendum excitet animam adhuc visibilibus deditam: vbi verò & quando faciat, incommutabile consilium penes ipsum est, [b] in cuius dispositione iam temporalia facta sunt, quęcunq; futura sunt. Nam temporalia mouẽs, temporaliter non mouetur: nec aliter nouit faciẽda, quàm facta: nec aliter inuocantes exaudit, quã inuocaturos videt. Nã & cùm exaudiunt angeli eius, ipse in eis exaudit, tanquam in vero, non manufacto templo suo, sicut in omnibus sanctis eius, quæ temporaliter fiunt iussa, æterna eius lege conspecta.

L. VIVES.

a MAius miraculũ est homo.] *Apud Mercurium verbum est frequenter repetitũ, Magnum miraculum hominem esse.*

b In cuius dispositione.] *De scientia Dei inquit Paulus, omnia esse oculis eius aperta, & nuda. Tempora enim omnia sunt præsentia Deo, nihil venturum, nihil transactum. De rebus ergo vniuersis ita statuit, ac de præsentibus, sic agit, sic cognoscit: neque ille vt nos ab heserno die transit in hodiernum, ab isto in crastinum venit. Non recipit has angustias vel illa potentia, vel illa essentia. Præsens illi est tota sua æternitas, quanto magis hac nostra perexigua tempora: & tamen qui mentes creauit nostras, tempus etiam condidit nostris captibus aptum, & qui quemadmodum nos videmus videt, non tamen sicut nos videt, aut nouit. Præstabit hic in tanta materia philosophari non deficiente argumento, an cum Paulo in admirationem exclamare: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!*

De inuisibili Deo, qui se visibilem sæpe præstitit, non secundum quod est, sed secundum quod poterant ferre cernentes. CAP. XIII.

HEc mouere debet, quòd cùm sit inuisibilis, [a] sæpe visibiliter patribus apparuisse memoratur. Sicut enim sonus, quo auditur sententia in silentio, intelligentię constituta, non est hoc quod ipsa, ita & species, qua visus est Deus in natura inuisibili constitutus, non erat quod ipse. Veruntamen ipse in eadem specie corporali videbatur: sicut illa sententia in ipso sono vocis auditur: nec illi ignorabant inuisibilem Deum in specie corporali [b] nequaquam se posse videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyse, & ei tamen dicebat: Si inueni gratiam ante te, ostende mihi [d] temetipsum, scienter vt videam te. Cùm igitur oporteret Dei legem in edictis angelorum terribiliter dari, non vni homini paucísve sapientibus, sed vniuersæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, vbi lex per vnum dabatur, conspiciente multitudine metuenda ac tremenda, quę fiebant. Non enim populus Israel sic Moysi credidit, quemadmodum [e] suo Lycurgo Lacedæmonij, quòd à Ioue seu Apolline leges quas condidit, accepisset. Cùm enim lex dabatur populo, qua coli vnus iubebatur Deus, in conspectu ipsius populi, quantum sufficere diuina prouidentia iudicabat, mirabilibus rerum signis ac motibus apparebat, ad eãdem legem dandam creatori seruire creaturam.

Deus an vlus à patribus.

L. VIVES.

a SÆpe visibiliter patribus.] *Ioannes in Euangelio Deum à nemine vnquam visum scribit. Idem Apostolus Paulus confirmat. sed Iacob se vidisse dominum facie ad faciem asseuerat. & de hac.*

Mose scriptum est Exodi 33. quod loquebatur cum domino facie ad faciem, sicut amicus cum amico suo solet loqui: quod & multa alia sanctorum librorum loca videntur testari. Verùm naturam Dei esse hominí viuenti inuisibilẽ ita constat, vt fuerint plerique, qui ne angelos quidem & archangelos, eam cernere existimarint, & prodiderint, vt docent Chrysostomus, & Gregorius. Viderunt igitur sancti patres angelos tanta maiestate formæ, vt facile diuinam esse intuẽtibus persuaderetur: nam angelos patribus locutos, & per illos datam esse legem, Paul⁹ est autor ad Hebræos. Si enim sermo qui per angelos dictus est factus est firmus, &c. Et Actuum septimo, ait Stephanus, Iudæi legem accepisse per dispositionem angelorum. Et species illa Dei nõ erat, qui speciem nullam habet, quod Chrysostomus intelligi vult, cùm dominus Iudæus negat eos vel speciem Dei vidisse, vel audiuisse vocem, qui speciem se putabant vidisse Dei, vt Exo. 19 scribitur: sed visibilis illa erat, & sub sensus cadebat species iussu Dei ab angelo confecta, tam superans solitas à nobis spectari, vt diuina crederetur, & erat ad diuinitatem cernendam gradus.

b Nequaquam se.] *Alibi, in specie corporali quod ipse non erat se videre.*

c Si inueni gratiã ante te.] *Greg. 17. lib. Moraliũ in Iob: Sed petẽter, inquit, datur intelligi, quod quãdiu hîc mortaliter viuitur, videri per quasdã imagines potest Deus, sed per ipsam naturæ suæ speciẽ nõ potest: vt anima gratia spiritus afflata per figuras quasdã Deum videat, sed ad ipsam vim eius essentiæ nõ pertingat. Hinc est enim quod Iacob, qui Deum se vidisse testatur, non nisi angelum vidit. Hinc est quod Moses, qui cum Deo facie ad faciem loquitur, dicit: Ostende mihi temetipsum manifestè, vt videam te. Ex qua eius petitione colligitur, quòd eũ sitiebat per incircũscriptæ naturæ suæ claritatem cernere, quem iam cæperat per quasdam imagines videre. tantum ille Angelus verò domini legatus verbis eius à quo mittebatur, Moysi tabi multum oranti respondet: Non poteris videre faciem meam: nõ videbit me homo, & viuet. Ac paulùm pòst: Videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. Itaq; vestigia à Deo relicta in creaturis licet videre, & ex eis inuisibilia Dei cognoscere: vt ille sit amicior Deo, cui maiora & præstantiora intueri detur. Facies autem ipsa domini amplior, & celsior est, quàm vel in angustias nostræ possit intrare, vel in tantam humilitatem se demittere. Multo est aliud de colloquio Dei: nec puto esse impium, aut absurdum existimare & olim cum patribus, & post Christum natum cum multis sanctorũ locutum esse Deum ipsum dominum & autorẽ cæli ac terræ: nihil enim in hoc affirmatur incongruũ immẽsæ maiestati, & est cõgruũ infinitæ bonitati. Facies verò ita potuit videri, vt Augustinus exponit.*

d Temetipsum scienter.] *Ex Lxx. γνῶσῆς ἐμαυτὸν.*

e Suo Lycurgo Lacedæmonij.] *Lycurgus Eunomi Spartiatarum regis & Dionassæ filius, Polybitæ, seu vt est apud Plutarchum, Polydectæ regis frater fuit, quo mortuo regnauit, quo ad compertum est fratris coniugem vterum ferre. Tũc enim regno cessit infanti nondum nato, si mas foret, quo in lucem ædito prodicum eius, hoc est, tutorem egit. Legésque Lacedæmonijs tulit, sanè quàm seueras & duras: earumq; ob causam Delphicum Apollinem autorem earum finxit. De Ioue sunt etiam qui putent: propterea quòd Lycurgus suspiciones omnes & iurgia deuitans è patria discessisset in Cretam, vbi aliquandiu egit vitam, consuluisseq; putatur de legibus Iouem, in ea natum insula, vbi & interijsse Lycurgum scribit Iustinus, tametsi nec de origine, nec de peregrinatione, nec de ratione legum ferendarum, nec de morte satis inter rerum scriptores conueniat, vt Plutarchus inquit. De tempore quoque ambigitur, & fueritne vnicus Lycurgus. Timæus enim duos ponit, & quidem apud Lacedæmonios: nam de Thræce constat ac vtriusque res gestas in alterum congeri, antiquioremq; vel vixisse cum Homero, vel non longe fuisse post eius tempora. De legibus atque institutis Lycurgi nihil dicam, quoniam & hoc loco vitatur alienum, & apud Xenophontem & Plutarchum sunt quàm plurima, qui libri sunt ferè in manibus.*

De vno Deo colendo, non solùm propter æterna, sed etiam propter tẽporalia beneficia, quæ vniuersa in ipsius prouidentiæ potestate consistunt. CAP. XIIII.

Sicut autem vnius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio, per quosdam articulos temporum tanquam ætatum profecit accessibus, vt à temporalibus ad æterna capienda, & à visibilibus ad inuisibilia surgeretur, ita sanè vt etiã illò tẽpore quo visibilia promittebantur diuinitus præmia, vnus tantum colẽdus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipsis terrenis vitæ transitoriæ beneficiis, cuiquã nisi vero animæ creatori ac domino subderetur. Omnia quippe quæ præstare hominibus, vel angeli, vel homines possunt, in vnius esse omnipotentis potestate, quisquis diffitetur, insanit. [a] De prouidentia certè Plotinus Platonicus disputat, eamq; à summo Deo, [b] cuius est intelligibilis atque ineffabilis pulchritudo, vsque ad hæc terrena & ima pertingere [c] floscul orũ atque foliorum pulchr,

pulchritudine comprobat, quæ omnia quasi abiecta & velocissimè pereuntia decentissimos formarum suarum numeros habere non posse confirmat, nisi inde formentur, vbi forma intelligibilis, & incõmutabilis simul habens omnia perseuerat. Hoc dominus Iesus ibi ostendit, vbi ait: Considerate lilia agri, quomodo crescunt, non laborant, neque nent. Dico autem, [d] quia nec Salomon in omni gloria sua sic amictus est, sicut vnum ex his. Quòd si fœnũ agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, sic Deus vestit, quantò magis vos modicæ fidei? Optimè igitur anima humana adhuc terrenis desideriis infirma, ea ipsa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic transitoriæ necessaria, & præ illius vitæ sempiternis beneficiis contemnenda, non tamẽ nisi ab vno Deo expectare consueuit, vt ab illius cultu etiam in istorum desiderio non recedat, ad quem contemptu eorum, & ab eis auersione perueniat.

L. VIVES.

a DE prouidentia certè Plotinus.] *Libri sunt De prouidentia Plotini quatuor, in quibus ostendit maxima & minima a Deo principe naturæ administrari, tum etiam ab illo mundo intelligibili, qui est apud Deum: hunc sensibilem esse procreatum, sed ab origine sua degenerantem magis, quò inferius descendit, esseque ab vno generatum non verè vnum, à simplici multiplicem, & dispersum.*

b Vsque ad hæc terrena.] *Nam non defuerunt, qui è cælis non descendere Dei prouidentiam existimarent, quam opinionem video à quibusdam Aristoteli attribui: de qua re quid sentiam alias aperiam. Alij si quid in terris curant dij, nõ nisi maxima putẽt. Quemadmodum maximi reges non ad quæuis se demittunt. Vnde sunt illi versus apud Lucanum Cæsaris ad milites tumultuantes:*

Nunquam se cura deorum
Sic premit, vt vestræ vitæ vestræq; saluti
Fata vacent, procerum motus hæc cuncta sequuntur.
Humanum paucis viuit genus.

c Flosculorum atque foliorum.] *Quorum vnumquodque tanta est forma, tam decenter aptum & coagmentatũ, ita erumpit, ita adolescit, ita viuit, vt ab alio artifice fieri nõ posse, quã à diuino res ipsa clamet, Proclus. Primũ per omnia desuper prouidentiam ad vltima vsque protedere, ac ne minimũ quidem sui expers alicubi prætermittere. Sed cùm habeamus sententiam principis disciplinæ Platonis, indigere non videmur sectatorũ dictis. Is ergo in Epinomide illud tenuerat*

deum esse ante alia dicit, prouidentiam diuinam, & maxima quæque & minima curare, qua de re ipse disputauerat in lib. De legibus 10. copiosius. Eius disputationis summa hæc est, Cùm dij sint, nõ conuenit eos esse ociosos, curant ergo res humanas: cumq; omniscij sint, etiam minima vident, & norunt: procul autem ab eis abest, & desidia, & ignauia, nec imbecilliores sunt in paruis, nec putant indignum sua maiestate illa curare: nam ea ceu gradus sunt ad maxima. Curant igitur vniuersa, & parua, & magna.

d Quia nec Salomõ.] *Hieronymus hoc loco: Reuera, inquit, quod lilium, quæ regum purpura, quæ pictura textricum, potest floribus cõparari? quid ita candet, vt lilium? Violæ verò purpuram nullo superat murice oculorum magis, quàm sermonis iudicium est. Sic Hieronymus. Et profectò imitatrix naturæ ars nunquam illius perfectionem consequitur, tametsi æstimationibus nostris pretium vincat, quia aliquo vsque æmulando progressa multum putatur effecisse.*

De ministerio sanctorum angelorum, quo prouidentiæ Dei seruiunt. CAP. XV.

HIc itaque diuinæ prouidentiæ placuit ordinare temporũ cursum, vt quemadmodum dixi, & in Actibus Apostolorum legitur, [a] lex in edictis angelorum daretur de vnius veri Dei cultu: in quibus & persona ipsius Dei, non quidem per suam substantiam, quæ semper corruptibilibus oculis inuisibilis permanet: sed certis indiciis per subiectam creaturam, visibiliter appareret, & syllabatim per transitorias temporum morulas, humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in suæ natura, non corporaliter, sed spiritaliter: non sensibiliter, sed intelligibiliter: non temporaliter, sed, vt ita dicam, æternaliter: nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illum syncerius audiunt, non corporis aure, sed mentis ministri eius, & nuncij, qui eius veritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati: & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & vsque in ista visibilia atque sensibilia perducendum incunctanter atque difficulter efficiunt. Hæc autem lex cum distributione temporum data est, quæ prius haberet, vt dictum est, promissa terrena, quibus certè significarentur æterna, quæ visibilibus sacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Vnius tamen Dei cultus apertissima illic & vocum & rerum omnium contestatione præcipitur, non vnius de turba, sed eius, qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem spiritum, qui nõ est, quod ipsa.

ipsa. Ille enim fecit, hæc facta sunt, atque vt sint & bene se habeant, eius indigent, à quo facta sunt.

L. VIVES.

a Lex in edictis angelorum.] *Vulgo legimus: In dispositione: ministri enim fuerunt sancti angeli illorum mirabilium. De hoc alibi.*

An de promerenda beata vita, his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore diuino, an verò illis qui non sibi, sed vni Deo sancta præcipiunt religione seruiri. CAP. XVI.

QVibus igitur angelis de beata & sempiterna vita credendum esse censemus? Vtrum eis, qui se religionis ritibus coli volunt, sibi sacra & sacrificia flagitantes à mortalibus exhiberi: an eis, qui hunc omnem cultum vni Deo creatori omnium deberi dicunt, eíque reddendum vera pietate præcipiunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & nos futuros esse promittunt? Illa nanque visio Dei, tantæ pulchritudinis visio est, & tanto amore dignissima, [a] vt sine hac, quibuslibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infœlicissimum dicere. Cùm ergo ad hunc vnum quidam angeli, quidam verò ad seipsos latria colendos signis mirabilibus excitent: & hoc ita, vt illi istos coli prohibeant: isti autem illum prohibere non audeant, quibus potius sit credendum, respondeant Platonici, respondeant quicunq; philosophi, respondeāt theurgi, vel potius [b] periurgi. Hoc enim sunt illæ omnes artes vocabulo dignæ. Postremò respondeant homines, si vllus naturæ suæ sensus, quoque rationales creati sunt, ex aliqua parte viuit in eis. Respondeant, inquam, essne sacrificādum sit diis, vel angelis, qui sibi sacrificari iubent, an illi vni, cui iubent hi, qui & sibi & istis prohibent. Si nec isti nec illi vlla miracula facerent, sed tantum præciperent: alij quidem vt sibi sacrificaretur, alij verò id vetarent, sedvni tantum iuberent Deo, satis deberet pietas ipsa discernere quid horum de fastu superbiæ, quid de vera religione descenderet. Plus etiam dicam, si tantum hi mirabilibus factis humanas animas permouerent, qui sacrificia sibi expetunt: illi autem, qui hoc prohibent, & vni tantū Deo sacrificari iubent, nequaquam ista visibilia miracula facere dignarentur, profectò non sensu corporis, sed ratione mētis præponenda eorum esset autoritas. Cùm verò Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis suæ, vt per istos immortales

tales nuncios, non sui fastum, sed maiestatem illius prædicantes, faceret maiora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui sacrificia sibi expetūt, falsam religionem facilius persuaderēt, eò quòd sensibus eorum quædam stupenda monstrarent, quem tandem ita desipere libeat, vt nō vera eligat, quæ sectetur, vbi & ampliora inuenit, quæ miretur? Illa quippe miracula deorum gentilium quæ cōmendat historia, non ea dico quæ interuallis temporū occultis ipsius causis mundi, veruntamen sub diuina prouidentia constituris & ordinatis monstruosa cōtingunt: quales sunt inusitati partus animalium, & cælo terráq; rerum insolita facies: siue tātum terrens, siue etiam nocens [c] quæ procurari, atq; mitigari dæmoniacis ritibus fallacissima eorum astutia perhibentur. Sed ea dico, quæ vi ac potestate eorum fieri satis euidenter apparet, vt est [d] quod effigies deorū penatum, quos de Troia Æneas fugiens aduexit, de loco in locum migrasse referuntur: [e] quòd eotem Tarquinius nouacula secuit: [f] quòd Epidaurius serpens Æsculapio nauiganti Romam [g] comes adhæsit: [h] quòd nauim qua simulachrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boumq; conatibus immobilem reddidam, vna mulierecula zona alligatam, ad suæ pudicitię testimonium mouit & traxit: [i] quòd virgo Vestalis, de cuius corruptione quæstio vertebatur, [k] aqua impleto cribro de Tyberi neq; perfluente, abstulit controuersiam. Hæc ergo atq; alia huiusce modi nequaquam illis quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda sunt: quantò minus ea, quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerūt, legibus iudicata sunt prohibenda atq; plectēda magica scilicet vel theurgica? [l] quorum pleraq; specietenus mortalium sensus imaginaria ludificatione depiciunt, [m] quale est lunam deponere, [n] Donec suppositas, vt ait Lucanus, propior despumet in herbas. Quędam verò etsi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostēdit excellere. Illis enim multi tāto minus sacrificiis colēdi sunt, quanto magis hæc expetūt: his verò vnus commendatur Deus, qui se nullis talibus indigere, & scripturarum suarum testificatione, & eorūdem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si qui ergo angeli sibi expetunt sacrificium, præponendi eis sunt qui non sibi, sed Deo creatori omnium cui seruiunt. Hinc enim ostendūt

quàm

quàm syncero amore nos diligũt, quando per sacrificiũ non sibi, sed ei nos subdere volunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos peruenire quærunt, à quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli, qui nõ vni, sed plurimis sacrificia fieri volunt, non sibi, sed eis diis volunt, quorum deorum angeli sunt, etiam sic eis præponendi sunt illi, qui vnius Dei deorum angeli sunt: cui sacrificari sic iubent, vt alicui alteri vetent, cùm eorum nullus huic vetet, cui vni isti sacrificari iubent. Porrò si quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni nec bonorum deorũ angeli sunt, sed dæmones mali, qui non vnum solùm, ac summum Deum, sed seipsos sacrificiis coli volũt, quod maius quàm vnius Dei cõtra eos eligẽdum est præsidium, cui seruiunt angeli boni, qui non sibi, sed illi iubent vt sacrificio seruiamus, cuius nosipsi sacrificium esse debemus?

L. VIVES.

a VT sine hac quibuslibet aliis bonis.] *Hoc non vno loco affirmat Plato sine virtute, & illius quod verè est cognitione reliqua esse abiectissima, & miseriam meram.*

b Periurgi.] *A perurgendo, an perurgi à perurendo.*

c Quæ procurari.] *Sacrificio, inquit Valerius, solenni ritu ostentorum ac fulgurum, denunciationes procurantur. Hanc artem Etrusci multum exercuerunt, & Romanis Numa rex tradidit. De procuratione fulgurum & ostentorũ crebra mentio apud scriptores Latinos, vt apud Ciceronem, Senecam, Liuium, & alios. Estq; procurare, sacrum facere ei Deo, cui oportet in tali re fieri, vt omen secundet.*

d Quod effigies deorum penatum.] *Valerius lib. primo: Penates deos Aeneam Troia aductos Lauinij collocasse, inde ab Ascanio filio eius Albam, quam ipse condiderat, translatos pristinum sacrarium repetisse. Et quia id humana manu facta existimari poterat, relatos Albam voluntatem suam altero transitu significasse.*

e Quod cotem Tarquinius.] *Cùm Centuriarum equitum numerũ vellet rex Traquinius Priscus ampliare, Attius Nauius augur, negauit id fieri debere, nisi consultis auibus. Rex vt artem eluderet diuina, inquit, ex arte, an fieri possit quod cogito: cùm ille ex arte respõdisset posse, Seca, inquit, nouacula cotem, qua acuitur. Ille, præsente & inspectãte populo, regéque, hoc fecit. Ita deinceps magno in honore fuit Attius quandiu vixit, & statua ei eodem loco quo id contigerat, in comitio scilicet, posita, & cos ibi, nouaculáq; locata, monumẽtũ rei. Liuius libro primo, & Cicero primo De diuin. sed cotẽ à Na-*

uio dississam scribunt, non à rege Tarquinio.

f Quod Epidaurius serpens.] *Hic est Aesculapius, de quo diximus alibi, qui specie serpẽtis Romã est à templo suo, quod erat quinq; millibus ab Epidauro passibus, trallatus. Dæmonarches, inquit Lactantius, in figura sua sine dissimulatione perductus est. nam diuinæ literæ, serpentem esse dæmonem perhibent, & Phærecides Scyrus serpentinis illos pedibus esse, scribit.*

g Comes adhæsit.] *Imò ipse draco erat Aesculapius, nisi putent Aesculapio inuisibili comitẽ eius draconem conspici. Nã & Aesculapius cum baculo serpẽte inuoluto pingebatur, & in cælo Ophiuchus creditur, id est anguitenens, & statutum vt medici anguibus vterentur. Sic scribit Hyginus in historia cælesti. Plinius anguem putat dicatum Aesculapio, quòd in eo insint multa remedia: Macrobius, quia acutè cernit. Vnde est illud apud Horatium,*

Cur in amicorum vitium tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius?

h Quod nauim qua simulachrum.] *Cùm nauis, qua mater Deũm ex Pessimunte Phrygiæ Romam aduehebatur, hæsisset in Tyberi, nec vi virũm boúmque moueri posset, Q. Claudia Vestalis, quæ aduersa pudicitiæ rumore laborabat, quòd cultus esset studiosior, discincta Zona & naui alligata, precata deam, vt si castam se nosset, volens sequeretur, nauem duxit: cui postea statua est erecta ante ædem magnæ matris, quæ in sua basi semper stetit, cùm bis fanum illud cõflagrarit. Liu. 2. de bello Punico, Ouidius in Fastis, & Valerius Maximus.*

i Quòd virgo Vestalis.] *Hæc erat Tucia, vt Valeri⁹ scribit lib. 8.*

k Aqua impleto cribro.] *Alibi, aqua impletum cribrum neque perfluente.*

l Quorũ pleraq; specieténus.] *Multa sibi homines cogitatione fingunt, quæ sibi visi sunt videre, cũ nihil viderint, idq; phantasmate aliquo oblato tã fit facilè, vt nihil crebrius contingat. Vnde maxima pars eorum, quæ despectris & visione dæmonum narrantur, est orta: tum etiam dæmones oculis nostris illudũt. Nec mirũ est. hæc fieri posse dæmonibus, & falli ab eis obtutus nostri aciem, cùm à circulatoribus nobis sic imponatur, ostẽdaturq;, quæ nisi à tali hominũ genere agerẽtur, pro miraculis qui caperent, nõ deessent: etiã sic facta admirationi sunt, & vix acumẽ ingenij rationẽ illorũ consequitur. Suntq;, qui credant sine dæmoniaca vi non perfici, artis tamen sunt exercitatissimæ. quæ celeri motu atque agitatione defixum in res obtutũ præstigiis fruſtratur. Ita qui edit panem, spuere cernitur farinã siccam: qui bibit vinum, per frontẽ id, aut etiam per iugulum remittit. Magno spectato-*

rum metu ac horrore gladij vorantur,& ingens vis euomitur acuum, lonularum,numorum.Transeo quæ ex magia naturali fiunt, subito apparere conuiuas omnes truncos,aut asininis capitibus, extendi per triclinium vitem. Quorum rationem plurimi norunt: nam libri his de rebus sunt conscripti,& facilia sunt: quãto magis dæmones, qui nobis & agilitate præstant,& peritia rerum naturæ? Gentilibus suorum deorum quæ narrabantur miracula fuisse suspecta,& imaginatione quorundam commẽta,vulgataq;,satis Valerius indicat libro 1. Nec me præterit,inquit,de motu & voce deorum immortalium, humanis oculis auribúsque percepto, quàm ancipiti opinionum æstimatione versetur:sed quia non noua dicuntur, sed tradita reperimus,fidem autores vendicent,nec nostrum sit inclytis literarum monumentis consecrata,perinde ac vana,refugisse.Hæc Valerius. Liuius quoque non vno loco,versis in religionem periculosis temporibus animi, multa visa creditáque prodigia,quæ non erant.

m Quale est lunam deponere.] *Lucanus libro sexto,de magis loquens:*

Illis & sidera primùm
Præcipiti deducta polo,Phœbéque serena,
Non aliter diris verborum obsessa venenis
Palluit,& nigris,terrenúq; ignibus arsit,
Quàm si fraterna prohiberet imagine tellus,
Insererétque suas flammis cælestibus vmbras.
Et patitur tantos cantu depressa labores,
Donec suppositas propior despumet in herbas.

Maga apud Vergilium profitetur se posse vertere sidera retro,quarto Aeneidos:& illa Apuleiana potens erat deos infirmare,& sidera extinguere.Ouidius de Medea:

Illa reluctantem cursu deducere lunam
Nititur,& tenebras addere solis equis.

Hoc enim erat persuasum illis magicis incantamentis detrahi cælo lunam:sicut ait Verg.in Pharmaceutria:

Carmina vel cælo possunt deducere lunam.

Idcirco nutrix illa apud Senecam in Hippolyto,cùm lunam venerari tur,ad hunc loquitur modum:

Sic te lucidi vultus ferant,
Et nube rupta cornibus puris eas.
Sic te gerentem frena nocturni ætheris
Detrahere nunquam Thessali cantus queant.

Adiuuari putabant lunam sic laborantem sonitibus permagnis, ve-

hues incantãtium eò possint peruenire,vt ab ea exaudirentur:idcirco pelues,& tympana,& cymbala pulsabãtur.Hoc enim prodesse plurimum existimabant.Propert.

Cantus,& è curru lunam deducere tentant:
Et facerent,si non æra repulsa sonent.

Iuuenalis de fœmina loquacissima Satyra sexta:

Vna laboranti poterit succurrere lunæ.

Fiebat enim idẽ cùm luna deficeret,amoto sole interiectu terræ: nam rationem ignorabant.Plin.lib.2 de his qui causas defectuum solis lunæq; prodiderunt loquens:Viri,inquit,ingentes, supraq; mortalium naturam tantorum numinum lege deprehensa, & misera hominum mente absoluta in defectibus stellarum scelera,aut mortem aliquam siderum pauentes:quo in metu fuisse Stesichori & Pindari vatum sublimia ora palàm est,deliquio solis & in luna veneficia arguente mortalitate,& ob id crepitu dissono auxiliante. Nec mirum est credi tum olim rudi hominum generi lunam cælo auferri,cùm nostra memoria sit populus,qui lunam ab asino epotam crediderit, cùm is asinus de stagno biberet,qui lunæ speciem,vt fit,reddebat,illáque obtectu nubis subito se condidisset,asinúsque in carcerem coniectus,& post legitimam quæstionem sectus est,vt lunam mundo redderet.

n Donec suppositas.] *Hæc spuma Cerberi existimabatur, qui est Hecates seu Proserpinæ,id est lunæ,canis qua magæ in veneficiis suis vtebantur.*

De arca testamenti miraculisque signorum,quæ ad commendandam legis ac promissionis autoritatem diuinitus facta sunt.

CAP. XVII.

PRoinde lex Dei,quæ in electis data est angelorũ, in qua vnus Deus deorum religione sacrorũ iussus est coli,alij verò quilibet prohibiti, in arca erat posita, quæ arca testimonij nuncupata est. Quo nomine satis significatur,non Deum qui per illa omnia colebatur, circumcludi solere,vel contineri loco,cum responsa eius, & quædam humanis sensibus darentur signa ex illius arcæ loco: sed voluntatis eius hinc testimonia perhiberi,quod etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis,& in arca vt dixi posita: quam tempore peregrinationis in eremo cũ tabernaculo, quod similiter appellatum est tabernaculum testimonij, cum debita sacerdotes veneratione portabant.Signúmque erat, quod per diem nubes apparebat,quæ sicut ignis nocte fulgebat. Quæ nubes cùm moueretur,castra mouebãtur, & vbi staret castra

ponebantur. Reddita sunt autem illi legi magni miraculi testimonia, præter ista quæ dixi, & præter voces quæ ex illius arcæ loco ædebantur. Nam cũ terram promissionis intrantibus eadem arca transiret Iordanẽ, fluuius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi, & populo siccum præbuit transeundi locum. Deinde ciuitatis, quæ prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadẽ arca circumacta, muri repente ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post hoc etiam cùm iam in terra promissionis essent, & eadem arca propter eorum peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei sui, quem præcæteris colebãt, honorificè collocauerunt, abeuntésq; clauserunt, apertóq; postero die, simulachrum eius supplicabãt, inuenerũt collapsum, deformitérque cõfractum. Deinde ipsi prodigiis acti, deformiúsque puniti, arcam diuinæ testimonij populo vnde ceperant reddiderũt. Ipsa autem reditio qualis fuit? Imposuerunt eam plaustro, eíque iuuenes à quibus vitulos sugentes abstraxerant, subiunxerunt, & eos, quò vellent ire siuerunt, etiam hinc vim diuinam explorare cupientes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec reuocatę mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultoribus reportarunt. Hæc atque huiuscemodi Deo parua sed magna terrendis salubriter erudiendísque mortalibus. Nam enim philosophi, præcipuéque Platonici, rectius cæteris potuisse laudãtur, sicut paulò antè cõmemoraui, quòd diuinam prouidentiã hæc quoque rerũ infima atque terrena administrare docuerint, numerosarum testimonio pulchritudinum quæ non solùm in corporibus animalium, verumetiã in hortis, fœnóque gignuntur, quanto euidentius hæc attestatur diuinitati, quæ ad horam prædicationis eius fiunt, vbi religio commendatur, quæ omnibus cælestibus, terrestribus infernísque sacrificari vetat, vni Deo tantum iubens, qui populus diligens & dilectus, beatos facit, eorúmque sacrificiorum præfiniens tempora imperata, eáque per meliorem facere tem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, per hæc alia potiora significare testatur, non vt ipse his honoribus sublimetur, sed vt nos ad eum colendum, eíque colendum igne amoris eius accensi, quod nobis, nõ illi, bonum est excitemur.

Con

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

CAP. XVIII.

SIN dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino vllis literis esse credẽdum, potest etiam dicere, nec deos vllos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilibus operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quam dij se ostentare mirabiles potius quàm vtiles ostendere potuere. Vnde hoc opere nostro, cuius hunc iam decimum librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui vel vllam esse vim diuinam negant, vel humana non curare contendunt, sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ ciuitatis, deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse etiam mundi huius visibilis, & mutabilis, inuisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de bis, quæ condidit, sed de seipso verissimum largitorem. Eius enim propheta veracissimus ait: Mihi autem adhærere Deo bonum est. De fine nanque boni inter philosophos quæritur, [a] ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste: Mihi autem nimis diuitiis abundare bonum est, aut insigniri purpura & sceptro, vel diademate excellere, aut quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, mihi voluptas corporis bonum est: aut quod melius volunt meliores dicere visi sunt, Mihi virtus animi mei bonum est: sed mihi, inquit, Deo adhærere bonum est. Hoc eum docuerat, cui vni tantummodo sacrificandum sancti quoque angeli [b] legalium sacrificiorum etiam contestatione monuerunt. Vnde etiam ipse sacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeumque complexum sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorum deorum cultores, qualescunque deos suos esse arbitrentur, ab eis facta esse miracula, vel ciuilium rerum historiæ, vel libris magicis, siue, quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causæ est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto maior debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui vni soli sacrificandum præcipiunt?

L. VIVES.

a AD quod adipiscendum omnia officia referenda sunt.] *Officiorum Cicero, Stoicos secutus, duo facit genera: alterum absolutum, quod pertinet ad virtutes illas absolutas, id est ad sapientiam, & proinde ad finem bonorum, idq; Græci κατόρθωμα vocãt: Latini rectum, aut rectè factum, omnes numeros virtutis cõtinens. Alterum officij genus positum est in præceptis vitæ communis, cuius probabilis ratio reddi potest, cur sic factũ sit potius, quàm aliter. Medium & commune hoc nominant, quod in vtranq; partem, & sapientiæ, & stultitiæ natura sua verti potest ab vtente: qualia sunt quæ in rep. & vita priuata circa opes, honores, gloriam, & similia facimus.*

b Legalium sacrificiorum.] *In antiquis exemplaribus legitur: Legalium miraculorum. alibi, angeli eius miraculorum.*

Quæ ratio sit visibilis sacrificij quod vni vero & inuisibili Deo offertur docet vera religio. CAP. XIX.

QVi autem putant hæc visibilia sacrificia diis aliis cõgruere, illi verò tanquam inuisibili inuisibilia, & maiori maiora, melioriq́ue meliora, qualia sunt purgamentis & bonæ voluntatis officia, profecto nesciunt hæc ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium ferendum esse nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus nostris inuisibile sacrificium nosipsi esse debemus. Tunc nobis fauent, nobísque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adiuuant angeli, quique virtutẽ superiores, & ipsa bonitate, ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, vt eorum præsentia sentiatur, apertissimè vetant. b Sunt de his exempla in literis sanctis. Putauerunt quidam deferendum angelis honorem, vt adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorũ sunt admonitione prohibiti, iussiq́ue sunt hæc ei deferre, cui vni seruire esse nouerunt. Imitati sunt Angelos sanctos etiam sancti homines Dei. c Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dij, eísque Lycaonii immolare victimas voluerunt, quod à se humili pietate remouentes, eis, in quem crederent, annunciauerunt Deũ. Sed nec ob aliud fallaces illi superbè sibi hoc exigunt, nisi quia vero

vero Deo deberi sciunt. Non enim reuera, vt ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadauerinis nidoribus, sed diuinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent vndique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterãt exhibere. Qui ergo diuinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiusliber corporis fumo, sed supplicãtis animo delectantur, cui decepto subiectóque dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne fiat homo illius sacrificium, dum sacrificeatur cuipiam præter illum.

L. VIVES.

a NObísq; congaudent.] *Gaudere angelos Dei, cùm homines sancte viuũt, etiam Christus testatur in Euangelio Luc. 15.*

b Sunt de his exẽpla in literis sanctis.] *Ioannes angelum ad se missum voluit adorare, & inhibitus est ab eo iubente Deum potius adorari, cuius ipse esset seruus conseruus Ioannis. Apocalypsis 19.*

c Nam Paulus & Barnabas.] *Hi cùm in Lycaonia, quæ est Asiæ regio, legẽ domini populo docerent, claudo virtute Dei erecto, pro dijs sunt habiti. Barnabas pro Ioue, Paulus qui cõcionabatur pro Mercurio, qui sermoni præesse creditus est. Ita immolare eis parabant tanquam dijs: quod Paulus & Barnabas magna indignatione prohibuerunt, veriti ne in se transferretur, quod vnius est Dei. Actuum 14.*

De summo veróque sacrificio, quod ipse Dei & hominum mediator effectus est. CAP. XX.

VNde verus ille mediator, inquantum formam serui accipiẽs mediator effectus est Dei, & hominum homo Christus Iesus, cùm in forma Dei sacrificium cum patre sumat, cum quo & vnus Deus est, tamen in forma serui sacrificium maluit esse, quàm sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificãdum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerens, ipse & oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit ecclesiæ sacrificiũ: quæ a cùm ipsius capitis corpus sit, seipsam per ipsum discit offerre. Huius veri sacrificii multiplicia variáq; signa erant sacrificia prisca sanctorũ, cùm ob hoc vnum per multa figuraretur, tanquam verbis multis res vna diceretur, b vt fine fastidio multum commẽdaretur. Huic summo veróque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt.

L. VIVES.

a CVm ipsius corporis ipse sit caput.] *In lib. Colonienſi & Brugenſi ſic legitur: Quæ cum ipſius capitis corpus ſit, ſeipſã*

per ipsum dicit offerre. tametsi non displicet, quod vulgo legitur.

b Vt sine fastidio.] *Varietas enim adimit fastidium: quod etiam in loquentibus contingit, qui si idem bis eodem repetant modo, fastidio sunt, vt crambe repetita, si centies, sed variè, gratiam non amittunt. De quo præcepta sút in rhetoricis. Ac simile est, quod de cõuiuio sibi exhibito suillis carnibus variè cõditis narrat Q. Flãminius apud Liuium: itaque diuersa erant quæ rem eandem in lege vetere significarent, vt sine fastidio & intelligentes magis meliúsque venturæ salutis admonerentur, & rudes inter tot signa vnum saltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.*

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos, qui pertulerunt iam passionem, qui aereos spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt. CAP. XXI.

MOderatis autem præfinitísq; temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, vt hominibus quos possident excitatis, inimicitias aduersus Dei ciuitatem tyrannicè exerceãt, sibíque sacrificia non solùm ab offerentibus sumant, & à nolentibus expetant, verumetiam ab inuitis persequendo violenter extorqueãt, non solùm perniciosa non est, sed etiam vtilis inuenitur Ecclesiæ, vt martyrum numerus impleatur, quos ciuitas Dei tãto clariores & honoratiores ciues habet, quãto fortius aduersus impietatem potestatum etiam vsq; ad sanguinẽ certant. Hos multò elegantius si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros [a] heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] nescio quis filius eius secundum Græcorũ fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc videlicet veluti mysticũ significante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, vbi volunt cũ dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres nostri heroes nũcuparentur, si, vt dixi, vsus ecclesiastici sermonis admitteret: nõ quòd eis esset cum dæmonibus in aere societas, sed quòd eosdem dæmones, id est, aereas vincerent potestates: & in eis ipsam quicquid putatur significare Iunonem, quæ nõ vsquequaque inconuenienter à poetis inducitur inimica virtutibus, [c] & cælum petẽtibus viris fortibus inuida. Sed rursus ei succumbit infœliciter, cedítq; Vergilius, vt cùm apud eũ illa dicat,

Vincor ab Aeneas,

ipsum

ipsum Æneam admoneat Helenus quasi consilio religioso, & dicat:

Iunoni cane vota libens, [d] dominamq; potentem
[e] Supplicibus supera donis.

Ex qua opinione Porphyrius, quanuis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium nõ venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tanquam fortiora sint apud eos numina mala quàm bona: quãdoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malísque nolentibus bona prodesse non possunt: nocere autem mala possunt, non sibi valentibus resistere bonis. Non est ista veræ veracitérque sanctæ religionis via: nõ sic Iunonem, hoc est, aereas potestates, piorum virtutibus inuidẽtes nostri martyres vincunt. Non omnino, si dici vsitatè posset, heroes nostri supplicibus donis, sed virtutibus diuinis Heram superant. [f] Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, vt parcerent.

L. VIVES.

a HEroas vocaremus.] *Plato in Epinomide inter ordines deorum, quosdam statuit dæmonibus aereis minores, hominibus & semaiores: quos ἡμιθέους vocat, eosq; heroes esse non dubitant: nam semideos illos nominant, generatosq; altero parẽte Deo, altero mortali, vt ait idẽ Plato in Cratylo, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Tyndaridæ, Aesculapi[o], Romulus: quo fit, vt cùm parẽte altero sint Deo, multi nolint eos homines dici, sed plus quàm homines, & minus quàm dæmonas. cuius sententiæ est Iamblichus Pythagoricus. Heroides Stoicus carmina, quæ Pythagoræ nomine circunferũtur, alij Philolaũ Pythagorici esse tradunt: illa igitur carmina enarrans ex Platonis, vt ait, sententia, genere dæmonum & angelos & heroes cõprehendit: vt quantum ad cæleſtes spectat, dicantur angeli: quantum ad terrestres, heroes: quantum ad medios, dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex sententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorũ filios. Et profectò ita sunt heroes dæmones, vt genus illud aureum dæmones terrestres vocauit Hesiodus in ἔργοις. Nam quartũ genus hominum peius quidem illo aureo, sed tertio tamen præstantius heroes nominauit. homines autem tam hos quàm illos, & semideos nominat, dicens:*

Heroes

Κρείσσων γὰρ γένος ἐστὶ θεῶν ἡρώων ἀνδρῶν
Ἡμιθέων.

Diuinum genus heroum, cognomine dicti *Semidei.*

Heros *Vt appareat eos dē esse, de quibus Plato loquitur. Hi enim sunt veteres illi venerabiliores & excellentiores hominibus, qui fatidica nauecum Iasone nauigarunt, & qui militarunt ad Troiam. Nam Hesiodus ipse bellaces fuisse dicit: idcirco iracundi & violenti sunt credit, sicut Menander inquit, quod si quis transiret templum horum alicui*

Heroū *sacrum, quod ἥρῳον dicebant, silētio, ac veneratione id fieri oportebat, ne in ira accenderetur heros, tumultúmq; aliquem moueret. Erant enim heroa per Græciam frequentia, id est, eximia virtute virīs ædes erectæ. Cuiusmodi permultarum Pausanias meminit, vt Vlyssi, & Tātalo, & Acrisio. Latini quoque, vt Plin. lib. xix. de heroo Sestico. Nomen heros Plato in Cratylo ab ἔρως deductum existimat, id est, ab amore: quod ex amore immortalis Dei aduersus mortalem fœminam, aut immortalis fœminæ aduersus mortalem virū genitus videatur. Aut ab εἰρεῖν, quod est dicere, quòd oratores diserti fuerunt, rexerintq; populos. Hierocles ab amore quidem, cæterū non quòd amore sic geniti, sed quòd amore pleni sint, & electi amatores Dei, nosse ad similem amorem erigunt. Nam præfecti sunt hominibus, vt Iamblichus ait itidem Pythagoricus, eorumq; munus est viuificare, ratiocinari, custodire animas, & eas è corporibus soluere. Sed has esse vires animi nostri, ideo illum esse suum vnicuique dæmonem ostendimus. Alij ab ἥρᾳ, quæ est terra, heroas dictos existimant, quasi terrestres dæmones. Sic enim animas optimorū virorum corporibus functas nominauit Hesiodus. Et Pythagoras, cùm iubet τοὺς τερραβόντας σέβεσθαι δαίμονας, Terrenos venerare dæmonas. Interpres Homeri ab ἥρᾳ mauult nominari, ὃ ἐστὶ γῆ κατὰ διάλεκτον, ἐκ δὲ τῆς γῆς ἐπλάσθη τὸ ἀνθρώπινον. Est, inquit, Era terra secūdum quādam linguam. Porrò è terra humanum genus est fictum. Capella lib. Nuptiarum 2. hoc totum quicquid inter nos & lunam interpatet, locum esse ait deorum manium, & regnum Ditis. Sed superiorem partem esse heroum, inferiorem manium: heroesq; qui ἡμίθεοι dicūtur, animas gerere, & salua mentes, indutos humana forma, magnisq; mundi commodis procreatis, vt Herculem, Dionysium, Triptolemum. Hinc ab ἥρᾳ, id est, Iunone possunt videri nominati, quod eius regnum est aer, quò animæ fœtidum iræ Pythagoricos credere Hierocles testatur, illis versiculis Pythagoræ siue Philolai:*

Ἦν δὴ τελευτήσας σῶμα λίπῃς ἐπὶ γαῖαν ἐλεύσῃ,
Ἠὲ θεὸς ἀθάνατος θνητὸς οὐκέτι μάλλον ἐών περ. *hoc est:*

Corpore depositō liberam si scandis in æthram,
Tunc Deus æternus fies, mortalia linquens.

Verùm

Verùm à Platone marini diui nominātur, credo quòd cùm crassiores illos putaret dæmonibus, hosq; verē dixisset aereos, par esse existimauit, eorum naturam rei crassiori, quàm sit aer attribuere, cōmodiorem aqua nullam inuenit. Est quoque ἥρα regina, & regnorum dea, dominamq; sæpe Latini interpretantur, vt Vergil. in 3 ita heroes, si ab hera sint nuncupati, quasi principales & regij possunt intelligi.

b Nescio quis filius eius.] *Videor mihi de hoc in Græcorum commentariis legisse, nec satis tamen apud quem memini. Fortunæ plerunque hæc sunt, potius quàm vel eruditionis, vel diligentiæ, vt in præfatione dixi.*

c Et cælum petentibus viris fortibus.] *Vt Dionysio, Herculi, Aeneæ.*

d Dominámque potētem.] *Vertit id quod modo dicebā de hera. Nam illa etiam inferna Proserpina, quæ à Charōte apud Verg. lib. 6. domina nuncupatur, Iuno est inferna. Iuno enim superna est quæ dicitur magna: & inferna, vt tradit Seruius. nā & ipse Dis pater Iupiter infernus nominatur. Sic in nuptiis Orci & Proserpinæ turba illa vmbrarū silentium canit apud Claud. lib. 2. raptus Proserpinæ:*

Nostra parens Iuno, tuq; ô germane tonantis
Et gener vnanimis consortia ducite somni,
Mutuaq; alternis innectite colla lacertis.

Et apud Lucianum Protesilaus Diti ὦ ἥμισυ ἐμοῦ ζεῦ, ô noster Iupiter.

e Supplicibus supera do.] *Ostēdit poeta, inquit Donatus, maioris potentiæ inimicos obsequendo potius quàm resistēdo posse superari.*

f Commodius quippe Scipio.] *Primus imperator qui ex prouincia à se deuicta cognomē reportauit, fuit P. Cornelius Scipio P. filius, qui Hannibale victo, & Africa subacta, Africanus est cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho superato, Asiaticus est dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Gn. Martius à Coriolis expugnatis appellatus est Coriolanus: & de prouinciis, quonām Sergius qui Fidenates vicit, dictus est Fidenas.* Scipio Africanus

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & vnde cordis vera purgatio. CAP. XXII.

VEra pietate homines Dei aeream potestatem inimicam contrariámque pietati [a] exorcizando eiiciunt, non placando: omnes tentationes aduersitatésque eius vincunt orando non ipsam, sed suum Deum aduersus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit egítque sine peccato:

vt in

vt in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum: id est, per mediatorem Dei & hominum, hominem Christum Iesum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separãtur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgẽtiam illius, nõ per nostram potentiam: quia & ipsa quantulacunque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autẽ nobis in hac carne tribueremus, nisi vsque ad eius depositionem [b] sub venia viueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

L. VIVES.

Exorcizare

a EXorcizando eiiciunt.] *Ἐξορκίζω, adiuro. Sic Augustinus ἐξορκισμὸν, adiurationem vertit: & exorcistam adiuratorem, qui immundum spiritum adiurationibus pellit à catechumeno, antequàm sacræ aquæ admoueatur: vt ipse docet in Symbolo. Et est inter initiationes tertia, quæ dicitur exorcistarũ. Ordo est enim ex septem. De hoc & exorcismo ante baptismum tractat Petrus Lombardus libro 4. Sententiarum theologicarum, sectione 8. & 24.*

b Sub venia viueremus.] *Quia semper sub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, vitijsq; ne quis se efferat. Nũ quicquid bene agitur, aliunde est, nempe ex Deo, cuius venia peccatum exuimus, & beneficio rectè viuimus.*

De principiis, in quibus Platonici purgationem animiæ esse profitentur.

CAP. XXIII.

DIcit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunę teletis atque solis: vt hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgãt, si lunæ solisque non purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne forte cùm dictum esset non purgare teletas solis, & lunæ, alicuius alterius Dei de turba valere ad purgandũ teletæ crederẽtur. Quæ autem dicat esse principia tãquam Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim Deum patrem [b] & Deum filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mẽtem: de spir

de spiritu autem sancto, aut nihil, aut nõ apertè aliquid dicit: quanuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] sicut Plotinus vbi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, nõ vtique diceret horum medium, id est, patris & filij medium. Postponit quippe Plotinus animę naturam paterno intellectui: iste autem cùm dicit medium, nõ postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit vt potuit, siue vt voluit: quod nos spiritum sanctum, nec patris tantum, nec filij tãtum, sed vtriusque spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarũ auriũ pertimescunt. Nobis autem [d] ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus, quę his significãtur, impiã gignat opinionem. Nos itaq; ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur: sicut nec duos deos, vel tres nobis licitũ est dicere: quãuis de vnoquoq; loquẽtes, vel de patre, vel de filio, vel de spiritu sancto, etiam singulũ quẽque Deum esse fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hęretici Sabelliani, eundem esse patrẽ, qui est & filius: & eundem esse spiritũ sanctũ, qui est & pater & filius: sed patrem esse filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij spiritum sanctum, nec patrem esse, nec filium. Verùm itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quanuis pluraliter apud eos sint dicta principia.

L. VIVES.

Trinitatẽ an norint philosophi

a DIcit enim Deum patrem.] *Torquẽt se anxiè permulti disputatione illa, nouerintne philosophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus est mysterium regni apertum, illuxit nisi radius quidam perexiguus illius immensæ lucis. Philosophi verò prisci si quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, tam obscurũ id fuit, vt locutos potius eos, quàm intellexisse existimare par sit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis videtur fuisse ad vnitatem Dei, & cunctipotentiam nocendam peruenisse: si quid de trinitate sunt locuti in testimonium venturæ pietatis dixisse ad sectatores suos magistrorum sententia premẽdos. Aristoteles scribit primo lib. De cælo & mundo. Pythagoricos in tribus posuisse perfectionem rerum, velut principio, medio, & fine: & in deorum sacris hunc numerum solitum vsurpari. Vnde putantur esse illa verba magæ apud Theocritum, εἰς τρὶς δεκάεσσι, καὶ τρὶς τόδε πόντιε ἐπτά. Sed Verg. expressius:*

Terna

Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore.
Licia circundo, terq; hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps disciplinæ suæ Zeno λόγον *dicit fatum, & necessitatem, & Deum, & animũ Iouis. Sed Plato apertius videtur locutus. Nam in sexto De republ. Socrates cùm satis sibi de ipsius boni natura videretur disputasse, putaretq; maiorem esse rem, quàm vt posset dicendo explicare, inquit:* Ἀλλὰ ἃ μακάριοι αὐτὸ μέν τι πυθ' ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν, ἐάσωμεν νῦν εἶναι. πλέον δ' ἐμοὶ φαίνεται ἢ κατὰ τωνῦν παρεῖσαν ὁρμῆσθαι ἐφικέσθαι τῷ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὡς δὲ ἔκγονόν τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ἀνομοιότατον ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ἡμῖν φίλον, εἰ δὲ μή, ἐᾶν. *Verum quid ipsum bonum sit, beati viri, in aliud tempus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi consequi possimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud est quid sit boni ipsius filius, simillimus illius. Si modo id quoque nobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle se declarat: nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni disputaturum se præfatur, & post paucas interrogationes ait, bonum esse solem quendam, filium eius esse velut vim videndi, quàm à sole habemus, & in epistola ad Hermiam:* Ἐπομνύω τὰς σπουδήν τε ἁμὰ καὶ τὴν τῆς σπουδῆς ἀδελφὴν παιδείαν καὶ τὸν τοῦ πάντων θεὸν ἀγαπᾶν τοῦ τε ὄντων καὶ τοῦ μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατρὸς κύριον ἀποφαίνειν. *Iurantes, inquit, studio Musis apto & sorore studij eruditione, per Deũ ducem omniũ, quæ sunt, quæq; futura sunt. Itidem per ducis & causæ omnium patrem dominum. Et in Epinomide* λόγου τοῦ πάντων θειοτάτου *meminit, id est, sermonis omnium diuinissimi, à quo dicit mundum esse constitutum. De quo sunt ea quæ sequuntur. Hũc sermonem vir sapiens cùm est admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus est beatus, & viuens, & post vitam. Nam illud* οὐ *non ad mundum referunt multi, sed ad* λόγον. *Et sic nos vertimus lib. 8. De beatitudine secundum Platonem differentes. Plato igitur patrem apertis posuit verbis, filium quoque: ad tertium illud nulla ratione vocis putauit posse enunciari. Et si in ordine gradibusq; diuinitatis mundi animam, quæ est tertia & postrema, à principio & filio principij mente profectam existimat. Animam verò mundi si quis impensius Platoni faueret, posset facile defendere illum esse spiritum, qui ferebatur super aquas: quem videntur illi facere fusum per molem vniuersitatis omnibus vitam essentiámque impartientem. Et hæc sunt in diuinitate terna, de quis ad Dionysium ἐμφατικῶς, vt præfatur, scribit. Circa omnium regem cuncta sunt,*

sunt, & illius causa sunt omnia: eaq; causa est bonorum omnium, secunda vero circa secunda, tertia circa tertia. Prætereo quæ sunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota est cum Platonicis. Non possum tamen responsum Sarapidis prætereo, qui cõsulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quis nam esset se beatior, fertur dixisse:

Πρῶτα θεὸς, μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
Σύμφυτα δὲ πρία, πάντα καὶ εἰς ἓν ἴοντα.

Principio Deus est, tum sermo, & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt, & tendentia in vnum.

b Et Deum filium.] *Porphyrius sententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres substantias in essentia diuinitatis statuit, Deum omnium maximum atque optimum, deinde creatorem, tertium animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorem Plato & Porphyrius* πάτερον τῶν *vocant: quod quanuis in tenebris, videntur tamen poetæ attigisse cùm Mineruam suam δὲς τὸν faciunt, sine matre, de illius vertice ac capite productam sapientiam ipsam.*

c Sicut Plotinus.] *Hic scripsit librũ De tribus personis siue substantiis, in quo primum statuit æternum illud atque perfectum, quod secundum generauit, & mẽtem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdum Plato fecit, sed ab eo manasse verbũ: à quib⁹ vniuersa sunt condita. Ita enim ait in principio libro De prouidentia:* Οὕτω δὴ ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου αὐτοῦ τόδε τὸ πᾶν, καὶ δίεσιν. *Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc vniuersum & digestum est.*

d Ad certam regulam loqui fas est.] *Quasi ex religione, ex pietate est certo genere vti verborum, nec alijs.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani.] *Hi dicebãt eandem esse patris & filij personam, sulti dicto illo Christi: Pater & ego vnum sumus.*

De vno veróque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat. CAP. XXIIII.

Sed subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas liberè redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Iesum Christum esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia nõ intelligens, quam sua ille humilitate deiec

deiecit, verus benignusq; mediator: in ea se ostendens mortalitate mortalibus, quā maligni fallacesq; mediatores non habendo se superbius extulerunt, miserisq; hominibus adiutorium deceptoriū velut immortales mortalibus promiserunt. Bonus itaq; verusq; mediator ostendit peccatū esse malum, non carnis substantiam, vel naturā, quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortē, quanuis esset pœna peccati, quam tamē pro nobis sine peccato ipse persoluit, peccando esse vitandā, sed potius si facultas datur pro iustitia perferendam. Ideo enim soluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus est, & non pro suo peccato. Hūc ille Platonicus nō cognouit esse principium, nam agnosceret purgatorium. Neq; enim caro principium est, aut anima humana, sed verbū per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per seipsam mūdat, sed per verbum à quo suscepta est, cùm verbū caro factum est, & habitauit in nobis. Nam de carne sua manducanda mysticè loquens, cùm hi qui nō intellexerūt offensi recederent, dicētes: Durus est hic sermo, quis eum potest audire? Respondit manētibus cæteris: Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam. Principiū ergo suscepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudęis quis esset, [a] respondit se esse principium. Quod vtiq; carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquā percipere possemus, nisi ab eo mundaremur atq; sanaremur, per hoc quod eramus, & non eramus. Eramus enim homines, sed iusti nō eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed iusta, nō peccatrix erat. Hæc est mediatio, qua manus lapsis iacentibúsque porrecta est: hoc est semen dispositum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & vnus Deus coli iubebatur, & hic mediator venturus promittebatur.

L. VIVES.

a RESpōdit se esse principium.] *Græcè est, πλὼ ἀρχήν. Augustinus principiū vult esse filiū, sed non aliud principiū quàm patrem, vt nec aliū Deū: idq; putat significari per πλὼ ἀρχήν. De quare Laurentius & Erasmus ex ratione vocis disputant, non posse πλὼ ἀρχήν esse nomen, sed aduerbium: vt sit primum, vel principio. Et profectò, vt quod ipse sentio, paucis dicā: tametsi obscura est hæc loquendi formula, ac nescio an ex hebraismo petita, vt alia in nouo instrumēto complura,*

complura, tamen nō videtur Christus significare se principiū esse. Sed cum rogatus quis esset, nulla se nominis ratione posset ad captum duntaxat illorum explicare, considerandū vniuscuiusque animo reliquit, qualem existimaret esse, non quem videret, sed cuius verba audiret: qualem illum, qui corpore, quem cerneret, contectus, talia proferret. Erat enim Deus humana facie latens, qui loquebatur, à quo magna illa proficiscebātur, & admirabilia. Itaque ait: Principio ego sum ille, qui mortali corpore velut instrumento vtens loquor vobis: nō iam per angelum iubens, sed per meipsum. Itaque hæc responsio non est illius olim exhibitæ Moysi absimilis, ἐγώ εἰμι ὤν. Ego sum ens. nisi quòd illa erat maiestatis Dei, & essentiæ eius simplicis: hæc recentior Dei, qui humanam sibi formam adiunxerat.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse.

CAP. XXV.

EVius sacramēti fide etiam iusti antiqui mundari piè viuendo potuerūt: non solùm antequam lex populo Hebræo daretur, neq; enim eis prædicator Deus vel angeli defuerunt, sed ipsius quoque legis temporibus, quāuis in figuris rerum spiritalium haberevideremur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos sicut, & per angelos eadem prouisio prædicata est, & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinámque sentētiam de boni humani fine paulò ante commemoraui: Mihi autem adhærere Deo bonum est. In quo planè Psalmo duorum testamentorum, quæ dicūtur vetus & nouum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenásque promissiones, cùm eas impiis abūdare conspiceret, dicit [b] pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodū gressus suos, tanquam fruſtra Deo ipse seruisset, cum ea fœlicitate, quam de illo expectabat, cōtemptores eius florere perspiceret, séque in rei huius inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehendere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in nouissima eorum, qui fœlices videbantur erranti. [c] Tunc eos intellexit in eo quòd se extulerūt, sicut dicit, fuisse deiectos & defecisse, ac periisse propter iniquitates suas, totúmque illud culmen temporalis fœlicitatis ita eis factum tāquam somnium euigilantis, qui se repēte inuenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel ciuitate ter-

rena, magni sibi videbantur: Domine, inquit, in ciuitate tua imaginem illorũ ad nihilũ rediges. Quid huic tamẽ vtile fuerit, etiã ipsa terrena nõ nisi ab vno vero Deo quęrere, in cuius potestate sunt omnia, satis ostẽdit, vbi ait: Velut pecus factus sum apud te, & ego semper tecum. Velut pecus dixi, vtiq; nõ intelligens. Ea quippe à te desiderare debui, quæ mihi cũ impiis nõ possunt esse cõmunia: quibus eos cùm abundare cernerem, putaui me incassum tibi seruisse, quãdo & illi hæc haberẽt, qui tibi seruire noluissent. Tamen ego semper tecũ, qui etiã in taliũ rerũ desiderio deos alios nõ quæsiui. Ac per hoc sequitur: Tenuisti manũ dexteræ meæ, & in volũtate tua deduxisti me, & cum gloria assumpsisti me: tãquam ad sinistram cũcta illa pertineãt, quæ abundare apud impios cùm vidisset, penè collapsus est. Quid enim mihi est, inquit, in cælo, & à te quid volui super terram? Reprehẽdit seipsum, iustéq; sibi displicuit: quia cùm tam magnũ bonum haberet in cælo, quod pòst intellexit, rem trãsitoriam, fragilem, & quodãmodo luteam fœlicitatem à suo Deo quæsiuit in terra. [d] Defecit, inquit, cor meũ, & caro mea Deus cordis mei: defectu vtiq; bono ab inferioribus ad superna. Vnde in alio Psalmo dicitur: Desiderat & deficit anima mea in atria Domini. Item in alio: Defecit in salutare tuũ anima mea. Tamen cùm de vtroq; dixisset, id est, de corde & carne deficiẽte, nõ subiecit: Deus cordis mei & carnis meæ, sed Deus cordis mei. Per cor quippe caro mũdatur. Vnde dicit Dominus: Mũdate quæ intus sunt, & quæ foris sunt mũda erunt. Partem deinde suã dicit ipsum Deũ non aliquid ab eo, sed ipsum. Deus, inquit, cordis mei, & pars mea Deus in sęcula. Quod inter multa quę ab hominib⁹ eligũtur, ipse illi placuerit eligẽdus. [e] Quia ecce, inquit, qui se lõgè faciũt à te, peribũt: [f] perdidisti omnem qui fornicatur abs te: hoc est, qui multorũ deorũ vult esse prostibulum. Vnde sequitur illud, propter quod & cætera de eodem Psalmo dicenda visa sunt: Mihi autem adhærere Deo bonũ est: nõ longe ire, non per plurima fornicari. Adhærere autem Deo tunc perfectũ erit, cùm totum quod liberãdũ est, fuerit liberatum. Nunc verò fit illud, quod sequitur: Ponere in Deo spẽ meam. Spes enim quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? ait Apostolus. Si autem quod non vidẽmus speramus, per patientiam expectamus. In hac autem spe nunc constituti agamus quod sequitur: & simus nos quoque pro modulo

modulo nostro angeli Dei, id est, nuncij eius, annunciantes eius volũtatem: & gloriam gratiámque laudantes. Vnde cùm dixisset: Ponere in Deo spem meam: addidit, vt annunciem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion. Hæc est gloriosissima ciuitas Dei, hęc vnum Deum nouit & colit: hanc angeli sancti annunciauerunt, qui nos ad eius societatem inuitauerũt, ciuésque suos in illa esse voluerũt: quibus non placet, vt eos colamus tanquam nostros electos deos, sed cum eis & illorũ & nostrum Deum: nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificiũ Deo simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc deposita magna obstinatione considerat, omnes immortales beati, qui nobis nõ inuidẽt: neque enim si inuiderẽt, essent beati, sed potius nos diligunt, vt & nos cũ ipsis beati simus: plus nobis faciẽt, plus adiuuãt, quãdo vnũ Deũ cum illis colimus, patrẽ & filiũ & spiritũ sanctũ, quã si eos ipsos p sacrificia coleremus.

L. VIVES.

[a] IN quo planè Psalmo.] *Hic est Psalmus lxxij. sublimis diuinusq; solutione veteris philosophorũ quæsiti, cur præsidente vniuersitate mũdi Deo sapiẽtissimo & optimo, malis bona, & cõtrà bonis mala contingunt? Vnde est illud dilemna Epicureorum: Si Deus est, vnde mala? Si non est, vnde bona? Augustin. aliquot eius versus enarrat: nos seruata instituta breuitate nonnulla interdum adiiciemus.*

[b] Pedes suos penè fuisse commotos.] *Vel concussos indignitate rei, & commotione animi, vel ad transeundum in alteram viam, cùm se ipse interrogaret parum se hac profecisse.*

[c] Tunc eos intellexit.] *Omnia in futurum seruantur operta, inquit Sapiens. Tunc bonis proderit bene vixisse, malis obfuerit vixisse male: tunc bonis euenire bona, malis mala liquebit. nam ea demum vera sunt, & bona & mala.*

[d] Defecit, inquit, cor meum.] *Hoc est optimi & sanctissimi viri, vt deficientibus in eo corpore, viribus, robore, consilio, superstite tamen semper religio, & sit pars eius Deus in æternum: abeuntibusq; cæteris rebus, solus Deus in eo remaneat. Hoc quantum nobis videtur Augustinus loquitur de defectu animæ, & velut exanimatione, quæ ex desiderio rerum cælestium nascitur. Languet enim animus amãs, & subinde linquitur virtute sua: cùm de re quam amat, impensè cogitat: aliter quoque sic, vt vires & consilium circa res seculi destituant bonum virum, hæreat tamen semper illius mẽti Deus, & spretis contemptissq; omnibus, tum corporis dotibus, tum fortunis, vnica hæreditas, & solæ illius opes sint Deus.*

e Quia ecce, inquit, qui se longè faciunt.] *Bonum est ergo hærere illi, à quo si quis absceſſerit, periit.*

f Perdidisti omnem qui fornicatur abs te.] *Debet esse anima nostra vni Deo dicata, & illius sponsa: quod si adulteretur, vt se ad curas cupiditatesq; rerum mundi abiecta, Deo neglecto, tãquam impudica mulier à viro reiicitur, & repudiatur. hic est interitus animæ, cùm à vita sua discedit.*

De inconstantia Porphyrij inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis. CAP. XXVI.

NEscio quomodo, quantum mihi videtur, pro amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius. Nam ista vtcunque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descẽdentes, hominibus theurgicis diuina pronunciẽt: alios autem qui in terris ea quæ patris sunt, & altitudinem eius profunditatémque declarent. Num igitur hos angelos, quorum ministerium est declarare voluntatem patris, credẽdum est velle nos subdi, nisi ei, cuius nobis annunciant voluntatem? Vnde optimè admonet etiam ipse Platonicus imitandos eos potius, quàm inuocãdos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos vni Deo subditos, non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi vni vero Deo deberi sciunt, cui & ipsi adhærendo beati sunt: proculdubio neque per vllam significantem figuram, neque per ipsam rem, quę sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superborũ atque miserorum, à quibus longè diuersa est pietas subditorũ Dei, nec aliunde quàm illi adhærẽdo beatorum. Ad quod bonum percipiendum, etiam nobis syncera benignitate oportet vt faueant: neque sibi arrogent, quo eis subiiciamur: sed eũ annunciẽt, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, ô philosophe aduersus potestates, & veris virtutibus, & veri Dei muneribus inuides habere liberam vocem? [a] Iam dixisti angelos, qui patris annũciant voluntatem, ab eis angelis esse diuersos, qui ad theurgicos homines, nescio qua deducti arte descendunt. Quid adhuc eos honoras, vt dicas pronunciare diuina? Quæ tandem diuina pronũciant, qui non voluntatem patris nunciant? [b] Nempe illi sunt, quos sacris precibus inuidus alligauit, ne præstarẽt animæ purgationem: nec à bono, vt dicis, purgare cupientes ab illis vinculis solui, & sua potestati

potestati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia: vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curiositate deceptus, ista pernicioſa & insana pro magno beneficio didicisti. Audes istam inuidiam, non potentiam, sed pestilẽtiam, & non dicam dominam, sed quod tu fateris ancillam potius inuidorũ, isto aere trãscenso fluare in cælum, & inter deos vestros etiam sydereos collocare, vel ipsa quoque syderà his opprobriis infamare?

L. VIVES.

a IAm dixisti angelos.] *In antiquis codicibus sic habetur: Iam distinxisti i angelos, qui patris annunciant volũtatem, ab eis angelis qui ad theurgicos: & idem vtrobique significatur.*

b Nempe illi sunt, quos sacris precibus.] *Nam antea dictũ est impediri bonum dæmonem à malo: nec venturum hunc, nisi prius ille propitiatus discedat. Et de Chaldæo narrauit, cuius purgationem inuidus quidam impediuit.*

De impietate Porphyrij, qua etiam Apuleij transcendit errorem. CAP. XXVII.

QVanto humanius & tolerabilius consectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit, qui tantummodo dæmones à luna, & infra ordinatos agitari morbis passionum mẽtísque turbelis, honorans quidem eos, sed volens nolénsq; cõfessus est: deos tamen cæli superiores ad ætherea spatia pertinentes: siue visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem, ac lunam, & cętera ibidem lumina: siue inuisibiles, quos putabat ab omni labe istarum perturbationum alienos, quanta potuit disputatione discreuit. Tu autem didicisti hoc non à Platone, sed à Chaldæis magistris tuis, vt in ætheream vel empyreas mundi sublimitates, & firmamẽta cælestia extolleres vitia humana, vt possent dij vestri theurgis pronunciare diuina: quibus diuinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorem, vt tibi videlicet tanquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur, sed aliis eas tamen importas: vt hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quòd eos qui philosophari non possunt, ad istas seducis, quæ tibi tãquam superiorum capaci esse inutilia confiteris, vt videlicet quicunque à philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis, atque paucorum est, te autore theurgicos homines, à quibus non quidem in ani-

ma intellectuali, verùm saltem in anima spiritali purgentur, inquirant. Et quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter maior est multitudo, plures ad secretos & illicitos magistros tuos, quàm ad scholas Platonicas venire cogantur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones, deos æthereos se esse fingẽtes, quorum prędicator & angelus factus es, promiserunt: quod in anima spiritali theurgica arte purgati, ad patrem quidem non redeunt, sed super aereas plagas inter deos æthereos habitabunt. Nõ audit ista hominum multitudo, propter quos à dæmonum dominatu liberandos Christus aduenit. In illo enim habent misericordissimã purgationem, & mentis, & spiritus, & corporis sui. Propterea quippe totum hominem sine peccato ille susceptit, vt totum, quo cõstat homo, à peccatorũ peste sanaret. Quem tu quoque vtinam cognouisses, eíque te potius, quàm vel tuæ virtuti, quæ humana, fragilis, & infirma est, vel pernicioſissimæ curiositati sanandum tutius commisisses. Non enim te decepisset, [a] quem vestra, vt tu ipse scribis, oracula sanctum immortalémque confessa sunt. De quo etiam poeta nobilissimus, poeticè quidem, quia in alterius adumbrata persona: veraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit:

[b] *Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,*
Irrita perpetua soluent formidine terras.

Ea quippe dixit, quæ etiam multum proficientium in virtute iustitię possunt, propter huius vitę infirmitatem, & si nõ scelera, scelerum tamen manere vestigia, quæ nõ nisi ab illo saluatore sanantur, de quo iste versus expressus est. [c] Nam hoc vtique non à seipso dixisse Vergilius in Eclogæ ipsius quarto fermè versu indicat, vbi ait:

Vltima Cumæi venit iam carminis ætas.

Vnde hoc à Cumæa Sibylla dictũ esse incunctanter apparet. Theurgi verò illi, vel potius dæmones, deorum species figuráſque fingẽres, inquinant potius, quàm purgant humanum spiritum falsitate phantasmarum, & deceptoria vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgẽt hominis spiritum, qui immundum habẽt proprium? Alioquin nullo modo carminibus inuidi hominis ligarentur: ipsúmque inane beneficium quod præstaturi videbãtur, aut metu premerent, aut simili inuidentia denegarent. Sufficit, quòd purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc est mentem nostram,

nostram, dicis posse purgari, & ipsam spiritalem, id est, nostrę animę partem, mẽte inferiorem, quam tali arte purgari posse asseris; immortalem tamẽ, æternámque non posse hac arte fieri confiteris. Christus autẽ vitam promittit ęternam: vndè ad eum mundus, vobis quidem stomachantibus, mirantibus tamen stupentibúsque cõcurrit. [d] Quid prodest quòd negare non potuisti errare homines theurgica disciplina, & quamplurimos fallere per cæcam, insipientémque sententiam, atque esse certissimum errorem, agẽdo & supplicando ad principes, angelósque decurrere? Et rursum quasi ne operam perdidisse videaris ista dicendo, mittis homines ad theurgos, vt per eos animæ spiritales purgentur illorum, qui non secundum intellectualem animum viuunt.

L. VIVES.

a Quem vestra, vt tu ipse scribis, oracula.] *De hoc lib. xx.*

b Te duce, si qua manent.] *De Asinio Pollione consule ad bella ciuilia refert Seruius, vt futurus sit illo consule finis eorum, soluãturq; terræ perpetua eorum formidine. sed diuturna fuerunt post eum qui fuit consul cum Gn. Domitio Aenobar. iiij. anno triumuiratus.*

c Nam hoc vtique.] *Tota illa Ecloga sumpta est de carminib⁹ Sibyllinis, quæ cùm essent de Christo dicta, tẽpusq; esset ænigmatis quibusdam subsignificatum, eaq; intelligeret Vergil. & videret aduentare, de aliquo ex principibus Rom. existimabat esse dicta, & huius Pollionis filio Salonino attribuit.*

d Quid enim prodest.] *Alibi sic: quod quia negare non potuisti errare homines etiam. sed sic melius. Quod quia negare non potuisti, tantum à teipso dissentis vt primum doceas.*

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quæ est Christus, agnoscere:

CAP. XXVIII.

Mittis ergo homines in errorem certissimum. [a] Neque hoc tantum malum te pudet, cùm virtutis & sapientiæ te profitearis amatorem. Quam si verè ac fideliter amasses, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognouisses: [b] nec ab eius saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ tesiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis, quibus frustra discendis elaboraſti, [c] posse continentiæ virtute purgari. Aliquando etiam dicis quòd teletæ non

post mortem eleuant animam vt iam: nec eidem ipsi, quam spiritalem vocas, aliquid post huius vitæ finem prodesse videantur: [d] & tamen versas hæc multis modis, & reperis, ad nihil aliud, quantum existimo, nisi vt talium quoque rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curiosis, vel ad eas facias ipse curiosos. Sed bene est, quòd metuẽdam dicis hanc artem [e] vel legum periculis, [f] vel ipsius actionis. Atque vtinam hoc saltem abs te miseri audiant, & inde ne illic absorbeantur abscedant, aut eò penitus non accedãt. Ignorantiam certè & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum πατρικὸν νοῦν, id est, paternam mentem siue intellectum, qui paternæ est volũtatis cõscius. Hunc autem Christum esse non credis, contemnis enim eum propter corpus ex fœmina acceptum, & propter crucis opprobrium, excelsam videlicet sapientiam, spretis atque abiectis infimis; idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod Prophetæ sancti de illo veraciter prædixerunt: Perdam sapientiam sapientium & prudentiam prudentium reprobabo. Nõ enim suam in eis perdit & reprobat, quam ipse donauit, sed quam sibi arrogant, qui non habent ipsius. Vnde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus: Vbi sapiens? vbi scriba? [g] vbi conquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deũ, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniam quidem Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. Nos autem prædicamus, inquit, Christum crucifixum: Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam. [h] Ipsis verò vocatis Iudæis & Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam: [i] quoniam quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. Hoc quasi stultum & infirmum tanquam sua virtute sapientes fortésque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbè iactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter potius veram miseriam confitentes.

L. VIVES.

a Neq; hoc tantum malum te pudet.] *Vetus loquendi mos, sed quem etiam recentiores vsurparunt.*

b Nec ab eius saluberrima humilitate.] *Fuit enim prius imbutus*

tus pietate nostra, à qua postea desciuit, magnáque rabie in eam inuectus est.

c Posse continentiæ virtute purgari.] *In libris de abstinentia animalium scribit, continentia & frugalitate vitæ mentem humanam efferri, ac Deo coniungi. Sed hæc elegantius Plato & doctius in Charmide: quo loco docet, curationem animæ temperãtia fieri, eámque vnicam esse animi affecti medelam, nec aliis incantationibus fores animi elui.*

d Et tamen versas hæc multis modis & repe.] *Ea est Porphyrij πανσπερμία plenissima fastidij & nauseæ, quã licet vel ex quinque eius vocibus intelligere quæ sunt in omnium manibus.*

e Vellegum periculis.] *Nam & Plato de ea cauit. Et leges ciuiles pœnas illi constituerunt.*

f Vel ipsius actionis.] *Nam periculosa res est, nisi ritè exerceatur. Irritantur enim dæmones, & magna inferunt mala imperitè excantanti: quod multis horrendis exemplis ostenderunt, quippe amãt perfidam impietatem, à qua difficilis sit ad pietatem recursus, ideo terroribus ad eam homines impellunt.*

g Vbi conquisitor huius seculi.] *De philosophis intellige, qui maximo studio res naturæ conquisierunt. Græcè est, συζητητὴς, quod etiam disputatorem sonat, vt ad molestas illas & immodicas philosophorum disputationes referatur.*

h Ipsis verò vocatis.] *Vocatis ad pietatẽ, & destinatis ciuib. regni.*

i Quoniam quod stultum est Dei.] *Vulgatius crucem appellat insipientem, vtpote quæ insipiẽs sit visa, hæc tamen est hominibus sapientior. Siquidem philosophos constat frigidis & inutilibus rebus vacasse, crucem verò mundo peperisse salutẽ. Et quod Dei est, eo videtur infirmius: quia ex impotẽtia quadã visus sit cruci affixus, sed id longè est hominibus fortius. Nec ob id solum, quia quo magis annitẽtibus multis huius nomẽ extinguere, eo plurimum pollet & floret, sed quia per hũc, qui visus infirmior, fortis dæmon ille vinctus est & coercitus.*

De incarnatione domini nostri Iesu Christi, quam confiteri, Platonicorum erubescit impietas. CAP. XXIX.

PRædicas patrem & eius filium, quem vocas paternum intellectum, seu mentem: & horum medium, quem putamus te dicere spiritum sanctum, & more vestro appellas tres deos. Vbi, etsi verbis indisciplinatis vtemini, videtis tamen qualitercunque, & quasi per quædam tenuis imaginationis vmbracula, quo nitendum sit: sed in-

carnationem incommutabilis filij Dei, qua saluamur, vt ad illa quæ credimus, vel ex quantulacũque parte intelligimus, peruenire possimus, non vultis agnoscere. Itaque videtis vtcunque, etsi de longinquo, etsi acie caligante, patriam, in qua manendum est, sed viam qua eundum est, non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quandoquidem ad Deum per virtutem intelligentiæ peruenire, paucis dicis esse concessum. Non enim dicis, paucis placuit, vel pauci voluerunt, sed cùm dicis esse concessum, proculdubio Dei gratiam, non hominis sufficientiam confiteris. Vteris etiam hoc verbo apertius, [a] vbi Platonis sententiam sequens, nec ipse dubitas, in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ peruenire, secundum intellectum tamen viuentibus omne quod deest, prouidentia Dei, & gratia post hanc vitam posse compleri. O si cognouisses Dei gratiam per Iesum Christum dominum nostrum, ipsámque eius incarnationem, qua hominis animã corpúsque suscepit, summum esse exemplum gratiæ videre potuisses. Sed quid faciam? Scio me frustra loqui mortuo: sed quantum ad te attinet. Quãtum autem ad eos, qui te magni pendunt, & te vel qualicunque amore sapientiæ, vel curiositate artium, quas non debuisti discere, diligunt: quos potius in tua compellatione alloquor, fortasse non frustra. Gratia Dei non potuit gratius commendari, quàm vt ipse vnicus Dei filius in se incommutabiliter manẽs, indueretur hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio: qua ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longe erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus, iustus ab impijs, beatus à miseris. Et quia naturaliter indidit nobis, vt beati immortaléque esse cupiamus, manens beatus, susciepiénsque mortalem, vt nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus. Sed huic veritati, vt possetis acquiescere, humilitate opus erat, quæ est huici vestræ difficillimè persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur, præsertim vobis qui talia sapitis, quibus ad hoc credẽdum vosipsos admonere debebatis? quid inquam vobis incredibile dicitur, cùm Deus dicitur assumpsisse humanam animam, & corpus? Vos certè tantum tribuitis animæ intellectuali, quæ anima vtique humana est, vt eam cõsubstantialem paternæ illi menti, quem Dei filium confitemini, fieri posse dicatis: Quid ergo incredibile est, si aliqua vna intellectualis

ctualis anima modo quodam ineffabili & singulari, pro multorum salute susceptа est? Corpus verò animæ cohærere, vt homo totus & plenus sit, natura nostra ipsa teste cognoscimus. Quod nisi vsitatissimum esset, hoc profecto esset incredibilius. Facilius quippe in fidem recipiendum est: etsi humanum diuino, etsi mutabile incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut vt verbis vtar quæ in vsu habetis, incorporeũ incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An forte vos offendit inusitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, imò potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est. An verò, quòd ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatum, iam incorruptibile atque immortale in superna subuexit? Hoc fortasse credere recusatis, intuentes Porphyrium in his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos De regressu animæ scripsit, tam crebrò præcipere, omne corpus esse fugiendum, vt anima possit beata permanere cum Deo. Sed ipse potius ista sentiens corrigẽdus fuit, præsertim cùm de anima mundi huius visibilis, & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. [b] Platone quippe autore, animal esse dicitis mundum, & animal beatissimum, quod vultis esse etiam sempiternum. Quomodo ergo nec vnquam soluetur à corpore, nec vnquam carebit beatitudine, si vt anima beata sit, corpus est omne fugiẽdum? Solem quoque istum & cætera sidera, non solum in libris vestris corpora esse fatemini, quod vobiscum omnes homines & conspicere non cunctantur, & dicere: verumetiam altiore, vt putatis peritia, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est quòd cùm vobis fides Christiana suadetur, tunc obliuiscimini, aut ignorare vos fingitis, quid disputare aut docere soleatis? Quid causæ est cur propter opiniones vestras, quas vosipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, & vos superbi estis? Quàm sanctorum corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosius inter Christianarum scripturarum doctissimos disputari, futura tamen sempiterna minimè dubitamus: [c] & talia futura, quale resurrectionis suæ Christus demonstrauit exemplo. Sed qualiacunque sint, cùm incorruptibilia prorsus & immortalia nihilóq; animæ contemplationem qua in Deum figitur, impedientia præcentur:

centur: vósq; etiam dicatis esse in cælestibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid est quòd vt beati simus omne corpus fugiendum esse opinamini, vt fidem Christianam quasi rationabiliter fugere videamini, nisi quia illud est, quod iterum dico, Christus est humilis, vos superbi? An forte corrigi pudet? Et hoc vitium non nisi superborum est. Pudet videlicet doctos homines [d]ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo spiritu docuit sapere ac dicere: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbū. hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, [e] & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso, vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. [f] Quod initium sancti Euangelij, cui nomen est secundum Ioannem, quidam Platonicus, [g] sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanēsi ecclesię præsedit episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, & per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister: quia verbum caro factum est: & habitauit in nobis: vt parū sit miseris quod ægrotant, nisi se in ipsa ægritudine etiam extollant, & de medicina qua sanari poterant, erubescant. Non enim hoc faciūt vt erigantur, sed vt cadendo grauius affligantur.

L. VIVES.

a VBi Platonis sententiam.] *In Phædone & Epinomide, quæ nos libro 8. exposuimus.*

b Platone quippe autore.] *In Timæo mundum animantem, sidera quoque animantia esse & beata scribit.*

c Et talia futura, quale sua resurrectione Christus.] *Nullis morbis, nullis vitiis, nulli morti obnoxium, agile particeps beatitudinis animæ. Sic Apostolus ad Philippenses 3. Seruatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, vt configuretur corpori claritatis suæ.*

d Ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi.] *Quæ ista tam insolens iactatio sapientiæ? Ceu verò erubuerit Plato magistrum habere Socratem, qui nihil se scire profitebatur, & non per totam vitam gloriatus sit discipulum se fuisse marmorarij, totámque suam illam tam latè patentem sapientiam præceptoris esse: & non ipse Socrates apud Platonem & Xenophontem principes scholæ illius multa referat in Aspasiam, & Diotimam magistras.*

e Et sine ipso factum est nihil.] *Græci sic distinguunt: Et sine ipso factum est nihil, quod factum est. quasi redit in nihilum, nisi conseruetur cura regentis. Quod etiam philosophi senserūt, & sic distinctum legi in exemplari Colonien. de qua re nihil nunc pronuncio.*

f Quod initium sancti Euangelij.] *Augustinus lib. Confes. 8. ait, se in libris Platonicorum legisse, etsi non eisdem verbis sententiam Euangelij diui Ioannis: In principio erat verbum. Amelius autem Platonicus sic inquit: Atque hoc erat illud verbum, per quod ea quæ facta sunt, fiebant. Cùm tamē semper essent, quemadmodum & Heraclitus voluit, & per Iouem barbarus ille censet in ordine dignitateque principij constitutum apud Deum esse, & Deum esse, & per ipsum omnia facta esse: & in ipso quod factum est, viuum & vitam & ens fuisse. Barbarum verò Ioannem dicit. Porrò nos ex Platone docuimus, verbo Dei omnia esse facta: & ex Plotino filium Dei esse creatorem. Numenius quoque nō vult Deum primum creatorem esse, sed secundum.*

g Sicut à sancto sene Simpliciano.] *Simplicianus Mediolanensis episcopus, amicus fuit Augustini, multæq; inter eos missitatæ sunt literæ: isq; presbyter adhuc nondum episcopus hortatus est Augustinum, vt ingenium exerceret, & expositionibus sacrarum literarum operam daret. Gennadius in Catalogo illustrium virorum.*

Quanta Platonis dogmata Porphyrius refutauerit, & dissentiendo correxerit. CAP. XXX.

QUI post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parua emendauit? [a] Nam Platonem animas hominum post mortem reuolui vsque ad corpora bestiarum scripsisse certissimum est. [b] Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Platonis discipulo Porphyrio tamen iure displicuit. In hominum sanè non sua quæ dimiserant, sed in alia noua corpora redire humanas animas arbitratus est. Puduit scilicet, illud credere, ne mater fortasse filium in mulam reuoluta vectaret: & non puduit hoc credere, ne reuoluta mater in puellam filio fortasse nuberet. Quanto creditur honestius, quod sancti & veraces angeli docuerunt: quod propheræ Dei spiritu acti locuti sunt: quod ipse, quem venturum saluatorem præmisit nuncij prædixerunt: quod missi Apostoli, qui orbem terrarum Euangelio repleuerunt. Quanto, inquam, honestius creditur, reuerti semel animas ad corpora propria, quàm reuerti toties ad diuersa. Veruntamen, vt dixi, ex magna parte, in

hac

hac opinione correctus est Porphyrius: vt saltem in solos homines humanas animas præcipitari posse sentiret: beluinos autem carceres euertere, minimè dubitaret. Dicit etiã Deũ, ad hoc animam mũdo dedisse, vt materiæ corporalis cognoscens mala ad patrem recurreret: nec aliquando iam talium polluta contagione teneretur. Vbi etsi aliquid inconuenienter sapit, magis enim data est corpori, vt bona faceret: non enim mala disceret, si non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parua emendauit, quod mũdatam ab omnibus malis animam, & cum patre constitutam, nunquam iam mala mundi huius passuram esse confessus est. Qua sententia profecto abstulit, quod esse Platonicum maximè perhibetur, vt mortuos ex viuis, ita viuos ex mortuis semper fieri: falsúmque esse ostendit, quod [c] Platonicè videtur dixisse Vergilius, in cãpos Elysios purgatas animas missas. Quo nomine tanquam per fabulam videntur significari gaudia beatorum, ad fluuium Letheum euocari, hoc est, ad obliuionem præteritorum:

Scilicet immemores supera vt conuexa reuisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.

Merito displicuit hoc Porphyrio: quoniam reuera credere stultum est, ex illa vita, quæ beatissima esse non poterit, nisi de sua fuerit æternitate certissima, desiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad ista remeare, tanquam hoc agat summa purgatio, vt inquinatio requiratur. Si enim quòd perfectè mundantur, hoc efficit, vt omnium obliuiscãtur malorum: malorũ autem obliuio facit corporum desiderium, vbi rursus implicentur malis: profectò erit infœlicitatis causa, summa fœlicitas & stultitiæ causa, perfectio sapientiæ: & immunditiæ causa, summa munditia. Nec veritate ibi beata erit anima quandiucunque erit, vbi oportet fallatur, vt beata sit. Nõ enim beata erit, nisi secura. Vt autem secura sit, falso putabit, semper se beatam fore: quoniam aliquando erit & misera. Cui ergo gaudendi causa falsitas erit, quomodo de veritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatámque animam, ob hoc reuerti dixit ad patrem, ne aliquãdo iam malorum polluta contagione teneatur.

L. VIVES.

Transf animatio.

[a] NAm Platonem animas hominum post mortem.] *Platonem Pythagoræ opinionem secutus, animas post mortem in corpora*

pora redire existimauit, sic in Timæo, sic in extremo De Rep. sic in Phædro scribit. In hoc enim libro quem postremum nominaui, legem Adrastiæ illius necessariæ refert, qua iubetur, vt quæcunque anima Deum secuta, aliquid veri inspexerit, ea sine vlla pœna, ad circum alterum peruadat. Quòd si & in illo idem fecerit, vacet quoque pœna, semper beata, si semper sic faciat: quòd si verum non fuerit consecuta, & casu pressa pœnas obtinuerit, in corpus abeat. His gradib⁹, vt quæ plurima viderit, philosophũ induat: hinc proxima legitimum regem, aut imperatorem, ac strenuum virum: ex tertio ordine fiant magistratus in repub. & patres familiàs: ex quarto aliptæ & medici: ex quinto vates & mistæ: de sexto poetæ: de septimo opifices, & agricolæ: ex octauo sophistæ, & aurarij: ex nono tyrãni. Sic proficiscuntur animæ in vitam: quam qui rectè transegerit, is ad meliorem conditionem remigrabit: qui iniquè, ad peiorem. In eum enim locũ, vnde quæque anima discesserat annis x. milibus non redit. nam alas confractas ante id tempus non recuperat, præter illius animam, qui simpliciter & sine dolo philosophatus est, nã huic si ter ad eum vixerit modum, ter millenis sufficiunt anni. Ex alijs animabus, vbi de eis pronunciatum est, hæ quidem sub terram ad supplicia cõiiciuntur, illæ in cælum sublatæ vitam agunt beatam, pro ratione eius quam in terris egerunt. Post mille autem annos, vtræque ad secundã redeunt vitam, optione vnicuiq; proposita, vt quod velit, eligat. Itaque aliæ quæ prius fuerãt hominum, in bestias discedũt: aliæ quæ prius bestiarũ, in homines, si modo hominum quoq; aliquando fuerant. nam quæ veritatem nunquã est intuita, in humanam formã non transibit. Hæc est sententia Platonis in Phædro. In vltimo verò de rep. de huiusmodi vitæ optionibus loquens ait, electionem magna ex parte iuxta vitæ prioris mores fieri. Sic Orphei animam cygni corpus elegisse, nec voluisse in fœminam transire odio illius sexus: Animam Thamiræ philomelæ, cygni quoque animam in homiuẽ demigrasse: Aiacis animam leonem optasse, Agamemnonis aquilam, Therſitis simiam.

[b] Hanc sententiam Plato doctor.] *Alibi legitur, Plotinus doctor. Ipse Porphyrius scribit se decimo Galieni imperatoris anno Romam e Græcia venisse, cùm Plotinus ageret fere quinquagesimũ nonum annum, audisseq; illum quinque annos. Plotinus vero Platonis opinionem de reditu animarum in quæuis corpora secutus est. itaque sic videtur legẽdum, Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Plotinus, discipulo tamen Porphyrio etiam.*

[c] Quod Platonicè videtur dixisse Vergilius.] *Plato libro De rep. x. animas dixit ad Letheum campum proficisci sine vllis corporibus omnino vacuum,*

vacuum, & ex Amelita fluuio pronas bibere: quæ largius hauriũt, obliuiſci penitus omnium. Hoc facto dormire omnes, & media nocte tonitrũ ingenti excitari, veniréq; ad vitam. Amelita autem eſt rerũ omniũ obliuio, quaſi nullius rei cura & cogitatio. Apud Vergautem ſic loquitur Anchiſes de animabus corporibus defunctis:

Has omnes, vbi mille rotam voluêre per annos
Letheum ad fluuium, Deus euocat, agmine magno:
Scilicet immemores. &c.

Obliuiſcuntur itaque præteritorum, & qualis futura ſit ſequens vita non recogitant: nec tamen voluntate huc inducuntur, ſed neceſſitate.

Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam aſſerunt Deo eſſe coæternam. CAP. XXXI.

Falſo igitur à quibuſdã Platonicis eſt creditus, [a]quaſi neceſſarius orbis ille ab eiſdem abeundi, & ad eadem reuertendi. Quod etiã ſi verum eſſet, quid hoc ſcire prodeſſet, niſi forte inde ſe nobis auderẽt præferre Platonici, quia id nos in hac vita iam neſciremus, quod ipſi in alia meliore vita purgatiſſimi & ſapientiſſimi fuerant naſcituri, & falſum credendo beati futuri? Quod ſi abſurdiſſimum & ſtultiſſimum eſt dicere, Porphyrij profectò eſt præferenda ſententia, his qui animarum circulos alternante ſemper beatitudine & miſeria ſuſpicati ſunt. Quod ſi ita eſt, ecce Platonicus in melius à Platone diſſentit: ecce vidit hic, quod ille non vidit, nec poſt talem, ac tantum magiſtrum refugit correctionem, ſed homini præpoſuit veritatẽ. Cur ergo non potius diuinitati credimus de his rebus quas humano ingenio perueſtigare non poſſumus, quæ animam quoque ipſam non Deo coæternam, ſed creatam dicit eſſe, quæ non erat? Vt enim hoc Platonici nollent credere, hanc vtique cauſam idoneam ſibi videbantur afferre, quia niſi quod ſemper antea fuiſſet, ſempiternum deinceps eſſe non poſſet. Quãquam & de mundo, & de his quos in mundo deos à Deo facto ſcribit Plato, apertiſſimè dicat eos eſſe cœpiſſe, & habere initiũ, finem tamen non habituros, ſed per conditoris potentiſſimam voluntatem in æternum permanſuros eſſe perhibeat. Verùm id quomodo intelligant, inuenerunt, non eſſe hoc videlicet temporis, ſed ſubſtitutionis initium. [c]Sicut enim, inquiunt, ſi pes ex æternitate ſemper fuiſſet in puluere, ſemper ei ſubeſſet veſtigium: quod tamen veſtigium à calcante factum nemo dubitaret, nec alterũ altero prius eſſet, quamuis

uis alterum ab altero factum eſſet. Sic, inquiunt, & mundus atque in illo dij creati, & ſemper fuerũt, ſemper exiſtente qui fecit, & tamen facti ſunt. Nũquid ergo ſi anima ſemper fuit, etiam miſeria eius ſemper fuiſſe dicenda eſt? Porrò ſi aliquid in illa, quod ex æterno non fuit, eſſe cœpit ex tempore, cur non fieri potuit, vt ipſa eſſet ex tempore, quæ anteà nõ fuiſſet? Deinde beatitudo quoq; eius poſt experimentũ malorũ firmior, & ſine fine menſura, ſicut iſte cõfitetur, proculdubiò cœpit ex tempore, & tamen ſemper erit, cùm anteà non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio diſſoluta eſt, qua putatur nihil eſſe poſſe ſine fine temporis, niſi quod initium non habet temporis. Inuenta eſt enim animæ beatitudo, quæ cùm initium temporis habuerit, finem tẽporis non habebit. Quapropter diuinæ autoritati humana cedat infirmitas, eiſq; beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui ſibi honorem non expetunt, quem Deo ſuo, qui etiam noſter eſt, deberi ſciunt: nec iubẽt, vt ſacrificium faciamus, niſi ei tantummodo, cuius & nos cũ illis, vt ſæpe dixi, & ſæpe dicendũ eſt, ſacrificium eſſe debemus, per eum ſacerdotem offerẽdi, qui in homine quem ſuſcepit, ſecundũ quẽ & ſacerdos eſſe voluit, etiam vſque ad mortẽ ſacrificiũ pro nobis dignatus eſt fieri.

L. VIVES.

[a] QVaſi neceſſarius orbis ille.] *Plato volui à Parcis omnia ſcribit, & vitas noſtras, & tempus quo anima corpore vacat: ita cùm cõuerſio vitæ perfecta eſt, ſequi mortem, cùm purgationis animæ redire eam animam ad nouum corpus, vitæ incertum eſſe nobis, animæ corpore liberæ mille eſſe annos. Hunc orbem neceſſarium putabant illi, ne cùm certus eſſet animarum numerus, à Deo, cùm mundum hunc architectaretur, creatus, deeſſent qui terram incolerent homines mundo æterno, & hominibus morti ſubditis. Hũc orbem, hanc vertiginem expreſſius Vergilius rotam nominauit, quæ vbi in ſe conuoluta, circulum ſuum cõfecit, vitam reddit, quam ademerat: vt illa altera vitæ finem facit, quam attulerat, vtraque cum eodem vnde diſceſſerat, redit. Hæc à morte in mortem, illa contrà, à vitæ in vitam: ſed hæc per mortem, illa per vitam.*

[b] Verùm id quomodo intelligant.] *Mundum à Deo creatum eſſe, id exiſtimaſſe Platonem conſtat. Cæterùm in cõtrouerſia eſt, an in tempore aliquo incœperit eſſe aliquot annos ab hinc, an nullum habeat in tempore principatum. Nam Plutarchus, Atticus, Seuerus, crediderunt Platoni, mundum aliquando eſſe cœpiſſe, nunquam ta-*

men interiturum. Crantori verò, Plotino, Porphyrio, Iamblicho, Proculo, Macrobio, Platonicis visum est, mundum Platonicum æternum fuisse, & fore. Istis Censorinus adstipulatur, qui eam de mundo sententiam Pythagoræ, & Pythagoricorum esse tradit: quos Plato in ratione naturæ præ cæteris secutus est. Eiusdem rei autores sunt Cicero, Iustinus martyr, & Bæotius. Apuleius in Deo Socratis sic inquit: Quos deos Plato existimat veros incorporales, animales, neque vllo fine, neq; exordio, sed prorsus retro æuiternos. In dogmate tamen Platonis, Platonem indicat, de origine mundi non satis sibi constitisse. Ait enim, & hunc quidem mundum, nunc sine initio esse dicit, aliàs originem habere, natúmque esse.

c Sicut enim inquiunt.] *Nostri cùm de effectu causæ coæuo loquuntur, de sole, & eius splendore exemplum afferunt.*

De vniuersali via animæ liberandæ, quam Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reseruauit. CAP. XXXII.

HÆc est religio, quæ vniuersalem continet viam animæ liberandæ, quoniam nulla nisi in hac liberari potest. Hæc est enim quodammodo [a] regalis via, quę vna ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed æternitatis firmitate securum. Cùm autem dicit Porphyrius in primo iuxta finem de regressu animæ libro: nondum receptam vnam quandam sectam, quæ vniuersalem viam animæ contineat liberandæ: vel à philosophia verissima aliqua, [b] vel ab Indorum moribus, ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondúmque in suam notitiam eandem viam historiali cognitione perlatam, proculdubio confitetur esse aliquam, sed nondũ in suam venisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quicquid de anima liberanda studiosissimè didicerat, sibíque vel potius aliis nosse, ac tenere videbatur. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstãtissimam autoritatem, quam de re tanta sequi oporteret. Cùm autem dicit, vel à philosophia verissima, aliquam nondum in suam notitiam peruenisse, sectam, quæ vniuersalem contineat viam animæ liberandæ, satis, quantum arbitror, ostendit, vel eam philosophiam in qua ipse philosophatus est, non esse verissimã, vel ea non contineri talem viam. Et quomodo iam potest esse verissima, qua nõ continetur hæc via? Nam quæ alia via est vniuersalis animæ liberandæ, nisi qua vniuersæ animæ liberãtur, ac per hoc sine illa nulla anima liberatur? Cùm autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & disciplina, vel ab inductione Chaldęorũ, vel alia qualibet via: manifestissima voce testatur, neque illis quę ab Indis, neque illis quæ à Chaldæis didicerat, hanc vniuersalẽ viã animæ liberãdæ contineri, & vtiq; se à Chaldæis oracula diuina sumpsisse, quorum assiduam cõmemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animę liberandę vniuersalem viam nondum receptam, vel ex aliqua verissima philosophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnę velut in diuinis rebus habebãtur: quia plus apud eos curiositas valuit, quorúmque angelorũ cognoscendorũ & colẽdorum, nondúmque in suam notitiam historiali cognitione perlatã? Quænam ista est vniuersalis via, nisi quæ non suæ cuiq; gẽti propria, [c] sed vniuersis gentibus quæ communis esset, diuinitus impertita est? Quam certè iste homo non mediocri ingenio præditus, esse non dubitat. Prouidentiam quippe diuinã sine ista vniuersali via liberandæ animę genus humanum relinquere potuisse nõ credit. Neque enim ait nõ esse, sed hoc tantùm bonũ, tantúmque adiutoriũ nondũ receptũ, nondũ in suam notitiã esse perlatũ. Nec mirum. [d] Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis, quãdo ista liberandę animæ vniuersalis via, quæ non est alia, quàm religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorũ dæmonúmq; cultoribus regibúsque terrenis, propter asserendũ & cõsecrandũ martyrũ numerum, [e] hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur omnia corporalia mala pro fide pietatis & cõmendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, & per huiusmodi persecutiones citò istam viam perituram, & propterea non esse ipsam liberãdæ animæ vniuersalem putabat, non intelligens hoc, quod eum mouebat, & quod in eius electione perpeti metuebat, ad eius confirmationẽ robustiorémq; cõmendationẽ potius pertinere. Hæc est igitur animæ liberãdæ vniuersalis via, id est, vniuersis gentibus diuina miseratione concessa, cuius profectò notitia ad quoscunq; iã venit, & ad quoscunque vẽtura est: nec debuit, nec debebit ei dici [f] quare modò, & quare serò, quoniam mittentis consilium nõ est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste cùm dixit, nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in suam notitiam fuisse perlatum. Nec enim propterea verum non esse iudicauit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, vel

in notitiam nondum peruenerat. Hæc est, inquam, liberandorum credentium vniuersalis via, de qua fidelis Abraham diuinum accepit oraculum: In semine tuo benedicentur omnes gentes. Qui fuit quidem gẽte Chaldęus, sed vt talia promissa perciperet, quòd ex illo propagaretur semẽ dispositum per angelos in manu mediatoris, in quo esset ista liberandæ animæ vniuersalis via, hoc est, omnibus gentibus data, iussus est discedere de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui. Tunc ipse primitus à Chaldæorum superstitionibus liberatus, vnum verum Deum sequẽdo coluit, cui hoc etiam promittenti fideliter credidit. Hæc est vniuersalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: Deus misereatur nostri, & benedicat nobis: illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri. Vt cognoscamus in terra viam tuam: in omnibus gentibus salutare tuum. Vnde tanto pòst ex Abrahæ semine carne susceptа, de seipso ait ipse saluator: Ego sum via, & veritas & vita. Hæc est vniuersalis via, de qua tãtò antè prophetatum est: Erit in nouissimis diebus manifestus [g] mons domus Domini paratus in cacumine montium, & extolletur super colles, & venient ad eum vniuersæ gentes, & ingrediẽtur nationes multæ, & dicent: Venite ascendamus in montẽ Domini, & in domum Dei Iacob, & annunciabit nobis viã suam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Via ergo ista non est vnius gẽtis, sed vniuersarum gentium. Et lex verbúmq; Domini non in Sion & Hierusalem remansit, sed inde processit, vt se per vniuersa diffunderet. Vnde ipse mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait: Oportebat impleri quæ scripta sunt in lege & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum vt intelligerent scripturas, & dixit eis: Quia oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine eius pœnitẽtiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. Hæc est igitur vniuersalis animæ liberandæ via, quam sancti angeli sanctíq; prophetæ prius in paucis hominibus, vbi potuerunt Dei gratiam reperientibus & maximè in Hebræa gente, [h] cuius erat ipsa quodammodo sacrata respublica, in prophetationẽ & prænunciationem ciuitatis Dei ex omnibus gentibus congregãdæ, & tabernaculo, & templo, & sacerdotio, & sacrificiis significauerunt, & eloquiis quibusdam manifestis pleriſque mystic

mysticis prædixerunt. Præsens autem in carne ipse mediator, & beati eius apostoli, iam testamenti noui gratiam reuelantes apertius indicarunt, quæ aliquãtò occultius superioribus sunt significata temporibus, pro ætatum generis humani distributione, sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum diuinorum, quorum superius pauca iam posui contestantibus signis. Non enim tantùmmodo apparuerunt visiones angelicæ, & cęlestiũ ministrorũ sola verba sonuerũt, verumetiã hominibus Dei verbo simplicis pietatis agẽtibus, spiritus immundi de hominum corporibus, ac sensibus pulsi sunt: vitia corporis, lãguorésq; sanati: fera animalia terrarũ, & aquarũ, volatilia cæli, ligna, elementa, sidera, [i] diuina iussa fecerunt, inferna cesserunt, mortui reuixerũt: exceptis ipsius saluatoris propriis singularibusq; miraculis, maximè nãtiuitatis & resurrectionis: in quorum vno [k] maternæ virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autẽ etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt demonstrauit exemplũ. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex ỏm nibus quibus constat partibus, præparat. Vt enim nõ alia purgatio ei parti quęreretur, quam vocat intellectualem Porphyrius, alia ei, quam vocat spiritalem, alia quæ ipsi corpori, propterea totum susceptt veracissimus potentissimusq; mundator atque saluator. Præter hãc viam, quæ [l] partim cùm hæc futura prænunciantur, [m] partim cùm facta nunciãtur, nũquam generi defuit humano, nemo liberatus est, nemo liberatur, nemo liberabitur. Quod autem Porphyrius vniuersalẽ viam ànimæ liberãdæ nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam: quid hac historia, vel illustrius inueniri potest, quæ vniuersum orbem tãto apice autoritatis obtinuit: vel fidelius, in qua ita narrantur præterita, vt futura etiam prædicantur, quorũ multa videmus impletæ: ex quibus ea quæ restant sine dubio speremus implenda. Non enim potest Porphyrius, vel quicunque Platonici, etiam in hac via quasi terrenarum rerum, & ad istam vitam mortalem pertinentium, diuinationem, prædictionémque cõtemnere: quod ineritò in aliis vaticinationibus, & quorumlibet modorum vel artium diuinationibus faciunt. Negant enim vel magnorum fuisse hominum, vel magni esse pẽdenda. Et rectè. Nam, vel inferiorum fiunt præsensione causarum, sicut arte medicinæ quibusdam antecedentibus signis plurima [n] venturæ va-

letudini præuidentur, vel immundi dęmones sua disposita facta prænunciant,° & in quorumuis mentibus atque cupiditatibus iniquorum congrua factis dicta, vel dictis facta, compensant: vt sibi ius quodammodo vendicent in materia infirma fragilitatis humanæ. Non talia sancti homines in ista vniuersali animarum liberandarum via gradientes, tanquam magna prophetare curarũt: quanuis & ista eos non fugerint, & ab eis sæpe prædicta sint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium sensibus non poterant intimari: nec ad experimẽtum celeri facilitate perduci. Sed alia erant verè magna atq; diuina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nunciabant. Christus quippe in carne venturus, & quæ in illõ tam clara perfecta sunt, atque in eius nomine impleta, pœnitentia hominum, & ad Deum cõuersio voluntatum, remissio peccatorum, gratia iustitiæ, fides piorum, & per vniuersum orbem in veram diuinitatem multitudo credentium, cultusq; simulachrorum, dæmonũmque subuersio, & à tentationibus exercitatio, proficientium purgatio, & liberatio ab omni malo, iudicij dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum æterna damnatio, regnúmque æternæ glorioſissimę ciuitatis Dei conspectu eius immortaliter perfruentis: in huius vitæ scripturis, prædicta, atque promissa sunt: quorum tam multa impleta conspicimus, vt recta pietate futura esse cætera cõfidamus. Huius viæ rectitudinem vsque ad Deum videndũ, eíque in æternum cohærendum, in sanctuario scripturarum esse locatam, qua prædicatur atque asseritur veritate, quicunque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare nõ possunt. Quapropter in decem libris istis, & si minus quàm nonnullorum de nobis expectabat intentio, tamen quorundam studio, quantum verus Deus & dominus adiuuare dignatus est, satisfecimus, refutando cõtradictiones impiorum, qui conditori sanctæ ciuitatis, de qua disputare instituimus, deos suos præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores aduersus eos conscripti sunt, qui propter bona vitæ huius deos colendos putant: quinque autem posteriores aduersus eos qui cultum deorum propter vitam, quæ post mortem futura est, seruandum existimant. Deinceps itaque, vt in primo libro polliciti sumus, de duarum ciuitatum, quas in hoc seculo perplexas diximus, inuicémque permistas, exortu & procursu & debitis finibus,

quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor expediam.

L. VIVES.

a Regalis via.] *Lata, publica: quæ regia, & consularis, & prætoria militaris dicitur legibus sacra.*

b Vel ab Indorum moribus ac disciplina.] *Gymnosophistarum & Brachmanarum, qui multa admirabiliter & egisse, & docuisse memorantur.*

c Sed vniuersis gentibus.] *Hæc est pietas nostra, quæ ideo catholica nominatur, quod non certo alicui populo tradita est, vt Iudaica, sed toti generi humano, nec vllum excludit, omnibus per hanc salutis esse licet, & sine hac nulli: nec religiones in hac sunt suæ cuique genti, sicut apud Gẽtiles. Alij enim dij & alio modo apud Romanos colentur, quàm Græcos: alij apud hos, quàm apud Gallos, Hispanos, Scythas, Indos, Persas. Omnes gentes, quæ Christum professæ sunt, eundem colunt Deum, & eodem sacrificij genere.*

d Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis.] *Vixit enim Diocletiano principe, qui Christianos iniquissimo insectatus est odio.*

e Hoc est testium veritatis.] Μάρτυς *enim est testis.*

f Quare modò & quare ferò.] *Q. cur nunc mittitur, cur non ante?*

g Mons domus domini.] *Alibi non adscribitur, domus, lxx. sic* τὸ ὄρος κυρίου, ὄρος οἴκου τοῦ θεοῦ, *mons domini, & domus Dei.*

h Cuius erat ipsa quodãmodo.] *Hoc enim erat initium & velut propago & seminarium ecclesiæ Dei.*

i Diuina iussa fecerunt, mortui reuixerunt.] *Alibi sic, diuinis sermonibus infirma cesserunt, mortui reuixerunt.*

k Materniæ virginitatis tantummodo sacramẽtum.] *Hoc est, sacramentum nihil pollui, nihil frangi, aut corrũpi, quod ille instaurator omnium attigerit.*

l Partim cùm hæc futura prænunciantur.] *In lege Mosaica per Prophetas.*

m Partim cùm facta nunciantur.] *In nostra per Apostolos, & reliquos sacros concionatores.*

n Vẽturæ valetudini.] *Alibi euenturæ: melius euẽtura valetudini.*

o Et in quorumuis mentibus.] *Alibi, quorũ ius & in mentibus etiã cupiditatibus iniquorum ad congruentia facta ducẽdis quodammodò sibi vendicant. Possunt enim ad morbum vel ad sanitatem corporis humanæ naturæ viribus afficere, quas habent, quàm nos longe nostrorũ*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI LIBER VNDECIMVS.

De ea parte operis, qua duarum ciuitatum, id est cælestis, ac terrenæ initia & fines incipiunt demonstrari.

CAP. I.

CIVITATEM Dei dicimus, cuius ea scriptura testis est, quæ non fortuitis moribus animorum, sed planè summæ dispositione prouidentiæ super omnes omnium gentium literas, omnia sibi genera ingeniorum humanorum diuina excellens autoritate subiecit. Ibi quippe scriptum est: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei. Et in alio Psalmo legimus: Magnus dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius, dilatans exultationes vniuersæ terræ. Et paulo pòst in eodem Psalmo: Sicuti audiuimus, ita & vidimus, in ciuitate domini virtutum, in ciuitate Dei nostri, Deus fundauit eam in æternum. Item in alio: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei, sanctificauit tabernaculum suum altissimus, Deus in medio eius non commouebitur. His atque huiusmodi testimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quandam ciuitatem Dei, cuius ciues esse concupiscimus, illo amore, quem nobis illius conditor inspirauit. Huic conditori sanctæ ciuitatis, ciues terrenæ ciuitatis deos suos præferunt, ignorãtes eum esse Deum deorũ, non deorum falsorum, hoc est, impiorum, & superborum, qui

qui eius incommutabili, omnibúsque communi luce priuati, & ob hoc ad quandam egenam potestatem redacti, suas quodammodo priuatas potentias consectantur, honoréque diuinos à deceptis subditis quærũt, sed deorum piorum, atque sanctorum, qui potius seipsos vni subdere, quàm multos sibi, potiúsque Deum colere, quàm pro Deo coli delectantur. Sed huius sanctæ ciuitatis inimicis, decem superioribus libris quantum potuimus domino & rege nostro adiuuãte respondimus. Nunc verò quid à me expectetur agnoscens, meíque non immemor debiti, de duarum ciuitatum, terrenæ, scilicet & cælestis, quas in hoc interim seculo perplexas quodammodo diximus inuicémque permixtas, exortu & excursu & debitis finibus quantum valuero disputare, eius ipsius domini, & regis nostri vbique opitulatione fretus aggrediar: primúmque dicam quemadmodum exordia duarum istarum ciuitatum in angelorum diuersitate præcesserint.

De cognoscendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominum peruenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum, hominem Iesum Christum. CAP. II.

MAgnum est & admodum rarum, vniuersam creaturam corpoream & incorpoream considerantem compertámque mutabilem intentione mẽtis excedere, atque ad incommutabilem Dei substãtiam peruenire, & illic discere ex ipso, quod cuncta naturam quę non est, quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine, non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, vt inter sonantem & audientem aerea spatia verberentur, neque per eiusmodi spiritalem quę corporum similitudinibus figuratur, sicut in somnis, vel quo alio tali modo. Nam & sic velut corporeis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur, & velut interpositio corporalium locorum interuallo. Multum enim similia sunt talia visa corporalibus. Sed loquitur ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris, quibus homo constat est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Cùm enim homo rectissimè intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei: profecto ea sui parte est propinquior superiori Deo: qua superat inferiores partes suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. [a] Sed quia ipsa mẽs,

cui ratio & intelligentia naturaliter ineſt, vitiis quibuſdam tenebroſis & veteribus inualida eſt, nõ ſolum ad inhærẽdum fruẽdo, [b] verumetiam ad perferendum incõmutabile lumen, donec de die in diem renouata atq; ſanata fiat tantæ fœlicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atq; purganda. In qua vt fidẽtius ambularet ad veritatẽ, ipſa veritas Deus Dei filius homine aſſumpto, nõ tamen Deo cõſumpto, eandẽ conſtituit atq; fundauit fidem, [c] vt ad Deũ iter eſſet homini per hominem Deũ. Hic eſt enim mediator Dei & hominũ homo Chriſtus Ieſus. [d] Chriſtus per id quod eſt mediator, eſt homo, & via perueniendi ad Deũ. Per hoc enim mediator, per quod & homo, per hoc & via. Quia ſi inter eum qui tendit, & illud quò tendit, via media eſt, ſpes eſt perueniẽdi. Si autem deſit, aut ignoretur quà eundũ ſit, quid prodeſt noſſe quò eundum ſit? Sola eſt autẽ aduerſus omnes errores via munitiſſima, vt idem ipſe ſit Deus & homo, quò itur Deus, quà itur homo.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN VNDECIMVM LIBRVM de ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a SEd quia ipſa mens.] *Mentem hominis præſtantiſſimam & puriſſimam in animo partem vocamus, qua intelligimus, qua etiam arguimus, colligimus, ratiocinamur, ita vt per eam tum ſimplices ſolæq; res accipiantur, tum conferantur, ac velut comparẽtur, vnde artes omnes, diſciplinæ, ac totus vitæ vſus conſtat, inuentaq; ſunt, quæcunque in vita ſunt admirabilia.*

b Verumetiam ad perfruendum merendo.] *Alibi, ad perferendum incommutabile lumen.*

c Vt ad Deum.] *Alibi, vt ad hominis Deum iter eſſet homini per hominem Deum, hoc eſt figuratius & elegantius.*

d Chriſtus per id quod eſt media. eſt hom. & via peruen. ad Deum.] *Totum hoc eſt additicium.*

De autoritate canonicæ ſcripturæ, diuino ſpiritu conditæ. CAP. III.

IDeo prius per Prophetas, deinde per ſeipſum, poſtea per Apoſtolos quantum ſatis eſſe iudicauit locutus, etiam ſcripturam condidit, quæ canonica nominatur

tur eminentiſſimæ autoritatis, cui fidem habemus de his rebus, quas ignorare non expedit, nec per noſmetipſos noſſe idonei ſumus. Nam ſi ipſa ſciri poſſunt teſtibus nobis, quæ remota nõ ſunt à ſenſibus noſtris, [a] ſiue interioribus, ſiue etiam exterioribus: vnde & præſentia nuncupãtur, [b] quod ita ea dicimus eſſe præ ſenſibus, ſicut præ oculis quæ præſto ſunt oculis: profectò ea quæ remota ſunt à ſenſibus noſtris, quoniã noſtro teſtimonio ſcire non poſſumus, de his alios teſtes requirimus, eiſque credimus, à quorum ſenſibus remota eſſe vel fuiſſe non credimus. Sicut ergo de viſibilibus, quæ nõ vidimus, eis credimus qui viderũt, atque ita de cæteris quæ ad ſuum quenque ſenſum corporis pertinẽt: ita de his quæ animo ac mente ſentiũtur, quia & ipſe rectiſſimè dicitur ſenſus, vnde & ſententia vocabulum accepit, [c] hoc eſt, de inuiſibilibus, quę à noſtro ſenſu exteriore remota ſunt, iis nos oportet credere, [d] qui hęc in illo incorporeo lumine diſpoſita didicerunt, [e] vel manentia contuentur.

L. VIVES.

a SIue interioribus, ſiue etiam exterioribus.] *Quicquid in Senſus homine aut in animali alio eſt, quo aliquid percipitur ſentiturq;, eſt ſenſus. Hinc ſenſus illi exteriores quinque & interiores mens animuſq;, vnde eſt ſenſus doloris, ſenſus rei viſæ vel auditæ, de exterioribus, tum lætitiæ, laudis, gloriæ, virtutis, vitij, ſpei, metus: ſenſus de interioribus, ecquid de hoc vino ſentis? quid de cantu, quid de ornatu, ſplendoreq; cultus? adde etiam quid de prudentia, & iudicio illius, quid de philoſophia, quid de theologia, quid de reipublicæ adminiſtratione? Quæ paulò pluribus dixi verbis, quoniam Philoſophi noſtrates mentem dici ſenſum non patiuntur, cum Auguſtinus diſertè ſenſum eſſe dicat, tametſi quid philoſopho noſtri temporis cum notitia ſermonis, hoc eſt, vt ipſi intepretantur, cum Grammatica?*

b Quod ita ea dicimus eſſe præſentibus.] *Potius legẽdum eſt, præ ſenſibus.*

c Hoc eſt de inuiſibilibus.] *Videre ad omnes ſenſus pertinet, vt Videre apud Græcos idem, vt, Vidiſti quàm incondita eſt hæc oratio, quàm inſuaue hoc vinum. Sic inuiſibile hic Auguſtinus pro eo quod ſub nullum exteriorem cadit ſenſum poſuit.*

d Qui hæc in illo incorporeo lumine diſpoſita.] *Sanctis viris præceptore vſi Deo ipſo.*

e Vel manentia.] *Angeli Dei.*

De

De cõditione mundi, quòd nec intemporalis sit, nec nouo Dei ordinata consilio, quasi posteà voluerit quod anteà noluerit.

CAP. IIII.

VIsibilium omnium maximus est mũdus, inuisibilium omniũ maximus est Deus. Sed mundũ esse conspicimus, Deum esse credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus quàm ipsi Deo. Vbi eũ audiuimus? Nusquam interim nos melius quàm in scripturis sanctis, vbi dixit propheta eius: In principio fecit Deus cælum & terram. Nunquid nam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non. Sed ibi fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei & propheras constituit, eísque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque angeli sancti Dei, qui semper vident faciem patris, voluntatémque eius, quibus oportet annũciant. Ex his vnus erat iste propheta, qui dixit & scripsit: In principio fecit Deus cælum & terram. Qui tam idoneus testis est, per quem Deo credendum sit, vt eodem spiritu Dei quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto antè prædixerit. [a] Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ anteà non fecisset? [b] Qui hoc dicunt, si mundum fuisse æternum sine vllo initio, & ideo nec à Deo factum videri volunt, nimis auersi sunt à veritate, & lethali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, [c] mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate, & visibilium omnium pulcherrima specie quodammodo tacitus, & factum se esse, & non nisi à Deo ineffabiliter atque inuisibiliter magno, & ineffabiliter atque inuisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat. Qui autem à Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, vt modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, vnde sibi Deum videntur velut à fortuita temeritate defendere, ne subitò illi venisse credatur in mẽtem, quod nũquam ante venisset facere mundum, & accidisse illi voluntatem nouam, cùm in nullo sit omnino mutabilis. Sed non video quomodo eis possit in cæteris rebus ratio ista subsistere, [d] maximéque in anima, quam si Deo coæternam esse contenderint, vnde illi acciderit noua miseria, quę nunquam anteà per æternum, nullo modo potuerunt

runt explicare. [e] Si enim alternasse semper eius miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicãt etiam semper alternaturam, vnde illa eos sequetur absurditas, vt etiã cùm beata dicitur, in hoc vtiq; non sit beata, si futurã suam miseriam & turpitudinem præuidet. Si autem non pręuidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione fit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autẽ semper quidẽ per secula retro infinita cũ beatitudine alternasse animæ miseriam putant: sed nunc iam de cætero cùm fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nihilominus cõuincuntur nunquam eam fuisse verè beatam, sed deinceps incipere esse noua quadam nec fallaci beatitudine, ac per hoc febuntur accidere illi aliquid noui, & hoc magnum atq; prę-clarum, quod nunquam retro per ęternitatem accidisset. Cuius nouitatis causam si Deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt etiam beatitudinis eius autorem, quod nefandę impietatis est. Si autem dicent ipsum novo consilio excogitasse, vt de cætero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum, ab ea, quę illis quoque displicet, mutabilitate mõstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nullo vlterius tempore perituram, [f] tanquam verum habere initium, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miserias, si ab eis fuerit liberata, nũquam miseram posteà futuram, non vtique dubitabunt hoc fieri, manente incommutabilitate consilij Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum consilium voluntatémque mutasse.

L. VIVES.

[a] SEd quid placuit Deo.] *Quæstio Epicuri, quam Cicero Velleij verbis primo De natura deorum tractat.*

[b] Qui hoc dicunt si mundum fuisse æternum.] *Dubitatio hæc est multorum disputationibus scriptísque exagitata, variásq; in partes magnis ingeniorũ viribus conuersa atque iactata, quibusdam mundũ neq; genitũ vnquam, neq; interiturũ affirmãtibus, vt Peripateticis, quibus Latini multi suffragãtur, vt Plinius & Manilius. Cato senior opinionẽ Aegyptiã esse hãc dicit, aliis genitũ quidẽ affirmãtibus, sed negãtibus interiturũ vnquam: cuius sententiæ sunt qui volunt Platonem fuisse, vt superiore lib. dixi. Sunt quibus nunquam inceperit mundus, desinet tamen aliquando. Sunt qui genitũ à Deo corruptibilemq; asserãt, sed nunquam tamen interiturũ. Nam diuinæ*

natu-

naturæ vi continetur atque seruatur. Ex horum numero sunt Pythagorici. Alij & initium accepisse, & finem habiturum autumant, vt Epicurei, Anaxagoras, Empedocles, & Stoici, de quîs omnibus Plutarchus in Placitis naturalibus. Galenus in Historia philosophi, modò eius sit is liber, Censorinus in Natali die, Macrobius, ac plerique alij. Alexander Aphrodisieus Aristoteli accedit, quòd eius sententia minus disputantium ictibus sit exposita. Galenus ex sensuum testimonio de tota lite pronunciari debere asseuerat, qui cùm eundem & eodem modo procedere semper mundum cernant, ingenitum, & æternum fateri par est. Nam vt Manilius inquit, Non alium videre patres, aliúmve nepotes Aspicient. Et inter eos qui æternum faciũt mundum, alij à Deo genitum volunt, alij nullam eius causam ponunt, sed ipsum potius sui & cæterorum causam esse, quod Aristoteli placuit libro primo De cælo & mundo.

c Mundus ipse ordinatissima.] *Casu aut fortuito credibile nõ est factam esse rem maximi ordinis, & rationis, nec alium quàm summum potuisse summi operis, aut alium, quàm pulcherrimi parẽtem esse. Omnes philosophorũ scholæ quæ diuinius aliquid sapuerunt, nihil esse quod tam arguat & factum esse à Deo mundum, & eius cura administrari, consensu vnico affirmant, quàm aspectum ipsum mundi totius considerationemq; decoris eius atque ordinis. Plato, Stoici, Cicero, Plutarchus, & Aristotelis hac de re argumentũ refertur à Cicerone 2. De natura deorum.*

d Maximéque in anima.] *Plato animas hominũ æternas esse voluit detrusas in corpus humanum, hoc est, in carcerem, propter scelera ab ipsis commissa.*

e Si enim alternasse.] *Neque enim aliter dici potest, quàm quod fuerint æternum, aut beatæ, aut miseræ, vel certè alternis beatæ miseræq;. quod ita si fiat, ex varietate quadam & alternatione naturæ animæ proficisci necesse est. Quæ enim posset ista esse in tot animarum millibus infinita æternitate tam constans facinorum admissionis, expiationisq; vicissitudo, vnde modò beatæ essent, modò miseræ.*

f Tanquam verum habere initium.] *In aliis exemplaribus legitur, Tanquam numerũ habere initium. Numerus enim ab vnitate incipit, nec est vbi sistat: nã quantocũq; addito numero, maior adhuc adiici potest, nec finis erit, etiam vbi iam finis non poterit inueniri: quod infinitum dicitur.*

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.

CAP.

CAP. V.

DEinde videndum est, istis qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc & nõ anteà factus sit, quemadmodum quæri potest, cur hîc potius vbi est, & non alibi? Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant: in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter ergo cogitent extra mundum infinita spatia locorum: in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare omnipotentem, nónne consequens erit, vt innumerabiles mundos [a] cum Epicuro somniare cogatur: ea tantum differẽtia, quòd eos ille [b] fortuitis motibus atomorum gigni asserit, & resolui, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immẽsitatem locorum extra mundum circunquaque patẽtium vacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiũt, vlla causa posse dissolui? [c] Cum his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omniũ naturarum, quæ non sunt, quod ipse creatorem nobiscũ sentiũt. Alios autẽ nimis indignũ est ad istam disputationem religionis admittere, [d] maximè quod apud eos, qui multis diis sacrorum obsequiũ deferendũ putãt. Isti Philosophi cæteros nobilitate atq; authoritate vicerũt, nõ ob aliud, nisi quia longo quidẽ interuallo: verũtamen reliquis propinquiores sunt veritati. An fortè substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed de ea sicut de Deo sentire dignum est fatentur, incorporea præsentia vbique totam à tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, & vno tantùm, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco in quo mundus est occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cùm igitur vnum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen & loco suo determinatum, & operante Deo factum esse dicant, quod respondent de infinitis extra mundum locis: cur in eis ab opere Deus cesset, hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessauerit. Et sicut non est consequens, vt fortuitu potius, quàm ratione diuina Deus non alio, sed isto in quo est loco mundum cõstituerit, cùm pariter infinitis vbique patentibus nullo excellentiore merito posset hic elegi, quanuis eãdem diuinam ratio

rationem, qua id factum est, nulla possit humana comprehendere mens: ita non est consequens, vt Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spatium præteriissent, nec fuisset aliqua differentia vnde tempus tempori eligendo præponeretur. Quòd si dicunt, inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus sit præter mundum, respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus sit ante mundum.

L. VIVES.

a CVm Epicuro.] *Hic non multos modò mundos, sed infinitos quoque esse voluit, vt alibi ostendi. Metrodorus sic absurdum esse ait, si vnicus in infinito mundus sit genitus, ac si vnica in latissimo spica nasceretur. Hunc errorem & Aristoteles & Stoici multis argumentis retuderunt, vnicumq; cum Platone cæteris; sapientibus posuere mundum, quod τὸ πᾶν dixere, hoc est, vniuersum.*

b Fortuitis motibus atomorum.] *De principijs rerum natura magna & permolesta est inter Philosophos disceptatio. Democritus corpuscula dixit esse per inane infinitum temere volitãtia, quibus inesset forma & magnitudo, essentq; insecabilia, ideo ἄτομοι dicta. Epicurus hunc secutus pondus addidit. Ita indiuidua illa ramenta varijs formis prædicta, varijs magnitudinibus tum etiam ponderibus multum diuersis, iactatione fortuita per vacuum immensum agitata, non simplici casu inter se commista & coagmentata, infinitos subinde mũdos progignere, infinitos interimere arbitratus est: sine certa causa, sine consilio vllo natos, auctos, extinctos: & cùm de loco extra cælum loquimur, non sic locus est intelligendus, vt hic noster, qui corpore definitur, & terminatur: sed quemadmodum durationem quandam ante mundum genitum animo comprehendimus, in qua res multæ & creari, & viuere potuerunt: ita extra mundum hunc etsi nihil est, mens tamen spatium quoddam intelligit, in quo à Deo non modò multi, sed infiniti quoque mundi locari possunt.*

c Cum his enim agimus.] *Cum Platonicis.*

d Maximè quòd apud eos.] *Maxima erat Platonicorum & Stoicorum autoritas apud veteres etiam vulgo. Cicero verbis Catonis & Lælij.*

Crea-

Creationis mundi & temporum vnum esse principium, nec aliud alio præueniri. CAP. VI.

SI enim rectè discernũtur æternitas & tempus, [a] quod tempus sine aliqua mobili mobilitate non est, [b] in æternitate autem nulla mutatio est, quis non videat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit in breuioribus vel productioribus morarum interuallis tempus sequeretur? Cùm igitur Deus, in cuius æternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video: nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò si literæ sacræ, maximéque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum & terram, vt nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cætera cuncta quæ fecit, proculdubiò nõ est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore, & post aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritum est, ante, id quod futurum est. Nullum autem ante mundum posset esse præteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in eius conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus mane & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimóque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cuiusmodi sunt, aut perdifficile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quantò magis dicere.

L. VIVES.

a QVod tempus sine aliqua mobili.] *Aristoteles mensuram motus dixit esse tempus: ita vt sine motu tempus non percipi vllum existimet. Sũt ex philosophis, qui motũ ipsum tempus esse desiuant, sicut Stoici.*

b In æternitate autẽ nulla mutatio est.] *Sic Augustinus multis locis, sic Boetius, sic Gregorius Nazianzenus, sic alij permulti: & quoniam hi omnes ex Platone hoc sumpserũt, afferam Platonis verba ex Timæo: Vbi verò mobile vnumq; æternũ hoc deorum simulachrum*

is parens qui fabricatus est, considerauit, lætitia perfusus similius adhuc exemplari facere constituit. Ita quemadmodũ hoc animal est sempiternum, sic & mũdum ille quantum eius natura capere ac sustinere posset, sempiternũ est aggressus efficere: at illius natura æterna est, id circo facto id operi congruere non poterat. Imaginem verò commentus est mobilem æternitatis, & simul cæli structuram adornans, in vno eodémq; manentis æui progredientem suis numeris imaginem gignit, sed æternam. Hanc nominauit tempus, partésque huius dies, noctes, menses & annos, cùm ante cælum nullæ fuissent, vnà cum cælo prodire iubet. Sic Plato: nisi quis eam sententiam mauult Apuleij verbis audire. Is enim sic inquit in dogmate Platonis: Tempus verò æui esse imaginem, siquidem tempus mouetur, & perennitas fixa & immota est natura, & ire in eam tempus & in eius magnitudinem finiri ac dissolui posse, si quando hoc decreuit fabricator mundi eius.

De qualitate primorum dierum, quia antequam sol fieret, vesperam & mane traduntur habuisse.

CAP. VII.

Videmus [a] quippe istos dies notos non habere vesperam, nisi de solis occasu: nec mane, nisi de solis exortu. Illorum autem priores tres dies sine sole peracti sunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipsam & tenebras Deus separasse narratur, & eãdem lucem vocasse diem, tenebras autem noctem. Sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, quãlémq; vesperam & mane fecerit, remotum est à sensibus nostris: nec ita vt est, intelligi à nobis potest, quod tamen sine vlla hæsitatione credendum est. [b] Aut enim aliqua lux corporea est, siue in superioribus mundi partibus longè à conspectibus nostris, siue vnde sol postmodum accẽsus est. [c] Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas, in sanctis angelis & spiritib⁹ beatis, de qua dicit Apostolus: Quæ sursum est Hierusalem, mater nostra æterna in cælis. Ait quippe & alio loco: Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarum. [d] Fit tamen & vespera diei huius & mane aliquatenus, [e] quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ creatoris quodammodo vesperascit. Itémque lucescit, & mane fit, cùm & ipsa refertur ad laudem dilectionémque creatoris. Nec in noctem vergitur, vbi non creatoris creaturę dilectione relinquitur. Denique scriptura cùm illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit vocabulum noctis. Nõ enim ait alicubi, facta est nox, sed facta est vespera, & factũ est mane dies vnus. Ita dies secundus, & cęteri. Cognitio quippe creaturæ in seipsa decoloratior est, vt ita dicam, quàm cùm in Dei sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentius quàm nox dici potest, quę tamen, vt dixi, cùm ad laudandũ & amandum refertur creatorẽ, recurrit in mane. Et hoc cùm fit in cognitionẽ suiipsius, dies vnus est. Cùm in cognitionẽ firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cælum appellatum est, fit dies secũdus. Cùm in cognitionem terræ ac maris omniúmque gignentium quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius. Cùm in cognitionẽ luminarium maioris & minoris omniúmque syderum, dies quartus. Cùm in cognitionem omnium ex aquis animalium natatiliũ atque volatilium, dies quintus. Cùm in cognitionem omnium animalium terrenorum, atque ipsius hominis, dies sextus.

L. VIVES.

a Videmus quippe istos dies notos nõ habere vesperum.] *In Colonien si libro legitur: Noctis non habere vesperam.*

b Aut enim aliqua lux corporea.] *Super hac quæstione disputantur à recentioribus theologis complura, libro Sententiarum secundo, distinctione decimaquarta. Et hîc non significat Augustinus lucem esse corpus: sed ait, vel creatum à Deo corpus aliquod illustre, qualis est sol, vel lucem aliquam sine corpore fuisse, quæ extensa diem faceret, contracta noctem, vt Basilius ait, viaq; solis progrederetur, & cùm accederet matutinum esset tempus, decedens vesperum relinqueret, vt imaginatur Hugo sancti Victoris, libro de sacramentis primo.*

c Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas.] *Sic primo super Genesin ad literam idem Augustinus.*

d Fit tamen & vespera.] *Alibi sic: si tamen & vesper diei huius & mane aliquatenus cõgruenter intelligere valeamus, quoniã, &c.*

e Quoniam scientia creaturæ.] *De his ipse libro quarto de Genesi ad literam, quo loco mane appellat, cùm angeli ex creatarum rerum in eis ipsis cognitarum aspectu, vbi tenebræ sunt & nox altissima ad charitatem Dei se sustollunt: quod si Deum diligentes & speculãtes omnia in ipso noscant, quæ est certior rerum omnium scientia, quàm si ipsæ penitus perspicerentur, tunc dies est. Vergit autem in serum, cùm à Deo se conuertit angelus ad res creatas, intuetúrque illas non in Deo, sed in ipsis: nec tamen hîc vesper in noctem abit,*

quoniam nunquam angeli artifici suo præponunt opus, ac potius habent, quæ esset obscurissima nox. Tantum ex Augustino, qui primus scientias matutinas & vespertinas induxit.

Quæ qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requieuit in septimo. CAP. VIII.

QVm verò in die septimo requieuit Deus ab omnib' operibus suis, & sanctificauit eũ, nequaquam est accipiendum pueriliter, tanquam Deus laborauerit operando, qui dixit, & facta sunt [a] verbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies Dei requiem significat eorum qui requiescũt in Deo, sicut lætitia domus, lætitiam significat eorum qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos faciat. Quantò magis si eadem domus pulchritudine sua faciat lætos habitatores, vt non solùm eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur, sicut theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in illis homines plaudant, in his boues mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut læta epistola dicitur, significans eorum lætitiam, quos legentes efficit lętos. Conuenientissimè itaque cùm Deum requieuisse prophetica narrat authoritas, significatur requies eorum, qui in illo requiescũt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos vtique conscripta est, promittente prophetia, quod etiam ipsi post bona opera, quæ in eis, & per eos operatur Deus, si ad illum prius in ista vita per fidẽ quodammodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbathi vacatione ex præcepto legis in vetere Dei populo figuratum est, vnde suo loco diligentius arbitror disserendum.

L. VIVES.

a VErbo intelligibili & sempiterno.] *Vocem illam voluntatis momentum dicit esse Basilius, quo melius nos intelligamus.*

De angelorum conditione, quid secundum diuina testimonia sentiendum sit. CAP. IX.

NVnc quoniam de sanctæ ciuitatis exortu dicere institui, & prius quod ad sanctos angelos attinet dicendũ putaui, quæ huius ciuitatis & magna pars est, & eò beatior, [a] quòd nunquam peregrinata, quæ hinc diuina

uina testimonia supperant, quantum satis videbitur, Deo largiente explicare conabor. Vbi de mundi constitutione sacræ literæ loquuntur, non euidenter dicitur vtrum vel quo ordine creati sint angeli: sed si prætermissi non sunt, vel cæli nomine, vbi dictum est: In principio fecit Deus cælum & terrã: vel potius lucis huius, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermissos esse hinc existimo, quod scriptum est, requieuisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit, cùm liber ipse ita sit exorsus: In principio fecit Deus cælum & terram: vt ante cælum & terram nihil aliud fecisse videatur. Cùm ergo à cælo & terra cœperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut scriptura consequenter eloquitur, inuisibilis & incomposita, nondúmque luce facta, vtique tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quãdam terræ & aquæ indistinctam confusionem: vbi enim lux non est, tenebræ sint necesse est: deinde cùm omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrãtur, quomodo angeli prætermitterentur, tãquam non essent in operibus Dei, à quibus die septimo requieuit? Opus autem Dei esse angelos: hic quidem etsi non prætermissum, non tamen euidenter expressum est: sed alibi hoc sancta scriptura clarissima voce testatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cùm prædictum esset: Benedicite omnia opera Domini Dominum: in executione eorundem operum, etiam angeli nominati sunt. Et in Psalmo canitur, Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius. Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt. Etiam hic apertissimè à Deo factos esse angelos diuinitus dictum est, cùm eis inter cætera cælestia commemoratis, infertur ad omnia: Ipse dixit, & facta sunt. Quis porrò audebit opinari, post omnia ista, quæ sex diebus enumerata sunt, angelos factos? Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa scriptura paris autoritatis, vbi Deus dicit: [b] Quando facta sunt sydera, laudauerunt me voce magna omnes angeli mei. Iam ergo erant angeli quando facta sunt sydera. Facta sunt autem quarto die. Nunquid nam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit.

In promptu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis vtique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserunt: & produxit terra quicquid ei radicitus inhæret. Nunquid nam secundo? Nec hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cælúmque appellatum est: in quo firmamento facta sunt sydera quarto die. [c] Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa, quę diei nomen accepit, cuius vnitas vt commendaretur, non est dictum dies primus, sed dies vnus. Nec alius est dies secũdus, aut tertius, aut cæteri, sed idem ipse vnus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senariam vel septenariam cognitionem: senariam scilicet operum quæ fecit Deus, & septenariam quietis Dei. Cùm enim dixit Deus: fiat lux, & facta est lux, si rectè in hac luce creatio intelligitur angelorum, profecto facti sunt participes lucis æternæ, quæ est ipsa incommutabilis sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus vnigenitum Dei filium, vt ea luce illuminati, qua creati fierent lux, & vocarẽtur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est verbum Dei, per quod & ipsi, & omnia facta sunt. Lumen quippe verũ quod illuminat omnem hominem in hũc mundum venientem, hoc illuminat & omnem angelum mũdum, vt sit lux non in seipso, sed in Deo, à quo si auertitur angelus fit immũdus, sicut sunt omnes, qui vocantur immundi spiritus, nec iam lux in domino, sed in seipsis tenebrę, priuati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura est, sed amissio boni, mali nomen accepit.

L. VIVES.

a QVod nunquam peregrinata.] *Semper enim in patria fuit. Angeli enim semper vident faciem patris, qui in cælis est.*

b Quando facta sunt sydera.] *Iob.38.* ὅτε ἐγένοντο ἄστρα, ἤνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου.

c Nimirũ ergo si ad istorum.] *Theologi Græci res spiritales præcessisse corporeas volunt, eisq; veluti ministris vsum esse mundi genitorem in reliquis procreãdis: quam opinionem Plato in opificio mundi secutus est. Diuus Hieronymus, Gregorium magistrũ, suosq; secutus Græcos, spiritalia corporalibus priora fuisse censuit. Basilius verò & Dionysius Græci, & Latini prope omnes, Ambrosius, Beda, Cassio*

dorus, & hîc Augustinus, cuncta simul à Deo progenita esse perhibent, quod cum illo cõgruere videtur Ecclesiastici decimooctauo: Qui viuit in æternum, creauit omnia simul.

De simplici & incommutabili trinitate, patris, & filij, & spiritus sancti, vnius Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.

CAP. X.

EST itaque bonum solum simplex, & ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est: & hoc est quod illud de quo genitum est, quæ duo patrem & filium dicimus, & vtrunque hoc cum spiritu suo vnus est Deus: qui spritus patris & filij, spiritus sanctus propria quadam notione huius nominis in sacris literis nuncupatur. [a] Alius est autem quàm pater & filius, quia nec pater est, nec filius: sed alius dixi, non aliud: quia & hoc pariter simplex paritérq; bonum est incõmutabile & coæternum. Et hęc trinitas vnus est Deus: nec ideo non simplex, quia trinitas. Neq; enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia pater in ea solus, aut solus filius, aut solus spiritus sanctus. Non enim sola est ista nominis trinitas sine subsistẽtia personarum, [b] sicut Sabelliani hæretici putauerũt. Sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est: excepto quod relatiuè quæq; persona ad alteram dicitur. Nam vtique pater habet filium, nec tamen ipse est filius: & filius habet patrem, nec tamen ipse est pater. In quo ergo ad seipsum dicitur, nõ ad alterum, hoc est quod habet: sicut ad seipsum dicitur viuens, habendo vtique vitam, & eadem vita ipse est. Propter hoc itaq; natura dicitur simplex, cui nõ sit aliquid habere, quod vel possit amittere: vel aliud sit habens, aliud quod habet: sicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aer lucem siue feruorem, aut anima sapientiam: nihil enim horum est id, quod habet. Nam neque vas liquor est, nec corpus color, nec aer lux siue feruor, neque anima sapiẽtia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, & in alios habitus, vel qualitates verti atque mutari, vt & vas euacuetur humore, quo plenum est, & corpus decoloretur, & aer tenebrescat, siue frigescat, & anima desipiat. [d] Sed si sit corpus incorruptibile, quale

Universidad de Deusto
Biblioteca

sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substantia corporali, nō hoc est, quod ipsa incorruptio. Nā illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi maior, alibi minor. Neque enim vlla pars est incorruptior, quàm altera. Corpus verò ipsum maius est in toto, quàm in parte: & cum alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior, quàm ea quæ minor. [e] Aliud est itaque corpus, quod non vbique sui totum est: alia incorruptio, quæ vbique eius tota est: quia omnis pars incorruptibilis corporis etiā cæteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neque enim, verbi gratia, quia digitus minor est quàm tota manꝰ, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cùm sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quanuis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit, aliud est tamen substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas eius, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic hoc non est, quod habet anima quoque ipsa, etiam si semper sit sapiens: sicut erit cùm à præsenti miseria liberabitur in æternum: quia licet tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen incommutabilis sapientiæ sapiēs erit, quæ non est quod ipsa. Neque enim si aer infusa luce vnquam deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, [f] quasi aer sit anima: quod putauerunt quidam, [g] qui non potuerunt incorporeā cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quandam similitudinē, vt non inconuenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapientiæ Dei, sicut illuminatur aeris corpus luce corporea, & sicut aer tenebrescit ista luce desertus. Nā nihil sunt aliud [h] quę dicuntur locorū quorumcunque corporalium tenebrę, quàm aer carēs luce, ita tenebrescere animam sapientię luce priuatam. Secundum hoc ergo dicuntur illa simplicia, quæ principaliter verēque diuina sunt, quod [i] non aliud est in eis qualitas, aliud substantia, nec aliorum participatione, vel diuina, vel sapientia, vel beata sunt. Cæterùm dictus est in scripturis sanctis, spiritus sapientia multiplex, eo quòd multa in se habeat: sed quæ habet, hæc & est: & ea omnia vnus est. Neq; enim multæ, sed vna sapientia est, in qua sunt immensi quidem atque infiniti [k] thesauri rerum intelligibilium: in quibus sunt

sunt omnes inuisibiles atque incōmutabiles rationes rerum, etiam visibilium & mutabiliū, quę per istam factæ sunt: quoniam Deus non aliquid nesciens fecit, [l] quod nec de quolibet homine artifice rectè dici potest. Porrò si sciēs fecit omnia, ea vtique fecit quæ nouerat. Ex quo occurrit animo quiddā mirum, sed tamen verum, quod iste mūdus nobis notus esse nō posset, nisi esset: [m] Deo autem nisi notus esset, esse non posset.

L. VIVES.

a Alius est autem quàm pater & filius.] *Haud equidem verba permultum ad rationis pietatem facere crediderim, sed illud tamen seruandum est in primis, ne à receptis vsu autorum consensuq; ecclesiæ, illius præsertim veteris, formulis recedatur. Nam cùm diuinæ res supra humanum omnē sint captum sitæ, ne verbis quidem propriis possunt à nobis enunciari. Sunt enim verba omnia & ab hominibus, & ad humana explicanda inuenta, quominus cōfingere sibi quēque, aut noua inducere, aut abusu trita atque approbata repudiare asciti à alijs decet. Nam cùm propria nulla possint ingenij humani vi excogitari, illa erunt maximè ad rem eloquendam accommodata, quæ ab illis tradita fuerint, quorum scriptis magna pars pietatis nostræ constat: quæ dixi propter impiam quorundam argutulorum temeritatem, qui contemptis spretisq; veterum loquendi formulis, ostentandi sui causa periculoso exemplo, noui verborum magistri videri affectāt, quū sint tum rerum aliarum omnium, tum verò verborum sermonisq; vniuersi imperitissimi: & volunt licere sibi arbitratu suo atque adeò libidine, veterum scriptorum de religione loquendi leges, ceu mollem quam plam & ductilem ceram, modò in arctum, modò in extēsum fusumq; difformare.*

Verba religio se seruāda.

b Sicut Sabelliani.] *Dixi de hæresi istorum, qui personas in trinitate nullas ponebant.*

c Pater qui genuit, simpl. est, & filius qui genitus est, pari. simp. est: & hoc est illud de quo genitus est.] *Hoc totum in codice Brugen. deest.*

d Sed & si sit corpus.] *Non modò quod seiungi ab alio probat non illud esse, à quo separatur, sed quod affixū illi est hærēnsque perpetuo.*

e Aliud est itaq; corpus.] *Fusa est corporis ratio per partes omnes: nec ipsa constat, nisi partes tum adsint, tum coniunctæ coagmentatæq; sint. Nec manus suum corpus est, vel ei magnitudine par: at incorruptio, quæ est in manu, non pars est incorruptionis corporis: neque enim sparsa hæc est ita per corpus, vt modo corporis liceat eam metiri:*

sed sic insectili consideratione attributa, vt cùm in toto sit corpore tota, in quauis etiam corporis parte nõ pars aliqua esse intelligatur, sed ipsa quoque tota, quæ natura est rerum spiritalium: velut animæ, angeli, Dei, qui non sic locum tenent, vt aliquid prius, aliud posterius, dextrum hoc, illud sinistrum sit: aut inferius quicquam, cuius superius sit è regione situm: sed in singulis quamlibet minutis loci tenuibúsque particulis sint toti: nec tamẽ loco ipsi toti desint, quæ dictu ne an intellectu faciliora sint, dubites.

f Quasi aer sit anima.] *Hoc dixit Anaximenes Milesius, & eiusdem philosophiæ Diogenes Apolloniates. Anaxagoras ceu aerẽ quendam esse vult animam. Heraclitus à respiratione animam viuẽtium progigni censebat. Vnde dicta sit ψυχὴ, vt inquit Plato in Cratylo, ἀπὸ τῆ ψύχειν, quod est refrigero. Veteres aerem illũ, qui est in anhelitu, videntur animam putasse: vnde est apud Poetam, fœtere vxoris animam. quin & aerem omnem animam dixerunt. Verg. Semina terrarum animæq; marisq; fuissent.*

g Qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam.] *Cicero primo Tusc. quæst. Animos enim per seipsos viuentes non poterant mente complecti, formam aliquam figurámque quærebant.*

h Quæ dicuntur, &c. tenebræ.] *Sic ab Aristotele tenebræ finiũtur secundo libro de Anima, absentia lucis ex diaphano corpore, quod est luminis capax, & per quod cernimus.*

i Non aliud est in eis qualitas, aliud substantia.] *Qualitates vocat, quas Græci ποιότητας. Tametsi hæ pro corporibus accipi à Cicerone videntur in Academicis. Hic videtur Augustinus qualitates dicere, quicquid substantiæ adhæret: quod philosophi recentiores accidens nominant, & qualitatis generale nomen, cum Quintilianus aliique permulti ostendunt, tum quale ipsum declarat, quod ad omne accidentis genus accommodatur.*

k Thesauri.] *Reconditiora, aut ipsæ opes reconditæ.*

l Quod nec de quolibet.] *Quamlibet inscio & abiecto, hoc enim est quodlibet, vt alibi dixi.*

m Deo autem nisi notus esset.] *Cura Dei stat mundus, alioqui statim ruiturus. At qui quod neutiquam Deus nosset, curare non posset, neque enim artifex opus vel facit vel sustinet, quod ignorat.*

An eius beatitudinis, quam sancti angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos spiritus qui in veritate non steterunt, participes fuisse credendum sit. CAP. XI.

Væ cum ita sint, nullo quidem modo secundum aliquod temporis spatium prius erant illi spiritus tenebræ,

nebræ, quos angelos dicimus. [a] Sed simul vt facti sunt, lux facti sunt, non tamen ita tãtum creati, vt quoquo modo essent, & quoquo modo viuerent, sed etiam illuminati vt sapienter beatéque viuerent. Ab hac illuminatione auersi quidã angeli, non solùm non obtinuerunt excellentiam sapiẽtis beatéque vitæ, quæ proculdubio non nisi æterna ęternitatísque suæ est certa atque secura: [b] sed & rationalem vitã licet insipientem sic habent, vt eam non possint amittere, nec si velint. Quatenus autem antequam peccassent, illius sapientiæ fuerint participes, definire quis potest? In eius tamẽ participatione ęquales fuisse istos illis, qui ꝓpterea verè pleneq; beati sunt: quoniam nequaquam de suæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi sumus: quandoquidem si ęquales in ea fuissent, etiã isti in eius æternitate mansissent pariter beati, quia pariter certi? Neque enim sicut vita quãdiucunque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit, si finem habitura sit. Siquidem vita tantummodo viuendo, æterna verò finem non habẽdo nominata est. Quapropter quanuis nõ quicquid æternum continuò beatum sit, dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus: tamen si verè perfectéque beata vita non nisi æterna est, nõ erat talis istorum vita beata, quia quãdoque desitura, & propterea nõ æterna, siue id scirent, siue nescientes aliud putarent: quia scientes timor, nescientes error beatos esse vtique non sinebat. Si autem hoc ita nesciebant, vt falsis incertísve non fiderent, sed vtrum sempiternũ, an quandoque finem habiturum esset bonum suum, in neutram partem firma assensione ferrentur, ipsa de tanta fœlicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in sanctis angelis esse credimus, non habebat. [c] Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quasdam significationis angustias, vt solum Deum dicamus beatum: qui tamen ita vere beatus est, vt maior beatitudo esse non possit. In cuius comparatione quòd angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in angelis potest, quid aut quantum est?

L. VIVES.

[a] Sed simul vt facti.] *Hîc statim ne mutæ videantur scholæ instantibus & tricis horrentes adsunt, magnísque clamoribus velut ex suũ efflagitant responderi sibi, potuerintne angeli bene de Deo mereri in primo illo momento, quo sunt ab opifice rerum omnium progeniti an potuerũt vt ipsi dicũt, demereri. Nam nisi impropriè dicatur*

tur, non cõstabit Theologica proprietas, quòd instans fuerit creationis, quòd in quo manserunt, quòd in quo ceciderunt alij, alij steterũt. Et hîc multa ceu in consilio fuerint naturæ principi, cùm mundũ hũc cõderet, magno supercilio definiunt, tanto, tam asseueranter, vt iures illos seriò dicere, & aliquid omnino dicere, nec nugas esse meras. Vix humana ipsa plenè vti cognosceremus ingratis mortalibus permisit Deus. Nescimus quid illud erat, quod habebat ante principem noxam homo ille hominum parens: nescimus, quãdo peccarit, vbi, qua ratione totam illam humanæ gentis tragœdiam inuexerit: initium, & semina rium malorum omnium celatum est: quia scire non meremur: & iam isti quasi humanis omnibus exploratis, negotiis sese angelorum ardeliones immiscent: non quibuslibet, nec quæ vulgari sapientiæ magister iussit, sed quæ verisimile est, ne angelos quidem ipsos nosse. Nam origines rerũ, & quid in illis sit factũ, autor nouit, non id quod gignitur. Accedit his, quòd cùm de instantibus magna sit inter homunculos cõtrouersia, vtraque factione rem totam pertumultuose ad se suosq; vindicante: isti per hoc tanquam rem apertam iam & certam de incertissimis & altissima caligine mersis inquirunt. Quantum ergo & ex ipsius sapientiæ schola licet colligere, & ex discipulis eius sanctis illis autoribus, qui non contentiosa disputatione ex pertinacia humanis affectib⁹ de sacrosanctis definiêre rebus, sed modestè ac verecũdè: quæ vel in libro vitæ legerũt, vel à patribus per manus tradita acceperũt, reliquêre: vel ipsi certè eodem spiritu aliqua sunt libris ausi mandare, quo innocenter ac piè viuebant. Hoc enim modo tractari mysteria illa diuina debent, adorata potius silenter, quàm raptata & discerpta clamoribus ad rauim contentiosis: nec existimare nihil referre, siue de humana philosophia sit sermo, siue de rebus non ad disquisitionẽ mortalium à Deo sobriè reuelatis, sed ad admirationem venerationemq;

Angelorum cõditio.

Ex his igitur sic opinor, angeli omnes, & hi qui perpetuò sunt boni beatiq;, & hi qui perpetuò mali & miseri, simul sunt à Deo generati, atque illustrati luce quadam, qua facilè tum seipsi possent cognoscere, tum res alias: ipsum verum Deum, quantũ rei creatæ per Deum liceret, gradatim tamen. Non enim omnes paribus sunt ingenij potentiæq; viribus præditi. Tum illis proposita est optio, vtrum mallent iussis parere architecti omnium & parentis, nec latum vnguem ab illius discedere, an potius facere ipsos sibi viam, qua insisterent. Momenta temporũ qualia sint apud angelos, humana mẽs capere nequit, multo minus qualia apud Deum: qualia tamẽ cumque sint, quod modestè piéque semper dictum velim, prius seipsos suúmque inspexere patrẽ, prius suo ingenio arbitratuíq; relicti sunt, & velut emãcipati, quàm à part

à partibus Dei vel defecerint, vel steterint. Fieri quid potuerit, in neutram partem habeo quod credam, istud certè factum ita credo. Simul & illud credo, vbi excellentissimam suæ naturæ partem omnes cognouerunt, quantáque sibi ad inæstimabilem beatitudinem aperta esset ianua, spe ac fiducia tantæ beatitatis præcipientes iam tum gaudia lætos fuisse: & quanuis tenuiter, prægustasse tamen venturam sæ licitatem, & quadam ténus beatos fuisse. Cæterùm, vt euentus docuit, scelestos nefariósque ductos falso gaudio: bonos autem piósque vero. Immodicè enim ac insolenter suam tulere sortem: & quasi parum fuisset in partem possessionis admitti, ex æquo diuidi totam voluerũt. Quod fuit insipientiæ caput, neque se, neque patrem Deum bene agnoscere, ac inter sese comparare. Orbati ergo sapientia, vana spe aliquãdiu sunt acti, & stulta lætitia fatui insaníque perfusi, quòd de regno cum Deo contenderent: quoad nulla iam amplius in eis melioris mẽtiæ spe residua de patria sua ingratissimi atque impientissimi deturbati sunt: quæ omnia non asseueranter velim à me putari dicta, transituro facilè in sententiam verisimilius dicentis.

b Sed & rationalem vitam licet insipientem.] *Habent quidem dæmones acuta ingenia & vafra, sapientes tamen nõ sunt. Nam neque seipsos, nec parentem suum vt oportebat norunt, & mens eorũ inuidia & superbia occæcata præceps in mille scelera insipientissimè fertur. Denique si sapientes essent, essent & boni. Nec vllus est malus, in quo ignorantia non dominetur: sicut Plato, & eum secutus Aristoteles, docent.*

c Neque enim beatæ vitæ vocabulum.] *Beatitudinem definiere veteres statum perfectum, & numeris omnibus bonorum absolutum, qui in solum videtur Deum cadere, cuius participatione & angeli beati sunt, & homines sancti.*

De comparatione beatitudinis iustorum, necdum tenentium promissionis diuinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.

CAP. XII.

NEc [a] ipsos tantùm, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiso negare audeat beatos fuisse ante peccatum: quanuis de sua beatitudine quàm diuturna, vel vtrum æterna esset incertos? Esset autem æterna nisi peccassent, cùm hodie non imprudenter beatos vocemus, [b] quos videmus iustè ac piè cum spe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere [c] sine crimine vastante conscientiam, facilè

facilè impetrantes peccatis huius infirmitatis diuinam misericordiam. Qui licet de suæ perseuerantiæ præmio certi sint, de ipsa tamen perseuerãtia sua reperiũtur incerti. Quis enim hominum se in actione profectúque iustitiæ perseueraturum vsq; in finẽ sciat, nisi aliqua reuelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iusto latentíq; iudicio, nõ omnes instruit, sed nemi nem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationẽ præsentis boni, beatior erat primus homo in paradiso, quàm quilibet iustus in hac infirmitate mortali: quantũ autem ad spem futuri boni, beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, sed certa veritate manifestum est, sine fine se habiturum omni molestia carentem societatem angelorum in participatione summi Dei, quàm erat ille homo sui casus incertus in magna illa fœlicitate paradisi.

L. VIVES.

a NEc ipsos enim huic tãtæ beatitudini.] *In alio exemplari legitur: Nec ipsos tantùm beatos, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, nuncupandos putamus. melius sic, aliter nullus constare potest sensus. significat Augustinus angelos omnes, etiam cum nondum de ruina vel confirmatione sui certi essent, quodammodo fuisse beatos, vel eo solo quòd tam præstanti essent sublimique natura conditi, quemadmodum & Adam ipse tot muneribus animi corporisq; ante crimen à Deo cumulatus.*

b Quos videmus iustè ac piè.] *Christus huiusmodi homines beatos appellat, Matth. 8.*

c Sine crimine vastante.] *Nulla est hîc maior beatitudo, quàm mens sibi conscia recti. Et vt Horatius inquit:*

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Vt contrà, nulla est maior crux, quàm conscientia scelerum. Hinc Cicero cõtra Pisonẽ, et pro Rosscio furias dicit à poetis nominatas esse.

An ita vnius fœlicitatis omnes angeli sint creati, vt neque lapsuros se possent nosse, qui lapsi sunt: & post ruinam labentium perseuerãtiæ suæ præscientiam acceperint qui steterunt. CAP. XIII.

QVocirca cuius iam nõ difficulter occurrit vtroq; coniuncto effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura desiderat: hoc est, vt bono incommutabili, quod Deus est, sine vlla molestia perfruatur, & in eo se in æternum esse mansurum, nec vlla dubitatione cunctetur, nec vllo errore fallatur. Hanc habere angelos lucis, pia fide credimus: hanc nec antequam cade-

caderent habuisse angelos peccatores, qui sua prauitate illa luce priuati sunt consequẽti ratione colligimus: habuisse tamen aliquam etsi non præsciam beatitudinẽ, [a] si vitam egerunt ante peccatum, profectò credẽdi sunt. Aut si durum videtur, quãdo facti sunt angeli: alios credere ita factos, vt non acciperent præscientiam vel perseuerãtiæ vel casus sui: alios autem ita factos, vt veritate certissima æternitatem suæ beatitudinis nossẽt: sed æqualis fœlicitatis omnes ab initio creati sunt: & ita fuerũt, donec isti qui nũc mali sunt ab illo bonitatis lumine sua volũtate cecidissent: proculdubio multò est durius nunc putare angelos sanctos æternæ suæ beatitudinis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis per scripturas sanctas nosse potuimus. Quis enim catholicus Christianus ignorat nullum nouum diabolum ex bonis angelis vlterius futurum: sicut nec istum in societatem bonorum angelorum vlterius redituru[m]? Veritas quippe in Euangelio sanctis fidelibus promittit, quòd erũt æquales angelis Dei: quib[9] etiã promittitur, quòd ibunt in vitã æternã. Porrò autẽ si nos certi sumus, nunquã nos ex illa immortali fœlicitate casuros: illi verò certi nõ sunt, iam potiores nõ æquales eis erimus: sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profectò etiã ipsi certi sunt suæ fœlicitatis æternæ. Cuius illi alij, quia certi non fuerunt: non enim erat eorum æterna fœlicitas, cuius certi essent, quæ finẽ fuerat habitura: restat vt aut impares fuerint, aut si pares fuerunt, post istorum ruinã illis certa scientia suæ sempiternæ fœlicitatis accesserit. Nisi fortè quis dicat id quod Dominus ait de diabolo in Euangelio: Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit: sic esse capiendũ, vt nõ solùm homicida fuerit ab initio, id est, in initio humani generis: ex quo vtiq; homo factus est, quẽ decipiendo posset occidere: verumetiã ab initio suæ conditionis in veritate non steterit: & ideo nunquã beatus cũ sanctis angelis fuerit, suo recusans esse subditus creatori, [b] & sua per superbiam velut priuata potestate elatus, ac per hoc falsus & fallax: quia nec vnquam potestatem omnipotentis euadit. Et qui per piam subiectionem noluit tenere quod verè est, affectat per superbiæ elationem simulare quod non est: vt sic intelligatur etiam quod beatus Ioannes Apostol[9] ait: Ab initio diabolus peccat, hoc est, ex quo creatus est iustitiam recusauit, quam nisi pia Deóque subdita volun-

voluntas habere non possit. Huic sententiæ quisquis acquiescit, [c] non cum illis hæreticis sapit, id est Manichęis: & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quòd suam quandam propriam tanquam ex aduerso quodam principio diabolus habeat naturam mali, qui tãta vanitate desipiũt, vt cùm verba ista Euangelica in autoritate nobiscum habeant: non attendant non dixisse Dominum, à veritate alienus fuit, sed, in veritate non stetit: vbi à veritate lapsum intelligi voluit, in qua vtique si stetisset, eius particeps factus, beatus cum sanctis angelis permaneret.

L. VIVES.

a SI vitam egerunt ante peccatum.] *Tam exiguum illud temporis fuit, quod prius quam à Deo deficeret, interfluxit, vt nihil esse videatur.*

b Et superbia sua.] *In alijs codicibus, Et sua per superbiam velut priuata potestate elatus, ac per hoc falsus & fallax.*

c Non cum illis hæreticis sapit, id est Manichæis.] *Cùm audirent dæmonem ab initio peccasse, existimarunt malum esse dæmonem à Deo progenitum, idcirco natura potius esse malum, quàm voluntate: namid in vnoquoque naturale est, non voluntarium, quod in eo creauit rerum conditor, cùm id in mundum proferret.*

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quòd in veritate non steterit: quia veritas non est in eo.

CAP. XIIII.

SVbiecit autem iudicium, quasi quæsissemus, vnde ostendatur, quòd in veritate non steterit, atque ait: Quia non est veritas in eo. Esset autem in eo, si in illa stetisset. Locutione autem dictum est minus vsitata. Sic enim videtur sonare: In veritate non stetit, quia non est veritas in eo: tanquam ea sit causa, vt in veritate non steterit, quòd in eo veritas non sit: cùm potius ea sit causa, vt in eo veritas non sit, quòd in veritate non stetit. Sed ista locutio est & in Psalmo, vbi ait: Ego clamaui, quoniam exaudisti me Deus: cùm dicendum fuisse videatur, Exaudisti me Deus, quoniam clamaui. Sed cùm dixisset, Ego clamaui: tanquã ab eo quęreretur, vnde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris sui ostendit affectum, tanquam diceret: Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

Quid

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat. CAP. XV.

ILLVD etiam quod ait de diabolo Ioannes: [a] Ab initio diabolus peccat: [b] non intelligunt si naturale est, nullo modo esse peccatum. Sed quid respondetur propheticis testimoniis, siue quod Esaias ait sub figurata persona principis Babyloniæ, diabolum notans: Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur. Siue quod Ezechiel: In delitiis paradisi Dei fuisti omni lapide precioso ornatus? Vbi intelligitur fuisse aliquando sine peccato. Nam expressius ei paulò pòst dicitur: Ambulasti in diebus tuis sine vitio. Quæ si aliter conuenientius intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum est, In veritate non stetit, sic accipiamus, quòd in veritate fuerit, sed non permãserit. Et illud, quòd ab initio diabolus peccat, non ab initio ex quo creatus est, peccare putandus est, sed ab initio peccati, quod ab ipsius superbia cœperit esse peccatum. Nec illud quod scriptum est in libro Iob, cùm de diabolo sermo esset: [c] Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab angelis suis. Cui cõsonare videtur etiam Psalmus, vbi legitur: Draco hic quẽ finxisti ad illudendum ei: sic intelligendum est, vt existimemus talem ab initio creatum, cui ab angelis illuderetur, sed in hac pœna post peccatum ordinatum. Initium ergo eius figmentum est Domini. Non enim est vlla natura etiam in extremis infimísque bestiolis, quam non ille constituit; à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: sine quibus nihil rerum inueniri vel cogitari potest: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cætera, quæ Deus condidit, naturæ dignitate præcedit.

L. VIVES.

a AB initio diabolus.] *Non sunt ad anxias illas morularum inquisitiones sacra hæc Euangelij reuocanda verba, seu trahenda potius. Vnum aut alterum momentum non impedit, quo minus ab initio aliquem aliquid fecisse pronunciemus, vt si quis dicat ab initio mundi fuit fratrum inuidia, pauxillum temporis impedimento nõ est, quo minus effatum hoc sit verum.*

b Qui inde volunt asserere peccati naturam.] *Tales sunt Manichæi. D. Thomas, & qui cum eo negant in momento, quo angelus conditus est, potuisse peccare, hac ratione vtuntur, quòd id crimen non tam operi imputãdum esset, quàm autori, qui tale opus produxit.*

Quod sentire videtur Origenes super Ezechielem, dicens: Serpens hostis contrarius veritati non à principio, nec statim supra pectus & ventrem suum ambulauit. Sicut Adam & Eua non statim peccauerunt, ita & serpens aliquando non fuit serpens, cùm in paradiso deliciarum moraretur. Deus enim malitiam non fecit: nec Augustinus aliud sentit, qui docet, non simul ac primùm creati fuerunt peccasse.

c Hoc est initium figmenti Domini.] *Iob quadragesimo vulgo habemus: Ipse est principium viarum Domini. Nec legimus, quòd fecit ad illudendum angelis suis: sed hæc ex interpretatione LXX.*

De gradibus & differentiis creaturarum, quod aliter pendet vtilitatis vsus, aliter ordo rationis.

CAP. XVI.

IN his enim quæ quoquo modo sunt, & nõ sunt quod Deus est, à quo facta sunt, præponuntur viuentia nõ viuẽtibus: sicut ea quæ habent vim gignendi vel etiã appetẽdi his, quæ isto motu carẽt. Et in his quę viuunt, præponũtur sentientia nõ sentientibus: sicut arboribus animalia. Et in his quæ sentiunt, præponuntur intelligentia non intelligẽtibus, sicut homines pecoribus. Et in his quę intelligunt, præponũtur immortalia mortalibus: sicut angeli hominibus, sed ista præponuntur naturæ ordine. Est autem alius atque alius pro suo cuiusque vsu æstimationis modus: quo fit, vt quædam sensu carentia, quibusdam sentientibus præponamus, intantum, vt si potestas esset, ea prorsus de natura rerum auferre vellemus: siue quem in ea locum habeant ignorantes, siue etiam si sciamus, nostris ea commodis postponentes. Quis enim non domi suæ panem habere quàm mures, nummos quàm pulices malit? Sed quid mirum, cùm in ipsorum etiam hominum æstimatione, quorum certè natura tantæ est dignitatis, plerũque carius comparetur equus, quàm seruus, gẽma quàm famula? Ita in tali libertate iudicãdi plurimũ distat ratio considerantis à necessitate indigentis, seu voluptate cupientis, cùm ista quid per seipsum in rerum gradibus pendat, necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet, & ista quid verum lucі mentis appareat, voluptas verò quid iucundum corporis sensibus blandiatur, exquirat. Sed tantum valet in naturis rationalibus quoddam veluti pondus voluntatis & amoris, vt cum ordine naturæ angeli hominibus tamen lege iustitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Vitium

Vitium malitiæ non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non conditor causa est, sed voluntas. CAP. XVII.

PRopter naturam igitur, nõ propter malitiam diaboli, dictum rectè intelligimus. Hoc est initium figmẽti domini: quia sine dubio vbi esset vitium malitiæ, natura non vitiata præcessit. [a] Vitium autem contra naturam est, vt non possit nisi nocere naturæ. [b] Non itaque esset vitiũ, recedere à Deo, nisi naturæ, cuius id vitium est, potius competeret esse cum Deo. [c] Quapropter, etiãvoluntas mala grande testimonium est naturæ bonæ. Sed Deus sicut naturarũ bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum iustissimus ordinator, vt cùm malè illæ vtuntur naturis bonis, ipse bene vtatur etiam voluntatibus malis. Itaque fecit, vt diabolus institutione illius bonus, voluntate sua malus, in inferioribus ordinatus illuderetur ab angelis eius, id est, vt prosint tentationes eius sanctis, quibus eas obesse desiderat. Et quoniam Deus cùm eum conderet, futuræ malignitatis eius non erat vtique ignarus, & præuidebat quæ bona de malo eius esset ipse facturus: propterea Psalmus ait, Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei: vt in eo ipso, quod eum finxit, licet per suam bonitatem bonum, iam per suam præscientiam præparasse intelligatur, quomodo illo vteretur & malo.

L. VIVES.

[a] VItium autem contra naturam] *Virtutem Socrates & Stoici ex natura dicebant esse, vitium verò contra naturam. Nunquam enim peccaremus, si naturam sequeremur ducem illam puram rectámque, nec prauis opinionibus corruptam, & detortam.*

[b] Non itaque esset vitium.] *Nam si vtilius id esset naturæ eius, qui vitium committit, non vitium esset, nec error, sed potius sapienter electum, & rectè executum.*

[c] Quapropter etiam voluntas mala.] *Ex voluntate mala vitia proficiscuntur: quæ quoniam naturæ obsunt, iis natura contrànititur, qua fit, vt voluntatem iuuet malè facere, naturam lædat, voluntas sua sponte sit mala, natura ad malum inuita trahatur, & reluctans, quæ si suo relinqueretur arbitratui, optima quæque semper sequeretur: nam his demum delectatur, & ea ingrederetur via, qua ad autorem suum tenderet, & aliquando perueniret.*

De pulchritudine vniuersitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.

CAP. XVIII.

NEQVE enim Deus vllum, non dico angelorum, sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset, quibus eos bonorum vsibus commodaret, atque ita ordinem seculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdam quasi antithetis honestaret. [a] Antitheta enim quæ appellantur in ornamentis elocutionis sunt decentissima, quæ Latinè appellantur oppositа: vel quod expressius dicitur, contra posita. Non est apud nos huius vocabuli consuetudo, cùm tamen eisdem ornamentis locutionis etiam sermo Latinus vtatur, imò linguæ omnium gentium. [b] His antithetis etiam Paulus Apostolus in secunda ad Corinthios epistola, illum locum suauiter explicat, vbi dicit: Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam, vt seductores & veraces: vt qui ignoramur & cognoscimur, quasi morientes & ecce viuimus: vt coerciti, & non mortificati: vt tristes, semper autem gaudentes: sicut egeni, multos autem ditantes: tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Sicut ergo ista contraria contrariis opposita sermonibus pulchritudinem reddunt: ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia, contrariorum oppositione seculi pulchritudo componitur. Apertissimè hoc positum est in libro Ecclesiastico, hoc modo: Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum contra vnum.

L. VIVES.

a ANtitheta enim quæ appellantur.] *Hæc ad verbum contrapositа dicuntur, quæ & in verbis sunt, & in sententia: vt docet autor Rhetoricorum ad Herennium lib. 4. eamq; figuram contentionem nominat. Sed præstabit Quintiliani verba ex lib. 9. adscribere: Contrapositum autem, vel vt quidam vocant, contentio, ἀντίθετον dicitur, non vno fit modo. nam & fit, si singula singulis opponuntur, vt in eo quod modo dixi: Vicit pudorem libido, timorem audacia: & bina binis, non nostri ingenij, vestri auxilij est: & sententiæ sententijs, dominetur in concionibus, taceat in iudicijs. Hæc ibi, & alia eadem de re. quare nescio cur Augustinus dicat non esse apud nos huius vocabuli consuetudinem.*

b His

b His antithetis etiam Paulus.] *Augustinus aliquid ex arte rhetorica esse in Paulo ait.* [redacted]

Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est: Diuisit Deus inter lucem & tenebras. CAP. XIX.

VAnuis itaque diuini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit vtilis, quòd plures sententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eũ sic, alius sic intelligit: ita tamen vt quod in obscuro loco intelligitur, vel attestatione rerum manifestarum, vel aliis locis minimè dubiis asseratur: siue cùm multa tractãtur, ad id quoque perueniatur, quod sensit ille qui scripsit: siue id lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis, alia quædam vera dicantur, non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia. Si cùm lux illa prima facta est, angeli creati intelligantur, & inter sanctos angelos & immundos fuisse discretum, vbi dictum est: Et diuisit Deus inter lucem & tenebras: & vocauit Deus lucem diem, & tenebras vocauit noctem. Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiã prius quàm caderent præscire casuros, & lumine priuatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hãc lucem & has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria cæli, vt diuideret, imperauit. Fiant, inquit, luminaria in firmamento cæli, vt luceãt super terram, & diuidant inter diem & noctẽ. Et paulò post: Et fecit, inquit, Deus duo luminaria magna: [a] luminare maius in principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit illa Deꝰ in firmamẽto cæli, [b] lucere super terrã, & præesse diei & nocti, & diuidere inter lucem & tenebras. Inter illam verò lucem, quæ sancta societas angelorum est, illustratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum auersorum à luce iustitiæ teterrimas mentes, ipse diuidere potuit: cui etiam futurũ non naturæ, sed voluntatis malum occultum, aut incertum esse non potuit.

L. VIVES.

a LVminare maius in principia diei.] *Lxx. sic verterunt:* καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. τὸν φωστῆρα τὸν

μεγάλον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωσφόρον τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς καὶ τοὺς ἀστέρας. *Et fecit Deus duo illa luminaria magna. Lumi[illegible] magnum in principatum diei, nam φῶς & principi[illegible]mus & principatum & principium pro initio, & interim[illegible] pro principatu, vt in Psalmo centesimonono: Tecum [illegible] virtutis tuæ. μετά σου ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. quasi, tuus erit principatus in die fortitudinis tuæ.*

b Lucere super terrã.] *Græcè est infinitiu⁹ Græcus: ὥς τε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. sed per subiunctiuum venit ad Latinos, vt luceant. Ea est enim natura τοῦ ὡς. Latinorum quidam infinito sunt vsi absque vt, quemadmodum Verg. Pestis acerba boum pecoriq; aspergere virus.*

De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum, dictum est: Et vidit Deus lucem, quia bona est. CAP. XX.

DEnique, nec illud prętereundum est silẽtio, quòd vbi dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux: [a] continuò subiunctum est: Et vidit Deus lucem, quia bona est: non postea quàm separauit inter lucem, & tenebras, & vocauit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce, etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse videretur. Nam vbi tenebręinculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cæli diuidunt, non ante, sed post infertur: Et vidit Deus, quia bonum est: & posuit, inquit, illa in firmamento cæli lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus, quia bonum est. Vtrunque placuit, quia vtrunque sine peccato est. Vbi autem dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux: statim sequitur, Et vidit Deus lucem, quia bona est. Et postmodũ infertur: Et separauit Deus inter lucem & tenebras: vocauitque Deus lucem diem, & tenebras noctem: non hoc loco additum est, Et vidit Deus quia bonum est: ne vtrunque appellaretur bonum, cùm esset horũ alterum malum, vitio proprio, non natura. Et ideo sola ibi lux placuit conditori: tenebręautem angelicæ, & si fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

L. VIVES.

a COntinuò subiunctum est.] *Cùm de luce illa spiritali, hoc est angelis, scriptura loqueretur, antequam pars lucis, hoc est, pars angelorum in tenebras abiret, lucem approbauit Deus, angelos scilicet omnes, quos ipse bonos crearat, ac lucem. Cùm verò de luce nostra temporibus subsistente iiij. die loqueretur, & lucem probari à Deo fecit, & tenebras. quippe cùm tenebræ, quas Deus tales fecit, non malæ sint, vt sunt dæmones postquam in tenebras sunt versi, ideo illas tenebras primi diei non comprobauit, vt tenebras quarti.*

De æterna & incommutabili scientia Dei, ac voluntate, qua semper illi vniuersa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta. CAP. XXI.

QVid est enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur, Vidit Deus, quia bonũ est: nisi operis approbatio secundum artem facti, quæ sapientia Dei est? Deus autem vsque adeò non cùm factum est, tunc dicit bonum, vt nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt, quia bonum est, quod nisi vidisset, antequam fieret, non vtique fieret: docet bonum esse, non discit. [a] Et Plato quidem plus ausus est dicere: elatum esse, scilicet, Deum gaudio, mundi vniuersitate perfecta. Vbi & ipse non vsque adeò desipiebat, vt putaret Deum sui operis nouitate factum beatiorem: sed sic ostendere voluit, artifici suo placuisse iam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quòd vllo modo Dei scięntia varietur, vt aliud in eo fiat, quæ nõdum sunt, aliud quæ iam sunt, aliud quæ fuerũt. Non enim more nostro ille, vel quod futurum est prospicit, vel quod præsens est aspicit, vel quod præteritum est respicit: sed alio modo quodam à nostrarum cogitationum cõsuetudine longe latéque diuerso. Ille quippe, non ex hoc in illud, cogitatione mutata, sed omnino incõmutabiliter videt: ita, vt illa quidẽ quę tẽporaliter fiunt, & futura nondũ sint, & præsentia iã sint, & præterita iã non sint: ipse verò hæc omnia stabili, ac sempiterna præsentia cõprehendat: nec aliter oculis, aliter mente: non enim ex animo constat & corpore. Nec aliter nunc, & aliter antea, & aliter postea: quoniã non sicut nostra, ita & eius quoque scientia trium temporum, præsentis videlicet, & præteriti, vel futuri varietate mutatur: [b] apud quem nõ est immutatio, nec momenti obũbratio. Neque enim eius intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cuius incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ nouit. Quoniam tempora ita nouit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia mouet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum esse, quod fecit, vbi bonũ esse vidit, vt faceret. Nec quia factum vidit, scientiã duplicauit,

vel ex aliqua parte auxit, tanquã minoris sciẽtiæ fuerit priusquam faceret, quod videret: qui tã perfectè non operaretur, nisi tam perfecta scientia, cui nihil ex eius operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset, quis fecerit lucem, sufficeret dicere: Fecit Deus lucẽ. Si autem nõ solùm quis fecerit, verùm etiam per quid fecerit, satis esset ita enunciari. Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux: vt non tantùm Deum, sed etiam per verbum lucem fecisse nossemus. Quia verò tria quædam maximè scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: Deus dixit, inquit: Fiat lux, & facta est lux: & vidit Deus lucẽ, quia bona est. Si ergo quærimus, quis fecerit, Deus est. Si per quid fecerit, dixit fiat, & facta est. Si quare fecerit, quia bona est. Nec autor est excellentior Deo, nec ars efficacior Dei verbo, nec causa melior quàm vt bonum crearetur à bono Deo. [c] Hanc etiam Plato causam condendi mundum iustissimam dicit, vt à bono Deo bona opera fierẽt: siue ista legerit, siue ab his qui legerant forte cognouerit, siue acerrimo ingenio inuisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta cõspexerit, siue ab his qui ista conspexerant, & ipse didicerit.

L. VIVES.

a ET Plato quidem ausus est dicere.] *Platonis in Timæo hæc sunt verba:* Τὸν δὲ κινούμενόν τε καὶ ζῶν ἐνιδόντα τῶν ἀϊδίων θεῶν γένους ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατὴρ ἠγάσθη, καὶ εὐφρανθείς. *Cùm verò mobile viuénsque æternorũ deorum simulachrum animaduertit, is pater qui fecerat approbauit, & lætatus est.*

b Apud quem.] *Iacobi* 1. παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα: *hoc est, Nihil ei conuersione aliqua absconditur, & tenebris operitur atque ignoratione.* παραλλαγὴ *Hieron. cõtra Iouinianum* differentiam *vertit:* τροπὴν *verò momentum August. transfert, quod haud scio ad tempus referat, an ad rei exiguitatem. Nec enim vllo vel minimo tempore transit ad vmbram ex splendore Deus, nec eius luci aliqua admiscetur vmbella. Est etiam momẽtum conuersio, mutatio, à mouendo: vnde & inclinatio, vt in stateris. Intelligi quoque potest, non esse obscurationem quampiam vicissitudinis & conuersionis à contrario in contrarium, qualis est in nobis.*

c Hanc enim Plato causam.] *Plato in Timæo, Cicerone interprete: Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, vt originem rerum, & molitionem nouam quæreret: probitate videlicet*

delicet præstabat, probus autem inuidet nemini. Itaque omnia sibi similia generauit, hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima.

De his, quibus in vniuersitate rerum à bono creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam. CAP. XXII.

ANc tamen causam, id est, ad bona creãda bonitatem Dei. Hanc inquam causam tam iustam atque idoneam, quæ diligenter considerata & piè cogitata, omnes controuersias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis huius fragilémque mortalitatem, iam de iusto supplicio venientem, dum ei non conueniunt plurima, offendunt: sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid huiusmodi. Nec attendũt, quàm vel in suis locis naturísque vigeant, pulchróque ordine disponantur: quãtúmque vniuersitati rerum pro suis portionibus decoris tanquam in communem rempubl. conferant, vel nobisipsis si eis congruenter atque scienter vtamur, commoditatis attribuant: ita vt venena ipsa quæ per inconuenientiam pernicioſa sunt, conuenienter adhibita in salubria medicamenta vertãtur: quámque à contrario etiam hęc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux immoderato & importuno vsu noxia sentiantur. Vnde nos admonet diuina prouidentia, non res insipienter vituperare, sed vtilitatem rerum diligenter inquirere: & vbi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occulta, sicut erant quędam quæ vix potuimus inuenire: quia & ipsa vtilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio, [a] cùm omnino natura nulla sit malum, noménque hoc non sit nisi priuationis boni: sed à terrenis vsq; ad cælestia, & à visibilibus vsque ad inuisibilia sunt aliis bonis alia bona meliora, ad hoc inæqualia vt essent omnia. Deus autẽ ita est artifex magnus in magnis, [b] vt minor non sit in paruis: quæ parua non sua granditate, nam penè nulla est, sed artificis sapientia metienda sunt: sicut in specie visibilis hominis, si vnũ radatur supercilium, quàm propemodum nihil corpori, & quàm multum detrahitur pulchritudine: quoniam non malè constat, sed parilitate ac dimensione membrorum. [c] Nec sanè multum miranduṁ est, quòd hi qui nonnullam malam putant esse naturam suo quodam cõtrario exortam, propagatámque principio: nolũt accipere istam causam creationis rerum, vt bonus

Universidad de Deusto
Biblioteca

Deus conderet bona, credentes eum potius ad hęc mundana molimina rebellantis aduersum se mali extrema necessitate perductũ, suámq; naturam bonam malo coercendo superandóque miscuisse, quam turpissimè pollutam & crudelissimè captiuatã, & oppressam labore magno, vix mũdet, ac liberet: non totam tamen, sed quod eius non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen, ac vinculum futurum hostis victi & inclusi. Sic autem Manichæi non desiperẽt, vel potius insanirẽt, si Dei naturam, sicuti est, incõmutabilem, atque omnino incorruptibilẽ crederent, cui nocere nulla res possit: animam verò quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit: atque ita incommutabilis veritatis luce priuari, non Dei partem, nec eius naturæ quæ Dei est, sed ab illo cõditam longe imparem conditori, Christiana sanitate sentirent.

L. VIVES.

a CVm omnino natura nulla sit malum.] *Sæpe hoc Augustinus repetit, nullam esse naturam malam, omnia esse bona. In quo & consentiunt cum eo scriptores nostræ religionis omnes, & ipse Platoni, Aristoteli, Ciceroni, multisq; aliis philosophis suffragatur. Plato in Timæo, cùm omnia sint ab optimo Deo facta, nefas existimari putat aliquid malum esse. Probus enim inuidet nemini, idcirco omnia sui similia generauit. Et in 2. De repub. Deum bonum esse ait, nullius mali, nullius noxiæ rei causam, sed tantum rerũ bonarum: idcirco Hesiodum, & Homerum vituperat, qui Iouem fecerint malorũ causam. Cumq; vniuersitatis parentem, & causam Deũ esse fateatur, fit, vt nihil in ea malũ esse putet. Ego, vt paucis quid sentio aperiam, bonum esse dico, vt Aristoteles in Rhetoricis, quod vel propter seipsum, vel in vsum alterius volumus, malum quod vel propter ipsum, vel propter aliud fugimus, & aduersamur. Itaq; in mũdo iudiciis humanis alia bona sunt, vt quæ nobis prosunt: alia mala, quæ obsunt: neutra, quæ nec prosunt, nec obsunt. & inter homines alia aliis mala, aliis bona sunt: & eidem homini variis temporibus, locis, rationibus, idem & bonum est, & malum, & neutrum. Hæc omnia ex opinionibus nostris, & imbecillitate iudiciorũ, cumq; ad nostra cõmoda cuncta referimus, fiunt. Est autem mens, ac iudicium vnum diuinum illud, quod sic res vniuersas statuit, vt omnes sibi in administratione mũdi sint vsui. Ille ergo omniscius, qui falli nõ potest, omnia videt esse bona, quod suis locis, opportunitatibusq; sint vtilia. Idq; sapiens significat, inquiens, omnia esse à Deo, suo quodq; tempore bona creata. Hæc est causa, cur omnia sacrarit, cur crescere augerique insserit. Nã si aliquid esset parum sibi per occasionem vtile, id ne punctum quidem temporis duraret, sed nec esset progenitum.*

b Vt minor nõ sit in paruis.] *Arist. ait, non minus esse naturam in minutissimis animalculis, velut formicis, culicibus, apibus, araneolis, quàm in maximis equis, bobus, cetis, elephantis admirabilem. Est & caput apud Plin. lib. 11. De subtilitate naturæ in exiguis bestiolis.*

c Nec sanè multum mirandum.] *Hunc Manichæorum errorem Augustinus explicat in hæresibus, ad Quoduultdeum, & contra Faustum Manichæum, & de Genesi aduersus Manichæos.*

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

CAP. XXIII.

SEd multò est mirãdum amplius, quòd etiam quidam qui vnum nobiscum credunt, omnium rerũ esse principium, nullámque naturam, quæ non est quod Deus est, nisi ab illo conditore esse non posse: noluerunt tamen istam causam fabricãdi mundi, tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere, vt Deus bonus conderet bona, & essent post Deum, quę non essent, quod est Deus: bona tamen quæ non faceret, nisi bonus Deus. a Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas à Deo: peccasse à conditore recedẽdo, & diuersis progressibus pro diuersitate peccatorum, à cęlis vsq; ad terras, diuersa corpora quasi vincula meruisse. Et hunc esse mundum, eámque causam mundi fuisse faciẽdi, non vt cõderentur bona, sed vt mala cohiberẽtur. Hinc Origenes iure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est, de principiis, hoc sensit, hoc scripsit. Vbi plus quàm dici potest, miror hominem in ecclesiasticis literis tam doctũ & exercitatũ, non attẽdisse, primùm quàm hoc esset cõtrarium scripturæ huius tantæ autoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei subiũgens. Et vidit Deus, quia bonum est: cõplesque omnibus, inferens: Et vidit Deus omnia quæ fecit, & ecce bona valde: nullam aliam causam faciendi mũdi intelligi voluit, nisi vt bona fierẽt à bono Deo. Vbi si nemo peccasset, tantummodo b naturis bonis esset mũdus ornatus, & plenus. Et quia peccatũ est, nõ ideo cũcta sunt impleta peccatis, cùm bonorũ longè maior numerus in cælestibus suæ naturæ ordinem seruet. Nec mala volũtas, quia naturæ ordinem seruare noluit, ideo iusti Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo posito, ita vniuersitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum peccato

catoribus pulchra est, quãuis per seipsos cõsideratos sua deformitas turpet. Deinde videre debuit Origenes, & quicũque ita sapiunt, si hæc opinio vera esset, mundũ ideo factũ vt animæ pro meritis peccatorum suorum tanquam ergastula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperẽt, superiora & leuiora quæ minus, inferiora verò & grauiora quæ amplius peccauerunt: dæmones, quibus deterius nihil est, terrena corpora, quibus inferius & grauius nihil est, potius quàm homines etiã malos habere debuisse. Nunc verò vt intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporum esse pẽsanda, [c] aereum possidet pessimus dæmon: homo autem & nunc licet malus, longè minoris mitiorísque malitiæ, & certè ante peccatum tamẽ luteum corpus accepit. Quid autem stultius dici potest quàm istum solẽ, vt in vno mundo vnus esset, non decori pulchritudinis, vel etiam saluti rerum corporalium cõsuluisse artificem Deum, sed hoc potius euenisse quia vna anima sic peccauerat, vt tali corpore mereretur includi? Ac per hoc si cõtigisset, vt non vna sed duæ, imò nõ duæ sed decem, vel centum, similiter æqualitérque peccassent, centũ soles haberet hic mundus. Quod vt nõ fieret, non opificis prouisione mirabili ad rerum corporalium salutem decorémq; consultũ est, sed contigit potius tanta vnius animæ progressione peccantis, vt sola corpus tale mereretur. Non planè animarum, de quibus nesciunt quid loquantur, sed eorum ipsorum qui talia sapiunt, multum longè à veritate & merito est coërcenda progressio. Hęc ergo tria, quæ superius cõmendaui, cùm in vnaquaq; creatura requirũtur, quis eã fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, vt respondeatur Deus, per verbũ, quia bonus est, vtrum altitudine mystica nobis ipsa Trinitas intimetur, hoc est, Pater & Filius & Spiritus sanctus, an aliquid occurrat, quod hoc loco scripturarum id accipiendum esse prohibeat, multi sermonis est quæstio, nec omnia vno volumine vt explicemus vrgendum est.

L. VIVES.

[a] SEd animas dicunt non quidem partes Dei.] *Origenes Adamantius in 1. lib. Principiorum, quem περὶ ἀρχῶν inscripsit, incorporalia primum à Deo facta esse putat, quæ significantur per ea nomina, quæ postea corporeis sunt rebus attributa, cælum videlicet, & terram: inter eas substantias spiritales mentes quoque nostras esse creatas, quæ de statu & dignitate sua declinãtes, vtar enim Rufi-*

Rufini interpretatione, effectæ vel nuncupatæ sunt animæ, quarum nomen ψυχὴ Græcè sonat à frigefiendo de statu diuiniore & meliore: dictum & translatum inde quòd ex calore illo naturali & diuino refrixisse mens videatur, & ideo in hoc quoque nunc & statu & vocabulo sita est, quæ si reparata fuerit & correcta, redit in hoc vt sit mens. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac deuolutio videtur mihi non æqualis omnium sentiendus, sed vel plus vel minus in animam verti, & aliquas quidem mẽtes seruare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas verò aut nihil, aut exiguum aliquid. Hæ animæ propter ni-uios defectus mentis crassioribus & solidioribus indiguere corporib. propter quas etiam mundus iste visibilis constitutus est, tantus vt omnes facilè caperet, quas in eo exerceri statutum erat. Cumq; non omnes æquè à bono recessissent, semina quædam & causas varietatis & diuersitatis ille omnium cõditor cepit, vt pro diuersitate peccatorum varium ac diuersum mundum efficeret. Hæc sentẽtia Origenis, quam eandem Hieronymus ad Auitum ponit.

[b] Naturis bonis.] *Nulli malo, nulli incommodo nobis futuris Deo gratis.*

[c] Aëreum possidet pessimus dæmon.] *De hoc loquar pòst.*

De Trinitate diuina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia. CAP. XXIIII.

QUEREDIMUS [a] & tenemus, & fideliter prædicam [*], [b] quòd pater genuerit verbum, hoc est, sapiẽtiam, per quam facta sunt omnia, vnigenitum filium, vnus vnum, æternus coæternum, summè bonus æqualiter bonum, & quòd spiritus sanctus simul & patris & filii sit spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus. Atque hoc totum & trinitas sit propter proprietatem personarum, & vnus Deus propter inseparabilem diuinitatem, sicut vnus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam: ita tamen vt etiam cùm de singulis quæritur, vnusquisque eorum & Deus & omnipotens esse respondeatur: cùm verò de omnibus simul, non tres dij vel tres omnipotentes, sed vnus Deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis vnitas, quæ sic se voluit prædicari. Vtrum autem boni patris, & boni filii, spiritus sanctus, quia communis ambobus est, rectè bonitas dici possit amborum, [c] non audeo temerariam præcipitare sententiã. Veruntamen amborũ eum dicere sanctitatem, facilius ausus fuero,

fuero, non amborum quasi qualitatem, sed ipsum quoque substantiam, & tertiam in trinitate personam. Ad hoc enim me probabilius ducit, quòd cùm sit & pater spiritus, & filius spiritus, & pater sanctus, & filius sanctus, propriè tamen ipse vocatur spiritus sanctus tanquam sanctitas substantialis & consubstantialis amborum. Sed si nihil aliud est bonitas diuina quàm sanctitas, profecto & illa diligentia rationis est, non præsumptionis audacia, vt in operibus Dei secreto quodam loquendi modo, quo nostra exerceatur intentio, eadem nobis insinuata intelligatur trinitas, vnamquanque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur verbi, qui dixit vt fiat. Quod autem illo dicēte factum est, proculdubio per verbum factum est. In eo verò quod dicitur, vidit Deus quia bonum est: satis significatur Deum nulla necessitate, nulla sua cuiusquam vtilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, [d] id est, quia bonum est. Quod ideo posteaquam factū est dicitur, vt res quæ facta est congruere bonitati, propter quam facta est, indicetur. Quæ bonitas si spiritus sanctus rectè intelligitur, vniuersa nobis trinitas in suis operibus intimatur. Inde est ei uitatis sanctæ, quæ in sanctis angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam si quęratur vnde sit, Deus eam condidit. Si vnde sit sapiens, à Deo illuminatur. Si vnde sit fœlix, à Deo quo fruitur, subsistens modificatur, cōtemplans illustratur, inhærens iucundatur, est, videt, amat, in æternitate Dei viget, in veritate Dei luçet, in bonitate Dei gaudet.

L. VIVES.

a CRedimus, & tenemus, & fideliter prædicamus.] *Credamus ergo & taceamus, teneamus non inquiramus, fideliter prædicemus, non contentiosè disputemus.*

b Quod pater genuerit.] *Quid hîc ego aliud possum facere, quàm adorare: quid dicere conuenientius, quàm per filētium admirabundè dictum illud Pauli recolere: O altitudo diuitiarū, sapiētia & scientia Dei?*

c Non audeo temerariam præcipitare sententiam.] *Neque nos audebimus, & si bona theologorum manus patris bonitatem esse contendat, vt filium patris sapientiam. Sed quis ausit de tam arcanis rebus intrepidus aliquid pronunciare?*

d Id

d Id est, quia æqualiter.] *Alibi, quia bonum est. Quod ideo, &c.*

De tripertita totius philosophiæ disciplina.

CAP. XXV.

QVantum intelligi datur hinc philosophi sapientiæ disciplinam tripertitam esse voluerunt, imò verò tripertitam esse animaduertere potuerunt. Neque enim ipsi instituerunt, vt ita esset, sed ita esse potius inuenerunt, cuius vna pars appellaretur Physica, altera Logica, tertia Ethica. Quarum nomina Latina iam multorum literis frequentata sunt, vt naturalis, rationalis, moralísque vocarentur, quas etiam in octauo libro breuiter perstrinximus. Non quòd sit consequens, vt isti in his tribus aliquid secundum Deum de Trinitate cogitauerint. Quanuis Plato primus istam distributionem reperisse, & commentasse dicatur, cui neque naturarum omnium autor, nisi Deus visus est, neque intelligentiæ dator, neque amoris, quo benè beatéque viuatur inspirator. Sed certe cùm de natura rerum, & de ratione indagandæ veritatis, & de fine boni ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diuersi diuersa sentiant, in his tamen tribus magnis & generalibus quęstionibus, omnis eorum versatur intentio. Ita vt cùm in vnaquaque earum quid quisque sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturæ causam, scientiæ formam, vitæ summam, nemo cunctetur. Tria etiam quæ sunt in vnoquoque homine artifice spectantur, vt aliquid efficiat, natura, doctrina, vsus. Natura ingenio, doctrina scientia, [a] vsus fructu diiudicandus est. [b] Nec ignoro quòd propriè fructus fruentis, vsus verò vtentis sit: atque hoc interesse videatur, quòd ea re frui dicimur, quę nos non ad aliud referenda per seipsam delectat: vti verò ea re, quam propter aliud quærimus. vnde temporalibus magis vtendum est, quàm fruendum, vt frui mereamur æternis. Non sicut peruersi qui frui volunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt. Veruntamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus vtimur, & vsibus fruimur. Nam & fructus iam propriè dicuntur agrorum, quibus vtique omnes temporaliter

vtim

vtimur. Hoc itaque more vsum dixerim in his tribus, quæ in homine spectanda cõmonui, quæ sunt natura, doctrina, vsus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, vt dixi, à philosophis inuenta est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter vsum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profectò & nostram nos genuissemus sapientiam, nec eam doctrina, id est, aliunde discẽdo percipere curaremus, & noster amor à nobis profectus, & ad nos relatus, ad beatè viuendum sufficeret, nec bono alio, quo frueretur vllo, indigeret. Nunc verò quia natura nostra, vt esset, Deum habet autorẽ, proculdubiò vt vera sapiamus ipsum debemus habere doctorem, ipsum etiã vt beati simus, suauitatis intimæ largitorem.

L. VIVES.

a VSus fructu diiudicandus est.] *Abusus videtur vsus, vocabulo. nam cùm dicitur tribus rebus constare artificium, natura, doctrina, vsu, vsus consuetudo est: detorsit ergo ad rem suam, vt sit sensus, pretium & æstimationem assuefactionis in quaque arte ex fructu atque vtilitate illius attendi ac considerari.*

b Nec ignoro, &c.] *Quoniam frui dicimur re, qua propter ipsam delectamur, vti quam in aliud referimus: idcirco Augustinus Deo solo nos debere frui dicit, rebus alijs vti. De hac re multa Augustinus idẽ in libro de Doctr. Christ. & 80. quæst. & de tri. vbi frui sempiternæ felicitati attribui vult, vti verò rebus huius vitæ. Ex Augustino Petrus Lombardus in Centonibus theologicis vol. primo sat multa, & quæstionarij ad satietatem, propemodum ad fastidium dixeram.*

De imagine summæ trinitatis, quæ secundum quendam modum in natura est, nec dum beatificati hominis.

CAP. XXVI.

ET nos quidem in nobis tametsi non æqualem, imò valde longéq; distantem, neq; coæternã, & quo breuius totum dicatur, nõ eiusdem substantiæ cuius est Deus, tamẽ qua Deo nihil sit in reb⁹ ab eo factis natura propius imaginẽ Dei, hoc est, summæ illius trinitatis agnoscim⁹, adhuc reformatione perficiendã, vt sit etiã similitudine proxima. Nã & sumus, & nos esse nouimus, & nostrũ esse ac nosse diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas verisimilis turbat. Non enim ea sicut illa, quæ foris sunt, vllo sensu corporis tãgim⁹, velut colores videdo, sonos audiẽdo, odores olfaciẽdo, sapores gustãdo, dura & mollia cõtrectãdo senti

sentimus, a quorum sensibilium etiam imagines eis simillimas, nec iam corporeas cogitatione versamus, memoria tenemus, & per ipsas in istorum desideria concitamur, b sed sine vlla phantasiarum vel phantasmatum imaginatione ludificatoria, mihi esse me, idque nosse & amare certissimũ est. Nulla in his veris c Academicorum argumenta formido, dicẽtium: Quid si falleris? d Si enim fallor, sum. Nam qui non est, vtique nec falli põt, ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum, qui fallor, quomodo esse me fallor, quãdo certum est me esse si fallor? Qui igitur essem qui fallerer, etiam si fallar proculdubio in eo quod me noui esse, non fallor. Consequens est autem, vt etiam in eo quod me noui nosse, non fallar. Sicut enim noui me esse, ita noui etiam hoc ipsum nosse me. Eáque duo cùm amo, eũdem quoque amorem quiddam tertium nec imparis æstimationis eis, quas noui rebus adiũgo. Neque enim fallor amare me, cùm in his quę amo non fallar. quanquam etsi illa falsa essent, falsa me amare verum esset. Nam quo pacto rectè reprehenderer, & rectè prohiberer ab amore falsorum, si me illa amare falsum esset? Cùm verò illa vera atque certa sint, quis dubitet quin eorum quæ amantur, & ipse amor verus & certus est? Tam porrò nemo est qui esse se nolit, quàm nemo est, qui non beatus esse velit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

L. VIVES.

a QVorum sensibilium etiam imagines.] *Nã cuiusmodi vel album sit vel dulce, cogitatione cõprehendimus etiam clausis oculis, & nihil gustantes. vnde & de illis multa per quietem occurrunt visa, & cùm procul dulcia omnia tãdidáque absint, de illis iudicamus. Sed hæc sunt in iis partibus animæ quos nostri sensus exteriores vocant, vt quem sensum cõmunem dicũt, & quã imaginatiuam, tum etiam æstimatiuam, & memoriam, quæ omnes nobis sunt cum beluis cõmunes, & in quibus multa temerè obuersantur, quibus si assentiamur, nos fallũt. Magistris enim sensibus nõ aliter omnia cognoscũt: qui cùm imbecilli sint & hebetes, facilè eis imponitur. hi discipulos suos partes illas, quas modo percẽsui falsa, quæ pro veris acceperũt, docẽt. At in mẽte ratio est vnius hominis propria, quæ omnia expẽdit, & quãtum cauere potest præstat, ne adhibita in consilium fucata, simulata, falsa pro veris, germanis, expressis sinat obrepere, sed admoneat nos omnium, & quale quidque sit scrutetur, atque iudicet.*

b Sine vlla phantasiarum.] *Dixi alibi quid sit phantasia.*

c Academicorum arg.] *Hi fidem sensuum eleuabant, seu potius tollebant, nihilq; sciri arbitrabãtur. quòd si te diceres scire hunc lapidẽ moueri, quòd id videas, vel tangas, scrupũ iniiciebant, quid si fallerũ? an nõ vnquam visus tibi es aliquid videre moueri, quod staret, vt cũ vehiculo aut naui veherere, & tactui assensus putasti aliquid concitari, quod quiesceret? vt ergo alias es falsus, ita & nũc falli potes. Cohibe assensum, nam nihil est minus hominis sapientis, quàm assentiri, vbi certum aliquid & perfectè exploratum non habes.*

d Si enim fallor, sum.] *Idcirco certissimum esse hoc pronunciatum philosophi nostri aiunt in Posteriora Aristotelica, & euidens euidentia, sicuti vocant, summa.*

De essentia & scientia, & vtriusque amore. CAP. XXVII.

a ITa verò vi quadam naturali ipsum esse iucundum est, vt non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire. Et cum se miseros esse sentiant, non seipsos de rebus, sed miseriam suam potius auferri velint. Illis etiam qui & sibi miserrimi apparent, & planè sunt, & non solùm à sapientibus [b] quoniam stulti, verumetiam ab his qui se beatos putant miseri iudicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis immortalitatem daret, qua nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi, quòd si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profectò exultarent lætitia, & sic semper eligerent esse quàm omnino non esse. Huius rei testis est notissimus sensus eorum. Vnde enim mori metuunt & malunt in illa ærumna viuere, quàm eam morte finire, nisi quia satis apparet quàm refugiat natura nõ esse? Atq; ideo cum se nouerint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiã desiderant, vt aliquanto productius in eadem miseria viuãt, tardiúsque moriantur. Proculdubio ergo indicant immortalitatẽ, saltem talẽ quæ non habeat finem mendicitatis, quãta gratulatione susciperẽt. Quid animalia etiã irrationalia, quibus datum nõ est ista cogitare, ab immensis draconibus vsq; ad exiguos vermiculos? Nõne se esse velle, atq; ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt motibus indicãt? Quid arbusta omnésque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motione pernicie, nónne vt in auras [c] tutum culminis germẽ emittãt, †aliud terræ radices affigũt, quò alimentum trahant, atq; ita suũ quodammodo esse conseruent? Ipsa

†Alius altius.

Ipsa postremò corpora, quibus nõ solum sensus, sed nec vlla saltẽ seminalis est vita: ita tamen vel exiliũt in superna, vel in ima descẽdunt, vel librãtur in mediis, vt essentiã suam vbi secundũ naturam possunt esse, custodiãt. Iam verò nosse quantũ ametur, quámq; falli nolit humana natura, vel hinc intelligi potest, [d] ꝙ lamentari quisq; sana mente mauult, quàm lætari in amẽtia. Quæ vis magna atq; mirabilis mortalib⁹, præter homines animantibus nulla est, licet eorũ quibusdam ad istã lucẽ contuendã, multò quàm nobis sit acrior sensus oculorum: sed lucem illam incorpoream cõtingere nequeũt, qua mẽs nostra quodãmodo irradiatur, vt de his omnib⁹ rectè iudicare possimus. [e] Nam inquantũ eam capimus, intantum id possumus. Verũtamen ineſt sensibus irrationaliũ animantiũ, etsi sciẽtia nullo modo, at certè quædam scientiæ similitudo: cætera autem rerũ corporaliũ non quia sentiũt, sed quia sentiũtur, sensibilia nuncupata sunt. Quorũ in arbustis hoc simile est sensibus, ꝙ aluntur & gignuntur. Veruntamen & hæc & omnia corporalia latentes in natura causas habẽt, sed formas suas varias quibus mũdi huius visibilis structura formosa est, sentiẽdas sensibus præbẽt, vt pro eo quod nosse non possunt, quasi innotescere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, vt de his non sensu corporis iudicemus. Habemus enim alium interioris hominis sensum isto longè præstantiorem, quo iusta & iniusta sentimus, [f] iusta per intelligibilem speciem, iniusta per eius priuationem, ad huius sensus officium, non acies pupillæ, nõ foramen auriculæ, non spiramen narium, non gustus faucium, nõ vllus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse, & hoc nosse certus sum, & hoc amo, atque amare me similiter certus sum.

L. VIVES.

a ITa verò vi quadam.] *Disputatio ex Academicis & Stoicis desumpta, quam Cicero in primo Off. & iij. De fin. Stoicè, & v. De fin. Academicè persequitur.*

b Quoniam stulti.] *Hæc est summa miseria, vt summum bonum sapere, vt Stoici dicebant.*

c Tutum culminis.] *Alibi totum cacuminis germen emittatur altius terræ.*

d Quod lamẽtari quisq; sana mente.] *Sic Antisthenes Cynicæ sectæ autor mœrere se malle dicebat, quàm voluptate affici. Propterea quòd hoc turpe existimabat, & quòd mentem de statu dimo-*

ueret suo. Alcibiadi Socrates apud Platonẽ manifestò declarat possessionem omnium rerum sine prudentia non modò nihil prodesse, sed esse quoque noxiam.

e Nam inquantũ eam capimus.] *Non ergo vel studiis vel acumine naturæ cõtingit nobis cognitio maximarũ rerũ, & iudiciũ illud acre, atq; exactũ, sed illustratione Dei: quam cùm boni viri maiorem habeãt, quàm mali, profectò eos sapiẽtiores quoq; esse necesse est, quãtumuis mali literati sint, & ad popularem sententiam acuti. Hoc est quod sapiẽs dicit: In malam animam non intraturam sapientiã. Hoc quod Socrates semper affirmauit, Solos bonos viros esse sapientes.*

f Iusta per intelligibilem speciem.] *Per formam quandam & imaginem in mente mea, ex iustitia ipsa impressam, quod vidi æquitatem, & congruentiam rerum, qualis debet esse in virtute illa, quæ si absit, quocũque modo id fiat, iniustitiã intelligo, quoniam tẽperamentũ illud magna pulchritudine concinnũ abesse video: nec tã expulsatione hominis, aut ereptione pecuniæ, aut cõuitiis, aut raptatione vigilatorum, & congruentiam rerum, qualis debet esse in virtute illa, quæ si absit, quocũque modo id fiat, iniustitiã intelligo, quoniam tẽperamentũ illud magna pulchritudine concinnũ abesse video: nec tã expulsatione hominis, aut ereptione pecuniæ, aut cõuitiis, aut raptatione vigilatorum, alia simili & iniuria in iustitiã intelligo, quæ certè priuationes non sunt, sed iustè etiam fieri possunt, vt si magistratus iubeat, vel bona mente fiant, quàm quod cerno decentiam illam & concinnitatem abesse virtutis pulcherrimæ. Porrò species hic aliud esse existimaret, quàm formas, facies, imagines, simulachra rerum in anima, quas notitias vocant, videtur mihi hominum vel ingenio defectorũ, vel scientia. & quoniã ex rebus, quæ sunt admirationem sibi parare nequeãt, res quæ nusquam sunt, quærere, vt earũ nouitate audientes in se conuertant: quod fit passim in scholis hac tempestate.*

An etiam ipsum amorem, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinæ trinitatis imagini propinquemus.

CAP. XXVIII.

SEd de duobus illis, essentia scilicet & notitia, quantum amentur in nobis, & quemadmodũ etiam in ceteris rebus quæ infra sunt, eorum reperiatur etsi differens quædam tamen similitudo, quantum suscepti huius operis ratio visa est postulare, satis diximus. De amore autem quo amantur, vtrum & ipse amor ametur, non dictum est. Amatur autem. Et hinc probamus, quòd in omnibus quæ rectius amãtur, ipse magis ametur. Neque enim vir bonus merito dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobisipsis nõ & ipsum amorẽ nos amare sentimus, quo amamus, quicquid boni amamus? [a] Est enim & amor, quo amatur, quod amandũ nõ est, & istũ amorẽ odit in se, qui illum diligit

diligit, quo id amatur, quod amandum est. Possunt enim ambo esse in vno homine, & hoc bonum est homini, vt illo proficiẽte quo beneviuimus, iste deficiat quo malè viuimus, donec ad perfectum sanetur, & in bonum commutetur omne quod viuimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitam, & quod secundum sensum eius est amaremus, idque esset sufficiens bonum nostrum, & secundum hoc [b] cum esset nobis bene, nihil aliud quæreremus. Item si arbores essemus, nihil quidem sentiente motu amare possemus, veruntamen id quasi appetere videremur, quo feracius essemus vberiúsque fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut vẽtus, aut flamma, vel quid eiusmodi, sine vllo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam [c] nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum [d] momenta sunt ponderum, siue deorsum grauitate, siue sursum leuitate librantur. Ita enim corpus põdere, sicut animus amore fertur quocũque fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri creatoris imaginem creati, cuius est vera æternitas, æterna veritas, æterna & vera charitas, estque ipse æterna & vera & chara trinitas, neque confusa, neque separata, in iis quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniam & ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie cõtinerentur, nec aliquem ordinem vel appeterẽt, vel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summè est, qui summè sapiens est, qui summè bonus est: tãquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currẽtes, [e] quasi quędam eius alibi magis, alibi minus impressa vestigia colligamus: in nobis autem ipsis eius imaginem contuentes, [f] tanquam minor ille Euangelicus filius, ad nosmetipsos reuersi surgamus, & ad illum redeamus, à quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum non habebit mortem, ibi nosse nostrum nõ habebit errorem, ibi amare nostrum non habebit offensionem. Nunc autẽ ista tria nostra quanuis certa teneamus, nec aliis ea credamus testib[g], sed nosipsi præsentia sentiamus, atque interiore veracissimo cernamus aspectu, tamen quandiu futura, vel vtrum nunquam defutura: & quò si bene, quò autem si malè agantur peruentura sint, quoniam per nosipsos nosse nõ possumus, alios hinc testes vel quærimus, vel habemus, de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste, sed posterior erit diligentius disserẽdi locus. In hoc autem libro De ciuitate Dei, quæ nõ peregrinatur in huius vitæ mortalitate,

sed immortalis semper in cælis est, id est, de angelis sanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt vnquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserẽtes, tenebræ facti sunt, Deum primitus diuisisse iam diximus, illo adiuuante quod cœpimus, vt possumus explicemus.

L. VIVES.

a Est enim & amor quo amatur..] *Est in nobis ex sarcina & fece corporis voluntas quædam, quã ratio non tam ducit, vt illam meliorem, quàm trahit & raptat: hæc bona semper auersatur, mala expetit, vt delitias corporis, & voluptates, quas duas Paulus vocat legem carnis, & legem mẽtis, interim carnem & spiritũ illam fœdam, tetram, brutalem boni homines oderunt: & cùm expellere nequeant, coercent quantum possunt: atq; illi superiori sanctioriq; dicto audientem esse, licet reluctantem & reclamantem, cogunt: nam ex ea oritur amor, quo amamus quod minimè oportet.*

b Cùm esset nobis bene.] *Aut esset in hac vita, aut nobis, hoc est corpori.*

c Nostrorum locorum atque ord.] *Imitatio Terẽtiana in Eunucho, mei loci atque ordinis, per ordinem intellige res eiusdem generis & naturæ, quarum conseruationem omnia expetunt, ita vt cùm vis fit, subueniant, si non impediantur.*

d Momenta sunt pon.] *Dicebam paulò antè de momẽtis librarũ, quæ vocantur ῥοπαὶ, quibus in alterutram partem propendit libra.*

e Quasi quædam eius alibi magis.] *Mẽs & ratio in nobis præstat, vt imago sit potius in nobis Dei quàm vestigium. Homini enim recto cælum intueri est datũ, & Deum nosse, cætera in terram abiecta iacent. Quocirca percurrens diuinus spiritus cuncta, quæ creauit, in nobis erectis sublimioribusq; imaginem sui reliquit: in cæteris rebus quas velut pedibus contigit, nempe prostratas, vestigia tantum impressit: sit hoc velut figura quadam dictum.*

f Tanquam minor ille Euangelicus filius.] *Nota est historia ex Euangelio Lucæ 15.*

De sanctorum angelorum scientia, qua trinitatem in ipsa eius deitate nouerunt, qua operum causas prius in operantis arte quàm in ipsis operibus artificis intuentur.

CAP. XXIX.

Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia Deũ discunt, sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, verbũ eius vnigenitum. Et ipsum verbum & patrem & eorum spiritum sanctum, eámque esse inseparabilem trinitatem, singulásque in ea personas esse substantiam:

stantiam: & tamen omnes nõ tres deos esse, sed vnum Deum ita nouerunt, [a] vt eis magis ista sint nota, quàm nosipsi nobis cogniti sumus. [b] Ipsam quoq; creaturam melius ibi, hoc est, in sapientia Dei tanquam in arte qua facta est, quàm in ea ipsa sciũt, ac per hoc & seipsos ibi melius, quàm in seipsis. Veruntamen & in seipsis sciunt. Facti sunt enim, & aliud sunt quàm ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in seipsis autem tanquam in vespertina, sicut suprà iam diximus. Multum autem differt, vtrum in ea ratione cognoscatur aliquid secundũ quam factum est, an in seipso. [c] Sicut aliter scitur rectitudo linearum seu veritas figurarum cùm intellecta conspicitur, aliter [d] cùm in puluere scribitur. Et aliter iustitia describitur in veritate incommutabili, aliter in anima iusti. Sic deinde cætera, sicut firmamentum inter aquas superiores & inferiores, quod cælum vocatum est: sicut deorsum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum institutio atque lignorum: sicut solis & lunæ stellarúmque conditio: sicut ex aquis animalium, volucrum scilicet atque piscium beluarúmque natantium: sicut quoruncunque in terra gradientium atque repentium, & ipsius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in verbo Dei cognoscuntur ab angelis, vbi habẽt causas rationésque suas, id est, secundum quas facta sunt incommutabiliter permanentes, aliter in seipsis, illic clariore, hic obscuriore cognitione, velut artis atque operũ: quę tamen opera cùm ad ipsius creatoris laudem veneratiónemque referuntur, tanquam mane lucescit in mentibus contemplantium.

L. VIVES.

a Vt eis magis ista sint.] *Et sunt illi acutioribus, quàm nos ingeniis: & lux, qua ad cognoscendam sacrosanctam trinitatem illuminantur, maior multò est, quàm qua nos, vt nos norimus.*

b Ipsam quoque creaturam melius ibi.] *Nempe effectum in causa expressum, melius, quàm in seipso.*

c Sicut aliter scitur rectitudo.] *Certius meliusq; scitur tota ratio linearum, superficierumq; ex dogmatis mathematicis, quàm ex pictura, quæ nunquam tam exacta est, vt ante oculos rem ipsam, vt se habet, exponat: meliúsque intelligitur rectam esse lineam, quæ à nota in notã est breuissima, vt inquit Euclides. Aut lineas omnes à centro ad circũ esse pares. Et præceptis geometriæ, quàm ex descriptione non modò pulueris, sed ne Parrhasij quidem aut Apellis. Nulla*

enim perfectè recta linea pingi potest, nullus circulus exactè rotundus, qui nihil habeat recti.

d Cùm in puluere scribitur.] *Olim mathematici figuras in puluere radio deliniabant, vt facile quæ vellent, describere, & delere possent. Sic Archimedes, cum Syracusæ caperentur, in puluere descriptas considerabat formas. Apud Liuium in secundo bello Punico. Et Cicero puluerem illum eruditum vocat secundo De natura deorum. Et Persius Sat. 1.*

-Et sicto in puluere metas.

De senarij numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur. CAP. XXX.

HÆc autem propter senarij numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: non quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora: sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. [b] Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia: quæ sunt vnum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, [c] quæ quotæ sint, dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta: & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim exempli gratia, quia in nouenario numero quatuor pars aliqua eius est, ideo dici potest, quota eius sit: vnum autem potest, nam nona eius est: & tria potest, nam tertia eius est. Coniunctæ verò istæ duæ partes eius, nona scilicet, atque tertia, id est, vnũ & tria, longe sunt à tota summa eius, quod est nouem. Itémque in denario quaternarius est aliqua pars eius: sed quota sit, dici nõ potest. vnum autem potest: nam decima pars eius est. habet & quintam, quæ sunt duo: habet & dimidiam, quæ sunt quinque. Sed hæ tres partes eius: decima & quinta, & dimidia, id est, vnum, & duo, & quinque simul ductæ non complent decem: sunt enim octo. Duodenarij verò partes numeri in summam ductæ, trãseunt eum: habet enim duodecimam, quod est vnum: habet sextam, quæ sunt duo: habet & quartam, quæ sunt tria: habet tertiã, quæ sunt quatuor: habet & dimidiã, quæ sunt sex: vnum autẽ, & duo, & tria, & quatuor, & sex: nõ duodecim, sed amplius, id est, sedecim fiũt. Hoc breuiter commemorandum putaui ad cõmendandam senarij numeri

meri perfectionem: qui primus, vt dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur: in quo perfecit Deus opera sua. Vnde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum scripturarum locis, quàm magni æstimãda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est: Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

L. VIVES.

[a] HÆc autem propter senarij numeri perfectionẽ.] *Omnia numeris constare existimauit Pythagoras Samius, quem Plato secutus est. Numerorumq; mysteria tam mysteriosè tradiderunt, vt etiam initiatos ipsos videantur voluisse celare, nedum profanum vulgus. Scriptores nostræ pietatis, Græci Latiniq; sacramẽta in numeris esse permulta existimarũt. Hieronymus inter omnes plurimũ tribuit religioni numerorum, qui etiam nõnullos progenitores esse in stẽmate Christi ab Euãgelista prætermissos ait, vt ad numerũ oĩa cõgruerent.*

b Numerus quippe senari⁹ p.c.s.p.] *Hæc est perfectio numeri, vt suis omnibus partibus compleatur. Quales arithmetici paucissimos inuenerũt, talis est senarius intra x. & xxviij. intra centum. Hic enim constat xiiij. & vij. & iiij. & ij. & vnitate. Hierony. in Ezechielem senarium numerum sacramentum creaturarum continere scribit.*

c Quæ quotæ s.d.p.] *Medietas, an quarta, an tertia, an quinta, sexta, septima, &c. Quatuor enim ex nouem, neq; medietas est, neque tertia, neq; quarta, & sic vsq; ad nonam, quò vlterius nonarius numerus non progreditur. Minima enim pars, quæ quota sit, dici potest, est de nomine ipsi⁹ numeri dicta, vt duodecima in xij. vicesima in xx. & ea semper est vnitas. Hoc genus partis, aliquotam nostri vocãt. Euclides lib. 7. sic distinguit, vt partem aliquotam partẽ tãtum nominet, nõ aliquotã verò partes. Duæ enim ei⁹ definitiones hæ sunt, tertia, & quarta. Pars est numer⁹ numeri minor maioris, quãdo dimetitur maiorẽ. Partes autẽ, quãdo nõ metitur. Sic sunt vsi veteres his nominib⁹.*

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur. CAP. XXXI.

IN septimo autem die, [a] id est eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, in qua primum sanctificatio sonat. Ita Deus noluit istum diem in vllis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ non habet vesperam. Neque enim vlla creatura est, vt etiam ipsa aliter in Dei verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarij porrò

Universidad de Deusto
Biblioteca

numeri perfectione dici quidē plura possunt, sed & liber iste iam prolixus est,& vereor ne occasione comperta, scientiolā nostram leuiter magis quàm vtiliter iactare velle videamur. Habēda est itaq; ratio moderationis atq; grauitatis,ne forte cum de numero multum loquimur,[b] mensurā & pondus negligere iudicemur. [c]Hoc itaque satis sit admonere,[d] quòd totus impar primus numerus ternarius est,totus par quaternarius,ex quib⁹ duobus septenarius cōstat. [e]Ideo pro vniuerso sæpe ponitur,sicuti est:Septies cadet iustus,& resurget:id est, quotiescūq; ceciderit, nō peribit.Quod nō de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit.Et septies in die laudabo te:quod alibi alio modo dictū est, Semper laus eius in ore meo. Et multa huiusmodi in diuinis autoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus,vt dixi,pro cuiusq; rei vniuersitate poni solet.Propter hoc [f]eodē sæpe numero significatur spiritus sanctus, de quo dominus ait:Docebit vos omnē veritatē.Ibi requies Dei,qua requiescitur in Deo. In toto quippe,id est,in plena pfectione requies,in parte autē labor.Ideo laboramus,quandiu ex parte scimus:sed cū peruenerit quod perfectū est,quod ex parte est euacuabitur. Hinc est quòd etiā scripturas istas cum labore rimamur. Sācti verò angeli,ad quorū societatē & cōgregationē in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habēt permanendi æternitatem,ita cognoscendi facilitatē,& requiescēdi fœlicitatē. Sine difficultate quippe nos adiuuāt, quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

L. VIVES.

a ID est,eodem die septies repetito.] *Significat omnia simul fuisse creata.*

b Mensuram & pondus negligere iud.] *Lusit in eo quod prius dictum est, Deum omnia fecisse numero,pondere,& mensura: quod si nimis multa dicat de numero,neglexisse videbitur & pondus ac mensuram suam,& pondus ac mensuram de quis sapiens loquitur.*

c Hoc itaq; satis sit adm.] *Numerum septenarium magna religionis mysteriij̄q; fuisse ostēdunt Iudæi, qui propter diem sabbati multum eum venerabantur: vt Hiero.scribit in Esaiam. Et gētiles,cuius potentiā A.Gell.lib.3. & æmulus eius Macrobius lib.1.in Somnio Scipionis persecuti sunt, quantū in cælo, quātum in mari,quantū in hominibus valeat. Pythagorici hūc numerum,vt Chalcidius inquit, laudabāt tanquā optimū & naturalissimū,& sufficiētissimū: & in Christiana religione magna sunt mysteria septenario numero cōclusa.*

d Quod totus impar primus nu.] *Par numerus,inquit Euclides, est qui bifariam diuiditur,impar qui bifariā nō diuiditur Ternarius non modo non bifariam,sed nec in vllos potest numeros diuidi. Vnitas enim numerus nō est.Quaternarius in geminos distinguitur, qui etiam per vnitates sectionem recipiunt: & primus quaternarius duas medietates nactus est,vt ait Macrobius,qui eadem ratione septenarium commendat,qua Augustin.ex duabus partibus.*

e Ideo pro vniuerso sæpe ponitur.] *Idem in Epist.ad Galat.*

f Eodem septenario numero significatur spiritus sanctus.] *Idem dicit in sermone De verbis domini in mōte. Hoc ex donis ostenditur,quorum Esaias meminit quarto capite.*

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt esse quàm mundi. CAP. XXXII.

SE quis autem contendat, & dicat non sanctos angelos esse significatos,in eo quod scriptū est: Fiat lux, & facta est lux,sed quamlibet [a] lucem tunc primum factam esse corpoream,aut opinetur,aut doceat: angelos autem prius esse factos, non tantum ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum est cælum, sed ante illud quod dictum est, In principio fecit Deus cælum & terram:atque illud quod dictum est in principio , nō ita dictum tāquam primū hoc factum sit, cùm ante fecerit angelos, sed quia omnia in sapientia fecit,quod est verbū eius, [b] & ipsum scriptura principium nominauit ,sicut ipse in Euangelio Iudæis quærentibus quis esset, respondit se esse principium: nō ecntrariò referam cōtentionem, maximè quia hoc me delectat plurimum, quod etiam in summo exordio sancti libri Gen.trinitas commendatur.Cùm enim ita dicitur:In principio fecit Deus cælum & terram: vt pater fecisse intelligatur in filio,sicut attestatur Psalmus,vbi legitur: Quàm magnificata sunt opera tua,domine,omnia in sapientia fecisti:conuenientissimè paulò pòst cōmemoratur etiam spiritus sanctus. Cùm enim dictum esset,qualem terrā Deus primitus fecerit, vel quam molem materiámve futuræ constructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupauerit subiiciendo & addendo: Terra autem erat inuisibilis & incomposita,& tenebræ super abyssum:mox vt trinitatis commemoratio compleretur, [c] & spiritus,inquit,Dei ferebatur super aquas. Proinde vt volet vnusquisque accipiat, quod ita profundū est, vt ad exercitationem

tionem legentium à fidei regula non aberrãtes plures possit generare sententias: dum tamen angelos sanctos in sublimibus cæli sedibus, nõ quidẽ Deo coæternos, sed tamen de sua sempiterna & vera fœlicitate securos & certos esse, nemo ambigat. Ad quorum societatem pertinere paruulos suos dominus docens, non solum illud ait: Erunt æquales angelis Dei: verùm ipsi quoque angeli qua contemplatione fruantur ostẽdit, vbi ait: Videte, ne contemnatis vnum ex pusillis istis. Dico enim vobis, quia angeli eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.

L. VIVES.

a LVcem, &c. corpoream.] *Quæ corpori adhæreat.*

b Et ipsum scriptura principium nominauit.] *Non reprobo sententiam theologorũ dicentium Christum esse principium. Nam is est, per quem facta sunt secula, & caput omniũ, quæ pater progenuit. Sed id ex responsione Christi ad Iudæos, parũ mihi videtur aptè colligi. Satius est dicere, sic est, quia verũ est, quàm quia Ioannes scripsit, cum hoc non senserit. Nam hæc genera argumentorum exposita sunt doctis hæreticis ad subsannationem, quibus ansam, vel calumniandi nostri vel deridendi non præberi oportet. Quid verò de loco illo: In principio creauit Deus cælum & terram, Hieronymus sentiat, homo circunspecta & libera pietate, adscribam. Plerique existimant, sicut in altercatione quoque Iasonis, & Papisci scriptum est, & Tertul. in lib. contra Praxeã disputat, necnon Hilarius in expositione cuiusdã Psalmi affirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit Deus cælum & terram, quod falsum esse, ipsius rei veritas comprobat. Nũ & lxx. interpretes, & Symmachus, & Theodotion in principio transtulerunt, & in Hebræo scriptum est Bresith, quod Aquila interpretatur, in capitulo. Et non habem, quod interpretatur in filio. Magu itaq; secundum sensum, quàm secundum verbi translationẽ de Christo accipi potest, qui tam in ipsa fronte Geneseos, quæ caput librorum omnium est, quàm etiam in principio Ioannis Euangelistæ, cæli & terræ conditor approbatur. Vnde & in Psalterio de seipso ait: In capite libri scriptũ est de me: id est, in principio Geneseos. & in Euangelio: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed & hoc sciendum, quod apud Hebræos liber hic Bresith vocatur, hanc habentes consuetudinem, vt voluminibus ex principiis eorum, nomina imponantur. Tantum Hieronymus, ad verbum transcriptum.*

c Et spiritus, inquit, Dei ferebatur super aquas.] *Huic loco multum congruent Hieronymi verba, pro eo quod in nostris, inquit, codicib*

codicib scriptũ est, ferebatur, in Hebræo habetur merahefet, quod nos appellare possumus incubabat, siue confouebat, in similitudinem volucru oua calore animantis. Ex quo intelligitur non de spiritu mundi dici, vt nonnulli arbitrantur, sed de spiritu sancto, qui & ipse viuificator omnium à principio dicitur. Si autem viuificator, consequenter & conditor: quòd si conditor, & Deus: Emitte enim, ait, spiritum tuum, & creabuntur.

De duabus angelorum societatibus, diuersis, atque disparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ. CAP. XXXIII.

PEccasse autem quosdam angelos, & in huius mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, vsq; ad futurã in die iudicij vltimã damnationem, Apostolus Petrus apertissimè ostendit, dicens, quòd Deus angelis peccantibus non pepercerit, [a] sed carceribus caliginis inferni detrudens tradiderit in iudicio puniendos reseruari. Inter hos ergo & illos, Deum, vel præscientiã, vel opere diuisisse quis dubiter, illósque lucem merito appellari, quis cõtradicat? Quãdoquidem nos adhuc in fide viuentes, & eorum æqualitatem adhuc sperantes, vtique nondum tenentes, iam lux dicti ab Apostolo sumus? Fuistis enim, inquit, aliquando tenebræ, nũc autem lux in domino. Istos verò desertores, tenebras apertissimè nuncupari, profecto aduertunt, qui peiores esse eos hominibus infidelibus siue intelligũt, siue credunt. Quapropter etsi alia lux in isto huius libri loco intelligenda est, vbi legimus: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux, & aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptum est: Diuisit Deus inter lucem & tenebras: nos tamen has duas angelicas societates, vnam fruentem Deo, [b] alteram tumentem typho: vnam cui dicitur: Adorate eum omnes angelici eius: aliã cuius princeps dicit: Hæc omnia tibi dabo, si prostratus adoraueris me: vnam Dei sancto amore flagrantẽ, alterã proprię celsitudinis immundo amore fumantẽ: & quoniam, sicut scriptum est, Deus superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiam: Illam in cælis cælorum habitantẽ, istam inde deiectam in hoc infimo aereo cælo tumultuantẽ. Illam luminosa pietate tranquillã: istam tenebrosis cupiditatibus turbulentã. Illam Dei nutu clementer subuenientem, [c] iustè vlciscentẽ: istam suo fastu subdendi & nocendi libidine exæstuantem. Illã, vt quantũ vult cõsulat, Dei bonitatis ministrã: [d] istam, ne quantũ vult, noceat Dei potestate

state frænatã. Illam huic illudentem, vt nolens prosit persecutionibus suis: hanc illi inuidentem cum peregrinos colligit suos. Nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atq; contrarias: vnam & natura bonam, & voluntate rectam: aliam verò natura bonã, sed voluntate peruersam, aliis manifestiorib[9] diuinarũ scripturarũ testimoniis declaratas, quod in hoc libro, cui nomen est Genesis, lucis tenebrarúmq; vocabulis significatas existimauimus, etiam si aliud sensit hoc loco forte qui scripsit, nõ est inutiliter obscuritas huius pertractata sententiæ, quia etsi voluntatẽ autoris libri huius indagare nequiuimus, à regula tamen fidei quę per alias eiusdem autoritatis sacras literas satis fidelibus nota est, nõ aberrauimus. Etsi enim corporalia hic cõmemorata sunt opera Dei, habent proculdubio nonnullam similitudinem spiritalium, secundum quam dicit Apostolus: Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei, nõ sumus noctis neq; tenebrarum Si autem hoc sensit etiam ille qui scripsit, ad perfectiorẽ disputationis finem nostra peruenit intentio, vt homo Dei tã eximiæ diuinæq; sapientiæ, imò per eum spiritus Dei in commemorãdis operibus Dei, quæ omnia sexto die dicit esse perfecta, nullo modo angelos prætermisisse credatur, siue in principio, quia primo fecit: siue quod cõueniẽtius intelligitur in principio, quia in verbo vnigenito fecit, scriptum sit, In principio fecit Deus cælum & terrã: quibus nominibus vniuersalis est significata creatura, vel spiritalis & corporalis, quod est credibilius vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata sunt cõtinentur, vt primitus eam totã proponeret, ac deinde partes eius secundum mysticũ dierum numerũ exequeretur.

L. VIVES.

a SEd carceribus caliginis inferni.] *Græcè sic est in Epistola Petri 2.* εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τηρουμένους. *Si enim Deus angelis qui peccarunt, culpã non remisit, sed vinculis caliginis in tartaros coercitos dedit in iudicium asseruatos: vel, vt alij legunt, asseruandos,* τηρεῖσθαι. *Simile est quod Iudas ait in Epistola sua: Angelos verò qui non seruauerunt primigeniam suam naturam sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis sub caligine reseruauit. Augustinus hic carceres pro claustris posuit, quibus exire prohibentur, quales erant illi in circo, quibus equi antequàm currerent, coercebantur.*

b Alter

b Alteram tumentem typho.] τῦφος *superbia est. & Typhonem pro dæmone ignito vsurpant Græci à* τυφόομαι *superbio, &* τύφομαι *tomburo, fumo: qualem fuisse Typhonem illum Osiridis fratrem scribit Plutarchus, dæmonem, qui actus inuidẽtia terras ac maria turbarit, grauesq; luerit pœnas, maluit Græco verbo Augustinus vti quàm Latino superbiæ & arrogantiæ & iactãtiæ. sed generalius est Græcum illud, & multum habet virium. erat etiam vocabulũ illius seculi, quo vtitur Philippus presbyter in Commentarijs lib. Iob.*

c Iustè vlciſc.] *Per angelos enim bonos velut ministros exequitur Deus iustas vindictas, cui in Psalmo 103. dicitur: Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.*

d Istam ne quantum vult, noceat.] *Non est potestas quæ comparetur diabolicæ super terram, testatur Iob. quòd si quantum oderunt, quantumq; possunt nocere, sinerentur, incenderent vrbes, vastarent agros, flumina & maria in regiones immitterent, venena cibis pocuisq; diffunderent, homines & bestias torquerent, ac interimerent, & tametsi homini cognitu difficile est, quanta possint natura sua dæmones liberi ac soluti, quantum non possint: magnas tamen inferre humano generi clades posse irreparabilia nostris viribus damna certum est. De potentia angelorum disputat August. lib. 3. De trin.*

De eo quod quidam putant in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos, & quod quidam aquas existimant non creatas.

CAP. XXXIIII.

QVanquàm a nonnulli putauerint aquarũ nomine b significatos quodammodo populos angelorũ, & hoc esse quod dictum est: Fiat firmamẽtum inter aquam & aquã, vt supra firmamentum angeli intelligantur, infra verò vel aquæ istæ visibiles, vel malorum angelorũ multitudo, vel omnium hominũ gentes. Quòd si ita est, nõ illic apparet vbi facti sunt angeli, sed vbi discreti. c Quanuis & aquas, quod peruersissimè atq; impiæ vanitatis est, negent quidam factas à Deo, quoniam nusquam scriptum est, dixit Deus fiant aquæ. Quod possunt simili vanitate etiam de terra dicere. nusquam enim legitur: Dixit Deus, fiat terra. Sed, inquiunt, scriptum est: In principio fecit Deus cælũ & terram. Illic ergo & aqua intelligenda est, vno enim nomine vtrunque cõprehensum est. Nã ipsius est mare, sicut in Psalmo legitur: Et ipse fecit illud, & aridã, id est, terrã man[9] eius finxerũt. Sed hi qui in nomine aquarum quæ super cælos sunt angelos

intelligi

intelligi volunt,[d] ponderibus elementorũ mouentur,& ideo non putant aquarum fluidam grauémq; naturam in superioribus mundi locis potuisse constitui, qui secundum rationes suas si ipsi hominẽ facere possent,nõ ei pituitam, quòd Græcè φλέγμα dicitur [c] & tanquàm in elementis corporis nostri aquarum vicem obtinet,in capite ponerent.[f] Ibi enim sedes est phlegmatis,secũdum Dei opus vtiq; aptissimè:secundum istorũ autem coniecturã tam absurdè, vt si hoc nesciremus, & in hoc libro similiter scriptum esset,quòd Deus humorem fluidum & frigidũ, ac per hoc graué in superiore omnibus cæteris humani corporis parte posuerit,isti trutinatores elemẽtorum nequaquã crederent. Et si autoritati ciusdem scripturæ subditi essent,aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent Sed,quoniam si diligenter singula scrutemur, atq; tractemus,quæ in illo diuino lib. De cõstitutione mũdi scripta sunt,& multa dicenda,& à proposito instituti operis longe digrediendum esset.Iámque de duabus istis diuersis inter se atq; contrariis societatibus angelorũ, in quibus sunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis ciuitatum, de quibus deinceps dicere instituti,quãtum satis esse visum est, disputauimus,hunc quoque librum aliquando claudamus.

L. VIVES.

a QVanquam nonnulli putauerint aquarum nomine.] *Hoc putauit Origenes. Epiphanius ad Io. Hierosolymitanũ episcopũ,dicente Origene,de aquis,quæ super firmamẽtum sunt, non esse aquas, sed fortitudines quasdam angelicæ potestatis: & rursum aquas quæ super terram sunt, hoc est sub firmamento, esse virtutes contrarias,id est dæmones.*

b Significatos quodammodo populos angelorum.] *Iuxta illud Apoc. Populi sicut aquæ multæ. Et de his aquis existimabant illud esse dictũ: Et aquæ quæ super cælos sunt,laudẽt nomen domini. nam hoc ad creaturas rationales pertinet.*

c Quanuis & aquas q.per.a. im.v.e. negent quidam factas à Deo.] *Inter hæreses numerat Augu. & hanc dicentium,aquas esse Deo coæternas,sed autores non nominat. Credo ex illo chao Hesiodico,& ex Homeri de aquis omnium rerum parentibus natam.*

d Ponderibus elementorum mouentur.] *Omnia hæc video in controuersiam trahi.sint ne aquæ super cælos,sint ne elemẽtares,sint eadem,qua inter nos ratione.De primo minus dubitatur. Nam & si per firmamentũ aerẽ posse intelligi credãt nonnulli, ita vt cũ dicitur. separauit*

separauit aquas, quæ sunt sub firmamento, ab ijs quæ super firmamentum sunt:separatum putent,à nubibus mare. Sanctorum tamen hominum opinio obtinuit,conformior dictis sacrarum literarum, super firmamentũ,in quo sunt sydera,aquas esse sublatas. Equidẽ coniectura in re tanta ducor,crassiorem nebulam inter cælum & terram circunfusam fuisse, aeri commistam, atque complexam, quæ obscurius redderet medium istud spatium inter superos & nos, partémque eius quandam densatam ad id marinæ molis, quod nunc cernimus,seiunctam ab ea parte terræ, quam terrestribus animantibus parens vniuersitatis relinquebat,cæteram partem sublatam,incognita nobis mente ad extima mundi. Hinc factum, vt cùm superius elementum vndique inferius ambiat,& complectatur,cælum ignem,ignis aerem, hic aquam,hæc non totam capiat terram,& obruat,quoniam non tota est in sublunari mundo aqua, vt totus aer,totus ignis. Iam cuius sint naturæ,Origenes,vt ab antiquissimis incipiam, resolutas censet in tenuissimas auras:quod D. Thomæ parum probatur: nam corporeas tam tenuia, nec ignis sphæram,nec cælestem potuissent penetrare. Nãmis est Aristotelicus, & res omnem naturæ vim captúmque excedentes cogit naturalibus parêre legibus. Ceu verò opus id fuerit huius naturæ certis limitibus arctæ & constitutæ, & non potius illius omnipotentiæ Dei, nullis terminis,finibúsque conclusæ: ceu verò quãlibet densæ sua vi & natura, ignem euasissent, cælos perrupissent. Alijs elementum esse supra cælos, absurdum videtur,ideò crystallinum cælum ponunt,quod sit aquarum, sed diuersa quàm elementum naturæ,alterius ingenij,& si nonnulla similitudine teneantur. perspicuæ sunt aquæ istæ nostræ,& illæ cælestes:frigidæ vtræque:at graues hæ, non illæ. Basilius feruorem cæli frigiditate harum aquarum temperari putat. Ex nostris,qui deditiores sunt noscendis astris,Saturni sydus frigefieri arbitrantur aquis superioribus. ridiculum,tanquam non magis astra omnia quæ sunt in octaua sphæra frigefierent, & gelidioris essent,quàm Saturnus naturæ. Beda in lib. De nat. rer. Aquas super firmamentum positas cælis quidem spiritalibus humiliores, sed tamen omni creatura corporali superiores quidam ad mitationem diluuij seruatas:alij verò rectius ad ignem syderum temperandum suppensas affirmant.sic ille. Sed nec est admodum firma cõiectura hæc.Verùm sententia August.super Gen.pro clausula addatur, quomodo & quales ibi aquæ sint, incertum, esse tamen non dubitamus, quia maior est huius scripturæ autoritas, quàm omnis ingenij humani capacitas.

e Et tanquam in elementis cor.] *Altera quæstio,non minus*

priore ambigua, & variè tractata, quemadmodum corpora nostra elementis constentur, & componantur. Nam alij tenuissimas vniuscuiusque elementi particulas, & velut ramenta compingunt, dum corpus constituunt. Quam opinionem secuti sunt veteres, Anaxagoras, Democritus, Empedocles, Plato, Cicero: & ex recētioribus Peripatetici complures, Arabibus, Auerroi, & Auicennæ assensi: alij non venire particulas censent in corpus, sed naturas tantùm, quod nunc vulgò schola cū principibus suis Ioanne Scoto, & Gulielmo Occamo sentit. Nam Aristotelis opinio incerta, vt ferè est, quanuis esse in mistis elementa dicat. & ex ijs, qui crebros illos velut cuneolos infarciunt, sunt qui confundi omnia, & vnum ex illis corpus consurgere dicant, solis residuis inhærentibus. alij manere substantias vniuscuiusque volunt: vtcunque sit, in corpore humano vires elementorum sentimus, calorem sicco mistum in flaua bili, quod est ex igne: humido in sanguine, quod est ex aere: frigus humido adiunctum, aqueæ vis in pituita: sicco terrenæ in atra bili, & partes ipsæ in corpore ossium, & neruorum soliditas terrea est: cerebrum & medullæ aqueæ: sanguis aereus: tenuissimi spiritus, præcipuè illi circa cor, igneï: tametsi hæc quoque licet ex vno aliquo plus quàm ex alijs, ex omnibus tamen elementis aliquid habent.

f Ibi enim sedes est phlegmatis.] Atque hinc omnis per reliquum corpus defluit pituita, qua vexamur, artificiosè, vt reliqua, situm est ibi cerebrum, quo calor semper aspirat. Nam si in imis esset locatum partibus, quò non peruadit tantus calor, torperet breui atque concresceret: nunc verò agitatur semper vi temporis, vegetaturque, & sic viuit.

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI

LIBER DVODECIMVS.

De vna bonorum malorúmque angelorum natura. CAP. I.

ANtequam de institutione hominis dicã, vbi duarum ciuitatum quantum ad rationalium mortaliúmque genus attinet, apparebit exortus: sicut superiore libro apparuisse in angelis iam videtur, prius mihi quædam de ipsis angelis video esse dicenda: quibus demonstretur quantum à nobis potest, quàm non inconueniens neque incongrua dicatur esse hominibus angelisque societas: vt non quatuor, duæ scilicet angelorum, totidémque hominum, sed duæ potius ciuitates, hoc est, societates, meritò esse dicantur, vna in bonis, altera in malis, non solùm angelis, verumetiam hominibus constitutæ. Angelorum bonorum & malorum inter se contrarios appetitus non naturis principiísque diuersis, cùm Deus omnium substantiarum bonus autor & conditor vtrosque creauerit: sed voluntatibus & cupiditatibus extitisse, dubitare fas non est: dum alij constantes in communi omnibus bono, quod ipse illis Deus est, atque in eius æternitate, veritate, charitate persistunt. Alij sua potestate potius delectati, velut bonum suum sibiipsi essent, à superiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt: & habentes elationis fastum, pro excelsissima æternitate vanitatis astum, pro

certissima veritate studia partium, pro indiuidua charitate superbi, fallaces, inuidi effecti sunt. Beatitudinis igitur illorum causa est, adhærere Deo. Quocirca istorum miseriæ causa ex contrario est intelligenda, quod est non adhærere Deo. Quamobrem si cùm quæritur, quare illi beati sint: rectè respondetur, quia adhærent Deo. Et cùm quæritur, cur isti sint miseri: rectè respondetur, quia non adhærent Deo. Non est creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata sit, nisi Deus. Itaque quanuis non omnis beata possit esse creatura, neque enim hoc munus adipiscuntur, aut capiunt feræ, ligna, saxa, & si quid huiusmodi est: ea tamen quæ potest, non ex seipsa potest, quia ex nihilo creata est, sed ex illo, à quo creata est. Hoc enim adepto beata est, quo amisso misera est. Ille verò qui non alio, sed seipso bono beatus est, ideò miser non potest esse, quia non se potest amittere. Dicimus itaque immutabile bonum non esse, nisi vnum verum Deum beatum: ea verò quæ fecit bona quidem esse quòd ab illo: veruntamen mutabilia, quòd non de illo, sed de nihilo facta sunt. Quanquam ergo summa non sint, quibus est Deus maius bonum: magna sunt tamen ea mutabilia bona, quę adhęrere possunt, vt beata sint, immutabili bono: quod vsq; adeò bonum est eorum, vt sine illo misera esse necesse sit. Nec ideò cætera in hac creaturæ vniuersitate meliora sunt: quia misera esse non possunt: neque enim cætera membra corporis nostri, ideò dicendum est oculis esse meliora, quia cæca esse non possunt. Sicut autem melior est natura sentiens, & cùm dolet, quàm lapis, qui dolere nullo modo potest: ita rationalis natura præstantior est etiam misera, quàm illa quæ rationis sensus est expers: & ideò in eam non cadit miseria. Quod cùm ita sit, huic naturæ quę in tanta excellentia creata est, vt licet ipsa sit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id est summo Deo, beatitudinem consequatur: nec expleat indigentiam suam, nisi vtique beata sit: eique explendæ non sufficiat, nisi Deus: profecto non illi adhærere vitium est: Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam est. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non natura differt ista, sed vitio, quo tamen vitio etiam valde magna multúmque laudabilis ostenditur ipsa natura. Cuius enim rectè vituperatur vitium, proculdubio natura laudatur. Nam recta vitij vituperatio est, quòd illo dehonestatur natura

tura laudabilis. Sicut ergo cùm vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur quod ad naturam oculorum pertinet visus: & cùm vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturã pertinere demonstratur auditus. Ita cùm vitium creaturæ angelicæ dicitur, quod non adhæret Deo: hinc apertissimè declaratur, eius naturæ vt Deo adhæreat, conuenire. Quàm porrò magna sit laus adhærere Deo, vt ei viuat, inde sapiat, illo gaudeat, tantóque bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare dignè possit aut eloquí? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærent Deo: quoniam omne vitium naturæ nocet, satis manifestatur Deum tam bonam eorum creasse naturam, cui noxium sit, non esse cum Deo.

Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summè est, & semper est, hoc totum videtur diuersum esse quod non est. CAP. II.

HÆc dicta sint, ne quisquam [a] cùm de angelis apostatis loquimur, existimet eos aliam velut ex alio principio habere potuisse naturam, [b] nec eorum naturæ autorem Deum. Cuius erroris impietate, tanto quisque carebit expeditius & facilius, quanto perspicacius intelligere potuerit, quod per angelum dixit Deus, quando Moysen mittebat ad filios Israel: [c] Ego sum qui sum. Cùm enim Deus summa essentia sit, hoc est, summè sit, & ideò immutabilis sit, rebus quas ex nihilo creauit, esse dedit, sed non summè esse sicut ipse est: [d] & aliis dedit esse amplius, aliis minus: atque ita naturas essentiarum gradibus ordinauit. Sicut enim ab eo quod est sapere vocatur sapientia, sic ab eo quod est esse vocatur essentia: [e] nouo quidem nomine, quo vsi veteres non sunt Latini sermonis autores: sed iam nostris temporibus vsitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant οὐσίαν. hoc enim verbum è verbo expressum est, vt diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summè est, qua faciente sunt quæcunque sunt contraria natura non est, nisi quæ non est. [f] Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea Deo, id est, summæ essentiæ, & autori omnium qualiumcunque essentiarum essentia nulla contraria est.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DVODECIMVM LIBRVM de ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

a VM de angelis apostatis.] Ἀποστάτης, *defector. ab eo signati Dæmones tales sunt, qui à Deo defecerunt. Theodoritus de dijs & angelis, Satan Hebraicè,* Ἀποστάτης *Græcè dici tradit. Hieronymus aduersarium siue transgressorem vertit.*

b Nec eorum naturæ.] *Nec existimet quis eorum naturæ non esse autorem Deum.*

c Ego sum qui sum.] *De hoc lib.* 8.

d Et aliis dedit esse amplius, aliis minus.] *Sic veteres. Arist. lib. De mundo, dicam verbis Apuleij. Denique propiores quosq; de potestate eius amplius trahere corpora cælestia. illa quanto finitima sunt ei, tãto amplius de Deo capere, multoq; minus quæ ab illis sunt secunda. Et ad hæc vsque terrena pro interuallorum modo indulgentiam Dei ad nos vsque beneficiaque peruenire. Sed cùm credamus Deum per omnia permeare, & ad nos & vltra potestatem sui nominis tendere, quantum abest, vel imminet, tantùm existimandum est eum amplius minúsve rebus vtilitatis dare. quibus verbis ostendit philosophus, quid intelligatur, cùm dicimus, variè rebus gradatimque communicatam essentiam Dei. Nam in libris Categoriarum docet, in essentijs non esse magis aut minus. Nec minus dicitur esse lapis, quàm angelus. Itaque hoc ad præstantiam essentiæ muneráque illi addita referendum est, secundum quæ aliud alio magis esse videatur, aut minus.*

e Nouo quidem nomine.] *Non ita nouo, quin ante Quintilianum Flauius Sergius dixerit: sed receptum non est vsque ad posteros, cùm Latinis literis plura sunt de philosophia scribi cæpta.*

f Et quippe quod non est esse.] *Substantiæ, inquit Aristoteles, nihil est contrarium: sed contraria putat, quæ sub eodem genere maximè distant, velut album, & nigrum sub colore: nam priuantia, vel contradicentia inter contraria non numerat, vt liquet ex diuisione oppositorum in quatuor formas.*

De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem: quæ cùm ipsis nocet, bonæ vtique naturæ nocet: quia vitium si non nocet, non est.

CAP.

CAP. III.

DIcuntur autem in scripturis inimici Dei, qui non natura, sed vitiis aduersantur eius imperio nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi. Deus nanque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo resistunt Deo, qui eius appellantur inimici, non est Deo, sed ipsis malum. neque hoc ob aliud nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria Deo, sed vitium: quia quod malum est, contrarium est bono. Quis autem neget Deum summè bonum? Vitium ergo contrarium est Deo, tanquam malum bono. Porrò autem bonum est, & natura quam vitiat: vnde & huic bono vtique contrarium est: sed Deo tantummodo tanquam bono malum, naturæ verò quam vitiat, non tantum malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibúsque naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimonio vitiorum. Si enim bonæ non essent, eis vitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulchritudinem, salutem, virtutem, & quicquid boni naturæ per vitium detrahi siue minui consueuit? Quòd si omnino desit, nihil boni adimẽdo non nocet, ac per hoc nec vitium est. Nam esse vitium, & non nocere non potest. vnde colligitur quanuis non possit vitium nocere incommutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi vbi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, vitium esse, nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quóniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ voluntatis vitio vitiatæ sunt, inquantum vitiatæ sunt, malæ sunt: inquãtum autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cùm in pœnis est natura vitiosa, excepto eo quòd natura est, etiam hoc ibi bonum est, quòd impunita non est. Hoc enim est iustum, & omne iustum proculdubio bonum. [a] Non enim quisquam de vitiis naturalibus, sed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quod vitium cõsuetudine nimióve progressu roboratum, [b] velut naturaliter inoleuit, à voluntate sumpsit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur eius naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur iustum ab iniusto.

L. VIVES.

a NOn enim quisquam de vitiis naturalibus.] *Vitium est in vniuersum omnis aberratio à rectitudine. Vnde sunt vitia naturæ, cùm ab illa recta sui generis specieiq; ratione, & natura aliquid diuersum nascentes traximus, vt plura, vel pauciora habere mẽbra, quàm est opus. Tarditatem linguæ, cæcitatem, surditatẽ, aliquid absonũ, & à perfectis discrepãs: quod non modo in hominibus contingit, sed in cæteris quoque animantibus, stirpibus, lapidibus, & quicquid in mundum natura producit. Est vitium morum, est vitium artis, cùm ab artis præceptis regulisque deflectimus.*

b Velut naturaliter inolcuit.] *Adoleuit & confirmatum est: vnde iam propemodum in naturam versum violentam possidet in homine tyrannidem, ac cogere quadamtenus videtur. Vnde multi non posse se illi obniti queruntur, ceu excusationẽ vitio prætendentes, cùm tamen & arbitrio sumptum & fotum ibi sit: & poni possit, si annitaris. Et quanquam non adeò facile, vt cùm admittebas, ita eijcias: pellitamẽ impossibile non est, ac nisi pellas quoniã potes, culpa nõ vacabit.*

De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in suo genere atque ordine ab vniuersitatis decore non discrepat.

CAP. IIII.

CÆterum vitia pecorum & arborum, aliarúmque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel sensu, vel vita omnino carentium, quibus eorum dissolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare ridiculum est, cùm istæ creaturæ eum modum nutu creatoris acceperint, vt [a] cedendo, ac succedendo peragant infimam pulchritudinem temporum in genere suo istius mundi partibus congruentem. Neque enim cælestibus fuerant terrena coæquanda: aut ideo vniuersitati deesse ista debuerunt, quoniam sunt illa meliora. Cùm ergo in his locis vbi talia esse competebat, aliis alia deficientibus oriuntur, & succumbunt minora maioribus: [b] atque in qualitates superantium superata vertuntur; rerum est transeuntium. Cuius ordinis decus propterea nos non delectat: quoniam parti eius pro conditione nostræ mortalitatis intexti: vniuersum cui particulæ quæ nos offendunt, satis aptè decentérque conueniunt, sentire non possumus. Vnde nobis in quibus eam contemplari minus idonei sumus, rectissimè credenda præcipitur prouidentia cõditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehẽdere vanitate humanę temeritatis audeam

deamus. Quanquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria neque pœnalia: naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cuius non sit autor & cõditor Deus, si prudẽter attendamus, eadem ratione commendant: quia & in eis hoc nobis per vitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsæ naturæ plerunque displicent, cùm eis fiũt noxiæ: non eas considerantibus, sed vtilitatem suam: [c] sicut illa animalia, quorum abundantia Ægyptiorum superbia vapulauit. Sed isto modo possunt ipsi & solem vituperare: [d] quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni à iudicibus iubentur ad solem. Non itaque ex commodo vel incommodo nostro, sed per seipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis æterni sine vlla dubitatione laudabilis, quanuis damnatis impiis futura, pœnalis. Quid enim est igne flammante, vigente, atque lucente pulchrius? Quid calefaciente, curante, coquente vtilius? quanuis eo nihil sit vrente molestius? Idem igitur ipse [e] pœnaliter appositus pernicioſus est, qui cõuenienter adhibitus cõmodissimus inuenitur. [f] Nam eius in vniuerso mundo cõmoda verbis explicare quis sufficit? [g] Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet non ex sui natura, sed ex suo commodo, vel incõmodo. Videre enim volunt: ardere nolunt. Sed parum attendunt eam ipsam lucem, quæ certè & illis placet: oculis infirmis per inconuenientiam nocere: & in illo ardore, qui eis displicet, nonnulla animalia per conuenientiam salubriter viuere.

L. VIVES.

a CEdendo.] *Alia aliis, vt hæ habeant, illæ succedant.*

b Atque in qualitates superantium.] *Tangit perpetuas elementorum, & eorum quæ ex his fiũt pugnas: vbi in eodem genere, & sunt quæ ad contraria transeant ipsa victa, & quæ ad se de cõtrariis trahant vincentia. Aliquid semper aqua demit aeri, hic vicissim aquæ, & aer igni, & hic aeri, sed alijs atque alijs locis.*

c Sicut illa animalia.] *Ranæ & cyniphes.*

d Quoniam quidam peccantes, vel debita nõ reddẽtes poni à iudicibus iubẽtur ad solem.] *Genus hoc est pœnæ, quod ad infamiam spectat potius, quàm ad cruciatum supplicij, etsi nec deest suus cruciatus. Eo afficiuntur in Hispania lenæ numellis affixæ, & perunctæ melle, quò muscæ, & apes, & vespæ aduolant.*

e Pœnaliter appositus pernicioſus est.] *In vetustis libris legi-*

tur: Alter appositus.

f Nam eius in vniuerso mundo commoda.] *Vnde prouerbium de re, quæ in vsus venit frequentissimos, non aqua & igne pluribus locu vtimur: quod Cicero ad amicitiam accõmodat in Lælio. Vnde est etiam interdicere aqua & igne, duabus rebus in primis necessariis vitæ, quasi ex cõsortio generis humani eiicere. Vitruuius lib. 2. ex accessu ad ignem cœpisse homines inter se colloqui, & communicare scribit, nataq; esse commercia, conuictus, & ciuitates. Lactantius diuinum animal probat esse hominem, quòd solus inter omnia animalia igne vtatur.*

g Nec audiendi sunt, qui laudãt in igne lucem, ardorem autem vituperant.] *Edocti videlicet à Satyro illo, quem Plutarchus scribit tantopere delectatũ recens à Prometheo inuento igne, vt complexus sit, & osculatus: cumq; combureretur, abiecisse illum protinus & fugisse. Simile quiddam Mela tradit de gentibus in ima Africæ ora ad Oceanum, quibus ignem Eudoxus inuexit.*

h Nonnulla animalia per cõuenientiam salubriter viuere.] *Aristoteles lib. De historia animalũ 5. scribit in Cypro insula in variis fornacibus, vbi calcites lapis ingestus compluribus diebus ceratur, bestiolas nasci pennatas, magnu musci is paulò grandiores, quæ in igne victitant. Salamandram ferunt in igne viuere, & non modo non absumi ab eo, sed ignem potius ab illa extingui contactum.*

Quòd in omni naturæ modo ac specie laudabilis sit creator.

CAP. V.

NAturę igitur omnes quoniam sunt, & ideo habẽt modum suum, speciem suam, [a] & quãdam secum pacem suam, profectò bonæ sunt. Et cum ibi sunt, vbi esse per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt, suum esse custodiunt. Et quæ semper esse non acceperunt, pro vsu motúque rerum quibus creatoris legi subduntur, in melius deteriúsve mutãtur, in eũ diuina prouidentia tendẽtes exitum, quem ratio gubernãdæ vniuersitatis includit: ita vt nec tanta corruptio, quanta vsque ad interitũ naturas mutabiles mortalésque perducit: sic faciat non esse quod erat, vt non inde fiat consequenter, quod esse debebat. Quæ cùm ita sint, Deus qui summè est, atque ob hoc ab illo facta est omnis essentia, quæ non summè est: quia neque illi æqualis esse deberet, quæ de nihilo facta esset: neque vllo modo esse posset, si ab illo facta non esset: nec vllorum vitiorum offensione vituperandus, & omnium naturarum consideratione laudandus est.

L. VIVES.

a ET quandam secum pacem suam.] *Vt secum vnaquæq; & inter se omnes non dissideant, & pugnent, interitumq; sibi asserant: ideo veteres multi amore constare mundum dixerunt.*

Quæ causa sit beatitudinis angelorum bonorum, & quæ causa sit miseriæ angelorum malorum. CAP. VI.

PRoinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea verissima reperitur, quòd ei adhærẽt, qui summè est. Cùm verò causa miserię malorum angelorum quæritur, ea meritò occurrit, quòd ab illo qui summè est auersi, ad seipsos conuersi sunt, qui non summè sunt: & hoc vitium [a] quid aliud quàm superbia nuncupatur? Initiũ quippe omnis peccati superbia. Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam: & qui magis essent, si ei qui summè est, adhærerent: se illi præferendo, id quod minus est, prætulerunt. Hic primus defectus, & prima inopia, primúmque vitium eius naturæ, quæ ita creata est, vt nec summè esset: & tamen ad beatitudinem habendã eo qui summè est, frui posset: à quo auersa nõ quidem nulla, sed tamen minus esset, atque ob hoc misera fieret. Huius porrò malæ volũtatis causa efficiẽs si quæratur, nihil inuenitur. Quid est enim quod facit voluntatem malam, cùm ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala voluntas efficiens est operis mali: malæ autem voluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam volũtatem. Si habet, aut bonam profectò habet, aut malam: si bonam, quis ita desipiat vt dicat, quòd bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona voluntas causa peccati, quo absurdius putari nihil potest aut dici. Si autem res ista quæ putatur facere voluntatem malam, ipsa quoque habet volũtatem malam: etiam eam, quæ fecerit res, consequenter interrogo: atque vt sit aliquis inquirendi modus, causam primæ volũtatis malæ inquiro. Non est enim prima voluntas mala, quam nulla fecit voluntas etiam mala: sed illa prima est, quam nulla fecit. nam si præcessit à qua fieret, illa prior est, quæ alteram fecit. Si respondeatur, ꝙ eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit, quæro vtrũ in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: si autem in aliqua vitiabat eam & corrumpebat, erátque illi noxia, ac per hoc bono priuabat. Et ideo in mala natura voluntas mala

esse

esse non poterat, sed in bona mutabili tamen, cui vitium hoc posse nocere. Si enim non nocuit, non vtique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuisse dicenda est. Porrò si nocuit, bonum auferendo vel minuendo vtique nocuit. Non igitur esse potuit sempiterna voluntas mala in ea re, in qua bonum naturale præcesserat, quòd mala voluntas nocendo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit quæro? Restat, vt dicatur, quòd ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc vtrum superior sit, requiro: an inferior, an æqualis? Sed si superior, vtique melior: quomodo ergo nullius ac non potius bonæ voluntatis? Hoc idem profectò, & æqualis si fuerit, dici potest. Duo quippe quādiu sunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur vt inferior res cui nulla voluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccauit, voluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcunque est inferior vsque ad infimam terram, quoniam natura & essentia est: proculdubio bona est, habēs modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est voluntatis malæ? Quomodo inquam bonum est causa mali? Cùm enim se voluntas relicto superiore ad inferiora conuertit, efficitur mala: non quia malum est, quò se cōuertit, sed quia peruersa est ipsa conuersio. Idcirco non res inferior volūtatem malam fecit, sed rem inferiorem prauè atq; inordinatè ipsa quæ facta est appetiuit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore, videant vnius corporis pulchritudinem, qua visa vnus eorum ad illicitè perfruendum moueatur, alter in voluntate pudica stabilis perseueret, quid putamus esse causæ, vt in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala, quæ illam res fecit, in quo facta est? Neque enim pulchritudo illa corporis, nam eam non fecit in ambobus: quādoquidem amborū non dispariliter occurrit aspectibus. An caro intuētis in causa est? Cur non & illius? An verò animus? Cur nō vtriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est alterum eorum occulta maligni spiritus suggestione tentatū, quasi non eidem suggestioni & qualicunque suasioni propria voluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam malè suadēti adhibuit volūtatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam vt hoc quoq; impedimentum ab ista quæstione tollatur, si eadem tentatione ambo

ne ambo tententur, & vnus ei cedat, atque consentiat: alter idem qui fuerat, perseueret: quid aliud apparet, nisi vnum voluisse, alterum noluisse à castitate deficere? Vnde nisi propria voluntate, vbi eadem fuerat in vtroque corporis & animæ affectio, amborum oculis pariter visa est eadem pulchritudo: ambobus pariter institit occulta tentatio? Propriam igitur in vno eorum voluntatem malam, quæ res fecerit scire volentibus, si bene intueātur, nihil occurrit. Si enim dixerim[9], quod ipse eam fecerit, quid erat ipse ante voluntatem malam nisi natura bona: cuius autor Deus, qui est incōmutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentāti atque suadenti: cui non consensit alius, ad illicitè vtendū pulchro cōrpore, quod videndum ambobus pariter affuit, cùm ante illam visionem ac tētationem similes ambo animo & corpore fuerint: ipsum sibi fecisse voluntatem malam, qui vtique bonus ante voluntatem malam fuerit: quærat cur eam fecerit, vtrum quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inueniet volūtatem malam non ex eo esse incipere, quia natura est, sed ex eo quòd de nihilo natura facta est. Nam si natura causa est voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi à bono fieri malum, & bonum esse causam mali: siquidem à natura bona fit voluntas mala? Quod vnde fieri potest, vt natura bona, quanuis mutabilis, antequam habeat voluntatem malam faciat aliquid mali, hoc est, ipsam voluntatem malam?

L. VIVES.

a Quid aliud quàm superbia.] *Scoto non placet peccatum angelorum fuisse superbiam: credo ob id solum, quod D. Thomæ placuerat, sequenti veterum scriptorum sententiam.*

b Et qui magis essent.] *Præstantiores & perfectiores essent.*

Causam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.

CAP. VII.

Nemo ergo quærat efficientem causam malæ voluntatis. Non enim est efficiens, sed deficiens: quia nec illa effectio est, sed defectio, deficere namque ab eo quod summè est, ad id quod minus est, hoc est, incipere habere voluntatem malam. Causas porrò defectionum istarum cùm efficientes non sint, vt dixi, sed deficientes velle inuenire, tale est, ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium, quod tamen vtrunque nobis notum est, [a] neq; illud nisi per oculos, neque hoc nisi per aures, non sanè in specie, sed in

Universidad de Deusto
Biblioteca

sed in speciei priuatione. Nemo ergo ex me scire quærat, quod me nescire scio, nisi fortè vt nescire discat, quod scire non posse sciendum est. Ea quippe quæ non in specie, sed in eius priuatione sciũtur, si dici aut intelligi potest, quodãmodo nesciendo sciuntur, vt sciendo nesciãtur. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit per species corporales, nusquã tenebras videt, nisi vbi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentium, quod tamen nullo modo nisi non audiẽdo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit, sed vbi deficiunt, nesciendo cõdiscit. Delicta enim quis intelligit? Hoc scio, naturam Dei nunquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere, & ea posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ tamen quãto magis sunt, & bona faciũt, tunc enim aliquid faciunt, cùm causas habent efficientes: inquantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, quid enim tunc faciunt nisi vana causas habent deficientes.

L. VIVES.

a NEque illud nisi per oculos.] *Contrariorum idem est sensus & eadem disciplina, vt est in philosophorum schola: neq; aliter priuans cognoscitur, quàm semota ponentis cognitione.*

De amore peruerso, quo voluntas ab incommutabili bono ad bonum commutabile deficit. CAP. VIII.

ITémque scio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri: quod si nollet, non fieret: & ideo non necessarios, sed voluntarios defectus iusta pœna consequitur. [a] Deficitur enim non ad mala, sed malè: id est, non ad malas naturas, sed ideo malè, quia contra ordinem naturarũ ab eo quod summè est ad id quod minus est. Neque enim auri vitium est auaritia, sed hominis peruersè amantis aurum, iustitia derelicta, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria est vitium pulchrorum suauiúmq; corporum, sed animæ peruersè amantis corporeas voluptates: neglecta temperantia, qua rebus spiritaliter pulchrioribus & incorruptibiliter suauioribus coaptamur. Nec iactantia vitium est laudis humanæ, sed animæ peruersè amantis laudari ab hominibus, spreto testimonio conscientiæ. Nec superbia vitium est dantis potestatem, vel ipsius etiam potestatis, sed animæ peruersè amantis potestatem suam, potentioris iustitia contempta. Ac per hoc qui peruersè amat cuiuslibet naturæ bonum, etiam

etiam si adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliore priuatus.

L. VIVES.

a DEficitur enim nõ ad mala, sed malè.] *Hoc est quod Plato dicebat, in actionibus nõ esse vitium, sed in earum ratione ac qualitate.*

An sancti angeli quem habent creatorem, naturæ eundem habeant bonæ voluntatis autorem per spiritum sanctum in eis charitate diffusa. CAP. IX.

QVm ergo malæ voluntatis efficiens naturalis, [a] vel, si dici potest, essentialis nulla sit causa: ab ipsa quippe incipit spirituum mutabilium malum, quo minuitur atque deprauatur naturæ bonum: nec talem voluntatem facit nisi defectio, qua deseritur Deus: cuius defectionis etiam causa vtique deficit, si dixerimus nullam esse efficiẽtem causam etiam voluntatis bonæ, cauendum est ne voluntas bona bonorum angelorum non facta, sed Deo coæterna esse credatur. Cùm enim ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicetur? Porrò quia facta est, vtrum cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt prius? Sed si cum ipsis, non dubium quòd ab illo facta sit, à quo & ipsi: [b] simúlque vt facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserunt. Eóque sunt isti ab illorum societate discreti, quòd hi in eadem voluntate bona manserunt, illi ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet voluntate: hoc ipso quòd à bono defecerunt, à quo non defecissent, si vtique voluissent. Si autem boni angeli fuerunt prius sine bona voluntate, eámque in seipsis Deo non operante fecerunt: ergo meliores à seipsis, quàm ab illo facti sunt? Absit. Quid enim erant sine bona voluntate, nisi mali? Aut si propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat: neq; enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant, certè nondum tales, nondum tam boni, quàm esse cum voluntate bona cœperunt. At si non potuerũt seipsos facere meliores, quàm eos ille fecerat, quo nemo melius quicquam facit: profectò & bonam voluntatem, qua meliores essent, nisi operante adiutorio creatoris, habere non possent. Et cùm id egit eorum voluntas bona, vt non ad seipsos, qui minus erant, sed ad illum qui summè est, conuerterentur, eíque adhærentes magis essent, eiúsque participatione sapienter, beatéque viuerent: quid aliud ostenditur, nisi volunta

luntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram: nisi ille, qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat, [c]ex seipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando auidiorem? Nam & hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi in se fecerunt voluntatem bonam, vtrum aliqua eam, an nulla volũtate fecerunt? Si nulla, vtique nec fecerunt. Si aliqua, vtrum mala, an bona? Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille, qui eos cũ bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhærent, creauit, simul in eis & condens naturam, & largiẽs gratiam? Vnde sine bona voluntate, hoc est, Dei amore, nunquam sanctos angelos fuisse credendum est. Isti autem qui cùm boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, nisi cùm à bono sponte defecit, vt mali causa non sit bonum, sed defectus à bono: [d]aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam, quàm illi, qui in eadem perstiterunt: aut si vtrique boni æqualiter creati sunt, istis mala voluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, vnde se nunquam casuros certissimi fierent, peruenerunt: sicut iam etiam in libro, quem sequitur iste, tractauimus. Confitendum igitur cum debita laude creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, verumetiã de sanctis angelis posse dici, quòd charitas Dei diffusa sit in eis per spiritum sanctum, qui datus est eis: nec tantum hominum, sed primitus, præcipuéque angelorum bonum esse, quod scriptum est: Mihi autem adhærere Deo bonum est. Hoc bonum, quibus commune est, habent & cum illo cui adhærent, & inter se societatem sanctam, & sunt vna ciuitas Dei, eadémque viuum sacrificium eius, viuúmque templum eius. Cuius pars quæ coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis, qui morte obierunt, [e]secretis animarum receptaculis, sedibúsque requiescit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut de angelis dictum est, iam video esse dicendum. Ex vno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum sumpsit exordium, secundum sanctæ scripturæ fidem, quæ mirabilem auctoritatem non immeritò habet in orbe terrarum: atque in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras inter

inter cætera quæ dixit, vera diuinitate prædixit.

L. VIVES.

a VEl si dici potest essentialis.] *Quasi ens & essentiam habens.*

b Simúlq; vt facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserũt.] *Aperte fatetur angelos omnes creatos esse in gratia gratum faciente. quod idem ait lib. De correptione & grat. Antequam caderent, inquit, gratiam habuerunt. Cõsentit & Hieronymus super Osee, qui dæmonas scribit in magna pinguedine spiritus sancti creatos esse. Aliter sentire idem Augustinus videtur de Genesi ad literam, cùm angelicam naturam primo informẽ creatam dicit. Secuit se familia theologorum in duas, ceu factiones, & alij assensi Petro Lombardo dist. 5. libri secundi, & Alexandro Halen. & Bonauenturæ, in gratia creatos angelos negant. D. Thomas contrarias partes ducit. Ego nec inter tantos, nec de tanta re, quid pronũciem, habeo. Augustinus certè pluribus in locis, verbisq; disertioribus, in gratia conditos videtur affirmare, cui dictum illud Ezechielis creditur suffragari: Plenus sapientia ad dæmonem loquitur, & perfectus decore in deliciis paradisi Dei fuisti.*

c Ex seipso faceret implendo meliorem.] *Ostẽdit copiosius illis refusam gratiam, cùm se Deo parituros professi sunt, quod non video dubitari. Et fuit tanta illa gratia, vt firmos, certosq; de tanta felicitate redderet.*

d Aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam.] [redacted]

e Secretis animarum receptaculis.] *Non dubitat de earum gloria etiam ante iudicium, sed de loco gloriæ. nam vbique possunt beatæ esse, cùm vbique sit Deus, cuius fruitione fiunt beatæ.*

De falsitate eius historiæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adscribat. CAP. X.

Mittamus igitur coniecturas hominum nesciẽtium quid loquantur de natura vel institutione generis humani. Alij nanque sicut de ipso mundo credidérunt, semper fuisse homines opinãtur. Vnde & Apuleius, cùm hoc animantium genus describeret: [a]Sigillatim, inquit, mortales, cunctim tamen vniuerso genere perpetui. [b]Et cùm illis

dictum fuerit, si semper humanũ genus fuit: quónam modo verum eorum loquatur historia, narrãs qui fuerint, quarúmque rerum inuentores, qui primi liberalium disciplinarum aliarúmque artium institutores, vel à quibus primùm illa vel illa regio párſque terrarum illa atque illa insula incoli cœperit. Respõdent diluuiis & conflagrationibus per certa interualla temporum, non quidem omnia, sed plurima terrarum ita vastari, vt redigãtur homines ad exiguam paucitatem: ex quorum progenie rursus multitudo pristina reparetur: ac sic identidem reparari & institui, quasi prima cùm restituantur potius quæ fuerant illis simiis vastationibus interrupta & extincta, cęterùm hominem nisi ex homine existere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt. Fallunt etiam eos quædam mendacissimæ literæ, quas perhibẽt in historia temporum multa annorum milia continere. Cùm ex literis sacris ab institutione hominis [c] nondum completa annorum sex milia computemus. Vnde ne multa disputem, quemadmodum illarum literarum, in quibus lõgè plura annorum milia referũtur, vanitas refellatur: & nulla in illis rei huius idonea reperiatur autoritas, [d] illa epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit, narrationem cuiusdam Ægyptij sacerdotis insinuãs, quam protulit ex literis quæ sacræ apud illos haberentur: continet etiam [illud], quæ Græca quoque nouit historia. [e] In quibus regnum priorum in eadem epistola Alexandri quinque milia [illegible] cedit annorum. In Græca verò historia, mille fermè & centum habet ab ipsius Reli principatu: quam rem & Stoici Ægyptios in eiusdem regni ponit exordio. Persarum autem & deinde donum imperium, [illegible] batur, plus quàm octo milium annorum ille constituit, cùm apud Græcos Macedonum vsque ad mortem Alexãdri quadringenti octogintaquinque reperiãtur anni: Persarum verò donec ipsius Alexandri victoria finiretur, ducenti & triginta tres computentur. Longè itaque hi numeri annorum illis Ægyptiis sunt minores: nec eis etiam si ter tantùm computarentur, æquarentur. [f] Perhibentur enim Ægyptij quondam tam breues annos habuisse, vt quaternis mensibus finirẽtur. Vnde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos cõplectebatur antiquos. Sed ne sic quidem, vt dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordat historia.

ria. Et ideò Græcæ potius fides habenda est: quia veritatem nõ excedit annorum, qui literis nostris, quæ verè sacræ sunt, continentur. Porrò si hæc epistola Alexandri, quæ maximè innotuit, multum abhorret in spatiis temporum à probabili fide rerum: quanto minus credendum est illis literis, quas plenas fabulosis velut antiquitatibus proferre voluerunt contra autoritatem notissimorum diuinorúmque librorum, quæ totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictum est, credidit: quæ vera se narrasse præterita, ex his quæ futura prænuntiauit, cùm tanta veritate implentur, ostendit.

L. VIVES.

[a] SIgillatim, inquit, mortales, cuncti tamen vniuerso genere.] *Legendum, cunctim. Et sic apud eum libello De Socratis deo: aduerbium est à cunctus, sicut à singuli sigillatim: multitudinem totam simul capit: vt in 2. Florid. Non singulatim, ac discretim, sed cunctim & contertatim.*

[b] Et cùm illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit.] *Argumentum hoc multis verbis persequitur Macrobius in Somnium Scipionis: quod eo modo quo Augustinus recenset, depellere se putat: atque huic responsioni originem dedisse videtur Plato, qui in Timæi initio collocutionem Solonis & Aegyptij sacerdotis referre faciens Critiam, ait, ea quæ multis annis anteà fuerunt, ignorari ab hominibus, quòd in nouas regiones transeant, prioribus qui illas incolebant, incendiis, aut illuuionibus partim pulsis, partim absumptis: quas humani generis pernicies, certis euenire temporibus necesse est. Quam responsionem confutare non est difficile. Nam cùm vniuersalis terrarum, vel conflagratio, vel aquarum demersio contingere non queat, vt Aristoteles in libris Meteororum docet, profectò reliquiæ nominis vetustissimorum hominum vnius gentis saltem apud aliam seruatæ essent incolumes: atque in hunc modum ad nos perductæ, quod Aristoteles, vt est in præcipiendo vafer, semper sui memor, sibique constans, libro Primæ philosophiæ duodecimo, reliquias antiquissimæ illius philosophiæ manere adhuc dicit. Cur igitur nulla est memoria rerum, tribus ante memoriam tuam annorum millibus?*

[c] Nondum completa annorum sex milia.] *Eusebius, quem in digestione temporum Augustinus sequitur, à condito mundo, ad Romam à Gothis captam, quinquies mille sexcentos vndecim annos computat, idque ex supputatione Septuaginta interpretum. Nam*

ex Hebræa Beda vsque ad principatum Honorij & Theodosij iunioris, quo tempore vrbem ceperunt Gothi, quater mille trecẽtos septuagintaseptem annos ponit. De hac annorum discrepantia loquar in sequentibus libris.

d Illa epistola Alexandri Magni.] *Libro octauo meminimus.*

e In quibus regnum Assyriorum.] *De his regnis lib.18. commodius in numerandis tamen annis mira apud veteres libertas, & liberalitas. Plin.lib.11.ex Eudoxo, Zoroastrem tradit sex milibus annorum ante Platonis mortem fuisse: cui Aristoteles est assensus. Hermippus quinq; milibus annorum ante bellum Troianum tradit Zoroastrem fuisse. Chaldæos scribit Cicero 1. De diuin. ccccl x x. M. ann. vt ipsi dicunt, monumentis comprehensa continere. Idem ferè Diodorus lib.3. refert, Chaldæos, ex quo astra obseruant, vsq; ad Alexandrum quadragintatria annorum milia chronicis numerare.*

f Perhibentur enim Ægyptij quondam.] *Et hi non pauca de annis suis mentiti. Plato ex narratione Ægyptij sacerdotis res gestas Sais Ægyptiis octo milia annorum literis esse mandatas inquit: Atticas verò Athenas mille annis ante Ægyptias illas Saias esse conditas. Diogenes Laertius Nili Ægyptij filium Vulcanum fuisse scribit, ab eo ad Alexãdrum Macedonem interceßisse annorũ quadragintaocto milia octingentos sexagintatres. Quo toto tempore solis defectus contigerũt trecẽti & septuagintatres: Lunæ verò octingenti triginta duo. Mela modestius est mentitus. Sic enim ait de Ægyptiis: Ipsi vetustißimi, vt prædicant, hominum, trecentos triginta reges ante Amasim, & supra tredecim milium annorũ ætates, actis annalibus referunt. Sed hoc quod sequitur deerat mendacio: mandatumq; literis seruant, dum Ægyptij sunt, quater cursus suos vertisse sydera, ac solẽ bis iam occidisse, vnde nunc oritur. Diodorus quoq; lib.1. inter Osirim & Isim Alexãdrúmq; Macedonem, qui ibi Alexandriam condidit, ab aliis annorum decem milia, ab aliis tria & viginti milia numerari scribit, nonnullósq; fabulari deos primùm & heroas, in Ægypto paulò minus decem & octo milia regnasse annos, deorumq; postremum Orum Isidis regno potitum: homines verò paulò minus annorum quindena milia, vsque ad centesimam octuagesimam Olympiadem, quo tempore in Ægypto regnauit primus Ptolemæus. Sed vanitas & iactantia Ægypti fuit incredibilis. Cumq; studeant se primos mortalium omnium videri, annos innumeros comminiscuntur. Quæ causa fuit multis, in originibus mundi, & falli, & fallere scriptis suis alios. Nam Cicero innumerabilia secula tribuit Ægypto, secutus Platonem. Eandem famam secutus est Aristoteles septimo De repub.*

g Perhibentur enim Ægyptij quondam.] *Plinius libro septimo annum mẽstruum Aegyptios fuisse ait, sic scribens: Annum alij vnum ãstate determinabant, & alterum hyeme: alij quadripertitis temporibus, sicut Arcades, quorum anni trimestres fuère: quidam lunæ senio, vt Aegyptij. Itaq; apud eos aliqui & singula milia annorum vixisse produntur. Hæc ille. Censorinus in die natali, in Aegypto quidem, antiquißimum, inquit, ferũt annum bimestrem fuisse. Post deinde à Pisone rege quadrimestrem factum, nouißimo ad tredecim menses & dies quinque produxisse. Diodorus narrat, cùm traditum à veteribus esset, regnasse priscos illos reges, deosq;, mille & ducentis annis singulos, fidemq; summa non admitteret, pro certo habitum esse à plerisque cursus lunares solaribus nondum plenè inuentis, annos confecisse. Ita mirabiles non erũt veteres fabulæ, alios quatuor anni temporibus, quatuor annos definisse, sicut à nonnullis est Græcis factitatum. Idem autor, Chaldæos annos mẽstruos olim fuisse perhibet. Sed vt ego coniecturam quoque meam de tanto annorum apud gentes illas numero non celem, existimo homines motibus cælorum, syderumq; deditißimos vniuscuiusque erroris astri cõuersionem pro anno computasse, ita, vt in triginta annis solaribus sit vnus Saturni, quinq; Iouis, sex Martis, plures triginta Mercurij & Veneris, Lunares ferè quadringenti. Ita sunt plus minus quingentis.*

De his, qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eundem vnum certa conclusione seculorum semper nasci & resolui, opinantur.

CAP. XI.

AIij verò qui mundum istũ non existimant sempiternum: [a]siue non eum solum, sed innumerabiles opinãtur: [b]siue solum quidem esse, sed certis seculorum interuallis innumerabiliter oriri & occidere, necesse est fateantur hominum genus prius siue hominibus gignentibus extitisse. [c] Neque enim vt alluuionibus incẽdiisq; terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe cõtingere: & ideo pauc os homines ex quibus reparetur multitudo pristina, semper remanere contendunt: ita & hi possunt putare, quòd aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo, sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis eius genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium sicut aliorum animalium.

L. VIVES.

a SIue non eum solum.] *Dixit hoc esse opinionis Democriti & Epicuri.*

b Siue solum quidem.] *Vt Heraclitus, Hippasus, & Stoici, qui conflagratione periturum arbitrantur mundum: qui cùm deflagrarit, denuo condatur.*

c Neque enim vt alluuionibus.] *Plato & Aristoteles negant vniuersale, siue incendiũ, siue diluuium cõtingere vnquã posse. Stoici verò euenturum putabãt, sicut inquit Cicero, vt ad extremum omnis mũdus ignesceret, cùm humore consumpto neq; terra ali posset, neque remeare aer: cuius ortus, aqua omnis exhausta esse non posset. Itaque Plato & Arist. aliquos semper homines in perpetuitatem mũdi relinquebãt ad semen: alij cuncta absumebant, vt noua procrearentur.*

Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur. CAP. XII.

QVod autem respondimus, cùm de mundi origine quæstio verteretur, eis qui volunt credere non eum semper fuisse, sed esse cœpisse: sicut etiam Plato apertissimè confitetur: quanuis à nonnullis cõtra quàm loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis cõditione responderim, propter eos qui similiter mouẽtur, cur homo per innumerabilia, atque infinita retro tempora creatus non sit, támque sero sit conditus, vt minus quàm sex milia sint annorum, ex quo esse cœpisse in sacris literis inuenitur? Si enim breuitas eos offendit tẽporis, quod tã pauci eis videntur anni ex quo institutus homo in nostris autoritatibus legitur: [a] considerent nihil esse diuturnum, in quo est aliquid extremum, & omnia seculorum spatia definita, si æternitati interminæ comparentur, non exigua existimanda esse, sed nulla. Ac per hoc, si non quinque vel sex, verum etiam sexaginta milia, vel sexcẽta, aut sexagesies aut sexcenties milies dicerentur annorum: aut itidem per totidem toties multiplicaretur hęc summa, vbi iam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit: similiter quæri posset, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsus æterna, sine initio tanta est, vt si ei conferatur quantlibet magna & ineffabilis numerositas temporum, quæ tamen fine cõclusa certis spatiis terminetur: nec saltem tãta videri debeat, quanta si humoris breuissimam guttam vniuerso mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus:

mus: quoniam istorum duorum vnum quidem perexiguum est, alterum incomparabiliter magnum, [b] sed vtrũq; finitum. Illud vero temporis spatium quod ab initio aliquo progreditur, & aliquo termino coercetur, magnitudine quantacunque tendatur cõparatum illi quod initium non habet, nescio vtrum pro minimo, an potius pro nullo deputãdum est. Huic enim si à fine vel breuissima sigillatim momenta detrahãtur, decrescente numero, licet tam ingenti, vt vocabulum non inueniat retrorsum redeundo: tanquam si hominis dies ab illo, in quo nunc viuit, vsque ad illum, in quo natus est detrahas: quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahantur retrorsus in spatio, quod à nullo cœpit exordio: non dico sigillatim minuta momẽta vel horatum, aut dierum, aut mensium, aut annorũ etiam quantitates: sed tam magna spatia, quanta illa summa cõprehendit annorum, quæ iam dici à quibuslibet computatoribus non potest: quæ tamen momentorum minutatim detractione consumitur: & detrahãtur hæc tanta spatia, non semel atque iterũ sæpiũsq;, sed semper, quid sit, quid agitur, quando nunquam ad initiũ, quod omnino nullum est, peruenitur? Quapropter quod nos modò quærimus post quinque milia, & quod amplius excurrit annorum, possent & posteri etiam post annorũ, sexcenties milies eadem curiositate requirere, si in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo, & occumbẽdo, & imperita perseueraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos, ipsis recentibus hominis creati temporibus, istam mouere quæstionem. Ipse denique primus homo, vel postridie, vel eodem die postea quàm factus est, potuit inquirere, cur non antè sit factus. Et quandocũque antea factus esset, non vires tunc alias, & alias nunc, vel etiam postea ista de initio rerum temporalium controuersia reperiret.

L. VIVES.

a COnsiderent nihil esse diuturnum.] *Dictum Ciceronis in Catone Maiore. Quando enim extremũ aduenit, inquit, tum illud quod præteriit, effluxit.*

b Sed vtrunque finitum.] *Ideo inter ea est aliqua proportio, cùm inter finitum & infinitum nulla sit.*

De reuolutione seculorum, quibus certo fine conclusis vniuersa semper in eundem ordinem eandémque speciem reditura, quidam philosophi crediderunt.

CAPVT XIII.

HAnc autem se philosophi mundi huius non aliter putauerũt posse vel debere dissoluere, nisi vt [a] circumitus temporum inducerent, quibus eadem semper fuisse renouata, atque repetita in rerum natura: atque ita deinceps fore sine cessatione asseuerarent [b] volumina venientium, prætereuntiúmque seculorum: siue in mundo permanente isti circumitus fierent: siue certis interuallis oriens & occidens mundus eadem semper quasi noua, ea quæ transacta & quæ ventura sunt exhiberet. A quo ludibrio prorsus immortalem animam, etiam cùm sapientiam perceperit liberare non possunt, euntem sine cessatione ad falsam beatitudinem, & ad veram miseriam sine cessatione redeuntẽ. Quomodo enim vera beatitudo est, de cuius nunquam æternitate confiditur, dum anima venturam miseriam, aut imperitissimè in veritate nescit, aut infœlicissimè in beatitudine perti mescit? At si ad miserias nunquam vlterius reditura ex his ad beatitudinem pergit: fit ergo aliquid noui in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur nõ & homo factus in mundo? Vt illi, nescio qui, falsi circumitus à falsis sapientibus fallacibúsque comperti, in doctrina sana tramite recti itineris euitentur. [c] Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui vocatur Ecclesiastes: Quid est, quod fuit? Ipsum quod erit. Et quid est, quod factum est? Ipsum quod fiet, [d] & non est omne recens sub sole, nec quisquam loquitur, & dicit: ecce hoc nouum est, iam fuit in seculis quæ fuerũt ante nos. Propter hos circumitus in eadem redeuntes, & in eadem cuncta reuocantes, dictum intelligi volunt, quod ille, aut de his rebus dixit, de quibus superius loquebatur: hoc est, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus: de solis anfractibus, de torrentium lapsibus: aut certè de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, sunt & nobiscum, & erunt post nos: ita quoque animantia, vel arbusta. Monstra quoque ipsa, quæ inusitata nascuntur, quanuis inter se diuersa sint, & quædam eorum semel facta narrentur, tamen secundum id quod generaliter miracula & monstra sunt, & vtique fuerunt, & erunt: nec recens & nouum est, vt monstrũ sub sole nascatur. Quanuis hæc verba quidam sic intellexerint, tãquam in prædestinatione Dei iam facta fuisse omnia, sapiens

sapiens ille voluisset intelligi, & ideo nihil recens esse sub sole. Absit autem à recta fide, vt his Salomonis verbis illos circumitus significatos esse credamus, quibus illi putant; sic eadem temporum, temporaliúmque rerum volumina repeti: vt, verbi gratia, sicut in isto seculo Plato philosophus in vrbe Athenienſi, in ea schola quæ Academia dicta est, discipulos docuit, ita per innumerabilia retro secula, multum prolixis quidem interuallis, sed tamen certis, & idem Plato, & eadem ciuitas, eadémque schola, iidémque discipuli repetiti, & per innumerabilia deinde secula repetendi sint. Absit, inquam, vt nos ista credamus. Semel enim Christus mortuus est pro peccatis nostris: resurgens autem à mortuis iam non moritur, & mors ei vltra non dominabitur, & nos post resurrectionem semper cum domino erimus, cui modo dicimus, quod sacer admonet Psalmus: Tu domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternũ. Satis autem istis existimo conuenire quod sequitur: In circumitu impij ambulãt, non quia per circulos quos opinantur eorũ vita est recursura, sed quia modo talis est erroris eorum via, id est, falsa doctrina.

L. VIVES.

a Circumitus temporum inducerent.] *Platonici hæc, qui redeuntibus eisdem causis, eosdem quoque redituros effectus arbitrantur: confectísque cursibus omnibus siderum cælorúmque, cùm ad idem ex quo discesserant punctum sint reuersi, annus ille vertens expletus erit, rursúsque eadem producentur.*

b Volumina venientium.] *Aptissimè volumina dixit, ceu inuoluerent modo sese, modo euoluerent secula.*

c Nam quidam.] *Origenes lib. 2. περὶ ἀρχῶν, vtar interpretatione Hieronymi, quem in citandis opinionibus ex eisdem libris περὶ ἀρχῶν sequar potius, in epistola ad Auitum, quàm Russinum interpretem, nec sine magna causa. Nobis autem, inquit, placet & ante hunc alium fuisse mundum, & post istum alium futurum. Vis discere quòd post corruptionem huius mundi alius sit futurus? Audi Esaiam loquentem: Erit cælum nouũ, & terra noua, quæ ego facio permanere in conspectu meo. Vis nosse quòd ante fabricam huius mundi, alij mundi in præterito fuerint? ausculta Ecclesiasten: Quid est, quod non fuit? Ipsum quod erit: & quid est, quod factum est? ipsum quod futurũ est: & non est omne nouũ sub sole, quod loquatur & dicat, ecce hoc nouũ est. Iam enim fuit in seculis priſtinis, quæ fuerunt ante nos. Hæc ille. Dubitat tamen an isti mundi futuri sint inter se per omnia similes,*

an aliqua erit inter eos differentia.

d Et non est omne recens sub sole.] *Hieronymus super eo locò: Et non est omne recẽs sub sole. Estne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum est? iam fuit in seculis, quæ fuerũt ante nos. Aptius hoc Symmachus transtulit, putásne quis possit dicere, vide hoc nouum est? at iam factum est in seculo, quod fuit ante nos. qui rem ad præscientiã Dei refert, vt omnia iam antea fuerint in mente & notitia rectoris mundi, tametsi paulò antea, vt hic Augustinus, de generalitate rerum censet intelligi, & tangit hanc quoque Hieronymi expositionẽ.*

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec nouo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.

CAPVT XIIII.

QVid autem mirum est, si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inueniunt, quia genus humanum atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur: quandoquidem altitudinem Dei penetrare non possunt, quia cum ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempore, & hominem quem nunquam antè fecerat, fecit in tempore, non tamen nouo & repentino, sed immutabili æternóque consilio. Quis hanc valeat altitudinem inuestigabilẽ inuestigare, & inscrutabilem perscrutari, secũdum quam Deus hominem temporalem, antè, quam nemo vnquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex vno multiplicauit? Quandoquidem Psalmus ipse cùm præmisisset, atq; dixisset: Tu Domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum: ac deinde repercussisset eos, in quorum stulta impiáq; doctrina nulla liberationis & beatitudinis animæ seruatur æternitas, continuò subiiciens: In circumitu, inquit, impij ambulant. Tanquam ei diceretur: Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Nunquid nam existimandum est subito Deo placuisse hominem facere, quem nunquam antea infinita retro æternitate fecisset, cui nihil noui accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? Et ne nos hæc audientes aliqua fortè turbaret ambiguitas, continuo respondit ad ipsum Deum loquens: Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum. Sentiãt, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur, & disputent secundum altitudinem tuam quam nullus potest nosse hominum, multiplicasti filios hominũ. Valde quippe altum

altum est, & semper Deum fuisse, & hominem, quẽ nunquam antè fecerat, ex aliquo tempore primum facere voluisse, nec consilium voluntatémque mutasse.

L. VIVES.

a ALtitudinem inuestigabilem inuestigare.] *Inuestigabilem pro contrario posuit, hoc est, minime inuestigabilem, id est, non vestigabilem dixit. Sicut indolere & inuocare, vtrunque est sine dolere & non dolere, vocare & non vocare.*

An vt Deus semper, etiã dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque nunquã defuisse, cui dominaretur, & quomodo dicatur semper creatũ, quod dici non potest coæternum.

CAP. XV.

EGo quidem sicut dominum Deum, [a] aliquando dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem nunquam antea fuisse, & ex quodam tempore primũ hominem creatum esse, dubitare nõ debeo. Sed cùm cogito, cuius rei dominus semper fuerit, si semper creatura nõ fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia & meipsum intueor, & scriptum esse recolo: Quis hominum potest scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit domin⁹? Cogitationes enim mortaliũ timidæ, & incertæ adinuentiones nostrç. Corruptibile enim corpus aggrauat animã, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantẽ. Ex his igitur, quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito: ideo vti que multa, quia vnũ quod ex illis vel præter illa, quod fortè nõ cogito, verũ est inuenire nõ possum. Si dixero, semper fuisse creaturã, cuius dominus esset, qui dominus semper est, nec domin⁹ vnquã non fuit, sed nunc illã, nunc aliam per alia atque alia temporũ spatia, ne aliquam creatori coæternã esse dicamus, quod fides, ratióq; sana condemnat: cauendũ est, ne sit absurdum, & à luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporũ semper fuisse creaturam decedentem aliam, aliam succedentem: immortalẽ verò non esse cœpisse, nisi cùm ad nostrum seculum ventum est, quando & angeli creati sunt, si eos rectè lux illa primũ facta significat, aut illud potius cęlũ, de quo dictum est: In principio fecit Deus cælum & terram: cùm tamen non fuerint, antequam fierent: ne immortales si semper fuisse dicantur, Deo coæterni esse credantur. Si autẽ dixero, nõ in tẽpore creatos esse angelos, sed ante omnia tẽpora

pora & ipsos fuisse, quorũ Deus dominus esset, qui nũquam, nisi dominus fuit: quæritur à me etiam, si ante omnia tempora facti sunt: vtrum semper potuerint esse, qui facti sunt? His respondendum fortè videatur, quomodo non semper, cùm illud quod est omni tempore non inconuenienter semper esse dicatur. Vsque adeò autẽ isti omni tempore fuerunt, vt etiam ante omnia tẽpora facti sint, si tamen à cælo cœpta sunt tempora, & illi iam erant ante cælum. At si tempus, non à cælo, verùm ante cælum fuit, nõ quidẽ in horis, & diebus, & mensibus, & annis: nam istæ dimẽsiones temporalium spatiorum quæ vsitatè ac propriè dicuntur tempora, manifestũ est quòd à motu syderũ cœperint: vnde & Deus cùm hæc institueret, dixit: Et sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos: sed in aliquo mutabili motu, cuius aliud anterius præterierit, aliud posterius successerit, eo quòd simul esse non possunt. Si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus iam fuit, atque angeli, ex quo facti sunt temporaliter mouebãtur, etiam sic omni tempore fuerunt, quãdoquidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit? Sed si hoc respondero, dicetur mihi: Quomodo ergo non sunt coæterni creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respondebitur? An dicendum est, & semper illos fuisse, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt: aut cum quibus facta sunt tempora, & tamen creatos? Neque enim & ipsa tempora creata esse negamus, quanuis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quãdo nullum erat tempus. Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim rectè dicere: erat tempus, quando non erat Roma: erat tempus, quando non erat Hierusalẽ: erat tempus, quando non erat Abraham: erat tempus, quando non erat homo: & si quid huiusmodi. Postremò si non cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus, possumus dicere: erat tempus, quando non erat mundus. At verò erat tempus, quando nullum erat tempus: tam inconuenienter dicimus, ac si quisquã dicat: erat homo quando nullus erat homo: aut, erat iste mundus, quando non erat iste mundus. [b] Si enim de alio atque alio intelligatur, potest dici aliquo modo: hoc est, erat alius homo quãdo non

nõ erat iste homo. Sic ergo erat aliud tempus quãdo nõ erat hoc tempus, rectè possumus dicere. At verò erat tẽpus quando nullum erat tempus, quis vel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, vt si semper fuerunt angeli, ideo nõ sint creati, vt propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt: & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tẽpora esse potuerunt. Vbi enim nulla creatura est [c] cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc etsi semper fuerũt, creati sunt nec si semper fuerunt, ideo creatori coæterni sunt. [d] Ille enim semper fuit æternitate immutabili, isti autẽ facti sunt. Sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerũt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt. Tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiam si immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi iam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur ex futuro in præteritum transeunt, & ideo creatori, in cuius motu dicendum non est vel fuisse quòd iam non sit, vel futurum esse, quod nondum sit, coæterni esse nõ possunt. Quapropter si Deus semper dominus fuit, [e] semper habuit creaturam suo dominatui seruientem, veruntamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam, nec ei coæternam. Erat quippe ante illam, quanuis nullo tempore sine illa, non eam spatio transcurrente, sed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis, qui requirũt quomodo creator semper fuit dominus, si creatura seruiens non semper fuit, aut quomodo creatura creata est, & non potius creatori coæterna est si semper fuit, vereor ne facilius iudicer affirmare quod nescio, quàm docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos voluit: illa verò quæ vel sapiẽtioribus in hac vita scire permisit, vel omnino pfectis in alia vita sciẽda seruauit, vltra vires meas esse profiteor. Sed ideo putaui sine affirmatione tractanda, vt qui hæc legunt, videant à quibus quæstionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur, potiúsque intelligant, quàm sit Apostolo obtemperandum præcipiẽti salubriter, vbi ait: Dico autem per gratiam quæ data

est

est mihi omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad temperantiam, sicut vnicuique Deus partitus est [f] mensuram fidei. [g] Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet vt crescendo plus capiat: si autem vires suę capacitatis excedat, deficiet antequam crescat.

L. VIVES.

a ALiquando dominum non fuisse dicere non audeo.] *Nam seruos non habuit, quorum relatione dominus dicitur. Est enim ex numero eorum, quæ sunt πρός τι, vt Aristot. inquit, nam filij & spiritus sancti dominum vocare non conuenit.*

b Si enim de alio atque alio intelligatur.] *Si Augustinus legisset parua Logicalia, non id diceret. certæ enim sunt suppositiones & distributiones, quas illi doctissimi magistri in ea lingua finxerũt, cuius erãt ignarissimi. Satis ostẽdit hic Augustinus sermonẽ ad captum esse populi attemperandũ. quidni? cùm dominus sit populus sermonis.*

c Cuius mutabilibus motibus.] *Quod aliquid præterijt, aliud sequetur vel in actionibus, vel in essentia.*

d Ille enim semper fuit æter.] *Eius duratio, in qua semper ꝓpriè esse dicitur: sed nos abutẽtes nominibꝰ, & fuisse & fore dicimꝰ: æterni tas illa est, quæ vt infinita capi à finitis nostris cogitationibꝰ nequit.*

e Semper habuit creaturam.] *Cauillatur hic Augustinus, mea sentẽtia. nam cùm semper sic explicetur omni tempore, ipse omni tempore fuisse creaturam ait, quia cum tempore & illa sit facta. Porrò quæstio est, an etiam ante conditum mundum fuerit dominus. At paulò post quanto verius theologatur, cum mauult verecundè dicere, quàm imprudenter de tantis rebus affirmare, quæ nec capit, & dubitat: satiúsque censet esse de illis ioqui, quæ nos scire rerum parens noluit. Atque vtinam quæ nos ille docuit boni consuleremus, ac eis contenti non curaremus scrutari maiestatem, ne opprimeremur à gloria: ea recoleremus subinde, in eis noscẽdis nos exerceremus, adorantes quæ accepimus, non ingerentes nos arcanis temerè ac odiosè.*

f Mensura fidei.] *Alibi, mensuram fidei: & sic vulgò legimus ad Rom. 12. Græcè est* ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως: *vt Deus distribuit mensurã fidei. sed accusatiui Græci sæpe pro nostris ablatiuis sumpti pro septimo casu ponũtur: vt fortasse Pau. velit intelligi distributionẽ illã sapiẽtiæ vniuscuiusq; factã à Deo ex fidei cuiusq; mẽsura.*

g Si enim pro viribus.] *Similitudo apud Quintil. aptissima lib. 1. Instit. quæ aptari huic quoque rei potest. Vascula, inquit, oris angusti superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus, vel etiam instillantibus complentur.*

Quom

Quomodo intelligendum sit, promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna. CAP. XVI.

QVAE secula præterierint antequam genus institueretur humanum, me fateor ignorare, non tamen dubito nihil omnino creaturæ creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tempora æterna, nec ea futura, sed quod magis est mirãdum præterita. Sic enim ait: In spem vitæ æternę, quam promisit non mendax Deus [a] ante tempora æterna: manifestauit autem tẽporibus suis verbum suum. Ecce dicit retrò quòd fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerunt Deo coæterna. Siquidem ille ante tẽpora æterna non solùm erat, verumetiam promisit vitam æternam, quam manifestauit tẽporibus suis, id est, cõgruis, quid aliud quàm verbum suum? Hoc est enim vita æterna. Quomodo autem promisit, cùm hominibus vtique promiserit, qui nondum erant ante tempora æterna: nisi quia in ipsius æternitate, atque in ipso eius verbo eidem coæterno, iam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

L. VIVES.

a ANte tempora æterna.] *Primo cap. Epist. ad Titum, quem locum sic Hieronymus enarrat: Sed nec hoc silẽtio prætereundum puto, quomodo non mendax Deus ante æterna secula spopõderit vitam. Ex quo, iuxta historiam Geneseos, factus est mundus, & per vices noctium ac dierum, mensium pariter & annorũ, tempora constituta sunt. In hoc curriculo & rota, mundi tempora labũtur, & veniũt, & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidam philosophorum non putant esse tempus præsens: sed, aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit: aut si nondum factum est, expectamus. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quandam seculorum fuisse credendum est, quibus semper cum filio & spiritu sancto fuerit pater: &, vt ita dicã, vnum tempus Dei est omnis æternitas: imò innumerabilia tẽpora sunt, cùm infinitus sit ipse, qui ante tempora, omne tempus excedit. Sex milia necdum nostri orbis implentur anni, quantas prius æternitates? quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandum est? in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræq; virtutes seruierint Deo, & absque temporum vicibus, atque mensuris, Deo iubente, substiterint. Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec sermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promisit Deus pater sapientiæ suæ verbum suum, &*

ipsam

ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui crediturι erant mundo esse venturam. Ita Hieron. Huius sententiæ partem contra se adductis Petrus Lombardus lib. 2. sic repellit, vt dicat, Hieronymũ id scripsisse, non quod sic sentiat, sed aliorum opinionem recensentem. Idem in multis quoq; Augustini dictis respõdet: quod facile dictu est, quoties aliquid ex magnis autoribus cõtra nostra placita affertur. Augustinus contra Priscillianistas hũc locum citans dicit tempora æterna illa vocari, ante quæ nullum fuerit tempus, quasi à constitutione mundi. Vulgò legimus, ante tempora secularia. Græcè est πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, ante tempora æterna: tametsi αἰὼν interim æuum, sæpe æternitas, & aliàs seculum, vertatur.

Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat contra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex æternitate reperita per eosdem, semper volunt seculorum redire circumitus.

CAP. XVII.

ILlud quoque non dubito, antequam primus homo creatus esset, nunquam quenquam hominem fuisse: nec eundẽ ipsum, nescio quib. circumitibus, nescio quoties reuolutum: nec aliũ aliquem natura similem. Neque ab hac fide me philosophorũ argumenta deterrent, quorum acutissimum illud putatur, [a] quod dicunt nulla infinita vlla scientia posse comprehendi. Ac per hoc Deus, inquiunt, rerum, quas fecit, omniũ finitarũ omnes finitas apud se rationes habet. bonitas autẽ eius nunquã vacua fuisse credẽda est, ne sit tẽporalis eius operatio, cuius retro fuerit æterna cessatio, quasi pœnituerit eũ prioris sine initio vacationis, ac propterea sit operis aggressus initiũ. Et ideo necesse est, inquiũt, eadem semper repeti, eadémque semper repetenda transcurrere: vel manente mũdo mutabiliter, qui licet nunquam non fuerit, & sine initio temporis tamen factus est: vel eius quoque ortu & occasu, semper illis circumitibus repetito, sempérque repetendo, ne videlicet, si aliquãdo primum Dei opera cœpta dicantur, priorẽ suã sine initio vacationẽ tanquam inertẽ, ac desidiosã, & ideo sibi displicentẽ damnasse quodãmodo, atq; ob hoc mutasse credatur. Si autẽ semper quidem tẽporalia, sed aliã atq; alia perhibetur operatus: ac si aliquando etiam ad hominẽ faciendũ, quem nunquã antea fecerat, peruenisse, non scientia, qua putãt nõ posse quæcũq; infinita comprehendi, sed quasi ad horam, sicut veniebat in mentem, fortui

fortuita quadam inconstantia videatur fecisse, quæ fecit. Porrò si illi circumitus admittantur, inquiũt, quibus vel manente mundo, vel ipso quoque reuolubiles ortus suos & occasus eisdem circumitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignauum otium præsertim tam longę sine initio diuturnitatis Deo tribuitur, nec improuida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diuersitate variata vlla eius scientia vel præscientia cõprehendi. Has argumentationes quibus impij nostram simplicem pietatẽ, vt cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur auertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit quod in adiutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio cõfingit, ratio manifesta cõfringit. Hinc enim maxime isti errãt, vt in circumitu falso ambulare, quàm vero & recto itinere malint, quod mentem diuinam omnino immutabilem cuiuslibet infinitatis capacẽ, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana mutabili angustáq; metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: [b] Cõparantes enim semetipsos sibimetipsis, semetipsos non intelligunt. Nam quia illis quicquid noui faciendum venit in mentem, nouo cõsilio faciunt, mutabiles quippe mentes gerunt, profectò non Deum, quem cogitare nõ possunt, sed semetipsos pro illo cogitãtes, nõ illum, sed seipsos, nec illi, sed sibi cõparant. Nobis autem fas non est credere aliter Deum affici, cùm vacat, aliter cùm operatur: quia nec affici dicendus est, tãquam in eius natura fiat aliquid quod nõ antè fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne, quod aliquid patitur. Non itaq; in eius vacatione cogitetur ignauia, desidia, inertia, sicut nec in eius opere labor, conatus, industria. Nouit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus nouum, non nouum, sed sempiternum adhibere cõsilium, nec pœnitendo, quia prius cessauerat, cœpit facere, quod non fecerat. Sed & si prius cessauit, & posterius operatus est, quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi, hoc proculdubiò quod dicitur prius & posterius, in rebus prius non existentibus, & posterius existentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera subsequens mutauit aut abstulit voluntatem, sed vna eadémque sempiterna & immutabili voluntate res, quas condidit, & vt prius non essent, egit, quandiu non fuerunt

& vt posterius essent, quando esse cœperũt: hinc eis qui talia videre possunt mirabiliter fortassis ostendens, quàm non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cùm sine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitudine permansit.

L. VIVES.

a QVod dicunt nulla.] *Aristoteles libro Primæ philosophiæ secundo, negat mente ac cogitatione capi infinitum posse: & primo Posteriorum resolutiuorum cùm dixisset, tum demum nos exactè scire, cùm ad vltimũ rei peruenimus: singularia accedere ad infinitatem, vniuersalia ad simplicitatem docet. inde ait quatenus sint aliqua infinita sciri non posse, sed qua sunt finita posse. Plato quoque cùm in diuidendo ad singularia deuentum esset, progredi vetabat vlterius, quòd hæc forent infinita, & teneri animo ac scientia nequirẽt.*

b Comparantes enim.] *Secundæ ad Corinthios. In hunc sensum hic locus plerunque Augustino citatur, vt Erasmus annotauit.*

Contra eos qui dicunt ea quæ infinita sunt nec Dei posse scientia comprehendi. CAP. XVIII.

ILLVD autem aliud quod dicunt, nec Dei scientia quæ infinita sunt posse comprehendi, restat eis vt dicere audeant, atque huic se voragini profundæ impietatis immergant, quòd non omnes numeros Deus nouerit. Eos quippe infinitos esse certissimum est, quoniã in quocunque numero finem faciendum putaueris, idem ipse non dico vno addito augeri, sed quàmlibet sit magnus, & quàmlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solùm duplicari, verumetiam multiplicari potest. Ita verò suis quisque numerus proprietatibus terminatur, [a] vt nullus eorum par esse cuiquam alteri possit. Ergo & dispares inter se, atque diuersi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt. [b] Ita nec numeros propter infinitatem nescit omnipotens Deus, & vsque ad quandam summam numerorum scientia Dei peruenit, cæteros ignorat? Quis hoc etiam vel dementissimus dixerit? Nec audebunt isti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei scientiam non pertinere: apud quos Plato Deum magna auctoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur, Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. De quo dicit Propheta: Qui profert numero seculum. Et saluator in Euangelio: Capilli, inquit, vestri omnes numerati sunt. Absit itaq;, vt dubitemus, quòd ei notus non sit omnis numerus, cuius intelligẽtiæ, sicut in Psalmo canitur, non est numerus. Infinitas itaq; numeri, quãuis infinitorũ numerorum nullus sit numerus: non est tamen incõprehensibilis ei, cuius intelligentiæ nõ est numerus. Quapropter, si quicquid scientia comprehenditur, scientis comprehensione finitur: profectò & omnis infinitas quodã ineffabili modo Deo finita est, quia sciẽtiæ ipsius incõprehensibilis non est. Quare si infinitas numerorum scientiæ Dei, qua cõprehenditur, esse non potest infinita, qui tandem nos sumus homunculi, qui eius scientiæ limitem figere præsumamus: dicentes, & nisi eisdem circumitibus temporum, eadem tempora repetantur, non potest Deus cuncta quæ fecit vel præscire vt faciat, vel scire cùm fecerit: cuius sapientia simpliciter multiplex, & vniformiter multiformis, tam incõprehensibili comprehensione omnia incomprehensibilia comprehendit, vt quæcunque noua & dissimilia consequantur præcedentibus, si semper facere vellet, inordinata & improuisa habere non posset: nec ea præuideret ex proximo tempore, sed æterna præscientia contineret.

L. VIVES.

a VT nullus eorum.] *Nam duo homines, & duo equi, etsi diuersi, idem tamen numerus dicuntur. Necillud quæro, differátne numerus ab iis rebus, quas numeramus, an idem sit cum illis, quod in scholis magnis vtrinque animis, & clamoribus depugnatur.*

b Ita nec.] *Legendum sic: Itáne numeros propter infinitatem nescit omnipotens Deus, & vsque ad quandam, &c.*

De seculis seculorum. CAP. XIX.

QVOD vtrum ita faciat, & continuata sibi connexione copulentur, [a] quæ appellantur secula seculorum: alia tamen atque alia, ordinata dissimilitudine procurrentia, eis duntaxat qui ex miseria liberantur, in sua beata immortalitate sine fine manentibus, an ita dicantur secula seculorum, vt intelligantur secula in sapientia Dei inconcussa stabilitate manentia, istorum quæ cum tempore transeunt tanquam efficientia seculorum, definire non audeo. Fortassis enim possit dici seculum, quæ sunt secula: vt nihil aliud perhibeatur seculum seculi, quàm secula seculorum: sicut nihil aliud dicitur, cælum cæli, quàm cæli cælorum. Nam cælum Deus vocauit firmamentũ super quod sunt aquæ: & tamẽ in

Psalmo: Et aquæ, inquit, quæ super cælos sunt, laudent nomẽ Domini. Quid ergo istorum duum sit, an præter hæc duo aliquid aliud de seculis seculorũ possit intelligi, profundissima quæstio est. Neq; hoc quod nũc agimus impedit, si indiscussa interim differatur: siue aliquid in ea definire valeamus, siue nos faciat cautiores diligentior ipsa tractatio, ne in tãta obscuritate rerũ, affirmare aliquid temerè audeamus. Nũc enim contra opinionem disputamus, qua illi circumitus asserũtur, quibus semper eadem per interualla temporũ necesse esse repeti existimantur. Quælibet autem illarum sententiarum de seculis seculorum vera sit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniam siue secula seculorum sint, non eadem reperita, sed alterũ ex altero cõnexione ordinatissima procurrentia, liberatorũ beatitudine sine vllo recursu miseriarũ certissima permanente: siue secula seculorũ æterna sint temporaliũ, tanquã dominantia subditorum circumitus illi eadem reuoluentes locũ non habẽt, [b]quos maximè refellit æterna vita sanctorũ.

L. VIVES.

a QVæ appellantur secula seculorum.] *Sæpe in sacris literis hæc duo nomina leguntur cõiuncta secula seculorum. Quid ea significent Hieronymus in Epistolã ad Galatas sic definit: Quærendum, inquit, quoque quid sit inter seculum, & seculũ seculi, siue secula seculorum. Et vbi pro breui tẽporis spatio, vbi pro æternitate ponatur: quia in Hebræo seculũ, id est* עולם *vbi* ו *literam præpositam habuerit: æternitatem significat: vbi verò sine* ו *scribitur, annum quinquagesimum, quem illi Iobileum vocant. Ob hanc causam & ille Hebræus, qui propter vxorem & liberos amãs dominũ suum aure pertunsa seruitio subiugatur, seruire iubetur in seculum, hoc est, vsq; ad annum quinquagesimũ: & Moabitæ & Amonitæ non ingrediuntur ecclesiam Domini, vsque ad quintam & decimam generationem & vsque in seculũ: quia omnis dura conditio Iobilei soluebatur aduentu. Quidam dicũt eundẽ esse sensum in seculis seculorũ, quem in sanctis sanctorum, in cælis cælorum, in operibus operum, in canticis canticorum: & quam habent differentiam cæli ad eos quorũ cæli sunt, & sancta quæ sanctorum comparatione sunt sanctiora, & opera quæ operum prælatione meliora sunt, & cantica quæ inter cantica vniuersa præcellunt, eandem habere & seculum, quæ seculorum collatione sunt secula. Præsens itaq; seculum ita edisserunt, vt dicant ex eo tempore illud esse numerandum, ex quo cælum & terra sunt cond-*

ditа, & currere vsq; ad consummationẽ mũdi, quo Christus iudicaturus est omnia. Renocãt quoq; vltra, & in priora promouent gradũ de præteritis & futuris seculis disputãtes, bona an mala fuerint seu futura sint, & in tam profundas incidunt quæstiones, vt libros quoq; & infinita volumina super hac dissertione cõdiderint. Hæc ille.

b Quos maximè refellit æterna vita sanctorum.] *Qui ad miseriam non relabuntur: neque beatitudo esset, si certum non haberent se ibi semper futuros, nec æterna vita si morte finiretur.*

De impietate eorum qui asserunt animas summæ veræque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresque redituras. CAP. XX.

QVorum [a] enim aures piorum ferant, post emensam tot tantisque calamitatibus vitam, si tamen vita ista dicẽda est, [b]quę potius mors est, [c]ita grauis vt mors quæ ab hac liberat mortis huius amore timeatur, post tam magna mala, tamq; multa & horrenda, tandem aliquãdo per veram religionem atque sapientiam expiata atque finita ita peruenire ad conspectum Dei, atque ità fieri beatum contẽplatione incorporeæ lucis per participationem incõmutabilis immortalitatis eius, cuius adipiscendæ amore flagramus, vt eã quandòque necesse sit deseri, & eos qui deserunt ab illa æternitate, veritate, fœlicitate deiectos, tartareæ mortalitati, turpi stultitiæ, miseriis execrabilibus implicari: vbi Deus amittatur, vbi odio veritas habeatur, vbi per immũdas nequitias beatitudo quæratur: & hoc itidẽ atq; itidem sine vllo fine priorũ & posteriorũ certis interuallis & dimẽsionibus seculorũ factũ & futurũ: & hoc propterea, vt possint Deo circumitibus definitis, euntibus semper atq; redeũtibus per nostras falsas beatitudines & veras miserias alternatim quidem, sed reuolutione incessabili sempiternis nota esse opera sua, quoniã neque à faciendo quiescere: neque sciẽdo possit ea quæ infinita sunt indagare. Quis hęc audiat? Quis credat? Quis ferat? Quæ si vera essẽt, nõ solũ tacerẽtur prudẽtius, verũetiam (vt quomodo valeo dicã quod volo) doctius nescirẽtur. [d]Nã si hæc illic in memoria non habebimus, & ideò beati erimus, [e]cur hic per eorũ scientiã grauatur amplius nostra miseria? Si autẽ ibi ea necessariò sciturí sumus, hic saltẽ nesciamus, vt hic fœlicior sit expectatio, q̃ illic adeptio summi boni, quando hic æterna vita cõsequenda expectatur, ibi autẽ beata, sed

nō æterna, quandoq; amittenda cognoscitur. Si autem dicūt neminem posse ad illā beatitudinem peruenire, nisi hos circumitus, vbi beatitudo & miseria vicissim alternāt, in huius vitę eruditione cognouerit, quomodo ergo fatentur, quantò plus quisq; amauerit Deum, tantò eum facilius ad beatitudinem peruenturū, qui ea docent quibus amor ipse torpescat? Nam quis nō remissius & tepidius amet eum, quē se cogitat necessario deserturū, & cōtra eius veritatē sapientiámq; sensurū, & hoc cùm ad eius plenā pro sua capacitate notitiā, beatitudinis perfectione peruenerit, [f] quando nec hominē amicum possit quisque amare fideliter, cui se futurum nouerit inimicum? Sed absit vt vera sint, quæ nobis minantur veram miseriam nunquam finiendā, sed interpositionibus falsæ beatitudinis sæpe ac sine fine rumpendā. Quid enim illa beatitudine falsius atque fallacius, vbi nos futuros miseros, aut in tanta veritatis luce nesciamus, aut in summa fœlicitatis arce timeamus? Si enim futurā ibi calamitatē ignoraturi sumus, peritior est hic nostra miseria, vbi futurā beatitudinē nouimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, [g] beatius tempora trāsigit anima misera, quibus transactis ad beatitudinē subleuetur, quā beata quibus transactis in miseriam reuoluatur. [h] Atq; ita spes nostræ infœlicitatis est fœlix, & fœlicitatis infœlix. Vnde fit, vt quia hic mala præsētia patimur, ibi metuimus imminētia, verius semper miseri, quàm beati aliquando esse possimus. Sed quoniā hæc falsa sunt clamante pietate, cōuincēre veritate. Illa enim nobis veraciter promittitur vera fœlicitas, cuius erit sēper retinēda, & nulla infœlicitate rumpenda certa securitas, viā rectā sequentes, quę nobis est Christus, eo duce ac saluatore à vano & inepto impiorū circūitu iter fidei mētémq; auertamus. Si enim de istis circūitibus, & sine cessatione alternantibus itionibus & reditionibus animarū, Porphyrius Platonicus suorū opinionē sequi noluit, siue ipsius rei vanitate permotus, siue iā tempora Christiana reueritus. Et quod in lib. x. commemoraui, dicere maluit, animā propter cognoscēda mala traditā mūdo, vt ab eis liberata atq; purgata, cū ad patrem redierit, nihil vlterius tale patiatur, quāto magis nos istam inimicā Christianę fidei falsitatē derestari ac deuitare debemus? His aūt circumitibus euacuatis atq; frustratis, nulla necessitas nos cōpellet, ideo putare non habere initiū tēporis, ex quo esse cœperit genus humanum

manū, quia nescio per quos circūitus nihil sit in rebus noui, quod non & antea certis interuallis temporū fuerit, & postea sit futurum. Si enim liberatur anima nō reditura ad miserias, sicut nunquā antea liberata est, fit in illa aliquid quod antea nunquam factū est, & hoc quidem valde magnum, id est, quę nunquam desinat æterna fœlicitas. Si autē in natura immortali sit tāta nouitas futura, nullo repetita, nullo repetēda circumitu, cur in rebus mortalibus fieri non posse contenditur? Si dicunt nō fieri in anima beatitudinis nouitatem, quoniam ad eā reuertitur in qua semper fuit, ipsa certe liberatio noua fit, cū de miseria liberatur, in qua nunquam fuit, & ipsa miseriæ nouitas in ea facta est, quæ nunquam fuit. Hec autē nouitas si nō in rerum, quæ diuina prouidentia gubernantur, ordine venit, sed casu potius euenit, vbi sunt illi determinati dimensiq; circumitus, in quibus nulla noua fiūt, sed repetuntur eadē quę fuerūt? Si autē & hęc nouitas ab ordinatione diuinę prouidentiæ non excluditur, [i] siue data sit anima, siue lapsa sit, possunt fieri noua, quæ neq; antea facta sint, nec tamen à rerū ordine aliena sint. Et si potuit anima facere per imprudentiā sibi nouā miseriā, quę nō esset improuisa diuinæ prouidētię, vt hāc quoq; in rerū ordinē includerer, & ab hac eam non improuidè liberarer, qua tādem temeritate humanę vanitatis audemus negare diuinitatem facere posse res nō sibi sed mūdo nouas, quas neq; antea fecerit, nec vnquā habuerit improuisas? Si autem dicūt liberatas quidē animas ad miseriā non reuersuras, sed cum hoc fit in rebus nihil noui fieri, quoniā semper aliæ atq; aliæ liberatæ sunt, & liberātur, & liberabuntur. Hoc certe concedūt, si ita est nouas animas fieri, quibus fit & noua miseria, & noua liberatio. Nam si antiquas eas dicūt esse, & retrorsum sempiternas, ex quibus quotidie noui fiūt homines, de quorū corporib⁹ si sapienter vixerint, ita liberētur, vt nunquā ad miserias reuoluātur, consequenter dicturi sunt infinitas. Quātuslibet nanq; finitus numerus fuisset animarum, infinitis retro seculis sufficere non valeret, vt ex illo semper fierent homines, quorum essent animæ ab ista semper mortalitate liberandæ, nunquā ad eam deinceps redituræ. Nec vllo modo explicabunt [k] quomodo in rebus quas Deo notas esse, eo quòd sint infinitæ, nō volūt, infinitus sit numerūs animarū. Quapropter quoniā circūitus illi iā explosi sunt, quib⁹ ad easdē miserias necessario putabatur

anima reditura, quid restat cõuenientius pietati, quàm credere nõ esse impossibile Deo, & ea quæ nunquã fecerit, noua facere, & ineffabili præscientia voluntatem mutabilem non habere? Porrò autem vtrum animarum liberatarũ, nec vlterius ad miserias rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi viderint, qui de rerũ infinitate cohibẽda, tam subtiliter disputãt: nos verò ratiocinationem nostram ex vtroq; latere terminamus. Si enim potest, quid causæ est, vt negetur creari potuisse, quod nunquã antea creatum esset? Si liberatarum animarum numerus, qui nunquam antea fuit, non solùm factus est semel, sed nũquam fieri desinet? Si autem oportet vt certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam nunquam redeant, neq; iste numerus vlterius augeatur, etiam ipse sine dubio quicunq; erit, antè vtiq; nunquam fuit. Qui profectò crescere, & ad suæ quãtitatis terminum peruenire, sine aliquo non posset initio. Quod initium quoniam antea nunquam fuit, hoc ergo vt esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

L. VIVES.

a QVorũ autem aures piorum ferant post.] *Nõ parua est inter Platonicos dissensio, an anima ita aliquãdo ad suũ astrũ vnde sumpta est redeat, vt ibi æternum sit beata, an infinitis reuolutionibus, & ad corpus descendat, & è corpore alio migret. Plato enim in Phædro & Rep. sempiternam fœlicitatem animis tribuit. Idcirco Porphyrius & Iamblichus expurgatum omnino animũ nolunt corpori reddi. Plotinus & Proclus quamlibet defecatum & purum finita periodo huc reducunt: cúmque Plato sempiternum nominat, intelligunt non æternitatem temporum, sed magni anni spatium.*

b Quæ potius mors est.] *Cicero in sexto De repub ex sententia Platonis vitam nostrã potius mortem esse appellandam dicit, in qua iugi malorum fonte circumsepti, singulis prope momentis necamur.*

c Ita grauis vt mors, quæ ab hac liberat.] *Inter omnia mala, quæ vita hæc corporalis secum adfert, illud est de primis, quòd absumpto ferè rationis omnis & consilij vigore, sui dulcedine charitatemq; immodicam ingerit affectibus. Contrarij verò horrorem ac odiũ, cùm è diuerso si mente & iudicio valeremus, neque hæc duo obruta essent corporis mole, liberari à morte hac, quam nos vitam vocamus, deberemus velle, & cum illo apud Apostolum ingemiscere: Me miserum, quis me liberabit de corpore mortis huius?*

d Nam si hæc illic in memoria non habet.] *Bibemus enim de fluuio*

fluuio Lethæo, vt dicunt.

e Cur hic per eorum sciẽtiam.] *Timor enim malorũ permagna est miseria, satiusq; est multò mori securum, quam viuere metuẽtem.*

f Quando nec hominem amicum possit quisquam amare fideliter.] *Cicero in Lælio: Negabat Scipio vllã vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset ita amare oportere, vt aliquando esset osurus: nec verò se adduci posse, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui habitus esset sapiens, & vnus ex septẽ, sed impuri potius cuiusquã & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius, cui se putabit inimicum esse posse? Quare hoc quidem præceptum cuiuscunq; est, ad tollendam amicitiam valet: illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, vt ne eum amare inciperemus, quem aliquando odisse possemus.*

g Beatius tempora transigit.] *Quãto melior est fœlicitas post miseriã, quàm miseria post fœlicitatem. Sensus enim miseriæ, quam fœlicitas manet, spe fit minor, vt magna pars fœlicitatis adimitur miseriæ secturæ metu. Puerulo mihi Blãcha mater matronarum omniũ, nisi me pietas fallit, pudicissima, narrare solebat, Sirenes per tempestatem cantare suauiter consuesse, cõtrà lamentari sereno cælo, quieto mari: quòd nunc immutationem in peius metuerent, tunc verò tranquillitatem sperarent.*

h Spes nostræ fœlicitatis est fœlix.] *Non spes de infœlicitate, sed quæ est in infœlicitate præsenti de fœlicitate uentura.*

i Siue elata sit ani.] *Legẽdum, Siue data sit anima, siue lapsa sit, & sic est in veteribus libris. Attingit duas opiniones Platonicorum, quorum alij animas corporibus à Deo datas volunt, & missas, alij suapte culpa, & inde põdere per culpam contracto delapsas esse de cælis in corpora, ad luendas pœnas.*

k Quomodo in rebus.] *In aliis libris aliis verbis, sed idem valẽte sententia: quomodo in rebus, quas vt Deo notæ esse possint, finitas volunt, infinitus sit numerus animarum.*

De conditione vnius primi hominis atque in eo generis humani.

CAP. XXI.

HAc igitur quæstione difficillima, propter æternitatem Dei noua creantis sine nouitate aliqua voluntatis, quantum potuimus explicata, non est arduũ videre multò fuisse melius quod factũ est, vt ex vno homine, quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quàm si

id inchoasset à pluribus. Nã cùm animãtes alias solitarias, & quodammodo soliuagas, id est, quæ solitudinem magis appetãt, sicuti sunt aquilæ, milui, leones, lupi, & quęcunque alia ita sunt: alias verò congreges instituerit, quę cõgregatæ atq; in gregib⁹ malint viuere, vt sũt colũbi, sturni, cerui, [a] damulæ, & cætera huiusmodi: vtrunque tamen genus nõ ex singulis propagauit, sed plura simul iussit existere. Hominẽ verò, cuius naturam quodammodo mediam inter angelos bestiásque condebat, vt si creatori suo tãquam vero domino subditus præceptum eius pia obedientia custodiret, in cõsortium trãsiret angelicũ sine morte media, beatam immortalitatem sine vllo termino cõsecuturus: si autem dominum Deũ suum libera voluntate superbè atque inobediẽter vsus offenderet, morti addictus bestialiter viueret, libidinis seruus, æternóq; post mortem supplicio destinatus: vnũ ac singulum creauit, non vtique solum sine humana societate deserendum, sed vt eo modo vehementius ei commendaretur ipsius societatis vnitas vinculúmque concordiæ, si non tãtum inter se naturæ similitudine, verumetiam cognationis affectu homines necterentur, quando nec ipsam quidem fœminam copulandam viro sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, vt omne ex homine vno diffunderetur genus humanum.

L. VIVES.

a DAmulæ.] *Sic diminutiuè dixit, quia meticulosum est animal, quum nec ferum sit, nec mansuetum.*

Quòd præscierit Deus hominem quem primum cõdidit, peccaturum; simúlque præuiderit quantum piorum populum ex eius genere in angelicum consortium sua esset gratia translaturus.

CAP. XXII.

NEc ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti iam obnoxiũ morituros propagaturum, eóque progressuros peccandi immanitate mortales, [a] vt tutius atque capacius inter se rationalis voluntatis expertes bestiæ sui generis viuerẽt, quarum ex aquis & terris plurimũ pullulauit exordium: quàm homines, quorum genus ex vno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim vnquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella inter se gesserũt. Sed præuidebat etiam Deus gratia sua populum piorum in adoptionem vocãdum, remissíſque peccatis

catis iustificatũ spiritu sancto sanctis angelis in æterna pace sociandum, nouissima inimica morte destructa cui populo esset huius rei consideratio profutura, quòd ex vno homine Deus ad cõmendandum hominibus quàm ei grata sit etiam in pluribus vnitas, genus instituisset humanum.

L. VIVES.

a VT tutius atque capacius.] *Alibi pacatius. Hoc facilius bestias eiusdẽ generis capiat aliquis locus sine dissidio & pugna, quàm homines. Lupus enim est homini homo, sicut Græco prouerbio dicunt. Plin. lib. 7. Denique cætera animantia in suo genere probè degunt. Congregari videmus, & stare contra dissimilia. Leonũ feritas inter se non dimicat, serpentum morsus non petit serpentes, ne maris quidẽ belluæ ac pisces nisi in diuersa genera sæuiũt. At herclè homini plurima ex homine sũt mala. Est Dicæarchi liber, inquit Cicero, de interitu hominũ, Peripatetici magni & copiosi, qui collectis exteris causis eluuionis, pestilẽtiæ, vastitatis, belluarũ etiam repẽtinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominũ genera esse consumpta. Deinde cõparat quãto plures deleti sunt homines hominum impetu, id est, bellis, seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Hoc bellum inter homines volebat auferre Christus, & ardorem alium serere non discordiæ sed concordiæ & mutuæ charitatis. Hoc prædicandum, hoc cõsulendum esset, homines Christo initiatos pugnare inter se non debere, sed amare inuicem, ferre inuicem, nec irritandi & accendendi sunt humani animi, satis ex se procliues in cædes & facinora.*

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

CAPVT XXIII.

FEcit [a] ergo Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam. Talem quippe illi animam creauit, qua per rationem atque intelligentiã omnibus esset præstantior animalibus terrestribus, & natatilibus, & volatilibus, quæ mẽtem huiusmodi nõ haberẽt. Et cùm virũ terreno formasset ex puluere, eíq; animã qualem dixi, [b] siue quã iam fecerat sufflando indidisset: siue potius sufflãdo fecisset, cúmq; flatũ quẽ sufflãdo fecit: nã quid est aliud sufflare, quàm flatũ facere, animã hominis esse voluisset, [c] etiã coniugẽ illi in adiutoriũ generandi ex eius latere osse detracto fecit, vt Deus. Neq; enim hæc carnali cõsuetudine cogitãda sunt, vt videre solemus opifices ex materia quacũq; terrena corporalib. mẽbris, quod artis industria potuerũt fabricãtes: manus Dei potentia Dei est, qui etiã visibilia inuisibiliter operatur. Sed hæc

fa bu

fabulosa potius quàm vera esse arbitrantur, qui virtutẽ ac sapientiam Dei, quæ nouit & potest etiam sine seminibus ipsa certè facere semina, ex his vsitatis & quotidianis metiuntur operibus: ea verò quæ primitus instituta sunt, quoniam non nouerunt, infideliter cogitant: quasi non hæc ipsa quæ nouerunt de humanis conceptibus atque partubus, si etiam inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quanuis & ea ipsa plerique magis naturæ corporalibus causis, quàm operibus diuinæ mentis assignent.

L. VIVES.

a FEcit ergo Deus hominem ad imaginẽ & similitudinem suam.] *Imaginem Christi putat Origenes esse hominem: ideo dictũ est ad imaginem Dei: nam imago Dei filius est. Alij per similitudinem spiritũ sanctũ putant intelligi: sed profectò ad imaginẽ & similitudinem nihil aliud sunt, quàm vt sit homo imago & similitudo Dei. Vir, inquit Paul. ad Cor. imago est Dei: idq; ad naturam potest referri: similitudo verò, ad ea, quibus est dotata natura: immortalitatem, virtutes, sapientiam, quibus homo similis est Dei.*

b Siue quam iam fecerat.] *Dubium est, feceritne antea, & indiderit postea, an crearit cum corpore: nam Augustin. in Genesi ad literam lib. 7. progenitam hominis animam cum cæteris spiritalibus rebus ait, deinde corpori insusam. Atq; hoc esse quod scribitur insufflauit in faciem eius spiraculum vitæ. Quod alij ad diuersum trahunt sensum, nempe tum ibi esse factam, vt hic quoque Augustin. docet.*

c Etiam coniugem illi in adiutorium.] *De creatione fœminæ cur post virũ, cur de costa dormientis, quomodo de costa, disputat Magister lib. 2. dist. 18.*

An vllius vel minimæ creaturæ possint dici angeli creatores.

CAP. XXIIII.

SEd[a] cum his nullum nobis est in his libris negotium, qui diuinam mentem facere vel curare ista non credunt.[b] Illi autem qui Platoni suo credunt, non ab illo summo Deo qui fabricatus est mundũ, sed ab aliis minoribus quos quidẽ ipse creauerit, permissu siue iussu eius animantia facta esse cũcta mortalia, in quibus homo præcipuũ diisque ipsis cognatũ teneret locum, si superstitione careãt, quæ quærunt, vnde iustè videatur sacra & sacrificia facere, quasi conditorib⁹ suis, facilè carebũt etiam huius opinationis errore. Neque enim fas est vllius naturę quamlibet minimę mortalisque, creatorẽ nisi Deũ credere, ac dicere, etiam antequam possit

possit intelligi. Angeli autem quos illi deos libẽtius appellãt, [c] etiamsi adhibent vel iussi vel permissi operationem suam rebus quæ gignũtur in mundo, tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atque arborum.

L. VIVES.

a SEd cum his nullum nobis est.] *Vt cum Epicureis, qui omnia fortuito & temerario fieri casu putant, aut qui naturam solam sine Deo præficiunt huic inferiori mundo & sublunari, quam opinionem Arist. fuisse multi prodiderunt: vel qui res corporales à dæmonibus factas esse putant, vt quidam hæretici.*

b Illi autem qui Platoni suo credunt.] *Plato in Timæo inducit Deum maximum minorum deorum patrem iis vt animalia minora facerent, nam & ipsi quoque sunt animalia, præcipientem: ita ipsos accepisse ex astris immortale principium, mortalis animãtis videlicet animam, imitatos genitorem & effectorem sui, particulas & terræ & aquæ & aeris à mundo quas rursum redderent, mutuatos, eas inter se copulasse. Haud iisdem vinculis, quib⁹ ipsi erãt colligati, sed talibus, quæ cerni non possent propter tenuitatem hærentibus crebris quasi cuneolis iniectis, inde vnum corpus effecisse. Menander quidam Simonis Magi discipulus mũdum ab angelis factum asseuerebat: Saturninus verò ab angelis septem præter conscientiam patris.*

c Etiamsi adhibent vel iussi vel permissi.] *Præfecti sunt angeli ipsius Dei & administri, sicut inquit Paul. Itaque iussu illius multas res in hoc mundo gerunt: nam, vt Aug. inquit, vnaquæque res huius mundi visibilis habet angelicam potestatem sibi præpositam. & Gregorius, in hoc mundo visibili nihil nisi per creaturam visibilem disponi potest. Excipiam miracula, si quis pergat contentiosè molestus esse. Verùm Plato vt in Genesi mundi Genesim Mosis est secutus, sic hunc locum de animalium creatione ex loco sacrarum literarum traxit. nam cùm legisset dixisse architectũ illum nouæ molitionis Deum, faciamus hominem ad imaginem & ad similitudinem nostram: ad angelos putauit eũ loqui, quibus administris creatum censuit hominem. at indignum videbatur ministerio angelorum vsum illum in nobilissimo animante gignendo, & alios per se velut suis manibus fabricatum: ideo de reliquis etiam idem quod de hominibus censuit. Cuius verba si quis vt citaui expendat: vsus enim sum Ciceronis interpretatione, inueniet nec animam conditam nisi à Deo, nempe ex astris desumptam. Quod & Cicero ex Platonicis confirmat in 1. De legib. inquiens animum ingeneratum esse à Deo, nec corpus quod ex elemẽtis captũ, quæ Deus fecit, minoresq; deos aliud nihil egisse, quàm subser-*

uire

uire creatori in copulandis coagmẽtandisq; iam creatis informam & rationem animalis. Seneca paulò apertius Platonis sentẽtiam posuit. Hic cùm prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret, & hoc ordiretur, quo neque maius nouit natura, nec melius, vt omnia subducibus suis irent, statuit, & quanuis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit.

Omnium naturam & omnium speciem vniuersæ creaturæ non nisi opere Dei formari. CAP. XXV.

QVm enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecus cuicunque materiæ corporali, sicut operantur homines figuli & fabri, atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas similes corporibus animalium: alia verò quæ intrinsecus efficientes causas habẽt de secreto & occulto naturæ viuentis atque intelligentis arbitrio, quæ non solùm naturales corporum species, verumetiam ipsas animantium animas dum nõ sint, facit, supradicta illa species artificibus quibusque tribuatur. Hęc autem altera nõ nisi vni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipsum & angelos sine vllo mundo, & sine vllis angelis fecit. [a] Ab illa enim vi diuina, quę omniũ rerum diuisiua, & vt ita dicam effectiua est, quæ fieri nescit, sed facere: à qua accepit speciẽ cùm mũdus fieret & rotunditas cæli, & rotunditas solis, eadem vi diuina & effectiua quæ fieri nescit sed facere, accepit speciem rotunditas oculi, & rotũditas pomi, & cæteræ figuræ naturales, quas videmus in rebus quibusque nascẽtibus, nõ extrinsecus adhiberi, sed intima creatoris potentia, qui dixit: Cęlũ & terram ego impleo: & cuius sapiẽtia est quæ attingit à fine vsque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Proinde facti primitus angeli cuiusmodi ministeriũ præbuerint creatori cætera faciẽti, nescio, nec tribuere illis audeo quod fortè nõ possunt, nec debeo derogare quod, possunt. Creationẽ tamen conditionémque omniũ naturarum, qua fit, vt omnino naturæ sint, eis quoque fauentibus illi Deo tribuo, cui se etiam ipsi debere, quod sunt, cum gratiarũ actione nouerũt. Non solùm igitur agricolas, nõ dicimus fructuum quorumque creatores, cùm legamus: Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incremẽtum dat Deus: sed ne ipsam quidem terram, quanuis mater omnium fœcunda videatur, quæ germinibus erumpẽtia promouet, & fixa radicibus continet, cùm itidẽ legamus: Deus illi dat corpus, quomodo voluerit,

luerit, & vnicuique seminũ proprium corpus. Ita nec fœminam sui puerperij creatricem appellare debemus, sed potius illum qui cuidam suo famulo dixit: Prius quàm te formarem in vtero, noui te. Et quãuis anima sic vel sic affecta prægnantis valeat aliquibus velut induere qualitatibus fœtum, [b] sicut de virgis variatis fecit Iacob, vt pecora colore varia gignerentur: naturam tamẽ illam, quæ gignitur, tam ipsa nõ fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur corporales vel seminales causę gignendis rebus adhibeantur, siue operationibus angelorum aut hominum, aut quorumcunque animalium, [c] siue marium fœminarúmque mistionibus: [d] quælibet etiam desideria motúsve animæ matris valeãt aliquid lineamentorum aut colorũ aspergere, teneris mollibúsque conceptibus, ipsas omnino naturas, quæ sic vel sic in suo genere efficiãtur, non facit nisi summus Deus. Cuius occulta potentia cuncta penetrans incontaminabili præsentia facit esse quicquid aliquo modo est, in quantuncunque est: [e] quia nisi faciente illo, vt tale vel tale esset, prorsus esse nõ posset. Quapropter si in illa specie quam forinsecus corporalibus opifices rebus imponunt, vrbem Romam, & [f] vrbem Alexandriam nõ fabros & architectos, sed reges quorum voluntate, consilio, & imperio fabricatæ sunt: illam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potius non nisi Deum debemus conditorem dicere naturarum: qui neque ex ea materia facit aliquid, quam ipse non fecerit: nec operarios habet, nisi quos ipse creauerit: & si potentiam suam, [g] vt ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat: ita non erunt, sicut antequam fierent, non fuerunt. Sed antè dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator est tẽporum, nisi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

L. VIVES.

a AB illa enim vi.] *Alibi, Qua enim vi diuina, & vt ita dicã, effectiua, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciẽ etiam: nam illa, quæ omnium rerum diuisiua, suppositititium videri possit.*

b Sicut de virgis variatis fecit Iacob.] *Plinius lib. 8. scribit in arietibus spectari ora maximè: quia cuius coloris sub lingua habuere venas, eius & lanitium est in fœtu, variumq; si plures fuere. & mutatio aquarum potusq; variat. Possunt igitur arte lanitia, qualia velimus in pecore effici: quod Iacob non ignarus est expertus. Nam cùm verficolor pecus elegisset, coitusq; tempore cãdidas virideſq; virgas illis*

gas illis in flumine quo potabantur, obiecit, vt cùm eo visu concipientes similium colorum æderent fœtus: quod ita secutum est. Gen 30.

c Siue marium fœminarúmque mistionibus.] *Plinius idem lib. 7. similitudinum quidem in mente reputatio est: in qua credatur multa fortuita pollere, visus, auditus, memoriáque. Hausta imagines sub ipso conceptu, cogitatio etiam vtriusłibet animo subito transuolàs effingere similitudinem aut miscere existimatur. Ideoq; plures in homine quàm in cæteris animantibus differentiæ: quoniam velocitas cogitationum, animiq; celeritas, & ingenij varietas multiformes notas imprimit. Cùm cæteris animãtibus immobiles sint animi, & similes omnibus singuliq; in suo cuiusque genere. Hæc ille. Pleni sunt philosophorum libri visa per conceptum magnam in partu vim habere. Vnde coniugibus præcipitur, vt elegantes habeant circa lectum genialem imagines. Vrbs est in Brabantia Buscunducis, in qua vt in alijs eiusdem terræ ſtato anni die, quo ferunt maximum vrbis templũ dedicatum, publicè supplicatur, ludiq; varijs diuis exhibentur. Sunt qui tunc personas diuorum induant: sunt qui dæmonum. Ex his vnũ cùm visa puella exarsisset, domum saltitando se recepisse, & correptã vt erat personatus vxorem suam in lectum coniecit, se ex ea dæmonium velle gignere dicens, concubuit, concepit mulier: & infans quẽ peperit, simul primùm æditus est, saltitare cœpit, forma quali dæmones pinguntur. Hæc Margarita Augusta, Maximiliani filia, huius Caroli amita narrauit Ioanni Lamuzæ, homini prudentia incredibili, qui tum erat hic legatus à Ferdinando rege: nunc est huius Cæsaris præfectus in Aragonia, vir qui non modo præfecti nomen & personam, sed regis quoque posset sustinere.*

Ioan. Lamuza.

d Quælibet etiam desideria.] *Mulieres prægnantes multarum rerum desiderijs tenentur: sæpe carbones appetunt & cineres. Vidi, quæ morsum cerui cuiusdam iuuenis cuiusdam, & correpta magnis doloribus abortum fecisset, ni momordisset exanimato penè iuuene, tam auidè infixis dentibus. De his tam absurdis appetẽtijs ciborum medici quidem plurima, sed & apud Philosophos nonnulla: velut Arist. in lib. de animalibus, idque fieri dicunt ex humore in stomacho vitioso: qui si viris quoque contingat, non dissimilia expetent.*

e Quia nisi faciente illo, vt tale vel tale esset.] *In antiquis libris sic legitur, Quia nisi faciente illo, nõ tale vel tale esset, sed prorsus esse non posset.*

Alexãdriæ

f Vrbem Alexandriã.] *Alexandriæ multæ sunt: & in Aria, & ad Sogdianos, & in Troade, & in Cilicia, & in India, & in Aegypto, omnes à Macedone Alexãdro nominatæ. Hic de Alexãdria Aegyptia loquitur, quæ est omniũ celeberrima ad littus nostri maris, iuxta Canopicum Nili ostium sita, in Africam vergens.*

g Vt ita dicam fabricatoriam.] *Quæ ad iungendas materias, ad secandum addendumq; aliquid pertinet, quæ ex rebus ab ipso creatis fiunt. Neque hæc sunt creationis opera, quæ & ab angelis & hominibus cæterisq; tum animatis fiunt, tum etiam animæ expertibus.*

De Platonicorum opinione, qua putauerunt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores. CAP. XXVI.

VTa sanè Plato minores & à summo Deo factos deos effectores esse voluit animalium cæterorum, vt immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi verò mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Vnde quoniã Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simúlque cum suo Platone aliisque Platonicis sentit eos, qui immoderatè ac inhonestè vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia. Plato quidem etiam bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum: sequitur eos vt dicãt deos istos quos à nobis volunt quasi parentes & conditores nostros coli, nihil esse aliud, quàm fabros compedum carcerúmve nostrorum: nec institutores, sed inclusores alligatoréque nostros ergastulis ærumnosis, & grauissimis vinculis. Aut ergo desinant Platonici pœnas animarum ex istis corporibus comminari: aut eos nobis deos colendos non prædicẽt, quorum in nobis operationem, vt quãtum possumus, fugiamus, & euadamus, hortantur: cùm tamen sit vtrunque falsissimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cùm ad istam vitam pœnalem denuò reuoluuntur, & omnium viuentium siue in cælo, siue in terra, nullus est conditor nisi à quo facta sunt cælum & terra. Nam si vlla causa est viuendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia: [a] quomodo dicit idem Plato aliter mũdum fieri non potuisse pulcherrimum atque optimum, nisi omnium animalium, id est, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua vel mortales cõditi sumus, diuinum munus est: quomodo pœna est ad ista corpora, id est, ad diuina beneficia remeare? [b] Et si Deus, quod assiduè Plato cõmemorat, sicut vniuersi mũdi, ita cunctorum animalium species æterna intelligentia continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An ali-

quorum esse artifex nollet, quorum efficiendorum artem ineffabilis eius, & ineffabiliter laudabilis mens haberet? Meritò igitur vera est religio, quæ mundi vniuersi eum animalium quoque vniuersorum, hoc est, & animarum & corporum conditorem agnoscit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad eius imaginem homo propter eam causam quam dixi, & si qua fortè alia maior latet, factus est vnus, sed non relictus est solus. Nihil enim est quàm hoc genus tam discordiosum vitio, tam sociale natura. Neque commodius contra vitium discordiæ vel cauendum, cùm nondum existeret, vel sanandum cùm extitisset, natura loqueretur humana, quàm recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit vnum, de quo multitudo propagaretur: vt hac admonitione etiam in multis cõcors vnitas seruaretur. Quod verò fœmina illi ex eius latere facta est, etiam hinc satis significatum est,[c] quàm chara mariti & vxoris debeat esse coniunctio. Hæc opera Dei propterea sunt vtique inusitata, quia prima. Qui autem ista nõ credunt, nulla facta prodigia debent credere. Neque enim & ipsa si vsitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem sub tanta gubernatione diuinæ prouidentiæ, quanuis eius causa lateat, frustrà gignitur? Ait quidam Psalmus sacer: Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram. Cur ergo ex latere viri fœmina facta sit, & hoc primum quodammodo prodigium quid præfiguraverit, alio loco quantum me Deus adiuuerit, dicam.

L. VIVES.

a Quomodo dicit idem Plato.] *Verba Platonis hæc sunt, si quis fortè requirat:* Νῶν δὴ ὃ λέγω πρὸς ὑμᾶς ἐνδείκνυμι μαθεῖν· θνητὰ ἔτι γένη λείπεται πρόσ γενόμενα. τούτων δὲ μὴ γενομένων, ἀτελὴς ἔσται τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ζῶα ὧν ἕξει. δεῖ δ' εἰ μέλλει τέλειος ἱκανῶς εἶναι. *Loquitur maximus Deus minoribus dijs: Quid sentiam igitur, cognoscite: tria nobis genera reliqua sunt, ea si mortalia, quibus prætermissis cæli absolutio perfecta non erit. Omnia enim genera animalium complexus nõ tenebit: teneat autem oportet, si quantum sat est, perfectus est futurus.*

b Et si Deus, quod assiduè Plato commemorat.] *In eodem Timæo ait, penes Deum esse æternarum & mortalium omnium rerum exemplaria, quæ inspexit artifex mundi. æterna, cùm res nunquam interituras: tẽporalia, cùm res fine casuras esset æditurus. Nõ disputo, sitne*

sitne Deus ipse suæ ideæ, an aliquid sint aliud hæ, quàm Deus: quod inter Platonicos non satis constat.

c Quàm chara mariti & vxoris.] *Quoniã fœmina non de aliena parte sumpta est, sed de ipso viro ceu filia, vt vir in vxorem affectu sit paterno. Hæc in illum filiæ pietate, & de latere sumpta ceu socia: non de capite vt domina, nec de pedibus vt ancilla.*

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua præuidit Deus, quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio.

CAP. XXVII.

Nunc quoniam liber iste claudendus est, in hoc primo homine, qui primitus factus est: nondum quidem secundum euidentiam, iam tamen secundum Dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tanquam ciuitates duas. Ex illo enim futuri erant homines: alij malis angelis in supplicio, alij bonis in præmio sociandi: quanuis occulto Dei iudicio, sed tamen iusto. Cùm enim scriptum sit: Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas: nec iniusta eius gratia, nec crudelis potest esse iustitia.

FINIS.

IN DIVI AVRELII AVGVSTINI PRIMOS DVODECIM LIBROS de ciuitate Dei, tam eorum, quæ in Augustino, quàm Lodouici Viuis Commentariis tractantur,

Index.

Beona dea 249
Abraham nõ fuit homicida, quòd filiũ mactare voluit, pagina 41
visio eius de cõsummatione sacrificij, exponitur mysticos 42
Academia quid 480
vetus & noua 481
academici vnde dicti 479
academici nihil certò posse sciri opinantur 674
nihil affirmant, & omniũ dicta refellunt 267
Acies inter se concurrentes auditæ 125
Actius Nauius cotem secuit nouacula 592
Actores qui 93
Adamo quidam hic sunt beatiores 654
Adeona dea 249
Adonis formosissimus iuuenis, pag. 356
duo sunt, & adulterium vnus committit 37
adulterium Cæsaris tempore Romæ puniri cœptum 143
Aer anima dictus 650
ἄδης 499
spiritus 294
cur Iunoni tribuatur 226.600
locus dæmonum est 488
Affectus, vnde sint 524
dæmones dicti 535
affectus in Christianis nõ quærimus an sint, sed quare sint, pag. 525
affectus nec Deo, nec angelis inesse 524
Ad tempus hic affligi, bonum esse dixit Plato 539
Agamemnõ Iphigeniam filiam Dianæ sacrificauit 42
Agenoria dea 232.241
ἀγοραῖος Mercurius dictus 234
Agriculturam, quis primò inuenerit 408

Alba ab Aſcanio condita 159
à Romanis euerſa 161
Albæ ciuitates multæ 162
Albula qui Tyberis flu. 255
Alcibiades taxatus Eupolim poetam ſubmergit 79
Alecto infernalis furia, & eius officium 158
Aleæ ludus à Mercurio inuẽtus, pag. 511
Alexander Magnus, ſex annis Aſiæ imperat 219
fœlix prędo dictus, & feſtiuum in illum piratæ cuiuſdam dictum 214
deorum ſacra à ſacerdote Ægyptio accipiens comburit, pag. 455
Alexander Aphrodiſeus Ariſtot. interpres 473
Alexandriæ opp. multæ 736
Almon flu. prope vrbem Tyberi miſcetur 89
Almus, quid 394
Altare Dei, cor noſtrum 562
Altellus Romulus dictus 419
Alter deus ibid.
Ambroſius Theodoſium ſacris interdicit 334
Amelita quid 624
Ammon rex Ægyptij, qui Thamus 511
circa pulchra verſatur 552
amor ſanctus, verum incẽſum, pag. 562
amorẽ, an in nobis ſentiamus, pag. 677
Amphiaraus, Pyromãtiæ autor, pag. 436
Amphitheatrum quid 162
Ἀνάῤῥυσις, dies feſtus Athenienſium 393
Anaxagoras philoſophus 441
Anaximãder philoſophus ibid.
anaximandri duo 444
Anaximenes philoſophus 441
Andromache Hectoris cõiunx pag. 158
Angelorum voluntas quæ 294
locus empyreus, ſecundũ Porphyrium 573
natura qualis mox ab initio fuerit 651
fœlicitas, qualis ante caſũ 665
Angelis quãdo ſimiles erimus, & propinqui 508
Angelorũ beatitudo firmata, vt ab ea nunquam excidant 655
an angelis bonis, bona voluntas ſit concreata 703
Angeli an caſum ſuum prius nouerint 651.654.& ſeq.
propter ſuperbiam cælo pulſos pag. 699
Angeli quando ſint creati 645 & 661
& quod ſint opus Dei 645. & ſeq.
an ſint in gratia creati diſſentiunt theologi 705
quando inter bonos, & malos ſit diſcretum 661
angelorum creatio 654.& ſeq.
poſt creationem conditio 652
Angelos ſemper fuiſſe, quomodo intelligatur 716
Angeli quantum ſciant in cælo 553.& ſeq.
quomodo futura ſciant 548
beatum facere non poſſunt 5
cognitio perfectiſſima 678. & ſeq.

Scientia quãtum diſtet à ſcientia dæmonum 551
Angelos non eſſe creatores rerum 733
non poſſe eſſe mediatores noſtros 540
nolunt ſibi ſacrificari 570
Angelus nuntius dicitur 549
ſine affectibus, affectuũ nomina habent 528
angelos quidam dæmones vocant 548
Angerona dea, & eius ſimulachrum 221
Anguis cur dicatus Æſculapio, pag. 593
anguitenens in cælo Æſculapius eſt ibid.
animę partes tres & illarum ſedes 419
gradus habere tres ſecundum Varronem 416
animas intellectuales à ſolo Deo illuſtrari Platonicorum ſententia 558,562
contra animarum tranſmigrationem 737
Anima corpore exuta, quò migret ſecundũ Platonem 624
quæ poſt exutum corpus habebit, participatione accipiet, pag. 648
Animæ mortuorum peccatis opletæ noxiæ ſunt viuentibus, & turbulentæ 586.& ſeq.
Anima primi hominis, quando creata 731
cum omnes ex eadem ſint ſubſtantia, qui fiat vt non omnes eodem modo intelligant 458
etiam peſſima melior optimo corpore 530
anima non eſſe Deo coæternã, pag. 624
Animę liberãdę vniuerſalis via, eſt ipſa Chriſtiana religio 626. & ſeq. copioſè.
animarum purgatio vera 604. & ſeq.
ſecundum Porphyrium 572
Anima, quid ſit, variæ philoſophorum opiniones 650
animam quidam Deo coæternam arbitrantur 637
animam rationalem, animaliũ tria genera habent, dij dęmones & homines 484
in hunc mundum traditam, vt mala cognoſcat, dixit Porphyrius 727
de anima Origenis error 667
de animarum in corpora reditu, opiniones variæ 728
tranſanimatio ſecundum philoſophos 623.& ſeq.
propter peccata corporibus, quaſi vinculis incluſas, quidã dixere 667
in dæmones conuerti Platonicorum opinione 532
poſt mortem in beſtias migrare docuit Plato 622
animum noſtrum de ſubſtãtia aſtrorum deciſum putat Plato pag. 457
Animalia omnia domeſtica ſubitò Romæ efferata 209
animalia ſuperfœtantia 286
cur pro diis coluerint veteres, pag. 512

animalia bruta qualem habeãt ſcientiam 675
animalia quæ in igne victitant pag. 698
animalium voluntas quæ 294
animalium creatores angelos eſſe dixit Plato 737
Annonæ præfectus primus Romæ creatus 170
Annulus equeſtris ordinis inſigne 180
anni Ægyptiorum breues 706
Et quod Græcorũ annis plus ſit credendum 707
diuerſos diuerſi habuere 708. & ſequenti
Anſeres capitolini, Iunoni ſacri 120
anſerum feſta, & honor apud Romanos 118.120
Anticatones duos ſcripſit Cæſar 46
Antiphanes Lariſæus comicorũ primus 79
Antiſthenes Cynicæ ſectę autor pag. 449
Antitheſis vſus 660
M. Antonius ab Octauio victus in Galliam fugit 201
Antoniani belli hiſtoriã, Cicero in Philippicis conſcripſit 202
Anubis Deus 95
Apex flaminis quid 98
Et quib⁹ datus à Romanis ibi.
Aphrica à locuſtis vaſtata 204
Apis in bouis ſpecie colitur 512
Apollo cur ſagittas habeat 402. & ſequenti
Laomedonti, conductus mercede 137
ephebus pingitur 355
eius ſimulachrum Deli ibid.
Apollinis Delphici oracula quo modo inuenta 233. & ſeq.
oracula qualia 174
templi inſcriptio 477
Apollinis Cumani ſimulachrum quatriduo fleuit 151 & ſeq.
in prædicando euangelio conſtantia 309. & ſeq.
Aprilis menſis Neroneus dictus pag. 321
Veneri ſacer 256
Apuleius de magicis artibus accuſatus 495
Apuleij eloquentia 211
Gn. Apuleius Saturninus occiſus 192
Aqua cur nõ totam ambiat terram 689
Aquam principium omnium rerum poſuit Thales Mileſi⁹ 441
ſint ne aquæ ſuper cælos 688
Aquas, quę ſupra cęlũ ſunt, quidam angelos eſſe putant ibid.
Aquas quidã negant à Deo creatas 687. & quomodo quædam ſupra cælos eſſe poſſunt ibid.
Arbores vitam habent 40
etiam natura vitam tueri, pagina 674. & ſeq.
Arca teſtimonij cur dicta 595
Et quę per illam facta ſunt miracula 596
Archadius Imp. Byzantinus 8. in præfat.
Archelaus philoſophus 441
Archimedes Syracuſis captis, in puluere figuras mathematicas obſeruat 680

Archi

Archimini qui 368
ἀρχὼ principium & principatũ dicimus 662
Ariſtoteles Platonis diſcipulus, pag. 479
δαίμων dictus 480
libri eius quando cœperint legi 689
Ariſt. natiuitas & parentes 479
Argentinus Deus 249
Argentum quando primum cœptum ſignari 251
Argentarij qui 381
Arietes, quales ſint generaturi fœtus prænoſcere 735. & ſeq.
Arimanius deus Perſarum 324
Arion Methymnęus citharœd⁹ Delphino euectus 30. & ſeq.
Ariſtodemus 86
Ariſtippus Socratis diſcipulus, pag. 449
Ariſto Platonis pater 451
Ariſtocratia quid 115
Ariſtonicus à Romanis victus, pag. 152
Ariſtophanes veteris comœdiæ ſcriptor 79
Ariſtophanis equites 83
ἁρμοστὼ qui 20
Arrepticij qui 69
Ars vnde dicta 250
in Artificibus tria eſſe quæ ſpectantur 671
Artemis Diana dicta 403
Aruſpicina quid 436
Aſclepius qui Æſculapius 510
Aſclepij pater, medicinæ prim⁹ inuentor pro Deo habitus 509
de Aſinio Pollione carmen Vergilij 615
Aſperitas quid 74
Aſſaracus auus Anchiſæ 307
Aſſyriorum reges, quot fuerint, pag. 218
Aſſyriorum regnum, quandiu durarit 217. 706
Aſtronomiam docuit Atlas 469
Aſtrologia à Magusiis inuenta, pag. 574
Aſtrologiam Nauticã quis primus conſcripſerit 445
Aſylum vnde dictum, & quãdo ſua illis autoritas adempta ſit, pag. 60
à Romulo, & Remo conſtructum ibid.
Iunonis in Troia 10
Athalaricus Gotthorum rex 27. in præfat.
Atlantici philoſophi qui 469
Attalus rex Aſiæ 152
Attellanæ fabulæ 90
M. Attilij Reguli, fides & mors, pag. 32
laus præclara 46
Atys deus 68
quis & quid ſignificet 421
Auari ſemper pauperes 395
Auentinus mons, Murcius dictus 242
Auerruncus deus 222
Auguria quid 436
Auguria etiam pagani irrident, pag. 266
Augurij diſciplina antiquiſſima pag. 345
Auguſtinus ipſe ſpectaculis & ſacris deorum interfuit 67
eius commẽdatio 5. in epiſtol. auguſtinum, amicis aliis, emẽ-

dandum tradidit Eraſmus 7. in præfat.
Auguſtus Cereri ſacer 256
Cæſ. Auguſti tempora 199
Auguſti geſta, ſub quo natus eſt Chriſtus 201. & ſeq.
Aureæ bullæ vſus 237
Autumnus candido dicatus colori 528
Axierus deus 427
Axinomantia, quid 436
Axiocerſa dea 427

BAcchus vnde dictus 362
Mænoles dictus 362
415. & ſeq. Oſiris
Bacchi ſacra, vbi & quibus temporibus conſecrata 414
Bacchi feſtum, & cæremoniæ, pag. 362
Bacchanalia feſta 359
Bacchanalium turpitudo 81
Bacchæ, quæ & qualibus vocatę nominibus 362
Balthorum familia 28. in prefat.
Baptizandi ritus vetuſtus 51
Barba, magna olim viris gloria, pag. 341
Barbarum primitias, veteres Apollini ſacrabant 237
Barbaræ gentes, quæ 314
Baris nauis Ægyptia ſacra, pagina 583
Baſſarides quæ 362
Batleliureon, genus dæmonum, pag. 575
Beatitudo quid, ſecundum veteres 653
ſecundum Platonem 464
quæ hic maxima 654
Beatitudo vera non eſt, de cuius æternitate dubitatur 712
vera, quæ 655
verâ ab vno ſolo vero Deo largiri Platonis ſententia 557
Beatitudinis cauſa, bonis eſt, adhærere Deo 692. 697
Beatus hic nemo eſt 464
nemo eſſe poteſt, quãdiu mortalis eſt 539. & ſeq.
nemo eſſe poteſt ex ſeipſo 692
Beatum reddere ſolus Deus poteſt 430
Beatos quos in hac vita vocamus 653
quoſdam beatiores in hac vita eſſe, quàm Adam in paradiſo, pag. 654
Bebius à carnificib⁹ diſcerptus, pag. 195
Bebij duo, vno mortis genere, & acerbiſſimo moriuntur 197
Bellona dea 249
pallas dicta 234
Bellũ à belluis nomẽ habet 214
Bellum primum Aphri, & Ægyptij inter ſeſe habuere 217
quando primum cœpta 151
Bella primus Ninus finitimis intulit 216
ante ciuile bellũ acies pugnantes in agro Cãpanię viſæ ſunt pag. 126
Bellorum ciuilium, malum ibi.
Bellum ciuile primum Romæ, pag. 118
Bellum ciuile Marianum, & Syllanum 194
eius origo 119
Bella ciuilia Rom. ordine recitata 199. & ſeq.

Bellorum ciuilium apud Rom. cauſa 56. 289
Bellum ſociale Romæ 188
ſeruile Romæ 193
piraticum 193
titanorum & gigantum 267
Belli leges, victores aliqui, remiſere 12
Belli Antoniani hiſtoriã Cicero in Philippicis conſcripſit 202
in bello quæ captis vrbibus fieri ſoleant 15
Bella cum ſui generis animalibus, animalia non gerunt 731
nequaquam peccare, qui bella gerunt, Deo & magiſtratu iubente 41
Bella nulla, niſi per Chriſtianos geſta propter deorum nomen vlli pepercere 4
Bella punica tria 107. & ſeq.
Bellorum cauſam Chriſtianam religionẽ eſſe dixere quidã 64
Bellorum tempora & exitus à Deo pendent 325
Bellis corruptos mores hominũ Deus emendat 2
Berecynthia mater deũm, & ei⁹ ſacra 67. & ſeq.
Βαίτυλος, quid 257
Bætylum deglutire quid ibid.
Bibliotheca prima, ab Aſinio Pollione impublicata 343
Bigati nummi qui 251
Bilis feruens venenum eſt 77
Biſſus genus lini delicatiſſimi, pag. 25
Bonum & æquum 101
Bonum quid 666
Bonum eſt quod poſſidentem bonum reddit 22
Bonum ſimplex & incommutabile, ſolus Deus 647
Boni gradus ſex ſecundum Platonem 466
triplicia ſecundum Platonicos 36
Bonorum genera tria, corporis, animi, & externorum 463. 467
Boni finis, quid 447
Summum bonum quod dixere plerique 447
eſſe veritatem 464
vnde petendum 463
Bonum nullum eſſe externum, dixerunt Stoici, ſed ſolam virtutem 520
Bona temporalia cur mali quæritant 54
Bonorum temporaliũ amiſſio, quid nos doceat 21
Bonis & malis temporalibus, quomodo vtendum hic 16
Bonus ſi feruit liber eſt 213
Boni & mali ſemper commixti, pag. 61
Solos bonos beatos eſſe 523
Bona cur malis contingant, pagina 16. 18
Boues loquutos eſſe 204. & ſeq.
Botanomantia quid 436
Brachmanæ Indorum Philoſophi 470
Bulbi quid 374
Bullæ aureæ vſus 237
Buſiris qui Proteus, vates, pagina 577
Byzantium, quæ nunc Conſtantinopolis à Conſtantino ædificatum

catum, pag. 330
CAberi vnde dicti 427
Calamitates vtriſq; & ipſis qui perferunt & ſpectatoribus vtiles 60
Camœnæ deæ 232
vnde dictæ 237
Cameſena regio 382
M. Camillus, propter vrbis ingratitudinē ſponte in exilium abiit 100.& ſeq.
Camilli erga patriam integritas 218
Canephori virgines 412
Cannæ dictæ, quæ nunc canellæ 179
Cannenſis clades 179.& ſeq.
Canticum nouum, quod Deo canitur 505
Capitolium à Tarquinio parricida, ædificatum 125.165.166
à ſeruis & exulib⁹ incēſum 170
diis tribus ſacrum 427
à capite dictum: & quando cœptum ædificari 227
per anſeres ſeruatum 118
Capitolij nomina vetera 382
Capitolinus lapis 134
Capnomantia 436
Capitis diminutio 85
Capite cenſi qui 173
Carbones familia Ro. 119
Cardea dea 221
Cardines cæli ſecūdum Mathematicos 285
Carmentes deæ 232
Carmenæ deæ 236
Carna nympha, quæ prius Cranis 382
Carneades Romæ pro iniuſtitia dicit 114
Carthago Rom. Imp. terror 186
à Tyriis condita 560
Carthaginis diruptio, Romæ perditio 57
Carthaginem Naſica deleri prohibuit 105
Caſtitas ab omnibus laudatur, pag. 128
violentia non corrumpitur 35
Caſtor & Pollux penates Ro. 9
Catholica fides quare dicta 631
Cati qui veteribus 250
Catilinæ ſæuitia & interitus, pag. 200
Coniuratio, quales habuerit ſocios 137
Catina vrbs 206
Catius deus 250
Cato 84
ſeipſum occidens, imprudēter fecit 44.& ſeq.
eius vita 46
M. Catonis laus 303.308
Catonis filius à Cæſare vita donatur 45
Catones vnde nati, & quare ſic dicti 44
Catonum ſanctitas in prouerbium abiit 45
Cauea Theatri, quid 57
Cauſarum diuerſa genera, pagina 294.296
Cæcilius Statius Comicus, pagina 84
Cælius mons, Romæ vnde dictus 103
C. Cæſar libros duos Anticatones ſcripſit 46
Cenſorum officium 83
Cent

Centuriata comitia quæ 39
Cælum rex pater Saturni 410
Cælum eſſe igneum putant Platonici 385
Cælicolæ quare dicti 557
Ceres vnde dicta 228
axierus dicta 427
mater magna, terram eſſe 402
Cereales ludi 413
Ceruiſiæ vſum, quis inuenerit, pag. 515
Ceruleus color, qui venetus dictus 528
Chiromantia quid 436
Chriſtus nulla cauſa, malorum, pag. 203
quale ſit principium 609
quomodo dæmonibus innotuerit 550
cur ſibi noluerit viuens ſacrificari 597
vt homo, mediator noſter 634
Chriſti humanitas, Eccleſiæ caput, diuinitas ipſa vita eſt 569
Chriſti incarnatio Dei gratiam maximè nobis commendat, pag. 618
ad Chriſtum vnica eſt via ipſa humanitas 542
vnicus mediator noſter 540.& ſeq.
ſacerdos magnus 568
Chriſtus factus mortalis, vt mediator noſter eſſet 540.& ſeq.
totū hominem ſuſcepit, vt totum liberaret 629
Chriſtus quo anno natus in Bethleem 202
Cur Chriſtum tentarit diabolus, pag. 550
Chriſti paſſio longo antè tempore prædicta 431
de Chriſto Virg. carmina 615
Chriſtum Porphyrius contemſit, quod de fœmina natus ſit, pag. 616
Chriſtianus quos Philoſophos potiſſimū ſequatur 465.& ſeq.
quidā tormentis excruciati, vt bona ſua hoſtib⁹ prderent 22
Chriſtiani nominis cauſa multis pepercere Gotthi 2.& ſeq.
Deus Chriſtianorum quis 21
ſub Nerone perſequutio 370
in Chriſtianorum conuentu olim quæ fiebant 131
Chriſtianos taxare, non eſt auſus Seneca 369
nec captiuitas Chriſtianis nocet, quoniam & illic Deum ſuum inueniunt 29
quid reſpondendum ſit, exprobrantibus præſentis vitæ aduerſitates 55
ab Hermete Trimegiſto prædicta 501
ſalubritas 131
Chriſtianæ religioni imputantibus quæ Deus immittit mala, quid reſpondendum 61
ad Chriſtianam religionē adhortatio 133.& ſeq.
vnam Chriſtianam religionem liberandæ animæ eſſe veram viam 626.& ſeq.
cauſam malorum omniū quidam dixere 64.& ſeq.
cur pleriq; incuſent 109.& ſeq.
In Chriſtiana religione, quę futura ſunt quibus argumentis eſſe

eſſe ventura probentur 630
Chriſtiana religione ſola, gentilium errores poſſe vinci 432
Chryſus bellum excitat ſeruile, pag. 193
dux fugitiuorum 215
Cibus ad martyrum ſepulchra oblatus 518
Ciceronis eloquentia 202
ætas 116
interitus 199.202
Cic. locus lib. tertio Offic. emendatur 246
Ciceronis de Repub. libri 82
lib. de Fato mutilus 279
Hortenſius amiſſus 166
de Academicis libri mutili 343
Cicer. error de præſcientia & liarb. taxatur 293
Cilices piratæ mare infeſtãt 195
Q. Cincinnatus, à ſtiua ad conſulatum raptus 316
Cinthia dea 363
Circe Marica dicta poſt deificationem 98.123
Circenſes ludi 103
primus Romæ Romulus fecit, pag. 58
vnde nomen hoc habeãt ibid.
Circulatorum illuſiones vnde, pag. 593
Ciues boni, qui aliquando Romæ habiti ſunt 170
eſt concors hominum multitudo 31
optimè quę ſit munita, pag. 99. & ſeq.
Ciuitatis regimen triplex, pagina 115
Ciuitati nihil tam inimicum, quàm iniuſtitia 112
in ciuitate cõcordia eſt, quod harmonia in muſica 112
Ciuitates coloniæ quæ 557
Ciuitates quædam veluti villæ ſubhaſtatæ à Sylla 196
Ciuitatum euerſio, eſt morum non murorum caſus 64
Ciuitas Dei, quæ 632
origo eius informatio & beatitudo 670
pars eius maior ſunt angeli, pag. 645
commoditates eius 310
de ciuitate Dei libros, qua ratione ſcripſerit Auguſtinus ſ. in epiſt.
in lib. de Ciuitate Dei qui ſcripſere 16. & ſeq.
Ciuitates duæ, bonorum & malorum mixtæ 61
duas tantum eſſe, bonorum ſcilicet & malorum 692
Q. Claudia veſtalis nauem alioquin immobilem zona ducit, pag. 593
Claudiæ gentes duæ 13
Clauus latus quid 237
Cleombrotus ob vitam futuram acquirẽdam ſibi mortem conſciuit 42
Cleon byrſopola homo ſeditioſus 83
Cleon Cilix bellum excitat ſeruile 195
Cleophon ſeditioſus 83
Cleromantia quid 436
Cloacina dea 221.253
cloacinæ deæ ſimulachrum à T. Tatio inuentum 221

Cluac

Cluacinam deam. T. Tatius dedicauit 365
Cluere, id eſt pugnare 221.530
Clueo, id eſt ſum 530
Cocytus deus 419
Codrus vltimus Athenienſium rex 451
Colere non tantum Deum, ſed etiam homines dicimur 557
Collatina dea 220
Coloniæ ciuitates, quæ 557
Coloni qui. ibid.
colores Circenſes 528
colores quibus anni temporibus tribuantur ibid.
Comites qui 286
Comitia magna centuriata dicta 39
Comœdia quid contineat 80
Comœdiæ tres, vetus, media, & noua 79
Comœdiarum origo 78
& vnde nomen habeant ibid.
Comœdiarum licentiam, deteſtati ſunt Romani 81. & ſeq.
Cõtra actores comœdiarũ 87. & ſeq. copioſè. ĩ comœdiis cur crimina taxari paſſi ſint Græci 85
Concordia ſine iuſtitia eſſe non poteſt 111
in vnius hominis creatione commendata 730
in ciuitate eſt, quod harmonia in muſica 112
Cõcordię ędes plures Romę 191
ædificatæ 190
Conditio in fœminis 369
Cõiugia ſua prima, quo iure habuerint Romani 156
Conſcientia mille teſtes 109
Conſentes dij 253.256
Conſentibus diis, menſes ſacri, pag. 256
Conſiliorum ara ſub terra 103
Conſtantini Imp. in hoc mundo fœlicitas 329
Conſtantinopolis, quæ prius Byzantium condita 329. & ſeq.
Conſualia feſta 103
Conſulere multa ſignificat 306
Conſules primi Romæ 103
vnde dicti 306
Cur creauerĩt Romani, & quod ſit illorum officium 302. 306
Conſulatum qui collegæ abrogauit, annum non vixiſſe 169
Conſus Deus 59.103.232
Neptunus equeſtris dictus 59
Cõtentio ſchema rhetoricũ 660
Corpora cõtinentiũ quare Deus permittat peccare contra votum pag. 51
Contrariorum eundem eſſe ſenſum & diſciplinam 702
contrariorũ quædam medium admittunt, quædam non admittunt 538
Cornelij Cinnæ crudelitas 118. & ſeq.
Corpus ſpirituale quibus rebus pingueſcat 581
Corpus mortale quando fiat ſacrificium Dei 568
corporis bona, propriè bona non eſſe 523
Corpora noſtra quomodo ex elementa conflatis 689.690
Corpora omnia reſurgent, quacunq; hinc morte deceſſerint, pagina. 24

quod

quod ſcrupuloſius diſputatur, pagina 619
corporum noſtrorum poſt reſurrectionem incorruptibilitas 648
quòd corpora nulla grauitate impediente, in cælo eſſe poſſint 358.& ſeq.copioſé.
Corripiant boni malos, ne cum eis hic flagellentur 18
Coſcinomantia quid 436
Cotem nouacula ſecuit Tarquinius 591
Crane dea 223
Cranes nympha, quæ poſtea Carna 382
Craſſi duo, pater & filius occiſi, pagina 194
Creator rerum vnus & ſolus Deus 733.734
De creaturatria nobis maximè ſcienda 664
non creaturæ, ſed earũ abuſus vituperandus 665
creaturas qualiter angeli cognoſcant 678
creaturas omnes in ſuo genere eſſe bonas 696
quæ ex creaturis primò ſint creatæ 646
in omnibus creaturis laudãdus Deus 698
Crocodilus ſerpens 511
Crux maxima, mens ſcelerum conſcia 664
Crucem inſipiẽtiam vocari 617
Cuba dea 236
Culpa abeſt, ſi abfuerit eõſilij 36
Cultus verus & falſus 425
verus quis 558.562
quem Deo exhibet homo, non Deo, ſed ipſi homini prodeſt, pagina 566
Cumæ vnde nomen habeant 153
Cunina dea 221.232
Cupiditas venerea nimium tenaciter viſceribus inhæret 20
cupiditas gloriæ & dominandi, quid inter ſe differant 319
curiarum numerus Romæ vnde manarit 103
Curiatiorum cum Horatiis pugna 159
Curſores qui 334
M. Curtij factum 247
cynicæ ſectæ autor Antiſthenes 449
cynocephalus deus 96
Cybele dea, quas artes inuenerit 68
ſimulachrũ eius per Scipionem Naſicam vrbi infertur 70
Cyllenius cur dictus Mercurius 399
Cyprianus martyr 514
Cyprij virgines ſuas ante nuptias proſtituebant 230
Cyrus Medorũ regnũ vicit 219
cyri duo, maior & minor 162

DAnæ à Ioue corrupta, pagina 77
December Veſtæ ſacer 256
Decemuiri ſacrorum qui 345
Decius gloria militari magnus, pagina 247
Definitionis vtilitas 115
Delphinus Arionẽ cytharœdum dorſo excepit 50
Democratia quid 115
δαίω, id eſt ſcio 549

Dæm

Dæmon animus dicitur humanus 533
dæmonis natura media quædã inter deos & homines 486
dæmonem eſſe, multis modis dicitur 534
dæmones quid, & quibus ſint affecti moribus, ſecundum Apuleium 489
dæmones à ſcientia nominati pag. 549
dicti tenebræ 685
bona præcepta, non niſi decipiendi animo, nonnunquam dare 128
non ſunt timendi propter bona aut mala terrena 122
quibus mediis futura cognoſcant 551
quomodo vera prædicant 124
alios aliis eſſe peiores 9
aerem inhabitare 488
dæmones quidam affectus vocant 535
à quibuſdã angelos vocari 548
animas habere rationales, & hominibus eſſe ſuperiores 484
non eſſe meliores hominibus, pag. 487
non eſſe ſuperiores hominibus propter loci excellentiam 488
in quo hominibus miſeriores, pag. 532.& ſeq.
quid cum diis & hominibus commune habeant 530
quid à diis diſtent 516
immundos eſſe ſpiritus ex eorũ voluptatibus diſcitur 128
quibus ſacrificiis delectentur, pag. 483.& ſeq.581
quibus vincantur à nobis armis 604
ipſa humilitate potiſſimum vincuntur 549
dæmonibus cur tanta conceda tur poteſtas 600.& ſeq.
in dæmonibus quid laudarint pagani 485
dæmonibus hic mundus carcer eſt vſque ad diem iudicij 685
dæmonibus non diis animalia ſacrificanda eſſe dicit Porphyrius 88
dæmones cur munera petant, pag. 492
& cur falſa crimina de ſe narrari velint 85
præ hominibus colendos ſe proponunt 85
vafros, non ſapientes eſſe 653
nihil aliud poſſe, quàm quod à Deo ſinuntur 436
imperita incantatione irritari, pag. 617
hominum preces ad deos referre, & rurſus impetrata ad homines, dixit Apuleius 493
ex animabus hominum fieri, pag. 532.& ſeq.cop.
Platonici aereos eſſe dicũt 178
ſerpentinis eſſe pedibus 593
dæmonum origo, & genera duo 575
ſex item eſſe genera ſecundum alios ibid.
natura ex Platone 517
natura eorum tribus contrariis ab hominum diſtinguitur 536.& ſeq.
ſcire illorum quantum diſtet

ab angelorum 551
dæmonum princeps Ophioni' dictus 7
dæmonum corpora qualia 488
diſtributio, & nomina 533
inuidia & poteſtas maxima, pagina 329.687
deceptiones & impoſturæ, pagina 577.& ſeq.cop.
malitia 499
dæmonum acies in agro Campaniæ viſæ ſunt pugnare 126
dæmoniaci qui apud Gentiles, pagina 486
Deus quid ſit ſecundum Varronem 269
quorum deorum Deus 632
cuius rei dominus fuerit ante omnium creationem 715
vmbilico fornicis ſimilis 394
Deo inimici qui 695
quid ſit contrarium 695
Deũ multi philoſophorum per creaturas cognouêre 471
non eſſe animam mundi 238
de Deo ſatius eſt pleraque ignorare, quàm periculoſius ſcrutari 717
Deum vnum eſſe, eúmque in omnibus diffuſum dixêre Gentilium quidam 233
numerum eſſe dixit Plato 276
Deus incomprehenſibilis 145
ſæpe in aliena, quæ ipſe non eſt forma viſus 585.& ſeq.
nullo ſermone comprehendi poteſt 543
Deum nulla ſpecie aut forma poſſe effingi Gentiles dixêre, pagina 270
ſolus verè eſt 476
ὤν dictus ibid.
ſolus bonũ hoc ſimplex & incommutabile 647
non minuitur Dei poteſtas cùm dicitur, quòd mori non poſſit 297
Deum eſſe incorporeum viderunt philoſophi 458
Deus quomodo futura præſciat, pagina 296
non eſt, ſi futurorum non eſt præſcius 295
omnia à Deo eſſe quomodo ſenſerint philoſophi 458
in Dei manu omnia eſſe, pagina 587
Deus qualiter futura, præſentia & præterita videt 663
Dei voluntas certa, & rerum omnium fons & origo 552
cur Deus bonos ſimul cum malis hic affligat, pagina 17.& ſequenti
Deus in creaturis omnibus laudandus 698
Deo cultus nihil prodeſt, ſed homini 566
deitatis debitus cultus 557
Deus quomodo loquatur homini 634
poſteriora Dei ſunt creaturæ, pagina 586
operare & vacare 721
quidam animam mundi eſſe putant 384
dij vnde ſint, opiniones variæ, pagina 348
dij ſancta animalia ab Ægyptiis dicti 510

vxores ſuas non zelant 140
dij falſi quare falſa crimina de ſe narrari velint 85
hominum opprobriis delectantur 82
quomodo Romam trãſlati, pagina 153.& ſeq.
boni quomodo à malis diſtinguantur 87
deæ, quæ hominibus nupſerunt 263
deorum mater terra 357
deorũ duo ſunt principia 426
dij alij à ſummo Deo, alij ab hominibus facti 500
genera tria, & ad quæ ordinata 261.350.575
ordines 94
euocationes 119
ſexum quare excogitarit vetuſtas 271
matrimonia & inceſta 367
deorum & dæmonum differentiæ 516
deorum eligẽdorum quæ fuerit Romanis ratio 96
multitudo illorum Romanis nihil profuit 154
pluralitas vna Chriſtiana religione vinci poteſt 432
deorum quorundam ſimulachra 352
deos ſuos pagani dona deorum eſſe dicunt, & cur hæc illis dedêre nomina 258
deos ocioſos non eſſe 589
omnes bonos dicunt Platonici, pagina 88.482
cum hominibus non miſceri ſecundum Platonem 493.542
maſculos cælo, fœminas terræ tribuunt 426
de diis quid ſenſerit Plato 276
ex diis exiſtimare ſe natum eſſe vtile eſt 142
diis non Chriſto huius mundi mala aſcribenda ſunt 203
dij falſi beneficia dare nulla poſſunt 148
dij gentium, nullas vnquam leges ad bene viuendum cultoribus ſuis dederunt 66
dij gentium flagitiorum patroni 117
quibus rebus ſe colendos eſſe perſuaſerint 597
deos paganorũ nihil vnquam bene ſanxiſſe 71
cur veteres in animalium ſpecie coluerint 512
nec dare nec tueri regna poſſunt 217
dij falſi propter vitam ęternam culti 337
& quòd illam dare non poſſunt 338.& ſeq.
bella & calamitates excitantes dæmones non deos eſſe 528
annos pluſquã 170. deos ſine ſimulachris Rom. coluêre 267
deorum cultum primus Orpheus inuenit 560
quæ turpiter in eorum templis fiant 75
cultus turpiſſimus Romæ 365
deorũ ſuperum ſacrificia 484
terreſtrium ſacrificia ibid.
diis animalia non eſſe ſacrificanda dixit Porphyrius 88
dij etiam homines dicti 553

dij Gentilium homines mortui 508. & ſeq.
deos omnes fuiſſe homines, pag. 357.406
deos quare fecerint antiqui, pag. 503
deos ſemper fuiſſe, & tamen factos eſſe Platonici dicunt, pagina 624. & ſeq.
Deus Socratis 485
dij maiorum gentium qui 456
dij gentium peccatorum auctores, non vltores ſunt 140
deorum multitudo apud Romanos 220
deorum ſingulorum officia, pag. 359. & ſeq.
Deus altor 419
anubis 95
arimanius 324
argentinus 249
auerrunculus 222
axietus 427
Dea Abeona 249
adeona 249
agenoria 232.241
angenora 221
axiocerſa 427
Bellona 249
dij conſentes 253.256
catius 250
cocythus 419
conſus 103.232
cynocephalus 96
camœna 232
carmentes 232
carmenæ 236
cardea 221
cinthia 363
cloacina 221.253
collatina 220
crane 223
cuba 236
cunina 221
dieſpiter 231
diuerra 258
domitius 359
domiducus ibid.
educa 232
ægeria 437
æſculanus 249
februus 155
forculus 221
febris 96
fœlicitas 243
feſſonia 249
fides 246
flora 220
fortuna 232.243
fortuna barbata 232
fugia 72
fulgora 367
Glaucus 403
honor 249
horoſmades 324
hymenæus 250
hora 241
horta ibid.
hoſtilina 220
dij ignoti qui 405
Ianus 234
Iugatinus 220.232.359
iupiter indiges 98
ilythia 235
intercidona 359
iuuentas 232
lepos 250
liber 377
liberus 559
limentinus 221
lact

lacturcia 220
leuana 232
leucothea 222
libentina 221
lucina 231
dij magni qui 9
Melicerta 223
mercurius 231
mutinus 232.364
manturna 360
marica 98.123
matuta 220.98
mena 232
mens 378
murcia 241
dij naturales qui 400
dij nuptiales quinque 249
neptunus equeſtris 237
nodotus 220
nixidi 236
nemeſis 98
numeria 232
Opis 231
orcus 378
dij puerperiorum 375
Pallor 253
pilumnus 359
picumnus 363
partunda 360
patelena 220
pauentia 232
pecunia 249
pellonia 249
πειθὼ 83
pomona 97
populonea 367
potina 232
prema 360
proſerpina 222
Quies 130
quirinus 98
Ruſor 418
rumina 232.367
runcina 220
ruſina 220
dij ſelecti viginti numero, pagina 375
dij ſamothraces 427
ſentinus 375
ſerapis 582
ſtatilinus 249
ſterquilinus 363
ſubigus 360
ſummanus 254
ſentia 232
ſegetia 221
ſtimula 232.241
ſtrenua 232.241
Terminus 265
tellumo 228
tutanus 221
tutilina ibid.
Vaticanus 221.232
vitumnus 376
vallonia 220
victoria 72
virginenſis 232.360
virtus 246
vitula 72
vnxina 363
volupia 221.232
volutina 220
de diabolo quo genere loquutionis dictum ſit, & in veritate non ſtetit, pagina 656
Diabolus homicida ab initio, pag. 655
cur Chriſtum tentarit, pagina 551

ſit ne dialectica practica vel ſpeculatiua 453
quidam à corporis ſenſu ducẽdam putant 461
tanquam inutilem Epicurei repudiarunt 462
Diales flamines Ioui inſtituti 96. & ſeq.
Diana dea 235
viarũ dea, & cur ſimulachrum eius iuuenile fingitur 403
dianæ Epheſiæ tẽplũ flagrat 235
nulli viro intrare licebat 403
dianam lunam eſſe 402
& cur virgo fingatur ibid.
Διαυλοδρόμοι 73
Dictator die quo lectus, Veſtę ſacra faciebat 9
dictatores Romæ in extremis creati periculis 171
dictatura qualis poteſtas 318
Dies primi ſex ſpiritualiter 643
ſeptem primi quales fuerint, difficile eſt exponere 642
diei ſeptimi ſanctificatio 681. & ſeq.
dierũ electio mathematica ſtultã 287
Dieſpiter deus 231
δήμους veteres villas vocauere, pag. 78
Diffamare quid 117
Dilemmatum ſolutio 40
dilectionis vtriuſque præceptum 564
ſeipſum diligere, quomodo quiſque debeat 564
Diogenes Cynicus ſepeliri noluit 27
Diogenes plures fuere 445
Dionyſij Siracuſij iocus, cùm Æſculapio barbam auream detraxiſſet 355
Ditis nomina diuerſa 419
Ditis & Proſerpinæ ara ſub terra reperta 177
Diſputandum tot tantiſque rationib⁹ cum pleriſq; cur ſit 63
Dives pauper qui 395
diuitiarum gratia multi grauiter excruciati 22
in diuitiis cupiditas, non facultas, reprehenditur 21
diuitiæ veræ 21.22
diuitiæ veterũ fuere pecora 395
diuitię aliud, aliud pecunia ibi.
Diuerra dea 359
Diuinationũ genera plura 436
diuinationem nihil eſſe cõtendit Cicero 291
Diuinitas quid 374
Docere mercede Socratici noluerunt 449
δολιχοδρόμοι qui 73
Domiducus deus 359
domiduca quæ Iuno 363
dominandi libido Ro. immodica 303
beſtia peſſima 160.320
Domitius deus 359
Domus Dei ſpiritalis 505
Dona Dei in nobis Deo reddenda 564
Dryades arborum nymphæ 252
Druidæ qui 470
Duumuiri ſacrorum qui 345

EAnus Ianus dictus 234
Eccleſia ciuitas vna ex angelis & hominibus collecta 570
eccleſiarum præpoſiti ad quid conſtituti 19
eccleſiæ caput humanitas Chriſti, anima & vita ipſa diuinitas 563
Eccleſiæ nunquam ruituræ lapis primus 503
Ecedemia olim, nunc academia, pag. 480
Eclipſes Solis, & Lunæ primus Thales Mileſius prædixit 441
eclipſium rationes olim ignoratæ 164
eclipſim paſſionis Chriſti tempore non fuiſſe naturalem ib.
Ædilium curulium officium 131
Æduca dea 232
Ægeria dea 437
Ægyptus cæli eſt imago 501
ægypti flumen quid 306
ægyptiorum dij belluini 120. & 512
ægypti philoſophi 469
Eleemoſyna pietatis opera, cur dicta 558
Eleemoſynę quanta ſit remuneratio 28
Elementa mundi quatuor 455
quomodo ſunt in miſto 689
elementorum catenata ſeries, 498
ordo & vt quequæ ſe ambiant, pag. 688
ordo ſecundum quoſdam 385
tranſmutatio 697
ex elementis multæ ſunt hominibus pernicies 210
Eleuſinia ſacra 411
Electi fideles, boni rectè nominantur 373
Emathia quæ poſtea Macedonia 157
Æneas Anchiſæ, & Veneris filius 141
cum Achille pugnans à Neptuno liberatur 137. & ſeq.
hoſtem ſua manu occiſum doluit 160
Ἔννοιαι quid 461
Æneopolis quæ prius Saturnia, pag. 382
Ennius poëta 116
Oenophorum quid 384
Epiſcopus, id eſt ſpeculator 16
Epicurus ex atomis & ramentis omnia dixit conſtare 350
epicurei veritatis indicium in corporis ſenſu ponunt 460 & ſeq.
Epictetus 523
Epidaurius ſerpẽs Æſculapium nauigãtem Romam ſequitur, pag. 591
epidaurus quæ ante Epitaurus oppidum Achaiæ 154
Epulas quo animo ad martyrũ ſepulchra olim obtulerint 514
epulorum publicorum curatores 355
Æſchines Athenienſis 86
Æſculanus deus 249
Æſculapius aſclepidus dictus, pag. 511
ab Epidauro Romam migrat, pag. 153
ophiuchus creditur in cælo 593
æſculapium Rom. nauigantem ſerpens ſequitur 591
æſculapij tres 154
Eſſe naturas omnes appetere 674. & ſeq.

Nihil eſt iucundius quàm eſſe, pag. 674
ego ſum qui ſum, exponitur, pag. 476
eſſentia ab eſſe deductũ nouũ eſt nomen 693
Æſtas ruffo dicatur colori 528
Ætates hominum quinque 151
æternum non continuo beatum 651
æternitas quid diſtet à tempore 641
æternitati Dei nihil comparari poteſt 711
Eterogenia quæ 445
Æthera cælum vocant Platonici 385
Ætna mõs Siciliæ, & eius incendium 205. & ſeq.
ætnæ montis incendium 204
conflagratio prima 212
ab Ætna monte flammarum flumina cucurrere 210
Ethologi qui 368
Ethopei qui ibid.
Initium Euangelij Ioãnis à Platonico quodam maximo loco habitum 520
Eudæmon quid 534
Eudoxus poëta, & mathematicus 302
Euemerus Siculus hiſtoricus, pag. 355
Eunuchi cur Magnæ matri ſeruiant 419
Eunus Syrus bellum excitat ſeruile 193
Euocationes deorum 119
Eupolis poëta in mare merſus, pag. 79
Europa ab Aſia Thracio Boſphoro diſterminata 453
Εὐσεβές quid 558
Exactores qui 109
Exequiarum pompa viuorũ ſolatium, mortuorũ ſubſidium, 26
Exorciſtæ qui 604
FAbius Tarentinæ vrbis euerſor 12. 14
Fabricij integritas 133. 317
Fabulam primã Romæ luſit Liuius Andronicus 80
fabularum varia genera ibid.
fabularum theatri origo 78
Factio quid 112
Falacer quis falacris flamen 86
Falcem cur geſtet Saturnus 407
Fames grauis Romæ 170
Saguntinorum horrenda 181 & ſeq.
famis bona 24
famoſa carmina Romæ lege prohibita 88
Fana à fauno dicta 255
Faſcinum quid 364
Fatum quid 274. 276
quid Stoicis 290
Et quod quatuor de fato ſint veterum ſententiæ ibid.
à fando dictum 295
nonnulli Dei dicunt eſſe voluntatem 289
fatum, & prouidentia quomodo diſtent 296
de fato Platonis opinio 276
ſententiæ philoſophorũ duę 299
& quomodo fato omnia fieri dixerunt ibid.
fatalia quæ 274
Fatua fauni vxor 237

faunus Pici filius Faunorum & Satyrorum pater 255
Fauo Archimimus 368
Febris dea 96
Februarius Termino dicat⁹ 385
& februum ſacrũ dictũ purgatorium ibid.
februarius à Numa anno additus 386
februarius Neptuno ſacer 256
februs deus qui Pluto 155
Fercula quid 70
Fœlicitas vera imperantium 328
fœlicitas dea nõ eſt, ſed Dei donum: non igitur colenda, ſed à Deo petenda eſt 254
dea 243
cur tam ſero à Romanis culta, & quis primus ædem illi conſtituit 253
vbi habitet 213
ſolis bonis dat Deus 271
qualem habuere angeli ante caſum 654
vtrũ propter fœlicitatem, quæ poſt mortem futura eſt, vni Dei an pluribus ſacra facere oporteat 475. & copioſe ſeq.
Fœmina cur ex latere mariti facta 738
fœmina vbi cõceperit, alterum concipere non poteſt 738
fœminam heredem facere, lege prohibitum 185
fœminæ in viros mutatæ 203
apud Augilas proſtitutæ 230
fœminæ etiam de brutis dicũtur animalibus 205. & ſeq.
Feſcenini qui 79
Feſſonia dea 249
Feſta vera quę domino celebramus 562
Fœtus ſimiles naſci imaginibus ſub ipſo conceptu hauſtis 736
Fides dea 246
fidei conſeruatio & Regulum, & Saguntinos perdidit 183
fide mens ante Dei cognitionẽ purganda eſt 634
fide in Deũ angelis appropinquamus 508
Fides Chriſtiana nullius mali cauſa 203
ad fidem Chriſtianam adhortatio 132. & ſeq.
in partibus iuſtitiæ cõprehenditur 246
Fideles boni electi nominati 373
Fimbria homo perditiſſimæ audaciæ 146
C. Fimbria 194. & ſeq.
Flamines genus ſacerdotij 96
flaminum inſigne, & vnde dicti ſint 97
Flameum tegminis capitis genus ibid.
Fletus ſimulachrorum mali aliquid iis portẽdunt, quibus fauent 153
Flora dea 220. 222
Floralis floræ deæ flamen 97
floralium turpitudo, & à quibus celebrata 81
Fluentia ciuitas ſubhaſtata 198
Flumen Ægypti quod 306
Forculus deus 221
Fortitudo cur dea non ſit 246
Fortis viris non eſt dicere, hoc nõ patiar: ſed hoc nõ faciam, pag. 36

Fortuna vnde dicta 244
Fortuna dea 232.243
dearum ſelectiſſima 379
fortuna muliebris & ędes eius, pag. 245
fortuna barbata dea 232
in quibus rebus conſiſtat 276. & ſeq.
in omni re dominatur 115
fortunæ ſimulachrũ loquutum pag. 245
ædes plures 244
Fortuitum quid 274
Franciſcus de Maronis minorita commentatur lib. de Ciuit. Dei 17. in præfat.
Fratres ciuili bello mutuis concidunt vulneribus 128
Frons pudoris inſigne 382
Fructeſcea dea 249
Fructus proprie fruentis eſt 671
fruges magicis artibus translatæ 495
frumenta quibus diis Romani dicarint 220
Frui quid 469
frui & vti in quo differant 671
Fugia dea & illius feſta 72
vitula dicta ibid.
Fugalia feſta 71. & ſeq.
Fulgora dea vidua 367
fulgurum genera tria 258
fulmina diis quibus aſſignata, pag. 254
fulmina Iouis à Vulcano & Minerua curantur 230
Fumus pro re vana 156
funeris curatio, conditio ſepulturæ, & exequiarum pompa mortuis nihil profunt 26
Furiæ tres infernales 158
Furinalis furidæ flamen 97
furius Camillus Romam ingratam defendit 171
Fuſidius Syllæ aſſentator 197
Fuſtuarium ſupplicium autori carminum infamium conſtitutum 85
Futura variis modis prænoſci, pag. 627
quomodo videt Deus 663
quomodo ſciant dæmones & angeli 550
apud Deum ſunt præſentia 300

GAdes inſula 39
Galatarum origo 186
Galli ſacerdotes, & illorum furor 68
in memoriam dilectionis Atys caſtrabantur 421
& cur matri magnæ ſeruiant, pag. 419
galli ſenatum omnem Romanum trucidant 198
galliam decennio ſubegit Cæſar 201
Gallogræci minoris Aſiæ pop. pag. 196
Ganymedes in ſignum cæleſte aquarium mutatus 423. & ſeq.
Gaſtromantia quid 436
A. Gellius elegantiſſimi eloquij pag. 520
Gellius ſcriptor quidam antiquus 103
Geminos ſub vno cõceptos horoſcopo diuerſas habere naturas 285
Geneſis Iudęis Breſith vocatur, pag. 684

Genius deus quid 396.397.533
Geomantia quid 436
Germanum quid 90. & ſeq.
Getulia Aphricæ pars 167
Genius quid dicatur 533
Gigantes nati ex angelis 142
Gingrire & gingrinæ quid 356
Gladiatores ſeditioſi Italiam vaſtant 215
gloriæ cupiditas piæ fidei inimica 309
nonnunquam bona 308
gloriæ contemptus virtus maxima 319
Gluma quid 222
Γνῶθι σεαυτὸν & εἰ Delphici tẽpli inſcriptio 477
Goetia quid 572.573
Gorthi à Romanis mirabiliter victi 28. in præfat. 327
à Theodoſio victi 27. in præfat.
mitius cũ Rõ. egerunt, quàm Sylla ciuis 198
Chriſtiani nominis veneratores 2. & ſeq.
gratiam Dei in Chriſti incarnatione maximè commendari 618
gratię tres quomodo pingebãtur 355
Gratianus Imperator 331
Gracchorum ſeditio bellorum ciuilium initium fuit 189
C. Gracchi caput auro repẽſum à L. Opimio 190
Græcia magna Italiæ pars 440
Græciæ magnæ fines 442
Græci leues 11
Græca lingua clariſſima 440
Gulielmus Croius Cardinalis moritur 8. in præfat.
Gulielmi Budæi laus 101
Gymnaſia Athenis quot 481

HAdrianus xiiij. Ro. Imp. 265
Halaricus Gothorum rex, pag. 29. in præfat.
Haliætus ex aquila generatur, pag. 93
Hamadryades arborum nymphæ 252
Hannibal ex cęde Cannenſi annulorum modios tres mittit Carthaginem 179
Hannibalis ſæuitia 179
Herbas & frutices viuere 40
Hederæ ſpecies quædã inebriãs & furorem inducens 362
Heraclia victoria 174
Hercules deus cum Laurentina meretrice congreditur 353
Herculis ædituus 353
hæreſis quid 484
Hermes Ægyptius Triſmegiſtus 500
Hermopolis vrbs Ægypti 512
heroes dij qui 94
heroes Chriſtianorum 600
heroum officium quod 602
Heroum quid 602
Herſilia vxor Romuli 241
Hieremiãs in Ægypto mortuus, ab indigenis colitur, pagina 475
Hieronymi ſcriptorum omniũ optimus 10. in præfat.
Hiſpanorum veterum mores, pag. 470
& quod aurifodinis Hiſpania ſcateat ibid.
Hiſtrionum infamia 90

Homo, magnum eſt miraculum pag. 584
Dei nomini conſecratus eſt ſacrificium 568
hominẽ aſſumpſit Deus, quomodo intelligatur 547
hominum ſolum animum eſſe dixerunt Platonici, corpus autem hominis carcerem 29
hominũ ad prædicata ex Apuleio 529
Homo etiam miſer cũctis creaturis melior 693
diuinum animal, quia ſolum igne vtitur 698
quanti habeatur apud Deum, pag. 430
qua parte Deo propinquior, pag. 634
natura hominis Deo proxima, pag. 671
hominem partem eſſe Dei dixere nonnulli 239
homines dęmonibus meliores pag. 487
dij dicti 553
Homo an mortalis eſſe poſſit & beatus 539
cur mortalis, ſecundum Philoſophorum opinionem 532
homines quæ animalia ſenſibus ſuperent 487
Homo, homo non eſt, niſi colat Chriſtum 564
cur non citius creatus 710
hominem vnum tantum cur creauerit Deus 730.738
fuiſſe ab æterno opinãtur quidam 705.&ſeq.
conditionem eius ante lapſum prorſus ignoramus 652
Humanitatis ſignificationes variæ 94
Homicida eſt, qui ſeipſum occidit 34.41
homicida quis 52.& ſeq.
Honor Deus 249
honor verus in futura vita 121
humanus nihil niſi fumus 313
honoris templum & ſacra 259
honores cum gentilitate orti ſunt, & illic ſepeliri debent, pag. 492
Honorius Imp. Ro. 28. in prę fat.
Hora dea prouidentiæ 241
Horatiorum cum Curiatiis pugna 159
Hordei ſegetem Iſis inuenit, pag. 513.515
Horomaſdes deus Perſarũ 324
Horoſcopus quid 280
Horta dea quæ ſtimula 241
Hortẽſius Ciceronis amicus 166
Horti Veneri cur ſacri 356
Hoſtem etiam à ſe victum nonnulli deflerunt 160
hoſtis ab hoſtire dictus 222
hoſtiũ in victos conſuetudo 11
Hoſtire quid 222
Hoſtilina dea 220
Hoſtilius Mancinus à Numantinis victus 186
Humilitas credẽti valde eſt neceſſaria 618
humilitate dæmones vincimus 549
Hydromantia quid, & quomodo fiat 436
Hydromãtiam Numa exercuit, pag. 434

Hyems

Hyems cæruleo dicata colori, pag. 528
horribilis Romæ 172
Hymenæus deus 250
Hyperboli Athenienſis improbitas 138
Hypocrita pro hiſtrione ſumitur 86
Hyſtriones qui & vnde dicti 79

IAcobus de Paſſauant cõmentator lib. de ciuitate Dei 17. in præfat.
Iactantiam tolle, & patres eritis omnibus omnes 313
Iamblichus philoſophus 481
Ianus Italiæ rex 381
Ianus deorum ſelectorum primus 276
deorum vetuſtiſſ. 234
initiorum omnium deus 376
ipſe mundus eſt 385
geminus quis 388
bifrons & quadrifrons cur 381. 387
Saturnum recepit hoſpitio 381
Iani portæ bello patent 148
Ianũ quidã ſolẽ eſſe dicunt 388
Ianuarius Iunoni ſacer 256
à Numa anno additus 386
Ianiculum oppidum Ianus condidit 382
Ianua ab eundo dicto 234
Ibis apud Ægyptios cur colatur 205
ἰβὶς quid 257
Ichthyomantia quid 436
Ideæ Platonis, & vnde dictę 428
Ideas Platonis, Mineruam eſſe contendit Varro 426
Ignis multa genera 476
artium omnium eſt inſtrumentum 231
in quo Veſtæ cultus 178
quibus diis aſſignatus 404
commoditas & vtilitas 697
ignem cur Veſtam deam putarit antiquitas, & virgines quare illi in miniſterio adhibitæ, pag. 228
animalia quædam in igne victitare 698
Igniſpicina quid 436
Ignoſcẽdo creſcere elogium 13
Ilythia dea 235
Ilium à Fimbria euerſum 145.& ſeq.
Immũdos ſpiritus ipſis voluptatibus ſeſe eſſe confitentur 128
Imperatores Rom. ius non habent in totum orbem 330
ſatius eſt imperiũ habere paruum cum quiete, quàm amplum irrequietum 149
Imperatorũ fœlicitas vera 328
Impiorum regna etiam deus iuuat 62
Incẽſum verũ amor ſanctus 563
Indoles quid ſignificet 95
Infamium carminũ autori qualis pœna conſtituta 85
de vtero matris, voces dediſſe, pag. 203
& quod nũc habent poteſtate, ſi viuunt adepturi ſunt 366
Inferorum circuli nouem 39
Infernalis ignis, item bonus 697
Infinitũ mẽte nõ poſſe capi 731
Deus nouit ibid.
Ingenioſum naſci eſſe fœlicitatis

Inim

Inimici Dei qui 695
fœlicior eſt qui iniuriam patitur, quàm qui facit 523
Iniuſta quomodo ſentiamus 585
Ino dea facta, & Matuta dicta 98
Inquilini qui in ædibus conductis habitant 559
Inſpectio virginum 35
Intelligibilia quæ 459
intelligẽtiæ lumen à ſolo Deo infundi tradunt Platonici 560 & ſeq.
Intercidona dea 359
Interpres quis dicatur 399
Inuidia nil miſerius 540
Inuiſibiliũ omnium maximum Deus 636
Ioannes Andreas Stranneus 367
Ioannes Heremita Ægyptius, pag. 331
Ionia regio 442
Ionia op. quod Miletos 442
Iouianus Imp. 330
Iouianus Pannonius 266
Iraſci poteſt Chriſtianus, & quomodo 525
Iracundi & contentioſi plurimũ valent memoria 380
ἔρεχυ veteres terram dixere 94
Iſis eadem quæ Ceres 411
hordei ſegetem inuenit 515
tempus ſeruitutis Iſraelis in Ægypto 304
Italia Græcia magna 442
à gladiatoribus fugitiuis vaſtata 215
Iterduca dea 378
Ithyphallus quid 415
deus Priapus 95
ſuſpendiũ, eſt homicidium 34
Iudæi duce Saulo, à Gothis victi 14
Iudæorum regnũ vni ſoli Deo innixum 272
cur diſperſi per oẽs terras 273
de Iudæorum ritibus quid ſenſerit Seneca 369
iudicium humanum 20
iudices Romani qui 139
Iugatinus deus 220.232.359
Iulianus Imperator 266
apoſtata 323
Iulius menſis Ioui ſacer 256
Iulius Firmicus nugatoriæ loquacitatis autor 282
C. Iulius Cæſar Galliam vicit decennio 201
C. Iulij Cæſaris laus 303
genus 141
mors 202
Iunius Brutus Lucium Tarquinium collegam reſpuit 100
Iunij Bruti in filios, & affines auſteritas 167
Iunius mẽſis Mercurio ſacer 256
Iuno purgandorũ & pariendorũ omniũ poteſtatem habet 377
cur Iouis vxor & ſoror 224
domiduca dicta 363
iterduca pueris 377
opigena dicta 235
fluona quæ 376
Troianis infeſta 6
quare 7
zelotypa 358
Iunonis ſacra in Samo inſula celebrata 354
Iunonis aſylum Troianum 10
Iupiter ſũmus deorũ, & quod ab his item coli creditur, qui Deũ ſine

ſine ſimulachris colunt 223
Iupiter an deos alios, vt rex, mittat mortalibus 243
Deus vnus in diis omnib⁹ 227 & ſeq.
cur cælum habitare dictus 226
à iuuando dictus 223
diuerſa habet cognomina, nec in ſe diuerſus eſt 392. & ſeq.
pecunia dicitur 395
Iupiter Luceius 255
vnde ſtator dictus 157. & ſeq.
Iupiter indiges Æneas dict⁹ 98
Iouis poteſtas, & eius cum Iano comparatio 393. & ſeq.
capitis eius tegmen igneũ 230
adulteria 260
cultura Athenis 393
Ioui cur Iuno vxor & ſoror aſcribatur 224
Ius quid 101
& qđ bonũ ſit iuris origo ibid.
Iuris prudentia per Budęum reſtitui cœpta 103
Iuſiurandũ Romanorũ per Iouem lapidem ſanctiſſimũ 134
Sine iuſtitia ne Iupiter quidem principem agere poteſt 115
Iuſtitia ſola reſpublica ſuſtẽtatur 112
& iuſtitia in quibus ſit verè 94
Iuſti nõ vt puniãtur, ſed vt examinentur, affliguntur 213
Iuſtin⁹ parũ fidelis hiſtoric⁹ 216
Inuentas dea 232.257

Κακίαν vitiũ potius quàm malitiam interpretatur 507
Καπηλικὸν quid 462
Κρόνος, id eſt, Saturnus 407
Κρόνος Iupiter dictus 227
Κύλλες, mutilos vacari Græcè, pagina 399

Labeones tres 87
Lacheſis parcarum vna, & quod illius ſit officium 276
Lacturcia dea 220.222
Lacus Curtius vnde dictus 247
Laomedon diis negabat mercedem 136. & ſeq.
Lar quid 533.535
Lares fieri animas ſi bonæ ſunt dicunt Platonici 532.535
Lares gemini filij Mercurij & Laræ 397
Lariſſa arx Argiua 307
Larua quid 533.535
Laruas fieri animas, ſi malę ſint, pag. 532
Latinus Italiæ rex Circes & Vlyſſis filius 123
Latria quid 557
Latrocinia ſũt parua regna 214
Latus clauus quid 237
Lauinium ab Troianis conditum 10.415
Laurentina meretrix Herculis, pag. 353
Lecanomantia quid 437
Lectiſternium quid 173
Leda mulier Nemeſis dicta dea facta 98
Lemur quid 533.535
Lemures animas fieri, ſi malæ ſint 532.535
Lemuria feſta 536
Lenarũ pœna in Hiſpania 697
Lepidus M. Æmilius à Pompeio & Catulo victus 200
Lepos deus nuptialis 250
Lætitiæ domus, lætantium in eà eſt

eſt 644.
Leuana Dea 232
Leucothea dea 222
Lex in arca poſita quid ſignificet 598
promiſſionem habuit terrenam 588
an per Deum vel angelos ſit data 586
Lex Plautia de iudiciis 139
Sempronia de iudiciis ibid.
Aurelia de iudiciis ibid.
Cornelia de iudiciis ibid.
Voconia lata 185.& ſeq.
Leges duodecim tabularũ quãdo latæ 99
Angrariæ nunquã ſine tumultibus agitatæ 107
Lycurgi æquiſſ. 99
Leges ſuas Romani ab Athenienſibus mutuarunt 98
Libentina dea 221
Librorum de ciuitate Dei diſtinctio & ordo 630
Liber deus ſeminis humani 377
Liberus deus vnde dictus 359
Libera dea Luna dicta 379
Liberum arbitrium Ciceroni quid 292.& ſeq.
libido dormientium abſque culpa 48
aliena non eſt, aut non polluit, pag. 34
feruenti tincta veneno 75
Libyæ mons prælongus 511
Limentinus deus 221
Linea recta quæ 679
Linternenſe oppidum Campaniæ 186
Liparæ inſulæ Ætnæ incendio vaſtatio 206
Liuius primus Poeta Latinus 84
T. Liuij librorum pars magna periit 208
Liuius Andronicus primam fabulam Romæ luſit 80
M. Liuij Druſi ſuperbia 193
Locuſtarum multitudo infinita in Aphrica 204
Loquatur Deus qualiter 634
Loth vxor in ſalis ſtatuam conuerſa quid ſignificet 570
luciferi ſydus 401
Luciferum quidam Iunoni quidam Veneri tribuunt 400
Lucina dea 231.235
Lucretiæ ſtuprum 164
factum eius examinatur 37
L. Luctatius Catulus veneno hauſto moritur 195
Ludorum ſecularium origo, ritus, & celebratio 177.& ſeq.
ludi inferorum tauri dicti 178
ludi ſacri inferis Romæ renouati 175
Scenici in diuinis poſiti rebus, pag. 208
Chriſtianorum taxati 514
per miraculum dæmonum inſtaurati 260
in rebus tantum diuinis extant 349
ſeculares Romæ inſtaurati 175
Circenſes 103
Magni ibid.
Romani ibid.
Conſualia ibid.
Ludis in funebribus fabulæ actæ 510
Lumen verum Deus vnus 561

Lumen mẽtium ad diſcenda omnia eſt ipſe Deus 461
Luna varia nomina habuit 235
lunæ deliquium quid 165
lunam quidam Venerem putant. Et ei ſacrificandi mos, pag. 401
laborãtem magnis vocibus, iuuari credidit vetuſtas 594
ab aſino epotam 595
lunaribus incremẽtis & decrementis variari plurima 286
Lux bona dicta 662
lux, quam principio creauit Deus, angeli ſunt 646
& angeli & ſancti dicuntur 686
Luxũ cauere Naſica Scipio docuit Romanos 57
Lycopolis Ægypti ciuitas 48
Lycurgus Lacedæmoniis leges tradidit 98.587
Lycurgi leges quales 99

MAcedonum regnum quãto durarit tempore 706
Magia quid 574
magicis artibus fruges, & agri tranſlata 495
magi miraculis illudunt 593
magis Pharaonis cur ſit permiſſum facere miracula 571
Magiſtratus Ro. quo die lectus Veſtæ ſacra faciebat, pagina 8.& ſeq.
Magna mater, id eſt Cybele dea, pag. 68
magnæ matris ſacra 421
Maguſij Aſtrologiæ & Magiæ inuentores 574
Maius Apollini ſacer 256
Malcus, id eſt, rex 482
Malefici qui vulgò dicti 572
malus & ſi regnat, ſeruus eſt, pag. 213
mali item pacem quærunt 145
malorum cauſa perditionis eſt, non adhærere Deo 693.699
malis cur benefaciat Deus 15
Malos cur creauerit Deus, pagina 660.665
Malum quid 666
non eſſe naturam, ſed boni amiſſionem 646
Mala duplicia morum & corporum 135
quæ iuſtis accidunt, non pœna criminis, ſed virtutis examen ſunt 213
Chriſtianæ imputantibus religioni quid reſpondendum 61
malorum omniũ cauſa eſt mala voluntas 699
Mammam veteres ruminam dixêre 232
Mammona Syra vox diuitias ſignificat 24
Mane primum quale 642
Manes animę dicuntur, cùm incertum ſit bonæ an malæ ſint, pag. 532.536
Manius deus quid 533.536
Manlius Torquatus filium proprium percuſſit ſecuri, quòd contra edictum pugnauerat, pag. 45
Manubiæ quid 258
Marcellinus tribunus Africanus pag. 3
M. Marcellus Syracuſas deflevit antequam cepit 12
vita eius 13

Macellus Syracuſam à ſe deletam doluit 160
Mariani belli origo 119
Marica dea, quæ prius Circe, pagina 98.123
Marius capite cenſus dictus 174
Marius Arpinas 118
marij hominis perditiſſimi fœlicitas 120
crudelitas 121.& ſeq.
in ciues Rom. ſæuitia 194
tyrannis 197
M. Marij Gratidiani mors horrenda ibid.
Martis officium 397
Martis ſydus 278
ſtella natura 389
Martiales flamines Marti inſtituti 120.& ſeq.
Martyres quomodo Chriſtiani honorent 513
martyrum conſtantia 310.495
martyrum templa delubra paganorum ſequuta 508
martyribus non templa, nec ſacrificia ſtatuuntur, ſed memoriæ, ſicut hominibus mortuis, pag. 358
Martius Mineruæ ſacer 256
Maſſiniſſæ regnum peſtilentia vaſtatum 204
Mathematici olim figuras in puluere delineabant 680
Mathematicæ artes à Mercurio inuentæ 511
Mathematicæ orationes certiſſimæ 679
Matrimonia deorum inceſta, pag. 367
Mater magna terra dicta 420
Matata dea 220.222.98
vnde dicta 536
prius 198
Leucothea 222
Matutinum à Matuta dictum, pag. 222
Medi in Aſia regnant annis 350. pag. 219
Mediator verus vnus Chriſtus eſt, & nemo alius 540.& ſeq.
per quid 635
Medioximi dij qui 94
Megaleſia ludi 68.& ſeq.
Melicerta deus marinus 223
prius Glaucus 403
C. Melius Spoletanus comœdiarum Trabeatarum inuentor, pag. 80
Memoriam optimam iracundi & contentioſi habent 380
Mena dea 232.376
Menades quæ 362
Menãder comicorum princeps, pag. 79
Menippus Phœnix Cynicus, pagina 27
Mænoles Bacchus dictus 362
Mens dea 247.378
quid propriè 634
etiam ſenſus dicitur 635
in homine, optimum omnium pag. 453
mens bona in rebus omnibus optima 378
fide purganda, priuſquam Deo fruatur 634
an per ſe ad cupitates moueatur, an alterius impulſu, pagina 535
mentis deæ, ædes & feſtum 250

nihil eſt in mente, quod non prius fuerit in ſenſu 457
Menſes duos anno addidit Numa 386
menſes, diis duodecim ſacri, pag. 256
Menſtrui vtilitas, & detrimentum 379
Mercurius quis fuerit 511
Hermetis Trimegiſti auus, pagina 509.512
mercium deus 231
deus ſermonis eſt 234
quaſi medius currens dicitur, pag. 397.398
cur Cyllenius dictus 399
Mercurij Salinum quid 356
Mercurij officium 397
& cur alatus pingatur & nuncius 397.399
Mercurij furta 263
ſtellæ natura 401
Mercurij quinque fuerunt 398
Mercurios duos colunt Ægyptij 511
Mergarides, Bulbi dicti 374
Q. Metellus, & eius laus, pagina 178.& ſeq.
Romanorũ laudatiſſimus, pagina 121
fœlicitas eius 122
Metæ in circo quid 73
Metropoles ciuitates quæ 560
Micipſe regnum 206
Miletos, Ionia dicta 442
Militum in bello ferocitas 15
militia immunes erãt apud Romanos proletarij & capite cenſi 173
Mimallonides quæ 362
Mimi qui 80
& vnde dicti 368
Minerua è Iouis capite nata 224
Mineruæ quinque 226
Mineruæ ſimulachrũ in incendio Ilij ſeruatum 146
Mineruæ logotheca quid 356
Mineruam quidam ſummum æthera dicunt 402
Minutularij qui 381
Miracula quæ veriora 591
& quid de illis ſit ſentiendum, ibid.
inuiſibilium naturarũ, aſſiduitate viluiſſe, quæ tamen rariſſimis ſunt maiora 585
quæ Deus olim fecit, ad comprobandas promiſſiones facta eſſe 570
Miracula Chriſti angelis & dæmonib⁹ fuiſſe admirabiliora, quàm hominibus 550
miracula magorum, dæmonum operibus fieri 495
nihil niſi illuſio, ſicut & dæmonum 593
Miſeria ſumma eſt ipſa ſtultitia, pag. 675
Miſeri cur interire nolunt 674
Miſericordia quid, & quòd eam culparint Stoici 725
miſericordiæ opera, cur pietatem vocamus 558
Mithridates magnus 187
ciues Romanorum omnes, qui in Aſia inuẽti ſunt, occidi iuſſit 187
à Romanis victus 125
Mithridatem vicit Pompeius, cum toto Oriente 201.& ſeq.

Mithridatiẽ bellum annis durauit quadraginta 325
Monarchia quid 116
Monogramma quid ibid.
Mons ſacer Romæ 107
Moralis philoſophia 463
Mori commune omnibus 24
mortuorum manes omnes dij putantur à paganis 508
mors ſumma hominis 371
an ad declinãdũ peccata, mors ſpontanea ſit appetenda, pag. 49. & ſeq.
mortem ſibi conſciſcere, non eſſe magnanimi 42. & ſeq.
in eos qui ſibi mortem conciſcunt, Platonis ſententia 43
qui morte voluntaria interierẽ, quomodo colat eccleſia, pag. 48. & ſeq.
Mortium genera diuerſa, in Romanos ciues à Sylla excogitata 196
nihil intereſſe quo mortis genere vita finiatur 24
Mors nec fugienda, nec mala putanda, quam bona vita præceſſit 25
Mortem ſibi conſciuit Cleombrotus propter animæ immortalitatem 42
Morem imponere, id eſt, morem gerere 4
Mulier an ſemẽ coeundo emittat 362
mulieribus quæ peperiſſent, tres olim dij cuſtodes aſſignabantur 359
Mundus omniũ viſibilium maximum 636
cum tempore, non in tempore cœpit 641
cur tunc, & non anteà ſit conditus 639
mũdi partes quatuor, & animæ earum 384
ſol mundi mens & animus 233
ante mundum conditum quæ fuerint ſecula 719
mundum factum eſſe ex ipſo Deo diſcimus 636
mundũ non eſſe corpus Dei 238
mundum non poſſe totum perire 707.709. & ſeq.
liber de mundo num ſit Ariſtotelis 211
anni ab Adam vſque ad Abraham ſex milia 706
de ætate opiniones variæ 708
de æternitate opiniones variæ, pag. 638
mundũ ſemper fuiſſe, ſed tamẽ factum eſſe dixit Plato 625
Mũdi animam quid dixerit Plato 606
mũdo cur dederit animam dominus ſecundum Platonem, pag. 622
eſſe animal beatiſſ. dicunt Platonici 619
ab angelis factum quidam dixêre 389. & ſeq.
Deum eſſe, & animum & mentem habere, nonnulli opinantur 233
quæ cauſam condendi mundum ſecundum Platonem, pagina 664
mundum, ex terra & igne effectum 475

mundos innumeros naſci & interire dixit Anaximander, pagina 441
Mundatur per cor caro 610
Murci qui dicti 242
Murcia dea 241. & ſeq.
Muſæ animorum tranquillitate gaudent 14. in præfat.
Mutica ſpica quid 222
Mutinus deus, qui Græcis Priapus 232. 364
C. Mutius Scæuola 247
apud aram Veſtæ occiſus 196
Myoparo nauicula eſt piratica, pag. 214
Mythicon theologiæ genus 347

NAiades nymphæ fontium, pag. 252
Napeæ ſlorum nymphæ ibid.
Natura quid ſecundum Zenonem 456
ſua vnde ſit rebus omnibus, pagina 296
non minus eſt in paruis, quàm in magnis animalibus 665
naturam nullã malam eſſe 665
Nauem quæ matris deûm ducebat ſimulachrum, aliâs immobilem mulier caſta zona duxit 591
Neceſſitas dicitur, quæ in poteſtate noſtra non eſt 296
extrinſeca & naturalis 299
Necya feſta 510
Necyomantia 435
Necia ſacra quæ 434
Necyomantia quid 436
Nemeſis dea, quę prius Leda dicebatur 98
Nænia dea 361
quid & vnde dicta 364
Neptunus de ſtirpe Æneæ prædicit apud Homerum 136
Neptunus equeſtris, Cõſus dictus 237
à Laomedonte mercede cõductus 137
Neptuni officium myſticè 415
vxor Salacia dicta 224
Nereides nymphæ quæ 252
Nerione Martis 369
Neronis luxuria & ſæuitia 320
Nerones à fortitudine dicti 367
Neropolis Roma dicta 321
Nim quid 364
Næuius ſecũdus Latinus poeta, pag. 164
Nex quid 369.
Nic. Triuet comm. lib. de ciuit. Dei 17. in præfat.
Nicoſtrata Carmenta dicta 236
Nigidius mathematicꝰ Figulus dictus 280
Nympharũ quæ humoribꝰ præſunt, varia genera 252
Ninus primus finitimis intulit bella 216
regnũ quãto durarit tẽpore. ib.
Nixidi tres in Capitolio 236
Nodotus deus 220
Nola à Vandalis capta 23
Noſſe ab omnibus amatur 675
Nouember Dianæ ſacer 257
Noxia cur Deus crearit 665
noxiorum ſupplicia Romæ 107
Numa Pompilius Romanis leges tradidit 98
cur cum nympha Ægeria loquutus fingatur 435
regnãte eo quadragintanouem

annorum pax Romæ fuit 148
hydromanticus 434
menſes duos addidit anno 386
eius libri de ratione ſacrorum inuẽti,& combuſti 433.& ſeq.
Numantia terror Rom. Imp. 186
Numeria dea 232
Numer⁹ natura infinit⁹ 639.722
quadratus quis 656
par numerus quis 683
primus impar tria, par quatuor pag. 682
numeri ratio cõtemnenda non eſt in ſacris literis 681
in numeris, pars quota, quę 680
numeris omnia conſtare, dixit Pythagoras 350 629
Numina bona quomodo à malis diſtinguantur 87
Numitoris liberi 142
Nummus aſper quid 74
nummus aureus quãdo primo percuſſus 251
nummi argentei ſignatura prima 251
nuptiarum dij quinque 249
nuptiis quinq; cerei nec plus, nec minus accendebantur 250
nuptæ nouæ olim, in lanatis ſedebant pellibus 364
nuptiales dij deæque 360
Nictilena Bacchi ſacra dicta, pag. 414
OBſtetrix virginem inſpiciẽs corrupit 35
Occentare quid 85
Occidere filios nõ ideo Deo gratum, quia Abrahamo iuſſit 49
occidere beſtias & pecora quidam peccatũ eſſe putant, quoniam dicitur, Non occides 49
Oceani æſtus 287
Oceanum patrem rerũ omnium dixit Homerus 443
Ocio perit Roma perdita Carthagine 54
C. Octau. Auguſt. & ei⁹ geſta 201
Gn. Octauij à Mario occiſi, caput in roſtris ponitur 194
October Marti ſacer 257
Officiorum genera 623
Oligarchia quid 115
Olympi montis altitudo 488
Omnipotẽs verè Deus dicitur, etiãſi quędã nõ põt 297.& ſeq.
Omogenia quæ 445
ὄν quid Græcis 476
Opes non eſſe bonas 24
opes faciles magis optãdas eſſe, quàm immodicas 74
opes Chriſtianorum 21
Ophinchus cæleſte ſignũ Æſculapius creditur 593
Opigena Iuno dicta 235
Opinio quid 491.524
Opis deus 231
Optimates quĩ dicantur 115
Opera Dei in ſex diebus, cur ſint completa 680
opera noſtra quomodo oſtendenda, & celanda 310
opera bona, malis mercede tẽporali repenſat Deus 311
Orandum quid potiſſimum 74
Orationis genera quinq; ſecundum Plat. 461
Oratio funebris prima 168
Orcheſtra quid 356
Orchus quietalis dictus 242
Orcus deus 378

per

per ordinem quid intelligendum 678
Oreades nymphæ 252
Orgia feſta Cereris 412
Origenes hominum animas in dæmones dixit mutari 534
Oriẽtis & Occidẽtis nominibus totus mundus ſignificatur 387
Orpheus trax deorum cultum primus inuenit 560
Oſiris ſacra 366.368
Oſiris, Bacchus dictus 415
Serapis dictus 582
PAgani qui 4
Palatum Græci appellant ὑερόν 388
Palatualis, Palatij deæ flamen 97
Palemon Melicerta dictus 222
Pallas Bellona & Duellona dicta 234
Palladium ſimulachrum Palladis 5
palladium quo loco habitum, pag. 147
palliatæ fabulæ quæ 80
Pallor deus 253
pallorem deum Hoſtilius dedicauit 365
Palmicum augurium quod 436
Pantomimi qui 368
Paranymphi qui 363
Parcæ tres, & officium earum, pag. 276
parcis omnia volui docet Plato 625
Paridis adulterium 140
Parricidium quid 144
Pars quota in numeris quæ 680
Parthenia inſula quæ nunc Samos 356
Partunda dea 360
Partus ſimiles imaginibus ſub conceptum inſpectis edi 736
Paſſiones eſſe in Chriſtianis, ſed vnde ſit multum intereſſe 524
paſſiones potius nobis ipſis facimus, quàm ex affectibus accipimus 491
Patelena dea 220
πάθος quid 490
Patientia Dei ad pœnitentiam nos vocat 16
Patricij omnes Romę iuſſu Marij vno die occiſi 197
Patrueles qui 197
Pauentia dea 232
Pauli Apoſtoli rhetorica 661
Paulinus Nolanus epiſcopus, pagina 22.23
pauper diues qui 395
paupertas Attilij Reguli 47
L. Valerij 316
Q. Cincinnati ibid.
Pauor deus 253
Pauorem deum Hoſtilius dedicauit 365
Pax, cum bello ſub Sylla, de cru delitate certat & vincit 196
pacem, cùm ſolius veri Dei donum ſit, dij falſi dare non poſſunt 148
Homines peccaturos deus præſciuit 730
non ideo peccat homo, quia præſcit Deus 299
Peccatum per peccatum declinari non debet 47.48.& ſequenti
propter peccati declinationem non eſſe mortem ſpontaneam

appetendam 50. & ſeq.
à peccatis vno Chriſti ſacrificio liberati ſumus 430
Peccatorum purgatio in hac vita tãtùm fit miſericordia Dei, pag. 604
peccatores nõ Deo, ſed ſibi peccando nocent 695
Peculium vnde dictum 395
Pecunia dea 209.249
pecunia primo ærea poſtea argentea excuſa 249
prima bigis & quadrigis ſignata 251
pecuniæ nomine omnia ſignificari quæ poſſidentur 395
eius gratia omnia fieri 379
pecuniam nemo ſapiens concupiſcit 395
Pelagia mater ſeipſam in flumẽ proiicit 49
Pellonia dea 249
penas eſſe poſt mortem purgandi gratia dicunt quidam 296
pœnates qui, vnde dicti, & qui cuiuſuis rei proprij 8
penates dij 5. & quàm prudenter Rom. vrbem ſuam illis tuendam commendarint 6
qui fuere quos Æneas è Troia aduexit 8
penatum Troianorum tranſlatio 592
Penus omne eſt, quo veſcuntur homines 8
Perephatte Cereris filia 411. & ſequenti
Pericles eloquentiſſimus 83
Perictyone Platonis mater 451
Peripatetica ſecta à deambulando dicta 479
Perſephone dea quę Proſerpina, pag. 222
Perſequutio Chriſtianorum ſub Nerone 370
Perſę duos deos tãtùm colũt 222
Perſarum regnum quanto durarit tempore 706
Perſius morum prẽcepta ex Platone deſumpſit 74
Perturbatio quid & cur ſit in homine, non in aliis animalibus, pag. 490
Peſtis maxima Vticæ 204
Peſtilẽtia ex locuſtarum multitudine orta ibid.
Romæ ſuborta, quòd ædes ſacras priuati tenerent 172
magna Romæ 170.171. & ſeq.
Phalangas ſudes vocant, quibus pugnatur 217
Phallogogiæ feriæ 414
Phallus quid 414. & ſeq.
Phallus deus qui Priapus 95
Phantaſia quid & vnde dicta 524
Pharmacia quid proprie 574
Phœnicum in Hiſpaniam tranſmigratio 470
φύλακες qui 20
Philonides Alexãdri curſor 334
Philoſophia à Pythagora exortum habuit 441
cur tripartita 671. Et quis eam primo inuenerit ibid.
Amor ſapientiæ 450
mortis eſt meditatio 449
Philoſophiæ partes tres 75
Partium philoſophiæ ad Dei cognitionem applicatio actiua philoſophiæ pars 451
ſtudi

ſtudium eius in actione & contemplatione exiſtit 450. & quòd partes eius tres ſint ibid.
Partes ipſius Plato omnes coniunxit 452. & ſeq.
Philoſophiam ſolus adit fœliciter, qui libero eſt animo 448
Vere Philoſophari eſt amare Deum 465
Philoſophi vtilitatis cauſa ſcripſere 352
Pythagoręauditores quas partes philoſophiæ ſint ſequuti 452
qui Chriſtiano potiſſimum ſint ſequendi 465. & ſeq.
Philoſophorum libri purè & attentè legendi 309
genera duo Italicũ & Ionicum, pag. 440.441. & ſeq.
de circulorum circuitu opinio confutata 720
diſputationes 74
Phyſicon genus Theologiæ 348
Phlegma cur ſuperiores hominis partes occupet 690
Phthia ciuitas Macedoniæ 307
Phyſiognomia quid 436
Picumnus deus 363
Saturni filius in auem mutatus pag. 255
Picum deum Romulus dedicauit 365
Pietas quid 9.256.558
Pietatis templum Romæ 256
Pilumnus deus 359
Pilum quid 363
Piratarum bellum intra quadrageſimum diem conſumptũ 326
Πειθὼ dea 250.83
Planetæ ab errore dicti 402
Plato quando natus, & quo vixerit tempore 473
θεῖος dictus 486
Moſes Atticiſſans 475
an ſcripturas legerit propheticas 473
poetas tanquam aduerſarios vrbe pellendos eſſe cenſuit 92
animum noſtrum ex aſtrorum putat eſſe ſubſtantia 457
cur mundum animam habere docuerit 622
Platonis parentes, & genus 451
laus, & illius ſtudiorum gratia peregrinatio 450. & ſeq.
ſcripta quando cœperint contemni 473
diuitiæ 481
eloquentia 48
ænigma 422
de diis opinio 276
de animarum migratione error 621
Plat. tria eſſe rerũ principia 418
Platonem Labeo inter ſemideos memorandum putauit 92
Platonici deos omnes eſſe bonos dicunt 88
Platonici Ioan. Euãgelium commendant 620
Platonicos philoſophos omnes in omnibus ſuperare 450
Patriam in qua manendum eſt videre, ſed viam ignorare, pagina 618
Plauſtrum, an ploſtrum ſit dicendum 415
Plautus comicus lepidiſſimus, pag. 84
Plautinæ comœdiæ palliatæ di-

ctæ 80
Ploſtella quid 415
Plotinus philoſophus 531
Plotinus Ægyptius 481
Pluto vnde dictus, & quod illius domicilium 428
Tellumo dictus 228
Axiocerſus 427
cur dict⁹ dominari inferis 227
Plutonis vxor Proſerpina 224
Pluiſſe terram, cretam, lapides, pag. 204
Pluuia defecit cauſa Chriſtiani, prouerbium 66
Poeta Latinus primus Liuius fuit 84
Poetę non vtilitatis, ſed delectationis cauſa ſcripſerunt 352
Poetas noluit in ſua ciuitate habere Plato 76.92.93.94.482
Poetarum figmenta reiiciũt Romani 263
de Poetica licẽtia quid ſenſerint Romani 81
Politiani error de Cerealibus ludis 413
Poma Sodomitici agri, intrinſecus fuliginoſa 108
Pompeius Syllæ ſectator 199
Piratas Cilices vicit 193
Pompeij magni mors 331
victoria & triumphi 201
Pomona dea 97
Pomponij multi 242
Pontificum Ro. in flammines authoritas 97
Populus quid 112
olim magnus erroris magiſter dicebatur 43
Populonia dea vidua 367
Porphyrius prius Malchus dictus 481
quo vixerit tempore 631
ex Chriſtiano factus Platonicus 617
contra Porphyrium Platonicum diſputatio longa 612.& ſeq.
Poſidonius Stoicus Aſtrologiæ deditus 278
Potentia ſoror Victoriæ 240
Potina dea, quæ portionem præber 232
Praſinus color, id eſt viridis 528
Præſcientia Dei lib. arb. non tollit 293
Et quæ fortuito fiunt, ſuas cauſas habent ibid.
Præſcientiam Dei negat Cicero, pag. 291
Prægnantes mulieres variis deſideriis cur teneantur 736
Prema dea 360
Præneſte ſubhaſtata 198
Præſtites Genij & Lares dicti 536
Præterita quõ videt Deus 664
Prætexta veſtis genus 237
Prætextatæ fabulæ quæ 80
Priamus ad aras Mineruæ occiſus 5
Priapus hortorum cuſtos, & eius patria 95
Deus & illius ſacra quãdo cœpta ibid.
Phallus & ithyphallus à Græcis dictus ibid.
Mutinus dictus 232.364
cur ſacris Bacchi interſit 414
Priapi turpitudo 363.& ſeq.
Principiũ quod eſt Chriſt⁹ 608
Pro verbo Dei 683
de re

de rerum principiis opiniones variæ 441.& ſeq.
copioſe 641
Probitas laudata ab omnib⁹ 128
Procurare quid ſit 596
Prophanorũ autorũ vſus in ſcriptura 9.& ſeq. in præfat.
Proleratij qui 171.173
Περιήψεις quid 462
Pronubi qui 363
Prophetas non omnia, quæ prædixerunt, intellexiſſe 431
Proſerpina Plutonis vxor 224
dea Perſephone victa 222
Axiocerſa 427
hemiſphærium inferius 229
Proſerpinæ & ditis ara ſub terra inuenta 177
rapt⁹ & nominis interpretatio, pag. 226.410
nomina plura 419
Proſcriptionis tabulæ quando primum Romæ viſæ 197
Proſcriptos olim licebat occidere ibid.
Proteus vates 377
Prouidentia quid, & quomodo à fato differat 297
de Prouidẽtia, Philoſophorum ſententiæ 587
Φρύκτος quid 156
Ψυχὴ cur dicta anima 650
Pudicitia virtus animi eſt, & comitem habet fortitudinem 34
nec corrumpitur aliena libidine 35
violata non obeſt, niſi animus conſentiat 33
pudicitiæ ædes 248
Pudenda quare dicãtur, & quòd ante peccatum fuerant incognita 662
Puer dæmonis ſpecie in Brabantia natus 736
pueri olim Saturno oblati 407
puerperiorum dij deæque 375
Pugnare cum multis non eſſe gloriæ 161
vere Pulchrũ quod ſemper eſt, nunquam mutatur 467.468. & ſeq.
M. Puluillus dedicans Iouis ædẽ filij morte non mouetur 316
Pullarius quis 188
Pulli olim in auſpicio ibidem
Punica bella tria 106.& ſeq.
Punicum bellum primum quando cœptum 251
tertiũ ĩtra tres annos pfectũ 326
ſecundum 18. durauit an. 326
primum 23. an. ibid.
punici belli ſecundi clades 179 & ſeq.
cauſa 55
punicis bellis quanta ſint paſſi Rom. 175
Pyrrhus Romanos vicit 174
reſponſum dubium ab Apolline tulit 171.172.& ſeq.
Pyromantia quid 436
Pythagoræ tempora 266
Pythagoras poſt Numã natũ 437
Pythia quid 234
ſacerdos quæ ibid.

QVadrigati nummi qui 251
Qualitates quid ſint 697
Quaternarius numerus primus par totus 685
Quæſtor primus dignitatis gradus 55

Quies dea & illius templum Romæ 130
Quindecimuiri ſacrorum qui, pag. 344
Quiris olim haſta dicebatur 98
Quirinus Romulus dictus 97. & ſeq.
Quirinales flamines inſtituti 97

RAtionalis naturæ ordines quatuor 486
Rhadagaiſus Gothorũ rex cum toto exercitu victus à Rom. 327. & ſeq.
Redemptio per Chriſti ſanguinem longè anteà prædicta 431
non regnat, ſed ſeruit, qui malus eſt 213
regnandi cupido quibus gradibus apud Rom. aucta ſit 56
à bonis procul abeſt 240
quæ cauſa regnandi olim 217
regna ſine iuſtitia ſunt magna latrocinia 214
regna Deus etiam impiis diſtribuit 323
diuina conſtituuntur prouidentia 274
etiam malis concedit Deus 271
à diis falſis non adminiſtrari, pag. 217
Rex primus 150
regis nomen imperii primum eſt 149
reges primi ſingulis imperitabant familiis 217
boni & mali 110
regum Romanorũ præter duos nemo morbo periit 164
Regulare quid 166
Regulus vir opt. & eius infœlicitas, pag. 110
reguli integritas & cur victus, pag. 176. 316
Rhea ſiue Ilia Numitoris filia, pag. 142
Rheni ripæ duæ Barbara & Romana 314
Rhetorica Paulus vſus eſt 661
Religio Dei cultũ ſignificat 558
vnde dicta 564
pietas eſt erga Deum 256
religioni deditus Puluillus, filij mortem contemnit 316
religioſi qui 268
Remus occiſus 145
Repudij verba apud Iuriſc. 369
Requies Dei 644
Res factæ ex tribus ſunt diiudicandæ 671
Reſpub. quid 112
& quòd ſine iniuria nulla eſſe poteſt 115
qualem incorruptibilitatẽ corpora noſtra habebunt 647
Rhadagaſus Gothorum dux 28. in præfat.
Rhodium dicendi genus 86
Robigus 251
Rodolphi Agricolæ laus 117
quando ædificari cœpta 103
ab Albanis condita 11
quando 138
Neropolis dicta 321
quo ſemper fuerit ſtatu 105. & ſeq.
quibus aucta & parta ſit laboribus 65
Carthagine dirura ocio periclitatur 54
quando, & ob quam rationem quietem egit 167
quibus temporibus, & à quibus potiſſimùm vaſtata 198. & ſeq.
à Gallis capta 119. 171
à Gothis anno ab ea condita MCLXIII. 30. in præfat.
quanta humanitate Chriſti beneficio à Gothis expugnata 13 & ſeq. copioſé.
quibus malis interius laborarit. pag. 188
incendio perit 176
peſtilentiis vaſtatur 170
Luxuria corrupta 184
Romæ animalia domeſtica omnia efferata ſubito 188
Romæ ordines tres 91
Romæ pars magna Tiberis inundatione perdita 176
pop. Romani claſſes ſex 173
de capite Ro. ciuis non niſi magnis comitiis iudicabatur 39
Romani ciues in Aſia cẽs vno die Mithridatis iuſſu cæſi 187
Romani quos ciuitate donarint, pag. 313
quirites dicti 98
à Troianis ducunt originem, pag. 8. 136
Chriſtiani nominis inſectatores 2
laudis auidi 40
vnde deorum multitudinẽ acceperunt 154
leges ſuas ab Atheniẽſibus mutuarunt 98
contra Albanos 159
Romanorum ſuperbia 3
laus præcipua 12
ſub conſulibus vita 167
ſub regibus 161
Romanos libertas & cupiditas ad facta ſua compulere 314
Romanis ſuſcipiendi belli quæ cauſa potiſſima 150
Rom. Reſp. Cannenſi clade exhauſta 179. & ſeq.
Rom. Reſp. ante Chriſti aduentum corrupta 108
Rom. Senatores multi Romam nunquam viderunt 314
diſceſſiones Rom. plebis à patribus 106. & ſeq.
Romanos ſæpius victos terminos ſuos retraxiſſe. 264. & ſeq.
Rom. Imp. cur Deus auxerit infidelibus 302
Rom. Imp. nõ eſt Ioui aſcribenda amplitudo 223
terrores duo, Numantia & Carthago 186
Rom. Imp. infauſtum Euphratẽ tranſire 265
quibus artibus regnum ſuum dilatarint 302. & ſeq.
Romanorum regum vita qualis, & exitus 163
Romulus deus factus 98
Altellus dictus 419
Quirinus 96. 98
Augur fuit 345
Romuli vxor Herſilia 241
pater 141
parricidium 144
mors & exitus 163
Rota mũdi q̃d ſecũdũ Verg. 625
Rubigo ſegetum quid 251
Rudij Salentinorum vrbs 116
Ruffinus tutor Archadij 28. in præfat.

Rumam veteres mammam dixere 232
Rumina dea vidua 232.267
Ruminus Iupiter dictus 392
Runcare, id eſt euellere 222
Runcina dea 220
Rufor deus 418
Rei ruſticæ ſcriptores 289
Sabæi populi 204
Sabinarũ raptus deſcriptio, pag. 100.102
Sacerdos noſter magnus, Chriſtus ipſe 568
Sacerdotes Galli caſtrati 422
Sacerdotum Ægyptiorum iuramentum 583
ſacra vnde didicerit Numa Põpil. 435
ſacrorum præfecti qui Romæ, pag. 345
Sacramentum altaris 569
Sacrificia non ſanctis martyribus, ſed vni Deo offerenda 513
nec angelis eſſe ſacrificãdũ 570
Chriſto viuenti cur non ſit ſacrificatum 597
Sacrificia Deum non requirere, ſed quod ſacrificiis ſignificatur 565.& ſeq.
Sacrificia viſibilia, cur Deo inuiſibili offeramus 598
Sacrificia iſta quæ ſint vera, quæ Deo debemus 562
Sacrificium iuge Eccleſiæ 599
Sacrificio Chriſti omnia noſtra peccata deleta eſſe 430
Sacrificium Chriſtianorũ quod, pag. 328
vnum tantum eſſe Chriſtianorum 513
Sacrificia vera quibus delectatur Deus 566.& ſeq. copioſé.
Sacrificiis quibus dij delectentur 484
Sacrificatum olim humanis victimis diis, & quando prohibitum 409
Sacrificia triſtia 88
Sacrificia veterum quid ſignificarint 566
Sais op. quando conditum 676
Salacia quid 415
Neptuni vxor 224
Saliatio diuinationis genus 436
Saluſtius nobilis hiſtoricus 12
Saluſtij eloquentia 108
libri quidam amiſſi 106
Salutationes inter magnos honores Romæ habebantur 110
Samniticum bellum annis duraſſe 50. 325
Samos inſula vnde dicta, & qđ prius Parthenia vocata ſit 355. & ſeq.
Samſon ſeipſum interficiens nõ peccauit 41
Samus inſula à Iunone dilecta, pag. 354
Sancti dij dicti 553
quæ ſciant & vnde in cælo 552
Sanctis nihil perit in amiſſione temporalium 21
Sancti mortui quomodo honorandi 513
Sanctorum cultus & veneratio, pag. 513.& ſeq.
& quod memoriam quidẽ illorum celebremus, non inuocemus ibid.
ſanctos eſſe lumina 561

Sanct

Sanctitas corporis non amittitur animi ſanctitate manẽte 35
Sapientia ipſe Deus eſt 438
Sapientiam veram Deus non reprobat 616
Sapientis nomen in Pythagora abolitum 443
Sapienti an animi paſſiones accidant 519
quid in affectibus deceat 530
res decem eſſe in quibus ſapiẽtes verſantur 179
Sapientes ſeptem Græciæ vnde nomen hauſere 443
eorum nomina ibid.
Sardanapalus Thonos concoloros dictus, & eius epitaphium, pag. 110
ab Arbace victus 111
Sardanapali libido 110
Saronidæ qui 470
Saturnus homo ſummè impius, pag. 227
ſeminum omnium poteſtatem habet 357
quid ſit 396
à ſatu dictus 227.376
χρόνος vocatus 407
ſenex pingitur 355
& quæ illius natura ibid.
temporis eſt longitudo 225
patrẽ ſuũ dicitur caſtraſſe 423
cur filios proprios comedere dictus 357
Saturni officium myſticè interpretatum 406.& ſeq.
filij tres 226
ſimulachrũ æneũ in Africa 409
Saturno olim pueri oblati 407
Saturni ſydus aquas eſſe quę ſuper cælos ſunt opinantur quidam 689
Saturnalium turpitudo & à quibus celebrata 80
Saturniam opp. Saturnus condidit 382
Satyri cur Liberi comites 235
Satyrarum origo 80
Satyra quid contineat ibi.
Scapus quid 421
Scenarum ornatus 80
Scenici magno olim dignati apud Græcos honore 85.87
Sceleribus non innocentia, ſed ſæuitiæ magnitudo, impunitatem parit 214
Scenici ludi in diuinis poſiti rebus 208
propter peſtilentiam primitus inſtituti 77.&.ſeq.
diabolicum inuẽtum, & eorum vanitas 57.& ſeq.
Scenicorum ludorum inſtauratio 260
Scenici ludi diu Romanis ignoti, pag. 90
Scenicorum ludorum turpitudo, pag. 129.& ſeq.
Scæuolæ multi 262
Scipiones vnde dicti 82
Scipiones fratres duo belli fulmina 83
Scipio Aphricanus Imperator primus cui ex prouincia nomen datum 603
Scipio Naſica Charthaginem noluit dirui 54
eius integritas 56
Scipio Naſica ſimulachrum matris Deum in vrbem tulit 70

Han-

Hannibalis victor & domitor Linternẽſi oppido exulaui 184
Scipionis Aphricani mors 114
Scientiam ſine charitate plurimum obeſſe 549
ſcientia angelorum 679
qualis inſit brutis 675
inter angelorum & dæmonum ſcientiam quid interſit 551
Scire oẽs deſiderãt 674. & ſeq.
nihil poſſe certò ſciri dixêre Academici 674
in ſcripturis numerorũ rationem non eſſe cõtemnenda 681
Scripturæ autoritas 634
ſcripturas nemo intelligir, qui linguam, qua ſcriptæ ſunt, ignorat 90
ſcriptura in conuentibus Chriſtianorum olim publicè legebatur 131
ſcripturarum ſuarum qualem velit habere iudicem Auguſtinus 64
Scripturæ vtilitas ad quid vtilis, pag. 661
Scythæ philoſophãtes genus hominum ſimplex 470
Seculum quid 177.724
ſecula ſeculorũ quę 724.& ſeq.
ſeculorum reuolutionem non eſſe, ſicut ſomniant philoſophi 712.& ſeq.
ſecularium ludorum ritus 176
ſecundis rebus mala quæ exoriri ſoleant 105
Segetia dea 221
Segetibus quos deos præfecerint Romani 220
Semidei qui 601
Senarij numeri perfectio 680
Seneca an apoſtolorum cõtemporaneus 365
Senecæ de Iudæorũ & Chriſtianorũ ritib⁹ ſentẽtia 369 & ſeq.
Senectutem quomodo ſerpẽtes exuant. 488
Senſus etiam de interioribus dicitur 635
qui & quomodo falluntur in homine 673
ſenſus imus ſi fallit non eſt ei amplius aſſentiendum ſecundum Epicurum 461
Senſibilia quæ 459
vnde dicta 675
Sentia dea 232
Sentinus deus 376
Sepeliendi ſanctorum corpora ratio habenda eſt 26.27
Et quod ſepelitio fidem reſurrectionis aſtruat 28
ſepulchrorum religio vetuſtiſſima 434
ſepulturæ curam etiam Philoſophi contempſerunt 26
nullam habebit Chriſtianus, pag. 25.& ſeq.
inſepultos pleroſque abiici leges iubent 26
ſepulturã renuit Diogenes ibi.
Septenarius numerus ſuo modo perfect. 681
& quid ſignificet 682.& ſeq.
September Vulcano ſacer. 256
Septem viri epulones qui 355
Serapis Oſiris dictus 582
L. Sergius Catilina 122
Serpens quãdo ſuper pectus cœperit ambulare 658

ſerpentem ęneum cum magna laude contriuit Ezechias rex 571
ſerpẽtes quomodo ſenectutem exuant 488
Serpentes volaſſe 203.205
ſerpentum ætas diuturna 487
Sertorij geſta & mors 200
Seruitus boni eſt libertas 213
C. Seruilius Glaucia 192
P. Seruilius piratas Cilices vicit 193
Sexus fœmininus in maſculinũ mutatus 203
Sibyllæ libros, adire nemini, niſi ordinatis licebat 345
Sicilia Ætnæ montis incendio periclitata 204
Siluanus Deus noctiuagus 359
ſilentium ſentitur non audiendo 701.702
Silueſcere quid 108
Siluia ſacerdos Veſtalis 143
Simplex natura quæ 647
Simplicianus Mediolanenſis epiſcopus 620
Simulachrum Apollinis Cumani fleuit quatriduo 501.& ſeq.
ſimulachrũ Fortunę Romæ loquitur 245
ſimulachra diis ponere primus Tarquinius Priſc⁹ docuit 270
deorum quare primitus conſtituta 383
deorum eſſe corpora dixit Trimegiſtus 500
magica quomodo faciẽda 507
ſimulachra reprehẽdit Seneca 365
Per ſimulachra dęmones in ſuã nos trahunt captiuitatẽ 505
ſimulachrorum vſum etiã Pagani deteſtantur 266
ab eorum deprędatione abſtinuit Fabius 12
ſine ſimulachris deos ſuos diu coluere Romani 269
& quod ſimulachrorum inuentio mala multa attulerit ibid.
Socrates philoſophus 446
inter cæteros philoſophos cordatior 447
innocentiſſimus ab Ariſtophane irriſus 82
Soc. philoſophia 446
accuſatores tres 448
& quod omnes ob damnatũ Socratẽ multati ſint. ibid. & ſeq.
Solis defectus quid 165
bis occidiſſe, vnde nunc oritur mentiuntur Ægyptij 708
non eſſe maiorem, quàm appareat dixit Epicurus 461
eſſe animal Platonicorum ſententia 620
Soliſtimum quid 186
Sophronea morte ſpõtanea interiit ne à Maxentio corrumperetur 49
Σωφρoσύνη quid 569
Spartacus bellum excitat ſeruile 193
fugitiuorum dux 216
Spectaculis deorum Auguſtinus iuuenis interfuit 67
Speuſippus philoſophus 480
Spiritus qui ferebatur ſuper aquas 606
ſpiritus pro aere 294
Spiritus ſanctus an rectè patris

& filij bonitas dicatur 669
ſpiritus ſapiętię quomodo multiplex dicatur 648
Spiritus malignos falſis notari delectat criminibus 85
Spoletum ſubhaſtatum 198
Spurius Æmilius primus annonæ præfectus 170
Statilinus deus 249
Stellęnō faciūt, ſed ſignificāt 278
ſtellarū virtutes & effectus 401
poteſtas qualis, & vnde 274
ſtellis ſacrificant gentes 233
ſtellas vanè deorum nomina accepiſſe 399
Sterquilinus deus 263
Stilico tutor Honorij. 28. in præf.
in foro pacis Romæ cum filio obtruncatur 30. in præfat.
Stimula dea 232. 241
Stoici cuiuſdam philoſophi de perturbationibus animi reſpōſio 520. 521. & ſeq.
Stoicorum principes Zenon & Chryſipp. 521
de affectibus opinio 80. & ſeq.
Stoicam ſectā Chriſtianæ ſimillimam religioni cenſet Hieronymus 214
Strato Lampaſcenus 367
Strenua dea 232. 241
Studiorum gratia Ægyptum & Italiam peruagatur Plato 451. & ſeq.
Stultitia ſumma eſt miſeria 675
Stuprari inuitas cur Deus patitur 51
Stupratę violēter cur nō ſeipſas exemplo Lucretiæ occidant 38. 47. & ſeq.
Stuprum violentum animum non commaculare 33
Subigus deus 360
Summanus deus 254. 258. 536
Subhaſtare 198
ſuperbia angelos è cœlo deiecit 699
Superbus ſpiritus quod Dei eſt affectat 1
ſuperbis nomen cur Tarquiniis additum 165
Superſtitioſi qui propriè 267
Superfœtantia animalia 386
Supplicia noxiorum Romæ 107
Surſum corda in miſſa 164
Sydera quarto die facta 645
Iouis eſſe partes dicunt Pagani 233
animalia eſſe Platonicorū ſententia 619
omnia de terra nata eſſe dixit Anaximenes 445
an ſyderum influxui res omnes ſubiiciantur 288
eorum vis 275
Sylla Tarenti ſacrificans coronam auream in capite iecoris vitulini inuenit 124
Syllæ crudelitas 125
vita perdita 117. 119
ſepultura 201
in Rom. ciues ſæuitia 196
facta eius dęmones ſibi aſcribebant 121
Syllanæ victoriæ crudelitas 195 & ſeq.
Syllogiſmi partes tres 91
Symphoniaci qui 69
Syracuſæ prius defletæ, antequàm victæ 13
expugnatæ 14
Tabernariæ comœdiæ 80
Tabulę, ſcriptionis, quā do primum Romæ viſæ 197
Tarpeia virgo ſcutis enecata 158
Tarpeia porta quę prius Pandana 382
L. Tarquinius Collatinus à Bruto collega reſpuitur 106
Tarq. cotem ſecuit nouacula 591
Tarquinij quare Superbi cognominati 165
Tarq. mors 106 exitus 166
Tatius Sabinorum rex à Rom. occiſus 159
Tauri ludi, inferorum dicti. 172
Teletæ ſacrificia 572
Telon exactores dicti 109
Tellumo Pluto dictus 228
Tellus & terra differunt ibid.
Temperantiā cur non meruerit eſſe dea 242
Templum Dei nos ſumus 562
templa primò hominibus benè meritis ædificata 400
templa apoſtolorum aſylum facta 2
quę turpiter in Paganorum tēplis fiant. 75
Tempus quid 641
tempus & æternitas, in quo differant 641
tempus cum creaturis cœpiſſe. ibidem
tempora à motu ſyderum 716
temporū momenta qualia ſint apud angelos, ignoramus 653
circuitus & reuolutio ſecundū philoſophos 712
temporalibus magis vtendum, quàm fruendum 671
Tenebræ dæmones dicti 685
tenebrę ſunt aēr carēs luce. 648
non videndo videntur 701
tenebras non eſſe bonas 35
Cur tētarit diabolus Chriſtū 550
Terētius Scipioni familiaris 89
Terentij Adelphi in ludis funebribus acta. 510
Terentianæ comœdiæ palliatæ dictæ 80
Terentianus Carthaginēſis poēta 343
Terentius locus 177
Terminus deus & eius ſacrificia 236
Termino deo Februarius dedicatus 385
Terra & tellus differunt 222
Terra deorum mater 357
& ſi rerum omnium ſit mater, nullius tamē eſt creatrix 735
cur non tota aqua circūdetur, vt reliqua elementa reliquis 688. & ſeq.
terrę nomina diuerſa & eius ſimulachri ſpecies 419. & ſeq.
terræ hemiſpherium ſuperius Venus dicitur, inferius Proſerpina 229
Terripauium quid 186
Tertullianus 375
quicquid in Vet. teſt. dicitur, futuri Chriſti eſt indicium 431
Teſtamēti noui & veteris differentia 608
Teſt. vet. & no. vnde dicta 607
teſtimonium falſum nemo cōtra ſeipſum dicere poteſt 40
Thalaſſus quid 103

Thales Mileſius philoſoph⁹ 441
Thalia ætna dicta 205
Thamus Ægypti rex Ammō dictus 511
Theatrum quid 162
in vrbe ædificari Naſica prohibuit 71
theatra inſtituta Romæ 57
Theodoſius Imper. 331.& ſeq.
Gothos vicit 27.in præfat.
Theodoſij pœnitentia 332
pietas 333
Theologia quid 438
naturalis ibid.
theologiæ genera tria 347
ciuile genus theologiæ quod 349
Θεότης quid 373
Theſſalonicenſes à Theodoſio interfecti 334
Theſaurus tam bonorum quàm malorum eſt congregatio 17
Theſpiodos dea, quæ carmentis 236
Theurgia quid 572.575
Theut Mercurius dictus 398
theut menſis primus Ægyptiis 511
Thoir qui theut, id eſt Mercurius 398
Thomas Valois comment. libro de ciuitate Dei 17.in præfat.
Thomæ Mori laus 76
Θρησκεία quid 558
Thonos cōcoloros Sardanapalus dictus 110
Thyiades quæ 362
Thymele & Thymelici quid. 356
Thyrſis quid 362
Tiberis à Tiberino nomē accepit prius Albula dictus 255
glacie duratus 172
Tiberis inundatione fere Roma periit 176.178
Tiberinum Deum Romulus dedicauit 365
Tiberinus Albanorum rex latro inſignis 255
Tibias inuenit Cybele dea 68
Tigillus Iupiter dictus 392
Titanes qui 267
Togati 307
togatæ comœdiæ 80
Trabeatę comœdiæ à quo inuētæ 80
Tragœdia quid contineat ibid.
tragœdiæ vnde dictę, & quæ illarum origo 78
Trapezitæ qui 381
tribulationes præſentes obiicientibus piis, quid ſit reſpondendum 53
tribulationibus erga bonos & malos vtitur Deus 16.& ſeq.
Tribulum quid 17
Tribuni creati 105.& ſeq.
tribunorum poteſtas & immunitas 107
tribus Rom. 35. 181
Trieterica Bacchi ſacra 414
Trinitas vna ſimplex deitas. 647
in operibus ſuis indicatur. 670
vnde dicta, & eius inſeparabilis vnitas 669
trinitatis imago in homine. 671
à Platonicis inſinuata 604
an norint philoſophi 605
Tripodes Apollinis 234
Trogus nō verax hiſtoricus. 216
trogi Pōpeij hiſtorias non extare 217.& ſeq.
Troglodytæ vnde vocati 62
Troia cur à Græcis victa & capta ſit 136
nō ideo periit, quia Mineruam perdidit 4
à Fimbria euerſa 145
Troiam Apollo, & Neptunus mercede conducti ædificarūt 137
Troiani belli initiū fuit diſcordia 190
Triumuiri epulones qui 355
Tullus Hoſtilius tertius à Romulo rex fulmine abſumptus 163
Tutanus deus 221
Tutilina dea ibid.
Tyberius Gracchus occiſus 114
Typho quid 687
tyrannus quis 112.116
tyranni nomen quādo cœperit adduci in odium 116
tyranno omnes alij ſeruiunt, ipſe verò ſuis libidinibus 4
tyrannos fortes vocabāt veteres 320

VAdari & Vadimoniū quid 368
Vagina in ſpicis quid 222
Vagire vnde dictum 221
Valens Imper. Arrianus 334
viuus à Gotthis crematus 27 in præfat.
Valentinianus Imp. ab Arbogaſte occiſus 333
Vallonia dea 220
L. Valerius vſqueadeò pauper, vt ſepulturę impēdiis caruerit 316
P. Valerius Flaccus occiſus 146
Valerius Soranus homo doctiſſimus 391
Vanitas vbi habitet 213
M. Varronis ſcripta 342
eruditio, doctrina, & quid de diis gētilium ſenſerit 268.341
eius ſtatua in bibliotheca poſita 343
M. Varronis antiquitates periiſſe 209
Varicanus deus 221.232
Veiētes cum Ro. decennali bello certant 103
Venenum quare Deus crearit, & quid commodet 665
Veneficij pœna 574
de veneficiis quando quæſtio prima habita ſit 173
Venetus color, id eſt, cæruleus 528
Venilia dea 10.232
Venus verticordia quæ 229
Venus vnde dicta 360
luna putatur à quibuſdam 401
libentina & libitina dicta 221
Cluacina 221
terræ hemiſpherium ſuperius dicitur 229
ſimulachrum quale 356
clariſſima omnium 400
veneres duæ, cæleſtis & inferior 229
Ver Veneto dicatur colori 528
Verbum quo facta ſunt omnia 644
Verba religioſa non facilè mutanda 649
iudicium in corporis ſenſu ponunt Epicurei 460

veritatem ſummũ eſſe bonum Platonis ſententia 465.& ſeq.
Veſpaſiani ſuauiſſimi principes 324
Veſperum primum, quale 642
Veſta dea multis rebus tribuitur 225
quid in humanis teneat 402
Iliaca dicta 228
veſtæ deæ tẽplum exuſtum 176
veſtæ deæ cur virgines dicatæ 228
in veſtæ tẽplo ignis cultus 178
veſtas multas eſſe, & quid ſint 8
Veſtalium caſtitas 229
ſtupra morte vindicabant Romani 177
ſupplicia ibid.
Veſtalis in ſuæ pudicitiæ teſtimonium aquam cribro hauſit 191
Veteres vna fide in Chriſtum ſaluati 609
videre, ad omnes ſenſus, tã interiores quàm exteriores pertinet 636
Viſio Dei omnium pulcherrima 590
ſæpe in aliena Deus viſus eſt forma 585
viſibilium omnium maximum eſt mundus 636
Vitium quid & quàm ſit multiplex 696
vitij vituperatio ſumma 693
vitia vnde mala dicantur 692
quæ punienda 695
in vitia multis viis itur 542
Victoria dea, vitula dicta 72
Victoriæ ædes & ludi Romę 240
Vicos veteres νόμους dixere 78
Victorum in victos mos 11
Vindicta tarda ſit in regibus 328
Vir bonus quis 676
vir regẽs vxorem, animo ſimilis regẽti carnem viri præſtantes diis aſſimilati 58
Virginem obſtettix explorans corrupit 35
virgines ante nuptias pro dotali pecunia proſtitutæ 229
olim faſciis cinctæ 363
Veſtæ deæ cur dicatæ 228
Virginenſis dea 232.360
Virgilius vnam tantũ egit cauſam 39
cur paruulis legendus 6
Virgilij de Chriſto carmina 604
Viridis color Praſinus 528
Virtus dea 246
virtutis ædes Romæ ibid.
definitio ſecũdum veteres 248
ſolam virtutem bonum eſſe dixerunt Stoici 520
virtutes habẽti virtus maxima gloriam contemnere 319
olim artes dictæ 250
voluptati corporali ſeruire philoſophi quidam pictura oſtendunt 322
Virtus via vera, ad regnandum 304
& virtus quæ optima ibid.
virtus ex animi ſede, corpori imperat 33
ad Virtutẽ vnica & ſimplex eſt via 542
Virtutis ſpecies quatuor 246
Vis victoriæ frater 240

Vitul

Vitula dea 72
Vitumnus deus 376
viuentia cuncta fugere interitum 674.& ſeq.
Vita potius mors dicenda 725
tota pœna eſt, quia tota tentatio 108
huius vitę malũ primum quod 729
in vita hac quos vocemus beatos 653
beata non dicitur, niſi ſit æterna 651
Vita æterna quæ 371
ab vno vero Deo, nõ à diis multis quærenda eſt 344.& ſeq.
Vnxina dea 363
Volones ſerui ad bellum manumiſſi 181
Volumnus deus 249
Voluntas angelorum hominum & animalium 294
voluntatem ſolis rationalibus tribuit Ariſt. 296
voluntas Dei omnium rerum fons & origo 552
an voluntas noſtra ſubſit neceſſitati 287
tantum valuit quantum eam Deus valere voluit 295
Volũtas mala, malorum omniũ eſt cauſa, ipſius autem cauſa nulla eſt 699
vnde mala fiat 702
bona voluntate deorum beneuolentiam acquirimus 507
Volupia dea 221.232
Volutina dea 220
vrbibus quæ captis fieri ſoleant 15
Vrna quid 27
Vti à frui quid differat 671
vſque ad decem cõſumpti 204
Vulcanus Iouis & Iunonis filius 230
Iouis cooperarius 230
artium deus 231
Vulgi iudicium errore plenum 42

Xantippus in bello exercitatiſſimus 32
Xenocrates Chalcedonius Plat. diſcipulus 480
Xenophanes Colophonius 406

Zancle ciuitas Siciliæ 408
Zelus victoriæ frater 240
Zephyrus Floræ deæ maritus 222
Zodiacus circulus in octauo cælo 402

FINIS.

Universidad de Deusto
Biblioteca

D

Universidad de Deusto
Biblioteca